ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

Cilt
-I-

© 2016 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 35

© Copyright 2016 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social Affairs No: 35

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Para ile satılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social Affairs. Not sold with money.

Tasarım

Mert Uğurdil
İsmet Akın

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-27-9

ISBN: 978-605-5116-28-6

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL

KOCAELİ 2016

Genel Koordinatör/General Coordinator
Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN

Düzenleme Kurulu/Executive Board
Feyzullah OKUMUŞ
Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Hasan YILMAZ
Raşit FİDAN
Hayriye SÖZER
Mustafa CEBECİ
Volkan ŞENEL
Alptekin CEVHERLİ
Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği/Secretariate
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN

Bilim ve Danışma Kurulu
Scientific and Advisory Board
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Altan ÇETİN
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Chakib BENAFRI
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Feridun EMECEN
Prof. Dr. Geza DAVID
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Heath W. LOWRY
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Maria Pia PEDANİ
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Olena BAÇİNSKA
Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Rhoads MURPHEY
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Viktor KIRYUKOV
Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

"Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri" başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

The scientific responsibility of the articles, which take place in this book called "International Symposium on Kara Mürsel Alp and History of Kocaeli-II", belongs to the researchers.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 3
Açılış Konuşmaları 7
İbrahim KARAOSMANOĞLU, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı
Haluk SELVİ, Düzenleme Kurulu Adına

Açılış Oturumu 15
Karamürsel'den Cebelitarık'a Türk Denizcilik Tarihi
Azmi ÖZCAN
İdris BOSTAN
Heat W. LOWRY
Chakib BENAFRİ

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Engin BEKSAÇ-Şule Nurengin BEKSAÇ
Bithynia'dan Yansıyan Saklı İzler: Kocaeli Ve Çevresinde Bulunan Birkaç Kült Anıtı 35

Hülya BOYANA
Nikaia Kenti Ve Dionysos Kültü 43

Bülent ÖZTÜRK
Karamürsel'de (Bıthynıa) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Praınetos/Preıetos 61

Özlem GENÇ
Vali Plinius'un Mektupları Işığında Bithynia Bölgesi ve İzmit 83

Mustafa DAŞ
Bizans Döneminde Kocaeli 101

Murat KEÇİŞ
Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina 105

İÇİNDEKİLER

Hüseyin Sami ÖZTÜRK
Kocaeli Arkeoloji Ve Etnoğrafya Müzesi Yazıtları *Corpus'u* 115

Kamil DOĞANCI
Antik Kaynaklar Işığında Eskiçağda Nikomedia (İzmit)Ve Civarını Etkileyen Depremler 119

Rıdvan GÖLCÜK
Hereke Kalesi Kazısı ve Kocaeli'de Bir Sualtı Keşfine Dair 131

Taner AKSOY
Kocaeli Su Yolları 149

Metin TUNCEL
Türkiye'de Ereğli Adlı Yerleşmeler ve Karamürsel Ereğlisi 181

Altan ÇETİN - Galip ÇAĞ
Haçlı Seferleri Güzergâhında Bir Durak: İzmit (Nıcomedıa) 189

Enver KONUKÇU
Karamürsel ve Çevresi 209

Cevdet YAKUPOĞLU
Kara Mürsel Adında Geçen Kara ve Mürsel Kelimeleri Üzerine Tespitler 105

Maria Pia PEDANI
The Turks And The Sea In The Venetıan Documents (14Th-15Th Centurıes) 231

Mustafa HERGÜNER
Osmanlı'nın ilk Emir-i Sevahili Karamürsel Bey'in Döneminde Anadolu Beylikleri ile Venedik, Ceneviz ve Bizans Denizciliği'ne Bir Bakış 239

Hüseyin KAYHAN
Beylikler Dönemi Türk Denizciliği ve Amiral Kara Mürsel Alp 255

Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ
Kocaeli Bölgesinden Osmanlı Donanması için Kalyoncu Temini 267

Pier Giovanni D'AYALA
Intangible Maritime Heritage: A Puzzling Subject 279

Yasemin NEMLİOĞLU KOCA
Karamürsel Gemisi: Özellikleri ve Kullanımına Yönelik Bazı Tespitler 283

Mustafa KESKİN
Gâzilik-Alplik: Âşık Paşa'ya Göre Gaziliğin-Alpliğin Maddi ve Manevi Şartları 301

Recep YAŞA
Türk Kültüründe Alp 313

Yücel ÖZTÜRK
Evrenos Oğullarının Menşei Hakkında Oluşmuş Bilmecenin Yeni Bir Analizi 325

Bilgehan PAMUK
İzmıt'te Bir Osmanlı Şehzadesı: Süleyman Paşa 343

Nejdet GÖK
Osmanlı Kuruluş Dönemi Çerçevesinde; Ahilik Teşkilatının Marmara ve Kocaeli Bölgesi Fetihlerındeki Rolleri 353

Hüseyin ALGÜL
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Temel Dinamikler 365

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ
Kocaeli Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri 375

Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI
Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi 381

Emine DİNGEÇ
18. Yüzyılda Menzil Sistemi İçinde Kocaeli'nin Yeri 395

Yusuf OĞUZOĞLU
16. ve 17. Yüzyıllarda Karamürsel ve Çevresi 403

Kenan Ziya TAŞ
16. Yüzyılda Akçaşehir (Akçakoca) 409

Rıza KARAGÖZ
Mühimme Kayıtları Işığında 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli ve Çevresine Dair Tespitler 421

İsa KALAYCI - Ahmet Caner ÇATAL
XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli'ye Yapılan Çerkez Göçleri 453

Nuri KAVAK
Kırım Tatarları'nın Kocaeli Vilayetine Yerleşmeleri ve Günümüzde Örgütlenme Sorunları 475

Mustafa SARI
Mübadele'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924) 481

Önder DUMAN
Romanya'dan Kocaeli Vilayetine Göç ve İskân (1935-1939) 497

İÇİNDEKİLER

Güçlü TÜLÜVELİ
Yeniçağ Seyyahlarının Gözünden Kocaeli ve Yöresi 505

Feridun M. EMECEN - İlhan ŞAHİN
XVIII. Yüzyılın Sonlarında Bir Osmanlı Seyyahının Kocaeli ve Yöresi İle İlgili Tespit ve Gözlemleri 511

Ahmet GÜNDÜZ
Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860) 517

Zübeyir BÜTÜNER
Alman Seyyah Andreas David Mordtmann'ın İznikmid-İznik-İzmit (Kocaeli) İzlenimleri 529

Ekrem GÜRDAL
XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında Karamürsel İskelesi'nin Osmanlı Deniz Faaliyetlerindeki Yeri 543

Mehmet GÜNEŞ
Tanzimat Dönemindeki İdare Düzenlemelerin Kocaeli'ye Yansımaları 555

Enis ŞAHİN - Sinan DEMİRAĞ
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülkî Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış 563

Mehmet KAYA - Derya GECİLİ
19. Yüzyıl Karamürsel Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu: Temettuat Defterleri Örneği 603

Kemalettin KUZUCU
19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve Bir Tanzimat Bürokratının Yolsuzluğu 655

Biray ÇAKMAK
Karamürsel Kazasında İnşa ve Tamir Edilen Rum Mektepleri (1895-1911) 675

Mehmet MERCAN
Osmanlı Padişahlarının İzmit ve Hereke'ye Yaptığı Geziler 687

Tufan TURAN - Esin TÜYLÜ TURAN
Sultan II. Abdulhamid'den Türkiye Cumhuriyeti'ne İspanya Basınında İzmit 701

KARA MÜRSEL ALP

Başkan Sunuş

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

SUNUŞ

Değerli tarih severler,

Her kentin bir hikâyesi vardır. Onu, geçmişten geleceğe taşıyan; o kentte yaşayan insanların hayatlarında iz bırakan, onlara dokunan, geleceklerini şekillendiren öykülerdir bunlar…

Kocaeli de maziden gelen gücünü atiye kaynak olarak kullanan; geçmişi binlerce yıl ötelere dayanan bir büyük dünya kenti olarak, ülkemizde adeta bir çoban yıldızı gibi parlamaktadır.

Bizlere emanet edilen bu değerli yıldızı geliştirerek gelecek nesillere aktarmak, bizim en önemli görevimizdir. Bu ödevi gerçekleştirirken aynı zamanda bu kentin değerlerini, kendine has sosyal ve yaşamsal kültürel öğelerini de koruyarak aktarmamız gereklidir.

Bizler bu amaçla Kocaeli'nin fatihlerinin koyduğu hedefleri daha da ötelere taşıyarak; 2023 ve 2071 hedefleri doğrultusunda, 'dünyaya öncü ve örnek bir Türkiye' gayesine uygun olarak, gelecek nesillerle kurucu atalarımızı buluşturuyoruz.

İlkini evvelki sene düzenlediğimiz ve Kocaeli'ne adını veren Gazi Akçakoca Sempozyumu ile birlikte başlayan Kocaeli Tarih Sempozyumları'na, geçen sene de bu tebliğler kitabına da adını veren Osmanlı Devleti'nin ilk amirali Karamürsel Alp Sempozyumu ile devam ettik. Bu yıl da kentimizi fetheden ordunun başında bulunan Sultan Orhan'ın oğlu Şehzade Gazi Süleyman Paşa'yı konu alarak sempozyumumuzu düzenlemiş bulunuyoruz.

Ülkemiz tarihinin son dönemlerde gerçekleştirilen en nitelikli ve önemli tarih sempozyumlarından birisi olan Kocaeli Tarihi Sempozyumları ile sadece hemşehrilerimizi geçmişteki kurucu ataları ile yeniden tanıştırmış ve buluşturmuş olmuyoruz; aynı zamanda kentimize ve çevresine yönelik olarak gerçekleştirilen akademik çalışmalara da önemli bir katkı sağlamış bulunuyoruz. Böylece geçmişteki izlerden geleceğimizi tayin eden kaynakları tekrar tararken, üstü tozlanmış, unutulmuş ve hatta gözden kaçmış pek çok önemli tarihsel gerçeği de yeniden gündeme taşıyarak tarih bilimine de çok mühim bir katkı sağlamış oluyoruz. Bu kapsamda daha önceki iki sempozyuma önemli katkı sunan ve geçen yıl kaybettiğimiz, kentimizin en önemli tarih hocalarından birisi olan merhum Prof. Dr. Atilla Çetin'i de saygı ve rahmetle anıyoruz.

Devletimizin kurucusu ve kentimizde kalıcı izlere bırakmış olan Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ün, "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır..." sözünden hareketle, geleceğimiz olan yavrularımıza atalarını tanıtmaya devam edeceğiz. Bu kutsal çalışmamızda bizlere yardımını esirgemeyen başta değerli organizasyon komitesi üyelerimiz ve değerli hocalarımız olmak üzere, bütün emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim KARAOSMANOĞLU
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

KARA MÜRSEL ALP

Sempozyum
Açılış Konuşması

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Çok kıymetli misafirler, değerli akademisyenler ve hocalarımız, çalışma arkadaşlarım, hemşerilerim, değerli basın mensupları,

Öncelikle hepinizi sevgiyle ve muhabbetle selamlıyorum.

Sempozyumumuzun; Kocaeli'mize, tarihimize, kültürümüze, kentimizi aydınlatan hem geçmişini bize öğreten hem de geleceğimizi aydınlatan faydalı bir sempozyum olmasını özellikle diliyorum.

Tarih ve tarihî miras bizim için büyük bir zenginlik. Kocaeli'nin, tarihî bu miras açısından benim bildiğim 5000 bin yıllık bir mazisi var. Bu, büyük bir tarih. Yani bizim Türk-İslam medeniyetinin başlamasından önce de tarihin derinlikleri var. Bitinyası, Nikomedyası, Bizansı, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet tarihini ele aldığımız zaman, çok zengin bir tarihî miras üzerindeyiz.

Pek çoğumuz biliyoruz ama Kocaeli'de yaşayıp da nerenin Kocaeli olduğunu da bilmeyen arkadaşlarımız da var. Pek çok defa, bu durum karıştırılıyor. Kocaeli, İzmit ile karıştırılıyor. İzmit, önemli bir mekân tabi ama Kocaeli ilinin bir ilçesi. İzmit demek Kocaeli demek değil. Türkiye'de 4 il merkeziyle ilin tamamı farklı iki isim. Yani Sakarya-Adapazarı örneğinde olduğu gibi. Bunlardan birisi de Kocaeli'dir. Merkezi İzmit'tir ama Kocaeli denince Gebze de, Karamürsel de, Kandıra da, İzmit de, Kartepe de 12 ilçemiz köyleriyle beraber bu isimle anılır. Cumhuriyet döneminde bu isim Kocaeli'ne verilmiştir ve önemli bir isimdir. Bu ismi verenleri de ben burada saygıyla anıyorum. Karar, on günkü tarihte TBMM'de, parlamentoda alınmıştır.

Akçakoca'nın ismine saygı duyularak bu toplum, bu halk, bu millet; bu büyük kahramanlarını unutmaz. Allah'a şükür olsun ki biz de unutmadık. Akçakoca'mızı tarihin sayfalarından akademisyenlerimiz çıkardılar ve geçen yıl bu tarihlerde Akçakoca'yı daha iyi anlamamız gelecek nesillere, insanlığa daha faydalı hale getirmemiz açısından güzel bir sempozyum yaptık. Fakat tabi yetmedi. Bu yıl da Kocaeli'ye ismini altın harflerle yazdıran bir büyüğümüzü, bir kahramanımızı tekrar tekrar anıyoruz ve onu bu sempozyumla gün yüzüne çıkartıyoruz.

Büyüklerimizin hayatını torunları olarak, evlatları olarak öğrenmek bizim için önemli. Bu ülke için onlar, büyük fedakârlıklar yapmışlar. Önce gönüllerini açmışlar. İnsanların gönüllerini kazanmışlar ve gönül kapılarını da açmışlar insanlara. İşte fetih dediğimiz böyle bir şeydir. Fetih, böyle kılıçla yapılmamıştır. Kılıç en son gelmiştir. Önce gönüller fethedilmiştir. Balkanlarda böyle olmuş, Anadolu'da böyle olmuş. Bizim medeniyetimiz böyle bir medeniyettir. Emperyal bir medeniyet değildir. Onun için ben Osmanlı için "İmparatorluk" teriminin kullanılmasını çok da doğru bulmuyorum. Tarihçilerden de öğrendiğimiz bu. İmparatorluk, emperyalizmden geliyor yani işgalci. Oranın her şeyini alıyor, götürüyor. Bizim medeniyetimiz, girdiği her yere gönül kapılarıyla girdi. En son çare silaha başvurmuştur ama oradan aldığıyla en çok oraya götürmüştür. Orayı planlamış. Oraya hanlar, hamamlar, köprüler vb mimariler yapmış. Medeniyet götürmüş, medreseler götürmüş. Bilim ve teknoloji götürmüş. Pek insandan bir şey almamış. Ve özgürlük götürmüş, özgürlük. Bosnalı, Boşnakça konuşmuş. "Boşnakça konuşamazsın!" dememiş ona, atam benim. Anadolu'da her millet kendi dilini konuşmuş. Rum, Rumcasını konuşmuş.

“Sen Rumca konuşamazsın!” dememiş; annesine, kızına ve oğluna da. Arabına, “Arapça konuşamazsın!”, Lazına, “Lazca konuşamazsın!” dememiş ve doğru yapmış. Böylece bu medeniyet yaklaşık 100 yıl - Selçukluyu ve Anadolu Selçuklu’yu da katarsak- böyle gelmiş. İnsanların inançlarına, mezheplerine, görüşlerine, örf, adet ve geleneklerine birebir asla asla müdahale etmemiş. Bu bir insan hakkı, dil bir insan hakkıdır. Yine örf, adet, gelenekler, görenekler, kültür ve sanat bir insan hakkıdır. “Sen, şu şarkıyı söyleyemezsin!” diye biri bana derse, ben üzülürüm, kahrederim ve öyle bir hakkı kimsede bulmam. Kimseye de böyle bir müdahale hakkı benim olmaz. Kimsenin dini ile birebir müdahil olarak uğraşmamış benim atam. Bu insanlar, böyle yaptığı için bugün anılıyorlar. İsimleri unutulmamış, rahmetle anılıyorlar. Akçakoca, rahmetle anılıyor.

Bu kadar insan bir araya geldik, Karamürsel Alp’in kitabını yazacağız. Seviyoruz onları ve hep rahmetle anıyoruz. Onların bize bıraktığı bir miras olarak biz burada yaşıyoruz ve onlara dua ediyoruz. Onların torunları olarak, onların ruhlarını şad edeceğimize inanıyorum. Yani özgürlükleri yaygınlaştıracağız. Memleketimize, ülkemize, insanlığa; barış, kardeşliği, birlik ve beraberliği, huzuru ve refahı götürmemiz gerekiyor. Terör ve terörü, besleyen devletler ve medeniyetler laneti hak ediyorlar. Suçsuz insanları öldürmenin anlamı ne? Hadi savaşı biraz daha anlıyoruz. Doğrudur, yanlıştır. Fakat terör nedir? Tabi bu yeni bir şey değil. Eskiden beri var. Selçukluya karşı da yapılmış bu, Anadolu Selçuklularına da yapılmış, Osmanlılara da yapılmış. Anlaşılan o ki Cumhuriyet döneminde de bizi boş bırakmadılar, bırakmayacaklar da. Onun için bünyemizin sağlam olması lazım. Akçakoca’nın torunlarının, Karamürsel Alp’in torunlarının bünyesi sağlam olacak. Devlet yapısı sağlam olacak, iktisadı sağlam olacak, siyasi yapısı sağlam olacak ve güven içinde olacak. Bize bunları, tabi Akçakoca ve Karamürsel Alp öğretiyor. Bunları alacağız inşallah.

Akçakoca Sempozyumunu, çalışma arkadaşlarımızla 3 cilt halinde yayına çıkardık. Halkımızın, insanımızın hizmetine çıkardık. İşte 1. cildini elime aldım ama hani “en son babalar duyar” diye dizi vardı ya, ben de kitabı en son burada görüyorum ilk defa. Ama güzel bir çalışma olduğuna ben inanıyorum. Karamürsel Alp sempozyumumuzun da böyle bir kitapla, efendim birkaç ciltlik bir kitapla taçlandırılacağına inanıyorum. Emeği geçen bütün çalışma arkadaşlarıma, akademisyenlerimize, kimin emeği geçmiş alın teri dökmüşse ben şükranlarımı sunuyorum. Teşekkür ediyorum.

Tekrar sempozyumumuz hayırlı olsun diliyorum. Hepiniz hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Hepinize saygılar ve sevgiler sunuyorum.

İbrahim KARAOSMANOĞLU
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

KARA MÜRSEL ALP

Açılış Konuşmaları Düzenleme Kurulu

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Sayın Konuklar, Sayın Katılımcılar, Değerli Basın Mensupları,

Sizleri Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumunu Düzenleme Kurulu adına saygıyla selamlıyorum. Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Sayın başkanım, değerli misafirler,

Günümüz dünyasında ve özellikle ülkemizde kültür ve medeniyet alanında yapılacak çalışmaların değeri her geçen gün daha da artmaktadır. XXI. yüzyıl insanı bilgiye daha çabuk ve kolay ulaşmanın yollarını ararken büyük bir bilgi kirliğinin ortasında kalmaktadır. Özellikle kültürel alanda büyük bir boşluğun olduğu ve bunun önemli bilgi merkezleri tarafından değil de ehil olmayan sanal ortam yürütücüleri tarafından doldurulduğu görülmektedir.

Bu düşünceyle, akademisyenler tarafından gerçekleştirilecek ve yerelden başlayacak kültür ve medeniyet çalışmaları bir bütünün parçalarını inşa edecektir. Bu parçalar inşa edilmeden bütünü görmek ve tarihin toplumları harekete sevk eden gücünden faydalanmak imkânsız görünmektedir.

Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi; kültür hayatımıza katkı sağlayan, ülkemiz, gençliğimiz ve Kocaeli şehrinin geleceğinin inşası adına bilimsel esaslar doğrultusunda çalışmalar yürütmektedir.

Bu noktadan hareketle, Kocaeli Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nin katkılarıyla, sosyal ve kültür hayatımızın daha etkin bir şekilde devamını sağlamak ve gelecek nesillere daha mutlu yaşam ortamları ve kültürel alt yapı kurulması adına yaklaşık bir yıl önce düzenlediğimiz Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nun en önemli meyvesi olan sempozyum kitabını bilim âlemi ve şehrimiz insanları ile buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Birinci sempozyumumuzun sonuç bildirgesinde alınan kararlar doğrultusunda Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi'nin teşvik ve destekleriyle, Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi sempozyumunun hazırlıkları, bir yıl önce başladı. Bu süreçte, Düzenleme Kurulumuz ve sekretarya 10 farklı toplantı yaptı. Düzenleme Kurulumuzun dört ana başlık altında gerçekleştirmeye karar verdiği sempozyum, aşağıdaki ana tema ve alt başlıklar altında oluşmuştur. Bunlar;

- Osmanlı Fetihleri Döneminde Kocaeli ve Çevresi
- Karamürsel Alp ve Osmanlı Denizciliği
- Osmanlı İdaresinde Kocaeli ve Çevresinin Sosyal ve İktisadi Tarihi
- Seyahatnamelerde ve Dönemin Kaynaklarında Kocaeli ve Çevresi
- Dönüşüm Sürecinde, XIX. Yüzyılda Şehir ve Mekânda Yeni Oluşumlar
- Milli Mücadele Döneminde Kocaeli Yarımadası
- Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları ve Bu Dönemin Bölge için Önemi
- Sağlık, Eğitim, Mimari, Sanat ve Kültür Tarihi

Ayrıca şehrin Osmanlı öncesi gelişmeleri de tarihi bütünlüğün sağlanması adına sempozyum konularına dâhil edildi.

Bu konu başlıklarından hareketle düzenlenen sempozyumumuz, yine altı önemli bileşen etrafında şekillendirilmiştir. Bu çerçevede kurgulanan sempozyumumuz, bugüne gelindiğinde elinizde olan sempozyum programıyla hayata geçirilmiştir.

Karamürsel Alp etrafında oluşan Osmanlı Denizciliği, açılış oturumumuzun ana temasını oluşturmuştur.

Bu programla sempozyumumuz yalnızca İzmit şehrini ve Kocaeli vilayetini değil bütün Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nin tarihsel envanterini çıkarmak gibi önemli bir misyonu da ifa etmiş olmaktadır.

Bu vesileyle kongremizin gerçekleşmesi yolunda kaynak oluşturan Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi Başkanı Sayın İbrahim Karaosmanoğlu'na ve bilimsel imkânlarını bizimle paylaşan Kocaeli Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Bilecik Üniversitesi Rektörlüklerine, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığına, Gölcük Donanma Komutanlığı'na Sempozyum Düzenleme Kurulu adına içtenlikle teşekkür ederim.

Sayın başkanım, değerli katılımcılar,

Kültürel çevrenin ve tarihî alt yapının inşası adına başlattığımız çalışmalar kapsamında, sempozyuma sunulan 153 tebliğ, kısa süre içerisinde kitap haline dönüştürülerek büyük bir külliyatın ikinci nüvesini oluşturacaktır. Bu sempozyumda sunulan bütün tebliğler tek başına büyük bir kitap halinde neşredilebilecek bir bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeple sempozyumumuz, Türkiye'de son yıllarda düzenlenen akademik katılımın ve akademik kalite değerinin en yüksek olduğu toplantılardan birisi olma özelliğine de sahiptir.

Ancak hemen şunu da belirtmekte yarar vardır ki, düzenlediğimiz bu önemli iki sempozyum ile şehir ve bölge tarihinin de nihayetine gelmiş değiliz. Bütün bilimler gibi sosyal bilimler alanındaki akademik derinliğin de sonu yoktur. Bölgenin tarih ve kültür envanteri açısından bitmez bir kaynağı vardır. Bu sempozyumun daha sonraki sempozyumlar için de bir sürecin parçası olduğunu ifade etmekte yarar vardır.

Kıymetli akademisyenler, bir yılınızı fedakâr çalışmalarla geçirdiğinizin, tebliğlerinizi arşiv kaynaklarından, yazılı ve görsel diğer kaynaklardan yararlanarak hazırladığınızın farkındayız. Özverili çalışmalarınız ve davetimize karşılık vermeniz olmasaydı bu sempozyum hayata geçirilemezdi. Bu sebeple emeklerinizin karşılığı yoktur. Sizlere Türkiye'nin tarihî altyapısının oluşturulmasında verdiğiniz destekten ötürü Sempozyum Düzenleme Kurulu adına teşekkür ediyorum.

Kongremizin daha verimli geçmesi noktasında, başta destekleyen tüm kurum ve kuruluşlara, Kongre Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ve Bilim Kurulu üyelerine, bildiri sunan ve destek veren tüm katılımcılara ve Kongre Sekreterlerimize katkılarından dolayı teşekkür eder, kongremizin başarılı geçmesi dileğiyle tüm konuklarımıza ve katılımcılara saygılarımı arz ederim.

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sempozyum Düzenleme Kurulu Adına

KARA MÜRSEL ALP

Açılış Oturumu

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

KARAMÜRSEL'DEN CEBELİTARIK'A TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ

Azmi ÖZCAN*

Sayın Başkanım, kıymetli misafirlerimiz, kıymetli meslektaşlarım, kıymetli öğrencilerimiz, değerli akademisyenler, değerli Kocaelililer.

Çok önemli vesileyle tekrar 1 yıl aradan sonra beraberiz. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nin örnek gösterilebilecek bir tarz ile desteklediği bu tür sempozyumlar, eski dilde söylediğimiz gibi "Bir şeyden murat neyse hüküm ona göredir." fetvasınca; eğer yeni bir gelecek inşa edilmesi söz konusuysa bu geleceğin geçmişin anlaşılmasına bağlı olduğunu bir kez daha teyit edercesine böylesine nezih bir salonda, böylesine nezih bir katılımcıların arasında doğrudan doğruya kendi kimliğimizi ve geçmişimizi bir kez daha gün yüzüne çıkarmak adına bu sempozyumun açılış oturumunda bir araya toplanmış bulunuyoruz. O yüzden ben hemen sempozyumun ilk oturumuna başlarken Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na, sayın başkanın zatında Kocaeli Üniversitesi'ne ve diğer katkı sağlayan bütün kuruluşlarımıza bu dünyanın bir mensubu olarak teşekkürü ve şükranlarımızı arz etmeyi bir borç bilirim.

Eğer bu meselenin gerek fert planında gerekse ülke planında bir önemi varsa, bu önem bu meseleye ve bu meselelere gösterilebilecek itibarla kendisini izhar edebilir.

Yeri gelmişken ifade etmekte fayda var. Bütün değer yargılarının tarumar edildiği günümüz dünyasında benlik gibi, kimlik gibi, kişilik gibi doğrudan doğruya bizim varlık alanımızla ilgili bir meselenin en önemli anahtarı konumunda olan tarih ilmini; eğer memleketimizin sınava giren 300-400 binincilerine bırakırsak bizi gelecekte büyük tehditler bekliyor demektir. Bu mesele, bu ülkenin en parlak beyinleri tarafından halledilmesi gereken bir meseledir. Ve bu meselede göstereceğimiz ciddiyeti de bu parlak beyinleri, bu alanlara teşvik ve sevk edişimizle ancak ifade edebiliriz.

Olgun insanlar meselelerini, fiilleriyle ve halleriyle ifade ederler. Diğerleriyse dilleriyle ifade ederlermiş. Bizim dille ifade etmek konusunda bir sıkıntımız yok. Ama halle, fiille ifade noktasında almamız gereken epey mesafe var.

O yüzden bir daha vurgulamakta yine fayda görüyorum ki 'Allah'ın verdiği sağlık, sıhhat, afiyet ve zamanı iyi şeylerle doldurmak için yapılabilecek en hayırlı işlerden birisi: ilim ve ilim yolcularını desteklemek olmalıdır.' Aramızda pek çok güç ve imkân sahibinin de bulunduğunu varsayarak onlara özellikle istirham ediyorum ki 'Bu meselelere

* Prof. Dr., Oturum Başkanı, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Rektörü.

göstereceğiniz teveccüh ve ilgi, gelecekte bu ülkede inşa edilecek yeni bir dünya ve yeni bir medeniyetin belki de başat unsurlarını oluşturacaktır.'

Tarih bize zemin hazırlar. Coğrafya da imkân hazırlar. Tarih ve coğrafya, varlık âleminde bizim kayıtlı bulunduğumuz iki alandır. O yüzden özellikle kültür ve kimlik tarihinin önemli unsuru olan şehir tarihçiliğinin bu ülkede yeniden ciddiyetle ele alınması sevinilecek bir hadisedir. Çünkü öyle bir girdapta bulunuyoruz ki bizzat medeniyetin başlangıcının neşet ettiği bu coğrafyada bizim iç dünyamızın, ruh dünyamızın dışa yansımasının ifadesi olan şehircilik anlayışı da bu girdaptan nasibini almıştır. Adeta içimizde yaşadığımız kaosu resmedercesine çok kısa sürede ne değerlerimizle, ne tarihimizle, ne inançlarımızla bir arada ifade edilmesi mümkün olmayan kaotik bir yapılaşma sürecine geçmiş bulunuyoruz. Belki fark etmiyoruz ama imar, inşa ve estetik anlayışından uzak yapılaşmalar, adeta kimliklerimizin değil medeniyetimizin de mezar taşları gibi keyfiyet arz etmektedir.

Sevgili misafirler, şunu ifade etmekte fayda var: Bizim temsil ettiğimiz kültür ve değerler sisteminde Allah, insanoğlunu yeryüzüne imar etsin diye göndermiş. Onun için yaratmış. O yüzden biz sadece bir tercih değil, bir varlık sorumluluğu itibariyle yaşadığımız çevreleri ve şehirleri, imar etmekle mükellefiz. Ömür de aynı kökten geldiğine göre sadece yaşadığımız çevre ve şehirleri değil, ömürlerimizi de imar etmek zorundayız. Bu da bilgiyle gerçekleşecek bir keyfiyettir. O halde bilgiye, itibar ve saygı göstermek zorundayız.

Bu saygı ve itibarın bir tezahürü olarak, şimdi uluslar arası bir platformun oturum başkanlığını yapma şerefini haiz oldum. Bir tarafımda Kuzey Afrika'dan bir misafirimiz Chakib BENAFRİ hoca, bir taraftan da Amerikalı ama bizim tarihçimiz olan Heath W. LOWRY hoca ve diğer yanımda da çiçeği burnunda ödüllü büyük tarihçimiz İdris BOSTAN hocam. Dolayısıyla çok zengin bir oturum, çok keyfiyetli bir oturum olacak.

KARA MÜRSEL BEY VE OSMANLI DENİZCİLİĞİNİN GELİŞİM SÜRECİ

İdris BOSTAN*

Sayın Başkan, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler,

Hepinizi saygı ve sevgilerimle selamlayarak sözlerime başlamak istiyorum. Müktesebatım vesilesiyle bir ödüle layık görüldüğümü düşünmekten çok; çocukluğu bu şehirde geçmiş, denizine bakarak ve denizinde gezerek, sokaklarında yürüyerek gençlik yıllarına ulaşmış ve içinizden yetişmiş biri olarak almış olmayı da tercih ediyorum. Yine içinizden biri olarak bu bölgenin tarihine ve bu denizlerin uzandığı bütün açık denizlere tarihin nasıl hükmettiğini sizinle paylaşmak istiyorum.

Denizler; kıtaları, kültürleri, farklı dinleri ve dilleri bir araya getiren vasıtalar, vesileler olmuşladır tarih boyunca. Ve bugün üzerinde çok durulan Maha'nın[1] teorisiyle deniz gücü olarak herkesin dilinde dolaşan "sea power" kavramının aslında ne anlama geldiğini, Osmanlıların hiç olmazsa bu denizlerde nasıl hükmettiğini anladıkça ve öğrendikçe kavrayabiliyoruz. Aslında Maha'ndan yüzyıllar önce bunu idrak etmiştir. Denizlere hükmetmiş bir millet olarak Osmanlılar; genel bir kaziyye olarak bütün büyük imparatorlukların aynı zamanda bir deniz imparatorlukları olduğu tezini ispat edercesine -ki bu imparatorluk kavramı az önce üzerinde durulan emperyalist anlamında değil; büyük devlet (Devlet-i Aliye) anlamında kullanılan bir tabirdir ve doğru kullanıldığı zaman yerindedir üstelik- kurulmuştur. Böyle büyük bir devletin kendi havzasından yüzlerce yıl içerisinde geliştirerek büyüttüğü ve hükmetmek üzere donanmalar organize ettiği dönemleri dikkate aldığımızda bir deniz gücüne sahip olduğu, Karadeniz'i bir iç deniz haline dönüştürdükten sonra onun uzantıları olarak Marmara, Ege, Akdeniz, Kızıl Deniz, Basra Denizi kontrolünde olmak üzere Hint denizlerine çıkan ve Atlas Okyanusu'nda zaman zaman yarım asır, bir asır söz sahibi olacak politikaları organize eden bir büyük devletin denizciliği, şu anda kenarında bulunduğumuz sahillerde yeşerdi.

Bir zaman Müslüman denizciler, daha İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Muaviye'nin organize etmek istediği donanmalarla Akdeniz'e çıkmak istedikleri zamanda neşet etmiş; ancak bir deniz gücü olabilme hususu hiçbir zaman söz konusu olamamıştır. Roma'nın bir imparatorluk olarak 'Mare Nostrum'[2] haline dönüştürdüğü Akdeniz'de Müslümanların söz sahibi olabilmesi için 7. ve 8. yüzyılı beklemeleri gerekti. Nitekim Fatimîlerin, Ağlebîlerin, Muvahhidîlerin, Murabıtların ve özellikle Ağlebîlerin Akdeniz'deki donanma faaliyetleri, birtakım adaları ele geçirmiş olmaları sebebiyle

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783*, Türkçesi A. Tunçer Büyükonat, İstanbul: Deniz Ticaret Odası; Grifin, 2011.

2 Latince 'Bizim Deniz' anlamına gelmekte olup Romalıların Akdeniz için kullandıkları bir terimdir.

Braudel'in de belirttiği gibi "11. yüzyıla kadar Hıristiyanların kayık bile yüzdüremedikleri bir dönemi beraberinde getirdi." Ancak Haçlı Seferleri sonrasında ve Müslüman devletlerin güç kaybı sebebiyle 11. yüzyıldan itibaren birkaç yüzyıl bu denizlerde Doğu Roma olarak bilinen Bizans İmparatorluğu'nun da deniz gücünü kaybetmesi sebebiyle yeni iki büyük deniz devleti, deniz imparatorluğu zuhur etti. Bunlar Latin devletleri olup Katolik devletleriydi ve bu iki devlet: Cenevizliler ve Venedikliler idi. İtalya'nın iki tarafından, doğusundan batısından ticaretin denizdeki önemini görerek önceki imparatorluk topraklarını bir bakıma denizler üzerinden Avrupa kıtasına taşımak üzere geliştirilmiş, düzenlenmiş bir deniz gücü oluşturdular. Ve Orta Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e, Marmara'ya, Karadeniz'e geçerek bütün Karadeniz'i hinterlandının ticaretini üstlenmek üzere kolonileştirdiler. Hem Anadolu kıyılarında hem de Karadeniz'in kuzey kıyılarında pek çok koloniler kurdular. Bunu yaparken bugünkü Ege Denizi'nde de kendileri için pek çok üsler edindiler ve denizleri kontrol altında tuttular. İşte yeniden Akdeniz'in ve ona bağlı denizlerin Müslümanlar tarafından kontrol altına alınması, hâkimiyet tesis edilmesi; Anadolu'da varlıklarını yeniden kurmaya uğraşan beylikler dönemine rastlar. Selçukluların kuzeye yönelik, güneye yönelik bazı seferleri istisna edilirse, gerçekte Batılı devletlerle Latin devletleriyle mücadele etmek üzere denize açılan devletler o küçük beyliklerdi. Bunlardan ilk mücadeleyi başlatan Menteşe Beyliği oldu. Onu Saruhan Beyliği, Aydın Beyliği, Karesi Beyliği ve nihayet Osmanlı Beyliği takip etti. Bu beyliklerin mücadeleleri kendi topraklarına giren, ticaretini alıp götürmeye uğraşan bu Hıristiyan ve Latin devletlere karşı mücadeleyle tepki şeklinde başladı. Nitekim bunların tepkisi üzerine Papalık bir güç oluşturarak yeni bir Haçlı Seferi anlayışıyla bu beyliklerin topraklarına ve onların denizdeki hedeflerine karşı çok şiddetli, büyük ve güçlü donanmalar gönderdiler. Şiddetli, savaşlar ve mücadeleler gerçekleşti.

Bu beylikler içerisinde özellikle Aydınoğlu Umur Bey'in gazaları çok ünlüdür. Adına "Düstur Name"[3] isimli kitap kaleme alınmıştır bu ünlü deniz gazisinin. Bugün onlara korsan diyerek filmlerdeki vahşi ve bir bakıma haydut tiplerini canlandıranlar, tam anlamıyla zıt bir anlayışı empoze etmiş oluyorlar. Hem coğrafyacı hem devlet adamı hem de seyyah adamı Ömerî'nin 'Mesalikü'l Ebsâr'[4] adlı eserinde bunlar hakkında "el kuzat, fil bahr" tabiri kullanılır. Ve gerçekten Umur Bey, bir deniz gazisi olarak denizlere açıldığında Sakız'a, Midilli'ye ve Rumeli topraklarına çıkarak Trakya bölgesine ve Balkanlara doğru fütuhatta bulunmuş ünlü bir gazidir. Hakikaten etrafında topladıklarıyla da örnek teşkil eden mücadeleleriyle de bunu sürdürmüştür. Nitekim babası Aydınoğlu Mehmet Bey, daha çok yetkileri çocuklarına dağıttıktan sonra Midilli'ye çekildiğinde Bizans İmparatoru ile anlaşmak istediğinde oğlu babasına karşı çıkmış, bu cihadı ve gazayı durduramayacağı, durdurmasının Allah'ın emirlerine karşı gelmek anlamı taşıyacağını söyleyerek babasıyla tartışmış ve ona karşı çıkmıştır. Babası anlaşma yaptığı halde, o denizlerde hala kendi gemileriyle mücadele ediyordu. Tabi bu mücadeleler 1344'te İzmir'in bir Haçlı donanması tarafından işgal edilmesine kadar sürdü. Çünkü donanmasının üssü İzmir'deydi. Ve bunun beraberinde getirdiği o gaza imajının zarar görmesi ancak Osmanlı'nın yeni fütuhatlarıyla dengelenmiş oldu. Umur Bey'in 1348'de İzmir'i kurtarmak için yaptığı akın ise hayatına mal olduğu için vaktiyle İbn-i Batuta, onu bir gazi olarak vasfetmiştir ve yıllar sonra İzmir'in düşüşünü İslam âleminin önemli bir kaybı olarak kendi seyahatnamesine[5] kaydetmek ihtiyacı duymuştur. O derece yakından takip ediliyordu beyliklerin denizlerdeki faaliyetleri.

3 Enverî, *Düsturname-i Enverî (19-22. kitaplar): [Osmanlı Tarihi] (1299-1465)-Giriş, Özet ve Değerlendirme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım*, hazırlayan Necdet Öztürk, 2. bs., İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.

4 Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesalik'ul Ebsar*, çeviri ve notlar Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

5 Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah İbn Battuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, yay. haz. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.

Nihayet onunla aynı zamanda Osmanlı Beyliği de hem doğudan hem güneyden topraklarını geliştirebilme imkânına pek sahip olmadığı için -çünkü her ki tarafta da güçlü Anadolu beylikleri vardı- gidebileceği en uygun yer, Marmara bölgesi ve deniziydi, hatta denizi karşıya geçerek Rumeli toprakları idi. Bu sebeple bir taraftan fütuhat Kuzey Karadeniz sahillerinden İstanbul'a doğru giderken İzmit'in üst tarafından Samandıra ve Aydos'a uzanırken, diğer taraftan Marmara'nın güney sahillerini kuşatmaya başladı. Karadaki fetihler çok meşhur Akçakoca'nın, Abdurrahman Gazi'nin büyük fedakârlıklarıyla gerçekleşirken güneyde de fetihler Karamürsel Bey'in düzenlediği Bizans ordularına çıkarma yapmaya kalkan -ki 1331'de İznik hala kuşatılmaya devam ediyordu Osmanlılar tarafından- donanma tarafından, savunmaya destek için gelen Bizans ordusu Yalova'da sahile çıkartılmadan adeta imha edilmesi, bu güney sahillerinin Osmanlılar tarafından artık fethedildiği anlamına geliyordu. İşte bir Karesi Bey'i olan Karamürsel Bey, Osmanlılarla iş birliği yapıyordu. Nitekim diğer Karesi beyleri; İl Bey, Ece Bey, Fazıl Bey denizcilik tecrübesi kazanmış beyler olarak Osmanlılarla iş birliği yapıyorlardı ve daha sonrasında da Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçecek orduları, donanmaları ile daha önceden kurdukları ve inşa ettikleri gemileriyle taşıyacak kumandanlar olarak tarihte yerlerini aldılar.

Karamürsel Bey, bugün de adıyla anılan yerde yerleşti. Orada bir tersane kurdu. Ve kendi adıyla bilinen bir gemi inşa etti. Ki bundan tam 700 yıl önce tüm bunlar, bu sahillerde cereyan ediyordu.

Osmanlı denizciliği, Marmara sahillerinde hiç şüphesiz hem yerli denizcilerin -yani ahalinin (Rum halkın)- tecrübesinden hem de Karesi Beyliği'nin denizci beylerinden tecrübesinden, istifade etti. Ayrıca kendi gazilerini savaşçı olarak bu donanmalarla ileri hedeflere doğru sevk etti. Ki bu tarihte Gemlik'te -Halil İnalcık hocamızın da üstünde durduğu Gemlik'te- üs kuruldu. Karamürsel'de bir tersane kuruldu ve İzmit'in fethiyle de İzmit tersanesi -Bizans zamanında da vardı- yeniden geliştirildi, ihya edildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk büyük deniz tersanesi olarak Gelibolu'dan sonra yerini aldı. Hatta imparatorluğun son zamanlarına kadar faaliyetini, gemi inşa etmek suretiyle sürdürdü. Daha 15. yüzyılın sonlarında okyanuslarda kullanılan "Göke" gemilerinden bir tanesinin bu İzmit tersanesinde inşa edildiğini biliyoruz ki daha sonraki yüzyıllarda pek çok kadırganın, kalyonun bu tersanede inşa edilerek donanmaya destek verdiğini biliyoruz. Osmanlı denizciliğinin şüphesiz bu bölgeyi üs edinmiş olmasından sonra fetihlerin gerçekleşmesiyle nihayet İstanbul'un fethiyle birlikte artık bir imparatorluk donanmasına sahip olduğunu görüyoruz.

Asıl Osmanlı denizciliği, İstanbul'un fethiyle birlikte bir dünya denizciliği haline geldi. Fatih Sultan Mehmed'in "Sultan'ül Berr vel-Bahr" (kara ve denizin sultanı) olarak donanmayı Karadeniz'e sevk edip bütün sahillerini Kili ve Akkirman hariç ele geçirdikten ve Kırım'ı ilhak ettikten sonra, Çanakkale Boğazı'nın girişindeki adaları İstanbul'un güvenliğini ve bu bölgenin güvenliğini sağlamak üzere bir bir fethettikten sonra; asıl gözünü Rodos gibi Haçlı seferlerinden kalmış, Kudüs'ten ihraç edilmiş Senjan Şövalyelerinin üs edindiği ve Katolik Hıristiyanlığının ileri karakolu olarak görev yapan Rodos Şövalyelerini ortadan kaldırmaya yöneltmişti. Malum Fatih'in bir hedefi, Ortodoks Hıristiyanlığı'nın payitahtı olan İstanbul'u fethetmekti. İkinci hedefi -ki bazı kaynaklarda 'Kızıl Elma' olarak anılır- bugünkü Papalık makamını, yani Vatikan'ı ele geçirmekti. Bu yüzden 1480 senesine gelindiğinde, iki büyük donanmayı organize etti. Bir tanesini Rodos Şövalyelerinin üzerine Mesih Paşa komutasında Rodos'a gönderdi. Diğer donanmayı ise yine aynı sene içinde (1480'de) önceki veziriazamlarından Gedik Ahmet Paşa'nın emrine verdi ve onu da İtalya'ya gönderdi. Malum İtalya'ya ilk çıkarma yapan Osmanlı donanması, Gedik Ahmet Paşa ile Otranto'ya çıktıktan sonra çizmeyi yukarı doğru giderken herhalde

çizmeyi aşmış olacaklar ki Fatih'in vefatı ve akabinde II. Beyazıt ve Cem hadisesinin imparatorluk yönetim düzenini olumsuz etkilemesi sebebiyle bu orduların 1,5 sene sonra geriye getirilmesini beraberinde getirdi.

Aslında Osmanlı padişahları zannedildiklerinin aksine politikalarını iki dudaklarının arasından çıkartacak kadar keyfi ve ihtiyari değillerdi. Hiç şüphesiz politikaları çok önceden oluşturuluyordu. Ve o politikalar yıllar sonra yerine getirilmek için de tekrar deneniyordu. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın 1537 senesinde Korfu-Avlonya seferi adı altında Pulya'ya, yani İtalya'ya, yani Fatih'in donanma gönderdiği yere donanmasını sevk etmesi, ondan yaklaşık 50-55 yıl sonra aynı görevi yapmayı amaçlıyordu; lakin muvaffak olamadı. Ama 1522'de Rodos'a gönderdiği donanma -ki bizzat kendisi kumanda ediyordu- Rodos adasını fetihle sonuçlandırdı.

Dolayısıyla büyük devletlerin güçlü deniz kuvvetleri olmadığı takdirde, varlıklarını uzun süre korumaları kabil olmadığı gibi caydırıcılık görevlerini sürdürmeleri de kabil değildir. O yüzden imparatorluğun sadece yüzyıl içinde-ki bu benim özel ihtisas çalışmamdır- 17. yüzyılda İstanbul tersanesinde 1000 gemiyi inşa ve tamir ettiği o zamandan günümüze kadar intikal eden inşaat ve tersane muhasebe defterlerinden biliyoruz. Bu deniz gücü, çok çeşitli gemilerden oluşuyordu.

Osmanlı donanmasında klasik Akdeniz savaş gemilerinin egemen olduğu, kürekle hareket eden tipte gemiler bulunuyordu. 15. yüzyılın sonlarına kadar bu kürekli gemiler, büyüklük ve küçüklüklerine göre değişiyorlardı. Ve oturak sayılarına göre ad alıyorlardı. O derece etkindi ki bu "Kadırga" dediğimiz gemiler, Fatih Sultan Mehmet 1475 senesinde Gelibolu'da 100 tane Kadırga'yı hazır halde tutuyordu (Yine Gelibolu'nun tahrir defterlerindeki bilgilerden bunlar.) Ben bazen mukayese olsun diye söyleme ihtiyacı duyuyorum. 80 senede Türkiye Cumhuriyeti, 1 firkateyn inşa edebildi. Eğer bu zamanki firkateynlere mukabilse o zamanın en güçlü ve vurucu deniz aracı olarak "Kadırgalar", demek ki Osmanlı'nın o zamanki gücünü tahayyül etmek gerekir. Bu gemiler kürekle hareket ediyordu ve yelkeni yardımcı olarak kullanıyordu. Bunlar aynı zamanda birer sanat eseriydi; çünkü Osmanlılar her şeyi birlikte mütalaa ettikleri için inançlarıyla savaş aletlerini bile sanat eserlerine dönüştürmekteydiler. Onların üstünde yer alan hatlar, yazılar, süslemeler ve tezyinatlar bugün bile hayranlıkla seyredilebilecek özelliktedir.

İstanbul'un çok yakınında olması sebebiyle İzmit'in her zaman bu deniz faaliyetlerinde etkin olduğunu, İzmit'in dağlarının ve ormanlarının bütün bu gemilerin inşa edilmesi için en az 100-150 yıl seferber olduğunu, bu bölgenin ahalisinin bu keresteyi temin etmek, onları kesip biçmek ve hazırlayarak şu sahillere indirmek ve oralardan İstanbul'a nakletmek için buralardan görevli olduğunu biliyoruz. Ahalinin devlete bunları avarız karşılığında ocaklık olarak her sene mütemadiyen yaptıklarını ve bu donanma gemilerinde kürek bulunduğu için insan gücü olarak kürekçiye ihtiyaç olduğunu düşündüğümüzde, yine bu bölgenin insanlarından kürekçi ihtiyacının karşılandığını arşiv belgeleriyle görüyor ve tespit ediyoruz. Hiç şüphesiz bunların, "acaba hangi şartlarda, nasıl yapıldığının?" belgeseller halinde hazırlanmasının artık kaçınılmaz derecede son noktasına gelmiş olduğunu görüyoruz.

İzmit Bey'i o sebeple o zaman Kocaeli Sancak Bey'i, donanmanın da bir komutanı olarak denizciliğin ilk safında yerini alıyordu. Ve her zaman Osmanlı donanmasında bir veya birkaç kadırga ile aynı zamanda savaşçıları ile bu deniz gücüne destek veriyordu.

Bu vesile ile tabii ki İzmit'in, Karamürsel'in önemini biz her daim denizler vesilesiyle görüyor ve biliyoruz. Bu toplantının Karamürsel Gazi'ye (Karamürsel Alp'e) ithaf edilmiş olması ve dolayısıyla denizciliğin de gündeme gelmiş olması gerçekten teşekküre ve takdire şayan bir tespittir. Ben sempozyum tertip heyetini bu vesileyle kutlamak ve teşekkür etmek istiyorum.

HERSEKZADE AHMET PAŞA

Heat W. LOWRY*

Bana ilk davetiye geldiği zaman açıkça söyledim "Ben çeşitli yerler üzerinde çalışıyorum, Anadolu'da Balkanlar'da... Lakin Kocaeli üzerine bugüne kadar bir çalışmam yok." Sonra aklıma geldi birkaç sene evvel, bu Hersekzade Ahmet Paşa hakkında bir ufak kitap yazdım. Ve onun gerçekten Kocaeli ile ilgili bağlantısının olduğunu fark ettim.

Hersekzade Ahmet Paşa'nın geçmişi çok ilginçtir. Babası, Herzeg (dük) unvanıyla anılan Bosna-Hersek hâkimi olan Stefan Vukçiç-Koşaca'dır. Stefan Vukçiç-Koşaca öldüğünde, Hersekzade Ahmet Paşa'nın abisi mirası çalar. Bunun üzerine Hersekzade kızarak 16 yaşında ya atla ya gemiyle -tam bilmiyoruz- İstanbul'a gelir ve Fatih'in sarayında hizmete girer. Zamanla çok çok hızlı yükselerek önemli görevlere getirilir. Kendisi büyük, kuvvetli ve tanınmış bir aileye mensuptur ve her zaman o ailenin (Hersekzade ailesi) gücünden faydalanır.

Hersekzade Ahmet Paşa hayatı boyunca beş defa Sadrazam ve iki defa Kaptan-ı Derya olur. Genç yaşta (25 yaşında) Sultan II. Beyazıt'ın kızı olan Hundi Hatun ile evlenip *Damad-ı Şehriyarlı*ğa gelir. Ondan sonra ilk resmi görevini, Bursa'da Hüdevendigar Sancağı Beyi olarak alır.

Hersekzade Ahmet Paşa, İzmit Körfezi kıyısında Karamürsel ile Yalova arasında bulunan vakfı XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında yaptırıyor. Bu vakfın vakfiyesine, tesadüf eseri Amerika'da Philadelphia Freer Library'de John Frederick Lewis koleksiyonunda rastlanıyor. Hatta 1940 senesinde -yani bundan 75 sene evvel- Azeri asıllı bir İranlı bunu doktora tezi olarak yayınlamıştır. Açıkçası çok iyi bir çalışma olmuştur.

Hersekzade Ahmet Paşa'nın ismi; bütün resmi belgelerde ve kroniklerde Hersekzade Ahmet veya Hersekoğlu Ahmet olarak geçerken bir vakfiyesinde ise Ahmet Paşa Hazretli, Abdullah'ın oğlu olarak geçmektedir.

Hersekzade Ahmet Paşa, vakfiyesinde iki tane cami yaptırmıştır. Lakin İstanbul'da hiç bir şey yaptırmamıştır. Bir çeşmesi bile yoktur İstanbul'da. Fakat seçtiği yerler ise çok ilginçtir. Öyle ki, Dilova'da bir cami ve bir imaret açmıştır ve bir de Trakya'daki Rûs Köyü'nde (bugünkü Keşân'da) yaptırmıştır. Belgelerde de şöyle yazıyor: "Kocaeli Sancağı'nda Yalakova kasabasına bağlı 'Dil' isimli bilinen köyde bir mübarek cami ve sağlam sütunlu imaret ve bir de Keşan'da bir cami inşa etmiştir. Camilerin tüm

* Prof. Dr. Bahçeşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Müslümanlarına ve imarete gelen müminlere miras bıraktı." Yani olduğu gibi bu imareti ve bu camiyi Dil köyüne veriyor. Ayrıca bugüne kadar imaretten hiçbir kalıntı kalmamıştır. Caminin yakınlarında bir hamam da bulunmaktadır. Bazen hamamın, bu vakfın bir parçası olduğu yazılmaktadır; lakin öyle bir durum söz konusu bile değil.

İşte bugünkü durum, Dilova'daki cami ve imaret hakkında şöyle bir pasaj gözümüze çarpmaktadır: " Zamanla mezkûr camiler ve imaret yok olursa, vakıfların gelirleriyle ikinci, üçüncü, dördüncü defa veya daha fazla restore edilsin. Ve eğer çok zaman geçtiğinden restore edilmeleri imkânsız hale gelirse, mezkûr vakıflardan elde edilen gelirler dürüst Müslümanlara ve tek tanrıya inanan fakirlere dağıtılsın." Gerçekten caminin ve imaretin ne kadar zamandır restore edildiği bilinmiyor.

Hersekzade Ahmet Paşa, cami ve imaretin her şeyi ile yakından ilgileniyordu. Öyle ki Ahmet Paşa'nın ilgisini şu pasajdan anlayabiliyoruz: "Yukarıda zikredilen vakıf sahibi Ahmet Paşa Hazretleri, Allah hayrını kabul etsin. Şart koştu ki: Dil köyündeki mezkûr cami dürüst, dindar ve dini merasimlere hâkim imam-hatip olarak atansın ve yukarıda zikredilen camiye namaz saatlerini bilen ve güzel sesle ezan okuyabilen biri müezzin olarak atansın. Ve vakıf sahibinin ruhuna dua etme işini yeni müezzin yapsın. Ayrıca dürüst Müslümanlar arasında Kur'an okumayı bilen iki kişi, her gün birer defa En'am Suresini baştan sona okusun ve sevabını vakfedenin ruhuna armağan etsin." Bunun yanı sıra Hersekzade Ahmet Paşa, imarette verilen yemeklerle de son derece yakından ilgilendi. Diğer bir pasajda da bu durumdan şöyle bahsedilmektedir: "Mezkûr imarette Müslümanlar ve tek tanrıya inanan kişiler arasından güvenilir ve saygın bir kişi şeyh olup, mezkûr imarette pişirilen yemeklerin iyi veya kötü olduğunu kontrol etsin ve şeyhliğin görevleri neyse yerine getirsin. Ve birisi ev sahibi olarak atanıp gelen-giden ziyaretçileri rütbelerine göre nezaket göstersin. Ve deneyimli biri aşçı olsun. Ve ekmekçilik işini bilip bunları yapabilen birisi fırıncı olsun. Ve mezkûr imarette 45 porsiyon koyun eti pişirilsin. Ne fazla ne eksik Yalova kasabasında kullanılan kilo ölçeğine göre her gün 1 kilo buğday yemek pişirilsin."

Hersekzade Ahmet Paşa'nın kendisinden neredeyse iki katı yaşındaki Sultan Mehmed'e danışmanlık yapması, yine kendisinden neredeyse on yaş büyük olan Sultan Bayezid'le kurduğu yakın ilişkilerin yanında, kendisinden on yaş küçük olan ve çabuk karar değiştiren Yavuz Sultan Selim'in genel anlamda güvenini kazanıp bunu muhafaza etmesi, bir diplomat ve devlet adamı olarak yeteneklerinin gerçek boyutlarını göstermektedir.

1517'de Sultan Yavuz Selim'i Kahire'ye gidip Suriye ve Mısır fetihlerinden dolayı şahsen kutlayan Hersekzade Ahmet Paşa, dönüşte Güneydoğu Anadolu'da Maraş yakınlarında vefat etmiştir. Bunun üzerine devlet ricali, Paşa'nın naşını Bursa'ya göndermişlerdir.

KARA MÜRSEL ALP

GANİMET DEFTERLERİNİ ARAYIŞ MACERASI

Chakib BENAFRİ*

I. Cezayir Eyaletinin Tarihinde Korsanlık Müessesesinin Statüsü

XVI. yüzyılda Barbaros kardeşleri tarafından kurulan Cezayir Ocağı'ndaki Korsanlık müessesesi, Fransız işgaline kadar (1516-1830) devletin politik sisteminde kilit taşı olarak yer almış ve Cezayir eyaletindeki en önemli devlet teşkilatlarından biri olmuştur.[6] Bilindiği gibi Cezayir şehrinin, Osmanlı döneminde Cezayir'in ya da Orta Magrib'in başkenti olarak seçilmesi, Cezayir'in kaderini değiştirmiş ve böylelikle Cezayir'in yüzü, denize ve bahri faaliyetlere çevrilmiştir. Bunun sonucunda Cezayir, 16 ve 17. yüzyıllarda batı Akdeniz'de güçlü ve uluslar arası itibara sahip bir devlet haline gelmiştir.

Cezayir aslında, bu denizcilik faaliyetlerini, o dönemdeki toplumunun kozmopolit unsurları sayesinde tedarik etmiştir. Gerçekten, denizden gelen ve Cezayir yerli etnik gruplara katılan üç etnik grubun ve bu uluslararası kimliklerin söz konusu denizcilik faaliyetlerinde büyük payı vardır. Bunlar:

a) Bildiğimiz Osmanlı-Türk levendleri (Anadolu ve Ege bölgesinden gelenler)[7]

b) Endülüs diasporası, ya da Gırnata'nın düşüşüyle 1492'de gelen Moriskolar taifesi[8]

* Prof. Dr., University of Algiers, Histoire, Department Member.

6 Cezayir Korsanlık teşkilatı hakkında bkz: Lemnouar Merouche; *Recherche sur l'Algérie à l'époque ottomane, La Course mythe et réalité*, Ed. Bouchène, 2007. Moulay Belhamissi, *Histoire de la marine algérienne (1516-1830)*, Alger, Enal, 1983. Moulay Belhamissi, *Marine et marins d'Alger (1516-1830)*, 3 cilt, BNA, Alger 1996. Salvatore Bono; *I Corsari Barbareschi*, Torino, ERT, 1964. Pierre Boyer, «Les Renégats de la marine d'Alger», in Romm, 1985, ss. 93-106. Albert, Devoulx, «Le registre des prises maritimes», *Revue Africaine*, 1871-1872. Albert, Devoulx, «La marine de la Régence d'Alger», *R.A.*, 1869, Alger. Sir Godfrey, Fisher, *Barbary Legend, war trade and piracy in North Africa, 1450-1830*, Oxford univ. press, 1957. Henri-Delmas de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830)*, Ed. Bouchène, Paris, 2002. Miguel angel de Bunes Ibarra, «Bases et logistica del corso berberisco», *CISC*, *Cuadernos monograficos*, n 61, Madrid, 2011, pp. 83-102. Emrah Safa Gürkan, «Batı Akdeniz'de Osmanlı korsanlığı ve gaza meselesi», *kebikeç*, 33, 2012, ss. 173-204. Daniel, Panzac, *Les Corsaires barbaresques: la fin d'une épopée, 1800-1820*, Paris, cnrs. 1999. Luis Fernando, Fé Canto, «El corso magrebi en Espana en los anos centrales del siglo XVIII» in Clio & Crimen, 11, 2014.

7 Michel Fontenay et Alberto Tenenti, «Course et piraterie méditerranéenne de la fin de moyen âge au début du XIXe siècle», in *course et piraterie, XV.e colloque international d'histoire maritime*, San Francisco, 1975. Aziz Samih Ilter, *Şimali Afrika'da Türkler*, Ist. 1936. Lacoste, L., «La Marine algérienne sous les turcs», *Revue Maritime*, 2, 1931. La Cour, A, *La Marine de la Régence d'Alger avant la conquête*, Paris 1833. Stanley Poole, Lane, *The Barbary Corsairs*, New york, 1901. Tal Shuval, *La Ville d'Alger vers la fin du XVIII e siècle*, Ain-en-Provence, 1994. Emilio Sola, *Un Meditteraneo de piratas, corsarios, renegados y cautivos*, Madrid, 1988. William Spencer, *Algiers in the Age of the Corsairs*, London, 1976. İdris Bostan, «Garp ocaklarının Avrupa ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri (1580-1620)», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, 1994.

8 Cezayir'e gelen ve yerleşen Endülüs ve Moriskolar hakkında bkz. Nacereddine Saidouni, *Recueil de recherches sur l'influence ibérique et la présence andalouse en Algérie*, Dar al-Garb al Islami, Beyrout 2003; Brahimi D., *Quelques jugements sur les Maures andalous dans les Régences turques au XVIIIe siècle*, in *R.H.C.M.*, 9, 1970. Mikel de Epalza, *Los Moriscos antes y después de la expulsion. Mapfre*, Madrid, 1992, Idem, «Les Ottomans et l'insertion au Maghreb des andalous expulsés d'Espagne au XVIIe siècle», *R.H.M.* Tunis, 31/32, 1983. Miguel Angel de Bunes Ibarra, «Bases y Logistica del corso berberisco», in *La expulsion de los Moriscos y la actividad de los corsarios norteafricanos*, Instituto de Historia y cultura naval XLI Jornadas de Historia Maritima., Madrid, 2011. Manuel Lomas, Cortès, *Corsarios, patrones y moriscos*, Valencia, 2008.

c) Üçüncü grup ise, Renegat ya da Mühtediler idi. Osmanlı'ya bahriye hizmetlerini ve tecrübelerini sunan olmuştur (Bunlar Avrupa ve Akdeniz bölgesinden gelmiş insanlardır.)[9]

Bu üç etnik grup sayesinde, Cezayir bahriyesi ve Cezayir, bir denizcilik pratik okulu ve en meşhur deniz reislerini yetiştiren bir İslami ve Osmanlı deniz kuvveti haline gelmiştir. Cezayir aynı zamanda, Osmanlı Bahriyesi'nde en üst rütbelere (yani kaptan-ı derya) yol açan bir eyalet olmuştur. Nitekim Barbaros Hayrettin, Kılıç Ali Pasa, Mizomorto, Murad Reis, Cezayirli Hasan Pasa gibi meşhur Osmanlı denizcileri Kaptan-ı Derya rütbesine kadar ulaşmışlardır.

Burada şunu de vurgulamak gerekir; Cezayir eyaleti 1541'de V. Charl'in muazzam Haçlı Seferi'ne karşı elde ettiği büyük zafer sayesinde, bu tarihten 1830'daki Fransız işgaline kadar, Osmanlı arşivinde ve Osmanlı belgelerinde «Cezayir al mahrusa, ve Cezayir dar'ul cihad» unvanını kazanmış ve hatta Cezayir devletinin iktidar sistemine dayanan ideolojik temeli olmuştur.

Bu üç asır boyunca Cezayir'in Osmanlı döneminde geçirdiği süreçlerin önemli kısmını Cezayir milli arşivindeki belgeler sayesinde takip edebiliriz. Bu arşiv üç önemli bölüme ayrılmıştır.

Beylik sicilleri: 342 defterden ibarettir, büyük kısmı Osmanlıca yazılmıştır. Devletin teşkilatı, idaresi ve dış politikasından bahseden defterlerdir.

Beytu'l mal sicilleri: 246 defterden ibarettir, hem Osmanlıca hem Arapça yazılmıştır[10]. Cezayir finans ve maliyesi, devletin idaresi ve yerli halk gelirleri, vergi sisteminden bahsetmektedir.

Sicilatu'l mahakimi şeriye: 152 defterden ibarettir, sadece Arapça yazılmış ve Cezayir halkının şer'i meseleleri ve toplumun sosyo-ekonomik hayatını yansıtan evrak ve defterlerdir.

II. Ganimet Defteri Üzerinde İncelemeler

Cezayir Milli Arşivi'nde bulunan Ganimet Defterlerinin (orjinal ismi: Daftar'ul al Ganîyim) Cezayir Korsanlık teşkilatı hakkında en önemli kaynaklardan biri olduğu söylenebilir.[11] 1872'de, Fransız işgali döneminde Cezayir Arşivi ve Kütüphanesi'nin müdürü olan Albert Devoulx bu orijinal ve Osmanlıca yazılmış olan defteri Fransızcaya tercüme edip yayınlamıştır.[12] Aynı tarihlerde, meşhur Revue Africaine Dergisi de defterleri 1871-1873'te makale şeklinde yayınlamıştır. Ancak defterlerin yayınlandığı tarihten günümüze kadar, Cezayir eyaletinin korsanlık müessesesini araştırmak isteyenler, sadece Albert Devoulx'ün yayınladığı Fransızca nüshadan yararlanabiliyorlardı. Hatta bazı Cezayirli tarihçiler bu defterin orijinal nüshasının kayıp olduğunu ve Albert Devoulx'ün

9 Batı kaynaklarında bilinen Renegados, Mühtediler'in Mağrib Eyaletlerindeki denizcilik faaliyetleri hakkında bkz: Bartholomé Bennassar et Lucile, *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats XVIE-XVIIe*, Paris, 1989. Pierre Boyer, «Les Renégats de la marine de la Régence d'Alger», in ROMM. 1985, ss. 93-106. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde mediterranéen à l'époque de Philippe II*, 2 cilt, Paris, 1866. Pierre, Dan, *Histoire de la Barbarie et ses corsaires*, Paris, 1637. Jacques, Heers, *Les Barbaresques: la course et la guerre en Méditerranée XIVe.-XVIe siècles*, Paris, 2000. Hess, A. C., *The Forgotten Frontier: History of the sixteenth century Ibero African frontier*, Univ. Chicago, 1978.

10 Cezayir milli arşivindeki Osmanlı tasnif ve belgeleri hakkında bkz; Abdeljelil Temimi, «Sommaire des registres arabes et turcs d'Alger», in *Revue d'Histoire Maghrébine*, sayı. 2, 1979; Aicha; Gettas, «Les archives des tribunaux juridiques (sijillat al-mahâkim ash-shariyya) et leur importance dans l'étude de l'histoire économique et sociale de la société algéroise-époque ottomane», in *Revue Insaniyat*, Oran, 3, 1997; Isabelle Grangaud, «A propos des archives de l'Algérie ottomane: notes sur le rapport entre condition de production et nature des sources historiques», in *Revue LESC*, Paris, 32, 2008.

11 Orijinal ganimet defteri, Cezayir Beylik arşiv silsilesi, n 5, (1212/1797)'de bulunmaktadır.

12 Albert, Devoulx, *Le registre des prises maritimes, traduit d'un document authentique et inédit concernant le partage des captures amenées par les corsaires algériens*, Ed. Jourdan, Alger, 1872 ayrıca, meşhur *Revue Africaine* dergisinde, makale şeklinde yayınlanmıştır. Bkz: Albert, Devoulx, *Le Registre des prises maritimes*, R.A.N, 85, 86, 86, 87, 1871-1872.

bu defteri bilerek ya da bilmeyerek Fransa'da ortadan kaldırdığını iddia ediyorlardı.[13] Burada bir noktayı vurgulamak istiyorum, Devoulx her ne kadar kendisi akademisyen ve araştırmacı olarak gayret sarf etmişse de, Osmanlı dönemindeki Cezayir hakkında Fransız tarih literatüründeki pejoratif (küçültücü) bakıştan kendisini kurtaramamıştır. Zaten, söz konusu ganimet defterini incelerken ve tercüme ederken, Osmanlı döneminde Cezayir eyaletinin tam bir akıncı yuvası olduğu görülmüştür. Nitekim defterin son cümlesi «1830'da Fransa Cezayir'i işgal edince, Cezayir Ocağı, korsanlık faaliyetleri neticesinde Hristiyan devletlerine yaptığı kötülük, köklerini kesmiştir ve Hristiyan devletlerine büyük bir hizmet vermiştir.»[14] şeklindedir.

Geçen sene Cezayir Milli Arşivinde, beylik defterlerini incelerken, ganimet defterinin orijinal nüshasının ortaya çıkması büyük bir müjde oldu ve bugün bu defterden yaptığım ilk inceleme ve araştırmanın sonucunu burada sizlerle paylaşmak istiyorum.

Daha önce, belirttiğim gibi, bu defter 1765 ile 1827 yılları arasını kapsayan zengin ve çok detaylı bir resmi defterdir. Ayrıca Cezayir'in denizcilik müessesinin hakkında hemen hemen 62 yıl boyunca zengin ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu ilk araştırma sayesinde şu gibi sorulara cevap vermek istiyorum:

XVIII-XIX. yüzyıllarda Cezayir devletinde korsanlık teşkilatının statüsü nedir? Ayrıca bu döneminde Cezayir'deki korsanlık müessesini kim yönetiyor? Bildiğimiz beylik, yani devleti yoksa, özel şahıslar ise kimlerdir? Bunların yanı sıra, Korsanlık faaliyetlerini sürdüren deniz personeli ve etnik grupların oranı nedir?

Ayrıca, XVIII ile XIX yüzyıllarda bildiğimiz korsanlık müessesinin duraklama ya da çıkış dönemine girmesinin sebepleri nedir?

Ganimet defterine göre, Cezayir korsanlarının getirdikleri ganimetlerin muhtevası nedir? Ve bu ganimetlerin paylaşılması bir sisteme ve kanuni bir temele bağlı mıdır?

Ayrıca, ne ölçüde bu müessesenin Cezayir eyaletinin hazinesi için en önemli gelirlerini söylemek doğru olur mu? Yoksa kendi dış politikasında sadece bir diplomatik araca mı dönmüştür?

Cezayir korsanlık müessesinin faaliyetlerini sürdürmek için hangi sosyal gruplar hem Cezayir şehrinde hem de denizde katılmıştır?

XVIII-XIX. yüzyıllarda bu müessesenin materyal ve insan kaynakları ne durumda idi? Ayrıca, bu dönemde Cezayir korsanlık faaliyetlerini hangi deniz sınırları içinde sürdürmek idi?

III. XVIII-XIX. Yüzyıllarda Cezayir Korsanlık Faaliyetlerinde Toplum ve İktidarın Anlayışı

XVIII yüzyılda Cezayir eyaleti, İspanyol filosunun hamleleri karşısında gösterdiği başarı derecesi 1775, 1783-1784 ve en son olarak Vahran sehri (Oran) 1791'de İspanyolların ellerinden alındıktan sonra anlatan son monografi haricinde, denizcilik faaliyetleri hakkında hiç bir monografi ya da el yazması bulunmuyordu.

Aslında, XVIII – XIX. yüzyıllarda Cezayir'de cihad saldırma amaçlı değil daha çok savunma, korunma amacıyla duruma gelmiştir. Halbuki aynı dönemde, Avrupa devletleri bir denizcilik devrimi gerçekleştirdi, bildiğimiz deniz kervanı sistemi uygulamasıyla ticaret filosu korumalı hale gelmiştir ve bu sistemle Cezayir korsan hareketlerinin sahası kısıtlanmış ve zayıflatılmıştır.

13 Lamnouar Merouche, a.g.e., 2007, s.299.
14 Albert Devoulx, a.g.e., 1872, s.2.

Cezayir, korsanlık müessesinin filosunu yenilemedi ve korsanlık çekiciliğini giderek kaybetti. Fakat deniz gazileri ta 1830'a kadar devletin kuruluş ve iktidardaki güçleri hakkı kılmak için sebep oldu.

Şimdi, burada şunu vurgulamak gerekir; Cezayir eyaleti dış politikası anlayışına göre, zımni olarak tüm Avrupa devletleriyle savaş halindeydi ve bir barış antlaşmasının imzalanması ve Osmanlı devletiyle barış halinde olması şartıyla, Batılı devletlere karşı korsanlık faaliyetlerine son vermezdi. Aslında, XVIII. yüzyılda Cezayir bahriyesi eski şanını kaybetmiştir ve korsanlık müessesini artık hem devlete hem topluma zenginleşme direkt katkıda bulunamamış, gelirleri ve payları da azalmıştır. Ayrıca Cezayir filosu ünitelerini modernleştirmiştir. Bab'ul wad'ta ya da Serserl'deki küçük tersaneleri az sayıda küçük gemi inşaatı devam etmiştir. Bunu, Cezayir eyaleti telafi etmek için, ara sıra bazı dost Avrupa devletlerinden gemi siparişi yapardı ya da korsanlık ganimetlerinden elde edilen gemiler oluştururdu.

IV. Cezayir Bahriyesi Teknik Materyali ve Adamları

Öte yandan, incelediğimiz ganimet defteri sayısında, 1765-1827 yıllar arasında Cezayir korsan taifesinin kullandığı gemi tipleri ve sayısını aşağıdaki grafikte açık bir şekilde takip edebiliriz.

Aslında, bu grafiğe göre, Cezayir reisleri daha fazla sebek (chebec) 40% ve frakate gemileri 36% oranı olarak kullanmışlardır. Bunun yanında, kadırga, bastarda, pergende, Mavna, galion, karavel ve Saetilla gibi tip gemileri kullandığını görmekteyiz.[15] Bunun yanı sıra, Ganimet defteri sayısında 1765-1827 yıllar arasında, Cezayir korsanlık faaliyetleriyle uğraşan reislerin isimleri ve hangi etnik grubundan olduğu konusunda önemli bilgi vermektedir. Aşağıdaki grafiğe göre, gemi reislerin 56%'sı Osmanlı-Türk kökenli reisler idi, Küçük Ömer Reis, Kör Ali Reis, Mustafa Çelebi Reis, Arnavut Hüseyin Reis, Kara Mustafa Reis, Ali Hoca Derviş Reis, Arnavut İbrahim Reis, Morali Ahmed Reis, Osman Reis, Galibolu Reis, Galiyoncu Reis, Kritli Ali Reis, İnce Mehmet Reis, Hassan Parmaksız Reis, Laz Mustafa Reis, Karabuçek Reis, Tekirdağlı Reis, Ali Tatar Reis, Balcı Reis, Bayraktar Reis gibi ünlü reisleri zikredebiliriz.

Ganimet Defterlerine Göre Cezayir Reislerinin Kullandıkları Gemi Tipleri

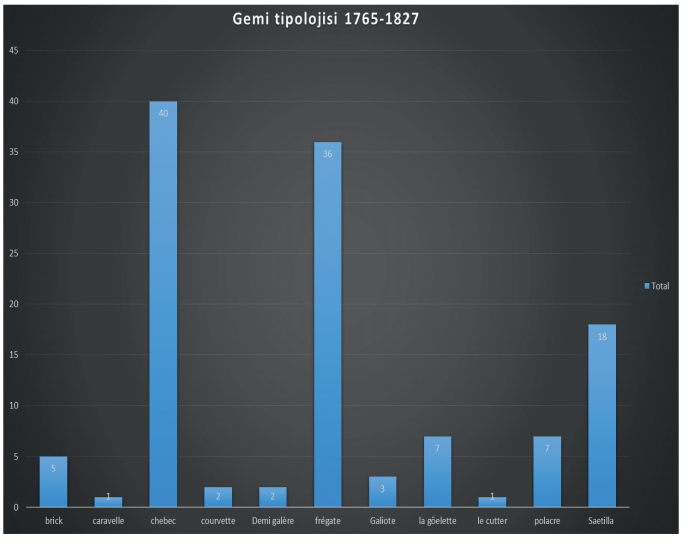

15 Osmanlı döneminde Cezayir bahriyesi tarafından kullanılan gemi tipleri hakkında bkz: Albert Devoulx, «La marine de la Régence d'Alger», *R.A.*, 1899, ss. 384-420; Moulay Belhamissi, a.g.e., 1996, Daniel, Panzac, a.g.e., 1999. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK, Ankara, 1992. Albert, Devoulx, *Tachrifat, recueil de notes historiques sur l'administration de la Régence d'Alger*.

Hemen onlar arkasından Cezayirli ya da yerli kökenli reisleri 38% oranında yer almaktadır. Bunlardan, El Magribi Reis, Mohamed Momou Reis, Ben Nefsa Reis, El Arbi Reis, Ben Kerrat Reis, Allouch Reis, Ben Dahman Reis, Mohamed el- Harrar (Pamukçu) Reis, Abbas Reis, Salah al-Jijli Reis, Hamidou Reis gibi meşhur Cezayir asıllı reisleri söyleyebiliriz. Üçüncü grup ise, Mühtedilerden (Renegados) 10% teşkil etmekteydi. En Meşhur mühtedi reislerden, Mami Reis, Mami Kornita Reis, Mustafa Ceneviz Reis, Mustafa Reis al-Ulc (Uludj), Mustafa al-Malti Reis, Ali al-Mayorki Reis, Seyyid Ahmed ben Portugal Reis gibi mühtedi grubu oluşturuyorlardı. Bu değişik korsan taifesi arasında, Yahudi asıllı reislere de rastlayabiliriz. Onlar sadece 3%'ü teşkil eder, örnek olarak, Ben Zerzou Reis, Mohamed Islami Reis, el Hadj Mehdi al-Kerrat Reis, al Hadj Yakoub Reis, Ben Zerman Reis'i zikredebiliriz.

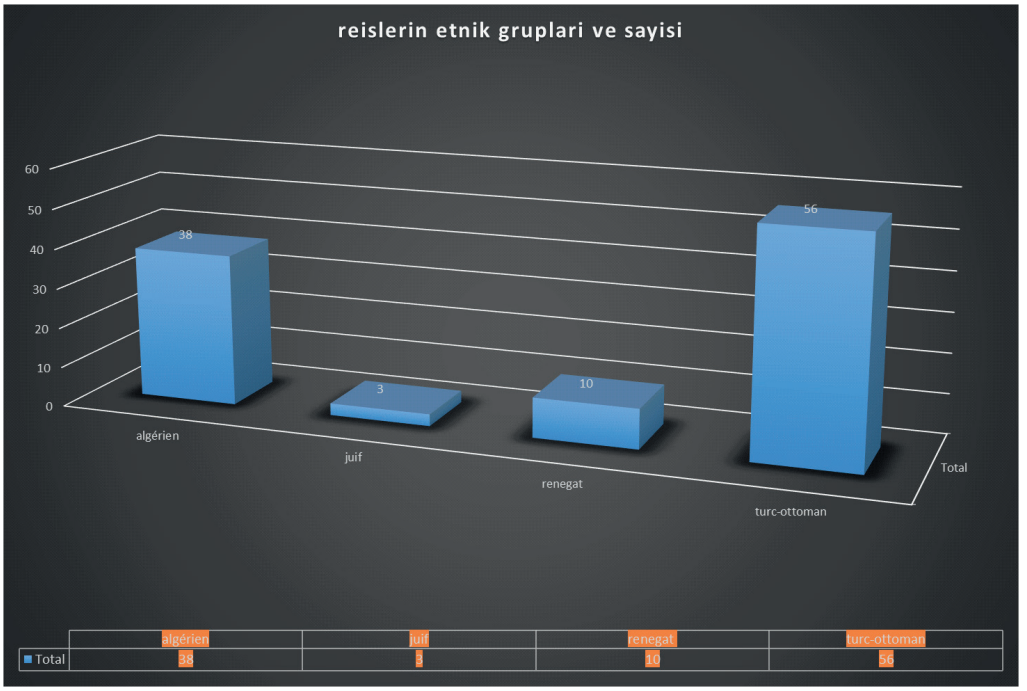

Daha önce söylediğim gibi, Cezayir eyaletinin korsanlık teşkilatı hemen hemen devlete bağlıydı. Zira bu eyaletin kuruluşundan ta XIX yüzyıla kadar önemli gelir kaynağı idi. Fakat Ganimet defteri incelerken, korsanlık gemilerinin hem devlete hem özel reislere ait olduğu anlaşılır. Genelde Cezayir beylik gemileri mürettebat ve silah kapasitesi daha bakımlı ve güçlü idi ve çoğunu fregat ve körvet gemilerinden müteşekkil idi. 1765-1827 yıllar arasında, devlete ait gemi sayısı 24 üniteden ibarettir. Bunun yanında, Cezayir korsanlık faaliyetlerine özel reisler ve armatörlerin gemi sayısı ise 61 ünite idi. Fakat hemen şunu söylemek gerekir, bu özel armatörlerin yanında ve aşağıdaki grafiğe göre, önemli bir korsanlık filosu Cezayir eyaletinin devlet adamlarına ait olduğunu açık bir şekilde görebiliriz. Cezayir dayısı, 15 gemi, vekil al-harc 9 gemi sahibi idi, gemi inşaatı yöneticisi ya da bilenen Muallim al-sufun, 5 tane gemiye sahip idi. Cezayir Eyaleti'nin ikinci önemli adamı, Hazneci ise, 4 tane korsan gemisi sahibi idi. Vazifesi sırasında elde ettiği gelirlerle Tuz hocası da, 3 tane gemiyle korsanlık faaliyetlerine katılmıştır. En son olarak, Beylik tercümanı da, 2 özel gemisiyle korsanlık faaliyetlerine destek veriyordu. Böylece Cezayir Eyaleti yukarıda zikrettiğimiz yıllar arası yaklaşık 123 değişik gemiyle canlı bir korsanlık müessesinin devamını sağlayabilmiştir.

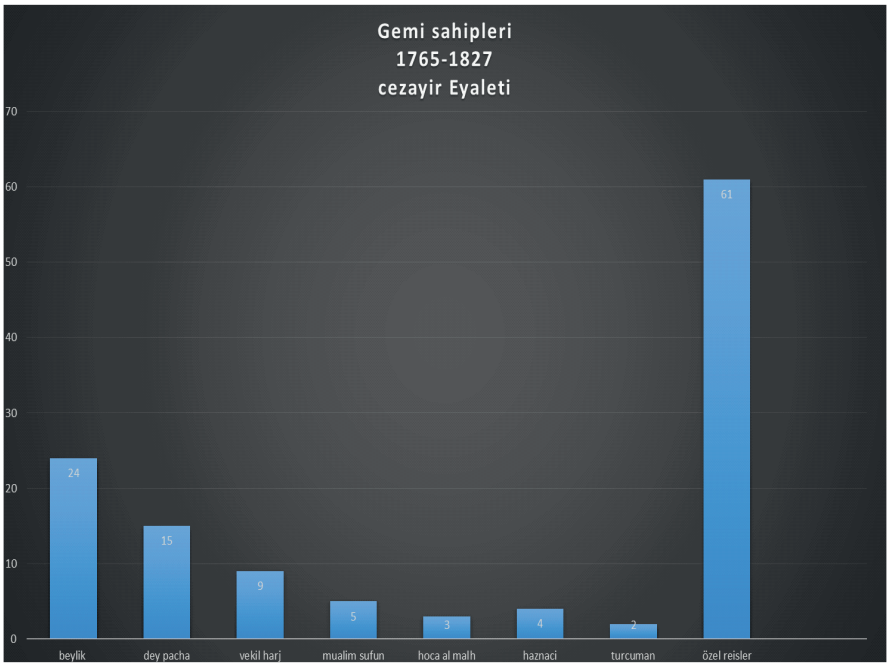

XVIII-XIX yüzyıllarda, Cezayir korsanlarının geografik alanı genelde hem batı ve hem doğu Akdeniz bölgesinde idi. En başta, İspanyol, Portekiz, İtalya devletleri, (Napoli, Ceneviz, Venedik) ve Malta dâhil olmak üzere, ticari gemilerine karşı korsanlık faaliyetlerine devam etmiştir. Fakat zamanla büyük Avrupa devletleri, Fransa, İngiltere, Hollanda gibi, kendi ticaret filolarını Mağribi korsanlarına karşı savunmak ve korumak amacıyla kervan sistemini uygulamışlardır.[16] Bu sistemle Cezayir korsanlık faaliyetleri zaman ve mekan açısından sınırlanmıştır. Ayrıca, zikrettiğimiz büyük Avrupa devletleri bu sistemi sayesinde uluslararası deniz ticaretini hakim ve monopolize bir vaziyete almışlardır. Bu durum karşısında, birçok Cezayir korsan reisi de artık grup halinde korsanlık faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bu konuda, incelediğimiz ganimet defteri zengin bilgi vermektedir. Örnek olarak, 4 Aralık 1767'te, Çelebi Reis, Ben Zerwan Reis, Brihmet Boubra Reis ve İbrahim Arnavut, birkaç Portekiz gemisini ganimet olarak Cezayir limanına getirmişlerdir.[17] Başka bir örnek olarak, 26 Haziran 1812'de, Hamidou Reis, Tatar Reis, Ahmet Reis, Mohamed al Harrar Reis, Salih Reis, Kara İbrahim Reis, toplam sekiz korsan teknesiyle dört yüklü Yunanistan (Greko) gemisini elde etmişlerdir.[18] XIX yüzyılda denizden daha fazla ganimet gelirleri Cezayir devletine sağlamak amacıyla reisler grup halinde, Atlantik Okyanusu'na bile çıkıyorlardı. Ganimet defterinin bilgilerine göre, 22 Eylül 1810'da üç adet Cezayir gemisi okyanusa (Bahrul Kebîr) çıkıp, Amerikan, Felemenk, İsveç, Danimarka gemilerine karşı korsanlık faaliyetleri göstermek için emir almıştır.[19]

Aslında, ganimet defterinin zengin bilgileri sayesinde, aşağıdaki yaptığımız grafiğe göre, 1765-1827 arasında, Cezayir korsanlarının elde ettiği ganimetleri açık bir şekilde takip edebiliriz. 1770-1771 arasında Norveç-Danimarka'nın, Cezayir Dayısı, Mohamed ben Osman'a zorla bir barış antlaşması kabul ettirmek amacıyla, savaş filosuyla Cezayir şehri ve limanını abluka altında tutmaları neticesinde korsanlık ganimetleri net bir

16 Daniel Panzac. a.g.e., 2005, ss. 148-149. Idem, «La caravane maritime. Marins européens et marchands ottomans en Méditerranée (1680-1830)», *Revue des mondes musulmans et de la méditerranée*, 115-116, Paris, 2004, s. 230. Idem, «Affréteurs ottomans et capitaines français à Alexandrie», ROMM., vol, 32, 1982, ss. 23-38.

17 Albert, Devoulx, a.g.e., 1872, s. 18.

18 Ganimet defteri, beylik sicili, 15, n: 408. Albert, Devoulx, a.g.e., 1872, s. 94.

19 Ganimet defteri, beylik sicili, 15, No: 416, Albert, Devoulx, a.g.e., 1872, s. 94.

şekilde azalmıştır.[20] 1775'te Cezayir eyaleti, İspanyol hamlesine karsı elde ettiği büyük zafer akabinde ve ta Cezayir-İspanyol barış antlaşması imzası tarihine kadar, 16 Haziran 1786, Cezayir korsanları, İspanya kıyı bölgelerine ve Akdeniz'deki ticari filosuna karsı düzenlendikleri faaliyetler neticesinde, elde edilen ganimetleri önemli bir ölçüde yükselmiştir. Yeniden ganimet defterinin bilgilerine dayanarak, Cezayir bahriyesi 1791-1801'a kadar önemli sayıda ganimetleri elde etmiş ve 40'tan daha fazla Avrupa devletlerine ait gemiler ganimet olarak Cezayir limanına getirilmiştir. Aslında, grafikte gösterildiği gibi, bu tarihlerde ganimetlerin zirvede olma sebeplerini, şöyle sıralayabiliriz: 1791'de Vahran ve Mersa-kebir'in en son olarak İspanyol ellerinden geri alınması. 1793'te Portekiz devletiyle imzalanan barış anlaşması sayesinde, Cezayir korsanlarının artık daha rahat bir şekilde Cebelitarık'ı geçerek Atlantik Okyanusu'ndaki faaliyetlerini genişletebilmesidir. 1798'de Malta adasının Napolyon tarafından işgal edilmesi ve Malta korsan yuvasına son verilmesi akabinde, Cezayir reisleri Malta'yı güçlü korsan faaliyetlerinden kurtarıp, daha serbest ve rahat bir şekilde doğu Akdeniz bölgesine girebilmişlerdir.

1765-1827 yılları arasında elde edilen ganimet sayısını gösteren grafik

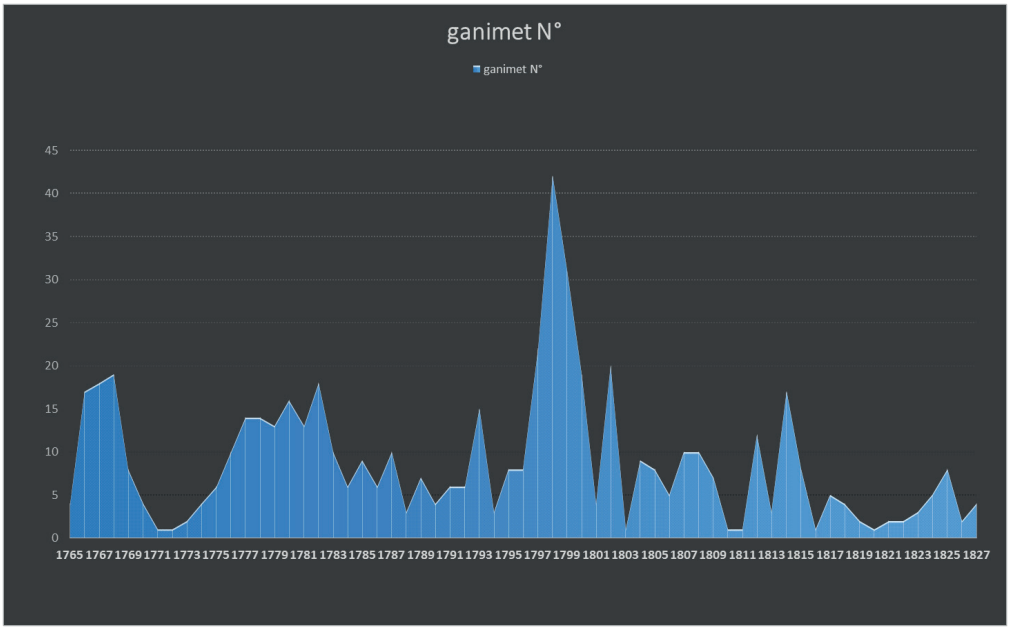

Aslında, grafikte gösterildiği gibi, Cezayir'in korsanlık faaliyetlerinin yükseliş dönemi ta 1815'e kadar devam etmiştir. 1793 ile 1815 yılları arasında Avrupa'da Napolyon savaşının yayılması, Cezayir ve Mağribi korsanlarının önemli bir ölçüde faaliyetlerini ileri götürmeleri ve daha fazla ganimet elde etmeleri için tam uygun bir uluslararası ortam sağlamıştır. 1815'te Avrupa savaşlarının bitmesi akabinde gerek Viyana (1815) ve gerek Aix-la Chapelle kongresinde (1818), kölelik ve korsanlığa son verilmesi konusunda alınan uluslararası karar, Cezayir korsanlık teşkilatı için tam bir darbe niteliğinde olmuştur. Zaten, 26 Ağustos 1816'da, Amiral Lord Exmouth kumandası altında, ortak bir İngiliz-Hollanda savaş filosu Cezayir şehri ve limanını bombaladıktan sonra, Cezayir Dayısı, Ömer Paşa (1815-1817) bu baskı altında şartsız olarak Cezayir'deki tüm Avrupa tutsakları serbest bırakmıştır.[21] Cezayir eyaletinin uğradığı büyük hasar nedeniyle korsanlık gemileri önemli

20 1770-1771 arasında Danimarka-Norveç devleti Cezayir'e karşı yaptığı hamle ve onun akabinde iki devlet arasındaki ilişkileri hakkında bkz: Torbjorn, Odegaard, *Une paix et amitié perpetuelle, sur le traité de paix entre le Royaume Danemark-Norvège et la Régence d'Alger*, Sinas, Danemark, 2014. Adahl Andreas, *l'Algérie et la Scandinavie pendant les siècles. Course, Commerce et Coopération*, Alger, 2003.

21 Mouloud, Gaid, *L'Algérie sous les Turcs*, Ed. Mimouni, 1991, ss. 176-177; Ahmet toufik al madani, *Muzakirât al hadj Ahmed al cherif al-zahhar (1754-1830)*, Alger, 1980, ss. 124-125.

ölçüde azalmıştır. Sadece 9 gemiden müteşekkil bir küçük filosu söz konusu idi. Bu vaziyeti telafi etmek için, Osmanlı Devleti'ne, elçi olarak al-Haj Ali Arnavut'u göndererek, Sultan II. Mahmud'dan askeri yardım istenmiştir.

Cezayir heyeti, İstanbul'dan olumlu bir şekilde, hem silah ve hem de üç tane gemiyle (1 firgata, 2 kürvet) Cezayir'e dönmüştür.[22] Aslında, gerek Cezayir limanında yapılan gemi tamiratı ve gerek Osmanlı Devleti'nden alınan yardımlar neticesinde, Cezayir bahriyesine canlanma getirmemiştir. Zaten 1827'de Osmanlı-Mısır donanmasıyla birlikte Navarin'de Avrupa müttefik donanmasına karşı uğradığı büyük yenilgi sonucu, artık Cezayir bahriyesi son günlerini yaşamıştır. Bunun hemen ardından, 1828'de Fransız donanması tarafından Cezayir şehri ve limanının abluka altına alınması ve 5 Temmuz 1830'da Fransız ordusunun Cezayir'i işgal etmesiyle birlikte, Cezayir'de 300 yüzyıl süren Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir.

V. Deniz Ganimetlerinin Muhtevası ve Paylaşma Sistemi

Kuşkusuz, ganimet defterinde Cezayir korsanlarının 1765-1815 yılları arasında elde ettikleri ganimetlerin muhtevası defterin içinde yer alan en önemli bilgilerdir diyebiliriz. Ganimetler içinde hem gemi tipleri, değişik mallar ve hem de tutsaklar söz konusu idi. 1766-1792 yılları arasında değişik Avrupa milletlerinden ganimet olarak alınan gemilerin sayısı 245 ünite idi.[23] 1798-1815 yılları arasında Cezayir reislerinin ganimet olarak aldıkları gemi sayısı ise, 211 ünite idi. Başka bir deyişle 1766-1815 yılları arasında ganimet olarak elde edilen toplam gemi sayısı 456 ünite idi. Adı geçen defterin diğer önemli bilgileri ise, ganimet olarak alınan tutsaklar ve değişik mallar hakkındadır. Avrupalı tutsaklar ile ilgili çok ayrıntılı bilgi verilmiyor, çünkü bu tutsaklar hakkında çok detaylı bilgiler başka bir beylik defterine kaydedilmiştir ve burada incelediğimiz konu dışındadır.[24]

Ganimetlerin muhtevasından en önemli kısım ise, Cezayir limanına ve değişik pazarlarına getirilen ve satılan mallardır. Bunlar gıda malları ve ham mallardan ibarettir. Gıda malları içinde en başta, buğday, arpa, pirinç, nohut, kuru üzüm, bakla, incir, zeytin, yağ, kakao, tuzlu balık (bakalao), beyaz ve kırmızı şeker, tuz, baharat, tuna baliği, kahve, şarap, sirke, gibi mallar sayılabilir. Cezayir korsanlarının getirdikleri ham mallar, genelde Cezayir'de değişik zanaatkâr gruplarının kullandıkları ham maddelerdi. Bunlar pamuk, yün, kereste, mercan, değişik hayvan derileri, sabun, cam, kağıt, demir, turç, barut, mermer, altın ve gümüş, bakır, afyon, mum, kumaş ürünleri, katran, gemi halatları, seramik gibi ganimet muhtevasını zikredebiliriz. Burada, hemen söylemekte fayda var, elde edilen tüm ganimetler Cezayir limanına getirilip satılmıyordu. İncelediğimiz defterin bilgilerine göre, defalarca, korsan reisleri, bu malları daha uygun fiyata satmak amacıyla ya da taze gıda maddelerinin bozulmasına karşı, Tituan (Fas'ta), Tunus, Trablusgarp ve hatta Korsika, Cebelitarık (Gibraltar) ve Livorna limanlarında satıyorlardı.[25] Fakat şunu hemen belirtelim, bu gibi diğer Mağribi ya da Avrupa limanlarında satılan mallar ve akabinde elde edilen gelirler ve paralar gemi defterine kaydedilir ve Cezayir şehrine geldikten sonra, ancak hak sahiplerine (gerek devlet, gerekse özel armatörler) paylaşma paylarına göre dağıtılabiliyordu.

Kuşkusuz, ganimet defterinin Cezayir korsanlık müessesesine dair en önemli kısmı, ganimetlerin paylaşma sistemidir. bu ganimetler nasıl paylaşılır ve bu husus hangi kanuni

22 Ahmed Toukif al Madani, a.g.e., 1980, s. 127, Albert, Devoulx, a.g.e., R.A.N, 77, 1869, s. 417-418.
23 Menouar, Merrouche, a.g.e., 2007, ss. 312-313; Daniel Panzac, a.g.e., 2005, ss. 104-107.
24 Cezayir korsanlarının elde ettikleri Avrupalı tutsaklar hakkında, bkz. Daniel, Panzac, a .g.e., 2005, ss. 115-121.
25 Ganimet defteri, s. 344. örnek olarak, Hacı Süleyman Reis, Ben Zerman Reis ve Hassan ve Abbas Reisler tarafından 4 buğday yüklü Napoli gemisi Tunus'ta 18/sefer/1225 h.'de satılmıştır. Aynı sayfada, Numan Reis bir yüklü Napolitan buğday Trablus'ta furuhet olunup, bu tarafta Cezayir'de akçesi geldiğinde hesap olundu. Aynı konuda bkz. Albert Devoulx, a.g.e., 1872, ss. 73-74.

ya da örfi kurallara dayanır ve en son, ne gibi gruplar bu ganimetlerin paylaşımına iştirak ediyorlar, hepsi ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. İlk önce şunu hemen belirtmek gerekir ki tüm ganimetler, ganimet hocası defterinde kayıtlı oluyordu. Liman giderleri ve masrafları ganimet değerine göre değişiyordu. Alınan resmi payları ve gelirleri su tarzda sıralayabiliriz[26]:

Pençik hakki.....	5%	Tartıcılar hakkı.....	
Gemi gören hakkı.....		Demirleme hakkı.....	
Aktarma reisi hakkı.....		Tellalların hakkı.....	
Divan hakkı.....		Müslim çavuş hakkı.....	
Liman hakkı.....		Yahudi çavuş hakkı.....	
Guardina (ya da gözcü) hakkı...		Murabitlerin hakkı.....	
Dükkan (depolama) hakkı.....		Sarraflar hakkı.....	

Ganimet defterinden anlaşıldığı gibi, devlet hazinesine 5% yanındaki diğer resmi haklar genelde 1%'i geçmezdi ve tersane eminine (vekil-haraj) teslim ediliyordu. Ayrıca bu ganimetlerden 1% ile %2'ai Cezayir şehrindeki ünlü marabitleriden, Sidi Abdurrahman, Veli Dede, Sidi Saadi, Sidi Boukdûr, Sidi Helâl gibi kişilere ayrılıyordu.[27] Ganimetlerin açık attırmayla satılmasıyla, elde edilen paralar, aslında payların sahipleri sayısına ve ganimet değerine göre paylaşılırdı. Ganimet defterinde 1765-1827 yılları arasındaki tüm ganimetlerin gelirleri ve paylaşma sisteminde uygulanan payların hesap ve oranları detaylı bir şekilde yazılmıştır.[28] Genelde devlet hazinesine tüm hakları ve vergileri ödendikten sonra, ganimet gelirinin yarısı gemi armatörüne veya gemi reisine veriliyordu. Kalan paylar ise, korsan geminin askeri ve bahri personelinin rütbesine göre paylaşılıyordu. Reisler ganimet değerine ve gemini tipine göre 18, 25 ve hata 45 pay alabiliyorlardı. Yeniçeri ağası, baştopçu, sota reis gibi kişiler 3 pay alıyorlardı.

Levend ve yeniçeri askerler ise birer pay elde edebiliyorlardı.[29]

Son olarak, burada şunu söylemek gerekir: incelediğimiz ganimet defteri, 18-19. yüzyıllar arasındaki Cezayir korsanlık teşkilatı için en önemli tarihsel kaynaklardan olduğunu yeniden vurgulamak istiyoruz. XVIII. yüzyıl sonuna doğru Cezayir bahriyesi duraklama ve gerileme safhasına girmiştir. XIX. yüzyılda Cezayir ticaret donanması hemen hemen yok diyebiliriz. İktidardaki devlet adamları kendi bahriye filosunu yenilememesine karşın, o dönemde, Avrupa'da gemi ve gemicilik âleminde tam bir devrim yaşanıyordu. Cezayir eski nostaljik imajıyla yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca, aynı dönemde, Cezayir Eyaleti için cihadın anlamı saldırı değil, artık savunmaya dönmüştür ve hem devlet ve hem toplum için tek bir anlamı kalmıştı: o da, fedakârlık idi. Zaten, 1828'den itibaren Cezayir limanının Fransız filosu tarafından abluka altına alınması ve hemen ardından, 1830'da Cezayir'i işgal edilmesi, üç asır boyunca süren Osmanlı hâkimiyetine son vermiştir.

26 Ganimet defteri, beylik sicili, n. 5, Albert Devoulx, a.g.e., 1872, ss. 12-13 Menouar, Merouche, a.g.e., 2007, ss. 308-309.
27 Defter Tachrifât: Cezayir Milli Kutuphanesi, el yazmasi, n. 1649, s. 110. Sakina, Missoum, *Alger à l'époque ottomane, la médina et la maison traditionnelle*, Edisud. 2003, s. 24.
28 Ganimetleri paylaşma sistemi ile ilgili, ekteki örnek olarak verilmektedir.
29 Daniel, Panzac, a.g.e., 2005, ss. 124-126.

KARA MÜRSEL ALP

Sempozyum Bildirileri

KOCAELİ
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

BİTHYNİA'DAN YANSIYAN SAKLI İZLER: KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE BULUNAN BİRKAÇ KÜLT ANITI

Engin BEKSAÇ*
Şule NURENGİN BEKSAÇ**

'... Solus de superis qui tua terga vides,
Dexter adeus ducibus, quorum secura labore.
Otia terra ferax, otia Pontus agit.
Dexter ades patribus que tuis populo que quirini,
Et resera nud candida templa tuo.'
Ovidius: Nasonis Fastorum Libri Sex. 63-70.

Kocaeli ve çevresi arkeolojik açıdan zengin mirasa sahip bir bölge olmasına rağmen, iyi çalışılamadığı veya iyi değerlendirilemediği için, birçok anıtı tam olarak anlaşılamadan kayıtlara yanlış tanımlarla aktarılmıştır. Bu anıtlar arasında gerçekten çok dikkat çekici örnekler mevcuttur.

Bölgede çalışan araştırmacıların çoğu konuya uzak alanlardan gelen kişiler olduğu için de bu göz alıcı anıtların önemli bir bölümü yanlış olarak değerlendirilmiş veya hiç anlaşılamadan ortada kalmış bulunmaktadır.

Bu anıtların iyi bir çalışmasının yapılması zorunluluk arz etmektedir. Bu anıtları çalışacak kişilerin bölgeyi ve komşu olan yerleri iyi bilmesi de büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada ele alınacak anıtlar genellikle haklarında bilgi sahibi olunmasına rağmen, yeterince uzman görüşüne başvurulmamış veya yanlış değerlendirilmiş örnekler olarak dikkat çekmektedirler.

Bu çalışmanın ana amacı genel olarak komşu bölgelerde önemli örneklerine rastlanan kaya anıtlarının Kocaeli ve çevresindeki varlığına işaret etmek ve daha sonra yapılacak çalışmalar için bir zemin oluşturmaktır.

Bu çalışmaya konu oluşturan kaya anıtlarının Trak ve Traklar ile bağıntılı toplumlar ile ilintili kalmasına çalışılmış olması da Kocaeli ve çevresinin genellikle gözden kaçırılan bir yönüne, yani Traklar ile ilişkisine ışık tutmak için yapılmıştır.

Çalışmada ele alınacak anıtların tümü de kaya veya kaya oyma anıtlar olarak seçilmiş bulunmaktadır.

Kocaeli ve çevresinde kaya veya kaya oyma anıtların sayısının hayli fazla olduğu tahmin edilmesine rağmen, şu ana kadar bilinen örneklerin sayısı ne yazık ki çok fazla değildir.

* Prof. Dr., Sanat Tarihi Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, Balkan Kampüsü, e-mail: ebeksac@gmail.com
** Öğr. Gör., Sanat Tarihi Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, 22030 Edirne.

Elde mevcut örnekler bölgedeki Frig aşamasından başlayarak Bithynia ile ilişkili süreçlere kadar açılım göstermekte ve daha çok da bölgedeki Trak Etnik Kimliği'nin yabancı etkiler ile varlığını iyice kaybettiği aşamaların öncesine denk düşmektedir. Çünkü Kocaeli ve çevresi Trak etnik kimliğine haiz ulusların var olduğu diğer bölgelere oranla dış etkilerin daha fazla hissedildiği bir bölgedir.

Kocaeli ve çevresinde Trak kimliğini en iyi biçimde görebileceğimiz ve çok erken tarihlerden itibaren Trakya ve Balkanlar ile bağıntılı kültler ve dini inanç sistemlerinin en güzel göstergesi olan kutsal anıtları da kaya veya kaya oyma anıtlardır. Bu anıtlar da esasında Trakya ve Balkanlar'ın Orfik dini yapılanması ve Ktonik karakterli inanç sistemlerinin çalışılabileceği dini algılama biçiminin en güzel örnekleri olarak karşımızda durmaktadır.

Kocaeli ve çevresindeki Trakya ve Balkanlar ile bağlantılı dini anıtların çok erken süreçlere gittiğini gösteren en ilginç örnek hiç şüphesiz Karadeniz Ereğli yakınlarında bulunan Yassıkaya'dır.[1] Yassıkaya kutsal mağarası ve altarları ile de dikkat çeken bir kült alanı olduğu kadar, bölgedeki Balkanlı varlığını gösteren önemli bir arkeolojik anıt olarak dikkat çekmektedir.

Kocaeli ve çevresinde özellikle Ana Tanrıça Kültü ile ilişkili Frig Dönemi Kaya anıtlarının varlığı bilinen bir gerçektir. Bunlar arasında dikkat çeken bir anıt Göynük'e bağlı Soğukçam (Germanos) Köyü yakınlarında bulunan Türbeönü Kayası'dır. Bu kült anıtı bir Frig kalesi ile birlikte paylaştığı coğrafya içinde dikkat çekici özelliklere sahip olması kadar, Frigçe bir kitabe ihtiva etmesi nedeniyle de büyük öneme haizdir. Kitabede Ana Tanrıça 'nın adının geçmesi de anıtın bu kült ile ilişkisini gösteren önemli bir belge olarak teşhis edilmektedir.[2]

Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü ile ilişkili kutsal alanların varlığını ortaya koyan bir başka örnek de, üzerinde Ana Tanrıça Kültü ile ilintili çok ilginç kabartma tasvirler ile birlikte birisi Frigçe, diğeri de Yunanca iki kitabe taşıyan ilginç bir steldir. Bu stel Bilecik İli sınırları içinde kalan Vezirhan yakınlarında bulunmuş olup, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Stel üzerinde değişik bölümler halinde önemli kültistik tasvirler ile birlikte yer alan kitabelerde bir kutsal alan ve kutsal koruluğun bahsi geçmektedir. Bu kayıt bölgede bir Frig Kült alanının varlığına işaret etmektedir.[3]

Bu noktada, Vezirhan yerleşmesinin yanı başında bulunan Merdivenli Kaya stel üzerinde bölgede bulunduğu bildirilen kutsal alanlar için güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.[4] Yeterince çalışma yapılmamış olsa da Merdivenli Kaya'nın Frig Dönemi ile ilişkilendirilebilecek bir kaya anıtı olduğu fark edilirken, daha sonraki süreçlerde de kullanılmış olduğunu tahmin etmemize imkân tanıyan özelliklere sahip olduğu da gözlemlenebilmektedir.

Merdivenli Kaya'nın içinde bulunduğu vadi tabanında yer alan akarsu ve çevresindeki doğal arazi yapısına hâkim olan yükseltiler ile yakından ilişkili bir konumu olduğu da gözden kaçmamaktadır. Çevrede bazı gömü alanlarının varlığı da Merdivenli kaya'nın kültistik işlevi için önemli açıklayıcı unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Esasında Vezirhan'daki Merdivenli Kaya'nın Ana Tanrıça Kültü kadar, Güneş Kültü ile de iç içe olduğunu gösteren peyzaj oluşumları bölgede yer alan diğer kutsal alanlar için de önemli ipuçları vermektedir. Bu durum da bu Ktonik karakterli kutsal anıtların

1 Efe T. 2002, 2004.
2 Berndet-Ersöz, 2006; Rein, M.J. 1996, s. 234; Fıratlı, N – Tuğrul, N. 1966.
3 Gorbachov, Y. 2008.
4 Vezirhan Steli üzerinde bulunan sahneler arasında yer alan yaban domuzu avı sahnesi genel olarak güneş kültü ve reenkarnasyon kavramıyla ilintili ikonografik bir öğe olarak değerlendirilmektedir.

ölüm ve ölüm ötesi kadar reenkarnasyon süreçleri ile ilişkili ayinler için de önemli bir alan oluşturduğunu göstermektedir.

Bu ölüm ve ölüm ötesi ayinlerle ilişkilendirebileceğimiz anıtların bir başka örneği ise, İznik yakınlarında Elbeyli'de bulunan Merdivenli Kaya'dır.

Elbeyli 'de bulunan Merdivenli Kaya tamamen İznik Gölü ile ilişkili bir perspektif içinde şekillendirilmiş olup, çok geniş bir gömü alanları bütününün merkezinde yer almaktadır. Bu noktada, İznik Gölü'nün anıtın batı kesiminde yer alması çok dikkat çekici olup, bu tip kaya anıtları ve sular dünyası arasındaki bağ için önemli bir kanıt teşkil etmektedir. Özellikle batı tarafta yer alan bu göl olgusu, kaya anıtları ile ölüm ve ölüm ötesi dönüşüm çevirimi için önemli bir nitelik taşımaktadır.[5]

Kocaeli çevresinde yer alan adı geçen anıtlarda tespit ettiğimiz tüm öğelerin belki de tam bir bütünleşmesi olarak karşımıza çıkan en dikkat çekici örnek genellikle gözden kaçırılan ve yanlış değerlendirilmiş bir kaya anıtıdır.

Tüm Kocaeli çevresi için belki de en önemli kaya anıtlarından biri olan bu anıt, Körfez İlçe merkezinin hemen arkasında, kuzey taraftaki yükseltiler arasında yer alan Bilim Tepe Kesimi'ndeki Belen Mevkii'nde yer almaktadır. Şu anda bir kaya mezarı olarak tescil edilmiş bulunan bu alanın Trakya ve Balkanlar ile ilişkili bir kült alanı olduğu ilk bakışta belli olmaktadır.[6]

Antik çağlarda suyunun bol olduğu anlaşılan bir akarsu yatağının hemen yanı başından yükselen bir kayalık yamaç ve bu kayalık yamaç üstünde yer alan alt kesimlerden oluşan geniş bir açık hava kült alanı oluşturan bu anıt, Trakya ve Balkanlar kadar Kuzey Batı Anadolu'dan tanıdığımız önemli kültistik elemanlara sahiptir.

Bu kült alanı üzerinde kaya oyma kült odaları ile birlikte, kaya oyma yuvarlak disk düzenlemelerine rastlanılmakta olması çok dikkat çekicidir. Bunlar dışında akarsu yatağı kenarında bulunan ve üstü düzleştirilmiş bir kaya üzerinde yer alan uzun dikdörtgen biçimli kaya oyma çukur da bu tip anıtlarda rastlanan ve daha çok kremasyon törenleri ile iç içe geçmiş bir kült öğesi olarak dikkat çekmektedir.

Bu kültistik öğelerin bulunduğu dik yamaçların yanı sıra akarsu yatağının karşısına gelen kaya yüzeylerinde yer alan ve günümüzde hayli zorlukla seçilen bazı kazıma unsurların varlığı da dikkat çekici bir nitelik arz ederek, detaylı çalışmaları beklemektedir.

Günümüzde bir kara yolu tarafından ikiye ayrılmış bulunan bu kült alanının hemen yanı başında yer alan ve daha çok Yörük mezarlıklarını hatırlatan karataşlı bir mezarlık alanının varlığı da bölgedeki kutsal kimliğin çok uzun süreçlerle korunduğunu belgelemektedir.

Bunlar dışında kaya oyma odaların cephelerinde rastlanan bazı düzenlemeler de Helenistik Dönem özellikleri ile bu kutsal alanın Bithynialılar'ın bölgedeki varlığı ile ilişkili olabileceğine işaret eder gibi durmaktadır.

Alanın işlevi ile ilişkili harita ve hava fotoğrafları ile birlikte ele alınan peyzaj çalışmaları bu kutsal alanın daha çok kuzey batı yönü ile irtibatlı bir düzenlemeye sahip olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu yön Trakya ve Kuzey Batı Anadolu 'da yer alan birçok benzeri anıttan gayet iyi tanıdığımız bir durum olup, 21 Haziran sürecinde, yani yılın en uzun gününde güneşin battığı yön olarak dikkat çekmektedir. Eldeki veriler bize bu kutsal alanın Güneş Kültü ile ilişkisine işaret etmektedir.

5 Beksaç, E. – Nurengin Beksaç, Ş. 2012.

6 2004 yılında Kocaeli Müzesi ve Trakya Üniversitesi , Sanat Tarihi Bölümü tarafından Gölcük, Yazlık Beldesi çalışmaları esnasında bu anıtı bize gösteren Kocaeli Kültür Varlıkları Koruma Kurulu Müdürü Arkeolog Taner Aksoy ve öğrencimiz Erhan Memiş ' e teşekkürlerimizi sunarız.

Bu da alan içinde yer alan kaya oyma daireler, yani kaya oyma disk tasvirleri için de önemli bir açıklama yapma olanağı tanımaktadır.

Bu kutsal alan içinde mevcut bulunan kaya oyma daireler, Frigya, Lidya ve Misya için çok seyrek rastlanan kültistik elemanlar olmalarına rağmen, Trakya 'da çok sık karşımıza çıkan kültistik öğelerdir. Bu da bize Belen Mevkii Kutsal alanının Anadolu'dan çok Trakya ile daha yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Akarsu yatağı, kaya oyma odalar, kaya oyma disk tasvirleri yanında bazı altar düzenlemelerini hatırlatan oluşumlar ile kaya üzerindeki kazıma şekiller ile bütünleşen kremasyon çukuru gibi öğeler dikkat çekici bir niteliği haizdir. Trakya ve Balkanlar ile birlikte Kuzey Batı Anadolu 'da ve Kocaeli çevresinde var olan benzer anıtlardan tanıdığımız özellikleriyle bu öğeler, bu kutsal alanın Ana Tanrıça Kültü ile ilişkisine işaret ederken, aynı zamanda Güneş Kültünü 'nün de burada temsil edilmiş olduğunu göstermektedir.

Ana Tanrıça kültünün bölgedeki varlığı çok iyi bilinen bir durum oluştururken, çok erken kayıtlarda da bölgede Güneş Kültü 'nün varlığını da tespit etmek mümkün olmaktadır. Güneş Kültü'nün bölgedeki varlığı Homeros 'un çağından başlayarak birçok Antik kaynakta belgelenmiştir.[7]

Ana Tanrıça ve Güneş Kültü'nün bir birini tamamlayan kimliğiyle Kocaeli ve çevresindeki varlığını kanıtlayan ilginç bir örnek de mevcuttur. İznik veya Trilye yakınlarında bulunmuş olup, günümüzde Atina Ulusal Müzesi 'nde bulunan Helenistik Dönem'den kalma bir stel özellikle dikkat çekicidir.[8] Bu stel Ana Tanrıça ve Apollon'a adanmış olmasıyla dikkat çekmektedir. Helenistik Dönem'de şekillenen yeni oluşumlar içinde Apollon ile özdeşen eski Güneş Kültü burada açıkça gözlemlenmektedir.

Kayaya oyulmuş dairelere, yani kaya oyma disk tasvirlerine Kocaeli sınırları içinde başka yerlerde de rastlanmaktadır.

Ayrıca, kaya oyma anıtlar ve bu tip kaya oyma anıtlar ile ilişkili inanışların günümüze kadar gelen izlerine Kocaeli sınırları dâhilinde halen de rastlanmaktadır. Bu durumun en güzel örneği hiç şüphesiz, Gebze İlçesi sınırları dâhilinde kalan Aydınlı 'da bulunan Hacetderesi'dir.

Günümüzde de halen kültistik açıdan öneme haiz olan Hacetderesi eski kutsal anıtlardan tanıdığımız tüm özelliklere haizdir. Esasında bu alanın çok yakınında bulunduğu ve 20. yüzyıl içinde imha edildiği yerel halk tarafından anlatılan bir kaya oluşumuyla birlikte Hacetderesi, Kocaeli ve çevresindeki eski kutsal anıtların kimliği ve işlevini anlamamız açısından halen yaşayan bir örnek olarak büyük önemi haizdir.

Ana Tanrıça ve Güneş, Trak kökenli halklar için dini açıdan daima büyük önemi haiz olmuştur. Yaşam kadar Ölümü de kontrol eden Ana Tanrıça aynı zamanda kadere de hükmeden bir güç olarak büyük önemi haizdir. Kayalar ve kayalık alanlar ve dağlar ile bütünleşen Ana Tanrıça hayatın materyal yönünü sergilemektedir.

Buna karşın 'Parlak Yüce Varlık' olan Güneş fiziki dünyayı temizleyen ve aynı zamanda da yaşamı başlatan bir eril güç olarak algılandığı için Ana Tanrıça'nın materyal kimliğini bütünleyen, ona enerji veren, yaratıcı ve dönüştürücü bir manevi güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrenin Ruhu Güneş'tir. Yeniden Doğuş süreçlerini Gök desteğiyle sağlayan da Güneş'tir. Materyal olgulara can verecek can verme gücü olan Güneş'tir. Bu nedenle ruhların yeniden doğmasını da sağlayacak olan 'Yüce Güç' Güneş'tir.

7 Cramer, J. A. 1832; s. 172; Strabon, 12-3-22; Meen, H 1780.
8 Metropoulou, E. 1996.

Güneş'in Trak kökenli topluluklarda bir disk biçiminde ifade edildiği gayet iyi bilinen bir gerçektir.[9] Bu durumu belgeleyen birçok anıta ve sanat eserine Trakya, Balkanlar ve hatta Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür.[10]

Trak Dünyası ile ilintili bu anıtların birçok öğesi Ezoterik ve Okültik anlam ve işlevleriyle geçerlik kazanırlar. Kocaeli ve çevresindeki kült anıtları için de bu durum geçerliğini korumaktadır.

Aslında Güneş Diskleri yaratılışın enerji akışını sağlayan gücü temsil eden bir semboldür. Ana Tanrıça ile temsil edilen statik materyal hayata yaşama enerjisi katarlar.

Sular Dünyası çevresel bütünlüğü sağlayan bir güç olduğu kadar, yenilenmeye de olanak tanır. Karanlıkta kalan olguyu temsil eden mağaralar ve kaya oyma odalar karanlıktan çıkışı, karanlıktan doğan ışığı vurgularken, aynı zamanda karanlıklardan kurtuluşu muştular.

Ölü bedenlerin yakıldığı kremasyon çukurları da madde dünyasından kurtuluşu ve ruhun yakılan bedenden uzaklaşmasını sağlar.

Trak kökenli toplulukların bakış açısından baktığımızda Kocaeli ve çevresindeki bu kült anıtlarının işlevini anlamak kolaydır. Ölümsüzlüğe inanan Trak kökenli halklar için bu anıtların her biri geçen zamana karşı direnen saflığı ve ölümsüzlüğe geçiş sağlar. Var olanla olmayan 'ın ortasında duran Trak kimliğinin ölümsüzlüğe adanmış sonsuz belgesi olurlar.

9 Macurdy, G. H. 1925, s. 88;98-111, 180,Marazov I-Fol, A. 1998, s. 43, Marazov, 2005, s.184, Hannay, J . B. 1912, s. 117.

10 Bu tür disklerin en ilginç örneklerine Bulgaristan, Yunanistan ile birlikte Türkiye Trakyası 'nda da rastlanmaktadır. Bunlar dışında Fethiye Merkez'e bağlı Ceylan Köyü yakınlarında bulunan Oinoanda Antik Yerleşmesi Nekropolü yanı başında bulunan mermer disk de bu kültün uzantısı olan ilginç bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Amorium yakınlarında yer alan bir Frig Altarı üstünde de böyle bir disk tasvirine rastlanmıştır (Berndt-Ersöz, S. 2006, s. 51-52). Ayrıca bir disk önünde yapılan töreni gösteren ilginç bir seramik örnek Bulgaristan 'da bulunmuştur (Bkz. Fol, V, 2008, s. 89).

KAYNAKLAR

Apollodorus Rhod.

Herodot

Hesiodos

Homeros

Macrobius Saturnalia

Plinius Naturalis Historia

Strabon

Thukydides

Xenephon, Anabasis

Asgari, N., *Anadolu Medeniyetleri*, Ankara, 1983.

Beksaç, E., 'Voices Of Mysia. The Three Rock-Cut Sanctuaries Of Bigadic In Province Of Balikesir', *Thracia XV*, Sofia, 2003, s. 149-161.

Beksaç, E., 'Bithynia'nın Erken Tarihinde Sakarya Ve Arkeolojisi', *Sakarya Tarihi*, Sakarya, 2005, s. 11-32.

Beksaç, E., 'Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları', *Yöre*, 118, 2010, s. 3-18.

Beksaç, E., 'Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları', *Yöre*, 119/120, 2010, s. 59-76.

Beksaç, E., 'Kartepe ve Çevresinin Arkeolojisi', *Kartepe Kitabı*, Vl. 2, Kocaeli, 2013, s. 685-695.

Beksaç, E., Nurengin Beksaç, Ş., 'The Foggy Phantoms Near The Sea', *Thracia*, XVIII, Sofia, 2009, s. 391-415.

Beksaç, E., Nurengin Beksaç, Ş., 'El Mar, El Rio Y El Santuario', *Izkustvo I Ideologiya*, Sofia, 2012, s. 472-487.

Beksaç, E., Nurengin Beksaç, Ş., 'Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış', *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, Cilt 1, s. 41-59.

Berndt-Ersöz, S., *Phrygian Rock-Cut Shrines*, Leiden, 2006.

Bosch, E., 'Bitinya Tetkikleri. I. Kısım', *Belleten*, X-17, 1946, s. 29-53.

Bouzek, J., *Thracians And Their Neighbors*, Prag, 2004.

Campbell, J., *The Mysteries* New York, 1955.

Cencillo, C., *Historia Sistematica De Los Dioses*, Madrid, 1998.

Cook, A. B., *Zeus*, Cambridge, 1914.

Cramer, J. A., *Geographical And Historical Description Of Asia Minor With A Map*, Vl. 1, Oxford, 1832.

Dana, D., *Zalmoxis DE La Herodot La Mircea Eliade: İstorii Despre Un Zeu Al Pretextului*, Bucurest, 2008.

Efe, T., 'Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) Yakınlarında Bir İlk Tunç Çağı Yerleşmesi', *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2001, Ankara, 2002, s. 315-326.

Efe, T., 'Yassıkaya', *Festschrift für Nemejcova Pavukova*, Berlin, 2004, s. 27-38.

Fıratlı, N., Tuğrul, M., 'Germanos Frig Kitabesi', İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, 13-14, 1966, s. 230-235.

Fiedler, G., *Le Monde Phrygien Du Xe s. Au IVe s. Avant Notre Ere: Culture Materielle, Territoires Et Structures Sociales*, Universite de Provence Aix-Marseille I'de Savunulmuş Tez, 2003.

Fol, A., 'Paralleles Thraco-Bithyniens de l'Epoque Preromaine. I. Le Regime de la Propiete', *Etudes Historiques*, Aout 1970, s. 177-189.

Fol, A., 'Thrako-Bitynische Parallelen im Vörromischen Zeitalter. II Bevölkerungs–und Gesellschaftsstrukturen', *Thracica*, 1972, s. 197-212.

Fol, A., *Ancient Thrace*, Sofia, 2001.

Fol, A., *Thracian Culture, Told And Untold*, Sofia, 2010.

Fol, V., *Orpheus, The Thracian*, Sofia, 2008.

Fol, V., *Skalni Toposi Na Vyara V Yugoiztochna Europa i V Mala Aziya Prez Grebnostta*, Sofia, 2007.

Fol, A. – Fol, V., *The Thracians*, Sofia, 2005.

Fol, A. – Marazov, I., *Thrace And The Thracians*, Sofia, 1977.

Goodison, L., *Death, Women And The Sun*, Londra, 1989.

Gorbachov, Y., 'Nine Observations On The Old Phrygian Inscription From Vezirhan', *Kadmos*, 47, 2008, s. 91-108.

Hannay, J. B., *Symbolism In Relation To Religion*, London, 1912.

Hoddinot, R., *The Thracians*, London, 1982.

Karauğuz, G., 'On Open Air Cult Area In Devrek And Environment', *Anodos*, 6/7, 2006/2007, Trnava, 2008, s. 227-233.

Knight, R. P., *The Symbolic Language Of Ancient Art And Mythology*, London, 1892.

Macurdy, G.H., *Troy And Paeonia: With Glimpses Of Ancient Balkan History*, New York, 1925.

Marazov, I., *Ancient Thrace*, Plovdiv, 2005.

Marazov, I., *Thracian Warrior*, Sofia, 2005.

Marazov, I – Fol, A., *Ancient Gold: The Wealth Of The Thracians*, New York, 1998.

Meen, H., *The Argonautics Of Apollonius Rhodius*, London, 1780.

Metropoulou, E., 'The Goddess Cybele In Funerary Banquets With An Equestrian Hero', Lane, E. N., Cybelle, Attis And Related Cults, Leiden, 1996, s. 135-167.

Meyer, E., 'Bithynia', *Real Encyklopedia*, Vl. 3, 1898, s. 510-524.

Molev, E. A., *Vlastitelv Ponta*, Moskova, 1995.

Porozhanov, K – Portalsky, A., 'A Rock-Cut Object In The Arctonnesos (Apoll. Rhod. Arg. 961-1102), *Proceeding Of The First International Symposium*, *Ancient Cultures In South Eastern Europe And The Eastern Mediterrane*, *Megalithic Monuments And Cult Practices*. Blagoevgrad, 2012, s. 58-62.

Ramsey, W. M., *The Historical Geography Of Asia Minor*, Cambridge, 1890.

Reine, M J., 'Phrygian Matar: Emergence Of An Iconographic Type', Lane, E. N: Cybelle, *Attis And Related Cults*, Leiden, 1996, s. 223-239.

Riggs, Ch., *The Oxford Handbook Of Roman Egypt*, Oxford, 2012.

Roller, L. E., *In Search Of God The Mother* Berkeley, 1999.

Sivas, H., 'Frig Vadilerinde Helenistik ve Roma Dönemlerine Ait Kaya Anıtları', Sivas Tüfekçi, T. – Sivas, H.: *Frig Vadileri*, Eskişehir, 2007, s. 54-80.

Sivas Tüfekçi, T., 'Frig Vadileri'nden Günümüze Kalan Frig İzleri', Sivas Tüfekçi – Sivas H.: *Frig Vadileri*, Eskişehir, 2007, s. 16-54.

Tacheva, M., *Ancient Thrace And South East Europe*, Sofia, 1976.

Tacheva, M., *Eastern Cults In Moesia Inferior And Thracia*, Leiden, 1983.

Tamsü Polat, R., 'Phrygian Rock-Cut Altars In The Light of New Findings And A Typology Propossal', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 2010, s. 203-222.

Theodossiev, N., 'The Ithyphalic Altar From Polianthos And The Sacred Marriage Of The Gods', *Oxford Journal Of Archaeology*, 13-3, 1994, s. 313-323.

Theodossiev, N., 'The Lantern – Roofed Tombs In Thrace And Anatolia', *Proceedings Of The 10th International Congress Of Thracology*, Atina, 2006, (Ms.).

Ulugün, F. Y., *Tarih Öncesi ve Hellenistik Dönemi Bithynia*, İzmit, 2004.

Vassileva, M., 'Thracian-Phrygian Cultural Zone', Tuna, N., Aktüre, Z – Lynch, M.: *Thracians And Phrygians: Problems Of Paralelism*, Ankara, 1998, s. 13-19.

Vassileva, M., 'Thracian And Phyrigian Rock-Cut Tombs: A Comparative Overview', *Proceeding Of The First International Symposium. Ancient Cultures In South Eastern Europe And The Eastern Mediterrane. Megalithic Monuments And Cult Practices*, Blagoevgrad, 2012, s. 44-58.

Woudhuizen, F. C., 'Phrygian And Greek', *Talanta*, XL-XLI, 2008-2009, s. 181-217.

Zdravkova-Dimitrova, Y., 'From Late Bronze Age To Early Iron Age Thracian Sanctuaries In The Eastern Rhodopi Mountain, Bulgaria', *Anodos*, 6/7, 2006/2007, Trnava, 2008, s. 493-509.

NİKAİA KENTİ VE DİONYSOS KÜLTÜ

Hülya BOYANA*

Bildirimize başlarken öncelikle Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Bithynia Bölgesine dâhil olan Nikaia kentinin coğrafi durumuna bakmamız gerekmektedir.

Antik Nikaia kenti, İznik, bugün kendi ismiyle anılan ve eski çağlarda Askania Limne (Askania Gölü = İznik Gölü) diye bilinen, yüksek dağlarla çevrili gölün doğusunda bulunmaktadır. Ünlü coğrafyacı ve tarihçi Amasyalı Strabon (M.Ö.61-M.S.19) Nikaia kentini şöyle anlatmaktadır:[1] "Bithyania'nın iç kısmında……ve Nikaia. Bithynia'nın Metropolü Askania Gölü kıyısındadır. Çepeçevre büyük ve verimli bir ovayla kuşatılmış olup yazın sağlığa pek elverişli değildir; ilk kuruluşu Antigonos'a dayanır: çevresi on altı stadion (yak. 2960 m.) olan kent, dört köşe bir plana sahiptir. Dört kapısı olup, düz bir sahada durduğundan ve yollar birbirini dümdüz kestiğinden, (kentin) orta yerindeki gymnasium'un yanındaki bir taştan bakıldığında, dört kapıyı da görmek mümkündür."

Kenti kuşatan büyük ve verimli ova her türlü tarıma elverişli olup antik devirlerde buralarda özellikle bağcılık yapılmaktaydı.[2] Nikaia'nın en eski adı "Helikore" (sarmaşığı bol, bağı bol) idi. Biz bu bilgiyi M.S.10. ya da 11. yüzyılda yaşayan bir din bilginin elindeki Piskoposluk listelerinin (Notitiae episcopatuum) nüshasındaki "Metropolis Nikaia" ifadesinin yanına el yazısıyla yazdığı nottan öğrenmekteyiz.[3] Bu nota göre Helicore, gölün batı tarafında oturan Mysialılar tarafından yıkılmış, Alexandros III.'un ölümünden sonra Lysimakhos tarafından yeniden kurulmuştur: "Nikaia, Bithynia sınırında bir Mysia kenti; Lysimakhos tarafından Askania Gölü kıyısında kurulmuş olup, daha önceleri Helikore ismini taşıyan mertlik ve zenginliği ile Helenlerin hayranlığını kazanmış (bir kent) idi; burası Mysialılar tarafından hileyle zapt edilince, erkeklerin bir kısmı can vermiş, bir kısmı da çevre kentlere yerleşmişlerdi; yurtları ise yakılıp yıkılmıştı. İskender'in ölümünden sonra Lysimakhos tarafından yeniden kurulmuş, Antipatros'un kızına izafeten de Nikaia adı verilmiştir."[4]

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü-Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Strab. XII, 4, 7.

2 Şahin, S., *Tarih Boyunca İznik*, Türkiye İş Bankası Yayın, İstanbul, 2004, s. 1.

3 Merkelbach,R., "Nikaia die Rankenreiche (Ελικωρη)", *Epigraphica Anatolica*, Heft V, 1985, s. 1.

4 a.g.e., s. 1, Şahin S., *"*Katalog des Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)*"*, cilt II, 3, *Testimonia* I. K. 10, 3, Bonn 1987, s. 29.

Kent, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Antigonos Monophtalmos tarafından ele geçirilmiş ve ismi Antigoneia olarak değiştirilmiştir. M.Ö. 301 yılında Antigonos İpsos savaşında yaşamını yitirince, yine Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos'un hâkimiyetine geçmiştir. Lysimakhos da kenti yeniden kurmuş ve ismini karısına izafeten Nikaia olarak adlandırmıştır. Strabon *Geographica* adlı eserinde bu durumu şöyle vermektedir.[5] "Nikaia…..ilkin Philippos oğlu Antigonos tarafından Antigoneia adı altında kurulmuş, daha sonra Lysimakhos karısına izafeten adını Nikaia olarak değiştirmiştir. Bu Nikaia Antipatros'un kızıydı."

Stephanos Byzantios'a göre ise Nikaia, bir Bithynia kenti ve Bottiaia kolonisidir.[6*] Önce Helicore adını taşımış, sonra Antigoneia adını almıştır. En son Lysimakhos'un karısına izafeten ismi Nikaia olarak değiştirilmiştir.[7]

Eustathios'a göre ise bir Bithynia kenti olan Nikaia, eskiden Antigonos tarafından kurulmuş, bundan dolayı Antigoneia denmiş, daha sonra Lysimakhos tarafından karısına izafeten Nikaia olarak değiştirilmiştir.[8]

Plinius'a göre Kios'tan (bugünkü Gemlik) sonra Nikaia'ya Askania Gölü üzerinden 25 milia passuum'dur (yak. 37 km.). Nikaia Askania Körfezi'nin öbür ucunda olup, eskiden Olbia denirdi.[9]

M.Ö 281 yılında Kurupedion savaşında (Kyras Ovası=bugünkü Manisa Ovası) Lysimakhos hayatını yitirmiş, savaşın galibi Seleukos ise kısa bir süre sonra öldürülmüştür.[10] Bithynialılar savaşın galibi Seleukos'un yanında yer almışlardır. Bu savaştan sonra Nikaia ve civarı Zipoites tarafından kurulan Bithynia Krallığı'na bağlanmıştır. Krallığın kurucusu Zipoites M.Ö. 280 yılında ölmüştür.[11] Bundan sonra I. Nikomedes (M.Ö.280-255), Ziaelas (M.Ö.255-230) ve I. Prusias (M.Ö.230-182) Krallığı yönetmişlerdir. Bu tarihlerde Nikaia hakkında fazla bilgi edinemiyoruz. Ancak, II. Prusias zamanında (M.Ö.182-149) Nikaia yeniden tarihi olaylara sahne olmuştur.[12]

Bithynia Kralı II. Prusias'ın ilk evliliğinden olan oğlu Nikomedes'i bertaraf etmek istemesi üzerine, Nikomedes Pergamon Kralı II. Attalos'un desteğinde isyan etmiş ve babasının üzerine yürümüştür.[13] Prusias ise Trakya'dan sağladığı yardımcı kuvvetlerle birlikte Nikaia akropolüne sığınır (M.Ö. 149). Ancak Bithynialıların Nikomedes'in tarafını tutmaları üzerine Prusias Nikomedeia'ya kaçar ve orada öldürülür.[14]

I. Mithridates Savaşı sırasında (M.Ö. 87-83) tüm Küçük Asya'yı ve doğal olarak Bithynia'yı da ele geçiren Mithridates Sulla'ya karşı pek başarılı olamamıştır. Roma ile Mithridates arasında yapılan antlaşma gereği, Mithridates Roma eyaleti olan Asia ve Bithynia'dan geri çekilmiştir.[15]

M.Ö. 74 yılında Bithynia'nın son kralı Nikomedes Eupator ölünce, krallığını vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmıştır. II. Mithridates Savaşı sırasında (M.Ö. 74-63) Mitridates, Bithynia'yı tekrar ele geçirmeye çalışsa da, Kyzikos kuşatmasında başarılı olamamış ve

5 Strab. XII, 4, 7, Şahin, S., *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 6.

6 * Bir Makedonia kolonisi. Bottiaia Makedonia'da bir bölge.

7 Sahin, S., "Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)", cilt: II, 3: *Testimonia,* I. K. 10. 3, Bonn, 1987, s. 1.

8 Eusth. II, 2, 863; Arr., τα μετάΑλέξαυδρον, Fragman 21.

9 Plin.,nat. V 148. Ancak bu bilgi yanlıştır. Olbia Nikomedeia körfezinin güneyinde idi. Bkz. Ruge, W., "Nikaia", *RE* XVII, s. 229.

10 Meyer, E., *Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien*, Leipzig 1925, s. 109;. Beloch, K. J., *Griechische Geschichte III*, 2, Berlin 1924-1927, s. 384; Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984, s. 472.

11 Meyer, E., a.g.e, s. 109-110.

12 Şahin, S., İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, Teil II, 3, Bonn, 1987, s. 2.

13 Ruge, W., a.g.e., s. 229.

14 Şahin, S., a.g.e., s. 3.

15 Jacoby, F, *Die Fragmente der grieschischen Historiker*, Leiden 1962, nr. 434, s. 24.

Roma Bithynia kentlerini geri almıştır.[16]

Nikaialı tarihçi Cassius Dio'dan Roma İmparatorluk döneminde, Augustus tarafından Nikaia'da Tanrıça Roma ve Ceasar tapınağının yapıldığını biliyoruz.[17]

M.S. 32 yılında Nikaia'da meydana gelen bir deprem birçok evin yıkılmasına neden olmuştur.[18] M.S. 120 yılında da kent deprem sonucu yıkılmış, İmparator Hadrianus'un yardımlarıyla onartılmıştır.[19] M.S. 194 yılında Roma İmparatorluğu tahtı için Septimus Severus ve Pescennius Niger savaşında, Nikomedeia Severus tarafında, Nikaia Niger tarafında yer almıştır.[20] Cassius Dio'nun anlatımına göre Septimus Severus, Niger'i yenilgiye uğratmış ve Niger tarafında yer alan Nikaia'yı cezalandırmıştır. Kentin "Neokoros, Bithynia ve Pontos'un birinci kenti, Metropolis" gibi sahip olduğu onursal unvanları yazıtlardan sildirmiştir.[21]

M.S. 257/258 yıllarında Gotlar, Güney Rusya'dan hareket ederek, Khalkhedon, Nikomedeia, Nikaia, Kios, Apameia ve Prusa gibi kentlere saldırarak ateşe vermişlerdir.[22] Nikaia bu saldırıdan sonra kent surlarını yeniden inşa etmiştir.

M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nikaia kent sikkeleri üzerinde, özellikle İmparator Valerianus (253-260), Gallienus (253-268), Macrianus (260-261) ve Quietus'un (260-261) yönetimlerine ait sikkelerde kent suru resimlerini görebiliriz.[23] Surların İmparator Claudius Gothicus (268-270) devrinde tamamlandığını Nikaia'daki Göl Kapısı ve Yenişehir Kapısı'nda bulunan iki sur inşaatı yazısından anlamaktayız.[24]

M.S. 325 yılında İmparator Konstantinos I. (307-337) tarafından Nikaia'da Hristiyanlığın sorunlarını görüşmek üzere büyük bir Konsül toplanmıştır.[25]

M.S.367 yılında İmparator seçimi Nikaia'da yapılmış ve Valentinianus (364-375) oybirliği ile seçilmiştir.[26]

İmparator Iustinianus döneminde (527-565) Nikaia'da su sistemi düzene sokulmuş, kraliyet sarayı tamir edilmiş kiliseler, manastırlar, bir hamam ve bir sel yatağı üzerine büyük bir köprü yaptırılmıştır.[27]

Bizans devrinde M.S 787'de Hristiyanlık âleminin katıldığı ikinci bir konsül toplandığını biliyoruz. 1075 yılında Nikaia Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuş, 1331 yılında ise Orhan Gazi'nin ele geçirmesiyle İznik Türk kimliğini kazanmıştır.[28]

İznik (Nikaia) kentinin adı ve kuruluşu ile ilgili efsaneler vardır. Bugünkü İznik, adını antik Nikaia'dan almıştır. İz hecesi Yunanca'daki eíç=e doğru adverbinden, nik hecesi de Nikaia'nın ilk hecesinden alınmıştır. Günümüze İznik olarak gelmiştir.

Nikaia kentinin soyunun Tanrı Dionysos ile bağlantısı ise bir mitolojik aşk öyküsüdür. Nikaia Irmak Tanrısı Sangarios (Sakarya) ile Tanrıların anası Kybele'nin kızıdır. Nikaia

16 Jacoby, F., a.g.e, nr. 434, 28, 5-11.
17 Dio Cass. LI, 20; Şahin, S., a.g.e, s. 7, T 9.
18 Jacoby, F., a.g.e, nr. 257; Eus. VII, 1, 174, 20; VII 2, 511.
19 Amm. XXII, 13, 5.
20 Dio Cass. LXXIV, 6, 4-6.
21 a.g.e, LXXIV, 8-4.
22 Zos. Hist. I 35, 1-2.
23 Babelon E., Reinach Th., *Recuil general des monnaies grecque d'Asie Mineure 1,* fasc. 3, Paris 1910, nr. 818, 2 (Valerianus); nr. 846-848 (Gallienus); nr. 867-868 (Macrianus); nr. 872 (Quietus).
24 Şahin, S., "Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)", cilt I*, Stadtgebiet und die nachste Umgeburg der Stadt,* no. 1-633, 1. K-9, Bonn, 1979, nr. 1 ve 12.
25 Kaçar,T. "The Acts of the Council of Constantinople of 553", *HistoryStudies*, vol. 1/1, 2009, s. 1.
26 Şahin, S., "Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)", cilt II, 3: *Testimonia,* I. K. 10, 3, Bonn, 1987, s. 22 a-d.
27 Prok., De aed., V, 3; Şahin, S., *Tarih Boyunca İznik,* İstanbul2004, s. 12.
28 Eyice, S., İznik *Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1991, s. 11, 24.

Askania Gölü (İznik Gölü) civarında orman ve kırlarda dolaşan, zamanını av ile geçiren güzel bir peridir. Aşk ve şarabın tanrısı Dionysos su perisi Nikaia'ya âşık olur. Nikaia Dionysos'u geri çevirir. Bunun üzerine Dionysos Nikaia'nın su içtiği kaynağın suyunu şaraba çevirir ve tanrı suyu içen Nikaia ile birlikte olur. Dionysos, perinin onuruna Nikaia (Zafer-Kent) kentini kurar.[29]

M.S. 120 yılındaki depremde yıkılan Nikaia kentini Roma İmparatoru Hadrianus (M.S. 117-138) yeniden inşa ettirmiştir. Hadrianus döneminde Lefke Kapı Yazıtı'nda Dionysos ve Herakles kentinin kurucuları olarak ifade edilmiştir.[30] Hellen hayranı olan Hadrianus kentin kökeni aşk ve şarap tanrısı Dionysos'a böyle bağlanmıştır.

Amacımız Tanrı Dionysos hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Nikaia kentindeki Dioynsos tapınımını incelemektir.

Şarap ve bitkilerin (üzümün), çılgınlığın, doğadaki kontrol edilemez gücün ve gizemlerin tanrısı Dionysos Thrakia kökenli olarak kabul edilse de, Küçükasya kökenli, özellikle de Lydia-Phrygia tanrısıdır.[31] Ancak Dionysos'un kökeni hala tartışılmaktadır.

Tanrının doğumuna ilişkin birçok söylence bulunmaktadır. Bunlardan ilk söylence şöyledir: Dionysos, Zeus ile Thebai'nin kurucusu Kadmos'un kızı Semele'nin oğludur.[32] Hera Semele'nin Zeus'tan hamile kaldığını öğrenince, büyük bir kıskançlıkla Semele'yi Zeus'u tüm araç ve gereçleriyle görmesi için kandırır.[33] Semele Zeus'a istediği her şeyi yapması için söz verdirmiş ve daha sonra Hera'nın talep ettiği şeyi önermiştir. Zeus yıldırımlarıyla ona görünür ve Semele yanarak ölür. Zeus doğmamış olan çocuğu kadının karnından yanmadan alarak kendi baldırına diker ve zamanı gelince de Dionysos'un doğumunu gerçekleştirir. Böylece Dionysos'un iki kere doğmuş tanrı olarak adlandırılması da açıklanmış olmaktadır. Zeus Hera'dan korktuğu için Dionysos adı verilen bebeği Hermes'e verir. Hermes bebeği Semele'nin kız kardeşi İno'ya götürür. Hera İno-Athamas çiftini delilikle cezalandırır.[34]

Dionysos İno çiftinin delirtilmesinden sonra ise Papposilenos (Baş Silenos) ve Nysa Vadisi'ndeki Nymphelere emanet edilmiştir.[35]

İkinci söylence ise Dionysos Zeus ile Demeter'in kızı Persephone'nin oğludur.[36] Zeus'un kıskanç karısı Hera titanları çocuğu parçalayıp yemeleri için kandırmıştır. Athena O'nun kalbini kurtarmış ve Zeus'a getirmiştir. Zeus da O'nu yutmuştur. Zeus Dionysos'un ikinci defa babası olmuştur.[37] Her iki efsanede de "ikinci bir doğuş" sahnesi görülmektedir. Bunun amacı ise dışarıdan Hellen dünyasına giren bir tanrıyı Hellen tanrısı olarak gösterme çabasıdır.

Pausanias Dionysos'un doğumuna ilişkin farklı bir söylence vermiştir.[38] Bu efsaneye göre ise Semele çocuğunu Thebai'de doğurmak üzere yaşamıştır. Ancak kral Kadmos O'nun Zeus olduğuna inanmamış, anne ve çocuğunu bir kafese kilitlemiş ve kafesi denize atmıştır. Kafes Brasiae sahilinde kıyıya vurmuş, Semele ölmüş, bebek ise kurtarılmıştır.

29 Nonn., Dion. XVI, 390-409; Şahin, S., "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1987, s. 371-372.
30 a.g.m., s. 373.
31 Eur. Bakch., 13-14; 54-55; Arr., anab., V 1, 2; Nillson, M. P., *Geschichte der griechischen Religion*, München 1941, s. 532.
32 Hestheog., çev. A. Erhat A. Kadir, Ankara 1991, s. 137, sat. 940; Nillson, M. P., a.g.e., s. 532.
33 Hunger, H, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Wien 1969, 110; Tripp, E., *The Meridian Handbook of Classical Mythology*, New York 1974, s. 203.
34 Tripp, E, a.g.e., s. 204.
35 Preller, L. Robert, C., *Theogonie und Goetter*, Berlin 1984, s. 662; Roscher, W. H., *Aus führliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-86, s. 1049.
36 Preller, L., Robert, C., a.g.e., s. 686.
37 Tripp, E., a.g.e., s. 203.
38 Paus., *Graeciae Descriptio*, III, 24, 3-4, Ed. Fridericus Spiro, Libros, Lipsiae, 1903.

Dionysos bir mağarada büyütülmüştür. Bu söylence alışılagelmiş söylenceler ile uyuşmasa da Dionysos'un denizle olan güçlü bağlantılarını göstermektedir.

Dionysos'a ait bir başka efsane ise şöyledir: Dionysos Ikaros adalarında Tyrrhenialı denizciler tarafından kaçırılmıştır. Bu olaya da, Dionysos'un başına gelen diğer olaylarda olduğu gibi Hera'nın sebep olduğu söylenir.[39]

Homeros destanlarında adı bir kez geçen Dionysos için bir efsane daha vardır. Thrakialı kral Lykurgos Dionysos'un sütninelerini kovalamak ister. Bu yüzden de Lykurgos cezalandırılır, kör edilir.[40]

Tarihin babası olarak kabul ettiğimiz Herodotos'a göre ise Dionysos Hellas'a ilk olarak kurban sunma ve phallos törenleriyle Mısır'dan Kâhin Melampus aracılığıyla gelmiştir.[41]

Dionysos'un tapınımı, kronolojik olarak bin yıldan daha uzun bir süreyi, coğrafi olarak da Hellas, Ege Adaları, Küçükasya, Afrika, Mısır ve Roma gibi hemen hemen bütün antik dünyayı kapsamaktadır.[42]

Dionysos'un Homeros tarafından bir şarap tanrısı olarak nitelendirilmemesine karşın, Hesiodos tarafından şarap tanrısı olarak nitelendirilmesinden yola çıkarak, tanrının kültünün Hellenlerde M.Ö. VIII. yüzyılda güçlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Kült özellikle Atina ve Attika'da Peisistratos Dönemi'nde (M.Ö. 561-527) gelişme göstermiştir. Köylüler arasında kendine taraftar bulan Dionysos kültü, çiftçiyi arkasına alan tyran Peisistratos döneminde yaygınlaşmıştır. Dionysos için bir tapınak yapılmış ve festivaller düzenlenmiştir.[43] Coşku ile doğayla bütünleşmeyi amaçlayan şenliklerde yer almıştır. Bu doğa tanrısı onlara göre kış mevsimini uykuda geçirdikten sonra, baharda uyanmış; halk O'nun bu uyanışını ve sonbaharda tekrar ölüşünü dini bir şenlik olarak kutlamıştır.[44]

Atina'da Aralık ayının sonunda Kırsal Dionysia, baharın sonlarında Kent Dionysia'sı baharın ilk günlerinde Anthestheria ve Ocak ayında Lenaia şenlik ve kutlamaları yapılmıştır. Bu şenlikler doğanın doğumu ve ölümü çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yani doğa tanrısı Dionysos onlara göre kış mevsimini uykuda geçirdikten sonra baharda uyanmış; halk O'nun bu uyanışını ve sonbaharda tekrar ölüşünü dini bir şenlik olarak kutlamıştır. Bu şenliklerde insanlar davul ve trampet sesleri, flüt nağmeleri arasında kendilerini ölçüsüz bir sarhoşluğa terk ederlerdi.[45]

Hellenistik Çağ Hellası'nda da Dionysos Kültü çeşitli farklılıklarla devam etmiştir.

Roma'da ise Dionysos Bacchus adını alarak tanrının onuruna Bacchanalia Şenlikleri düzenlenmiştir. Dionysos Roma'nın Kır tanrısı Liber Pater ile eşimsenmiş ve tanrının kültü M.Ö. II. yüzyıldan sonra yayılmaya başlamıştır.[46]

Dionysos birçok epithetonla anılmıştır. Βρόμιος, βάχος, βάκχιος, βακχεύς, ᾽Ἴακχος, Εύιος, ᾽Ἰυγγίης, ᾽Ἰόβακχος, βακέβακχος, ᾽Ἐλευθερεύς, Ζαγρεύς, διθύραμβος, βάκχοσμεγάλος, μέγας θέος, ᾽Επήκοος, καθηγεμών᾽ Επιφανής θεός, ᾽Επιφανίστατος θεός, Προκαθηγεμών, Σωτήρ gibi epithetonlar verilmiştir. Bu epithetonlar tanrıya duyulan minnet duygusunu göstermektedir.

39 Preller L., Robert, C., a.g.e., s. 684.
40 Hom., *Il. VI*, 130-137; Preller, L., Robert, C., a.g.e., s. 687-688.
41 Hdt. II, 49.
42 Öztürk, B, *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyasında Dionysos Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 41.
43 a.g.e., s. 41-42.
44 a.g.e., s. 43.
45 Eur. 135-154.
46 Liv. XXXIX 8, 9, 14, 17, 18.

Dioniysos ismi Dio-nysos (Tanrı-Nysa olarak) Nysa dağının tanrısı olarak yorumlanmıştır.[47] Nysa dağı Homeros'un *Iliada*'sında Trakya'da gösterilmektedir.[48]

Nysa dağı Makedonia Thessalia, Euboia, Boeotia, Parnassos, Naxos, Karia, Lydia ve Klikia, Arabistan, Hindistan, Ethiopia ve Libya'da da vardır.[49] Dionysos'un baş tanrısı olduğu dağ kesin olarak belli değildir. Nysa dağı aynı zamanda Dionysos'un tapıldığı, bağcılığı yaymaya başladığı yerdir.

Doğa tanrısı olan Dionysos insana neşe verir, üzüntülerinden kurtarır. Dionysos'a tapanlar onu esrime yoluyla kavrarlar. Aynı zamanda Dionysos zihinsel güçlerin harekete geçtiği, gündelik kimliğin ortadan kalktığı hissini veren bir duygu coşkunluğunun tanrısıdır. Tasvirlerde doğayı en belirgin biçimde yansıtan dağlarda, ormanlarda, yabani hayvanlar ile bir arada yaşar gösterilir. Doğanın mevsim değişimlerini kişiliğinde simgeler. Tanrının asıl simgelediği insan ile doğa arasındaki ilişkidir ve insanı doğanın sırlarına erdiren büyülü bir güçtür.[50]

Bakkhos olarak da adlandırılan ve Roma'da Liber Pater ile özdeşleştirilen tanrının sembolleri içinde külte yönelik mistik eşyaların bulunduğu sandık (=cistamystica); sarmaşık ve asma yapraklarıyla kaplanmış, üstünde çam kozalağı bulunan bir değnek olan thyrsos (=θυρσός); iki kulplu şarap kabı kantharos (=κανθάρος); Prometheus'un içinde insanlara ateşi getirdiği nartheks (=νάρθηξ); üretkenliği simgeleyen phallos (=φαλλός), yeniden doğuşu ve bilgeliği temsil eden yılan ve çocuk Dionysos'un beşiğidir.

Antik Nikaia'nın üzüm bağı, şarap ve mistik tanrı Dionysos ile bağlantısı kuşkusuz asmanın ve üzümün bol oluşundan kaynaklanmaktadır. Bizim bu bildirideki amacımız, Antik Nikaia kenti ve Dionysos hakkında bilgi verdikten sonra yazılı belgelerle ve sikkeler ışığında Nikaia kentinde Dionysos tapınımı olduğunu kanıtlamaktır.

Bithynia'nın başkenti, Roma imparatorlarının kült bekçisi ve konak yeri olmakla övünen, tüm Hıristiyan dünyasında Nikaia şahadeti diye bilinen 325 yılı konsülünün toplandığı o ünlü Nikaia'dan bugün fazla bir iz kalmamıştır. Elimizdeki bilgileri surlardan ve sur kapılarındaki yazıtlardan elde edebildik.

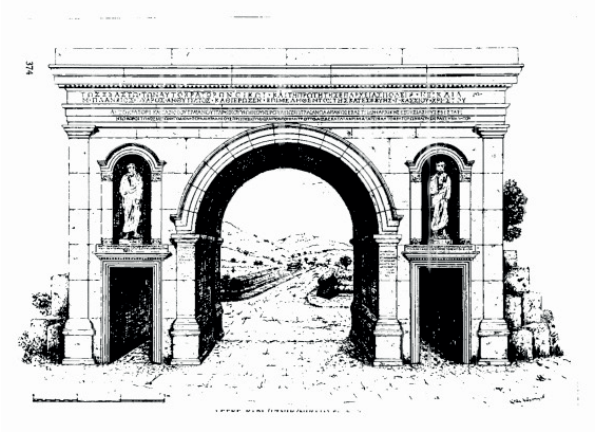

Dört köşe bir plan üzerine kurulmuş olan Nikaia'nın dört adet ana giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, İstanbul Kapı diye bilinen kuzey kapısı ve Lefke Kapı diye bilinen doğu kapısı İmparator Vespasianus devrinde (M.S. 69-79) yapılmış, 120 yılındaki depremle yıkılınca imparator Hadrianus (M.S.117-138) tarafından tamir ettirilmiştir. Bu kapıların kent ve kır yüzlerinin friz ve arşitravlarında birbirinin aynı olan her iki devre ait

47 Erhat, A., a.g.e., s. 101.
48 Hom., Il., VI 130-137.
49 Preller,L., Robert, C., a.g.e., s. 663.
50 Erhat, A., a.g.e., s. 103.

sunu yazıtı bulunmaktadır. Lefke Kapı'da üstte firizdeki yazıt Vespasianus devrine aittir. Kapıda Bithynia Eyaleti Proconsülü Marcus Plancius Varus tarafından imparatorların yüce hanesine ve eyaletin başkenti Nikaia'ya adandığını yazmaktadır. Alttaki arşitrav yazısında ise, bizzat Nikaia kenti kapıyı Hadrianus'a adamaktadır.[51]

Lefke kapıdaki yazı şöyledir:

"İmparator Caesar, Tanrı TraianusParthicus'un oğlu, Tanrı Nerva'nın torunu Hükümdar Traianus Hadrianus Augustus'a, Augustus'ların en dindar hizmetkarı, Dionysos ve Herakles'in soyundan, Bithynia ve Pontos'un birinci (kenti) imparatorların ve kutsal (Roma) senatosunun kararları uyarınca metropol (olan Nikaia sundu)."[52]

Nikaia'nın kökenini bu yazıtın ikinci satırında απο Διονύσου καί'Ηρακλεους ifadesinde Dionysos'a ve Herakles'e bağladığını görmekteyiz. Kentin soyunu Dionysos'a bağlaması daha önce de söylediğimiz gibi Sangarios'un kızı Nikaia ile Dionysos'un aşk hikâyesine dayanmaktadır.[53] Tanrı Dionysos daha sonra perinin onuruna Nikaia kenti kurmuştur.

Elimizde Nikaia'da bulunan bir başka onur yazıtında ise Dionysos şenliklerinden bahsedilmektedir.[54]

"[Kutsal Senatonun ve Roma halkının kararları uyarınca] Patrokles'i dindar ve sadık 2. İspanya bölüğünün, (ayrıca) İskenderiye'deki birinci Afrika Ulpia süvari bölüğünün [komutanını], Traian Hadrian Augustus'un [], birince archon ve [] ve bayram yönetmenini, imparator hazretlerinin kararı uyarınca [halkla ilgili] mali işlerin kanuni memurunu, Dionysos şenliklerinin [hakemini] [onurlandırdı]."

Bu yazıta göre Nikaia'da Dionysos şenliklerinin yapıldığını görüyoruz. Ayrıca Nikaia'da Dionysos şerefine oyunlar düzenlendiğini şu sikkelere bakarak görebiliriz.[55]

RG 854, LXXXVII, 2RG 815, LXXXVII, 12 RG816 LXXXVII, 13 RG 851, LXXXVII, 42

Kentin siyasi durumunu, hâkimiyet gücünü bildiren otonom sikke basımlarının ön yüzlerinde Roma devletinin hüküm süren imparatorlarını görürüz. Biz tarihlendirmeyi sikkelerin bu yüzündeki imparatorların yaşadığı döneme göre yapabiliriz. Sikkelerin arka yüzlerinde ise resimler, legendler (yani tasvirlere ait yazılar) vardır. Bayram oyunlarını, tanrılarını, tapınımlarınıda sikkelerin bu yüzlerine bakarak çıkarabiliriz.

İlk sikke imparator Gallienus zamanında (253-268) basılmış, üç zafer tacı, ortadakinde iki, diğer ikisinde bir hurma dalı vardır. Ούαλ (εριάνεια) [αλλ(ιήνεια)] Διον(ύσια) Αυγού (στεια) yazmaktadır. Diğer sikke Valerianus zamanında (253-257) darp edilmiştir. Sikkede mükâfat masası ve üzerinde üç zafer tacı görülmektedir. Διονύσια Πύθια ve Ουαλε (ριάνεια) Γαλή (νεια) yazıları bulunmaktadır.[56]

51 Şahin, S., "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih", Ankara 1987, s. 370.

52 CIG 3745; Körte, A., "Kleinasiatische Studien V", *AM* XXIV, 1899, s. 403; Robert L., "La Titulature de Nicee et de Nicomedie: La Gloire et la haine", *Harvard Studies in Classical Philology,* Vol. 81, 1977, s. 9; Şahin, S., Katolog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia), c.1, I K 9, Bonn. 1979, nr.29.

53 Nonn., Dion. XVI 390-409.

54 Boyana, H., *Bithynia Tanrıları ve Kültleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 204.

55 RG 854, LXXXVII, 2, RG 815, LXXXVIII,12; RG816 LXXXVII, 13 RG 851, LXXXVII, 42.

56 Bosch, E., "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", çev. Cevriye Artuk, *Belleten,* c. XII, S. 46, Ankara TTK Basımevi, 1948, s. 331.

Dionysia bayramının Nikaia'da kutlandığını bu sikkelere bakarak söyleyebiliyoruz.[57]

Dionysos Nikaia kentinin kurucu (κτίςτης) tanrısı olduğu için sikke basımında çok sık gördüğümüz bir tasvirdir. Nikaia özerk sikkeleri bronzdan olup Lysimakhos (M.Ö.301) döneminden başlamış Bithynia Krallık dönemine kadar uzanan süre içinde devam etmiştir. Roma dönemine ait sikkeler vali Carbo döneminde başlamıştır (M.Ö. 62-59). Antoniuslar Döneminde (M.Ö. 138-161) sikke basımına ara verilmiştir. Daha sonra Antonius Pius (138-161) döneminde başlayan sikke basımı P. Licinius Gallienus dönemine kadar (253-260) sürmüştür.

Doğa tanrısı ve kentin kurucu tanrısı Dionysos'a ait sikkeler oldukça çoktur. Bu sikkeleri biz şöyle gruplandırabiliriz.

1. Sakalsız ve başında sarmaşıktan bir taç ile Dionysos büstü[58] ve sakallı, sağ omzunda bir thyrsos bulunan proconsul Papirius Carbo dönemine ait (M.Ö.62-69) Dionysos büstü.[59]

RG 397, 5 LXV, 1

RG 397, 1, LXV, 4

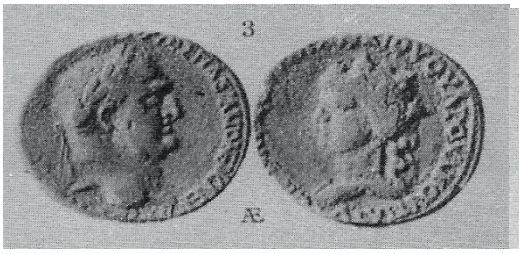

RG399, 17 LXV,

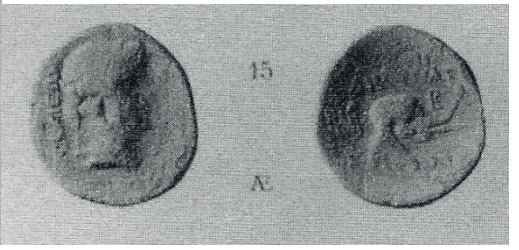

15RG 403,46 LXVII, 3

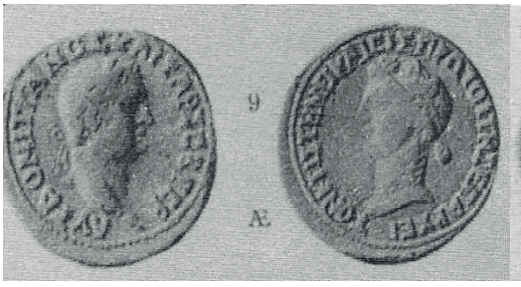

RG 405,54, LXVII,

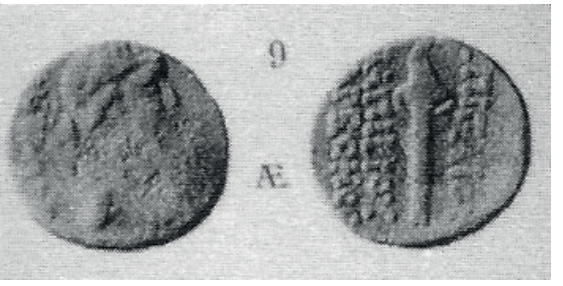

9RG 10, LXV, 9

57 Dionysia Bayramı sadece Valerianus ve Gallienus devri Nikaia sikkelerinde, her iki imparatorun onuruna kutlanan bayramlarla birleştirilmiş olarak görülmektedir.

58 RG 397, 1, LXV, 1,(M.Ö. ?); RG 397, 5 LXV, 4 (Proconsul Papirius Carbo); RG399 17 LXV, 15 (Proconsul Thorius Flaccus) (Augustus dönemi); RG 403, 46 LXVII, 3. (İmp. Vespasianus Proconsul Plancius Varus (M.S. 69-79)); RG 405,54, LXVII, 9. (Domitianus Dönemine ait (M.S. 81-96) bir sikke.

59 RG 10, LXV, 9. (Proconsul Papius Carbo dönemine ait (M.Ö. 62-69) bir sikke.

2. Dionysos ayakta, sola dönük, khiton giymiş, sağ elinde kantharos tutmakta, sol eli ile thyrsos'u yukardan kavramış şeklinde tasvir edilmiştir.60

RG 402, 36, LXVI,

12RG 405,55, LXVII,

10 RG 448, 399 LXXVII, 15

a. Dionysos ayakta, giyimli, başı hafif sola dönük, sağ elinde bir kantharos tutmakta, sol eliyle thyrsos'u tutmakta ve sağ yanında bir sunak bulunmaktadır.[61]

RG 414, 125, LXIX, 25

b. Dionysos ayakta, dört sütunlu bir tapınağın ortasında cepheden tasvir edilmiştir.[62]

RG 418, 152, LXX, 18

c. Dionysos ayakta, sola dönük, giyimli, sağ elinde bir kantharos tutmakta ve sol eliyle ortasından thyrsos'a dayanmakta ve ayaklarının önünde bir fil başı bulunmaktadır.[63]

RG 453, 434, LXXVIII, 16

60 RG 402, 36, LXVI, 12 (İmparator Nero Dönemine ait, (M.S. 54-68) Proconsul Attius Laco zamanında darp edilmiş; RG 405,55, LXVII, 10 (İmparator Domitianus Dönemine ait (M.S. 81-96) bir sikke); RG 448, 399 LXXVII, 15 İmparator Caracalla Dönemine ait (M.S. 198-217) bir sikke.

61 RG 414, 125, LXIX, 25. İmparator Marcus Aurelius Dönemine ait (M.S. 161-180) bir sikke.

62 RG 418, 152, LXX, 18. (İmparator Marcus Aurelius Dönemine ait bir sikke).

63 RG 453, 434, LXXVIII, 16. (İmparator Caracalla Dönemine ait (M.S. 198-217) bir sikke).

d. Dionysos ayakta, sağa dönük, sol eliyle ortasından tuttuğu thyros'a dayanmakta ve sağ eliyle kantharos tutmaktadır.[64]

RG 467, 543, LXXXI, 13

3. Tanrı Dionysos'un kistası tasvir edilmektedir. Özenle hazırlanmış bir masa, çapraz koyulmuş thyrsos, çalpara ve bolluğun simgesi boynuz tasvir edilmiştir.[65]

RG 402, 37, LXVI, 14

a. Tanrı Dionysos'unkistası çelenklerle süslenmiş, bolluğun simgesi boynuz ve panter tasvir edilmiştir.[66]

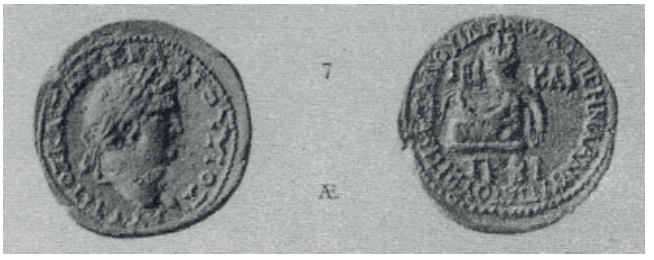

RG 404, 52, LXVII, 7

b. Tanrı Dionysos'un kıstası ve bir yılan tasviri bulunmaktadır.[67]

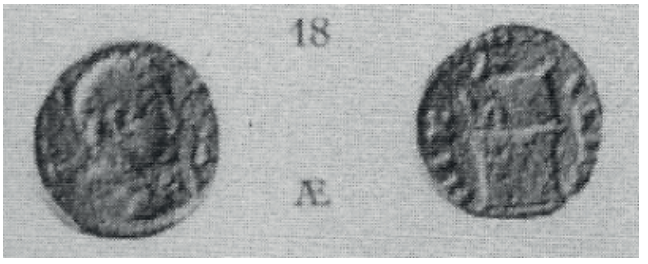

RG 463, 510, LXXX. 18

64 RG 467, 543, LXXXI, 13. (İmparator Macrinus Dönemine ait (M.S. 217-218) bir sikke).
65 RG 402, 37, LXVI, 14. (İmparator Nero Dönemine ait (M.S. 54-68) bir sikke).
66 RG 404, 52, LXVII, 7. (İmparator Titus Dönemine ait (M.S. 79-81) bir sikke).
67 RG 463, 510, LXXX. 18. (İmparator Geta Dönemine ait (M.S. 209-212) bir sikke).

4. Doğa tanrısı Dionysos dört filin koşulduğu bir arabada oturmakta ve sağ elinde kantharos tutmakta, sol eliyle tuttuğu thyrsos'a dayanmaktadır.[68]

RG 404, 51, LXVII, 6 RG 473, 590, LXXXII, 18RG 506, 836, LXXXVII, 30

RG 409, 80, LXVIII, 14.

a. Tanrı dört filin koşulduğu arabada oturmakta ve yarı çıplaktır, sol eliyle tuttuğu thyrsos' a dayanmakta ve sağ eliyle bir salkım üzüm tutmaktadır.[69]

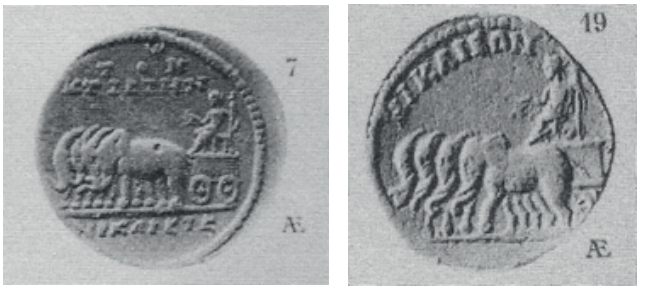

RG 432, 269, LXXIV, 7RG 453, 437, LXXVIII, 19

b. Genç Dionysos iki panterin koşulduğu arabada ayakta durmakta ve bir eliyle kantharos tutmaktadır.[70]

RG 433, 270, LXXIV, 8

68 RG 404, 51, LXVII, 6. (İmparator Vespasianus Dönemine ait (M.S. 69-79) Proconsul Salvidenus Asprenas zamanında darpedilmiş bir sikke); RG 473, 590, LXXXII, 18. (İmparator Severus Alexander Dönemine ait (M.S. 222-235) bir sikke); RG 506, 836, LXXXVII, 30. (İmparator Gallienus Dönemine (M.S. 253-268) ait bir sikke); RG 409, 80, LXVIII, 14. (İmparator Antoninus Pius Dönemine ait (M.S. 138-161) bir sikke).

69 RG 432, 269, LXXIV, 7. (İmparator Commodus Dönemine ait (M.S. 177-192) bir sikke); RG 453, 437, LXXVIII, 19. (İmparator Caracalla Dönemine ait (198-217) bir sikke).

70 RG 433, 270, LXXIV, 8. (İmparator Commodus Dönemine ait (177-192) bir sikke).

5. Tanrı çıplak, ayakta sola dönük, sol eliyle yukarıdan tuttuğu Thyrsos'a dayanmakta ve sağ eliyle kantharos tutmaktadır.[71]

RG 409, 78, LXVIII, 12RG 453, 435 LXXVIII, 17

a.Tanrı çıplak, ayakta sola hafif dönük, sağ eliyle başını tutmakta, sol eliyle thyrsos' u tutmakta, sol tarafta tanrının ayaklarının dibinde yere çömelmiş bir panter tasvir edilmiştir.[72]

RG 424, 198, LXXI, 28RG 506, 835 LXXXVIII, 29

b. Dionysosçıplak, ayakta, sağ eliyle başını tutmakta, sol yanında çıplak, genç satyr ile tasvir edilmiştir. Üzüm asması görülmektedir ve Dionysos2un sağında bir panter vardır.[73]

RG 453, 432, LXXVIII, 14 RG 453, 433 LXXVIII, 15 RG 463, 508, LXXX 16

6. Dionysos çocuk olarak tasvir edilmiştir. Beşiğinde sağa dönük olarak oturmaktadır, yanında da thyrsos'u tasvir edilmiştir.[74]

RG 409, 79, LXVIII, 13RG 418, 151, LXX, 17

71 RG 409, 78, LXVIII, 12. (İmparator Antoninus Pius Dönemine ait (138-161) bir sikke); RG 453, 435 LXXVIII, 17.(İmparator Caracalla Dönemine ait (198-217) bir sikke).

72 RG 424, 198, LXXI, 28. (İmparator Marcus Aurelius'un karısı Annia Galeria Faustina (Genç) Dönemine ait (161-180) bir sikke); RG 506, 835 LXXXVIII, 29. (İmparator Gallienus Dönemine ait (253-268) bir sikke).

73 RG 453, 432, LXXVIII, 14. (İmparator Caracalla Dönemine ait (198-217) bir sikkedir); RG 453, 433 LXXVIII,15. (İmparator Caracalla Dönemine ait bir sikkedir); RG 463, 508, LXXX 16. (İmparator Geta Dönemine (209-212) ait bir sikke).

74 RG 409, 79, LXVIII, 13. (İmparator Antoninus Pius Dönemine ait (138-161) bir sikke); RG 418, 151, LXX, 17. (İmparator MarcusAurelius Dönemine ait (161-180) bir sikke); RG 429, 239, LXXIII, 11. (İmparator Commodus Dönemina ait (177-192) bir sikke); RG 445,371, LXXVI, 24 (İmparator Septimus Severus'un karısı Lulia Domna Dönemine ait (193-211-217) bir sikke); RG 463, 509, LXXX. 17. (İmparator Geta Dönemine ait (209-212) bir sikke); RG 505, 834, LXXXVII, 28. (İmparator Gallienus Dönemine ait (253-268) bir sikke).

RG 429, 239, LXXIII,

11 RG 445,371, LXXVI,24

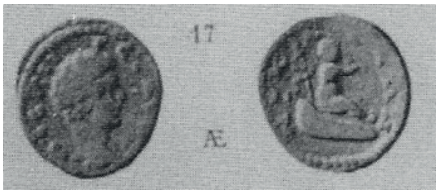

RG 463, 509, LXXX.

17RG 505, 834, LXXXVII, 28

7. Dionysos yarı çıplak, tahtına oturmuş, sola dönük pozisyonda, sol eli ile thyrsos tutmakta ve sağ eli ile ayaklarının dibinde oturan pantere içecek vermektedir.[75]

RG 429, 242, LXXIII,

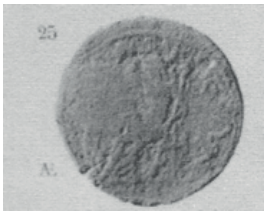

12RG 439, 328, LXXV, 25

a. Dionysos yarı çıplak, sola dönük tahtına oturmakta, sağ elinde thyrsos tutmakta, sol eliyle tahtına dayamaktadır. Ayaklarının dibine bir panter çömelmiş ve boynuzlu bir satyr Dionysos'a taç giydirmektedir.[76]

RG 453, 436, LXXVIII, 18

75 RG 429, 242, LXXIII, 12. (İmparator Commodus Dönemine ait (177-192) bir sikke); RG 439, 328, LXXV, 25. (İmparator Septimus Severus Dönemine ait (193-211) bir sikke).

76 RG 453, 436, LXXVIII, 18. (İmparator Caracalla Dönemine ait (198-217) bir sikke).

b. Dionysos giysili, sola dönük bir pozisyonda oturmakta ve yanında da Pan tasvir edilmektedir. Dionysos'un sağ elinde thyrsos bulunmaktadır.[77]

RG 418, 153, LXX, 19

c. Dionysos ve Tyche yan yana tahtta sağa dönük bir pozisyonda oturmakta, Dionysos yarı çıplak, bacakları örtülüdür. Sağ elinde thyrsostutmakta, Tcyhe ise sol elinde bir asa tutmaktadır.[78]

RG 424, 199, LXXI, 29

d. Dionysos ve eşi Ariadne yan yana sağa dönük bir pozisyonda tahtta oturmakta, Dionysosthyrsos tutmaktadır. Ariadne ise asa tutmaktadır. [79]

RG 440, 329, LXXV, 26

Sikkelerde bulunan Dionysos tasvirlerinin hemen hepsinde Dionysos'un atributu olan thyrsos ve kantharos'u mutlaka görmekteyiz. Kutsal hayvanlarından panteri, yılanı ve fili, yine tanrının atributu olan üzüm asmasını, bolluğun, bereketin simgesi olan boynuzu ve dini törenlerde eğlenirken kullanılan çalparayı görmekteyiz. Nikaia kentinin kurucu tanrısı olarak kabul edildiğinden dolayı sikkelerde oldukça çok karşımıza çıkmaktadır.

77 RG 418, 153, LXX, 19. (İmparator Marcus Aurelius Dönemine ait (161-180) bir sikke).
78 RG 424, 199, LXXI, 29. (İmparator Marcus Aurelius'un karısı Faustina (Genç) Dönemine ait (161-180) bir sikke).
79 RG 440, 329, LXXV, 26. (İmparator Septimus Severus Dönemine ait (193-211) bir sikkedir).

Bithynia Bölgesi'ne başkentlik yapmış olan Nikaia kentinde bulunan iki yazıta ve yukarıda tek tek verdiğimiz Dionysos sikkelerine dayanarak ve burada Dioynsia Bayramı kutladıklarını belgelerle kanıtlayarak Dionysos kültü olduğu sonucuna varabiliriz.

Tüm bu verileri toparlayacak olursak ölümün ve yaşamın yenilenmesinin, aşkın, özellikle coşkulu duyguların ve tutkuların, insan ile doğa arasındaki ilişkinin, bolluğun ve bereketin tanrısı Dionysos kurucu tanrı olarak Nikaia'da tapınım görmüştür diyebiliriz.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

Amm.: Ammianus Marcellinus, *Resgestae*, TLG, CD ROM, California 2000.

Arr. Anab.: Arrianus, *Anabasis*, TLG, CD ROM, California 2000.

AM: *Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts*, Athen.

Beloch, K. J.,*Griechische Geschichte III*, 2, Berlin 1924-1927.

Bosch, E., "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", çev. Cevriye Artuk, *Belleten*, c. XII, S. 46 Ankara 1948, 325-349.

Boyana, H., *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Dio Cass.: Dio Cassius, TLG, CD ROM, California 2000.

CIG: *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Ed. Augustus Boeckhius, Berolini, 1828.

Eur. Bakch.: Euripides, *Bakchai*, TLG, CD ROM, California 2000.

Eus.: Eusebios, TLG, CD ROM, California 2000.

Eusth.: Eustathios, TLG, CD ROM, California 2000.

Eyice, S., İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri, İstanbul 1991.

Hes.*Theog.:* Hesiodos, *Theogonia*, çev. Erhat, A. Kadir A., Ankara 1991.

Hdt.: Herodotos, *Historiae*, *çev. M. Ökmen*, *Herodot Tarihi*, İstanbul 1983.

Hom. IL.: Homeros, *Iliada*, çev. Erhat,A. Kadir A., İlyada,İstanbul 1988.

Hunger H., *Lexicon der griechhischen und römischen Mythologie*, Wien 1969.

Jacoby, F., *Die Fragmente der grieschischen Historiker*, Leiden 1962.

Kaçar, T., "The Acts of the Council of Constantinople of 553", *HistoryStudies*, vol. 1/1, 2009, s. 1-4.

Körte, A., "Kleinasiatische Studien V", *AM*XXIV, Athen 1899, s. 398-450.

Liv.: Livius, *Ab Urbe Condita*,TLG, CD ROM, California 2000.

Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984.

Meyer. E., *Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien*, Leipzig 1925.

Nillson, M.P., *Geschicthe der griechischen Religion*, München 1941.

Nonn. Dion.: Nonnos, *Dionysiaka.* TLG, CD ROM, California 2000.

Öztürk, B., *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyasında Dionysos Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

Paus.: Pausanias, *Graeciae Descriptio III*, Ed. Fridericus Spiro, Leipsiae 1903.

Plin. nat.: Plinius, *Naturalis. Historia*, TLG, CD ROM, California 2000.

Preller, L. Robert, C., *Theogonie und Goetter*, Berlin 1984.

Prok. Aed.: Prokopios, *De Aedificis*, TLG, CD ROM, California 2000.

RE: *Paulys Real Encyclopadie der classischen Altertum wissenchaft*, München.

Reinhold Merkelbach, "Nikaia die Rankenreiche (Ελικωρη)", *Epigraphica Anatolica*, Heft V, 1985, s. 1-3.

Robert, L., La Titulature de Nicee et de Nicomedie: La Gloire et la haine, *Harvard Studies in Classical Philology*, vol 81, 1977, 1-39.

Roscher, W.H., *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-86.

Ruge, W.,*"Nikaia"*, RE XVII, 218-243.

Step. Byzas.: Stephanos Byzantinos, TLG, CD ROM, California 2000.

Strab.: *Strabon. Geographica*, çev. A. Pekman, Coğrafya, İstanbul, 1987.

Şahin, S., "Katolog der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)", Cilt 1, *Stadtgebiet und die nachste Umgebung der Stadt*, no.1-633, 1, Bonn 1979.

Şahin, S., *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Teil II, 3, Bonn, 1987.

Şahin, S., "Katolog des Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)", Cilt II, 3, *Testimonia* I. K.10, 3. Bonn 1987.

Şahin, S., "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1987, s. 369-374.

Şahin, S., *Tarih Boyunca İznik*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2004.

Tripp E., *The Meridian Handbook of Classical Mythology*, New York 1974.

Waddington, W. H., Babelon, E., Reinach, Th., *Recuil general des monnaies grecque d'Asie Mineure 1*, Paris 1910.

Zos. Hist.: Zosimos, *Historia*, TLG, CD ROM, California 2000.

KARAMÜRSEL'DE (BITHYNIA) BİR ANTİK KIYI YERLEŞİMİ: PRAINETOS/PREIETOS

Bülent ÖZTÜRK*

Prainetos/Preietos'un Konumu ve Adının Kökeni

Antikçağ'da Bithynia coğrafi bölgesinin batı kesiminde Propontis (Marmara) Denizi'nin doğu, Astakos Körfezi'nin (*sinus* Astakenos; İzmit Körfezi) güney kıyısında bulunan antik yerleşim, bugün Marmara Bölgesi, Kocaeli ili Karamürsel ilçesi sınırları içine konumlanır; belirleyici sınırlarına baktığımız zaman kuzeyinde Propontis (Marmara) Denizi'nde İzmit Körfezi, hemen batısında ise kıyı yerleşimi Drepana-Helenopolis (Yalova-Hersek), güneyinde ise Nikaia (İznik) antik yerleşimleri bulunur (Harita 1-2)[1]. Bu yerleşimin adı Antikçağ ve Ortaçağ kaynaklarında "Pronetios", "Pronesion", "Prenetos", "Prinetos", "Pronektos", "Preietos", "Prainetos" olarak görülse de, en yaygın kullanılan form, bizim de tüm metin boyunca kullanacağımız "Prainetos"tur:

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve o dönemin coğrafi, etnografik ve politik durumunu gösteren *Tabula Peutingeriana*'ya göre[2] yerleşim, **"Pronetios"** isim formuyla

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Esentepe Kampüs – Serdivan, Sakarya. E-posta: bulentozturk@sakarya.edu.tr. Müzelerindeki Karamürsel buluntularının çalışılması için gerekli izni veren ve ayrıca her türlü desteği ve kolaylığı sağlayan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ile müze uzmanı arkeolog-epigraf Feza Demirkök'e; Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü ile müze müdür vekili Rıdvan Gölcük ile müze arkeoloğu Kemal Çubuk'a; bu metnin hazırlanması esnasında Almanca metinlerin çevirilerini yaparak önemli katkılar sağlayan Klasik Arkeolog Dr. Buket Akçay'a ve müzelerdeki epigrafik çalışmalarımda yardımcı olan Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Sami Öztürk'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

1 Walther Von Diest, *Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus*, Gotha: Justus Perthes, 1889, s. 125, 11; *Karte des nordwestlichen Kleinasien nach eigenen Aufnahmen und unveröffentlichtem Material auf Heinrich Kiepert's Grundlage*, [[map] :] neu bearbeitet von Walther v. Diest, Oberst a.D., Berlin: Verlagsbuchhandlung Alfred Schall, 1903, s. 125; William Mitchell Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, s. 188; Colmar Freiherr von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin: Schall & Grund, 1896, s. 377–378; Johann Sölch, "Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen: Nikomedia, Nikäa, Prusa", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1 (1920), s. 274, dn. 3; Friedrich Karl Dörner, "Preietos", *RE*, 44. Band XXII.2 (1954), s. 1832; Arif Müfid Mansel, *Yalova ve civari: Yalova und Umgebung*, İstanbul, 1936, s. 5; Friedrich Karl Dörner – Maria Barbara von Strisky, *Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Bithyniae, linguis graeca et latina conscripti, fasc. 1. Paeninsula Bithynica praeter Calchedonem, Nicomedia et Ager Nicomediensis cum septentrionali meridiano que litore sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi*, Wien, 1978; Louis Robert, "Sur un mois du calendrier bithynien", Αρχαιολογική εφημερίς, 118 (1979), s. 235–236; Marielouise Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien*, 2: *Bithynien*, Bonn, 1992, s. 52, "Preietos"; Karl Strobel, "Preietos", *DNP*, 10 (2001), s. 287–288; Klaus Belke, "Bithynien. Historische und geographische Beobachtungen zu einer Provinz in byzantinischer Zeit", Engelbert Winter – Klaus Zimmermann (Hrsgg), *Neue Funde und Forschungen in Bithynien* (Asia Minor Studien 69), Bonn, 2013, s. 84, Abb. 1.

2 *Tab. Peut*. 9,2: "Pronetios". Şu anda Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde bir kopyası bulunan Latince haritanın tıpkı basımı için bk. Ekkehard Weber, *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324, vollständige Faksimile Ausgabe im Originalformat*, Graz, 1976. Bu harita ile ilgili ayrıca bk. Alexander V. Podassinov, "Bithynia, Paphlagonia and Pontus", Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of archaeology and ancient history*, Oxford, 2012, s. 203–204.

Nikaia'ya 28 mil mesafede kıyıda bir kent olarak gösterilmektedir (Harita 3-4)[3]. Bu harita kentin, Nikaia antik kentine giden yolun başlangıç noktası ve Constantinopolis'ten Nikaia'ya doğru seyahat edenlerin uğrak yerlerinden biri olduğuna işaret etmektedir[4]. Zira konumuna baktığımızda da kent, Drepana-Helenopolis ile birlikte, o dönemin siyasi ve ekonomik açıdan güçlü ve önemli kentleri Byzantion/Constantinopolis, Nikaia ve Nikomedeia'nın (İzmit) ortasında yer almış, konum açısından önemli bir geçiş noktası ve kıyı yerleşimi özelliğiyle de bir durak olarak önem kazanmıştır (Harita 1). Önce Roma İmparatoru Diocletianus'un M.S. 286'da Nikomedeia kentini Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminin başkenti ilan etmesi ve kenti imar ettirmesi, hemen ardından ise Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un M.S. 330'da Byzantion'u (İstanbul) kendi adını vererek Constantinopolis adıyla imparatorluğun başkenti yapması ve yeniden yapılandırması, sadece bu kentlerin değil aynı zamanda bu bölgede bulunan diğer yerleşimlerin de her anlamda önem kazanmasına vesile olmuştur. Constantionopolis, Khalkedon (Kadıköy) ve Khrysopolis'ten (Üsküdar) Nikaia'ya ulaşmak için körfezi dolaşarak karayolunun kullanılmasından ziyade, deniz yoluyla önce Drepana-Helenopolis veya Prainetos'a, oradan da karayoluyla Nikaia'ya ulaşılmıştır; bu yol ve Prainetos limanının hem ticari olarak tüccarların hem sivil olarak yolcu ve seyyahların hem de askeri ulaşım olarak Doğu Roma ordusu tarafından kullanıldığı görülmektedir[5].

M.S. *ca*. 700'lerde adı bilinmeyen Ravennalı bir rahibin o dönem haritalarını kullanarak oluşturduğu *Ravennatis Anonymi Cosmographia* adlı yer isimleri listesinde, yerleşimin adı **"Pronesion"**[6], adı geçen bu eseri M.S. 1119'da yeniden derleyerek *Geographica* adıyla yayımlayan coğrafya yazarı Pisalı Guido'nun listesinde ise **"Prenetos"** olarak geçmektedir[7].

XIX. yüzyılın sonlarında, Karamürsel'e ve bölgeye ilişkin gezi notlarını yayımlayan Prusyalı asker ve yazar Colmar Freiherr von der Golts, eserinde **"Preietos"** olarak adlandırdığı yerin detaylı bir lokasyonunu vermiş olup ayrıca bugün henüz tespit edemediğimiz sütun ve sütun başlıkları gibi çok sayıda antik yapı kalıntısının mevcut olduğunu ve bunların bazılarının evlerin ahşap verandalarında temel olarak kullanıldığını bazılarının ise düz konulduğunu ve üst yüzeylerinin kadınların tahıl ve un ezme işlemi için oyulduğunu anlatır[8].

Yerleşimin adının nereden geldiğine dair sorunun cevabı, Nikomedeia antik kent sınırları içinde bulunmuş Roma Dönemi'ne ait yazıtlardan gelmektedir. Prainetos/Preietos adının Bithynia kökenli savaşçı tanrı Preietos'tan (*Theos Preietos*) geldiğini, 1939 yılında Alman eskiçağ tarihçisi ve epigraf Friedrich Karl Dörner (1911-1992) tarafından Nikomedeia kent sınırları içinde tespit edilen, *Theos Preietos*'a adanmış Roma İmparatorluk Dönemi adaklarından[9] ve ayrıca Bithynia bölgesinin takviminde karşımıza çıkan ve bu tanrıyla bağlantılı olduğu düşünülen ***Preieteios*** (Πρειετέιος)[10]/***Prieteos*** **(**Πριέτηος**)**[11] ay adından anlamak mümkündür[12]. Nikomedeia sınırları içindeki köylerde tespit edilmiş bu adakların

3 Ramsay, *The Historical Geography...*, s. 188.

4 Sölch, "Historisch-geographische...", s. 274, dn. 3; Ramsay, *The Historical Geography...*, s. 188; Dörner, "Preietos", s. 1832.

5 Agâh Yönsel – Şemsettin Arkan, *Karamürsel*, Ankara, 1973, s. 167–168; Dilek Bayraktar, "Karamürsel Şehrinin Yerleşim Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi,* 6 (1998), s. 367–368.

6 Geogr. Rav. V9 (s. 363, 12).

7 Guido 99 (s. 529,7).

8 Von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, s. 377–378.

9 Friedrich Karl Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, (Istanbuler Forschungen 14), Berlin, 1941, s. 65–66, no. 39-42; *TAM* IV1, 74-78; Yazıtlarla ilgili ayrıca bk. Robert, "Sur un mois ...", s. 231–232; Dörner, "Preietos", s. 1832.

10 *TAM* IV 1, 19, 35, 98, (M.S. 117–138), 381.

11 *TAM* IV 1, 59 (M.S. 119), 163; *SEG* 36, 1155.

12 Bu ay adıyla ilgili ayrıca bk. Dörner, "Preietos", s. 1832; Robert, "Sur un mois ...", s. 232 (Robert, *AE* 1979 [1981] 231–236); Henry George Liddell – Robert Scott, *A Greek-English Lexicon,* Oxford, 1996, s. 1463, "Πριέπιος"; Bradley Hudson McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323s.c.-A.D.337)*, Ann Arbor, 2005, s. 170, Table 14, "Bithynia".

üzerindeki yazıtlar ve kabartmalar[13]; tanrının kültü, niteliği ve betimi hakkında önemli bilgiler sunar. Kente adını veren tanrının kim olduğunu ve önemini kavramak, kentin öneminin anlaşılmasına da yardımcı olacağından, bu adakları incelemek yerinde olacaktır.

Ele alacağımız ilk yazıtta, adları anılan akrabaların, tanrı kehanetinin emrinin gereğince (*kata epitagen*) *Theos Preietos*'a şükranlarını (*eukharisterion*) sunduğu bilgisi mevcuttur (Resim 1)[14]. Adağın üzerinde betimlenen tanrı figürünün sağ elinde mızrak tutması, onun savaşçı özelliğe sahip bir tanrı olduğunu düşündürmektedir. İkincisinde Agathodoros ile Sallous adlı iki kardeşin dindarlıklarını göstermek için gene tanrıya adaklarını sunduğu belirtilir[15]. Bir diğer örnekte ise *Theos Preietos*'un rahibi (*hiereus*) de olan Demophilos; tanrıya, köyü ve kendileri için sunağını adamıştır (Resim 2)[16]. M.S. 155/156 yılına tarihlenen bir adakta ise bir önceki örnekte olduğu gibi *Theos Preietos*'un rahipliğini yaptığı anlaşılan Sosios ile Rufus adındaki iki kişi(kardeş?) *Theos Preietos*'a adak diktirmişlerdir[17]. Bozulmuş yazıtından okunabildiği kadarıyla "Gorgios oğlu ...las" adlı birisi, bir başka adakta gene bu tanrıya şükranlarını sunmaktadır[18]. Yazıtın içeriğinde verilen yıl bilgisinden M.S. 147 yılına tarihlenebilen bir adağın, ismi belirtilmemiş olan birisi (olasılıkla bir köle) tarafından, hasatlarından bol ürün almak ve hem Koubaitenos köy halkının hem de kendi efendisinin selameti için *Theos Preiet(t)os*'a sunulduğu dikkati çeker[19]. Bu da tanrının bölge halkı için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koyabilmektedir.

Roma Dönemi yazarı Yaşlı Plinius'un (M.S. 23-79), M.S. *ca*. 77'de kaleme aldığı *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı eserinin fragmanlarındaki "*Amnes Alces in Bithynia Brietium adluit - hoc est templo et deo nomen - cuius gurgite periuri necantur, rapti velut flamma urente*" ifadesi[20], yerleşimin **"Brietium"** adını taşıdığını göstermesinin yanında, yerleşime adını veren tanrının, burada bir tapınağı bulunduğuna ve daha önceki adaklar üzerindeki figürleri doğrularcasına savaşçı bir özellik taşıdığına işaret etmektedir. İtirafçı (*Confessor*) Theophanes'in (M.S. *ca*. 758/760 - 817/818) kroniğinin sonrasına ait olduğunu betimlemek için *Theophanes Continatus* veya *Scriptores post Theophanem* olarak geçen ve M.S. 813-961 yıllarını kapsayan yazma eser koleksiyonlarında, kentin adının gene Bithynialıların baştanrısı Prainetos'tan geldiği aktarılır[21].

Prainetos/Preietos'un Tarihi

Kuruluşundan Geç Roma - Bizans Dönemi'ne Kadar Prainetos/Preietos

Bithynia tanrısı Preietos'un bölgedeki varlığı, antik kaynaklarda belirtildiği ve daha başka pek çok modern kaynak tarafından da doğrulandığı şekilde Trakya'dan göçerek bu bölgeye yerleşen Bithyn adındaki halkın[22], Prainetos'un M.Ö. 1200/1100'lerden itibaren nüfusunu oluşturduğuna da işaret edebilir. Her ne kadar elimizde yeterli kanıt olmasa da, Prainetos/Preietos yerleşimine adını verdiğini düşündüğümüz Tanrı Preietos'un ve bu külte hizmet etmiş olan rahiplerinin Nikomedeia kenti sınırları içindeki varlığını ispat eden Roma Dönemi'ne ait epigrafik kaynaklar ışığında, Prainetos yerleşiminin, bu tanrıya adanmış kutsal bir mekânı veya tapınak ile kutsal alanını barındırdığını da düşünmemiz gerekir.

13 Dörner, *Inschriften und Denkmäler...*, s. 65–66., no. 39, Taf. 23. 1-4 ve 66–67, no. 41, Taf. 24.
14 Dörner, *Inschriften und Denkmäler...*, s. 65–66., no. 39, Taf. 23. 1-4; *TAM* IV 1, 74.
15 Dörner, *Inschriften und Denkmäler...*, s. 66, no. 40, Taf. 24; *TAM* IV 1, 75.
16 Dörner, *Inschriften und Denkmäler...*, s. 66–67., no. 41, Taf. 24; *TAM* IV 1, 77.
17 Dörner, *Inschriften und Denkmäler...*, s. 67, no. 42, Taf. 24; *TAM* IV 1, 78.
18 *TAM* IV 1, 76.
19 *SEG* 36, 1155.
20 Plin. *nat*. XXXI 23. (krş. Eustath. B 754 = Jacoby *FGrH* nr.156 F 94).
21 Theoph. Continuatus 464.
22 Hdt. VII 75; Xen. *an*. VI.

Kentin kuruluşuna ilişkin ikinci görüş ise bir Fenike kolonisi olduğu yönündedir: M.S. VI. yüzyılın önemli edebiyatçılarından Byzantionlu Stephanos, *Ethnika* (Etnikler/Halklar) adlı eserinde, bir Bithynia kenti (*polis*) ve Drepana'nın komşusu olarak tanımladığı kentin adını **"Pronektos"** olarak verir ve Fenikeliler tarafından kurulduğunu belirtir[23]. Ancak şu ana kadar yerleşimin denizci halk olarak bilinen Fenikeliler tarafından kolonize edildiğine, Fenikelilerin buraya geldiklerine veya ticaret yaptığına ilişkin elimizde bir kanıt yoktur. Dolayısıyla bu bilgi Stephanos'un verdiği bilgiyle sınırlı kalmaktadır ve sorgulanmaya açıktır.

Prainetos yerleşimini de kapsayan Astakos Körfezi'nin güneyindeki kıyı kesim, bilinen genel tarihi bilgiler ışığında, sırasıyla Lydia, Hellen, Pers, Büyük İskender ve Bithynia Krallığı'nın egemenliği veya kültür etkisi altına girmiş olmalıdır.

Prainetos, bundan sonrasında tüm Bithynia bölgesi gibi, Romalılar tarafından ele geçirilmesinden sonra M.Ö. 63'ten itibaren Romalı komutan ve siyaset adamı Pompeius'un düzenlemesine (*lex Pompeia*) göre *provincia Pontus et Bithynia* adlı eyaletin içinde yer alarak Roma siyasi egemenliği altına girmiştir[24]. Prainetos, İmparator Diocletianus Dönemi'ne (M.S. 284-305) kadar bu eyaletin sınırları içinde, olasılıkla merkezi konumdaki Nikomedeia'ya bağlı bir yerleşimdi. Bu dönemdeki yol haritalarına baktığımızda Prainetos'un da bu yol güzergâhının üzerinde olduğu görülmektedir. Konca Köyü'ne yakın bir mevkide, bölgeden antik bir yol geçtiğinin kanıtı olan fragman niteliğinde, Roma Dönemi'ne tarihlenen ancak hangi imparator dönemine ait olduğu anlaşılamayan bir miltaşının kayıtlarına rastlamaktayız[25].

Yerleşimin Roma Dönemi tarihini yansıtan en önemli belgeler, Karamürsel ve Gölcük çevresinde bulunan, M.S. I.-III. yüzyıllara ait bir lahit mezar, yola ait bir miltaşı, burada yaşamış olanların mezar taşları ve bunların üzerlerindeki Hellence yazıtlarıdır. Sayıları çok fazla olmasa da, günümüze ulaşmayı başaran bu buluntular, Prainetos çevresinde Roma Dönemi'nde yaşamış insanların taşıdıkları isimler, aile yapıları, mezar kültürleri, din anlayışları, meslekleri ve günlük yaşamlarında kullandıkları nesneler hakkında doğrudan veya dolaylı yoldan üzerinde fikir yürütmemizi sağlayacak bilgi kaynağımızı oluştururlar.

Bu kaynaklardan anlatacaklarımız arasından belki de en görkemli olanı ve bilineni, Gölcük'ten Karamürsel'e doğru deniz kıyısı boyunca gidilirken, Halıdere ile Ulaş köyleri arasında Konca/Gonca denen mevkide, 1967 yılının Kasım ayında İzmit-Yalova yol yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan ve arkeoloji literatürüne buluntu yerinden dolayı "Konca/Gonca Lahdi" olarak geçen, M.S. II. yüzyılın başlarına tarihli ve ayrıca Hellence mezar yazıtına sahip bir mermer lahittir (Resim 3-6)[26].

Lahdin yan yüzeyinde arkeolojik literatürde "ölü yemeği sahnesi/*symposium*" olarak tanımlanan tema işlenmiş olup bir erkek ve erkeğin omzuna elini koyarak sarıldığı, sağ elinde ayna tutan bir kadın *kline*'de (ölü yatağı) yan yana, sol dirseklerinden destek alarak sol elini başlarına dayamış, gövdeden yukarıları yukarıya doğru kalkık yarı-uzanır

23 Steph. Byz. 536, 6-7, "Πρόνεκτος". Stephanos Byzantinos'un bu bilgisine dayanarak K. Miller de aynı bilgiyi vermektedir, bk. Konrad Miller, *Itineraria romana: römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, sp. 687: 1. Konuyla ilgili ayrıca bk. Ramsay, *The Historical Geography...*, s. 188; Dörner, "Preietos", s. 1833.

24 Strab. XII 3, 1; 3, 6; Ferit Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period", *Cedrus*, 1 (2013), s. 262.

25 *CIL* III 14187; *TAM* IV 1, 393; David French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Milestones*, *Part 1*, Ankara, 1988, s 208, no. 579.

26 Nezih Fıratlı *et alii*, "Recent Archaeological Reseach in Turkey", *Anatolian Studies* 18 (1968), s. 41, no. 3; Elmar Schwertheim, "Denkmäler der Meterverehrung in Bithynien und Mysien", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (Hrsg. Sencer Şahin – Elmar Schwertheim – Jörg Wagner), Leiden, 1978, s. 806, no. 8, Pl. CXCI, no 17; *TAM* IV 1, 295; Sencer Şahin, *Neuefunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt*, Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Basılmamış Doktora Tezi, Münster, 1973, s. 76–77, no. 42. Konca lahdinin bulunduğu yer için bk. Harita 2.

pozisyondadırlar (Resim 6). Bunlar, yazıtından da anlaşılacağı üzere bir karı-kocaya ait betimlerdir. *Kline*'nin hemen alt tarafında ise sağda, üzerinde kapkacak/yemekler bulunan bir masa; solda, kadının olasılıkla günlük hayatında kullandığı bir öreke ve yün sepeti? ve ortada ise bu ailenin bir parçası olan bir köpek betimi mevcuttur. Lahdin üzerindeki Hellence yazıtta "Artemidoros'un torunu, Artemas oğlu Posidoneis ve Apollonios kızı Tatia yaşarlarken bu lahdi kendilerine hazırlattılar. Yoldan ve denizden geçenlere selam olsun!" ile mezarı soygunculara ve yeniden kullanıma karşı korumak için sonuna "hiç kimseye, ismi yazan Posedoneis ve Tatia'dan başkasını bu mezara koymasına izin verilmez. Eğer bu yazılanlara rağmen, birisi bunu yapacak olursa, Nikomedeia kentine bin dinar para cezası ödeyecek" gibi bir ifade de eklenmiştir. Bu durum, bölgenin siyasi olarak Nikomedeia kentinin egemenlik alanında olduğunu bir göstergesidir. Lahdin diğer bir tarafında ise şu yazıt bulunmaktadır: "Artemidoros torunu, Artemas oğlu Posidoneis ve Apollonios kızı Tatia yaşarlarken bu lahdi kendilerine hazırlattılar. Yoldan ve denizden geçenlere selam olsun!". Son cümle lahit mezarın hem denizden hem de karayolundan gidenler tarafından açık bir şekilde görülebildiğine ve bu mevkinin işlek bir yolağzı olduğuna işaret etmektedir.

Lahdin kapağı, ilk esnada buldozer tarafından yanlışlıkla kırılmış olup lahdin içinde, mezarın bir kadına ait olduğuna işaret eden bir aynanın ve mezar sahiplerine ait diğer eşyaların küçük bir masa üzerine serpiştirildiği görülmüştür[27]. Lahdin içerisinde ayrıca yüksek arkalıklı bir tahtta oturan *polos*, *khiton* ve manto giyimli bir Kybele heykeli bulunmuştur (Resim 7)[28]. Beyaz mermerden olan eser Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde olup heykelin ölçüleri şu şekildedir: Y: 33 cm, G: 14 cm; D: 11 cm. Heykel Bithynia bölgesinde yaygın olarak görülen Ana Tanrıça Kybele kültünün Roma Dönemi'nde Prainetos ve çevresinde de tapınım görmüş olduğunu ortaya koyan bir buluntu olarak dikkat çekmektedir.

Bu lahit çevresinde daha sonra yapılan kazı çalışmalarında toprak tabaka temizlendiğinde, Roma lahdinin güney kenarına bitişik olan, tümüyle toprak altına yapılmış mezar odası ortaya çıkartılmış olup tonoz üst kısmı o yıllara ait fotoğraflarda görülebilmektedir (Resim 3-4). Kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu, dikdörtgen planlı, üzeri tonoz örtülü mezar odasına giriş, kuzeydoğu duvarındaki dikdörtgen bir açıklıktan sağlanmaktadır. Verilen bilgiye göre, mezar odasında Doğu Roma/Bizans İmparatoru Iustinianus Dönemi'ne (M.S. 527-565) ait bir sikke bulunmuş ve mezardan yan yana uzanır pozisyonda dokuz insan iskeleti çıkartılmıştır. Bunların yanı sıra daha sonraki bir döneme ait çeşitli kandil, keramik ve cam parçaları bulunmuştur[29]. Tüm bu veriler mezarın, Roma Dönemi'nden sonra kullanıldığına işaret etmektedir.

Karamürsel ve çevresinde bulunmuş olan diğer yazıtlı eserler mezar stelleri olup, bunlar bugün Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya, İstanbul Arkeoloji ve Bursa Arkeoloji Müzelerindedir:

Kocaeli Arkeoloji Müzesi'ndeki mezar stellerinin dördü 1972 yazında Kırkmerdiven Köyü'nde bir evin inşası sırasında ortaya çıkarılan bir mezar odasında toplu olarak bulunmuş ve yapılan kazı çalışmaları sonrasında müzeye getirilmiştir. Bunlardan tanıtacağımız ilki Kamolos adlı birisiyle karısı Tertia'ya ait mezar stelidir (Resim 8)[30]: Eser üzerinde *symposium* olarak tabir edilen ölü yemeği sahnesi işlenmiş olup, sağda *kline*'de

27 Tülin Bozkurt-Cengiz, "Anılarda ve Yazılı Belgelerde Gölcük'ün Antik Tarihi: Romalı Tatia'nın Aynası", *Tarihte Gölcük & Gölcük'te Tarih* (ed. Tülin Bozkurt-Cengiz), Gölcük Belediyesi, Kocaeli, 2015, s. 32–33.

28 Elmar Schwertheim, "Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens : Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (eds. Sencer Şahin – Elmar Schwertheim – Jörg Wagner), Leiden, 1978, s. 806, no. 8 (Tafel CXCI.17); Maarten Jozef Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae attidisque* (CCCA), I. Asia Minor, Leiden, 1987, s. 79, no. 244.

29 Bozkurt-Cengiz, "Anılarda ve Yazılı Belgelerde Gölcük...", s. 32–33.

30 Şahin, *Neuefunde...*, s. 78, no. 43; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 142, P12.

(ölü yatağı) sola doğru uzanan erkek, yukarı kaldırdığı sağ eliyle yatağın sol başucunda oturan bir kadına çelenk uzatmaktadır. Sol ve sağ alt köşelerde ise olasılıkla bu kişilerin kölelerini temsil eden iki küçük figür ayakta durur pozisyonda betimlenmiştir. Mezar stelinin üzerinde *kline*'nin önünde, üzerinde kapkacak/yemek olan üçayaklı bir masa, bunun yanında muhtemelen ölünün müzisyen olduğuna işaret eden birkaç müzik aleti betimi bulunur. Stelin Hellence yazıt metninin Türkçe çevirisi şu şekildedir: "Apollonios oğlu Apollonis kendi kardeşi Kamolos'a ve onun karısı Tertia'ya anısı için (yaptırdı)." Euplous ile karısı Demetrias'a ait mezar stelinde, solda bir erkek ve sağda ise bir kadın ayakta betimlenmiştir[31]. Her ikisi de sağ ellerini göğüs üzerinde kaldırmışlar, sol elleriyle kalça hizasında giysi kıvrımlarını tutmaktadırlar. Kabartma betimlerinin aşağısındaki yazıtta şu ifade yer almaktadır: "Menios oğlu Euplous bu steli, sunakla birlikte kendisine ve yaşamı 30 yıl üstün bir şekilde geçiren hayat arkadaşı Demetrias'a (yaptırdı). Elveda!". Kabartma olarak ayakta bir erkek ve bir kadını betimleyen üçüncü mezar stelinde erkek, kıvrık sağ eliyle, omuzun aşağısında, giysisinin kıvrım tomarını, sol elinde ise muhtemelen mesleğine işaret eden bir alet (bir makas?); kadın ise, dirseğinin sol eline dayandığı kıvrık sağ koluyla, giysinin başı örten kısmını tutmaktadır (Resim 9)[32]. Stelin iki köşesinde gene küçük olarak iki köle betimi bulunur. Bir kısmı okunamaz durumda olan yazıtın çevirisi şu şekildedir: "Zotikhos oğlu .....os yaşarken kendisine ve yaşamı son bulan karısı .....'ya anısı hoş olsun diye yaptırdı". İsmi belirlenemeyen bir karı-kocanın mezar stelinde gene ölü yemeği sahnesi bulunmakta olup üzerinde: "..... (ve) onunla birlikte beraber 15 yıl yaşayan ..... Elveda!" yazmaktadır[33].

Kırkpınar Köyü buluntu grubunun yanı sıra Kocaeli Arkeoloji Müzesi'ndeki diğer Karamürsel ve çevresinden bulunmuş mezar taşları şunlardır: 1971'de Altınova'da bulunmuş ve M.S. III. yüzyıla, 212'den sonrasına tarihlendirilen ölü yemeği betimli bir mezar steli Dama kızı Aurelia Glykea ile Apphos oğlu Dama'ya (baba-kız?) aittir; biri sol ve biri sağ alt köşede olmak üzere iki köle betimi bu steldeki sahneye eklenmiştir (Resim 10)[34]. Glykon kızı Secunde ile Perseus oğlu Glykon'un mezar stelinde ölü yemeği sahnesi gene işlenmekte ve her iki köşede köleler gene betimlenmektedir; yazıt M.S. III. yüzyılın başına tarihlendirilir (Resim 11)[35]. Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Ayşe Çalık-Ross başkanlığında yürütülen Kocaeli İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının 2014 yılı sezonunda Karamürsel çevresinde bulunan ve Kocaeli Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan bir mezar stelinin yazıt çevirisi ise şu şekildedir: "Menekrates kızı Glykea. Elveda!"[36].

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Karamürsel ve çevresinde bulunmuş beş yazılı mezar steli tespit edilmiştir. 1952'den beri müzede bulunan ilk stel Menas kızı Akra'ya aittir; stelde Kocaeli Arkeoloji Müzesi'ndeki örneklerde görüldüğü üzere ölü yemeği sahnesi tasvir edilmektedir (Resim 12)[37]. M.S. I. yüzyıla tarihlendirilen ve sağda bir kadın, solda bir erkek, ortada sunak/kaide üzerinde bir erkek çocuğun betimlendiği ikinci mezar steli Euksenos'un, babası Apollonios'un anısına yaptırdığı bir mezar stelidir (Resim 13)[38].

31 Şahin, *Neuefunde*..., s. 79, no. 44; *TAM* IV 1, 128; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 140, P7.
32 Şahin, *Neuefunde*..., s. 80, no. 45; *TAM* IV 1, 133; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 140, P5.
33 Şahin, *Neuefunde*..., s. 81, no. 46; *TAM* IV 1, 168; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 144–145, P19.
34 Şahin, *Neuefunde*..., s. 82, no. 47; *TAM* IV 1, 113; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 144, P16.
35 Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 144, P18.
36 Bu yazıtlı eser daha sonra detaylı olarak yayımlanacak olup, yazıt hakkında bilgi verme inceliğini gösteren Prof. Dr. Ayşe Çalık-Ross ile Kocaeli Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.
37 Sema Polat-Öğüt – Sencer Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften imArchaologischen Museum von Istanbul", *Epigraphica Anatolica*, 8 (1986), s. 120, no. 90; Hatice Kalkan, "New Inscriptions from Bithynia and Mysia in the İstanbul Museum", *Epigraphica Anatolica*, 20 (1992), s. 102, no. 3; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 143, P14.
38 Gustav Mendel, *Catalogue des Sculptures Grecques, Romanines et Byzantines III*, Constantinople, 1914, s. 127, no. 911; Ernst Pfuhl – Hans Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, I–IV, Mainz, 1977–1979, s. 181, no. 135; Polat-Öğüt – Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften..." s. 119, no. 84; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen*..., s. 139, P1.

1980 yılından beri müzede bulunan, sağ ve sol başta birer erkek, ortada ise iki kadın olmak üzere toplam dört kişinin betimlendiği M.S. I. yüzyıla tarihlenen mezar stelinin yazıtı ise şöyle okunabilmektedir: "Hygeia, annesi Artemisia'ya ve Akyla'ya ve Iulius Tryphon'a (yaptırdı). Elveda!" (Resim 14)[39]. Stelin sağ alt köşesinde bir köle betimi de görülebilmektedir. Ortada bir karı-kocanın, solda bir kölenin tasvir edildiği bir diğer stel, Dionysios ile karısı Eia'ya aittir (Resim 15); mezarın yazıtında "Dionysios oğlu Dionysios henüz hayattayken kendisine ve karısı Eia'ya bu anıtı yaptırdı" yazmaktadır[40]. Müzedeki bir başka mezar taşının yazıtından anlaşıldığına göre, Mukianos oğlu Khrestos, karısı olan Aleksandros kızı Hieronis'in mezar taşını yaptırmıştır (Resim 16)[41]. M.S. II. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen stel üzerinde solda bir adam, sağda bir kadın, her iki alt köşede birer köle; ayrıca kadının solunda günlük hayatta kullandığı bir ayna ve sağında ise öreke tasvir edilmektedir. Müzeden ele alacağımız son eser, 1936 yılında Karamürsel'de bulunarak müzeye getirilen, sağda ve solda birer erkek, ortada ise bir kadının tasvir edildiği mezar stelidir[42]. Yazıtın içeriğinden mezarın iki erkek kardeş ve annelerine ait olduğu anlaşılmaktadır: "Poplios, erkek kardeşi Leukos'a, kardeşi Alypos'a ve henüz yaşamakta olan annesi Chrysa'ya, anıları için bu anıtı diktirdi. Elveda!".

Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki eserlere gelince, ilk eser Diogenes oğlu Ammion'a aittir ve M.S. II. yüzyılın sonu ile M.S. III. yüzyılın başı arasına tarihlendirilir[43]. Stelde ölü yemeği sahnesi betimlenir. İkinci stel ise Maximus kızı Lollia, Areios oğlu Maximus'a yani olasılıkla bir baba-kıza aittir (Resim 17)[44]. Eserin üzerinde ortada ölü yemeği sahnesi, alt tarafta ise adamın mesleğine atıf yaparcasına bir at ve köle seyisi tasvir edilmiştir.

Geç Roma - Bizans Döneminde Prainetos/Preietos

Roma İmparatorluğu'nda M.S. III. yüzyılın ikinci yarısında had safhaya ulaşan siyasi istikrarsızlığa ve ekonomik gerilemeye karşı Illyria kökenli İmparator Diocletianus (M.S. 284-305), başa geçtikten sonra bir dizi reform hareketi gerçekleştirdi. Öncelikle M.S. 287'de kendisi gibi Illyrialı subay Maximianus'u ikinci imparator ilan etti ve imparatorluğun batı kesimini ona emanet etti; kendisi de doğu kesimin yönetimini üstlendi. M.S. 293'te ise Diocletianus ve Maximianus tarafından evlat edinilen iki Illyrialı subay daha Galerius ve Constantius, yardımcı imparator yani *caesar* ilan edildi, böylece iki *augustus* ve iki *caesar*'dan oluşan "dörtlü yönetim biçimi"ne geçilmiş oldu. Bu dönemde devlet ve eyalet yönetimi, askerlik ve ekonomi alanlarında önemli reformlar geçekleştirildi. Diocletianus'un Roma İmparatorluğu'nun topraklarını başında *vicarius* adı verilen yöneticinin bulunduğu *dioecesis* adı verilen 12 yönetim bölgesine ayırmasıyla beraber Küçükasya da üç *dioecesis*'liğe ayrılmış oldu[45]; Preinetos yerleşimi ise kuzey ve kuzeydoğu Küçükasya bölümünü kapsayan ve merkezi Amaseia kenti olan *Pontica dioecesis*'liği sınırları içinde yer aldı.

39 Mendel, *Catalogue des Sculptures...*, s. 134–135, no. 919; Pfuhl – Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, s. 187, no. 675; Sema Polat-Öğüt – Sencer Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften im Archaologischen Museum von Istanbul", *Epigraphica Anatolica*, 5 (1985), s. 116, no. 36; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 139, P2.

40 Mendel, *Catalogue des Sculptures...*, s. 122–123, no. 907; Pfuhl – Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, s. 172–173, no. 576; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 141, P9.

41 Mendel, *Catalogue des Sculptures...*, s. 123–124, no. 908; Pfuhl – Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, s. 166, no. 548; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 139, P4.

42 Sencer Şahin – Mustafa Hamdi Sayar, "Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 47 (1982), s. 47–48, no. 4; Polat-Öğüt – Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften..." s. 119, no. 85; Pfuhl – Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, no. 652; Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 139, P3.

43 Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 145, P20; Adam Łajtar, "Zu einer Grabstele im Museum von Bursa", *Epigraphica Anatolica*, 26 (1996), s. 103–104.

44 Cremer, *Hellenistich-römische Grabstelen...*, s. 144, P17; Elmar Schwertheim – Sencer Şahin, "Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebung", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 24 (1977), s. 262–263, no. 7.

45 *Dioecesis Asiana*, *Dioecesis Pontica* ve *Dioecesis Orientis*.

Pontica dioecesis'liği üst yönetim bölgesi olarak *praefectura praetorio Orientis*'e bağlı görülmektedir. Bu yönetim bölgesinin altında 12 alt eyalet bölgesini görmekteyiz: Prainetos ise bunlardan; *Bithynia* eyaleti çatısında görünmektedir. Zira adı M.S. VI. yüzyılın önemli yazarları arasında anılan Hierokles, *Synecdemus* adlı eserinde döneminin yönetim bölgelerini listelerken, başkenti Nikomedeia olan Bithynia eyaletinde Nikomedeia ile Helenopolis'in arasında, **"Prinetos"** adıyla bu kenti de anar[46]. *Notitiae episcopatuum*/ Ps. Epiphanios'ta da (M.S. ca. 640) başkenti Nikomedeia olarak görülen Bithynia *eparkhia*'sında Prainetos'un bir piskoposluk merkezi olarak adına rastlarız[47].

M.S. VII. yüzyıldan itibaren imparatorluk topraklarının *thema* adı verilen yönetim bölgelerine bölündüğünü görmekteyiz. Prainetos başlangıçta, kuzeyde Hellespontos'tan Sinope'ye güneyde ise Dorylaion ve Ankyra'ya kadar uzanan *Opsikion Thema*'sının topraklarına dahildi. Ancak İmparator V. Constantinus (M.S. 741-775) tarafından siyasi nedenlerle M.S. *ca*. 750'de bölününce[48], bundan sonrasında *Optimaton Thema*'sı çatısı altına girmiştir. Eserlerine Byzantionlu Stephanos ve Hierokles'i temel olarak alan M.S. X. yüzyıl yazarı Constantinus Porphyrogennitos (M.S. 905-959), yönetim bölgelerini ve bu bölgelerdeki kentleri listelediği *De Thematibus* (*Thema*'lar Hakkında) adlı eserinde, başkentini Nikomedeia olarak belirttiği *Optimaton Thema*'sı sınırları içine üçüncü sırada "**Prainetos"** isim formunu kullanarak bu yerleşimi dâhil eder[49].

M.S. V. yüzyıl kilise tarihçisi Sokrates (Socrates Scholasticus) *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eserinde **"Prenetos"** adıyla tanımladığı kentin, Nikomedeia'nın karşısında yer alan bir *emporion* (ticaret kolonisi) olduğunu ve ayrıca burasının önemli kilise babalarından Constantinopolis başpiskoposu Ioannes Chrysostomos'un (M.S. yak. 347-407) yaşadığı sürgün yeri olduğunu belirtir[50]. Dönemin diğer yazarları olan komşu kent Helenopolisli başpiskopos Palladios (M.S. *ca*. 364 - *ca*. 431) M.S. 407/408'de yazdığı *Dialogus De Vita Sancti lohannis Chrysostomi* (Ioannes Chrysostomos'un Kutsal Yaşamı Hakkında Dialog)[51], Sozomenos (M.S. *ca*. 400-450) *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi)[52] ve Nikephoros Bryennios (M.S. 1062-1137) da *Hyle Historias* (Tarihin Özü)[53] adlı eserlerinde Chrysostomos'un hayatlarını anlatırken bu durumdan bahsetmektedirler.

Doğu Roma/Bizans İmparatoru Isaurialı III. Leo Dönemi'nin (M.S. 711-747) sonlarında, M.S. 26 Ekim 740 tarihinde meydana gelen bir depremden dolayı yerleşimin Nikaia ve Nikomedeia ile birlikte zarar gördüğü İtirafçı Theophanes (M.S. *ca*. 758/760 - 817/818) tarafından belirtilir[54].

Bir epigramda, Preietos'ta, Nikaialı rahip Aleksandros tarafından restore ettirilmiş metruk bir hamamın parıldayan güzelliği anlatılır[55] ki bu rahip M.S. *ca*. 925-945 yılları arasında görev yapan Nikaia başpiskoposu Aleksandros ile özdeşleştirilir[56]. Yerleşimle ilgili bir diğer tarihsel bilgi, *Porphyrogennitos* lakaplı Doğu Roma/Bizans İmparatoru VII. Constantinus'un (M.S. 913-959) ölümünden kısa bir süre önce (M.S. 959) hastalığına çare

46 Hierocl. *Syn*. 691, 2.
47 Ps. Epiph. / *Notitiae episcopatuum*, 178.
48 Georg Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, s.13; Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army*, *284–1081*, Stanford, 1995, s. 29, 71.
49 Const. Porph. *de them*., I 27.
50 Socr. *Hist. Eccl*. VI 16.
51 Paladios, *Vita Chrysost*. 30.
52 Sozom., *Hist. Eccl*. VIII 18.
53 Nikeph. Bryenn. 124.
54 Cedrenus I, s. 801, P458; Theoph. *Chron*. 412, 14.
55 *Epigramm. Anth. Pal*. XVI 281; epigramla ilgili ayrıca bk. Louis Robert, *Hellenica: recueil d'*épigraphie, de numismatique et d*'antiquités grecques. Volume IV: Epigrammes du Bas-Empire*, Paris, 1948, s. 131.
56 Cyrill Mango, *The correspondence of Ignatios, the Deacon. text, translation, and commentary by Cyril Mango; with the collaboration of Stephanos Efthymiadis*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997, s. 176.

aramak için Olympos'a denizden giderken buraya uğradığı bilgisidir[57].

Nikephoros Bryennios (M.S. 1062-1137) da *Hyle Historias* (Tarihin Özü) adlı eserinde Nikephoros Botaniates'in Doğu Roma/Bizans tahtını ele geçirmek için 1078'de Nikaia'dan Constantinopolis'e ilerleyişindeki rota üzerinde Prainetos'un olduğunu belirtmektedir[58].

Anna Komnena'nın *Aleksias*'ında, Doğu Roma/Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118), 1085'de Selçuklu Ebû'l-Kasım'ın akınlarını durdurmak için İznik önlerine Tatikios adında bir komutan idaresinde bir kuvvet gönderdiğini; fakat bu ordunun Nikaia surları önünde yenilgiye uğrayarak Constantinopolis'e doğru geri çekilmek zorunda kaldığını anlatır. Ancak Türk akıncıları ile adı **"Prenetos"** olarak verilen yerin yakınındaki başka bir çatışmada üstünlük sağlamıştır. Tatikios geri çekilirken Prainetos'a varınca, Ebû'l-Kasım ani bir saldırıyla onları ele geçirmek istedi. Ancak Tatikios hızlı davrandı ve Kelt süvarilerini göndererek düşmanını püskürttü ve başkente doğru yoluna devam etti[59].

Yerleşimin bu dönemde siyasi anlamda önem kazandığı ve önemli bir dini merkez haline geldiği konsil listelerinde adları geçen Prainetoslu piskoposların varlığından ve Prainetoslu piskoposların adlarını taşıyan kurşun mühürlerden anlaşılmaktadır.

Bizans Dönemi'nden günümüze ulaşan kurşun mühürlere baktığımız zaman bugün Washington D.C.'deki Dumbarton Oaks eser koleksiyonunda bulunan Prainetoslu iki piskoposun varlığına rastlıyoruz: Ioannes ve Leon. M.S. IX.-X. yüzyıllar arasına tarihlenen ve Prenetoslu Ioannes'e ait ve önyüzünde Bakire Meryem betiminin bulunduğu mühürde şu ibareyle karşılaşmaktayız: "Ey Kutsal Bakire (Meryem), Prenetos'un piskoposu, kölen Ioannes'e yardım et! (Resim 18)"[60]. M.S. XI. yüzyıla ait ve Piskopos Leon'a ait mühürde şu ifade yer alır: "Ey Efendi, Prenetos'un episkoposu Leon'a yardım et!" (Resim 19)[61]. M.S. XII. yüzyıla ait ve en son N. P. Likhačev Koleksiyonu'nda bulunduğu bilgisini edindiğimiz bir mühürde yönetici (*eksarkhos*) Prainetoslu Theodoros'un mührüne rastlamaktayız[62]. Verilen bilgiye göre mührün ön yüzünde Bakire (Meryem) ve kucağında çocuk (Hz. İsa) ve *Meter Theou* (Tanrının Anası) kısaltması; arka yüzünde ise "Eksarkhos Prainetoslu Theodoros'un Mührü" yazısı bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra günümüze ulaşmış konsil listelerinden Prainetoslu piskoposların konsillere katıldığını öğreniyoruz. Bunlardan ilki olan Prainetoslu Sisinnios'un, M.S. 553'te Constantinopolis'teki konsile katıldığı görülür[63]. M.S. 681 Constantinopolis Konsili'nde Theodoros[64], M.S. 692 Constantinopolis Konsili'nde Kosmas isimli bir piskoposun Prainetos'tan katılmış oldukları listelenir[65]. M.S. 787 Nikaia Konsili'ne katılmış olan David

57 Theoph. Continuatus 464.

58 Skylitzes 734; Nikeph. Bryenn. 124; Mich. Attaliota, s. 267.Verilen bilgiye göre, Nikephoros Botaniates çabukca ve hiç direniş görmeden ya Mart ya da Haziran 1078'de Constantinopolis'e girebildi ve kendisine Constantinopolis Patriği I. Kosmas tarafından Ayasofya'da imparatorluk tacı giydirildi.

59 Anna, VI 10, 4.

60 Vitalien Laurent, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantine*, *Tome V.3: L'*église, *Supplément,* Paris, 1972, s. 71, no. 1711; Nesbitt – Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals...* s. 143, no. 85.1. Ayrıca bk. http://www. pbe.kcl.ac.uk/person/p3965

61 Laurent, *Le Corpus des Sceaux...*, s. 70–71, no. 1710; Nesbitt – Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals...*, s. 143, no. 85.2.

62 Vitalien Laurent, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantine*, *Tome V.1: L'*église, 1ère partie: L *'Eglise* ***de*** Constantinople. A. La hiérarchie, Paris, 1963, s. 277, no. 385.

63 Mansi IX 394 D. Ayrıca bk. John Nesbitt – Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient,* Washington D. C., 1996, s. 143, no. 85 "Prainetos".

64 Rudolf Riedinger, *Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium, ACO II.2.1*, Berlin, 1990-1992, s. 790, satır 14; s. 826, satır 25 = Mansi XI 649, 676; Riedinger, *Concilium...,* s. 282, satır 9; s. 406, satır 4 = Mansi XI 389, 460. Ayrıca bk. http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D73/F85.htm.

65 Michel Le Quien *Oriens Christianus*, I, Parisiis, 1740; Graz, 1958,s. 621–622; Heinz Ohme, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste: Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Berlin, 1990, s. 156, no. 102 = Mansi XI 996. Ayrıca bk. http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p4669.

adındaki Prainetoslu *hegoumenos*'a (manastırın başrahibi) rastlarız ki David'in hizmet ettiği bu manastırın adı Hagios (Aziz) Georgios olarak görülür[66]. Aynı konsile katılan bir diğer Prainetoslu piskopos ise Ioannes'tir[67].

Antik biyografik eserlerden de Prainetos'un Bizans Dönemi'ndeki konumuna ve burada, Constantinopolis'teki Studios Manastırı'na bağlı bir bölge bulunduğu bilgisini ediniyoruz. Buna göre Studios Manastırı'nı 3 yıl boyunca yöneten Nikolaos, M.S. 849'da emekli olup yerini Sophronios'a bırakarak Trakya'da Phirmoupolis'e çekilmişti[68]. Sophronios'un dört yıl sonra gelen ölümü, Nikolaos'a *hegoumenos*'ları olarak geri dönmesi için teklif getirilmesine yol açmıştır (M.S. 853)[69]. *Patriarkhes* Ignatios'un, *Caesar* Bardas tarafından kovulmasından sonra M.S. 858'de Nikolaos'un kardeşi Titos ile birlikte Studios Manastırı'ndan Prainetos'ta bu manastıra ait özel mülklerden birinde inzivaya çekildiği bilgisi gelir ki[70], buradan Prainetos'ta bu manastırın özel mülkü olarak tahsis edilmiş bir yerin mevcut olduğu anlaşılır. İmparatorun ve *caesar*'ın kendisinin tekrar manastıra dönmesi için özel bir ziyaret gerçekleştirdiği ve Nikolaos'un bunu kabul etmediği ve nihayetinde manastırın tüm mülklerinden kovulduğu anlatılır[71].

Genel Değerlendirme

Bugün Karamürsel ilçesinin bulunduğu alanda Antikçağ'da kurulmuş Prainetos veya diğer benzer isimlerle anılan yerleşimin, ilk ne zaman kurulduğu veya bu alanın ilk kimler tarafından iskân edildiği kesin olarak bilinmese de, Fenikeliler tarafından kurulduğuna dair bir bilgi ve Trakya kökenli Bithyn halkı tarafından yerleşim gördüğüne dair genel fikirler mevcuttur. Nikomedeia'da bulunmuş Roma Dönemi'ne tarihli Tanrı Preietos'a sunulmuş adaklar, adakların yazıtlarında adları geçen bu tanrı kültüne hizmet eden rahiplerin varlığı ve Bithynia takviminde Preieteios/Prieteos ay adının yer alması, yerleşimin adının nereden geldiğini ortaya koymasının yanı sıra her ne kadar şu aşamada ispatlanamayacaksa da, erken dönemlerden itibaren burada bu tanrıya adanmış kutsal bir tapınak veya alan bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu ay döneminde tanrı adına, kült alanında festival düzenlendiğini düşünmek dahi mümkündür. Kentin daha en baştan böylesine önemli dinsel bir misyonu yüklenmiş olabileceği ve bölge insanlarının adaklarını adamak için burayı ziyaret etmiş olabilecekleri çok da uzak bir ihtimal değildir. Ancak tüm bu olasılıkların hem arkeolojik hem de epigrafik belgelerle desteklenmesi gerekir yoksa hep bir olasılık olarak kalacağını unutmamak gerekir.

Kentin Roma Dönemi hakkında bilgimiz oldukça azdır. Kentin Roma tarihini yansıtan en önemli belgeler Karamürsel ve yakın çevrede bulunmuş sayısı pek de fazla olmayan mezar taşlarıdır. Bu mezar taşları görüldüğü üzere Prainetos'un siyasi tarihine ilişkin doğrudan bilgiler vermeseler de, burada yaşamış insanların taşıdığı isimler, demografik yapısı ve mezar kültürlerine ilişkin ipuçları sunmaktadırlar. Bu dönemde Prainetos'un Nikomedeia kentinin egemenlik ve etki alanında kaldığını düşünmek mümkündür. Konca Lahdi'nin yazıtında karşımıza çıkan, mezarı tahribattan korumak için ön görülen para cezasının Nikomedeia kentine ödenecek olması, Konca bölgesinin ve dolayısıyla Prainetos'un Nikomedeia'nın egemenlik alanında olduğuna işaret edebilir.

Mezar stelleri üzerindeki betimlerden de bazı sonuçlara varmak mümkündür. En çok dikkate çarpan şeylerden birisi bir kısmının üzerinde *symposium* (ölü yemeği) sahnesinin

66 Mansi XIII 153; Jean Darrouzès, "Listes épiscopales du concile de Nicée (787)", *Revue des études byzantines*, 33, 1975, s. 35–36. Ayrıca bk. http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p2125.
67 Mansi XIII 373. Ayrıca bk. http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p3576.
68 *Vita Nic. Stud*. 904C-905A; ayrıca bk. http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/loc/index.htm.
69 *Vita Nic. Stud.* 905A-B.
70 *Vita Nic. Stud.* 908B-909B.
71 *Vita Nic. Stud*. 908B-909B.

betimlenmiş bir kısmında ise figürlerin ayakta betimlenmiş olmasıdır. Byzantion ve Nikomedeia stellerinde sıklıkla karşılaşılan bu sahnelerin, bu bölgede de seviliyor olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bunların Prainetos'taki yerel bir atölyeden mi çıktığı yoksa diğer büyük kentlerden sipariş üzerine mi getirtildiği ayrı bir çalışma ve tartışma konusudur. Prainetos stellerinin üzerinde mezar sahiplerinin mesleklerini ve günlük yaşamlarını yansıtan nesnelerin betimlenmiş olduğunu görürüz. Kadınlara ilişkin genelde günlük hayatta kullandıkları ayna, öreke ve yün sepeti tasvir edilmiş olup bu durum Antikçağ'ın genelinde olduğu gibi, kadının daha çok ev içi yaşantısında rolü olduğunu düşündürür. Konca Lahdi'nden çıkmış olan ayna ise bunun en önemli somut kanıtıdır. At-seyis betimi çiftçilik veya at yetiştiriciliği, müzik enstrümanları ise müzisyenlikle uğraşıldığına işarettir ki bu durum daha çok erkeklerin mesleklerine atıftır. Gene de hatırlatmak da fayda var ki, bir iki örnek üzerinden bu genellemelere gitmek zorunda kalıyoruz. Kentin *territorium*'unda yapılacak araştırmalar eğer varsa, bu dönemden kalan çiftliklerin varlığını arkeolojik olarak da kanıtlanmasını sağlayacaktır. Gözden kaçmaması gereken bir diğer özellik ise, neredeyse bütün stellerin sağ ve sol alt köşelerinde ana figürlerden daha küçük biçimde ailelerin kölelerinin tasvir edilmiş olmasıdır. Bu durum da, Prainetos stellerine özel olmamakla birlikte, kölelik kavramının bu dönemde etkin bir şekilde var olduğunu ve kölelerin ev ve çiftlik yaşantısında her daim kullanıldığını göstermektedir.

Yerleşimin esas önemini Bizans Dönemi'nde kazandığı görülür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Prainetos, bu dönemin iki önemli kenti Constantinopolis ile Nikaia arasındaki yol ağının üzerinde kalmaktadır. Constantinopolis ve Khalkedon'dan (Kadıköy) Nikaia'ya ulaşmak için deniz yoluyla önce Prainetos'a, oradan da karayoluyla Nikaia'ya ulaşılmıştır; bu yol ve Prainetos limanının hem ticari olarak tüccarların hem sivil olarak yolcu ve seyyahların hem de askeri ulaşım olarak Doğu Roma ordusu tarafından kullanıldığını kaynaklardan öğreniyoruz. Bu özelliğinin yanı sıra kentin bir önemli özelliği de bir piskoposluk merkezi olmasıdır. Konsillere katılan Prainetoslu piskoposların varlığı ve bazı piskoposlara ait mühürler, bunu ortaya koyabilen en önemli kanıtlardır. Prainetos'ta Constantinopolis'teki Studios Manastırı'na ait özel mülk olarak tahsis edilmiş bir yer olduğunu görmüş oluyoruz.

Son olarak şunu söylemeliyiz ki, en erken M.Ö. 1200'lerden Bizans Dönemi'nin sonuna kadar yerleşim görmüş olmasına rağmen Prainetos yerleşimi hakkında bildiklerimiz çok sınırlıdır. Bilinenlerin de büyük bir kısmı Bizans Dönemi yazarlarının verdiği bilgilerdir. Kentin büyük bir bölümü ya modern yerleşimin altında kalarak yok olmuş ya insan tahribatı sonucu tahrip olmuş ya da zamanın ve doğa koşullarının yok edici etkisi altında korunamayarak, bize sadece sayısı pek de fazla olmayan kalıntılarını bırakmıştır. Kentin bazı bölümlerinde Roma ve Bizans dönemlerine ait yapılara ve mezarlara ilişkin izler bulunan ve sit alanı ilan edilen yerler bulunmaktadır: Valide Köprü Höyüğü, Ereğli, Semetler Köyü, Yalakdere, Nebeyli Köyü ve Taşağıl Mahallesi[72]. Görünen odurki bölgede sistemli yüzey araştırmaları veya arkeolojik kazılar yakın zamana kadar yapılmamıştı. Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Ayşe Çalık-Ross tarafından yakın zaman önce başlatılan arkeolojik yüzey araştırmalarında tespit edilenler yayımlandığı zaman, kent tarihinin bilinmeyenlerine ilişkin eksiklerin bir ölçüye kadar giderilmesi beklenmektedir. Bununla birlikte yeni yazıtların ortaya çıkarılmasına yönelik epigrafik yüzey araştırmaları ve Kocaeli Arkeoloji Müzesi ve üniversite işbirliğinde arkeolojik kazıların yapılması da son derece önemlidir.

72 http://www.korumakurullari.gov.tr/TR,130690/sit-alanlari.html

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Antik ve Orta Çağ Kaynakları

Anna (Anna Komnena, *Aleksias*) = *The Alexiad of Anna Comnena*, translated from the Greek by E. R. A. Sewter, Baltimore, 1969.

Const. Porph. *de them*, (Constaninus Porphyrogennitos, *de thematibus*) = *Costantino Porfirogenito. De thematibus*, A. Pertusi (ed.), Vatican City, 1952.

Cedrenus (Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum*) = *Georgius Cedrenus [et] Ioannis Scylitzae ope/ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus*, I-II, (Corpus scriptorum historiae Byzantinae), Bonnae, 1838-1839.

Geogr. Rav. (Geographus Ravennas) = *Ravennatis Anonymi Cosmographia; et Guidonis Geographica: ex libris manu scriptis*, (ediderunt M. Pinder et G. Parthey), Berolini: Nicolai, 1860.

Guido (Guido, *Geographica*) = *Ravennatis Anonymi Cosmographia; et Guidonis Geographica: ex libris manu scriptis*, (ediderunt M. Pinder et G. Parthey), Berolini: Nicolai, 1860.

Hdt. (Herodotos, *Historiae*) = *Herodot Tarihi*, çev.: M. Ökmen - A. Erhat, İstanbul, 1991.

Hierocl. *Syn.* (Hierokles, *Synecdemus*) = *Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum: accedunt Nili Doxapatrii Notitia patriarchatuum et locorum nomina immutata, ex recognitione* G. Parthey, Berolini 1866.

Mich. Attaliota (Michael Attaliates, *Historia*) = *Michaelis Attaliotae Historia*, Bonn, 1853.

Nikeph. Bryenn. (Nikephoros Bryennios) = *Nicéphore Bryennios histoire: introduction, texte, traduction et notes*, par Paul Gautier, (Corpus fontium historiae Byzantinae 9), Bruxelles, 1975.

Palladios, *Vita Chrysost (Palladios, Dialogus de vita Sancti lohannis Chrysostomi*) = *Dialogue sur la vie di Jean Chrysostome/Palladios; introduction, texte critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingrey avec la collaboration de Philippe Leclercq*, Paris, 1988.

Plin. *nat.* (G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*) = Pliny, *Natural History*, with an English translation by H. R. Rackham - W. H. S. Jones - D. E. Eichholz, I-X, Cambridge (Mass.)/London, 1938-1975 (The Loeb Classical Library).

Ps. Epiph. (Pseudo Epiphanios, *Ekthesis*) = Heinrich Gelzer (ed.), *Ungedruckte und ungenuegend veroeffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum: Ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte*, München, 1900, 534-542.

Skylitzes (Ioannes Scylitzes, *Continuatio Scylitzae*) = Η συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση, Thessalonica, 1968.

Socr. *Hist. Eccles. (*Sokrates, *Historia Eccleaiastica) = Sokratous Scholastikou kai Hērmeiou Sozomenou Ekklēsiastikē historia/ Socratis Scholastici et Hermiae Sozomeni historia ecclesiastica/Henricus Valesivs Graecum textum collatis MSS. codicibus emendauit, Latinè vertit, notis illustravit; cujus editionem critics observationibus locupletavit. Gulielmus Reading Cleri; accurante et denuo recognoscente J.-P. Migne*, Lutetiae Parisiorum: excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1864.

*Sozom., Hist. Eccl. (*Sozomenos, *Historia Eccleaiastica) = Kirchengeschichte/Hrsg. im Auftrage der Kommission für Spätantike Religionsgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin von Joseph Bidez; eingeleitet, zum Druck besorgt und mit Registern versehen von Günther Christian Hansen (= Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Bd. 50)*, Berlin, Akademie-Verlag, 1960.

Steph. Byz. (Stephanos Byzantios, *Ethnika*) = *Stephani Byzantii: Ethnicorum quae supersunt ex recensione Augusti Meinekii*, A. Meineke (ed.), Berolini, 1849.

Theoph. *Chron. (*Theophanes, *Chronographia) = Theophanis chronographia, ex recentione Ioannis Classeni. Accedit Anastasii bibliothecarii Historia Ecclesiastica/ex recensione Immanuelis Bekkeri*, Bonnae: Weber, 1839-1841.

Theoph. Continuatus (Theophanes Continuatus, *Chronographia*) = *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus/*ex recognitione Immanuelis Bekkeri (Corpus scriptorum historiae byzantinae ; 32) Bonnae, 1838.

Vita Nic. Stud. = *Vita Sancti. Nicolai Studitae*, Jacques Paul Migne, 1862.

Xen. *an.* (Ksenophon, *anabasis*) = *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*, çev.: O. Yarlıgaş, İstanbul, 2011.

Modern Kaynakça

AE = L'année épigraphique.

Bayraktar, Dilek, "Karamürsel Şehrinin Yerleşim Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 6 (1998), s. 367-379.

Baz, Ferit, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period", *Cedrus*, 1 (2013), s. 261-284.

Belke, Klaus, "Bithynien. Historische und geographische Beobachtungen zu einer Provinz in byzantinischer Zeit", Engelbert Winter - Klaus Zimmermann (Hrsgg), *Neue Funde und Forschungen in Bithynien* (*Asia Minor Studien* 69), Bonn, 2013, 83-109.

Bozkurt-Cengiz, Tülin, "Anılarda ve Yazılı Belgelerde Gölcük'ün Antik Tarihi: Romalı Tatia'nın Aynası", *Tarihte Gölcük & Gölcük'te Tarih* (ed. Tülin Bozkurt-Cengiz), Gölcük Belediyesi, Kocaeli, 2015, s. 32-34.

CIL = Corpus Insciptionum Latinorum.

Cremer, Marielouise, *Hellenistich-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien*, 2: Bithynien, Bonn, 1992.

Darrouzès, Jean, "Listes épiscopales du concile de Nicée (787)", *Revue des études byzantines*, 33, 1975, s. 5-76.

Dörner, Friedrich Karl, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, (Istanbuler Forschungen 14), Berlin, 1941.

Dörner, Friedrich Karl, "Preietos", *Paulys Real-Encyclopadie der klassischen Altertumswissenschaft*, 44. Band XXII.2 (1954), s. 1832-1835.

Dunand, Françoise, *Le culte d'Isis dans le Bassin Oriental de la Méditerranée*, *3: Le culte d'Isis en Asie Mineure clergé et rituel des sanctuaires asiaques*, Leiden, 1973.

Epigramm. Anth. Pal = Epigrammatum anthologia palatina cum Planudeis et appendice nova epigrammatum veterum ex libris et marmoribus ductorum; annotatione inedita Boissonadii, Chardonis de la Rochette, Bothii, partim inedita Jacobsii, metrica versione Hugonis Grotii, et apparatu critico instruxit Fred. Dübner. Graece et latine, Parisiis: editore Ambrosio Firmin Didot, 1864-90.

Fıratlı, Nezih *et alii*, "Recent Archaeological Research in Turkey", *Anatolian Studies* 18 (1968), s. 21-43.

French, David, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, *Fasc. 2: An Interim Catalogue of Milestones*, I-II, Ankara, 1988.

Kalkan, Hatice, "New Inscriptions from Bithynia and Mysia in the İstanbul Museum", *Epigraphica Anatolica*, 20 (1992), s. 101-103.

Kater-Sibbes, G. J. F, *Preliminary catalogue of Sarapis monuments*, Leiden, 1973.

Łajtar, Adam, "Zu einer Grabstele im Museum von Bursa", *Epigraphica Anatolica*, 26 (1996), s. 103-104.

Laurent, Vitalien, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantine*, *Tome V.1: L'église*, *1ère partie: L'Eglise* ***de*** Constantinople. A. La hiérarchie, Paris, 1963.

Laurent, Vitalien, *Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantine*, *Tome V.3: L'*église, *Supplément*, Paris, 1972.

Le Quien, Michel, *Oriens Christianus*, I-III, Parisiis, 1740; Graz, 1958.

Liddell, Henry George - Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996.

Mango, Cyrill, *The correspondence of Ignatios, the Deacon. text, translation, and commentary by Cyril Mango; with the collaboration of Stephanos Efthymiadis*, Washington, D.C., 1997.

Mansel, Arif Müfid, Yalova ve civari: *Yalova und Umgebung*, İstanbul, 1936.

Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, I-LIII, Florentiae-Venetiis-Parisiis-Arnhem& Leipzig, 1759-1927.

McLean, Bradley Hudson, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323s.c.-A.D.337)*, Ann Arbor, 2005[4].

Mendel, Gustav, *Catalogue des Sculptures Grecques*, *Romanines et Byzantines* III, Constantinople, 1914.

Miller, Konrad, *Itineraria romana: römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916.

Nesbitt, John - Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*, Washington D. C., 1996.

Ohme, Heinz, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste: Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Berlin, 1990.

Ostrogorsky, Georg, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963.

Pfuhl, Ernst - Hans Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, I-IV, Mainz, 1977-1979.

Podassinov, Alexander V., "Bithynia, Paphlagonia and Pontus", Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of archaeology and ancient history*, Oxford, 2012, s. 203-206.

Polat-Öğüt, Sema - Sencer Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften im Archaologischen Museum von Istanbul", *Epigraphica Anatolica*, 5 (1985), s. 97-124.

Polat-Öğüt, Sema - Sencer Şahin, "Katolog der bithynischen Inschriften im Archaologischen Museum von Istanbul", *Epigraphica Anatolica*, 8 (1986), s. 109-128.

Ramsay, William Mitchell, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.

Riedinger, Rudolf, *Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium*, *ACO* II.2.1, Berlin, 1990-1992.

Robert, Louis, *Hellenica: recueil d'*épigraphie, *de numismatique et d'antiquités grecques. Volume IV: Epigrammes du Bas-Empire*, Paris, 1948.

Robert, Louis, "Sur un mois du calendrier bithynien", Αρχαιολογική εφημερίς, 118 (1979), s. 231-236.

Schultze, Viktor, *Altchristliche Städte und Landschaften*, *II: Kleinasien*, Gütersloh, 1922.

Schwertheim, Elmar - Sencer Şahin, "Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebung", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 24 (1977), s. 259-264.

Schwertheim, Elmar, "Denkmäler der Meterverehrung in Bithynien und Mysien", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (Hrsg. Sencer Şahin - Elmar Schwertheim - Jörg Wagner), Leiden, 1978, s. 791-837.

SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum.

Sölch, Johann, "Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen: Nikomedia, Nikäa, Prusa", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1 (1920), s. 262-307.

Strobel, Karl, "Preietos", *Der Neue Pauly*, 10 (2001), s. 287-288.

Şahin, Sencer, *Neuefunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt*, Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Basılmamış Doktora Tezi, Münster, 1973.

Şahin, Sencer - Mustafa Hamdi Sayar, "Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 47 (1982), s. 43-50.

TAM IV.1 = Friedrich Karl Dörner - Maria Barbara von Strisky, *Tituli Asiae Minoris*, *IV: Tituli Bithyniae*, *linguis graeca et latina conscripti*, *fasc. 1. Paeninsula Bithynica praeter Calchedonem*, *Nicomedia et Ager Nicomediensis cum septentrionali meridiano que litore sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi*, Wien, 1978.

Treadgold, Warren, *Byzantium and Its Army*, *284-1081*, Stanford, 1995.

Vermaseren, Maarten Jozef, *Corpus cultus Cybelae attidisque (CCCA)*, *I. Asia Minor*, Leiden, 1987.

Vidman, Ladislav, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae*, Berlin, 1969.

Von Der Goltz, Colmar Freiherr, *Anatolische Ausflüge*, Berlin: Schall & Grund, 1896.

Von Diest, Walther, *Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus*, Gotha: Justus Perthes, 1889 (Ergänzungsheft No. 94 "Petermanns Mitteilungen").

Von Diest, Walther, *Karte des nordwestlichen Kleinasien nach eigenen Aufnahmen und unveröffentlichtem Material auf Heinrich Kiepert's Grundlage*, [[map] :] neu bearbeitet von Walther v. Diest, Oberst a.D., Berlin: Verlagsbuchhandlung Alfred Schall, 1903.

Weber, Ekkehard (ed.), *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324*, *vollständige Faksimile Ausgabe im Originalformat*, Graz, 1976.

Winter, Engelbert - Klaus Zimmermann, *Neue Funde und Forschungen in Bithynien: Friedrich Karl Dörner zum 100. Geburtstag gewidmet*, Bonn, 2013.

Yalman, A. Bedri, "İznik ve Çevresinde Belirlenen Eski Eser Tahribatları ve Öneri Koruma Tedbirleri", *Ankara Üniversitesi Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 369 (1993), s. 461-479.

Yönsel, Agâh - Şemsettin Arkan, *Karamürsel*, Ankara, 1973.

HARİTALAR

Harita 1: Bithynia Bölgesi: "Prainetos"

Klaus Belke, "Bithynien. Historische und geographische Beobachtungen zu einer Provinz in byzantinischer Zeit", Engelbert Winter - Klaus Zimmermann (Hrsgg), Neue Funde und Forschungen in Bithynien (Asia Minor Studien 69), Bonn, 2013, s. 84, Abb. 1.

Harita 2: Paeninsula Bithynica: "Karamürsel; Preietos-Prainetos ve Konca"

Friedrich Karl Dörner – Maria Barbara von Strisky, Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Bithyniae, linguis graeca et latina conscripti, fasc. 1. Paeninsula Bithynica praeter Calchedonem, Nicomedia et Ager Nicomediensis cum septentrionali meridiano que litore sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi, Wien, 1978.

Harita 3a: Tabula Peutingeriana: Anadolu: "Pronetios"
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/50/TabulaPeutingeriana.jpg

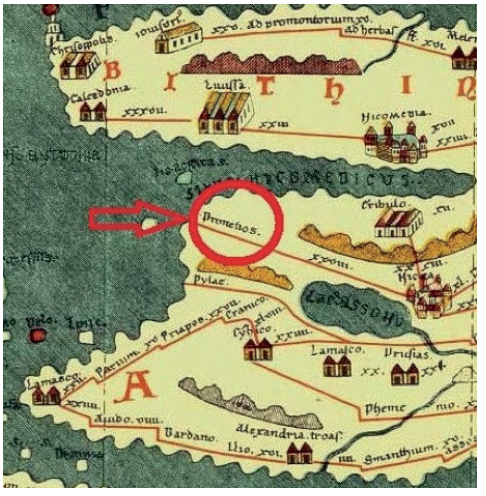

Harita 4: Tabula Peutingeriana: "Pronetios"
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/50/TabulaPeutingeriana.jpg

RESİMLER

Resim 1-2

1: Bir Akraba Grubunun Kehanet Gereği Theos Preietos'a Sunduğu Adak

2: Theos Preietos'un Rahibi Demophilos'un Theos Preietos'a, Köyü ve Ailesi İçin Sunduğu Adak

Friedrich Karl Dörner, Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Berlin, 1941:

Tafel 23, no. 39.1 - Tafel 24, no. 41.

Konca Lahdi Kazı Görüntüleri

http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012/08/prainetoskaramurselkoncagonca-lahdi.html

Resim 5-6

Konca Lahdi

Resim 7
Kybele Heykeli
Konca
Elmar Schwertheim, “Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien”,
Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens : Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976 (eds. Sencer Şahin – Elmar Schwertheim – Jörg Wagner), Leiden, 1978, Tafel CXCI, 17

Resim 8
Kamolos ile Karısı Tertia’nın Mezar Steli
Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, env. no. 764

Resim 9
İsimleri Belirlenemeyen Bir Karı-Kocanın Mezar Steli
Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, env. no. 761

Resim 10
Dama kızı Aurelia Glykea ile Apphos oğlu Dama'ya Ait Mezar Steli
Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, env. no. 728

Resim 11
Glykon kızı Secunde ile Perseus oğlu Glykon'un Mezar Steli
Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, env. no. 1204

Resim 12
Menas Kızı Akra'nın Mezar Steli
İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. no. 5178

Resim 13
Apollonios'un Mezar Steli
İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. no. 254

Resim 14
Artemisia, Akyla ve Iulius Tryphon'un Mezar Steli
İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. no. 254

Resim 15
Dionysios oğlu Dionysios ile Karısı Eia'nın Mezar Steli
İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. no. 208
Ernst Pfuhl – Hans Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs, I–IV, Mainz, 1977–1979,
Tafel 91, no. 576,

Resim 16

Aleksandros kızı Hieronis'in Mezar Steli

İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. no. 2204

Ernst Pfuhl – Hans Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs, I–IV, Mainz, 1977–1979,

Tafel 86, no. 548.

Resim 17

Maximus kız Lollia ile Areios oğlu Maximus'un Mezar Steli

Bursa Arkeoloji Müzesi, env. no. 3179

Marielouise Cremer, Hellenistich-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien, 2: Bithynien, Bonn, 1992, Tafel 15, P17.

Resim 18

Prainetoslu Piskopos Ioannes'in Kurşun Mührü

Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Washington

John Nesbitt - Nicolas Oikonomides, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient, Washington D. C., 1996, s. 143, no. 85.1

Resim 19

Prainetoslu Piskopos Leo'nun Kurşun Mührü

Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Washington

John Nesbitt - Nicolas Oikonomides, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient, Washington D. C., 1996, s. 143, no. 85.2

KARA MÜRSEL ALP

VALİ PLİNİUS'UN MEKTUPLARI IŞIĞINDA BİTHYNİA BÖLGESİ VE İZMİT

Özlem GENÇ*

Anadolu coğrafyası hangi dönem ya da uygarlık incelenirse incelensin bir köşesinden çeşitli miktarlarda bilgi verebilen zengin bir geçmişe sahiptir. Bu tarihî mirası miladın birkaç bin yıl öncesine götürmek mümkündür. Ancak tarihî araştırmalarda geriye gidildikçe pek çok zorlukla karşılaşılmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi araştırmak istenilen dönem hakkında bilgi veren materyallerin zamanın etkilerine karşı koyamayarak tahrip ya da çoğunlukla yok olmasıdır. Elbette tarihî devirlere girilmiş olmakla birlikte, özellikle milattan önceki dönemde yazının çoğunluk tarafından kullanılmıyor olması da yazılı malzemeye ulaşma şansını azaltmaktadır. Ayrıca sözünü ettiğimiz coğrafya çok sayıda savaş ve istila da yaşamış, üzerinde devletler kurulup yıkılmış, pek çok halk için bir geçiş yolu, köprü olarak kullanılmıştır. Bu nedenler çoğaltılabilir, ancak gerçek şu ki hemen her coğrafya için geçerli olduğu gibi, Anadolu coğrafyası için de yazılı haldeki malzeme ya da daha açık bir ifadeyle tarihî metinler büyük önem taşımaktadır. Bildirimize konu ettiğimiz Plinius Mektupları bu açıdan bakıldığında paha biçilmezdir. Zira bu mektuplar miladın ilk yıllarına ilişkin, hem genel olarak Avrupa, özel olarak Roma ve Hristiyanlık tarihini hem de Anadolu – özellikle Kuzeybatı Anadolu – tarihini yakından ilgilendiren çok değerli bilgiler sunmaktadır. Bu aşamada bizim için önemli olan ise İzmit hakkında az da olsa bilgi veriyor olmalarıdır. Hepsinden önce sorulması gereken belki de ilk soru bu mektupları yazan kişinin kim olduğudur.

Gaius Plinius Caecilius Secundus (Genç Plinius)

Hayatı

Plinius, İmparator Nero'nun idaresi döneminde miladi 61 yılının sonları ya da 62 yılının başlarında doğmuştur. Novum Comum yani bugün Kuzey İtalya'da Como gölünün güneyindeki Como kasabası halkındandır. 18 yaşına kadar ismi Publius Caecilius Secundus'tur, bugün bilinen ismi ise dayısı Gaius Plinius Secundus (Yaşlı Plinius)' un isteği üzerine kendisine verilmiştir.[1] Caecili ailesi varlıklı ve ünlü bir ailedir, babası Lucius Caecilius Cilo'nun mal varlığı olduğu bilinmektedir. Çocukken babası ölmüştür (M.S. 79) ancak annesi Plinia, o 18 yaşındayken halen hayattadır. Caecili ailesi gibi Plini ailesi de Comum'da önemli bir ailedir ve Plinius babasından olduğu kadar annesinden de miras edinmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: ozlmgnc@gmail.com.

1 J. D. Duff, Ed., Plinius Caecilius Secundus, *C. Plini Caecili Secundi Epistularum Liber Sextus*, Cambridge University Press, UK, 1906, s. vii.

İmparatorların yönetimindeki Roma toplumu üç sınıflı bir toplumdur; senatörler, equites[2] ve geriye kalanlar. Senatörler yüksek aristokrasiye mensuptur ve alt sınıflardan bir uçurumla ayrılmışlardır. Bu seçkin gruba girmek bazı resmî görevlere (honores) seçilmekle elde edilirken adaylar senatörler tarafından seçilmektedir. En alt kademelerden biri olan quaestorluğa[3] seçilen kişi senatör olmaktadır ve adli bir suçtan dolayı sürgün edilmedikçe ömrünün sonuna kadar senatör olarak kalmaktadır. İşte bu, Plinius tarafından seçilen kariyerdir. Ancak kendisine ismini veren dayısı Yaşlı Plinius asla bir senatör olmamıştır. O birçok imparatorun yakın arkadaşı olan bir equestir ve kariyeri yeğenininkinden oldukça farklıdır.[4] *Natural History* adlı bir eserin de yazarı olan[5] Yaşlı Plinius orduda çeşitli görevler almıştır, ölümü sırasında ise bir donanmanın amiralidir. 79 yılındaki Vezüv Yanardağı patlaması sırasında hayatını kaybetmiştir.[6]

Eğitimini, annesi, dayısı ve askerî birliklerinin birçok kez tahta geçmesi için teklifte bulunmasına rağmen imparatorluk morunu[7] kuşanmayı reddettiği için türüne az rastlanır bir insan olarak kabul edilen[8] vasisi Virginius Rufus gözetiminde sürdüren Plinius, gençliğinden itibaren kendini mektup yazmaya adamıştır. 14 yaşında Yunanca bir Trajedi yazmış, Quintilian nezaretinde belagat çalışmıştır.[9] Diğer bir hocası ise retorik ustası olarak kabul edilen Yunanlı Nicetes Sacerdos'tur.[10]

İlk kamu görevi 18 yaşındadır. Mahkemede avukat vasfıyla bir konuşma yapmıştır.[11] Daha sonra pek çok resmî görev üstlenmiştir. Bunlardan en ilginci askerî olanıdır. 82 yılında[12] Suriye'deki askerî birlikte tribunus militum[13] olarak görev yapmıştır. Roma'ya döndüğünde quaestorluk için aday olmuş ancak yasa bu görev için 25 yaş şartını getirdiği için olamamıştır.

Yüksek memurluk kariyerinde dört önemli görev üstlenmiştir: quaestorluk, tribunusluk, praetorluk[14] ve consullük.[15] Son ikisi arasında yasa gereği iki yıl geçmelidir. İlk görevine İmparator Domitianus (81-96) tarafından atanmıştır ve bu görev Haziran 89'dan Mayıs

2 Yazar burada şövalyeler şeklindeki bir çevirinin çok yanlış olduğunu en iyisinin o kelimeyi hiç kullanmamak olduğunu belirtmektedir.

3 Qaestorlar, praetor ya da consullerin vekilidirler. Ceza ve disiplin davalarının soruşturulmasıyla görevlidirler ancak aynı zamanda mali nitelikli yönetimsel işlerle de ilgilenmişlerdir. Consullerin hastalanması ya da yaralanması durumunda da onların yerine geçmişlerdir. V. Diakov, S. Kovalev, İlkçağ Tarihi, c. 2, Çev.: Özdemir İnce, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2011, s. 55.

4 Duff, C. Plini..., s. viii.

5 John Paul Heironimus, Trans., "Selected Letters of The Younger Plinius", *Classics in Translation*, vol. II: Latin Literature, Ed.: P. L. McKendrick, H. M. Lowe, University of Wisconsin Press, USA, 1980, s. 361.

6 Duff, *C. Plini...,* s. ix.

7 Roma tarihinin en erken dönemlerinde mor renk kraliyetin işaretiydi. David Matz, *Vioces Of Ancient Greece And Rome*, ABC-CLIO, USA, 2012, s. 82.

8 Heironimus, "Selected...", s. 361.

9 William Smith, *A New Classical Dictionary,* Harper & Brothers Publishers, New York, 1860, s. 682.

10 P. G. Walsh, *Plinius The Younger Complete Letters*, Oxford University Press, UK, 2006, s. Xiii.

11 Duff, *C. Plini...,* s. x.

12 Ferit Baz, "Considerations For The Administration of The Province Pontus et Bithynia During The Imperial Period", *CEDRUS The Journal of MCRI*, Cedrus I (2013), İstanbul, s. 267. Bu görev kimi kaynaklarda bir ay, kimi kaynaklarda bir yıl olarak verilmektedir.

13 Piyade komutanı anlamına gelmektedir. Roma'da Cumhuriyet dönemi sonlarında görev yapan yüksek rütbeli subaylardır. Bugün aşağı yukarı albay rütbesine denk gelmektedir. Bir birlikte altı tribunus militum bunmaktadır. Halk meclisince seçilen bu askerler, yüksek resmi görevli konumundaydılar. M. C. Howatson, Ed., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev.: Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 955.

14 Roma'da başlangıçta yürütme yetkisini elinde tutanlar için kullanılan bu terim, kralın yerini alan iki yüksek devlet memurunu tanımlamaktadır. Howatson, *Oxford...,* s. 776. Sonraları praetorların her birine ötekinin aldığı karara müdahale hakkı verilmiş, bu da praetorları aldıkları kararlar konusunda birbirlerinin onayını almak zorunda bırakmıştır. Praetorlar sık sık birbirlerine danışmak zorunda kaldıkları için onlara, consul (danışman) denilmeye başlanmış ve bu sıfat giderek askeri unvanın yerini almıştır. Diakov ve Kovalev, *İlkçağ...,* s. 55.

15 Roma'da kurulan Cumhuriyet rejiminin en yüksek icrai makamıdır. İki kişiden oluşan bu makamda consullerin birbirlerinin verdiği kararlara itiraz etme hakkı vardır. Senelik olarak seçilirler ve memuriyetleri bittikten sonra, görevde iken yaptıklarından dolayı yargılanamazlardı. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1. Cilt, 5. Baskı, TTK, Ankara, 2011, s. 72.

90'a kadar sürmüştür. Plinius artık bir yüksek memurdur. İmparatorluk quaestoru olarak temel görevi imparator ile senato iletişimini sağlamak,[16] imparatordan senatoya gönderilen mesajları okumaktır. Roma'da kaldığı süre boyunca bu görevi sürdürmüştür. Sonraki görevi 91-92 yıllarında üstlendiği tribunusluktur. Bu dönemde tribunusların gücü imparatorlar tarafından tekel altına alınmıştır, senatonun müzakerelerine başkanlık etmekle görevlidirler ve imparator isterse, heyetin bir kararını veto edeceklerdir. Plinius bu görevi ciddiyetle yürütmüştür çünkü tribunuslar dokunulmazdır ve bu görevin onu bir yıl mahkemelerden uzak tutacağını ve böylece mahkeme başkanları ve diğer konuşmacılarla yarış içine girmek zorunda kalmayacağını düşünmüştür.

93-94 yılında praetor olan Plinius'un bu döneme ait suskunluğundan, onun bazı praetorlar tarafından üstlenilen adli görevlerin hiçbirini yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Bu görevde kutlanan eğlencelerden sadece bir kez bahsetmiştir. Bu dönem 96 yılında ölen İmparator Domitianus'un son yılları olduğu ve özellikle yüksek memurlar için bir terör yönetiminin uygulanması nedeniyle zor geçmiştir, bu nedenle Plinius nasıl davranacağı konusunda fena halde sorun yaşamıştır.

Plinius yüksek memurluk kariyerinin en önemli görevi olan consullüğe İmparator Traianus[17] (98-117) idaresinde kavuşmuştur. Eski arkadaşı Cornutus Tertullus ile birlikte 100 yılının Eylül ayında consul olmuştur. Adet olduğu üzere görevinin ilk günü senatoda yaptığı konuşmasında bu unvanı ona verdiği için Traianus'a teşekkür etmiştir.[18] Bu söylevine Panegyricus[19] denilmektedir.[20]

Bir tür memuriyet ifade eden yukarıdaki görevlerinin dışında, Plinius'un consullüğü öncesi ve sonrası yaptığı bazı küçük görevler de vardır. İlk iki görevi imparatorluğun mali işlerini yürütmektir. Hayatının en zor işi ise mali defterler üzerine çalışmaktır. Praetorluğunun sonunda Domitianus tarafından başkan olması için iki arkadaşıyla birlikte askerî harcamalar için kurulan[21] hazineye atanmıştır. Hazine başkanlarının praetor görevini ifa etmiş olmaları gerekmektedir. Praefectus aeraris militaris[22] denilen bu hizmetinden dolayı büyük kazanım elde etmiş, askerlere emekliliklerinde para ödemiştir. Bu görevi 96'ya kadar sürdürmüş, iki yıl sonra İmparator Nerva (96-98) tarafından bir kat daha meşakkatli bir işe, kamu hazinesi başkanlığına (praefectus aerarii Saturni)[23] atanmıştır. Bu hazine tüm imparatorluğun mali işlerini, eyaletlerdeki vergi kontrolünü sağlayan[24] imparatorluk hazinesi (fiscus) ile paylaşan hazinedir. Bu görevi consulken de yürütmeye devam etmiştir. Ardından muhtemelen 103 yılında augurluk[25] görevine getirilmiştir. Bu göreve kendi isteğiyle geldiği arkadaşına yazdığı bir mektubunda "*beni tebrik et*"[26] ifadesini kullanmasından anlaşılmaktadır.

105'ten 107'ye kadar yürüttüğü bir başka görev şehir kanalizasyonlarının, Tiber[27] kıyılarının ve kanalının kontrolüdür (curator alvei Tiberis et riparum et cloacarum urbis).

16 John Granger Cook, *Roman Attitudes Toward The Christians*, Mohr Siebeck, Germany, 2010, s. 140.
17 Richard Alston, *Aspect of Roman History*, Routledge, USA, 1998, s. 7.
18 Duff, *C. Plini...,* s. xii.
19 Panegyrikos sözcüğü övgü konuşması, şenlik konuşması anlamına gelmektedir. Yunanca'daki genel toplantı, kalabalık toplantı anlamına gelen panegyris sözcüğünden türemedir. Howatson, *Oxford...,* s. 686.
20 Smith, *A New..,* s. 682.
21 Stephen Benko, *Pagan Rome And Early Christians*, Indıana University Press, USA, 1986, s. 5.
22 Baz, "Considerations...", s. 267.
23 Aerarium: Capitolium tepesi eteğindeki Saturnus Tapınağı'nda saklanan Roma devlet hazinesidir, bazı resmi devlet belgelerini de içermektedir. Howatson, *Oxford...,* s. 10.
24 Walsh, *Plinius...,* s. xiv.
25 Kuş bilicilik ya da kuş falı bakıcılığı görevidir. Kanatlı hayvanların hareketlerine bakılarak niyetlenilen işin Tanrılar tarafından onaylanıp onaylanmadığı anlaşılmaktadır. Howatson, *Oxford...,* s. 122.
26 "Gratularis mihi, quod acceperim auguratum", *Plinius Letters I*, Trans: W. Melmoth, Rev.: W.M.L. Hutchinson, Heinemann, Great Britain, 1931, s. 286.
27 James Holoka, "Plinius The Younger", *From Polis To Empire The Ancient World*, Ed.: A. Traver, Greenwood Press, USA, 2002, s. 307.

O dönemde büyük su taşmaları tüm halk için sorun teşkil ettiğinden bu çok önemli bir görevdir.

Plinius tüm bu resmî görevlerinin yanında avukatlığa yeni bir uygulama getirmiş, yaptığı işlerden hiçbir ücret almamıştır.[28] 18 yaşındayken[29] avukat olarak çalıştığı ilk mahkeme tartışmalı miras konularıyla ilgilenen centumviri[30] mahkemesidir. Praetorlar huzurunda görülen adli davalarda adına rastlanmayan Plinius, senatörlerin eyaletlerini yanlış yönettikleri ile ilgili davalarda beş kez yer almıştır. İlki 93 yılındadır ve Baebius Massa'yı[31] İspanya'da görevini kötüye kullandığı için yargılamıştır.[32] Sonuncusu ise 106 yılındadır, burada Bithynialıların şikâyetlerine karşı Varenus'u[33] savunmuştur. Yaşı ilerledikçe mahkemelerde konuşmak yerine yargıca yardım ettiği görülen Plinius, bu görevi sırasında savunma yapmamış yargıç kürsüsünde oturmuştur.

Son görevinde, Eylül 111'de[34] Traianus tarafından, farklı kaynaklarda Strymonis[35] ya da Thynia[36] olarak da adlandırılan, Bithynia eyaletine, ters giden işleri düzeltmek için gönderilmiştir. İmparatorluk bünyesindeki eyaletlerin bazıları direk senato tarafından yönetilirken, diğerleri imparator ve onun elçileri tarafından yönetilmektedir. MÖ 27'de Augustus[37] ve senato arasında yapılan bölünmede izlenen ilke son zamanlarda oluşturulan eyaletlerin imparatora bağlanması şeklindedir. Buralarda askerî güce daha çok ihtiyaç vardır. Bithynia senatoryal bir eyalettir ve oy çoğunluğuyla yıllık olarak seçilen praetor seviyesindeki[38] proconsuller[39] tarafından yönetilmektedir.[40] Plinius'un atandığı dönemde eyalet istenilmeyen bir durum içindedir. Şöyle ki; bölgenin önde gelen yöneticilerinden Julius Bassus ve Rufus Varenus'un da adının karıştığı skandallar olmuştur,[41] mali kaynaklarda sorun vardır, Roma yönetimi tarafından fazlasıyla çekinilen gizli gruplar ve cemiyetler yaygındır ve kamu binaları yıkık döküktür. Traianus bu nedenle eyaleti senatoya bağlı olmaktan çıkarıp kendi kontrolüne almış ve reformların uygulatıcısı olarak Plinius'u

28 Duff, *C. Plini...,* s. xiii.

29 Cook, *Roman...,* s. 138.

30 Türkçe çevirisi 100 adam anlamına gelen bu mahkeme, hukuk davalarına bakan özel bir mahkemedir. Cumhuriyet döneminde 105, imparatorluk döneminde ise 180 kişiden oluşmuştur. Çoğunlukla mal varlığı ve mirasla ilgili uyuşmazlıklarda yargıçlar kurulu işlevi görmüştür. Howatson, *Oxford...,* s. 177.

31 İspanya'nın güney ucunda bulunda Baetica bölgesinin valisidir, yanlış yönetimi nedeniyle suçlanmıştır. Steven H. Rutledge*, Imperial Inquisitions: Prosecutors and Informants From Tiberius To Domitian*, Routledge, UK, 2001, s. 70.

32 Yedinci kitabın 33. Mektubu bu konuyla ilgilidir ve arkadaşı ünlü tarihçi Tacitus'a yazılmıştır. Plinius burada senatonun Herennius Senecio ile birlikte kendisini, Baetica eyaletinin avukatı olarak Baebius Massa'ya karşı görevlendirdiğini belirtmektedir. "Dederat me senatus cum Herennio Senecio advocatum provinciae Baeticae contra Baebius Massam…" *Plinius Letters II*, Trans: W. Melmoth, Rev.: W.M.L. Hutchinson, Heinemann, Great Britain, 1927, s. 86. Herennius Senecio, Tacitus'un verdiği bilgiye göre dönemin tarih yazarlarından biridir. Charles W. Hedrick, *History and Silence: Purge and Rehabilitation of Memory In Late Antiquity*, University of Texsas Press, USA, 2000, s. 163.

33 İmparator Traianus döneminde, 102/3 yıllarında Bithynia eyalet valiliğini yapan senatörün, Bilecik'te bulunan bir stelde yazan tam adının Rufius Varenus olduğu düşünülmektedir. N. Eda Akyürek Şahin, "Unter Der Statthalterschaft Des rufius Varenus In Bithynien Ehren Die Trikkeanoi Ihren Wohltäter Achaïkos", *Gephyra,* Vol: 9, 2012, Abstract, http://www.ua.sciary.com/journal-scientific-gephyra-article-232818.

34 Benko, *Pagan...,* s. 5.

35 Smith, *A New..,* s. 837.

36 Smith, *A New..,* s. 890.

37 Roma'da imparatorluğun kurucusu ve ilk imparatorudur, tam adı Gaius Julius Caesar Octavianus'tur. Jonathan Edmondson, Ed., *Augustus*, Edinburg University Press, Great Britain, 2009, s. 1.

38 Carlos F. Norena, "The Social Economy of Plinius's Correspondence With Traianus", *American Journal of Philology* 128, The Johns Hopkins University Press, 2007, s. 243.

39 Roma'da bir consulün ya da praetorun mutlak yürütme yetkisi yıllık görev süresi bitiminde askeri nedenlerden dolayı bir yıl daha uzatılabilirdi ve söz konusu devlet görevlisinin bir consulün yerine proconsul olarak yürütme yetkisini elinde tuttuğu kabul edilirdi. Howatson, *Oxford...,* s. 782.

40 Sonraki imparatorlardan biri olan Diocletianus (ö. 312) 284 yılında yönetime geldiğinde imparatorluğun yönetim yapısında değişiklik yapılmıştır. Buna göre topraklar doğu ve batı olarak ortadan bölünmüş, idare Augustus unvanlı iki imparator ve onlara yardımcı olacak ve gelecekteki imparatorlar olacak Sezar unvanlı iki kişinin, yani 4 kişinin eline bırakılmıştır. Bu dönemde topraklar diyakozluk olarak bilinen geniş birimlere, diyakozluklar da eyaletlere bölünmüştür. Dört kişi tarafından yönetme sistemi kaldırıldığında eyalet ve diyakozlukların yapısına dokunulmamıştır. İmparatorluk dört yerel birime bölünmüş ve her biri senatör sınıfından seçilerek imparator tarafından atanan bir "praetorian prefect" tarafından yönetilmiştir. Tønnes Bekker-Nielsen, Ed., "The Bithynian Cities Under The Later Empire", *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia*, BSS, 7, Aarhus University Press, Denmark, 2008, s. 159.

41 Walsh, *Plinius...,* s. xv.

seçmiş,[42] ona askerî disiplin, sosyal ve politik oluşumların yasaklanması ve belediye inşaat işlerinin kontrolü gibi konularda talimatlar vermiştir.[43] Yalnız burada Plinius'un consule has bir yetkiyle değil, daha ziyade proconsule has bir yetkiyle çalıştığı belirtilmelidir. Bu, Plinius'un eyaletteki otoritesinin seleflerinden büyük olmadığı anlamına gelmektedir. Selefleri gibi o da sadece 6 lictor,[44] ile birliktedir. Oysa consul yetkisi olanların 12 lictoru vardır. Bu durumda Plinius, Bithynia'nın öteki valilerinden farksızdır.[45] Diğer valilerden belki de en önemli farkı deneyimsiz olmasıdır. Bu durum pek çok konuda imparatorun tavsiyelerini istemesinden de anlaşılmaktadır. Ancak bu dezavantaja rağmen imparator ile olan yakınlığı avantajı olmuştur.[46]

Sadece mektuplar değil söylevler[47] ve şiirler de yazan Plinius, üç kez evlenmiş ancak çocuk sahibi olamamıştır. İlk eşi bilinmemektedir. İkinci eşi 97'de ölmüştür ve o, bu eşinden neredeyse hiç bahsetmemektedir. Bu eşinin annesi Pompeia Celerina zengin ve soylu bir hanımdır, damadı ile hep arkadaşça bir ilişki içinde bulunmuştur. Kendisinden çok daha küçük olan üçüncü eşi, Como'lu Fabatus'un büyük kızı Calpurnia'dır.[48] Altıncı kitapta ona yazılmış iki mektup vardır.

Plinius'un Bithynia'dan dönüp dönmediği şüphelidir ve döndüğünü gösteren hiçbir kanıt yoktur. Buradan gönderdiği son mektubunun tarihi muhtemelen Ocak 113'tür ve yine muhtemelen 115'ten önce ölmüştür ancak Bithynia'da ölüp ölmediği bilinmemektedir.[49]

Plinius'un vasiyetiyle memleketine bıraktığı geniş mal varlığının bir kısmı bina yapımında bir kısmı da genel banyo (hamam) yapımında kullanılmıştır. Bina bitirildiğinde Plinius'un bağışlarını gösteren bir yazıt da eklenmiştir. Geleneğe göre yazıt, onun resmî görevlerinin bir listesini içermekte, Bithynia'daki görevi ile başlamakta, quaestorluğu öncesi ifa ettiği görevleri ve askerî hizmeti ile son bulmaktadır. Ortaçağda bir dönem bu yazıtın yer aldığı levha Milano'ya götürülmüş, burada altı parçaya bölünmüş ve dört parçası St. Ambrose Kilisesi'ndeki bir mezarın içine gömülmüştür. Birisi hariç tüm parçalar halen kayıp olsa da, yazıt 1442'de Milano'da kopyalanmış olduğundan metnin tümü bilinmektedir. Yazıt Plinius'un resmî görevlerinin listesini ve sırasını verdiğinden büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca aynı yazıt ölüm tarihinin önemli bir ipucunu da vermektedir. Yazıtta yer verilen çeşitli unvanlar arasında, Traianus'un 114'te aldığı bilinen *optimus* unvanına yer verilmemiştir. Bundan dolayı Plinius'un bu tarihten önceki bir zamanda, hayatının 52 ya da 53. yılında öldüğü varsayılmaktadır.[50]

Plinius, bugün tüm bilim dünyası tarafından tanınan, kendi döneminde yaşamış Romalı yazarların edebi faaliyetleri hakkında çok şey söylemiştir. Ancak pek çok modern yazar kendisini ikiyüzlülük, düzenbazlık ve yalancılıkla suçlamış, avukatlık nitelikleri sorgulanmıştır. Hristiyanlar tarafından ise filizlendirdikleri yeni dinin günahkâr zorbası olarak suçlanmıştır. Genç Plinius olarak tanınan yazar, Marcus Antonius ya da Julius Ceasar gibi göz önünde ünlü bir Romalı, bir kahraman ya da yıldız olmamıştır. Hatta sıklıkla Romalılar tarafından aynı adlı dayısı ile karıştırılmıştır.[51] Ancak mektupları bize dönemin tarihini aydınlatacak paha biçilemez bilgiler vermektedir.

42 Duff, *C. Plini...,* s. xiv.
43 A. N. Sherwin-White, *The Letters Of Plinius,* Oxford University Press, UK, 1998, s. 543.
44 Üst düzey devlet görevlilerinin ve bazı rahiplerin önünden giden hizmetlilerdir. Tek sıra halinde yürüyen bu kişilerin görevi devlet görevlisinin gelişini duyurmak ve yolu kalabalıktan temizlemektir. Sayıları görevin önemine göre değişmektedir. Howatson, *Oxford...,* s. 546.
45 Norena, "The Social...", s. 243.
46 Baz, "Considerations...", s. 267.
47 Bu söylevlerini düzeltmesi için arkadaşı Lupercus'a göndermiştir. Smith, *A New..,* s. 453.
48 Smith'e göre Fabatus Calpurnius dedesi, C. Caecilius babasıdır. Smith, *A New..,* s. 303, 682.
49 Duff, *C. Plini...,* s. xv.
50 Duff, *C. Plini...,* s. xvi.
51 Rex Winsbury, *Plinius The Younger: A Life In Roman Letters*, Bloomsbury Publishing, UK, 2014, s. 1.

Mektuplar ve Bithynia Bölgesi

Plinius'un yaşadığı dönemde insanlar genellikle 10 milden[52] uzak aralıkla birbirlerinden ayrı yaşamaktadırlar. Haberleşmeyi zor hale getiren bu uzaklık antik dünyada mektubun, bir ulağın dışında, fiziki olarak uzak biriyle temasa geçmenin tek yolu olarak kullanılmasını zorunlu kılmıştır.[53] Bu nedenle bahsi geçen dönemde eyalet valileri ve imparatorlar da mektuplarla haberleşmektedirler.

Plinius'a ait olan mektup koleksiyonu 10 kitaptan oluşmaktadır. Onuncu kitapta, 71 tanesi Plinius'dan Traianus'a, 50 tanesi Traianus'dan Plinius'a yazılmış 121 mektup bulunmaktadır. İlk 15 mektup 98-102/3 yılları arasında İtalya'da, geri kalanları Bithynia'daki proconsullüğünden itibaren yazılmışlardır.[54] Mektupların ortak özelliği Roma üst sınıfının günlük hayatını canlı bir şekilde yansıtmalarıdır. Mektuplarda seyahatler, sosyal ilişkiler, mahkemeler, senatodaki uygulamalar, edebi uğraşlar ve daha pek çok konuya yer verilmiş,[55] Roma üst sınıfının zevk ve alışkanlıklarına, karşılıklı sosyal mecburiyetlerine, rekabet ve hırslarına, genellikle ölümcül olan politik güç oyunlarına değinilmiştir.[56]

Plinius, kendi mektuplarını yayımlayan ilk Romalıdır.[57] Ancak mektuplar yazıldıkları sırayla kronolojik olarak basılmamıştır.[58] Plinius bunu kanıtlar nitelikte ilk mektubunda arkadaşı Septicius Clarus'a şöyle yazmaktadır: "*Sen sıklıkla az bir özenle yazdığım mektupları toplamam ve yayımlamam* için beni *zorluyorsun. Ben onları zaman sırasını koruyarak değil (çünkü tarihi yazmıyordum) ama elime geldiği şekilde bir araya getirdim*."[59] Sonuç olarak kitaplar kısa aralıklarla ayrı ayrı yayımlanmıştır. Traianus'a 111-113 yılları arasında yazdığı mektupların bulunduğu 10. ve sonuncu kitabın Plinius'un ölümünden sonra arkadaşları tarafından yayımlandığı düşünülmektedir.[60]

Burada değinilmesi gereken bir diğer husus mektupların gerçekten Traianus ve Plinius tarafından yazılıp yazılmadığıdır. Diğer yazılarıyla karşılaştırılabildiği için Plinius cephesinden gönderilen mektupların bizzat kendisi tarafından yazıldığı konusunda şüphe yoktur. Ancak Traianus'un bizzat yazdığı pek olası değildir. Bilindiği üzere her imparatorun mektuplarını okuyan ve cevaplayan kâtipleri vardır. Elbette bunların imparatordan bağımsız hareket ettiği düşünülmemelidir, ancak Traianus'un gelen mektupları- ki sadece Plinius'dan değil pek çok yerden mektuplar almaktadır- başından sonuna tamamen okuduğu ve cevapladığı ihtimal dâhilinde değildir.[61]

Roma imparatorluk döneminin belki de en ünlü sivil yöneticisi olan Plinius, edebi mektup türünü keşfiyle ünlenmiştir. Cümlelerde ve paragraflarda yan cümle ve kelimeleri sanatsal bir şekilde dengeleyen yazarın kelime dağarcığı da zengindir. Özellikle onuncu kitaptaki mektuplar onun dürüst, işine bağlı ve insancıl olduğunu göstermektedir. Aynı mektuplar Roma döneminden günümüze gelen en geniş idari mektuplaşmayı sağlamakta,[62] Roma eyalet yönetiminin bir betimlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[63] Traianus döneminin

52 16.09344 km.
53 Jo-Ann Shelton, *The Women of Plinius's Letter*, Routledge, USA, 2013, s. 7.
54 Norena, "The Social...", s. 240.
55 Heironimus, "Selected...", s. 361.
56 Winsbury, *Plinius...,* s. 3.
57 Duff, *C. Plini...,* s. xvii.
58 Greg Woolf, "Plinius's Province", *Rome and The Black Sea Region*, BSS, 5, Ed.: Tønnes Bekker-Nielsen, Aarhus Universitty Press, Denmark, 2006, s. 96.
59 "Frequenter hortatus es, ut epistolas, si quas paulo accuratius scripsissem, cılligerem publicaremque. Collegi non servato temporis ordine (neque enim historiam componebam), sed ut quaeque in manus venerat", *Plinius Letters I,* s. 2.
60 Duff, *C. Plini...,* s. xviii.
61 Norena, "The Social...", s. 251.
62 Robert E. Van Voorst, *Jesus Outside the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Publishing, USA, 2000, s. 23-24.
63 Michael P. McHugh, "Plinius The Younger", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. I, Second Edition, Ed.: Everett Ferguson, Taylor&Francis, USA, 1999, s. 928.

belge açısından yoksun olması[64] da bu mektupların değerini artırmaktadır. Mektupların üslup açısından bir diğer önemi şiir ve düzyazı geleneğini bir arada sunmalarıdır.[65] Plinius mektuplarını yazarken kendini tekrar etmemiş, bir konudan diğerine atlamamış ya da geri dönmemiştir. Her bir mektup tek bir konuyla ilgilidir. Mektuplarda yer verilen herkes, ölmedikçe ya da sürgüne gönderilmedikçe, övülmüştür.[66] Ayrıca bu mektuplardan Plinius'un Hristiyanlar hakkında detaylı bilgiler sunan ilk Romalı yazar olduğu da anlaşılmaktadır.[67]

Mektupların Hristiyanlık tarihi açısından önemine kısaca değinmek gerekirse, söylenmesi gereken belki de ilk şey yazıldıkları dönemin Hristiyanlığın ilk yılları olduğudur ve imparatorluğun miladi birinci ve ikinci yüzyılında -Plinius'un mektupları hariç- Hristiyanlığa dair pek bilgi yoktur. Üstelik bu mektuplar Hristiyanların kaleminden değil daha değerli olarak bir paganın kaleminden çıkmıştır. Dolayısıyla Hristiyan-pagan mücadelesinin ilk kayıtlarıdırlar.[68] Mektuplardan bu konuda anlaşılan bir diğer şey Hristiyanların işkence görmesinin ilk kez karara bağlandığı ya da en azından bir imparator tarafından onaylandığı dönemin Traianus (98-117) dönemi olmasıdır.[69] Kimilerine göre Hristiyanlık bu dönemde Plinius ve Traianus tarafından dava konusu olabilecek bir suç kabul edilirken,[70] kimilerine göre Traianus Hristiyanları küçük bir problemden daha fazlası olarak görmemiştir.[71]

Mektuplar dönemin kadınları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Örneğin mektuplardan anlaşılmaktadır ki, 1. ve 2. yüzyılda yaşayan kadınlar aile içinde karar verilmesine karışabiliyorlardı. Mal varlığına sahip olabiliyorlardı ama bu malların idaresinde özgür bir iradeleri yoktu. Baba evlerinden miras alabiliyorlar ancak bu miras çocuklarına kalamıyordu, çünkü çocuklar kocanın baba tarafından sayılıyordu. Bunu sağlamak için kadın baba evinden getirdiği mal varlığını kocasının baba tarafına geçiriyordu.[72]

Bithynia bölgesinin sınırlarını kesin olarak belirlemek zor olmakla birlikte, genel olarak kabul edilen Kadıköy'den Samsun'un doğusuna kadar olan Kuzey Anadolu'yu kapsadığıdır. Ünlü coğrafyacı Strabon'un verdiği bilgiye göre Bithynia'yı, doğudan Paflagonya, kuzeyden Karadeniz, batıdan Propontis (Marmara Denizi), güneyden Misya[73] ve Frigya sınırlandırmıştır.[74] Yüzölçümü yaklaşık olarak 40.000 kilometrekaredir. Arazinin genişliği valilerin ve geri kalan yönetim kadrosunun sorumluluklarını artırmıştır. Bu durum bölgenin tümüne vali atanan Plinius'un sürekli seyahatlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Plinius'un ziyaret ettiği bu şehirler arasında Nicaea (İznik), Amisos (Samsun), Prusa (Bursa) ve Nicomedia yani İzmit de vardır.[75]

Antik edebi eserlerde Bithynia eyaletin başkentinin neresi olduğuna dair bilgi olmamakla birlikte, pek çok modern araştırmacı eyalet merkezinin Nicomedia olduğunu düşünmektedir.[76]

Plinius'un mektuplarında Nicomedia ile ilgili verdiği bilgiler çok kısa ancak çok değerlidir. Değerli olmasının en önemli sebebi bu dönemde bölgeye dair verilerin çok az

64 C. P. Jones, "A New Commentary On The Letters Of Plinius", *Phoenix*, vol:22, no:2, (Summer, 1968), s. 111.
65 Ilaria Marchesi, *The Art Of Plinius's Letters*, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 7.
66 Duff, *C. Plini...,* s. xix.
67 Eric Rebillard, *Early Christianity*, Oxford University Press, UK, 2010, s. 22.
68 Benko, *Pagan...,* s. 5.
69 John C. Dwyer, *Church History*, Paulist Press, USA, 1998, s. 69.
70 Paul A. Holloway, Coping *With Prejudice: 1 Peter In Social-Psychological Perspective*, Mohr Siebeck, Germany, 2009, s. 47.
71 Richard A. Lobban, *Historical Dictonary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecnow Press, USA, 2004, s. 391.
72 Shelton, *The Woman...,* s. 22.
73 Bugünkü Balıkesir ve civarına antik dönemde verilen isimdir.
74 "Bithyniam ab ortu definiunt Paphhlagones… a septentrione Ponticum mare…, ab occasu Propontis, a meridie Mysia et Phrygia…" C. Müllero, F. Dübnero, *Strabonis Geographica*, vol. I, Paris, 1853, s. 482.
75 Baz, "Considerations...", s. 262.
76 Baz, "Considerations...", s. 263.

olmasıdır. Yine de bölge geneliyle ilgili verilen çeşitli bilgiler sayesinde İzmit ile ilgili de bir takım sonuçlara ulaşılabilir.

Plinius mektuplarında İzmit ismi Nicomedia şekliyle ilk kez 10. kitabın 25. mektubunda şöyle geçmektedir:

"Efendim, vekil Servilius Pudens, 24 Kasım'da Nicomedia'ya geldi ve beni uzun bekleyişin rahatsızlığından kurtardı"[77]

Burada kullanılan *vekil* sıfatı Latince *legatus*'u karşılamaktadır ancak bu kelimenin yardımcı, elçi ya da temsilci[78] anlamlarına da geldiği unutulmamalıdır. Başka bir deyişle Servilius'un Plinius'a yardımcı olmak için gelmiş birisi olduğu bilinmeseydi,[79] Plinius'un ifadesinden yola çıkılarak, merakla beklenen bir haber getirmiş temsilci ya da bir elçi olduğu da düşünülebilirdi. Servilius Pudens hakkında incelenen kaynaklarda başka bir bilgi bulunamamıştır.

Diğer mektupta genel bir usulsüzlük Nicomedia ve İznik özelinde verilmiştir. Plinius'un ifadesi şöyledir:

"Birçok kentte, özellikle Nicomedia'da ve İznik'te, çalışma cezasına[80] *mahkûm edilenler, kamu görevlisi*[81] *kölelerin resmî işleriyle meşgul oluyorlar ve ayrıca kamu görevlisi köleler gibi maaş*[82] *alıyorlar. Belki verilmiş cezalardan nasıl kurtulduklarını soracaksın: ben de araştırdım ama hiçbir şey bulamadım. Mahkûm edilmiş olanların yer aldığı resmî kararlar ortaya konuluyorken, hiçbir kayıtta özgür olanlar gösterilmiyor."*[83]

Bu mektuptan rahatlıkla anlaşılmaktadır ki, her ne kadar Roma'ya uzak olsa da, Roma için geçerli olan idari ve cezai kurallar Bithynia eyaleti ve dolayısıyla eyalet merkezi[84] olarak kabul edilen İzmit için de geçerlidir. Bu durum Roma'nın ne kadar tutarlı bir idareye sahip olduğunu da göstermektedir. İzmit'te de kamu görevlisi köleler vardır ve bazı işler onlar tarafından görülmektedir.

Diğer yandan İzmit'te kanuna aykırı uygulamaların var olduğu da anlaşılmaktadır. Mektuptan, aslında köle olmadığı halde işlediği suç nedeniyle, geçici olarak,[85] devlet yararına işlerde çalışma cezası verilen bazı kişilerin, devlete ait kölelerin işlerini[86] üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bu aykırı uygulamanın kabul edilebilir düzleme uygun hale

77 "Servilius Pudens legatus, domine, VIII. Kal. Decembres Nicomediam venit meque longae exspectationis sollicitudine liberavit", *Plinius Letters II*, Trans: W. Melmoth, Rev.: W.M.L. Hutchinson, Heinemann, Great Britain, 1915, s. 306.

78 Sina Kabaağaç, Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 341.

79 Latince *legati juridici* denilen bu görevliler ilk kez Flavians Hanedanı döneminde imparatorluk eyaletlerine imparator tarafından atanmış yardımcılardır. Marion Kettling Torchia, *Traianus and Civic Autonomy In Bithynia: A Study Of The Governments Of Nicaea, Nicomedia And Prusa*, Doktora Tezi, Yale University, 1969, s. 57.

80 Resmi kaynaklarda sıklıkla geçtiği şekliyle, Latince *Opus Publicum* denilen bu cezanın mahiyeti açıkça bilinmemekle birlikte, Roma'daki kamu işlerine, imparator tarafından bir şehir için öngörülen duvar ya da tapınak işlerine ya da bir valinin emri altında yapılan işlere işaret ettiği kabul edilmektedir. Fergus Millar, *Rome, The Greek World, And The East,* vol. II, University of North Carolina Press, USA, 2004, s. 132. Ceza mecburi kamu hizmeti şeklinde Türkçeleştirilebilir.

81 Latince *Servus Publicus* denilen bu köleler resmi olarak devlete ait, devlet için çalışan kölelerdir. Roma'da ve bağlı belediyelerde, memurların işlerinde, tapınaklarda görevlendirilirler. Daha nitelikli köleler mali işlerde ve sekreterlik hizmetine alınırlar. Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, vol.43, part 2, The Lawbook Exchange, Ltd., USA, 2008, s. 706.

82 Bazen eski suçlular da olabilen kamu köleleri, lağımları ve kamu banyolarını temizlemek ya da yolları onarmak gibi aşağı düzey kentsel görevler karşılığında maaş alırlardı. Maud W. Gleason, "Greek Cities Under Roman Rule", *A Companion To The Roman Empire*, Ed.: D. S. Potter, Blackwell Publishing, UK, 2010, s. 234.

83 "In plerisque civitatibus, maxime Nicomediae et Niceae,… in opus damnati… publicorum servorum officio ministerioque funguntur, atque etiam ut publici servi annua accipiunt…. ut poenis in quas damnati erant exsolverentur: et ego quaesivi, sed nihil comperi… Ut decreta, quibus damnati erant, proferebantur, ita nulla monumenta, quibus liberati probarentur", *Plinius Letters II*, s. 314, 316.

84 Karl Loewenstein, *The Governance Of Rome*, Martinus Rijhoff, Netherlands, 1973, s. 424.

85 William Warwick Buckland, *The Roman Law Of Slavery*, Cambridge University Press, UK, 2010, s. 403.

86 Aynı durum Antik Yunan'da da söz konusudur. Devlet hizmetinde düzenli maaş ile çalışan köleler vardır. Bunlar gardiyanlık, güvenlik görevliliği, meclis yazmanlığı, ağırlık ve uzunluk ölçüleri görevliliği ve çeşitli mali görevlerden oluşan önemli resmi işleri yerine getirmektedirler. Güven Bakırezer, "Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.63, S. 1, Ankara, 2008, s. 22.

getirildiğini aldıkları maaş sayesinde anlamak mümkündür. Çünkü bir çalışanın maaş alabilmesi, devlet kademesinde resmî olarak kabul edilmiş olmasına bağlıdır. İşverenlerin bu gibi hükümlü kişileri işe aldıklarına bakılırsa, işverenlerin çalışanları hakkında detaylı bir inceleme yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Anlaşılan başka bir şey, bu gibi usulsüzlüklerin, her şeyin daha sıkı kontrol edildiği büyük şehir ya da başkentlerde de olsa, son derece gizli kapaklı yapılıyor olabilmesidir. Öyle ki Plinius gibi eyalet yöneticisi sıfatındaki bir kişinin, olayın nasıl meydana geldiği yönündeki araştırmaları bile sonuç vermemiştir. Bizim için burada önemli olan ifade "ö*zellikle Nicomedia ve Niceae"* ifadesidir, zira buradaki "özellikle" kelimesi bize, daha çok bu kentlerde, hükümlüleri kontrol eden mekanizmanın düzgün çalışmadığını göstermektedir.

Hükümlülerin suçsuz insanlar gibi ellerini kollarını sallayarak kamu işlerinde üstelik ücret alarak çalışmaları bu kişilerin nasıl olup da özgür kaldıkları sorusunu akla getirmektedir. Sorunun cevabı olarak akla gelen belki de ilk seçenek rüşvet olabilir. Bahsi geçen dönemde var olan bir gerçeklik olduğu bilinmesine karşın, hem genellikle devlet görevlileri arasında yapıldığından[87] hem de bu cezanın nüfusun alt sınıfındaki[88] yoksul halka verildiği bilindiğinden, rüşvet seçeneği akla yakın görünmemektedir.

İzmit'e dair diğer bir bilgi şöyle verilmiştir:

"...Nicomedia'da çok büyük bir yangın, birçok özel mülkü ve yolun iki ayrı tarafındaki iki kamu binası olan Gerusia ve Isis Tapınağı'nı yıktı. İlk olarak şiddetli rüzgâr, sonra da eminim böylesine bir felaketin başıboş ve hareketsiz seyircileri olarak durmuş insanların tembelliği onun daha geniş bir alana yayılmasının sebebiydi ve diğer taraftan hiçbir yerde ne kamu malı bir yangın söndürme aleti, ne yangın kovası, kısacası yangın söndürmek için hiç bir araç yoktu. Bunlar kısa bir süre önce emrettiğim gibi, hazırlanacaklar. Efendim, sen, sadece 150 kişiden oluşan bir itfaiyeciler birliğinin kurulması gerektiğini düşünüp düşünmediğini değerlendir. Ben işçi olmayan birinin kabul edilmemesine özen göstereceğim..."[89]

Mektupta bahsedilen kamu binalarından ilki olan Gerusia'nın işlevine dair farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları senato binası, sıradan bir ev, bir hastane türü, bir yoksul ya da düşkünler evi, ihtiyacı olan kişiler için bir barınak, yaşlılığın zaaflarından dolayı aciz olan kişilerin kendi kendilerine bakımlarını yapabilmeleri için bir yer olduğu şeklindedir.[90] Ne amaçla kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

İkincisi ise Tanrıça Isis adına yaptırılmış bir tapınaktır. Isis çok eski zamanlarda Mısır dünyası için *tüm hayatın tanrıçası* olarak kabul edilen bir tanrıçadır. O, Büyük Hanımefendi, Cennetin Kraliçesi ve Ay Tanrıçasıdır. Aynı zamanda tahıl, yağmur ve rüzgâr tanrıçasıdır.[91] Bu kadar uzak yoldan, Propontis'in tüm kıyılarına[92] ve tabi Nicomedia'ya nasıl geldiği ise ticaret ile açıklanmaktadır.[93]

87 Gökçe Türkoğlu Özdemir, "Roma Hukukunda Rüşveti Önlemeye Yönelik Düzenlemeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 9, Özel Sayı, İzmir, 2007, s. 1200.

88 Berger, *Encyclopedic...,* s. 610.

89 "…Nicomediae vastissimum incendium multas privatorum domos et duo publica opera quamquam via interiacente, Gerusian et Iseon absumpsit. Est autem latius sparsum primum violentia venti, deinde inertia hominum, quos satis constat otiosos et immobiles tanti mali spectatores perstitisse; et alioqui nullus usquam in publico sipho, nulla hama, nullum denique instrumentum ad incendia compescenda. Et haec quidem, ut iam praecepi, parabuntur. Tu, domine, dipsice, an instituendum putes collegium fabrorum dumtaxat hominum CL. Ego attendam, ne quis nisi faber recipiatur…", *Plinius Letters II*, s. 318.

90 William Ouseley, "Historical Notices Of Nicomedia, The Ancient Capital Of Bithynia", *Transactions Of The Royal Society Of Literature Of The United Kingdom,* vol. I, part II, J. Murry, London, 1829, s. 31.

91 Sharon Kelly Heyob, *The Cult Of Isis Among Women In The Graeco-Roman World*, Brill, Belgium, 1975, s. 1.

92 R. E. Witt, *Isis In The Ancient World*,The Johns Hopkins University Press, USA, 1971, s. 149.

93 Witt, *Isis...,* s. 48.

Latince *vigiles* (bekçiler, gözcüler) denilen Roma itfaiyesi, MÖ 23 yılında meydana gelen yangından sonra Augustus tarafından kurulmuştur. MS 6 yılında olan başka bir yangından sonra Augustus bu kez 7000 azatlıdan oluşan bir birlik oluşturmuştur.[94] Altı yıllık hizmetten sonra tam vatandaşlık verilen azat edilmiş bu köleler, yangın baltaları, yangın kovaları, çok etkili olmayan deri hortumlar ve el pompaları ile teçhizatlandırılmıştır.[95] Bu bilgilerin verilmesinin amacı Roma'nın itfaiye teşkilatına yabancı olmadığını göstermektir. Plinius, eyalet başkentinde de böyle bir teşkilatın olması gerektiğini imparatora bildirmiş ve görüş istemiştir. Burada şaşırtıcı olan eyalet başkenti olacak kadar önemli addedilen bir şehirde yangın anında kullanılacak teçhizatın bulunmuyor olmasıdır. Ayrıca bu mektuptan bir eyalet valisinin kendi başına herhangi bir topluluğa izin vermesi gibi bir durumun olmadığını da çıkarmak mümkündür. Zira Plinius vali sıfatıyla gerekli teçhizatın derhal hazırlanmasını emredebiliyorken, iş bir birlik kurmaya gelince imparatora danışma lüzumu duymuştur. Anlaşılan başka bir husus Plinius'un bu teşkilatı istiyor olmasıdır çünkü ifadesinde imparatora bu konuyu düşünmesini ama teşkilata alınacak kişilere bizzat dikkat edeceğinden de şüphe duymamasını belirtmektedir. Belki de Traianus'un vereceği cevabı ya da endişelerini büyük oranda tahmin etmektedir. Zira Traianus bu teklifi şu şekilde reddetmiştir:

"…aynı amaç için bir araya gelmiş kişiler, kısa sürede tıpkı siyasi birlikler gibi olacaklar. Bu yüzden ateşi söndürmeye yardımcı olabilecek araçların edinilmesi ve hatta durum gerektirecek olursa, halkın da bu iş için toplanmasıyla, bunların bizzat kullanılmaları için mülklerin sahiplerinin uyarılması daha iyidir."[96]

Cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Traianus hem halkın huzurunu bozma hem de idareyi zor durumda bırakma ihtimali olacak bir örgütlenmeyi istememektedir. Her ne kadar bu mesleki bir örgütlenme olsa da sonradan bunun siyasi bir hal alacağı öngörülmüştür.

İzmit'e ait sıradaki mektup şehre su nakli ile ilgilidir:

"Efendim, Nicomedialılar, henüz bitirilmeden terk edilmiş, bir su kemeri için üç milyon 329 bin sestersius ödediler, hatta bu kemer yıkıldı; yine başka bir kemer için 200 bin sestertius ödediler. Bu da terk edilince, tüm parayı yanlış bir şekilde yitiren bu insanların suya sahip olmaları için yeni bir harcamaya ihtiyaçları oldu. Ben bizzat kendim çok saf bir su pınarına ulaştım…ancak öncelikle eskiden olan şeyin yine olmaması için, senin tarafından ya bir kanal ustası ya da bir mimar gönderilmesi gereklidir."[97]

Sestersius denilen para birimi, Romalılar tarafından çok yüksek tutarların ifade edilmesinde[98] dahi kullanılan küçük gümüş sikkedir. Ödeme yapılırken en çok kullanılan para *denarius*[99] olmasına rağmen Romalılar parayı ifade ederken *sestersius*u tercih etmişlerdir.[100] Değer açısından dört *sestersius* bir *denarius*a denk gelmektedir. *Denarius*un ağırlığı zamana göre değişmekle birlikte yaklaşık 4,5 gramdır.[101] Dolayısıyla bir *sestersius* yaklaşık 1.125 gram gümüşe denk gelen bir para birimidir.

94 Howatson, *Oxford...,* s. 987.
95 Frank Richard Cowell, *Life In Ancient Rome*, The Berkley Publishing Group, USA, 1980, s. 16.
96 "… qui in idem contracti fuerint hetaeriae aeque brevi fient. Satius itaque est comparari ea, quae ad coercendos ignes auxilio esse possint, admonerique dominos praediorum, ut et ipsi inhibeant, ac, si res poposcerit, accursu populi ad hoc uti", *Plinius Letters II*, s. 320.
97 "In aquae ductum, domine, Nicomedenses impenderunt sestertium XXX CCCXXIX, qui imperfectus adhuc relictus ac etiam destructus est: rursus in alium ductum erogata sunt CC. Hoc quoque relicto novo impendio est opus, ut aquam habeant, qui tantam pecuniam male perdiderunt. Ipse perveni ad fontem purissimum,… Et in primis necessarium est mitti a te vel aquilegem vel architectum, ne rursus eveniat, quod accidit", *Plinius Letters II,* s. 322.
98 Howatson*, Oxford...,* s. 691.
99 Howatson, *Oxford...,* s. 858.
100 Charles Knight, *Penny Cyclopaedia*, vol. XXI, W. C. and Sons., London, 1841, s. 297.
101 Howatson, *Oxford...,* s. 691.

Mektuptan anlaşılan şehirde genel bir su sıkıntısı yaşanmaktadır. Taştan yapılan su kemerleri tüm yapıların en pahalıları arasında yer almasına[102] rağmen, sorunu çözmek için halk iki kez su kemeri inşa etmeye kalkmış ancak yarım bırakmışlardır. Sonuç itibarıyla şehir yine su sorunuyla karşı karşıyadır, bunu çözmek için Plinius bizzat girişimde bulunmuş ve bir kaynak keşfetmiştir. Ulugün vd'e göre[103] bahsi geçen kaynak Paşa Suyu'dur. Çünkü Plinius kaynağı kendisinin bulduğunu ifade etmektedir ve Paşa Suyu dışında İzmit'in kuzeyinde ve doğusunda başka güçlü bir su kaynağı yoktur, küçük bir kaynak için de bu kadar masraf yapılamaz.

Mektupta dikkati çeken bir diğer husus Plinius'un kanal çalışması için sınırları oldukça geniş olan eyalet içinden ustalara görev vermeyip, kilometrelerce uzaktan usta istiyor olmasıdır. Bunun sebebi eyaletteki mimarlara ya da ustalara güvenmemesi olabileceği gibi, Roma'daki sağlam ve görkemli yapılardan kendi eyaletinde bulunmasını istiyor olması da olabilir.

İmparator ise cevabında usta gönderip göndermemek konusuna değinmemiş ancak Plinius'a bu konuyla ilgilenmesini ve suçluları araştırıp bulmasını iletmiştir.[104] Yalnız imparator aynı kitabın başka bir mektubunda Plinius'a, deneyimli ve becerikli kişilere sahip olmayan hiçbir eyaletin olmadığını, onların Roma şehrinden gönderilmesinin daha kısa süreli bir yöntem olduğunu düşünmemesi gerektiğini çünkü Roma'ya da Yunanistan'dan geldiklerini belirtmiştir.[105] Bu ifadelerden Traianus'un Bithynia'ya usta göndermek konusunda istekli olmadığı anlaşılmaktadır.

Nicomedia'dan bahseden bir diğer mektup şöyledir:

"Nicomedia'nın sınırında çok büyük bir göl var. Mermerler, meyveler, ağaçlar, keresteler bu göl üzerinden ortalama bir masraf ve gayretle, yola kadar gemiler vasıtasıyla, oradan büyük bir emek ve daha büyük bir masrafla yük arabalarıyla denize kadar götürülmektedir. Bu yüzden gölü denizle bağlamak istiyorlar. Bu iş çok fazla el istiyor; ama bunlar ileride azalmazlar. Çünkü hem arazilerde hem de özellikle kentte çok miktarda insan var… Geriye, göl denizden daha yüksek midir dikkatlice araştıracak, bir arazi mühendisini ya da bir mimarı, sana uygun görünüyorsa, göndermen kalıyor. Bu bölgenin ustaları 40 cubit daha yüksek olduğunu iddia ediyorlar. Ben aynı bölge civarında kral tarafından açılmış bir suyolu buldum, ama bu yolun çevredeki tarlaların nemini çekmek için mi ya da gölü nehre bağlamak için mi açıldığı belirsizdir, zira yarım bırakılmış. Kralın ölümünden mi, işin tamamlanması konusundaki umutsuzluktan mı durdurulduğu da şüphelidir."[106]

Plinius'un burada sözünü ettiği göl Sapanca Gölü'dür.[107] Yapılan plan ise bu göl ile batısındaki İzmit Körfezi yani Marmara Denizi arasında bağlantıyı sağlayacak bir kanal açılmasıdır.

102 Ben Russell, *The Economics Of The Roman Stone Trade*, Oxford University Press, UK, 2013, s. 27.

103 Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II, Roma Dönemi Bithynia,* KYOD Tarih Yayınları, İzmit, 2007, s. 190.

104 "…Sed medius fidius ad eandem diligentiam tuam pertinet inquirere, quarum vitio ad hoc tempus tantam pecuniam Nicomedenses perdiderint…", *Plinius Lettres II*, s. 324.

105 "...Nulla provincia est, quae non peritos et ingeniosos homines habeat; modo ne existimes brevius esse ab urbe mitti, cum ex Graecia etiam ad nos venire soliti sunt", *Plinius, Letters II*, s. 328.

106 "Est in Nicomedensium finibus amplissimus lacus. Per hunc marmora, fructus, ligna, materiae et sumptu modico et labore usque ad viam navibus, inde mango labore, maiore impendio vehiculis ad mare devehuntur. Itaque mari committere cupiunt. Hoc opus multas manus poscit; at hae porro non desunt. Nam et in agris manga copia est hominum et maxima in civitate… Superest, ut tu libratorem vel architectum, si tibi videbitur, mittas, qui diligenter exploret, sitne lacus altior mari, quem artifices regionis huius quadraginta cubitis altiorem esse contendunt. Ego per eadem loca invenio fossam a rege percussam, sed incertum, utrum ad colligendum humorem circumiacentium agrorum an ad committendum flumini lacum, est enim imperfecta. Hoc quoque dubium, intercepto rege mortalitate an desperato operis effectu." *Plinius Letters II*, s. 330.

107 John Bagnell Bury, *History Of The Later Roman Empire*, St. Martins Press, USA, 1958, s. 447.

Sapanca Gölü, Nicomedia'nın yaklaşık 29 km doğusunda bulunmaktadır (Resim 1) ve bu dönemde Nicomedia bölgenin önemli bir ticaret merkezidir. Plinius gölü geçerek gelen kereste, mermer ve tahıl ürünlerinin aynı zamanda bir ihracat merkezi olan şehre kara yolu ile gelişinin suyolu taşımacılığına oranla çok daha pahalı olduğunu görmüş[108] ve bu iki suyu bir kanalla bağlayarak hem maliyeti düşürmek hem de taşımacılığı kolaylaştırmak istemiştir.

Nicomedia'ya taşınan ürünlerin Sapanca Nehri ötesinde bulunan hangi yerden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte, tahılın, verimli regio Tarsia[109] ve aşağı Sakarya'dan, kereste ve odunun, Boz Dağ zincirinde, özellikle Sapanca Dağı mevkiinde, Sakarya'nın güneydoğu ormanlarından getirtildiği düşünülmektedir.[110] Mermer konusunda ise Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da sahip olduğu üç önemli mermer üretim merkezinden bahsedilmektedir: Prokonnesos, Teos ve Dokimeion. İlkinde beyaz mermer üretilirken, diğer ikisinde beyaz yanında renkli mermer de üretilmiştir.[111] Prokonnesos'un İzmit'in batısındaki Marmara Adası, Teos'un İzmir/Sığacık ve Dokimeion'un Afyon'da olduğu hatırlanırsa, Nicomedia'ya Sapanca Gölü vasıtasıyla getirilen mermerin, Nicomedia'nın güneydoğusundaki Bilecik ve Adapazarı[112] güzergâhını izleyerek Afyon'dan geldiği akla yakın görünmektedir.

Burada bahsedilen *ağaç* ve *kereste* unsurlarının aynı anlama geldiği düşünülmemelidir. Zira *ligna* kelimesi *ağaçlar* anlamına gelebildiği gibi *odunlar* anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla *ligna* derken yakma amaçlı getirilen ağaç parçaları, *materiae* derken de inşa faaliyetlerinde kullanılacak keresteler kastedilmiş olmalıdır.

Cubitum Latince dirsek anlamına gelen bir kelimedir ve Plinius'un kullandığı ölçü birimi *cubit*'in kökenidir. *Cubit* dirsekten elin orta parmağının ucuna kadar olan uzaklıktır. Pek çok eski uygarlık tarafından kullanılmıştır. Mısır'da yaklaşık 53 cm, Roma'da ise yaklaşık 44 cm'ye denk gelmektedir.[113] Bugün modern tekniklerle yapılan ölçümler sonucu gölün denizden yüksekliğinin 30 metre olduğu bilinmekte[114]ise de, bu hesaba göre Plinius'un ustaları gölün denizden yüksekliğini yaklaşık 18 metre ölçmüşlerdir. Bu ölçümün neden önemli olduğu Traianus'un cevabında ortaya çıkmaktadır. İmparator, nehrin denizden yüksekliğinin çok iyi hesaplanmasını çünkü aksi halde nehrin suyunun denize akacağını ve nehrin su sıkıntısı yaşayacağını belirtmiştir.[115] Bunun üzerine Plinius, imparatoru bu konuda rahatlatmak için birkaç alternatif sunan bir mektup daha yazmıştır.[116] Seçeneklerinden biri Sapanca'yı direk denize bağlamak yerine, İzmit Körfezi'ne dökülen ve kuzeyden geçen bir akarsuyun yatağını değiştirip, Sapanca Gölü'ne akıtmak suretiyle bağlantı kurmaktır.

Burada önemle belirtmek gerekir ki her ne kadar kaynaklar Plinius'un bu projeyi düşünen ilk kişilerden olduğunu söylese de, tek düşünen o değildir. Örneğin Bizans İmparatoru Aleksios, XI. yüzyıl sonlarındaki Türk akınlarına karşı Sapanca gölünün güneyinden İzmit Körfezi'ne uzanan bir kanal kazdırıp içini su ile doldurarak Türklerin İzmit çevresine girmesini engellemek istemiştir.[117] Doğu tarafında açılacak bir kanalı öngören Türk tarihine

108 Brian Campbell, *Rivers And The Power Of Ancient Rome*, The University Of North Carolina Press, USA, 2012, s. 224.
109 Tarsia Bölgesi, Sakarya Nehri'nin şimdiki Adapazarı Ovası'na çıktığı yerin kuzeyinde bulunuyordu. M. Akif Erdoğru, *Tarih Yazıları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 371.
110 Hale Güney, *The Resources And Economy Of Roman Nicomedia*, University Of Exeter, Doktora Tezi, UK, 2012, s. 108.
111 Tulga Albustanlıoğlu, "Roma İmparatorluk Mermer Ocağında Locus'un İşlevi", *Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 29. Roma dönemindeki mermer yatakları Resim 2'de gösterilmiştir.
112 R. Martin Harrison*, Mountain and Plain*, University Of Michigan Press, USA, 2001, s. 65.
113 A. Rothstein, E. Rothstein, G. Lauber, *Write For Mathemathics*, Corwin Press, 2. Ed., USA, 2007, s. 184.
114 Ali Uzun, "Sapanca Gölü (Sakarya) Ornitofaunasının Biyoekolojisi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (2010-1), Sakarya, s. 2.
115 "…sed plane explorandum est diligenter, ne, si demissus in mare fuerit, totus effluat, certe quantum aquarum et unde accipiat", *Plinius Letters II,* s. 332.
116 Onuncu kitabın 61 nolu mektubudur.
117 Salim Öğüt, "Kılâde*", İA,* c. 25, TDV, Ankara, 2002, s. 397.

ait başka bir örnekte, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İznik ve Sapanca gölleriyle Sakarya Nehri'nin birleştirilmesine başlanmış, savaşlar nedeniyle tamamlanamamıştır. Daha sonra 1591'de Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa bizzat bölgeye gidip araştırmalarda bulunmuş, hatta kanalın üçte biri kazılmış, İzmit sancak beyi, kadısı ve bölge halkı görevlendirilmiş[118] ancak dönemin padişahı III. Murat İstanbul'a nakledilecek odunun bu zamana kadar nasıl geldiyse bundan sonra da öyle tedarik edilmesini buyurduğu için proje gerçekleşememiştir.[119] Görülüyor ki Sapanca Gölü her dönemde kanallarla etrafındaki su kaynaklarıyla bağlanmaya çalışılan ve taşımacılık açısından son derece önemli kabul edilen bir göl olmuştur. Bunda etrafındaki kaynakların zenginliğinin de payı yadsınamaz.

Mektuba dönecek olursak anlaşılmaktadır ki Plinius diğer inşaat işlerinde olduğu gibi bu iş için de Roma'dan usta istemiştir. Yalnız diğerlerinden farklı olarak, bu kez önce bölgedeki ustalardan bilgi edinmiştir. "İ*ddia ediyorlar*" şeklindeki güvensizlik ifadesine özellikle dikkat çekmek gereklidir.

Bahsi geçen kralın kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Bithynia'nın eski krallarından biri olduğuna şüphe yoktur. Eski bir kral tarafından başlanıldığı belirtilen bu kanal Sapanca Gölü'nü Nicomedia'nın yakınındaki bir nehir ile bağlamak üzere planlanmıştır.[120] Tamamlanamamasının nedeni bilinmemektedir.

Şehirle ilgili son mektup bir inşaattan bahsetmektedir:

"Efendim, Nicomedialılar benim gelişim öncesinde eski foruma[121] yenisini eklemeye başladılar. Bunun bir köşesinde Magna Mater için yapılmış çok eski bir tapınak var. Şimdi yükselen binadan çok daha alçakta olduğu için, özellikle bundan dolayı ya onarılmalı ya da taşınmalıdır."[122]

Plinius'nin sözünü ettiği *Magna Mater* (Büyük Anne) Doğu dünyasında *Kibele* olarak tanınan tanrıçadır[123] ve Romalıların inandığı önemli tanrıçalardan biridir. Bu inanç, Roma tarihinde özel bir öneme sahiptir. Hem pek çok özelliği hem de ona ibadet etmek, Roma dini uygulamalarının karakteristik bir özelliğidir.[124] Bithynia valisi Genç Plinius'un dayısı olan, ona adını veren Yaşlı Plinius da bu tanrıçanın çok değerli ve uğurlu olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Tanrıların Annesi'nin Roma'ya geldiği yılın yazında, önceki 10 yıldan daha büyük bir hasat vardı."[125]

MÖ 204'te Anadolu'dan alınıp Roma dini inanışına dâhil edilen Magna Mater için Roma'da siyah bir meteor taşından tasvir yapılarak şehrin kalbinde bulunan Palatinum tepesindeki tapınağa yerleştirilmiştir.[126] Mektuptan anlaşılmaktadır ki bu tapınaklardan sadece Roma merkezinde yoktur, İzmit'te de bir tane vardır ve İzmit halkı onu kutsal kabul etmektedir. Plinius da buna saygı göstermiş ve yanında yapılacak binalar ondan daha yüksek olacağından, aralarında alçak boyda kalmasın diye ya taşınmasını ya da, büyük

118 İdris Bostan, "İzmit", İA, c. 23, TDV, İstanbul, 2001, s. 537.
119 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, I. Kısım, TTK, Ankara, 1995, 38-39.
120 Frank Gardner Moore, "Three Canal Projects Roman and Byzantine", American Journal Of Archeology, vol. 54, no 2, (Ap. Jun. -1950), s. 110.
121 Eski Romalılar için Forum pek çok şeydir; Pazar, değiş-tokuş yeri, mahkeme, açık hava toplantı salonu, devletin istikbalinin bağlı olduğuna inanılan Tanrılara kurbanların sunulduğu yer. David Watkin, The Roman Forum, FSC, Great Britain, 2009, s. 11.
122 "Ante adventum meum, domine, Nicomedenses priori foro novum adicere coeperunt, cuius in angulo est aedes vetustissima Matris Magnae aut reficienda aut transferenda ob hoc praecipue, quod est multo depressior opere eo, quod cum maxime surgit", Plinius Letters II, s. 338.
123 Patricia Monaghan, Encyclopedia Of Goddesses And Heroines, Canada, 2014, s. 297.
124 Lynn E. Roller, In Search Of God The Mother, University Of California Press, USA, 1999, s. 280.
125 "quo verum anno Mater deum advecta Romam est, maiorem ea aestate messem quam antecedentibus annis decem factam esse tradunt", Plinius, Natural History V, 18.4.16. Trans.: H. Rackham, Harvard University Press, London, 1961, s. 198.
126 Deborah F. Sawyer, *Women and Religion In The First Christian Centuries*, Routledge, London, 1996, s. 119.

ihtimalle boyu uzatılmak suretiyle, onarılmasını önermiştir. Bu mektup bize ayrıca İzmit halkının dini inanışı hakkında da bilgi vermektedir.

Sonuç

Mektuplar bir bütün olarak incelendiğinde ortaya çıkan bilgilerden anlaşılıyor ki Nicomedia, Bithynia eyaletinin önemli bir kentidir. Hatta bilim dünyasının çoğunluğunun fikrine uyacak olursak başkentidir. Hem bu nedenle hem de işlek bir limana sahip olması nedeniyle en uğrak noktalardan biri olmuş, pek çok sebepten dolayı da sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Mektuplardan hareketle kentin yaşadığı sorunlara bakıldığında ilk olarak cezasını kapalı bir yerde, bir cezaevine değil de dışarıda, belki de bir maden ocağında ya da köprü inşaatında çalışarak çekmekte olan mahkûmların yeterince kontrol edilmediği anlaşılmaktadır. Aynı mektupta dikkati çeken bir diğer şey, işe alımlarda kişinin geçmiş yaşantısına ya da güncel bir ifadeyle bugün işe alımlarda savcılıktan istenen temiz kâğıdı benzeri, kişinin geçmişi hakkında en azından bir cezası olup olmadığıyla ilgili bilgi veren bir belgeye gerek duyulmuyor olmasıdır. Belge istenmese de yaşananlar, işe alınacaklar hakkında en azından yüzeysel de olsa resmî bir araştırma yapılmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Sonuç olarak Nicomedia'da kamu görevlisi kölelerin arasında mahkûmların da olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir açıdan bakacak olursak bu bilgi bize Nicomedia'nın kamu kölelerine daha fazla ihtiyaç duyduğunu ve bu yüzden işler görülsün diye alınan işçilere çok dikkat edilmediğini de gösteriyor olabilir.

Nicomedia'da da diğer imparatorluk kentlerinde olduğu gibi tapınaklar kamu binası sayılmaktadır ve inanışlar doğudan etkilenmiştir. Bu durum şehirde Mısır tanrıçalarından biri olan Isis'e ait bir tapınak olmasından rahatlıkla anlaşılabilir. Bu inanışın ticaret yoluyla kente geldiği düşünüldüğünde Nicomedia'nın ticari olarak ne kadar aktif olduğu da görülecektir.

Dikkati çeken bir başka sonuç başkent olarak addedilen bir kentte yangın söndürme teşkilatının, teşkilat bir kenara bırakılacak olunursa, yangın söndürme teçhizatının dahi bulunmamasıdır. İmparatorun mektubundan teşkilatın oluşturulmama nedeni anlaşılsa da teçhizata o güne kadar ihtiyaç duyulmaması ya da temini için hiçbir şey yapılmamış olması da ayrıca ilginçtir.

Yangınla ilgili mektuptan çıkarılan bir diğer bilgi, işin erbabı olmadığı ya da işi öğrenmekle ilgisi olmadığı halde, yönetimin istemediği/istemeyeceği amaçlar uğruna, meslek gruplarına dâhil olmaya çalışan kişilerin varlığıdır. İmparator bu kişilerin kötü niyetli olduğunu düşünmekte, Plinius ise bu kişilere fırsat tanımayacağına dair teminat vermektedir.

Su kemerleri ile ilgili bilgi veren mektuptan hareketle, dönemin ekonomik koşulları ölçüsünde ödenen ve yapılar defalarca tamamlanamadığı için sokağa atılmış olan para miktarına bakılacak olunursa, Nicomedia halkının zengin bir halk olduğu da göze çarpmaktadır. Bu su kemerlerinin çok para ödenmiş olmasına rağmen yarım bırakılması akla halkın su teminine yeterli önemi verip vermediği sorusunu getirmekle birlikte, üçüncü kez aynı girişimde bulunduklarının görülmesi halkın suyun var olması gerektiğine inanan, ısrarcı bir halk olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Plinius'un imparatordan sürekli bölgeye mimar ya da mühendis gönderimini istemesi eyalette o işleri yapabilecek ustaların olmadığı şeklinde yorumlanamaz. Çünkü Traianus bir mektubunda her eyalette bu ustalardan olduğunu, Roma'dan gönderilmesinin uzun süreceğini ve gereksizliğini belirtmiştir. Roma'da yaşayan imparator bunu bildiğine

göre eyaletin içinde yaşayan Plinius de biliyor olmalıdır. Demek ki buradaki ustalara güvenmemektedir.

Mektuplardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç Nicomedia çevresinin içme suyu kaynakları açısından zengin olduğudur. En azından Plinius, halk tarafından bilinmeyen yeni bir su kaynağı keşfettiğini belirtmektedir.

Görülüyor ki Nicomedia nüfus bakımından kalabalık bir kenttir ve çalışacak işçi bulmak gibi bir sıkıntısı yoktur. Ayrıca mermer ve kereste gibi ağaçtan ürünlerin binbir zahmetle uzaktan getirildiğine bakılırsa o dönemde kentin yakınında herhangi bir mermer madeni ya da ağaçlarından yararlanılabilecek bir orman bulunmadığı ya da varsa da halk tarafından bilinmediği de düşünülebilir.

Sonuç olarak mektuplardan anlaşılmaktadır ki, Plinius'nin valiliği döneminde, gerek maddi olanakları, gerek coğrafi konumu ve yeraltı-yerüstü zenginlikleri gerekse de nüfus yapısı açısından Nicomedia, Roma İmparatorluğu'nun ve Bithynia Eyaleti'nin en önemli şehirlerinden biridir.

KAYNAKÇA

Albustanlıoğlu, Tulga, "Roma İmparatorluk Mermer Ocağında Locus'un İşlevi", *Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Alston, Richard, *Aspect of Roman History*, Routledge, USA, 1998.

Attanasio, Donato, *Ancient White Marbles*, Trans.: A. J. Casling, L'ERMA, Roma, 2003.

Bakırezer, Güven, "Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.63, S. 1, Ankara, 2008.

Baz, Ferit, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia During the Imperial Period", *CEDRUS The Journal of MCRI*, Cedrus I (2013), İstanbul.

Bekker-Nielsen, Tønnes, Ed., "The Bithynian Cities under the Later Empire", *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia*, BSS, 7, Aarhus University Press, Denmark, 2008.

Benko, Stephen, *Pagan Rome And Early Christians*, Indiana University Press, USA, 1986.

Berger, Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, vol.43, part 2, The Lawbook Exchange, Ltd., USA, 2008.

Bostan, İdris, "İzmit", İA, c. 23, TDV, İstanbul, 2001.

Buckland, William Warwick, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge University Press, UK, 2010.

Bury, John Bagnell, *History of the Later Roman Empire*, St. Martins Press, USA, 1958.

Campbell, Brian, *Rivers and the Power of Ancient Rome*, The University Of North Carolina Press, USA, 2012.

Cook, John Granger, *Roman Attitudes toward the Christians*, Mohr Siebeck, Germany, 2010.

Cowell, Frank Richard, *Life in Ancient Rome*, The Berkley Publishing Group, USA, 1980.

Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi*, 1. Cilt, 5. Baskı, TTK, Ankara, 2011.

Diakov, V., S. Kovalev, İlkçağ Tarihi, c. 2, Çev.: Özdemir İnce, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2011.

Dwyer, John C., *Church History*, Paulist Press, USA, 1998.

Edmondson, Jonathan, Ed., *Augustus*, Edinburg University Press, Great Britain, 2009.

Erdoğru, M. Akif, *Tarih Yazıları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Gleason, Maud W., "Greek Cities Under Roman Rule", *A Companion to the Roman Empire*, Ed.: D. S. Potter, Blackwell Publishing, UK, 2010.

Güney, Hale, *The Resources and Economy of Roman Nicomedia*, University of Exeter, Doktora Tezi, UK, 2012.

Harrison, R. Martin, *Mountain and Plain*, University of Michigan Press, USA, 2001.

Hedrick, Charles W., *History and Silence: Purge and Rehabilitation of Memory in Late Antiquity*, University of Texsas Press, USA, 2000.

Heironimus, John Paul, Trans., "Selected Letters of The Younger Plinius", *Classics in Translation*, vol. II: Latin Literature, Ed.: P. L. McKendrick, H. M. Lowe, University of Wisconsin Press, USA, 1980.

Heyob, Sharon Kelly, *The Cult o Isis among Women in the Graeco-Roman World*, Brill, Belgium, 1975.

Holloway, Paul A., *Coping with Prejudice: 1 Peter in Social-Psychological Perspective*, Mohr Siebeck, Germany, 2009.

Holoka, James, "Plinius The Younger", *From Polis to Empire the Ancient World*, Ed.: A. Traver, Greenwood Press, USA, 2002.

Howatson, M. C., Ed., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev.: Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Jones, C. P., "A New Commentary on the Letters of Plinius", *Phoenix*, vol: 22, no:2, (Summer, 1968).

Kabaağaç, Sina, Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.

Knight, Charles, *Penny Cyclopaedia*, vol. XXI, W. C. and Sons., London, 1841.

Lobban, Richard A., *Historical Dictonary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecnow Press, USA, 2004.

Loewenstein, Karl, *The Governance of Rome*, Martinus Rijhoff, Netherlands, 1973.

Marchesi, Ilaria, *The Art of Plinius's Letters*, Cambridge University Press, UK, 2008.

Matz, David, *Vioces of Ancient Greece and Rome*, ABC-CLIO, USA, 2012.

McHugh, Michael P., "Plinius The Younger", *Encyclopedia of Early Christianity*, Vol. I, Second Edition, Ed.: Everett Ferguson, Taylor&Francis, USA, 1999.

Millar, Fergus, *Rome, the Greek World, and the East*, vol. II, University of North Carolina Press, USA, 2004.

Monaghan, Patricia, *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, Canada, 2014.

Moore, Frank Gardner, "Three Canal Projects Roman and Byzantine", *American Journal of Archeology*, vol. 54, no 2, (Ap. Jun. 1950).

Müllero, C., F. Dübnero, *Strabonis Geographica*, vol. I, Paris, 1853.

Norena, Carlos F., "The Social Economy of Plinius's Correspondence with Traianus", *American Journal of Philology* 128, The Johns Hopkins University Press, 2007.

Ouseley, William, "Historical Notices of Nicomedia, the Ancient Capital of Bithynia", *Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom*, vol. I, part II, J. Murry, London, 1829.

Öğüt, Salim, "Kılâde", İA, c. 25, *TDV*, Ankara, 2002.

Özdemir, Gökçe Türkoğlu, "Roma Hukukunda Rüşveti Önlemeye Yönelik Düzenlemeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 9, Özel Sayı, İzmir, 2007.

Plinius Caecilius Secundus, J. D. Duff, Ed., *C. Plini Caecili Secundi Epistularum Liber Sextus*, Cambridge University Press, UK, 1906.

Plinius Letters I, Trans: W. Melmoth, Rev.: W.M.L. Hutchinson, Heinemann, Great Britain, 1931.

Plinius Letters II, Trans: W. Melmoth, Rev.: W.M.L. Hutchinson, Heinemann, Great Britain, 1915, 1927.

Plinius, *Natural History V*, 18.4.16. Trans.: H. Rackham, Harvard University Press, London, 1961.

Rebillard, Eric, *Early Christianity*, Oxford University Press, UK, 2010.

Roller, Lynn E., *In Search of God the Mother*, University of California Press, USA, 1999.

Rothstein, A., E. Rothstein, G. Lauber, *Write for Mathemathics*, Corwin Press, 2. Ed., USA, 2007.

Russell, Ben, *The Economics of the Roman Stone Trade*, Oxford University Press, UK, 2013.

Rutledge, Steven H., *Imperial Inquisitions: Prosecutors and Informants from Tiberius to Domitian*, Routledge, UK, 2001.

Sawyer, Deborah F., *Women and Religion in the First Christian Centuries*, Routledge, London, 1996.

Shelton, Jo-Ann, *The Women of Plinius's Letter*, Routledge, USA, 2013.

Sherwin-White, A. N., *The Letters of Plinius*, Oxford University Press, UK, 1998.

Smith, William, *A New Classical Dictionary*, Harper & Brothers Publishers, New York, 1860.

Şahin, N. Eda Akyürek, "Unter Der Statthalterschaft Des rufius Varenus In Bithynien Ehren Die Trikkeanoi Ihren Wohltäter Achaïkos", *Gephyra*, Vol: 9, 2012, abstract, http://www.ua.sciary.com/journal-scientific-gephyra-article-232818.

Torchia, Marion Kettling, *Traianus and Civic Autonomy In Bithynia: A Study of the Governments of Nicaea, Nicomedia and Prusa*, Doktora Tezi, Yale University, 1969.

Ulugün, Yavuz, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II, Roma Dönemi Bithynia*, KYOD Tarih Yayınları, İzmit, 2007.

Uzun, Ali, "Sapanca Gölü (Sakarya) Ornitofaunasının Biyoekolojisi", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (2010-1), Sakarya.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, I. Kısım, TTK, Ankara, 1995.

Voorst, Robert E. Van, *Jesus Outside the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Publishing, USA, 2000.

Walsh, P. G., *Plinius the Younger Complete Letters*, Oxford University Press, UK, 2006.

Watkin, David, *The Roman Forum*, FSC, Great Britain, 2009.

Winsbury, Rex, *Plinius the Younger: A Life in Roman Letters*, Bloomsbury Publishing, UK, 2014.

Witt, R. E., *Isis in the Ancient World*, The Johns Hopkins University Press, USA, 1971.

Woolf, Greg, "Plinius's Province", *Rome and the Black Sea Region*, BSS, 5, Ed.: Tønnes Bekker-Nielsen, Aarhus Universitty Press, Denmark, 2006.

EKLER

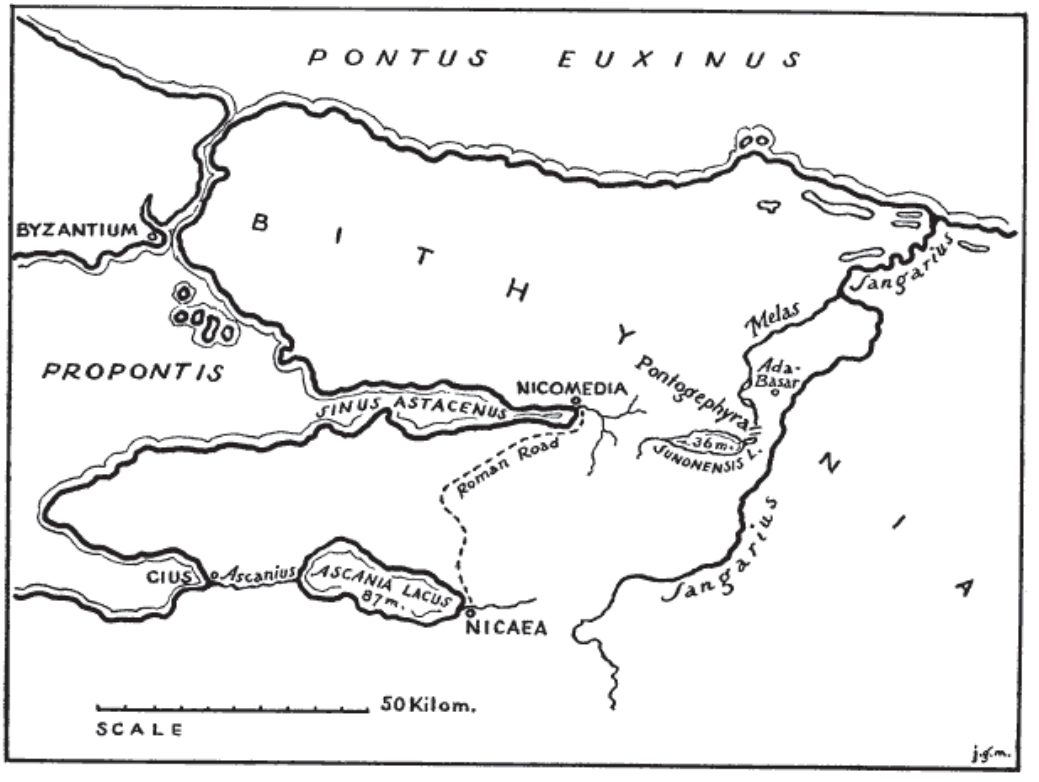

Resim 1[127]

Resim 2[128]

127 İstanbul 2013[7], s. 43.
128 Donato Attanasio, *Ancient White Marbles*, Trans.: A. J. Casling, L'ERMA, Roma, 2003, s. 19.

BİZANS DÖNEMİNDE KOCAELİ

Mustafa DAŞ*

Kocaeli ilinin merkez ilçesi olan İzmit'in tarihi M. Ö. 712 yılına kadar götürülebilmektedir. Bu tarihte Antikçağ Greklerinden Megaralılar, şehrin bulunduğu yerde Astakos adıyla bir koloni kurmuşlardı. Bu koloni kent Trakya Kralı Lisimakhos tarafından tahrip edildi. Daha sonraları M. Ö. 264 yılında Bitinya Kralı I. Nikomedes, kendi adına izafeten Nikomedia şehrini kurdu. Küçük bir koloni şehri olma özelliğini uzun süre devam ettiren Nikomedia, Roma İmparatorluğu döneminde Bitinya bölgesinin başkenti olarak kullanıldı[1]. 111 yılında yaşanan büyük yangında hem çok sayıda şehirli hayatını kaybetti hem de şehir tahrip oldu. Bu yangın sonrası Bitinya Eyalet valisi Genç Plinius'un dönemin imparatoru Trajanus'a bir rapor göndererek, 150 kişilik bir itfaiye birliğinin kurulmasını talep ettiği, buna karşın Trajanus'un bu birliğin muhalif olabileceği endişesiyle, başvuruyu reddettiği bilinmektedir[2].

Bizans adıyla andığımız imparatorluk ve uygarlık en nihayetinde eski Roma'nın tarihi süreç içerisinde bir değişim ve dönüşüm geçirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişim ve dönüşümde İmparator Diokletianus (284-305) dönemi başlangıç olarak kabul edilebilir. Onun zamanında Roma İmparatorluğunun ağırlık merkezi doğuya kaydırıldı Nikomedia, Roma şehrinin yerine başkent olarak kullanıldı. Şehirde bulunan sarayı daha da büyülterek imparatorluğu buradan idare etti Ayrıca Nikomedia'da sahilde bir yazlık saray daha yaptırdı. Bunların dışında günümüzde çok az bir kısmı mevcudiyetini koruyan İzmit surlarını tamir ettirdi. Şehirde küçük bir de hipodrom inşa ettirdi. Böylece Nikomedia halkının sosyal yaşamına canlılık getirdi[3]. Tetrarhia yönetimini oluşturan eş imparatorlardan Likinius da Nikomedia'yı başkent olarak kullanmaya devam etmiştir[4]. O, 324'te Üsküdar'daki savaşta Büyük Konstantinus'a yenildi ve böylece rakipsiz kalan Büyük Konstantinus tek başına imparatorluğa sahip olmuştu[5]. Bilindiği üzere I. Konstantinus, yeni başkent arayışı içerisinde olduğu dönemde Nikomedia'da kaldı. Fakat bu şehrin imparatorluk başkenti olarak kalmasını uygun görmedi[6]. Konstantinopolis'in kurulup başkent olarak ilan edilişi 11 Mayıs 330 tarihine kadar Nikomedia imparatorluğa merkezi kent olarak hizmet etmiştir. Daha sonraki dönelerde ise önemli bir eyalet merkezi olma özelliğini sürekli korumuştur.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: mustafa.das@deu.edu.tr

1 Kocaeli tarihinin Antik dönemi için Ş. Balkı, *Nicomedia'nın Büyülü Yüzü İzmit*, İzmit 1999; A. Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981.

2 Trajanus ve Plinius'un mektuplaşmaları için Jean-Marie Georgeot, "Pline le Jeune-2", *De Saint Marc jusqu'à Tertuillien*, c. 17, 1996

3 A. H. M. Jones, *The later Roman empire 284-602*, Oxford, 1964, s. 61.

4 John J. Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802),* İstanbul 2013, s. 42-43.

5 R. Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 2013[7, s. 43.]

6 R. Dikici, *a.g.e.*, s. 45.

Erken Bizans veya Geç Antikçağ olarak adlandırdığımız VII. yüzyıl öncesinde Nikomedia büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde şehir ve çevresinde inşa edilen çok sayıda kamu yapıları, sivil ve dini mimari eserlerle bölge imar edilmiştir. Diokletianus'un yaptırdığı saray dışında, şehirde bir silah imalathanesi ve darphane de kurulmuştur[7]. Bu yapıların 358 ve 363'te yaşanılan büyük depremlerde tahrip oldukları düşünülmektedir.

Geç Antikçağ'ın en önemli özelliklerinden biri de Hıristiyanlığın serbest bırakılması ve Roma ile bütünleşerek Bizans dediğimiz sentezin asli unsuru haline gelmesidir. Hıristiyanlaşma Kocaeli çevresine de damgasını vurmuştur. Bölgede çeşitli Hıristiyan kurumları ve yapıları inşa edildiği gibi Hıristiyan ruhbanları arasında önde gelen şahsiyetler arasında sayılan din adamları da yetişmiştir. Bunlardan biri Nikomedialı Eusebios idi. 280 yılı civarında doğan Eusebios, Antakyalı Lucien tarafından yetiştirilmiştir. Arius'la yakın arkadaş olup iyi bir eğitim almışlardır. Mezhep mücadelelerinin yaşandığı dönemde Arius'u desteklemiştir. Arianist olduğu için Galya'ya sürgün edilmiş fakat üç yıllık sürgünden sonra İmparator'un kız kardeşi Constantia'nın girişimiyle geri döndü. Bir rivayete göre Nikomedia'da 337 yılında İmparator Büyük Konstantinus ağır hasta iken vaftiz etti[8]. Saraya yakın oluşu onun Konstantinopolis'te bir kilise kurmasını dahi sağladı ve 341 yılında öldü.

Amianus Marcellenius adlı kaynak 358'de büyük depremden sonra Nikomedia'nın yeniden ama daha küçük bir şehir olarak inşa edildiğini ifade ediyor[9].

Nikomedia, Anadolu güzergâhında Konstantinopolis için önemli ve stratejik bir konuma sahipti. Konstantinopolis'e yönelik herhangi bir harekâtta son önemli üs işlevi görürken, Konstantinopolis'ten Anadolu'ya yönelik harekâtlarda ise ilk önemli üs idi. Bundan dolayı İranlılar ve Arapların yaptıkları seferlerden ve iç isyan hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. İmparator Herakleios (610-641) İranlılarla olan mücadelesinde Nikomedia'yı harekâtına başlangıç üssü seçmişti. 623 yılında Paskalyayı burada kutlayan Herakleios doğuya sefere gitti. Sasani Hüsrev'in ordusu da Nikomedia'da konakladıktan sonra 626'da Üsküdar'a kadar gelmişti[10].

VII. yüzyıldan itibaren Müslümanlarla savaşlarda ücretli askerler olarak istihdam edilmek üzere kalabalık Slav kitleleri Anadolu'da imparatorluk arazisine iskân edilmişlerdi. 691'de Müslüman Araplarla savaş patlak verdiği zaman yaklaşık yirmi bin Slav askeri karşı tarafa iltihak etti. Bunun neticesinde Bizans büyük hezimet yaşayarak, Ermenistan üzerindeki üstünlük mücadelesini kaybetti. İmparatorluk yönetimi II. Justinos'un emriyle, ihanetin gerçekleştiği yerden çok uzakta, Bitinya'daki tüm Slav ailelerini Nikomedia körfezinde toplattı. Binlerce erkek, kadın ve çocuk acımasızca kılıçtan geçirilip denize atıldılar[11].

717-718 Mesleme yönetiminde Müslümanların İstanbul'u muhasara ettikleri sefer dolayısıyla Nikomedia çevresi baskınlara uğradı. Bir yıl boyunca Kyzikos'u üs edinen İslam donanması Marmara'nın bilhassa Anadolu kıyılarında, bu arada da Kocaeli kıyılarındaki Bizans'ın askeri potansiyelini tahrip etmek hem de erzak temin etmek maksadıyla baskınlar gerçekleştirdi. Fakat Sapanca'da ve diğer müstahkem mevkilerde bulunan Bizans kuvvetleri Müslümanları Bitinya'dan püskürttüler[12].

Tasvir Kırıcı hareketin yaşandığı dönemde, İmparator III. Leon'un ölümünden sonra, V: Konstantinos ile Ermeni Artabasdos arasında iktidar için bir iç savaş patlak verdi.

7 B. Pierre, "Les Multiples d'or, de l'avenement de Dicoletien à la mort de Constantin", *Revue Numismatique*, c. 14, 1972, s. 49-82.
8 John J. Norwich, *a.g.e*., s. 67.
9 J. C. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, c. III, Londra 1970, s. 508
10 Nicephore Calliste, *Histoire ecclesiastique*, I. XVIII, c. XL; P. G., c. CXLVII, kol. 405-48; R. Janin, "La Bithynie sous l'empire byzantin", *Echos d'Orient*, c. 20, 1921, s. 171.
11 John J. Norwich, *a.g.e*., s. 269 .
12 R. Janin, a.g.m., s. 172.

Opsikion Theması'nın valisi olan Artabasdos Bizans tahtını işgal etti. Amorium çekilmiş olan V. Konstantinos'u ezmek üzere Üsküdar-Nikomedia güzergâhını takip ederek büyük bir kuvvetle yürüdü (Mayıs 742). Fakat bu defa kendisi mağlup oldu ve V. Konstantinos muzaffer bir şekilde Konstantinopolis'e girdi. Artbasdos'un oğlu Niketas, topladığı kuvvetlerle Üsküdar'a kadar ilerlediyse de o da mağlup oldu ve Nikomedia'ya çekildi. Fakat Nikomedia kuşatıldı ve Niketas teslim olmak zorunda kaldı. Bu iç savaş dolayısıyla Nikomedia çok olumsuz etkilendi. Opsikion Theması'nın yönetiminden sorumluyken isyan eden tasvir taraftarı Artabasdos on altı ay boyunca kendini imparator ilan etmişti[13].

VII. Yüzyıl sonrasında imparatorluk idari yapısında uygulanan Thema sistemi Bizans tarihine damgasını vurmuştur. Kolordu anlamına gelen Thema sistemi sayesinde Bizans bir iç reform yaparak, yabancı istilaların yıkıcı etkisini atabildi ve imparatorluğu ayakta tutacak yeni bir sisteme kavuştu. Bitinya'nın büyük bölümüyle birlikte Nikomedia, başlangıçta Opsikion Theması içerinde kalıyordu. Bu thema VIII. Yüzyılda dörde ayrı themaya bölündü. Bitinya'nın kuzey kısmının tamamı yani sonraları Mesothynia olarak adlandırılan Kocaeli yarımadası Optimates Theması olarak düzenlendi[14]. Optimates adı Erken Bizans çağında bu bölgeye yerleştirilen Gotlar'dan sağlanan savaşçı birliğinin adından ilham alınmıştı. Theması'nın merkezi doğal olarak Nikomedia idi. Optimates Theması öncelikli olarak devlet ordusuna savaşçı değil istihkâm birlikleri sağlıyordu. Bizans imparatorluk yönetimi Optimates Themasına, hemen yanı başındaki Başkent Konstantinopolis'in itibarına gölge düşürmemek adına, yönetici olarak strategos atamamıştı. Onun yerine Domestikos unvanıyla bir valiyi görevlendirmişti[15].

İmparator I. Nikeforos'un (802-813) hükümdarlığının henüz başında patlak veren Bardanes isyanı Anadolu'nun büyük bölümüyle birlikte Nikomedia şehrini de etkiledi. 803 yılında Anadolu'daki tüm themaların başkomutanı yapılan Bardanes Turkos aniden kendini imparator ilan ederek büyük bir isyan başlattı[16]. Ayaklanma hızlı bir şekilde bastırıldı fakat birçok yerleşim yeri zarar gördü.

Anadolu'da başlayan Pavlaki hareketi ve buna bağlı olarak yaşanan isyan hareketleri de Bitinya ve Nikomedia'yı etkiledi. Hrisoheir 863-878 yıllarında Pavlakilerin liderliğini yaptı. Malatya'daki Araplarla ittifak yapan Hrisoheir, İç ve Batı Anadolu'ya yönelik baskınlar gerçekleştirdi. Onun bu akınları sırasında Nikomedia ve Nikeia çok büyük zararlar gördü. En nihayetinde Bizanslılar tarafından Hrisoheir'in öldürülmesiyle Anadolu'daki Pavlaki oluşmu dağılmaya başladı[17].

740 yılındaki büyük deprem ve 747 yılında bölgeyi kasıp kavuran veba salgını Nikomedia ve Kocaeli yöresi için ağır sonuçlar doğurdu[18]. Dokuzuncu yüzyılın ortalarında (845) Arap Coğrafyacı İbn Hurdatbih, Konstantinopolis yolu üzerinde bir durak olarak hizmet vermekte olan Nikomedia'yı yıkıntı bir kent olarak tasvir ediyor[19]. Bu anlatılar ve yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, kıyıda bulunan Antikçağdaki Nikomedia yerleşiminin terk edildiği ve halkın bir Bizans Kastronu olarak tahkim edilmiş bulunan akropol civarına yerleştiklerine hükmedilmektedir. Şehir artık askeri bir üs ve Optimates Theması'nın yönetim merkezi işlevini üstlenmiş durumdadır. İkonoklast hareket döneminde şehrin Piskoposu Theofilaktos ikon taraftarı tavır takındı[20]. Onun çabalarıyla 800 ve 815 yıllarında

13 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 154-155
14 W. M. Ramsay, *The historical geography of Asia Minor*, Londra 1890, s. 196.
15 R. Janin, a.g.m., s. 178.
16 John J. Norwich, *a.g.e.*, c. 2, s. 20; G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 182.
17 P. Lemerle, "L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineur d'apres les sources grecques", *Travaux et Memoires*, c. 5, 1973, s. 96-103.
18 F. Vercleyen, "Treblements de terre à Constantinopole: l2impact sur la population", *Byzantion*, LVIII/I, (1988), s. 155-173.
19 İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*, nşr. M. J. Goeje, Leiden 1889, s. 109-112.
20 G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 163 v.d.

Nikomedia'da kilise ve hastane yaptırıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde şehirde bir de han olduğu bilinmektedir.

X. yüzyılda Nikomedia'nın bir kalkınma ve gelişme dönemi yaşamıştır. Başkent Konstantinopolis'in iaşesi dolayısıyla bir hayli zenginleştiği kabul edilmektedir. Başkentin yiyecek ve erzak sağlayan anahtar bölgelerden biri belki de en önemlisi Kocaeli yöresiydi. Nikomedia'da başkent için kamuya ait bir tahıl ambarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bir tür belediye nizamnamesi sayılabilecek Eparkhos'un Kitabı adlı eserde geçen bir düzenlemeyle Konstantinopolis'teki kasaplara Nikomedia'dan et temin etmeleri yasaklanmıştı. Nikomedia'ya koun sürüleri getiren tüccarların kâr hırsıyla fiyatları yüksek tutuyorlardı. Eparkhos'un Kitabı'nda tüccarın daha fazla kâr etmesi yerine kasapların kazanmasına yönelik önlem ön planda tutuluyordu. Kasapların Sakarya'nın ötesine gitmeleri halinde, o diyardaki üreticilerden daha uygun fiyata mal alabilecekleri öngörülüyordu[21].

XI. Yüzyıl sadece Bizans için değil dünya tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı dönem oldu. 1071 Malazgirt zaferiyle Türkler, Anadolu'da askeri ve siyasi egemenliği ele geçirdiler. Malazgirt sonrasında 1078'de Nikomedia'nın Nikeforos Botaniates'in yönetiminde olduğu bilinmektedir. Fakat Türklerin akınlarına sıkça maruz kalıyordu. 1081'de Bizans tahtına geçen Aleksios Komnenos, 1087'de Nikomedia'yı üs edinerek Türklere karşı bir sefer gerçekleştirdi[22]. 1090'da ise Türkler kenti geçici bir süre ellerinde bulundurdular.

Kocaeli yarımadası ve Nikomedia 1096, 1097 ve 1147'de Haçlı ordularının geçişlerine sahne oldu. Haçlı kaynaklarından Etienne de Blois ve Odon de Deuil, şehrin antik dönem yıkıntılarının sunduğu hüzünlü panoramadan etkilenmiş görünmektedirler[23]. Komnenos Hanedanı döneminde Nikomedia, Bizans için, Konstantinopolis'in Anadolu'ya açılan kapısı ve Selçuklu Türklere karşı askeri bir üs konumundaydı. Şehrin akropolü Komnenoslar tarafından bir hayli tahkim edilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki akropol 300 m uzunluk ve 150 m genişliğe sahipti. Şehrin etrafı ayrıca surlarla çevrili olmalıdır[24]. Komnenoslar döneminde şehirde bir de Ayasofya adıyla kilise bulunmaktaydı.

1204 yılında Latinlerin Konstantinopolis'i işgal etmeleri üzerine Nikomedia bir süreliğine Latin egemenliğine geçti. Daha sonraki dönemde iki Bizanslı Devlet, İznik'teki Laskarisler ve Trabzon merkezli Komnenoslar arasında Kocaeli yöresine sahip olma mücadelesinin yaşandığı görülmektedir. Bu mücadelede Laskarisler galip geldiler ve Nikomedia'yı yönetimleri altına aldılar.

XII. yüzyılda Kocaeli yöresinde daha sonraları Osmanlı tarihinde de önem kazanacak olan Eskihisar adlı kalenin inşa edildiğini anlaşılmaktadır. Eskihisar kalesinden ilk defa Georgios Akropolites 1241 yılında bahsetmiştir. Latinler döneminde adından söz ettiren kale ve çevresi III. İoannes Laskaris döneminde yeniden Bizans hâkimiyetine girdi. Kalenin iç surları I. Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında, tahkim edilmesi İznik imparatoru Vatatzes (1222-1254) döneminde, 1241 döneminde yapıldı. Kalenin dış surları ve bazı burçları ise Palaiologos Hanedanı zamanında, 1300 civarında yapılmış olmalıdır.

21 J. Nicole, *Le Livre du Préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, Cenevre 1893, s. 63.

22 Anna Komnena, *Alexiad. Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi*, çev. B. Umar, İstanbul 1996, s. 125-126.

23 Chandon de Briailles, "Eudes de Deuil. La Croisade de Louis VII roi de France", *Syria*, c. 28/3, 1951, s. 326-332.

24 C. Foss, *Anadolu'da Ortaçağ Kalelerinin incelenmesi II; Nicomedia*, çev. F. Y. Ulugün, İzmit 2002.

SAKARYA BOYUNDA BİZANS-TÜRK MÜCADELESİNDE ÖNEMLİ BİR GEÇİT: MALAGİNA

Murat KEÇİŞ*

Bildirimizde ele alacağımız konu, Malagina'nın tarihi coğrafyası ile ilgilenenler için yeni ya da bilinmedik bir mesele değildir. Malagina'nın lokalizasyonu ve tarihi önemi sorunu üzerine, 1890 yılındaki W. Ramsay'ın[1] meşhur araştırmasından bu yana aşağıda detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Genel kanaat, bu konu şimdiye değin geniş ve doyurucu bir biçimde araştırılmış durumdadır ve en azından eski tezleri doğrulayan ya da çürüten yeni kanıtlar gün ışığına çıkıncaya değin söylenebilecek farklı bir şey yoktur. Sunacağımız tebliğ ile bu meselenin henüz tam olarak çözülmüş bir problem olmadığını ve tekrar ele alınması gerektiğini göstermeye çalışacağız.

Antikçağın sonlarında ve ortaçağda, bir şehrin saygınlığı ve ünü, ekonomik ve yönetimsel öneminin yanısıra, stratejik konumuna da dayanıyordu. Malagina (Μαλάγινα), Melagina, Melaina, Melagena, Melangia (Μελάγγεια) yahut Mela; Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde başkent Konstantinopolis'ten Dorylaion'a (Eskişehir) devam eden ve tam olarak tarifi hiçbir yerde bulunmayan askerî yolun üstündeki önemli bir aplekton yani karargâh (ἄπληκτον)[2] idi. Askerlerin toplanma yerleri olan *aplekton*'lar, büyük orduların kolaylıkla karargâh kurabilecekleri büyüklükte, asker ve hayvanların iaşesi için gereken su ve gıdanın kolaylıkla temin edilebileceği bir mevkide ve toplanan birliklerin memleketlerinden kolayca gelebilecekleri doğal ve merkezi noktalarda olması gerekmekteydi. Her *aplekton* bir takım yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunmasına rağmen, bunların hepsinin tam yolun üstünde olduğu kesin değildir. Çünkü yoldan biraz geri bir noktanın ordu için daha korunaklı bir karargâh olması mümkün gözükmektedir.[3] Malagina *aplekton*'u Bizans askeri yolu üzerinde, Optimaton, Thrakesion ve Opsikion Themalarından gelip doğuya ya da güneydoğuya sefer yapan askerî birliklerin kolaylıkla ulaşabilecekleri bir noktada bulunmalıydı. Malagina'nın diğer bir özelliği ise, buranın bir ordu kampı olmakla kalmayıp aynı zamanda süvarilerin atları için yeterli otlaklara sahip olmasıdır. Nitekim burada sürekli olarak ordular için yedek binek bulundurulurdu.[4] Aplektonların listesinde ilk iki üs olan Malagina ve Dorylaion'un adı geçiyorsa da,

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla e-mail: muratkecis@mu.edu.tr

1 1890 yılında kaleme alınan eser 1960 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890; Türkçe tercümesi için bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s. 221-231.

2 John Haldon, *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions, Introduction, Edition, Translation and Commentary*, Wien 1990, s. 62-67.

3 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 231.

4 Rudi Paul Lindner, *Osmanlı Tarihöncesi*, çeviren: Ayda Arel, İstanbul 2008, s. 64, dipnot 49.

aralarında bulunan yol hakkında çok sınırlı bilgiye sahibiz.[5] Bu konudaki en kesin bilgimiz, imparatorluğun doğuya düzenleyeceği seferlerde ordularının Malagina'da toplandıklarıdır.[6]

Emeviler döneminde başlayıp hemen hemen hiç kesilmeyen yüzyıllar boyunca süren İslam-Bizans mücadelelerinin ilk safhalarında, Halife Hz. Muaviye 674-678 yıllarındaki büyük İstanbul kuşatmasına hazırlandığında ordusunu üç kısma ayırmıştır ve bu üç ordudan biri Malagina'da kışlamıştır.[7] Bu kayıt, bölge hakkında kesin bir bilgi sağlamamasına rağmen, Malagina'nın bu dönemde dahi İslam fetihlerinde önemli bir askeri üs olduğunu göstermektedir.[8] Ayrıca bu olaydan anlaşıldığı üzere, buranın Emeviler tarafından ele geçirildiği ima edilmektedir. Bu kayıttan anlaşıldığına göre, Malagina VII. yüzyıldan itibaren önemli bir müstahkem mevki olarak tarih sahnesinde yer almıştır.

Bizans kaynakları, Malagina'dan ilk kez 786 Eylülünde İmparatoriçe İrene'ye karşı girişilen hükümet darbesi münasebetiyle bahsetmektedirler.[9] 25 Aralık 784'de yapılan Ortodoks patriği seçimini, bu zamana kadar imparatoriçenin sekreteri ve iyi bir teoloji eğitimi almış açık siyasi görüşlü bir kimse olan Tarasios kazanmıştır.[10] Bu dönemde başkentte güçlü bir ikonaklastik (ikon kırıcı) taraftar bulunmakta ve bunlar naibe İmparotoriçeye[11] karşı etkili bir şekilde muhalefet etmektedirler. Kilise ve devletin yüksek memurları ve ordunun büyük bölümü ikonoklastların elindeydi. Tasvir yanlısı, Atina menşeli ve bizzat tasvirlere ibadete eğilimli olan İmparatoriçe İrene, Konstantinopolis'te kendisine muhalefet eden ikonaklastları ortadan kaldırmak ve kentin kontrolünü tamamen ele geçirmek istemiştir.

Abbasi Halifesi Harun Reşid döneminde zamanın en iyi komutanlarından Yezid bin Mezyed emrindeki Taberi'ye göre 95.793 asker ve gönüllüden oluşan çok güçlü İslam orduları, Bizans üzerine sefere çıkmıştır. Sefer kış sonunda 9 Şubat 781[12] tarihinde başlamıştır. Taberi'nin kaydına göre, Harun Reşid Üsküdar önlerine kadar ulaşmıştır. Bu sefer sonucunda İmparatoriçe, Abbasilere üç yıl boyunca yıllık 70.000 dinar altın vermeyi taahhüt etmiştir.[13] Daha sonra bu Bizans'ı küçük düşüren anlaşmadan kurtulmak amacıyla Abbasilere karşı düzenleyeceği sefer için bir orduya ihtiyacı olduğunu bahane eden[14]

5 Aplektonların listesi ve ilgili tartışmaları içeren ve daha önce yapılan çalışmaların tanıtımı için bkz. George Huxley, "A List of Aplekta", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 16 (1975), s. 87-93.

6 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 221; Sencer Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica*, 7 (1986) s. 167.

7 Anastasios Lolos, *Die Apokalypses des Ps.-Methodios*, Meisenheim am Glan, 1976, s. 120, 122, 125, 127; Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul 2014, s. 269-270.

8 Casim Avcı, İslâm-Bizans İlişkileri konusunda hazırladığı ve daha sonra yayımladığı doktora tezinde, Bizans İmparatorluğu ile İslam orduları arasındaki mücadelelerde önemli bir yeri olan Malagina'dan hiç bahsetmemiştir. Bkz. Casim Avcı, İslâm Bizans İlişkileri, İstanbul 2003, s. 92.

9 İmparatoriçe İrene döneminde Bizans İslam mücadeleleri James A. Arvites tarafından incelenmiştir. Bkz. James A. Arvites, "The Defence of Byzantine Anatolia During the Reign of Irene (780-802)", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. Stephen Mitchell, B.A.R 1983, s. 219-236.

10 754 yılında toplanan tasvirkırıcı konsülün kararlarını ortadan kaldırmaya yönelik İmparatoriçe İrene ile yeni Patrik Tarasios'un 31 Temmuz 786'da Konstantinopolis'te Havariyun Kilisesi'nde, topladıkları konsül ve bu konsülün ikonaklast taraftarları tarafından dağıtılması hakkında bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye çeviren: Fikret Işıltan, 4. Baskı, Ankara 1995, s. 165.

11 İmparator Kontantinos Kopronymos'un ölümünden sonra bir Hazar prensesinden olan en büyük oğlu IV. Leon imparator olmasına rağmen, yeni imparatorun ihtiraslı eşi Atinalı İrene, VIII. yüzyılın son çeyreğine (775-802) damgasını vurmuştur. İmparator IV. Leon'un hastalıklarla mücadele etmesi ve kocasının zayıf karakterli olması kadar kendisinin insanın aklını başından alacak kadar güzel ve güçlü bir kişiliğe sahip olması İrene'yi Bizans İmparatorluğu'nda oldukça önplana çıkarmıştır. 8 Eylül 780'de kocası ölünce kendisini oğluna naibe olarak atamış ve Bizans İmparatorluğu'nu 11 yıl yönetmiştir. John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, C. I, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul 2013, s. 297-298.

12 Ostrogorsky bu akının 781 yılında gerçekleştiğini ifade ederken; Norwich seferin 782 yılında meydana geldiğini ve İrene'nin izleyen üç yıl 70.000 dinar haraç vermek zorunda kaldığını belirtmektedir. Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 169; John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, s. 298. Muhtemelen Abbasi Halifesi Harun Reşid döneminde her yıl düzenli olarak Bizans İmparatorluğu arazilerine doğru yağma amaçlı seferler düzenlenmekteydi.

13 André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul 2007, s. 131-132.

14 Dönemin kaynağı Theophanes, İmparatoriçe İrene'nin Arap saldırılarını bahane ettiğini belirtmişse de (She pretended to be undertaking an expedition to the eastern parts as if the Arabs had invaded; and so all the imperial equipment and the tent were sent out to Malagina. The men of the provincial themata then entered the City and held it. *The*

İmporatoriçe İrene, bütün imparatorluk maiyetini Malagina'ya gönderdiği sırada kendisine sadakatle bağlı Trakya'dan çağırdığı birliklerle başkente tam olarak egemen olmuştur.[15]

786 yılında Müslüman Araplara karşı sefere çıkan Bizans kuvvetleri Malagina'ya kadar ilerlemişlerdir.[16] 8 Mayıs 795'te Bizans İmparatoru VI. Konstantinos, Anatolikon Themasının İslam kaynaklarında "Ammuriye" veya "Amorium" şeklinde geçen ve günümüzde Afyon ilinin Emirdağ ilçesinde bulunan Amorion'a kadar ulaşan bir Arap akıncı birliği ile karşılaşmış ve onları yenmiştir.[17] Bu tarihten kısa bir süre sonra 798 yılında Abdülmelik İbn Salih, hafif silahlı birliklerden oluşan bir ordu ile Malagina'ya kadar ulaşmayı başarmıştır. Bu seferde Abbasi orduları, İmparatorun nedimlerinden Staurakios'un atları ile İmparatorun kendi eyerini ele geçirmişlerdir. Hatta bu sefer sırasında Malagina'da bulunan keşiş Sakkoudion Konstantinopolis'e kaçmak zorunda kalmıştır.[18] Bu askeri bir seferden daha ziyade yağma amaçlı bir akın olarak düşünülebilir. Abbasi ordusu birçok ganimet elde ederek herhangi bir zarara uğramaksızın geri dönmüştür. Bütün bu gelişmeler, İmparatoriçe İrene'nin Abbasi akınları hakkındaki endişelerinin yersiz olmadığını göstermektedir. Ayrıca VIII. yüzyılın sonlarında Malagina üssünün Bizans'ın Abbasi akınları karşısında Anadolu savunmasında kritik bir öneme sahip olduğunu anlamaktayız. Bu dönemde Abbasi ordularının da Malagina gibi başkent Konstantinopolis'e oldukça yakın bir yere kadar gelmiş olması da ilginçtir.[19]

İdrisî, Amorion'dan Haliç'e giden yolu tarif ederken Malagina'daki posta teşkilatında kullanılan imparatorluk ahırlarından da bahsetmektedir. Çeşitli tarihlerde düzenlenen İslam akınları sırasında elde edilen en önemli ganimetlerin başında buradaki atlar gelmektedir. Konstantinopolis ile beraber Malagina'daki haralarda çok sayıda at bulunmaktaydı.[20] Ayrıca piskoposluk listelerinde Malagina, başpiskoposlukların 39. ve en sonuncusu olarak gösterilmiştir. XIII-XIV. yüzyılın önemli Bizans kaynağı Pakhimeres'te Malagina'nın Ankara ve Efes gibi başpiskoposluklarla birlikte zikredilmesinden, bu askeri garnizonun henüz başpiskoposluğa yükseltildiği anlaşılmaktadır.[21] Muhtemelen Malagina, 1176 Miryokefalon Savaşı'yla Dorylaion'un Selçuklular tarafından tamamen ele geçirilmesi neticesinde Bizans savunma hattının Sakarya Nehri'nin batısına çekilmesinden sonra, Türk fetihlerine karşı önemli bir kontrol noktası haline geldiği gibi aynı zamanda başpiskoposluk mevkiine yükseltilmiştir.

Abbasi akınından beş yıl sonra 803 yılında Anatolikon Theması Strategosu (askeri vali) Bardanes Tourkos, Khrisopolis (Üsküdar)'i ele geçirmeye yönelik başarısız akınından sonra Malagina'ya çekilmiş ve burada imparator I. Nikephoros'u kuşatmıştır.[22] Bütün bu açıklamalar, VIII. yüzyıldan itibaren, Abbasi akınlarına karşı ordunun toplanma merkezi, başkente ulaşmadaki uygun konumu ve daha sonra önemli rol oynayacak imparatorluğun muhkem noktası olarak Malagina'nın önemli bir askeri üs haline geldiğini göstermektedir.

Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Oxford 1997, s. 636.), bu dönemde Abbasiler'in Bizans İmparatorluğu üzerine sürekli yazlık seferlerde bulundukları bilinmektedir. Zira Hicrî 170 yılında (3 Temmuz 786-21 Haziran 787) Abbasi Halifesi Harun Reşid (Hilafeti: 786-809) Bizans İmparatorluğu üzerine yazlık bir sefer düzenlemiştir.

15 *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, s. 636.

16 *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, s. 636.

17 *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, s. 646; Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2010, s. 209.

18 *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, s. 651.

19 Emeviler döneminde başlayan ve Abbasi Halifeleri Mehdi (Hilafeti: 775-785) ve oğulları Hâdi (Hilafeti: 785-786) ile Harun Reşid (786-809) dönemlerinde hız kazanan Bizans İmparatorluğu üzerine düzenlenen seferler hakkında bkz. André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, s. 128-146.

20 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 223.

21 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 224.

22 *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, s. 657.

Theophanes'in Kroniği'nde yeralan bilgilerden anlaşıldığına göre, Malagina belirli bir yerin adı olarak gözükmektedir. Fakat IX. yüzyılın ortalarında yazılan dini bir metne göre, Malagina aslında bir bölgenin adıdır. 837'de ölen Bitinyalı Aziz Peter'in ölümünden sonraki mucizeleri arasında, mucizevi faranjit tedavisi bulunmaktadır. Drungarios Niketas, bu hastalığa maruz kalmıştı. Thema hiyerarşisinde üçüncü sırada yeralan bu görevli Malagina bölgesindeki Mesonesos'a kesin olarak belirlenmemiş fakat resmi olarak işlerine başkanlık etmek için komutanı tarafından gönderilmiştir. Bu ifadeden Malagina'nın Mesonesos'u da içeren bir bölgenin adı olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir aziz hayatı ise, Malagina'nın bir bölge olduğunu doğrulamaktadır. Bitinya Themasındaki Olimpos'ta bir manastırın başkeşişi olan Aziz Eustratius, şeytanlar tarafından ele geçirilmiş, Malagina'nın khora (bölge)'sından iki adamı mucizevi şekilde tedavi etmiştir. Malagina'yı "khora" ile birlikte zikretmesi buranın bölge olduğunu anlıyoruz. Ayrıca Malagina'nın bir bölge adı olduğunu Kinnamos'un eserinden de çıkarabiliyoruz. Kinnamos, İmparator I. Manuel'den bahsederken "Melangeia'da Metabole denilen bir yerde konaklarken"[23] şeklindeki ifadesi bize Malagina'nın bir bölge adı olduğunu göstermektedir.

İslam ordularının seferleri IX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. 860'da Melitene (Malatya) emiri, Küçük Asya'yı boydan boya katederek Opsikion Themasını tahrip ettiği akında Malagina'ya ulaşmıştır. Bu sefer, III. Mikhael'e karşı propaganda olarak kaydedilmiştir. O, başkentteki oyunlarla o kadar çok meşguldü ki kendisine haber getiren haberciyi ciddiye almamıştır. Bu bilgiler Malagina'nın, Kuzeybatı Anadolu'nun büyük bir kısmını oluşturan Opsikion Theması'nın bir parçası olduğunu göstermektedir. Kesin tarihi bilinmemesine rağmen, yaklaşık 10 yıl sonra, İslam orduları tekrar Malagina'ya saldırdılar, bu defa çok sayıda Bizans İmparatorluğu'na ait atı ele geçirdiler.[24] Müslümanların bu yerin stratejik konumunun çok iyi farkında oldukları kesindir. Müslüman Araplar, Anadolu'da çok iyi bildikleri yolları takip ederek akınlarında Malagina'ya kadar ulaşabiliyorlardı. Batı İran'da Abbasi posta hizmetlerinden sorumlu olan (Berid Teşkilâtı) meşhur IX. yüzyıl İslam coğrafyacısı İbn Hurdazbih, yollar hakkında bir *Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabı kaleme almıştır. Konstantinopolis'e giden yolları tarif ederken İbn Hurdazbih, Sakarya Vadisi boyunca güneyden kuzeye giden iki ana yoldan bahsetmektedir. Yolun birisinin Dorylaion, Malagina ve Nikaia üzerinden Konstantinopolis'e, yani son durak olarak Bosporos'taki Hieria'ya ulaştığını belirtmektedir. İkinci yolun ise yine Dorylaion, Malagina ve Sakarya Vadisi'nin ikinci güzergâhını kullanarak kuzeye gittiğini ifade etmektedir.

"Arap ve Roma ordularının çarpıştıkları yer olan Dorylaion; daha sonra Hisn Arandisy'ye; daha sonra kralın haralarının, cephane depolarının ve lojistik yiyecek malzemelerinin depolandığı Basilakyn ve Malagina'ya. Bu yerden ise Nikaia gölüne gelinir, oradan da Nikomedia'ya, daha sonra ise kralın saraylarından birisi olan Hieria yakınındaki son durak olan boğazlara (Bosporos)."[25]

Malagina'nın rolü, askeri olduğundan, Emevi-Abbasi akınlarından sonraki asırda kayıtlarda nadiren görülür. Fakat XI. yüzyıldan itibaren başlayan Türk akınları döneminde sınırların korunması önemli hale geldiğinde, yeniden sık sık anılmaya başlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah döneminde (1077/1078-1086) İznik'te yerleşmiş olan Türklerin Malagina üzerinden Üsküdar'a kadar akınlar düzenledikleri bilinmektedir. Fakat I. Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçukluları, 19 Haziran 1097 tarihinde

23 İoannes Kinnamos'un Historia'sı, Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Ankara 2001, s. 97.

24 Bu muhtemelen 870 ile 877 arasında meydana gelmiştir.

25 İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım UbeydullahİbnAbdullah, *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Fransızca çevirisi: ed. M. J. De Goeje, Lyon 1889, tıpkıbasım: 1967, s. 85-86'dan naklen Sencer Şahin, "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", N. E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur (eds.), çeviren: N. Eda Akyürek Şahin, *Akron 6*, Eskiçağ Yazıları 4, İstanbul 2013, s. 14-15.

Haçlı taarruzu karşısında İznik ve bütün Bitinya Eyaletini[26] Bizans İmparatorluğu'na terk ederek Sakarya (ὁ Σαγγάριος) Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmışlardır.

Sencer Şahin'in,[27] Clive Foss'un,[28] Ian Booth'un[29] ve Dimitri Korobeinikov'un[30] yaptığı araştırmalarda Malagina'nın yeri ve ilk Osmanlı fetihleri açısından önemi ortaya konmaya çalışılmış olsa da bu konu üzerinde halen bilinmeyen noktalar bulunmaktadır. Bu açıdan Malagina'nın yerinin tam olarak tespit edilmesi ve tarihi süreçte oynadığı rolün ortaya konması, Kocaeli Yarımadası'nın Osmanlılar tarafından fethini anlamamıza katkı sağlayacaktır. Dönemin en önemli Bizans kaynağı Pakhimeres'te bölgenin askeri örgütlenmesi hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Malagina; başkentten Dorylaion'a giden yol üzerinde önemli bir mevki olması sebebiyle II. Haçlı Seferi sırasında Alman Kralı Konrad, Konstantinopolis'e ulaştıktan sonra Anadolu'ya geçmiştir. Daha sonra yoluna devamla İznik'ten Dorylaion'a doğru ilerlerken Malagina'dan geçmiştir.

Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180), Selçuklu Türklerinin ilerleyişine karşı, Sakarya Nehri hattında bazı savunma tebirleri almak zorunda kalmıştır. Manuel ilk iş olarak, babasının ve dedesinin bütün uğraşlarına rağmen Bitinya Bölgesinden uzaklaştıramadıkları Türklerin Malagina'ya kadar ulaşan akınlarını önlemek üzere harekete geçmiştir. Bu faaliyetin kesin tarihi belli değildir. İmparator muhtemelen, 1144 ya da 1145 yılında, Malagina'ya kadar ilerleyen Selçuklu Sultanı I. Mesud'a karşı sefere çıkmıştır.[31] Daha önceki dönemlerde Selçuklu tehdidine karşı inşa edilen fakat son zamanlarda ihmal edilmesi sebebiyle harabe haline gelen Bizans savunma kalelerini yeniden inşa ettirmiştir. İmparator ayrıca Malagina'da da bir kale inşa ettirmeye karar vermiş ve bu inşa faaliyeti bitene kadar burada kalmıştır.[32] Bu kayıtta, burada daha önce bir kale inşa edildiğine dair bir ima olmasına rağmen, Malagina'da bir kale olduğuna dair ilk bilgidir. İmparator, Metabole olarak adlandırılan Malagina'da kalırken bir akşam yemeğindeki tartışmada kardeşini güçbela kurtarması bu ziyaret hadisesiyle ilgili olabilir. Bu yerin ehemmiyeti kısa bir süre sonra bariz bir şekilde görülecektir. Bu dönemde Malagina'nın iki diğer açıklaması sadece ana yolun üzerindeki önemi ve onun güçlü bir kale olarak fonksiyonunda doğrulanmaktadır: 1147'de II. Haçlı Seferindeki Alman birliği Dorylaion'a doğru ilerlerken Malagina'dan geçmişlerdir. 1159'da ise İmparatorun kuzeni Andronikos isyan ettiği zaman, Malagina'da tutuklanarak hapsedilmiştir.[33]

Manuel hakimiyetinin sonlarına doğru, Selçuklulara karşı kesin ve bitirici bir darbe vurmak amacıyla yola çıktığında, Malagina'ya gitmiş ve Dorylaion'u tahkim etmeden önce orada Bitinya ve Rindakos'un köylerinden bir ordu toplamıştır.[34] Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos tarafından dönemin bütün imkânları seferber edilerek ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmaya yönelik hazırlanan Bizans ordusu,

26 Bizans İmparatorluğu'nun en verimli themalarından biridir. Sınırları doğuda Sakarya Nehri Vadisi, güneyde Olimpos Dağı (Uludağ) ile sınırlı olup İzmit Körfezinin kuzeyini kapsamamaktadır. Batıda Kizikos (Erdek)'a kadar uzanır.

27 Sencer Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica*, 7 (1986) s. 153-166.

28 Clive Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies*, Vol. 40 (1990), s. 161-183; Ayrıca bkz. Clive Foss-David Winfield, *Byzantine Fortifications*, University of South Africa 1986, s. 140.

29 Ian Booth, "Michael VIII Palaeologos and the Sangarios frontier 1280 to 1282", *Archeion Pontou*, 49 (2002), s. 317-343.

30 Dimitri A. Korobeinikov, "How Byzantine were the early Ottomans? Bithynia in ca. 1290-1450", *Osmanski imiri osmanistika. Sbornik statei k 100-letiiu so dniarozhdeniia A. S. Tveritinovoi (1910-1973) [The Ottoman World and Ottoman Studies.* In memoriam *of A.S. Tveritinova (1910-1973)]*, eds. I.V. Zaitsev and S.F. Oreshkova (Moscow, 2010), s. 215-239.

31 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, çeviren: Fikret Işıltan, Ankara 1992, s. 219.

32 İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Ankara 2001, s. 33 ve dipnot 17; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çeviren: Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 35.

33 Alman Haçlı Birliği Malagina ve buradan Dorylaion'a kadar herhangi bir saldırı ile karşılamamış olduklarından bu dönemde Selçuklulların Dorylaion'un doğusuna kadar çekildikleri anlaşılmaktadır. İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), s. 64; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, s. 73.

34 İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), s. 211.

seferin başında hayal bile edilemeyecek, büyük bir yenilgiye uğramıştır. 17 Eylül 1176 tarihinde Manuel'in Miryokefalon'da Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a yenilmesi ve dört yıl sonra ölmesinden sonra, Anadolu'daki Bizans hakimiyeti hızla çökmüştür. Selçuklular bu dönemden sonra Sakarya Nehri hattını aşarak verimli Bizans topraklarına doğru mevsimlik akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Sakarya'nın önemi, zenginliği sebebiyle Paflagonya ile ırmağın doğu tarafından gelen saldırılara sık sık maruz kalan verimli bir alüvyon ovasından kaynaklanır. Zengin Bizans topraklarına doğru düzenlenen Selçuklu akınlara rağmen, Manuel'in kurduğu savunma sistemi sayesinde Bitinya Eyaleti tüm XIII. yüzyıl boyunca tamamen Bizanslı olarak kalmayı başarmıştır.[35]

IV. Haçlı orduları Konstantinopolis'i ele geçirdiklerinde, bütün eyaletleri ile birlikte, imparatorluğu kendi aralarında bölmek için anlaştılar. Kuzeybatı Anadolu'daki diğer eyaletler arasında Malagina ismi, usulen "provintia Malagini (=Malagini Eyaleti)" olarak gözükmektedir.[36] Bu daha önce görünen *episkepsis*den ziyade, bölgenin thema ya da askeri eyalet derecesine terfi etmiş olduğunu ve öneminin dikkate değer bir şekilde arttığını göstermektedir. Şüphesiz Haçlılar, Malagina'nın stratejik bir rol oynamaya devam ettiği İznik Laskarisleri'nin büyüyen gücünün dayanağını oluşturan Anadolu'da, onların yerine kendi düzenini kurmayı asla başaramadılar. Onların yönetiminde orası, *douks* yüksek memurluğu, ya da bir themanın generalini ve normalde bir yerel askeri teşkilattan sorumlu olan *stratopedarch*'i herhangi bir durumda birleştirebilen bir yetkili tarafından yönetiliyordu.[37] Laskarisler döneminde Malagina'nın öneminin artması, buranın piskoposluktan metropolitliğe yükselmesinde görülebilir.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Bizans-Selçuklu sınırı Paflagonya Themasında oluşurken, yüzyılın sonlarına doğru yeni hat Sakarya Nehri boyunca şekillenmiştir. Pakhimeres sayesinde bölgenin savunma sistemi hakkında elimizde bazı bilgiler vardır. Moğol İstilasıyla batıya doğru hareket etmek zorunda kalan Osmanlı Türkleri Söğüt'te ortaya çıkarak Bizans üzerine akınlar düzenlemeye başladıklarında Malagina jeo-stratejik açıdan üçüncü defa önem kazanmıştır. Sakarya 1267'den sonra Bizanslıların Türklere karşı savunmasında başat bir yer tutmuştur. Bununla bağlantılı olarak Sakarya Nehri vadisinde yeralan Malagina, ilk dönem Bizans-Osmanlı mücadelesinde önemli bir geçit noktası durumuna gelmiştir.

Burada cevap verilmesi gereken önemli problem, neden XIII. yüzyılın son çeyreğine kadar gerek İslam akınları ve gerekse Selçuklu saldırılarına karşı Bizans bir şekilde direnç göstermesine rağmen (zaman zaman Bizans'ın düşman birlikleri Sakarya hattını aşarak Üsküdar'a kadar gelmeyi başarmışlarsa da, daha sonra tekrar bunları nehrin doğusuna kadar geri püskürtmüştür.) Osmanlılar nasıl oldu da Malagina Bölgesi'ni ele geçirerek Kocaeli Yarımadasını Türk yurdu haline getirmişlerdir? Burada statejik mevki belki de Malagina'dır. Bugüne kadar Osmanlı tarihçileri daha çok Moğol İstilası ve buna bağlı büyük Türk muhaceretine vurgu yapmışlardır. Nüfus baskısının bu hadiseyi anlamada önemli rol oynadığı kesinlikle doğrudur. Fakat zaman zaman Pakhimeres'teki bilgileri kullanan tarihçilerin de belirttiği üzere Bizans İmparatoru VIII. Mikhael'in savunma taktiğini değiştirmesi Malagina Bölgesi'nin kaybedilmesi ve bu bölgenin savunma hattının çöküşünde önemli bir rol oynamıştır. Pakhimeres'e göre, Osmanlı fetihlerinin başarısız olmasının üç sebebi vardı:

35 Jacques Lefort, "13. Yüzyılda Bitinya", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 112.

36 G. Tafel ve G. Thomas, *Urkunden zur dlteren Handels- und Staat sgeschichte der Republik Venedig*, Viyana 1856,s. 478.

37 Th. Xanthopoulos, "Sceau de Manuel Lykaites", *EO* 5 (1901/2), s. 161-4; V. Laurent tarafından yeniden yayımlandı, *Les bulles metriques dans la sigillographie byzantine*, Atina 1932, no. 407; M. Angold, *A Byzantine Government in Exile*, Oxford 1975, s. 245.

1. Moğol İstilasından kurtulabilmek için Türkler 1250'li yıllardan itibaren Paflagonya Bölgesine doğru ilerlemek zorunda kalmışlardır.

2. VIII. Mikhael 1261 yılında başkent Konstantinopolis'i ele geçirdikten sonra, doğu sınırındaki savunma stratejesini değiştirmiş ve sınırlarını artık düzenli ordular ile korumaya başlamıştır. Pakhimeres'in kayıtlarından anlaşıldığına göre, toprağı elinden alınan ve belli bir ücret tahsis edilen her asker, daha önce toprağı işleyip bunun karşılığında askerlik görevi ifa ettiği dönemden daha az kazanmaya başlamıştır. Gelir kaybı sebebiyle yeni düzenli birlikler savaşma konusunda isteksiz görünmektedirler. Bu isteksizliklerinde maaşların alamamaları da etkili olmuştur. Tam bu dönemde de Türk akınları, birinci maddede de izah edildiği üzere, Moğol İstilasından kaçarak Bizans üzerine yaptıkları akınlarına hız kazdırırlar. İşte bu ortamda Bizans askerlerinden bazıları artan vergilerle zor duruma düşmüşler ve ya taraf değiştirmiş ya da göç etmişlerdir. İşte bu uygun ortamdan istifade eden dinamik Türk unsurları bölgeyi adım adım ele geçirmiştir.

3. Türk fetihlerinin önemli olaylarını vurgulayan Pakhimeres'inde kaydettiği üzere, 1302 yılında Sakarya Nehri'nin beklenmedik bir şekilde taşarak Bizans savunma sistemini tamamen ortadan kaldırması hadisesidir.[38]

İşte Sakarya Nehri'nin doğusunda kalan bütün toprakların kaybedilmesi tam bu döneme denk gelmiştir. Ayrıca 1280'li yıllarda doğudaki birliklerin batıya kaydırılması sonucu Sakarya Nehri artık sınırı oluşturmaktadır. Bizans İmparatoru VIII. Mikhael 1280 yılında Sakarya havalisini denetlemiş ve 1281 yılında burayı güçlendirmeye karar vermiştir. Bu amaçla nehrin her iki yakasındaki zamanla yıpranmış kaleleri onartmış, suların alçak ve karşıya geçişin kolay olduğu yerlerde ise yeni kaleler inşa ettirmiştir. Pakhimeres'e göre, bunların sayısı ve stratejik konumları, kontrolsüz geçişleri engellemeye yönelikti. Fakat bütün tedbirlere rağmen, Pakhimeres'in bize bildirdiğine göre, 1302 yılının Mart ayında Sakarya Nehri kuvveti yağmurlardan sonra Adapazarı çevresinde birkaç aylığına yatağını değiştirmiş, üzerinde İustinianos tarafından inşa ettirilen ünlü bir köprünün bulunduğu eski yatağına dönmüştür. Beş kemerli anlamına gelen Pentegefira denen bu köprünün anısı Beşköprü adında hâlâ yaşamaktadır ve bu durum Türk akınlarını kolaylaştırmıştır.[39] Savunma hattının çökmesiyle beraber, Bizans savunma birlikleri o sırada Sakarya Nehri'nin batısında yeralan kaleleri terketmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Osman Bey Nehrin diğer tarafına geçerek meşhur İzmit yakınlarındaki Bafeus'ta Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır.[40] Bölgede yaşanan Bizans-Osmanlı mücadelesi neticesinde bir çok kent gibi Malagina'nın da Bizanslılar tarafından terk edildiğini görmekteyiz. Dönemim görgü tanığı Pakhimeres bu olayları şu şekilde anlatmaktadır: "Ünlü İznik kuşatılmış, çevresiyle bağlantısı kesilmişti, kıtlık yüzünden de sıkıntı içindeydi: Belokomis, Angelokomis, Anagurdis, Platanea, Melangeai ve sakinleri tarafından boşaltılmış olan bütün çevre, bilenlerin, tanıyanların lanetlerini çekiyordu."[41]

Osman Bey'in kariyerinde 1299 yılı çok önemli bir döneüm noktasıdır. Osman Bey, Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde Bilecik (Belokomis), Yenişehir (İnalcık'a göre

38 Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1984, s. 33-35, 290-293.

39 Bizans İmparatoru İustinianus (İmparatorluk dönemi: 527-565) tarafından Sakarya Nehri üzerinde inşa ettirilen bu köprüden, imparatorun saray kâtibi Prokopios ilk defa bahsetmektedir. Daha sonra birçok Bizans tarih yazarı tarafından bahsedilen bu köprü hakkındaki son bilgi bize XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında eserini kaleme alan Pakhmereres'ten gelmektedir. Sencer Şahin, "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", s. 6-8.

40 Bafeus Savaşı ile ilgili bkz. Halil İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 78-105.

41 Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, IV. Livres X-XIII, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1999, s. 452-455.

Melangeia), İnegöl (Agelokoma) ve Yarhisar'ı fethetmiştir. Osman Bey, eski merkez Karacahisar'ı (İnönü) oğlu Orhan'a, Yarhisar'ı Hasan Alp'a, İnegölü Turgut Alp'a yurtluk olarak vermiştir.[42] Kendisi ise Bizans topraklarına karşı akın merkezi olarak İznik'e 30 km. kadar uzaklıktaki Yenişehir'e yerleşmiştir. Bundan sonra Bizans üzerine düzenleyeceği seferleri bir Uc merkezi olarak kurduğu bu yeni şehirden yürütecektir. Osman Bey'in burayı kendisine merkez olarak almasından yola çıkarak, buranın stratejik açıdan çok önemli bir yer olduğunu ve beylik merkezi olma özelliklerine sahip olduğunu anlıyoruz. Anonim Tevârih'te Osman Bey'in yeni bir şehir kurduğu şöyle anlatılır: "ve ben hatununı Bilecük'te atasıyla kodu, kendisi yeni şehirde (Melangeia)[43] karar itdi; gaziler evler yaptırdı, anda duraklandı, adını Yenişehir kodu." Burada Halil İnalcık'ın Malagina'yı Yenişehir'e lokalize etmesi ile ilgili birkaç soru soru akla gelmektedir:

a. Anonim Tevârih'in ve Aşıkpaşazâde'nin Yenişehir dediği bu yeni kentin yerinde daha önce bir yerleşim sözkonusu muydu?

b. Malagina'yı Yenişehir olarak kabul edersek, 1299 yılında Osman Bey, Yenişehir'i fethettiğinde, bu önemli Bizans müstahkem mevkii tamamen harabe haline mi gelmişti?

c. Şayet, Yenişehir, Malagina'nın harabeleri üzerinde kurulmuşsa Aşıkpaşazâde ve Anonim Tevârih neden bu şehrin eski adını kullanmamıştır? Acaba bu iki kaynağımızın yazıldığı dönemde Malagina'nın adı tamamen unutulmuş olabilir mi?

d. Bizans döneminde İznik ile Dorylaion arasında önemli bir askeri toplanma merkezi olan Malagina, Yenişehir ise; Dorlaion'un da Eskişehir adıyla günümüze ulaşması arasında bir bağlantı olabilir mi?

Bu sorulara cevap verebilmek için Bizans kaynakları ile Osmanlı kaynaklarını birlikte değerlendirip yüzey araştırmaları yapmak gerekir. Daha önce bölgede birçok yüzey araştırması yapan Sencer Şahin ve Clive Foss'un iddiaları üzerinde tekrar düşünmek gerekir.

Sonuç olarak, Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Dorylaion, Söğüt, Malagina üzerinden İznik'e kadarulaşan Türkiye Selçukluları; 1096 yılında ortaya çıkan Haçlı Seferi ile İznik'i kaybetmek suretiyle Sakarya Nehri'nin doğusuna hatta Kızılırmak kavisine kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu fetih harekâtlarında önemli bir askerî üs olan Malagina Bizans savunma hattının önemli bir mevkiini oluşturuyordu. Malagina başkent Konstantinopolis'e giden yolun kontrolünü sağlıyordu. Malagina'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun Küçük Asya'daki savunma hattının nihai çöküşünü göstermektedir. Osmanlı Beyliği'nin Kocaeli Yarımadası'nı fethini anlayabilmenin yolu, Sakarya Nehri vadisinde askeri yol güzergâhı üzerinde önemli bir üs olan Malagina'nın stratejik ehemmiyetinin bilinmesinde yatmaktadır. Bizans İmparatoru I. Manuel ve VIII. Mikhael Palaiologos Türk fetihlerine karşı Malagina istihakamını berkitmek suretiyle sınırlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bizans İmparatorluğu I. Manuel döneminde (1143-1180) Selçukluları Malagina gibi askeri üsler vasıtasıyla durdurmayı başaramamasına rağmen, Osmanlı Beyliği'nin biraz da Sakarya Nehri'nin sularının taşmasıyla bu istihkâmların yıkılması neticesinde Bizans'ın verimli Bitinya Eyaletini kısa sürede fethederek Üsküdar önlerine kadar gelmeyi başarmıştır. Osmanlı Beyliği, tahminen 1304/1305 yıllarında, Lefke (=Osmaneli), Mekece, Akhisar (=Pamukova), Geyve üzerinden Adapazarı Ovası'na doğru ilerlemiştir. Sakarya Nehri Vadisi'nde bulunan Malagina'yı ne zaman fethettiği belli değildir. Artık Bizans bölge savunma hattı, kritik

42 Âşık Paşaoğlu Tarihi, Yayına Hazırlayan: Atsız, Ankara 1992, s. 26.

43 Halil İnalcık'a göre 1299 yılında Malagina ya da Melangeia (İnalcık burasının Yenişehir olduğunu söyler); Bilecik, İnegöl ve Yarhisar ile birlikte fethedilmiştir. Halil İnalcık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, S. 261, Cilt: LXXI, Ankara 2007, s. 517.

noktaları tutan hisarlarda oluşturulmuştur. Daha sonra Kara Cebiş gibi daha içlerdeki kaleler Osman Bey'in oğlu Orhan Bey tarafından alınmıştır. Muhtemelen Mekece yakınlarında bulunan (Sencer Şahin Malagina'yı Mekece'ye lokalize etmiştir.) Malagina'nın fethi de bu dönemde meydana gelmiştir. Malagina ve yukarıda zikrettiğimiz yerlerin fethiyle beraber Kocaeli Yarımadası'nın fethinin yolu açılmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, tıpkı İslam fetihlerinde olduğu gibi Malagina Bölgesi'nin fethedilmesinden sonra Bizans savunma hattını Üsküdar'a kadar çekmek zorunda kalmıştır. Dikkat edilecek olursa İslam orduları Malagina'yı ele geçirdikten sonra Üsküdar'a kadar herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın ilerlemeyi başarmışlardır. Buradan anlaşıldığına göre Malagina Bölgesinin ele geçirilmesiyle Kocaeli Yarımadası kısa sürede Osmanlı Beyliği tarafından fethedilerek, Bizans İmparatorluğu önlerine gelmelerini sağlamıştır. Osmanlı'nın Kocaeli Yarımadasını fethinin sırları, bu coğrafyanın tam olarak anlaşılmasıyla çözülecektir. Bu problemin çözülmesinde; bölgenin savunmasının zayıflığı ile siyasi, ovaların verimli olmasıyla ekonomik ve stratejik önemi sebebiyle coğrafi yapısının bilinmesi kritik rol oynayacaktır. Ayrıca Osmanlı Beyliği'nin ilk dönem fetihlerinin anlaşılması için Malagina gibi kritik bir mevkiinin yerinin tespiti son derece önemlidir.

EK: Bu bildirideki görüşlerimizin şekillenmesinde Sencer Şahin'in "Malagina/Melagina am Sangarios" (*Epigraphica Anatolica*, 7 (1986) s. 153-166) adlı Almanca makalesinden birçok hususta istifade ettik. Bu amaçla makalenin özetini ek olarak vermenin faydalı olacağını düşündük.

ÖZET

KUZEYBATI ANADOLU'NUN TARİHİ COĞRAFYASI ÜZERİNE İNCELEMELER

II

SAKARYA KIYISINDAKİ MALAGINA/MELAGINA

8. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar olan Bizans kaynaklarında sık sık Malagina, Melagina ya da Melangia diye bir yerden bahsedilmektedir. Bu yer, Konstantinopolis'ten Nikaia üzeri Doğuya, yani güneydoğuya giden büyük askeri yolun üzerinde, Thrakia, Opsikion ve Optimaton gibi Bizans Temalarından gelen orduların Doğuya sefer amacıyla toplandıkları çok büyük stratejik önem taşıyan bir noktada olması nedeniyle, Bizans askeri seferlerini anlatan tarihçiler tarafından sık sık anılmıştır. Sözkonusu ordugâhın (*Applicitum*) kesin yeri, birçok bilimsel çalışmanın konusunu oluşturmuş olmakla birlikte, bugüne kadar saptanamamıştır. Yapılan teklifler, Malagina'nın sahip olduğu tarihi coğrafik özellikler bakımından tutarsız kalmaktadır.

Orta Sakarya Bölgesindeki son epigrafik ve tarihi coğrafik araştırmalar Malagina'nın kesin yerini saptamamıza da olanak vermektedir. Eldeki mevcut tarihi kaynaklara göre, Malagina'nın bulunduğu yerde şu özellikler mevcut olmalıdır:

1. Sözkonusu ordugâh Bizans askeri yolu üzerinde, Thrakia ve Opsikion Temalarından gelip Doğuya ya da Güneydoğuya sefer yapan askeri birliklerin fazla dolaşmadan buluşabilecekleri bir noktada bulunmalıdır (bk. Metin no IV ve V).

2. Malagina civarındai arazi, a) mümkün bir düşman saldırısına karşı doğal olarak korunmuş, b) Applicitum olarak birçok askeri birliğin konaklayabileceği (bk. Metin no IV ve V) şekilde ve büyüklükte, c) binlerce insanın su, yiyecek vb. gereksinimlerini karşılayacak nitelikte olmalıdır.

3. Malagina yakınında bir kraliyet harası bulunduğundan (bk. metin no II ve IX), çevrede yeteri derecede otlak sahaları bulunmalıdır.

4. Sözkonusu yer Nikaia'ya ayrılan bir yol kavşağında ya da bunun yakınında bulunmalıdır (bk. metin no IX).

5. Malagina Nikaia'nın çok yakınında bir yerdeydi; öyle ki, Kraliçe Irene 786/7 yılında buradan, Nikaia'da düzenlediği Konsili, muhaliflerini kuşlandırmaksızın, kontrol ve organize edebilmiştir (bk. metin no I).

6. Malagina'nın yakınında küçük ve isimsiz bir göl bulunuyordu; öyle ki, Malaginalı bir çoban, günlük yaşantısı sırasında buraya kadar gelebiliyor ve göl suyunda yüzebiliyordu (bk. metin no VIII).

7. Ve nihayet Malagina Sakarya kıyısında öyle bir konumda bulunuyordu ki, bu ırmak, sözkonusu yerin ya karşısında ya da yanında mesonesos ya da mesenesion denilen, yarımada biçiminde coğrafi bir oluşum meydana getiriyordu (bk. metin no VI ve VII).

Orta Sakarya kıvrımı üzerinde bu özelliklerin tümünü içeren bir tek yer vardır: Mekece. Mekece konumu bakımından 1-5 maddelerinde verilen bütün nitelikleri taşımaktadır. Madde 6'da belirtilen göl, bugün Mekece'den İznik'e giden yolun sağında kalan küçük ve isimsiz dağ gölü olsa gerektir. Bu göl Mekece'den 10 km. kadar batıda olup, haritalarda sadece "Göl" diye geçmektedir. Mesonesos denilen yarımada şeklindeki coğrafi oluşumlara Mekece çevresinde, nehrin bu yörede menderesler çizerek akması nedeniyle bol sayıda rastlanmaktadır. Ayrıca, karşı kıyıda Göynük Suyu ile Sakarya arasındaki yarımada biçimindeki arazi de bu tür bir mesonesos için gözönünde tutulabilir.

Mekece'nin bugünkü ismi bile, büyük bir olasılıkla, yerin antik isminden, Arapça şekli olan Meladjena'dan (İdrisi; bk. yuk. dn. 19) kaynaklanmıştır.

KOCAELİ ARKEOLOJİ VE ETNOĞRAFYA MÜZESİ YAZITLARI *CORPUS'U*

Hüseyin Sami ÖZTÜRK*

Antik Dönem'de Bithynia'nın altı büyük kentinden biri olan Nikomedia, günümüzde Kocaeli İli sınırları içerisinde yer almakta olup, zengin bir tarihe sahiptir. Bu nedenle birçok araştırmacı ve seyyahın hem ilgisini çekmiş hem de Anadolu'ya giden yollar üzerinde olduğu için birçok kişiye de ev sahipliği yapmıştır. Bu vesileyle birçok modern kente göre, Kocaeli ve çevresinden yazıtların kayıt altına alınması oldukça erken bir tarihte başlamıştır: Kentle ilgili bilinen en eski epigrafik kayıt, 16. yüzyılda gezgin ve hümanist bir bilim adamı olan Busbecquius'un refakatçisi Hans Dernschwam tarafından gerçekleştirilmiştir. Dernschwam, İmparator Diocletianus için dikilmiş Latince bir yazıtı kopyalamıştır. 18. yüzyılda Fransa Kralı XIV. Louis tarafından nadir sanat eserlerini toplamak üzere Doğu'ya gönderilen Paul Lucas adlı bir tüccar, gördüğü yerlere ilişkin notlar almış ve Nikomedia'dan da biri Latince olmak üzere Hellence yazılmış toplam 4 mezar yazıtı kaydetmiştir. 18. yüzyılın ortalarında Fransa'nın İzmir Konsolosluğu'nda görevli Charles de Peyssonel, 1745 yılında İzmit ve İznik'e seyahatler gerçekleştirmiştir. De Peyssonel bu gezi sırasında İzmit ve İznik'ten Hellence ve Latince bazı yazıtları kayıt altına almış ve çizimlerini de yapmıştır[1]. Söz konusu eser, O'nun ölümünden sonra Atina Fransız Okulu eski üyesi olan G. Perrot tarafından 1877 yılında basılan *Inscriptions d'Asie Mineure et de Syrie* adlı kitabın *Inscriptions de Bithynie: Copiees par Charles de Peyssonel (1745)* adlı bölümün 39-46. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu ünlü Fransız araştırmacı G. Perrot, ayrıca, 1861 yılında Mysia, Phrygia, Kappadokia ve Bithynia'dan oluşan bir Anadolu gezisine çıkmış; aldığı notları 1862 yılında Paris'te bir seyahatname şeklinde yayımlamıştır. Söz konusu seyahatnamede 5 yeni yazıta yer vermiştir.

Artık 19. yüzyılda Nikomedia, seyyah[2] ve bilim insanlarının sık uğradıkları bir yer olmuş ve bunun sonucu olarak da yeni birçok yazıt yayımlanmıştır. Bu seyyahların dışında doktor, avukat, edebiyatçı ve paşalık yapmış önde gelen İstanbul Rumları'nın 1861 yılında bir araya gelerek kurmuş oldukları *Hellenikos Philologikos Syllogos Konstantinoupoleos* (= *Konstantinopolis Hellen Edebiyat Cemiyeti)* adlı bir cemiyet, Bithynia Bölgesi'nde yoğun bir arkeolojik çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar sırasında cemiyet üyeleri İzmit'ten birçok yazıt kaydetmişlerdir. Onların kayıt altına aldıkları yazıtlar daha sonra cemiyet üyeleri ya da başka bilim insanları tarafından çeşitli yayınlarda yayımlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: hsoztrk@yahoo.com

1 Maalesef bu yazıtların bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Yayın için bk. Peyssonel 2005.

2 Kocaeli İli'ni ziyaret eden seyyahlara ilişkin detaylı bilgi için bk. Ulugün 2008.

Kapsamlı ilk epigrafik çalışmalar ise, Alman bilim insanı, Epigrafist F. K. Dörner tarafından gerçekleştirilmiştir. 1930'lu yılların sonuna doğru birkaç kez ziyaret ettiği Bithynia Bölgesi'nden yazıtlar kaydetmiş ve daha sonra bunları yayımlamıştır. Bu yayınların içinde, 1941 yılında yayımladığı *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien* adlı çalışma büyük ölçüde Nikomedia yazıtlarını içermektedir. Dörner'in zamanında yayımlamış olduğu bu yazıtların bir bölümü bugün Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde görülebilmektedir. F. K. Dörner'den sonra Nikomedia yazıtları üzerine detaylı bir çalışma, Sencer Şahin tarafından 1973 yılında tamamlanan *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt* adlı doktora eseridir. Söz konusu doktora tezinde yayımlanmış ve yayımlanmamış yazıtlar ele alınıp, yeniden değerlendirilmiştir. Şimdiye kadar, antik Nikomedia kenti yazıtlarına ilişkin en kapsamlı yayın ise, 1978 yılında, eski adıyla Avusturya Bilimler Akademisi tarafından çıkartılan *Tituli Asia Minoris* serisinin IV,1'i *Tituli Bithyniae*'sıdır: F. K. Dörner tarafından yayına hazırlanan bu eserde, yazıtların yanı sıra, Nikomedia kentinin adının geçtiği antik edebi pasajlara da yer vermiştir. 1978 yılından sonra ise, Kocaeli'nden münferit bazı yayınlar olduğunu görmekteyiz. 2008 yılına gelindiğinde, Prof. Dr. M. Adak'ın başkanlığında Akdeniz Üniversitesi'nden bir grup bilim insanı Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde çalışmalar yapmıştır. Son olarak, 2011 yılından itibaren ise, Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nden alınan izinlerle[3] tarafımdan Müze'de epigrafik çalışmalar gerçekleştirilmiş; hem yayımlanmış hem de yayımlanmamış yazıtlar kayıt altına alınmıştır. Nikomedia antik kentine ait ait bu yazıtlar Hellenistik Çağ'dan Bizans Çağı'na kadar zamansal çeşitlilik göstermektedir ki, birçok antik kentte bu türden zamansal zenginliğe rastlamak her zaman için mümkün olmamaktadır. Yazıtlar, sadece zaman bakımından değil, tür bakımından da zenginlik arz etmektedir. Hellenistik kararnamelerden'in, Roma İmparatorluk Çağı'na ait mil taşı, onurlandırma, adak ve mezar yazıtları gibi birçok farklı yazıt türüne rastlamak mümkündür. Bütün bu yazıtların ışığında Nikomedia, dolayısıyla Kocaeli İli tarihine ışık tutacak önemli bilgiler ele alınıp, değerlendirilecektir.

Tarafımdan kaydedilen yeni yazıtlardan öne çıkanların çevirisi şu şekildedir:

1) *35 yıl yaşayan, Secundus oğlu Sostratos (burada yatıyor). Hoşçakalın!*

2) *Magnus kızı Basilike (bu mezarı) kendisine ve ...(?) 8 yıl yaşayan kız Tryphene'ye yaptırdı. Hoşçakalınız!*

3) *Aurelius Eutychianus bu mezarı kendisine, Capitolinus'a yaptırdı. Ölümümden/ ölümümüzden sonra ... (bir başka kişinin gömülmesini[?]) istemiyorum...*

4) *Bu mezarı* kleronomoslar *Tarkutis ile Tarkitios'a filanca kişiye (yaptırdı).*

5) *Epikrates oğlu filanca (ile) eşi, Numisios kız Apphe'ye, onun cebinden (yaptırdı). 14 yıl boyunca güzel bir şekilde (yaşam süren) ...*

6) *Phresidios, 40 yıl yaşayan Asklepiades'e (bu mezarı yaptırdı). Hoşçakalınız!*

7) *39 yıl yaşayan, Hadriane* gerusiasının *bir üyesi olan avukatı Titus Flavius Iulius Secundus (burada yatıyor). Hoşçakalınız!*

3 2011 ve 2012 yıllarında Müze'de yazıtlara çalışma konusunda izin veren o dönemki Müze Müdürü Sayın İlksen Özbay'a; daha sonraki yıllarda ise, izin veren ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Müze Müdürü Rıdvan Gölcük ile Kemal Çibuk'a kalpten teşekkür ederim.

KISALTMALAR LİSTESİ

Peyssonel 2005: Charles de Peyssonel, *Relation d'un voyage fait a Nicomedie et Nicée en 1745*, çev.: F. Y. Ulugün, *1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü*, Kocaeli 2005.

Ulugün 2008: F. Y. Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, Kocaeli 2008.

ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİÇAĞDA NİKOMEDİA (İZMİT)VE CİVARINI ETKİLEYEN DEPREMLER

Kamil DOĞANCI*

Giriş

Depremlerle yaşamak çok eski zamanlardan beri Anadolu halklarının kaderi olmuştur. Küçük Asya, deprem sayısı bakımından Çin'den sonra dünyada ikinci sırada yer alır. Bir zamanlar antik dünyanın en görkemli kentleri olan Troia, Ephesos, Miletos, Nikomedia, Byzantion, Antiokheia vb. tarihin belli dönemlerinde uğradıkları deprem felaketleri sonucu yıkılmıştır. Bu kentlerin bazıları kısa sürede tekrar eski görkemli günlerine geri dönerken, bazıları da bir daha yerleşilmemek üzere terk edilmiştir.[1]

Nikomedia, III. ve IV. zaman jeolojik yapı üzerinde yer aldığı için kurulduğu günden itibaren sık sık depremlere maruz kalmıştır. Yerleşim alanının güneyinden aktif olan Kuzey Anadolu Fay Hattı geçer. Bu fay belli dönemlerde kenti yerle bir edecek şiddette depremler üretmiştir. Bu depremler kentin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.[2] Ancak tarihi boyunca şiddetli depremlerle yıkılan kent, her defasında yeniden kurulmuştur. Bu durum Nikomedia'nın jeopolitik öneminden kaynaklanır. Kentin kurulduğu coğrafya her dönemde insanların dikkatini çekmiştir.[3]

Makedonya kralı Büyük İskender'in generali Lysimakhos İzmit Körfezi'nin en doğu ucundaki Astakos kentini yıkınca, Bithynia kralı I. Nikomedes M.Ö. 262'de Astakos'un tam karşısında, bugünkü İzmit'in merkezinde yükselen tepenin eteklerine Nikomedia kentini kurar.[4] Kent, kuruluşundan itibaren Bithynia Krallığı'nın başkentliğini yapmış, Roma döneminde ise Bithynia eyaletinin metropolisi unvanını taşımış ve imparator Diokletianus döneminde (M.S. 284-305) altın çağını yaşamıştır. İmparator kente birçok kamu binaları inşa ettirmiş, ekonomiyi ve ticareti canlandırmak için tedbirler almış ve kente yeni göçmenlerin gelip yerleşmesini teşvik etmiştir. Diokletianus kenti ikinci Roma yapmak için elinden geleni yapmıştır. İmparatorun bu çabalarının neticesinde M.S. 4. yüzyıl başlarında Nikomedia Roma İmparatorluğu'ndaki beşinci büyük kent durumuna gelmiştir.[5] Ancak bugün olduğu gibi eskiçağda da Nikomedia (=İzmit) ve çevresi sık sık depremlere

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: kamil@uludag.edu.tr

1 Şehrazat Karagöz, "Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzleri", *Mimarlık*, 33 (2002), s. 44.

2 Hale Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", *ICANAS*, 38 (2013), s. 1472.

3 Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia…", s. 1472.

4 Arr. *Bith.* Fr. 63; Paus. V, 12.7; Sencer Şahin, "Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri", *Eskiçağ Yazıları*, 5 [Akron 7], eds. E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur, Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 2013, s. 2.

5 Tønnes Bekker-Nielsen, *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia,* Black Sea Studies 7, Aarhus University Press, Aarhus, 2008, s. 154; Lib.,*Or.* 8.

maruz kalmıştır. Bölgede M.Ö. 2100 ile M.S. 1900 arasında farklı şiddetlerde 300 deprem, 40 adet de tsunami kaydedilmiştir.[6] Bu depremlerin çoğu küçük ölçekli depremler olup ufak hasarlarla atlatılmıştır. Bu nedenle haklarında sadece bir cümlelik kayıtlar bulabiliyoruz. Ancak bazı depremler çok şiddetli olup kentin büyük ölçüde yıkılmasına neden olmuş, önemli can ve mal kayıplarına yol açmış, kentin nüfusu hızla azalmış ve neticede kent eski önemini kaybetmiştir. Bu depremler hakkında hem edebi kaynaklarda hem de epigrafik kaynaklarda kayıtlara rastlıyoruz. Özellikle M.S. 4. yüzyılda meydana gelen depremler sonucunda Hellenistik ve erken dönem Roma yapıları tamamen tahrip olmuştur.[7]

Antikçağ yazarları eserlerinde sık sık Nikomedia depremlerinden bahsederler. Epigrafik ve nümizmatik buluntular da bu depremler hakkında bilgi verir. Çalışmamızda öncelikle arkeolojik, epigrafik, nümizmatik ve edebi kaynaklar kullanılacaktır. Bu kaynakları karşılaştırmalı olarak değerlendirilip en doğru sonuca ulaşmayı hedefliyoruz. Ancak bu noktada epigrafik kaynakların yetersiz olduğunu söylemek gerekir. Depremler hakkında bilgi veren çok az yazıt ele geçmiştir. Bu yazıtların çoğu da depremde zarar gören kenti yeniden inşa etmede emeği geçen imparator ya da önde gelen kişiler hakkındadır.

Günümüz deprem uzmanlarının Nikomedia depremlerinin şiddetini tespit etmeye yönelik çalışmaları da antik kaynaklar ışığında tekrar gözden geçirilip değerlendirilmiştir. Ancak eskiçağ depremlerinin şiddeti hakkında günümüzde yapılan tahminlerin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü depremin şiddeti; yapı malzemesi, yapı tekniği, binanın bulunduğu yer vb. gibi birçok etmene bağlıdır. Örneğin bir yerleşimde VI şiddetindeki bir deprem çok büyük hasara yol açabilirken, başka bir yerde VII şiddetindeki deprem daha az zarar verebilir. Günümüzde bile gelişmiş ölçüm aletlerine rağmen depremlerin şiddeti farklı merkezler tarafından farklı ölçülmektedir. Dolayısıyla yüzyıllar önce meydana gelmiş bir depremin büyüklüğünü tespit edebilmek oldukça zordur.

Bu çalışma geçmişteki depremlerden yola çıkarak günümüzde ve gelecekte meydana gelebilecek depremler için diğer bilim dallarına en azından periyodik aralık belirlemede ışık tutabilecek nitelikte olacaktır. Ele alınan depremleri kronolojik bir sıra ile vermeyi uygun gördük. Sadece Nikomedia merkezli depremleri değil, Nikomedia'yı etkileyen tüm depremlere çalışmamızda yer verdik.

Nikomedia'yı Etkileyen Depremler

M.S. 19 Depremi: Nikomedia ve Nikaia'da etkili olmuştur.[8] Depremin VI şiddetinde olduğu tahmin edilmektedir.

M.S. 24 Kasım 29 Depremi: Nikomedia ve Nikaia kentlerini etkilemiştir. Depremin merkezi olarak Kios (Gemlik) Körfezi düşünülmektedir. IX şiddetinde olduğu tahmin edilmektedir.[9]

M.S. 32 Depremi: Deprem tüm Bithynia eyaletinde etkili olmuştur. Nikaia'daki birçok ev yıkılmıştır.[10] Bu nedenle depremin merkez üssünün Nikaia olduğunu ancak

6 Y. Altınok-Ş. Ersoy et al., "Historical Tsunamis in the Sea of Marmara", *ITS 2001 Proceedings*, Number: 4-2, Session 4 (2001), s. 529.

7 Nielsen, *Urban Life*..., s. 31.

8 H. Soysal-S. Sipahioğlu et al.,*Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu M.Ö 2100-M.S. 1900)*, İstanbul, 1981, s. 40; F. Yavuz Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II: Roma Dönemi Bithynia*, KYÖD Tarih Yayınları, No:5, Kocaeli, 2007, s. 226; Fatih Adatepe ve Levent Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem Verilerinin İrdelenmesi", İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi, 19 (2006), s. 150.

9 F. Adatepe-L. Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem Verileri ve Paleosismolojisi", *Deprem Sempozyumu (23-25 Mart 2005)*, Kocaeli, 2005, s. 103; Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi*..., s. 226; A. Çalık Ross-F. Tülek-A. Bora, "Nikomedia (İzmit) Depremleri ve Arkeoloji", *Deprem Sempozyumu*, Kocaeli, 2005, s. 764.

10 N.N. Ambraseys and C. F. Finkel, "Long Term Seismicity of Istanbul and of the Marmara Sea Region", *Terra Nova*, 3 (1991), s. 535.

Nikomedia'da da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Prusa'da da hissedilmiştir.[11]

M.S. 69 Depremi: Nikomedia, imparator Vitellius döneminde (M.S. 69) meydana gelen bu depremde ağır hasar gördü.[12] Deprem sonucunda şehrin önemli bir bölümü yıkıldı. İmparator şehrin yeniden imarı için Roma imparatorluk hazinesinden yardım sağlanmıştır.13 Modern araştırmacılar depremin şiddetini VII olarak tahmin etmektedirler.[14]

M.S. 120 Depremi: M.S. 120'de meydana gelen bu deprem Kapıdağ Yarımadası, Nikomedia ve Nikaiabaşta olmak üzere tüm Bithynia bölgesinde ağır hasara yol açmıştır.[15] Nikomedia tamamıyla yıkılmış, Nikaia ise ağır hasar görmüştür.[16] Depremin hemen ardından Marmara Denizi'nde tsunami görülmüştür.[17] Antik kayıtlarda bu depremden birçok kez bahsedilmesi depremin yıkıcılığı hakkında önemli ipuçları verir. Hieronymus depremi şöyle anlatır:

"*Terrae motu facto Nicomedia ruit et Nicanae urbis plurima eversa sunt. ad quarum instaurationem Hadrianus de publico est largitus impensas*."[18]

Depremin Nikaia kentine de ağır hasar verdiğini anlıyoruz. Nikomedia'da bulunan ve imparator Hadrianus dönemine (M.S. 117-138) tarihlenen bir mezar steli muhtemelen bu depremde ölen insanlarla ilgilidir.[19] Yazıtın çevirisi şöyledir:

"Diogenes'in oğlu Thrason bu mezar taşını iki oğlu, 5 yaşındaki Dexiphanes ve 4 yaşındaki oğlu Thrason ve onları yetiştiren 25 yaşındaki Hermes için diktirdi. Depremin neden olduğu yıkıntılar arasında onları burada olduğu gibi kucaklıyordu."[20]

İmparator Hadrianus Nikomedia ve Nikaia'yı büyük oranda yıkan bu deprem sonrasında bölgeyi ziyaret etmiş ve her iki kente yakın ilgi göstermiştir. Hadrianus'un depremde yıkılan Nikaia ve Nikomedia kentlerini yeniden inşa ettiği söylenir.[21] İmparator, bu iki kentin yeniden yapılanma sürecinde büyük miktarlarda maddi destek sağlamıştır.[22] İmparatorun agoralar, yollar ve kent surlarında esaslı onarımlar yaptırdığı bilinmektedir.[23] İmparatorun cömert bağışları sonucu her iki kentde "Hadriane" unvanını aldı.[24] Hadrianus dönemine tarihlenen ve imparator *procurator*'u ve yerel yüksek bir memuriyeti elinde tutan Patrocleus adına dikilen bir yazıt onun imparatorun bir fermanı doğrultusunda, muhtemelen aynı deprem sonrasında başlatılan inşaat programının *curator*'u olduğunu belirtir.[25] Ayrıca imparatorun bu yardımı sonrasında kent halkı şükranlarını belirtmek amacıyla, basılan

11 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150; Soysal et al.,*Türkiye ve Çevresinin…*, 1981, s. 40.
12 W. Ruge, "Nikomedia", *RE*, XXXIII (1936), s. 473; *Chron. Pasch.*, 460,16; Mal. *chron.* 10, 259; Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150; Soysal et al., *Türkiye ve Çevresinin…*, s. 40; E. Guidoboni- A. Comastri-G. Traina, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to 10th Century*, Instituto Nazionale di Geofisica, Rome, 1994.
13 Mal. *chron.*, 259; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150.
14 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel…", s. 103.
15 Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Guidoboni et al., *Catalogue of Ancient…*, 1994; Altınok-Ersoy et al., "Historical Tsunamis…", s. 529-530; Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150; Nusret Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri (M.Ö. 427- M.S. 1912,) Marmara Denizindeki Tsunami'ler*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 95; Soysal et al., *Türkiye ve Çevresinin…*, s. 40 vd; Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia…", s. 1480.
16 Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150.
17 Altınok-Ersoy et al., "Historical Tsunamis…", s. 530.
18 Hier. *chron.* 198, 9: *"Bir yer sarsıntısıyla Nikomedia yıkıldı ve Nikaia büyük zarar gördü. Hadrianus onarım için halka cömertçe yardımda bulundu."*; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 2.
19 Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri …", s. 764.
20 Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri…", s. 764.
21 S. Mitchell, "Imperial Building in the Eastern Roman Provinces", *HSPh*, 91 (1987), s. 351; B. F. Harris, "Bithynia. Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism.", ANRW, 2.7.7 (1980), s. 895. Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia …", s. 1480.
22 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, vol. I-II, Princeton, 1950, s. 614; Nielsen, Urban Life…, s. 147.
23 Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 3.
24 Mitchell, "Imperial Building …", s. 351; 361.
25 Mitchell, "Imperial Building …", s. 351; *IGR* III 1545; *ILS* 8867.

sikkeler üzerinde imparatora atfen "Restitutor Nikomedia" unvanına yer vermiştir.[26] Nikaia kentinin doğu ve kuzey kapılarında Hadrianus adına dikilmiş onur yazıtları, bu depremde yıkılan kentin yeniden ayağa kaldırılmasında imparatorun katkısını ispatlar.[27] Günümüz deprem uzmanları bu depremin şiddetini VIII olarak tahmin etmişlerdir.[28]

M.S. 128 Depremi: Bu şiddetli depremde Nikomedia'nın önemli bir kısmı hasar görmüştür.[29] Bazı kaynaklar bu depremin tarihini 129 yılı olarak vermektedir. [30]

M.S. 170 Depremi: Roma'nın filozof imparatoru Marcus Aurelius döneminde meydana gelen bu deprem Ephesus'dan Nikomedia'ya kadar olan bölgede etkili olmuştur.[31] Antik kaynaklar depremi şöyle anlatır:

"*Asiaeque Ephesus ac Bithyniae Nicomedia constratatae terrae motu, aeque ac nostra aetate Nicomedia Cereali consule*."[32]

Nikomedia ve civarında yıkıma neden olan bu depremin şiddeti VIII olarak tahmin edilmektedir.[33]

M.S. 3 Mayıs 181 Depremi: İmparator Commodus dönemine (M.S. 180-192) tarihlenen bu deprem Nikomedia'dan Adapazarı'na kadar olan bölgeyi etkilemiştir.[34] Commodus depremde yıkılan kentin yeniden imarı için maddi yardımda bulunmuştur. Malalas sarsıntıların Mayıs'tan Ağustos ayına kadar sürdüğünü yazar[35] ve depremi tanrısal bir ceza olarak görür. Malalas bu deprem hakkında şunları yazar:

"İmparator Commodus döneminde Nikomedeia, Bithynia eyaletinin metropolisi, tanrısal bir gazabın kurbanı oluyordu. Bu felaket Sakarya Irmağına kadar olan bölgeyi etkiliyor ve sarsıntılar 3 Mayıs'ta gün boyunca ve gün ağarıncaya kadar sürüyordu."[36]

M.S. 269 Depremi: İmparator Claudius Gothicus döneminde (M.S. 268-270) meydana gelen bu deprem Nikomedia'dan Dacibzya'ya (Gebze) kadar olan bölgede etkili olmuş ve büyük yıkıma yol açmıştır.[37] Malalas depremi "tanrının gazabından kaynaklanan felaket" olarak tanımlar ve depremden sonra su baskınları olduğunu belirtir.[38] Bu da bize depremden sonra özellikle sahil bölgelerini etkileyen tsunami olduğunu gösterir.

Depremin kente verdiği zarar o kadar büyük olmuştur ki, kent uzun süre harabe halinde kalmıştır. Hatta depremden üç sene sonra M.S. 272'de ordusuyla kentten geçen imparator Aurelian (M.S. 270-275)depremin bıraktığı izleri bizzat görmüştür.[39]

350 Depremi: Nikomedia ve Nikaia'da etkili olmuş bir depremdir. VIII şiddetinde olduğu tahmin edilmiştir.[40]

355 Depremi: Bu yıkıcı depremin merkezinin Nikomedia olduğunu biliyoruz.[41]

26 Harold Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, *Nerva to Hadrian*, vol: III, London, 1936, s. 524, Nr.1827 ve lev. 97/1.
27 Nielsen, Urban Life …, s. 53, 55; Karagöz, "Eski Anadolu…", s. 48.
28 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel…", s. 103; Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*…, s. 95.
29 *Chron. Pasch*, 476; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity…", s. 535.
30 Soysal et al., *Türkiye ve Çevresinin*..., s. 40 vd.; Guidoboni, *Catalogue of Ancient*..., 1994; Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Deprem…", s. 150; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 3.
31 Şahin, "Antik Kaynaklarda…", s. 3.
32 Aur. Vict., XVI, 12; Şahin, "Antik Kaynaklarda…", s. 3.
33 Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*…, s. 95.
34 Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535.
35 Mal. *chron.* 12, 289, 8; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 3.
36 Mal. *chron.* 12, 289, 8; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 3-4.
37 Mal. *chron.*, 12, 298 vd.; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 4.
38 Mal. *chron.*, 299.
39 Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri…", s. 764.
40 Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*…, s. 95; Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150.
41 A.R. Ganse and J.B. Nelson, *Catalog of Significant Earthquakes 2000 B.C.-1979*, National Geophysical and Solar-Terrestrial Data Center, Colorado, 1981, s. 1.

24 Ağustos 358 Depremi: Depremin tarihiyle ilgili tartışmalar vardır. Ammianus Marcellinus depremin 24 Ağustos 358 günü şafak vaktinde meydana geldiğini belirtir.[42] *Chronicon Pashale*'da ise depremin 359 yılı Ekim ayında olduğu yazıyor.[43] Sozomenus depremin Nikaia ve Perinthus başta olmak üzere tüm çevre kentleri etkilediğini söyler.[44] Marcellinus Asya, Makedonya ve Pontus'da hissedildiğini söylediği[45] bu depremi trajik bir şekilde tasvir eder:

"*Bu günlerde korkunç depremler Makedonya, Asya ve Pontus bölgelerinde birçok kenti ve dağı sürekli yer sarsıntılarıyla salladı. Anılmaya değer diğer türlü felaketler arasında Nikomedia'nın, yani Bithynia'nın başkentinin yok oluşu özellikle önemlidir. Kentin yıkılışını gerçeğe uygun biçimde ve kısaca anlatmak istiyorum. 24 Ağustos'ta sabahın alaca karanlığında kara bulutlar az önce açık ve berrak olan gökyüzünü kaplıyor ve ortalık kararıyordu. Güneş parlaklığını yitiriyor göz gözü görmez oluyordu. Böylece gözler görme yeteneğini yitiriyor, yeryüzü kirli bir sisle kaplanıyordu. Daha sonra, sanki tanrı kader tayin edici yıldırımlarını fırlatmış ve sanki rüzgarları dünyanın dört bir ucundan salıvermiş gibi, çılgın fırtınaların dehşeti yeryüzünü kasıp kavurmaya başlıyordu. Bunların darbeleri altında dağlardan gelen bir uğultu ve kıyılardan yükselen bir çatırtı duyuluyordu. Bunu korkunç bir yer sarsıntısı eşliğinde rüzgar anaforları ve şimşekler takip ediyor, kenti ve banliyölerini temelden yıkıyordu. Tepenin yamacındaki binalar yıkılarak birbiri üzerine düşüyordu. Yıkılmanın gümbürtüsünden yer gök inliyordu. Bu arada eşlerini ve çocuklarını ya da yakınlarını arayan insanların birbirine karışan canhıraş çığlıkları ayyuka çıkıyordu. Nihayet ikinci saatin sonunda, üçüncü saatin bitiminden önce, tekrar açılan ve berraklaşan hava o ana kadar görünmez durumda kalan ceset yığınlarını göz önüne seriyordu. Bazıları üzerlerine düşen yıkıntıların altında kalıp ölmüştü; bazıları ise boğazlarına kadar moloz altında kaldılar ve yardım gelmediği için öldüler. Bunlara yardım eden birileri olmuş olsaydı, sağ kalabilirlerdi. Bazıları ise, odunların ve çıkıntılı kerestelerin keskin yerlerine mıhlanıp kaldılar. Çoğunluk, ilk şok sırasında öldü, kısa süre önce insanların olduğu yerlerde ceset yığınlarından başka hiçbir şey kalmamıştı. Bazıları evlerinin yıkılan çatıları arasında yaralanmadan kalmışlardı ancak onların da acı ve açlıktan ölmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu…*"[46]

42 Amm. Marc., XVII. 1-8; Turhan Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında İzmit Depremi (MS 358)", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2003, sayı: 109, c. 19, s. 25; G. Downey, "Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454", *Speculum*, 30 (1955), s. 596; Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri…", s. 764; Ruge, "Nikomedeia", s. 478; Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150.

43 Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında …", s. 25.

44 Soz.,*hist.eccles.*, IV. 16: "…çok sayıda insan öldü. Canını kurtarabilenler içerlere ve ıssız bölgelere kaçtılar. …alevler her yere ulaşarak tüm çevredeki maddeleri içine aldı ve tüm kenti bir alev yığınına çevirdi. Evlere girmek olanaksızdı, alevlerden kurtulabilenler kaleye kaçtılar."; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında…", s. 24; Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi…*, s. 227-228.

45 Amm. Marc., XVII, 7, 1-8; Downey, "Earthquakes at Constantinople …", s. 596.

46 Amm. Marc. XVII, 7, 1-6: *"Isdem diebus terrae motus horrendi per Macedoniam Asiamque et Pontum adsiduis pulsibus oppida mutla concusserunt et montes. İnter monumenta tamen multiformium aerumnarum eminuere Nicomediae clades, Bithyniae urbium matris, cuius ruinarum eventum vere breviterque absolvam. Primo lucis exortu diem nonum kal. Septembrium concreti nubium globi nigrantium laetam paulo ante caeli speciem confuderunt et amendato solis splendore nec contigua vel adposita cernebantur: ita oculorum obtutu praestricto humo involutus crassae caliginis squalor insedit. Dein velut numine sumo fatales contorquente manubias ventosque ab ipsis excitante cardinibus magnitudo furentium incubuit procellarum, cuius inpetu pulsorum auditus est montium gemitus et elisi litoris fragor, haecque secuti typhones atque presteres cum horrifico tremore terrarum civitatem et suburbana funditus everterunt. Et quoniam adclivitate collium aedes pleraeque devehebantur, aliae super alias concidebant reclangentibus cunctis sonitu ruinarum inmenso. İnter quae clamoribus varis celsa culmina resultabant quaeritantium coniugium liberosque et siquid necessitudines artae constringunt. Post horam denique secundam, multo ante tertiam, aer iam sudus et liquidus latentes retexit funereas strages. non nulli enim superruentium ruderum vi nimia constipati sub ipsis interiere ponderibus. quidam collo tenus aggeribus obruti cum superesse possent siqui iuvissent, auxiliorum inopia necabantur. alii lignorum exstantium acuminibus fixi pendebant. Uno ictu caesi conplures, paulo ante homines, tunc promiscuae strages cadaverum cernebantur. quosdam domorum inclinata fastigia intrinsecus serabant intactos, angore et inedia consumendos. inter quos Aristaenetus affectatam recens dioecensin curans vicaria potestate, quam Constantius ad honorem uxoris Eusebiae Pietatem cognominarat, animam hoc casu cruciatam diutius exhalavit.*"; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 5-6; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında…", s. 25.

Ammianus Marcellinus ve Libanius bu depremde yerle bir olan Bithynia eyaletinin başkenti olan Nikomedia için ağıtlar yakmışlardır.[47] Libanius Nikomedia'da yaşadığı 344-359 arasındaki beş yılı hayatının en mutlu dönemi olarak belirtir ve *Nikomedia Üzerine* adlı eserinde 358 depreminde yıkılan kenti anlatır.[48] Libanius deprem nedeniyle şehrin görkemli binalarının (sütunlar, çeşmeler, meydanlar, kütüphaneler, tapınaklar, hamamlar) yıkıldığını,[49] yamaçlardaki evlerin birbirinin üstüne düştüğünü belirtir.[50] Binlerce insan yıkıntılar altında can vermiştir. Eyalet vali yardımcısı ve yıkılan Piskoposluk Kilisesinin enkazı altında kalan iki piskopos da ölenler arasındaydı.[51] Antoninler döneminde yapılan büyük hamam kompleksi de bu depremde tamamen yıkılmış[52] ve iki yüz yıl boyunca harabe olarak kalmıştır.[53]

Hieronymusda depremde Nikomedia'nın temelden yıkıldığını yazmaktadır:

"*Nicomedia terrae motu funditus euersa uicinis urbibus ex parte uexatis*."[54]

Bu korkunç depremin ardından başlayan büyük yangın kentte ayakta kalan binaları kül etmiş ve enkaz altından kurtarılabilecek insanların da ölümüne yol açmıştır.[55] Yangın depremdeki ölü sayısının artmasına neden olmuştur. Depremden iki sene sonra kentten geçen imparator Iulianus (M.S. 360-363) zarar gören kamu binalarının onarılması için büyük maddi yardımlarda bulunmuştur.[56] Ammianus Marcellinus olayı şöyle aktarır:

"*…Iulianus…Constantinopolis'ten yola çıkıp Nicomedia'ya vardı. Burası bir zamanların ünlü bir kenti olup, imparatorların büyük masraflarıyla öylesine mamur bir duruma gelmişti ki, özel ve kamuya ait çok sayıda binaların iyi bilinenleriyle, ebedi kentin (Roma) bir bölümü sanılabilirdi. İmparator, binaların kül yığınları arasındaki acıklı durumunu görünce, ruhunun sıkıntısını sessizce akıttığı gözyaşlarıyla açığa vurdu ve yavaş adımlarla kraliyet sarayına doğru yürüdü.*"[57]

Günümüz deprem uzmanları eldeki verilerden yola çıkarak bu depremin büyüklüğünü (M= Magnitüd) 6,4[58], şiddetini (I) ise VIII[59] olarak hesaplamışlardır.[60] F. Adatepe ve L. Erel

47 Amm. Marc. XVII, 7, 1-8; Soz., *hist.eccles.*, IV. 16; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında …", s. 25.

48 Lib. *Or.* 51-53; Nielsen, *Urban Life…*, s. 161.

49 Nielsen, *Urban Life…*, s. 24; Lib., *Or.* 61.17: *"Daha dün bir şehir; fakat bugün topraklara gömülmüş olan İzmit, sessizlik içinde ağlamalıdır. Onu süsleyen nice kamu, özel binalar, birbirinin üstüne devrildiler! Tersaneden bahçelere kadar hepsi harap oldu. Onu ünlü yapmaya yeten mahkemeleri, birçok tapınakları, hamamları, sarayları, tiyatroları yıkıldı."*; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity…", s. 535; Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi…*, s. 228.

50 Amm. Marc., XVII. 1-8; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında …", s. 25.

51 Amm. Marc. XVII. 1-8; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında …", s. 24-25; Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150.

52 Lib.,*Or.* 61; Nielsen, *Urban Life…*, s. 153.

53 Nielsen, *Urban Life…*, s. 162; Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia…", s. 1485.

54 Hier., *chron.* 241, 3; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 8.

55 Amm. Marc., XVII. 7; Nielsen, *Urban Life…*, s. 161; Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında…", s. 25.

56 Amm. Marc., XXII, 9.3; W. Ruge, "Nikomedia", *RE,* XXXIII (1936), s. 478.

57 Amm. Marc. XXII, 9, 3-5: "*…Nicomediam venit urbem antehac inclytam, ita magnis retro principum amplificatam inpensis, ut aedium multitudine privatarum et publicarum recte noscentibus regio quaedam urbis aestimaretur aeternae. 4 Cuius moenia cum vidisset in favillas miserabiles concidisse, angorem animi tacitis fletibus indicans pigriore gradu pergebat ad regiam, hoc maxime aerumnis eius inlacrimans, quod ordo squalens occurrit et populus nimium quantum antehac florentissimus; et agnoscebat quosdam ibidem ab Eusebio educatus episcopo, quem genere longius contingebat. 5 Hic quoque pari modo ad reparanda, quae terrae subverterat tremor, abunde praestitis plurimis per Nicaeam venit ad Gallograeciae fines, unde dextrorsus itinere declinato Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnae delubra, a quo oppido bello Punico secundo, carmine Cumano monente per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam*."

58 Bu büyüklükte bir depremin yaklaşık 100 km. yarıçapındaki yerleşim yerleri için yıkıcı etkisi görülebilir. (*http://www.yerbilimleri.gen.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti/,* 19.02.2015)

59 Bu şiddetteki depremde özel olarak yapılmış binalarda hafif hasar meydana gelir. Büyük ve iyi inşa edilmemiş yapılarda kısmi hasar, kötü yapılmış binalarda büyük hasar oluşur. Kolonlar, anıtlar ve duvarlar devrilir. (*http://www.yerbilimleri.gen.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti/*, 19.02.2015)

60 B. Alpar-Y. Altınok et al., "Tsunami Hazard Assesment in İstanbul", *Turkish J. Marine Sciences*, 9 (1), 2003, s. 8. Diğer bir araştırma bu depremin şiddetini IX olarak tahmin etmiştir. (Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel…", s. 103.).

ise depremin şiddetini IX olarak tahmin etmişlerdir.[61] Sancaklı'ya göre depremin şiddeti IX-XI arasındadır.[62] Depremde Marmara denizinde tsunami oluşmuştur.[63]

Antik kaynaklar bu depremde Nikomedia'da yüz binden fazla insanın hayatını kaybettiğini belirtmektedirler. Belki bu rakam o zaman için çok abartılı gelebilir ama bize depremin yıkıcılığı ve insanların içine düştüğü dehşeti göstermesi açısından önemlidir.

Bu deprem Hristiyanlık tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurur. İmparator II. Constantinus (337-361) Hıristiyanlar arasındaki tartışmalara çözüm bulmak amacıyla 358 yılında Nikomedia'da toplamayı kararlaştırdığı genel konsülün yerini deprem nedeniyle değiştirmek zorunda kalmıştır.[64] Depremi yolda haber alan piskoposlar geri dönmüşlerdir. Putperestler propaganda faaliyetlerine başlamışlar ve depremde katedralin yıkıldığını ve birçok piskoposun öldüğü haberini yaymışlardır.[65]

10 Aralık 362 Depremi: Ammianus'a göre Nikomedia'da 358'deki büyük depremde hasar gören ancak ayakta kalan az sayıdaki yapı bu depremde tamamen yıkılmıştır.[66] Ayrıca Nikaia kentinin önemli bir bölümü tahrip olmuştur.[67] Günümüz deprem uzmanlarına göre bu depremin şiddeti VIII'dir.[68]

11 Eylül 368 Depremi: Merkezi Nikaia olmasına rağmen Nikomedia'da da ağır hasara yol açmıştır.[69] Nikaia surları hasar görmüş, SenatoSarayı yıkılmıştır. Deprem Ariusçuluk mezhebini benimseyen imparator Valens (364-368) ve piskopos Eudoksius'a tanrının bir uyarısı olarak görülmüştür.[70] Depremin şiddeti VII olarak tahmin edilmektedir.[71]

Hieronymus depremin şiddetini şu kısa notuyla gözler önüne serer:

"*Nicaea, quae saepe ante corruerat, terrae motu funditus eversa*."[72]

Bu dönemde Hıristiyanlığın iç çekişmelerinin ve teolojik tartışmalarının en yoğun olduğu dönemdi. Ariusçuluk mezhebini benimseyen imparator Valens ve piskoposu Eudoksius birçok Hıristiyan tarafından depremin baş sorumlusu olarak gösterildiler. Güya tanrı onları sapkınlıklarından dolayı cezalandırmıştı. Kilise tarihi yazarı Sozomenus bu durumu şöyle özetler:

"*Bu sırada beklenmedik bir şekilde birçok yerde taş büyüklüğünde dolu afeti olmasına ve pek şiddetli yer sarsıntılarının bazı kentlerde ve bu arada Nikaia'da da feci yıkıma yol açmasına rağmen imparator Valens ve piskopos Eudoksios, kendilerinden farklı düşünen*

61 Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 143.
62 Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri…*, s. 32.
63 Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Alpar et al., "Tsunami Hazard…", s. 8; Ganse and Nelson, *Catalog of Significant …*, s. 1; Altınok-Ersoy et al., "Historical Tsunamis…", s. 530; Guidoboni et al., *Catalogue of Ancient…*, 1994;Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem…", s. 144.
64 Kaçar, "Eskiçağ Kaynaklarında…", s. 25.
65 Soz., *hist.eccles*., IV, 16; Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi…,* s. 88-89.
66 Amm. Marc. XXII, 13, 5: *"Et quartum nonas Decembres, vergente in vesperam die, reliqua Nicomedia conlapsa est terrae motu…."*; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity…", s. 535; Nielsen, *Urban Life…*, s. 161; Ulugün et al., *Kocaeli ve Çevresi…*, s. 89; Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri…", s. 764; Adatepe ve Erel, "İznik Tarihsel Dönem Deprem…", s. 150; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 9; Güney, "Eski Çağ'da Nikomedia…", s. 1485; Peter van Nuffelen, "Earthquakes in A.D. 363–368 and the date of Libanius, Oratio 18", *Classical Quarterly*, 56 (02), 2006, s. 657-658.
67 Amm. Marc. XXII, 13, 5: *"Nicomedia conlapsa est terrae motu, itidemque Nicaeae portio non mediocris*."
68 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel…", s. 103.
69 Mal. *chron.* 342; Sokr. *hist.eccles.*, IV. 11, 4; Ganse and Nelson, *Catalog of Significant…*, s. 1; Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535.
70 Soz. *hist.eccles.* IV, 11, 4; Kamil Doğancı, "Bursa ve Civarını Etkileyen Depremler (M.S. 4. Yüzyıla Kadar)", *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, ed. Nurcan Abacı, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Bursa, 2001, s. 66.
71 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem …", s. 103.
72 Hier. *chron.* 245, 14: *"Daha önceleri de sık sık yıkılan Nikaia, bir yer sarsıntısıyla temelden yıkıldı."*; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 9.

Hıristiyanları kovuşturmaktan vazgeçmiyorlardı."[73]

26 Ocak 447 Depremi: II. Theodosius döneminde (M.S. 408-450) meydana gelen bu deprem Constantinopolis, Bithynia, Frigya ve Çanakkale'yi de içine alan geniş bir alanda hissedilmiştir.[74] Antik yazarlardan sadece Malalas bu deprem hakkında bilgi verir:

"Bu imparator zamanında Bithynia'nın metropolü Nikomedeia tanrısal gazapla yıkılıyordu. O, akşamın geç vaktinde gelen bu felakete beşinci kez uğruyor ve yere gömülüp yarılan deniz içinde batıp gidiyordu."[75]

Depremde bölgedeki birçok yerleşim yeri hasar görmüştür. Constantinopolis'deki kamu binaları, evler ve kenti çevreleyen surlar yıkılmıştır.[76] Marmara Denizi'nin yükselmesiyle Nikomedia'nın birçok yerinde su baskınları görülmüştür.[77] Günümüz deprem uzmanları eldeki verilerden yola çıkarak bu depremin büyüklüğünü (M= Magnitüd) 7,3, şiddetini (I) ise VIII olarak hesaplamışlardır.[78] Bazı deprem uzmanları ise depremin şiddetini VI olarak tahmin etmiştir.[79]

25 Eylül 478 Depremi: Helenepolis ve Nikomedia'da büyük can ve mal kaybına yol açmıştır.[80]

480 Depremi: Deprem tüm Marmara Bölgesi'ni etkilemiştir. Hellespontus, Constantinopolis, Nikomedia, Gelibolu ve Bozcaada en çok hasar gören yerler olmuştur.[81] Depremin hemen ardından ortaya çıkan tsunami özellikle sahil bölgelerine büyük zarar vermiştir.[82] Günümüz deprem uzmanları eldeki verilerden yola çıkarak bu depremin büyüklüğünü (M= Magnitüd) 7,2, şiddetini (I) ise IX olarak hesaplamışlardır.[83]

488 Depremi: Nikomedia ve Karamürsel civarında etkili olmuştur. VIII şiddetinde olduğu düşünülmektedir.[84]

551 Depremi: Nikomedia Körfezi ve doğusunda etkili olan bir depremdir.[85]

15 Ağustos 553 Depremi: Deprem başta Nikomedia ve Constantinopolis olmak üzere tüm Marmara Bölgesi'nde hissedilmiş ama en çok yıkım Constantinopolis ve Nikomedia'da olmuştur. Malalas depremi ve devamındaki gelişmeleri şöyle anlatır:

"... Ağustos ayında korkunç bir deprem oldu. Byzantion'daki birçok bina, hamam ve surların bazı bölümleri zarar gördü. Bu felaket sırasında Konstantinos Meydanı'ndaki heykelin elindeki mızrak düştü ve 2 metre yere saplandı. Enkaz altında birçok insan telef oldu. Birçok diğer kent, bu arada Nikomedeia'nın bir kısmı, bu felakette yıkıldı. Enkazın altından günlerce sonra insanlar canlı olarak kurtarıldılar. Deprem 40 gün boyunca kendini hissettirdi."[86]

73 Soz., *hist.eccles.,* VI, 10, 2; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 9-10.

74 N. Ambraseys and Costas Synolakis, "Tsunami Catalogs for the Eastern Mediterranean, Revisited", *Journal of Earthquake Engineering*, 14: 3, 2010, s. 320; N. Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of 2000 Years of Seismicity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008; Downey, "Earthquakes at Constantinople…", s. 597; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 11.

75 Mal. *chron.* 14, 363; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 11.

76 Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535.

77 Guidoboni et al., *Catalogue of Ancient*...,1994; Altınok et al., "Historical Tsunamis…", s. 530.

78 Alpar, B.-Altınok, Y. et al., "Tsunami Hazard Assesment in İstanbul", *Turkish J. Marine Sciences*, 9 (1), 2003, s. 8. Başka bir araştırma depremin şiddetini IX olarak tahmin etmiştir. (Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 103.

79 Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*..., s. 96.

80 Ross et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri …", s. 764.

81 Guidoboni et al., *Catalogue of Ancient*...; 1994; Altınok et al., "Historical Tsunamis…", s. 530.

82 Altınok et al., "Historical Tsunamis …", s. 530.

83 Alpar et al., "Tsunami Hazard…", s. 8.

84 Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*..., s. 96.

85 C. Yaltırak-M.K. Erturaç et al., "Marmara Denizinde Tarihsel Depremler: Yerleri, Büyüklükleri, Etki Alanları ve Güncel Kırılma Olasılıkları", *Türkiye Kuvaterneri* Çalıştayı IV, İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 174, 177.

86 Mal. *chron.*, 18, 486, 23-487, 1-9; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 12.

Malalas depremin 40 gün aralıklarla devam ettiğini söylerken artçı depremlerden bahsetmektedir. Bu artçılar, ana deprem kadar şiddetli olmasalar da, ilk sarsıntıda ağır hasar gören binalar artçı depremlerin şiddetine dayanamamış olmalıdır.

14 Aralık 557 Depremi: Constantinopolis ve Nikomedia Körfezinde etkili olmuştur. Özellikle Constantinopolis'de kamu binaları ve evlerin büyük bölümü yıkılmıştır. Birçok can kaybı olmuştur.[87] Günümüz deprem uzmanları eldeki verilerden yola çıkarak bu depremin büyüklüğünü (M= Magnitüd) 7,0, şiddetini (I) ise IX olarak hesaplamışlardır.[88]

No	Tarih	Etkilenen Bölge	Tahmini Şiddet
1	M.S. 19	Nikomedia, Nikaia	VI
2	24 Kasım 29	Nikomedia, Nikaia	IX
3	32	Nikomedia, Nikaia, Prusa	VIII
4	02 Ocak 69	Nikomedia, Nikaia	VII
5	120	Nikomedia, Nikaia	VIII
6	128	Nikomedia, Nikaia	?
7	170	Ephesus, Nikomedia	VIII
8	3 Mayıs 181	Nikomedia	?
9	269	Nikomedia, Dacibzya	?
10	03 Ekim 350	Nikomedia, Nikaia	VII
11	355	Nikomedia	?
12	24 Ağustos358	Nikomedia, Nikaia, Contantinopolis	IX
13	10 Aralık 362	Nikomedia, Nikaia, Constantinopolis	VIII
14	11 Ekim 368	Nikaia, Nikomedia	VII
15	08 Aralık 447	Nikomedia, Constantinopolis, Nikaia	IX
16	25 Eylül 478	Helenepolis, Nikomedia	?
17	480	Constantinopolis, Nikomedia, Hellespontus	IX
18	488	Nikomedia, Perinthus	VIII
19	551	Nikomedia	?
20	553	Nikomedia, Constantinopolis	VIII ?
21	14 Aralık 557	Constantinopolis, Nikomedia	IX

Tablo 1: Eskiçağda Nikomedia (İzmit)ve Civarını Etkileyen Depremler[89]

Sonuç

Çalışmamızdaki dikkati çeken en önemli nokta, bu kadar sık deprem yaşanmasına rağmen Nikomedia'nın yerinin değiştirilmemesidir. Kent defalarca yıkılmasına rağmen aynı yerde tekrar tekrar inşa edilmiştir. Bunun temel nedeni o dönemde depremlerin tanrılarla ilişkilendirilmesi ve depremlerin tanrıların insanları cezalandırma aracı olduğuna inanılması idi. Hem pagan hem de Hristiyanlık döneminde depremler tanrıların cezası veya uyarısı olarak görülmüştür. Depremlerin ortaya çıkmasının bilimsel nedenleri bilinmediği için, aynı yerde kent yeniden kurulmuş ve insanlar yaşamaya devam etmiştir. Bu seçimde kentin kurulduğu coğrafyanın stratejik konumu da şüphesiz etkili olmuştur. Roma imparatorluğunun merkezinde yer alan kent hem Doğu hem de Batı'ya kolayca ulaşabilecek bir konumda bulunuyordu. İmparator Diokletianus'un burasını başkent yapmasının altında yatan asıl neden de budur. Constantinopolis başkent olduktan sonra da Nikomedia'nın önemi azalmamıştır. Çünkü başkent Constantinopolis'i doğuya bağlayan yollar Nikomedia üzerinden geçiyordu. Geç dönemlere kadar kent, Roma imparatorlarının ana konaklama merkezi olma özelliğini sürdürmüştür.

87 Ambraseys and Finkel, "Long Term Seismicity …", s. 535; Theophan. *chron.*, 357.
88 Alpar et al., "Tsunami Hazard …", s. 8.
89 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem…", s. 143, Soysal et al.,*Türkiye ve Çevresinin*..., s. 40 vd.

Depremlerin Nikomedia kentindeki yıkıcı etkisi sadece depremlerin şiddetiyle açıklanamaz. İnşaatlarda kullanılan malzemeler yeterli dayanıklılığa sahip değildi:

"Efendim, Nikaia tiyatrosu henüz bitmemiş…10 milyon sestertius'tan fazla para çarçur edilmiş, korkarım tüm masraf boşuna yapılmış. Çünkü yapı bugünkü haliyle çökmüş olup, üzerinde büyük çatlaklar oluşmuş. Bu durum, toprağın yumuşak ve nemli oluşundan ya da malzemenin kalitesiz ve dayanıksız oluşundan ileri gelmiş olabilir…"[90]

Üstelik mimar ve mühendislerin mesleki açıdan yetersiz oldukları, hatta malzemeden çaldıkları konusunda Plinius'un mektuplarında sağlam deliller vardır:

"…çünkü yapı düzensiz olduğu gibi, bölümler arasında ilişki de yok. Ayrıca şimdi rekabetçi durumda bulunan bir mimarın iddiasına göre, inşaat başlayıp 22 ayak kalınlığındaki duvarlar kırpıntı taşlarla doldurulduğu ve tuğla ile kaplanmadığı için, üstlerindeki yükü çekemeyebilirlermiş."[91]

Diğer bir konuda da depremlerde en çok hasarı kamu binalarının görmesiydi. Bithynia valisi Plinius eyaletteki mimar ve mühendisleri yeterli görmemiş olacak ki, imparator Traianus'dan kamu binalarının inşasında görev yapacak mimarlar istemiştir.

Tablo-1'de Nikomedia'da M.S. 6. yüzyıl sonuna kadar olan süreçteki depremleri kronolojik olarak sıraladık. Tespit ettiğimiz tüm depremler Milattan sonraki yıllara tarihleniyor. Milattan önceki tarihlerde de bölgede birçok depremin meydana gelmiş olması muhtemeldir. Ancak günümüze ulaşan edebi, nümizmatik ve epigrafik kaynaklar Milattan önceki Nikomedia depremleri hakkında sessiz kalır.

Tablo-1'de de görüleceği gibi M.S. 1. yüzyılda Nikomedia'da en küçüğü VI, en büyüğü IX şiddetinde olan dört deprem tespit edilmiştir. Aynı şekilde M.S. 2. yüzyılda da kenti etkileyen dört deprem tespit edilmiştir. Bu depremlerin ikisinin VIII şiddetinde olduğu düşünülüyor. Diğer iki depremin şiddetini tahmin etmek için elimizde yeterli veri bulunmuyor. M.S. 3. yüzyılda şiddetini tespit edemediğimiz bir deprem meydana geliyor. M.S. 4. yüzyıl Nikomedia depremlerinin zirve yaptığı yüzyıl olmuştur. Tespit edilen beş depremin en şiddetlisi 24 Ağustos 358 tarihli olanıdır. IX şiddetinde olduğu düşünülen bu deprem aynı zamanda hakkında en çok kaynağa sahip olduğumuz depremdir. M.S. 5. yüzyıldaki depremler genellikle Constantinopolis merkezli olmasına rağmen, Nikomedia'da da büyük hasarlara yol açmıştır. Bu yüzyılda tespit edilen dört depremden iki tanesi IX şiddetinde, bir tanesi de VIII şiddetindedir. M.S. 6. Yüzyılda üç deprem tespit edilmiştir. Bu depremlerin de VIII ve IX şiddetinde oldukları düşülmektedir. Tabloyu incelediğimizde M.S. 3. yüzyıl hariç, her yüzyılda ortalama dört tane büyük deprem olduğu görülür. Elimizdeki verilere göre Nikomedia'daki depremlerin tekrarlanma aralığı en az 50 en fazla 300 yıldır.[92] Tablodan da görüleceği üzere Nikomedia'da hemen her 100 yılda bir büyük bir deprem olmuş ve kenti harabeye çevirmiştir.

90 Plin. *Epist.* X, 39; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 13.
91 Plin. *Epist.* X, 39; Şahin, "Antik Kaynaklar…", s. 13.
92 Adatepe ve Erel, "İznik'in Tarihsel…", s. 104.

KAYNAKLAR

Modern Kaynaklar

Adatepe, Fatih ve Erel, Levent, "İznik Tarihsel Dönem Verilerinin İrdelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yer Bilimleri Dergisi*, cilt: 19, sayı: 2, İstanbul, 2006, s. 141-150.

Adatepe, Fatih ve Erel, Levent, "İznik'in Tarihsel Dönem Deprem Verileri ve Paleosismolojisi", *Deprem Sempozyumu (23-25 Mart 2005)*, Kocaeli, 2005, s. 102-104.

Alpar, B.-Altınok, Y. et al., "Tsunami Hazard Assesment in Istanbul", *Turkish J. Marine Sciences*, 9 (1), 2003, s. 3-29.

Altınok, Y.-Ersoy, Ş. et al., "Historical Tsunamis in the Sea of Marmara", *ITS 2001 Proceedings*, Session 4, Number: 4-2, s. 527-534.

Ambraseys, N., *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of 2000 Years of Seimicity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Ambraseys, N. and Finkel, C. F., "Long Term Seismicity of Istanbul and of the Marmara Sea Region", *Terra Nova*, 3, 1991, s. 527-539.

Ambraseys, N. and Synolakis, C., "Tsunami Catalogs for the Eastern Mediterranean, Revisited", *Journal of Earthquake Engineering*, 14: 3 (2010), s. 309-330.

Doğancı, K., "Bursa ve Civarını Etkileyen Depremler (M.S. 4. Yüzyıla Kadar)", *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, ed. Nurcan Abacı, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Bursa, 2001, s. 61-66.

Downey, G., "Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454", *Speculum*, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1955), s. 596-600.

Ganse, A.R.-Nelson, J. B., *Catalog of Significant Earthquakes 2000 B.C.-1979*, National Geophysical and Solar-Terrestrial Data Center, Colorado, 1981.

Guidoboni, E., *Terremoti Prima del Mille in İtalia e nell'area Mediterranea. Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th Century*, Ed. Alberto Comastri-GiustoTraina, translated by B. Phillips, Roma, 1994.

Güney, Hale, "Antik Çağ'da Nikomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", *ICANAS*, 38, 10-16 Eylül 2007, Ankara, 2013, s. 1467-1492.

Harris, B. F., "Bithynia. Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 2.7.7 (1980), s. 857-901.

Kaçar, T., "Eskiçağ Kaynaklarında İzmit Depremi (MS 358)", *Toplumsal Tarih*, 109 (Ocak 2003), c. 19, s.24-25.

Karagöz, Şehrazat, "Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzleri", *Mimarlık*, 33 (2002), s. 44-49.

Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, vol. I-II, Princeton, 1950.

Mattingly, Harold, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*: *Nerva to Hadrian*, vol. III, London, 1936.

Meyer, E., "Bithynia", *RE*, III (1899), s. 515-524.

Mitchell, S., "Imperial Building in the Eastern Roman Provinces", *HSPh*, 91 (1987), s. 333-365.

Nielsen, Tønnes Bekker, *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia*, Black Sea Studies 7, Aarhus University Press, Aarhus, 2008.

Nuffelen, Peter, "Earthquakes in A.D. 363–368 and the date of Libanius, Oratio 18", *Classical Quarterly*, 56 (02), 2006, s. 657- 661.

Ross, A. Çalık et al., "Nikomedia (İzmit) Depremleri ve Arkeoloji", *Deprem Sempozyumu*, Kocaeli, 2005, s. 763-767.

Ruge, W., "Nikomedia", *RE*, XXXIII (1936), s. 468-491.

Sancaklı, Nusret, *Marmara Bölgesi Depremleri (M.Ö. 427- M.S. 1912) Marmara Denizindeki Tsunami'ler*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, H.-Sipahioğlu, S.-Kolçak, D.-Altınok, Y., *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S.1900)*, TUBİTAK Project Tbag 341, İstanbul, 1981.

Şahin, S.,"Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri", *Eskiçağ Yazıları*, 5 *[Akron 7]*, eds. E. Akyürek Şahin - B. Takmer - F. Onur, Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 2013, s. 1-16.

Ulugün, F. Yavuz-Bakan, Muhittin-Aksoy, Taner, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II: Roma Dönemi Bithynia*, KYÖD Tarih Yayınları, No:5, Kocaeli, 2007.

Yaltırak, C.-Erturaç M.K. et al., "Marmara Denizinde Tarihsel Depremler: Yerleri, Büyüklükleri, Etki Alanları ve Güncel Kırılma Olasılıkları", *Türkiye Kuvaterneri Çalıştayı IV*, İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü, , İstanbul, 2003, s. 174-180.

Antik Kaynaklar

Amm. Marc. Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*, ed. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1935.

Arr. *Bith.* Flavius Arrianus, *Bithyniaka*, Scripta Minora et Fragmenta, ed. A.G. Roos and G. Wirth, Leipzig, 1928.

Aur. Vict. Aurelius Victor, *De Caesaribus*, ed. F. Pichlmayr, Leipzig, 1911.

Chron. Pasch. *Chronicon Paschale (284-628 AD)*, translated by M. Whitby & M. Whitby, Liverpool University Press, Liverpool, 1990.

Hier. *chron.* Hieronymos, *Chronicon*, ed. R. Helm, Eusebius, Werke 7,1: *Die Chronik des Hieronymos*, Leipzig, 1913.

Lib. *Or.* Libanius, *Autobiography and Selected Letters*, Letters 51-193, Volume II, Edited and translated by A. F. Norman, Loeb Classical Library, London, 1992.

Lib. *Or.* Libanius, *Autobiography and Selected Letters*, Letters 1-50, Vol. I, Library, London, 1992.

Mal. *chron.* Malalas, *The Chronicle of John Malalas*, tanslated by E. Jeffreys et al., Melbourne, 1986.

Paus. Pausanias, *Periegesistes Hellados*, ed. W.H.S. Jones and H. Ormerod, vol. II, Loeb Classical Library, London, 1926.

Plin. *Epist.* G. Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*, ed. W. Melmoth, vol. II, Loeb Classical Library, London-New York, 1928.

Sokr. *hist. eccles.* Socrates, *Church History, From AD 305-439*, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, Edinburgh, 1989.

Soz. *hist. eccles.* Sozomenus, *Church History From AD 323-425*, Nicene and Post Nicene Fathers 2. Seri, Edinburgh, 1989.

Theophan. Chron. Theophanes Homologetes, *Chronographia*, vol. 1, ed. C. de Boor, Leipzig, 1883.

Kısaltmalar

RE: Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissen schaft.

HSPh: Harvard Studies in Classical Philology.

IGR: Inscriptiones Graecae Ad Res Romanas Pertinentes, Cilt. I-III, R. Cagnat-G. Lafaye, Paris 1906.

ANRW: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.

KARA MÜRSEL ALP

HEREKE KALESİ KAZISI VE KOCAELİ'DE BİR SUALTI KEŞFİNE DAİR

Rıdvan GÖLCÜK*

Giriş

Hereke İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısında, İzmit ilçe merkezinin yaklaşık olarak 30 kilometre batısında, hemen yanı başında kuzeyinde tepelerin, güneyinde ise denizin sıkıştırdığı alanda doğu-batı doğrultusunda uzanan yerleşim alanın oldukça sınırlı olduğu Körfez İlçesine bağlı bir beldedir.

Hereke'nin eski adlarından biri Ankyron olarak bilinmektedir. Daha çok Yukarı Hereke'yi ifade ettiği düşünülen Ankyron adının aslının -kesin olmamakla beraber- Ank(a) ura-(wa)na lup Luwi dilinde "Yüce Anka Ülkesi" anlamına geldiği söylenmektedir. Roma döneminde ise bugün Ankyron'a göre daha yaygın olarak bilinen Charax adını almıştır.

Hereke tarih boyunca Konstantin'in öldüğü yer olarak tarih meraklıların ilgisini çekmiş ve gezginlerin satırlarında genel itibari ile bu husus üzerinde durulmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısında İzmit'i ziyaret eden Guillaume Grelot, Fransa kralına sunduğu kitabında, Konstantinus da 340 yılında, altmış yaşında iken Akiron (Yukarı Hereke) adlı kasabada yüksek ateşten öldüğünü yazar.

Hollandalı gezgin Le Bruyn ise 1678-1685 yıları arasında yaptığı seyahatte Konstantin'in 340 yılında Akhyron'da öldüğünü tekrar etmekle beraber öldüğünde Konstantin'in 66 yaşında olduğu bilgisini verir.

Hereke Kalesi

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 31.05.2011 tarih ve 114910 sayılı onayları ile Kocaeli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda, 31.05.2011 günü başlatılan kazı çalışmaları, 8 (sekiz) adet kazı işçisi ile haftanın 6 (altı) günü devam ettirilmiş ve 13.10.2011 günü 2011 sezonu kazı çalışmaları sonlanmıştır.

Kocaeli İli Körfez İlçesi, Hereke Beldesi, Hacı Arif Mahallesi, Kamahane mevkiinde bulunan Hereke Kalesi; beldenin orta yerinde, sahilden 100 metre kadar içerde ve 25–30 metre yüksekliğinde, pekte sağlam gözükmeyen bir kayalık(olasılıkla kireç taşı) üstünde yükselmekte beldeye ve güneyindeki körfeze hâkim bir durumda bulunmaktadır. Maalesef çeşitli evraklarda da belirtildiği gibi kalenin bugün yüzde beş belki de daha azlık bir kısmı harap halde ayakta kalabilmiştir. Bu kalıntılardan en sağlamı kalenin kuzeyinde bulunan, iki payandası açıkça seçilebilen yaklaşık 10 metre yüksekliğindeki, 15 metre uzunluğundaki

* Arkeolog, Kocaeli Arkeoloji Müzesi, e-mail: icinede@gmail.com

duvardır. Kimi yerlerinde kesme taşların ve içindeki kiremit parçaları ve tozları sebebiyle pembemsi renk alan horasan harcın görüldüğü bu duvar yaslandığı doğal kayalığın (kireç taşı) işlenmesi ile duvarın ve doğal kayanın ayrı ayrı seçilemediği, son derece iyi kaynaşmış bir örnektir. Duvardaki tahribatın sebebini ise hemen kuzeyindeki, 6–7 metre mesafedeki apartman topluluğunda ve onların geçmişteki inşai faaliyetlerinde aramak doğru olacaktır. Prof. Dr. Clive Foss'un "Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II. Nikomedia" isimli yayınında Hereke Kalesini gösterir çiziminde tam da bu payandalı duvarın önünü hendek olarak çizmiştir. Kalenin diğer tüm yönlerinin derin yamaçlarla çevrili olduğu düşünülürse (özellikle doğu ve güney istikameti) kalede savunma zafiyetini yaşanabileceği bu yöne hendek yapılması bizce de mümkündür.

Kalede ayakta kalan bir başka duvar ise yukarıda bahsettiğimiz duvar ile doğu ve batı yönünde olasılıkla köşe yapan ve yaklaşık 5 metre uzunluğunda ayakta kalan sur duvarıdır. Bunun dışında isimlerini anmak gereken bir sur duvarı ve birde burç parçası vardır. Söz konusu sur duvarı kalenin batı istikametinde kalmış olmakla beraber sokak aralarından ya da kalenin kuzeyindeki D–100 karayolundan dahi rahatlıkla seçilebilmektedir. 3 metreyi aşan bir yükseklikte ayakta kalan bu sur duvarının işçiliğindeki taş ve tuğlanın beraber kullanımı yapıyı 12-13 yüzyıla tarihlememizi kolaylaştıracaktır.

Hereke Kalesi hakkında, bahsi geçen yayında Prof. Dr. Clive Foss şöyle demektedir: Pek az özelliğini koruyabilmiş olsa da ana hatları izlenebilir ve planı çizilebilir haldedir. Yaklaşık 80X150 m ölçülerindeki hisar sahil tarafından yuvarlak ve dörtgen kuleleri ile bir dış duvar ve parçası hala mevcut kuzeydoğu bölgede trapez şeklindeki bir iç çemberden oluşuyordu. Güney duvarı sıralanmış devşirme ve yöre taşlarından bir kaplamaya sahip, kesişen bölgeler küçük taşlarla doldurulmuş; neredeyse hiç tuğla kullanılmamış. Yüzeyin hemen arkası büyük yuvarlak ve kare kirişlerden oluşan kapsamlı bir yığma duvar idi. Ayakta kalabilmiş iç duvarların bir bölümü aynı özellikleri gösterir fakat kaplama daha kaba ve yığma duvar daha yoğundur. Buradaki duvar işçiliğinde devşirme parçalar yok, kaba sıralanmış çok miktarda tuğla ve küçük taşlar ile büyük miktarda harç işi görülüyor. Moloz (özü) dolgusu boyunca ve hemen yüzeyin arkasında büyük kiriş boşlukları bulunmakta." Yanı sıra Foss, kalenin 1207 yılında haçlılarca yapılmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğuna da belirtir. Oysa Rıfat Yüce'nin "Kocaeli Tarihi ve Rehberi" isimli kitabında aktardığı bir hadise şayet doğrulanabilir ise kalenin Foss'un önerdiği tarihten daha önce yapıldığını belgeleyecektir. Rıfat Yüce'nin aktardığına göre "1940 yılında Hereke Çocuk Kampı'nda oynayan çocuklarca, yaklaşık 35 adet altın sikke bulunmuş ve bunlar Maarif Müdürü Bedrettin Ahıskalı tarafından Müzeler İdaresi'ne gönderilmiştir. Yapılan incelemede 1118–1143 yıllarına ait olduğu tespit edilmiştir."

Hereke Kalesi gezginlerin satırlarına da konu olmuştur. 1655 yılında yöreyi ziyaret eden Hans Dernschwam'ın kale hakkındaki notları şöyledir: "12 Martta Gebze'den Nikomedia'ya doğru yola çıktık. Dağın eteğinden aşağıya doğru indiğimizde, yolun sol kenarında büyük, harap bir Rum şatosu ile karşılaştık. Şato bir kaya üzerine oturtulmuş. Aşağıya yola kadar iniyor. Hala birkaç kulesi görülmekte. Buranın adı Hareke (Hereke) imiş. Şatonun yanında bir yerde sevimli bir derecik dağdan aşağıya doğru şırıl şırıl akıyor." Evliya Çelebi ise şöyle aktarmakta; "Buradan yine doğu tarafına beş saat daha giderek Eleke (Hereke) kalesine geldik. Bunu Çelebi Sultan Mehmet, Rumların elinden alırken birçok gaziler şehit düştüğünden "heleke" yani helak yeri demişlerdir. Deniz kıyısında, iki dere arasında, bir yalçın kaya üzerinde karakol binası gibi şeddetvari bir bina, güzel küçük bir kaledir. Daima boştur. Kale dibinde düz bir değirmen vardır."

Sefaret Tercümanı Bozoklu Osman Şakir Efendini 19 yy. ın ilk çeyreğinde kaleme aldığı "Musavver İran Sefaretnamesi"de Hereke den bahis açmakla beraber, ancak kaldıkları hanı anmış kaleden ise bahsetmemiştir.

19. yüzyılda bölgeyi gezen Joseph Freiherr Von Hammer gezi notlarında: "*Hereke'de tepenin üzerine kurulu ve buradan sahilde sonlanan eski bir kalenin duvar kalıntıları var"* demiş aynı yüzyıl gezi notlarında Charles Texier ise: "*İstanbul ile İzmit arasındaki kervan yolu, körfezin kuzey kıyısını takip eder. Beş saat yürüdükten sonra Yarımca'ya gelinir ve o akşam Hereke hanında yatılır. Bu yol üzerinde, çevredeki tepelere hâkim olan ve denize kadar inen bir Bizans kalesinin harabeleri seçilir. Hereke mevkisi, Konstantin'in ölüm yeri olan köşkünün bulunduğu, İzmit çevresinin küçük bir kasabası olan, eski Akhyron olsa gerektir. Gerçekte bu yer başkentin dışarı bir mahallesi sayılabilir. Bütün bu kıyı, zamanında Bizans soylularının köşkleriyle işgal edilmişti."*

Gezginlerin notlarındaki iki hadise dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Hans Dernschwam ve Evliya Çelebi metinlerinden de anlaşılacağı üzere kale daha o dönemlerde kullanımdan düşmüştür. Oysaki Matrakçı Nasuh bu metinlerden yaklaşık 30 yıl önce yaptığı minyatürde altı adet burcuyla beraber kaleyi sapa sağlam resmetmiştir. Bu durumda iki seçenek vardır. Ya Matrakçı Nasuh minyatürüyle adeta rekonstüriksiyon çalışması yapmış ve harap kaleyi çizimiyle 6 burçlu olarak ayağa kaldırmıştır ya da Matrakçı Nasuh çizimini yaptıktan sonraki 30 yıl içinde kale harap hale gelmeye başlamıştır. İki gezginin anılarının birbirini haklı çıkarması sebebiyle biz ilk ihtimale daha yakın durmaktayız.

Tüm bu sorulara yanıt verebilmek adına 31.05.2011 tarihinde kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Kazı Öncesi Durum

Etrafı betonarme binalarla çevrilmiş ve yaşam sahası kısıtlanmış olan kaleye iki çıkış bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalenin kuzeyinde bahsi geçen payanda destekli istinat duvarının önünden geçen ancak bir arabalık mesafeye sahip parke döşeli bir yoldur. Diğeri ise kalenin batısında araç çıkışı olamayan dar beton merdivenlerle çıkılan ve Matrakçı Nasuh'un çizimine göre orijinal girişinde bir burç içinden geçilerek sağlandığı bu noktadan yapılmaktadır.

Kalenin üstünde-içinde- yüzeyde kale içi yapılaşma teşkilatını gösterecek herhangi bir mimari ize rastlanmamaktadır. Kale etrafındaki, kaleyi adeta boğazlayan betonarme yapılar, kalenin "tepesine de çıkmıştır". Kale üstündeki bu tek katlı betonarme yapı (Kocaeli Müze Müdürlüğünün 06.09.1999 tarih ve 410 sayılı yazıları ekindeki levhada bu binanın kaçak ruhsatsız olduğu yazılmıştır) kuşkusuz ki, yapılırken kale içi mimari teşkilatını ezip geçmiştir. Söz konusu bu yapının önünde ahşaptan, bir odalık bir yapı daha bulunmaktadır. Bunların yanı sıra burada birde betonarme su deposu da bulunmaktadır. Önceden bahsettiğimiz kalenin batı sur duvarı ise kale içinde kendine sabitlenmiş tel örgü ile kümes hayvanlarına adeta bekçilik etmektedir.

Kazı Çalışmaları

Öncelikle muvafakat alınan alanların yüzey temizliği yapılarak alan kazıya hazır hale getirilmiştir. Kazıya 08.02.2011 tarihli Kocaeli Müzesi uzman raporu dikkate alınarak söz konusu raporda önemi vurgulanan, gerek kullanılan malzeme gerekse işçilik açısından bizi kalenin en arkaik dönemine götüren, yapıldığı çağ sonrası üslubunu değiştirecek bir onarım geçirmediği görülen, pekiyi işçilikli bir Bizans burcu olduğu anlaşılan doğu burcunun kuzey ve güneyinden başlanmıştır. Bu burç aynı zamanda; Kanuni' nin 1533–1536 yılları arasında süren ilk Irakeyn Seferi menzillerinin Matrakçı Nasuh tarafından yapılmış minyatürlerinde tam haliyle gözükmekte olan doğu burcunun da ta kendisidir.

Doğu burcun kuzeyinde yürütülen çalışmalarda yıkılan sur duvarına ait moloz taşlar, ileride yapılacak muhtemel bir restorasyon çalışması düşünülerek bir noktada istiflenmiştir. Bu noktadaki kazı çalışmasında bol miktarda açığa çıkan sırlı Bizans seramikleri bizi iki

soru sormaya yöneltmiştir. Bunlardan ilki; yukarı noktalardan kayıp geldiği anlaşılan bu seramikler acaba kale içinde, doğu burcuna bitişik bir mekânın varlığına mı işaret etmektedir? Bir ikinci soru ise tamamı tek bir döneme ait olan bu seramikler, Kalenin Bizans sonrası terk edildiği ve Osmanlı Döneminde kullanılmadığının bir kanıtı mıdır? Söz konusu bu sorular kazının bir sonraki aşamasının nerede yürütülmesi gerektiğini bize göstermesi açısından son derece önemli olmuştur.

Doğu burcun güneyinde yürütülen çalışmalarda da yıkılan sur duvarına ait moloz taşların kaldırılması ile çalışmaya başlanmıştır. Bu noktada ki kazıda ise sadece bir adet sırlı seramiğe rastlanması burcun kuzeyi için sorduğumuz bir sorunun önemini vurgulamak için son derece faydalı olmuş, kale içinde, burcun kuzeyinde bir mekânın olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir.

Her iki noktada yürütülen kısa süreli çalışmalarda burcun yan yüzleri açığa çıkartılmış ve sur duvarındaki işçilik ve gördüğü hasar belgelenmiştir. Bu çalışmaların neticelenmesi sonrası kazının kale içinde iki farklı noktada devam ettirilmesine karar verilmiştir: Kale içinde doğu burcun sur duvarı ile birleştiği kuzey ve güney noktaları.

Kale içinde doğu burcun kuzey noktasında yürütülen A açmasındaki çalışmalarda, seramik buluntuların yanı sıra ortaya çıkan pitos parçaları ve iki bıçak mekân işlevinin mutfak olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Yanı sıra aynı mekânda ortaya çıkan yüksük, makas, düğmeler, iğneler ve farklı formlardaki ağırşaklar aynı mekânın dokuma ve terzilik işleri içinde kullanıldığı göstermiştir. Ortaya çıkan verilerin benzer örnekleri araştırıldığında özellikle tekstil malzemelerinin 12–13 yüzyıllara tarihlenebilmektedir. Bu durumda Prof. Dr. Clive Foss'un kalenin kuruluşu için önerdiği 1207 tarihini bir miktar daha öne çekmek mümkün olabilecektir. Söz konusu mekânda bulunan kemikten bir oyun taşı ise en ilginç buluntular arasındadır. Bu taş Romalılarca da oynanan Ludus Latruncularum oyunun taşı ile aynı forma ve işleve sahiptir. Söz konusu oyunun türevleri olan ve günümüzdeki isimleri ile üçtaş, dokuztaş gibi oyunlarda da benzer oyun taşı kullanılmaktadır. Ludus Latruncularum'un Roma da askerlerce oynanması tercih edilen bir oyun olduğu göz önüne alındığında söz konusu Hereke Kalesindeki Bizans/Latin askerlerinin de zamanlarını nasıl değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir grup işçi ile bu mekânın güneyinde yürütülen çalışmada en ilginç buluntu kuzeyinde bulunan mekân duvarının 1,5 m kadar batısında bulunan mezardır. Söz konusu mezarın 12-13 yüzyıllara ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

10-25.06.2011 tarihleri arasında yürütülen çalışma büyük oranda A açmasında çalışmanın genişletilmesi ile sürmüştür. Daha sonra yürütülen çalışmalar ile de bu mekânın ambar/mutfak olduğu tespit edilmiştir. Ambar/mutfak olarak kullanılmış bu mekân, batı istikametinde doğal kayaya oyularak rampa oluşturulmuştur. Bu yaklaşım mekânın daha serin bir havaya sahip olmasını sağlamışsa da; mekân kale içi avluya bakan batı yönünden sağlıklı bir girişe sahip olamamış ve bu da mekâna erzak naklini zorlaştırmıştır. Bu problemin çözümü ise bahsi geçen şekilleniş ile çözülmüştür. Böylece zemin seviyesinin altında kalan mekâna bu eğimli rampa ile erzak nakli sağlanmıştır. Kale içine bakan rampanın üst kısmından dökülen tahıl, zeytin gibi yiyecekler, mekân içinde rampanın altında kişilerce tutulan selelere doldurulmuş ve böylece çok sayıda parçasına rastladığımız pitoslara nakledilmiş olmalıdır. Mekâna büyük ebatlı nesnelerin giriş çıkışı ise kaleiçine bakan batı istikametinden değil kuzeydoğu da sonradan örülerek kapatıldığı anlaşılan bir kapıdan sağlanmış olmalıdır Bu bölümde çalışan insanların boş zaman kullanımı ile ilgili olarak, ortaya çıkan aşık kemiğinden yapılan oyun taşları ve yanı sıra yuvarlatılarak ikincil kullanımı oluşturulan seramik parçalarının çokluğu bu oyunun kalenin en popüler ve sevilen zaman geçirme aracı olduğunu göstermiştir.

05.08.2011 tarihli müze uzman raporu ile yapılan tespitlerde ise şu hususlara değinilmiştir; "Ambar mekânın güneyinde sur duvarına paralel yürütülen çalışmada bir başka mekân daha tespit edilmiştir. Burada açığa çıkan duvarlar son derece özensiz, güçsüz ve faklı zamanlarda eklemlenerek bir takım değişimler geçirdiği açıkça görülmektedir. Aynı zamanda doğu istikametindeki duvardaki derin çatlaklar, kalenin geçirdiği bir depremi haber vermekle beraber çatlakların arasının alelade biçimde pişmiş toprak tuğlalar ile doldurulmaya çalışılması kalede yaşayanların çaresizliğini göstermesi açısından ilginçtir. Yine doğu duvarındaki hatıl delikleri ikinci bir kata işaret etmekle beraber sadece ikinci kat seviyesinde görülen sıva izi her iki kat arasındaki işlev farkına da işaret etmektedir. Mekânın özellikle kuzey bölümünde ortaya çıkan pitos ve pişirme kabı parçaları düşünüldüğünde bu mekânında buluntular ile beraber mutfak mekânının tamamlayıcı bir işlevle kullanıldığı düşünülebilir.

Bu kısımdan güneye doğru yürütülen çalışmalarda ise ilginç verilere rastlanmıştır. Yüzeyden 10 cm kadar derinlikte onlarca yüksek korozyonlu konserve kutusuna ve iki adet cam şişeye rastlanmıştır. Cam şişelerin birinin altında yer alan Yunanca yazı ve konserve balık kutusunda çok ufak bölümü seçilebilen semboller bölgede 1921 yılında yaşanan Yunan İşgaline ait kanıtlardır. Yine aynı noktada bulunan İngiliz Süvari Birliği askerlerine ait düğmede işgal yıllarına dikkat çekmektedir. Etrafa hâkim konumuyla beraber kale bu askeri birliğin dikkatini çekmiş olmakla beraber veriler öyle gösteriyor ki kalede daimi olarak kalmamışlar. Tarihi kaynaklar ve yöre insanı işgalci kuvvetlerin kalenin 4 kilometre kadar kuzeydoğusunda ikamet ettiklerini işaret etmektedir.

Bir başka çalışma sahası olarak ise ambar/mutfak mekânının kuzeyi seçilmiştir. Burada da yürütülen kısa bir çalışma sonrası yüzeyden 15 cm derinde doğu sur duvarına rastlanmıştır. İç bölümde yürütülen çalışmalarda ise, batı bölümde 10 cm derinlikte hemen doğal kayaya rastlanmasına rağmen, doğusunda, sur duvarı bitişiğinde ise zemin yarım metreyi aşan derinliği ile mekân içinde bir kot farkına sebep olmuştur.

Söz konusu bu mekân içinde yer alan şekilleniş son derece karmaşık ve anlaşılması bir o kadar da güçtür. Doğu duvarına kimi yerde 3 cm kadar yaklaşan, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvar belli ki kaleye sonradan eklemlenen örneklerden biridir Ve bu iki duvar arasında kalan seramik yoğunluğu son derece şaşırtıcıdır.

Burada bir başka ilginç nokta ise, 1,5x1,5 ebatlarındaki mimaridir. Zemine yapılmış bu ilginç mimaride, büyük çoğunluğu toz haline gelmiş onlarca insan kemiğine rastlanmıştır. Bu noktada kazı çalışması henüz neticelenmediği için derinliği bilinmemekle beraber yarım metre derinlikte ulaşılan insan iskeleti sayısı, mekânda zemine ulaşıldığında da yüzlerle ifade edileceği büyük olasılıktır. Söz konusu tüm bu iskeletlerin üzerinin günümüze tümü ulaşmasa dahi, harç ve pişmiş toprak kalıntıları ile kaplanmış olduğu düşünüldüğünde, gelişi güzel atılmış bu insanların belki de veba gibi bulaşıcı ve ölümcül bir hastalık sebebiyle hayatlarına kaybetmiş olmalılardır.

Bu mekânın kuzeyinde açılan bir başka açmada ise ortaya çıkan apsisvari planlı, gelişi güzel bir dizilişle oluşturulmuş mimari ilginç bir örnek gibi durmaktadır. Ancak kazının bu bölümünün süresi bu noktadaki soruları aydınlatmak için yeterli olmamış ve cevaplar bulabilmek için bir sonraki çalışma dönemini beklenmektedir. Ancak bu bölümde söz konusu mimarinin üstünden geçen, hatta bir bölümünü yıkan su borusu ve bu tesisata ait levha taşlar, çalışma yapılan alanın kuzey-batsısındaki su deposunun yapımı sırasında oluşan tahribatı göstermek açısından çarpıcıdır.

Kalede yoğun olarak ortaya çıkan, genellikle sarı, kahverengi ve yeşil renklerde, sırlı ve bezemeli seramik parçaları kaleyi tarihlemek konusunda bizi 13. yüzyıl, Bizans Dönemi'ne

götürmektedir. Sırlı seramiklerde görülen tamir delikleri ve üçayak izleri dikkat çekicidir. Buluntular arasında yer alan bir adet üçayak ise bizi ancak gelecekte aydınlatılabilecek başka sorular sormaya teşvik etmektedir. Yanı sıra alanda bol sayıda pişirme kabı parçaları da ele geçirilmiştir.

Kazının son periyodunda ise yine doğu sura yaslanan, ambar mekânın güneyinde iki mekân daha açığa çıkartılmıştır. Bu mekânlardan birinin işlevi anlaşılamamış olmakla beraber diğer açmada ortaya çıkan mimarinin kalenin anıtsal giriş kapısına ait olması önemli bir verinin daha ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yaklaşık 4 metrelik toprak dolgunun oluştuğu bu hatta şüphesiz bu durum söz konusu mimarinin iyi korunmasına da yardımcı olmuştur. Kalenin büyük bölümünde görüldüğü gibi bu kısımda da malzeme olarak kireçtaşı kullanıldığı görülmüştür. Bu durum kazı neticesinde açığa çıkan bölümlerde, İlimizin aynı zamanda bir sanayi şehri olduğu düşünüldüğünde; duman, toz, kükürt dioksit, karbon monoksit ile kalenin kuzeyinde bulunan D–80 ve D–100 karayolundaki araç yoğunluğu ile oluşan zararlı gazların kale mimarisine birikeceği ve asitli yağış sularıyla oluşan sülfürik asidin malzeme tarafından emildiğini ve bu asitlerden de en fazla kireç taşlarını etkilendiği düşünüldüğünde tahribatı hızlandırabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla kazı sezonları arasındaki geçiş bölümünde bu alanların korunmasının yeterli seviyede sağlanabilmesi için jeotekstil uygulamasından faydalanılması yerinde olacaktır.

Sonuç

Yaptığımız kazı sonuçları özet olarak değerlendirilirse;

Kale mimarisinin fiziksel durumu, geçirdiği deprem sonrası duvarlardaki onarım izleri, günlük pişmiş toprak kap kacakların tamir edilerek tekrar kullanıma devam edilmesi, kemikten yapılan oyun taşlarının yerine kırık seramik parçalarını pahlayarak kullanılması gibi birçok faktör göstermektedir ki dönem ekonomisi, mikro ölçekte ise Hereke kalesinde yaşanan ekonomik şartlar oldukça kötü durumdadır. Kale en başından beri mukavemetli bir yapıya sahip olamamış, gördüğü küçük onarımlarda ise "çatlakları taş/kiremit parçaları ile doldurmak" dışında daha büyük bir onarım görmemiştir.

Kazı sırasında ortaya çıkan bir diğer ilginç nokta ise şu olmuştur; kale mimarisi dışında bu yapının askeri bir yapıya ait olduğunu belgeleyebilecek buluntu sayısı yok denebilecek kadar azdır. Bu da göstermektedir ki 12-13 yüzyılda Konstantinopolis'in yanı başındaki bu noktada bile askeri faaliyet yok denebilecek kadar azalmıştır. Bu önerimizi ekonomik durum tespitimiz" de doğrulamaktadır.

Birçok kaynakta sıklıkla kaleyi Emir Ali Bey'in savaşarak aldığı bilgisine yer verilmektedir. Ancak kazı yaptığımız noktalarda kalede gerçekleşmiş bir çarpışmaya dair izlere rastlanılamamıştır. Kanaatimiz o ki, kale bir savaşa sahne olmadan Osmanlıya verilmiş ya da terk edilmiş olmalıdır.

Kazının en ilginç verilerinden biri de şu olmuştur; kalede Osmanlının burayı kullandığına, bir süre yaşadığına dair yeterli veriye ulaşılamamıştır. Yani bu tarihlerde kale stratejik olarak bir önem taşımamakta ve Bizans varlığı bölgede bir tehdit oluşturmamaktadır.

Yanı sıra kazı stratigrafisine baktığımızda alanda sadece bir tabaka izlenebilmiştir. Yani kalenin Osmanlı askerlerince kullanılması söz konusu olmadığı gibi Bizans ya da Latinlerce kullanımı kısa bir dönem olmuştur. Öyle ki buluntulardan yola çıktığımızda bir asırlık bir zaman açıklığına ait veriler dahi söz konusu olamamıştır.

Bir diğer ilginç nokta ise 20. yüzyıl ilk çeyreğinde işgal kuvvetleri denetimine geçen Hereke tarihi ile ilgili olmuştur. Kalenin doğu cephesinde İngiliz ve Yunan askerlerine ait konserve kutuları, içki şişeleri ve bir düğme işgal kuvvetlerinin günübirlik kalede kamp kurduklarını göstermektedir.

Her şeyden önce unutulmamalıdır ki bu bildiri konusu olan çalışma ancak bir kazı sezonuna ait verileri içerir. Yani kalenin küçük bir bölümünde yaptığımız kazı sonrası bütüncül bir bilgiye ulaşılması mümkün değildir. Kazıyı gerçekleştirdiğimiz 2011 yılından bugüne kazıya devam etme şansımız maalesef bütçe sebebi ile olamamıştır. Dolayısıyla kazı ve ardından gelecek olan restorasyon ve bu alanın bir ören yeri mahiyetine kavuşup ziyaretçi alabilecek alt yapının hazırlanabilmesi için bu işte deneyimi olan disiplinlerarası bir ekip ve üniversite başkanlığında kazı çalışmaların devam etmesi son derece önemlidir.

Söz konusu kazı için emekleri geçen Kazı Başkan Arkeolog İlksen Özbay'a; kazı heyet üyesi Arkeolog Zuhal Uykal ve Arkeolog Semra Bilgin'e; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Tarihi Mekânlar ve Kent Estetiği Şube Müdürü Sanat Tarihçisi Volkan Şenel ve aynı müdürlüğün arkeologları olan Bahadır Yıldız ve Seyfettin Karaosmanoğlu'na kurumum ve şahsım adına katkılarından dolayı teşekkürlerimi borç bilirim.

Kumcağız Batığı

Giriş

Sahil Güvenlik Komutanlığı'na yapılan vatandaş ihbarı üzerine ilk kez ilimiz Kandıra ilçesi Kumcağız sahilinde bir batık olabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır. Bunu üzerine Müdürlüğümüz dalış ekibi ile bölgeye keşif dalışı gerçekleştirilmiştir.

Batık

İlimiz Kandıra İlçesi, Kumcağız Sahili'nde, kıyıdan yaklaşık olarak 50 metre kuzeyde, deniz tabanında, 3,5 metre derinde, 25 metre uzunluğunda ve 7 metre eninde (kumun üzerinde kalan ahşap kalıntıların uzunluğu) kargosunu tamamen farklı çaplarda ve farklı malzemeden (metal/taş) gülle/humbaradan (yuvarlak) oluşmaktadır. Batığa omurga ve posta gibi ahşap unsurların günümüze iyi korunarak geldiği söylenebilir. Teknik bir çalışma yapmadan net bir söylemde bulunmak zor olsa da, batığın 19-20. yüzyıl tarihlenmesi mümkün gözükmektedir.

En önemli konulardan bir diğeri de elbet bu geminin nereden gelip nereye gittiği ve niçin burada battığı konusudur. Bunun için önümüzde iki ihtimal bulunuyor. Bunlardan birincisi geminin uğradığı bir saldırı sonucu batmış olmasıdır ki batık üzerinde yaptığımız incelemede buna dair bir iz bulamadık. Biz şimdilik bu ihtimali bir kenara bırakıp ikinci ihtimal yani bir deniz kazası üzerinde durmak istiyoruz. Batığın pruvası doğuyu yani Kumcağaz Sahili'nin yaklaşık 3,5 deniz mili uzaklığında ki Kefken Adası'nı işaret ediyor. Bu noktada Kefken Adası oldukça önemli bir nokta zira bölgeye en yakın ve sığınılabilecek en sağlıklı liman burası. Bu durumda belki de kötü hava şartlarına yakalanmış bu geminin doğudan batıya yolculuk ettiğini düşünmek çok zor bir ihtimal. Çünkü böyle kötü bir havada gemilerin Kefken Adası'nı pas geçip yola devam etmeyi istemesi mantıklı bir davranış olmazdı. Doğudan gelen bir gemi bu kötü havayı gördüğünde önce mutlaka bu limana sığınmak isteyecektir; yoluna 3,5 mil daha devam edip batmayı değil.

İşte bu sebepler ile gemimizin batıdan doğuya doğru yolculuk ettiğini düşünüyoruz ve hatta kargosunda ki gülle/humbaraları aldığı İstanbul'dan yola çıkmış olabileceğini söylemek hiçte zor değil. Çok büyük ihtimal kötü havaya yakalanan ve kıyı çizgisini takip ederek ilerleyen ve daima umut ile Kefken Adası fenerine bakan kaptanımız Kerpe'yi döndükten sonra belki de daha önce hiç geçmediği bu iz üzerinde, Kumcağız koyunun batı kıyısında deniz içindeki kayalıklarda hasar almış ve artık 3,5 mil uzaklıktaki Kefken Adası'na ulaşmayı hayal etmekten vazgeçmiş ve gemisini karaya en yakın ve mürettebatının zarar görmeyeceğini inandığı bu noktaya kendi elleri ile getirip batırmıştı. Bu kadar kıyıda batmış bir gemi için en mantıklı senaryo bu görünmekte. Zira dönem kaynaklarından

biliyoruz ki mürettebat sağ kurtulduktan ve gemi çok derin olmayan bir noktaya battıktan hemen sonraki gün yapılan şey geminin önemli kargosunu çıkarmak için yapılan dalışlar oluyor. Ve hatta kimliği belirsiz batıkların dahi çıkarılması işinin Osmanlı'da belli bölgelerde belli kişilere ihale edildiği bilinir.

Devlet arşivlerinde yer alan belgelerde bu bölgelerde mühimmat taşıyan tekne/kayıkların varlığı bilinmektedir:

Tarih :07/Ni/1331 Dosya No :468 Gömlek No :43 Fon Kodu :DH.ŞFR.

Trabzon'dan hareket etmiş olan motorbotlarımızın arkasına bağlı bulunan torpil yüklü bir kayığın motorbotumuzun arkasından kesilerek Kefken Limanı'na iltica ettiği. (Izmid)

Yanı sıra kıyıya bu kadar yakın batan bir teknenin tüm kargosunun bugüne gelmiş olduğunu varsaymak pek muhtemel değildir. Yine birçok devlet arşivi belgesinden batıkların hemen ardından değerli kargonun kurtarılması için işe girişildiği bilinmektedir.

Tarih :01/Z /1297 (Hicrî) Dosya No :4 Gömlek No :33 Fon Kodu :ŞD.

Deniz dibinde bulunan her nevi eşyanın zahire çıkarılması zımnında Rumeli Feneri'nden Kefken Adası'na kadar olan sevahilin Alkonesi Pervileçyo'ya suret-i ilzamı. (Bahriye1)

Ayrıca her ne teknenin batmasına neden olarak kötü hava şartlarına dikkat çekmiş olsak da yine arşiv belgelerinde bu bölgede birçok sandalın/teknenin düşman gemilerince batırıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu ihtimalide göz önünde bulundurmak gerekir:

Tarih :14/Ha/1331 Dosya No :477 Gömlek No :65 Fon Kodu :DH.ŞFR.

Düşman tahtelbahrı Kefken Limanı kurbunda sahilde bulunan kayıklara top atmakta olduğu ve tarassut jandarmalarımızın da tahtelbahre karşı ateş etmekte oldukları. (Izmid)

Tarih: 17/N /1333 (Hicrî) Dosya No :15 Gömlek No :42 Fon Kodu :DH.EUM.5.Şb

Düşman torpido muhribinin Kandıra sahilinde Cebeci İskelesi'ni bombalaması sonucu bir kayığın battığı ve Kefken Jandarma Karakolu'na mermi parçaları isabet ettiği.

Kefken Pişgahı'nda düşman gemilerince batırılan Taşköprü ve Yozgat gambotlarından kurtulan mürettebatının zararını temin için ikişer maaş ikramiye verilmesi.

Sonuç

Karadeniz arkeoloji ve özellikle sualtı arkeolojisi oldukça bakir bir alan. Hatta bu bölgede bu alanda bugüne kadar pekte bir şey yapıldığını söylemek oldukça zor. İşte bu yüzden bu keşfin daha da önem kazandığını düşünüyoruz. Osmanlı sualtı arkeolojisi konusundaki çalışmaların azlığını da ortaya koyarsak bu iş çok çok önemli hale geliyor.

Yanı sıra kıyıya oldukça yakın ve sığ bir suda olan batığa biran önce müdahale edilmezse kaçakçılık ve doğa tahribatından korumak bir hayli zor olacak ve kısa sürede Karadeniz Arkeolojisi için bu son derece önemli kültür varlığının yitirilmesi söz konusu olacaktır. Bu sebeple öncelikle 2015 kazı sezonu için konservasyon ekibi/laboratuarı gibi süreçlerin organize edilerek yaz döneminde kazıya hazır hale gelinmesi son derece önemlidir.

İlimiz için büyük önem teşkil eden batık ile ilgili yerel yönetimlerin desteğinin sağlanarak sualtı kazısına başlanılması, bu eşsiz kültürel mirasın biran önce aydınlığa kavuşturulması ve belki sonra Kaş Uluburun batığında olduğu gibi deneysel arkeoloji çalışmaları sonrası replikası yapılacak bu batık Osmanlı gemisinin Körfezde yelken açması en büyük hayalimizdir.

Kaynakça

Dikici, Radi, *Şu Bizim Bizans*, İstanbul, 2007.

Fıratlı, Nezih, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1971.

Foss, Clive, (çev. F. Yavuz Ulugün), *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nicomedia*, İzmit, 2002.

Gölcük, Rıdvan, "Fırtınanın Güllesi", *Atlas*, 254/2015, S. 42-45

Öztüre, Avni, *İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969.

Peyssonnel, Charles de, (çev. F. Yavuz Ulugün), *1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezi'nin Öyküsü*, İzmit, 2005.

Ulugün, F. Yavuz, *Roma Dönemi Bithynia*, İzmit 2007.

Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit, 2008.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İstanbul, 2009.

Fotoğraf Listesi

20.yy başı(?) Hereke kalesinin genel görünümü

Kuzey sur duvarından bir görünüm

Batı sur duvarının ayakta kalan bölümü

Bir kümese bekçilik eden batı sur duvarına doğudan bakış

Doğu sur duvarı

Kasetleme ve almaşık sistemle inşa edilmiş doğu sur duvarı

Güney burcundan bir bölüm

Kale üzerindeki kaçak yapı

Kazı yapılan alandan genel görünüm

Ambar mekânı

Ambardaki nakil rampası

Ambar ve Bizans mezarı

Mezar çalışması detayı

Duvar işçiliğinden bir detay

Salgın hastalık (?) sonucu ölenlerin atıldığı kuyu

Sırlı Bizans seramiği ve seramik tamir detayı

Tamirli seramikten bir detay

Ağırşak olarak kullanılmış seramik parçası

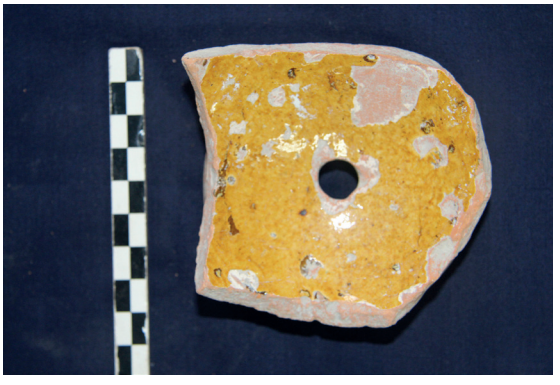

Ağırşak olarak ikincil kullanım görmüş bir seramiğin kaide kısmı

Olta iğnesi

Ağırşak

Anahtar

Künk parçası

Aşık kemikleri ve ludus latruncularum oyun taşı

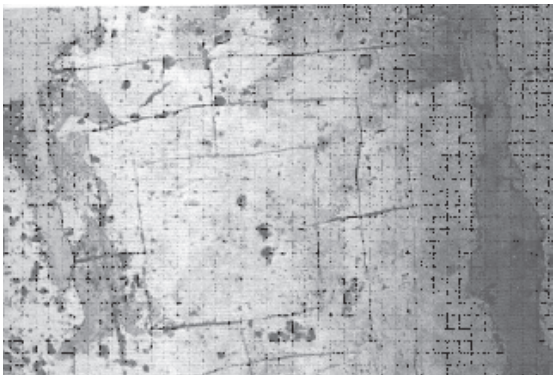

Ludus latruncularum oynamak için kazınmış oyun çizgileri (Roma Saint Peter Bazilikası)

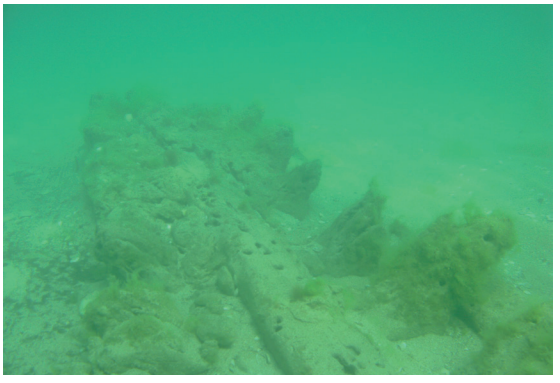

Geminin pruvasından bir görünüm

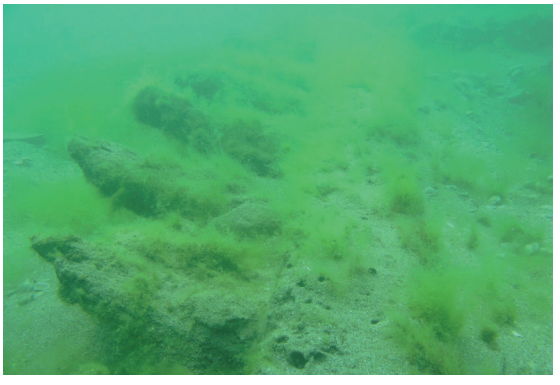

Omurgadan bir görünüm

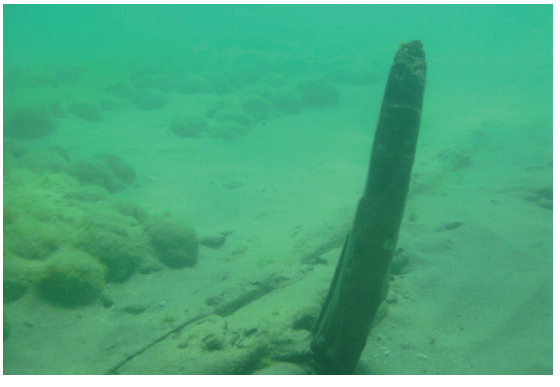

Son derece iyi korunmuş postadan bir görünüm

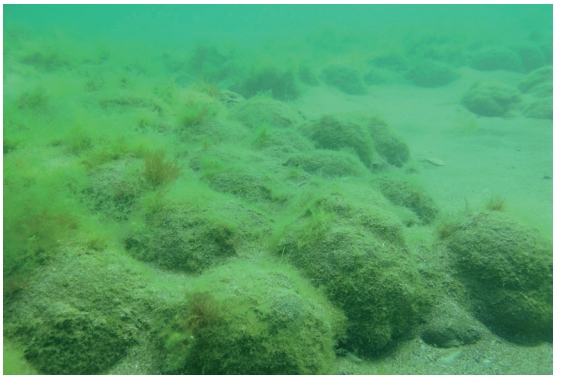

Gülle yüklü gemi kargosu

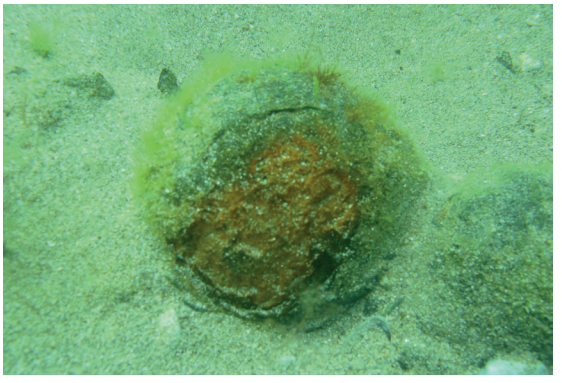

Madeni gülle

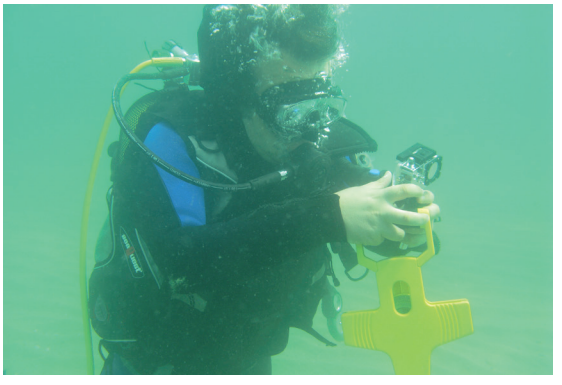

Batık belgeleme çalışmaları

KOCAELİ SU YOLLARI

Taner AKSOY*

Asya ile Avrupa'nın birleştiği, stratejik olarak önemli bir geçiş yolu üzerinde yer alan Kocaeli bölgesinin merkezinde, antik çağda Nikomedeia ismi ile kayıtlara geçen kenti yer almaktadır. Kent Bithynia Krallarından I. Nikomedes tarafından İÖ 264 yılında kurulmuş olup[1], kral kente kendi ismini vermiştir. Bithynia Krallığı'nın başkenti olan kent daha sonra stratejik konumu sayesinde gelişerek önemini artırmıştır. İÖ 74 yılında Nikomedeia'nın Roma hâkimiyetine girmesi, kentin gelişiminde olumlu rol oynamış ve kent Roma İmparatorluk döneminde Roma, Antiokheia ad Orontes (Antakya) ve Alexandria (İskenderiye) kentleri ile beraber imparatorluğun en büyük kentlerinden biri ve Asyadaki yönetim merkezi haline gelmiştir[2].

Bir kent için suyun hayati rolü ve bu bağlamda su sistemlerinin kent dokusunun üzerinde etkisi belirleyicidir. Nikomedeia'nın antik kaynaklara göre İS 2. yüzyılda 100.000'lere ulaşan nüfusu ile su ihtiyacı Roma, Antiokheia, Alexandria gibi devrin büyük kentleri ile karşılaştırılabilir: Bu nedenle suya olan ihtiyaç benzer gelişmiş suyollu sistemlerinin Nikomedeia'da inşa edilmesine neden olmuştur.

Nikomedeia'da kenti kuruluş tarihi olan İÖ 264 tarihinden itibaren su temini ile ilgili başta kuyu ve sarnıçlar olmak üzere kent merkezinde yer alan su kaynaklarından elde edilen suların kullanıldığı su sistemine sahiptir. Bununla beraber kentin suyollarının gelişimi kentte Roma hâkimiyeti ile beraber hız kazanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda; Nikomedeia'nın su ihtiyacının Paşasuyu suyolu, Topçuoğlu suyolu, Kayapınarı suyolu ve Yenimahalle suyolundan oluşan 4 suyolu ile karşılandığı tespit edilmiştir. Örgü kanallar, kayaç-örgü kanallar, havalandırma bacaları, su köprüleri ve pişmiş toprak borular gibi çeşitli sistem türlerinden oluşan suyolları özellikle İS 2. yüzyılda büyük gelişim göstermiş ve çok uzun bir dönem boyunca aktif olarak kullanılmışlardır.

Su Köprüleri (Latincesi arcuatio): bir vadinin bir uçtan diğerine aşılması gerektiğinde kullanılmıştır. Nikomedeia Suyolları içerisinde yer alan su köprülerinin tamamı Heraion-Teikhos (Tekirdağ), Antiokheia ad Orantes (Antakya), Sinope (Sinop), Samosate (Adıyaman-Samsat), Prusias ad Hypium (Düzce-Konuralp) suyollarında olduğu gibi dere yataklarının oluşturduğu derin vadileri aşmak için inşa edilmiş kemerli köprüler şeklindedir. Bu tip yapılar hem su kemeri hem de su köprüsü olarak adlandırılabilmek-tedir. Nikomedeia

* Arkeolog Dr., Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü

1 Strabon, Geo. XII.IV.II

2 Fıratlı,

suyolları içerisindeki bu tip yapılar Patara, Aspendos gibi farklı antik kentlerde görülen ve suyolunun eğimini korumak için geniş ve sığ vadi yataklarında ya da düzlük alanlarda yapılan kemerli yüksek duvarlardan oluşan su kemerlerinden farklılıklar içermektedir. Bu nedenle bu yayında su köprüsü olarak tanımlanması tercih edilmiştir.

Suyolları (Harita 1)

Hellenistik ve Roma dönemlerinden itibaren büyüyen, gelişen ve kalabalıklaşan kentlerin su temininde sarnıç ve kuyuların yetersiz kalmasıyla beraber, doğal kaynaklardan kentlere su taşıyacak suyolları yapılmaya başlanmıştır. Roma dönemi hızlı bir gelişim gösteren Nikomedeia (İzmit), bu dönemde gelişmiş bir suyolları ağına sahiptir. Kentin çevresindeki kaynaklardan beslenen suyolları incelendiğinde farklı doğrultulardan kente ulaşan dört ana suyolları hattı görülür. Su kaynaklarına halihazırda yerli halk tarafından verilen isimleri ile adlandırılan ve tanımlanan bu ana suyolları hatları, Suyolu 1,2,3,4 olarak adlandırılacak olan Paşasuyu, Topçuoğlu, Yenimahalle ve Kayapınarı suyoludur.Nikomedeia (İzmit) kenti kırsalında 3 suyolu daha mevcuttur. Bunlardan birincisi; Başiskele ilçesi sınırlarında kalan Astakos Suyoludur, ikincisi;Kartepe ilçesi sınırlarında bulunan Balaban Suyoludur[3] **(Resim 10),** üçüncüsü ise; Gölcük ilçesi sınırlarında yer alan Halıdere (Konca ?) suyoludur **(Resim 11).**Bu suyollarına ait kalıntıların çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir **(Harita 1)**. Örneğin;Astakos suyoluna ait sukanalınınbugünkü Başsiskele Torpido Komutanlığı alanında olduğu öğrenilmiş ancak kalıntıları günümüze ulaşamamıştır **(Resim 9).**

Vitruvius'a göre su taşımanın üç yöntemi vardır: "Kesme taş kanallarla, kurşun borularla veya toprak borularla"[4]. Vitruvius, suyolları ile ilgili verdiği bilgilerin devamında ise kesme taş kanallar ile su taşırken kent ile su kaynakları arasında tepeler varsa yer altında kanallar kazılması gerektiğini, zemin kayaç ise bunların oygu kanal, toprak ise tonozlu kesme taştan duvarlar şeklinde olması ve her iki yüz kırk ayak arasında hava bacaları inşa edilmesi gerektiğini belirtir [5]. Vitruvius'un "kesme taş kanalları", açık kanal sistemini oluştururken, kurşun ya da pişmiş toprak borulardan oluşan suyolları ise kapalı suyolları olarak tanımlanır [6]. Açık suyollarının inşasında Vitruvius'un da önerdiği gibi coğrafi koşullara göre tercih edilen, taş ya da tuğladan harç kullanılarak yapılmış duvarlardan oluşan kanallar (Lat. substructio), oygu kanallar (Lat. specus), hava bacaları olan şaftlar (Lat. putei), örme duvarların yüksekliğinin 2 metreden fazla olduğu derin vadilerin aşılması gerektiği noktalarda kemerlerden oluşan su köprüleri (Lat. arcuatio) şeklinde çeşitli yapıların kullanıldığı görülür.Roma döneminde kaynaktan alınan suyu yer çekimi yardımları ile eş yükselti eğrilerini belli bir eğimle izleyerek kente iletmek için kemerli su köprüleri yaygın olarak uygulama bulmuştur. Suyolunun boyu uzadıkça, aşılacak vadi sayısı arttıkça, kemerli su köprüleri sayısı da artmıştır. NikomedeiaSuyolları'nın üç tanesi açık suyollarından oluşurken, sadece bir âdeti Suyolu 4'de pişmiş toprak borulardan oluşan kapalı sistem kullanılmıştır.

Nikomedeia Suyolları; kente su taşıyan ve kalıntıları tespit edilebilmiş dört adet suyolundan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi; en uzun mesafeden su kanalları ve su köprüleri ile açık su sistemi (basınçsız) ile su taşıyan ve üzerinde en çok sayıda (21 adet) su köprüsü yer alan Suyolu 1'dir **(Paşasuyu)**. İkincisi; Suyolu 1 gibi açık suyolu (basınçsız) olup suyun kanallar ile taşındığı ve suyolu hattı üzerinde bir adet su köprüsü bulunan Suyolu 2'dir **(Topçuoğlu)**. Üçüncüsü; yine açık bir suyolu olduğunu düşündüğümüz Suyolu 3'dür **(Yenimahalle)**. Suyolu 3'e ait bu gün kaynak ve su iletim sistemine ait materyaller (su borusu veya kanal kalıntıları) tespit edilememiştir. Ancak 1939 yılında İzmit Seka alanında

3 Çeçen 1994, 17
4 Vitruvius VIII.6.1
5 Vitruvius VIII.6.3
6 Landels 1998: 35-37

yapılmakta olan kâğıt fabrikası hafriyatında ortaya çıkan hamam, çeşme ve su kanalı kalıntılarını inceleyen ve belgeleyen Karl Dörner'in yayın ve belgelerinden açık (basınçsız) suyolu olduğu düşünülmektedir.Yenimahalle Suyoluna ait su köprüsü bilinmemektedir. Dördüncüsü ise; kapalı bir suyolu olan ve suyun pt borular ile taşındığı suyolu hattı olan ve üzerinde 1 adet (anıtsal ölçülerde) su köprüsü yer alan Suyolu 4'dür**(Kayapınarı)**.

Suyolu 1(Harita 4)

Paşasuyu Suyolu olarak adlandırılmaktadır. Nikomedeia kentinin kuzeydoğusunda yeralan kaynak-kaynaklardan kentin yüksek kesimlerine toplam 21 su köprüsü, açık (basınsçsız) su kanalları vasıtası ve yer çekimi yardımı ile su taşımak için, kentin dış surlarına kadar yaklaşık 28 km uzunluğunda inşa edilmiş suyoludur. İzmit merkeze bağlı Topallar köyü sınırlarında çıktığı noktadan itibaren yerçekimi yardımı ile suyu güneye Nikomedeia'ya taşırken derin ve uzun dere yataklarına rastlandığında ve 2 metreden daha yüksek bir alt yapı (kanal) inşa etmek gerektiğinde su köprüsü inşa ederek suyolunun eğimini korumuşlardır. Böylece çok miktarda su kentin en yüksek noktasına taşınmıştır. Kaynağın deniz seviyesinden yüksekliği (rakım) 148 metredir. Dış surlara en yakın tespit edilebilen su kanallarında 24. km de rakım 103 metreye düşmektedir. 24. km'de rakım 45 metre düşmekte bu da ortalama 500 metrede 1 (bir) metre eğim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eğim topoğrafyaya göre değişiklik artarak ya da azalarak değişiklik göstermektedir. Suyolunun kent içindeki son ulaştığı nokta kesin olarak belirlenememiştir. Bununla birlikte muhtemelen iç kalede yer alan ve orjinali Roma dönemine giden Erken Osmanlı Döneminde yeniden inşa edilen (Süleyman) Paşa Hamamı'na dek su taşıyor olmalıydı [7]. Paşa Hamamına dek uzunluğu hesap edildiğinde 30 km uzunluğunda olduğu ve deniz seviyesinden yüksekliği (rakım) 88 metre olan ve Roma döneminde aynı alanda anıtsal bir hamamın bulunduğu, Paşa Hamamı'nda sonlandığı anlaşılmaktadır.

Suyolu1 Nikomedeia kentinin yukarı mahallelere su temini için diğer suyollarına nazaran daha uzun mesafeden su taşımıştır. Nikomedeia yakın çevresinde bu yüksek kotta, debisi bu denli güçlü, berrak başka su kaynağı bulunmamaktadır. Suyolu 1 (Paşasuyu) Roma döneminde Nikomedeia kentinin ana su kaynağıdır. Suyolu 1'in 30 km mesafede 60 metre alçalması, son vardığı noktaya kadar suyun 500 metrede 1 metre eğimle taşındığını göstermektedir. Suyolu 1 hattı boyunca suyolundaki kanallarının inşası ve bakımları için kullanılmak üzere, su kanallarına paralel servis yolu yer almaktadır. Bu servis yolu, Suyolu 1 terkedildikten sonra önceleri köylüler ve çobanlar tarafından son olarak tracking yapan ziyaretçiler tarafından kullanılmaya devam edilmektedir. Suyolu 1'in (Paşasuyu) Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde aralıksız olarak Nikomedeia'ya (İzmit'e) su temin ettiği, yazılı kaynaklarda yer alan belge ve bilgilerden anlaşılmaktadır[8] .

Nikomedeia (İzmit) kentine su taşıyan Suyolu 1'in dışında üç tane daha suyolu yer almaktadır. Ancak bu suyolları üzerinde yalnızca iki adet su köprüsü bulunmaktadır. Suyolu 2 (Topçuoğlu) ve Suyolu 4'te (Kayapınarı) ise birer adet su köprüsü yer almaktadır. Suyolu 3'e (Yenimahalle) ait köprü tespit edilememiştir.

Su Köprüleri (Harita 6, Tablo 4)

İlk kemerli yapı İÖ 1800 yılında Babil'de bir köprüde uygulanmıştır ve köprü uzunluğu 180 metredir[9] . İÖ 810 yılında Urartu Kralı Menua zamanında Van'da inşaa edilen Şamran Su Kanalı'nda yeralan su köprüsü ile doğal dere aşılmış, İÖ 704-681 arasında hüküm süren

7 Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde, 1523 yılın ait bir belgede, Paşa hamamı; atik-köhne hamam olarak bahsi geçmektedir (BOA. MAD. No:22, s.201) Belge A. Nezih Galitekin'den alınmıştır.
8 Ünal 2001:21-25, Galitekin 2006:69-97, Çelebi 1999:80
9 Bildirici 2009:70

Asur Kralı SennacheripNinova kentinde kemerli su köprüsü inşa ettirmiştir[10] . İÖ 312'de Roma kentinde "AquaAppia" suyolunda kemerli su köprüsü inşa edilmiştir [11]. İS 14'de Anadolu'da ilk olarak; Efes'te "SextilioPolio" kemerli su köprüsü inşa edilmiştir.[12]

Su köprüsünün tasarımını bulunduğu arazi topoğrafyası belirlemiştir. Su köprüsü suyolunun güzergâhı üzerinde bir nehir veya geçit gibi engel ile karşılaştığında suyun engelin öteki tarafına taşınmasına yardımcı olur. Nehrin veya geçidin öteki tarafına taşınmasındaki tasarımın amacı güzergâhın seviyesini muhafaza etmektir. Bir su iletim hattında köprü kemer gözlerinin açıklığından daha çok yüksekliği önemlidir. Bilinen en geniş kemer açıklığı Pontdu Gard köprüsünde 24,52 m, Antiocheia ad Orantes'de yer alan Traianus suyolundaki köprüde 22 m, Marcia üzerinde yer alan Ponte San Pietroköprüsünde 15,50 metredir[13]. Pek çok su köprüsünde bu kemer açıklığı 4.50 m ile 7 m arası kadardır[14] .

Nikomedeia suyolları içerisinde yer alan su köprülerinin tamamı Heraion-Teikhos (Tekirdağ), Antiokheia ad Orantes (Antakya), Sinope (Sinop), Samosate (Adıyaman-Samsat), Prusias ad Hypium (Düzce-Konuralp) suyollarında olduğu gibi dere yataklarının oluşturduğu derin vadileri aşmak için inşa edilmiş kemerli köprüler şeklindedir. Suyun taşınacağı mesafenin uzaklığına bağlı olarak suyolu hattı uzadıkça ve aşılacak vadi sayısı arttıkça kemerli su köprü sayısı da artmıştır.

Nikomedeia ve yakın çevresinde yapılan çalışmalarda Suyolu 1 (Paşasuyu) hattında toplam 21 adet su köprüsü tespit edilmiştir **(Harita 4)**. Bu suyolunda 3 adet su köprüsünün daha olduğu ancak yakın zamanda tahrip oldukları öğrenilmiştir. Birincisi; Tepeköy, Tahtalı kemeri olarak adlandırılan köprüdür[15]. Suyolu 1 hattı üzerinde ve aynı kottadır. Tepeköy ve Sekbanlı köyleri arasında, Sekbanlı'dan Tepeköy'e giden şose yolun sağında (kuzeyinde), köy meydanına 550 metre mesafede, Y: 496794,62, X:4519311,35 koordinatlarındadır. Köprü hemen güneyinden geçen yol çalışmaları nedeni ile tahrip olmuştur ve bu yolun atıkları ile diğer inşaat atıkları köprünün bulunduğu vadiye dökülmüştür. Ayrıca köprünün bulunduğu dere yatağı ot ve bitki ile kaplı bir görünümdedir. İkinci yok olan köprü ise Kınalı-Sakarya otoyolu inşası nedeni ile viadükt altında kalan köprüdür. İzmit ilçesi, Orhan mahallesi sınırlarında, İzmit kent konut evleri kuzeyinde Y:494890.25, X:4516417.9 koordinatlarında yer aldığı tahmin edilmektedir [16]. Üçüncü köprü ise Köprü 19'un kuzeyinde yer aldığı belirtilmektedir[17]. Bu köprünün Suyolu 1'in ilk inşa evresinde yapılmış, kullanılmadan yarım bırakılarak terk edilen köprülerden olduğu düşünülmektedir. Ancak herhangi bir mimari kalıntı izi kalmadığından, incelenerek değerlendirme yapılamamaktadır.

Nikomedeia suyollarında tespit edilen köprüler vadi yatakları üzerindeki tek kemerli yapılar olabildikleri gibi çok kemerli ya da çok katlı örnekler de görülmektedir.

Analizler:

Antik kaynaklarda Nikomedeia Su Köprüleri

Plinius'un mektuplarından öğrendiğimiz kadarıyla Plinius İS 111'de Nikomedeia'ya geldiğinde, antik kentte bir suyolunun varlığından söz edebilmek mümkün olmakla birlikte suyolunun aktif olup olmadığı konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Plinius'un mektuplarının bize aktardığına göre Plinius öncesinde Nikomedeia'da iki suyolu inşası

10 Öziş 1994: 27
11 Yamaç 2010:2
12 Öziş 1994 :56
13 Hodge 2008: 130
14 Coulton 1987: 81
15 Ünal 2001:58
16 a..g.e.:68
17 Aksoy 2000:8

başlanılmış, su köprülerinin bazıları da inşa edilmiştir[18] . Mektuplardan Plinius'un suyun kaynağına gittiği, incelemeler yaptığı sonuçta kaynaktaki suyu oldukça duru ve berrak bulduğu anlaşılmaktadır. Bu anlatımlardan anlaşıldığı üzere eski suyollarına ait bazı su köprüleri tamamlanmış bazıları ise tamamlanmamıştı. Söz konusu su köprüleri tuğla örgülü olmayıp, kesme blok taşlardan inşa edilmişlerdi. Mektup 37'de Plinius, yeniden inşa edilecek köprülerin kemerlerinin hem hafif, hem de ucuz olacağından tuğla ile inşa edilmesini önermektedir. Plinius'un yerel mimar-mühendislerden memnun olmadığı, onlara güvenmediği ve suyolu inşası için Roma'dan mimar-mühendis istediği de anlaşılmaktadır.

Paşasuyu suyolunda muhtemelen Plinius'un Mektup 37'de bahsettiği kesme blok taşlardan örülmüş su köprüleri mevcuttur. Bu su köprülerinin su köprüsü 2 ve 18 olduğu düşünülebilir. Su Köprülerinin tamamına yakınının ayakları kesme kireç taşı bloklardan oluşmakta olup, kemer gözleri de tuğla örgülüdür. Plinius'un daha sonraki mektuplarında bu konudan bir daha bahsetmediğinden suyolu inşasının tamamlandığı ve faaliyete geçtiği düşünülebilir. Suyolu alt yapısının hazır olması ve bazı su köprüleri yapımın tamamlanmış olmasından dolayı hızla inşa edilmiş olmalıdır.

Libanius'a göre Nikomedeia'nın her yerinde bolca su kaynakları vardır. Kentte çeşmeler, sarnıçlar ve su köprüleri yer almaktadır. Şehrin içinde suyolunun devam ettiği, kanalların olduğu anlaşılmaktadır. Su kaynakları o denli bol ve debisi yoğundur ki, İS 358 yılında meydana gelen depremi anlatırken; deprem sonrasında kent içindeki suyollarının tahrip olması nedeni ile bol miktarda suyun boşa aktığını belirtmiştir. Libanius'un anlatımlarından antik kent içindeki suyollarının birden fazla olduğu anlaşılmaktadır. İS. 4. yüzyıldaki deprem sonrası bazı su köprülerinin büyük ölçüde tahrip olarak bir daha kullanılmamayacak duruma gelmiş olabilecekleri de düşünülebilir.

Seyyahların Anlatımlarında Nikomedeia Su Köprüleri

HansDernshwam'ın anlatımlarında Nikomedeia'da suyun kaynağını tespit edemediği ve yalnızca antik kent içindeki su sistemi ilgi su kanallarını gördüğü anlaşılmaktadır[19]. Seyyahın yorumlarından antik kente su getiren suyollarını görmemiş olduğu, kent içindeki su kanallarından bazılarını gördüğü ve en azından bir suyolunun kente kadar su taşıyarak aktif durumda olduğu düşünülebilir.

Evliya Çelebi'den 1631 yılında kent içinde Paşasuyu'nun çeşme ve camilerde aktığı ve Paşasuyu'nun cana can verdiğini, hayat kattığını, meşhur olduğunu öğreniyoruz [20] . Evliya Çelebi İzmit'i ziyaret ettiğinde o dönemde Paşasuyu olarak bilinen Suyolu 1'in su kaynağını (Kaynak 1) kente taşıyan sistemin kullanılmakta ve aktif olduğu anlaşılmaktadır.

Richard Pacocke 1740 yılında kentin doğusunda bir tepede Yahudi Mezarlığı bulunduğu tepede 24 sütun, 15 ayaktan oluşan ve bir parmak kalınlığında tuğla ile inşa edilmiş olduğunu bahsettiği sarnıç Sarnıç 1 (İnbayırı) olduğu anlaşılmaktadır[21] . Bunun yanında kente su getiren su köprülerinden bazılarının o tarihlerde hala ayakta olduğu da anlaşılmaktadır.

Charles Texier su köprü ve kanallarını tespit edemediğinden suyolu kalıntılarının kaybolduğunu, ancak bu sarnıcın Plinius'dan da bahsederek Roma suyolunun sonlandığı bir sarnıç olduğunu bildirmiştir. Kent içindeki kalıntılardan bahsederken kısa bir cümle ile kentin alt yapısına ait tersane bölgesinde kanallar yer aldığını anlatmaktadır. Ancak şehrin dışına çıkmadığı için su kanallarını ve su köprülerini görememiş ve bizlere aktaramamıştır.

18 Plin. Epst. 37
19 Dernchwam 1992:207-227
20 Evliya Çelebi 2005: II.,I. :.80
21 Texier 1839:24,25

Georgos Perrot Bithynia bölgesine yaptığı gezi sırasında uğradığı Nikomedeia'da kuleleleri ile birlikte gördüğünü anladığımız Akropol suru, içinde rahatlıla yürünebilecek ölçülerdeki kanalizasyon sistemi ile sarnıçtan söz etmektedir[22] . Perrot da kendisinden önceki seyyahlar gibi inbayırı sarnıcını (Sarnıç 1) ziyaret etmiştir. Seyahatnamesinde bu sarnıca ait bilgiler vermektedir[23] .

Bilimsel Çalışmalarda Nikomedeia Su Köprüleri

P.D. Pogodin ve O. F. Wullf'un kent ile ilgili çalışmaları daha çok kentin tarihi ve surlarına ilişkin olmakla birlikte Nikomedeia suyolları ve sarnıçları hakkında az da olsa bilgiler yer almaktadır. Pogodin ve Wulff'un Nikomedeia'ya ait iki sarnıçdan bahsettikleri, özellikle bu gün kalıntıları kısmen ayakta olan İnbayırı sarnıcını detaylı anlatıkları görülmektedir [24] . Kent içinde yer alan su kanallarını gördükleri anlaşılan araştırmacıların, Suyolu 1'i (Paşasuyu) dae inceledikleri ve sistemin o dönemde aktif olduğunu, su kanallarının içinden hala su aktığını, bazı yerlerde pt borular ile köylülerin Paşasuyunu (Suyolu 1) tarlalarını sulamak için kullandıklarını gözlemledikleri de anlaşılmaktadır[25].Pogodin ve Wullf'un İzmit çevresinde yaptığı incelemelerde çalışmalarımız sırasında belgelemiş olduğumuz Suyolu 4'e ait Köprü 23'ü görmüş ve incelemiş oldukları muhakkakdır[26]. Bu suyolunun da kentte su taşıdığını düşünmelerine karşın antik kente nasıl bir yol izleyerek ulaştığı, bu suyolunun Paşasuyu ile birleşip birleşmediğini ya da tam olarak kente nereden ulaştığını konularında fikir beyan da edemedikleri anlaşılmaktadır. Her iki araştırmacı da İzmit çevresindeki su köprülerine ulaşılmalarının güçlüğü ve zaman darlığı gibi sebeplerle ulaşamamış görünmektedirler.

Nikomedeia antik kentinde daha çok epigrafik bir çalışma yürüten Sencer Şahin iki suyolunun varlığından söz ederken kendisinin bizzat göremediği, köylülerin kendisine aktardığı bir kaç köprüyü de not alarak, toplam 10 adet su köprüsünü yerleri ve konumlarını hatalı olarak kroki üzerine işaretlemiş ve bu hatlar üzerindeki su köprüleri hakkında değerlendirmeler ile hatların tarihlendirmelerini yapmaya çalışmıştır[27]. Şahin çalışmasında Üçtepeler mevkiinde yer alan ve Pogodin ve Wulff'un inceledikleri Eğrikemer'den de bilgiler vermektedir. Şahin kitabının 86-87. sayfalarında tanımladığı on adet su köprüsünün sadece ilk altı adetini görmüş olduğu, bu su köprülerin ise Suyolu 1'e ait Köprü 21, 20, 19, 18 ve 17 olduğu anlaşılmaktadır. Diğer su köprüleri ile ilgili duyumları üzerine bilgiler vermiştir. Bu nedenle kitabında sayfa 85 verdiği harita eksik ve hatalıdır.

Nikomedeia içerisindeki DSİ tarafından hazırlatılan raporda Türkan Akgül tarafından kent içi su dağıtım sistemine ilişkin kısmı bilgiler verilmektedir. Akgül Gültepe nekropolü sırasında ortaya çıkan mezarları su kanalı tanımlama yanılgısına düşmüştür. Türkan Akgül'ün kent içinde Hacıhasan mahallesinde tespit ettiği su kanalında gördüğü su kanalının üst örtüsüne ait tonoz kaplama tuğlasındaki monogram mühür baskısı İS 2.yy' tarihi ile kent içi dağıtım sistemin bu dönem imar faaliyet evresine ait olabileceğini akla getirmektedir [28] . T. Akgül'ün raporunda verilmiş olan su köprüsü fotoğraflarından birinin Köprü 19 diğeri ise Köprü 12'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

22 Perrot 1872:1-9
23 Perrot 1872:2
24 Pogodin, Wulf 1896: 104 vdd
25 a.g.e.:117
26 a.g.e.:119
27 Şahin 1973: 84-89
28 Akgül 1991: 1-14

Su Köprüleri

Nikomedeia Suyolları'nda kemerlerin kullanımı, kanalların vadi ve dere yataklarını aşması gerektiği noktalarda yapılan köprülerle sınırlıdır. Bu tip kemerli su köprüleri Roma suyollarının karakteristik yapılarıdır ve Pont du Gard Köprüsü, Tarragona Köprüsü, Segovia Köprüsü, Ephesos Pollio Köprüsü, Metz Köprüsü ve Cherchel Köprüsü gibi sayısız anıtsal örnek günümüze ulaşmıştır. Romalılar ilk taş kemerli köprülerini İÖ 2.yy. ın ikinci çeyreğinde yapmaya başlamışlardır[29] . Bu yapı tipini ilk kez Aqua Marcia'da (İÖ 144-140) suyolları içerisinde kullanmışlardır [30]. Roma İmparatorluk tarihi boyunca yapımı devam eden su köprüleri ile ilgili iki temel nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki yapının sağlamlılığı için kemer açıklığının sınırlanmasıdır. En geniş Roma kemerleri 24 m.ye kadar ulaşabilmektedir[31] . Eğer aşılması gereken mesafe bundan fazla ise köprüler Köprü 6, 10-21'de de olduğu gibi çok kemerli yapılmaktadır **(Tablo 3).**

Nikomedeia suyollarındaki köprüler içerisinde ölçülebilen en geniş kemer açıklığı ise Köprü 10'un 8.70, m genişliğindeki 2. kemeridir. Tahribattan dolayı kemer genişliği tam olarak ölçülemeyen köprüler dışındaki diğer köprülerin ise kemer genişlikleri 2.00 m ile 9.00 m arasında değişmektedir ve aşılması gereken mesafenin fazla olmadığı koşullarda köprülerin, Köprü 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8 ve 9'da olduğu gibi tek kemerli olarak yapıldığı görülür **(Tablo 7).**İkinci temel nokta ise köprünün kemer yüksekliğidir. Yine yapının sağlamlılığı için kemer yüksekliği 21 m ile sınırlanmakta ve köprüler daha yüksek olmaları gerektiği takdirde çok katlı olarak yapılmaktadır [32]. İS 1.yy başında yapılan Pont du Gard Köprüsü toplam yüksekliği 54 m olan 3 katlı yapısı ile bu uygulamanın anıtsal bir örneğini oluşturur[33].

Nikomedeia suyollarında köprü yüksekliğinin fazla olduğu Köprü 19, 20'de ana kemerin altına ikinci bir kemer yapılarak köprü iki katlı inşa edilmiştir. Nikomedeia suyollarındaki köprüler içerisinde yalnızca Köprü 19, 20 ve 23 yükseklikleri 17-19 m arasında olup iki katlı olarak inşa edilmiş, diğer köprülerin yüksekliği ise 17 metreden az olduğundan tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bu doktora çalışmasında söz konusu Köprü 19 ve 20 iki katlı köprüler olarak sınıflandırılmıştır.

Roma Suyolları içerisinde köprülerin yapımında kullanılan yapı malzemeleri bölgesel özelliklere göre çeşitlilik göstermektedir. Erken örneklerde kesme taş kullanılırken Augustus döneminden itibaren duvar örgüleri bunların yerini almaya başlar. Ancak İS 14 yılında yapılan Pont du Gard Köprüsünde sadece son katta harç kullanılıp, ilk iki kat harçsızdır. Claudius tarafından yaptırılan Segovia Köprüsünde harç kullanılmamıştır[34] . Bununla beraber bu dönem içerisinde harç ve yapı malzemelerinin kullanımının arttığı ve kesme taşın özellikle kemer ve köprü ayaklarında tercih edilmeye başlandığı da görülmektedir. Pont du Gard Köprüsü'nün en üst katı kesme taşların birleştirilmesinde kireç harç kullanımı uygulamasının ilk örneklerinden birini oluşturur. Lyon'da Hadrian tarafından yaptırılan Gier Köprüsü ise tuğladan kemerleri, "opus reticulatum" örgü ile kaplanmış tuğladan ve "opus caementicium" dolgudan oluşan duvarları ile Pont du Gard Köprüsü'nün üst katındaki uygulamalar ve 54 m yüksekliği ile Roma su köprüsü mimarisinde İS 2.yy'da ulaştığı yüksek noktayı işaret eder [35]. Su Köprüleri mümkün olduğu kadar suyolu hattı boyunca mevcut olan en yakındaki malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Bu zaman ve işçilik açısından çok önemli idi. Ayrıca birçok su köprüsü zaten vadi tabanında, dere yataklarında kimselerin göremeyeceği yerlerde inşa edilmek zorundadır. Tüm bu nedenler ile Ponte

29 O'Connor, 1993: 163
30 a.g.e: 151
31 Mutlu, 1996: 70
32 Landels 1998: 42
33 Hodge 2008: 129, Landels 1998: 40
34 a.g.e.: 134
35 Landels 1998:40, Hodge 2008:129,130,Kretzshmer 2010:91-93,Wheler 2004:144-145

Lupo Köprüsü yakınından temin edilmiş, kızılımsı-kahverengi sünger taşından, Ponte San Pietro Köprüsü gözenekli kalker taşından inşa edilmiştir[36] . Ponte San Pietro'ya ait taş ocakları, vadi tabanında, köprülerden bir kaç yüz metre uzakta hala görülebilmekte olup, Tarragona köprüsünün taşları ise 100 metre kuzeyindeki antik taş ocağından alınmıştır[37] . Nikomedeia Suyolları'nda kullanılan yapı malzemelerinin de köprülere ve kanallara en yakın noktalardan temin edildiği tespit edilmiştir. Köprü ayaklarında kullanılan kalker blok taşlar İzmit'in kuzeyinde vadi tabanlarında bolca mevcuttur. Diğer moloz taşların da vadi tabanlarında ve dere yataklarında yer aldığı görülmüştür. Köprü 11'de, hemen köprünün altından geçen dere tabanından taş alındığı anlaşılan küçük bir ocak tespit edilmiştir. Yine Köprü 11'in kuzeyinde kireç alınmış ve kireç kullanılmış olan küçük bir alan (ocak) tespit edilmiştir.

Nikomedeia suyolların içinde yer alan köprülerden Köprü 3, Köprü 18 diğerlerinden ayırt edici bir farklılık gösterir (Harita 1). Her üç köprünün açıklığında (kemerlerinde) tuğla kullanılmamıştır. Köprü 3 kemer kullanılmadan, kesme blok lento taş ile açıklığın geçildiği bir köprüdür. Köprü 3 tamamen kesme blok taşlardan inşa edilmiş olup ve her iki köprüde tuğla malzemeye rastlanılmamaktadır. Köprü 18'de ise köprü gövdesinde tuğlanın dolgu ve hatıl gibi malzeme olarak tuğla kullanılmıştır. Köprü 18'in kemerleri volkanik tüf taşı kullanılarak örülmüştür. Köprü 18 Suyolu 1'in inşasının Nikomedeia'nın ilk imar evresine ya da Suyolu 1 inşası sonrası güçlü bir imar evresini işaret ediyor olmalıdır. Nikomedeia'nın 1. imar evresinin, Suyolu 1'in ilk inşasının başladığı İmparator Cladius dönemi olabileceği ilk akla gelendir. Plinius'un 37. mektupda Nikomedeia'da kesintiye uğramış, hatta inşa edilen bazı yerler kısmen sökülmüşbir suyolu bulunduğunu, bir diğer suyolu için ise 200.000 sestersius harcanmasına rağmen bitirilemediğini belirttiği, daha önce gerçekleştirilen su köprülerinden biri olmalıdır. Bu su köprüsünde kullanılan volkanik tüf taşı İzmit çevresinde Karamürsel-Dereköy dışında başka bir yerde bulunmamaktadır[38] . Su köprüsünün İzmit'e 50 km uzaklıkta bulunan, antik çağlardan buyana işletildiği anlaşılan Karamürsel-Dereköy taş ocaklarından getirilerek inşa edilmiş olması, güçlü bir imar faliyeti evresini işaret etmektedir. İkinci zayıf ihtimal ise Nikomedeia'nın yaşadığı güçlü bir deprem vb sebeplerden yıkılan Köprü 18'in İmparator Hadrianus veya 3. imar faliyetleri evresi olan İmparator Diokletianus döneminde yeniden inşa edilmiş olmasıdır.

Nikomedeia'da Suyolu 1'e ait köprülerde harç, taş, tuğla gibi yapı malzemelerinin yoğun olarak kullanıldığı, kesme taşın daha çok kemerlerde ve kemer ayaklarında tercih edildiği ve bunlarında birleştirilmelerinde harçtan yararlanıldığı anlaşılır. Köprü ve kanalların inşasında; Köprü 18 haricinde (Karamürsel, Dereköy- volkanik tüf taşı) en yakın noktadan özellikle vadi tabanlarındaki malzemeler kullanılmıştır[39] .

Köprü 19'da iki farklı formda, orta kemerde dik açı ile yerleştirilmiş tuğla örgü tespit edilmiştir. Bu form diğer köprülerin kemerlerinde mevcut değildir. Benzer örnekleri Smyrna Agora'da, Kuzey Bazilikada (İS 2. yüzyıl), Aspendos'da Bazilika'da, Atina Akropolü eteğinde bir sarnıçta görülmektedir[40].

Köprü 2 hariç olmak üzere, diğer tüm köprülerin kemerlerinde "yarım daire form" tespit edilmiştir. Bu yarım daire form kemerlerin Roma devri İS 1-2 yüzyılda yaygın olarak kullanıldığı bu döneem ait su köprülerdeki örrneklerden anlaşılmaktadır[41]. Köprülerin tuğla kemerleri inşa edilirken, tuğla kalınlığı sabit olduğundan, kemer örgüsündeki tuğlaların

36 Hodge 2008: 129
37 a.g.e.8: 129
38 Sayar ve Erguvanlı 1955:92, Acun Özgüner 2007:7-9, Angı 2010:33
39 Jeolog Bülent Çakal ile yapılan alan çalışması sonucunda bu bilgiler elde edilmiştir.
40 Dodge 1984: II, Resim 194,199,200, Dodge 1987:111, Levha11b
41 Hodge 2008: 129-147.

aralarında kullanılan harç kalınlığını, tuğla kemerin üst kısmında daha kalın (4-5 cm), alt kısmında daha ince (2-2,5cm) yaparak yuvarlak yarım daire kemer formu elde edilmiştir.

Köprü gövdeleri incelendiğinde; özellikle Köprü 1-9 arası olmak üzere, tüm köprülerin kemerlerin gövdesi üzerinde, küçük sarkıtlar oluşturacak kadar kireçlenmeler tespit edilmiştir. Bu durum bir dönem suyun boşa akmış ve taşmış olmasını akla getirmektedir. Köprü üzerlerindeki su kanalların üst yapılarının yassı kapak taşları ile kaplı olduğu, su kaynağında debinin yükselmesi sonucu kanala fazla su gelince veya su kanallarının atıklar ile tıkanması nedenleri ile suyun taşmış olduğu düşünülebilir.

Nikomedeia su köprüleri üzerindeki su kanalı kalıntılarına az rastlanılmıştır. Az miktarda gerçekleştirilebilen tespitler sonucu elde edilen ölçülerde, su kanalarının köprü üzerinde daha geniş kanal ölçüsüne sahip (0.70 m.) olduğu anlaşılmıştır. Bu durum; kanal genişliği artırılarak, köprü yüksekliğinin azaltılmış olduğu ile açıklanabilir. Böylelikle köprü yükseklikleri ve köprü katları kısıtlı tutularak, köprü ayaklarının kırılmaları, deforme olmaları önlenmiş olmalıdır. Köprü üzerindeki su kanallarının Pont du Gard köprüsünde, Arles ve Eifel (Cologne) su kanallarında olduğu gibi yassı kapak taşları ile kapatıldığı düşünülmektedir[42].

Suyolu 1 hattında yer alan kaynaklardan pt borular ile suyolu beslenmiş, ek olarak su takviye yapılarak desteklenmiştir. Nikomedeia suyollarının tamamında eğim Vitruvius'un belirttiği gibi 1/500 m (500 m'de 1m) eğimle gerçekleştirilmiştir.

Nikomedeia Suyollarına ait köprülerin birçoğunda pek çok tamirat izi bulunmaktadır. Tamirat izi tespit edilemeyen; Köprü 1, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 17, 18 olarak sayılabilir. Köprü 3'ün üzerinde yer alan betonarme kapaklar dışında başkaca bir tamirat izi bulunmamaktadır. Bu değerlendirmenin; köprülerin dolgu altında kalan ve görülemeyen, incelenemeyen bölümleri ve yıkılan kaybolan bölümleri nedeniyle eksik bir değerlendirme olabileceği unutulmamalıdır.

Köprü 14, 16, 19, 20'de onarım izleri mevcuttur. Bu köprülerden, 16, 19, 20, 21'in kemerleri moloz taşlar ile doldurularak kapatılmıştır. Bu nedenle köprü gövdesi kaplanmış ve güçlendirilmiştir. Köprü 14, 19, 21'de betonarme onarım izleri mevcuttur. Kanalların bir kısmı betonarme ile tamamlanmış, kemerlerin bir kısmı veya bir bölümü betonarme yapılmıştır. Köprü 21'in her iki ucunda, batı ve doğu bölümünde betonarme kanal ve tamirat bulunmaktadır. Köprü 2'de de çeşitli yapı evreleri ve tamiratlar vardır. Köprünün ilk yapı evresinde nasıl olduğu belirsizdir. M.Ünal yayınında burada bir sifon bulunduğunu düşünmüş ve çizimini gerçekleştirmiştir[43]. Suyun geç bir dönemde sifon yöntemi ile derenin karşısına aktarılmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Ancak ilk yapım evresinde sifon yöntemi ile suyun derenin karşı yakasına iletildiği konusunda herhangi bir bilgi veya kalıntı mevcut değildir. Bununla birlikte Suyolu 1 hattında sifon hiç kullanılmamıştır. Vadi ve dere açıklıkları yuvarlak kemerli bir köprü ile vadinin, derenin diğer tarafına iletildiği için, ilk yapılış evresinde kemerli bir su köprüsü yapıldığı akla yatkındır. Geç Osmanlı döneminde bu köprünün doldurularak bent olarak kullanıldığı, biriken suyun suyolu kanallarına verildiği düşünülmektedir. Muhtemelen su kaynaklarının azalması ve kuraklık sonucu dere suyunun tamamına ihtiyaç duyularak, dere suyunun tamamı köprünün olduğu noktada küçük bir bent inşa edilerek toplanmış olmalıdır. Bu evrenin 1933 yılından hemen önce yapıldığı 19 yüzyıl başındaki Suyolu 1'e yapılan müdahaleler ile gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Suyolu hatları üzerindeki köprülerin bu özellikleri bu suyollarının tarihlendirilmesi noktasında da önemli veriler sağlamaktadır.

42 a.g.e.: 94-103.
43 Ünal 2001:32,33

Köprü 6, su köprüleri içinde köprü gövdesi yapım tekniği olarak farklılık göstermektedir. İki kemerli olan Köprü 6'nın anıtsal görünümlü orta ayağında; kesme blok kalker taşların "opus quadratum" tekniği örgü üzerine, dört sıra tuğla, tek sıra taş örgüden oluşan (almaşık) "opus mixtum" tekniği örgü görülmüştür. Almaşık teknik olarak da adlandırılan bu yöntem imparatorluk çağında, İS 2 yy tarihine dek eski bir uygulama olup, İS 2-4 yüzyılda yaygın görülür[44].

Nikomedeia Suyolları köprü kemerlerinde genel olarak 0.30X0.30 m ölçülerinde, 3,5-4 cm kalınlığında kare tuğlaların kullanıldığı görülmüştür **(Tablo 3)**. Köprü kemerlerinde ayrıca 0.30X0.15 m ölçülerinde, 3,5-4 cm kalınlığında dikdörtgen tuğlalar da kullanılmıştır. Yalnızca çift sıralı kemer olarak tanımlanabilen Köprü 19'un doğu 1. kemerinde üst sırasındaki tuğla ölçüleri yine 0.30X0.30 m ebadında ve kare formda olmakla birlikte tuğla kalınlığı 4,5-5 cm ölçülerindedir. Köprü 23'de 0.35X0.35X0.04 m ile 0.28X0.28X0.03 m ölçülerinde iki tür kare tuğla kullanılmıştır. Nikomedeia Köprü kemerlerindeki kullanılan tuğla ölçüleri Roma standart tuğla ölçülerine kısmen uymaktadır[45]. H. Dodge Anadolu ve Yunanistan'da tuğlaların normal kullanımda kare ve dikdörtgen olduğunu belirtir[46]. Efes, Vedius Gymnasium'unda 29-30 cm kare, Sparta'da 27 cm kare, Agusta Clicia'da 42x35 cm, Eleusis'de 40-42x30x34 cm örnekleri mevcuttur. Anadolu'da kare tuğla Roma kullanımı pedalis'e muadil ortalama 30-35 cm kare olduğu kabul edilmekte olup Anadolu'da karşılaşılan dikdörtgen tuğlalar Vitruvius tarafından bahsedilmemektedir. Nikomedeia köprülerinde karşılaşılan kare tuğlaların ölçüleri, kalınlıkları Dodge tarafından hazırlanmış olan tablo verileri ile karşılaştırıldığında İmparator Traianus dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır[47]. Köprü 23'de karşılaştığımız kare tuğlaya benzer en yakın örnek Corinth Hadrianus suyolunda, Stroggylo Köprüsünde yer almaktadır[48].

Köprü 19'da ise diğer köprülerde tespit edilemeyen, Köprü 19'un doğu birinci kemerinin alt sırası ile alt kat küçük kemerin tonozunda "eğimli tuğla" veya "dik açılı örülmüş tuğla dizisi" olarak tanımlayabileceğimiz bir örgü ile karşılaşılmıştır. Bu detay İS 2.yüzyılda İzmir Agora Kuzey Bazilikasında, Aspendos Bazilikasında ve Atina Akropolü yamacında yer alan sarnıçta görülen örneklere benzemektedir. Ancak anılan bu örnekler daha dar ve tek sıra tuğla dizisinden oluşmakta, kilit taşı gibi tonozun tam merkezinde yer almaktadır[49]. Dere yatağında inşa edilmiş Köprü 19'un görülmesi amaçlanmayan, suyun altından akması amacı ile inşa edilmiş kemerin alt kısmında olması nedeni ile süsleme amaçlı olmayıp, kilit taşı gibi mimari fonksiyon amaçlı inşa edilmiş olmalıdır. Bu örgü tekniğinin İS 2 yy'da Anadolu'da ve Yunanistan'da kullanıldığı örneklerden anlaşılmaktadır[50].

Nikomedeia köprülerinde yer alan tuğla harç kalınlıkları incelendiğinde ortalama tuğla kalınlığı ölçüsü olan 3,5-4 cm olduğu anlaşılmıştır. Ancak Köprü kemerlerinde yer alan tuğlalar arasındaki harçların 2 cm ile 5 cm arasında değiştiği görülmüştür. Köprü kemerini oluşturmak için en dıştaki (dış yayda) tuğlalar arasında 4,5-5 cm kalınlığında harç kullanıldığı, iç kısımda (iç yayda), 2-2,5cm harç kullanıldığı tespit edilmiştir. Tuğla kalınlığı sabit olduğundan harç kalınlığını dış kısımlarda artırarak yuvarlak kemer yapısı oluşturulmuştur.

Nikomedeia su köprülerinde herhangi bir kitabeye, süslemeye, usta işaretlerine rastlanmamıştır. Su köprülerinde kullanılan tuğlalar üzerinde monogram veya mühür gibi belgelerin mevcut değildir. Bu nedenle su köprüleri mevcut yapısal özellikleri dikkate

44 Dodge 1987:108
45 Adam 2005:293-294
46 Dodge 1987 :112
47 a.g.e.:107, Tablo I
48 Lolos 1997:287
49 Dodge 1987:111, Resim 11b
50 a.g.e.: 114

alınarak yapısal sınıflandırmaları yapılmış ve bu yapısal sınıflandırma sonucu ortaya 5 adet yapısal farklılık tespit edilmiştir. A-F harflerinden oluşan 5 adet bu yapısal sınıflandırma Tablo 4'de gösterilmiştir.

Değerlendirme

Nikomedeia'da su temini ile ilgili elde edilen bulgu ve belgeler gözden geçirildiğinde kentin büyümesine paralel olarak gelişmiş, çeşitlenmiş ve anıtsal yapılarla bezenmiş bir su sisteminin varlığı ortaya çıkmıştır. Dikkati çeken bir diğer durum da kentin su temininin tek bir kaynağa ya da yapı tipine bağlı kalmadığıdır. Bu duruma benzer örnek olarak Smyrna, Samosate, Prusias ad Hypium, Pergamon ve Antiocheia ad Orontes antik kentleri sayılabilir. Bu kentlerde de kentin su temini sarnıçlar ve değişik kaynaklardan beslenen suyolu hatları olmak üzere farklı uygulamaların bir arada kullanımı ile karşılanmıştır. Anılan antik yerleşimler bu bakımdan Nikomedeia ile de önemli benzerlikler taşımaktadır.

Su köprüleri üzerinde yapılan değerlendirme çalışmasının sonuçlarına göre Nikomedeia suyolları üzerinde yer alan su köprülerinin yapısal olarak 6 farklı tipe ait oldukları görülmüştür. Bu tipler içerisinde ana grubu kare formlu tuğlalardan örülü kemerlere sahip su köprüleri oluşturmaktadır.

Nikomedeia su köprüleri ile aynı dönemde inşa edilmiş olan diğer antik kentlerdeki yapıların gerçekleştirilen kıyaslamaları neticesinde inşa tarihleri aynı olan su köprülerinde farklı yapı malzemelerinin kullanılmış oldukları tespit edilmiştir. Su köprülerinin malzeme analizleri yöresel, yakın civardaki özgün yapı malzemelerinin de kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Nikomedeia suyolları üzerinde yapılan çalışma aynı suyolu üzerindeki su köprülerinin yapısal özelliklerinde farklılıklar olduğunu göstermiştir. Su köprülerine ait kemer sayısı, kemer aralığı gibi özellikler aynı su köprüsü üzerinde dahi benzer değildir. Birden fazla kemere sahip olan su köprülerinde hiçbir kemer açıklığının diğer ile aynı ölçülerde olmadığı görülmektedir. Bu durum topoğrafyanın zorunlu olarak mimariyi ve mimarideki detayları şekillendirmiş olduğu fikrini düşündürmektedir.

Nikomedeia suyolları üzerine yapılan araştırmalar neticesinde ilk kez tespit edilen havalandırma-kontrol bacalarının mimari belgelemesi bize Vitruvius'un suyolları için belirttiği 240 ayakta bir yaklaşık 35 metre aralıkla havalandırma-kontrol bacası yapılması prensibinin Suyolu 1'de uygulanmış olduğunu göstermiştir. Daha önce yayınlanmamış tespitler bir yana bu ayrıntı ilk kez doktora tezi kapsamında belgelenmiştir.

Roma imparatorluk dönemi su köprülerinin kemerlerinde kullanılan tuğlaların tipoloji ile ilgili olarak yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Nikomedeia su köprülerinin kemerlerinde kullanılan tuğlalar için tespit edilen 30 x 30 x 4 cm ölçülerindeki kare tuğlaların Küçük Asya örnekleri içerisinde Traianus dönemi tuğla tiplerine uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Hazel Dodge'nin (Dodge 1987: 107) tablosunda belirttiği, küçük asya-trainus dönemi tuğla tiplerine uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir.

Debi yolu ile nüfus kestirim hesaplarında Suyolu 1'in debisi 1.747.311 lt/sn, su sağladığı nüfus ise 34.946 kişi olarak hesaplanmıştır **(Tablo 6)** . Suyolu 1'in 1950'li yıllara kadar kentin su ihtiyacının tamamına yakınını tek başına karşıladığı bilinmektedir. Kent nüfusu 1950'li yıllara kadar 36.000 kadardır. Bu hesaplamanın doğruluğunu 1950 yılına dek İzmit şehrinin içme suyunu karşılayan en önemli kaynak Suyolu 1 (Paşasuyu) olduğu bilinmektedir[51]. İzmit şehrinin nüfusu 1950 yılına dek 36.000 kişiyi aşmamıştır **(Tablo 2).** Bu durum nüfus kestirim hesaplamasında çıkan sonuçların doğru hesaplandığını ve

51 Gülgeç 1970: 166

gerçekçi olduğunu ispat etmektedir.

Nikomedeia'nın su iletim sistemleri belli bir süreç içersinde gelişmiştir. Kentin ilk kuruluş yıllarında su temininin nasıl sağlandığı ile ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Tespit edilen sarnıç yapıları ile kuyu kullanımı erken döneme geleneğine ilişkin önemli bir fikir vermektedir. Hellenistik dönemde Pergamon'u ile benzer şekilde Nikomedeia'da da su temininin, başlangıçta kuyu ve sarnıçlar ile aynı zamanda kent merkezinde yer alan kaynakların kullanımı ile sağlanmış olmalıdır.

Su Köprülerin ilk kez ne zaman yapıldıkları bir sorundur. Plinius'un Epst 37'de Nikomedeia'ya su temini için yapılmasını önerdiği suyolları için, köprü ve kanallardan bahsederken "...Nikomedeia halkı bir suyolu için 3.318.000 Sestersius harcadılar ve yapı bugüne değin tamamlanamadığı gibi inşaat faaliyeti kesintiye uğramış, hatta inşa edilen bazı yerler kısmen sökülmüştür. Bir diğer suyolu için ise 200.000 Sestersius harcandı. Bu yapı da inşaat aşamasında kaldığı için ..." şeklindeki ifadesi ile Nikomedeia suyollarının ilk inşa tarihini İS 111 yılından daha öncesine ait olabileceği düşüncesini doğurmuştur.

Nikomedeia'da eğer Hellenistik dönemde bir suyolu yapıldığı kabul edilecek olursa bu hattın yaklaşık 30 km lik bir mesafe kat etmesi gereken Suyolu 1 (Paşasuyu) kaynaklarıyla değil kentin çok daha yakınındaki kaynaklar ile ilişkili olması düşünülebilir. Akla yakın gelen olasılık eğer Helenistik dönemde su iletim hattı ya da hatları varsa, kente yakın mesafedeki kaynaklardan alınmış olmasıdır. Roma kentindeki suyollarına bakıldığında ilk inşa edilen hatların kente en yakın kaynaklarda yapıldığı görülebilir[52].

Nikomedeia kent merkezi topoğrafyası su kaynakları açısından zengin bir yapıya sahiptir. Hellenistik dönemde İÖ 264/263 yıllarında kurulduğu belirtilen Nikomedeia bu dönemde küçük bir yerleşime ve düşük bir nüfusa sahiptir. Nikomedeia Hellenistik dönemde küçük bir yerleşime sahip olduğundan Su kaynakları bulunan kent kent merkezinde sahip olduğu kaynaklar ve kuyular ile ihtiyacını kolayca sağlamaktaydı[53]. Bölgenin stratejik öneme sahip yapısı Hellenistik dönemde Avrupa'dan Anadolu'ya geçiş yolu üzerinde ve boğazlara yakınlığı, Ege ve Akdenizin, Karadeniz ile bağlantısı üzerinde bulunması nedenleri ile sürekli hareketli ve tehlikeli bir bölge olmuştur. Yoksa Roma dönemi yararlanılan güçlü suyolu kaynaklarından Hellenistik dönem yöneticilerinin haberdar olmadığı düşünülemez. Ancak kent nüfus sayısının az olması ve Hellenistik kentlerin güçlü güvenlik sorunlarının bulunması ve Nikomedeia kentinin kurulduğu topoğrafyanın zengin su kaynaklarına sahip olması nedenleri ile bu su kaynaklarını kullanma ihtiyacı duyulmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm Anadolu'da Roma egemenliğinin hâkim olması sonrası oluşan barış ortamında, gelişen mimari yapı malzeme ve teknikleri yanısıra artan kent nüfusu ve hamam kullanımı ve yaygınlaşması gibi kent alışkanlıkları sonucu kentin dışından uzak noktalardan su temini ihtiyacı doğmuştur[54].

Nikomedeia kentinin kuruluşu olan İÖ 264/263 tarihi ile Roma devletine bağlanışı olan İÖ 74 yılı arasında kent planı ile mimari kalıntıları dolayısıyla imar faaliyetleri ve evreleri hakkında yok denecek kadar az bilgi ve bulguya sahibiz. Kente ait daha net bilgiler ve kalıntılar Roma devletine bağlandığından sonraki dönemlere aittir. Nikomedeia son Bithynia Kralı Nikomedes IV'ün (İÖ 91-74) kenti Roma'ya bağışlamasından (İÖ 74) sonraki dönemlerde yoğun imar faaliyetleri yaşamıştır[55]. Bu imar faaliyetleri şu şekilde sınıflandırılmıştır;

52 Bruun, 1991: 96
53 Aksoy 2000: 5
54 Coulton 1987 :82
55 Zeyrek 2005 b:22

I. İmar Faaliyeti Dönemi; Nikomedeia ile ilgili antik kaynaklardaki bilgilerle desteklenen en erken veriler Cladius (İS 41-54) döneminde yapılan imar çalışmalarıdır. İmparator Cladius hükümranlığı boyunca başkentte ve eyaletlerde birçok bayındırlık işi başlatmıştır. Roma şehrinde yapımına Caligula döneminde başlanan Aqua Claudia ve Anio Novus olmak üzere iki suyolu inşa ettirmiş, ulaşıma ve yol inşasına çok önem vermiştir[56]. İtalya ve eyaletlerde yollar ve su kanalları inşaa ettirmiştir. Anadolu'da Sardes'de suyolu inşa ettirmiştir[57]. Suyollarına ve imara önem veren imparator Claudius Nikomedeia'da yol inşası başlatmıştır[58]. İmparator Cladius zamanında Nikomedeia- Kalchedon arasındaki yol ağı üzerinde yapılmış olan anıtsal bir "Taş Köprü" bugün hala sağlam bir şekilde ayaktadır[59]. "Taş Köprü" F. Karl Dörner tarafından İS 1. yüzyıla, İmparator Cladius dönemine tarihlendirilmektedir. İmparator Cladius'un Nikomedeia'da bunların dışında suyolu inşası da başlattığını Plinius mektupları da desteklemektedir. Plinius'un mektup 37'de kendisinden daha evvel Nikomedeia'lıların iki suyolu inşasına başlayıp bitiremediğini, bu suyoluna ait taşların suyolu inşasının devamında kullanılması gerektiği bildirmektedir[60].

İmparator Claudius dönemi mimari yapı özellikleri arasında (İS 1. yüzyılda) köprü ve kemerlerinde kesme blok taşın ağırlıklı olarak kullanıldığı, tuğlanın daha yaygın olmadığı bir dönemdir[61]. Yine İÖ 2. yüzyıla dek kesme blok taşların bağlantısında harç kullanılmamasına karşın, Erken imparatorluk döneminde kesme blok taşların bağlantısında harç kullanılmıştır[62].

Suyolu 1'e ait köprülerin yapısal olarak incelenip sınıflandırılması yapıldığında bu suyollarının ilk inşa evrelerinin İmparator Claudius dönemine ait oldukları düşünülmektedir. Suyolu 1 hattı üzerinde yer alan Köprü 3 ve Köprü 18'i oluşturan harçlı blok taşlardan inşaa edilmiş kemer ve köprü ayakları ile "erken suyolu" olarak tanımlanabilir. Köprü 3'ün tamamının kesme blok taşlardan inşa edilmiş olması ile bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu nedenle Nikomedeia 'da ilk imar faliyetleri dönemi İmparator Cladius döneminde gerçekleşmiştir.

II. İmar Faaliyeti Dönemi; Nikomedeia'nın ikinci büyük imar faaliyeti ise İmparator Traianus dönemindedir (İS 98-117). Nikomedeia'ya İS 2. yüzyılın başında Anadolu'daki Roma kentleri içinde en önemli merkezlerden biri olmuştur. Bithynia-Pontus Eyalet merkezi başkenti idi. İmparator Traianus Nikomedeia' da yol ve su temini için gerekli inşa faaliyetleri başlatmıştır. İzmit Arkeoloji Müzesinde korunan ve hemen İzmit'in doğusunda yer alan Köseköy ile İzmit'in batısında Körfez Şirinyalı yerleşmelerinde bulunmuş 2 adet Roma devri mil taşları İmparator Traianus'a aittir[63]. Ayrıca Nikomedeia kent merkezinde yer alan anıtsal Nymphaion'u inşa ettirdiği anlaşılmaktadır[64]. İmparator Traianus'un Nikomedeia'da iki suyolu yaptırdığı aktarılmaktadır. Suyolları ile ilgili bu döneme ait en önemli bilgilerin başında Genç Plinius'un mektupları yer almaktadır. İS 111-113 yılları arasında Bithynia-Pontus Prokonsül'ü olarak görev yapan Gaius Plinius Caecilius Secundus'un (Genç Plinius) İmparator Traianus'a yazdığı 37. Mektup'da ve İmparator Traianus'un Plinius'a cevaben yazdığı 38. Mektup'da Nikomedeia'da yapılması planlanan suyolu inşasından bahsedilmektedir. Plinius İmparator Traianus'a Nikomedeia'da bir suyolu bulunduğunu, yeni bir suyolu inşa edilirken usulsüzlükler yapıldığını ancak bu suyolunun

56 Akşit 1976:99
57 Coulton 1987:81
58 Zeyrek 2005b :23
59 Dörner 1941:33-35
60 a.g.e. : 34; "Taş Köprü" yapısal olarak Köprü 3 ve 22'ye benzemektedir
61 Plin. epst: epst.37
62 Hodge 2008:129
63 French 2013:117-118,120,121; 64. 66. mil taşları-Miil taşlarında; " Nikomedeia' nın bozuk yollarını İmparator Traianus tarafından onarılmıştır" ifadeleri yer almaktadır.
64 Şahin 1974:24, 25

inşaasının gerekli olduğunu, başlanan fakat bitirilemeyen suyolunun malzemelerinin bir kısmının hazır olduğunu, bir kısmını hazır bu düzgün taşlardan, bir kısmının tuğla kullanılarak tamamlanması gerektiğini bildirir. İmparator Traianus'dan olumlu yanıt alınca işe başlanıldığı anlaşılmaktadır.

III. İmar Faaliyeti Dönemi; Nikomedeia'da İS 4.yy başında, İmparator Diokletianus devrinde imar faaliyetleri olmuştur (İS 284-305). İmparator Diokletianus Nikomedeia'da çok büyük bir imar faaliyetine girişmiştir. İzmit, Dilovası'nda ele geçen mil taşı kentin yollarının İmparator Diokletianus tarafından onarıldığını belgelemektedir[65]. İmparator Diokletianus Nikomedeia'nın surlarını yıkıp yeniden inşa ettirerek kentin sınırlarını genişletmiştir[66]. Nikomedeia'da mevcut sarayların[67] (krallık sarayı)[68] yanı sıra karısı ve kızı için saray yaptırmış ayrıca kente arsenal, hamam, sirk, darphane[69], çeşme, suyolları, hipodrum ve bazilika gibi çok büyük kamu yapıları inşa ettirmiştir[70]. Büyüyen gelişen Nikomedeia'nın ortaya çıkan su ihtiyacını Suyolu 3 (Yenimahalle) ile karşılaşmış olmalıdır.

IV. İmar Faaliyeti Dönemi; 14. yüzyıl Erken Osmanlı devri, Sultan Orhan Gazi döneminde, daha önce fetih ve depremler nedeni ile yıpranan, tahrip olan Suyolu 1 onarılarak tekrar aktif hale getirildiği düşünülmektedir. Suyolu 1 üzerinde yeralan köprülerin bu dönemde kemer ve kanalların harçlı moloz ile kaplandığı görülmektedir.

Nikomedeia suyollarına ait köprülerde görülen yapım tekniği ve yapı malzemesinin özellikleri incelendiğinde, tonoz veya kemer yapımında yapı taşlarının genellikle suyolunun yakın çevresinden alınmış olduğu saptanmıştır. Suyolunun yapımında, yöresel malzeme kullanılmış ve arazide büyük kesme taş malzemelerinin sınırlı olması veya naklinin ve inşasının güçlüğü yapım tekniğini etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Sadece kemer ayaklarının ve kemerlerin yanaşık derzi düzgün kesme taşlardan, ara kısımlarının ise gayri muntazam küçük kesme taşlardan yapılmış olması bunu göstermektedir. Köprülerin kemerlerin-de hafif ve ucuz olması nedenleri ile tuğla malzeme tercih edilmiştir[71]. Köprülerin inşası sırasında kullanılan kesme blok kalker taşların bağlantılarında kireç harç kullanılması, köprü kemer tuğlalarının formları, ölçüleri, harç kalınlığı ve kemerlerin tam yuvarlak bir form verecek şekilde inşa edilmiş olmaları Nikomedeia su köprülerinin büyük bir çoğunluğunun İS 1. yüzyıl ve 2. yüzyıl tarihlerine ait olabileceğini işaret etmektedir.

Antik kaynakların verdiği bilgiler ışığında kentin kuruluşu olan Hellenistik devirde (İÖ 264/263-74) Nikomedeia'nın az bir nüfusa sahip olduğu düşünülebilir. İS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başında ise kentin nüfusu "Pax Romana" (Roma barışı) ve imar faaliyetleri ile birlikte hızla arttığı suyolu 1, 2 ve 4 inşaa edildiği ve bu suyollarının taşıdığı su debisi ile yapılan nüfus kestirim hesaplarının da desteklediği üzere 100.000'lere ulaşan bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nikomedeia'nın İS 3. yüzyılda durumu ile ilgili Libanius ve Lactantus'un verdiği bilgiler ışığında 100.000 rakamlarını aştığıakla yatkındır[72].

Suyolu 1 hattının, İS 1. yüzyılda ve İS 2. yüzyıl başında, inşa edilmiş Roma dönemi eserleri olduğu görülürken, Suyolu 1'in erken dönem suyolu olduğu, kesme taş bloklardan oluşan su köprülerine sahip olmaları nedenleri ile ilk inşa tarihlerinin İS 1. yüzyılda İmparator Claudius (İS 41-54) döneminde inşa edilmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

65 French 2013 :111
66 Foss 2002 :3,4
67 Ammian. Marc. XXII 9,4
68 Sozom IV 16, 6
69 Lact. de Mort Pers.12,3
70 a.g.e., 7,8-10
71 Seka Kazısı;Dörner 1939:156-171, Seka Roma Hamamı ;Zeyrek 2005b :.39-41
72 Tablo 5 incelendiğinde sadece Suyolu1 'in ortalama 36.000 kişinin su ihtiyacı karşıladığı anlaşılmaktadır. Toplamda 4 Sauyolu'nun 100.000 kişiyi aşan bir nüfusun su ihtiyacını karşıladığı düşünülebilir.

Tüm bu verilerin işaret ettiği ortak nokta kentin kuruluşundan itibaren hızla büyüdüğü, Roma döneminde, Roma, Antakya (Antiocheia ad Orantes), Selanik (Theselonika) kentlerinden sonra, Roma dünyasının en kalabalık kentlerinden biri haline geldiğidir[73]. Roma döneminde Nikomedeia'da imparatorluk sarayı, diğer saraylar, forum, arsenal (silah fabrikası), moneta (darphane), gymnasion, hipodrum, mouseia, stoa, Zeus, Men, Magna Mater (Kybele), Demeter, Asklepios, İsis, Augustus, Commodus Tapınakları, liman ve liman yapıları (gümrük-depolar), bouleterion, senato, tiyatrolar, bazilikalar, kiliseler, nymphaionlar, su köprüleri ve su kanalları, kamu ve özel yapılar, imparatorluk hamamı ve özel hamamlar bulunduğu belirtilmektedir[74]. Büyük ve anıtsal yapılar, daha çok su ihtiyacına işaret etmektedir ve bu ihtiyaç Nikomedeia'ya 30 km uzaktan, ayrıca bir kaç farklı su kaynağından bol miktarda suyun kente uzanan suyolları taşınması ile karşılanmıştır **(Harita 6).**

Suyolları içerisinde yer alan su kanallarının arazideki takip ettikleri eğim ile ilgili çalışmalar su kaynağından kente ulaşıncaya kadar izlenen eğimin her 500 m'de 1 m. alçalacak şekilde olduğu göstermektedir. Bu tespit Vitruvius tarafından belirtilen su kanallarının eğiminin 100 ayakta bir inç'in dörtte birinden yaklaşık 200 m'de 1 metreden az olmaması gerektiği yönündeki önerisinin Nikomedeia'da uygulanmadığı ortaya koymaktadır. Nikomedeia suyollarının ortak özelliği ise suyolu hatlarının 1/500 metrede, 1 metre eğimle suyu kente taşımalarıdır[75].

Sonuç olarak Suyolu 1 (Paşasuyu) kentin kuruluşundan itibaren hızla büyüyen ve özellikle Roma İmparatorluk döneminde imparatorluk hamamları, yerel hamamları, çeşme yapıları ve kalabalık nüfusu ile su ihtiyacı artan kentin gelişimine paralel olarak su sisteminin de geliştiğine ışık tutmaktadır.

73 Ruge 1936: 474
74 a.g.e; 492
75 bkz Grafik 1

KAYNAKÇA

I. Antik Kaynaklar

Ammian. Marc. Ammianus Marcellinus, Res Gestae, (Çev.J.C Rolfe), London, 1935

Appianus Appianus of Alexandria, Appian's Roman History (Historia Romana), (Çev. H. White), London, 1912: W. Heinemann.

Front. Frontinus, De Aquaeductu Urbis Romae (Çev. R. H Rodgers), Cambridge, 2008: Cambridge University Press

Lact. Lactantius, de Mortibus Persocutorum, (Çev. J. L. Creed), Oxford, 1984

Liban. Libanius, Autobiography (Oration I), (Çev. A.F. Norman), Oxford, 1984

Malala, Johannes Malalas, The Chronicle (Çev. E. Jeffreys- M. Jeffreys-R. Scott), Melbourne, 1986: Australian Association for Byzantine Studies.

Marcellinus, Marcellinus Ammianus History, Volume II, Books 20-26, (Çev.John, C. Rolfe), London, 1940: Loeb Classical Library 315.

Mem. Memnon, Fragment, (FGH.III 536), (Çev. C. Müller), Paris, 1853

Plin. epist. Pilinius, Epistulae, Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, (Çev. Ç. Dürüşken-E. Özbayoğlu), İstanbul, 1999, YKY

Strab. Strabon, Geographika, (Çev. A. Pekman) Coğrafya, Anadolu (12, 13, 14) Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 1993

Vitruvius Vitruvius Mimarlık Üzerine On K itap, (Çev. S Güven) , İstanbul 2005, Ş. Vanlı Mimarlık Vakfı.

II. Modern Kaynaklar

Adam 2003, J. P. Adam, Roman Building: Materials And Techniques, (Çev. A. Mathews), London ve New York: Routledge.

Akgül 1991 T. Akgül, İzmit (Nicomedya) Tarihi Su Tesisleri, DSİ Raporu

Aksoy 2000 T. Aksoy, İzmit Su Yolları, İzmit

Akşit 1970 O. Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193–395), İstanbul

Akşit 1970 O. Akşit, Roma İmp. Tarihi (M.S. 27–M.S.192), İstanbul

Akşit 1985 O. Akşit, Roma İmp. Tarihi (M.Ö. 27–M.S.395), İstanbul

Albek 1972 A. Albek, "Perge Şehri Su Yolları" Belleten, XXXVI (143) , Ankara, TTK Yayınları, 290-301.

Ashby1935 T. Ashby, The Aqueducts of Ancient Rome, Oxford

Atlan 1970 S. Atlan, Roma Tarihinin Ana Hatları, İstanbul

Baykan 2011 O. Baykan vd. "Su Mühendisliği Yöntemlerinden Yararlanılarak Eskil Kentlerin Nüfus kestirmene Yaklaşım" II. Su Yapıları Sempozyumu Bildirler Kitabı, Diyarbakır, 317-326

Belli 1997 O. Belli, Doğu Anadolu' da Urartu Sulama Kanalları, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bildirici 2009 M. Bildirici, Tarihi Su Yapıları Konya, Karaman, Niğde, Aksaray, Yalvaç, Side, Mut, Silifke, Ankara

Bosch 1937 C. Bosch, İzmit Muhtasar Tarihi, İstanbul

Bruun 1991 C. Bruun, The Water Supply of Ancient Rome, A Study of Roman Imperial Administration, Helsinki: CHL v.93.

Bruun 2000 C. Bruun , "Water Legislation in the Ancient World (c. 2200 B.C.- c. A.D. 500)", (Ed. Wikander), Handbook of Ancient Water Technology (539-604), Leiden, Boston, Köln, Brill.

Coulton 1987 J. J. Coulton, "Roman Aqueducts in Asia Minor", Roman Architecture in the Greek World (72-84), (Ed. S. Macready and F.H. Thampson), London

Crow 2008 J. Crow, The Water Supply of Byzantine Constantinople, Michigan

Çelebi 1999 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Kitap, 1.Cilt, İstanbul, (Hazırlayanlar; Y. Dağlı- S. A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları

Demircioğlu 1998 H. Demircioğlu, Roma Tarihi I. Cilt, Ankara: TTK Basımevi.

Dernschwam1992 H. Dernschwam, " İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü", (Çev. Y. Önen), Kültür Bakanlığı Yayını

Dodge 1984 H. Dodge, “Building Materials and Techniques” , In the Eastern Mediterranean from the Hellencitic Period To The Fourh Century A.D. Newcastle Üni.

Dodge 1987 H. Dodge, “ Brick Construction in Roman Greece and Asia Minor”, (106-116), Roman Architecture in the Greek World, (Ed. S. Macready-F.H. Thampson), London

Dörner1941 K. Dörner, Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Berlin

Ergin 1967 K. Ergin-U. Güçlü-Z. Zu “Türkiye ve Civarı Deprem Kataloğu, Milattan sonra 11 Yılından, 1964 Sonuna kadar. A Catalaog of Earthquakes for Turkey and Surroınding Area (11 A.D. to 1964 A.D.), İstanbul

Fıratlı 1971 N. Fıratlı, İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul: MEB

Foss 1996 C. Foss, Survey of Medieval Castles of Anatolia II. Nicomedia. The British Istitute of Archaeology at Ankara, Monograph Nr. 21 Cheshire

Foss 2002 C. Foss, Anadoludaki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II, (Çev: F. Y. Ulugün), İzmit

French 2013 H.D. French, Roman Roads and Milestones of Aisa Minor, Ankara

Galitekin 2006 A. N. Galitekin, Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla, İstanbul

Gülgeç 1970 İ. Gülgeç, İzmit Analitik Etütleri, Ankara

Hodge 2008 A.T. Hodge, Roman Aqueducts & Water Supply, London

İzmirligil 1979 Ü. İzmirligil, “Side Su Yolları”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 11-15 Ekim 1976, Ankara: TTK Yayınları, 467-469.

İzmirligil 1982 Ü. İzmirligil, ”Samosate (Samsat) Su Yolu Araştırması 1981 “, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 08-12 Şubat 1982, Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 345-349 haritalar ve çizimler, 350-356

İzmirligil 1983 Ü. İzmirligil, “Samosate (Samsat) Su Yolu Araştırması 1982 “, Araştırırma Sonuçları Toplantısı I, 23-26 Mayıs 1983, Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 21-23 haritalar ve çizimler. 209, 212-219

Kretzschmer2010 Fritz Kretzschmer, Antik Roma’da Mimarlık ve Mühendislik (Çev.Z. Z. İlkgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Landels 1998 J. G. Landels, Eski Yunan ve Roma’da Mühendislik, (Çev. Barış Bıçakçı), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Lolos1997 A.Y. Lolos, ”The Hadrianic Aqueduct of Corint” Hesperia, 66.2

Naumann1985 R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, (Çev. B. Madra), Ankara: TTK Basımevi.

Özağaçlı1995 G. Özağaçlı, Ionia Bölgesindeki Su Boruları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Özbay 1998 F. Özbay, Doğu Dağlık Kilikia Su Kanalları ve Su Köprüleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Özdoğan 1995 M. Özdoğan, “ Tarihöncesi Dönemde İzmit Körfezi ve Çevresi”, İzmit Körfezi Kuvaterner istifi, (Ed. E. Meriç), İstanbul, 173-193

Öziş 1994 Ü. Öziş, Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye’deki Eski Su Yapıları, Ankara: DSİ Genel Müdürlüğü.

Perrot 1872 G. Perrot, Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d’une partie de ... Paris

Pococke 1745 R. Pococke, A Description of the Near East and some other Countries Vol. 2, London.

Pogodin-Wulff 1897 P.D.Pogodin-O.F. Wulff. “Nicomedia”, Bull. İnst. Arch. Russe de Constantibople (İzwestija), II: 104 vdd.

Radt2002 W. Radt, Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları , (Çev. S. Tammer), İstanbul: YKY.

Ross 2007 A. Ross, Antik İzmit Nikomedia, İstanbul

Ruge 1896 W. Ruge, “Astakos”, RE II, 2, Stuttgart:1774–1775,

Ruge 1936 W .Ruge, “Nikomedeia”, RE 17, 1, Stuttgart:468–492

Sayar-Erguvanlı 1955 Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları, İTÜ, Maden Fakültesi, İstanbul

Şahin 1974 Ş. Şahin, Neufunde von Antiken Inschrifte n in Nikomedeia und in der Umgebung der Stadt, Münster

Texier 1839 C. Texier, “Description De l’Asie Mineure” Paris

Ulugün 2008 Y. Ulugün, Seyehatnamelerde Kocaeli ve Çevresi, İzmit

Ünal 2001 M. Ünal, İzmit Antik Su Sistemleri ve Paşa Suyu, İzmit

Van Deman 1973 E.B. Van Deman, The Building of Romen Aqueducts, Waschingt.

Yamaç 2010 İ. Yamaç, Antiocheia ad Orontes Suyolları, MKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

Yılmaz 2009 N. Yılmaz vd . Kocaeli Çevre Durum Raporu, İzmit

Zeyrek 2005 H. T. Zeyrek, Nikomedeia Arkeolojik Açıdan Genel Bir Değerlendirme, İstanbul

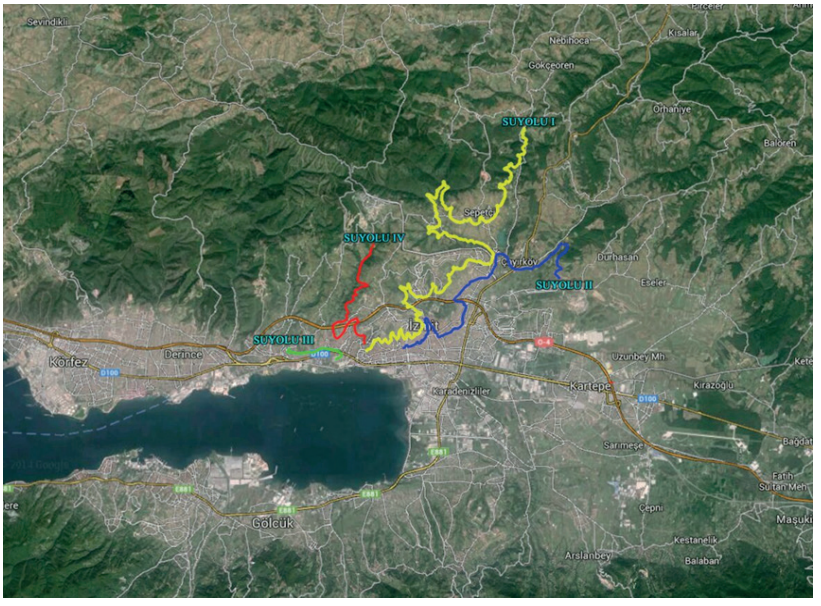

Harita 1: Kocaeli Suyolları

Harita 2: Bithynia Haritası

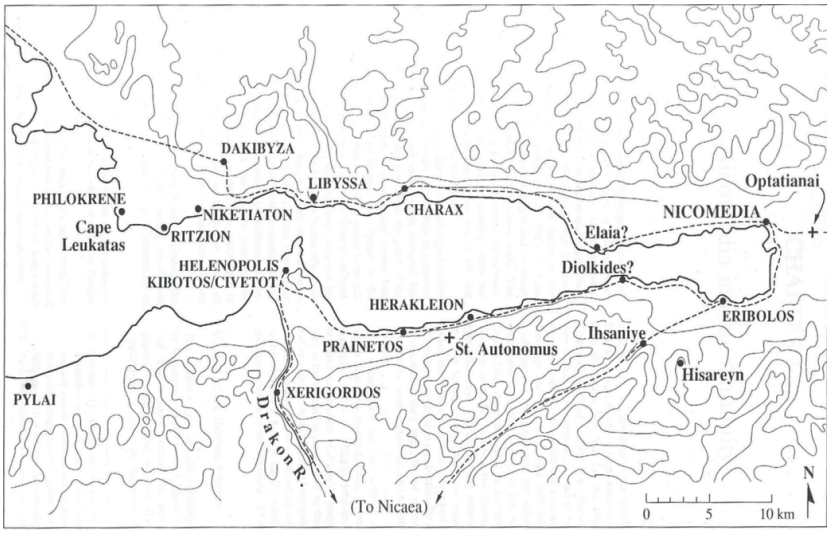

Harita 3: Kocaeli, Körfez ve yakın çevresi yerleşim yerleri-(C.Foss)

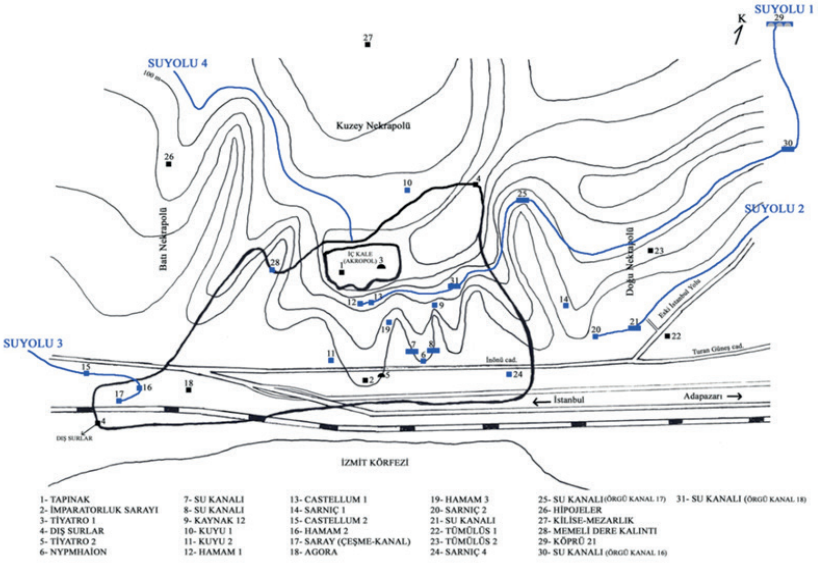

Çizim 1:İzmit-Nikomedeia Kent Planı-(T.Aksoy)

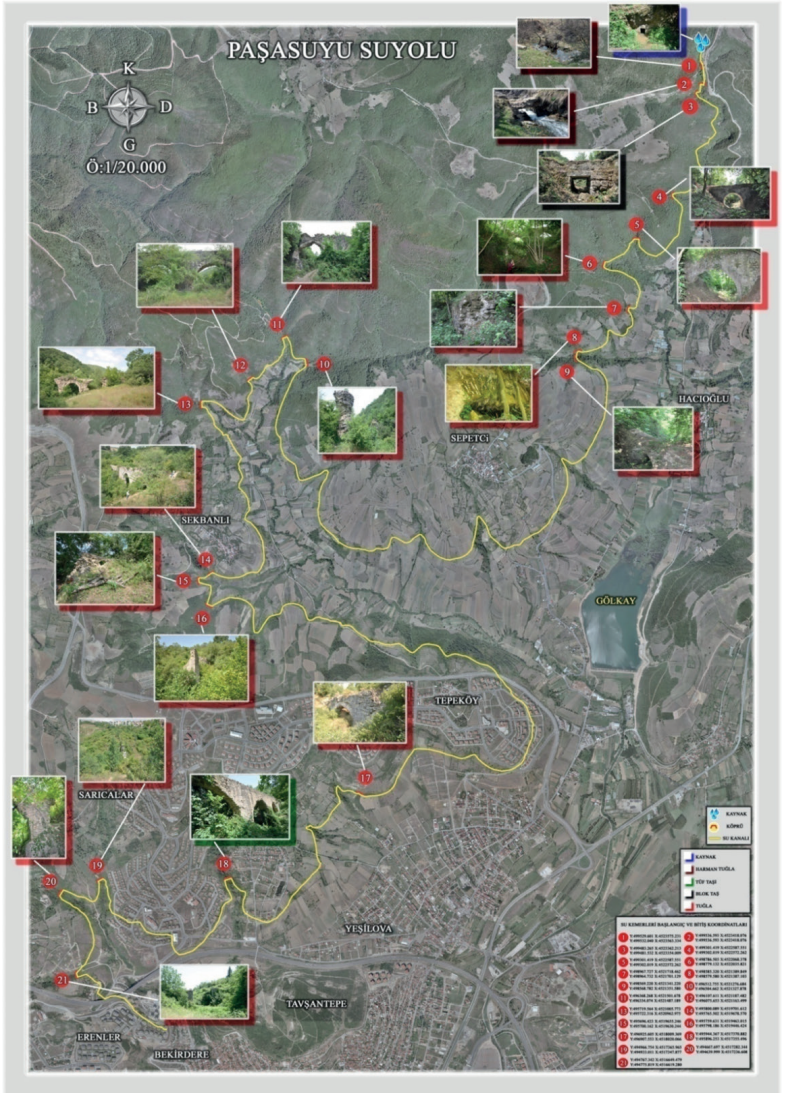

Harita 4: Suyolu 1 (Paşasuyu)

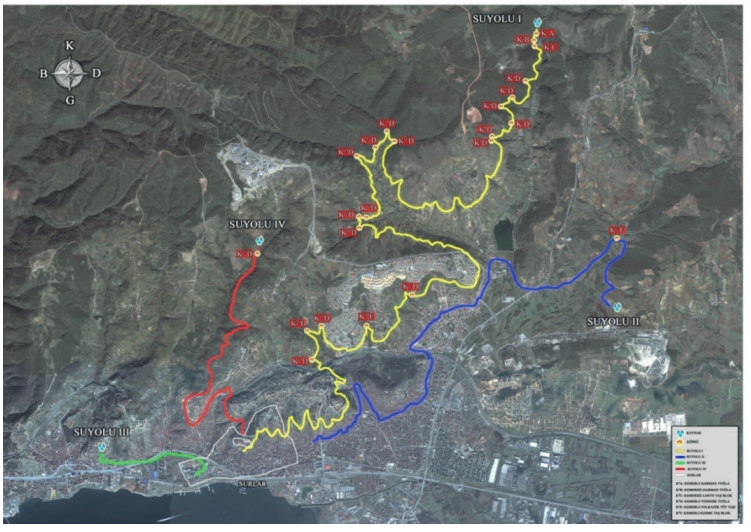

Harita 5: Suyolları Morfolojik Haritası

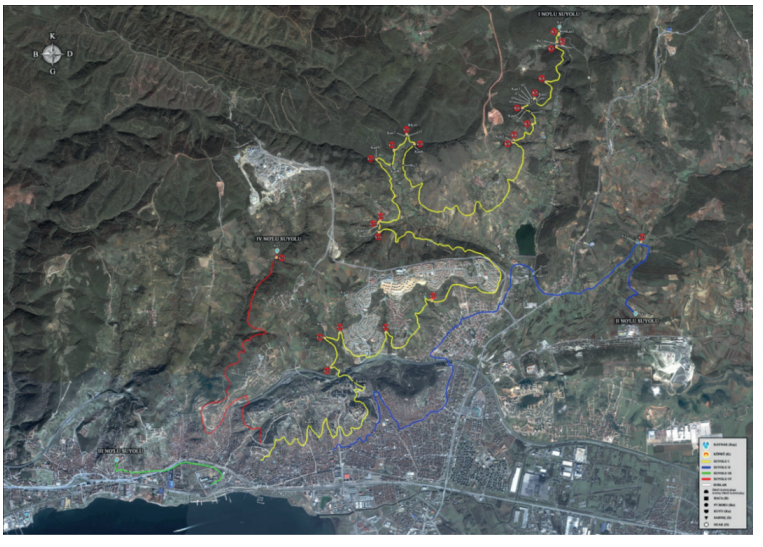

Harita 6: Suyolları Haritası Genel

Resim 1: Köprü 3 (Suyolu 1)

Resim 2: Köprü 4 (Suyolu 1)

Resim 3: Köprü 5 (Suyolu 1)

Resim 4: Köprü 6 (Suyolu 1)

Resim 5: Köprü 12 (Suyolu 1)

Resim 6: Köprü 13 (Suyolu 1)

Resim 7: Köprü 14 (Suyolu 1)

Resim 8: Köprü 18 (Suyolu 1)

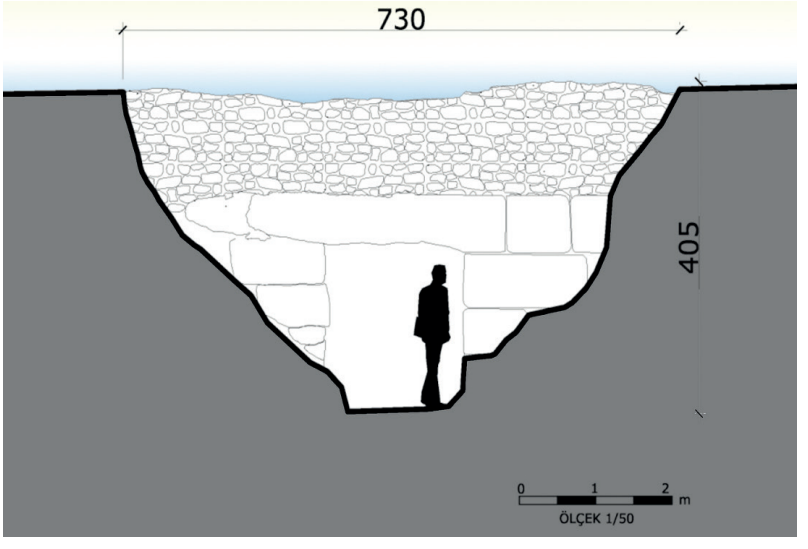

Çizim 2: Köprü 3 (Suyolu 1)

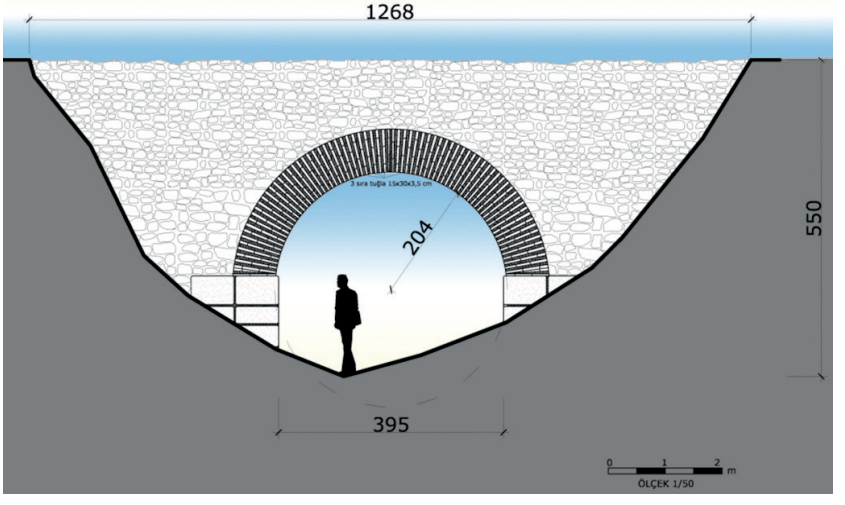

Çizim 3: Köprü 4 (Suyolu 1)

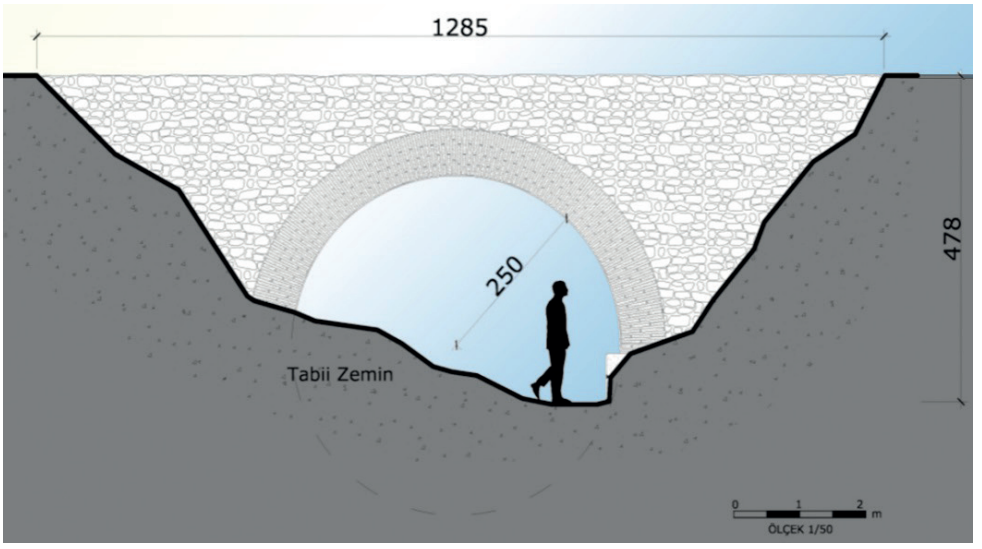

Çizim 4: Köprü 5 (Suyolu 1)

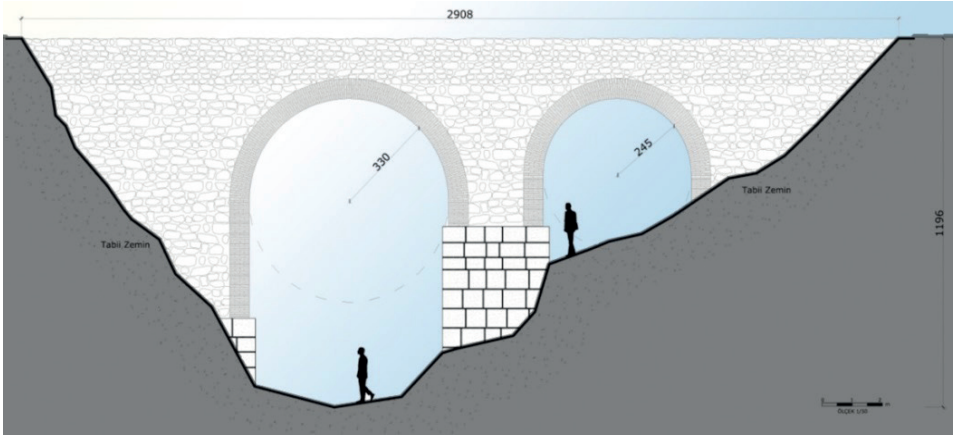

Çizim 5: Köprü 6 (Suyolu 1)

Resim 9: Astakos Suyolu

Resim 10: Balaban Suyolu

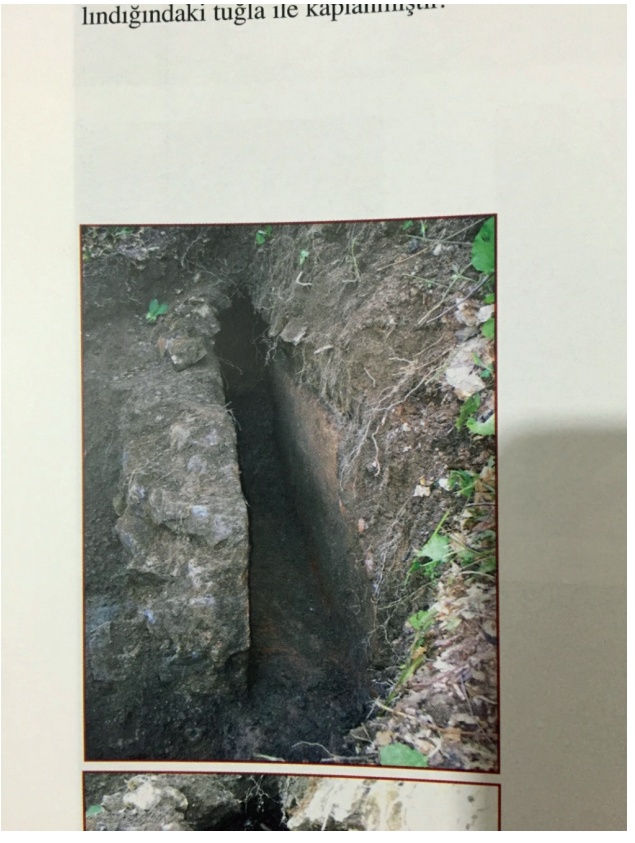

Resim 11: Halıdere Suyolu

Ortalama Yağış mm (inç)	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam Yağış
1970-2009	91.3 (3.594)	74.9 (2.949)	72.0 (2.835)	55.3 (2.177)	45.9 (1.807)	50.4 (1.984)	39.2 (1.543)	54.2 (2.134)	50.6 (1.992)	94.5 (372)	87.2 (3.433)	107.8 (4.244)	823,3 (32.413)

Tablo 1: Kocaeli Ortalama Yağış Tablosu (www.mgm.gov.tr)

YIL	**1935**	**1940**	**1945**	**1950**	**1955**	**1960**	**1965**
NÜFUS	18.693	29.120	28.352	36.037	55.507	73.488	89.547

Tablo 2: İzmit Nüfus Gelişimi (Gülgeç 1970)

SUYOLU I (PAŞASUYU)																			
KÖPRÜ ADI	KORDİNAT				MEVKİ	KAYNAĞA UZAKLIK (m)	KAYNAK (m)	YÜKSEKLİK (m)	UZUNLUK (m)	EN (m)	KAT ADEDİ	KEMER ADEDİ	KEMER YAPISI	KEMER AÇIKLIĞI (cm)	KANAL EĞİMİ Yüksekslik/gem yük (cm)	DİĞER ÖZELLİK	DEVRİ	
Kaynak I	Başlangıç		Bitiş			0												
	y	499576,41	y															
	x	4523721,84	x															
1	Başlangıç		Bitiş		TOPALLAR KÖYÜ	140	130.742	1,02	5,47	1,21	1	1	Tuğla Örgü	288	50/50		Roma 2. yy	
	y	499.529.601	y	499.532.040														
	x	4.523.575.231	x	4.523.563.334														
2	Başlangıç		Bitiş		TOPALLAR KÖYÜ	275	129.437	2,93	3,6	1,97	1	1	Tuğla Örgü	230	50/50		Roma 2. yy	
	y	499.536.593	y	499.519.601														
	x	4.523.418.076	x	4.523.425.428														
3	Başlangıç		Bitiş		TOPALLAR KÖYÜ	403	129.083	4,05	7,3	1,95	1	1	Lento Şeklinde Kesme Taş	185	50/70		Roma 2. yy	
	y	499.483.265	y	499.481.532														
	x	4.523.362.213	x	4.523.354.009														
4	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	1.557	128.275	5,5	12,68	1,55	1	1	Tuğla Örgü	408	50/70		Roma 2. yy	
	y	499.301.419	y	499.302.019														
	x	4.522.587.551	x	4.522.572.262														
5	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	2.343	127.986	4,78	12,85		1	1	Tuğla Örgü	500	70/70		Roma 2. yy	
	y	499.042.203	y	499.009.854														
	x	4.522.243.995	x	4.522.244.711														
6	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	2.678	127.543	11,96	29,08		1	2	Tuğla Örgü	1 660 2 490	70/70		Roma 2. yy	
	y	498.786.503	y	498.779.132														
	x	4.522.068.378	x	4.522.035.821														
7	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	3.220	126.400	3,4	15,69	2,1	1	1	Tuğla Örgü	270			Roma 2. yy	
	y	498.967.727	y	498.964.732														
	x	4.521.718.462	x	4.521.701.129														
8	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	3.908	126.103	2	9,45		1	1	Tuğla Örgü	166			Roma 2. yy	
	y	4.521.701.129	y	498.579.580														
	x	4.521.389.849	x	4.521.387.103														
9	Başlangıç		Bitiş		HACIOĞLU KÖYÜ	3.962	125.990	9,12	16,88		1	1	Tuğla Örgü	468			Roma 2. yy	
	y	498.569.220	y	498.568.782														
	x	4.521.341.220	x	4.521.351.580														
10	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	9.655	120.462	15,31	64,78		1	4	Tuğla Örgü	1 640 2 870 3 630 4 600			Roma 2. yy	
	y	496.512.755	y	496.504.662														
	x	4.521.276.684	x	4.521.327.878														
11	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	9.912	119.913	12,89	41,2		1	3	Tuğla Örgü	1 500 2 820 3 370			Roma 2. yy	
	y	496.368.268	y	496.334.074														
	x	4.521.501.678	x	4.521.487.189														
12	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	10.356	119.051	8,2	52,41		1	3	Tuğla Örgü	1 676 2 640 3 470			Roma 2. yy	
	y	496.107.611	y	496.075.653														
	x	4.521.187.482	x	4.521.163.499														
13	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	11.048	118.200	10,51	59,11		1	4	Tuğla Örgü	1 280 2 800 3 450 4 426			Roma 2. yy	
	y	495.719.564	y	495.722.316														
	x	4.521.005.773	x	4.520.962.975														
14	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	12.926	117.600	18,25	63,5		1	4	Tuğla Örgü	1 320 2 300 3 640 4 560			Roma 2. yy	
	y	495.800.089	y	495.765.502														
	x	4.519.701.612	x	4.519.678.570														
15	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	13.045	116.852	6,43	32,92		1	3	Tuğla Örgü	1 522 2 290 3 290			Roma 2. yy	
	y	495.696.423	y	495.700.162														
	x	4.519.655.246	x	4.519.630.244														
16	Başlangıç		Bitiş		SEKBANLI KÖYÜ	13.281	115.744	16,11	55,42		1	4	Tuğla Örgü	1 710 2 840 3 840 4 330			Roma 2. yy	
	y	495.759.631	y	495.798.186														
	x	4.519.463.015	x	4.519.446.424														
17	Başlangıç		Bitiş		TEPE KÖY	18.321	114.843	5,12	27,84	1,73	1	4	Tuğla Örgü	1' 60 1 570 2 570 3 340			Roma 2. yy	
	y	496.925.605	y	496.907.553														
	x	4.518.009.369	x	4.518.020.066														
18	Başlangıç		Bitiş		GÜNDOĞDU	20.433	113.245	10,58	51,94	2,05	1	3	Volkanik Tüf	1 740 2 656 3 680			Roma 2. yy	
	y	495.944.367	y	495.896.253														
	x	4.517.370.882	x	4.517.355.496														
19	Başlangıç		Bitiş		SARICALAR	22.173	111.946	14,39	55,19		2	5	Tuğla Örgü	1. Kat 1 280 2. Kat 2 620 3 838 4 710 5 400			Roma 2. yy	
	y	494.966.754	y	494.933.011														
	x	4.517.365.965	x	4.517.347.877														
20	Başlangıç		Bitiş		SARICALAR	22.591	110.492	17,44	69,91		1	5	Tuğla Örgü	1. Kat 1 450 2 670 3 840 4 660 2. Kat 5 840			Roma 2. yy	
	y	494.667.697	y	494.639.999														
	x	4.517.282.344	x	4.517.236.608														
21	Başlangıç		Bitiş		BEKİR DERE	23.335	108.941	10,14	39,97	2,1	1	3	Tuğla Örgü	1 500 2 820 3 500	75/50		Roma 2. yy	
	y	494.767.342	y	494.775.819														
	x	4.516.649.479	x	4.516.619.280														

Tablo 3: Suyolu 1 (Paşasuyu) Karşılaştırmalı Tablosu (T.Aksoy)

	YAPISAL ÖZELLİĞİ	KÖPRÜ NO	FOTOĞRAFI
A	DİKDÖRTGEN FORMLU (HARMAN TUĞLA) TUĞLA ÖRGÜLÜ-KEMERLİ	KÖPRÜ1	
B	DİKDÖRTGEN FORMLU (HARMAN TUĞLA) TUĞLA ÖRGÜLÜ-KEMERSİZ	KÖPRÜ2	
C	KESME TAŞ BLOKLARDAN ÖRGÜLÜ-KEMERSİZ	KÖPRÜ3	
D	KARE TUĞLA ÖRGÜLÜ-KEMERLİ	KÖPRÜ4, 5, 6, 7, 8, 9,10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23	
E	TÜF TAŞINDAN ÖRÜLMÜŞ KEMERLİ	KÖPRÜ18	
F	KESME TAŞ ÖRGÜLÜ KEMERLİ	KÖPRÜ 22	

Tablo 4:Nikomedeia Su Köprüleri Karşılaştırmalı Tablosu (T.Aksoy)

Suyolu 1:Paşasuyu

Veriler : (kanal ölçüleri=0,55mX0,90 m),(su seviyesi=0,30m), (eğim=1/500 m)

$Q = \frac{1}{n}$ x $R^{2/3}$ x $Je^{1/2}$ x A (n=0,020 için)

$Q = \frac{1}{0,020}$ x $(\frac{0,55x0,30}{1,15})^{2/3}$ x $(\frac{1}{500})^{1/2}$ x (0,55x0,30)

Q = 0,10112 m^3/s = 101,12 l/s = 8736553 l/gün

Q_1 = %50 kullanım %50 diğer amaçlar durumundaki debi

Q_2 = %40 kullanım %60 diğer amaçlar durumundaki debi

Q_3 = %30 kullanım %70 diğer amaçlar durumundaki debi

Q_4 = %20 kullanım %80 diğer amaçlar durumundaki debi

Antik Yerleşim Yerleri İçin Kişi Başına Su Tüketimi;

en az q_{enk}= 20 l/N/gün, en çok $q_{enb=}$ 100 l/N/gün, ortalama q_{ort} = 50 l/N/gün için,

	Kullanılan Debi(l/gün)	N_{enk}	N_{ort}	N_{enb}
Q_1	4368276	43683	87366	218414
Q_2	3494621	34946	69892	174731
Q_3	2620966	26210	52419	131048
Q_4	1747311	17473	34946	87366

Tablo 5: Suyolu 1(Paşasuyu) Nüfus Kestirim Hesap Tablosu (T.Aksoy)

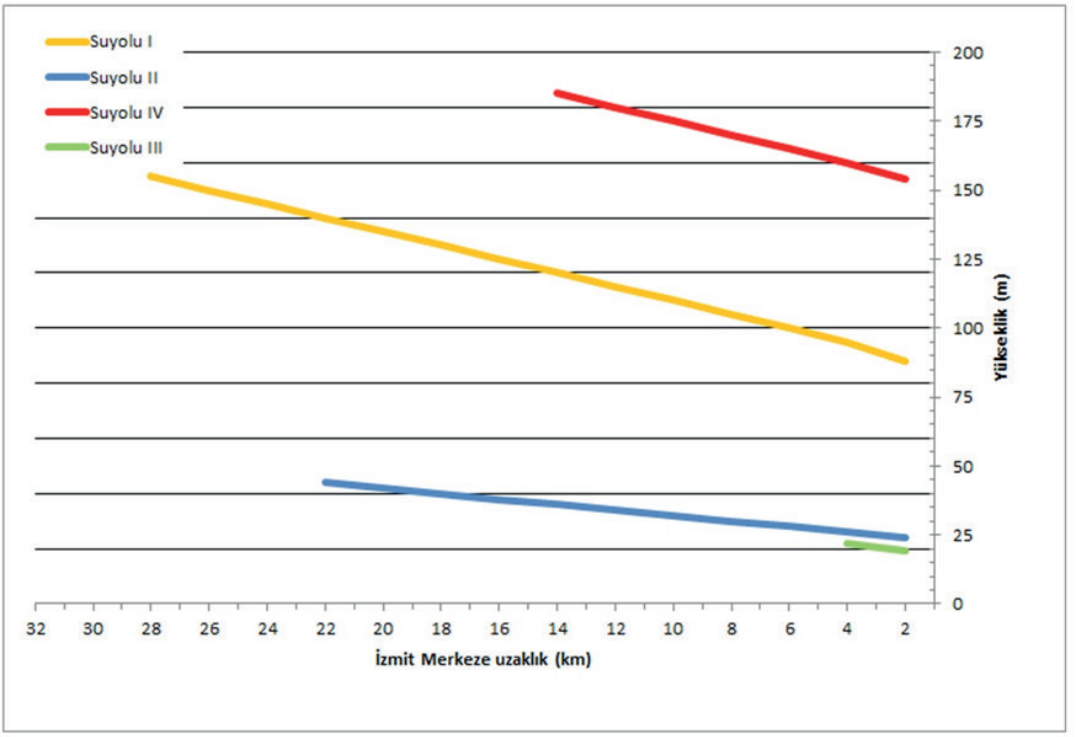

Grafik 1: Nikomedeia (İzmit) Suyolları Karşılaştırmalı Grafiği (T.Aksoy)

TÜRKİYE'DE EREĞLİ ADLI YERLEŞMELER VE KARAMÜRSEL EREĞLİSİ

Metin TUNCEL*

Türkiye coğrafyasında yer isimlerinin bazıları tektir. Örneğin Antalya, İzmir, İzmit... vs, tek olan coğrafî yer adlarıdır. Bazı yer adları ise ülke sathında birden fazla yerde tekrarlanır. Örneğin, Karahisar'lar (en tanınmışları Afyonkarahisar ve Şebinkarahisar olmak üzere otuzdan fazla yerde), Lâdik'ler (Samsun Lâdik'i, Konya Lâdik'i, Denizli Lâdik'i ... vs. gibi), Koçhisar'lar (Mardin Koçhisar'ı, Çankırı Koçhisar'ı, Sivas Koçhisar'ı ve Şerefli Koçhisar .... vs. gibi) bu örneklerden ilk akla gelenlerdir.

Bu bildirinin konusu olan Ereğli adlı yerleşmeler de Türkiye'de birden fazla yerde karşımıza çıkan coğrafî isimlerdir. Ereğli ismi, Eskiçağ'da Herakles adına kurulan ve Herakleia adı verilmiş olan yerlerin Türk Dünyasındaki Türkçeleştirilmiş şeklidir. Bu çok sayıda bulunan ve şimdiye kadar Türkiye sınırları içinde, altı tanesini saptayabildiğimiz Ereğli'leri birbirinden ayırabilmek için Karadeniz Ereğli'si, Konya Ereğli'si, Şarköy Ereğli'si (buranın adı sonradan daha fazla değişikliğe uğrayarak Eriklice şekline dönüşmüştür), Marmara Ereğli'si gibi bulundukları coğrafî bölgenin veya yörenin adıyla adlandırılmışlardır. Bu saydıklarımız dışındaki bir başka Ereğli ise, sempozyumumuzun konusu olan Kocaeli sınırları içinde bulunan Karamürsel Ereğli'sidir.

Bildirimizde yukarda sözü edilen Ereğli'lerden de bahsettikten sonra asıl konumuz olan Karamürsel Ereğli'sine tarihî coğrafya bakış açısıyla değinilecek ve günümüzde bu yerleşmenin iki parça halinde bulunduğu, İzmit körfezi kıyısında eskiden Ereğli-i Zîr (günümüzde Güzelyalı) denilen kesimden ve bundan 1,5 km. kadar içeride ve daha yüksekte bulunan eski Ereğli-i Bâlâ (günümüzde Tepeköy denilen yer)'dan söz edilecektir.

Karadeniz Ereğlisi: Tabii liman açısından bir hayli fakir olan Batı Karadeniz kıyılarında Bababurnu sayesinde kuzey rüzgârlarından korunmuş olan bir koyun doğu kıyısındaki Kaletepe'nin dik yamaçları üzerinde yer alır. Milâttan önce VI. yüzyılda Megaralılar tarafından kurulan ve kuruluşundan az sonra özerk bir idareye kavuşan şehir milâttan önce IV. yüzyılda Tiranlar tarafından idare edildi. Bunların ilki olan Klearchos döneminde oldukça gelişme gösterdi. Daha sonra kısa bir süre için Lysimachos'un yönetimi altına girdi. 281'de yeniden bağımsızlığına kavuştuysa da bunu takip eden yıllarda doğusundaki Pontus Devleti ile batısındaki Roma yönetimi arasında sıkıntılı günler yaşadı. Şehir halkının Pontus Kralı Mithridates'e gizlice yardım ettiğini bahane eden Lucullus gönderdiği kuvvetlerle burayı kuşattı; bu kuşatma sırasında şehir harabe haline geldi. Daha sonra yeniden tamir edilerek

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, e-mail: ymtuncel@gmail.com

Antonius tarafından Galatlar'a verildi. Ardından Roma'nın Pontus eyaleti sınırlarına dahil edildi. Anadolu'da mevcut öteki Heracleialar'la karışmaması için de burası Heracleia Pontica (Herakleia Ponto) adıyla anıldı. Şehrin eski dönemlerde kullanılan bir başka adı da Metropolis idi.

395 yılında Roma'nın ikiye ayrılışından sonra Bizans toprakları içinde kalan şehir, limanı dolayısıyla önemini korudu. Ticarî bir liman olması yanında aynı zamanda doğuya yapılan seferlerde Bizans donanmasının ikmalini yaptığı bir merkez özelliği de kazandı. 1204 yılında İstanbul'un Latinler'in eline geçmesi üzerine Ceneviz'in nüfuzu altına girdi. Ardından Trabzon İmparatorluğu'nu kuran Komnenoslar'dan David, Karadeniz kıyısındaki bazı kalelerle birlikte burayı da ele geçirdi, ancak bu hâkimiyet uzun sürmedi. 1214 yılında İznik İmparatoru Theodoros Laskaris tarafından zaptedildi. XIV. yüzyıl ortalarına kadar Bizans'ın elinde kaldı. Bazı kaynaklara göre 1360'ta, bazılarına göre de 1397'de Osmanlı idaresi altına girdi. 24 Mart 1404'te Ereğli'yi gören İspanyol elçisi Clavijo, şehrin otuz yıl kadar önce satın alınmak suretiyle Türkler'in eline geçtiğini, buranın üzerinde bir kale bulunan tepenin eteklerinde yer aldığını, nüfusun kalabalık olmayıp çoğunluğunu Rumlar'ın teşkil ettiğini, limanı sayesinde çok zengin bir şehir durumunda bulunduğunu belirtir ve adını Pontoratoya şeklinde yazar (*Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s. 72-73). Şehrin bu adının Ponto Herakleia'dan bozma olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu beylerbeyliğinin Bolu sancağına bağlı bir kaza merkezi haline gelen şehir, muhtemelen gerek bu adlandırılışı gerekse limanı dolayısıyla XV ve XVI. yüzyıllara ait kaynaklarda Bender Ereğli veya Bendereğli (بندرکلی) şeklinde anılır. Daha sonraları Bendereğli adı yaygınlık kazanmıştır. Evliya Çelebi ise burayı Bartın Ereğlisi adıyla anmakta, ancak Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ*'sında Bendereğli şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Ereğli'nin adı bazı Batı haritalarında Punderekli ya da Bender Heraclée şeklinde yazılmaktadır.

XVI. yüzyıl başlarına ait tahrirlere göre Ereğli fazla büyük olmayan bir kasaba özelliği taşıyordu. Burada toplam 221 hâne (yaklaşık 1200 kişi) bulunuyor, bunun 179'unu Müslümanlar oluşturuyordu. Kırk iki hâneden ibaret Gayrimüslimlerin bir kısmı başka yerlerden gelmişlerdi. Bu sırada burada bir çarşı ve 113 dükkân mevcuttu. Çoğu dükkân sahibi olan halk zanaatkârlık yapıyor, bir bölümü denizcilikle, diğerleri ise tarımla uğraşıyordu. Hayli işlek sayılabilecek iskelesinden elde edilen vergi geliri 1532-1554 devresinde 10.000-20.000 akçe arasında değişmekteydi. Ticarî faaliyetlerin pek artmamasına rağmen XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfus % 50 dolayında artış gösterdi. Toplam hâne sayısı, 258'i Müslüman olmak üzere 343'e (tahminen 1800 kişi) ulaşmıştı (S. Faroqhi, s. 137-140).

XVI. yüzyılda işlek limanı dolayısıyla giderek önem kazanan Ereğli, XVII. yüzyılda gemi inşa faaliyetleriyle de dikkat çekici bir gelişmeye sahne oldu. Burada 1655-1656 yıllarında dört kalyon, 1657'de dört kadırga, 1691-1692 yıllarında üç kalyon yapılmıştı (Bostan, s. 25). Ayrıca gemicilikle ilgili malzemeler de imal edilmekteydi. Üstüpü imali yanında katran da hazırlanıyor ve bunlar zaman zaman donanmanın ihtiyacı için gönderiliyordu. Gemi yapımı XVIII. yüzyılda da sürdü. Nitekim 1703'te gemi inşası emredilen yerler arasında buranın da adı geçiyordu (Uzunçarşılı, s. 447). Bu emir uyarınca Ereğli'deki tezgâhlarda iki adet fırkateyn inşa edilmişti. XIX. yüzyıl başlarında (1817-1819) şehri gören Bıjışkyan, Ereğli'nin büyük ve eski bir yerleşim yeri olduğunu yazarken Ed. Bore nüfusunun 7000'i geçmediğini, Rum mahallesinin çoğu fakir kırk evden ibaret bulunduğunu, halkın dericilikle uğraştığını, kırmızı ve sarı maroken imal ettiğini belirtir (*Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, s. 20-22).

Bu yüzyılda ilk defa Köseağzı mevkiinde maden kömürünün bulunması Ereğli'nin gelişmesinde bir dönüm noktası oldu. Kömürün asıl yaygın olduğu alan daha doğuda bulunan Zonguldak çevresi olduğu halde havzaya Ereğli Havza-yı Fahmiyyesi (Ereğli kömür havzası) adı verildi. Bugün de kömür işletmesi için Ereğli Kömürleri İşletmesi adı kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yansında, kömürle daha yakından ilgilenmesi için dönemin hükümeti merkezi Ereğli'de olmak üzere bir Maden nâzırlığı kurdu (Ali Tanoğlu, s. 74). Ereğli aynı zamanda kömürün ihraç limanı durumundaydı. Bu yüzyılda Kastamonu vilâyetinin Bolu sancağına bağlı bir kazanın merkezi olan Ereğli, aynı yüzyılın son yıllarında V. Cuinet'nin verdiği bilgilere göre dört mahalle içinde 1255 eve sahip bulunuyor ve bu evlerde 6274 kişi yaşıyordu. Yine aynı kaynaktaki bilgilere göre burada minareli on cami, bir medrese, iki hamam ve 471 dükkân mevcuttu. 1314 tarihli Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi'ne göre ise Ereğli'nin nüfusu 5300 idi ve bu nüfus 915 evde yaşıyordu.

XX. yüzyılın başlarında Zonguldak büyüyüp önem kazanmaya başlayınca Ereğli bu yeni gelişen merkeze göre geri planda kaldı. Millî Mücadele döneminde 8 Haziran 1920 tarihinde Fransızlar 200 kadar asker çıkararak Ereğli'yi işgal ettiler. Ayrıca 10 Haziran günü Fransız gemileri de denizden Ereğli'yi topa tuttu. Fransızlar işgal sahası olarak Ereğli Kalesi'nden deniz kıyısına kadar tel örgü çekip Yenimahalle'ye hâkim oldular. Ancak Fransızlar, Yüzbaşı Cevad Rifat Beyin idaresindeki kuvvetlerin yardıma gelmesiyle 18 Haziran 1920 tarihinde çekilmeye başladılar ve 19 Haziran 1920'de Ereğli'yi tamamen terk ettiler.

Ereğli 1920 yılında Zonguldak mutasarrıflığına bağlanmış, Zonguldak'ın 1924'te il haline getirilmesiyle de bu ile bağlı bir ilçenin merkezi olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) 5180 olarak tespit edilen nüfusu 1960 yılında 8812'ye ulaşmıştı. Ereğli'nin asıl gelişmesi, 1960'tan sonra burada bir demir çelik fabrikasının kurulmasına paralel olarak sürdü. 1961-1966 arasında ilk kuruluşu gerçekleşen, daha sonraki dönemlerde de genişletilen bu tesis, nüfusun 1960-1965 arasındaki dönemde birden bire iki katına ulaşmasına yol açtı. 1965 sayımında 18.978 olan nüfus 1970'te 28.904'e, 1975'te 45.992'ye ve 1990'da da 63.987'ye 2000'de 79.486'ya yükseldi. 2010'da ilk defa 100.000'i aştı (100.075).

Nüfus artışına paralel olarak Ereğli mekân üzerinde de genişledi. Şehrin en eski mahalleleri olan Süleymanlar ve Orhanlar, Kaletepe denilen ve denize paralel olarak basık bir tepe üzerinde bulunurken yeni mahalleler bu tepenin eteklerinden güneydeki Göztepe istikametine doğru yayılmakta ve Tabakhane deresi vadisi vasıtasıyla içeriye doğru sokulmaktadır.

Konya Ereğlisi: İç Anadolu bölgesinde Konya ovasının güneydoğu kenarı yakınında, Orta Toroslar adı verilen dağ sıralarının kuzeybatıya bakan etekleri önünde kurulmuştur. Anadolu yarımadasını boydan boya kat eden çok önemli bir yolun Toros dağlarını geçmek için elverişli bir tabii koridor durumunda olan Külek Boğazı'na varmadan önceki son konaklama yeri olarak önem kazanan Ereğli Anadolu'nun eski yerleşme yerlerinden biridir. Eski adının Heracleia Kybistra olduğu, Kybistra'nın Hitit dönemine indiği, Herakles'in adıyla zikredilmesinin ise Yunan kolonizatörlerinin burayı ona izafe etmelerinden veya Bizans İmparatoru Herakleios'un tamirat çalışmalarından kaynaklanmış olabileceği belirtilir. Ancak Strabon burayı sadece Kybistra adıyla zikreder ve Tyana şehri civarında dağ eteğinde bir kasaba olarak anar. Bundan da ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Milâttan önce 742 yılından itibaren Asur, daha sonra Kimmer, Frig ve Lidya istilâlarına uğrayan şehir 546'da Pers hâkimiyeti altına girdi. Milâttan önce 333'te Büyük İskender tarafından ele geçirildi. Onun ölümünün ardından Selefki Devleti'ne bağlandı ve bu devletin önemli şehirlerinden biri oldu. Hemen sonra da Roma idaresi altında

Kapadokya eyaletine dâhil edildi. Bizans döneminde stratejik öneme sahip bir sınır kalesi haline geldi. Müslüman Araplar'ın Anadolu'ya yönelik akınları sırasında İmparator Herakleios tarafından esaslı şekilde tahkim edildi. Araplar 644'ten itibaren kale önlerinde görüldüler; saldırılar 89 (707-708), 95 (713-714) ve 187 (803) yıllarında da sürdü. 806 yılı Ağustosunda Hârûnürreşîd döneminde zapt edilen ve bir ara elden çıkan kale, 216'da (831-32) yeniden Me'mûn tarafından ele geçirildiyse de bu hâkimiyet uzun süreli olmadı. Bu mücadeleler dolayısıyla şehrin adı Ortaçağ Arap kaynaklarında Hirakle (هراقله), Hirakliye (هراقليه), Irakliye (اراكليه) şekillerinde geçer.

Yeniden Bizans hâkimiyetine giren ve bu dönemde "Kuyudaki Yahya" adlı bir Hıristiyan azizin yurdu olarak kutsal bir ziyaret yeri ve dinî bir merkez durumunda bulunan Ereğli XI. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklular tarafından fethedilinceye kadar Bizans'ın elinde kaldı. 1077'de başlayan Selçuklu hâkimiyeti sırasında şehir ve çevresi Haçlı seferleri güzergâhında bulunduğu için büyük sıkıntı ve karışıklıklara mâruz kaldı. 1097'de ilk Haçlı istilâsına uğradı (Runciman, I, 145). 1101 yılında Akşehir-Konya-Ereğli yoluyla Suriye'ye inmekte olan bir Haçlı ordusu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan tarafından şehir civarında imha edildi. XII. yüzyılın sonlarında, II. Rükneddin Süleyman Şah'ın gerek iç mücadeleler gerekse Bizans'la meşgul olmasını fırsat bilen Ermeni Prensi II. Leon Toros dağlarını geçerek Ereğli'ye saldırdı. Bu saldırı 1199 yılında püskürtüldü ve şehir kurtarıldı. Bir süre daha Ermeniler'le Selçuklular arasındaki mücadelelere sahne olan şehir, Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra 1276'da Karamanlılar'ın hâkimiyetine girdi. 1291'de Geyhatu Han tarafından alındı ve tamamıyla tahrip edildi. Yıldırım Bayezid zamanında ilk defa Osmanlı hâkimiyeti altına girdiyse de bu uzun süreli olmadı. Yeniden Karamanoğulları'nın ele geçirdiği kale Fâtih Sultan Mehmed'in Karaman Beyliği'ne son verişine kadar (1466-1467) Karaman-Memlük ve Osmanlılar arasındaki mücadelelere sahne oldu. Osmanlı idaresinin ilk yıllarında bölgede baş gösteren karışıklıklar burayı da etkiledi. Rum Mehmed Paşa bir üs haline gelmesini önlemek için kaleyi yıktırdı ve burayı açık şehir haline getirdi. Bunun hemen ardından II. Bayezid döneminde Memlük saldırıları ile karşı karşıya kaldı. XVI. yüzyıldan itibaren sükûnete kavuşan şehir XVII. yüzyılda Celâlî isyanlarından etkilendi.

Osmanlı idarî teşkilâtında Karaman eyaletinin Konya sancağına bağlı bir kazanın merkezi olan ve bazı kaynaklarda Karaman Ereğlisi şeklinde anılan şehir XVI. yüzyılda orta büyüklükte bir iskân merkezi durumundaydı. Tahrir defterlerindeki bilgilere göre Ereğli XV. yüzyıldan itibaren gerek fizikî yönden gerekse nüfus bakımından gelişme gösterdi. Bu gelişmede yol kavşağında bulunması önemli rol oynadı. II. Bayezid döneminde 1502'de altı mahalleli küçük bir kasaba durumunda olan Ereğli bu sırada 182 hâneye, altmış bir mücerred nüfusa (yaklaşık 970-980 kişi) sahip bulunuyordu. En kalabalık mahallesini Cami mahallesi oluşturuyordu. I. Selim döneminde 1518'de mahalle sayısı yine aynı olup (Cami, Hacı Dâvud, Hacı Kayser, Mencik, Hacı Yûsuf, İne Mûsâ) nüfusu 212 hâne (yaklaşık 1100-1200 kişi) kadardı. Kanûnî Sultan Süleyman dönemi başlarında yapılan tahrirlere göre ise altı mahallede 184 erkek nüfus kayıtlı bulunuyordu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru nüfusta giderek belirli bir artış meydana gelirken yeni mahalleler de teşkil edilmeye başlandı. Nitekim bu dönemde mevcut mahallelere Mûsâ Halife adlı yeni bir mahalle daha eklenmiş, nüfus tahminen 2000 kişiye yükselmişti. Söz konusu dönemlerde gerçekleştirilen İran seferleri esnasında sefer yolu üzerinde önemli bir menzil olması şehrin gelişmesinde rol oynadığı gibi artan ticarî faaliyet ve zengin vakıfların tesis edilmiş bulunması da bunda etkili oldu. 1580'lerde Ereğli'de mahalle sayısı yirmi üçe yükselmiş, nüfus da büyük bir artış göstererek 4000 dolayına ulaşmıştı. Önceleri şehrin en kalabalık iskân yerini Cami mahallesi (Ulucami) teşkil ederken bu son tarihte Kazancı Mescidi,

Kiçi Zâviye, Hacı İshak mahalleleri nüfusun yoğunlaştığı yerleri oluşturmuştur. Ereğli'de ayrıca bir bedesten, en az altmış vakıf dükkânı vardı. Bunlardan otuzu Ulucami vakfına ait bulunuyordu (Konyalı, s. 236-415). Ereğli XVII. yüzyılda da bu gelişmesini sürdürdü. Şehrin bu yüzyıldaki durumundan bahseden kaynaklardan *Cihannümâ*'da buradan yirmi iki mahallesi bulunan bir "kasaba-i azîme" olarak söz edilir. Yine buranın giderek mâmur bir hale gelmekte olduğuna temas eden Evliya Çelebi, Karaman Ereğlisi dendiğini belirttiği şehrin Haremeyn evkafına bağlı bulunduğunu yazar ve birçok mescid, tekke, han, hamam, çarşı, pazar ile Mimar Sinan'ın eseri olan Rüstem Paşa Kervansarayı ve Koca Mehmed Paşa Camii'nden bahseder; Peygamberpınarı denilen yerin çevrenin tek su kaynağı olduğunu ve bunun su nâzırının idaresinde olduğunu belirtir. XVIII. yüzyılda Çapanoğulları'nın nüfuzu altına giren Ereğli, 1832'de Mısır kuvvetleriyle Anadolu'da ilerleyen Kavalalı İbrâhim Paşa tarafından işgal edildi. 1833 Kütahya Antlaşması ile boşaltılınca yeniden Karaman vilâyetine bağlandı. Bu sıralarda Ereğli'den geçen Alman Mareşali Helmuth von Moltke burayı "dağların eteğinde ağaçlar altına gömülmüş, oldukça büyük, fakat hemen hemen boşalmış bir kasaba" olarak tasvir eder. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Konya Ereğlisi'nin on üç mahallesi, dört camii, on sekiz mescidi, üç hanı ve 300 kadar da dükkânı bulunuyordu. Kāmûsü'l-a'lâm'a göre burada 300'ü Ermeni, 200'ü Rum olmak üzere toplam 4600 kişi yaşıyordu. İstanbul'dan hareket eden hacı kafilelerinin ve doğu seferine çıkan orduların yolu üzerinde önemli bir konaklama yeri durumunda olan Konya Ereğlisi, XX, yüzyılın başlarından itibaren de Haydarpaşa-Bağdat demiryolu üzerinde bir istasyon olarak ulaşımdaki önemini sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminin başlarında 1927 yılında nüfusu 7500'ün altında iken (7476) 20 Kasım 1934 tarihinde temeli atılan ve 4 Nisan 1937'de açılışı yapılan büyük bir pamuklu dokuma fabrikası Ereğli'nin canlılığını arttırdı. 1940 yılında 10.000'i aşan (12.561) şehrin nüfusu 1960'ta 30.000'i (31.935), 1975'te 50.000'i (50.354) aşarak 1990 sayımında 74.283'e, 2000'de 82.633'e, 2010'da 95.658'e ulaştı. Ereğli günümüzde Konya iline bağlı bir ilçenin merkezidir. Tarihî eserler yönünden zengin olan Ereğli'de bugüne ulaşan XV. yüzyıl yapısı Karabaş Velî Külliyesi, Selçuklu zamanından kalma Ulucami, XVI. yüzyılda yapılan Ağalar Mescidi, Şeyh Şehâbeddin Zâviyesi (1390-1391), Rüstem Paşa Kervansarayı başlıca âbideleri teşkil etmektedir.

Marmara Ereğlisi: Marmara denizinin kuzey kıyısında Tekirdağ ile Silivri arasında, Molaburnu adı verilen bir burunla son bulan batı-doğu doğrultulu bir yarımada üzerinde kurulmuş olup Tekirdağ Ereğlisi olarak da anılır. Tarihi İlkçağ'a kadar inen şehrin üzerinde yer aldığı yarımadanın karaya bitiştiği batı kesimi surlarla çevriliydi. Bu eski surların bazı kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Yarımadanın kuzeyinde bulunan koy da söz konusu yarımada tarafından lodos fırtınalarından korunduğu için İlkçağ'ın küçük tonajlı gemilerine iyi bir barınak teşkil ediyordu.

Milâttan önce 599'da Trakya ve ardındaki ülkelerle ticaret yapmak için Sisamlılar tarafından kurulan ve eski adı Perinthos olan bu liman şehrine IV. yüzyıldan itibaren Herakleia, öteki Herakleialar'dan ayırmak için de Herakleia Thraciae (Trakya Ereğlisi) denmeye başlandı. Ortaçağ'da bu liman şehrinin ehemmiyeti daha da arttı. Burası Bizans'ın önemli şehirleri arasında bulunuyor ve Venedikliler'in Bizans'la olan ticaretinde büyük bir yer tutuyordu. 1204 yılında İstanbul Haçlılar'ın eline geçince Marmara kıyıları bir anlaşma çerçevesinde Bizans'la Haçlılar arasında paylaşıldı. Bunun sonucunda Ereğli Haçlılar'ın payına düştü. Venedikliler bu şehri uğrak yeri olan bir iskele ve Trakya'nın zengin ovalarının ürünü olan buğdayın bir ihraç kapısı olarak kullandılar.

Ereğli, 1264'te Venedik'in baskısı karşısında ittifakı bozan Bizans imparatorunun İstanbul'dan sürdüğü Cenevizliler'in ikametine ayrıldı. Bunlar 1268'de Galata'ya geri

döndüler, fakat 1352 yılında Ereğli'yi zor kullanarak ele geçirdilerse de bu uzun süreli olmadı. Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişleri ve Gelibolu yarımadasının karaya bağlandığı kesimden itibaren sağ ve sol kollara yönelik fetih faaliyetleri sırasında bu yöre onların hükmü altına girdi. Ancak Ereğli'nin kesin olarak nasıl ve ne şekilde ele geçirildiği hususunda kaynaklarda bilgi yoktur. Evliya Çelebi'nin, buranın Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından alındığını belirtmesi başka kaynaklarla teyit edilmemektedir. Ereğli Osmanlı idaresi altına girdikten sonra limanı dolayısıyla önemini korudu. Balkanlar'dan ve Trakya'dan gelen tahıl ürünleri bu liman üzerinden gemilerle İstanbul'a sevk ediliyordu. Şehir XV. yüzyılın ikinci yarısında Fâtih Camii ve İmareti'nin vakfı arasında bulunuyordu. Bu vakfa ait 1489-1490 tarihli Muhasebe Defteri'ne göre Çorlu'nun bir köyü durumunda olan Ereğli'de 583 hâne vardı. XVI. yüzyılda vakıf dolayısıyla nüfusta artış oldu. 1529'da on dört mahallede 450 hâne (2500 kişi), 1540'ta ise yirmi mahallede 639 hâne (3500 kişi) yaşıyordu. Ayrıca burada bir de tuzla vardı (Gökbilgin, s. 303, 311).

Ereğli büyümesini XVII. yüzyılda da sürdürdü. Bu yüzyılda şehre gelen Evliya Çelebi Ereğli'yi büyük bir liman ve eski bir kale olarak tasvir eder; ancak mahalle, hâne, cami ve mescid sayılarını vermez. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Trakya'nın iç kesimlerine bağlılığı gittikçe zayıflayarak gerileyen Ereğli'de XIX. yüzyıl sonlarında 130 kadar hâne vardı. Bu gerileme Cumhuriyet'ten sonra da sürdü. 1935 yılında 1433 olan nüfusu, arada iniş ve çıkışlar göstererek 1975 yılına kadar 2000 sayısını geçemedi. Nüfus 1975'te 2397'yi, 1980'de 3102'yi buldu. 1985'te yeniden 2943'e düştü. 1987'ye kadar Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesine bağlı bir bucak merkezi olan Ereğli 19 Haziran 1987'de kabul edilen ve 4 Temmuz 1987 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 3392 sayılı kanunla yeni kurulan Marmara Ereğlisi ilçesinin merkezi oldu. 1990 yılında yapılan sayıma göre nüfusu 5957'ye, 2000'de 8779'a, 2010'da 10.165'e ulaştı. Yaz aylarında nüfusu birkaç katına ulaşan Ereğli, İstanbullular'ın yazlığı olarak konut sayısı yönünden hızla artan bir fizikî gelişmeye sahne olmaktadır.

Tekirdağ'ın Şarköy ilçesine bağlı olan Ereğli köyü ise Marmara denizinin batı kıyısında Şarköy ile Mürefte arasında bulunur. Bu kıyı köyü Bizans kaynaklarında Herakleia, daha sonraki dönemlere ait kayıtlarda Herakhitza olarak geçer. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından zapt edildiği anlaşılan bu köye Osmanlı hâkimiyeti altında Ereğlice denilmiştir. Süleyman Paşa'nın İznik'teki medresesinin vakıfları arasında yer alan Ereğlice XVI. yüzyılda otuz beş hâneden ibaret olup Gelibolu'ya bağlı olarak zikredilmiştir. Yöre halkının bugün de Ereğlice adını kullandığı köy bazı eski haritalarda Erikli, yeni haritalarda ve Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarında ise Eriklice biçiminde geçmektedir. Eriklice'de eskiden ipek böcekçiliği yapılırdı. Bu faaliyet günümüzde önemini yitirmiştir. 1940 sayımında 1000'i bulmayan nüfusu (831 nüf) bir ara bu sayıyı geçmişe de (1975'te 1067, 1990'da 1227, 2000'de 1754), 2010'da 999'a gerilemiştir.

Bugün Kırklareli'ne bağlı olan ve Eriklice olarak zikredilen köyün de Osmanlılar döneminde Ereğli adını taşıdığı bilinmektedir. Fâtih Camii ve İmareti'nin vakfı olan bu köy 1530'da 200 hânelik büyük bir iskân merkezi durumundaydı. 1540'ta ise 198'i Hıristiyan, yedisi Müslüman olmak üzere 205 hâne (yaklaşık 1000 kişi) nüfusa sahipti. Günümüzde önemini yitirmiş bulunan köyün nüfusu gerileme eğilimindedir (1975'te 392, 1990'da 314, 2000'de 255, 2010'da 195 nüfus).

Konumuz olan Karamürsel Ereğlisi İzmit körfezinin güney kıyısında Karamürsel'in 4 km. kadar doğusunda bulunur. 1990'da nüfusu 2482 idi. 2000 yılında 3000'i de aştı (3439). Bir ara Güzelkıyı veya Güzelyalı gibi adlarla da anılan bu beldeye eskiden Ereğli-i Zîr, bundan 1,5 km. kadar içeride ve daha yüksekte bulunan köye de Ereğli-i Bâlâ adı verilirdi. Denizden 250 m. kadar yüksekte olan bu sonuncusu şimdi Tepeköy (1990'da nüfusu 1150, 2000'de 2112) adıyla anılmaktadır. Eskiden yukarıdaki Ereğli (Ereğli-i Zir) daha gelişmiş

iken şimdi kıyıdaki kesim önem kazanmıştır.

KAYNAKLAR

Ardel, Ahmet, "Marmara Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler", *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, IV/7, İstanbul, 1956.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332

Aygün, Tahsin, *Karadeniz Ereğlisi Tarihi*, Karadeniz Ereğlisi Turizm Derneği Yay., Ankara, 1960.

Aygün, Tahsin, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz Ereğlisi*, Tekışık Matbaası, Ankara, 1984.

Bıjışkyan, P. M., *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yay., Ankara, 1992.

Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (trc. Ömer Rıza Doğrul), Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1933.

Cuinet, Vital, La Turquie D'Asie, c.IV, Paris, 1892

Çelik, Şenol, *Ereğli Kazası (1500-1520)*, (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Darkot, Besim -Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul, 1981.

Darkot, Besim, "Ereğli", *İA*, c.IV, İstanbul, 1947, ss.307-309

Emiroğlu, Mecdi, "Demir-Çelik Endüstrimiz ve Ereğli", *İller ve Belediyeler Dergisi*, sy. 205, Ankara, 1962.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, YKY yay., İstanbul, 2006

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, YKY yay., İstanbul, 2011

Faroqhi, S., *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (trc. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1993.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Edirne ve Paşa Livâsı XV. ve XVI Asırlarda / Vakıflar - Mülkler - Mukataalar*, İşaret Yay., İstanbul, 2007.

Hatipoğlu, Süleyman, "Fransızlar'ın Zonguldak ve Ereğli'yi İşgal Etmeleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun, 1990.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), TTK yay., Ankara, 1975.

Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, c.II, Mihran Matbaası, İstanbul, 1308-1316

Kastamonu Vilâyeti Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1314

Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, TTK Basımevi, Ankara, 2009.

Kıray, Mübeccel Belik, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Devlet Karayolları Matbaası, Ankara, 1964.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK Yay., Ankara, 1983.

Konukçu, Enver, "Komnenoslardan Osmanlılara Karadeniz Ereğlisi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, 1988.

Konya Vilâyeti Salnâmesi, Konya Vilayet Matbaası, Konya, 1305.

Konyalı, İsmail Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, Fatih matbaası, İstanbul, 1970,

Le Guen-Pollet, Brigitte, "Une Inscription D'Héraclée du Pont De 130 ap. J.C.?",

Moltke, Helmunt von, *Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul, 1969.

Mordmann, J. H. -[Fr. Taeschner], "Ereghli", *EI²* (Fr.), II.

Özeken, Ahmet Ali, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, Milli Mecmua, İstanbul, 1955.

Resmî Gazete, sy. 19.507, 4 Temmuz 1987.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.I-II, TTK Yay., Ankara, 2008.

Strabon, *Coğrafya: Geographika* (trc. Adnan Pekman), Kitap XII, Bölüm:1-2-3, İstanbul, 1969.

Taberî, *Târih* (Ebü'l-Fazl), c.II, VIII, Kahire, 1960-1970

Tanoğlu, Ali, *Enerji Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1958.

Texier, Charles, *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique des Provinces et des villes de la Chersonnése d'Asie*, Paris 1862.

Texier, Charles, *Küçük Asya*, c.III, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı Yay., Ankara, 2002

Tuncel, Metin, "Ereğli", *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, ss.289-293.

Tuncel, Metin, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1981.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Winkler, Erhart, *Die Wirtschaft von Zonguldak, Türkei. Eline Geographische Untersuchung*, Vienna, 1961.

Yavuz, Ünsal, "Fransız Resmî Belgelerine Göre Ulusal Bağımsızlık Savaşında Karadeniz Limanları Üzerine Bir Deneme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I)*, (1-3 Haziran 1988), Samsun, 1990.

KARA MÜRSEL ALP

HAÇLI SEFERLERİ GÜZERGÂHINDA BİR DURAK: İZMİT (NICOMEDIA)

Altan ÇETİN[*]
Galip ÇAĞ[**]

Giriş: Kutsal Mezarı Kurtarmak

Haçlı Seferleri, 1095-1270 tarihleri arasında klasik mevcudiyetiyle malumumuz olan bir süreçtir. Mevcudu yani olay/olguyu malumumuz kılan düşünce zemininin tespiti ve şahitliklerin incelenmesidir. Bu cümleden Orta Çağ'ın düşünce zeminin kuran *din* ve *toprağın* hüküm ferma olduğu bir medeniyet/kültür ve buna dair gelişen bir zihniyetin çağında vaki bu savaşlar silsilesi, olup bitmemiş, bilakis kendi zamanı sonrası dönemlerde de derin izler bırakmıştır. Bu bakımdan "*Kutsal Topraklarıkurtarmak"* söylemi zamanın koşulları ve ruhuyla örtüşen bir gerçekliği anlatır. Kutsalın içeriği belirlediği bir zamanda, toprağın hayatın varlığının temel belirleyicisi olduğu düşünüldüğünde halkları harekete geçirmek için bu sözlerin tercihi tesadüfî değildir. Anna Komnena'nın "*Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı [aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derdindeydiler*[1]" şeklindeki kaydı bu seferlerin felsefesinin bir Bizanslı müellif tarafından ifadesi gibidir.

Kutsal mezarı kurtarmak niyeti batıdan doğuya bir ideoloji güzergâhını doğurdu. Geçilen, gezilen ve ezilen her yer bu ideolojiden nasibini aldı. Nasıl ki sefere katılan soylular tarihin bir parçası haline geldiler ise seferin güzergâhındaki duraklar da bir anda tarihe mal oldular. Şehirler kutsandı, yollar çok daha farklı yerlere uzandılar.

II. Urbanus'un çağrısının ve Haçlı Seferlerini fiilen başlatmasının ardından Pierre L'Ermite adında bir keşiş hemen harekete geçti, yalın ayak ve sırtında kıldan bir aba ile eşek üstünde bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaştı. Etrafında 20 bin kişilik büyük bir kitle topladı. Geçtiği her yerden katılımlarla sayısı ve gücü gittikçe arttı. Fakat bu kitle bir ordu değildi, zira bu kitlenin ne teçhizatı ne teşkilatı ne de komutanı vardı. Daha da önemlisi bir ordunun disiplini ve anlayışı hiç yoktu. Deyim yerinde ise bu kitle tam bir çapulcu sürüsü idi.[2]

Haçlı öncüleri hiçbir ahlaki kural tanımıyorlardı. Geçtikleri her yeri, hiçbir ayrım gözetmeksizin yağma ve tahrip ediyorlardı. Hiç kimseye aman vermiyor, merhamet göstermiyorlardı. Batılı tarihçilerin dediği gibi bunlar adeta "*akıl ve insanlıktan mahrum vahşi hayvanlar*" gibiydiler. Bu durum kısmen de olsa diğer Haçlı seferleri için de

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, altan@gazi.com.tr
** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, galipcag@gmail.com.tr
1 Anna Kommena, *Alexiad,* (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996, s. 308.
2 Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, c. 2, Çorum, 2003, s. 74.

geçerliydi.[3]

Haçlı Seferleri çağı bir *rezm* çağı idi. Savaş kavramına genel bir hakikat olarak bakılırsa bu felsefi bir anlatım olacaktır. Hâlbuki Haçlı Seferleri denilen olay savaşın nesneleşmiş hali olarak olgu bağlamları içinde dile getirilebilir bir şeydir. Yani bir gerçekliği ifade eder. Zaman ve mekân içinde olgulaşmış bir hakikat. Bu yönüyle Haçlı Seferleri zaman ve mekâna en temel düzeydeki tanımla savaş olgusuyla girer ve bununla anlaşılır. Onları resmedilebilir, dile getirebilir kılan şey de bu olgu bağlamıdır. Yalın olay ancak olgu bağlamı ile içerik ve biçim kazanır ve zaman ve mekânda yer alır. Bu olgusallık olayın bir yönünü ifade edecektir. Zira olaya dair tümcelerimiz bir olgu bağlamıyla anlam kazanırlar. Olay başka bir olgu bağlamında ele alınırsa başka bir biçim ve içerik kazanır. Haçlı seferi olayını savaş bağlamında ele almak başka, din bağlamında ele almak başka bir içeriği ve hatta yorumu getirir. Onun resmini doğru çizmek için bu seferler üzerine yazılanları ve olayın gerçekleştiği dönemden kalanları, ona dair söylenen genel ve atomik tümcelerle karşılaştırmak bir doğruluk fonksiyonu ve gerçekle karşılaştırma yoluyla doğru resme ulaşma yolunda atılacak adımlar olur. Ancak bütün olgu bağlamlarını (tüm kaynaklarını ve bilgisini) bilemediğimiz için Haçlı Seferleri olgusunun tam bir resmini ortaya koymamız neredeyse imkânsızdır. Zira dünyanın tam bir resmini çizmek nasıl imkânsız ise ona dair geçmişteki olguların resmini çizmek de aynı oranda imkânsızdır. Biçim yapının olanağı ise ve olaylar (tarihin nesneleri) olgu bağlamlarıyla bir biçime bürünüyorsa belge ve bilgimizde olması muhakkak eksiklikler resmi de eksik bırakacaktır. Bu bakımdan tarihi olaya dair her dile getiriliş onun gerçekliğinin bir olanaklığının izdüşümü olmanın ötesine geçemez. Bu nedenle olduğu gibi olan tarih olaylarının olgu bağlamları hakkında her cümle, her dile getiriliş ona dair bir imlemede bulunmaktır. Dile dair tasarımla tasarımlanan ne kadar uygun ve uyuşursa resim o kadar anlamlı ve doğru olur. Dilin mantığı tasarımladığının mantığından ayrı bir yere kayarsa burada bir reel referans kayması ve tarihin bilerek ya da bilmeyerek saptırılması sorunu karşımıza çıkar. Bu yüzden Haçlı Seferlerinin salt bir askeri harekât olmaktan öte bir aklın yansıması olarak değerlendirilmesi ve bu akla maruz kalan yapının da bu minval üzerinden tahlil ve analiz edilmesi önemlidir. Çalışmaya bu cihetle bakılarak Haçlı seferleri güzergâhındaki şehirleri belki de tek tek incelemek ileri çalışmalar için göz ardı edilmemesi gereken bir öneri olarak görülmelidir.

Kadim Yollar Üzerinde Bir Durak

İzmit Haçlı Seferlerinde neden bir güzergâhtı? Bu soruya cevap vermek belki de bu araştırmanın yarısını tamamlamak olacaktır. İzmit ve bölgesi kadim yol ağları üzerinde bulunan İpek Yolunun Konstantinopolis'e bağlayana Nicomedia ayağını oluşturuyordu. Ayrıca Doğu Roma'nın Anadolu'daki askeri güzergâhlarının önemli bir yol başı idi. Doğudan gelen yollar ise buradan nihai olarak İstanbul'a ulaşıyordu. Bu nedenle İzmit'i Haçlı Seferleri bağlamında düşünürken ve anlamaya çalışırken bu noktaya dikkat edilmelidir. "İslâm coğrafyacısı İbn Havkal'ın 978 tarihli eserinde, Doğu Roma dönemi Anadolu yollarıyla ilgili iki bahsi vardır. Bunlardan biri, Kemah- İstanbul arasındaki güzergâha ait olup, Ebû el-Hüseyn Muhammed b. Abdi'l vehhâb'dan rivâyet edilmiştir. Karışık bir şekilde aktarılan güzergâh; Malatya, Kemah (Theodosiopolis, Kamakha), Sarha (?), Yeşilırmak kıyısında üzerinde Amasya kalesi olan tepe (Harşana, Harşene), Kızılırmak, Ankara, İzmit, Halkidonya (Kadıköy), Haliç ve İstanbul şeklindedir. Doğu Roma'nın askerî harekâtları İstanbul'dan başlar ve önce İzmit veya İznik'e varılır, sonra; Sakarya nehri, Eskişehir, Sivrihisar (Palia, Iustinianopolis), Ankara, Kırşehir, Kızılırmak nehri, Kayseri, Sivas, Satala kalesi (Sadak köyü, Kelkit-Gümüşhane) ve Erzurum (Theodosiopolis) üzerinden Kafkaslar ve İran'a uzanan ana güzergâh kullanılarak yapılırdı. Bu yol

3 Koca, a.g.e.,s. 74.

Anderson tarafından ele alınmıştır. stanbul-Eskişehir arası; İstanbul (Konstantinoupolis, Konstantiyye), Kadıköy (Khalkedon) ve Aigialos(Aigialoi\İzmit körfezi ağzı güney yanındaki Kibotos'a kalkan gemilere binilen Gebze-Hereke arasındaki liman. İhtimal Dil iskelesi mevkiindeki Libyssa) etapları aşıldıktan sonra, deniz yoluyla İzmit körfezi (Astakos) ağzı güney yanındaki Kibotos'a (Dil, Dil Burnu, Hersek Burnu) veya Karamürsel gibi bir limana çıkılırdı. Doğu seferine çıkan imparatorlar ise, çoğunlukla Yalova Taşköprü kuzeyindeki Çatalburnu mevkiinde (Pylai. Umar, 1993: 684-685) karaya çıkar ve törenlerle karşılanırlardı. Haçlı birlikleri için farklı güzergâh seçenekleri vardı. Kullandıkları eski Roma yolu, yani Yalova ve İznik'ten gelen yol, Kadıköy ve İzmit üzerinden gelen yolla Sakarya nehri kenarında birleşiyor, bir süre sonra da güneyde bir vadide bugünkü Bilecik (BeloKome) yakınından ve dağ geçidinden geçerek Eskişehir'e ulaşıyordu. Yolun üç kola ayrıldığı bu noktada, Doğu Roma askerî yolu doğuya yönelip Ankara civarından geçerek Kızılırmak'a ulaşıyor ve yine ikiye ayrılıyordu."[4]

Batılı Aklın Doğu Yollarında Bir Durak: Nicomedia

Haçlı öncüleri hiçbir ahlaki kural tanımıyorlardı. Geçtikleri her yeri, hiçbir ayrım gözetmeksizin yağma ve tahrip ediyorlardı. Hiç kimseye aman vermiyor, merhamet göstermiyorlardı. Batılı tarihçilerin dediği gibi bunlar adeta "*akıl ve insanlıktan mahrum vahşi hayvanlar*" gibiydiler. Bu durum kısmen de olsa diğer Haçlı Seferleri için de geçerliydi.[5]

Bahsi geçen ruhla hareket eden *Haçlı öncüleri* 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaştılar. Başta İmparator Aleksios olmak üzere, bütün İstanbul gördükleri manzara karşısında dehşet içinde kaldı. Zira İmparator, Batı'dan ne bir Haçlı seferi istemiş ne de böyle bir sefer beklemişti. O sadece Türklere karşı askeri yardım talebinde bulunmuştu. Papalığın maksadı ise, Bizans'a yardım değildi, yardım görüntüsü altında Doğu Hıristiyanlık dünyası üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Çünkü bu papalığın harekete geçirdiği kutsal bir savaştı. Öte yandan Bizans İmparatoru ve halk, haklı olarak Haçlı öncüleri karşısında ülkelerinin yeni bir düşman istilasına uğramış olduğu şeklinde bir düşünce ve duyguya kapıldılar. Nitekim Haçlı öncülerinin tavır ve davranışları onların bu duygu ve düşüncelerinde ne kadar haklı olduklarını göstermekteydi.[6]

Artık olan olmuştu, tarihin akışının değiştirilmesi mümkün değildi. Aleksios, Papalığın oyununa gelmişti, kendisine yardımcı kuvvet olarak düşündüğü Batılı dindaşlarını artık Türklerden daha tehlikeli olarak görmeye başlamıştı.[7]

Aleksios'un Haçlılara karşı dostça tutumu devam etti. Bunların Türkler karşısında kolayca imha olacağından korkuyordu. Ancak Haçlıların disiplinsizliği mümkün olan süratle İstanbul yakınında uzaklaştırılma mecburiyetini doğurdu. Bu Batılılar bir hırsızlığı bırakıp diğerine başlıyorlardı. Hatta kilise damlarındaki kurşunları bile çalıyorlardı.[8]İstanbul`da asayiş sağlanamıyordu. Bu yüzden İmparator bir an evvel Haçlıları İstanbul'dan çıkarmak ve Anadolu'ya geçirmek istiyordu. Kaldı ki kararını uygulamak için çok bekleyemedi.

4 Adnan Eskikurt, "7. Ve 12. Yüzyıllarda Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askeri Seferler ve Güzergâhları", *Tarih Okulu Dergisi, S.XX, 2014, s. 37, 40, 65.*
5 Koca, a.g.e., *s.74.*
6 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi, Ankara, 1986, s.334.*
7 Koca, a.g.e., s.75.
8 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.100.*

Aleksios bunları disiplin altında tutamayacağını anlayınca Anadolu yakasına geçirdi. Haçlılar, Anadolu'da topraklarında Marmara kıyısı ve İzmit *Körfezi* boyunca ilerlerken bölgenin yerli Hıristiyan halkınada saldırılar düzenlediler. İzmit'e geldiklerinde kafile içerisinde ayrılıklar başladı ve Almanlar ve İtalyanlar Pierre'nin idaresini reddederek *Rinaldo* adlı birini kendilerine lider seçtiler. Oldukça tecrübeli bir devlet adamı olan Bizans İmparatoru Aleksios bu haçlı Kafilesinin Anadolu'da Türklerle mücadele edecek güçten ve komuta yeteneğinden yoksun olduğunu anladığından onlara arkadan gelecek ana haçlı ordusunu beklemelerini ve hareket etmemelerini tavsiye etti. Ancak bu disiplinsiz kalabalık çevre köyleri de yakıp yıkmaya ve yağmalamaya devam etti.[9] Vahşet öyle bir boyuta ulaşmıştı ki İmparator Aleksios'un kızı olan ve yazdığı Alexiad adlı eseri ile o döneme ışık tutan AnnaKomnena'nın ifadesi ile "*ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat ettiler ya da şişlere takıp ateşte kızarttılar; yaşı ileri insanları ise her türlü işkenceden geçirdiler*."[10] Haçlıların Pierre L'Ermit komutasında hareketleri sırasında Civitot ve İzmit limanına yerleştikleri görülür. Alexios Ağustos ayında Haçlıları İzmit civarına yönlendirir. İzmit'i ele geçiren haçlılar burayı Bizans'a teslim ederek yollarına devam ettiler. Fulcherius'un aktardığına göre İznik'i kuşatmak üzere ilerleyen Haçlılar İzmit (Nicomedia) şehrine varırlar. Lord Bohemond, Dük Godefroi, Raymond ve Flandre Kontu Mayıs ayının ortasından beri İznik'i kuşatıyorlardı. Bu şehri ellerinde tutan Türkler son derece mahir okçulardı. Bu Türkler İran'dan yola çıkıp Fırat nehrini geçerek İzmit'e kadar olan Anadolu topraklarını fethetmişlerdi.[11]

* * *

Ara bir not olarak vermek gerekir ki; bölgenin yakın tarihine bakıldığında 1078'de İmparator Mikhail Dukas'a isyan eden *Nikephoros Botanetiates*'in gayesine ulaşmak için kendisine güçlü bir ordu oluşturmak maksadıyla, Malazgirt Savaşı'ndan sonra kısa sürede Anadolu'ya yayıldığını ve o yıllarda Bithynia bölgesine kadar ilerlemiş bulunan çok sayıda Türk Birliğini yardımına çağırdığını, Süleymanşah'ı da kendi tarafına kazandıktan sonra İstanbul'a doğru yürüyüşü sırasında bu Türk birliklerini İznik, İzmit, Erdek, Kadıköy,

9 Cüneyt Kanat, Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s. 60.*
10 Anna Kommena, a.g.e., s. 306.
11 Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi, (Ter. İlcan Bihter Barlas), İstanbul, 2009, s. 65.*

Üsküdar gibi merkezlere yerleştirdiği görülmektedir[12]. Bu durumda Haçlıların bu harekâtı sırasında -I. Haçlı Seferi- İzmit civarında da Türklerin bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca Anna Komnena Alexiad'da İzmit'ten zaman zaman bahseder. Bu manada ilk kayıt Bizans ve Süleymanşah arasında gerçekleşen *1081 anlaşmasıdır*. Burada sunulan bilgilerden anlaşıldığına göre Haçlılar'dan önce Süleymanşah'ın İznik'i kendine merkez kabul ettiği ve civarı akıncıları vesilesi ile yıprattığı açıktır[13]. Ancak Aleksios'un uzun uğraşlar sonucunda buradaki Türkleri Anadolu içlerine doğru çekilmek zorunda bıraktığı da kayıtlarda belirtilmektedir. Bu durumda daha sonra İstanbul'dan buraya nakledilen Haçlıların bölgedeki Hıristiyanları kolayca katletmelerinin altında yatan gerçek tam da bu zorunlu geri çekiliş olmuştur.

Bu süreçte bir başka önemli gelişme de Süleymanşah'ın ölümü sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaşadığı sarsıntı ve sonrasında Aleksios'un bundan yararlanma denemesi idi. Süleymanşah Antakya yoluna düştüğünde İznik ve civarını komutanlarından Ebul Kasım'a bırakmıştı. O da bu emanete sahip çıkarak Bithynia bölgesini kontrol altında tutarken Marmara kıyılarına akıncılar yollamaya başladı. Aleksios bu durumda Ebul Kasım ile bir barış yolu aramaya başladı ise de başarılı olamadı. Bu arada Türk birlikleri ile Keltler arasındaki mücadele bölgede devam ediyordu.

Aleksios bir yandan diplomasi yollarını zorlarken diğer taraftan da komutanlarından Tatikios'u bölgedeki Türk birliklerini temizlemek için gönderdi. Tatikios uzun bir gezinti sonunda Türklerin önünde duramayacağını anlayarak İzmit üzerinden İstanbul'a dönmeye karar verdi[14]. Dönüş yolunda Ebul Kasım, Tatikios'a Karamürsel (Prenetos/Prainetos) civarında yetişerek çatışmaya girdi. Ancak Komnena'nın ifadesine göre Tatikios ustaca bir manevra ile İstanbul'a ulaşmayı başardı[15].

Buradan anlaşılacağı üzere Haçlı Seferleri öncesinde Bizans'ın ilk kafile gelene dek şehir ve civarında ciddi faaliyetlerinin olduğu ve buradaki Türk yerleşiminin varlığı vakidir. İlk

* * *

1101 Seferi ve İzmit

Haçlı Seferleri güzergâhın İzmit'in tarih sahnesinde görüldüğü ikinci sefer *1101 Seferi* idi. *Birinci Haçlı Seferi'nin üçüncü safhası* olarak da görülebilen bu 1101 Haçlı Seferi, Filistin'de yerleşen Frank Haçlılarına destek sağlamak için 1101 yılı içinde gelişti. Sefer, Konstantinopolis'e ayrı yollar ve ayrı zamanlarda ulaşan ve oradan birbiri arkasından ve birbirinden aralıklı olarak yürüyüşe geçen üç değişik ordu halinde oluşmuştur. Bu orduların sayısı hakkında tam bilgiler bulunmamakta ama değişik tahminler verilmektedir. Üç değişik ordu birliği şeklinde Anadolu'ya gelip geçmeye çalışan Haçlı ordusu için en muhtemel tahmin bu ordunun yaklaşık toplamının 300 bin kadar olduğudur. Bu Haçlı ordularından birincisi Mayıs ayında Konstantinopolis'den başlayan Milano başpiskoposu *Anselm de Buis*'in idaresinde Lombardlar, *Kont Etienne de Blois* kumandasında Fransızlar ve *Mareşal Konrad* komutasında Almanlar'dı. İkinci Haçlı ordusunu *Nevers kontu II. Guillaume (Giyom)*'un kumandasındaki Fransızlar oluşturmuştur. Üçüncüsünü ise *Baverya Dükü IV. Welf*'in idaresinde Almanlar oluşturdu. Bu seferde birinci orduyu teşkil eden Lombardlar, Fransızlar ve Almanlar ayrı ayrı yola çıkmışlar, Lombardlar önde giden kol olarak Macaristan üzerinden Belgrad'a ulaşmışlardı. Burada Bizans sınırına ulaşmış bulunan

12 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi, İstanbul, 2007, s. 22.*
13 Komnena, a.g.e., s. 124.
14 Komnena, a.g.e., s. 198.
15 Komnena, a.g.e., s. 198.

Lombardlar düzensiz bir şekilde hareket etmeye başlayınca Aleksios derhal İstanbul'a getirilmelerini emretti. Ancak İstanbul'da bulundukları süre içerisinde düzensizlikleri ve anarşileri devam etti. Bu durumda acilen İzmit'teki karargâhlara geçirilmeleri gerekiyordu. Çok geçmeden de bu plan uygulandı[16].

Seferin ikinci grubu Konrad kumandasındaki Almanlar idi. Onlar ve akabinde gelen Kuzey Fransızları da bir süre sonra İstanbul'dan İzmit'e geçirilerek burada bekletildiler.

Haçlı birlikleri İzmit'te beklerken Anadolu'da ilk kafilenin hareketinden belirli ölçülerde etkilenen I. Kılıç Arslan ve Danişmendli Beyliği de yeni düşmana karşı birleşme kararı aldılar. Bu manada 1101 Haçlı Seferi Anadolu'da bir varlık mücadelesine dönüştü[17]. Zira Haçlılar 3 Haziran 1101'de İzmit'ten harekete geçtiğinde Anadolu'da bu yeni kafileye karşı Türk Birliği sağlanmış bulunuyordu.

II. Haçlı Seferi ve İzmit

II. Haçlı Seferi İzmit ve civarı için bir kez daha önemli bir süreç doğurdu. Bölgenin İstanbul- Anadolu geçiş hattında oluşu bu ikinci büyük kafilenin Anadolu'ya aktarılışında burayı yeniden gündeme getirdi. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bahsi geçen seferden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Haziran 1147'de başlayan II. Haçlı Seferine katılan Almanlara Papa temsilcisi olarak Kardinal *"Theodwin" refakat etmekteydi. Almanlar Fransız Haçlı Sefercileri ile Konstantinopolis'te buluşmayı ummaktaydılar. Alman sefercilerine komuta eden III. Konrad daha önce Kudüs'e gitmişti ve bir önceki Birinci Haçlı Seferi hakkında çok iyi bilinçli bir komutandı. Bu seferinin daha iyi organize olarak geçeceğini planlamıştı. Ama birçok asker olmayan ve askerî disipline uymayı imkânsız bulan çiftini çubuğunu bırakan köylüler ve hizmetini bırakan uşak ve hizmetkârlardan oluşan aşağı sınıflardan erkek, kadın ve çocuk da bu seferde de onun Haçlı ordusuna katılmıştı. Bu ordunun bir kısmı gemilerle gitti ise de büyük bir kısım yürüyerek* Tuna Nehri'ni takip etti. Styria Dükü III. Ottokar Avusturya Haçlılarıyla bu sefer ordusuna Viyana'da katıldı. Sonra Macaristan'a geçtiler. Macaristan Kralı II. Geza, III. Konrad'ın şahsi düşmanı olan Sicilya Kralı II. Rugerro'nun tarafını tutmakla beraber, Alman Haçlı ordusunun ülkesine hiç zarar vermeden ve hiç zarar görmeden geçip gitmesi için izin verdi.

Bu Alman Haçlı ordusu Bizans topraklarına girdiği zaman 20.000 kişilik tehditçi bir ordu görüntüsü vermekteydi. Bizans İmparatoru I. Manuel bu büyük ordunun kendi ülkesine hücuma geçeceğinden korkmaktaydı. Onun için Birinci Haçlı Seferinden örnek ve ders alınarak Haçlıların güzergâhı üstünde çok ayrıntılı bir savunma organizasyonu yapıldı. Haçlı ordularının Balkanları merhale merhale geçmesi öngörülmüştü. Her merhaleye Bizans ordusu birlikleri yerleştirilmişti ve bu merhalelere Haçlıların iaşe ve yiyecek alması için pazarlar kurulmuştu. Eğer Haçlılar herhangi bir karışıklık çıkarırlarsa, Bizans birliklerine derhal askerî müdahalede bulunmaları için emir verilmişti. Ayrıca merhaleler arasında hareket sırasında Haçlıların güçlü Bizans birlikleri tarafından refakat edilmesi ön görülmüştü. Bütün bunların planlaması, organize edilmesi ve refakatçi birlikler komutanlığı Bizanslı general Türk asıllı Proscouch (Porsuk?) tarafından yapıldı. Gerçekten de Alman Haçlı ordusu pek fazla sorun çıkarmadan Balkanları geçti. Ancak Philippopolis (Filibe şimdi Plovdiv) yakınlarında Haçlı ordusunun asker olmayan ve fakir olan elemanları ile şehir halkı arasında bir arbede çıktı. Adrianople Edirne'de ise Bizans Generali Proscouch ile Konrad'in yeğeni (gelecekte Kutsal Roma Germen İmparatoru olacak) Friedrich arasında, bir yerel eşkıyanın bazı Alman Haçlı askerini öldürmesi üzerine, çok ciddi bir dalaşma oldu. Friedrich bu eşkıyayı sakladığı bahanesiyle Haçlıların yolu yakınlarda bulunan bir manastırı ateşe verip yaktı ve manastırın masum, suçsuz keşişlerinin hemen hepsinin

16 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri,* İstanbul, 1997, s. 63.
17 Demirkent, a.g.e., s. 65.

yanarak ölümüne neden oldu. Bunun üzerine karşılıklı çatışmalar çıkıp devam etti. Alman Haçlı ordusu Eylül'ün başında Konstantinopolis'in (şimdi İstanbul) çok yakınında (şimdiki Büyük Çekmece yakınlarındaki) kuru bir çayın kenarındaki bir merhale ordugâhında hiç beklenmedik bir afet yağmur bastırdı ve ortaya çıkan seller Alman Haçlıların büyük maddi ve insan zayiatı vermesine neden oldu. Sonunda 10 Eylül'de Alman Haçlılar ordusu bitkin bir halde Konstantinopolis'e vardı ve Pera tarafında, surlar dışında bir ordugâha geçirildiler.

Bizans İmparatoru Manuel Konrad'dan Anadolu'ya geçişini Çanakkale üzerinden yapmasını istemiş olması ve III. Konrad'ın da bunu reddetmiş olması dolayısıyla Almanlarla Bizans İmparatorunun arası açıktı. Konrad Konstantinopolis'e eriştiğinde Manuel ondan diğer bir istekte bulundu. Konrad'dan, Yunanistan'daki şehirlere hücum edip onları talan eden Sicilya Kralı II. Rugerro'ya karşı kullanmak için, bazı Alman birliklerini geride bırakmasını istedi. Fakat Konrad II. Rugerro'ya olan düşmanlığına rağmen bu teklife razı olmadı. Almanlar biran evvel Anadolu'ya geçmeye karar verdiler.

Alman Haçlı ordusu Anadolu'ya geçirildikten sonra Konrad Fransızları beklemenin gereksiz olduğuna karar vererek ordusuyla Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti başkenti olan Konya üzerine yürüyüşe geçti. *Nicomedia (İzmit)'e geldiğinde Konrad bu yürüyüş için Alman Haçlı ordusunu iki gruba böldü. Birinci ana Haçlı ordusu grubuna Konrad'ın kendisi komuta edecekti. İkinci grup ise ordunun ağırlıkları; sivil Haçlı takipçisi hacı adayları ve onları korumak için yeterli sayıda askeri birlikler Konrad'ın yarım-kardeşi Freising Başpiskoposu Otto komutası altına verildi.*

Konrad'ın komuta ettiği birinci grup Birinci Haçlı Sefer'inde Haçlı ordusunun takip ettiği yolda yürüyüşe geçti. Alman Haçlı ordusunu Eskişehir yakınlarındaki Dorileon'da Selçuklu ordusu beklemekteydi. Fakat Birinci Haçlı Seferindeki Birinci Dorileon Muharebesi aksine İkinci Dorileon Muharebesi Alman Haçlılar aleyhinde cereyan edip gelişti. Selçuklu ordusu hafif süvari birlikleri önce Almanlara hücum edip, sonra kaçış taklidi yaparak Alman süvarilerini ana Haçlı ordusundan ayırmayı başardılar. Sonra Selçuk ordusu süvari desteğinden yoksun kalıp zayıflayan Haçlı ordusuna ve sonunda da Selçuk süvarilerini takip eden nispeten ufak Alman süvari birliğine ayrı ayrı hücumlarla her ikisine galebe çalıp bu Alman Haçlı ordusu grubunu kırdılar. Böylece 25 Ekim 1147'deki İkinci Dorileon Muharebesi birinci grup Alman Haçlı ordusun çok büyük bir kısmı Selçuklular tarafından ortadan kaldırılması ile sonuçlandı. Konrad ordusunun elimine edilmeyen kalıntısıyla Konstantinopolis'e doğru çekilmeye başladı. Bu kalıntılar her gün devam eden Selçuklu hücumuna uğradılar ve bu hücumların birinde Konrad bile yaralandı. Konrad ordusunun kalıntıları ile Nicea (İznik)'te Anadolu'ya yeni geçmiş olan Fransız Haçlı ordusuyla karşılaştığı zaman Konrad'ın komuta ettiği Alman Haçlı ordusunun %90'ı telef olmuştu.

Haçlılar - Bizans - Selçuklu Mücadelesinde İzmit

Haçlı Seferleri sırasında Bizans Selçuklu mücadelesinin ortasında kalan İzmit'in kaderi Aleksios'unölmeden önce düzenlediği son seferle bir kez daha değişti. Alexiad'da bu hadise vesilesi ile İzmit ve civarına dair mühim bilgiler verilir.

"*Bu nedenlerle, söylenmiş bulunduğu üzere, İzmit'e geçti ve oraya varınca kendisini izleyen askerlerin tümünü, atlar ve yük hayvanları bol bol otlayabilsinler diye, komşu köylere dağıttı; çünkü Bithynia, çayırı bol bir bölgedir; ayrıca orada, duyacakları nesneleri kolayca getirebileceklerdi; [Aleksios], askerlerine, atlara ve yük hayvanlarına olabildiğince özen göstermeleri ve onlara çok iyi bakmaları gerektiğini söyledi; ava gitmek ya da gezinmek için onları kesinlikle kullanmamalı idiler; böyle yaparlarsa zamanı geldiğinde hayvanlar dinlemiş olurdu, binicilerini kolayca taşıyabilirdi ve düşmana saldırmak için onların işine yarardı.*"[18]

18 Komnena, a.g.e., s. 484.

Aleksios 1186 sonbaharında bahsi geçen tüm tedbirleri alarak Alexiad'da bir gözlemevi olarak tanımlanan İzmit'e yerleşti.Hatta eşini de buraya getirtti. Ancak İmparatoriçe gelir gelmez kendisi ile alakalı olarak İstanbul'da yayılan dedikoduları anlattı ona. Aleksios bunun üzerine 21 Eylül 1186'da İzmit'ten Konya'ya doğru yola çıktı[19].

* * *

Siyasal planda Haçlı Seferlerinin başlıca sonucu, Doğu'da ve Yunanistan'da Latin devletlerinin doğuşu oldu. Seferlerin sonuçlarından biri de Batı'nın Bizans, Arap sanat ve edebiyatını tanımasına yardım eden, uygarlıklar arası ilişkilerin doğmasıydı. Batı kültürü Kilikya Hristiyanlarını derinden etkilerken Dominiken ve Fransisken misyonerler Asya ve Afrika halklarıyla, özellikle Moğol İmparatorluğu içinde ilişkiler kurdular. Öte yandan Haçlı seferleri, hacıların deniz yoluyla taşınması ve Batı kumaşlarının baharat, ipekli ve pamuklu kuşaklarla değiştirilmesi sayesinde kıyı kentlerinin ticaret etkinliklerini artırdı. Pisa, Cenova, Venedik, Asya kıyılarındaki kentlerde de özerk ticaret merkezleri kurdular. Haçlı seferleri ve Doğu Latin devletleri sayesinde Akdeniz'e egemen olan ve ticareti ele geçiren Avrupalılar, ekonomik açıdan büyük gelişme gösterdiler. Haçlı seferleri, bu seferler için gerekli parayı bulmak üzere senyörlerin haklarını para karşılığı satmalarına ve böylece kentlerin ön plana çıkmasına dolaylı bir şekilde yardımcı oldu. Akdeniz ticaretini Hristiyanlara kaptıran Müslümanlar giderek yoksullaştılar."[20] "Haçlı Seferleri sonucunda İslam medeniyetini tanıyan Avrupa'da ilim ve teknikte gelişmeler olup, merkezî otoritenin kuvvetlenmesi yanında, Müslümanlara karşı yüzyıllarca devam edecek askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel politikaları da tespit edilip, aşama aşama uygulanmasına neden oldu."[21]

Tüm bunların yanında seferlerin en mühim sonucu yeni değerler doğurması idi. Şahıslar ve mevkiler bu seferlerin güzergâhında olup olmamak noktasında konumlarını belirlediler. İzmit bu açıdan bakıldığında hem şanslı hem de şanssız idi. Zira İstanbul Anadolu hattının en mühim karargâhı ve durağı idi. İki sefer bir de ara seferde bu hattın kullanılması yeteri kadar olmasa da şehir ve civarının tarihin bir öğesi olmasını sağladı. Bu sayede bugün şehrin Türk tarihindeki konumu yanında Haçlılar çağının bir unsuru olmasının sağladığı değer, üzerinde durulması ve konuşulması gereken bir vakadır.

İzmit Haçlı Seferlerinde kadim yolların doğal bir güzergâhı olarak yer aldı. Kadim yol kültürü ve İpek yolu geleneği İzmit'i bu seferlerin ana güzergâhlarından biri haline getirdi. Ayrıca Anna Komnena'dan açıkça görüldüğü gibi aktüel bazda burası atların otlayabileceği askerin toplanıp ilerleyebileceği uygun bir lojistik alanıydı ve nihayet haberlerin ulaşması bakımından da önemli görülüyordu. İzmit ve Haçlı Seferleri sualini cevaplarken kaynakların anlattıklarıyla şu anda konu bu bağlamda düşünülüp anlaşılabilir. Tarih var olanın havadisin hallerini düşünmekse İzmit'e dair bunlar söylenebilir. Anladıklarımıza yeni düşüncelerle ilaveler yapılması veya fikirlerimizin eleştirilmesi ise her zaman mümkündür.

19 Komnena, a.g.e., s. 486.
20 İbrahim Halil Er, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir (Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü), Elips Kitap,* Ankara, 2006, s. 285.
21 Er, *Cennet Doğuda,* s. 285.

KAYNAKLAR

Anna Kommena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997.

Er, İbrahim Halil, Cennet Doğuda Bir Yerdedir (Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü), Elips Kitap, Ankara, 2006.

Fulcherius, Carnotensis, *Kudüs Seferi*, (Ter. İlcan Bihter Barlas), İstanbul, 2009

Kanat, Cüneyt, Devrim Burçak, Sorularla Haçlı Seferleri, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013.

Koca, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, c. 2, Çorum, 2003.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1986.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Basımevi, Ankara, 1998.

KARA MÜRSEL ALP

KARAMÜRSEL VE ÇEVRESİ

Enver KONUKÇU*

XIV. yüzyılda, Bithynia denilen ve çok eskiden Bithynlerin sakini oldukları topraklar, Marmara Denizi'nin güneyi ve doğusunu içine alıyordu. Bithynler ve dolayısıyla Bithynia, bu yüzyıla kadar birçok tarihi olaylara sahne olmuştur. Tarihi merkezleri körfez sonundaki ve kuzeyindeki bir tepeyi taçlandıran Nikomedia, Bithyn kralının adı idi. Nikeia ve Prusias ve Nikomedia, XIV. yüzyıl başlarında ve ilk yarısında merkezleri Konstantinopolis (eski Byzantion) olan Palaiologoslâr, Laskarislere halef olmuştur.[1] İşte bu sıralarda, Bithynia'daki hâkimiyet çöküşü meydana gelmiş ve tekfur denilen yöneticiler, şehir ve kasabalardaki hisar-kale içinde sıkışıp kalmışlardı. Marmara'nın Çanakkale Boğazı tarafında tarihi Mysia'da Karasioğulları,[2] Bithynia ile Phyrigia çizgisinde Kotiaeon'da Germiyanlılar, Belakoma çevresinde Kayılar[3] (sonraki Osmanlılar), Sangarios'un da doğusunda, Bithynia ve Paphlagonia ucunda da Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği ortaya çıkmıştır.[4] İslâm kaynakları ise ana yol üzerindeki Göynük'te, Bolu'da ve Gerede'de küçük sultanlardan söz ederler. Cakü/Hakü, Ahiler ve Şah(in) Bey'in de siyasi kuruluş olarak göze çarptığını da biliyoruz.[5]

Ertuğrul'dan sonra Kayı ve birlikte olduğu Oğuz boyları Germiyan ile Palaiologos arazisinde, Osmanlı Beyliği, tarih sahnesindeki yerini almıştı. Kimlikleri ve aileleri hakkında çok az bilgi bulunan ve beyliği gittikçe genişletmede ön ayak olan liderler de Ertuğrul sonrası Osman Bey'in etrafında toplanmışlardı. Palaiologoslar[6] ve tekfurları aleyhinde her zaman büyük başarılar kazanan Osmanlılar Bithynia'nın üç büyük kentini de arka arkaya ele geçirdiler. Bunlar Keşiş veya Uluğ Dağlar altındaki Bursa[7] aynı ismi taşıyan gölün doğu ucundaki İznik ve İzmit Körfez sonundaki eski başkent İzmit idi. Fetihler zincirinin son halkasını da bir bayan yönetimindeki ve saray ile de yakınlığı bulunan, tarihçi Ahmed Refik'e göre de, Maria'nın Nikomedia'sı teşkil etmektedir.[8] 1337'de, Orhan, Abdurrahman Gazi ve oğul Süleyman Paşa'nın birlikte kuşattığı İzmit, barış yolu ile el değiştirdi. Böylece Orhan Gazi, Bithynia'daki önemli ve tarihi kent Nikomedia'yı topraklarına katmıştı. Dikkat

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü Emekli öğretim Üyesi, Adnan Menderes Mah, 508. Sok. Lena Apt no:15/4 Aydın.

1 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çvr: F. Işıltan, Ankara 2006, s. Birçok Yerde.
2 Z. G. Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999.
3 F. Demirtaş (Sümer), "Osmanlı Devrende Anadolu'da Kayılar", *Belleten,* sayı: 47 (1948), s. 575-615.
4 Y.Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çoban oğulları- Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.
5 Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 330, 484.
6 Donald M. Nieol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453),* çvr: B.Umar, İstanbul 1999, s. 152 v.d
7 Y. Oğuzoğlu, *Bursa Tarihi*, Bursa 2013, s. 234 vd.
8 *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul 1924, s. 88-89.

edilecek olunur ise Bursa, İznik ve İzmit; eski tarihi kimliklerini, isimlerini koruyabilmiştir. Orhan ve yörenin sakinleri tarihi eski adları Prusias pros Olimpos, Nikeia ve Nikomedia'yı uyarlama ile benimsemişlerdir. Prusia: Prusa: Burusa/ Bursa, Nikeia: Eis Nikeia'dan İznik (İbn Battuta Nilüfer Hatun'un zaman zaman oturduğu) Eis Nikomedia'dan İznikmid/İzmid oluşmuştur.

İlk devir Osmanlı tarihçileri, onlardan nakillerden bulunan sonraki yazarlar önceleri de Bizans tarihçileri ve zamanımız araştırıcılarından Glive Foss, İzmit'in Osmanlılarca, Orhan Bey eliyle, barış yolu ile geçirildiğini tespit etmektedirler.[9]

1337'de, böylesine tarihi bir olay yaşanırken, tarihçiler şehir ile ilgili olmayan ama Körfezin güneyinde, eski tarihi geçiş yolu üzerindeki Prainetos'da, buralarda tehdit unsuru olarak bir başka kişiden söz ederler. Kara Mürsel....

Kara Mürsel

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve gelişmesinde her biri oldukça değerli, deneyimli, hayatını İslâmiyet ve Türklük için adamış yiğitler rol oynamıştır. Bunlar, ilk önce Söğüt ve çevresindeki fetihlerde kendilerini gösterdiler. Önemine göre, Osman Bey, bunlara "il" denilen topraklarım idaresini vermiştir.[10] Osmanlıların ikinci hamlesi Köse Mihal'in katılması ile Göynük ve Taraklı üzerine olmuştur. Geyve'ye kadar bölge Beylik hâkimiyetine sokulmuştur. Tatar olayından sonra da Köse Mihal, Aktemür, Akçakoca, Konur Alp ve Abdurrahman, Orhan'a yardımcı olmuşlar ve Sakarya'nın doğu ve batısını ele geçirmişlerdir.[11] Kara Mürsel, henüz kaynaklarda yer alamamıştır. Etkinlikleri ise karanlık kalmaktadır. Nikomedia dışında, hemen her yer Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Körfezin kuzeyinde Mesothynia, daha Osman Bey'in sağlığında Akçakoca'ya verilmiş ve adı Kocai1i şekline dönüşmüştür.[12] Sanganios'un doğusundaki yöreler de Taraklıborlu/ Safran Bolu'ya kadar Konur Alp, Hızır ve Eflagan Beylerce ele geçirilmiştir.[13] Her üçü de "il" idari bölgelerini temsil etmiştir. Ancak, Osman'ın rüyası Bursa'yı almaktı. Ölüm döşeğinde iken 1526'da,barış yolu ile teslim oldu. İznik ve İzmit ise hâlâ Palaiologos bayrağını dalgalandırıyordu. Orhan,1326 da Beylik tahtına geçtikten az sonra da,1328'de,Köse Mihal, Abdurrahman Gazi, Akçakoca ve Konur Alp dörtlüsünden sondaki ikisi hayata veda etmişlerdi.[14] Akbaş ve yahşi isimli komutanlar, onlar adına Kandıra çevresinde faaliyetteydiler.[15] Palaiologoslar ile sınır Mesothynia'da Aetos ve Samandıra Kaleleri idi. 1337'de, tarihi bir olay meydana geldi ve İzmit topraklara dâhil edildi. Orhan Bey yönetimini oğul Süleyman Paşa'ya verdi. İşte bu sıralarda, yani İzmit muhasara edildiğinde, Halizones mıntıkasındaki ve Bapheus/Koyunhisar'ı çevresinde de, yeni bir isim ortaya çıkmaktadır. Bu Kara Mürsel,[16] yukarıda temas edildiği gibi ilk devir Osmanlı kaynaklarında pek görülmez. İznik civarındaki Kara Tigin[17] muhtemelen adını XIV. yüzyılda Beylik zamanında almış olmalıdır. Bir de, Abdurrahman Gazi'nin oğlu Karaca Rahman diye bilinmektedir.

Mürsel, peygamberlikle ilgili isimdir. Resl ve Mürsele bununla ilgilidir. Hazret-i Muhammed'in çok farklı farklı isimlerinden biri de bilindiği gibi çok yaygındır ve Seyyidin

9 *Survey of Medieval castles of Anatolia II Nicomedia*, Ankara 1996, s. Birçok Yerde.
10 Bu kullanış için bkz: S. Çağatay, "İl, Ulus ve Yönetenler", D*TCF Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara 1974, Âşıkpaşazade, *Osman Oğullarının Tarihi*, hzl: K.Yavuz-M.A Yekta Saraç, İstanbul 2003, s. 81.
11 Aşıkpaşazâde, *a,g.e.*, s. 82-83.
12 Arkadaşı Konur Alp de aynı şekilde mükâfatlandırılmıştır. Bkz: İbn Kemal, *Teârih-i Âl-i Osman*, hzl. Ş. Turan, Ankara 1991, s. 32.
13 İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 26-27.
14 İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 28.
15 İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 28.
16 Âşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 95-96.
17 Âşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 99.

Mürselin'dir. Kara sıfatı da, İslâmiyet öncesi ve sonrası Türkler arasında yaygındır. Anlam olarak renk, yiğit, cesaretli, kuş adı, isimlerin önünde de onun niteliğini bildirmektedir. Bazen de Kara önünde başka kelimeler de bulunmaktadır. Dağ, yön, bahçe, küçükbaş hayvan, kabile, aile, bitki, kara parçası v.s kullanıldığı da Tarih kitaplarından anlaşılmaktadır. Aşıkpaşazâde, Mehmed Neşri, Oruç, Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlarda, İbn Kemal ve Hoca Sa'deddin'de Karamürsel zikredilmektedir.[18] Ancak, Mürsel, dünyaya geldiğinde bebek iken kendisine isim olarak verilmiştir. Çocukluk, gençlik ve olgunluk zamanlarında da Mürsel kullanılmıştır. Fakat tarihler, bütün olarak Karamürsel'i zikretmektedirler. Kara daha sonraları, yiğitliği, akın ve gazalarda gösterdiği cesareti nedeni ile verilmiştir. Karamürsel, bu durumda Yiğit Mürsel anlamına gelmektedir.

Akçakoca'nın askerlerine kumanda edenler arasında olduğu zikrediliyor. Akbaş Mahmud ve Yahşi de, onun gibi çevresindendir. 1328 sonrası, Akçakoca'nın maiyetinde Kocaeli fetihlerinde bulunan askerler de az sonra Kara Mürsel'in emrinde göze çarpmaktadır. Bunlar kara savaşlarında görev aldıkları gibi, Halizones'in ele geçirilmesi sonrası leb-i derya yani Marmara Denizi'nin kendi taraflarındaki kontrollerini yapmakta idiler. Kara Mürsel'e bağlı olanlar il dilinde, ulus olarak göze çarpmamaktadır. Ancak, Kandıra ve Yalova taraflarında "Mürselli", "Mürseller"e rastlanmaktadır.[19] Osmanlı yazarları Mürsel adını değil de başka isimleri taşıyan önderlere de eserlerinde yer verirler. Hereke fatihi Kara Ali, Kara Temürtaş, Kara Tigin ve Kara Rahman örnekleri verilebilir.

Prainetos

Kasabanın ne zaman kurulduğu karanlıktır. "Os" eki de atılınca geriye Prainet kalıyor. Kelimenin aslı budur. Ne anlama geldiği de bilinmemektedir. Astakos veya Nikomedia (Roma döneminde Nicomedia) Körfezinde, güney tarafında, pek az düzlüğe sahip yörede Samanlı Dağlarının da kuzeyinde kalmaktadır. İlk ve ortaçağ tarihçileri, daha çok askeri ve ticari yol üzerindeki Mesothynia /Kocaeli Yarımadası) ve körfezin alt tarafındaki Halizones arazisinde, cenneti andıran yörede bulunduğuna işaret etmektedirler. Körfezin "dil" denilen kısımlarında, üçgen, içinde ve biraz batıdaki Prainetos, Haçlı Seferlerinde bazı geçiş noktaları Civetot-Kibotos-Helenapolis'in yakınında idi. Aşağıda temas edileceği gibi "dil" tarih ve coğrafyaya da girmiştir ve üç kadardır. Anna Komnena, Mikhael Attale iates, Nikephonos Bryennios ve Ioannes Zonaras gibi Bizanslı yazarlarda, zaman zaman kısa bir şekilde Prainetos'u zikretmişlerdir.[20] Sadece Anna Komnenos, Prenetos gibi az farklı şekildedir. Selçukluların da yöre ile ilgisi Bizans tarihçilerince dile getirilmiştir. Ioannes Zonaras, Botaniates'in Mikhail'i devirerek tahta geçmesini, Prainetos ilişkili şöyle anlatmaktadır : "Süleyman Şah Botaniates'in yanına, desteklemeleri için, Türk atlılarını kattı. Nikeia'yı (İznik) ele geçirmek için harekete geçti. Buradaki koruyucular teslim oldu. Botaniates, böylece gücünü artırdı. Gelişen hadiseler lehinde idi. Adamlarından Borilas'ı Konstantinopolis'deki (İstanbul) sarayı işgale gönderdi. Kendisi de Praienetos'a ulaştı. Buradan kendisini almaya gelenlerle, denize açıldı. Ahâli, hükümdara ait gemiyi de böylece yakından görmüş oldu. Yelken açan gemi İstanbul'a hareket etti".[21] Mikhael Attaliates[22] de Botaniates ile ilgili ben zer bilgileri nakletmiştir; " Bütün deniz kıyısı kentleri, keza Pyles (Kapılar/Yalova) keza Prainetos, Botaniates'in yayalarını sevinçle karşıladı. Botaniates, Nikeia'dan Prainetos'a gitti. O, bir süre burada dinlendi. İkindiden geç vakte kadar Prainetos

18 Âşıkpaşazade, *Osmanoğulları Tarihi*, hzl: K.Yavuz- M.A.Y. Saraç, İstanbul 2003; Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, hzl: N.Öztürk, İstanbul 2008; *Oruç Beg Tarihi*, hzl: N.Öztürk, İstanbul 2007; *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, hzl: N. Azamat, İstanbul 1992; İbn Kemal, *a.g.e.*, Hoca Sa'deddin, *Tacü't-Tevârih*, hzl. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1992.

19 Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, s. 63.

20 Anna Komenna, *Aleksiyad*, çvr: B. Umar, İstanbul 1996 s. 197-198; Mikhael Attaliates, *Tarih*, çvr: B. Umar, 2008 s. 149, 264; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çvr: B. Umar, 2008, s. 140; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çvr: B. Umar, İstanbul 2008, s. 152.

21 bkz: not: 20.

22 Mikhael Attaleiates, *a.g.e.*, s. 149.

sakinleri ile sohbet etti. Hükümdara ait gemiye bindi. Böylece başkente ulaştı". Nikephoros Bryennios da 1078 tarihli haberinde[23] "Botaniates, başkente varmak için acele ediyordu. Prainetos'a vardığında başlarına kendisinin en güvendiği hizmetlilerinden Borillos adlı birini koyarak, Saray'ı işgal etsin diye askerler gönderdi. Kendisi de az sonra yola çıktı". Komnenos ailesinin yazar nitelikli kişilerinde Anna[24] da Selçukluların Prainetos ilişkili şu habere yer vermektedir "Ebu'l-Kasım ile Tatikios Prenetos (Karamürsel) sınırında yetişti. Saldırıya geçti ve azgın bir çatışmaya başlattı. Bizanslı kumandan, Selçuklular gibi iyi savaşıyordu. Uzun mızraklarla saldırıyı sürdürdüler. Safları yardılar. Türkler (Selçuklular) bozularak çekildiler, Tatikios, Bithynia içinden, merkeze dönebildi".

Prainetos ve civarında Haçlıların da zaman zaman göze çarptığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak onlar, kasabanın daha batısından Dil'den, Nikeia'ya doğru gidebilmişlerdir. Prainetoslular ve civârdaki yerler ilk defa değişik tipli insanları, savaşçıları seyredebilmişlerdi. Bithynia'nın, Osmanlılarca istilâsı üzerine el değiştiren kentlerden biri de Prainetos olmuştur.

Herakleion

Prainetos'un yakınında, Samanlı Dağında ve eteğinde, Grek destan kahramanı Herakles'e ithafen iskâna açılmış yerlerden biri de Herakleion'dur. C.Foss, burasını[25] Marmara Denizi kıyısında ve Xerigordos'un yer aldığı Drakon akarsuyu doğusunda işaret etmektedir. Samanlı Dağlarının körfeze ve denize bakan yamacındaki Azia Autonomus'a çok yakındı. Herakleion, günümüzde Ereğli adını taşımaktadır, Ulaşlı ve Ereğli'ye hâkim tepede ise Ereğli-i Balâ vardır ki şimdilerde Tepecik denilmektedir.

Konça

Karamürsel-Gölcük yolu üzerinde, sahilde eski yerleşim yeri veya yakınındadır. Tarihi karanlık kalmakta ise de burayı zamanımıza bağlayan eski eser örneklerinden biri, şimdi yol ortasında kalan Konça Lahidi'dir.[26] Konça, halk ağzındaki isimdir. Ancak, kelime Farsçadır ve Gonçe diye bilinmektedir. Açılmayan gül ve çiçek tomurcuğuna verilen isimdir. Konca Mezar Anıtı olarak geçen lahid, yol yapımı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bilim dünyasına Arkeolog Mehmet İ. Tünay tarafından kazandırılmıştır. "Mermerden yapılma Roma dönemi mezarıdır. Kapak kısmı iki parça hâlinde, kaza eseri, toprak üzerinde kalmıştır. Kadın ölünün sonsuzluğa uğurlandığı, içinden çıkan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Depremler ve mezar hırsızlarına rağmen, bozulmadan kalabilen eski eserdir. Uzanmış yatan bir tasvir de görülmektedir". İstanbul basını da "Romalılar devrinden kalma mezar tahrip ediliyor" başlığı ile olayı okuyucularına ve ilgililere duyurmuştur.

Yalak Dere

Eski yerleşim yerlerindendir. İsminden de anlaşıldığına göre Karamürsel yakınlarında, Marmara'ya dökülen, suları mevsime göre azalıp çoğalan çaydır. Yalak ismi de diğer örnekleri gibi Türkçedir. Yörenin batısında, Yalova yolu üzerindeki, tarihi kaynaklarda adı pek az geçen Pylai, şimdi izleri bir hayli kaybolmuş kent ve kale idi. Komnenoslardan 1. Manuel (1143-1180) tarafından inşa ettirilmiştir. Muhtemelen, gittikçe tehlikeye düşen başkent ve ona ulaşan yollar nedeni ile böyle bir yapılanmaya gidilmiştir. Şimdiki Topçu İskelesi olduğuna dair öneriler vardır.[27]

23 N. Bryennios, *a.g.e.*, s. 140.
24 Aleksiyad, s. 197 v.d.
25 Nicomedia s.
26 Dünya Gazetesi, 21 Ocak 1969 M.İ. Tünay, Konca Mezar Anıtı
27 Daha sonra da iskele durumuna sokulmuştur, İstanbul'a uygun rüzgârlarda, güzel yolculuklar ve mal ulaşımı yapılabiliyordu.

Yalova

Sıcak su kaynakları ile Bizanslılar devresinde hayli öneme sahip olan Yalova, Yalakâbâd diye de bilinmektedir. İsim, Osmanlı fetihleri sonrası Türkçeleşmiştir. Eski kaynaklardaki adı Pythia'dır. Karamürsel'in batısında kalmaktadır. Akçakoca'nın daha sonra da Karamürsel'in yiğitlerinin akın alanı olan yöre sonunda tımar olarak ilgililere verilmiştir.[28]

Bapheus

Yalova ve Karamürsel arasında, eski yol üzerinde, biraz güneydedir. F.Dirimtekin'e göre burası Bapheon'dur. Bu yapılanma ile eski yerlerden biri olduğu ve belki de Romalılara kadar indiği görülmektedir. Zira Greklerde kelime sonundaki "os" yerine, latince "us" buranın eskiliğine işaret etmektedir. Grekçedeki "b/v" değişmesi ile de bazı kaynaklarda Vafeus yazılışı da vardır. Prof. Dr. Halil İnalcık'ın arazi incelemeleri sırasında, Bapheus'un yeri de tespit edilmiş ve Koyun Hisarı/Çobankale'ye karşılık olduğu anlaşılmıştır. Bu yörede yapılan Osmanlı-Bizans savaşında, Türkler, burayı kuşatmış ve savaşmıştır. Prof. Dr. Halil İnalcık, Pakhymeres'i kullanarak, şu bilgileri vermektedir: "Çobankale/Bapheus: Koyuhhisarı.. Karadere bir Rum hagiasının bulunduğu Ayazma köyleri arasındadır. Kale, yıkıntı halindedir. İsim Çoban ve Kale'den oluşan yerlilerin kullandığı yerdir. Çobanlar sürüleri ile dinlenmek için ve havalandırmak için kullanmışlardır."[29]

Dil

Coğrafi isimlendirmelerde, denize çıkıntı veya girintili kara parçalarına dil denilmektedir. İzmit Körfezi'nde, eski adı ile Astakos veya Nikomedia, kıyı şeridinde, Anadolu ve Kocaeli kısmında üç dil göze çarpmaktadır. İlki, İzmit yanında, üçgen yapı ile sona ermektedir. Kazıklı ile şehir arasında üçgen görünüş hâkimdi. Sahildeki insanlar için yaygın olan dil, İzmit Dili olmaktadır. Diğerleri Hersek'te ve Karamürsel'in kuzey-batısındadır. Öbürü de karşı sahilde, Hersek Dili'nin tam karşısındaki Gebze ile Tavşanlı arasındaki Gebze Dili'dir. Günümüzde Dilovası diye bilinmektedir.

Evliya Çelebi,[30] Hersek ve Gebze Dil'lerini geçiş olarak kullanmıştır. Her iki bölgenin tanımı şöyledir : "Menzil-i İskele-i Dil: Konya ve Haleb'e ve Şam'a ve Mısır'a giden hacılar ve tüccarlar, cümle bu iskelede at kayıklarına süvar olup, bir mil karşı tarafta Hersek Dili ne ubur ederler. Zira bir boğazdır. Güneydoğuda 80 mil bir körfez- i azimdir. Kim nihayetinde İzmit şehridir. Amma, bu Gebze Dili iskelesinde binalar vardır. Gebze Dili İskelesi Han'ı yakınında Dil Baba Dede gömülüdür. 1638'da yapılmış Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın hayır eseri çeşmesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi "Hikmet-i Huda Sebeb-i Hilkat-i Dil" başlığı altında her iki Dili de ilgilendiren derviş hikâyesinden söz etmektedir. Helenapolis, Kibotos/Civetod ise batı kaynaklarında, Haçlı Seferlerindeki geçişler nedeni ile ifade edilmektedir. Ki burası, Karamürsel'in kuzey-batısında ve Dil kısmının, o zaman su birikintilerinin görüldüğü mıntıka civarındadır. Hersek Dili, uzun zaman önemini korumuştur. XVI. yüzyıl başında, Osmanlı vezirlerinden ve Hersekzâde diye tanınan devlet adamı, hayır eseri olarak "Hersek" denilen köyü sonra kasabasını şenlendirmiştir. Eski Yugoslavya'daki Hersek adı, bu devlet adamı vasıtası ile Kara Mürsel'in kuzey-batısında yerleşim yeri olarak kendisini göstermiştir. Hersekzâde Ahmed Paşa'da, Dil'de, 1517'da ölmüş ve orada toprağa verilmiştir.[31]

28 Antik kalıntılar için bkz: A. M. Mansel, *Yalova ve Civarı*, İstanbul 1936 C Mango, "The Empress Helena", *Helenopolis Pylae, Travauxet memories*, XII (1994), s. 143-158.

29 H. İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, yay: E.A. Zachariadou, çvr: G. Çağalı-İ.Yergüz - T.Altmova, istanbul 1997, s. 78-105.

30 *Seyahatname*, hzl: Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y.Dağlı, İstanbul 1999, s. 38-40.

31 Ş.Turan, "Hersekzâde Ahmed Paşa", *DİA* XVII s. 235-237, S. Eyice, "Hersek Paşa Camii", *DİA* XVII, 236-239; H. H. Şabanoviç, *Hersekzade Ahmed Pasha*, E I, III, s. 340-342, *The Waqfiyah of Ahmed Paşa* hzl: M. A. Simsar, Pennsylvania 1940. Diğer önemli bir araştırma da Heath W.Lowry'e aittir. Bkz: *Hersekzade Ahmed Paşa: Bir Osmanlı Devlet Adamının Meslek Hayatı ve Kurduğu Vakıflar*, İstanbul 2011.

Karamürsel ve Civarında Osmanlılar (1302-1337)

Candarlılar, Germiyanlılar, Karasililer ve Kayılar, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Bithynia'yı her taraftan sıkıştırmış durumda idiler. Ertuğrul'un Söğütte ölümü ile yerine Osman geçmiş ve kendi adı ile söylenen Osmanlı Beyliğinin temellerini atmıştı. Cihad ve gaza için Bizans tekfurlarına ve oturdukları yerlere hücum etmişler ve gittikçe Sakarya ve Güney Marmara taraflarında hâkim olmuşlardı. Osman Bey'in esas hedefi Bursa ve İznik idi. Bunu da aşamalı bir şekilde gerçekleştirmeye fırsat buldukça gayret etmiştir. Temmuz 1302'de, İznik-Marmara Denizi sahili arasındaki Bapheus'da, Palaiologoslara üstün gelmişlerdi. Ancak Aşağı Sakarya boylarına Orhan'ın da katıldığı akınlarda Karadeniz'e kadar ulaşılmıştı. Asıl hedef yine Bapheus yolu üzerindeki İznik ve Bursa idi. Karatigin hisarının da alınması ile bütün dikkatler yine İznik üzerinde toplanmıştı.[32] Osman Bey'in nikris hastalığı nedeni ile fiziki etkinliklerinde, yavaşlamalar olmuş ve Bursa kuşatmasında iken Söğütte hayata veda etmişti. Orhan, 1326'da hakkın rahmetine kavuşan\ babasının yerine bey oldu. İki yıl sonra da kendisinin baba yerine koyduğu Konur Alp ve Akçakoca da hayata veda ettiler (1328).[33] Orhan Palaiologoslar ile 1329'da, Gebze civarındaki, her iki Dil ile bağlantılı Palekanon'da savaştı.[34] Bizans imparatoru güçlükle, başkente dönebildi. Bu sıralarda, İznik de "kızıl elma" olmaktan çıktı ve kapılarını Orhan'a açtı. Akçakoca ve Konur Alp'in o zamanki imkânlara göre ele geçiremedikleri Nikomedia, artık Orhan'ın vazgeçilmez son hedeflerinden biri oldu. Nihayet, 1337'de beklenen zaman geldi. Yenişehir'den hareket eden Orhan, Geyve yakınındaki Sangarios/ Sakarya üzerindeki eski taş köprünün onarım ile ilgilenen oğlu Süleyman ile buluştu. Kalenin iç durumu, vakti ile tekfur satışı için gittiği zamanki gözlemlere dayanılarak Abdurrahman Gazi tarafından, Orhan Bey'e ifade edilmişti. 1337'de, Bithynia'nın bu eski başkenti, kuşatma altına alındı. Maria isimli Hatun idaresindeki savunmanın bir netice veremeyeceği açıktı. Bu sırada, kendisine ulaşan ve bir yakınının oradaki Türkler tarafından öldürüldüğünü haber aldı. Kendi akıbetinin de aynı olacağını düşünen ve sarayla akrabalığı da olan Maria (Osmanlı kaynaklarında Hatun)[35] Orhan Bey ile şartlı teslim konusunu elçileri vasıtası ile görüştü. Bunlar, hazırlanan yelkenliler ile Nikomedia'dan ayrılacaklardı. Nitekim böyle de oldu. Önce kendisi, sonra da askerleri şehirden-kaleden ayrıldılar. Orhan Bey, ahaliden isteyenlerin kalabileceği ve inançlarına da saygı gösterileceği konusunda açıklama yaptı. Oğlu Süleyman Paşa Bursa ve İznik'teki gibi İzmid'de de, gerekli tedbirleri aldı. Türkleşme ve İslâmlaşmanın ilk adımları vakit kaybedilmeden yerine getirildi. Büyük bir kilise camiye tahvil edildi. Medrese ve imaret gibi kuruluşlar da, hazır hâle getirildi.[36]

Kara Mürsel'in Etkinlikleri (1337)

Kara Mürsel'in, İzmit kuşatması ve el değiştirmesi sırasında, pek uzaklarda olmadığı anlaşılıyor. Âşıkpaşazâde "İzmit sahibi Hatun Yalakonya idi. Deredeki hisar da onun idi. Kalayun adında bir kardeşi vardı. Yukarı yamaçtaki, Türklerin Koyunhisarı dedikleri hisar da O'nun idi. Türkler, Koyun hisarına gelip, savaş başlayınca, Yalakonya'nın göğsüne ok isabet etti. Sesi çıkmadan öldü." Tarihçi takiben "Kara Mürsel derler idi. Bir bahadır er var idi. Ol kenarı, buna tımar verdiler. Vilâyeti tımar üleştirdüler. Tımar erlerini kenara getürdüler. Kim, İstanbul'dan (Konstantinopolis) gemi çıkıp, vilâyete ta'addi etmesünler. Ve Yalak-Ova'yı dahi tımara verdiler. Ve bu Akça koca ile olan gazileri bu vilâyette cemmettiler."[37] diye yazmaktadır. Kalayun, muhtemelen Kalo İoannes'in Türkçeye uyarlanmış bozuk

32 Neşrî, s. 60, 75.
33 İbn Kemal, II, s. 28.
34 V. Mirmiroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", *Belleten* 13 (1949) s. 309-320.
35 Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, s. 88-89.
36 Aşıkpaşazâde s. 116-117.
37 bkz not: 36.

şekli olmalıdır. Tarihçinin ifadesine göre Kara Mürsel, kahraman bir kişi idi. Yörenin ele geçirilmesinden sonra da Orhan Bey, arazinin yönetimini Kara Mürsel'e vermiştir. Osmanlı kaynaklarında, bu olaya kadar, Kara Mürsel sahnede gözükmez. Âşıkpaşazâde "er" ve "bahadır" kişiliği ile ondan böylece söz etmiştir. Bir de, bu sıralarda, tımar sahipleri de kenara sürülmüştür. Yani, bu askerler, Marmara Denizi sahiline gitmişler, Palaiologoslardan bu taraflara gönderilecek imdat kuvvetlerini engelleyeceklerdi. Daha önceleri cereyan ettiği gibi Bizanslılar, sahil ve yakınlarında zorda kalanlara, hatta vakti ile İznik' e bile yardımcı askerler göndermişlerdi. Bunların, artık karadan gitmeleri imkânı kalmamıştı. Bir de, bu kayıtla, Kara Mürsel'in "Akçakocalı" olduğu anlaşılıyor. Yani, 1328'e kadar Akbaş ve Yahşi gibi kendisi de er, bahadır olarak onun emrinde bulunmuştu. Oruç gibi Mehmed Neşrî[38] de Kara Mürsel'in etkinliklerine kısaca temas etmekte, "Ol zamanda, Kara Mürsel dirlerdi. Bir bahâdur er var idi. Ol kenarı ol ere virdi. Ol yire Kara Mürsel dirlerdi. Ol kenarda şimdi dahi köyler vardur. Ve dahi Yalak-Ova'yı timar erlerine üleşdürüp, buyurdı ki; tâ ki İstanbul'dan gemi gelüp urmaya.. Ve dahı Akçakoca'yla olan gazileri ol vilâyete cemmettiler". Aşıkpaşazâde[39] ve Oruç'tan farklı olarak Neşrî önemli bir hususa da aydınlık kazandırmakta ve "Ol yire Kara Mürsel dirlerdi" diyerek, Pabaiologosların Prainetos'un artık Kara Mürsel adının verildiğini ima etmektedir. Böylece, bu kasabanın da Kara Mürsel tarafından ele geçirildiği, âdet olduğu vecihle isimlendirmede, adının rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yazarı/belli olmayan Osmanoğullarına ait eserde, öncekiler gibi aynı şeyleri tekrarlamaktadır. Çağdaş olmayan kaynaklarda da aynı bilgilere rastlanmaktadır. Hoca Sa'deddin[40] "Deniz boyu ise Akçakoca'nın yetiştirdiği yiğitlerden Kara Mürsel'e verildi. Koruyucu tayin edildi. Bu yüzdendir ki çevre köyler "Kara Mürsellü" diye bu gazinin adı ile anılmaktadır. İbn Kemal'deki ifadeler de aynıdır. O da "ol nahiyeyi ana nispetle zikrederler" demektedir. Akçakoca'nın ölümünden sonra, bir süre başsız kalan askerler de "vardılar, onun, anın yanında dirildiler" bilgilerini vermektedir. Böylece, deniz kenarındaki hemen her iskele tabii Kara Mürsel de dâhil, Kara Mürsel'in emrindekilerce korumaya alınmıştır.

İdris-i Bidlisî de "Feth ve teshir eyledüğü mahaller kendü ismi ile şöhret-yâb olmuştur, ki hâla Karamürsel deyü meşhurdur." bilgisi göze çarpmaktadır. Sadece, yazar, kendi belleğindeki Bizanslıyı, Palaiologoslu'yu "Freng" şekli ile belirtmiştir.[41] Yazar, Marmara Denizi sahilindeki durum için de ".. Leb-i deryada mürtefi mahallerde Kara Mürsel'in sünneti üzre dide-bâni iderlerdi" diye yazmaktadır. Buradaki yüksek yerler, tabii batıdan doğuya doğru uzanan yemyeşil, muhteşem görünüşü ile Samanlı Dağlarıdır. Seyyah-i meşhur Evliya Çelebi de Kara Mürsel'den haberdardır ve onu atası, akrabası Yakub Ece Beğ ile birlikte bulunduğundan söz etmektedir. Diğer hiçbir kaynakta, Kara Mürsel'in Karasioğulları ile ilişkisine temas edilmezken, Evliya Çelebi,[42] bunu bir nebze de olsa açıklığa çıkarmaktadır. Karamürsel ve civarı için yazdıkları da şöyledir: "Yalakâbâd: Kırk geçid nâm derbend-i calender içre Kırk kere Yalak Deresi'ni geçüb, cân-ı âzizden bi-zâr olarak.. Ev sâf-1 Kal'a-ı Yalakâbâd, Orhan fethidir. Maa Kara Mürsel Beğ ve ecdadımız Yakub Ece Beğ.. Bir vâsi dere içinde canib-i erbaası havaleli, çâr-kûşe Şeddadî-sengin-bünyad kal'a Şeddadi binadır. İçinde ahâli-i vilâyet koyunları kışlar. Çoban yatağı ve harami durağı ve tüccar duzağı yerdir. Etraf taifesi bu kal'aya Yalak Deresi derler. Anı ubur idüb, yine dere ve depeler içre, beş saatde Menzil-i Karye-i Derbend'e …"

Kara Mürsel'in ölüm tarihi belli değildir. Ondan kalan iz sadece Karamürsel kasabasıdır. Burada ve civar yerlerde, sahilde inşa edilen Karadeniz'deki şayka benzeri yelkenliler,

38 *Cihânnüma*, s. 72.
39 *Osmanoğulları Tarihi,* s. 117.
40 *Tâcü't-Tevârih,* I, s. 63.
41 bkz not:40.
42 *Seyahatname* II, s. 38-40.

zamanın da ve sonrasında Karamürsel" diye isimlendirilmiştir. Bu gemilerin inşaasında herhangi bir zorluk yoktu. Hemen yakınındaki Samanlı Ormanı'ndan istenilen vasıflı kereste sahilde, imalatta kullanılırdı.

Karamürsel Türbesi

Muhtemelen I. Murad döneminde hayatını kaybeden Kara Mürsel, denize yakın ve şimdiki gittikçe büyümüş kasabada toprağa verilmiştir. Diğer ulu Osmanlı kahramanları gibi sade bir mezarda sonsuz uykusunu uyumaktadır. Yazılı herhangi bir malzeme göze çarpmamaktadır. İlk mezar hakkında bilgimiz yoktur. Ş. Arkan, Karamürsel isimli eserinde iki farklı zamana ait fotoğraflarını vermektedir. Yaşı epey olan meşe ağacı, mezara gölgelik etmektedir.[43]

XVI. Yüzyılda Karamürsel

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Anadolu Vilâyeti'nin Sancak Merkezlerinden olan Kocaili, diğer yerleşim yerlerine göre epey kalabalık gözükmektedir. Bu sancağın merkez kazası İznikmid'dir.[44] Ellibeş köylü Yalakâbâd birkaç tımar içinde gözükmektedir. Boğazkesen Kalesi Mustahfızları'nın tımarları da Yalakâbâd'dadır. Adaköy, Mezrası, Ahmed Paşa İmareti/ Dil Köyü, Ak Kilise, Ak Köy, Aleksi Köy Artık, But Yağ Köyü, Çağşak, Çeltükcü, Çukur, Danişmendli, Derbend Derecik, Dil Köyü, Erdinç Mezrası, Ereğli, Eşici Balaban, Gödeklü, Hacı Gölü, Hırka, Hisarcık Derbendi Mevkii, İne Beylü, Kadı, Karpuz Deresi, Kayalı, Koca Deresi, Konuklu, Menteşe, Mihmad, Murad, Mürsellü, Ulaşlı, Reyhan Paşa, Samanlı, Saraycık, Sarıhanlu, Subaşı, Şahin Çavuş, Tatar, Tekür Çayırı/Derben, Yalak Suyu/Murad Köyü... Bazen Yalakâbâd'da kadı vekili bulunurken, Karamürsel Kazasında asıl kadı mevcudtur. 1577 de ise "Karamürsel nam karye" bahis konusudur. Bu asrın sonlarına doğru Karamürsel ve yanındaki Hersek deniz geçişlerinde yoğun taleple karşı karşıya idi. Harami kılıklı kimseler de buğday öğütülen un değirmenlerini basıyor ve halka zarar veriyordu. Karamürsel ve Yalakâbâd'da, çoğunluk Türklerde idi. Bunların bir kısmı yörük idi. Hristiyanlar da vardı ve bunların kiliseleri de bulunmakta idi. Karamürsel'i deniz yolu ile körfez sonuna bağlayan iskeleler de Ereğli, Ulaş, Gölcük, Kazıklı ve Baş İskeledir.

43 A. Yönsel, Ş. Arkan, *Karamürsel*, Ankara - ?, s. 33-34.

44 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyeti Anadolu Defteri (937/1530) Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Kocaili Livaları, Ankara 1994, s. 133-144.

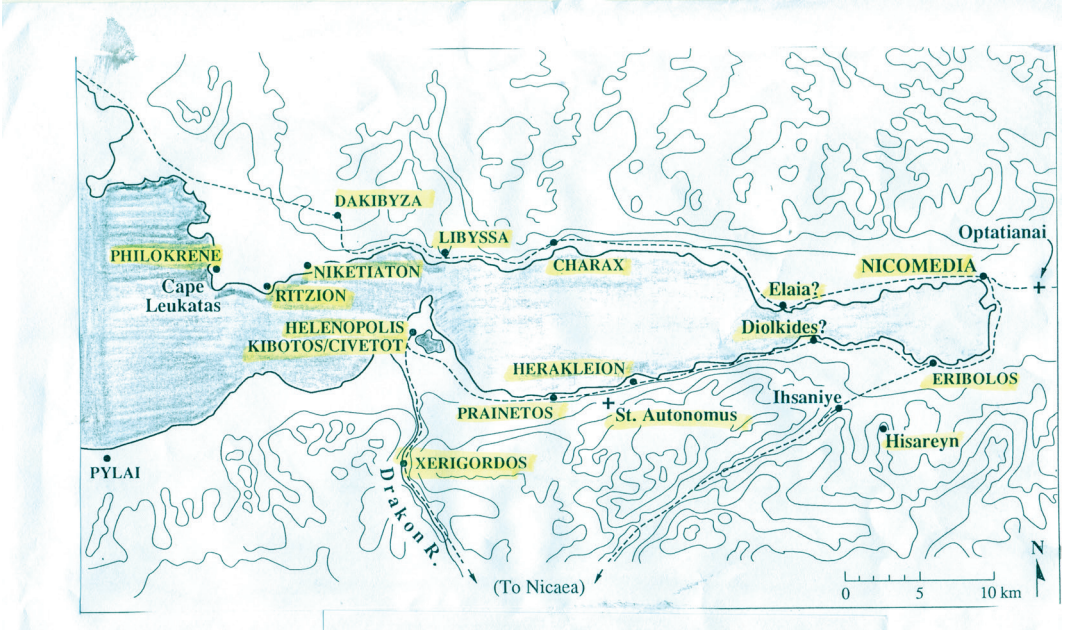

Clive Foss'a Göre Körfez ve Karamürsel/Prainetos Civârı.

KARAMÜRSEL'İN ANIT MEZARI

Karamürsel'in Anıt Mezarı daha sonra inşâ edilmiştir.

Dünya - 1956

"Karamürsel" araba vapuru - Halep ve Basra yandan çarklı vapurlarından faydalanılarak Camialtı tersanesinde inşa edilen Karamürsel Araba vapuru servise girmiştir. 21 Eylül 1955 de inşasına başlanan gemi 10 Mayıs 1956 da denize indirilmiş 10 Ağustos 1956 da da hizmete girmiştir. Karamürsel'in tam boyu 67.80 su hattı boyu 65.20, genişliği 18 metre, derinliği 4.60 metre yüklü çektiği su 2.60 metre. Deplasman yüklü 1300 ton, makine beygir gücü 2 adet 1000 beygirliktir. Aldığı vasıta savaş karışık 50 taşıttır. Yolcu miktarı oturacak yer 250 olmak üzere 600 kişiliktir Resimde Karamürsel Araba vapuru Üsküdar iskelesinde görülmektedir.

(Foto: DÜNYA — Sait Şenol)

İstanbul'da Boğaz geçişini sağlayan ve " Araba Vapuru " diye bilinen gemilerden biri de K a r a m ü r s e l adını taşıyordu. Önceleri Kabataş-Üsküdar, sonraları da Sirkeci-Harem arasında taşıma yapan gemiler arasında "Karamürsel" uzun yıllar ulaşımı sağlamıştır. (Dünya Gazetesi- 1956)

Karamürsel Bey V a p u r u

KARA MÜRSEL ADINDA GEÇEN KARA VE MÜRSEL KELİMELERİ ÜZERİNE TESPİTLER

Cevdet YAKUPOĞLU*

Giriş

Türk tarih ve kültüründe şahıs isimleri ve bu isimlerin önüne- sonuna getirilmiş unvan ve lâkaplar incelemeye değer nitelikte bir zenginliğe ve renkliliğe sahiptir. Hunlar devrinden Selçuklulara kadar Türk ad verme geleneğinde büyük bir değişiklik olmamıştır. Türk erkek adları, daha çok kahramanlık, güç, cesaret, mertlik, hayvan adları, doğa olayları gibi kavramları ifade eden adlandırmalardan oluşmuş, yine bu mantıktan hareketle isimlere, benzer anlamlar ihtiva eden ve ismin anlam gücünü daha da pekiştiren unvan ve lâkaplar ilave edilmiştir. Altun-taş, Ay-doğdu, Bey-doğdu, Börü Pars, İl-aldı, Kılıç Arslan, Kutlu Boğa, Omuzu Güçlü, Yağı-basan, Yüzü-kutlu vb. yüzlerce Türk şahıs ad ve lâkabında bu durum görülür.

Türklerin İslamiyet'e kesif bir biçimde girişleriyle birlikte Türk ad verme geleneğinde bir değişimin olması elbette kaçınılmaz olmuştur. Yüzlerce yıldır kullanılan geleneksel Türk şahıs adlarına ilaveten İslam toplumlarında yaygın olan Ahmed, Muhammed, Mustafa, Mahmud, Ali, Hasan, Hüseyin, Bekir, Ömer, Osman, İbrahim, İsmail, Yakup, Yusuf, Musa, İsa gibi isimler, Türk şahıs adları içinde önemli bir yekûn tutmuştur. Mürsel ismi de Anadolu'da kullanılan bu şekil İslami adlardan biri olup, Osmanlı beyliğinin ünlü komutanı Kara Mürsel bu adı ilk taşıyan şahsiyetlerden biridir.

Kara Mürsel'in Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Miladi 1243 yılında cereyan eden Kösedağ Bozgunu sonrası Anadolu'yu istilaya başlayan Moğol kuvvetlerinin tazyiki neticesinde Türkiye Selçukluları, XIII. yüzyıl ikinci yarısında tedrici olarak parçalanmış; buna bağlı olarak Anadolu'nun kuzeybatısında Söğüt, Domaniç, Bilecik gibi yörelerde Osmanlı Beyliği'nin temelleri atılmıştır. Selçuklu ve İlhanlı/Moğol otoritelerinin yüksek hâkimiyetini tanımak kaydıyla bahsi geçen sahalarda siyasi egemenlik tesis etmiş bulunan Ertuğrul Gazi ve onun oğlu Osman Gazi'nin başarı ve fetihleri sonucu beyliğin sınırları Bursa ve İznik gibi o devrin mühim şehirlerinin önlerine kadar uzanmıştır. Bu çerçevede Anadolu'nun muhtelif sahalarından göçen asker, şehirli, esnaf, köylü, konargöçer, derviş, şair, mutasavvıf vb. zümrelerden oluşan kalabalık kitleler Osmanlı hizmetine girmeye başlamış ve Bizans'a karşı yürütülen gaza faaliyetleri ile sınırlarını ve imkânlarını genişleten bu beylik topraklarında maddi ve manevi anlamda beklentilerini gerçeğe dönüştürmeye çalışmışlardır. Kara Mürsel de, askerî sınıfa mensup bir Türk akıncı beyi olarak beyliğin hizmetine sonradan girenlerdendir.

* Doç. Dr., Kastamonu Ünv. FEF. Tarih Bölümü, Kuzeykent/ Kastamonu, e-mail: cevdetyakupoglu@gmail.com

Kara Mürsel'in, 1260 yılı civarında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim Câmiü'd-düvel'de Ertuğrul Gazi'nin kumandanları arasında Kara Mürsel de zikredilir. Ertuğrul Gazi ise 1281 tarihinde veya az sonrasında vefat etmişti.[1] Dolayısıyla Ertuğrul Gazi'nin öldüğü yıllarda Kara Mürsel'in en azından yirmili yaşlarda olması kabul edilebilir bir görüştür.

Kara Mürsel'in, bir müddet Karasioğulları beyliği hizmetinde çalışmış olduğunun bilinmesi, bu Türk komutanının doğduğu muhitin Balıkesir, Çanakkale yöreleri olma ihtimalini akla getiriyor. Diğer yandan Kara Mürsel'in dünyaya geldiği yıllarda Anadolu'da Moğol baskısı yüzünden Selçuklu siyasi otoritesinin sarsıldığı bölgelerdeki yerleşik ve konar-göçer halk, sık sık yer değiştirmekte ve bunların bir kısmı zamanla Germiyanlı, Osmanlı ve Karasioğulları gibi Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin topraklarına iltica etmekte idiler. Dolayısıyla Kara Mürsel'in Anadolu'nun herhangi bir yerinde dünyaya gelmiş olması ve bilahare yetişkinlik çağlarında Karasioğulları muhitine ilticası da imkân dışı değildir. Kaldı ki 1260'larda Balıkesir yöresinde henüz Karasioğulları diye bir beylik teşekkül etmiş değildi.

Kara Mürsel'in, XIV. yüzyıl ilk çeyreğinde güçlü bir donanmaya sahip olan Karasioğulları beyliğinin hizmetinde bir süre çalışarak denizcilik konusunda ihtisas sahibi olduğu ve beyliğin donanma gücüne katkı sağladığı iddia edilmiştir. Ancak bu konuda ayrıntı ve tarih veren bir kaynak şimdilik mevcut değildir. Onun Osmanlı beyliği hizmetine giriş sürecini takip etmemizi sağlayacak kesin ifadeler kullanan bir kaynağa da henüz rastlanılamadı. Câmiü'd-düvel'de[2] Osman Gazi'nin kumandanları arasında Kara Mürsel de zikredilir. Buna göre Kara Mürsel'in, Osman Gazi'nin vefat tarihi olan 1326 yılı öncesinde muhtemelen Osman Gazi'nin hastalığından dolayı işleri oğlu Orhan Gazi'ye bıraktığı 1320 yılı civarında Osmanlı hizmetine girdiğini kabul etmek gerekiyor. Nitekim Orhan Gazi'nin şehzadelik yıllarında Osmanlılar ile Karasioğulları arasında sıcak bir yakınlaşma olmuştu. Orhan Gazi, Karasioğulları beyliğinin donanma gücünün ve Bizans'la olan mücadelelerde elde ettiği yüksek tecrübenin farkında idi. Bu nedenle daha babası Osman Gazi'nin sağlığında Bizans'a karşı yürüttüğü savaşlarda, Karasioğullarının donanma tecrübesinden istifade etmiş ve bu beyliğin denizcilerinden bazılarını kendi hizmetine almıştı. İşte bu denizcilerden biri olan Kara Mürsel, 1321 tarihinde Orhan Gazi idaresinde gerçekleşen Mudanya'nın fethinde bulunmuş olmalıdır. Onun, Karasioğulları topraklarının Osmanlılara iltihakından sonra Orhan Gazi'nin hizmetine girmiş olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Karasioğulları, Orhan Gazi tarafından 1340-1345 yılları civarında Osmanlı topraklarına katılmıştı ki, bu tarihte Kara Mürsel'in hayatta olmadığı aşikârdır.

Kara Mürsel, Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinin akıncı beylerinden Akça Koca'nın maiyetinde veya onunla silah arkadaşı olarak akın ve gazalara katılmıştır. Akça Koca, kuruluş aşamasında Osmanlı beyliğine büyük emeği geçmiş Türk beylerindendi. O, kendine bağlı Türk aşiretlerinin başında Osman Gazi ile birlikte gaza faaliyetlerine iştirak etmiş; Kocaeli Yarımadası, Kandıra, Ermeni-pazarı, Samandıra ve Aydos yörelerinin alınmasında birinci derecede rol almıştır. Samandıra kalesi, Akça Koca'ya mülk olarak verilmiştir. Bu fetihler esnasında Akça Koca'nın yanında Kara Mürsel ve Gazi Abdurrahman da bulunuyordu.[3]

Osmanlı kaynakları Kara Mürsel'in bu dönemdeki hizmetleri hakkında kısa da olsa malumat vermişlerdir.[4] Buna göre Kara Mürsel adlı bahadır, emrindeki yaman savaşçılarla

1 Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah: *Câmiü'd-düvel*, Çev. Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi (1299-1481)*, Akdem Yay., 2. Baskı, 2014, s. 77.

2 Müneccimbaşı: *Câmiü'd-düvel*, s. 101.

3 H.838/ 1434 tarihli bir vakfiyeye göre Akça Koca'nın babasının adı Abdülmelik Gazi idi. Kabri Kandıra'da bir tepe üzerindedir. Bk. İbn Kemal: *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Haz. Ş. Turan, 1991, I. Defter, s. 71-80; II. Defter, s. 3, 5, 8, 10, 15, 16, 19, 21, 22, 27, 28, 41; İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK, 5. Baskı, Ankara, 1988, s. 117, 119, 551-553.

4 *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. H. N. Atsız, MEB. Yayınları, İstanbul, 1992, s. 39; İbn Kemal: *Tevârîh-i Âl-i Osman*, II.

İznikmid (İzmit) ve Yalak-ova (Yalova) çevrelerine yapılan akınlarda bulunmuş, İzmit'in fethine katılmış ve İzmit körfezinin güney kesimlerini bizzat fethetmiştir. O, İzmit kalesine ağırlıklarını koyarak burayı askerî üs yapmış, arkasından Yalova yöresindeki kasaba ve kaleleri fethe başlamış, neticede İzmit ve İznik arasındaki bazı mevkileri ele geçirmiştir. Beraberindeki akıncılarla Koyun-hisarı'nı da muhasara etmiş, kale hâkimi kurtuluşun olmadığını görünce kaleyi teslim etmiştir. Çevredeki fetih hareketlerini tamamlayan Kara Mürsel, beraberinde bol miktarda ganimetle askerî üssü İzmit'e geri dönmüş, buradan Orhan Bey'e fetih müjdesini ulaştırmıştır. Orhan Gazi, Kara Mürsel'in yiğitliğini beğenerek İzmit ve çevresini ona tımar olarak vermiş, Bizans donanmasının taarruzunu önlemesi için onu sahillerin güvenliğini sağlamakla da görevlendirmiştir. Buralara kendi adamlarından tımar erleri yerleştiren ve Bizans donanmasının teknik özelliklerini iyi bilen Kara Mürsel, denizcilik tecrübesi olan beylere de kucak açmış, çok sayıda deniz erini hizmetine alarak Bizans donanmasının Türk topraklarına (İzmit körfezi çevrelerine) çıkarma yapmasını engellemiştir.

Kara Mürsel'in Marmara Denizi'ndeki etkinlikleri, onun ününü daha da arttırmıştır. Bugünkü Karamürsel sahillerinde küçük hacimde "çekdiri" türündeki inşa ettirdiği gemiler, zamanla "Karamürsel gemisi" olarak adlandırılacaktır.[5] XVI. yüzyılda bile Karamürsel adıyla anılan bu gemiler, Haçlı donanmalarıyla yapılan savaşlarda yararlık göstermişlerdir.

Kara Mürsel'e bağlı Oğuz (Yörük/Türkmen) aşiretleri bu yörede iskân olunmuş ve bu bey adına civarda imar faaliyetleri başlatılmıştır. Bu yüzdendir ki çevredeki köyler, Kara Mürsellü/Kara Mürseller şeklinde bu gazinin ismiyle kayda geçmişlerdir. Akça Koca'nın 1326 yılı civarında ölümünden sonra ona bağlı akıncı birlikleri ve aşiretler de Kara Mürsel'in hizmetine girerek onun emrinde karada ve denizde gazalara devam etmişlerdir. Bu Türk yiğitleri, Yalova ve bugünkü Karamürsel sahillerindeki iskeleleri bekleyerek Bizans'a karşı deniz güvenliğini sağlamışlardır.

Kara Mürsel, donanma komutanı olarak emrindeki gemilerle İzmit körfezini tahkim ettiği için Orhan Gazi, Bizans imparatoru III. Andronikos ile yaptığı Pelekanon Savaşı'nda (1329-1330) denizden bir güvenlik zaafı yaşamamıştır. Yine Orhan Gazi'nin, stratejik bir mevkide bulunan İznik kalesini ve şehrini fethi (1337) esnasında da körfezden gelebilecek Bizans taarruzlarına karşı Kara Mürsel'in donanması set teşkil etmiştir. Bizans başkenti İstanbul'dan beslenemeyen İznik, kısa süre içinde Orhan Gazi'ye teslim edilmiştir.

Kara Mürsel'in, 1340'lı yıllarda artık hayatta olmadığı görülüyor. Kara Mürsel'in kabri, bugün Karamürsel ilçesinde denizi gören yüksek bir tepe üzerindedir. Sözlü rivayete göre, "vefat edince beni öyle bir yere defnedin ki, sırtım dağlara dayansın, kucağıma deniz gelsin. Böylece daima donanmamı göreyim" demiştir. Görülüyor ki, yöre halkı Kara Mürsel'i hem bir "kara savaşçısı" hem de bir "deniz kurdu" olarak bağrına basmıştır.

Kara Mürsel Adı Üzerine Değerlendirmeler

Kara Mürsel'in, doğumunda kendisine verilen ismin "Mürsel" mi yoksa "Kara Mürsel" mi olduğuna dair belge bulmak hemen hemen imkânsız gibidir. O halde Kara Mürsel'in 1260-1340 yılları arasında hayatta olduğu kabul edilirse, onun adını, bahsi geçen dönem içinde Anadolu'da kullanılan şahıs isimlerini göz önünde bulundurarak ele almak gerekir.

Defter, s. 5, 36, 38, 40-42; *Oruç Bey Tarihi*, Haz. H. N. Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., 1. Baskı, 2011, s. 31; Mehmed Neşrî: *Cihânnümâ,* Sad. Necdet Öztürk, Aşi*retten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 74-76; *Anonim Osmanlı Kroniği*, Haz. Necdet Öztürk, TDAV. Yayını, İstanbul, 2000, s. 18; Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't-tevârih*, C.I, s. 63; Ahmet Cevdet: *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, IV*, Haz. Mahir İz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 209.

5 Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 530; Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, 1988, s. 394, 455; Bilal Yetkinyılmaz: "Karamürsel Alp", *Deniz Harp Okulu Pusula Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı: 71.

Mürsel Adı Üzerine Tespitler

"Mürsel", Arapça kökenli bir kelime olup, "göndermek, bırakmak, salıvermek" manalarına gelen "irsâl" mastarından türemiştir. Bu kelime, İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de "gönderilen, gönderilmiş" manasında kitaplar ve peygamberler için kullanılmıştır. Örnek: "…mürselün min Rabbihi" (…Rabbi tarafından gönderilmiş olan).[6] Hadis ilminde ise "mürsel hadis" terimi vardır. Buna göre "tabiinden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahabenin ismini atlayarak naklettiği hadislere" mürsel hadis denilmiştir.[7] Edebiyatımızda ise bir söz söyleme sanatı olarak "mecaz-ı mürsel" terimiyle "ad aktarması" ifade edilir.

Müslüman Türkler, "mürsel" kelimesini Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir kelime olduğu için zamanla erkek adı olarak kullanmaya başlamışlardır. Ancak Mürsel'in bir şahıs adı olarak ilk defa nerede kullanıldığını ve kim tarafından taşındığını tespit etmek de konumuz açısından önemlidir. Acaba Kara Mürsel'in yaşadığı dönemde veya ondan önce bu isim Türkler arasında ne kadar yaygındı? Bu ad, Selçuklular ve öncesi dönem olan Abbasiler çağında erkek adı olarak kullanılıyor muydu? Acaba bu adın ilk taşıyıcısı Kara Mürsel midir? Bu sorulara cevap verebilmek için kaynaklara yansıdığı ölçüde "Mürsel" adını taşıyan şahıslarla ilgili bir liste oluşturmak icap edecektir:

Kadı Mürsel: Konya, Aksaray ve Akşehir yörelerine ait kayıtlarda zikri geçen Kadı Mürsel, XIV. yüzyıl ikinci yarısında ve XV. yüzyıl başlarında Karamanoğulları memleketinde yaşamış eşraftan olup, Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in kazaskerliğini yapmıştır.[8] Konya merkezinde Kadı Mürsel'in adıyla kayıtlı camii, hangâh, zaviye ve medrese mevcuttur.[9] Bunlardan Kadı Mürsel Camii, Konya'da II. Mehmed Bey zamanında 1409 tarihinde yaptırılmıştır. Kadı Mürsel'in bugün için Konya'nın Meram ilçesine bağlı Yatağan köyündeki[10] hayratından dolayı[11] Yatağan Mürsel olarak da anıldığını tahmin ediyoruz. Yatağan Mürsel'in türbesi bu köydedir. Menkıbevi rivayetlere göre Yatağan Mürsel, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğer bazı Horasan erenleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Tahrir defterinde, Hacı Bektaş'ın torunları arasında Mürsel adlı bir şahıs geçmektedir.[12] Görüldüğü üzere Kadı Mürsel, konumuz olan Kara Mürsel'in vefatından yaklaşık 70 yıl sonra kayıtlarda zikredilmiştir. Diğer bir ifade ile Kara Mürsel, ondan üççeyrek asır önce yaşamıştır.

Baba Mürsel/Mürsel Sultan/Mürsel Bâli: Sözlü rivayetlere göre Hacı Bektaş-ı Velî'nin manevi evladı ve halifelerinden Fatıma Ana (Kadıncık Ana)'nın oğlu olan Seyyid Ali Sultan'ın oğludur. Anadolu'da Bektaşi geleneğinde önemli bir isim olan Balım Sultan'ın (ö.1521) ise babasıdır. 48 yıl şeyhlik ettiğine inanılır. Eğirdir'de Baba Sultan Türbesi olarak da bilinen mekânda Hacı Bektaş'ın torunlarından Baba Sultan'ın yani Mürsel Bâli'nin yattığına inanılıyor.[13] Selçuklu tarzında inşa edilmiş türbenin kapısı üzerindeki kitabede Hamidoğlu İlyas Bey tarafından 1358 yılında yaptırıldığı yazılı imiş. Bu çelişkili bilgilere göre, Balım Sultan ile babası kabul edilen Mürsel Baba arasında bir buçuk asırdan fazla bir süre bulunuyor. Diğer taraftan Rumeli'nde Dimetoka'nın Ruşenler köyünde Mürsel sırtı

6 قَالَ الْمَلأ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَل مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ *Kur'ân-ı Kerim*, A'raf Sûresi, Ayet Nr.75.

7 Salahattin Polat: "Mürsel", TDV. *İA*, C.32, 2006, s. 52-54.

8 Neşrî tarihinin sadeleştirilmiş bir yayınında bu ad Kara Mürsel olarak okunsa da bunun Kadı Mürsel olması icap eder. Bk. Mehmed Neşrî: *Cihânnümâ,* s. 209.

9 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 1996, s. 28, 87, 90, 132, 133, 138.

10 Bu köy Konya'nın batısında bulunmakta olup, Konya il merkezine yaklaşık 55 km. mesafededir. C.Y.

11 Zeki Oral: "Karamanoğulları Tarihine Ait Vesikalar, Yatağan Mürsel Vakfiyesi", *Belleten*, C.18, Sayı: 71, TTK, Ankara, 1954.

12 Yılmaz Kurt: "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM* 4 (1993), s. 258.

13 S. Sükûti Yiğitbaşı: *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, İstanbul, 1972'den naklen Mehmet Altunmeral: "Hızırnâme'de Eğirdir ve Eğirdirli Veliler", *Celal Bayar Ü. SBE. Dergisi*, Yıl: 2013, C.11, Sayı: 2, s. 504-512.

denilen yerde de Mürsel Bâli'nin türbesi vardır. Her hâlükârda Baba Mürsel, konumuz olan Kara Mürsel'den sonra yaşamıştır.

Yukarıda zikri geçen Mürsel adlı iki ayrı şahsiyet de Kara Mürsel vefat ettikten sonra dünyaya gelmişlerdir. Yani bu şahıslar, Mürsel adını ilk kullanan kişiler değillerdir. XIII. yüzyılda da Anadolu'da Mürsel adını taşımış meşhur bir zata tesadüf olunamıyor. XI-XIV. yüzyıllar arasında Selçuklu ve Beylikler tarihine dair kaleme alınmış eserlerde ve hatta XV-XVI. yüzyıllarda telif olunmuş Osmanlı ve muasırı olan devletlere ait klasik İslam kaynaklarında[14] Mürsel ismini taşıyan önde gelen bir şahsa rastlanamamıştır.

Kara Mürsel'in yaşadığı takribi dönem olan 1260-1340 yılları arasında yani Türkiye Selçukluları ve Beylikler Anadolu'sunda kullanılan isimlere bakıldığında Kara Mürsel'le çağdaş veya ondan az evvel ve az sonra yaşamış silah arkadaşları, devlet adamları ve önde gelen diğer şahsiyetlerin isimleri ya eski Türk adlarıdır ya da o dönem İslam toplumunda kullanılan klasik Müslüman Türk isimleridir.[15] Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinde yaşamış olup Kara Mürsel'le muasır sayılabilecek Osmanlı ve Karasioğulları beyliklerine mensup hanedan azası, devlet adamı, ümera, ahi, derviş, ilim adamı, alp ve gazilerin isim ve lâkapları incelendiğinde bu durum görülecektir:[16]

Kara Mürsel'in Karasi ve Osmanlı Memleketlerindeki Muasırları

Abdurrahman Gazi/Gazi Abdurrahman (Osman Gazi ve Orhan Gazi devri kumandanlarından),

Ahi Hasan, (Şeyh Edebâlı'nın kardeşi olan Ahi Şemseddin'in oğlu. Osman Gazi ve Orhan Gazi devri Ahilerinden),

Ahi Musa (I. Murad devri ilk yıllarında Gelibolu'daki Ahi reislerinden),

Ahi Şemseddin (Şeyh Edebâlı'nın kardeşi. Osman Gazi ve Orhan Gazi devri Ahilerinden),

Ahmed Paşa (Şeyh Mahmud'un oğlu, yani Şeyh Edebâlı'nın torunu. Orhan Gazi devri vezirlerinden),

Ak-baş (Osman Gazi ve Orhan Gazi devri kumandanlarından, Kandıra ili ona verilmişti),

Ak Sungur (Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın kumandanlarından),

Ak Temür/Ak Timur (Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz Bey'in oğlu, Bursa kuşatmasında bulundu),

Akça Koca (Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşlarından. Ö.1329'dan az önce. Mezarı Kandıra yakınlarında bir dağ üzerinde),

Alâaddin Paşa (Hacı Kemâleddin'in oğlu. İlk Osmanlı veziri),

Alâaddin Ali Paşa (Osman Gazi'nin büyük oğlu. Orhan Gazi'nin kardeşi),

Alâaddin Esved (Bk. Kara Hoca),

14 Bu eserler; Azimî Tarihi, Buğyetü't-taleb, Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye, Râhatü's-sudûr, Tarih-i Cihan-güşa, Baybars Tarihi, El-Evâmiru'l-Alâiyye, Ebû'l-Ferec Tarihi, Ravzatü'l-küttâb, Müsameretü'l-ahbâr, Câmiü't-tevârih, Makâlât-ı Seyyid Harun, Menâkıb-ı Cemâleddin Sâvî, Menâkıbu'l-ârifin, Anonim Selçuknâme, Bezm ü Rezm, Zafernâme, Dâstan ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman, Tarihnâme, Hadîkatü's-selâtîn, Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Düsturnâme, Behçetü't-tevârih, Târih-i Ebû'l-Feth, Saltuknâme, Kitab-ı Diyarbekriyye, Heşt Behişt, Ahsenü't-tevârih, Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Câmiü'd-düvel, Neşrî Tarihi, Oruç Bey Tarihi, Rûhî Tarihi, Anonim Osmanlı Kroniği, Babür Vekayii, Tâcü't-tevârih, Tevârih-i Âl-i Osman, Abdal Musa Velâyetnâmesi, Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi vb. şeklinde sıralanabilir. XII-XVI. yüzyıllar arası Türk ve İslam dünyasında telif olunmuş bu eserlerin künyeleri kaynakça kısmında alfabetik olarak listelenmiştir. C.Y.

15 Göktürklerden Osmanlılara Türklerde şahıs adı verme usul ve özellikleri üzerine büyüklü küçüklü çok sayıda yayın yapılmış olup bunlar arasından şimdilik bk. Ebulfez Amanoğlu: "Eski Türk Onomastiği Üzerine Notlar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Erzurum, 1999, s. 61-67.

16 İlgili bu isimlerin geçtiği eserler için kaynakça kısmına bk. C.Y.

Ali Paşa (Bk. Alâaddin Ali Paşa),

Alp Gündüz (Bk. Gündüz Alp),

Ay-doğdu (Gündüz Alp'in oğlu. Osman Gazi'nin yeğeni. 1302 yılında şehit düştü),

Aygut Alp (Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşı. İznik'in fethine katıldı, İnönü ona verildi),

Balaban Çavuş (Selçuklu sultanından Osman Gazi'ye beylik menşuru getirdi),

Balabancık (Osman Gazi'nin kardeşinin yiğitlerinden. Balaban Çavuş'la aynı şahıs olabilir),

Bay Hoca/Bay Koca, (Osman Gazi'nin kardeşi Saru Batı/Saru Yatı'nın oğlu, İnegöl tekfuru ile yapılan savaşta şehit düştü),

Bâzârlu (Osman Gazi'nin oğlu),

Çoban (Osman Gazi'nin oğlu),

Davud-i Kayserî (Orhan Gazi devrinde İznik medresesi baş müderrisi yapıldı),

Demir-han Bey (Karasi Bey'in oğlu. Karasioğulları hükümdarı),

Derviş Durdu (Şeyh Edebâlı'nın müritlerinden),

Dursun Bey (Karasi Bey'in oğlu. Karasioğulları hükümdarı),

Dursun Fakih/Tursun Fakih (Osman Gazi devri ulemasından, ilk hutbeyi okudu),

Dündar Bey (Ertuğrul Gazi'nin kardeşi, Osman Gazi'nin amcası),

Ece Bey (Karasioğlu kumandanlarından. Bilahare Orhan Gazi'nin hizmetine girdi, Rumeli fetihlerinde bulundu),

Ece Halil (Bk. Ece Bey),

Edebâlı (Bk. Şeyh Edebâlı),

Ertuğrul Gazi (Osman Gazi'nin babası),

Evrenos Bey (Karasioğlu kumandanlarından, bilahare Osmanlı hizmetine girdi),

Fatma (Osman Gazi'nin kızı),

Gazi Abdurrahman (Bk. Abdurrahman Gazi),

Gazi Fazıl Bey (Karasioğlu kumandanlarından, bilahare Orhan Gazi'nin hizmetine girdi),

Gazi Rahman (Bk. Kara Rahman),

Geyikli Baba (Osman Gazi ve Orhan Gazi devri erenlerinden),

Gök Alp (Ahmedî'ye göre Ertuğrul Gazi'nin kardeşi),

Gün-doğdu (Ertuğrul Gazi'nin kardeşi),

Gündüz Alp (Ertuğrul Gazi'nin babası),

Gündüz Alp/Gündüz Bey/Alp Gündüz (Ertuğrul Gazi'nin oğlu, Osman Gazi'nin ağabeyi. İnegöl savaşında şehit düştü),

Hacı Ahmed (İl-eri Hoca'nın oğlu. Orhan Gazi devrinde Bursa'da mescit yaptırdı),

Hacı Hasan (Şeyh Edebâlı'nın müritlerinden birinin torunu. İznik'in fethinden sonra

Orhan Gazi tarafından yaptırılan imaretin şeyhliğini ona verdiler),

Hacı İl-beyi (Karasioğlu kumandanlarından ve vezirlerinden, bilahare Osmanlı hizmetine girdi, 1360'larda vefat etti),

Hacı İlyas (Akça Koca'nın oğlu),

Hacı Paşa (Orhan Gazi devri vezirlerinden),

Halil (Orhan Gazi'nin Kantakuzen'in kızı Theodora'dan dünyaya gelmiş oğlu),

Hamid (Osman Gazi'nin oğlu),

Hasan Alp (Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi devri kumandanlarından. Yar-hisar ona verildi),

İbrahim (Orhan Gazi'nin oğlu),

İl-eri Hoca (Orhan Gazi'nin musahiplerinden),

Kalem Bey/Kalem-şah (Karasioğullarının atalarından),

Kara Abdurrahman (Bk. Kara Rahman)

Kara Alâaddin (Bk. Kara Hoca),

Kara Ali Alp (Aygut Alp'in oğlu, Timurtaş Paşa'nın babası. Osman Gazi ve Orhan Gazi devri kumandanlarından. Alyos adasını fethetti),

Kara Beke/Kara Teke (Ertuğrul Gazi'nin kumandanlarından).

Kara Halil, Cendereli/Çandarlı (Orhan Gazi devri Ahilerinden. Bilecik ve Bursa kadılığı yaptı),

Kara Hoca, (İznik'in fethinden sonra Orhan Gazi tarafından yaptırılan caminin hatipliğini yaptı),

Kara Oğlan (Ertuğrul Gazi devri kumandanlarından),

Kara Osman. (Bk. Osman Gazi),

Kara Rahman (Abdurrahman Gazi'nin oğlu, cesaretiyle ünlendi),

Kara Rüstem (Karaman ilinden gelip I. Murad'ın hizmetine giren bilge kişilerden),

Kara Tegin (Ertuğrul Gazi devri kumandanlarından),

Kara Teke (Bk. Kara Beke),

Kara Timurtaş Paşa (Aygut Alp'in torunu. I. Murad devri vezirlerinden),

Karasi Bey (Kalem Bey'in oğlu. Karasioğullarına adını veren bey),

Kasım (Orhan Gazi'nin oğlu),

Koñur Alp/Kongur Alp (Ertuğrul Gazi'nin kumandanlarından. Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından. İznik fethi öncesi vefat etti),

Kumral Abdal/Kumral Baba/Kumral Dede (Şeyh Edebalı'nın müritlerinden Derviş Durdu'nun oğlu. Osman Gazi'ye saltanat beşareti var),

Lala Şahin Paşa (Orhan Gazi ve I. Murad devri kumandanlarından),

Mahmud Alp (Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi devri kumandanlarından),

Mâlhun Hâtun/Mâlhâtun (Osman Gazi'nin eşi),

Mehmed Paşa (Şeyh Edebâlı'nın oğlu),

Melik (Osman Gazi'nin oğlu),

Mihmad (Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi devri kumandanlarından),

Murad Bey (Orhan Gazi'nin oğlu),

Orhan Gazi (Osman Gazi'nin oğlu),

Osman Gazi /Otman Bey/Kara Osman (Ertuğrul Gazi'nin oğlu, Fahreddin lakabını kullanmıştır),

Ömer Bey (Osman Gazi'nin diğer kayınpederi),

Pazarlu (Bk. Bâzârlu),

Râbia Hatun (Osman Gazi'nin eşi),

Rahman Gazi (Bk. Abdurrahman Gazi),

Saltuk Alp (Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından. Bursa'nın fethinde bulundu),

Samsa Çavuş (Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşlarından, Mudurnu yöresine yerleşti),

Saru Batı/Saru Yatı (Ertuğrul Gazi'nin oğlu. Osman Gazi'nin kardeşi. Lakabı Savcı Bey. Bizans'la savaşta şehit düştü),

Saru Yatı (Bk. Saru Batı)

Savcı Bey. (Bk. Saru Batı),

Savcı Bey (Ahmet Cevdet'e göre, Osman Gazi'nin oğullarından, muharebede şehit düştü),

Sinaneddin Yusuf (Muslihiddin Musa'nın oğlu. Orhan Gazi devrinin son veziri),

Sultan (Orhan Gazi'nin oğlu),

Sungur Tegin (Ertuğrul Gazi'nin kardeşi),

Sülemiş Çavuş (Samsa Çavuş'un kardeşi, Ertuğrul Gazi devri kumandanlarından),

Süleyman Bey (Karasi Bey oğlu. Donanmasıyla Gelibolu akınlarına katıldı),

Süleyman Paşa, Şehzade (Orhan Gazi'nin oğlu),

Süleyman-şah (Çoğu Osmanlı kaynağına göre Ertuğrul Gazi'nin babası),

Şeyh Edebâlı (Osman Gazi'nin kayınpederi, Ahi reisi),

Şeyh Mahmud (Şeyh Edebâlı'nın oğlu. Osman Gazi devri Ahilerinden),

Taz Ali (Osman Gazi'nin adamlarından, 1302'de İznik kuşatmasında kendisine bir hisar verildi),

Timur. Bk. Ak-timur

Turgut Alp (Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi devri kumandanlarından. İnegöl'ün fethinde bulundu, 1330'da sağ),

Tursun Fakih. Bk. Dursun Fakih.

Turud (Şeyh Edebâlı'nın müridi),

Yahşi Bey, Şücâüddin (Karasi Bey oğlu. Karasioğullarında Bergama emiri),

Yahşilü (Ertuğrul Gazi devri kumandanlarından),

Yakup Ece (Orhan Gazi devri kumandanlarından. Rumeli fetihlerine katıldı),

Zekeriya Baba (Osman Gazi, ona Ermeni-pazarı yöresinde vakıflarda bulundu).

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, 1260-1340'lı yıllar arasında Anadolu'da Osmanlı muhitleri veya yakın çevrelerinde kullanılan şahıs isimleri, iki önemli kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan ilki, Göktürkler zamanından Türkiye Selçuklularının son zamanlarına kadar, Türk milletine mensup alplerin kullanmış olduğu geleneksel ve milli Türk ad verme sistemidir. Ak-baş, Ak Sungur, Ak Timur, Akça Koca, Ay-doğdu, Aygut Alp, Balaban, Bay Koca, Demir-han, Dursun, Edebâlı, Ertuğrul, Gündüz, İl-beyi, Koñur Alp, Saltuk, Turgut gibi kişi adları ve "Apa, Alp, Bey" gibi unvanlar bu sistemin Batı Anadolu Türklüğündeki devamlılığını göstermektedir. Osmanlıların kuruluş devri şahıs adları listesinin ikinci mühim kaynağını ise özellikle XIII. yüzyılda Anadolu'da güç kazanmaya başlamış İslamî ad verme geleneği ve elbette tasavvufî birikim teşkil etmiştir. Abdurrahman, Alâaddin, Hasan, Ahmed, Mahmud, Murad, Süleyman gibi isimler bu ikinci kaynağın ürünleridir. Diğer taraftan İslâm ülkelerinin meşhur hükümdar ve âlimlerinin adları da yörede tekrarlanmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Kara Mürsel'in doğup büyüdüğü ve faaliyet gösterdiği yıllarda Batı Anadolu muhitinde "Mürsel" şahıs adını başka kimse taşımıyordu. Netice bu şekilde olunca "Mürsel" adının kullanımıyla ilgili bazı tespitler için Osmanlı dönemine ait tapu tahrir defterleri, vakıf kayıtları ve vakfiyeler gibi diğer kaynaklara müracaat edilmesi zaruri olmuştur. Ancak Anadolu'da XIII-XVI. yüzyıllar arasına ait çok sayıda defter ve belge bulunmakta olup, sırf "Mürsel" adını bulmak için bu kadar belgenin incelenmesi ise kabul etmek gerekir ki kısa vadede mümkün olamaz. Buna rağmen bahsi geçen dönemlere ait çok sayıda tapu tahrir defterini de tarama imkânı elde edilmiştir.

Anadolu'da Mürsel'le İlgili Topluluk, Şahıs ve Yer Adları

XV-XVI. yüzyıllara ait tapu tahrir defterlerine bakıldığında o dönemlerde Mürsel adının bir ölçüde yaygınlık kazanmaya başladığı görülüyor. Mürsel'le ilgili aşağıda verilecek olan topluluk, şahıs ve yer adlarının büyük bir kısmı, XIV-XVI. yüzyıllara aittir. Yer adlarının bazılarının XIII. yüzyıla inme durumu olsa da bunu teyit etmek zor görünüyor.

Mürsel Adını Taşıyan Aşiret ve Cemaatler (XV-XVII. Yüzyıllar)

Kara Mürsellü Cemaati: Kocaeli Sancağının Üsküdar kazasında. Türkmen taifesinden.[17]

Kara Mürsellü (Yanaklulu) Cemaati: Sivas sancağının Yeni-il (Sivas'ın güneyi) kazasında. Dulkadirli Türkmenlerinden ve Oğuzların Afşar boyundan. 1583 tarihinde 218 hane ve 72 müc. nüfusa sahipti.[18]

Kara Mürsellü Cemaati: Antep Sancağında. Türkmen taifesinden.[19]

Kara Mürsellü Cemaati: Halep Sancağında. Türkmen taifesinden.[20]

Kara Mürsellü Cemaati: Rakka Eyâletinin Rum-kale kazasında. Türkmen taifesinden.[21]

Kara Mürsellü Cemaati: Paşa Sancağının Tatar-pazarı kazasında. Türkmen taifesinden.[22]

17 Cevdet Türkay: *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler,* Tercüman Kaynak Eserler Serisi, İstanbul, 1979, s. 483.
18 BOA. TD. Nr.604, s. 197-200. Buradan naklen Yusuf Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650) III*, TTK, Ankara, 2009.
19 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 483.
20 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 483.
21 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 483.
22 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 483.

Kara Mürsellü Cemaati: Köstendil Sancağının Toyran kazasında. Türkmen taifesinden.[23]

Mürsel Aşireti/Mürselli Cemaati: Varna[24] ve Silistre yörelerinde.

Mürsel Tiri (Tir-i Cedid Durmuş ve İlyas) Cemaati: Menteşe sancağının Peçin kazasında Güne Barza Cemaatine tâbi. 1532'lerde 93 haneden mürekkep bu cemaat Oğuzların Yuva boyuna mensuptu.[25]

Mürseller Cemaati: Kütahya sancağında sakin bu topluluk, Oğuzların Yazır boyundan ve Ak-keçili Yörüklerine tâbi idi. 1530'da 21 hane ve 7 müc. nüfusu vardı.[26]

Mürseller Saluru Cemaati: Konya sancağında Konya-sahrası nahiyesinde sakin topluluk Oğuzların Salur boyuna mensuptu. Yöre ile ilgili farklı tahrir defterlerine göre bu topluluk birkaç parça halinde yaşıyordu. Bu topluluk 63 numaralı (1518 tarihli) defterde 5 hane, 455 numaralı (1518 tarihli) defterde 19 hane ve 399 numaralı (1522) defterde ise 23 hane nüfuslu olarak gösteriliyor. Aynı tarihlerde yörede Mürseller Saluru adlı bir de köy bulunuyordu.[27]

Mürsellü Cemaati: Paşa Sancağının Şehir-köy kazasında. Yörük taifesinden.[28]

Mürsellü Cemaati: Bursa Sancağının Bergama ve Kete kazalarında. Yörük taifesinden.[29]

Mürsellü Cemaati: Kütahya sancağında Bozkuş Yörüklerine tâbi bu topluluk, Oğuzların Salur boyundandı. 1530'ta 36 hane ve 28 mücerred; 1571'de 15 hane nüfusa sahipti.[30]

Mürsellü Yörükleri: Kütahya sancağında Kılcan Yörüklerine tâbi bu topluluk, Oğuzların Salur boyundandı. 1519'da 9 hane ve 3 müc. nüfusu vardı. Aynı tarihlerde yörede Bozkuş taifesine bağlı bir cemaat de aynı adı taşıyordu.[31]

Mürsellü Cemaati: Hamid sancağında Karamanlu cemaatine bağlı bu topluluk, Oğuzların Karkın boyundandı. 1567'de 25 hane nüfusu vardı.[32]

Mürsellü Cemaati: Bozok sancağının Kır-şehri (Kırşehir) kazasında sakin bu topluluk, 1520'lerde 4 hane ve 4 müc. nüfusa sahipti.[33]

Mürsellü Cemaati: İçel sancağının Silifke kazasında İçel Yörükleri tâifesinden ve Bozdoğan Yörüklerine tâbi bu topluluk, Varsak boyundandı. 1721'de 11 hane ve 5 müc. nüfusa sahipti.[34]

Mürsellü Cemaati: Tarsus sancağında Orhan Beylü taifesine bağlı Hacı Hüseyinlü cemaatine mensup olup Oğuzların Yüreğir boyundandı. 1543'te 31 hane ve 9 müc., 1572'de ise 34 hane ve 14 müc. nüfusa sahipti.[35]

Mürsellü Cemaati: Tarsus sancağının Kosun nahiyesinde Aygünlü cemaatine mensup olup Oğuzların Yüreğir boyundan oldukları anlaşılan bu topluluk 1572'de 11 hane ve 10

23 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 483.
24 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri II (1530)*, Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 2002, s. 428.
25 BOA. TD. Nr. 176, s. 87. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
26 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* Haz. A. Özkılınç, A. Coşkun ve başk. Ankara, 1993, s. 18, 20, 23.
27 BOA. TD. Nr.63, s. 43; BOA. TD. Nr.399, s. 22; BOA. TD. Nr.455, s. 38'den naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
28 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 599.
29 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 599.
30 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I*, s. 18; TKA. TD. Nr.47, v.355a. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler, IV*.
31 BOA. TD. Nr.49, s. 118.'den Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV; Sadullah Gülten: "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yörükler", *Dumlupınar Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 28 (2010), s. 171-194.
32 TKA. TD. Nr.51, v.334b. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
33 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 1999, s. 644.
34 TKA. VCD. Nr.130, v.21a. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
35 BOA. TD. Nr.229, s. 173-174; TKA. TD. Nr.134, v.60b.'dan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.

müc. nüfusa sahipti.[36]

Mürsellü Cemaati: Maraş Yörükleri taifesi içinde Cerid cemaatine tâbi bu topluluk, Oğuzların Afşar boyundandı. 1563'te 13 hane nüfusu vardı.[37]

Mürsellü Cemaati: Dulkadiroğulları Beyliği yıkılınca, Osmanlı devlet otoritesi bir kısım Yörük aşiretlerini iç ve güneyden alarak Halep civarına sürmüştür. Bunların içinde Mürselli aşiretinin de var olduğu görülüyor.[38]

Mürsel Beylü Tiri Cemaati: Menteşe sancağının Mazun kazasında Güne Barza Cemaatine tâbi. 1583'lerde 38 haneden mürekkep bu cemaat, Oğuzların Yuva boyuna mensuptu.[39]

Mürsel Fakih Cemaati: Menteşe sancağının Peçin kazasında Güne Barza cemaatine tâbi olup Oğuzların Yuva boyuna mensuptu. 1562'lerde 29 hane nüfusu vardı. Aynı yıla ait kayıtlara göre Balat kazasında da Mürsel Fakih (Nefs-i Kara-keçili) Cemaati adını taşıyan ve 215 hane nüfusuna sahip bir topluluk daha mevcuttu. 1583'te ise bu topluluğun adı Mürsel Fakih Tiri nâm-ı diğer Kara-keçili Cemaati olarak verilmiş olup, 180 hane nüfusludur. Cemaat, bu son kayıtta Kayı boyundan gösterilmiştir. 1583 tarihli defter kaydında Peçin kazasında Mürsel Fakih Tiri Cemaati adını taşıyan küçük bir topluluk daha vardı (3 hane).[40]

Mürsel Fakih Cemaati: Sivas sancağında Etrâk-i Ulu-yörük taifesinden ve Gerenpa bölüğünden olan bu cemaat Oğuzların Salur boyuna mensuptu. 1485'lerde 33 haneden oluşuyordu.[41]

Mürsel Fakih/Mürsel Fakihli Cemaati: 1526 ve 1532 tarihli tahrirlere göre Maraş sancağında Dulkadirli Türkmenlerine (Maraş Yörükleri'ne) tâbi Döngelli taifesindendi ve Oğuzların Afşar boyuna mensuptu. Bu tarihlerde 14 hane nüfusu vardı. 1563'te ise 15 hane nüfusa sahipti.[42]

Mürsel Fakih Cemaati: Paşa Sancağının Çırpan kazasında.[43]

Mürsel Kayalu Cemaati: 1526 tarihli tahrire göre Maraş yöresinde Döngelli taifesine bağlı cemaatlerden.[44]

Mürsel Kocalu Cemaati: 1560'larda Diyarbakır sancağında sakin bu konar-göçer topluluk Boz-ulus Türkmenlerine mensup olup o tarihlerde 121 hane ve 64 müc. nüfusa sahipti. Aynı defter kaydında Mürsel Kocalu Cemaati adını taşıyan 34 hane ve 12 müc. nüfuslu bir topluluk daha verilmiştir.[45]

Görüldüğü üzere XV-XVII. yüzyıllarda Mürsel adını taşıyan çok sayıda cemaat/topluluk Batı ve Güney Anadolu toprakları ağırlıklı olmak üzere geniş bir sahaya yayılmış durumdadır. Bunların bir kısmının Kara Mürsel'le doğrudan bir bağının olması söz konusu değildir. Çünkü Anadolu ve Suriye'de Mürsel adını taşıyan başka topluluk liderlerinin de yaşadığı malumdur. En azından Mürsel Fakih adlı bir önde gelene bağlı konar-göçer toplulukların Muğla, Sivas ve Maraş çevresinde yaşadıkları tespit olunuyor. Bunun dışında

36 TKA. TD. Nr.134, v.141a. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
37 TKA. TD. Nr.116, v.9b.
38 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 599.
39 TKA. TD. Nr. 110, s. 5b-6a. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
40 BOA. TD. Nr.337, s. 10a, 13a-b; TKA. TD. Nr.110, v.9b; *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 486; Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
41 BOA. TD. Nr.19, s. 339-340. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV.
42 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* s. 454; İbrahim Solak: "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Konya, 2002, s. 124; BOA. TD. Nr.402, s. 442; BOA. TD. Nr.116, v.188b. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler IV*.
43 Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 599.
44 Solak: "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", s. 124.
45 BOA. TD. Nr.531, s. 76-78, 79. Buradan naklen Halaçoğlu: *Anadolu'da Aşiretler* IV; Krş. Türkay: *Oymak Aşiret ve Cemaatler,* s. 599.

Mürsel Bey, Mürsellü gibi topluluk isimlerinin Kara Mürsel Bey'le bir münasebetini kurmak da mümkündür.

Mürsel ile İlgili Yer ve Şahıs Adları

Kara Mürsellü Köyü: Tatar-pazarı kazasında. Burada Emir Fakih Argı, İsa Bey Argı ve Kara-pınar Argı gibi mevki adları geçiyor.[46]

Kara Mürsellü Köyü: Yalak-âbâd nahiyesinde. Hane nüfusu: 194.

Kara Mürsel Köyü: Eskiden Çorum ili Sungurlu nahiyesine bağlı iken günümüzde Çankırı ili Kızılırmak ilçesine bağlıdır.

Hacı Mürsel: 1484 tarihli Kayseri Tapu Tahrir defterinde geçen reayadan Evliya'nın babası.[47] Buna göre Hacı Mürsel, XV. yüzyıl ortalarında hayatta olmalıdır.

Mürsel: 1502-1507 tarihlerinde hazırlanmış Beyşehir Tapu Tahrir defterinde adı geçen Fasıllar köyü reayası. Babasının adı Evliya.

Mürsel: Yusuf'un babası. Kastamonu livasında.[48]

Mürsel: Kütahya livasında.[49]

Mürsel: İbrahim'in oğlu. Konya'da.[50]

Mürsel: Canik livasında.[51]

Mürsel: Rüstem'in oğlu.[52]

Mürsel: Kale görevlisi. Nasuh'un oğlu. İzvornik livasında.[53]

Mürsel: Kale bölükbaşısı Nezir'in babası. Bosna livasında.[54]

Mürsel: Abdullah'ın oğlu. Şam livasında. Yöre Türkmenlerinden Döğer cemaati reayasından. Bu livada Türkmen taifeleri reayası arasında Mürsel adı yaygındı.[55]

Mürsel Bey: Halep livasında Beydili Oğuz boyuna tâbi Bozkoyunlu taifesinin boy beylerinden olup, kardeşi Bekir Bey'le birlikte zikredilmiştir. Babasının adı Mahmud Bey idi. Halep livası tahrir defterinde adı veya babasının adı Mürsel olan çok sayıda kişi tespit edilmektedir. Yörenin XVI. yüzyıldaki moda isimlerinden olduğu anlaşılıyor.[56]

Mürsel Fakih: Bolu livasının Onikidivan (Bartın) kazasında.[57]

Mürsel Fakih: Alagöz'ün mu'takı. Bosna livasında.[58]

Mürsel Fakih: Mustafa'nın babası. Bosna livasında.[59]

Mürsel Şeyh: Şeyh oğlu. Bolu livasında.[60]

46 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri I (1530)*, s. 112.
47 Mehmet İnbaşı: *Tapu Tahrir Defteri 38, 1484 Tarihli,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi yayını, 2009, s. 26.
48 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 603.
49 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* s. 55, 62.
50 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* s. 36, 68.
51 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri II (1530),* s. 677.
52 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri I (1530)*, s. 53.
53 *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri (1520-1533)*, BDAGM. Yayını, Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 2005, s. 176.
54 *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri,* s. 540/178.
55 *401 Numaralı Şâm Livası Mufassal Tahrir Defteri I (942/1535),* Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 2011, s. 700, 702, 704, 708.
56 *397 Numaralı Haleb Livası Mufassal Tahrir Defteri I (943/1536),* Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara, 2010, s. 742.
57 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II,* s. 511, 568.
58 *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri*, s. 133.
59 *91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri*, s. 540/132.
60 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II,* s. 569.

Mürsel Şeyh: Tur Ali Şeyh oğlu. Bolu livasında.[61]

Mürsel Çiftliği: XVI. yüzyılda Hüdavendigâr livasına bağlı.[62]

Mürsel Köyü: Günümüzde Bursa ili Mudanya ilçesine bağlı. Karamürsel ilçesinin güneybatısına düşüyor, arada büyük bir mesafe bulunmamaktadır.

Mürsel Köyü: XVI. yüzyılda Teke livasının Elmalu kazasına bağlı idi.[63] Günümüzde yine Antalya ili Elmalı ilçesine bağlı bu yerin adı Mursal Köyü olarak geçmektedir.

Mürsel Köyü: XVI. yüzyılda Şumnu kazasına bağlı.[64]

Mürsel Köyü: Günümüzde Samsun ili Havza ilçesine bağlı.

Mürsel Köyü: 1928'de ve günümüzde Sivas ili Kangal ilçesi Kavak bucağına bağlı.

Mürsel Kuyusu: XVI. yüzyılda Konya livası Bayburt kazasında.[65]

Mürsel Mezrası: XVI. yüzyılda Kocaeli livasının Gebze kazasında.[66]

Mürsel Mezrası: XVI. yüzyılda Sis kazasında.[67]

Mürsel Mezrası: XVI. yüzyılda Maraş livasının Göksun nahiyesinde.[68] Günümüzde yine Maraş ili Göksun ilçesine bağlı olup Mürsel Köyü şeklinde kayıtlıdır.

Mürsel-deresi Mezrası: XVI. yüzyılda Sis kazasında.[69]

Mürsel-kayası Cebeli: XVI. yüzyılda Adana kazasına bağlı.[70]

Mürsel Yaylası: Günümüzde Gümüşhane'nin Kürtün ilçesinde.

Mürsel Fakih Köyü: XVI. yüzyılda Zağra-i Eski-hisar kazasında.[71]

Mürsel Hacı Çiftliği XVI. yüzyılda Kütahya livası Sazanos nahiyesinin Hacı köyünde.[72]

Mürselcik Köyü: Amasya livasında Simre-i Ladik nahiyesinde.[73]

Mürselcik-i Etrâkiyye Köyü: Çorumlu livasının Çorumlu kazasının Emlâk divanında.[74]

Mürseller Köyü: Bolu livasının Ulus kazasında.[75]

Mürseller Köyü: Kastamonu'nun Küre (veya Devrekâni) kazasında.[76]

Mürseller Köyü: Hamid livasının Göl-hisar kazasında.[77] Bu köy aynı isimle günümüzde Burdur ilinin Karamanlı ilçesine bağlıdır.

Mürseller-i Diğer Köyü: Hamid livasının Göl-hisar kazasında.[78]

Mürseller Köyü: XVI. yüzyılda Tatar-pazarı (Pazarcık) kazasına bağlı.[79]

61 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II,* s. 430.
62 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 10.
63 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 600.
64 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri II (1530)*, s. 552.
65 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* s. 251.
66 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 789.
67 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* s. 400.
68 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* s. 529.
69 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* s. 396.
70 *998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II,* s. 305.
71 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri I (1530)*, s. 71.
72 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* s. 29.
73 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri II (1530),* s. 371.
74 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri II (1530),* s. 396.
75 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 491.
76 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 623, 636.
77 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* s. 255.
78 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* s. 255.
79 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri I (1530)*, s. 111.

Mürseller-i Büzürk Köyü: Bursa kazasına bağlı.[80] Günümüzde Bursa ilinin Osmangazi ilçesine bağlı Mürseller adlı bir köy bulunuyor. Bu köyün adının ortaya çıkış hikâyesi halk rivayetlerinde yaşatılarak bu günlere gelmiştir.[81]

Mürseller-i Küçük Köyü: Bursa kazasında.[82]

Mürseller Saluru Köyü: Konya kazasında.[83]

Mürselli Köyü: Günümüzde Tekirdağ İli Şarköy ilçesine bağlı.

Mürselli Köyü: Azerbaycan'da (diğer adı Sabirabad).

Mürsellü Köyü: Kocaeli livasının Kandıra kazasında.[84]

Mürsellü Köyü: Kocaeli livasının Yalak-âbâd kazasında.[85]

Mürselli Köyü: İçel livasının Mud kazasında.[86]

Mürsellü Köyü: Hüdavendigâr (Bursa) livasına bağlı Ak-hisar kazasında.[87]

Mürsellü Köyü: Aydın livasına bağlı Ayasluğ kazasında.[88]

Mürsellü Köyü: Aydın livasının Birgi kazasında.[89] Bu köyün adı, 1890 ve 1928'lerde Mürselli olarak geçiyor iken günümüzde Aydın ili Germencik ilçesine bağlı Mursallı Köyü bu adı yaşatmaktadır.

Mürsellü Köyü: Şumnu kazasında.[90]

Mürsellü (İsalu) Köyü: Aydın livasının Tire kazasında.[91]

Mürsellü Köyü: Aydın livasının Sart kazasında.[92]

Mürsellü Köyü: Trabzon/Çepni vilayetinde.[93] 1928 yılı kayıtlarında burası Mürsel Köyü olarak geçmekte iken günümüzde Tirebolu ilçesine bağlı Mursal Köyü bu adı yaşatmaktadır.

Mürsellü Mezrası: Kütahya livasının Şeyhlü nahiyesinde.[94]

Boyacı Mürsel Mahallesi: Bursa Merkezinde.[95]

Seyfeddin Mürsel b. Süleyman Vakfı: Şam livasında.[96]

80 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 8.

81 Rivayete göre köy, adını Mürsel adlı bir zattan almıştır. Kuruluş mazisi Bursa'nın fethi yıllarına kadar inmektedir. Moğolların önünden kaçan Türk kafileleri içinde bulunan üç kardeş Türkistan'dan yola çıkıp, Anadolu'ya ulaşmışlar. Bu kardeşlerden biri olan Ahmet Mürsel, Söğüt'e yerleşmiş ve orada vefat etmiş. İkinci kardeş Kara Mürsel İzmit yakınlarına yerleşmiş ve orada bir şehir kurulmasını sağlamış. Üçüncü kardeş Mehmet Mürsel (Mürsel Dede/Mürsel Paşa) ise Bursa'ya gelip dağ yamaçlarına yerleşmiş. Mürseller Köyü, bu şahıs vasıtasıyla kurulmuş. Emir Sultan'ın isteği üzerine Yıldırım Bâyezid tarafından Mürsel Paşa'ya veya onun evlatlarına sancak verilmiş. O sancak bugün Mürseller Köyü'nde muhafaza edilmekte imiş. Dördüncü kardeş Mustafa Mürsel, Türkistan'da kalmış ve vefat ettikten sonra Ahmet Yesevi haziresine defnedilmiş. Buradaki halk rivayetinin tarihî gerçekliği tartışılmakla birlikte, Türkistan-Anadolu arası göçlerini göstermesi ve Anadolu'da köy kurucularının kimler olduğunun halk tarafından merak edilip, bu şekilde hikâyeler oluşturulması bakımlarından önemli bir kültür hizmetidir. C.Y.

82 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 136.

83 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* s. 12.

84 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 770.

85 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530),* s. 807.

86 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* s. 273, 282.

87 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 86, 88.

88 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 415.

89 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 427.

90 *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri II (1530)*, s. 552.

91 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 377.

92 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 467.

93 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri II (1530),* s. 749.

94 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530),* s. 58.

95 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 4.

96 *401 Numaralı Şâm Livası Mufassal Tahrir Defteri I (942/1535),* s. 420.

Seyfeddin Mürsel b. Kadı Alâaddin Mülkü: Şam livasında.[97]

Veled-i Mürsel (İbn Mürsel) Mahallesi: Hüdavendigâr livasına bağlı Bergama kazasında.[98]

Yatağan Mürsel Zaviyesi: Beyşehir livasının Göçi nahiyesinin Sulu-çemen köyünde.[99]

Anadolu, Suriye ve Rumeli'nde Mürsel şahıs ismi ile ilgili bu şekilde çok sayıda yer ve şahıs adına tesadüf olunuyor. Yer adlarından bir kısmının mazisi muhtemelen XIII. yüzyıla kadar inmektedir. Diğer taraftan Kanunî devrinde hazırlanmış 111 Numaralı Kerkük Livası Tahrir Defteri'nde; 1530 tarihli ve 167 Numaralı Vılçıtrın, Prizrin, Alaca-hisar ve Hersek Livalarına ait Tahrir Defteri'nde; 1556 tarihli ve 294 Numaralı Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri'nde; 1543 tarihli ve 373 Numaralı Ayntab Livası Mufassal Tahrir Defteri'nde; 1530 tarihli ve 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyarbekir ve Arab ve Zülkadriye adını taşıyan ve Amid, Mardin, Musul, Ergani, Urfa, Siverek, Harput, Çemişgezek ve Siirt gibi livaların bilgilerini ihtiva eden Mufassal Tahrir Defteri'nde Mürsel yer ve şahıs adına rast gelinemedi. Aynı dönem kaynaklarında Afyon, Eskişehir, Çankırı ve Ankara yörelerinde de bu ada rastlanamadı. Hâlbuki Bolu, Kocaeli, Kastamonu, Kütahya ve Isparta gibi yörelerde Mürsel ismi mevcuttu.

Kara Mürsel Adında Geçen "Kara" Kelimesi Üzerine Tespitler

Türkçe'nin en eski kelimelerinden biri olan "kara", Türk tarih ve kültüründe karşımıza çıkan çok sayıdaki renk adları arasında ak, kızıl, sarı gibi yaygın kullanımı olan isimlendirmelerdendir.[100] "Kara", Türk, Moğol ve hatta Çin kavimlerinde yönlerin ifade edilmesinde ise kuzeyi/karanlığı temsil etmekte idi.[101] Türklerde renklerin sembol anlamlarından başka bunların zamanla manevi ve milli anlamlar da kazandığı görülüyor. Nitekim Türk kültüründe "ak" renk "temizlik, ululuk, liderlik, adalet ve güçlülük"; "al/kızıl" renk "bayrak, ateş ve hükümdarlık"; "sarı" renk "devlet merkezi, başkent, taht, altın, hazine, saray" gibi anlamları karşılamakta tercih edilmiştir. Bunlar gibi "kara" rengi de Türk mitolojisinde olumludan olumsuza birbirinden çok farklı anlamları muhtevidir. Diğer renklere göre daha fazla kullanılan "kara", tartışmalı bir renk olup, bir taraftan "karanlık güçler, şiddet, bahtsızlık, suç ve kötülük" olarak değerlendirilirken, bir taraftan da "sadakat, sebat, dayanıklılık, ihtiyat, bilgelik, büyüklük, yükseklik ve güvenilirlik" simgesi olarak görülmüştür.

Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Oğuzlar ve Selçuklular zamanında "kara", bir renk tanımlaması olarak "siyah, kara" anlamlarında kullanıldığı gibi yer, topluluk ve şahıs adı olarak da yaygındı. Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eseri Divanü Lugâti't-Türk'te "kara", renk ifadesi olarak "kara, siyah" manalarında kullanılmış, diğer taraftan "kara" güç, kuvvet, şiddet, zorlu hükümdar manasına gelmek üzere Hakanlı (Karahanlı) hükümdarlarının unvanı olarak gösterilmiştir (örn. Buğra Kara Han). Yine bu eserde "kara" ile ilgili yer, topluluk ve şahıs adlarına da rastlanır.[102] Kara Türgiş hükümdarları da "Kara Han" unvanı kullanmışlardır. Türklerde yeryüzü yani toprak, "kara" rengi ile ifade edilmiştir. Eski Türk inanışına göre yer altında bulunduğuna inanılan kötü ruhlar "kara ruh" olarak telakki edilirdi. Lohusa kadınları "Kara Albastı"dan korumak için "Kara Baksı" çağırılırdı. Türk ve İslam

97 *401 Numaralı Şâm Livası Mufassal Tahrir Defteri I (942/1535),* s. 416.
98 *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530)*, s. 186.
99 *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530),* s. 55.
100 Renk adlarının Türk kişi adlarında kullanımı üzerine değerlendirmeler için bk. Nesrin Bayraktar: "Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları", *ACTA TURCICA*, Yıl: VI, Sayı: 1-1, Ocak, 2014, s. 1-15.
101 Türklerde diğer yönlerden batıyı "ak", güneyi "kızıl", doğuyu "gök/yeşil" ve merkezi ise "sarı" renkler temsil etmiştir. Renkler ve anlamları hakkında bk. Reşat Genç: *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara, 2009, s. 3 vd.
102 Kaşgarlı Mahmud: *Divanü Lugâti't-Türk*, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, C.I-IV.

kültüründe "kara" rengi yas alameti olarak da kullanılmıştır. Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanlar yas günlerinde ak kaftanlarını çıkarırlar kara elbiseler giyerlerdi. Abbasilerin ve bazı dönemlerde Selçukluların siyah bayrak taşıdıkları da biliniyor.[103]

"Kara" kelimesi, Göktürklerden Osmanlılara kadar geçen uzun süreçte bazı isimlerin başına sıfat olarak gelip, bu kelimelere farklı anlamlar yüklemiştir: Kara-budun (avam, halk), kara kul/kara-baş (köle, kul, cariye), kara-kuş (kartal, tavşancıl, müşteri yıldızı, deve tabanının uçları), kara yağız, kara-tün (karanlık gece), kara gün dostu, kara-mung (kara bela), kara ölüm, kara yer (mezar, kabir), kara yazı, kara etmek (kara ekmek), kara darı, kara-kullukçu (Yeniçeri ocaklarında ayak hizmeti yürütenler), kara-orun (sin, mezar), kara-ot (zehirli bir bitki, baldıran otu), kara-yağ (neft), kara yel (kuzeyden esen sert ve soğuk getiren rüzgâr), kara kış (şiddetli, çetin geçen kış), kara-çomak (topuz, gürz), gözü kara (gözü pek, cesur yiğit), kara damga, kara koyun yahnisi, kara keçe, kara otağ, kara kaygulu, kara ahşam, kara süzme gözler, kara bağır, kara bulut, kara saç, kara kaş, kara çekik gözler, yelesi kara kazıluk at, kara donlu derviş, kara donlu kâfir (Hristiyan keşişler), kara kaplan, kara inek buzağısı, kara pusarık (koyu renkli duman), kara tonguz damı (kâfirlerin evleri), kara canavar (domuz) vb.[104]

Bu kadar geniş anlamlar ihtiva eden "kara" renk adı, Türk kişi adlarının önüne veya sonuna getirilerek Türk tarihinde çok güzel yeni isimler türetilmiştir. "Kara" kelimesiyle yapılmış en popüler Türk kişi adları VIII-XV. yüzyıllar arasında görülürler. Türklerin savaşçı ruhlarını okşayan, cesaret, yiğitlik ve güçlerini simgeleyen en etkili sıfat her halde tarih boyu "kara" kelimesi olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı beyliğinin kuruluşunda hizmeti geçen bazı Türk Alpleri de bu sıfatı isimlerinde taşımışlardır. Kara Mürsel de bunlardan biridir. Evliya Çelebi, Foça'nın fethini anlatırken, "Fethettikleri bu şehre Kara Foça derler. Orhan Gazi'nin beylerinden 40 namdar; Kara Koca, Kara Ece Yakub, Kara Mürsel nâmında kara beyleri varmış" demek suretiyle "kara" sıfatını o dönemin beyleri için kullanmıştır.

Kara Mürsel'in gerçek isminin "Mürsel" olup, kahramanlığı ve gözü pekliği sebebiyle Orhan Gazi tarafından kendisine "kara" lakabının takılarak "Kara Mürsel" şeklinde tanınmış olduğu söylense de bunu teyit eden bir belge mevcut değildir. Ancak Kara Mürsel'in, adını bilemediğimiz babası, bir oğlu dünyaya geldiğinde muhtemelen ona Kara Mürsel ismini koymamıştı. Kara, onun Türk ordularında gösterdiği yiğitlik sonucu veya esmer teni, kara yağızlığından dolayı kendisine bir lakap olarak verilmiş görünüyor. Diğer taraftan Selçuklu ve Beylikler Türkiye'sinde bazı şahıs adlarında "kara" renk tanımlamasının ismin aslî unsuru olarak verildiğini de görmekteyiz. Mesela Kara Doğan, Kara Oğlan, Kara Abdal, Kara-koç, Kara-kurd, Kara-göz, Kara-taş, Kara Şeyh, Hacı Kara, Alp Kara, Uc Kara, Kara Balı vb.[105] Yani bir çocuğun doğumunda ona verilen adı "Koç" iken sonradan "Kara Koç" olmamıştır, bu isim çocuğa daha başlangıçta verilmiştir.

Kara Mürsel adında geçen "kara" sıfatının Türk kültür tarihindeki kullanım yaygınlığını görebilmek için Türk yer, şahıs ve topluluk adlarını incelemek gerekir.

Yer Adlarında Kara (VIII-XVI. Yüzyıllar)

Kara-ağaç, Kara Amid (Diyarbakır), Kara-bağ (Azerbaycan'da ve Afganistan'da), Kara-balgasun, Kara Boğdan (Rumeli'nde), Kara-bulak (Güney Kazakistan'da), Kara-bulut,

103 Reşat Genç: *Renkler*, s. 46-50; Türkçede renklerin anlamları üzerine yapılan çalışmalara örnek olarak bk. Nesrin Bayraktar: "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies (IJCAS),* Volume 13 2009, s. 101-121.

104 Konu ile ilgili çok sayıda araştırmadan yararlanılmakla birlikte bir örnek olması bakımından bk. Salim Küçük: "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig*, Yaz 2010, Sayı:54, s. 191.

105 Anadolu'da XV-XVI. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde ve vakıf kayıtlarında buna dair bol miktarda örnek vardır. Şimdilik bk. Yılmaz Kurt: "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM* 6 (1995), s. 211-247; Aynı Müellif: "Adana Sancağında Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XV/26 (1991), s. 169-252; Aynı Müellif: "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM* 4 (1993), s. 223-290.

Kara-burun, Kara-bük, Kara Çepiş Hisarı (Sakarya kenarında, Osman Gazi devri), Kara-çor, Karaçuk (Oğuz şehirlerinden biri), Kara-dağ, Kara-deniz, Kara-derbend, Kara-dere, Kara Döğer (Konya Sahra'da mevki adı), Kara-göl (Buhara yöresinde), Kara-hisar, Kara İrtiş, Kara-kaman (Kırgızistan'da yer adı), Kara-kaş, Kara-kaya, Kara-keşiş, Kara-köpek, Kara-köy, Kara-kum, Kara-kurum, Kara-kuz, Kara-pürçek, Kara Ribat (Herat yöresinde), Kara-sayram (Türkistan'da şehir), Kara-señir/Kara-señgir (Barsgan'da bir yer adı), Kara-su, Kara-şar, Kara-taş, Kara Tegin (Fergana yöresinde), Kara Tegin Hisarı (İznik yöresinde, Osman Gazi devri), Kara-tepe, Kara-üyük, Kara-yatgan vb.

Kara Mürsel'in faaliyet gösterdiği Yalova, Kocaeli ve Bursa çevresindeki yer adlarına bakıldığında da "kara" ile ilgili örnekler karşımıza çıkar. İzmit'in mahalle isimleri arasında rastlanan Kara Durak, Kara Bakkâl, Kara Kadı ve Kara Oğlan gibi adlar, yörede Beylikler ve Osmanlı dönemi Türk ad verme geleneğinin güzel yansımalarıdır. Yine aynı yörede Kandıra, Şile, İznik gibi kazalara ait XIV-XVI. yüzyıl köy isimlerinde de "kara" bir rüzgâr estiği anlaşılıyor: Kara Ali Köyü, Kara Bölük Köyü, Kara Diğin Köyü, Kara Doğan Köyü, Kara Durmuş Köyü, Kara İbrahim Köyü, Kara İlyas Köyü, Kara Mahmud Köyü, Kara Muratlu Köyü, Kara Musa Köyü, Karaca Rahman Köyü, Kara Temürhan Köyü vb. Bu köy isimleri, bölgede Kara Mürsel gibi "kara" sıfatını taşıyan daha başka şahısların olduğunu gösteren birer nişanedir.

Boy ve Topluluk Adlarında Kara

Hunlardan Osmanlılara kadar geçen uzun zaman dilimi boyunca çok sayıda Türk teşekkülü "kara" sıfatı ile kayıtlara geçmiştir: Kara Hun, Kara Hazar, Kara Kıpçak, Kara Kırgız, Kara Nayman, Kara Nogay, Kara Türgiş (Batı Göktürk ülkesi Türk boylarından), Kara Yağma, Kara Hıtay, Kara Tatar, Kara Bayat, Kara Kınık, Kara-bölük/Kara-evli, Karakalpak, Kara Bağış (Kıpçak boyu), Kara-berkli (Kıpçak boyu), Kara-keçili, Kara Kesek/Kara Kisek (Kıpçak oymağı), Kara-koçlu, Kara-koyunlu, Kara-tekeli, Kara Şeyhli, Kara Hamzalu, Kara Ulus aşireti, Kara-yığaç (Türklerden sınırda oturan bir bölük, XI. yüzyıl), Karaca-koyunlu vb.

Şahıs Ad/Unvan ve Lakaplarında Kara

"Kara" unvan veya lâkabının, Kara Mürsel'den önceki dönemlerde yani Hunlardan, Türkiye Selçukluları zamanına kadarki süreçte şahıs isimlerini süslemiş olduğuna dair bol örneklere sahibiz: Kara, Kara Han, Kara Bars, Kara Çor, Kara Bahşı, Kara-kaş, Kara Temür, Kulun Kara, Kara Budak, Kara Güne, Kara Arslan Melik, Kara Alp, Kara Kaya, Alp Kara, Kara Arslan, Kara Tegin, Kara Doğan, Kara Toña, Kara Hasan, Kara Sungur, Karakız, Kara-göz, Kara-tay, Kara Çomak vb.

Bu listeden sonra şimdi de Kara Mürsel'le aynı dönemde (1260-1340) yaşamış ve "kara" sıfat, unvan veya lakabıyla tanınmış bazı şahsiyetlerle ilgili bir liste verelim:

Kara-tay, Şehabeddin (Memlûk emiri, 1270'lerde),

Kara-han (Moğollar devrinde Gürcistan ve Doğu Anadolu'ya akınlarda bulunan Türkmen beyi, 1280'lerde),

Kara Sungur (Memlûk emirlerinden, 1280'lerde),

Kara Arslan II, Necmeddin Gazi oğlu(Artuklu hükümdarı, ö.1281 sonrası. XIII. yüzyılda bu ismi taşıyan birkaç ayrı Memlûk ve Selçuklu emiri vardır),

Kara Buka (Moğol emirlerinden, İlhanlılarda. 1284'te sağ),

Kara-kuş (Memlûk emirlerinden, 1290'larda),

Kara Torun-tay (Memlûk emiri, 1290'larda),

Kara Ali (İznik'in fethine katıldı),

Kara Rahman (Gazi Abdurrahman'ın oğlu),

Kara Tegin (Ertuğrul Gazi devri kumandanlarından),

Kara Laçin (Memlûk emirlerinden, 1320'lerde),

Kara Sungur (Memlûk emirlerinden, ö.1328),

Kara (Memlûk emirlerinden, 1330'larda),

Kara-tay, el-Eşrefî (Memlûk emirlerinden, ö.1334),

Kara Hasan (İlhanlı emirlerinden, 1340'larda),

Kara Tilenci, Seyfeddin (Memlûk emiri, 1340'larda),

Kara Hasan (Celayirli Büyük Şeyh Hasan'ın adamlarından biri. 1335 sonrası Bağdat yöresinde egemen oldu. Kerkük şehri Kara Hasan dağının doğu eteklerinde kurulu),

Kara Halil (Cendereli/Çandarlı. Orhan Gazi devrinde kadıasker),

Kara Abdal (Orhan Gazi devrinde yaşadığı tahmin olunan Abdal Musa'nın adamı),

Kara Hoca/Alâaddin Ali Esved (Orhan Gazi devrinde İzmit'e gelip müderris oldu. Ö.1397)

Bunlardan Kara Ali, Kara Rahman, Kara Halil, Kara Abdal, Kara Tegin, Kara Oğlan, Kara Hoca gibi şahısların doğrudan doğruya Osmanlıların ilk yıllarında yani Kara Mürsel'le aynı çağda yaşamış olduklarına da dikkat çekmek istiyoruz.

Osmanlılar ve muasırları olan Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlûk, Safevî vb. Türk devletleri zamanında, yani Kara Mürsel'in yaşadığı dönemden sonraki asırlarda özellikle XVII. yüzyıl sonlarına kadarki süreçte de "kara" unvan ve lâkabı taşıyan isimler biliniyor: Kara Yülük Osman, Kara Mehmed, Kara Devletşah, Kara Yusuf, Kara Davud İzmitî, Kara Rüstem, Kara Çelebizâde, Kara Murad Paşa, Kara Mustafa Paşa vb.

Bu son liste göstermektedir ki, Kara Mürsel sonrasında da gerek kahramanlık ve gözü peklik ifadesi olarak ve gerekse kara yağızlık tanımlaması olarak "kara", şahısların özellikle de askerî erkânın isimlerini süslemeyi sürdürmüştür.

Görüldüğü üzere Kara Mürsel adında geçen, "kara" lâkabı, bu Türk beyine mahsus bir isimlendirme olmayıp, Kara Mürsel'den önce de sonra da yaygın olarak Türk şahıs isimlerinde kullanılmıştır.

Sonuç

Bu çalışma sonucunda ünlü Türk beyi Kara Mürsel'le ilgili şu önemli tespit, tahlil ve tahminleri yapma imkânı elde edilmiştir:

Kara Mürsel'in ailesi ve doğum yeri hakkında bilgi sahibi değiliz.

Kara Mürsel, 1260-1340 tarih aralığı içinde yaşamıştır.

Anadolu'da Selçukluların parçalanmasına, Türkmen beyliklerinin doğuşuna, Moğol istilasına, Bizans ve Latin saldırılarının olumsuz etkilerine şahitlik etmiştir.

Karasioğulları beyliği hizmetinde çalıştığına ve Karasi donanmasında görev yaptığına dair çağdaş kaynaklarda somut bir bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlı beyliği hizmetine, Osman Gazi'nin beyliğinin son yıllarında girmiştir.

Kabri, kendi adıyla anılan Karamürsel ilçesinde, bir tepe üzerindedir.

Bugünkü Karamürsel ilçesinin kurucusu Kara Mürsel'dir.

Osmanlılarda birkaç asır boyunca kullanılan küçük, ince, hızlı ve profesyonel manada ilk savaş gemilerinin (Karamürsel gemisi) isim babası Kara Mürsel'dir.

İlk Osmanlı kaptan-ı deryası olarak kabul edilen Kara Mürsel'in, Osmanlı donanma geleneğinin oluşmasında, tersane ve denizcilik sisteminin temellerinin atılmasında emeği bulunmaktadır.

Marmara Denizi'nde Bizans donanmasının taarruzlarını önleyerek, karada İzmit ve İznik'in alınmasını kolaylaştırmıştır.

İzmit, İznik, Yalova ve çevresindeki fetihlerde Osmanlı kumandanlarından Akça Koca ve Abdurrahman Gazi ile birlikte hareket etmiştir.

Akça Koca ölünce ona bağlı aşiretler, Kara Mürsel'in hizmetine verilmiştir.

Kara Mürsel'e bağlı kalabalık Oğuz (Yörük/Türkmen) aşiretleri kısa vadede Kocaeli, Yalova ve Bursa yörelerine dağılarak, buralarda Kara Mürsel, Mürsel, Mürseller, Mürselli adlarıyla köyler kurmuşlar; orta ve uzun vadede ise Anadolu, Suriye ve Balkanlarda yine kendi adlarıyla kayıtlı topluluk ve yer adlarını hatıra bırakmışlardır.

Anadolu, Suriye ve Balkanlarda Mürsel'le ilgili yer ve topluluk adlarından bir kısmı Kara Mürsel'le ilgili olmayıp bunlar Mürsel, Mürsel Bey, Mürsel Fakih gibi başka şahsiyet veya topluluk isimlerinden neşet etmiştir. Bu şahıs veya toplulukların hemen hemen hepsi Kara Mürsel'den sonra XIV-XVI. yüzyıllarda faaliyet göstermişlerdir.

Türklerde yaygın olarak kullanılan "kara" unvan ve lakabını isminin başına almış bulunan Kara Mürsel Bey'e "Mürsel" ismini, muhtemelen aile büyükleri vermişti.

"Mürsel" adının Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "mürselün" (gönderilmiş) kelimesinden alınarak bir erkek ismi haline sokulduğu anlaşılıyor.

"Mürsel" şahıs adı, Türk tarih ve kültüründe Kara Mürsel'den önce kullanılan Ahmet, Muhammed, Mahmud, İbrahim, İsmail, Yusuf, Yunus, Musa, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, Osman, Ali, Hasan vb. İslamî adları gibi moda bir isim değildi. Büyük olasılıkla bu isim ilk defa Kara Mürsel tarafından taşınmış, bu zatla birlikte Anadolu'da Mürsel adı moda olmuş ve XIV. yüzyıldan sonra ise bu ad yer, topluluk ve şahıs adlarında giderek artan bir şekilde kullanım alanı bulmuştur.

Kara Mürsel ismi, yiğitliği ve gözü karalığı, belki de kara yağızlığı simgeleyen güzel bir Türk şahıs adıdır. Bu ve bu gibi isimlerin anlamlarını ve tarihî derinliklerini bilmek, bugünkü ve gelecekteki Türk gençleri için önemli bir kültürel vazifedir.

KAYNAKÇA

91,164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri (1520-1533), BDAGM. Yayını, Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,2005.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,1995.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri II (1530), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,2002.

387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri I (1530), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,1996.

397 Numaralı Haleb Livası Mufassal Tahrir Defteri I (943/1536), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,2010.

401 Numaralı Şâm Livası Mufassal Tahrir Defteri I (942/1535), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,2011.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,1993.

998 Numaralı Muhasebe-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-kadiriyye Defteri II (937/1530), Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve başk. Ankara,1999.

Abdal Musa Velâyetnâmesi, Haz. Abdurrahman Güzel, TTK, Ankara,1999.

Abdülkerim b. Şeyh Musa: *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Haz. Cemal Kurnaz, TTK, 1991.

Abû'l-Farac, Gregory /Bar Hebraeus: *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK,1999.

Ahmedî: *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*, Haz. H. N. Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., 1. Baskı, 2011.

Ahmet Cevdet: *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, IV*, Haz. Mahir İz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.

Altunmeral, Mehmet: "Hızırnâme'de Eğirdir ve Eğirdirli Veliler", *Celal Bayar Ü. SBE. Dergisi*, Yıl: 2013, C.11, Sayı. 2, s.504-512.

Ebulfez Amanoğlu: "Eski Türk Onomastiği Üzerine Notlar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Erzurum,1999, s.61-67.

Anonim Osmanlı Kroniği, Haz. Necdet Öztürk, TDAV. Yayını, İstanbul,2000.

Âşık Paşaoğlu Tarihi, Haz. H. N. Atsız, MEB. Yayınları, İstanbul,1992.

Babur, Gazi Zahirüddin Muhammed: *Vekayi*, I-II, Haz. R. Rahmeti Arat, TTK, 2. Baskı,1987.

Bayraktar, Nesrin: "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies (IJCAS)*, Volume 13 2009, s.101-121.

----------: "Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları", *ACTA TURCICA*, Yıl: VI, Sayı: 1-1, Ocak,2014, s.1-15.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi: *Hadîkatü's-selâtîn*, Haz. Hasan Yüksel, H. İbrahim Delice, TTK, Ankara, 2013.

Cüveynî, Alâaddin Ata Melik: *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bak. Yay., Ankara,1999.

Ebû Bekir İbn Ez-Zeki: *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*, Yay. Ali Sevim, TTK, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Ebû'l-Hayr-ı Rûmî: *Saltuknâme (Saltık Gazi Destanı)*, Yay. Necati Demir, M. Dursun Erdem, İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) Yayını, 2013.

Genç, Reşat: *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara,2009.

Gülten, Sadullah: "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yörükler", *Dumlupınar Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 28 (2010), s.171-194.

Hasan-ı Rumlu: *Ahsenü't-tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, 2006.

Hatîb-i Fârisî: *Menâkıb-ı Cemâleddin-i Sâvî*, Yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara,1999.

Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't-tevârih*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

İdris-i Bitlisî. *Heşt Behişt VII. Ketîbe*, *Fatih Sultan Mehmed Devri*, Çev. M. İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara,2013.

İbn Kemal: *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I-VII. Defterler, Haz. Ş. Turan, TTK, Ankara,1991.

İbnü'l-Adîm, Kemaleddin: *Bugyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara,1976.

İnbaşı, Mehmet: *Tapu Tahrir Defteri 38, 1484 Tarihli*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2009.

Kaşgarlı Mahmud: *Divanü Lugâti't-Türk*, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, C.I-IV.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi (Alâeddin Gaybî), Haz. Haz. Abdurrahman Güzel, TTK, Ankara,1999.

Kurt, Yılmaz: "Adana Sancağında Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XV/26 (1991), s.169-252.

----------: "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM* 6 (1995), s.211-247.

----------: "Sivas Sancağında Kişi Adları", *OTAM* 4 (1993), s.223-290.

Küçük, Salim: "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig*, Yaz 2010, Sayı:54, s.185-210.

Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,2001.

Mehmed Neşrî: *Cihânnümâ*, Sad. Necdet Öztürk, Aşi*retten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, Timaş Yay., İstanbul,2011.

Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah: *Câmiü'd-düvel*, Çev. Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi (1299-1481)*, Akdem Yay., 2. Baskı, 2014.

Oral, Zeki: "Karamanoğulları Tarihine Ait Vesikalar, Yatağan Mürsel Vakfiyesi", *Belleten*, C.18, Sayı: 71, TTK, Ankara, 1954.

Oruç Bey Tarihi, Haz. H. N. Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., 1. Baskı, 2011.

Polat, Salahattin: "Mürsel", TDV. *İA*, C.32, 2006, s.52-54.

Râvendî, Muhammed b. Ali: *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr* I-II, Çev. Ahmet Ateş, TTK, 2. Baskı, Ankara,1999.

Reşîdüddin Fazlullah: *Câmiu't-tevârih*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve başk., TTK, Ankara,2013.

Sadreddin Ebû'l-Hasan El-Hüseynî: *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara,1999.

Solak, İbrahim: "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Konya, 2002, s.109-154.

Şimşirgil, Ahmet: "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, *Osmanlı*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, s.99-106.

Şükrüllah: *Behçetü't-tevârîh*, Haz. H. N. Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., 1. Baskı, 2011.

Tâcü's-Selmânî: *Tarihnâme*, Çev. İsmail Aka, TTK, 1999.

Türkay, Cevdet: *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi, İstanbul,1979.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK, 5. Baskı, Ankara,1988.

Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK, Ankara.

Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, 1988.

Yazıcızâde Ali: *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yay.

Yetkinyılmaz, Bilal: "Karamürsel Alp", *Deniz Harp Okulu Pusula Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı: 71.

THE TURKS AND THE SEA IN THE VENETIAN DOCUMENTS (14th-15th CENTURIES)

Maria Pia PEDANI*

In the Middle Ages Venetian mariners and merchants used to sail along Anatolian coasts to reach Cyprus, Syria and Egypt. Smyrna/İzmir, Aydın, Antalya, Alanya, Adana, İskenderun were some of the ports they called at. In this period ships did not dare to face high-sea waters, but preferred a coastal navigation, stopping every night in a harbour. In this way Venetians had contacts with the peoples who lived along the coasts. To protect their activities they made agreements with their lords, first of all the Byzantines but then also the Turkish dynasties that conquered Anatolia. In this period the Turkish ruler and admiral Çaka Bey conquered Smyrna, built a fleet, defeated the Byzantine one, captured Phokaia /Foça and the island of Lesbos/Midilli and was killed in Abydos in the Marmara Sea (1093).[1] After the first crusade (1096-1099) the Turks remained far away from the Mediterranean Sea, but very soon problems of coastal outlet became of capital importance for them. On 5 March 1207 the Seljuk sultan of Rum, Keyhüsrev I (1192-1196, 1205-1211), seized the city of Antalya, the most important market place between the mainland and the sea routes for Rhodes, Cyprus and Egypt. Venetians made a peace agreement with this ruler and it seems that they pushed him to fight against the emperor of Nicea/İznik, Theodoros I Laskaris (1205-1222). At the same time they mediated another agreement between the sultan and Henry of Flanders, the second Latin emperor of Constantinople (1205-1216). Keyhüsrev I died fighting a single combat against Theodoros I, and his son Keykavus (1211-1220) ascended to the throne. He too was interested in the sea and, on 26 November 1214, he took Sinop, the most important port on the Black Sea after Trabzon, in order to control the trade routes between the Northern coasts and Syria. In this way, having now access to both the Black Sea and the Mediterranean, he became the «sultan of the two seas» and the «shadow of God on the two horizons», as it is written in a triumphal inscription on the city walls.[2] The same policy was followed by his brother and heir, Alâeddin Keykubad I (1220-1237), who – in 1221 – sent a fleet from Antalya against a town quoted in Latin sources as *Candeloro* or *Skandeloro*; its ruler, an Armenian called Kir Vard, surrendered: the place received the name of *Alâ'iyyah* (Alanya), from the honorary name of the sultan and became the second winter residence of the court and a naval base. In 1224-1225 a Seljuk fleet was sent from Sinop to Sudak in Crimea, under the command of the Kastamonu governor, Husâmuddîn Amîr Çoban, to fight the Mongols.

* Prof. Dr., Department of Asian and North African Studies, Universita Ca'Foscari, Venezia, e-mail: mpedani@unive.it

1 Ali Rıza İşipek, *Türklerin ilk amirali Çaka Bey ve dönemin deniz savaşları*, İstanbul Denizler Kitabevi / Kaptan Yayıncılık, 2013, pp. 131-174.

2 Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert*, 2007, Edinburgh, Edinburgh U.P., p. 162.

Venetians made agreements with the Seljuk sultans of Rum. The most ancient ones have not survived. On the contrary, the Latin translation of the two-year peace made between Jacopo Tiepolo, the Venetian *podestà* of Romania, and Keykubad I still exists.[3] The document is dated March 1220. It makes reference to other peace agreements made by Venice with Keyhüsrev I, Keykavus. It established reciprocal treatment for ships, sailors and merchants of both countries on the sea and in the places subjects to the two rulers. It is a proof that in this period the Seljuk did not only fought on the sea but also traded and had merchant ships that called at the places where Venetians had communities and officials.

Just after the conquest of Alanya Keykubad I ordered to create there an arsenal that was finished in 625 AH (12.12.1227-29.11.1228).[4] In the same months a Venetian ambassador, Filippo Zulian, was in Konya where he met one of his countrymen, Marco Longo, who was a member of a Byzantine envoy's court.[5] There were clearly high level contacts between Venice and the sultan of Rum in that period. No other information is known about this embassy, but Venetians went on frequenting the Seljuk empire and we know that one of them, Bonifacio da Molin (*Bonifucius de Molinis de Venetiis*), was one of the captains of the Frankish mercenary troops fighting for Kaykhusraw II (1237-1246) during the battle of Kösedağ (16.06.1243) where the sultan's army was defeated by the Mongols who became the real rulers of the country.[6] In April 1255 in Konya the friar William of Rubruck met another (or probably the same) Venetian (*Bonifacio di Molendino*) who had the monopoly of the alum trade together with the Genoese Nicolò di San Siro from Acre.[7]

The new international situation influenced trade. In 1293 Antalya was conquered by Venetians but they kept it only for a short while.[8] At the same time, this city began to have economic problems, while Cyprus and Ayas became more and more important from a commercial point of view. The Anatolian land route that united Antalya to Sinop was replaced by the sea route that crossed the Straits and, for Western merchants, Trabzon assumed the role of commercial gate towards Persia. In the meanwhile Turks took advantage of the dismantling of the Byzantine fleet that had place in 1284, since many sailors passed in their ranks. The last years of the Seljuk sultanate of Rum (1077-1307) saw the birth of many Turkish principalities. Some of these dynasties were interested in the sea: Gazi Çelebi (1301-1322), son of Mesud, of Sinop, was a famous seaman able to swim underwater and made holes in his enemies' ships using an iron instrument and he probably made an attack also to the city of Caffa/Kefe in Crimea. [9] On the Black Sea coasts the most important harbours were Sinop, Samsun, where a Genoese castle and a Venetian quarter existed, and Giresun. From a maritime point of view, however, the most important emirates were those created on the Aegean coasts of Anatolia: Menteşe (1260-1424), Karası (1297-1360) and Aydın (1308-1426). Around 1302-1303 their inhabitants began to build ships and to raid neighbouring places.

3 *Urkunden zur alteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig : mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante : vom neunten bis zum Ausgang des funfzehnten Jahrhunderts*, herausgegeben von G. L. Fr. Tafel und G. M. Thomas, 3 voll., Wien, aus der Kaiserlich-Koniglichen Hof- und Staatsdruckerei, 1856-1857, vol. 2, pp. 221-225, No. 258; M.E. Martin, *The Venetian-Seljuk treaty of 1220*, «English Historical Review», 95 (375), 1980, pp. 321-330.

4 Carole Hillenbrand, *The Crusades. Islamic Perspective*, Edinburgh, Edinburgh U.P., 1999, pp. 566-567, figg. 8.40-41; İşipek, *Türklerin ilk amirali Çaka Bey*, pp. 30-34.

5 *Il* Liber Communis *detto anche* Plegiorum *del R. Archivio Generale di Venezia*, a cura di R. Predelli, vol. 3/2, Venezia, Visentini, 1872, p. 160, n. 682; Martin, *The Venetian-Seljuk treaty*, p. 326.

6 Giovanni Battista Ramusio, *Navigazioni e viaggi*, vol. 3, a cura di Marica Milanesi, Torino, Einaudi, 1980, p. 319 (*La storia dei Tartari di Hayton Armeno*).

7 Guglielmo di Rubruck, *Viaggio nell'impero dei mongoli*, 1253-1255, Roma, Lucarino, 1987, p. 235; Alessio Bombaci, *La Turchia dall'epoca preottomana al XV secolo*, in Alessio Bombaci, Stanford J. Shaw, *L'impero ottomano*, Torino, UTET, 1981, pp. 1-368, in particular pp. 76, 129.

8 After a period of Turkish rule, in 1361, Antalya was conquered by the king of Cyprus and taken again by the Turks in 1372; Bombaci, *La Turchia*, p. 161.

9 Ibn Battûta, *I viaggi*, Torino, Einaudi, 2006, pp. 350-351.

Writing before 1318, Marino Sanudo Torsello, describes the goods that were exported (wood, pitch, silk and Christian and pagan boys and girls) from the regions of Alanya and Antalya to Egypt and imported (sugar, spices, flax): they were so many to be sent to the West by sea. According to this author Turks had just built new ships and had raided the islands that lied around their mainland, the kingdom of Armenia, Cyprus and the Aegean islands, even if their rulers guarded themselves resolutely against shipping and feared European galleys. He also proposes to collaborate with the Turks of Alanya and Meğri in order to fight against Egypt.[10] In the same period Turkish naval raids continued: in 1319 ships of Aydın were defeated off Chios, in 1320 ships of Menteşe tried to conquer Rhodes, in 1325 Turks attacked Euboea/Eğriboz and Naxos and, in the following year, in accordance with the Catalans, they raided again Euboea and Morea. In fact there was an agreement between the Aydınoğlu and Alfonso Fadrique (1317-1330), vicar general of the Catalan Duchy of Athens and illegitimate son of the king of Sicily Frederick II of Aragon (1296-1337). In 1327 Turks from Aydın attacked Damala, belonging to Martino Zaccaria (1314-1329), lord of Chios; in 1328 they landed in Euboea and, probably in the following year, they took the port of Smyrna that belonged to the same Zaccaria.[11]

The codex *Morosini,* written by Antonio Morosini before 1433, states that, in 1329, a fleet of ships and galleys under the command of Piero Zen, son of Piero, raided an infinite number of Turkish vessels in Romania and near the island of Euboea.[12] We know that this expedition was made against Aydınoğlu Umur Bey (1334-1348) who then took the harbour of İzmir (his father had taken the city in 1317) and turned it into his naval base. He used the fleet to impose tribute upon large areas of Romania. In 1335 he became an ally of the Byzantine emperor Andronicus III Palaiologos (1328-1341) and of the future one, John Kantakouzenos (1347-1354), and helped them in Serbia and Albania (1335-1345). In the meanwhile, Venice was trying to launch a crusade against Aydın but it searched allies also among other Turkish lords, such as the Menteşeoğlu and also the Germiyanoğlu, even if the territories of this last one were far from the sea. Notwithstanding the struggle in the Aegean Sea, Venetians went on trading with Turks above all to buy grain and in April 1331 Marino Morosini, duke of the Venetian island of Crete, signed an agreement with the emir of Menteşe, Orhan. This document was made above all to protect goods and merchants but it testifies that this Turkish emirate had ships and could raid the islands of Karpathos, Kythira, Santorini, Kea and Serifos.[13]

In late 1333 Venetians began to attack the Turks of Aydın, while Umur Bey, accompanied by Süleyman Saruhanoğlu, raided Morea. The latter's fleet was attacked by some Frank galleys but immediately rescued by Umur. The struggle went on in summer 1334 and at the end of October a Turkish fleet was in the Gulf of Edremit under the command of the emir of Karası, Yakşı: a great naval battle had place, about one hundred Turkish ships were destroyed, the Turkish expansion in the Aegean was stopped for a while and their naval power greatly reduced. In 1337 another duke of Crete, Giovanni Sanudo, signed other two peace agreements with the emir of Menteşe, İbrahim, and with the emir of Aydın, Hıdır, and his brothers (Umur Bey was one of them). In the first document İbrahim swears that he will not use his fleet unless the promised tributes were not delivered. In the second one

10 Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross. Liber Secretorum Fidelium Crucis*, transl. by Peter Lock, Farnham, Burlington, Ashgate, 2011, p. 59, 65, 117 (Marino Sanudo, *Liber Secretorum Fidelium Crucis,* Hanoviae, Typis Wechelianis, 1611, pp. 29, 32, 67).

11 Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415),* Venice, Istituto Ellenico, 1983, pp. 3-17; Kate Fleet, *Early Turkish Naval Activities*, in *The Ottomans and the Sea*, «Oriente Moderno», n.s. 20 (81)/1 (2001), pp. 129-138.

12 *The Morosini Codex*, ed. by Michele Pietro Ghezzo, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, vol. 1, Padova, Unipress, 1999, pp. 100-101.

13 The text of the agreement is edited in Zachariadou, *Trade and Crusade*, pp. 187-189.

Hıdır states that he will not use ships of every kind, even small boats, as long as the treaty is valid.[14] In this period Turkish seamen used to sail on small galleys (*kalyata* or *kalite*, *galeotta* in Italian), caiques (*kayık*) and *ağribar* (*iğribar*, sing. *gurab*; in Italian *grippo*) but these small boats could hardly win against the heavier, well-armed European galleys (*kadırga*, *galea* in Italian) and, above all, the swifter *galee sottili*.[15]

These agreements were followed by a short period of peace, but in 1339 Turks started again naval raids and, day after day, the situation became more and more dangerous. Venetian merchants could not find grain to buy neither on the Aegean coast nor in Crimea. The Tatar khan sent away Franks from Azov/Azak and among his allies there was also the emir of Sinop. Umur Bey devastated the Aegean coasts and islands. In 1342 he had a fleet of about 200/300 vessels including some large galleys. A Christian league, created by Venice, Rhodes, Cyprus and the Pope, started its attacks in spring 1344. On 28 October 1344 it captured Smyrna. The *Morosini* codex states that Piero Zen, captain of the league, took the city together with an innumerable number of Turkish galleys, vessels and ships: in a single combat he captured sixty vessels, sinking them and killing anyone who did not want to come back to Christianity. This means that most members of Umur Bey's crews were converts. A little later, there was a Turkish raid and Pietro Zen, «for fear of whom all men from Turkey used to tremble», was surrounded by a huge number of enemies, while he heard a mass in a church of the city, and killed together with the patriarch; many other very strong men were led away as slaves.[16] According to other sources, this happened on 17 January 1345 and in that occasion Umur Bey and Hıdır were also wounded while their brother İbrahim Bahadur was probably killed. After the capture of Smyrne, the crusade was on the point of failing. In spring Turks restarted their raids and Venice was thinking to leave its allies and make peace. In spring 1347, however, a Turkish fleet, sent from Aydın and Saruhan and formed by 118 small vessels, was completely destroyed by the crusaders and in the following year Umur Bey too was killed during an attack to the castle of Smyrne. The idea of a crusade was soon abandoned, while diplomatic contacts started again. In the following period Turkish piracy went on, even if with less strength. Between 1358 and 1414 Venetian authorities made several agreements with the emirs of Menteşe. All these texts speak of Turkish vessels and boats (*ligna*) and possible battles and encounters with Venetian ships and galleys. Another peace was made with the emir of Aydın in 1353 and it too makes reference to *ligna Turcorum* and piracy.[17]

In the meanwhile Ottoman power was rising. In this century Ottomans were more interested in conquering lands than in dealing directly with maritime trade. At the beginning they followed the same politics of the emirates they had conquered: they did not really thread Western sea power but only operated a *guerre de course* against merchant ships.[18] In Orhan's time (1324-1359?), however, they arrived in Thrace probably using Byzantine ships in order to help Adronicus II (1272-1328) against his grandson Andronicus III. In 1336, together with the Genoese, they tried to attack the Byzantine Empire and in this occasion thirty-six Turkish boats or ships reached the European side of Constantinople but they were defeated and only three of them could flee. In 1352 the Ottomans who had already reached the Marmara and the Black Sea regions and conquered the larger part of the emirate of Karası made an agreement with the Genoese who, on that occasion, got a

14 The texts of the agreements are edited in Zachariadou, *Trade and Crusade*, pp. 190-200.

15 John H. Prior, *Geography, technology and War. Studies in he Maritime History of the Mediterranean 649-1571*, Cambridge, Cambridge UP, 1992, pp. 169-170; İdris Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, İstanbul, Bilge, 2005, pp. 188-197, 224-228, 275-277.

16 *The Morosini Codex*, vol. 1, pp. 108-111.

17 Ibn Battûta, *I viaggi*, pp. 335-336; Zachariadou, *Trade and Crusade*, pp. 41-60. All the texts of the agreements edited at pp. 211-239.

18 Prior, *Geography, technology and War*, pp. 171-173.

monopoly over the alum mines of Manisa.[19]

In the same period a Turkish colony was established by John VI Kantakouzenos in Çimpe, five kilometres far from Gallipoli/Gelibolu. In March 1354 prince Süleyman, with very few men, took this city whose walls had been destroyed by an earthquake. At last Ottomans had a starting point to challenge Genoese and Venetian fleets. The Turks conquered other lands on the Marmara coast. In May 1356 they landed on the European side with seventy armed ships (*settanta legni armati*) and several covered boats (*molte barche imborbottate*). They had been called by a Greek nobleman (*barone*) and they agreed to give him the tenth part of their booty in exchange for food and hospitality in his harbours. [20]

Süleyman died soon (1357) but Turkish raids went on. In 1359 the Turks were near Constantinople, in 1361 they conquered Didymóteicho/Dimetoka and in the same period also Edirne felt in their hands. Scholars are still discussing about the right date of this event, a fact linked with Murad I's ascension to the throne (1361?-1389) and his father Orhan's retirement. The Venetian chronicler Gian Giacomo Caroldo wrote that on 14 March 1361 news arrived in Venice that the Turks had already captured Gallipoli and Edirne.[21] Thus, scholars thought that this city had been taken seven or eight weeks earlier, in 1361, just the time employed by a ship to reach Venice from Constantinople in those times, but Gallipoli had been taken at the beginning of March 1354 and Edirne too may have been captured several months before the news reached Venice. Another Venetian source is perhaps more precise. It is an 18th c. list of ambassadors and diplomats, compiled by Piero Gradenigo who made use of records kept by noble families, as usual for this kind of books. It states that, on 1 and 3 March 1360, two Venetian noblemen, Leonardo Contarini son of Schiavo and Marino Venier from the parish of San Giovanni Decollato, had been appointed ambassadors to Murad I by the Venetian senate to congratulate him on his accession to the throne and on the transfer of the imperial seat to Edirne. Thus, this document corroborates the year 761 AH, given in most Ottoman chronicles.[22]

Venetian sources give also other news about the Ottomans and the sea. For instance just before Murad's death (1389) there was a naval battle between a galley with St. Mark's flag, under the command of Piero Zen, and some Ottoman galleys. In 1391 Venetian authorities complained that Turks raided the cities of Nauplion/Anabolu, Koron and Modon and blocked the island of Euboea. In the following April news reached Venice that Bayezid I (1389-1402) had prepared several galleys and boats to attack either Sinop or, most probably, Venetian lands and he had offered the direction of his fleet to the emperor of Constantinople. For this reason the senate gave order to its captains to prevent Turkish ships leaving Salonica/Selanik, the nearby rivers and Abydos. According to Venetian sources in 1396 Bayezid's power was growing in Gallipoli where he had collected more than sixty ships to fight Christians.[23]

19 Bombaci, *La Turchia*, pp. 232-245.

20 Matteo Villani, *Cronica*, Firenze, Magheri, 1825, tomo II, p. 140 (libro III, cap. CV); tomo III, p. 147-148 (libro VI, cap. 30). *Imbarbottate*, i.e. covered with leather hanged on an iron stick such as that used for the *barbotta* (a kind of *fusta*), Simone Stratico, *Vocabulario di Marina in tre lingue*, Milano, Stamperia Reale, 1813, Volume 1, *ad vocem*.

21 Halil Inalcik was the first to note this passage, H. İnalcık, *The Conquest of Edirne (1361),* in «Archivum Ottomanicum», 3 (1971), pp. 185-210. The Italian text is quoted in K. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, vol. 1 *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1976, p. 246: *Venne nova a Venetia alli 14 marzo 1361 come turchi facevano per mare molti danni contra lochi dell'imperator Joanne Paleologo et legni de mercatanti venetiani, et per terra già havevano preso Calipoli e Andrianopoli*.

22 Antonio Fabris, *From Adrianople to Constantinople: Venetian-Ottoman Diplomatic Missions, 1360-1453*, in «Mediterranean Historical Review, 7/2 (Dec. 1992), pp. 154-200. This author makes also present that in August 1360 Leonardo Contarini was not in Venice, while he was there the previous and the following years.

23 N. Jorga, *Venetia in Marea neagră II*, in «Analele Academiei Române. Memoriile Sectiunii istorice», s. II, 36 (1914), pp. 1058-1118, in particular pp. 1101, 1105-1107, 1117-1118; *The Morosini Codex*, vol. 1, pp. 189-190; Colin Imber, *Before the Kapudan Pashas: Sea Power and the Emergence of the Ottoman Empire*, in *The Kapudan Pasha. His Office and his Domain*, ed. by Elizabeth Zachariadou, Rethymnon, Crete University Press, 2002, pp. 40-59.

In the meanwhile Timur (1370-1405) was approaching from the East to fight against the Ottomans. In 1401 other news reached Venice. On 11 April a man from Enez told to Cretan authorities that Bayezid had just left Bursa to go towards Sivas, that had been conquered by Timur; that in Balat and Ayasoluk Turks were preparing big and small ships (*ligna* from eight to twenty thwarts) and had appointed as captain a former Christian from Chios whose name was *Atessy* (Ateşçi/naut. stoker) and moreover, that Bayezid had ordered to build nine galleys and other boats in Gallipoli and to pay the soldiers for three months. On 10 September the Genoese Jacopo de Ecado told that on 24 August the Byzantine ambassadors, the Genoese envoy and the Venetian *bailo* had left Constantinople to go to Bursa to discuss of peace with prince Süleyman's mother, that Timur's son and Bayezid's son had fought near Sivas and that in Gallipoli no galley had been left but all had gone near Salonica. On 3 March 1402 another person from Enez reached Crete and stated that Bayezid had ordered to disarm his ships and galleys that were in Gallipoli and to dismiss all the soldiers, while some Turks were arming twelve ships (*ligna*) in Balat and eight ones in Ayasoluk to make naval raids by themselves because they preferred to be on the sea rather than to go to fight against Timur.[24]

After the period of interregnum, Turks began to re-organize their fleet. Prince Süleyman made an agreement with Christians and stated that he would have kept his fleet anchored in Gallipoli.[25] According to the *Morosini* chronicle in 1412 twenty-two Turkish armed ships took a Genoese galley and killed 113 men while a few others were spared to be ransomed.[26] In 1414 two Ottoman ambassadors got on a Venetian ships, asking galleys for prince Mehmed who wanted to fight against his brother Musa; since Venetians authorities immediately refused, they decided to leave aside the idea of reaching Venice and got off in Senj on the Adriatic coast. In 1415 Mehmed I (1413-1421) had already fifty ships (*legni*) among which there were fourteen big galleys (*galee grosse*). A little later it is said that his fleet was of 112 ships and he had galleys and big brigs (*brigantini grossi*), while, on 4 December, sixty-two Ottoman *fuste* reached Euboea.[27]

On 2 June 1416 the great admiral (*capitano generale del Golfo*) Pietro Loredan who fought the battle of Gallipoli against the Ottoman admiral Çalı Bey wrote a very important letter describing what had happened. [28] He had left Bozcaada/Tenedos with ten galleys and a Venetian ambassador, Dolfino Venier, sent to the Ottoman sultan to get the freedom for some Venetian prisoners but also to try to have secret contacts with Mehmed's enemies: Mehmed II lord of Karaman, prince Mustafa and Mircea voivode of Wallachia/Eflak. Moreover, Loredan himself had had secret orders to attack Gallipoli if the Ottoman fleet was not there.[29]

The squadron arrived near Gallipoli, at the 'gate of the Janissaries' (*porta de ianasari*) where they found about two hundred Ottoman knights and other soldiers who began to throw poisoned arrows against them. They answered with crossbow arrows and artillery (*veretoni e bombarde*).[30] The following morning they raised St. Mark's flag. Then, thirty-two Turkish ships (*fusti*), the only ones that were ready, went out towards them. They had

24 Venetian State Archives, *Notai di Candia*, b. 2, Francesco Avonal; Maria Pia Pedani, *Chronicles and documents: two sources, one study* (in print).

25 Elizabeth Zachariadou, *Notes on the* Subaşı*s and the Early Sancakbeyis of Gelibolu*, in *The Kapudan Pasha*, pp. 61-68.

26 *The Morosini Codex*, ed. by Michele Pietro Ghezzo, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, vol. 4, Padova, Unipress, 2010, pp. 182-183.

27 *Il codice Morosini. Il mondo visto da Venezia (1094-1433),* a cura di Andrea Nanetti, 4 voll. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 2010, vol. 2, pp. 589, 612, 650.

28 *Il codice Morosini*, vol. 2, pp. 669-681. Fac-simile and transcription in: http://www.engineeringhistoricalmemory.com/archives/tag/gallipoli/ (26.05.2015).

29 Bombaci, *La Turchia*, p. 302.

30 About Venetian firearms, cfr. Marco Morin, *The Earliest European Firearms*, in *A companion to medieval arms and armour*, ed. by David Nicolle, Woodbridge, Boydell Press, 2002, pp. 55-62.

been frightened by a *grippo* from Lesbos. At first the Venetian squadron fled to have time to arm itself, then it went against the Turks who went aground behind Gallipoli. Pietro Loredan sent the notary Tommaso and an interpreter to express his dismay to the *kaptan-i derya [Çali Bey] and to the sancakbeyi* of Gallipoli [Saruca Paşa] who sent a Turk and a man from Ancona to answer that they did not know that an ambassador was on board and they were well disposed towards Venitians. During the night the Ottoman fleet dressed in front of the other one.

The following morning (29 May) Loredan left behind three of his galleys with the ambassador and went with the other towards land to get water, since they had received the Ottoman authorities' permission. At that moment a *grippo* crossed the space between the two fleets and began to use crossbows, bows and artillery against the Venetians. The battle began. Loredan was wounded by two arrows: one hit his jaw and nose and the other crossed his left hand. After two hours the Venetians had won. They killed Çalı Bey (*Cialasibey Zerbeth*), his nephews, many great captains together with many naval craftsmen, carpenters and rope-makers – most of them from Genoa, Catalonia, Sicily, Provence and Crete – and Greek and Bulgarian oarsmen; even the Venetian traitor Giorgio Calergi, who fought with the Turks, was killed, while about 1,100 oarsmen were made prisoners. 340 Venetians were wounded and twelve of them died – mostly drowned. Venetians captured also six galleys (*galie complide*) – among which there was Çalı Bey's one – one *galeotta* of 12 thwarts, one of 18 thwarts, three of 20, two of 22 and one of 23. Lastly, they burned five *galeotte*. Loredan wrote a letter to the *sancakbeyi* of Gallipoli (*Sabasti* in the Venetian source) who answered in Greek. Loredan did not kill one of the captains of galleys whose name was *Tangri Verenesi*. This captain wrote to the sultan saying that the fault for the battle was on the Turkish side and sent the letter to his mother, who lived in Gallipoli, saying her to deliver it to Mehmed I. Then, Loredan went to Euboea where he left his wounded seamen and the booty he had taken. He also ordered to burn other five Turkish galleys. He judged that the Ottoman ships were very well built and of a great value. He thought that in Gallipoli only one good galley had remained and some others very old and unable to sail: the whole Ottoman fleet had been destroyed.

In this way the first Ottoman-Venetian war began. The only important happening of the period of hostility was the Venetian attempt to take the castle of Lapseki on the Dardanelles, that was defended and saved by Hamza, the great vizier Bayezid Paşa's brother and the despot of Epirus Carlo Tocco's son-in-law. During this war, in 1417, the Ottomans took Antalya and the city of Vlorë/Avlonya on the Adriatic Sea[31]; in 1420 they conquered the «two Samsun», that is to say the Muslim one belonging to İsfendiyaroğlu Hıdır as well the Genoese colony that had remained without inhabitants after a great fire. Only in 1419 a new peace agreement was signed with Venice.[32] It shows that Ottomans already tried to exercise on the Marmara Sea the same control that Venetians had on the Adriatic Sea, even if their armed ships were considered under the war law if met Venetians out of the Dardanelles. Moreover, for the first time, reciprocity was stressed as regards merchants and commercial ships and Ottomans began to enjoy the same rights of Venetian subjects in the zones ruled by the doge.[33]

31 About 1385 Murad I left the two harbours of Vlorë and Durrës/Dıraç in their Christian lords' hands, who, however, became his vassals; Elizabeth A. Zachariadou, *From Avlona to Antalya: Reviewing the Ottoman Military Operations in the 1380s*, in *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, ed. by Elizabeth Zachariadou, Rethymnon, Crete University Press, 1996, pp. 227-232.

32 *Diplomatarium veneto-levantinum,* a cura di Georg Martin Thomas, Riccardo Predelli, 2 voll., Venetiis, Deputazione veneta di storia patria, 1880-1899, vol. 2, pp. 318–319.

33 Cemal Kafadar, *A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima,* in *Raiyyet Rüsûmu, «Journal of Turkish Studies», 10 (1986), pp. 191-217, in particular p.* 192.

Mehmed I died officially on 30 July 1421 (in reality he had died on 21 May, but his death was concealed for political reasons). The Ottoman Empire was much more strong than in 1413, when he had ascended to the throne. Its fleet was soon rebuilt and it soon became the lord of the Black Sea and one of the most important sea powers of the Mediterranean, strong enough to fight and win also the proud queen of the Adriatic.

KARA MÜRSEL ALP

OSMANLI'NIN İLK EMİR-İ SEVAHİLİ KARAMÜRSEL BEY'İN DÖNEMİNDE ANADOLU BEYLİKLERİ İLE VENEDİK, CENEVİZ VE BİZANS DENİZCİLİĞİ'NE BİR BAKIŞ

Mustafa HERGÜNER*

Akdeniz'de uygarlık kurmuş olan hiçbir devletin denizden ve denizcilikten uzak olması mümkün değildir. Biz bu coğrafyada denize kıyısı olan bütün uygarlıkların denizci olmalarının gerektiğini ve denizci olabildikleri sürece de uygarlıklarının devam ettiğini düşünmekteyiz. Yine bu bağlamda Osmanlı Beyliği'nin de Anadolu coğrafyası için en stratejik bölge olan İzmit Körfezi'nde hâkimiyet kurduktan sonra denizlere ve okyanuslara açılabildiğini düşünmekteyiz. Ve nitekim de böyle olmuştur.

Ancak Osmanlı Beyliği denizciliğini kurarken gerek daha önce denizlere ulaşmış olan Anadolu Beylikleri ile ve gerekse Anadolu'nun kıyılarındaki limanlarla en fazla ilişkide bulunan Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri ve onların denizcileri ile irtibatta bulunmuştur. Bunun yanında Bizans İmparatorluğu'nun Venedik ve Ceneviz gemicilerinin yanı sıra Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e ulaşmış tüm Türkmen Beylikleri ve -elbette ki- Osmanlı Beyliği ile de çok yakın ilişkisi olmuştur.

Osmanlı Beyliği, önce Selçuklu daha sonra İlhanlı devletlerinin bir "Uç Beyliği" olarak Söğüt bölgesinde kurulmuştu. Etrafı tamamıyla denize açılmış Türkmen beylikleri ile çevrilmiş olan bu coğrafya Marmara Denizi'nden Anadolu'ya giriş yolu üzerinde olması nedeniyle bu bölgedeki hükümranlık son derece stratejik bir konum taşımakta idi.[1] Osmanlı Beyliği bu şansını çok güzel biçimde kullanmıştır.

Osmanlı Beyliği denizlere ulaşmak için iki ayrı yönde hareket etti. Birinci grup Konuralp komutasında 1323 yılında Kandıra üzerinden Kefken bölgesinde Karadeniz'e ulaşırken ikinci grup yine aynı yılda ve Akçakoca komutasında İzmit'i fethederek Marmara Denizi'ne ulaştı. Osmanlı kuvvetleri İzmit'in ardından Körfez'in güney kıyılarından, Pronektus'a (Karamürsel'e) geldiler.[2]

İzmit Körfezi aslında iki bitişik bölgeden oluşmaktadır. Dil Burnu ve Hersek Burnu'nun oluşturduğu en dar yerin doğusunda kalan birinci deniz alanı Körfez'in en stratejik bölgesidir. Bu nedenle İzmit bölgesinde kurulmuş olan tersane ve deniz üssü tarih boyunca varlığını korumuş, faaliyetini sürdürmüştür. İkinci bölge ise Yelkenkaya ve Topçular ile Hersek ve Dil Burnu arasında kalan deniz alanıdır. Osmanlı Beyliği kuruluş aşamasında denizcilik yönünden bu birinci bölgede konuşlanmış ve güçlenmiştir.[3]

* Doç. Dr., Harp Akademileri, e-mail: mustabeyher@hotmail.com

1 Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması" I.C İst. 1982, s. 47-48.

2 Büyüktuğrul, s. 50.

3 Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetimizin ilk yıllarında da aynı strateji benimsenmiştir. Türk donanması Hersek-Dilburnu ekseninin doğusunda bulundurulmuştur. Hatta Mustafa Kemal Paşa Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı Ocak 1923'te bu ekseni yayımlayarak birinci deniz alanını korumaya almıştır (M.H).

Orhan Bey (1326-1362) İzmit'in ardından fütuhatına devam ederek Yalova, İznik, Mudanya ve Bursa'yı işgal etmişti. Ancak İzmit Körfezi ve Güney Marmara Kıyılarına egemen olunamaması yapılan fetihlerin kalıcılığını tehdit ediyordu. Bunun için Karesi Beyliği'nden denizcilik yönünden yardım talep edildi.[4] Beyliğin başında bulunan Karesi Bey (1303-1328) Mürsel Alp komutasında 24 gemiden oluşan bir filoyu İzmit Körfezi'ne gönderdi. Mürsel Alp veya Kara Mürsel Bey, sonradan kendi adını verdiği Pronektus'a yerleşerek burada Osmanlı Deniz Gücü'nü oluşturdu. Osmanlı Beyliği'nin ilk Emir-i Sevahili (Deniz Kuvvetleri Komutanı) Kara Mürsel Bey (1326-1328)'dir. İkinci Sevahil Beyi ise Emir Ali Bey'dir.[5] 1321-356 tarihlerinde görev yapmış olan Emir Ali Bey Hereke ve Kalolimni- şimdiki adı ile (Emirali-İmralı) adasını denizden fethederek Osmanlı Denizciliğine yeni boyutlar getirmiştir.

Emir Ali Bey Karamürsel'den yükleme-bindirmesini yaptığı Osmanlı askerleri ile Hereke'ye -şimdiki şehir iskelesinin bulunduğu yere- gelerek Hereke Kalesi'ne taarruz etmiş, burada İzmit'ten kaçan Bizans askerlerini esir ederek Hereke'yi fethetmiştir (1329). Tarihlerimizde denizden ilk fethedilen kent Hereke'dir. Meşhur ve kahraman komutanlarımızdan Aykut Alp'in oğlu ve Timurtaş Paşa'nın Babası olan Emir Ali Bey[6] daha sonra Marmara Denizi'nin en stratejik adaları olan Gemlik Körfezi'nin karşısındaki Kololimni Adası ile Erdek Körfezi'nin karşısındaki Marmara adalarını fethederek (1332) Osmanlı'nın Marmara Denizi'nde egemen olmasını sağlayacaktır. Kalolimni Adası daha sonra fatihinin adıyla ve Emirali-İmralı olarak anılacaktır.

Biz aşağıda Osmanlı Beyliği'nin İzmit'e gelip buradan denizlere ve okyanuslara açılmak üzere İzmit Körfezi'nde konuşlandığı, tertiplendiği on dördüncü yüzyılın ilk yarısında, bölgesinde ve çevresindeki beyliklerin, devletlerin denizciliğini ve bunların Osmanlı Beyliği'ne olan etkilerini inceleyeceğiz.

A- Anadolu Beylikleri'nin Denizciliği

1. Candaroğulları (1291-1461)

Karadeniz'in denizcilik yönünden en uygun bölgesi olan Kastamonu ve Sinop vilayetlerinin kapsadığı 50 bin km^2'lik bir coğrafyada 170 yıl hükümranlık sürmüşlerdir. Candaroğulları'nın 8. hükümdarı M. İskender Bey'dir (1392-1440). 48 yıl iktidar eden İskender Bey'den sonra Beylik "İskenderoğulları" olarak anılacaktır.[7] Bilindiği gibi Kastamonu (Cide ve İnebolu limanları) ve özellikle Sinop Karadeniz'in en korumalı tabi limanlarına sahip olmalarının yanında Kuzeyde Rusya'ya -Kırım Yarımadası'na- en yakın limanlardır. Özellikle Sinop'un korumalı bir liman özelliği Orta Anadolu'nun dış ticareti için denize açılan bir kapısı olmuştur. Diğer taraftan Romalılar tarafından kurulmuş olan Sinop Tersanesi Candaroğulları tarafından da geliştirildi. Sinop Kalesi'nin içinde olan dolayısıyla tabi bir koruma altında olan tersane bölgenin orman alanı olması nedeniyle kereste sıkıntısı da çekmemiştir. Burada çalışan ustalar birlikte yaşadıklarından oturdukları yer zamanla "Tersane Mahallesi" adıyla anılır olmuştu. Tersane zamanla gelişmiş aynı anda 20-25 gemi inşa edilebilecek bir kapasiteye ulaşılmıştır.[8] Sinop Tersanesi ve Limanı Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Candaroğulları Beyliği Sinop'ta kurduğu donanma ile bir tarafta Venedik ve Ceneviz donanmaları ile mücadele ederken diğer taraftan da Batı Karadeniz sahillerindeki ticaret merkezlerinin korunması ile Karadeniz'in doğu-batı istikametinde ve Kırım ile İstanbul Boğazı arasındaki icra olunan ticaret yollarının güvenliğini sağlamıştır. Candaroğulları, bu sorumluluklarını Fatih Sultan Mehmet'in dönemine kadar devam ettirmişlerdir.

4 Yılmaz Öztuna, "Büyük Türkiye Tarihi" İst. 1983 s. 25-27.
5 Sadullah Tezcan, "Türk Deniz Tarihi", Ank. 2005, s. 24-25.
6 Meydan Larousse Ansiklopedisi 3.C. s. 606-608.
7 İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Anadolu Beylikleri", Ank. 2011, s. 121-123.
8 Mehmet Ali Ünal, "XV-XVII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi" ,XIV. Türk Tarihi Kongresi Ank. 2005 s. 914-915.

Candaroğulları'na en yakın coğrafya olan Kırım bu tarihlerde Türk Hanlığı'nın egemenliğinde idi. Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin kurduğu Altınordu Hanlığı Ukrayna tahılı ile Çin'den gelen ipek ve benzeri ürünler için Kırım tabii bir iskele durumunda idi. Venedik ve Ceneviz tüccarları bu zenginlikleri Avrupa'ya taşıyor oradan da getirdikleri malları Kırım'a satıyorlardı. Candaroğulları bu deniz ticaretinden oldukça büyük paylar almıştır.[9]

Candaroğulları Kırım-İstanbul arasındaki ticaretten başka Doğu'da, Gürcistan ve/veya Trabzon'un Boğazlar yolu ile Akdeniz'e bağlantı kuran deniz nakliyatının kontrolünde büyük gelirler elde etmişlerdir. Beyliğin bir diğer geçim kaynağı da bölgede bol miktarda çıkan demir ve bakır madeni ile üretilen buğday ve tahıl ile safran, ipek ve balın Sinop ve Samsun limanlarından Venedik ve Ceneviz gemileri ile dışarıya satılması ile dışarıdan gelen sabun kumaş ve kurşunun aynı limanlarda boşaltılmasıdır.

Candaroğulları'nın Karadeniz kıyılarında egemen olduğu bu zengin limanlar Venedik ve Ceneviz'in dikkatini çekmişti. Limanlara hâkim olmak üzere her iki ülke gemilerinin oluşturduğu bir filo ile 1341 yılında Candaroğulları'na bir saldırı tertiplediler. Ancak İbrahim Bey 12 gemiden oluşan filosu ile bu saldırıyı püskürttüğü gibi Latin gemilerinin bir kısmına el koymuştu. Kaçan gemiler Kırım'a sığınacaklar daha sonra bu ülkelerle yapılan barış anlaşması ile bölge ticareti gelişecektir.[10] Bu tarihlerde Karadeniz'in güney kıyılarında üç önemli ticaret merkezi bulunmakta idi. Rum İmparatorluğu'na ait Trabzon, Cenevizlilerin kolonisi bulunan Amasra ile Candaroğulları'na ait Kastamonu ve Sinop.

Candaroğulları Beyliği'nin zaman zaman Kırım'a akınlar da düzenlemiş, hatta 1361'de Kefe limanında yaptığı başarılı akınlarla bölgeyi kontrol altına almıştır.[11] Bu arada Candaroğlu İsmail Bey'in Sinop Tersanesi'nde yaptırdığı 900 tonilatoluk gemi Fatih Sultan Mehmet tarafından çok beğenilmiş ve İstanbul'a gönderilmişti. Candarlı Beyliği 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devleti'ne katılacak, Sinop bir deniz üssü olarak daima hizmet görecektir.

2. Karesi Beyliği (1300-1348)

Balıkesir ve Çanakkale'nin Asya topraklarında (Gelibolu ve Bozcaada hariç) hükümran olmuşlardır. 24 bin km^2 civarında bir yüzölçümündeki Marmara ve Kuzey Ege'de yayılmış olan bu coğrafya[12] Karadeniz'e gidiş ve gelişi kontrol eden Çanakkale Boğazı'nı da kapsaması yönünden son derece stratejiktir. Kurdukları filo ile Bizans kıyılarına akınlar düzenlemenin yanında Çanakkale Boğazı'nın ticari gemi geçişini de kontrol etmiştir. Ancak beraber hiç bir zaman Boğaz'ın Avrupa yakasına yani her iki kıyısına hâkim olamamışlardır. Buna rağmen 1331 yılında 71 parça gemiyle Saroz Körfezi'ne gidip Enez limanına çıkarma yapmışlar, bundan on yıl sonra 1341 ve 1342 yıllarında Gelibolu'ya iki kez sefer yapmışlarsa da kalıcı bir başarıları olmamıştır[13].

Ancak bu seferler daha sonra Osmanlı Beyliği'nin Çanakkale Boğazı'nın kuzey ucundan Çardak üzerinden Gelibolu'ya geçip bu bölgeyi fethetmesinin önünü açmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Beyliği Avrupa'ya Çanakkale Boğazı üzerinden geçmiştir Karesi Beyliği Marmara kıyılarında Bizans donanmasına karşı başarılı savaşlar vermiş, Marmara adalarını fethetmiştir.[14] Esasen Karesi Beyliği'nin bir işlevi de Bizans'ın Balkanlardan gelen Sırp ve Bulgar saldırılarından korumasıdır. Bizans İmparatoru Kantakuzen Beyliği bu amaç uğrunda çokça kullanmıştır. Karesi Beyliği Bizans topraklarına yapılan akınlarda diğer

9 Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", Belleten, sayı 29 Ank. 1944 s. 191-192.
10 Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", Genel Türk Tarihi, 4.C, Ank. 2002, s. 275-278.
11 Uzunçarşılı, s. 141-142.
12 Z. Günal Öden, "Karesi Beyliği" Ank. 1999, s. 14-19
13 S. Koca, s. 256
14 A. Büyüktuğrul, s. 35

Türkmen Beylikleri ile de işbirliği yapmıştır. Özellikle 1334-1348 yıllarında Aydınoğulları Beyi olan Gazi Umur Paşa'nın donanmasına bir filo göndererek Mora Yarımadas'ına, Saroz Körfezi'ne yapılan akınlara katılmış buradan bol miktarda ganimet elde emiştir.

Ayvalık ve Edremit körfezlerinin son derece korunaklı limanlar olması Beyliğin buralarda gemi inşa ve onarım yapmasını ve üs olarak kullanmasını sağlamıştır. Karesi Beyliği Çanakkale Boğazı'nın kontrolünün yanında, Bozcaada, Gökçeada, Limni ve Midilli adalarını kapsayan Kuzey Ege'de akıncılık harekâtı da yapmıştır. Karesi Bey'in oğlu ve donanmanın komutanı Yahşi Bey 1327 yılında Marmara Denizi'nde Yassıada civarında zayıf Bizans Donanması'nı yenerek Osmanlı denizciliğinin önünü açmıştır.15 Beyliğin Çanakkale Boğazı ve Kuzey Ege'deki bu güçlü otoritesinden rahatsız olan Latinler, Papa Johannes'in desteklemesiyle 1334 yılında teşkil ettikleri bir Haçlı Donanması ile Edremit Körfezi'ne taarruz düzenlediler.

Rodos şövalyelerinin 10, Venedik Cumhuriyeti'nin 10, Kıbrıs şövalyelerinin 6 ve Fransa'nın 8 gemiyle katıldığı toplam 34 gemiden oluşan ve Venedik Cumhuriyeti'nin görevlendirdiği Amiral Pietro Zeno'nun kumanda ettiği Haçlı Filosu 1334 yılının Eylül ayında Edremit Körfezi'ne geldi. Tarihlerimizde "Edremit Savaşı" olarak bilinen bu savaşta Haçlı Donanması Yahşi Bey'in kumanda ettiği Karesi Donanması ile karşılaştı. Savaşta Karesi Donanması yenildi pek çok geminin kaybının yanı sıra Yahşi Bey'in damadının da bulunduğu 3000'den fazla asker şehit oldu. Kaçabilenler İzmir'e giderek Aydınoğlu Umur Bey'e sığındılar (Haçlılar nedense kendi kayıplarını bildirmemişlerdir). Ancak bu sırada Umur Bey Mora Yarımadası'na yaptığı seferde olduğundan Haçlılar Yahşi Bey'in filosunu İzmir Körfezi'nde de sıkıştırdı. Kendilerini İzmir Limanı kıyılarına zor atan Karesi denizcileri buradan attıkları oklarla ve hatta yaptıkları göğüs göğüse muharebelerle Haçlıların kıyıya çıkmalarını önlediler. Yunanistan'a yaptığı seferde 30 gemilik Haçlı Donanmasının İzmir Körfezi'nde Karesi Donanması'nı sıkıştırdığını öğrenen Umur Bey derhal İzmir'e döndü. Ancak Umur Bey İzmir'e geldiğinde Haçlılar İzmir'i terk etmişti.[16]

Ancak Karesioğulları kısa zamanda kendilerini toplayarak Edremit Körfezi'nde bulunan tersanelerinde yeni gemilerin inşasını gerçekleştirdiler. Yahşi Bey daha önce yaptığı gibi yine Edremit Deniz Üssü'nde her zaman harekâta hazır bir filo meydana getirdi. Çünkü Beylik bölgede yetişen ipek ve ladin (reçine) gibi önemli maddelerin dışarıya satışı ile dışarıdan gelen sabun, kalay gibi maddelerin de kabulünü Edremit limanından yapıyordu.[17] Yahşi Bey donanmasını tekrar kurduktan sonra hem bölgeyi kontrol altına almış ve hem de 1337 yılında Saroz Körfezi'ne giderek Trakya içlerine başarılı akınlar yapmıştır. Karesi Beyliği gemileri geniş karınlı, baş tarafında su çekimi az, çift direkle yelken kullanan ve aynı zamanda kürek kullanılabilen 30-40 m. boyundaki teknelerdir. Ve Osmanlı denizciliğine örnek olmuştur.

Karesi Beyliği'nin denizcilik tarihimize en büyük hizmeti Osmanlı Beyliği'nin İzmit'i fethetmesinin hemen ardından Mürsel Alp ile birlikte 24 gemi ve yeteri kadar denizci göndererek "Osmanlı Deniz Gücünün" kurulmasını sağlamasıdır. Beyliğin denizciliğimize bir başka hizmeti de güneydoğu istikametine esen rüzgâra "Keşişleme" adını vermesidir. Bursa'da yaşayan Keşişler (Hristiyan din adamları) Karesi Beyliği'nin güneydoğusunda kaldığından bu isim verilmiştir. Karesi Beyliği 1359 yılında Sultan 1. Murat tarafından Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Denizcilikte ileri seviyede olan Karesi Beyliği Osmanlı Bahriye Teşkilatı için önemli bir kaynak olmuştur. Osmanlı Devleti Karesi toprakları üzerinden Ege ve Avrupa'ya gidecektir.

15 Hayati Tezel, "Anadolu Türklerinin Denizcilik Tarihi", İst.1973, s. 44
16 Z. G. Öden s. 40-42.
17 Z. G. Öden, "Karesi Beyliği", *Türkler,* 6. C Ank. 2002, s. 782-784.

3. Saruhanoğulları (1300-1410)

Saruhanoğulları (veya Sarı Han Oğulları) Manisa ve civarında 14 bin km^2'lik bir arazi üzerine 110 yıl egemenlik kurmuşlardır.18 Beylik kurulduğunda arkasında yani doğusunda Germiyanoğulları, kuzeyinde Karesioğulları ve güneyinde Aydınoğulları vardı. Üç tarafı Türkmen beylikleriyle çevrili olan Saruhanoğulları'nın Ege denizine açılmaktan başka çareleri yoktu. Nitekim de öyle olmuştur. Saruhan Bey Çandarlı Körfezi'nde tesis ettiği tersanede inşa olunan gemilerle kurduğu donanma ile Midilli, Sakız adaları ve Foça'da egemenlik kurmuş ve buraları kontrol altında turan Cenevizliler'i vergiye bağlamıştır. Saruhan Beyliği genelde Aydınoğulları ve özellikle Umur Bey ile birlikte hareket etmiştir.

Kurduğu donanma ile Orta Ege'de egemen olan Beylik, bölgesinde ticaret yapan Venedik ve Ceneviz gemilerini kontrol ederken Foça'da bulunan şap madeninin satışından vergi almıştır. Bunun yanında Anadolu'nun ipek, bal, üzüm ve incir gibi ürettiği ürünlerin satışı yaparken bölgenin ihtiyacı olan kumaş, kalay ve sabun gibi malzemelerin Avrupa'dan limanlarına gelişini de kontrol etmiştir. Saruhan donanmasını bir başka işlevi de kontrolü altındaki Orta Ege'de yapılan deniz ticaretine güvenlik sağlamak olmuştur. Beyliğin kurucusu Saruhan Bey (1300-1345) oluşturduğu donanma ile bir Ceneviz kolonisi olan Foça'nın yanı sıra Sakız ve Midilli adalarını vergiye bağlamıştı. Foça'dan alınan yıllık 15 bin gümüş lira beyliğin en büyük geliriydi.

Saruhanoğulları donanması zaman zaman Aydınoğulları'nın unutulmaz kahramanı Umur Bey'in donanması ile gazaya da çıkıyordu. Bunun için Saruhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Bey donanmaya kumanda etmekte idi. Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve Menteşeoğulları gemilerinden oluşan "Birleşik Türkmen Donanması" Gelibolu civarına gelerek Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almış, böylece Bizans'ı Marmara'ya hapsetmiştir. Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in 1334 yılında Yunanistan Sahilleri ve Mora'ya yaptığı seferde Anadolu beyliklerinin de katılımıyla kurulmuş olan 270 parçalık "Birleşik Donanma" içinde Süleyman Bey'in donanması da bulunmakta idi.[19] Umur Bey bu büyük donanma ile Mora Yarımadası'nın çeşitli limanlarına girerek aklınlar düzenlemiş, bolca ganimet elde etmişti. Dönüş yolunda yakalandıkları fırtınadan boş bir adaya sığınan Saruhanoğlu Süleyman Bey burada Latin gemilerinin hücumuna uğramış, ancak Umur Bey tarafından kurtarılmıştı. Süleyman Bey'in Umur Beyle olan beraberliği uzun yıllar sürdü. 1344 yılında Kuzey Ege ve Marmara Denizi'ne yönelik yapılan bir sefer sırasında Süleyman Bey yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak şehit olmuştur. Bunun üzerine Umur Bey seferi yarıda keserek cenazeyi Manisa'ya getirmişti.[20] Ancak Süleyman Bey'in ölümü babası Saruhan Bey'i kedere boğacak O'nun da bir yıl içinde 1345 yılında ölümüne neden olacaktır.

Saruhanoğulları bundan sonra eski güçlerini bulamayacaklardır.[21] Bu tarihler bilindiği gibi Beyliğin kuzey komşusu Karesi Beyliği'nin Osmanlı'ya katılması ve artık Osmanlı Beyliği ile komşu olmasıdır. Osmanlı Beyliği ise daha düzenli bir devlet anlayışı taşıdığından Saruhanlılar eskiden olduğu gibi korsanlık yapamayacaktır. Buna rağmen Saruhanlılar "Ege'ye Gaza"ya devam etmişlerdir. 1364 yılında Beylik makamına geçen İshak Bey Memlukların daveti üzerine diğer Anadolu Beylikleri ile birlikte Rodos Şövalyeleri üzerine yapılan harekâta katılmıştır.[22] Osmanlılar ile iyi geçinmeyi bir Beylik politikası olarak yerine getiren Saruhanlıların bir diğer hizmetleri de Türkçenin kullanılmasına büyük önem vermiş olmalarıdır. Saruhan Beyliği 1410 yılında Osmanlı Beyliği'ne katılmıştır.

18 Y. Öztuna, "Türkiye Tarihi", 2. C İst. s. 31.
19 İ. H. Uzunçarşılı, "Anadolu Beylikleri", Ank. 2011 s. 85-90.
20 Türkmen Parlak, "Ege Denizi'nde İlk Türk Derya Beyleri", İst. 2005, s. 110-112.
21 S. Koca, s. 259.
22 Ziver Bey, "Rodos Tarihi", Çev. H. Fedai, Ank. 2013, s. 75.

4- Aydınoğulları (1300-1425)

Batı Anadolu'nun en önemli limanlarından olan İzmir ve Aydın civarında 125 yıl hükümran olan Aydınoğulları Türklere Ege Denizi'ndeki egemenliği açan en önemli Türkmen Beyliğidir. 20 bin km^{2} yi bulan bu en stratejik bölge tarih boyunca önemini korumuştur.[23] Bilindiği gibi Türkler 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'nden hemen on yıl sonra Çaka Bey tarafından İzmir yolu ile Ege Denizi'ne çıkmışlardır. Bu nedenle bölge Türklere yabancı değildir. Osmanlı İmparatorluğu da Akdeniz'e yönelik seferlerinde muhakkak İzmir civarında tekrar tertiplenmek üzere limanlama yapardı. Osmanlı Kaptan Paşalarının büyük kısmının bu bölgeden olmasının nedeni buradan gelmektedir. İzmir 1076'da Selçuk Bey'i I. Süleyman Şah tarafından fethedilmiş 1097 yılına kadar elde kalmıştı. Aradan 229 yıl geçtikten sonra Aydınoğlu Mehmet Bey 1326'da İzmir'i tekrar Bizans'ın elinden alacaktır. Aydınoğulları burada kurduğu tersane ve deniz üssü ile önce Midilli ve Sakız'a seferler düzenlemiştir.[24] Ancak beyliğin en parlak dönemi B. Umur Bey'in Aydın beyi olduğu 1334-1348 yıllarıdır.

Aydınoğulları'nın yetiştirdiği Gazi Umur Bey (veya Paşa) (1309-1348) Ege Denizi'nde egemenlik kuran ve bunun yanında Karadeniz ve Akdeniz'e seferler yapan ilk Türk Amirali'dir. Umur Bey babası Mehmet Bey'in sağlığında 1329-1334 yıllarında bile Ege Adaları'na, hatta Mora kıyılarına akınlar düzenlemişti. Aydınoğlu Mehmet Bey'in vefatı ile Beyliğin başına geçen Umur Bey tüm gücü ve hatta yakın beyliklerin katılımı ile Ege Denizi'nden Karadeniz'e akınlar geliştirdi. Yaptığı akınlarda büyük ganimetler elde etmenin yanında Bizans İmparatoru Kantakuzen ile de iyi ve faydalı ilişkiler kurdu; hatta O'nun Bizans tahtına geçmesine yardımcı oldu. Umur Bey bu bağlamda Bizans'a yardım karşılığında Sakız Adası'na egemen olmayı ve ayrıca yıllık bir "Mali Haraç" almayı sağladı.[25] Umur Bey bunun karşılığında Bizans'ı Ege Denizi'nde Latinlerin (Venedik, Ceneviz ve Rodos) saldırılarından koruyacaktı. Yeryüzünün en konuksever yani çeşitli kavimlerin daima istilasına uğramış olan adalar denizi (Ege) bu tarihlerde Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri ile Rodos Şövalyelerinin kontrolü altında idi. Umur Bey bu "Doğuştan Denizci" uluslara karşı Ege'nin kontrolünü ele geçiren ilk Türkmen Beyi'dir.

Umur Bey babası gibi Bizans İmparatoru ile iyi ilişkiler kurmuştur. 1341 yılında tahta geçen Kantakuzen'e yardım için Boğazlar'ı geçip Romanya sahillerine ve/veya Atina'ya donanmasını götüren Umur Bey'e Sakız Adası imparator tarafından verilmişti. Ancak Latinler Aydınoğulları'nın Bizans ile olan ilişkilerini olumlu bulmamakta idiler. Bu nedenle Kıbrıs, Venedik, Ceneviz devletleri ile Rodos Şövalyeleri tarafından kurulan "Birleşik Donanma" 1344 yılında İzmir Körfezi'ne gelerek şehri işgal etti. Umur Bey bunun üzerine bölgedeki (Karesi, Saruhan, Menteşe beylikleri) gemilerinden elde ettiği donanma ile Ege Adaları ve Rumeli sahillerine akınlar düzenledi. Buradan güçlendirdiği donanması ile İzmir'i tekrar fethetmek için 1348 yazında Körfez'e geldi. Haçlılarla yaptığı savaş sırasında askerlerini teşvik için ileri atıldığı bir sırada şehit oldu.[26] Umur Bey'in şehit olmasından sonra Aydınoğulları bir daha eski halini bulamayacaktır.

Umur Bey 1348 yılında İzmir'de Haçlılarla yaptığı savaşta şehit olana kadar Ege, Akdeniz ve Karadeniz'e pek çok seferler düzenlemiştir. Umur Bey Ege adalarındaki şövalyelerle ve/veya Venedik, Ceneviz, Bizans gibi Hristiyan ülkelerin donanmaları ile savaşlar yaptığından beraberinde diğer Anadolu Beylikleri'nin donanmaları da bulunmakta idi. Türkmen Beyleri'nin Deniz Güçlerini bir bayrak altında toplayıp düşman limanlarına akınlar tertipleme başarısı Umur Bey'e aittir. O'nun -bize göre- en büyük başarılarından

23 A. Büyüktuğrul, s. 38.
24 Z. Günal Öden, "Aydınoğulları Beyliği", Türkler 6.C, Ank. 2002, s. 794-795.
25 Halil İnalcık, "Akdeniz ve Türkler" Doğu Batı Düşünce Dergisi, Kasım- Aralık –Ocak 2005 sayısı Ank. 2006, s.145-147.
26 Tuncer Baykara, "Aydınoğlu Gazi Umur Bey", Ank. 1990, s. 24-29.

birisi gemilerini Ege'den Akdeniz'e geçirirken Mora Yarımadası'nın güney ucunda bulunan Korent Kıstağı'nı kullanmasıdır. Umur Bey burada bir olmazı başarmış gemilerini karadan yürütmüştür.[27] 1338 yılı başından itibaren Umur Bey'in kontrolünde olarak Menteşe ve Karesi Beylikleri Adriyatik Denizi'ne geçmek için hazırlıklara girişmişlerdi. 1339 yılı başında küçüklü büyüklü 350 gemiden oluşan Türkmen Donanması Korent (Türkler Kemre demektedir) limanına demirlemişti. 1339 yılı Temmuzu'nda donanmanın 300 gemilik bölümü yağlanmış/sabunlanmış kızaklar üzerinden kıstağı geçerek Lepanto (İnebahtı) Limanı'na gelmişti. Ancak donanma Lepanto'da fazla kalmayarak geri dönmüştü. Bir asır sonra Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sırasında gemilerini Beşiktaş'tan Haliç'e kara yolu ile geçirmesinde ilk örnek Umur Bey'in Korent Kanalı'ndaki buluşudur. O gemilerinin daha kolay geçmesi için direklere yelken de açtırmıştır. Umur Bey'in Osmanlı denizciliğine başka etkileri de olmuştur. Osmanlı denizcilerinin en büyük yemini "Umur Bey Başı için" şeklinde idi ki bu Umur'un her yönü ile örnek alındığını göstermektedir.

Henüz 25 yaşında iken Aydın Beyi olan Umur, Batı Anadolu'daki diğer beyliklerin donanmasını da emrine alarak Rodos, Mora, Selanik, Marmara ve hatta Karadeniz'de Romanya kıyılarına seferler düzenleyip buradan çok zengin ganimetlerle dönmüştür. Umur Bey'in kurduğu donanmada kullanılan gemi tipleri şunlardır:[28]

Kadırga: 25-26 kürekçinin bulunduğu, aynı zamanda mevcut iki direğine yelken de çekilen 30-40 savaşçının bulunduğu savaş gemisidir.

Iğırbar: 30-35 kürekçinin bulunduğu ve yine iki direğine yelken çekilebilen 40-40 savaşçının bulunduğu savaş gemisidir.

Köke: 50 metreye kadar boyu olan 50 civarında kürekçinin bulunduğu iki yelken direkli ama Kadırga ve Iğırbar'dan yüksek savaş gemileridir. 100'e kadar savaşçı bulunabilir.

Umur Bey kendisinin seçimini yaptığı bu teknelerle manevra gücü son derece yüksek bir savaş filosu geliştirmiştir. Bu tip teknelerden oluşturduğu 28 parça gemi ile 1329 yılında henüz 20 yaşında iken ve daha Aydın Beyi olmadan Sakız adasına başarılı bir sefer tertiplemiştir. Aydınoğulları Beyliği 1425 yılında Osmanlı Devleti'ne katılacaktır.

5- Menteşe Beyliği (1282-1425)

Aydın ve Denizli vilayetlerinin güneyi ile Muğla vilayeti ve Antalya vilayetlerinin batısını kapsayan 23 bin km^2'lik bir coğrafyada 133 yıl hükümran olmuşlardır. Bilindiği gibi bu bölge Anadolu'nun Güney Ege'ye en hâkim kısmıdır. Menteşeoğulları kurdukları donanma ile Anadolu kıyılarının hemen karşısında bulunan ve 1271'den beri Bizans İmparatoru'nun Cenevizli amiraline ancak ismen tabi bulunan Rodos, İstanköy gibi Ege Adaları'na akınlar yapmışlardır. Ve bu adaları 1310 yılına kadar ellerinde tutmuşlardır. 1310 yılında Hz. İsa'nın havarilerinde Saint Jean'a inana şövalyeler Papa'nın da yardımıyla adaları ele geçirmişlerdir. Bu akınlar sırasında Mesud Bey (1282-1318) döneminde menteşe Beyliği Rodos adasının yanı sıra Güney Ege'de de egemen olmuştur.[29]

Menteşe Beyleri genelde Cenevizliler ile ticaret yaptıklarından onlarla ittifak içinde olmuşlardır. Bu nedenle Cenevizliler, Beyliğin Rodos Şövalyeleri üzerine yaptıkları akınları da desteklemişlerdir. Ama ne var ki Papa Cenevizlilerin bu davranışını uygun bulmadığından ada Türklerin eline geçmemiştir. Buna rağmen Menteşe Beyliği Rodos Adası'na akınlar yapmaktan vazgeçmemiştir. Burada belirtmeliyiz ki Rodos Şövalyeleri Ceneviz Cumhuriyeti kadar güçlü bir donanmaya sahipti.[30] Bu nedenle Rodos Şövalyeleri

27 T. Parlak, s. 93-94.
28 A. Büyüktuğrul, s. 9.
29 Paul Wittek, "Menteşe Beyliği", Çev. O. S. Gökyay, Ank. 1999, s. 24-28.
30 İ. H. Uzunçarşılı, s. 73-75.

Papa'nın organize ettiği Türkmenlere karşı seferlere bilfiil yardımda bulunmuşlardır. 1333 yılında batı Anadolu'ya dolaşan seyyah İbni Batuta Menteşe Beyliği'ni de Muğla ve Milas'ta ziyaret etmiştir. Batuta beyliğin zenginliğini ve Mevlevi Tarikatı'ndan olduğunu anlatmaktadır.[31]

Bu tarihlerde Doğu Akdeniz'de -Suriye bölgesinde- bir başka Türk Beyliği olan Memluklar hüküm sürmekte idiler. Memlukların 1366 yılında İskenderiye'yi Haçlıların işgalinden kurtarmak için teşkil ettikleri Birleşik Türkmen Donanması'nda Saruhan, Aydın ve Hamidoğulları gemileri varken Menteşeoğulları gemileri yoktur. Bunun nedeninin Beyliğin Ceneviz ve Venedik denizcileri ile iyi ilişkilerde olmasından ileri geldiği değerlendirilmektedir. Bununla beraber Memluk Sultanı'nın Kıbrıs'a yaptığı seferlerde Menteşe Beyliği 200 civarında tekne ile Memluk Donanması'na destek vermiştir.[32] Menteşe Beyliği 1318 yılında Rodos Şövalyeleri ile yaptığı savaşı kazanarak bir müddet İstanköy (Kos) Adası'na da egemen olmuşlardır. Bazı tarih kitaplarında Menteşe Donaması'nın Girit Adası'na da akınlar yaptığı yazmaktadır. Bilindiği gibi Rodos ve bölgesinde bulunan adalar (On İki Ada) hatta Girit Adası Anadolu ile ve özellikle Menteşe Beyliği'nin coğrafyası ile ticaret yapmaktadır. Menteşe Beyi Okan Bey bölgesindeki asayişsizliği gidererek Venedik ve Ceneviz denizcileri ile anlaşmış ve böylece ekonomisini güçlendirmiştir.[33]

Menteşe Beyliği Mokri (Fethiye)'de kurduğu tersanede inşa ettiği gemilerden oluşan donanması da diğer Türkmen Beylikleri gibi Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in 1334-1348 yıllarına Ege, Akdeniz ve Karadeniz'de yaptığı seferlere katılmıştır. Beyliğin Muğla ve civarını içeren (Menderes, Fethiye, Marmaris) kıyı şehirleri limanları Anadolu'da üretilen ipek, yün pamuk, buğday, üzüm, zeytin, bal ve canlı hayvan ve deri gibi malların ihracını yaparken Avrupa'dan gelen kumaş, sabun işlenmiş mallar ile kalay ve kurşun gibi maddelerin de kabulünü sağlıyordu. Beylik genelde Fethiye Limanı'ndan yaptığı bu ticaretini umumiyetle Venedik ve Ceneviz gemicileri ve onların bağlı olduğu tüccarlarla yapıyordu. Menteşe Beyliği 1425 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.

6- Hamidoğulları Beyliği (1300-1423)

On üçüncü yüzyılın sonlarında Isparta ve Eğridir bölgesinde bulunan Hamid Aşireti tarafından kurulmuştur. Hamidoğullarının biri Isparta, diğeri Teke (Antalya) olmak üzere iki uygarlığı vardır. Biz Antalya bölgesinde 123 egemenlik kuran Beyliği incelemekteyiz. Beyliğin kurucusu Hamid Bey'in oğlu İlyas Bey'in ölümünden sonra oğullarından Yunus Bey Antalya'yı kendisine başkent yaparak ayrı bir Beylik oluşturmuştur. Ancak Isparta'nın 1391 yılında Osmanlı'ya katılmasına karşın Antalya 1423 yılına kadar egemenliğini devam ettirmiştir.[34] Türkmenlerin deniz kıyılarına gidip buralarda uygarlık kurmalarının bir nedeni de merkezî otoriteden kurtulup kendi başlarına gaza yapmak istemeleridir. Bu nedenle denize ulaşan Türkmen Beylikleri diğerlerine nispeten daha cesur ve dikbaşlıdırlar. Hamidoğulları'nın (Teke) Antalya bölgesine gelen kolu da böyledir ve geçimini korsanlıktan sağlamıştır.

Hamidoğulları da diğer beylikler gibi kurdukları donanma ile bölgelerinde denizcilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Dönemin deniz ticareti yönünden en büyük limanı olan Antalya'da kurdukları tersanede gemiler inşa etmişlerdir. Burada inşa ettikleri geniş karınlı ve Akdeniz'in sert havalarına dayanıklı, hem yelken ve hem de kürekle manevra yapabilen 12 kalyondan oluşan filoları ile bölgelerinde bulunan Rodos, Simni ve Kıbrıs adalarına seferler

31 P.Wittek, s. 67.
32 Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", Türkler, Ank. 2002, s. 731.
33 Hüseyin Kayhan, "Osmanlı Öncesi Türk Korsanları", *Doğu Batı Dergisi*, Kasım-Aralık-Ocak 2005-2006 sayısı Ank. 2006, s. 282.
34 Sait KOFOĞLU, "Hamidoğulları Beyliği"

düzenlemişlerdir.[35] Hatta 1300 yıllarında Rodos'a bir kısmı kuvvetlerini yerleştirmişlerdi. Memluk Türklerinin Suriye'ye yerleşmesi üzerine Akka'dan ayrılan Sen Jan (Saint Jean) Şövalyeleri önce Kıbrıs'a gelmiş, burada tutunamayınca Papa'nın da yardımı ile Rodos'a gelmişlerdi. Burada hüküm süren Menteşe ve Hamidoğlu Beyliklerinin kuvvetlerini adadan çıkartarak Rodos'a egemen olmuştu (1309).[36] Bu nedenle Beyliğin en büyük mücadelesi Kıbrıs'taki şövalyeler ile olmuşlardı. Hatta 1362 yılında Kıbrıs Kralı Petro'nun işgaline uğramış olan Antalya ancak 11 yıl sonra kurtarılabilmiştir. Hamidoğlu Mehmet Bey (1360-1380) şehri kurtarırken Ceneviz-Kıbrıs arasındaki rekabeti de değerlendirmiş ve Kıbrıs Krallığı'nın Cenevizlilere karşı kendisini tercih etmeleri sağlayacak biçimde bir siyaset izlemiştir. Ayrıca Mehmet Bey şehri kurtarmakla kalmamış ertesi yıl Kıbrıs'a sefer düzenleyerek Karpaz Burnu'nun doğusuna (Pentaglia) başarılı bir çıkarma harekâtı yapmış ve bolca ganimetle Antalya'ya dönmüştür.[37]

Yine bu dönemde Mehmet Bey bölgesindeki deniz alanına egemen olduğunu Antalya'daki Yivli Cami'nin giriş kapısına "Sultanü's Sevahil - Kıyıların Sultanı" ibaresini yazdırarak kendisinin bir "Denizci Beyi" olduğunu belirtmek istemiştir.[38] İç Anadolu'nun kervan yollarından birisi de Konya'dan Antalya'ya gelmekte idi. Bu nedenle Antalya bir anlamda İç Anadolu'nun denize açılan bir kapısı olmuştur. Hamidoğlu Beyliği limana gelen malların dış satımı ile dışarıdan gelen malların kabulünü diğer beylikler gibi yine Ceneviz ve Venedik gemileri ile yapmıştır. Bu arada belirtelim ki Rodos ve Kıbrıs adalarının da Anadolu ile ticareti yine Antalya limanı ile olmuştur. Hamidoğulları Beyliği 1423 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Hamidoğulları'nın Antalya'da kurdukları tersane Mısır'ın fethine (1517) kadar hizmete devam etmiştir.

B- Venedik, Ceneviz ve Bizans Denizciliği

1- Venedik Denizciliği

Bilindiği gibi Dünya Tarihi'nde en önemli uygarlıklardan birisi de "Roma İmparatorluğu" dur. MÖ 8. yüzyılda şimdiki Roma şehrinin güneyinde Tiber ırmağı civarında yaşayan Romalıların kurduğu uygarlık giderek üç kıtaya yayılmış ve tarihin en büyük imparatorluklarından birisini oluşturmuştur. İmparatorluk MS 395'te Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans İmparatorluğu) ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye ayrıldı. Bu tarihten sonra Batı Roma İmparatorluğu'nun kaderi değişti. Asıl gelir kaynağı olan Asya topraklarının bu bölünme ile birlikte kaybedilmesinden hemen sonra Afrika toprakları da Vandalların eline geçti. Nihayet MS 5. yüzyılın sonlarında imparatorluk sona erdi.[39]

Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra İtalya'da şehir devletleri oluştu. Bunlardan Cenevre şehrinde uygarlık kuran Cenevizliler ile Venedik şehrinde uygarlık kuran Venedikliler Akdeniz ticaretinde söz sahibi olarak bir anlamda Roma denizciliğinin mirasçısı oldular.

Venedik Cumhuriyeti, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bölgeye saldırılar düzenleyen Lombardlardan kaçanlar tarafından MS 6. yüzyılda kuruldu. İtalya Krallığı'na katıldığı 1866 yılına kadar 12 asır devam eden uygarlığın en parlak dönemi onuncu yüzyıl ile on altıncı yüzyıl arasındaki zaman dilimidir. Venedik donanması bu dönemde (1571yılında) Osmanlı donanmasını İnebahtı (Leponto) deniz savaşında bile yenmiştir.[40]

35 İ.H. UZUNÇARŞILI, s. 67-68
36 Rodos Şovalyeleri adada 213 yıl hüküm sürecek 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilecektir.
37 J.M. ROBERTS, "Avrupa Tarihi", Çev. F.Aytuna, İst. 2010, s. 261-262
38 Salim KOCA, "Anadolu'da Türk Beylikleri", Türkler, 6.C Ank. 2002, s. 749-751
39 Ana Brittanica Ansiklopedisi, 31.C. İst. 1994, s. 168.
40 Ana Brittanica Ansiklopedisi, 31.C. İst. 1994, s. 168.

Venedik Cumhuriyeti'nin en büyük gelir kaynaklarından birisi Avrupa'nın X-XIII. yüzyıllar arasında Müslümanlara karşı açtığı "Haçlı Seferleri" seferler olmuştur.[41] Doğu Akdeniz'de Türkmen Beyliklerine karşı açılan seferlerden bazıları yukarıda anlatılmıştır. Ancak tarihlerimizde "Haçlı Seferleri" olarak bilinen ve 1096-1291 yılları arasında 8 ayrı seferden oluşan bu savaşlar Dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Batılı Hristiyanların (Katoliklerin) Kudüs ve öteki kutsal yerleri Müslümanların elinden almak için düzenledikleri seferlere hemen bütün Avrupa ülkeleri katılmıştır. Ancak Katolik dünyası Doğu Roma İmparatorluğu'nun benimsediği ve Hristiyanlığın ikinci en kalabalık mezhebi olan Ortodoks mezhebini de benimsememiş bu mezhepten olanlara düşman gözü ile bakmıştır. Bu nedenle Haçlılar Bizans İmparatorluğu'na özellikle İstanbul'a da saldırılar geliştirmişlerdir. IV. Haçlı Seferleri (1198-1261) genelde İstanbul üzerine yapılmış ve Nisan 1204'te İstanbul zapt edilmiştir. Haçlılar (veya Latinler) 1204-1261 tarihleri arasında Bizans İmparatorluğu'na egemen olacaklardır. IV. Haçlı Seferi'nin Venedik limanlarından Anadolu kıyılarına taşınmasında Venedik Cumhuriyeti gemicileri büyük paralar kazanmıştır.[42] Haçlı Seferleri belli bir düşmana yapılan toplu bir hareket olduğundan Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını değiştirirken doğu-batı arasındaki ticareti ve bu ticaretin deniz yolu ile yapılması yönünden büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmelerden Venedik denizciliği en büyük payı almıştır.

Venedik'in bir diğer önemli kaynağı da Anadolu kıyıları ile Avrupa limanları arasında deniz ticaretini yapmasıdır. Bu uğurda Ceneviz ile sık sık çatışmaya bile girmiştir. Venedik Cumhuriyeti Bizans'ın taht kavgalarına da katılmış ve tahta geçirdiği imparatorlardan yüklü paralar da kazanmıştır. Venedik'in diğer bir işlevi de Türkmen denizciler için tertiplenen "Haçlı Donanması"na komuta etmek ve/veya organize etmek olmuştur.

Diğer taraftan Venediklilerin geliştirdiği "Venedik Kadırgaları" hem deniz ticaretinin daha verimli kullanılması ve hem de ülkelere örnek olması yani bu ülkelere Venedik Kadırgası satılması yönünden büyük kazançlar getirmiştir. Venedik Kadırgaları özetle baş taraftaki su kesimleri oldukça az olduğundan tekneler sığ sulara da baştankara edebilmekte bu suretle kolayca yükleme-boşaltma veya düşman kıyılarına askeri bir çıkarma harekâtı yapabilmekte idiler. Gemiler genişliği fazla olduğu gibi ve orta kısımlarının su kesimi fazla olduğundan hem daha fazla yük alabiliyorlar ve hem de savaş sırasında personelin ambarlarda gizlenmeleri daha kolay oluyordu. Teknelerin karınlı olması kötü hava ve deniz koşullarından daha az etkilenmelerini sağlıyordu. Tekneler genelde iki direkli olup yelken manevrası daha kolay yapılabiliyordu. 45-50 metreyi bulan Venedik Kadırgaları yelkenin yanında kürekte kullanmakta olduğundan teknelerin hem süratleri ve hem de manevra imkânları arttırılmış oluyordu. Kürekler genelde iki kişi tarafından çekildiğinden boyları uzun güçleri fazla idi. Savaş kadırgaları yuvarlak bedenli ve boyları genişliklerinin 6-8 misli idi. Böylece tekneler daha süratli oluyorlardı. 500 tonluk kadırgalar yapan Venediklilerin donanmaları çok güçlü idi.[43] Karamürsel Bey'in Osmanlı denizciliğine kattığı "Karamürsel" tipi tekneler Venedik teknelerinin daha küçük tipte (15-25 m) olanlarıdır. Bu tekneler de sığ suya kolayca yanaştıklarından asker ve malzeme nakliyatını kolayca yapabilmektedirler. Aslında XII ve XV. yüzyıllarda Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz'de dolaşan tüm teknelerde Venedik ekolu mevcuttur.

Venedik Cumhuriyeti Cenova ile yıllarca savaşmış ve nihayet 1381 yılında galip gelmiştir. Böylece Doğu Akdeniz'de büyük bir güce sahip olarak Korfu, Girit ve Mora Yarımadası'nı içine alan büyük bir devlet kurmuştur. Bilindiği gibi bu coğrafyaya daha sonra Osmanlı İmparatorluğu yerleşecektir. Ve yine belirtelim ki bu coğrafya Anadolu

41 Emle Bradford, "Akdeniz", Çev. A. Fethi, İst. 2004, s.267-271.
42 Thomas Asbridge, "Haçlı Seferleri", Çev. E. Duru, İst. 2014 (Haçlı Seferleri ile en geniş bilgi bu eserdedir).
43 Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Deniz Harp Tarihi", I.C. İst 1982, s. 7-8.

kıyıları ile ticaret yapan bir alandır. Türkmen Beyliklerinin donanmaları ile Ege adalarına yaptıkları akınlardan korunmak için Latinlerin kurdukları donanma genelde Venedikli amirallerin komutasında hareket etmiştir.

Venedik Cumhuriyeti Türkmen Beylikleri ile ticari anlaşmalar yapmıştır. Ancak elimizde ilk resmi anlaşma Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi Sultan Mehmet Çelebi ile 1419 yılında yaptığı anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre her iki ülke -karşılıklılık esasına göre- tüccarların faaliyetlerin serbestçe yapacaklardır. Bu bağlamda olarak Türk tüccarlar Venedik'te bir binada konuşlanmışlardır. Halen Venedik'te bulunan ve "Fondaco dei Turchi –Türk Ticaret Merkezi" olarak bilinen bina yıllarca Türk tüccarlarına hizmet etmiştir.[44]

2- Ceneviz Denizciliği

İtalya'nın kuzeybatı kesimine bulunan Cenova kenti dilimize Ceneviz olarak geçmiştir. Cenova Cumhuriyeti de tıpkı Venedik gibi Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kurulmuştur.[45] Şehir geçimini denizcilik ve gemicilikten kazanmaktadır, ancak Venedik gibi savaşçı olmamışlardır. 12. yüzyılda bir cumhuriyet oluncaya kadar çeşitli kavimlerin istilasına uğramıştır. Bu tarihten sonra Akdeniz'de ve hatta Karadeniz'de ticari merkezler (Koloniler) kurabilecek kadar geniş bir alanda ticaretini geliştirmiştir. 4. Haçlı Seferleri sırasında İstanbul'da bulunan Cenevizliler İstanbul ticareti ile tanışmışlardı. Haçlıların egemenliğine son veren İmparator Mikhael VIII (1261-1282) daha savaşçı olan Venediklilere karşı Cenevizlileri tutmuş ve onlarla 1266 yılında yaptığı anlaşma ile kendilerine Bizans'ta ticaret hakkı vermişti. Bu bağlamda Galata'ya (şimdiki Bankalar Caddesi) yerleşen Cenevizliler buraya ticari depo ve bürolarını kurmuş, Boğaz'daki deniz trafiğini izlemek üzere bir de kule inşa etmişlerdi. İstanbul'un fethine (1453) kadar devam eden Ceneviz Kolonisi'nin faaliyetleri daima İmparatorluk tarafından desteklenmiştir.[46] Cenevizli tüccarlar Galata'daki kolonileri sayesinde İstanbul-Avrupa ticaretini daima canlı tutmuşlardır. Venedik aynı seviyede ticaret yapamamıştır. Ceneviz Kolonisi Bizans İmparatorluğu'nun "Taht Kavgaları"na da karışmıştır. İmparator seçilmek isteyenler mesela 1378 yılında Venedik'in desteklediği Johannes Palaigos'a karşı oğlunun Bizans İmparatoru olmasını Ceneviz Kolonisi desteklemiştir.[47]

Kuzey İtalya'nın Batı Akdeniz'e açılan bu şehir devleti tamamıyla deniz nakliyatı ve/veya deniz ticareti ile uğraşmıştır. Bu nedenle çok iyi denizciler yetiştirmiştir. Amerika kıtasını keşfeden Kristof Kolomb 1451'de Cenova'da doğmuştur. Ceneviz gemilerinin Venedik gemilerinden bir farkı yoktur. Osmanlı Devleti'nin en kolay anlaştığı ve İstanbul'un fethinde büyük yararlar sağladığı Cenevizliler Altın Orda Hanlığı egemenliğindeki Kırım'ın Sivastopol şehrinde, Candaroğulları egemenliğindeki Batı Karadeniz'in Anadolu kıyılarında Amasra şehrinde ve Bizans'a ait İstanbul'da Galata ile Batı Anadolu kıyılarında koloniler de kurmuşlardır. Bu kolonileri ile Avrupa'ya ucuz buğday, mısır, incir ve pamuk ürünleri ile bakır şap gibi madenler götürürken oranın kumaş ve benzeri işlenmiş mallarını getirmişlerdir. Cenevizlilerin Bizans topraklarında ve denizlerinde bu kadar kolay yerleşip Venedik'e nazaran daha fazla ticaret yapabilmesinde kendileri Katolik olmalarına rağmen Bizans'a ait olan Ortodoks mezhebine daha bir toleranslı olmalarında aramak gerekir.[48] Nitekim Cenevizli gemiciler Ortodoks Bizans adalarına hep yerleşir olmuş ve hatta bu mezhebi -bir anlamda koruyan- Osmanlı gemilerine bile gider olmuşlardır. Foça bölgesinden çıkarılan şap madeni ve Orta Ege'de stratejik bir konumdaki Sakız Adası Cenevizlilerin en fazla mücadele ettiği konular olmuştur. Cenevizli tüccar aileleri kurdukları ticari ortaklık

44 Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten* Ank. 1968, s. 247-249.
45 Ana Britanica Ansiklopedisi, 7.C İst. 1994, s. 384.
46 Georg Ostrogorsky, "Bizans Devleti Tarihi", Çev. F. Işıltan Ank. 2011, s. 420-424.
47 David Abulafıa, "Büyük Deniz", Çev. G. Çağalı Güven, İst. 2012, s. 40.
48 Fernand Brudel, "Akdeniz", Ter. M. Kılıçbay I.C Ank. 1993, s. 42-44.

1346 yılında Sakız (Khios) Adası'nda konuşlandı. Zaten Bizans sarayına zayıf bir şekilde bağlı olan ada İmparator I. Kantakuzen'in müsaadesi ile Cenevizlilerin kontrolüne geçti. Adaya yerleşen tüccarlar faaliyetlerine 1566 yılına Osmanlı tarafından fethine kadar devam edeceklerdir. Cenevizli tüccarlar, Foça'da elde edilen şap, İzmir'den alınan yaş ve kurutulmuş meyve Avrupa'dan gelen kumaş, kalay gibi maddelerin Anadolu'ya satılması idi.[49] Sakız Adası'na Cenevizli denizcilerin yerleşmesinin Türkmenlere bir başka faydası da oldu. Cenevizli gemiciler daha fazla para alabildikleri Türkmen gemilerine geçtiler, denizciliğin ve gemiciliğin Türkmenlerde gelişmesine katkılarda bulundular.

Batı Anadolu Türkmen Beylikleri ticari ilişkilerinde tıpkı Bizans İmparatorluğu gibi Cenevizliler ile kolay anlaşmış ve onlardan çok kolay yararlanmışlardır. Bunun nedeni Ceneviz denizcilerinin veya tüccarlarının sadece ticaretle uğraşmaları ve bulundukları bölgelerde Türkmen Beyliklerinin egemenlik haklarına karışmamalarıdır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethederken Cenevizliler'den yararlanmıştır. Ceneviz Cumhuriyeti 1861 yılında İtalyan Birliği'ne katılmıştır.[50]

3- Bizans Denizciliği

Bizans İmparatorluğu MÖ. 6 yüzyılda İtalya'da Roma ve çevresinde kurulan ve giderek genişleyen Roma İmparatorluğu'nun MS. 395 yılında ikiye ayrılan ve asıl adı Doğu Roma İmparatorluğu olan uygarlıktır. Bizans (Byzantion) ise İstanbul'da Romalıların kente gelmesinden önce kurulmuş bir uygarlıktır ve özellikle siyasi, politik ve kültürel yönden etkin özellikleri vardır. İmparator Justinyen (518-527) Bizans uygarlığına olan hayranlığı nedeniyle imparatorluğun adını Bizans olarak kullanmıştı.[51]

Giderek zenginleşen Bizans İmparatorluğu özellikle XI. asırdan itibaren doğuda Türklerin batıda ise Sırpların, Bulgarların ve/veya Haçlıların -bu zenginliklerin yağmalanmasına yönelik- istilaları ile uğraştı. Ama bunlardan en etkin ve tehlikelisi IV. Haçlı Seferi tertipleyen Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u işgal etmeleri olmuştur.[52] Haçlıların İstanbul'a yani Bizans İmparatorluğu'na hâkimiyetleri 1261 yılına kadar sürdü. Bu tarihte imparator olan Mikhael VIII. (1261-1282) İstanbul'u Haçlılardan geri alarak Bizans İmparatorluğu'nun egemen olmasını sağladı. Mensubu olduğu Paleog Sülalesi imparatorluğun 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından sona erdirilmesine kadar devam etti.[53] Bu tarihlerde imparatorluk Boğazlar ve İstanbul, Selanik, Mora yarımadası, Makedonya ve Kuzey Ege adalarından ibaretti. Ve yukarıda da anlattığımız gibi doğuda Türklerin, batıda Sırplar ve Bulgarların baskısı altında idi. Ticareti ise, dünyanın en üstün denizci devletleri olan Venedik ve Cenevizlilerin elindeydi.

Bizans İmparatorluğu 1204-1261 yıllarında Latinlerin (4. Haçlı Seferi ile gelen Katoliklerin) egemenliğinde kalarak gücünden çok şey kaybetmişti. Varlığını İspanya'dan gelen savaşçı Katalanları, Venedik ve Cenevizlileri ve hatta denize ulaşan Türkmen Beylikleri ile "Denge Politikası'na Yönelik" siyasi ilişkilerle devam ettirmek istiyordu. Bu bağlamda genelde Venedik donanmalarını kullanıyorlardı. Ama imparatorluk her gün biraz daha fakirleşiyor, güçsüzleşiyordu. Mikhael'den sonra tahta geçen İmparator Andronikos II (1282-1328) mali durumun düzelmesi için çok gayret sarf etti. Vergileri arttırarak harcamaları kıstı ve 1284 yılında tasarruf amacıyla donanmayı kaldırmıştır.[54] Bu olay Ege'de kendine ait olan adalarla bağlantısını zayıflattığı gibi Doğu Akdeniz, Ege ve

49 G. Ostrogorsky, "Bizans Devleti Tarihi", Çev. F. Işıltan Ank. 2011, s. 470-472.
50 Ana Britanica Ansiklopedisi, s. 385.
51 Meydan Larousse Ansiklopedisi, 2.C İst. 1964, s. 428-429.
52 T. Asbridge, s. 562-564.
53 M. Larousse Ansiklopedisi, 2.C s. 430
54 Hüseyin Kayhan, "Osmanlı Öncesi Akdeniz ve Çevresinde Türk Korsanları". *Doğu Batı Dergisi*, Kasım-Aralık-Ocak 2005 2006 sayısı, Ank. 2006, s. 281.

Karadeniz'de korsanlık faaliyetini arttırdığı gibi boşta yani işsiz kalan Bizans gemicilerinin korsanlık yapmak ve/veya Türkmen Beyliklerinin yanlarına çalışmalarına neden olmuştur. Türkmen Beyliklerinin ve özellikle Osmanlı Beyliği'nin denizcilikte kolay ilerlemelerinin en büyük nedenlerinden birisi de budur. Bizans denizcileri Osmanlı Denizciliği'ne pek çok katkılarda bulunmuşlardır.

Esasen Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorlukları Hristiyan dininin iki çok önemli ve güçlü mezhebini temsil ettiklerinden siyasi sınırları devletin gücünü göstermiyordu. Ortodoks mezhebinin temsilcisi olan Bizans İmparatorluğu'nda Ruhani lider Ortodoks Patriği İstanbul'da idi ve Patriklik Rusya, Kafkasya ve Balkanlar'da bulunan kiliselerin başı olduğundan bu coğrafyalarda son derece etkindi. Zaten Katolik Avrupa'nın Ortodoks Bizans'a yandaş olmamasının ve Türk istilaları ile giderek küçülmesinin bir nedeni de buydu. Avrupa Türk istilalarında -İstanbul'un fethi dâhil- Bizans'a yani Ortodokslara yardım etmemiştir. Zaten Bizans İmparatorlarının özellikle 1261 yılından itibaren temel amaçları ülkenin gelişmesi filan değildi. İstanbul'da tahta geçmek için her türlü fedakârlığı yapmakta, bu uğurda -genelde- Türkmen Beyliklerini kullanmakta idiler. Umur Bey'in başarılarını altında Bizans'ın bu acı ihtirasları vardır.

Bu nedenle Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi olan XIV. yüzyılda Bizans denizciliğinden söz edilemez. Bizans donanmasının gemi tipleri Venedik ve Ceneviz gemilerinin hemen aynısıdır. Zaten 1204-1261 yıllarında bu Cumhuriyetlerin işgalinde kalmakla gemileri de işgalcilerin yönetiminde olmuştur.[55] İzmit Körfezi'nin en dar yeri olan Dil Burnu ve Hersek Burnu'nu tahkim etmiş olan Bizans Devleti Osmanlı'ya -denizden olan- İstanbul'a ulaşımını engellemiştir. İmparator Kantakuzen 1350 yılında özellikle İstanbul Boğazı'nı kontrol eden ve geçen gemilerden büyük vergiler alan Cenevizlilere karşı bir donanma yapmayı planlamıştır. Devlet hazinesi "tamtakır" olduğundan imparator özel servet sahibi zenginlere başvurmuş ancak donanma yapacak kadar bir parayı bulamamıştı. Bunun üzerinden Boğaz geçişinden alınan gümrüğün %87'sini alan Cenevizlilere gitmesini engellemek için gümrük tarifesini değiştirmiştir.[56] Osmanlı Beyliği'nin gerek Karesioğulları'na ait Çanakkale Boğazı'nın doğu kıyılarına yerleşmesinde ve gerekse Gelibolu'ya yani Avrupa yakasına geçmesinde donanması olmayan Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir engellemesi ile karşılaşmamıştır. Bunun en büyük nedeni "taht kavgalarından bunalan" imparatorların bir taraftan İspanya'dan gelen savaşçı Katalanları diğer tarafta Batı Anadolu'da denizle buluşan Türkmen Beyliklerini kendi amaçları için -ama ülke menfaatlerine karşı- kullanmaları olmuştur. Öyle ki başta Ege adaları -mesela Sakız Adası veya Balkanlardaki toprak parçaları kendi menfaatleri için Türkmen Beylerine verilmiştir.[57]

Osmanlı Rumeli'ye geçişinde işte bu Bizans'ın hükümran olduğu Balkanlarda otorite sağlayamaması vardır. İmparator Kantakuzen Selanik'i Sırp işgalinden kurtulmasını sağlamak için Süleyman Bey'in 1349'ta 10 bin askerle ve 22 gemiyle Çanakkale'nin kuzeyinden -Gelibolu'dan- Rumeli'ye geçmesini istemiştir. Osmanlı'nın Rumeli seferlerine giderken Boğaz geçişlerinde Bizans'ın kolaylık göstermesinin nedeni buradan kaynaklanmaktadır. Yine aynı imparator 1351 yılında Cenevizlilere karşı Venediklilerle iş birliği yaparak rakiplerine karşı tahtını güçlendirmiştir.[58]

55 Sadullah Tezcan, "Türk deniz Tarihi", Ank. 2005, s. 20.
56 G. Ostrogorsky, s. 485.
57 Z. Günal Öden, "Karesi Beyliği", Ank. 1999 s. 20.
58 Feridun Dirimtekin, "Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi*, II .Cilt. Ank. 1973, s. 577-579.

D- Sonuç

Osmanlı Beyliği'nin cihan devleti veya diğer bir deyişle imparatorluk olması Karamürsel Bey'in Emir-i Sevahil (Kaptanı Derya) makamı ile başlar. Osmanlı denizlere yönelmekle güçlenmiş, büyümüş ve üç kıtaya yayılan ve 20 milyon km^2'yi geçen coğrafyada egemenlik kurmuştur. Osmanlı Beyliği gelişip büyümesinde iki büyük strateji uygulamıştır. Bizans'ı yani O'nun Ortodoks kiliselerini sahiplenme ve Anadolu'nun kıyılarındaki Türkmen Beyliklerinden yararlanma. Ancak bunları yaparken son drece dürüst, adil ve insancıl davranmıştır. Bu nedenle Osmanlı hiçbir zaman işgali olmamış, aksine Fatih olmuştur.

Bilindiği gibi Bizans İmparatorluğu Ortodoks mezhebinden olduğundan Katolik olan Batı Roma ile anlaşamıyordu. Bu anlaşmazlık Batı Roma'nın parçalanmasından sonra da devam etti. Haçlı seferlerine Hristiyanların sadece Müslümanlara karşı savaşmaları olarak bakmamak gerekir. Haçlılar o dönemin en zengin uygarlığı olan Bizans İmparatorluğu'nu da yağma etmişlerdir. Osmanlı Beyliği bu ince stratejiyi iyi kavradı ve Bizans ve Ortodoks kiliselerini sahiplendi. Ve hatta gerek evlilikler yaparak ve gerekse ünlü Bizans Beylerine savaşlarda kazanılan ganimetlerden büyük paylar vererek onları kendi yanına çekmesini bildi. On dördüncü yüzyıldan itibaren kesintisiz bir şekilde büyüyen, On altıncı ve on yedinci yüzyılda en geniş şeklini bulan Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası adeta bir Ortodoks kiliselerinin yayıldığı coğrafyadır. Burada ilave edelim ki Bizans'ın 1284'de tasarruf amacıyla donanmasını lağvetmesinden sonra boşta kalan Bizans denizcileri Türkmen Beylikleri ve Osmanlı Beyliği gemilerine geçtiler. Osmanlı bu Rum gemicilerden çok yararlandı. Hatta bu katılımcılara Osmanlı'nın uygar devlet anlayışından etkilenen Venedik ve Ceneviz denizcilerini de katmak gerekir. Osmanlı donanmasında Müslümanlığı kabul etmiş İtalyan denizciler hep var olmuştur.

Osmanlı Beyliği'nin İzmit Körfezi'ne yerleşmeye başladığında Batı Anadolu ve Batı Karadeniz kıyılarında Türkmen Beylikleri hüküm sürmekte idi. Ve Karadeniz'de Kırım Yarımadası, Ege'de tüm adalar ve Girit adası ve hatta Akdeniz'de Kıbrıs, Türkmen denizcilerinin akınlar geliştirdiği ve ilgili deniz alanlarında egemen oldukları bir dönemdir. Bu olgulara Aydınoğlu Umur Bey'in 1324-1348 yıllarında kurduğu ve Türkmen Beyliklerinin de desteklediği donanma ile bütün bu deniz coğrafyasında egemenlik kurduğunu da ilave etmek gerekir. Burada belirmeliyiz ki Ege ve Doğu Akdeniz'e yapılan bu akınlar Türkmen Beyliklerine denizleri ve denizliği öğretmiştir. Bu arada Fernand Brudel'in bir değerlendirmesini nakledelim: denize çıkan Türkmenler merkezî idarenin otoritesinden kaçan ama son derece cesur ve maceracı Türkmenlerdir. Bu nedenle adalar denizine (Ege Denizi) geldiklerinde cesaret ve fedakârlıkları ile bölgede kolayca hâkimiyet kurdular. Osmanlı Beyliği bu beyliklerle açıktan savaşmak yerine birleşmeyi tercih etmiştir. Bu suretle Osmanlı Beyliği sadece toprak kazanmamıştır. Denizciliği öğrenmiş olan bu cesur ve maceracı Türkmen Beyliklerinin bütün birikimlerinden de yararlanmıştır. Osmanlının ilk donanması bu Türkmen Beyliklerinin potansiyeli ile kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi Haçlı Seferleri'nin devam ettiği yıllardır. Venedik limanlarından Doğu Akdeniz limanlarına deniz yolu ile yapılan seferlerde doğu batı arasında ticaret de canlanmıştır. Türkmen denizcilerinin geçim kaynağı olan bu deniz ticareti Osmanlı Beyliği'nin sorumluluğuna geçmesiyle daha güvenli bir ortam bulmuştur. Avrupa'nın Osmanlı'yı zaman zaman desteklemesinde Beyliğin sorumluluk bilincindeki bu denizcilik anlayışıdır.

Özetlemek gerekirse Osmanlı Beyliği'nin cihan devleti olmasında İzmit Körfezi'nde konuşlanmasının ve bu konuşlanmada Karamürsel Bey'in çok büyük katkıları vardır. Bu dönem yukarıda da anlattığım gibi Haçlı Seferleri'nin deniz ticaretine getirdiği yeni

boyutlar ve Katolik-Ortodoks çatışmaları ile daha önce denize çıkan Türkmen Beyliklerinin Anadolu kıyılarında egemenlik kurduğu bölgelerini öğrendiği hatta otoritelerini pekiştirdiği yıllardır. Osmanlı bu faktörü de en pragmatik bir biçimde değerlendirmesini bilmiştir.

BEYLİKLER DÖNEMİ TÜRK DENİZCİLİĞİ VE AMİRAL KARA MÜRSEL ALP

Hüseyin KAYHAN*

Giriş

Sadece karalara hâkim olmakla, çevresi denizlerle kaplı bir yarımada görünümündeki Anadolu'yu uzun süre elde tutmanın imkânı yoktu. Bu durumu gören Selçuklular, 1176 yılında kazanılan Miryokefalon savaşı ile Bizans karşısında kesin başarıyı sağladıktan sonra siyasi ve ticari kaygılar sonucu denizciliği ön plana çıkardılar. Bu politikanın ilk uygulayıcısı olarak görünen II. Kılıç Arslan 1182 yılında doğu Akdeniz'deki önemli liman şehri Antalya'yı kuşatmış ise de fethedememişti.[1] Bu şehrin fethi Mart 1207 tarihinde Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından gerçekleştirildi.[2] Antalya, fetihten bir süre sonra iç ayaklanma ile tekrar Hıristiyanların eline geçmiş ise de, İzzeddin Keykâvus 1216 yılında bu şehri tekrar geri almayı başarmıştı.[3] Alâeddin Keykubâd, 1223 tarihinde Alâiye'yi fethederek doğu Akdeniz'de ikinci bir liman şehrine sahip olmayı başardı.[4] Karadeniz'de de önemli gelişmeler yaşandı: 1178 yılında alınarak, bir müddet hâkim olunduktan sonra Trabzon Rumlarına kaybedilen Samsun, 1194'ten az önce Rükneddin Süleymanşah tarafından tekrar geri alındı.[5] Ardından, İzzeddin Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethetti.[6] Sonuçta, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Selçukluları Akdeniz ve Karadeniz'deki önemli limanları hâkimiyetine almak suretiyle, XI. yüzyılın sonlarında geri çekildiği sahillere yeniden dönmüş oluyordu. Bu şehirlerde kurulan tersanelerde kısa sürede büyük donanmalar vücuda getirilerek Türk denizciliğinin yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlandı. Böylece, yüz yılı aşan bir zaman diliminden sonra denizle buluşan Türkler, bırakmış oldukları yerden, bu sefer daha güçlü bir şekilde tekrar başladılar.

Antalya'nın ikinci defa fethi sırasında, şehrin aynı anda denizden de muhasara edildiği surların kitâbelerinde belirtilmektedir.[7] Bu da, o sırada Selçuklu donanmasının var olduğu anlamına gelir. Bu donanma muhtemelen ilk fetih sırasında şehrin tersanesinde ve bu fetihten iki yıl önce fethedilen Sinop tersanesinde yapılan gemilerden oluşmaktaydı. Alanya'da kurulan üzeri kapalı büyük tersane ise, büyük gemilerin emniyetli ve gizli bir

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, e-amil: hukaturk@hotmail.com

1 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, 283.
2 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. M. Öztürk, Ankara, 1996, I, 115-119.
3 İbn Bîbî, I, 162-167.
4 İbn Bîbî, I, 258-267.
5 C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000, 62; A. Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrates, c. 979 – c. 1653", *University of Birmingham Historical Journal*, XII (1970), 170.
6 İbn Bîbî, I, 168-173.
7 A. Tevhid, "Antalya Surları Kitâbeleri", *TTEM*, IX/86, 165-176.

şekilde inşa edilmesine müsait muazzam bir tesis idi.[8]

III. Aleksios (1195-1203) zamanında Bizans'ın sahil bölgeleri devamlı olarak korsanların yağma akınlarına uğramaktaydı. Çöküşün eşiğine gelen Bizans Devleti bu saldırıları önleyemiyordu.[9] Dolayısıyla, doğu Akdeniz sahillerinde kazanılan Antalya ve Antakya gibi önemli limanlar, aynı zamanda Türk korsanlarının da merkezi durumuna gelmişti. Buralardaki Türk denizcileri, bölgenin yerli denizcileri ile birlikte ortak deniz seferlerine çıkarak doğu Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. 1204 yılında yaşanan IV. Haçlı Seferi sonucu İstanbul'un Latinlerin eline geçmesi ve yaklaşık yarım asır sürecek bir ara dönem sebebi ile denizler tamamen kaderine terk edilince, durumdan yararlanan Türkler, yerli denizcilerden gemi yapma teknikleri ve denizcilikle ilgili incelikleri öğrenerek doğu Akdeniz'in korkulu rüyası olmaya başladılar. Tarihi kaynaklara ve destanlara da yansıyan gâzilik idealleri ile dolu olan bu korsanlar, faaliyetlerini bütün Ege ve doğu Akdeniz'de sürdürdüler.

Venedik Cumhuriyeti ile Kıbrıs Krallığı gibi denizci ve tüccar devletler korsanlardan o kadar yılmışlardı ki, bunu Türkiye Selçukluları ile yaptıkları ticari ahid-nâmelerde gündeme getirmekteydiler. 1214 yılında Kıbrıs Krallığı ile yapılan antlaşmanın maddelerinden birisi bunu ihtiva etmekte, korsanların ele geçirdikleri gemilerin içindeki insanlar ve mallarla birlikte karşı tarafa teslimi istenmekteydi.[10] Buna benzer hükümler 1220 tarihli Selçuklu-Venedik ticaret antlaşmasında da bulunmakta ve Venedikliler kendi ticari gemilerini içindeki insanlar ve mallarla birlikte denizde korsanlara karşı emniyet altına almaktaydılar.[11]

XIII. yüzyılın ortalarında Türkiye'nin Moğollar tarafından istilâsı olayı, her ne kadar Selçuklu Devletini etkisiz hale getirmiş ise de, denizlerdeki korsanlık faaliyetlerini durduramamış, Türk korsanlarının faaliyetlerini devam ettirmelerini önleyememişti.

İstanbul'un Latin hâkimiyetinden kurtarıldığı 1261 yılından sonra Venedik ile ilişkilerini sürdüren Bizans imparatorları, Ege Denizinde yapılan ve o sırada oldukça yaygınlaşmış bulunan bütün korsanlık faaliyetlerini desteklemeğe başladılar. Sadece onlar değil, aynı zamanda ileri gelen bütün Bizans aristokratları da bu korsanlık faaliyetlerine destek olmakta, hatta onlarla ortaklık kurmaktaydılar. Böylece, kimisi imparatorların ve Bizans aristokrasisinin emrinde çalışan, kimisi de bağımsız çapulculuk yapan bu korsanlar, XIV. yüzyılın ikinci yarısında bütün Ege'de, başta Venedik olmak üzere, İtalyan şehir devletlerinin ticaret gemileri için büyük tehdit oluşturdular. Bu korsanlar Rumlar, İtalyanlar ve Türklerden oluşmakta idiler.[12]

1278 yılında Efes'in güneyinde Ania'da üs kurmuş olan Salâheddîn (Saladinus) adlı, muhtemelen bir Türk korsan reisi yaptığı faaliyetler ile tanınmıştı. Türk korsanlarının saldırıları XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kiklad adaları, Marmara ve Karadeniz'e kadar uzanmıştı.[13] Bu dönemde doğu Akdeniz kıyılarında denizcilik faaliyetleri ve bununla ilgili olarak korsanlık faaliyetlerinin devam ettiğine en büyük delil olarak, bölgeden giden denizcilerin bu yüzyılın sonunda Muğla ve Milas'ı ele geçirerek Menteşe Beyliği'ni kurmalarını gösterebiliriz.[14]

XIII. yüzyıldaki Türk deniz korsanları arasından büyük amiraller çıkmadı. Bu durum onların denizlerdeki başarılarını etkilemiş ve faaliyetleri Rum ve İtalyan korsanlarının

8 S. Loyd, D. S. Rice, *Alanya ('Alā'iyya)*, çev. N. Sinemoğlu, Ankara, 1989, 18 (Resim 5).
9 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara, 1981, 372.
10 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,* Ankara, 1988, 112-113; Ş. Turan, 167.
11 O. Turan, *a.g.e.,* 127; Ş. Turan, *Türkiye - İtalya İlişkileri I - Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara, 2000, 170.
12 Donald M. Nicol, *Bizans'*ın Son Yüzyılları (1261-1453), çev. Bilge Umar, İstanbul, 1999, 190-191.
13 John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, çev. F. Tayanç, T. Tayanç, İstanbul, 2004, 166; C. H. İmber, "Osman Gazi efsanesi", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 105.
14 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986, 44 vdd.

gölgesinde kalmıştı. Doğu Akdeniz, Ege ve Marmara'da büyük başarılara imza atmaları ancak bu yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin batı Anadolu'daki sahil şeridine hâkim olup, buralarda Teke, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi, Candar gibi bağımsız denizci beylikler kurmaları ile mümkün olabildi.

I. Beyliklerin Denizcilik Faaliyetleri

XIII. asrın ortalarında yaşanan Moğol istilâsı ile çöküşü başlayan Türkiye Selçukluları Devleti'nin bu yüzyılın sonlarında fiilen son bulması, özellikle batıdaki sınır bölgelerinde yaşayan güçlü Türkmen guruplarının, beylerinin idaresinde küçük devletler kurmalarına sebep oldu. Akdeniz'den Karadeniz'e kadar uzanan bütün Batı Anadolu bu şekilde kurulmuş çok sayıda "Beylik" denilen devletlerle doldu. Bunlar, bulundukları bölgede başta Bizans Devleti olmak üzere, Anadolu'da halen hatırı sayılır bir güç olan Moğollar ve kıyılarda Latin güçleri ile mücadeleler ettiler. Özellikle Marmara ve Ege kıyılarında kurulmuş bulunan Aydın, Saruhan, Karesi ve Osmanlı Beylikleri Bizans Devleti ile ilişkilerini yoğun bir şekilde devam ettirdiler. Bu ilişkiler, çoğu zaman Türk beyliklerinin topraklarını genişletmek için Bizans topraklarına saldırarak, onların şehirlerini ve diğer yerleşim yerlerini ellerine geçirmeğe çalışmaları şeklinde gelişmesine rağmen, bazen de Bizans taht mücadelelerinde taraf olarak taht iddiacılarına destek vermeleri siyasetine büründü.

Bizans imparatoru II. Andronikos'un uzun iktidarının (1282-1328) ortalarında batı Anadolu'da sahiller Türklerin eline geçerek buralarda denizci beylikler kurulmuştu. Kıyıların kolayca Türklerin hâkimiyetine girmesinin en belirgin sebeplerinden birisi, 1283 yılından itibaren Bizans donanmasının yüksek maliyetinden ötürü ortadan kaldırılması oldu. Büyük bir ekonomik kriz içinde olan Bizans Devleti, kendisi için hayati önemi olan donanmasını yüksek maliyetinden ötürü savaş dışı bırakmış, denizden gelebilecek olası bir tehdidi bağlaşığı Cenevizlerin donanması ile ortadan kaldıracaklarına inanmışlardı. Ege adaları İtalyanların ve korsanların insafına terk edilmiş, önem verilmemesi sebebiyle gittikçe zayıflayan ve bakımsız kalan gemileriyle eskinin büyük başarılarıyla avunmaktan başka bir şey yapamayan Bizans donanması ve gemicileri işsiz kaldıkları için İtalyanların ve Türklerin hizmetine girmişlerdi. XIV. yüzyılın başında Türklerin Ege kıyılarına ulaşarak donanmalar kurmaya başlamaları deniz gücünü yitiren Bizans için büyük darbe oldu.[15]

Ege'deki II. Andronikos, süratli yükselişlerini de önleyemediği önleyemedi. Türk ilerleyişini durdurmada aciz kaldığı için çareyi Avrupa'daki savaşçı unsurlardan yardım istemekte buldu. Bu amaçla Alan ve Katalan birlikleri Anadolu'ya getirilmek suretiyle Türklerin karşısına çıkarılmış ise de, bu silah bir müddet sonra geri teperek Bizans toprakları için tehdit oluşturmağa başlamıştı. Özellikle Katalanlar uzunca bir süre Bizans'ın ve denizlerde hâkimiyet kurmağa çalışan İtalyan cumhuriyetlerinin baş belası oldular. 1304'te Katalanlarla mücadele eden Türkler, 1311 yılı geldiğinde onlarla birlikte korsanlık yapmağa başladılar.[16]

Denizci beyliklerin en az bilinen yönleri ekonomik faaliyetleridir. Onların Suriye, Mısır, Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar ve Kıbrıs Krallığı ile yakın ticari ilişkileri oldu. Bu aktif ticaret sahillerde bu beyliklere ait bazı limanların uluslararası ticaretin merkezleri olmalarına sebep oldu. Güneyde Antalya ve Alanya limanları Suriye, Mısır, Kıbrıs Krallığı ve İtalyanlarla ticaretin yapıldığı yerlerdi. Antalya, çok sulak bir şehirdi ve çevresindeki bostanlarda her türlü meyve, turunç ve narenciye bol olarak yetiştirilmekteydi.[17] Çok büyük bir liman şehriydi ve kalabalık Hıristiyan tüccarlar limanda, etrafı surlarla kaplı

15 Donald M. Nicol, 116.
16 P. Wittek, 57.
17 Ebî'l-Fidâ, *Kitâbu Takvîmu'l-Buldân*, Nşr. M. Reinaud, G. de Slane, Paris, 1840, 378-379.

Mînâ denilen bir mahallede ikamet etmekte idiler. Özellikle İtalyan tüccarlar Ege'de Balat ve Ayasuluğ limanlarında olduğu gibi, doğu Akdeniz'in bu önemli limanında yoğun ticaret yapmakta, biber, çivit, balmumu, şeker, bakır ve kalay getirip satmakta, karşılığında ise sabun, keten, pamuk, şap, kına, zift, ceviz, demir ve peynir almaktaydılar.[18]

Alanya, doğu Akdeniz'de Türkmenlerin yaşadığı önemli bir liman şehri idi ve Mısır'dan, Suriye'den gelen tüccarlar bu şehirde ticaret yaparlardı. Akdeniz bölgesindeki zengin orman varlığı ürünü kereste İskenderiye ve Dimyat limanlarına gönderilirdi.[19] Ayrıca, Antalya'da olduğu gibi burada da özellikle İtalyan tüccarlar gemileriyle batı Avrupa'dan mal getirip, Anadolu'dan ihraç mallarını alarak geri dönmekte idiler. Nitekim İbn Batûta'yı Lazkiye'den Alanya'ya Cenevizli bir ticaret gemisi getirmişti.[20]

XIV. yüzyılın ilk yarısında batı Anadolu beyliklerinin Mısır ile ticaretleri çok canlı idi. Mısır Memlûk Devleti, Antalya ve Alanya limanlarından gemi yapımı için gerekli kereste, zift, Hıristiyan ve paganlardan erkek ve kadın köleler, ipek ve diğer ticari mallar alırken, buna karşılık Anadolu'daki Türklere Mısır'dan baharat, keten, şeker vb. satmaktaydılar.[21]

Büyük ansiklopedist el-Ömerî, Anadolu'da ticaretin çok yaygın ve gelişmiş olduğunu söyleyerek bunun sebebini çevresinin denizlerle kaplı olmasına bağlamaktadır.[22] Hububat Anadolu'da fazla yetiştirildiği için Suriye ve Mısır'da üretilenlere göre çok daha ucuz idi.[23] Anlaşıldığı kadarıyla, ihtiyaç fazlası hububat Antalya limanından batı Avrupa'daki Hıristiyan ülkelere ihraç edilmekteydi.

Batı Anadolu'da Ayasuluği ile Balat Levant ticaretinin iki büyük merkezi idi. XIV. yüzyıl ortalarında bu iki şehre Venedik konsolosları yerleştiler. Ayasuluğ'da Türklerin tepede kurdukları şehir asıl ticaret merkeziydi. Buraya dünyanın her tarafından tüccar gelmekteydi.[24] Marko Polo, buranın önemli bir ticaret merkezi olduğunu, ülkenin diğer bölgelerinde imal edilen malların bu limana getirilerek, buradan yabancı ülkelere ihraç edildiğini, dolayısıyla ülkenin dışa açılan büyük bir pazarı olduğunu belirtir. Ona göre, Venedikli ve Cenevizli tüccarlar mal almak için buraya gelmektedirler. Hatta ülkeyi ziyaret etmek isteyenler bile ilkin buraya uğrayıp, daha sonra ülkenin iç bölgelerine geçmektedirler. Burası Batı'ya açılan tek liman olarak gösterilmektedir[25]

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış *La Relation Rhénane sur L'Orient* adlı eserden, *Ayasuluğ*'da çok sayıda Hıristiyan tüccarın bulunduğunu, bu şehrin bütün dış dünyayla ticaret yaptığını, Tataristan ve başka ülkelerden de buraya ticari eşyaların geldiğini öğrenmekteyiz.[26]

Yapılan antlaşmalara rağmen, Aydınoğulları Beyliği İtalyanlarla yapılan ticarî işlemleri kolaylaştırmak için Ayasuluğ'daki darphanede Anjou hanedanı prensleri tarafından Napoli'de bastırılmış Gigliati paralarının aynısı olan gümüş sikkeler bastırmaktaydı ve bu durum Venedik'in protestolarına sebep olmaktaydı.[27]

Ayasuluğ aynı zamanda önemli bir gemi yapım merkezi idi. Aydınoğulları Beyliği Ayasuluğ ve İzmir'de tersaneler inşa ettirerek, buralarda yaptıkları gemilerle denizlerde

18 Francesco Balducci, Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge, Massachusetts, 1936, 58.
19 İbn Batûta, I, 402.
20 İbn Batûta, I, 400.
21 Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross*, Eng. tr. Peter Lock, Farnham, Ashgate, 2011, 59; W. Heyd, *Yakın – Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara, 1975, 612.
22 İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, nşr. Kâmil Salman el-Cubûrî, Beyrut, 1971, III, 230-231.
23 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 230-231.
24 Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu",*Türkler*, ed. H. C. Güzel - K. Çiçek - S. Koca, Ankara, 2002,IX, 74.
25 *Marko Polo Seyahatnâmesi*, çev. Filiz Dokuman, İstanbul (Tarihsiz), I, 20.
26 Theodor Benfey, *Orient und Occident, insbesondere in ihren gegen seitigen Beziehungen*, I, Göttingen, 1862, 637.
27 W. Heyd, *Yakın – Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara, 1975, W. Heyd, I, 609.

Hıristiyan unsurlarla mücadele etmişlerdi. Her ne kadar 1344 yılında kıyı İzmir ile birlikte, buradaki tersanelerini de kaybetmiş iseler de Ayasuluğ'daki tersaneleri onların bu yöndeki ihtiyaçlarını karşılamağa devam etmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin anlattıklarına göre, ham ipek gibi gayet güzel bir yapıda olan Tire ipliği çok meşhur olup, binlerce yük halinde Bozdağ Yaylası'na getirilerek, buradaki temiz kaynak sularında yıkanır ve tüccarlar tarafından çevre vilâyetlere götürülürdü.[28] Balyambolu kasabasında üretilen pamuk ipliği ve bundan üretilen pamuk bezi ile dimisi çok meşhurdu.[29] Birgi, Tire tarafına doğru bağ ve bahçelerle kaplıydı.[30] Tire'de imal edilen havlular ve yastıklar çok ünlüydü.[31] Ayasuluğ'un keten ve keneviri çok meşhurdu.[32]

Balat, Menteşe beylerinin hâkimiyetine girdikten sonra ticarî ve fizikî yönden gelişmesini sürdürdü. Bu sıralarda Anadolu'nun malları için bir ihraç limanı durumundaydı. Safran, susam, bal, balmumu, halı, mazı, şap, hububat, üzüm gibi Anadolu malları Balat'a getirilir oradan Mısır'a ve İtalya limanlarına sevk edilirdi. Özellikle Sakız Adası'nda yaşayan Cenevizliler bu ticarette önemli bir rol oynuyorlardı. Aldıkları malları Mısır'a götürüyorlar, karşılığında Balat'a kumaş, sabun, kalay ve kurşun getiriyorlardı. Aslında şehir, limanın dolması sebebiyle denizden biraz uzakta kalmakla birlikte, gemiler nehir ağzından girerek buraya kolayca ulaşabiliyorlardı.[33]

Böylece Balat, XIV. yüzyılda Batı ile ticarî münasebetlerin arttığı sırada müstahkem kalesinin koruması altında bir ticaret merkezi olarak önem kazandı. Cenevizliler yanında Venediklilerde Menteşe beyleri ile sıkı ticarî münasebetler kurdular. Venedik'in Kandiye Dukası Marino Morosini'nin faaliyetleri sonucu Menteşe Beyliği ile yapılan 13 Nisan 1331 tarihli antlaşmayla Venedik tüccarına Balat'ta oturma hakkı tanındı ve ticaret yapabilecekleri bir yer ayrıldı. Ayrıca bir konsolos bulundurma izni verildiği gibi St. Nicolas Kilisesi de tahsis edildi. 1335'te iki taraf arasındaki münasebetler bozulduysa da 1337'de yapılan yeni bir antlaşma ile Venedikliler Balat'ta yeniden ticari haklar elde ettiler; hatta yeni binalar yapma hakkına da sahip oldular. İzmir'in Hıristiyan müttefik güçlerin eline geçmesi üzerine buraya yerleşen Rodos şövalyelerine karşı Balat Beyi İbrahim'in savaş hazırlıklarında bulunması, öte yandan Hıristiyan müttefiklerinin Balat'ı tehdit etmesi, ticarî menfaatlerini korumak isteyen Venedik'i,1351-1352'de donanmasını Balat ve Ayasuluğ'a gönderme zorunda bıraktı. Venedik ile 1352'de başlayıp altı yıl süren görüşmeler sonunda 1358 Ekim ayında yeni bir antlaşma yapıldı. 1337 antlaşmasını yenileyen bu antlaşma için Girit dukasının elçisi Bentiregna Traversario Balat'a gelmişti.[34]

Evliyâ Çelebi, Balat'ın Menderes Nehri'nin denize döküldüğü yerden bir top atımı uzakta sağlam bir kale olduğunu, içinde 200 tane toprak örtülü ev ve bir hanın bulunduğunu bildirir. Kalenin çevresinde oldukça fazla bağlar ve bahçeler vardır. Havası çok ağır olduğu için sağlıklı bir yer değildir ve halkı soluk benizlidir. Kalede Menteşe Beyliği zamanından kalma olduğu anlaşılan bir câmi vardır. Tire, Manisa, Aydın ve Saruhan kasabaları mallarını buradan Akdeniz'e göndermektedirler. Balat kalesi sahilden biraz uzakta olduğu için çevreden gelen gemiler Menderes Nehrinden içeri girerek şehre ulaşırlar ve alış-veriş yaparak geri dönerlerdi. Burada çok kaliteli meyankökü yetişir ve Mısır'a ihraç edilirdi. Bu, halkın en önemli geçim kaynağı idi.[35] İbn Fazlullah el-Ömerî, Evliyâ Çelebi'nin verdiği bu bilgileri doğrulamaktaydı. Onun anlattığına göre, gemiler ve kayıklar Menderes Nehri'nin

28 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Yay. Haz. Mümin Çevik, VIII, İstanbul, (tarihsiz),VIII, 566.
29 Evliyâ Çelebi, VIII, 567.
30 Evliyâ Çelebi, VIII, 567.
31 Evliyâ Çelebi, VIII, 563.
32 Evliyâ Çelebi, VIII, 553.
33 W. Heyd, I, 608; B. Darkot, "Balat", *İA,* II, 272-273.
34 W. Heyd, I, 608-609; P. Wittek, 70; F. Emecen, "Balat", *DİA*, TDVİA, 5.
35 Evliyâ Çelebi, VIII, 554.

yukarısına ve aşağısına devamlı seferler yapmakta idiler ve ırmaktan Ege Denizi'ne, denizden de Menderes Nehri'ne geçilebiliyordu. Menderes Nehri'nin geçtiği Menteşe Beyliği, Denizli Beyliği, Aydın Beyliği ve Germiyan Beyliği'ne ait topraklardan tüccarlar ve savaşçılar bu ırmağın sahilinde bulunan rıhtımları kullanarak Anadolu içerisinden Ege Denizi'ne gemileriyle ticarî ve askerî seferlerde bulunmakta idiler.[36]

II. Amiral Kara Mürsel Alp ve Osmanlı Deniz Gücünün Oluşturulması

Osmanlı deniz gücünün kurucusu sayılan Kara Mürsel Alp'in ne zaman ve nerede doğduğu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte hayatının sonraki dönemlerine ait ipuçları ve bazı ufak bilgiler vardır. Bunlardan birisi onun kimin yanında yetiştiğidir. XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi, Kara Mürsel'in Akça Koca'nın yetiştirdiği komutanlardan birisi olduğunu yazar.[37] Bu bilgiye inanmamamız için bir sebep yoktur. Akça Koca'nın tarihî şahsiyetini hatırladığımızda onun Ertuğrul Gâzi'nin komutanlarından bir Türkmen beyi olduğu, Osman Gâzi ve Orhan Gâzi'ye de büyük hizmetlerde bulunduğu, özellikle de İzmit yöresine akınlarda bulunduğu görülmektedir. O, 1328 yılında öldüğü zaman askerleri Kara Mürsel'in yanında toplanmışlardı.[38] Bu durum Kara Mürsel'in onun varisi olduğunu ve onunla Kara Mürsel arasındaki ilişkilerin derinliğini, dolayısıyla da Hoca Sadeddin Efendi'nin verdiği bilginin doğruluğunu göstermektedir. Kara Mürsel Alp'in Karesi Beyliği komutanlarından birisi olduğu yönündeki tahmini bilgilerin temelsizliği de böylece ortaya konulmuş bulunmaktadır. Yani Kara Mürsel'in Karesi Beyliği ile ilgisi bulunmamaktadır.

Muahhar olmakla birlikte verdiği sağlam bilgilerle dikkati çeken Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı ve yine önemli bir Osmanlı düşünürü ve tarihçisi olan Gelibolulu Mustafa Âlî Kara Mürsel'i Osman Bey'in komutanları arasında göstermektedirler.[39] Onun, son yıllarında Akça Koca'nın adamları arasına katıldığını sanmak yanlış olur. Aralarında uzun yıllar devam eden dostluk ilişkilerinin bulunduğunu varsaymak daha uygun görünmektedir. Bu cümleden olarak, Kara Mürsel'in Ertuğrul Bey'e olmasa bile onun oğlu Osman Bey'e hizmet ettiği ve komutanlarından birisi olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Onun Bursa'dan başlayarak İzmit'e kadar uzanan alanlarda askerî faaliyetlerde bulunduğunu, özellikle de Akça Koca ile birlikte bunu yürüttüğünü varsayabiliriz. Âşıkpaşazâde, İzmit ve İznik'e ilk saldırıların 705/1305-1306 tarihinde Orhan Bey tarafından gerçekleştirildiği yönünde bir bilgi vermektedir[40] ki, muhtemelen bahsi geçen sistemli akınlar bu tarihten itibaren başlamış ve buraların fethedildiği 1330'lu yıllara kadar devam etmiş olmalıdır.

Kara Mürsel'in üne kavuşması ise Orhan Bey zamanındaki ilk büyük fetihlerde görev alması ile olmuştur. Bunlar sırasıyla 1326'da Bursa'nın ve Yalova'nın, 1331'de İznik'in ve 1337'de İzmit'in fethidir. Özellikle İznik'in fethi ile birlikte Bizans donanmasının saldırılarından korunmak için Marmara sahillerinin güvenliğinin Kara Mürsel'in korumasına bırakıldığı anlaşılmaktadır. O, askerleri ile burada sağlam bir deniz gücü oluşturmuş ve Bizanslıların bölgeye denizden gelebilecek tehditlerini önlemiştir.[41] Ona bu görevinde Gemlik ve muhtemelen Mudanya'nın birkaç kilometre batısında yer alan Zeytinbağı

36 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 243-244.Yazar, ayrıca burada klimatoloji bilimiyle ilgili çok önemli bir tespitte bulunarak, ırmağın geçtiği yerlerde iklimi değiştirerek havayı ısıttığını söylemektedir.

37 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Haz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara, 1979, I, 63.

38 Âşık Paşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul, 1992, 40; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ,Neşrî Tarihi*, Yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, Anakara, 1995, I, 153; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter*, nşr. Ş. Turan, Ankara, 1991, 28, 41; F. Emecen, "Akça Koca", *TDVİA*, II, 224.

39 Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Sahaifu'l-Ahbar fi Vekayii'l-A'sâr*, çev. İsmail Erünsal, İstanbul, (tarihsiz), I, 79; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, Dördüncü Rükn: Osmanlı Tarihi, I. Tıpkıbasım*, Ankara, 2009, varak 12; Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata Bey, İstanbul, 2010, I, 76.

40 Âşık Paşaoğlu Tarihi, 31-32.

41 Âşık Paşaoğlu Tarihi, 39; Mehmed Neşrî, I, 153; *Oruç Bey Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2007, 16; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, (F. Gieze Neşri), Haz. N. Azamat, İstanbul, 1992, 16; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2000, 18.

tersânelerinde yaptırdığı kendi adıyla anılan gemileri yardımcı olmuştur. Burada başarılı olmasının en büyük göstergesi de bu tarihten sonra sahil şehirlerinin fethinin artmış olması ve Rumeli'ye geçişin gündeme gelmesidir.

Kara Mürsel ile ilgili tarihi olayları en teferruatlı şekilde nakleden XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi İbn Kemal olmuştur. O, Kara Mürsel'in İzmit çevresi, İznik, Yalova ve Koyunhisar kalelerinin alınmasındaki rolünü uzun uzadıya anlatmaktadır. Onun anlattıklarına göre, Kara Mürsel İzmit'e saldırarak çevresinde büyük tahribatlarda bulunmuştu. İlk saldırılarda Yalova bu saldırıların dışında kalmış,[42] sonradan buraya kadar yayılmıştı. Kara Mürsel, İzmit ile İznik arasındaki bölgede bulunan ormanlar, bağlar ve bahçelerin hepsini tahrip etmişti. Yaşadıkları yerlerde barınamayan Bizans halkı topraklarını bırakarak kaçmışlardı. Kara Mürsel bundan sonra Yalova'nın üzerine yürümüştü. Şehir var gücüyle Türk saldırılarına karşı kendini korumaya çalışmış ise de başarıya ulaşamamıştı. Bu kanlı savaşlar sonunda müdafiler aman dileyerek Yalova'yı Kara Mürsel'e ve askerlerine teslim etmişlerdi. Kara Mürsel, bundan sonra Koyunhisar'ı kuşatmış ve çetin savaşlardan sonra ele geçirmeyi başarmıştı. Bu son seferini de tamamladıktan sonra zengin ganimetlerle kalesine dönmüş ve Orhan Bey'e elçiler göndererek zaferini muştulamıştı. Orhan Bey de onun bu başarılarına karşılık olarak aldığı kaleleri kendisine tımar olarak vermiş, fethettiği yerler bundan sonra onun adı ile anılmaya başlanmıştı. O ve gâzileri bundan sonra asli görevleri olarak Yalova çevresindeki limanları Bizans gemilerinin saldırılarından başarıyla korumuşlardı.[43]

Kara Mürsel'in denizciliği ve gemi inşa tekniklerini nereden öğrendiği konusu tam aydınlığa kavuşmuş değildir. Bizans tarihçisi Pachymeres, 1300'lerin başlarında Türklerin boğazı geçip gemilerini terk ederek tehlikeye neden olmalarının an meselesi olduğundan bahsetmektedir.[44] 1304'te Bizans imparatorunun hizmetine girerek sonradan amiral unvanı alan Cenevizli korsan Andre Morisco, 1305 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda gemileriyle devriye gezerek Türklerin Gelibolu'ya geçmesine engel olmaktaydı.[45] Gemileriyle Bizans'ın Avrupa yakasındaki topraklarını tehdit eden bu Türkler kimlerdi? Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nin Anadolu yakasındaki bazı bölümlerinde hâkim olan Karesi Beyliği, sahillerdeki egemenliğini en son 1306'da Assos (Behramkale)'u alarak tamamlamıştı.[46] Sahillerde henüz gemiler yüzdürecek birikime sahip değildi. Her ne kadar o tarihlerde Menteşe Beyliği limanlarından gelen bazı gemilerin Marmara'ya kadar sokulduğu yönünde bilgiler mevcut ise de bu gemilerin burada uzun süre kalarak karşı sahillere asker indirip oralarda fetihler yapabilecek lojistik destekleri yoktu. El-Ömerî, 1330'lu yıllarda Menteşe Beyliği, Denizli Beyliği, Aydın Beyliği ve Germiyan Beyliği'ne ait topraklardan geçen Büyük Menderes Nehri'nde gemilerin ve kayıkların nehir boyunca kurulmuş olan rıhtımlardan hareketle bir uçtan diğerine devamlı seferler yaptıklarını belirtmektedir. Bu beyliklere ait tüccarlar ve savaşçılar bu rıhtımlardan hareket ederek nehir boyunca ilerleyip Ege Denizi'ne çıkmakta, doğu Akdeniz limanlarından ta Karadeniz'e kadar uzanan geniş alanlarda ticaret ve askerî seferler yapmaktaydılar.[47] Bu gemilerin Bizans'ın Avrupa yakasındaki sahillerini tehdit ettiklerini varsaysak bile, bu sahillere asker çıkararak oraları fethe girişeceklerini düşünmek çok doğru gibi görünmemektedir.

O halde Bizans kıyılarını tehdit eden bu Türk gemiciler kimlerdi? Bunlar yakın bir bölgeden gelen lojistik desteğe sahip Türk gemiciler olmalıydı. Muhtemelen, Kastamonu ile Sinop arasındaki Batı Karadeniz'de hâkim olan ve XIII. yüzyılın başlarından beri gemicilik alanında iyice ustalaşan Çobanoğulları Beyliği'ne ait limanlardan gelmiş olmalıydılar.

42 İbn Kemal, II, 6.
43 İbn Kemal, II, 36-42.
44 Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İ. B. Barlas, İstanbul, 2009, 80.
45 Georges Pachymeres, 96, dipnot 158, 159; Donald M. Nicol, 142.
46 P. Wittek, 20.
47 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 243-244.

Zira, Batı Anadolu sahillerinin fethinden çok daha önce Sinop-Kastamonu arasındaki bölge Çobanoğulları Beyliği'nin hâkimiyetinde idi ve bölgede Türkler açısından denizciliğin faal olduğu en yakın yer burası idi. Buradaki Türk denizcilik faaliyetlerinin yüzyıllarca devam ettiği ve özellikle gemi yapım teknolojilerinde ilerlemeler yaşandığı görülmektedir. Buna delil olarak XVIII. yüzyılın başlarına kadar Karadeniz'in Türkiye sahillerinde kırk dört farklı yerde gemi tezgâhının varlığını gösterebiliriz. Bunlardan Ereğli, Bartın, Amasra, İnebolu ile Gerze Batı Karadeniz'de bulunuyordu.[48] Bunların Osmanlı hâkimiyetinden önce de faaliyette olmaları kuvvetle muhtemeldir. Anlaşılıyor ki, burada XIII. yüzyılın başlarından itibaren güçlü bir Türk denizcilik kültürü ve geleneği oluşmuş, bunun sonucu olarak gemiler inşa edilmiş, denizcilik yapılmıştır. Kara Mürsel'in burada yetiştiğini ve sonradan Osman Bey'in komutanları arasına katıldığını kabul etmek daha uygun olacaktır.

Batı Karadeniz'in bir yüzyıl önceki tarihinde I. Alâaddin Keykubad'ın 1224 tarihinde Kastamonu emîri Meliku'l-Umera Hüsameddin Çoban'ı Sinop'ta kurduğu donanmayla Kırım'ın Suğdak şehrini fethetmekle görevlendirdiğini görüyoruz. Bu fethi başarıyla gerçekleştiren Hüsameddin Çoban, Batı Karadeniz'de kendi adıyla anılan bir uç beyliğinin de kurucusu olmuştu. Onun soyundan gelenler Selçuklu Devleti'nin kuzey-batısında Bizans sınırlarındaki uçlarda beylerbeyi unvanı ile görev yaptılar. Ertuğrul ve Osman Beyler Söğüt civarında yaşadıkları devirde Bizans sınırının korunması görevi Kastamonu-Sinop arasında hâkim olan bu Çobanoğulları Beyliği'ne aitti. Osman Bey'in tâbi olduğu bu beylikten koparak uçta liderliği ele alıp Bizans topraklarına karşı gazâ faaliyetine başlaması 1291'den sonra mümkün olabilmişti.[49]

Kara Mürsel Alp'ın adının Bursa ile İzmit arasındaki birçok yerleşim yerlerine ve cemaatlere verildiği Osmanlı arşiv vesikalarında görülmektedir. Bu cümleden olarak, *166 Numaralı 937/1530 tarihli Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'*nde Koca-ili Livâsı ile ilgili verilen tahrir bilgilerinde Gebze Kazasında *Mürsel Mezrası*,[50] Kandıra Kazası'nda *Mürsellü K*öyü,[51] Yalak-âbâd (Yalova) Kazası'nda *Mürsellü K*öyü[52] vardır. Yine aynı defterde Koca-ili Livâsı'nda *Mürsel* adlı cemaatten bahsedilmektedir.[53] Buna ek olarak, yine *166 Numaralı 937/1530 Tarihli Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'*nde Hüdâvendigâr Livâsı ile ilgili tahrir bilgilerinde Bursa Nâhiyesi'nde *Mürseller-i Buzurk Köyü*,[54] aynı nahiyede *Mürsel Çiftliği*,[55] Kite Kazasında *Mürseller-i Küçük Köyü*,[56] Ak-Hisâr Kazası'nda *Mürsellü Köyü*[57] bulunmaktadır. Günümüzde ise Bursa Mudanya merkezde *Mürsel K*öyü, Bursa merkezde ise *Mürseller K*öyü vardır.[58]

Görüldüğü üzere, Bursa, İzmit ve Yalova'nın değişik yerlerinde Kara Mürsel'in adı ile anılan köyler, mezralar ve çiftlikler ile bir cemaat bulunmaktadır. Bütün bunlar Kara Mürsel'in Bursa'nın fethinde rol aldığını ortaya koyduğu gibi, ta İzmit'e kadar uzanan alanlarda yapılan sistemli fetih hareketlerinde de önemli görevler üstlendiğini göstermektedir.

Her ne kadar Osmanlı kaynaklarında belirtilmese de, Kara Mürsel'in Türkmen kahramanı tecrübeli bir "Alp" olduğu anlaşılmaktadır. Büyük Selçuklular ve takipçileri Harizmşahlar devrinde alpın resmi bir unvan olarak kullanıldığı ve büyük emîrlerin bu

48 "Karadeniz-Tarih", *DİA*, XXIV, 388.
49 Yaşar Yücel, "Çoban Oğulları Beyliği", *AÜDTCF Dergisi*, XXIII/1-2 (1965), 68, 71.
50 Vr. 789.
51 Vr. 770.
52 Vr. 807.
53 Vr. 789.
54 Vr. 8.
55 Vr. 10.
56 Vr. 136.
57 Vr. 86, 88.
58 *T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Köylerimiz, 1 Mart 1968 Gününe Kadar*, Ankara, 1968, 417.

unvanı taşıdıkları görülmektedir.[59] Kuruluş döneminde Osmanlı Beyliği'nde de durum farklı değildi. Anadolu'daki Türkmenlerin atlılarından oluşan ve savaşlarda uyguladıkları askerî taktikleri ile Osmanlı fetihlerinde başlıca rolü üstlenen askerî topluluğa ait gâzilerden olan alpler,[60] Osman Bey'in ve Orhan Bey'in tecrübeli komutanları idiler ve fethedilen yeni toprakların yönetimi genelde bunlara verilmekteydi. Osmanlı fetihleri İslâmiyet'in sınırlarını Balkanların içerisine doğru genişletince "Alplar Devri" diyebileceğimiz bu devrin bütün özellikleri orada da aynı şekilde devam etti.[61]

Kara Mürsel'in ne zaman öldüğü kaynaklarda belirtilmemektedir. 1337 yılında gerçekleşen İzmit'in fethinden sonra artık Kara Mürsel'den bahsedilmektedir. 1351'de Gelibolu Yarımadası'na geçiş ve takiben gerçekleşen fetih hareketlerinde artık Kara Mürsel'den hiç bahsedilmemektedir. Bu da gösteriyor ki, bu tarihten önce o hayatını kaybetmiştir. Yani, 1337-1351 yılları arasında ölmüş olmalıdır.

Sonuç

Türkler, ekonomik sebeplerle lağvedilen Bizans donanmasının yokluğundan yararlanarak Ege ve Marmara sahillerinde kolayca hâkim olduktan sonra donanmalar kurarak denizlerdeki boşluğu doldurdular. XIII. asrın başlarından itibaren Antalya –Alanya ile Sinop – Kastamonu arasındaki yerlerde denizcilik gelenekleri oluşturan Türkler, bu birikimlerini sahillerde kurdukları beyliklerde kullanma şansı buldular. Teke, Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve Candaroğulları Beylikleri bu tecrübelerin sonucunda güçlü donanmalar kurarak bir taraftan Hıristiyan denizcileri ile mücadele ettiler, diğer taraftan da Alanya, Antalya, Balat, Ayasuluğ ve Sinop gibi limanları önemli ticaret merkezleri haline getirdiler.

Sahillerin ötesinde iç bölgelerde kurulan Osmanlı Beyliği çeyrek asır sonrasında İzmit sahillerine hâkim olarak burada ilk deniz gücünü oluşturmayı başardı. Bunda Kara Mürsel Alp'ın büyük katkısı oldu. O yaptırdığı bir buçuk direkli, sivri üçgen yelkenli, yarım güverteli olduğu tahmin edilen küçük teknelerle Osmanlı sahillerinin korunmasını üstlendi.

59 Orhan F. Köprülü, "Alp", *TDVİA*, II, 525.

60 Gallotta, A., " Oğuz efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 54.

61 M. F. Köprülü, "Alp", *İA,* I, 382, 383.

KAYNAKLAR

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530),*Hüdâvendigâr*, *Biga*, *Karesi*, *Menteşe*, *Teke ve AlâiyeLivâları*, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1995.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2000.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, (F. Gieze Neşri), Haz. N. Azamat, İstanbul, 1992.

Âşık *Paşaoğlu Tarihi*, Haz. Nihal Atsız, İstanbul, 1992.

Bostan, İdris, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, ed. H. C. Güzel- K. Çiçek - S. Koca, Ankara, 2002, X, 122-123.

Bryer, A., "A Byzantine Family: The Gabrates, c.979 – c.1653", *University of Birmingham Historical Journal*, XII (1970), 164-187.

Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000.

Darkot, B., "Balat", İA, II, 272-273.

Emecen, F., "Akça Koca", *DİA*, II, 224.

Emecen, F., "Balat", *DİA*, V, 4-7.

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Yay. Haz. Mümin Çevik, VIII, İstanbul, (tarihsiz).

Gallotta, A., "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 41-61.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, *Dördüncü Rükn: Osmanlı Tarihi*, *I. Tıpkıbasım*, Ankara, 2009.

Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*", çev. İ. B. Barlas, İstanbul, 2009.

Heyd, W., *Yakın – Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara, 1975.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Haz. İ. Parmaksızoğlu, 5 cild, Ankara, 1979.

İbn Batûta, İbn *Batûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 2 cild, İstanbul, 2000.

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. M. Öztürk, Ankara, 1996.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlik'l-Emsâr*, nşr. Kâmil Salman el-Cubûrî, 27 cild, Beyrut, 1971.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter*, nşr. Ş. Turan, Ankara, 1991.

İmber, C., "Osman Gazi Efsanesi", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 68-77.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, ed. H. C. Güzel- K. Çiçek - S. Koca, Ankara, 2002, IX, 66-88.

İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul, 2010.

"Karadeniz-Tarih", *TDVİA*, XXIV, 386-388.

Köprülü, Orhan F., "Alp", *TDVİA*, II, 525.

Köprülü, M. F., "Alp", *İA*, I, 379-384.

Loyd, S., Rice, D. S., *Alanya ('Alā'iyya)*, çev. N. Sinemoğlu, Ankara, 1989.

Marko Polo Seyahatnâmesi, çev. Filiz Dokuman, 2 cild, İstanbul (Tarihsiz).

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, *Neşrî Tarihi*, Yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2 cild, Anakara, 1995.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Sahaifu'l-Ahbar fî Vekayii'l-A'sâr*, çev. İsmail Erünsal, 2 cild, İstanbul, (tarihsiz).

Nicol, Donald M., *Bizans*'ın Son Yüzyılları (1261-1453), çev. Bilge Umar, İstanbul, 1999.

Oruç Bey Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2007.

Ostrogorsky, G.,*Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara, 1981.

Öden, Z. G., *Karası Beyliği*, Ankara, 1999.

Özdemir, Erdoğan, *Kaptan-ı Derya Kara Mürsel*, İzmit, 2004.

Pryor, John H., *Akdeniz'de Coğrafya*, *Teknoloji ve Savaş*, çev. F. Tayanç, T. Tayanç, İstanbul, 2004.

Purgstall, Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata Bey, 10 cild, İstanbul.

T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz*, *1 Mart 1968 Gününe Kadar*, Ankara, 1968.

Tevhid, A., "Antalya Surları Kitâbeleri", *TTEM*, IX/86, 165-176.

Theodor Benfey, *Orient und Occident, insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen*, I, Göttingen, 1862.

Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.

Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988.

Turan, Ş., *Türkiye - İtalya İlişkileri I - Selçuklular'dan Bizans*'ın Sona Erişine, Ankara, 2000.

Wittek, P., *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986.

Yücel, Y., "Çoban Oğulları Beyliği", *AÜDTCF Dergisi*, XXIII/1-2 (1965), 61-73.

Yücel, Y., *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980.

Zachariadou, E. A., "Karesi ve Osmanlı beylikleri: İki rakip devlet", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 243-255.

KARA MÜRSEL ALP

KOCAELİ BÖLGESİNDEN OSMANLI DONANMASI İÇİN KALYONCU TEMİNİ

Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ*

Kocaeli Sancağı Osmanlı denizciliğiyle ilgili olarak donanma gemilerinin inşasında kullanılan kerestenin temin edilmesindeki önemli rolüyle ön plana çıkmaktadır. Bölge yüzyıllar boyunca gerek Tersane-i Amire'de gerekse diğer tersane ve işliklerde inşa edilen donanma gemilerinin gövde, sütun, seren, kürek vb. parçalarının imali için gereken keresteyi sağlamıştır.[1] Ancak Kocaeli Sancağı, donanma oluşturmak için gerekli olan hammaddenin temini dışında, aynı zamanda denizcilik faaliyetlerinin bir başka önemli boyutu olarak donanmada görevlendirilecek çeşitli personelin temin edildiği bir bölgeydi. Kıyı bölgelerinde geçimlerini denizcilik faaliyetlerinden sağlayan dolayısıyla denizciliğe yatkın nüfusun çokluğundan dolayı Osmanlı Devleti donanmanın kadrolu personelinin yeterli gelmediği dönemlerde eksikleri öncelikle bu bölgelerden temin etmekteydi. Bu çerçevede Kocaeli Sancağı hem gemilerin seyr ü seferinde görev alan personelin hem de savaşçı personelin talep edildiği bölgeler arasında yer almıştır.[2] Özellikle de savaş dönemlerinde kadrolu personel dışında donanmada bir deniz sezonu görevlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan kalyoncuların temininde sıklıkla Kocaeli halkının hizmetine başvurulmuştur. Çalışmamızda 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen üç savaş döneminde (1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı ve 1798 Fransa'nın Mısır'ı işgali) Osmanlı donanmasındaki kalyoncu eksiğinin nasıl giderildiği Kocaeli sancağı örneğinde incelenerek bu konuda Kocaeli bölgesinin donanmaya katkısı değerlendirilmektedir.[3]

Donanmada Kalyoncu Sınıfı ve Kocaeli Sancağı'ndan Kalyoncu Talepleri

17. yüzyılın sonlarında Osmanlı donanmasında kürek devrinden yelken dönemine geçilirken, bu değişiklik donanmada kalyoncu olarak adlandırılan yeni bir sınıfın ortaya

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, belit33@mersin.edu.tr.

1 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire,* Ankara, 1992, sf. 102-112, 119, 148; Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları, Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770),* İstanbul 2011, sf. 224-237.

2 Örneğin 1712 yılında zahire nakli için İznikmid'de inşa edilen 50 filikada görevlendirilecek gemicilerin talep edildiği yerler arasında Yalakabad da bulunmakta olup buradan 10 gemici istenmişti, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Bahriye, 76/3601. 1769 yılında, Rusya ile savaşa hazırlanan donanma için Kocaeli'nin çeşitli sancaklarından zımmi filikacılar talep edilmişti, BOA, Cevdet Bahriye, 14/684, bkz. Tablo I. 1777 yılında ise Rodos, Midilli ve Sinop'ta inşası bitmek üzere olan ve ilkbaharda Akdeniz'e gönderilecek kalyonlar için ihtiyaç duyulan 2350 kalyoncu levendatının 500'ü İznikmid ve Adapazarı'ndan istenmişti. Kalyoncu istenen diğer yerler ve sayıları ise şöyleydi: İzmir ve Menemen (1000), Gelibolu, Eceabad, Lapseki (500), Bozcaada (100), Midilli (250), BOA, Cevdet Bahriye, 247/11428.

3 18. yüzyılın sonlarında Kocaeli sancağı şu kazalardan oluşmaktaydı: İznik, Üsküdar, Yalakabad (Yalova), Sapanca, İznikmid (İzmit), Geyve, Pazarsuyu, Sarıçayır, Ab-ı Safi, Göreler (Pazarköy/Orhangazi), bkz. Resul Narin, *XIX. Yüzyılda Adapazarı,* Sakarya 2011, sf. 21.

çıkışını da beraberinde getirdi. Uzunçarşılı, kalyoncu ocağının kuruluş tarihi olarak 1682 yılını, kaldırılmasını ise 1827 yılı olarak göstermektedir.[4] Süleyman Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî'*de esas olarak kalyon tipi gemilerin mürettebatına verilen "kalyoncu" adının bir genellemeyle tüm bahriyeliler için kullanıldığını yazmaktadır.[5] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*'da daima Tersane-i Amire'de bulunan yelkenci, topçu ustaları, tersane çavuşu gibi personele "gedikli kalyoncu" denildiğini bunun dışında her yıl sefer dönemi için kıyı bölgelerinden kalyoncu bayraklarının açılmasıyla ayrıca bayrak askeri toplandığını belirtmiştir.[6] Uzunçarşılı da kalyoncuların, yelkenli gemilerde hizmet etmek üzere her yıl donanma denize açılmadan önce çeşitli kazalardan toplanan geçici statüde bahriye personeli olduğunu belirtmekte ve özellikle bunların donanmanın daimi personeli olan levendlerle karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.[7]

Yelken döneminde de donanma gemilerinde hizmete devam eden levendler ile kalyoncu sınıfı arasındaki ayrıma 1792-98 yılları arasında Osmanlı topraklarında inceleme gezileri yapan Olivier de değinmiştir. Olivier, donanma gemilerinin tayfa ve askerini oluşturduğunu belirttiği bu iki sınıf arasındaki farkı levendlerin kıyı bölgelerinden gelen Türk ve Rumlardan oluşan daimi bir denizci sınıfıyken kalyoncuların sadece Müslümanlardan oluşan geçici statüde bir gurup olmalarıyla açıklamıştır. Ancak seyahatini yaptığı dönemde artık hepsine kalyoncu denildiğini de sözlerine ekler.[8] Çalışmamızda kullandığımız belgelerde kalyoncu tabiri donanma gemilerinde savaşçı personel olarak hizmet etmek üzere toplanan kişiler için kullanılmakla beraber *kalyoncu neferatı, kalyoncu levendatı* ve *levend* tabirlerinin bir arada, aynı anlamda kullanılması bu dönemde kalyoncu ile levend arasında bir fark olmadığını göstermektedir.[9] Fakat 18. yüzyılın sonlarında Rumların isyanından sonra donanmada artık levend ismi bırakılarak bunun yerine kalyoncu tabiri kullanılmıştır.[10]

Kocaeli'nin de dâhil olduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sancakları ile buraların dışında Rumeli, Marmara ve Batı Anadolu'nun diğer kıyı yerleşimleri kalyoncu talep edilen bölgelerdi. İlkbaharda denize açılacak donanma gemilerine kalyoncuların zamanında yetiştirilebilmesi için hazırlıklara aylar öncesinden başlanıyordu. Her yıl donanma sefere hazırlanırken tersane kaleminden ihtiyaç duyulan kalyoncu sayısı ve bunların hangi kazalardan toplanacakları belirlenir, kaptan-ı derya tarafından Bab-ı Ali'ye sunulurdu.[11] Marttan önce Tersane-i Amire'ye ulaştırılmaları beklenen kalyoncular için ocak ve şubat aylarında kalyoncu yazılacak kazaların kadı ve diğer görevlilerine emirler gönderilmekteydi. Belirlenen kazalardan kalyoncu askeri yazmak üzere İstanbul'dan ayrıca bir mübaşir görevlendirilmekteydi. 1769 Martında İznikmid, Bursa, Gelibolu ve çevresinden kalyoncu neferi yazımı için Kalyonlar Ruznamçesi 2. halifesi atanmış ve ayrıca kendisine 10 çavuş ve kendi seçeceği 5 kişi de yardımcı olarak verilmişti.[12] Merkezden atanan mübaşir ve adamları dışında her kazanın kadısı, zabitan, ayan vb. kişiler de kalyoncu yazımında mübaşire yardımla yükümlüydüler.[13]

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Ankara 1988, sf. 485-86.
5 Süleyman Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî,* (Haz. Mustafa Pultar), İstanbul 2011.
6 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat,* C. III-IV, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992, sf. 121.
7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin…,* sf. 488, 485.
8 Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi,* (Çev. Oğuz Gökmen), Ankara 1977, sf. 29. 18. yüzyılda Osmanlı donanmasındaki kalyonlar üzerine çalışmasında Yusuf Alperen Aydın, kalyoncu tabirine değinmeyip bu dönemde kalyonlarda görevli her tür personelin *levend* olarak adlandırıldığını belirtmektedir, bkz. *Sultanın Kalyonları,* sf. 295-296.
9 BOA, Cevdet Bahriye, 14/684 (Aralık 1769). Bu kullanımlara dair ayrıca bkz. BOA, Cevdet Bahriye, 254/11759 (Ocak 1770), 12/574 (Ağustos 1773), 247/11428 (Şubat 1777), 111/5391 (Ocak 1790).
10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Levend", *İslam Ansiklopedisi,* C. 7, İstanbul 1993, sf. 47. Mustafa Cezar ise H. 1245 yılına kadar belgelerde levendlere rastlandığını ifade etmektedir, bkz. a.g.y., *Osmanlı Tarihinde Levendler,* İstanbul 1965, sf. 170.
11 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin…*, sf. 485.
12 Bunlara harcırah olarak 350 kuruş verilecekti, BOA, Cevdet Bahriye, 242/11235.
13 1770 yılında Adapazarı ve tevabii kazalardan istenen kalyoncuların hazırlanmasında Kocaeli ve Sakarya'dan sağlanan kerestenin İstanbul'a ulaştırılmasında görevli olan tahta serdarı da görevlendirilmişti, BOA, Cevdet Bahriye, 254/11759. Tahta serdarlığı hakkında bkz. F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi,* İzmit 2009, sf. 35.

Ruz-ı hızırdan ruz-ı kasıma dek donanmada görev alacak kalyoncular, belirlenen kazalarda bayrak açılmak suretiyle gönüllü katılımla toplanmaktaydı.[14] Kalyoncuların sağlıklı, savaşabilecek kişilerden seçilmesi gerekiyordu. Donanmada görev alacakları için denizciliğe alışkın olmaları da istenmekteydi. Bu durum belgelerde *gemi hizmetini bilen, derya seferi bilen, fenn-i bahriyeye aşina* biçimlerinde ifade edilmekteydi.[15] Denizcilik tecrübesine sahip kalyoncu bulmanın en pratik yolu kıyı bölgelerinde geçimlerini denizcilikten sağlayan kişileri asker olarak yazmaktı. 1773 yılında Karadeniz'e çıkarılacak donanma kalyonları için Kartal'dan boğazdaki Kemer iskelesine kadar 39 iskelede bulunan her gemiden fenn-i deryaya kadir ve savaşabilecek durumda 2 kalyoncu yazılarak 1000 nefere tamamlanması istenmişti.[16] Aynı yıl Karadeniz'e çıkacak donanma gemileri için İznikmid ve çevresindeki iskelelerdeki gemilerden de 280 kalyoncu istenmişti.[17] Gemilerin savaşçı personelini oluşturacaklarından yazılacakların ayrıca silahlı olmaları gerekmekteydi. 1770 yılında Kırım'da olan kaptan-ı deryanın maiyeti için yeniden tüfek-endaz kalyoncu yazılmasına ihtiyaç duyulduğunda İznikmid, Yalakabad, Mudanya, Tekirdağ'dan savaşabilecek durumda, tam silahlı yiğitlerden tüfek-endaz kalyoncu hazırlanması istenmişti.[18]

Her kazadan yazılan kalyoncuların içerisinden bir kişi kalyon ağası, bir kişi de kalyoncu alemdarı atanmaktaydı. Toplanan kalyoncular mübaşir tarafından atanan kalyon çavuşu, kalyon ağası ve bölge halkının görevlendirdiği kişiler tarafından İstanbul'a götürülmekteydiler. Kazalardan toplanan kalyonculara görev süreleri boyunca yevmiye üzerinden hesaplanarak 2'şer kıst mevacip verilmekteydi. 1777 yılında yeni inşa edilen kalyonlar için istenen kalyoncuların 2'şer kıst mevacibi 23 kuruştu.[19] 1799 yılında kazalardan toplanan her bir kalyoncuya ödenen maaş yine 23 kuruştu. Fakat bunların içerisinden baş ağaya 50, alemdara 28,5 kuruş olarak daha fazla bir para ödenmekteydi.[20] Bu ücretin ödenmesinde genel uygulama bir kıst ücretin hazineden mübaşirle birlikte gönderilerek kadı ve diğer görevliler vasıtasıyla kalyoncuların yazımı sırasında askerlere peşin verilmesi, kalanının ise Tersane-i Amire'de ödenmesiydi.[21] Fakat özellikle savaş dönemlerinde bu genel uygulamadan farklı olarak kalyoncuların ücretlerinin tamamının peşin verildiği de görülebilmektedir.[22] Bu durum donanmaya asker temininin hayati bir önem taşıdığı bu dönemlerde halkı kalyoncu yazılmaya teşvik etmekle ilgili olmalıdır.

Lehistan meselesi üzerine yaşanan anlaşmazlık 1768 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilanı ile sonuçlanmış ve Osmanlı donanması 1769, 1770 sefer yıllarında özellikle Tuna ve Karadeniz'de Rus donanmasına karşı hazırlanmıştı. 1770 sefer yılı için, 1769 Aralığında gönderilen emirlerde Rusya'ya karşı donanma kalyonlarında bulunan mellah vs. neferattan başka çeşitli kazalardan savaşabilecek durumda 6300 kalyoncu ve zımmi filikacı hazırlanması istenmişti. Bu tarihte kalyoncu istenen yerler Kocaeli, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ bölgelerinden oluşmaktaydı. Bu rakamın önemli bir bölümü

14 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, sf. 121. 1769 yılında Geyve ve Akhisar kazalarından toplanacak kalyoncular için bölgede gemi hizmetini bilen, savaşabilecek yiğitlerin teşvik edilmesi istenmişti, BOA, Cevdet Bahriye, 14/684. 1770 yılında İznikmid, Yalakabad, Mudanya, Tekirdağ'da savaşabilecek durumda, tam silahlı yiğitlerden tüfek-endaz kalyoncu yazılmaya talep ve rağbet varsa hazırlanarak Tersane-i Amire'ye gönderileceklerdi, BOA, Cevdet Bahriye, 189/8892.

15 BOA, Cevdet Bahriye, 14/684 (Aralık 1769); 111/5391 (Ocak 1790); BOA, Hatt-ı Hümayun, 185/8695 (Ağustos 1789).

16 Bu askerlerin 2'şer kıst ücretleri görevli mübaşir tarafından peşin verilecekti, BOA, Cevdet Bahriye, 228/10601; 185/8693.

17 BOA, Cevdet Bahriye, 14/677.

18 BOA, Cevdet Bahriye, 189/8892.

19 Bu kalyonlar için celbi istenen 2350 kalyoncunun 2'şer kıst mevacibi 54 bin 50 kuruştu, BOA, Cevdet Bahriye, 247/11428.

20 BOA, Cevdet Bahriye, 66/3104.

21 Bunların yiyecek-içecekleri de diğer kalyoncu neferatı gibi karşılanmaktaydı, BOA, Cevdet Bahriye, 14/684 Aralık 1769), 254/11759 (Ocak 1770).

22 BOA, Cevdet Bahriye, 12/574 (Ağustos 1773); 111/5391 (Ocak 1790).

olarak 2500 kadar kalyoncu Kocaeli sancağına bağlı kaza ve karyelerden hazırlanacaktı.

Tablo I: 1770 Yılı Deniz Seferi İçin Hazırlanması İstenen Kalyoncuların Listesi[23]

Kalyoncu İstenen Yerler	*İstenen Kalyoncu Sayısı*	*İstenen Zımmi Filika-keşan*
İznikmid	1000	150
Geyve-Akhisar kazaları	1000	150
Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla, Karamürsel,…., Derbend karyeleri	500	200
Bursa, Kete	1500	200
Mudanya, Eşkel, Bergaz, Trilye	300	150
İnegöl, Gemlik, Pazarköy, Kumla	500	100
Bandırma, Gönen, Mihaliç, Balıkesir, Kelimiye, Akhisar, Kemer-Edremid, Armudovası, Karaağaç, Bayramiç, Ayazmend, Kirmasti, Çandarlı	500	100
Lapseki, Bergaz, Sultaniye, Kumkale, Kilidbahir, Seddülbahir, Gelibolu, Şehirköy, Eceovası, Tekfurdağı	1000	200
TOPLAM	6300	1250

Aynı sefer yılı için ayrıca Adapazarı ve tevabi'i kazalarından 1500, Bolu Sancağı'ndaki bazı kazalardan da 700 kalyoncu istenmiş olması gerçekte 1770 yılında donanma gemilerine talep edilen kalyoncu sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir.[24] Bu tarihte, donanma sefere hazırlandığı sırada Baltık'tan kalkan Rus filosu henüz Akdeniz'e ulaşmamıştı, dolayısıyla donanmanın hazırlığına henüz bir etkisi söz konusu değildi. Birkaç ay sonra Akdeniz'de Osmanlı sularında boy gösteren Rus filosu 6-7 Temmuz gecesi Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakarak ortadan kaldırmıştı. Donanmanın önemli kısmının Çeşme'de kaybedilmesinin savaşın devamında kalyoncu askeri alımını nasıl etkilediği önemlidir. Bu konuda rakamsal olarak 1772 ve 1773 yıllarında Kocaeli sancağından toplanan kalyonculardaki bölgeden daha önce istenenlere kıyasla ciddi bir düşüş olmuştur. 1772 yılında Akdeniz ve Karadeniz'e çıkacak donanma gemilerine kalyoncu toplamakla görevli Hasan Ağa İznikmid, Karamürsel, Akhisar, Geyve ve Pazarköyü'nden 238 nefer toplayabilmişti.[25] 1773 Martında ise Karadeniz'e çıkarılacak donanma gemileri için İznikmid ve tevabi'i iskelelerindeki gemilerden 280 kalyoncu, Karamürsel'den de 100 levend istenmişti.[26]

Bu savaşın sona ermesinin ardından Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığı döneminde donanmada yeni gemilerin inşası, gemilerdeki iç disiplinin sağlanması, subay personelinin eğitimi konularında önemli çalışmalar yapıldı. Kaptan-ı deryanın donanmada başlattığı ıslahat çalışmalarında ele aldığı konulardan bir tanesi de kalyoncu sınıfına bir düzen verilmesi olmuştu. Bu dönemde Kasımpaşa'da kalyoncuların ikameti için bir kışla yapıldı. Kalyoncular için kışla inşasının nedenlerinden biri İstanbul'da sıklıklı asayişi bozan davranışlarıyla sorun oluşturan kalyoncuları disiplin altına alma isteğiydi.[27] İkincisi ise, bu sayede her yıl sefer dönemlerinde toplanan, sefer bitince evlerine dönen derleme bir gurup yerine donanma için daimi, eğitimli bir personel hazır tutulabilecekti. Bu amaçla Cezayirli Gazi Hasan Paşa inşa ettirdiği bu kışlaya 3000 kalyoncu yerleştirdi.[28]

23 BOA, Cevdet Bahriye, 14/684 (Aralık 1769).
24 BOA, Cevdet Bahriye, 254/11759 (Ocak 1770).
25 BOA, Cevdet Bahriye, 164/7740.
26 BOA, Cevdet Bahriye, 14/677; 12/574.
27 Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,* (Y. Haz. Mücteba İlgürel), Ankara 1994, sf. 134-135.
28 Daniel Panzac, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850)", *Devletin Silahlanması, Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925),* İstanbul 2003, sf. 59.

Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı geri almak amacıyla 1787 yılında Rusya'ya karşı başlattığı savaşa bir süre sonra Avusturya da Rusya safında dahil olmuştu. Bu savaşta Osmanlı donanması Karadeniz'de Rus donanması ve Akdeniz'de de Ruslarla ittifak halinde Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren Rum gemilerine karşı sefere çıkmıştır.[29] 1789 yılında Karadeniz ve Akdeniz'e çıkacak donanma kalyonları için Rumeli, Anadolu ve adalardan 2'şer kıst mevacibleri peşin verilmek üzere 15225 kalyoncu levendatı talep edilmişti. Bu sayının 450'si Kocaeli sancaklarından istenmekteydi. Kalyoncu istenen tüm kazaların isimlerinin yer aldığı bu listede 1789 sefer dönemi için kıyı sancakları ile adalar dışında Kütahya, Afyon, Beğpazarı gibi iç bölgelerin de yer alması dikkat çekmektedir.

Tablo 2: 1789 Yılında Donanma Kalyonları İçin Talep Edilen Kalyoncular ve Ücretleri[30]

Drama, Siroz, Zihne, Timurhisar Nefer 450 Kuruş 10642,5	Alasonya, Serfica, Hasköy, Petriç, Munlak Nefer 250 Kuruş 5912,5	Kepsud, Nevahi-i Bergama, Manyas, Tırhala, Bergama Nefer 300 Kuruş 7095
Tire, Ödemiş, Birgi, Bayındır Nefer 400 Kuruş 9460	Balya, Çan, Ezine Nefer 150 Kuruş 3547,5	Güzelhisar, Köşk, …., Köstel nam-ı diğer Barlı, Bozdoğan, Ayasluğ, Baltıbolu? Nefer 375 Kuruş 8885
Bursa, Balıkesiri, Bigadiç Nefer 550 Kuruş 13007,5	İzmir, Örendin, Menemen-i Güzelhisarı ve diğer Menemen Nefer 425 Kuruş 10067,5	Kotan, Aydıncık, Mihaliç Nefer 300 Kuruş 7095
Kemer-Edremid, Çandarlı ma'-Ayazmend Nefer 150 Kuruş 3547,5	Foçalar ve cezire-i Sakız ve Çeşme Nefer 150 Kuruş 3547,5	Liva-i Hamid Nefer 400 Kuruş 9460
Teke, Alaiye Nefer 350 Kuruş 8277,5	Yenişehir, Tırhala, Tırnova Nefer 450 Kuruş 10642,5	Eğriboz, Kızılhisar, İstefe Nefer 300 Kuruş 7095
Saline, Livadiye, Atina (?) Nefer 250 Kuruş 5912,5	Karakara, Avrethisar, İstefe Nefer 325 Kuruş 7686,5	İnebahtı kazalarından Nefer 200 Kuruş 4730
İzdin, Talende, Çatalca, Armiye,…., Badrecik Nefer 350 Kuruş 8310	Limni Nefer 50 Kuruş 1182,5	Menteşe kazalarından Nefer 400 Kuruş 9460
Gümülcine, Preveşte, Kavala, Mekri, Selanik, Derine, Yenice-i Vardal Nefer 625 Kuruş 14781	Manisa, Olabad, Akhisar, Gördös, Körden, Demirci Nefer 450 Kuruş 10642,5	Urla, Ezine Sivrihisarı, Kuşadası Nefer 250 Kuruş 5912,5
Kıbrıs Nefer 250 Kuruş 5912,5	Kastamonu sancağından Nefer 750 Kuruş 17737,5	Rodos, İstanköy, Bodrum ma' Karabağ Nefer 250 Kuruş 5912,5
Gelibolu, Evreşe, Şehirköyü Nefer 200 Kuruş 4730	Kozluca, Tuzla, Bayramiç, Ezine Nefer 150 Kuruş 3547,5	Bolu, Akçeşar Nefer 250 Kuruş 5912,5
İznikmid, Yalakabad Nefer 200 Kuruş 4730	Biga, Lapseki, Çardak, Bergos Nefer 225 Kuruş 5337	Midilli, Molova, Kalonya Nefer 150 Kuruş 3547,5

29 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, Ankara 1995, sf. 563-566.
30 BOA, Topkapı Sarayı, 2717 (Aralık 1788).

Yenişehir, Surhisar, Eskişehir Nefer 150 Kuruş 3547,5	Malkara, Keşan, İpsala, Ferecik, İnoz Nefer 250 Kuruş 5912,5	Eceabad, Maydos Nefer 200 Kuruş 4730,5
Kale-i erba', Bozcaada Nefer 125 Kuruş 2972,5	Mudanya, Gemlik Nefer 150 Kuruş 3547,5	Gekböze, Kartal Nefer 100 Kuruş 2365
Kirmasti, Edirnas, Çandarlı, Simo Nefer 100 Kuruş 2365	Şable, Ağva, Kefken Nefer 200 Kuruş 4730	Alaplı, Ergili, Filyos, Bartın taraflarından Bulak'a varınca Nefer 600 Kuruş 14190
Kütahya, Sincanlı, Sandıklı Nefer 350 Kuruş 8277,5	Afyonkarahisar, Hümavaşaklı Nefer 230 Kuruş 5402,5	Uşak, Çal, Beklan Nefer 400 Kuruş 9460
Akşehir, Yenişehri Nefer 200 Kuruş 4730	Bilecik Nefer 100 Kuruş 2365	Honos, Kuyucuk, Kelimye Nefer 200 Kuruş 4730
Beğpazarı Nefer 300 Kuruş 7095	Kaş, Kalkan Nefer 500 Kuruş 11825	Çekmece-i Kebir ve Sagir, Silivri, Kavak Nefer 120 Kuruş 2857
Tekfurdağı, İnecik Nefer 225 Kuruş 5337,5	Datça Nefer 50 Kuruş 1182,5	Bihce (?) Nefer 50 Kuruş 1182,5
Alaşehri Nefer 150 Kuruş 3547,5	Karamürsel, Pazarköyü, İnegöl Nefer 150 Kuruş 3547,5	TOPLAM Nefer 15225 Kuruş 360217

1790 yılında donanma gemileri için 2'şer kıst mevacipleri peşin gönderilerek taşra bölgelerinden 16 bine yakın kalyoncu talep edilmiş fakat bunun ancak 11 bin kadarı Tersane-i Amire'ye gelmişti.[31] 1790 ocağına ait bir belgede talep edilen bu kalyonculardan 3250'sinin hangi bölgelerden istendiğini öğrenmekteyiz. Donanma gemilerinden ilk olarak sefere çıkacak olan bazı kalyonlar için talep edilen derya seferi görmüş, savaşabilecek durumda, fenn-i bahriyeye aşina yiğitlerden hazırlanması istenen bu 3250 kalyoncunun 500 kadarı Kocaeli sancaklarından yazılacaktı.[32]

Tablo 3: 1790 Yılında Donanma Kalyonları İçin Talep Edilen Kalyoncu Levendatı[33]

Defter oldur ki 1204 senesine mahsûben donanma-yı hümâyûn için müretteb kalyoncu levendatından mukaddemce ihrâc olunacak bir takım donanma-yı hümâyûn için etrâf kazâ ve sevâhilden evvel be-evvel celbi iktizâ' eden asâkirin defteridir.	
Bâ-mübâşeret Çukadar Mehmed Ağa Kaza-i Çekmece-i Sagir 30 Kaza-i Çekmece-i Kebir 30 Kaza-i Silivri 30	Bâ-mübâşeret Ebru Çavuş Kaza-i Tekfurdağı 200
Bâ-mübâşeret Karslı Ahmed Çavuş Kaza-i Malkara 50 Kaza-i Keşan 75	Bâ-mübâşeret Uzun Mehmed Çavuş Kaza-i Gelibolu 100 Şehirköy 50 Evreşe 25 Bolayır 30 Kavak 30
Bâ-mübâşeret El-Hac Ahmed Çukadar Eceabad ma'-Maydos 200 İnecik 25	Bâ-mübâşeret Trabzoni Uzun Hüseyin Çavuş İpsala 25 Karacık 50 İnoz 25

31 BOA, Hatt-ı Hümayun, 209/11181.
32 BOA, Cevdet Bahriye, 111/5391.
33 BOA, Cevdet Bahriye, 111/5391.

Bâ-mübâşeret İsmail Ağa-yı Enderun Kartal 25 Gekböze 25 Yalakabad 75	Bâ-mübâşeret Kahvecibaşı Yahya Ağa Akhisar-ı Geyve 50 İznikmid 100
Bâ-mübâşeret Kahvecibaşı Yusuf Ağa Karamürsel, Pazarköy, İnegöl, İznik 200	Bâ-mübâşeret Boluvi Ahmed Çavuş Mudanya ma'-Gemlik 150
Bâ-mübâşeret Çukadar-ı hz. Kaimakami Uzun Ahmed Ağa Bursa 400 Bigadiç 50	Bâ-mübâşeret Mehmed Ağa Mihaliç 100
Bâ-mübâşeret Mehmed Ağa Konak 100 Manyas 50	Bâ-mübâşeret Katib mutasarrıf Lapseki ma'-Çardak ma'-Bergos 150 Biga 100
Bâ-mübâşeret Süleyman Çukadar Kale-i Erbaa der Boğaz-ı Bahr-ı Sefid 200	Bâ-mübâşeret Çukadar-ı hz. Kaimakami ve Kapıcıoğlu Ahmed Çavuş Kemer-Edremid 100 Çandarlı ma'-Ayazmend 50
Bâ-mübâşeret Fermani Abdullah Çavuş Korluca? Ma-Tuzla 50 Bayramiç 50 Edremid 50	Bâ-mübâşeret Osman Ağa Limni 50 Bozcaada 50
Bâ-mübâşeret Çukadar Ahmed Ağa Midilli, Kalonya, Molova 300	TOPLAM 3250

1791 Şubatına ait bir belgeden de yine çeşitli kazalardan donanma için toplamda 3095 kalyoncu istendiğini öğrenmekteyiz. Ancak bu belgede yer alan kazalar dışında aynı dönem Lefke'den 50, Gekböze'den 150 ve Bilecik'ten 100 kalyoncu istenmiş olmasından bu sefer döneminde de celbi istenen kalyoncu sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.[34]

Tablo 4: 1791 Yılında Çeşitli Kazalardan Talep Edilen Kalyoncular[35]

Kalyoncu istenen bölgeler	*İstenen Kalyoncu Sayısı*
Hayrabolu, Keşan, İpsala, Malkara	200
Mekri	50
Yenice-i Karasu	100
Gümülcine	150
Evreşe	75
Şehirköy	150
Hasköy	100
Gelibolu	100
Eceabad ma'-Mandros	200
Tekirdağ	200
İlecik	25
Kavala	75
Drama	50
Praveşte	150
Misrarkine (?)	75

34 BOA, Cevdet Bahriye, 11/549; 30/1414; 188/8842.
35 BOA, Cevdet Bahriye, 92/4428.

Ferecik	50
Bursa	400
Mudanya	100
Gelibolu	75
Kartal	25
İznikmid	100
Gemlik	100
Yenişehir-i Bursa	50
Akhisar-ı Geyve	50
İznik	75
Şable	100
Karamürsel	70
Geyve	50
Bandırma	150
TOPLAM	3095

Kalyoncu Askeri Yazımında Yaşanan Sorunlar

Kalyoncu yazımında gönüllülük esas alınmaktaysa da konuyla ilgili yaşanan sorunlar dikkate alındığında bu usulden beklenen sonucun elde edilemediği anlaşılmaktadır. Yaşanan sorunlardan biri talep edilen kalyoncu rakamının tamamlanmasında güçlük yaşanmasıydı. Örneğin 1773 Mart sonlarında Karadeniz'e çıkarılacak donanma gemileri için İznikmid ve tevabi'i iskelelerindeki gemilerden istenen 280 kalyoncudan 200 tanesi İstanbul'a gelmekle birlikte 80 tanesi henüz gelmemiş, aynı yıl Karamürsel'den istenen 100 levendin de tamamı hazırlanamamıştı.[36] 1791'de ise Geyve kazasından istenen 50 kalyoncunun 25'i ücretlerini almayarak affedilmelerini istemişler fakat bu istekleri kabul edilmemişti.[37]

Kalyoncuların ilkbaharda denize açılacak donanmaya zamanında yetiştirilmeleri için mart ayının yaklaşmasıyla birlikte kalyoncuları henüz göndermeyen veya eksik gönderen kazalardaki görevlilere sürecin bir an önce tamamlanması için emirler gönderilirdi. Donanmanın denize açılmasının yaklaştığı tarihte belirlenen kalyoncu sayısının tamamlanamadığı durumlarda özellikle Kocaeli sancağı gibi İstanbul'a yakın olan yerlerin önemi bir kat daha artmaktaydı. 1791 Şubatında Tersane-i Amire'ye ulaşması beklenen kalyoncuların tamamlanmamış olması üzerine İznikmid, Hayrabolu, Keşan, İpsala, Malkara, Gekböze ve Kartal kazalarına gönderilen emirlerde buraları kalyoncu istenen diğer bölgelere kıyasla İstanbul'a yakın yerler olduğundan kalyoncuların bir an önce gönderilmesi belirtilmekteydi.[38]

Kazalardan yazılan kalyoncuların İstanbul'a ulaştırılmaları sırasında karşılaşılan bir başka problem ise askerlerin yolda firar etmeleriydi. 1772 yılında Akdeniz ve Karadeniz'e çıkacak donanma kalyonlarına kalyoncu toplamakla görevli Hasan Ağa İznikmid, Karamürsel, Akhisar, Geyve ve Pazarköyü'nden 238 nefer toplayabilmiş ve bunlara 1 kıst mevaciblerini ödemişti. Ancak yazılan kalyoncudan 164'ü tersaneye gelirken 74 tanesi yolda kaçmışlardı. Kaçan kalyonculara ücretlerinin ödenmiş olması da mali açıdan ayrı bir problem yaratıyor, bu durumda firarilerin bulunarak ücretlerin geri alınması yoluna

36 BOA, Cevdet Bahriye, 14/677; 12/574.
37 Aynı şekilde Bilecik kazasından istenen 100 kalyoncudan 50'sinin bu görevden affedilmeleri talepleri kabul edilmemişti, BOA, Cevdet Bahriye, 188/8842.
38 BOA, Cevdet Bahriye, 92/4428; 30/1414.

gidiliyordu.[39] Kalyoncuların yolda kaçmalarını önlemek, belirtilen zamanda tersaneye ulaştırılmalarını sağlamak üzere başvurulan tedbir ise bunların kefile bağlanmalarıydı.[40]

Kalyoncu celbiyle ilgili yaşanan bir diğer problem de çoğu kez gönderilenler arasında savaşabilecek durumda, denizcilik tecrübesine sahip kişiler yerine hasta ve yaşlıların bulunmasıydı. 1790 yılında konuyla ilgili görevlilere gönderilen emirde daha önceki seferlerde derme çatma, yaşlı, hasta, firari ve kim oldukları belli olmayanların kalyoncu yazılıp gönderildiğinden şikayetle bölgenin yerlisinden, nesebi bilinen, silahlı kişilerin seçilmesi özellikle belirtilmişti. Gönderilenler arasında istenilen özelliklere sahip olmayanların bulunması halinde bunlar iade edilerek yerine iki katı kalyoncu istenecekti.[41]

Kalyoncuların hazırlanması, İstanbul'a zamanında ulaştırılması sürecinde bu türden sorunlar yaşanmasının konuyla ilgili görevlilerin ihmallerinden kaynaklandığı kabul edilmekteydi. Örneğin 1791 Şubatında donanma kalyonları tersane yakınında alarga olmasına rağmen Anadolu ve Rumeli'den martta tersanede olmaları istenen toplam 2480 kalyoncudan henüz kimsenin gelmemesi kalyoncu istenen bölgelerin hâkim ve zabitlerinin rehavetine bağlanmıştı.[42] Aynı yıl 15 Şubat'ta Lefke kazasında bulunan mübaşirlerden gelen arzda Karamürsel, İznik, Bursa-i Yenişehir ve Lefke'den kalyoncu talebine dair emir ve ücretlerin buralara geldiği, ancak kalyoncu ihracının acil bir konu olduğuna dair ayrı emirler gönderilmedikçe bu işin yavaştan alınacağının belirtilmesi üzerine 21 şubat tarihli olarak belirtilen kazaların kadı, ayan, zabitan, serdarlarına hitaben ayrı emirler yazılmıştı.[43] Bu süreçte görevlilerden kaynaklanan bir suistimal ise kalyoncu yazılanlara peşin ödenmek üzere gönderilen ücretlerden pay alınmasıydı. 1770 yılında denize açılacak donanma için Geyve, Akhisar ve Adapazarı'da kalyoncu celbiyle görevlendirilenlere bundan dolayı *mübaşiriye* namı vs. bahane ile gerek mevaciblerden bir akçe alınmaması ve gerekse halktan hiçbir şey istenmemesi belirtilmişti.[44] Kalyoncu celbiyle ilgili görevliler sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde sürgün, kalebendlik gibi cezalara çarptırılacaklardı.[45]

III. Selim Döneminde Kalyoncu Tertibinde Nizam-ı Cedid

Osmanlı-Avusturya ve Rusya savaşlarının bitmesinin ardından III. Selim döneminde askeri alanda girişilen yenilik hareketleri donanmayı da kapsıyordu. Bu dönemde padişah donanmanın başına Küçük Hüseyin Paşa'yı getirmiş ve onun gayretleriyle denizcilikte aksayan yönlerin telafisine çaba gösterilmiştir.[46] Bu doğrultuda donanma gemileri için kalyoncu tertibinde yaşanan problemleri ortadan kaldırarak bu konuya da bir *Nizam-ı Cedid* verilmesi amaçlanmıştı. Bu konuda savaşta ve barışta donanma için kazalardan kalyoncu tertibinin bir düzene konulamamış olmasından dolayı kalyoncuların zamanında hazırlanıp gönderilemediği ve gönderilenlerin de denizcilikte yeteneği olmayan kişilerden olup işe yaramadıklarına vurgu yapılmaktaydı.[47] Bundan sonra savaş ve barış dönemlerinde taşradan donanma için ne zaman kalyoncu istenirse hazırlanarak gönderilmesi gerektiği belirtilmekteyse de bunu sağlamak üzere önceki dönemlerden farklı bir uygulama veya tedbir gündeme gelmemiştir. Fakat yazılacakların derya fenninde mahir ve kalyonculuğa elverir olmaları ve görevlilerin daha önceki dönemlerde olduğu gibi rast gele kişiler seçmelerinin önüne geçmek amacıyla bu askerlerin bölgenin yerli halkından yazılması

39 Kaçanlar için ödenen 851 kuruşun bunlardan alınarak İstanbul'a gönderilmesi için Anadolu valisine emir gönderilmişti, BOA, Cevdet Bahriye, 164/7740.
40 BOA, Cevdet Bahriye, 111/5391 (Ocak 1790); 247/11428 (Şubat 1777).
41 BOA, Cevdet Bahriye, 111/5391.
42 BOA, Cevdet Bahriye, 222/10320.
43 BOA, Cevdet Bahriye, 11/549.
44 BOA, Cevdet Bahriye. 14/684 ve 254/11759.
45 BOA, Cevdet Bahriye, 111/5391 (Ocak 1790).
46 Bu konuda bkz. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu,* Ankara 2001; Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği,* İstanbul 2014.
47 BOA, Cevdet Bahriye, 28/1322 (Ağustos 1793); 113/5468 (23 Ekim 1793).

istenmiştir. Bunu sağlamak üzere ise bundan sonra kalyoncu seçilenlerin adları, lakabları ve ikamet bilgileri mahkeme siciline kaydedilecek, bu kaydın bir nüshası da başmuhasebe ve kalyonlar ruznamçesine kayıt için İstanbul'a gönderilecekti. Kalyoncu yazılanlardan biri ölürse yerine yine aynı bölgeden kalyonculuğa liyakati olanlardan bir başkası kaydedilerek gönderilecekti. Bu dönemde ayrıca kalyoncuların ücretlerini etkileyecek bir değişiklik de yapıldı. Bu zamana kadar taşradan yazılan kalyonculara verilen maaş ve usulde bir değişiklik olmamakla birlikte buna ek olarak kalyoncu yazılan kazalar halkından *ianet* olarak para toplanacaktı.[48]

Kalyoncu tertibinde yaşanan sorunları aşmayı amaçlayan bu yeni düzenin ilk önemli sınaması 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasında başlayan Osmanlı-Fransa Savaşı'nda oldu. Bu dönemde Osmanlı donanması İngiliz ve Rus müttefikleriyle birlikte Akdeniz'de Fransızlarla savaştı. Bu nedenle tersane gediklileri yeterli gelmediğinden donanmaya taşra kazalarından da çok sayıda kalyoncu celbi gerekmişti. 1799 baharında Akdeniz'e açılacak donanma gemileri için Karamürsel'den ağa ve alemdar dâhil 50 kişi, Adapazarı'ndan 25 ve İznikmid'den 50 kalyoncu istenmişti. Mevcut yazışmalardan bu üç kazanın da istenen sayıdaki kalyoncuyu zamanında hazırlayarak şubat ayı içerisinde İstanbul'a gönderdiği anlaşılıyor. Bu tarihte kalyonculara yapılan ödemede ianelerin de devreye girdiği görülmektedir. Kalyoncular için 2'şer kıst mevacib her zamanki gibi miriden gönderilerek peşin olarak ödenmiş, fakat bundan başka kalyonculara kaza halkı da ayrıca para vermişlerdir. Örneğin Karamürsel'de miriden gönderilen mevacibden başka kazadan da ağaya 87, alemdara 77 ve her bir nefere 55 kuruş, Adapazarı'nda ağaya 50, alemdara 45 ve her bir nefere 27 kuruş, İznikmid'de ise ağaya 400, alemdara 150 ve her bir nefere 80 kuruş verilmişti.[49] Maaş dışında bir ek ödeme olarak halkı kalyoncu yazılmaya teşvik için hayata geçirildiğini düşündüğümüz bu uygulamada anlaşıldığı kadarıyla her kaza kendi gücüne göre bu ödemeyi yapmaktaydı.

Kalyonculara verilecek ücret konusunda 1800 yılında bir başka değişiklik yapılarak donanma için 46 ve 52 kuruşa gönüllü kalyoncu bulunamayacağı gerekçesiyle aradaki fark atiye olarak verilmek üzere ulufenin 80 kuruşa tamamlanmasına karar verilmiştir.[50] Ancak kalyoncu temininde yaşanan sorunları aşmak üzere atılan adımların yetersiz kalması 1804 yılında çıkarılan bahriye kanunnamesi ve sonradan buna yapılan bir ekle konunun yeniden ele alınmasını gerektirmiştir.[51]

Sonuç

Kocaeli Sancağı özellikle savaş dönemlerinde donanma gemileri için ihtiyaç duyulan kalyoncu askerinin temin edildiği bölgelerden biri olmuştur. Bölge halkının önemli bir kısmının geçimlerini ticaret, nakliye, balıkçılık gibi denizcilikle ilgili faaliyetlerden karşılıyor olmasından dolayı burada deniz ortamına alışkın, denizcilik bilgisi olan kişilerin bulunması devletin kalyoncu temininde Kocaeli halkının hizmetlerine başvurmasında etkili olmuştur. Kocaeli'nin İstanbul'a yakınlığı da kalyoncu yazımında başvurulan öncelikli yerler arasında olmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle de donanmanın denize açılma zamanının yaklaştığı, fakat kalyoncu personelin hala tamamlanamadığı durumlarda bu yakınlık daha büyük bir önem taşımıştır. Donanma gemilerine kalyoncu temini konusunda dikkati çeken önemli bir nokta ise 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşından sonraki deniz seferlerinde gerek Kocaeli gerekse diğer bölgelerden talep edilen kalyoncu

48 BOA, Cevdet Bahriye, 185/8707 (Kasım 1793); 113/5468 (23 Ekim 1793).
49 BOA, Cevdet Bahriye, 66/3104.
50 BOA, Hatt-ı Hümayun, 262/15104.
51 1804 tarihli kanunnamede kalyoncu tertibi konusunda deniz askerlerinin İstanbul, Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları halkından denizciliğe yatkın olanlardan alınması, bedellerini ödeyenlerin askere alınmaması, donanmanın tüfekçi askerlerinin düzenlerinin kara askerlerinin teşkilatına uygun olması gibi esaslar kabul edilmiş, buna ek olarak çıkarılan bir kanunnamede de kalyoncu tüfekçiliği teşkilatı düzenlenmişti, bkz. Gencer, *Bahriye'de Yapılan…,* sf. 79,85.

sayısında önemli bir düşüş yaşanmış olmasıdır. Örneğin 1770 yılında 1000 kalyoncu hazırlanması istenen İznikmid'den, 1790 ve 1791'de 100'er, 1799'de ise 50 kalyoncu istenmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi 1790 yılında 16 bin gibi yüksek bir kalyoncu talebi olmasına rağmen daha önce çok sayıda kalyoncu istenen bölgelerde karşılaştığımız rakamlardaki bu düşüşün neden veya nedenlerini belirleyebilmek bu çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte kalyoncu talep edilen yeni bölgelerin sürece dâhil edilmesinin etkisi olduğunu ileri sürebiliriz. Kalyoncuların hazırlanma ve Tersane-i Amire'ye ulaştırılmaları sürecinde ise genel olarak kalyoncu talep edilen diğer bölgelerde de karşılaşılan kalyoncu sayısının tamamlanamaması, istenen özelliklere sahip kişilerin gönderilmemesi, yazılan askerler arasında İstanbul yolunda kaçanların olması gibi sorunlar Kocaeli sancağında da karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki eksiklik ve aksaklıklara rağmen Kocaeli sancağı donanma gemilerinde hizmet eden personelin temin edildiği bir bölge olarak katkısıyla Osmanlı denizciliği açısından önem taşımıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Bahriye: 11/549, 12/574, 14/677, 14/684, 28/1322, 30/1414, 66/3104, 76/3601, 92/4428, 111/5391, 113/5468, 164/7740, 185/8693, 185/8707, 188/8842, 189/8892, 222/10320, 228/10601, 242/11235, 247/11428, 254/11759.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun: 185/8695, 209/11181, 262/15104.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı: 2717.

Basılı Kaynaklar

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, (Y. Haz. Mücteba İlgürel), Ankara 1994.

Aydın, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları*, *Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul 2011.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara, 1992.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

Gencer, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu*, Ankara 2001.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, C. III-IV, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992.

Narin, Resul, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya 2011.

Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, (Çev. Oğuz Gökmen), Ankara 1977.

Panzac, Daniel, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850), *Devletin Silahlanması*, *Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, İstanbul 2003, ss. 45-64.

Süleyman Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî*, (Haz. Mustafa Pultar), İstanbul 2011.

Ulugün, F. Yavuz, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Levend", *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, sf. 46-48.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, Ankara 1995.

Zorlu, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014.

INTANGIBLE MARITIME HERITAGE: A PUZZLING SUBJECT

Pier Giovanni D'AYALA*

Authorities,

Ladies and Gentlemen, Dear Colleagues,

The intangible cultural heritage, considered as an inseparable component of the material heritage of a country and its peoples has increasingly attracted the interest of national authorities together with private cultural operators contributing to direct their institutional tasks towards the identification, the safeguarding and finally the improvement of its often considerable intrinsic values.

The first initiatives were taken at the international level, by UNESCO followed, later, by the institutions of the European Union. Operational and normative actions were consequently engaged, supported by a strong public interest, generating often, and considerable touristic flows.

In 2003 the convention for the protection of the intangible cultural heritage of human kind, was promoted by UNESCO and ratified by 134 member states. It represents now the main international instrument aiming at the protection and enhancement of goods such as social practices, oral expressions, knowledge and traditional know - how, handed over from generation to generation, that communities, groups and individuals, consider as an expression of their cultural identity.

The 134 countries having till now, ratified the 2003 convention, look, at present forward, at the implementation of a permanent international cooperation, in order to achieve the statutory aims of the convention itself. Among the tools proposed, the 2003 agreements include the creation of two lists: the first representing the intangible cultural heritage items, as proposed by the concerned countries, and accepted by the intergovernmental committee handling this matter. The second includes elements of the intangible cultural heritage needing urgent protection. Countries having ratified the convention may obtain international financial support for their safeguarding proposals.

It is worth to recall that the convention attributes an important role to play in identifying heritage items in danger and promote consequent actions, to local authorities, universities, museums, civil regroupings and NGO's.

* Dr., Secretary General of Insula – Internatioonal Scientific Council for Island Development, UNESCO, Paris - April 2014, e-mail: pg.d-ayala@insula.org; pierayala@live.fr

Nevertheless, glancing over both lists, the one concerning the intangible cultural heritage goods of humanity and the second representing the items needing urgent safeguarding measures, we may notice that the maritime cultural domain is almost inexistent. In other words, dear colleagues, among the hundreds of items enlisted in UNESCO's catalogues, less than a few dozen intangible maritime cultural heritage items are represented. Our Mediterranean (including the Black Sea), incredibly rich, with ancient and complex maritime traditions as they were considered by the French historian, Fernand Braudel are simply overlooked!

The first question coming to our minds is: «why such a startling oblivion?» let's try to solve the riddle. Material heritage items, such as those preserved and displayed in galleries, museums and libraries are inevitably linked, together with buildings and monuments, to time and history. Minor or major historical events are attached to such items. Indeed, they play the role of a frame, a hard- boned skeleton supporting the evolutions of that elusive reality called culture which, like a mirror, reflects the identity of a country, as perceived by its leading actors. As such the above cultural items have been, since long, the object of investigations, studies, and classifications by all sort of disciplines, shaping curricula and educational programs.

Unfortunately a country's culture is never homogeneous. Its social layers and components, groups, sub-groups, communities, professions and trade- tenants, may show highly diversified cultural patterns, including religious or even linguistic features. Cultures and sub-cultures are moreover inherently unstable configurations, adapting swiftly to changing environments. A sudden technological innovation, such as steam powered engines in the sailing world of mid xix century, or electronic equipments for navigation or fishing purposes, as in the recent years, may drastically change the, sometimes century old behaviours and organisational patterns of traditional seamen communities.

As a first approach to the question we raised above, we could safely admit, that the maritime intangible heritage, while at the core of the maritime cultural fabric is not well known. We are acquainted with ships and gallions, with admirals and historical battles, but we know much less about the many anonymous sailors and fishermen of our coastal communities, about their beliefs, their crafts and traditional know-how their songs, tales and foods or the ways by which they confronted fear and hardship at sea…

Maritime anthropology and ethnology are young disciplines, and the yield of knowledge they can provide us, is confronted with a fading world, with the last fragments of a homogeneous, nevertheless, fascinating seamen culture reaching us, from remote ages.

But, many other questions lay still before us, requesting our attention.

The notion of intangibility, for instance, when confronted with the patrimonial connotation of heritage entangles us, albeit unwillingly, in a net of puzzling queries. A first one is of a methodological nature:

«What sort of criteria should be adopted in order to identify and select an intangible cultural item to be included in an ideal list of patrimonial goods worth to be preserved in the interest of future inheritors»?

The know–how needed to build a wooden sailing boat, for instance, in use in a given community till eighty years ago, is bound to be lost with the departure of an old boat builder. The boat itself is, perhaps, kept in a maritime museum with other specimen of past maritime life; but, what to do with the intangible know-how of the old craftsman? Is it worth to record it, even if, that type of wooden artefact will never come to use again?

More questions rise nevertheless from our previous considerations:

What is in practice the intangible cultural heritage? Why should a new category for heritage be introduced in a world already haunted by the conservation of the past footprints? Is it ever possible to preserve living cultural expressions without freezing them? Who should do it, and more so, who is the owner of the concerned heritage?

Popular songs and dances have often inspired great musicians or choreographers whose works are presently part of a worldwide shared cultural fabric. their source of inspiration are forgotten, or perhaps still live following their own evolution within other social strata, or other countries. What shall we choose or do, methodologically and conceptually in our effort to build a meaningful cultural inheritance?

In fact, this puzzling patrimonial category is increasingly at the origin of controversial points of view among institutional and scientific actors. the intangible heritage category, the maritime one in particular, is perhaps still too young and in need of further experience in order to allow a full appreciation of its limits and potentials.

Controversy and academic disputes are, so to speak, natural components of our knowledge societies; the time frame of their interactions is however different from the social and cultural processes characterizing our seamen traditional communities showing both, the permanence of ages- old features together with irresistible pressures for change. Do we wish to know more about this changing world? Do we want to keep for tomorrow what is still at reach from this fading legacy? – Then, for this purpose, lets join hands with the coastal and island communities of our countries, they are the first concerned. Time is pressing.

This short presentation aims at inviting you, dear colleagues, together with the distinguished audience of the Kocaeli symposium, to join the efforts of the AMMM, the association of Mediterranean maritime museums, in partnership with the maritime museum of Istanbul, to explore further the components of the inner world of our seamen, and engage, step by step, cautiously, in a travel on these still unchartered seas, looking forward, like Sinbad the sailor, at wisdom and knowledge.

Thank you for your attention.

SHORT BIBLIOGRAPHY

Ayala (D') Pier Giovanni – Editorial - -Insula – International Journal of Island Affairs – Year 20, September 2012.

Ayala (D') Pier Giovanni; L'Ex Voto Marin: Un aperçu anthropologique, In Catalogue de l'exposition internationale des ex votos marins. Musée de la Marine, Paris, 1981.

Bortolotto Chiara - Le patrimoine culturel immatériel – Enjeux d'une nouvelle catégorie. – Ethnologie de France – Cahier 26 Editions de la Maison des Sciences de l'homme, Paris France, 2011.

Basic Texts – of the 2003 Convention for the safeguarding of the Intangible Cultural Heritage _ 2011 Edition UNESCO Paris.

Battista Bronzini, G; Mondardini Morelli, G. – Fonti Scritte, Orali E Figurative Della Cultura Del Mare in Puglia – in Ricerca Folklorica, La cultura del mare – Italia 1990.

Convention (Frame) on the value of the Cultural Heritage For Society.

Faro – Portugal – Council Of Europe – 2005.

KARAMÜRSEL GEMİSİ: ÖZELLİKLERİ VE KULLANIMINA YÖNELİK BAZI TESPİTLER

Yasemin NEMLİOĞLU KOCA*

Giriş

Bu incelemede kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri, İbn-ülemin Mahmud Tasnifi Bahriye Defterleri, Şeriyye Sicilleri, seyahatnameler, yazma eserler ve daha önce bu konuda hazırlanan çalışmalar kullanılmıştır. İncelemenin amacı, Türk denizcisi ve askeri Kara Mürsel Alp Bey tarafından tasarlandığı bilinen, Osmanlı Donanması'nın ilk özgün gemisi olan ve uzun bir dönemde farklı alanlarda kullanılan "Karamürsel" gemisinin yapımı, teknik özellikleri ve kullanımına yönelik bilgiler vermektir. Türk denizcilik tarihinin ilk başarılarında büyük payı olan ve gemi yapım teknolojisine öncülük eden karamürsel gemisinin teknik özelliklerine ait kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte çeşitli kaynaklarda geminin yapımına ve kullanımına yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında geminin yapımı, teknik donanımı, manevra yeteneği, mürettebatı, kullanım amacı gibi konularda veriler birleştirilerek ön kabulle tanımlar ve çizimler ortaya konulmuştur.

Süleyman Şah'ın Nikaia'yı (İznik) alarak başkent yapması (1075) ile Türkler Marmara Denizi kıyılarına yerleşti. Kios'un (Gemlik) alınması (1087) ile bir tersane kuruldu ve buraya Türkler tarafından "Gemilik" adı verildi. Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı yıllarda ise, bölgeye yerleşen Türk Beylikleri denizcilik faaliyetlerini yürütmeye başladılar. İç kesimlerde yerleşmesine rağmen Osmanlı Beyliği, izleyen yıllarda batıya ve denize yönelerek devlet siyasetini de belirlemiş oldu. 1328-1337 yılları arasında Nikomedeia (İzmit) ve çevresinin Osmanlılar tarafından alınmasıyla, Kocaeli bu siyasetin merkez üssü olarak kabul edilmeye başladı. Devletin genişlemesinde Rumeli'ye geçişte ve Konstantinopolis'in (İstanbul) alınmasında bir donanma gerekmekteydi. Kocaeli ise körfezi, korunaklı liman alanları ve çevresindeki ormanlarla gemi yapımında ve denizciliğin gelişiminde elverişli koşullara sahipti. Mürsel Alp Bey'in komutasında Pronectus'un (Karamürsel) alınmasıyla (1323) Marmara Denizi kıyısında deniz gücünün oluşturulması için gereken koşullar sağlanmış oldu. Denizcilik bilgisi, kahramanlığı ve başarıları nedeniyle kendisine "Kara" unvanı verilen Mürsel Alp Bey Osmanlı Devleti'nin ilk Deryâ Beyi oldu. Adını alan Karamürsel'de ilk Osmanlı tersanesi kuruldu (1327) ve ilk Osmanlı savaş gemisi "Karamürsel" yapıldı. Alman yazar Zinkeisen, Karamürsel Bey'den eserinde övgüyle bahsederek, Türkler'in en seçkin kahramanlarından biri ve donanma komutanı olduğunu, filo oluşturduğunu anlatır.[1] Evliyâ Çelebi ise "Süleyman Bey, Kara Mürsel, Kara Koca, Kara Biga, Kara Sığla… adlı

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Barbaros Denizcilik Yüksek Okulu, y.nemlioglukoca@kocaeli.edu.tr

1 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa: Urgeschichte und Wachsthum des Reiches bis zum Jahre 1453, Verlagen: Friedrich Perthes, Hamburg, 1840, s. 101; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.*

40 kara yiğitle, Kara Ece Yakub ile Karamürsel'de nice gemiler yapıp denizden Rum toprağına ayak basıp İpsala'ya kadar gittiler."[2] ve "Orhan Gâzi oğlu Süleyman Paşa, Kara Mürsel Bey, Ece Yâkup Bey ve 40 kara adlı bey ile Akdeniz'de Kapıdağ batısında Labseki adlı mahalden sallar ile karşı Rumeli tarafına at çıkarıp, Gelibolu tarafında İpsala denilen yeri cuma günü fethettiler."[3] diyerek Chersonesos (Gelibolu) Yarımadası'nın alınmasında Kara Mürsel Alp Bey'in ve deniz gücünün önemini vurgulamaktadır.

Kara Mürsel Alp Bey, Kocaeli'nin alınmasında, beyliğin batı komşusu olan Karesi Beyliği'nden yardım aldı. Osmanlı Beyliği, 24 gemiden oluşan bu destek sayesinde denizlerle tanıştı ve denizcilikte ilk adımlar atılmış oldu. Kara Mürsel Alp Bey donanmanın oluşturulmasında gemi yapımının ve denizcilik bilgisinin önemini bilmekteydi. Bu aşamada Bizans Devleti, devlet donanmasını maliyeti yüksek olduğu için 1284'te feshederek paralı asker çalıştırmaya başladı. Bunun sonucunda Marmara Denizi kıyılarında yaşayan ve işsiz kalan denizci Rumlar, özel teknolojik bilgi isteyen gemi yapımı ve denizcilik alanında Türkler'e yardım etti. Türkler savaş-strateji güçlerini ve bilgilerini denizcilikte de kullanmaya başladı. Ayrıca Latin ve Katolik egemenliğinde kalmak istemeyen birçok Rum, Müslüman oldu ve Osmanlı tebaasına katıldı. Bu şekilde büyüyen Batı Anadolu'daki beylik donanmaları, 1390'da Osmanlı Donanması ile birleşti.[4] Karamürsel ise Gelibolu Tersanesi'nin kurulmasına (1401) kadar Osmanlı'nın deniz üssü oldu.

Karamürsel Gemisi'nin Yapımı ve Teknik Özellikleri

Osmanlıların ilk gemisi olan karamürselin çektiri sınıfı yelkenli bir gemi olduğu ve ismini ilk mühendisi olan Kara Mürsel Alp Bey'den aldığı kabul edilmektedir. Kara Mürsel Alp Bey tarafından ilk yapımından sonra 19. yüzyıla kadar askeri ve ticari yük-yolcu taşımacılığında kullanıldığı belirlenmiştir. İhtiyaçlar ve koşullar doğrultusunda zaman içinde geminin yapısında ve donanımında değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Tarihsel kaynaklarda bu durum nedeniyle karamürsel gemileriyle ilgili farklı bilgiler yer almaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî, 16. yüzyılın son yıllarında yazdığı "Mevâ'idü'n Nefâ'is fi Kavâ'idi'l Mecâlis" adlı eserinin "Yolculuk Kuralları ile Yolcu ve Yük Araçları" bölümünde, taşımacılıkta kullanılan karamürselleri küçük gemiler olması nedeniyle yük katırlarına benzeterek, bu gemilerin kaptanlarının alaybeyi ve çeribaşı[5] seviyesinde olduğunu belirtmiştir.[6] 1799-1807 yılları arasında İstanbul Avusturya elçiliğinde görev yapan Türk dostu tarihçi, diplomat ve bilim adamı Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Osmanlı topraklarında çeşitli inceleme gezileri yapmış ve izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde eserlerinde kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin tarihini çok geniş ve bilimsel olarak işlediği "Geschichte des Osmanischen Reiches-Osmanlı Devleti Tarihi" eserinde, Kara Mürsel Bey'den adını alan gemilerin savaş gemileri olduğundan, kıyılarda karakol gemisi ve çeşitli seferlerde yardımcı gemi olarak kullanıldığından ve o tarihe kadar (1800'lü yıllar) karamürsel türü gemi olarak anıldığından söz etmektedir.[7] İspanyol yazar Arturo Pérez-Reverte ise 17. yüzyılda yaşayan Capitan Alatriste'nin hayatını konu

2 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname,* Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No:458, İstanbul, 17.yy.; *Seyahatname*, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, Cilt 10, s. 90.

3 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*…, Cilt 1, s. 52.

4 Halil İnalcık, Bülent Arı, "Bir Deniz Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu" *Uluslararası Pîrî Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı, İstanbul, 27-29 Eylül 2004, s. 2/20-30.*

5 Alaybeyi: Osmanlı Devleti'nde, sancaklarda sancak beyinin emrinde müsellemlerin, tımarlı sipahilerin, çingene, yörük, tatar, evlad-ı fatihan, voynuk ve akıncı gibi askerlerinin amiri durumundaki subaylara verilen ad. Çeribaşı: Osmanlı Devleti'nde alaybeylerinin emrindeki birliklerin amiri durumundaki subaylara verilen ad. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 8, s. 270.*

6 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n Nefâ'is fi Kavâ'idi'l Mecâlis*, Orhan Gazi Kütüphanesi No:1214, Bursa, 16.yy.; *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n Nefâ'is fi Kavâ'idi'l Mecâlis*, Yayına Hazırlayan: Mehmet Şeker, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 369-370.

7 Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, Hartleben's Verlage, Pesth, 1827-1835; Büyük Osmanlı Tarihi, Çev: Mehmet Ata, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, I/84, IV/441.*

aldığı eserinde karamürselin siyah renkli, uzun gövdeli, yüksek kıçlı, 2 direkli bir Türk tüccar gemisi olduğunu, Türk ve Rum tayfaları bulunduğunu, Girit'ten şarap ve yağ, Mısır'dan sabun, deri ve yolcu taşıdığını, iyi fiyatla kiralandığını, 18 kişiye kadar yolcu alabildiğini belirtmektedir.[8] İsmail Hakkı Uzunçarşılı karamürselleri, çektiri sınıfında, İstanbul ve Marmara Denizi kıyılarında işletilen hem kürekli ve hem de yelkenli tekneler olarak tanımlamıştır.[9] İdris Bostan, karamürsel gemisini 1 uzun 1 kısa direkli, sivri üçgen yelkenli, yarım güverteli küçük tekneler olarak tarif ederek, yakın mesafeler arasında kullanıldığını, silah donanımlarının bulunmadığını, 16. yüzyılda büyük denizlere açılmasına izin verilmediği halde, tahıl veya kereste taşımacılığında Mısır'a gitmelerine ve Boğaz'dan çıkmalarına izin verildiğini belirtmektedir.[10] Yossi Dotan ise, geminin düşünülenden daha büyük olduğunu varsayarak 16-19. yüzyıllar arasında yük gemileri olarak kullanıldığını, kalyona benzeyen, 4 yelkeni olan, 900 ton kapasiteli tüccar gemileri olduğunu belirtmektedir.[11] Bu geminin 4 yelken ve 900 ton olarak verilen ölçüleri teknik ve kapasite açısından değerlendirildiğinde karamürsel gemilerini yansıtmadığı açıktır. Yavuz Senemoğlu Kitâb-ı Bahriye'nin çevirisinde karamürsel gemilerinin Osmanlı'da küçük çektiriler sınıfında yer aldığını ve karakol-muhabere gemisi olarak kullanıldıklarını, daha sonra ise Marmara Kayığı olarak adlandırıldıklarını belirtir.[12] Bununla birlikte karamürsel gemileri Marmara Denizi kıyılarında yoğun olarak kullanılmasına rağmen, Marmara kayığı olarak adlandırılan Kancabaş olarak da bilinen yuvarlak gövdeli, kısa boylu kayıklardan farklıdır. Karamürsel gemisi hakkında en geniş araştırmayı ve tanımı ise Şemsettin Arkan yapmıştır. Dz. Yzb. Ergun Göktuna ve denizcilik tarihi uzmanı Niyazi Uraz'dan yararlanarak hazırladığı çalışmasında kesin bir sonuca ulaşamadığını belirtmekle birlikte karamürsel gemisi hakkında yaptığı tespitler şunlardır:

Yarım güverteli olan karamürselde yelken için 1,5 direk bulunmaktaydı. Sivri üçgen latin yelken kullanılırdı. Yapımında Venedik savaş gemileri örnek alınmıştı. Genel olarak sahil koruma ve iç deniz taşıma işleri için kullanılmıştır. Uzunluğu 13 m.'dir. Kürekleri 6-6,5 m. uzunluğundadır. Geminin boş ağırlığı 15-18 ton, dolu ağırlığı 22-25 ton kadardır. 42 mürettebatı 26 kürekçi (savaşçı), 4 yedek kürekçi, 4 yelkenci, 2 kalafat ustası, 1 işçi, 1 sucu, 1 yağcı, 1 serdümen, 1 kılavuz, 1 reis'ten oluşmaktadır. 2 adet latin yelken, 26 adet 18-20 kg. ağırlığında çam ağacından yapılmış kürek, 2 adet ağaç gövdeli demir, ayrıca savaşçıların silahları ve yedekleri, yedek yelken bezi, büyük baltalar, su, peksimet, un, yağ, zincir ve kalafat gereçlerinden oluşan donanımı vardı.

Şemsettin Arkan çalışmasında, Karamürsel eski belediye başkanı Cemil Bal'ın, söylentilere göre hazırlattığı çizime yer vererek incelemede bulunmuş ve bu resmin Kara Mürsel Alp Bey'in yaptığı gemi olamayacağını belirtmiştir. Yine birlikte yaptıkları incelemeler sonunda 1971'de Dz. Yzb. Ergun Göktuna tarafından karamürsel gemisinin 1:100 ölçeğinde hazırlanan çizimlerine de yer vermiştir.[13] Bu tespitler değerlendirildiğinde; Cemil Bal'ın çizdirdiği resimde geminin bordası fazla geniştir, ön tarafta ikinci bir yelken yer almazken flok yelken bulunmaktadır ki bu hızlı ve bordası alçak olduğu düşünülen karamürsel gemisine uygun değildir. Şemsettin Arkan'ın yaptığı tespitlere göre ise, 26 adet küreği bulunan geminin uzunluğu 13 m. değil en az 22-30 m. olmalıdır, ağırlıkları 18-20 kg. olan 26 küreği çift kürekçi çekmeli ve en az 52 kürekçi bulunmalıdır, dolayısıyla geminin tonajı da 22-25 tondan fazla olmalıdır. Ayrıca bu ölçülerdeki bir geminin o dönemin koşullarında dahi askeri gemi olarak kullanıldığı düşünülmemektedir.

8 Arturo Pérez-Reverte, *Pirates of the Levant, Penguin Group, New York, 2010, p. 305.*
9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 455-456.*
10 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, No:2, İstanbul, 2005, s. 234.
11 Yossi Dotan, *Watercraft on World Coins: Europe, 1800-2005, Alpha Press, Sussex, 2007, Volume 1, p. 259.*
12 Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 2612, İstanbul, 1526; *Kitâb-ı Bahriye,* Yayına Hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1973, s. 24.
13 Şemsettin Arkan, "Marmara'daki Türk Denizciliğinin Sembolü: Karamürsel Gemisi", *Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, 1972, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 45-47.*

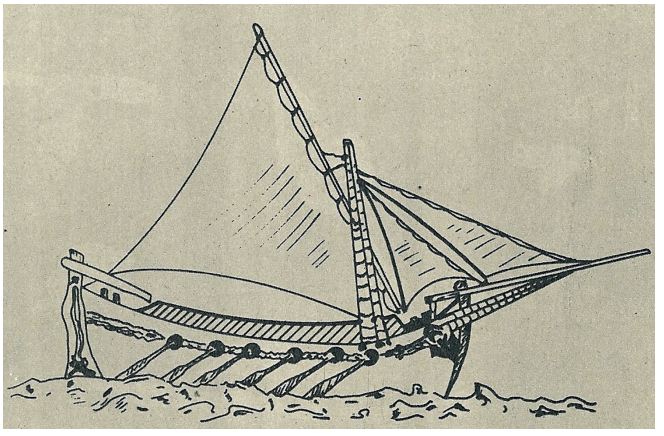

Cemil Bal'ın Çizdirdiği Karamürsel Resmi

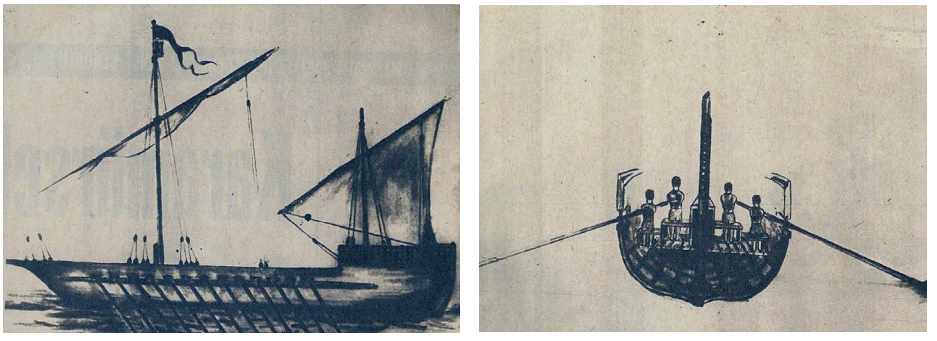

Dz. Yzb. Ergun Göktuna'nın Çizdiği Karamürsel Resmi

Karamürsel gemisinin yapımı ve teknik özelliklerini yorumlamak için Kara Mürsel Alp Bey'in gemiyi tasarladığı dönemin koşullarına bakmak gereklidir. Haçlı Seferleri sonrasında, Batı ve Doğu arasında ortaya çıkan kültür alış verişi Akdeniz'de ortak bir kültürün ortaya çıkmasına neden oldu. Bu ortak kültür en belirgin olarak haritacılık, gemici dili, gemi yapımı ve donanımında yani denizcilik alanında görülmektedir. Bu dönemde Yunan, Türk ve Arap denizcilerin harita ve coğrafya bilgisi Batı'ya aktarılırken, Ceneviz ve Venedikliler'in hakim olduğu gemi yapımı ve denizcilik bilgisi Doğu'yla kaynaşmış ve ortak bir Akdeniz denizciliği ortaya çıkmıştır. Yine her toplum ihtiyaçları doğrultusunda kendi tekniklerini ekleyerek yeni gemi türleri üretmeye başlamıştır. Aslında Akdeniz denizciliğinde gemi yapımı, tüm milletlerin katkıda bulunduğu ve bilgi alış-verişinin gerçekleştiği bir alandı ve her dönemde yapılan gemilerin benzerlikleri bulunmaktaydı. Bu dönemde gemiler, harekette öncelikle yelken kullanılan, ancak tehlike sırasında ya da sığ sularda manevra yapmak ve hızlanmak için kürek kullanılan gemilerdi. Bordalarının alçak ve malzeme depolama alanlarının az olması nedeniyle ikmal için kıyıya bağımlıydılar. Gemilerde genellikle sivri üçgen latin yelken kullanılırdı. Daha verimli rüzgar kullanımını sağlayan latin yelken, teknenin rüzgara karşı gitmesine (orsa seyri) olanak verir ve geminin hızını artırır. Dezavantajı ise, yelkenin bağlı olduğu seren direklerinin uzun olması nedeniyle denetiminin zor olması ve fazla sayıda mürettebat gerektirmesidir. Bununla birlikte rüzgardan yararlanma geminin şekliyle orantılıydı. Gemilerin bordalarının alçak, boylarının uzun olması sonucu rüzgarı kıçtan almaları ve yalpalamayı azaltmaları gerekliydi. İnsan gücünden maksimum düzeyde yararlanmak amacıyla kürekler gövdeden uzakta suya sokulmaları için çok uzun ve suya paralel olmalıydı. Bu özellikler göz önüne alındığında Bizans Donanması'nın en önemli gemisi olan "Dromon" adı verilen kürekli savaş gemileri, sonraki dönemlerde Akdeniz gemilerine öncülük etmişlerdi. Çeşitli türde ve

ölçülerde yapılan dromonlar 1 veya 2 direkli, 1 veya 2 latin yelkenli, 25-32 m. uzunluğunda, 3,50-4,50 m. genişliğinde, 15-25 oturaklı, saatte 3-7 knot hız yapabilen, 60-100 kürekçi ve 110 mürettebattan oluşan gemilerdi.[14] Dromonların büyüklüğüne göre chelandia, aphrakta, galeai, katerga gibi çeşitleri vardı. Bu gemiler sonraki dönemlerde, çeşitli dillerde apharakta-frigate-firkate, galeai-galleon-kalyon, katerga-galeere-galley-kadırga, galeasse-mavna gibi adlandırılarak çeşitli boy ve türde üretilmişlerdir.[15] Görülmektedir ki Akdeniz'de koşullara bağlı olarak değişik tür ve kullanım amacında gemiler üretilse de kürekli gemilerde büyük benzerlik söz konusuydu ve Akdenizli tüm milletler gemi yapım teknolojisine katkıda bulunmaktaydı.

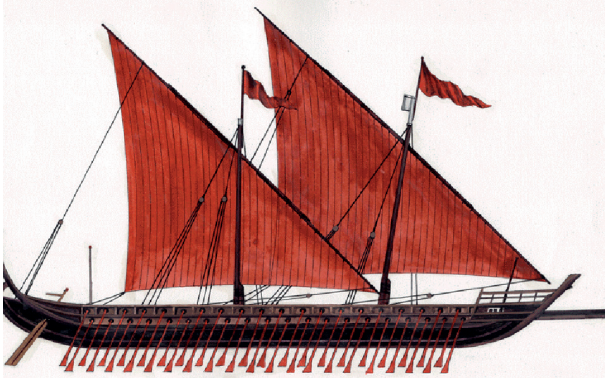

Bir Dromon Çizimi, 13-14. Yüzyıl

13. yüzyıla doğru ise Türkler'in denetimi altına giren Anadolu kıyılarında yaşayan Rumlar, gemi yapımı faaliyetlerini Türk beyliklerinde sürdürmeye başladı. Özellikle İzmir, Balıkesir ve Çanakkale çevrelerindeki yerli halkın bilgisiyle Foça, Edincik, Gemlik ve Karamürsel'de kurulan tersanelerde gemi üretimi yapıldı. Bunlardan biri olan Kara Mürsel Alp Bey'in Kavakkoyu'nda kurduğu Karamürsel Tersanesi, Osmanlı Devleti'nin ilk gemilerinin yapıldığı yerdi. Bu dönemde Osmanlı Beyliği, Marmara Denizi kıyılarında karadan yaptığı fetihlere deniz gücü desteğiyle sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Bu fetihlerde kullanılan deniz gücü, hızlı ve manevra gücü yüksek gemilerden oluşan küçük akıncı filolardı. Filonun başlıca gemisi ise, Kara Mürsel Alp Bey tarafından tasarlanan ve Karamürsel tersanesinde yaptırılan karamürsel gemisiydi. Geminin kaynaklardaki genel tanımlarına ve kullanımlarına bakıldığında, Kara Mürsel Alp Bey'in o dönemde Bizans Donanması'nda kullanılan dromonların küçük boylarından olan galiotta-kalita-kalyata gemilerinden yararlanarak geminin tasarımını-konstrüksiyonunu yaptığı düşünülmektedir. Kalyata 19-24 oturaklı, 25-36 m. uzunluğunda, 5,7 m. genişliğinde, 76-144 kürekçi ile ortalama 150 mürettebatın bulunduğu, silahlandırılmış çektiri türündeki gemilerdi.[16] Osmanlı Donanması'nda kalyatanın kullanımına yönelik ilk bilgilere ise 1474'te rastlanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin deniz üssü olan Gelibolu'da kadırga, kalyata, kayık ve at gemilerinin mürettebatından oluşan 4 denizci cemaati bulunmaktaydı.[17] Kalyata, 14. yüzyılda gazi beyliklerinin en çok kullandığı ve sonraki dönemlerde de Osmanlı Donanması'nın önemli gemilerinden biriydi. Buradan, önceleri askeri amaçla sonra ise taşımacılıkta kullanılan karamürsel gemisinin tasarımında bu gemilerin öncül olduğu sonucu çıkarılabilir ve Osmanlı Donanması'nın en önemli bölümünü ilk zamanlarından

14 John H. Pryor, Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the ΔΡΟΜΩΝ: The Byzantine Navy ca 500-1204, Brill Academic Publishers, Boston, 2006.*

15 John H. Pryor, "Shipping and Seafaring", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies, Ed: Elizabeth Jeffreys, John F. Haldon, Robin Cormack, Oxford University Press, New York, 2008, s. 482-491.*

16 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, VII.-101, Ankara, 1992, s. 83-94.

17 H.879/M.1474-75 tarihli Gelibolu Tahrir Defteri; Halil İnalcık, "Gelibolu" *Encyclopedia of Islam, EI²: Brill, New York, Vol. 2, p. 983-984.*

1450'li yıllara kadar karamürsel gemisinin oluşturduğu kabul edilebilir. Ancak kullanım koşulları ve taşınan yüklerin özelliklerine bağlı olarak karamürsel gemisinin tasarımında zaman içinde farklılıklar görüldüğü, Hıristiyan Batı'da kullanılanlara oranla daha alçak bordalı ve yelken seyrinde daha hızlı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte geminin gövdesinin Osmanlı Donanması'nın asıl vurucu gücünü oluşturan kadırga ve kalyataya göre daha yuvarlak olması nedenleniyle deniz şartlarına daha dayanıklı olduğu düşünülmektedir.

Tüm bu bilgiler ve değerlendirmeler ışığında karamürsel gemisinin;

15-30 m. uzunluğunda ve 4-6 m. genişliğinde,

25-45 ton ağırlığında,

Saatteki hızı 3-7 knot olan,

1 uzun 1 orta boy direk ve 2 latin yelkenli,

10-20 oturaklı, her birinin ağırlığı 15-20 kg. ve uzunluğu 5-7 m. olan 20-40 küreğe sahip,

40-80 kürekçi, 4 yedek kürekçi, 4 yelkenci, 2 kalafat ustası, 1 sucu, 1 yağcı, 1 serdümen, 1 kılavuz, 1 reis, toplamda 55-95 mürettebattan oluşan gemiler olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Bir Kalyata Çizimi, Osmanlı'da Yelken, Ahmet Güleryüz, İstanbul, 2004, II-B.

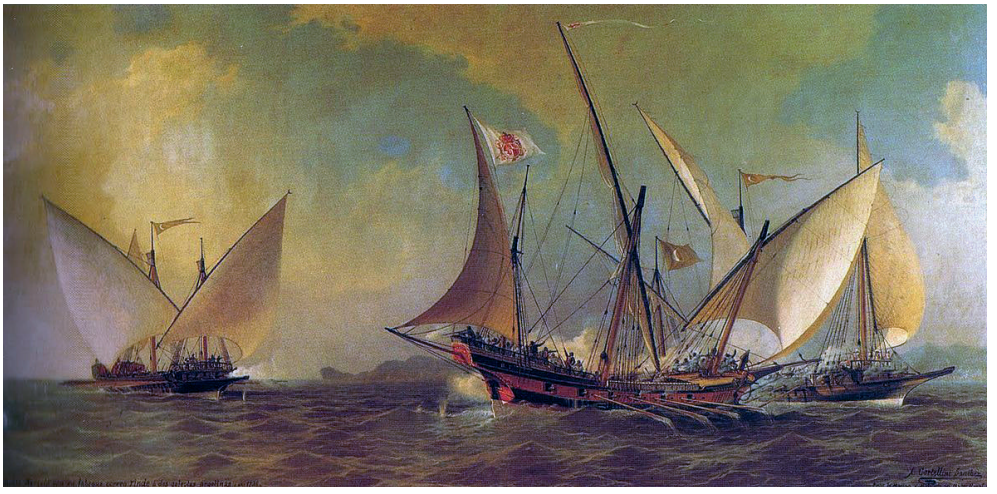

Ángel Cortellini y Sánchez, 1738'de Türk Kalitaları, 1902, Madrid Navy Museum, No:522.

Yazılı Belgelerde Karamürsel Gemisinin Kullanımına Yönelik Bilgiler

Karamürsel gemisinin kullanımına yönelik çok sayıda tarihsel kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardan yararlanarak geminin zaman içindeki yapısal değişimi belirlenebilir. Gemiyle ilgili ilk kaynaklara 16. yüzyıl ortalarından itibaren rastlanmaktadır ve karamürsellerin hem askeri amaçla, hem de yük-yolcu taşımacılığında kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde deniz yoluyla taşınan başlıca yük, hem başkent İstanbul'un, hem de ordunun iaşesinin sağlanmasında önemli bir ürün olan başta buğday olmak üzere tahıllardı. Tahılların, hem ihracı, hem de bir yerden bir yere taşınması ve satılması devletin iznine bağlıydı ve sıkı bir denetim altındaydı. Eyaletlerin ihtiyacı karşılandıktan sonra İstanbul'un iaşesi için ayrılan tahıl, özellikle Tuna iskeleleri aracılığıyla Eflâk ve Boğdan'dan, Kefe iskelesi aracılığıyla Kırım'dan, İskenderiye iskelesi aracılığıyla Mısır ve Trablusgarb'tan gönderilmekteydi.[18] Kayıtlardan H. 21 Zilhicce 986/M. 18 Şubat 1579 ile H. 10 Cemâzeyilevvel 987/M. 5 Temmuz 1579 tarihleri arasında 126 gemi reisine tahıl taşınması için Divân-ı Hümâyûn'dan izin verildiği anlaşılmaktadır.[19] Bu gemilerin çeşitliliğiyle birlikte tahıl taşımacılığında çoğunlukla karamürsel gemilerinin kullanıldığı görülmektedir. H. Ramazan 983/M. Aralık 1575'te Saruhan Beyi'ne gönderilen emirde, tahılın taşınmasında 7 adet karamürsel gemisinin görevlendirilmesi istenmiştir.[20] H. Zilhicce 1003/M. Ağustos 1595'te Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen emirde İskenderiye'ye yollanan karamürsel gemileri ile matbah-ı âmire'ye (saray mutfağı) ait olan tahılın yollanması[21] ve H. 3 Zilkâde 1003/M. 10 Temmuz 1595'te Fenerli karamürsel kaptanı Osman Reis'e gönderilen emirde, yüklenen tahılın İstanbul'a zaman kaybetmeden getirilmesi[22] istenmiştir. H. 998-1002/M. 1590-1594 tarihleri arasında ise kilâr-ı âmirenin (saray kileri) ihtiyacı için İstanbul'a hububat, şeker, pirinç getiren gemilerden 18'i karamürseldi.[23] Ayrıca bu dönemde karamürsel gemilerinin seyrüseferinde sınırlamalar ve denetimler söz konusuydu. H. Rebîülahir 972/M. Haziran 1564'te Rodos Beyi'ne gönderilen emirde Mısır'a giden ve Mısır'dan gelen karamürsel gemilerinin yakalanıp reislerinin hapsedilerek, gemilerde olan eşyanın tutulduğu defterin İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiştir.[24] Yine H. 16 Zilhicce 972/M. 15 Haziran 1565'te Sultâniye Kalesi (Çanakkale) Topçubaşısı Ali'nin boğazdan buğday yüklü 7 adet karamürsel gemisinin çıkıp gittiği yolundaki ihbarı üzerine konunun araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.[25] Anlaşılacağı üzere tahılın taşınmasında bir sınırlılık vardır ve karamürsel gemilerinin kullanıldığı taşımacılık faaliyetleri sınırlı alanlarda sürdürülmüştür. Tahıl taşımacılığı yapan gemicilerin bazı usulsüzlükler yaptıkları da görülmektedir. Tüccarların satın aldıkları tahılı İstanbul'a getirmek yerine, daha fazla kazanç sağlamak amacıyla uğrak iskelelerde yabancı tüccarlara sattıkları veya yükü yabancı limanlara götürdükleri görülmekteydi. Bu durumun engellenmesi için gemilere gözetmen olarak hisar erleri görevlendirilmekteydi. Örneğin, İstanbul için Mısır'dan pirinç, keten, tahıl yükleyen karamürsel gemilerinin reislerinin doğruca İstanbul'a gelmeleri gerekirken diğer iskelelere uğrayıp malları burada sattıkları duyulmuştur. Bunun üzerine Gelibolu'ya kadar olan kıyılardaki kadılara gönderilen H. 19 Şevval 1002/M. 8 Temmuz 1594 tarihli bir emirde, kazalara uğrayan gemilerin tahıl satmalarına izin verilmemesi emredilmiştir.[26] H. 16 Rebîülahir 975/M. 20 Ekim 1567'de verilen bir emirde, İstanbul'a gönderilmek üzere

18 Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", İst*anbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1950, Cilt 11, s. 397-416.*

19 BOA. MD. No: 37; H. 21 Zilhicce 986/M. 18 Şubat 1579 ile H. 10 Cemâzeyilevvel 987/M. 6 Temmuz 1597 tarihleri arasındaki hükümler.

20 BOA. MD. No: 27/300; H. Ramazan 983/M. Aralık 1575.

21 BOA. MD. No: 73/758; H. Zilhicce 1003/M. Ağustos 1595.

22 BOA. MD. No: 73/167; H. 3 Zilkâde 1003/M. 10 Temmuz 1595.

23 Lütfi Güçer, *XVIII. Yüzyıl Ortalarında..., s. 397-416.*

24 BOA. MD. No: 6/399; H. Rebîülahir 972/M. Haziran 1564.

25 BOA. MD. No: 6/1342; H. 16 Zilhicce 972/M. 15 Haziran 1565.

26 BOA. MD. No: 73/457; H. 19 Şevvâl 1002/M. 8 Temmuz 1594.

Anabolı (Navplio) ve Arhoz (Argos) İskeleleri'nden tahıl yüklenen 9 adet karamürsel gemisine hisar eri konularak gönderilmesi, malların dışarıya (ülke dışına) götürülmesine engel olunması, balmumu vs. malların da başka vilayetlere götürülmesine izin verilmemesi istenmiştir.[27]

Karamürsellerin donanmada kullanılmasına yönelik kaynaklara bakıldığında adaların korunmasında, uzun süreli seferlerde ve kuşatmalarda yardımcı hizmetlerde, sefer hazırlıklarında, özellikle donanmanın ikmali için kereste, mühimmat, savaş malzemeleri, halat, kadırga küreği ve yelken gibi malzemelerin taşınmasında karamürsel gemilerinden yararlanıldığı görülmektedir. Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Mercidabık Savaşı'nda (Ağustos 1516) Sultan I. Selim'e katılan Bâb-ı Muallâ Kapıcıbaşıları'ndan Kapudan Palak Mustafa Paşa'nın Tarsus tarafından cephane, mühimmat ve levazımat yüklü olarak 300 parça kadırga, 200 parça şayka, karamürsel ve kalyon ile İskenderun Limanı'na vardığını söylemiştir.[28] Yine Evliyâ Çelebi Osmanlı Devleti'nin en uzun kuşatmalarından birini sürdürdüğü Malta Seferi için, Sultan III. Murad zamanında 1000 parça kadırga ile 700 parça kalyon, peyk, şayka, karamürsel gibi toplamda 1700 parça silahlı geminin hazırlandığını belirtmiştir.[29] Hazırlıklar sırasında H. 4 Cemaziyülevvel 972/M. 7 Ocak 1565'te verilen bir emirde, bir karamürsel gemisiyle Turgud Paşa'ya (Turgut Reis) gönderilen kerestenin Boğaz Hisarı'ndan (Çanakkale-Çimenlik Kalesi) geçmesine engel olunmaması istenmiştir.[30] Kuşatma sırasında ise (18 Mayıs 1565-11 Eylül 1565) donanmanın ikmali için İstanbul'dan peksimet ve tahıl getirmesi için 8 karamürsel gemisine emir verilmiştir.[31] Diğer bir emirde ise, İstanbul'dan buğday, kadırga küreği ve yelken bezi yüklü bir karamürsel gemisi ile Cezâyir-i Garb'a gönderilen Ferhad Reis'in gemisine, geçeceği güzergahta kimse müdahale edilmemesi bulunulmaması istenmiştir.[32] Başka bir emirde Mısır'a giden ve Mısır'dan gelen karamürsel gemilerinin yakalanması kararı yürürlükte olmakla birlikte, İstanbul ve donanma için Mısır'dan pirinç almaya gidenlerden ellerine hüküm verilenlerin gemilerine müdahale edilmemesi istenmektedir.[33]

Doğu Akdeniz'in en önemli üssü olan Kıbrıs, ekonomik, stratejik ve coğrafi yönden Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyetinde önemli bir noktaydı. Adanın fethedilmesi için güçlü bir donanma gerekmekteydi ve bu nedenle sefer hazırlıklarına çok önem verilmiştir. Kâtip Çelebi H.1067/M.1657'de kaleme aldığı Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki faaliyetlerini açıklayan eseri *Tuhfetü'l Kibâr Fî Esfâri'l Bihâr*'da Kıbrıs Seferi'nden bahsetmiştir. Kıbrıs'ın Fethi Seferi bölümünde 180 parça kadırga, 10 mavna, 170 barça ve karamürselden oluşan toplam 360 parça gemiyle Kapudan Ali Paşa'nın (Kaptân-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa) H. Zilhicce 977/M. Mayıs 1570'te Beşiktaş'tan Akdeniz'e yola çıktığını belirtmiştir.[34] Yine Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall Kıbrıs Seferi'ne katılan donanmada Kaptân-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa ile Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa'nın komutasındaki 3. Filoda asker, yiyecek ve top taşımak üzere 40 karamürselin bulunduğunu belirtmiştir.[35] Aynı yıllara tarihlenen kaynakta ise seferde kullanılmak üzere İstanbul'dan Kıbrıs'a halat, giysi vs. mühimmat taşıyan Komenos Reis'e ait karamürsel gemisine kimse tarafından müdahale edilmemesi ve engel olunmaması istenmiştir.[36] Aydın Beyi'ne H. 14 Zilkâde 977/M. 20 Nisan 1570'de gönderilen emirde ise, korsan gemileri yeterli gelmezse

27 BOA. MD. No: 7/350; H. 16 Rebî-ülahir 975/M. 20 Ekim 1567.
28 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname…,* Cilt 10, s. 106.
29 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname…,* Cilt 1, s. 224.
30 BOA. MD. No: 6/587; H. 4 Cemâziülevvel 972/M. 7 Ocak 1565.
31 BOA. MD. No: 6/419; H. 972/M. 1565.
32 BOA. MD. No: 12/675; Tarihsiz.
33 BOA. MD. No: 6/578, Tarihsiz.
34 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr Fî Esfâri'l Bihâr,* TSMK. No: Revan 1192, İstanbul, 1657*; Tuhfetü'l Kibâr Fî Esfâri'l Bihâr,* Yayına Hazırlayan: İdris Bostan, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 110.
35 Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches…, VI/252.*
36 BOA. MD. No: 12/617; Tarihsiz

karamürsel ve asker gemileriyle birlikte Piyâle Paşa'nın donanmasına katılması[37] ve H. 22 Şevvâl 978/M. 19 Mart 1571'de İnebahtı alaybeyinin, sipahileriyle birlikte yola çıkıp karamürsel gemilerine binerek gecikmeden Donanma-i Hümâyûn'a katılması[38] istenmiştir. Midilli Beyi'nin gönderdiği bilgilerin İstanbul'a ulaştığını belirten H. Safer 979/M. Haziran-Temmuz 1571 tarihli emirde, silah yüklü bir barça, urgan yüklü bir karamürsel gemisi ve içinde askerler bulunan 2 geminin Sakız'dan Rodos'a, oradan da Kıbrıs'a gönderildiği, Ağrıboz ve diğer adalardaki gönüllü reislere haber verilmesi konusunda ilgililere uyarıda bulunulduğu açıklanmıştır.[39] 1571'de ise Negroponte (Eğribozlu) Mehmed Forzauli (Forzalı), Lepanto'da (İnebahtı) savaşan Mehmet Caragiali (Karacali) Bey'den, Malvagia Körfezi'nde[40] kalyon ile savaşan bir karamürselin alınmasını istemiştir.[41] Sefer hazırlıkları kapsamında 17.yy başlarından itibaren kereste, mühimmat, savaş malzemeleri, tahıl ve meyve-sebze gibi yükler de karamürsellerle taşınmaktaydı. Sadrazam Mehmed Paşa 1633'te Doğu seferi için yaptığı hazırlıklarda 80 adet şâhî topunu karamürsellerle Payas İskelesi'ne göndermişti.[42]

Osmanlı Devleti, 16.yüzyılda batıya doğru sınırlarını Balkanlar'ın kuzeyinde ve Avrupa'nın içlerinde genişletmesiyle birlikte bu bölgenin en önemli su yolu olan Tuna Nehri'ni kullanmaya başladı. Hem kuzeye yapılacak seferlerde ordunun iaşesinin sağlanmasında, hem de ticaretin sürdürülmesinde güçlü bir nehir donanmasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle Macaristan'ın alınmasından sonra ince donanma oluşturuldu ve Tuna Kaptanlığı kuruldu. Hem bölgeden elde edilen tahılın, hem de batıya yapılan seferlerde savaş malzemelerinin taşınmasında ve bu taşımacılığın yapılması sırasında denetim ve korumada Tuna ince donanması kullanıldı. Lojistik hizmetlerde, Tuna üzerindeki ince donanmaya ait gemilerin yanı sıra, satın alma ve kiralama yoluyla da gemi ihtiyacı karşılanmıştır. İnce donanma gemileri başta karamürsel gemileri olmak üzere, şayka, işkampoye, üstüaçık, aktarma, çekeleve, celiyye, kancabaş, palaşkerme, at gemileri, taş gemileri, borozan gemileri, geç gemisi ve kayığı, tonbaz, melekse, at kayığı, ateş kayığı, menzil kayığı, dolap kayığı, funda kayığı, sandal, filuka'dan oluşmaktaydı.[43] H. 2 Rebîülevvel 1012/M.10 Ağustos 1603 tarihli belgede Karadeniz'den karamürsel ve kalyonlarla yabancı ülkelere yapılan kereste taşımacılığını haber alan hassa mimarbaşının konuyu incelemesi ve bu gemilerdeki Tersâne-i Âmire'ye gereken gemi direği, seren ve kerestelere el koyması emredilmiştir.[44] 1595'te Topçular Kâtibi olan Abdülkadir Efendi "Tarih" adlı eserinde Avusturya Savaşı'nın hazırlığında Tuna Nehri yoluyla karamürsellerle topların taşındığı ve sonraki seferlerde de karamürsel gemilerinin bu amaçla kullanıldığını belirtmiştir. Yine aynı eserde 17.yüzyılda İstanbul'dan hacıların karamürsellerle Mısır'a gittiklerinden söz edilmiştir.[45] Evliyâ Çelebi ise Tuna Nehri'nin Almanya'dan çıkıp 700 kol katılarak biri Kili Boğazı'nda, biri Tunca Boğazı'nda, biri Suluna Boğazı'nda, biri Beştepe'de, biri

37 BOA. MD. No: 12/932; H. 14 Zilkâde 977/M. 20 Nisan 1570.
38 BOA. MD. No: 12/201; H. 22 Şevvâl 978/M. 19 Mart 1571.
39 BOA. MD. No: 12/476; H. Safer 979/M. Haziran-Temmuz 1571.
40 Adı geçen körfez kayıtlarda Maluagia olarak geçmektedir ve Yunanistan Mora Yarımadası'nda Monemvasia Körfezi olduğu düşünülmektedir. Çatışma ile ilgili kaynaklar: Ferrante Caracciolo*, I Commentarii Delle Guerre Fatte Co'turchi, Publisher: Giorgio Marescotti, Fiorenza, 1581, s. 70-72, München-Bayerische Staatsbibliothek (No:839629Eur.54); Pandolfo Collenuccio, Del Compendio Dell'ıstoria Del Regno Di Napoli, Publisher: Barezzo Barezzi, Venetia, 1591, s.29-30, Barcelona-Biblioteca de Catalunya (No:R301978).Giuseppe Rosaccio, Viaggio da Venetia, a Costantinopoli Per Mare, e Per Terra, Publisher: Giacomo Franco, Venetia, 1598, s. 41, Michigan-University of Michigan Libraries (No:DG673R67); Tomaso Fazello, Le Due Deche Dell'historia Di Sicilia, Publisher: Decio Cyrillo, Palermo, 1628, s. 589, Wien-Österreichische Nationalbibliothek (No:56R23).*
41 Ciro Manca, *Il Modello Di Sviluppo Economico Delle Città Marittime Barbaresche Dopo Lepanto*, Ed: Giannini, Facoltà Di Economia Marittima, Istituto Universitario Navale, Napoli, 1982, p. 100.
42 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri…, s. 234.*
43 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı…, s. 88-94.*
44 İE-Bah. No:301; H. 2 Rebîülevvel 1012/M. 10 Ağustos 1603.
45 Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Tarih*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2121; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmazer, TTK Yayınları, Ankara, 2003, Cilt I, s. 15, 20, Cilt II, s. 983, 984, 1065, 1151, 1177.

Karaharman Boğazı'nda olmak üzere Karadeniz'e 5 yerden döküldüğünü, Beç'e (Viyana) ve Prag'a ve Almanya'ya kadar uzanan, içinde 1000 parça karamürsel ve şayka gemileri bulunan büyük bir nehir olduğunu belirtmiştir.[46] Ayrıca Kazaklar'ın 17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Karadeniz limanlarına saldırıları ve Tuna Donanması'nın Kazaklar'la çatışması sırasında karamürsel gemilerinin kullanıldığı görülmektedir. Evliyâ Çelebi Karadeniz'deki donanma gemilerinin sayısının Sultan IV. Murad zamanında 9000 civarında olduğunu, özellikle Katranoğlu, Aşçı ve Çiço ailelerine ait karamürsel gemilerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bunların Kazaklar'la savaşıp, onları yenip, Kazak şaykalarını karamürsel gemilerine yedekleyerek İstanbul'a getirdiklerinden söz etmiştir.[47] Yine aynı dönemde Kâtip Çelebi, 18 parça kadırga ile Kefe'ye gönderilen Mehmed Paşa'nın Kerç yakınlarında, müslümanlardan aldıkları 2 büyük karamürsel gemisinde Kazaklar'a rastladığını, onları yenip gemileri alarak Kefe'ye geçtiğini açıklamıştır.[48]

İnebahtı yenilgisinden sonra ise Doğu Akdeniz'de denetimin artırıldığı ve kıyıların güvenliğinde karamürsel gemilerinin kullanıldığı görülmektedir. H. 982/M. 1574'te verilen emirde, adaların korunması için görevlendirilen muhafızların karamürsel gemileriyle gönderilmesi istenmiştir.[49] Yine bu dönemde karamürsellere yönelik korsan faaliyetlerine rastlanmaktadır. Baf (Pafos) Kadılığı'na atanan Mâcuncuzâde Mustafa Efendi Malta esaretini anlattığı "Baz Keşt-i Hakirî-i Malta Sergüzeşt-i Esirî-i Malta" adlı günlüğünde, H. 5 Ramazan 1005/M. 22 Nisan 1597'de Kıbrıs'a gitmek üzere İstanbul'dan Alaiyeli (Alanyalı) Mehmed Reis'in karamürsel gemisine binerek yola çıktığını, ancak Baf açıklarında 4 adet Maltalı korsan gemisi tarafından esir alındıklarını anlatmıştır.[50] Kâtip Çelebi ise eserinde Hafız Ahmed Paşa'nın (Müezzinzâde) Mısır hazinesinin alınması için İskenderiye'ye gittiğini, dönüşte Rodos'a gelirken korsan gemileri tarafından saldırıya uğradığını, 3-4 kalyon ve karamürsel gemisinin esir alındığını belirtmiştir.[51] H. 22 Ramazan 975/M. 21 Mart 1568 tarihli belgede ise Mısır'a giderken fırtınaya yakalanan bir karamürsel gemisinin levend gemileri tarafından hile ile ele geçirildiği, kıyıda bulunan Müslümanlar'a ait köylere levend gemileri tarafından tecavüz edildiğinin öğrenilmesi üzerine, Ağrıboz Bey'inden konuyu araştırarak bildirmesi ve denizdeki gemilere ve kıyıdaki köylere korsan ve levendden zarar gelmemesi için gereken gayreti göstermesi istenmiştir.[52] Venedik Baylosu Defterleri'nde 1589-1684 yılları arasında tutulan kayıtta ise Sultan III. Murad'dan Venedik Doçu Pasquale Cicogna'ya Venedik Baylosu Giovanni Moro aracılığıyla gönderilen 2 adet nâme-i hümâyûn'da karamürsel gemilerinin kullanımına yönelik bilgilere rastlanmaktadır. H. Rebîülevvel 998/M. Ocak-Şubat 1589'de verilen namede Mustafa Reis'in kendi mülkü olan buğday yüklü bir karamürsel gemisiyle Kotor'dan İstanbul'a gelirken Malta'ya ait 4 adet kadırga tarafından saldırıya uğradığı, geminin esir alınarak Malta'ya götürülürken Venedik'e ait Çuka Adası'nda el koyulduğunun öğrenilmesi üzerine, ahidnameler gereğince gemi ve gemiden alınan malların sahiplerine iadesi emredilmiştir.[53] H. Cemâziyelevvel 998/M. Mart-Nisan 1590'de verilen diğer namede ise Mehmed Ağa'nın bir karamürsel gemisiyle Selanik Körfezi'nden 160 müdd[54] buğday ve 400 çam tahtası yükleyip İstanbul'a gelirken, 2 adet Malta gemisi tarafından esir alındığı, yolda hava muhalefeti nedeniyle

46 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname…,* Cilt 10, s. 343.
47 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname…,* Cilt 1, s. 499.
48 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr…*, s.121.
49 BOA. MD. No: 26/70; H. 982/M. 1574.
50 Mâcuncuzâde Mustafa Efendi, *Baz Keşt-i Hakirî-i Malta Sergüzeşt-i Esirî-i Malta*, Üsküdar Selim Aliağa Kütüphanesi Kemankeş Emir Hoca No: 438-7. Risale, v. 132-159, İstanbul; İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları", İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Cilt 5, Sayı 8, İstanbul, 1953, s. 77-84.
51 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr…*, s. 118.
52 BOA. MD. No: 7/1113; H. 22 Ramazan 975/M. 21 Mart 1568.
53 *Venedik Baylosu'nun Defterleri (1589-1684), Yayına Hazırlayan: Serap Mumcu, Edizioni Ca'Foscari, Venezia, 2014, s. 41.*
54 Ağırlık ölçü birimi. Evliyâ Çelebi'ye göre 1 müd=2 men=520 dirhem=1,632 kg. (Seyahatname, Cilt 4, s. 381.)

Venedik'e bağlı olan Kefalonya Adası'na sığındığının öğrenilmesi üzerine, gemiden yağmalanan malların geriye iade edilmesi emredilmiştir.[55] Yine aynı kaynaklarda H. Safer 1040/M. Eylül-Ekim 1630 tarihli Sultan IV. Murad tarafından İzmir Kadısı'na gönderilen emirde, Venedik gemilerinden Pelligrin Rossi adlı geminin reisi Francesco Moro, Manto Fante, Basta Fante ve Giacomo Fanteadlı 4 Venedikli'nin peşin ulufe alıp hizmetlerini yapmadan kaçarak, bir karamürselle İzmir'e gittikleri bildirilmiş, Venedikliler'in bulunarak ahidname gereğince elçiliğe teslim edilmeleri istenmiştir.[56] İngiliz devlet arşivleri Venedik belgelerinde kayıtlı 220 nolu 8 Temmuz 1628 tarihli belgede ise galeasse kaptanı Antonio Capello ve galleon kaptanı Giovanni Paolo Gradenigo'nun Cape Ganzir'in (Hatay-Hınzır/ Domuz Burnu) 60 mil açığında bir karamürselle çatıştıkları, gemiyi esir aldıkları, ancak 2 Fransız gemisinin korumasında olan geminin karşılığında büyük miktarda fidye alarak serbest bıraktıkları yazılmıştır. Yine aynı kaynakta İstanbul'dan gelen Museviler'in Ragusa'dan (Dubrovnik) karamürsellerle Venedik'e gittikleri belirtilmiştir.[57]

Karamürsel gemilerinin genel özellikleriyle ilgili kayıtlara bakıldığında 16.yüzyıl itibariyle yolcu taşımacılığında ve kıyılar dışında Mısır ve Akdeniz adalarına seferlerde kullanıldığı, taşıma için kiralandığı ve yüksek ücretlere satıldığı görülmektedir. Evliyâ Çelebi İskenderiye'nin yıldız tarafına denk gelen Kalyon Limanı'nın tüm kalyon, şayka, karamürsel ve burtonları muhafaza eden büyük bir burç olduğunu,[58] Rodos limanındaki Poyraz Limanı'nın iyi yatak olduğunu ve tüm şayka, karamürsel, kalyon ve rençber gemileriyle 300 parça gemi aldığını[59] açıklamıştır. Galata Tersanesi'nin faaliyetlerinin yazıldığı muhasebe defterlerinden H.993/M.1585'de taşımacılıkta kullanılmak üzere mavna, karamürsel, taş ve at gemilerinin yapıldığı ve tamir edildiği görülmektedir.[60] Sultan I. Süleyman'ın fermanıyla genelde Trabzonlu olan kalyon, şayka, karamürsel reislerinin İstanbul-Yeniköy'e yerleştiği,[61] karamürsellerle yapılan yolcu taşımacılığında H. 974/M. 1567 Mısır'a giden bir karamürselde 25 kişinin bulunduğu[62] anlaşılmaktadır. Karamürsel gemilerinin değerlerinin zamana göre değişmekle birlikte 90.000-100.000 akçe olduğu düşünülebilir. Bir satış kaydına göre 1592'de İstanbul Üsküdar'da satılan 26 zira (19,7 m.) boyundaki bir karamürselin değerinin 100.000 akçe olduğu,[63] H.1026/M.1617'de Galata Kadılığı'na başvuran müstemenlerden Pavlo ve Yaranimo arasındaki anlaşmazlığa ait 42:53a/3 numaralı işlem kaydına göre ise Bostancı Mehmet Ağa'dan karamürsel türündeki gemiyi 90.000 akçeye satın aldıkları anlaşılmaktadır.[64] Kiralama bedelinde ilişkin bir kayıtta ise H. Evâsıt-ı Safer 1007/M. Eylül 1598'de Selanik'li Şaya oğlu Yasef isimli Yahudi, Ahmed Reis bin Duran'ın karamürsel gemisini Selanik'e gitmek üzere 27.000 akçeye iskerçe ile tuttuğu yer almaktadır.[65]

55 *Venedik Baylosu'nun Defterleri..., s. 42.*
56 *Venedik Baylosu'nun Defterleri..., s. 250.*
57 *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice,1628-1629*, ed. Allen Hinds, His Majesty's Stationery Office, London, 1916, Vol. 21, p. 159-179, Vol. 9, p. 185.
58 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname...,* Cilt 10, s. 682, 691.
59 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname...,* Cilt 9, s. 239.
60 BOA. MAD. No: 852, s. 32-39. İdris Bostan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Tersaneleri Gemi İnşaa Tezgahları", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988, s. 127.
61 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname...,* Cilt 1, s. 419.
62 BOA. MD. No: 7/1113; H. 974/M. 1567.
63 Üsküdar Şeriyye Sicilleri, İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi, No: 84, s. 62.
64 *Social And Economic Life in Seventeenth Century İstanbul, Yayına Hazırlayan: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2010, s. 327.*
65 Galata Şeriyye Sicilleri, No: 21, s. 17/2.

Görsel Belgelerde Karamürsel Gemisi

Malta Kalesi Kuşatması, 1565, TSMK. No: YY.1118, İstanbul, 67x60,5 cm.

Deri üzerine çizilen planda Osmanlı Donanması'nın Malta Adası'nı kuşatması görülmektedir. Savaş sırasında Osmanlı ordusunun harekatının betimlendiği planda çok sayıda karamürsel gemisi çizilmiştir. Plan üzerindeki nottan ana liman girişinin zincirle kapatılması sonucunda iç limana gemilerin karadan geçirildiği anlaşılmaktadır ki, bu gemilerin boyutlarının elverişliliği nedeniyle karamürsel gemileri olduğu düşünülmektedir. Planın Serdar Mustafa Paşa tarafından kuşatmanın kaldırılmasından önce hazırlatılarak Sultan I. Süleyman'a gönderildiği bilinmektedir.[66]

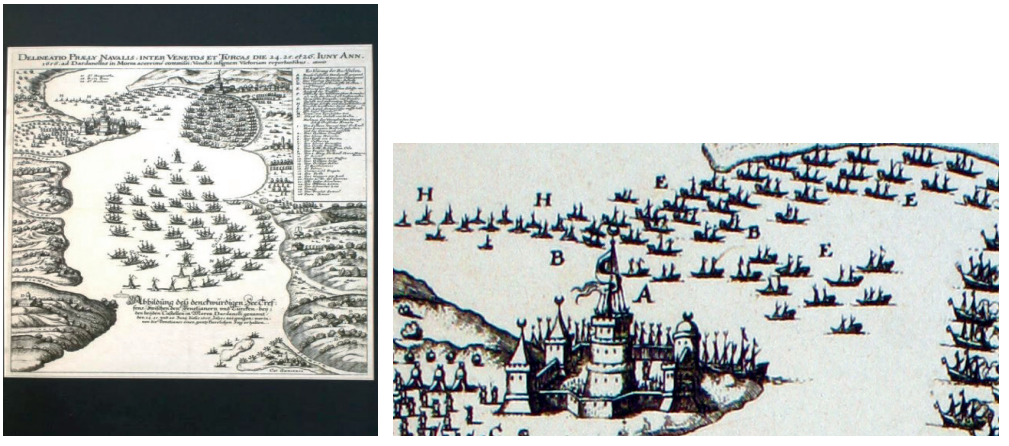

Gazinaro, Delineatio Prælу Navalis Inter Venetos et Turcas, 1656, Almanya, 312x273 cm.

İtalyan haritacı Gazinaro tarafından yapılan çizimde Çanakkale Boğazı'nda Venedik ve Osmanlı Donanmaları arasında Haziran 1656'da yapılan deniz savaşı işlenmektedir. Harita Venedikliler'in savaşı kazanmasından hemen sonra batıda bu zaferi duyurmak için çok sayıda basılan tek yaprak (einblattdruck) eserden biridir.[67] Boğaz girişinde sıralanan Venedik Donanması'na ait kalyonlar ve kadırgalar harflendirilerek ve numaralandırılarak sağ bölümde isimleri verilmiştir. Çanakkale-Kilidbahir kaleleri arasında Venedik Donanması'yla karşılaşan Osmanlı Donanması'nda ön cephede kalyon ve kadırgalar arka sırada ise karamürsel gemileri görülmektedir.

66 Pîrî Reis'ten Önce ve Sonra Topkapı Sarayı'nda Haritalar, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 194.
67 St.Petersburg-Rusya Milli Kütüphanesi, No:000030664 kayıtlıdır.

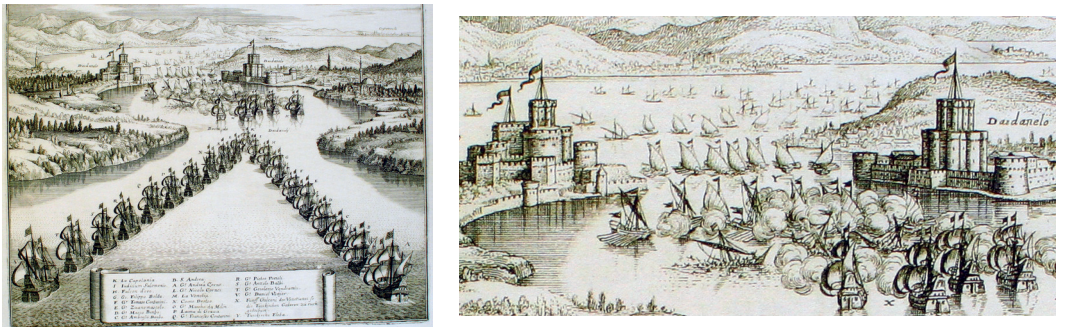

Pieter van der AA, Theatrum Europæum 1729, Leiden, 285x313 cm.

Haritacı ve yayıncı Van der AA (1659-1735) tarafından yapılan çizimde Çanakkale Boğazı'nda Venedik ve Osmanlı Donanmaları arasında Haziran 1656'da (eserde yanlışlıkla 1646 yazılmıştır) yapılan deniz savaşı gösterilmektedir. Venedikliler'in kazandığı savaş Batı dünyasında büyük etki yapmış olmalıdır ki, sonraki yıllarda da görsellerde yer almıştır.[68] Boğaz girişinde sıralanan Venedik Donanması'na ait kalyonlar harflendirilerek alt bölümde isimleri verilmiştir. Osmanlı Donanması'nda ön cephede kalyon ve kadırgalar arka sırada ise karamürsel gemileri görülmektedir.

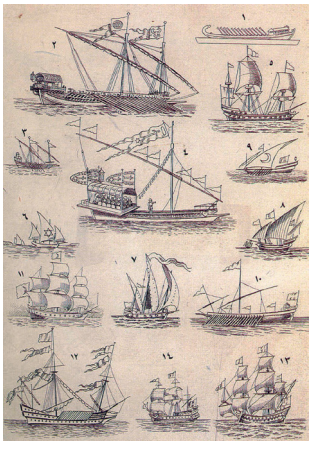

Hüseyin Hüsnü Tengüz Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi 1918, Deniz Müzesi Arşivi, İstanbul, 22x32cm.

Bahriyeli Ressam Hüseyin Hüsnü Tengüz'ün Deniz Müzesi'nde görevli olduğu sırada birçok eseri inceleyerek hazırladığı "Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi" adlı eserinde çok sayıda çizim de yer almaktadır. Osmanlı Savaş Gemileri çiziminde ٣- 3 numaralı ve ١٠- 10 numaralı gemilerin kendi açıklamalarından da yola çıkarak karamürsel gemisi olduğu düşünülmektedir. [69]

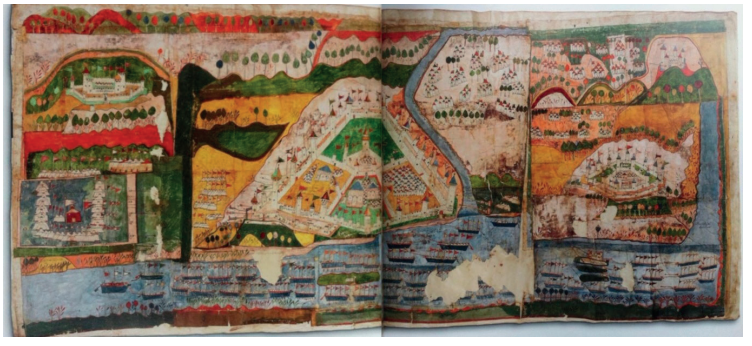

Belgrad Kalesi Kuşatması 1521, TSMK. No: E.9440, İstanbul, 282x122 cm.

68 Augsburg, Augsburg Üniversitesi Kütüphanesi, No: 02/IV.13.2.26-21 kayıtlıdır.

69 Hüseyin Hüsnü Tengüz, *Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi*, 1918, İstanbul; *Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi*, Dz.K.K. Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 39.

Osmanlı ordusunun Belgrad'ı kuşatmasını betimleyen kâğıt üzerine çizilen planda çok sayıda gemi yer almaktadır. Bu gemiler çoğunluğu karamürsel gemilerinden oluşan ince donanma gemileridir ve Tuna ve Sava Nehirleri'nin çevrelediği Belgrad'ın alınmasında kara ordularına nehirden destek vermiştir. Planda nehir içinde çizilmiş ince donanmaya ait çok sayıda gemi görülmektedir. Gemilerin bazılarında top donanımı bulunmaktadır.

Pîrî Reis, Kitâb-ı Bahriye, Susam (Sisam) Adası'nın Batı Kıyıları, 1526?, , İstanbul 13.5x23.5 cm

Pîrî Reis, coğrafya biliminde yazılı belgelerin en önemlilerinden biri sayılan *Kitâb-ı Bahriye*'de tüm Ege ve Akdeniz kıyılarını açıklamış ve haritalandırmıştır. Eserinde yazılı bölümlerde koy, körfez ve limanların demirleme olanaklarının gemilerin tür ve boyutlarına göre uygunluklarını açıklamıştır. Haritalarda ise gemiler büyüklerine orantılı olarak çok çeşitli türde çizilmiştir. Susam (Sisam) haritasında çok sayıda kalyon, kadırga ve karamürsel bir arada çizilmiştir.[70]

Sonuç ve Öneriler

Tarihte deniz ve karaların birleştiği Anadolu ve Doğu Akdeniz'de özellikle güçlü gemileri ve filosu olan devletler söz sahibi olmuştur. Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında coğrafi koşullarını iyi değerlendirerek ve denize yönelerek devlet siyasetini belirlemiş ve fetihlere başlamıştır. Marmara Denizi'nin ele geçirilmesi, Türk-Osmanlı tarihi açısından önemli bir denizcilik olayıdır. Kocaeli ve çevresinin alınmasıyla başlayan Osmanlı Devleti'nde denizcilik faaliyetlerinde Kara Mürsel Alp Bey'in hem deniz komutanlığındaki hem de gemi yapımındaki öncülüğü önemlidir. Kara Mürsel Alp Bey tarafından Karamürsel'de yaptırılan gemiler Marmara Denizi'nin Türk egemenliğine girmesinde büyük rol oynamıştır. Kara Mürsel Alp Bey tarafından tasarlanan ve yapılan karamürsel gemisi, çektiri sınıfı kürekli ve yelkenli bir gemidir. Kendinden önceki Akdeniz gemilerine benzerliklerinin yanı sıra, Türk denizciliğinin ihtiyaçlarına göre zaman izinde tasarımında farklılar görülmüştür. Zaman içinde kullanım koşulları doğrultusunda teknik özelliklerinde ve boyutlarında değişim olsa da, çeşitli kaynaklardan da anlaşıldığı üzere, gemi yaklaşık 7 yüzyıl boyunca Osmanlı denizlerinde askeri, kıyı koruma ve yük-yolcu taşıma amacıyla kullanılmıştır. Karamürsel gemisi Osmanlı ince donanmasının en önemli gemisi olmasının yanı sıra donanmanın ikmalinde lojistik destek gemisi olarak top, silah, kereste, mühimmat, halat, kürek ve yelken

70 A.B.D., Baltimore Walters Sanat Galerisi, No: MS.W. 658, v.77a, s.605. kayıtlıdır.

taşınmasında kullanılmıştır. Ayrıca karamürsel gemileriyle, başta tahıllar olmak üzere, keten, meyve ve sebze, şarap ve yağ, sabun, deri, tuz, balmumu, bakliyat gibi ütaşınmıştır. Bununla birlikte devlet tarafından belirli dönemlerde ticareti düzenlemek ve ülke genelinde tarımsal getirinin denetim altında tutulması amacıyla karamürsel gemilerinin taşımacılıkta kullanımına sınırlılıklar getirilmişti.

Sonuç olarak karamürsel gemisi, yapımı, kullanımı ve teknolojisiyle özgün bir Türk-Osmanlı gemisidir ve kendinden sonraki gemilerin teknolojisinde öncüldür. Karamürsel gemisinin özgün teknik özelliklerine bağlı kalınarak yeniden üretimi ve ilk yapım yeri olan Kocaeli-Karamürsel'de deniz kıyısında sergilenmesi Türk denizcilik tarihinin tanıtımına önemli bir katkı sağlayacaktır. Denizcilik tarihimizde karamürsel gemisini tasarlayan ve yaptıran, Kocaeli ve çevresinin deniz üssü haline gelmesinde önemli rol oynayan ve Osmanlı Devleti'nin ilk Deryâ Beyi olan Kara Mürsel Alp Bey'in anısı bu şekilde yaşatılabilir. Kara Mürsel Alp Bey, vasiyetinde (rivayete göre) "Vefat edince beni öyle bir yere defnedin ki, sırtım dağlara dayansın, kucağıma deniz gelsin. Böylece daima donanmamı göreyim." demiştir. Maalesef günümüzde Kocaeli-Karamürsel'deki mezarı denizin doldurulması ve yapılan binalar nedeniyle iç kesimde kalmıştır. Karamürsel gemisinin özgün boyunda yapılan bir örneğiyle birlikte mezarın deniz kenarına alınması da sağlanmalıdır, böylelikle Kara Mürsel Alp Bey'in vasiyeti de yerine getirilebilecektir.

Kara Mürsel Alp Bey'in Kocaeli-Karamürsel'de Bulunan Mezarı

KAYNAKÇA

Arkan, Şemsettin, "Marmara'daki Türk Denizciliğinin Sembolü: Karamürsel Gemisi", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1972, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 45-47.

Bostan, İdris, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Tersaneleri Gemi İnşaa Tezgahları", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988.

Bostan, İdris, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, No: 2, İstanbul, 2005.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, VII.-101, Ankara, 1992.

Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice,1628-1629, Ed. Allen Hinds, His Majesty's Stationery Office, London, 1916, Vol. 21, p. 159-179, Vol. 9, p. 185.

Dotan, Yossi, *Watercraft on World Coins: Europe, 1800-2005*, Alpha Press, Sussex, 2007.

Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No:458, İstanbul,17. yy.; *Seyahatname*, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n Nefâ'is fi Kavâ'idi'l Mecâlis*, Orhan Gazi Kütüphanesi No:1214, Bursa; *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n Nefâ'is fi Kavâ'idi'l Mecâlis*, Yayına Hazırlayan: Mehmet Şeker, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Güçer, Lütfi, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1950, Cilt 11, s. 397-416.

Hammer-Purgstall, von Joseph Freiherr, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Hartleben's Verlage, Pesth, 1827-1835; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev: Mehmet Ata, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992.

İnalcık, Halil, "Gelibolu" *Encyclopedia of Islam*, EI[2], Brill, New York, Vol. 2, p. 983-984.

İnalcık, Halil, Arı, Bülent, "Bir Deniz Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu" *Uluslararası Pîrî Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 27-29 Eylül 2004, s. 2/20-30.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr Fî Esfâri'l Bihâr*, TSMK. Revan No: 1192, İstanbul, H.1067/M.1657; *Tuhfetü'l Kibâr Fî Esfâri'l Bihâr*, Yayına Hazırlayan: İdris Bostan, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Mâcuncuzâde Mustafa Efendi, *Baz Keşt-i Hakirî-i Malta Sergüzeşt-i Esirî-i Malta*, Üsküdar Selim Aliağa Kütüphanesi Kemankeş Emir Hoca No: 438-7. Risale, v. 132-159, İstanbul; İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Cilt 5, Sayı 8, İstanbul, 1953, s. 77-84.

Manca, Ciro, *Il Modello Di Sviluppo Economico Delle Città Marittime Barbaresche Dopo Lepanto*, Ed: Giannini, Facoltà Di Economia Marittima, Istituto Universitario Navale, Napoli, 1982.

Pérez-Reverte, Arturo, *Pirates of the Levant*, Penguin Group, New York, 2010.

Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 2612, İstanbul, 1526; *Kitâb-ı Bahriye*, Yayına Hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul,1973.

Pîrî Reis'ten Önce ve Sonra Topkapı Sarayı'nda Haritalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

Pryor, John H. "Shipping and Seafaring", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Ed: Elizabeth Jeffreys, John F. Haldon, Robin Cormack, Oxford University Press, New York, 2008, s. 482-491.

Pryor, John H., Jeffreys, Elizabeth M., *The Age of the ΔΡΟΜΩΝ: The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill Academic Publishers, Boston, 2006.

Social and Economic Life in Seventeenth Century İstanbul, Yayına Hazırlayan: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2010.

T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 8, s. 270.

Tengüz, Hüseyin Hüsnü, *Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi*, İstanbul, 1918; *Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi*, Dz.K.K. Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Tarih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No:2121, İstanbul; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmazer, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Venedik Baylosu'nun Defterleri (1589-1684), Yayına Hazırlayan: Serap Mumcu, Edizioni Ca'Foscari, Venezia, 2014.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa: Urgeschichte und Wachsthum des Reiches bis zum Jahre 1453*, Verlagen: Friedrich Perthes, Hamburg, 1840, s. 101; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,

Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

BOA. MAD. No: 852, s. 32-39.

BOA. MD. No: 12/201; H. 22 Şevvâl 978/M. 19 Mart 1571.

BOA. MD. No: 12/476; H. Safer 979/M. Haziran-Temmuz 1571.

BOA. MD. No: 12/617; Tarihsiz.

BOA. MD. No: 12/675; Tarihsiz.

BOA. MD. No: 12/932; H. 14 Zilkâde 977/M. 20 Nisan 1570.

BOA. MD. No: 26/70; H. 982-M. 1574.

BOA. MD. No: 27/300; H. Ramazan 983/M. Aralık 1575.

BOA. MD. No: 37; H. 21 Zilhicce 986/M. 18 Şubat 1579 ile H. 10 Cemâzeyilevvel 987/M. 6 Temmuz 1597 tarihleri arasındaki hükümler.

BOA. MD. No: 6/1342; H. 16 Zilhicce 972/M. 15 Haziran 1565.

BOA. MD. No: 6/399; H. Rebîülahir 972/M. Haziran 1564.

BOA. MD. No: 6/419; H. 972/M.1565.

BOA. MD. No: 6/578, Tarihsiz.

BOA. MD. No: 6/587; H. 4 Cemâziülevvel 972/M. 7 Ocak 1565.

BOA. MD. No: 7/1113; H. 22 Ramazan 975/M. 21 Mart 1568.

BOA. MD. No: 7/1113; H. 974/M. 1567.

BOA. MD. No: 7/350; H. 16 Rebîülahir 975/M. 20 Ekim 1567.

BOA. MD. No: 73/167; H. 3 Zilkâde 1003/M. 10 Temmuz 1595.

BOA. MD. No: 73/457; H. 19 Şevvâl 1002/M. 8 Temmuz 1594.

BOA. MD. No: 73/758; H. Zilhicce 1003/M. Ağustos 1595.

Galata Şeriyye Sicilleri, İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi, No: 21.

Gelibolu Tahrir Defteri H.879/M.1474-75.

İE-Bah. No:301; H. 2 Rebîülevvel 1012/M. 10 Ağustos 1603.

Üsküdar Şeriyye Sicilleri, İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi, No: 84.

GÂZİLİK-ALPLİK: ÂŞIK PAŞA'YA GÖRE GAZİLİĞİN-ALPLİĞİN MADDİ VE MANEVİ ŞARTLARI

Mustafa KESKİN*

Tarihî kayıtlara göre, XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Doğu Roma toprakları (Anadolu) Selçuklu Devleti'nin "Batı Siyaseti"nde temel konuma sahiptir. Düzenli olsun olmasın, Anadolu'ya yönelik "fetih ve iskân" harekâtı için "Anadolu gazaları" denilmiştir. Bunlar, geçici bir heves ve tatmin için değil, bilakis ulvî bir maksatla yapılmıştır. Ulvi maksat için "Kızıl Elma" diyebiliriz. Gaza yapmak suretiyle, hem ahirette mutluluğa nail olmak, hem de bu dünyada ebedî bir vatana sahip olmak istenmiştir. Şehid olunursa cennette istikbal olunacaklarına inanan gaziler, bu şevk ve heyecanla "Anatolia"yı Anadolulaştırmak için Doğu Roma üzerine yürüdüler. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Doğu Roma ordusunu yenmekle kalmadılar, imparatorunu da esir aldılar. On yıl zarfında, Anadolu'yu çevreleyen, denizlere ulaştılar, güney-doğudan kuzey-batıya uzanan bir kavis hattı üzerinde, devletler kurdular: Artuklu, Saltuklu, Mengücekli ve Danişmendli beylikleri ile İznik merkezli Selçuklu Sultanlığı hep gazi devletler ve kurucuları gazi hükümdarlar idi. Gazilik, unvanların en yücesiydi, teb'a tarafından, ya doğrudan veya dolaylı olarak, tevcih edilirdi…

Türklerin "Bu ülke"de kurdukları üç büyük devlet; Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletleri, Sakarya boylarında kurulmuştur. Kurucuları, Kara Arslan Süleyman Şah, Kara Osman Bey ve Mustafa Kemal Atatürk gazi unvanını ihraz etmişlerdi. Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Osmanlı sultanı I. Murad Hüdavendigâr gibi, "hem gazi-hem şehid" hükümdarlarımız da vardır ki, bunların ve emsalinin ma'şeri vicdan nezdindeki yerleri müstesnadır.

Tarihimizdeki "alplar silsilesi"nin bir halkası, Türk denizcilik tarihinde haklı bir yeri olan Karamürsel Alp münasebetiyle, Âşıkpaşazede'nin "Gaziyân-ı Rum"unun özelliklerini, bunun büyük babası, Osmanlı Devleti'nin fikri temellerini atanlardan biri olan, Türkçeci bilge şair, Âşık Paşa'nın eseri, "Garipname"den yararlanarak anlatmaya çalışacağız. Böylece "Devlet-i Aliyye"nin ruh köklerine de bir ışık tutmuş olacağız.

Osmanlı Devleti'nin doğuş yıllarında, beyliğin kurucusu Gazi Osman Bey'in çevresinde halka oluşturan, "nökerân-ı Gazi Osman Bey"in hem gazi, hem de alp sanını taşıdıkları bilinmektedir. Bunlardan Karamürsel Alp, Konur Alp, Gündüz Alp, Hasan Alp, Kaya Alp, Turgut Alp ve Aykut Alp, alplar silsilesinin en tanınmışlarıdır. Türkçe Alp kelimesi, Arapça Gazi kelimesi ile özdeşleşmiş ve tarihi metinlerde alperen olarak resmedilmiştir. Kırşehirli Aşık Paşa da "Garibname" adlı eserinde bunlar için "pehlevanlar ve bahâdırlar" demektedir.[1]

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: mkeskin@erciyes. edu.tr

"Lehçe-i Osmanî"de alp için şeci pehlivan, kahraman karşılıkları verilmekte, misal olarak da "âlem-i Gündüz Alp, Alp Arslan Selçukî, Alp Tekin Gaznevî"yi göstermektedir.[2] Türkçenin mükemmel bir sözlüğünü hazırlayan Redhouse, bunlara "cesur ve meydan okuyan"ı ilave ediyor.[3] Orhan Fuad Köprülü de "eski ve yeni Türk lehçelerinde kahraman, cesur, yiğit ve gazi anlamlarına gelen şahıs adı, sıfatı veya unvanıdır" dedikten sonra, bunun Oğuzlar arasında yaygın bir kelime olduğunu, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra da kullanıldığını ilave ediyor.[4] *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te alpın yiğitten daha yüksek bir paye olduğu, Türk toplumunda ileri gelenlere, devlet adamalarına verilmiş bir unvan, büyük cesaret isteyen işleri başaran, han veya beyin etrafında seçkin bir zümre oluşturan kahramanlardan her birinin sıfatı olduğu yazılıdır.[5]

Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü olması yanında, milli kültürümüzün de önemli kaynaklarının başında bulunan "Divan-ı Lügati't Türk"de, Kaşgarlı Mahmud alpı "düşman karşısında belli olan yiğit" olarak tanımlıyor[6], "Alperen" de diyor ki, bunun Osmanlı Türkçesindeki karşılığının gazi derviş, koç yiğit[7], düşmanı kaçıran yiğit[8] olduğunu söylemektedir. Kaşgarlı Mahmud, beylere hitaben de "yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme" demektedir.[9]

"Eren alpı okuştılar	: Yiğitler çağrıştılar
Kızgın gözün bakıştılar	: Kızgın göle bakıştılar
Kumug tolmun tokuştular	: Bütün silahlarla vuruştular
Kılıç kınka küçün sığdı	: Kılıç kına güç sığdı.[10]
Alplar arık alkışur	: Yiğitler kıyak öldürüş yapıyorlar
Küç bir kılıp arkaşur	: Kuvvetlerini birleştirerek birbirlerine arka oluyorlar
Bu bir üze alkaşur	: Birbirlerini öğüyorlar
Ezkermezip ok atar	: Düşünmeden ok atarlar.[11]

Kutadgu Bilig'de alp yahut alplar hakkında bağımsız bir bölüm bulunmamakta, ancak Yusuf Has Hacib, akıl yerine koyduğu "Ögdülmüş"ün ağzından kumandanın nasıl olması gerektiğini anlatır.[12] Ordu komutanı, barış istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için gereklidir, çevik, sert, deneyimli, yüreği pek, seçkin, cömert, cesur, alçak gönüllü, soğukkanlı ve sofrası açık olmalıdır.[13] Kumandanın, Han veya Beyin etrafında seçkin bir zümre oluşturan kahramanlardan biri olduğunda şüphe yoktur. Eserimizde, kumandanın şahsında esasen alpın/Alpların özellikleri anlatılmaktadır. Kumandan "malını askerlerine dağıtmalı, dost edinmeli, mal toplamamalı, gümüş yığmamalı, arzusunu kılıcıyla istemeli, silah arkadaşlarını doyurmalı, donatmalı, at koşum, köle ve cariye ihsan etmelidir ki, bu

1 Aşık Ali Paşa, *Garibname*, Cilt II/2, Haz. Prof. Kemal Yavuz, TDK.Yay., İstanbul, 2000, s. 549.
2 Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Cilt 1, Matbaa-i Amire, İstanbul, H.1293/M.1876, s. 54.
3 *Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük*, Sev Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 52.
4 Orhan Fuad Köprülü, "Alp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 525.
5 *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 1, Kubbe Altı Lugati, İstanbul 2005, s. 117.
6 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't Türk*, Cilt 1, Terc. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 41.
7 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 370.
8 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 517.
9 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 139.
10 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 183.
11 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 237-238.
12 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Cilt II, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1974, s. 170; *Kutadgu Bilig* "aziz bir kitaptır, dört önemli temel üzerine bina olunmuştur: Doğruluk, Mutluluk, Akıl ve Kanaat. Yazarımız doğruluğa Gündoğdu adını veriyor ve onu Padişah yerinde tutmuş. Mutluluğa Aydoldu demiş ve Devlet makamında tutmuş, Vezir yerine tutmuş. Ögdülmüş vezirin oğludur ve Aklı temsil etmektedir. Odgurmuş ise vezirin kardeşidir ve kanaati temsil eder.
13 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 170; 2270-2275. beyitler.

takdirde mert yiğitler çevresinde toplanır, tatlı canlarını feda ederler, cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirirler."[14]

Savaşta korkaklara gerek yoktur. Korkaklar orduyu bozarlar. Cesur yiğitlerdir ki, ölümü hatırlarına getirmezler. İnsan, eceli gelmedikçe ölmez. Cesur olanlar haysiyetlidirler. Bunlar alçak gönüllü olurlarsa insanların kalbine girerler. Komutan, kötü dilli, hiddetli ve mağrur olmamalıdır.[15] Domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci, tilki gibi hilekâr, saksağan gibi ihtiyatlı, kuzgun gibi görücü, aslan gibi hamiyetli, baykuş gibi geceleri uykusuz olmalıdır.[16]

Alp, her zaman silah taşıyan kimsedir. Tuzu, ekmeği ve yemeği bol, atı, elbisesi ve silahı buna denk olmalıdır. Adının yürümesini isteyen, yedirip içirmelidir. Büyüklük de, uzun ömürlülük de ikram iledir.[17] Orduda çok adama gerek yoktur. Az sayıda muntazam bir ordu, çok sayıdakine göre daha iyidir.[18] Kumandan, askerini iyi gözetmeli, dil yakalatmamalı, düşmanı kendisinden haberdar olmamalı, ama düşmanın durumunu öğrenmeye çalışmalı, işini alınan bilgilere göre düzenlemelidir ki, harpte ihtiyatlı davranan başarılı olur.[19] Düşmana yalın hücum etmeli, ağırlıklar düşman eline geçmemelidir.[20]

Yusuf Has Hacib'e göre "cesur ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar harp günleridir. Uzaktan oklarla, yüz yüze gelince süngü ile saflar karışınca kılıç ve balta ile vuruşmak, düşmanı vurmak veya vuruşarak ölmek iyidir.[21] Alplar mağrur kahramanlardır. Seğirterek düşmana hücum ederler, düşmanı görünce tozu dumana katarlar, her yere atılırlar ki başkalarına sıra gelmez. Düşmanı görünce yüzü güler, kapışınca kızıl kana boyanır. At, koşum ve zırhı kıpkırmızı olur.[22]

İhmalkâr insan yürürken ölür, dağılan düşman bir daha toplanamaz.[23] Ümitsizliğe düşenler ölümü ararlar. Ölümü isteyen önce öldürmelidir. Yararlık gösteren ödüllendirilmeli, esir alan övülmeli ve ihsana nail olmalıdır.[24] Yaralanan tedavi edilmeli, esir düşen kurtarılmalı, ölenler hürmetle kaldırılmalı, çoluk çocuğuna hakları verilmelidir.[25]

Memleket kılıçla alınır, kalemle tutulur. Bir memleketi kılıçla hemen ele geçirmek mümkündür, fakat kalem olmayınca insan onu elde tutamaz. Ülke hâkimiyeti, şiddetle intikam ile uzun müddet devam ettirilemez. Hangi şehir ve eyalet kalemle idare edilirse, orada herkes kendi arzu ve nasibini bulur.[26]

"Devlet-i Aliyye"nin müellifi, kuruluş devrini anlatırken gaza ve gazilik, Alplar ve nökerler konularına da yer vermektedir.[27] XIII. yüzyılda biryandan haçlılara, öte yandan Moğollara karşı ölüm kalım savaşı veren İslam memleketlerinde gaza ruhu toplumları ayaklandırmaktaydı. Bu gaza heyecanı Türkiye Selçuklu ve Suriye-Mısır Memluklu Sultanlığı'nda doruğa erişmiştir. Moğol egemenliğini reddeden gazi beyler, görevli bulundukları uclarda kıyama kalkarak bağımsız beyliklerini kurdular. Cümlesine gazi uc beylikleri denilen bu devletçikler, XIV yüzyılın sonlarında Gazi Osman Bey'in bayrağı ve

14 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 171; 2276-2280. beyitler.
15 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 171; 2282-2295. beyitler.
16 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 172-173; 2311-2314. beyitler.
17 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 173; 2316-2322. beyitler.
18 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 174; 2232-2340. beyitler.
19 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 175; 2350-2353. beyitler.
20 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 176; 2356-2357. beyitler.
21 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 177; 2371-2379. beyitler.
22 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 177; 2380-2385. beyitler.
23 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 178; 2390-2396. beyitler.
24 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 178; 2397-2399. beyitler.
25 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 179; 2400-2403. beyitler.
26 Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 180-181; 2425-2428. beyitler.
27 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 24-34.

buyruğu altında birleşmişlerdir.[28]

Türklerde alplar, Moğollarda noyanlar, soylu ailelerden gelen kumandanlardı. Alplar aynı zamanda bahadır unvanını taşırlardı, kendi yurtluğunda kumandası altındaki gazilerle, uç bölgesinde akında bulunurlardı. Başlangıçta Gazi Osman Bey ile müttefik olarak gaza yapan bu alplar Gazi Osman Bey'in ünü yayıldıktan sonra onun yakın yoldaşları (nökerleri) oldular.[29]Âşık paşazadenin bahsettiği, Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda yer almış topluluklardan biri olarak zikrettiği "gaziyan-ı Rum", alplarden başkası değildir.[30]

Garîbnâme yahut "Maarifnâme" adlı, Türk edebiyat tarihinin sıra dışı eserini yazan Kırşehirli Âşık Ali Paşa, söz konusu eserinin dokuzuncu bölümünde "Dokuz Olanlardan", bu arada pehlivan ve yiğitlerin hallerinden, bunların dokuz şey ile mal ve mülklerini koruduklarından söz etmektedir.[31]Âşık Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş hatta bu devletin fikri temellerini atan düşünürlerin başında gelmiştir. Gazi Osman beyin bağımsızlığını ilan ettiği törenlerde de bulunmuş, Kırşehir'deki zaviyesinde ilmin yayılmasına, halkın aydınlatılmasına çalışmıştır. Bildiklerini, düşündüklerini, kendisinin de mensubu olduğu o tarihlerde Anadolu'nun yüzde %85-%90'ını teşkil eden Oğuzların, Türkmenlerin diliyle anlatmış ve yazmış olmakla kendisini "Türk Müslümanlığı"nın ilk ve önemli temsilcilerinden biri olarak kabul etmek doğru olur. Türkçenin Anadolu ve Balkanlarda, siyasi hâkimiyetin güvencesi olarak yerleşmesinin öncüsü ve mübeşşirlerinden biri, belki de birincisi odur ve dolayısıyla kendisini ve eserini Türk kültür tarihinin abidelerinden saymamız doğru olur.[32]

Devrin hukuk kitaplarında gaza ve cihat ile gazi ve mücahit konularına yer verilmektedir, ancak verilen bilgiler hukuki mahiyettedir, bir o kadar da ahlaki boyutları üzerinde durulmaktadır. Kırşehirli Aşık Ali Paşadır ki, orta zamanlar Türk Alplarinin kendi ifadesiyle "pehlevan ve bahadırlar"ının özelliklerini bir bütün halinde ve bağımsız bir beylik altında kaleme almaktadır.

Dokuzuncu Destan, Dokuzuncu Babdan beyan eder.

Pehlevanlar ve bahadırlar ahvalini bil kim;

Bahadırlar Dokuz nesne ile muhafazat-ı mülk ve mal ederler

ve ehli hak dahi dokuz nesne ile mücadele-i a'da-yı din ve ahzab-ı şeyatin ederler.[33]

Başlıktan anlaşılan şudur ki "*din-ü devlet mülkü millet*"in bekası için alplar ve alperenler birlik etmelidirler. Gündüz ordusu ile gece ordusu, görevlerini bi-hakkın ile ifa etmelidirler.

Alp, düşmandan hakkını almayı arzulayan, düşmanı basıp ayakaltına almayı ve başını atının iki yanına asmayı dileyen yiğittir.[34]Alperenlerin durumunu bilmek için alplığın mahiyetini ve başlıca işlerini bilmek gerekir. Alp, yiğitlik göstermeden ad almamış, düşmandan korkarak ihsan almamıştır. Çünkü alplık yenilip içilen bir nesne değildir ki önünde düşmanlarının tamamı kul ola.[35]

Âşık Ali Paşa, bu girişten sonra Alp olmak isteyene hangi aletlerin gerekli olduğunu teker teker anlatmaya başlar. Alpa dokuz nesne gerektir:

28 Halil İnalcık, a.g.e., s. 26.
29 Halil İnalcık, a.g.e., s. 28.
30 Halil İnalcık, a.g.e., s. 29.
31 Mustafa Keskin, *Aşık Ali Paşa ve Eseri, Türk Tarihçiliğine Katkılar*, Mustafa Kafalı Armağanı, Editörler: Üçler Bulduk, Abdullah Üstün, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 2013, s. 31-40; Halil İnalcık, a.g.e., s. 29-32; Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yay., İstanbul 1976.
32 Mustafa Keskin, a.g.e., s. 34.
33 Muhafazât-ı Mülk ve Mal: Vatanın ve zenginliklerin korunması. Mücadele-i a'da-yı din ve ahzâb-ı şeyâtin: Din düşmanları ve şeytan toplulukları ile mücadele etmek.
34 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 549.
35 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 550.

Alpliğin Maddî Aletleri

Birincisi muhkem (sağlam) yürekli olmaktır. Hiçbir şeyden ürkmemeli, sıvışmamalı, sağlam duruşlu olmalı, düşmanı görüp sinmemelidir. Alperen yüreği ordunun direği olan kimsedir. Yüreği muhkem kişi, yiğit olur, aslan gibi düşmana heybet bırakır, korku salar. Binaenaleyh, Alpliğin ilk aracı cesarettir.

İkincisi pazusunda, kolunda kuvvetli olmaktır. Teninde gücü az, kolunda kuvvet olmazsa alp olamaz. Alperende kuvvet olmak yaraşır, çünkü çok kuvvetlilerle vuruşacaktır.[36]Alperenin pazusu kuvvetli, eli güçlü, sırtı pek ve beli güçlü olmalıdır. Güçlü olursa Alpliğe erer, güçsüz olursa alplığı başaramaz. Çünkü vücudunda kuvvet tamam oldukta, onun güçlü kuvvetli olduğunu seçkinler, sıradan olanlar, yani herkes bilecektir.[37] Binaenaleyh,

Üçüncüsü gayrettir. Alperene gayret lazımdır ki onunla kendi canına kıymalıdır, yani serden vazgeçmelidir. Alperenliğin üçüncü şartı olan gayret olmazsa yiğitlik muhaldir. Gayreti olamayan kişide hamiyyet olmaz. Hamiyyet olmayan kişide şerefini koruma duygusu bulunmaz. Alpliğin bir aracı da hamiyettir. Hamiyyetin aslı gayrettir. Şimdi biliniz ki tercih edilen hüner gayrettir. Gayretsiz erkek Alpliği başaramaz. Kişinin mademki yüreği ve gücü, gayreti, namusu ve arı vardır, ona layık bir *at* gerektir ki onunla dört bir yere yetişebilir.

Dördüncüsü attır. Bu at alplar için ulu bir alettir.[38]Er, alplığı atla edinir. Alplere iyi, ulu bir at gerektir ki, nitekim (şehitlerin efendisi) Hz. Hamza Aşkar adlı ata, (Allahın Arslanı) Hz. Ali de Düldül adlı ata binmişlerdi. Kadisiye savaşında Sasani ordusunun başkomutanı olan Rüstem'in Rahş adlı atı vardı.[39] Kendisi ile yâr idi.[40] Binaenaleyh, bir alpe bir layık at gerektir ki, Alpların adını çıkaran, ününü yayan bayık (şöhretli) attır.

Beşincisi, kalbi ve vücudu örten bir don (Zırh, cevşen) lazımdır ki, kılıçla vururlarsa kesmesin, kötü yaydan ok dokunsa geçmesin. Karşıdan görenler heybetinden, karşısına çıkmaktan korksunlar. Alpların kuvvetli silahı olmazsa, düşman onun alplığını bilemez. Bir kem kişi ansızın ona vurur ki Allah muhafaza, bir muhkem kişi değersiz biri tarafından alt edilir.[41] Alpa alplık adını zırhı bildirir. Zırhlansın, okunu ve yayını alsın.

Altıncısı yaydır. Alperenler eline yay aldıklarında kahramanlıkları dünyaya yayılır.[42] Katı yay çekmek ve uzatmak Tanrı'nın verdiği büyük bir hünerdir. Yaysız, düşman karşısına çıkmak yakışmaz. O yay ile çok derneği dağıtır. Onun için yay Alplere ulu bir alettir çünkü düşmana karşı oku o attırır.

Yedincisi kılıçtır. Yay olup da kılıç olmazsa, düşmana o kılıcı sallamazsa yalnız ok ve yay ile Alplik olmaz, sadece ok ile Alpliği hiç alamaz.[43]İyi bir kılıç Alp eline yaraşır. Onun için bu kılıç beye uygun görülmüştür. Kılıç üzeri and (yemin) onun için içilir ki bu kâfir kanı onda saçılır. İşte bu sebepledir ki kılıç aletlerin yedincisidir, alpın altını ve incisi odur. Gaziler dini kılıçla aştılar, kâfirler o kılıçtan kaçtılar. Binaenaleyh alplar için birinci alet kılıçtır. Alplere kılıç için mal verirler.[44]

36 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 550.
37 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 552.
38 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 552.
39 Mevlana Nu'man Şibli, *Asr-ı Saadet*, Cilt 4, Mütercim: Ömer Rıza Doğrul, Eskişehir Kütüphanesi Yay., İstanbul 1974, s. 259.
40 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 554.
41 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 554.
42 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 556.
43 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 556.
44 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 558.

Sekizincisi süngüdür. Kolunda süngü oynatan alperen kalbi kalbe aktarandır. Süngü, alp eline en yakışan silahtır. Erin alpı ilkin süngü ile vuruşur, süngüyü bunun için oynatır, adı bilinsin diye oynatır. Onu gören düşman "bu alptır, şimdi ona karşı hangi kalp dayanır" der.

Dokuzuncusu dosttur. Alpin bunca aleti olup ta, yarı ve ardında yürüyen gönüldaşı yoksa kafadarları bulunmuyorsa bir şey yapamaz, dört bir yanını kendi başına gözetleyemez, bekleyemez. Ey gönül bil ki alplık yalnız olmaz, nitekim yalnız değildi Mustafa. Hakk, O'na vermişti Feth-i Mübin, O'nun elinde açılmıştır işbu din.[45]

"Şüphen olmasın ki, biz sana parlak bir zafer hazırladık.[46] Onunla beraber olan yarenlerin tamamı Hak Yolunda birbirleriyle sevişirlerdi. Binaenaleyh alplık yalnız olmaz, dost için can ve baş oynaması lazımdır. Alplar, düşmanını yar kuvvetiyle arıtırlar. Bu dokuz nesne her kimde eksizsiz varsa herkes (hass û amme) onu alp adıyla okur.[47]

Alp adı, dünyada ünlenir ve insanlar bunun ne olduğunu bilir, zevkini alır. İşbu alplığın dış görünümünü, maddî aletlerini sana söyledim, baştan sona kadar açıkladım. Dünyada alplık nasılmış öğrendin. Şimdi dinde alplık neymiş onu dinle.

Alpliğin Manevî Aletleri

Dinde alplık şudur ki kişinin her işinden nefsini yenmesidir. Nefsini yenmek için gece gündüz çalışmalı, ta ki nefsi aklıyla mütenasip olmalı. Birlik içinde olmak Çalab'ın emridir. Bunların dirlik ve düzenleri ancak onunladır. Çalab'ın emri dışında bir nesne sevmemeli dünyayı av edinip ardına düşmemelidir. Nefsin (enaniyetin) büyük askeri heva ve hevestir ki, insanı dünya istekleri ardından koşturur.[48] O sevgi için ömrünü harcayan kimseye, artık bekleyecek zaman kalmaz. Hırs, kibir, kin dünya heva ve heveslerden doğar, bu din de öylelerinin elinde harap olur. Haset, cimrilik, fasıklık ve fesat, nice din mensuplarını yoksul kılmıştır.[49]

Nefiste bunlardan ulu çerî yoktur. Alper odur ki, o orduyu yene! Şimdi o orduyu yenmeye er gereklidir ki, bu din içinde direk ola. Ona halk, dinin direği diye ve bu orduyu önden sona yene. Ey dine inananlar! Nerede bulunursan bulun, sözümü dinleyiniz. Hz. Peygamberin, alperenin izinde yüzüm toprak olsun. Böyle bir alplık kimde olursa bütün insanlar yüzünü ayağına sürerler. Şimdi, alpın sermayesi nedir, cevherinin para ve hazinesi neymiş, bir görelim.[50] Yiğitliği neymiş, ona aracı olan nedir, şimdi hikâyenin niteliğini bir dinle! Alperene, Alpere, Alpe elbette dokuz nesne lazımdır ki, O onlarla dine direk olsun. Şimdi o dokuz aleti sana bir bir söyleyeyim:

Birincisi velî olmak lazımdır ki, onunla her işi boşa iletir. O velayet tahtını tutarsa, şüphesiz ki her kimle oynarsa onu üter (yener). Eğer onda velayet olmazsa, din yolunda alp olmadığı açıktır. Evliya olan kimseye korku yoktur, hem dünyada hem ahirette O'na kaygı yoktur.

"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir de".[51] Binaenaleyh, velilik ilkin ona kısmet olmak gerektir ki, yüreği içinde yürek olmalıdır. Bu velilik hangi Tanrı kuluna değdiyse, din içinde onun alplığı gereklidir. Dinde tanrı kime velayet vermişse birinci alet ere odur.[52] Şimdi din alpının birinci aletini bildin, dinin alpını anladın.

45 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 558.
46 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 560.
47 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 560.
48 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 562.
49 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 562.
50 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 562.
51 Kur'an-ı Kerîm, Yûnus Sûresi, Cüz:11, Sure 10, Ayet 62.
52 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 564.

İkincisi nefsin takatini üzmektir. Erenlerin dirliği riyazettir. Dinde erliği belirten-gösteren odur. Riyazeti olmayan er değildir, onun için nefsini yenen değildir. Çünkü kendi nefsini yenemeyen dinde alplık edemez. Binaenaleyh, bir kimse riyazetle alp olmuş ve onunla her işi başarmıştır. Bu dinde ordu onunla sinmiş ve alper onunla dinin başbuğu olmuştur.

Üçüncüsü yetinmedir. Her iş onunla kontrol altına alınır. Eğer peygamberler yetinmeselerdi, halkı Tanrı'nın birliğine çağırabilirler miydi? Bu kifayet ile yolu açtılar, halk içinde hayrı, şerri seçtiler.[53] En'aniyeti, nefsanî arzuları o yetinme kesmese, onu kim yenebilirdi, bastırabilirdi? Binaenaleyh, kifayet muteber bir alettir, nefsine ölesin diyen, boynunu vuran odur. Kifayetsiz kimse yol alamadı, nefsine mağlup olup işi başaramadı.

Dördüncüsü, canı götüren, uçuran, iyi atı ve kuşu geçen aşk'tır. Din alpları (gazi dervişler) aşk atına bindiler, karşılarında asla bir ordu duramadı. Sonuçta bu din (İslam) aşkla yayılmış, kibir ve kin aşk elinde ölmüştür. Yere, göğe aşkın eli binmiş, nefis ülkesi aşk ayağından yıkılmıştır. Aşk, gazi derviş için ulu bir alettir, bahtlı kimse o aşk atına binendir. Binaenaleyh, aşk atına binenler inmedi, nefisleri kırıldı, kendileri asla yenilmedi.[54]

Beşincisi tevekkül etmektir. Tevekkülün ne olduğunu sana bir bir söyleyeyim: tevekkül elbisesini giyene ve yönünü Allah'a çevirene tevekkül, gazi dervişe muhkem ve metin bir zırh olsun ki, onunla canı ve gönlü de metin olur.[55]

Mütevekkil olan alperene asla düşman oku geçmez, yani ona dünyalık hırsı ve şeytan vesvesesi işlemez. Tevekkül bulunmayan kimseden er olmaz, çünkü böylesi nefis ordusunu yenen değildir. Nitekim peygamberler ve veliler Tanrı'ya dümdüz tevekkül kıldılar, güvenip dayandılar.

"Bir kere karar verip azmettiğin zaman Allah'a tevekkül et, O'na dayanıp güven. Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever".[56] Din mensuplarının zırhı bu tevekkül elbisesidir. Alplar, onunla bu dinin alperenleri oldular. Allah o elbiseyi kime verdiyse, din içinde devleti (refah ve saadeti) süren odur.

Altıncısı, şeriattır. Ey gönlü aydın kimse, o Şeriat bilgisidir ki (on sekiz bin âlemin Mustafası) Muhammed Mustafa onu kuşanmıştı. Hangi şahsın belinde şeriat kuşağı takılmışsa, bütün insanlar içinde ona yol açıktır.[57] Şeytan O'nun yolunu bağlamamış, O'nun görklü adı âlemi tutmuştur. Şeriatı bilmeyen düşmana karşı duramamıştır, bunu iyi bil! Binaenaleyh, hakikat oldu ki, gazi dervişler bu bilgi ve donanımla bütün düşman ordusunu kırıp geçirmiştir. Ey dede, şeriat bu dünyada düşmanı kahretmek için bir ulu alettir. Madem şeriat bilgisini beline taktın, şimdi de bilim kılıcını al.[58]

Yedincisi, ilimdir. Şeytan ordusu (hizbu'ş-şeytan) onunla basılır. Her kimde ilim varsa, nefsini onunla yenmiş, kendi devinin başını onunla kesmiştir. Ne kadar günah ve fesat varsa, cümlesinin ilim elinde zerresi kalmamıştır. Peygamberler ve veliler, din yolunu inceden inceye bu ilimle aşmışlardır. Binaenaleyh, dinin alperi bu âlimlerdir ki, şeytan ordusu bunlardan sinmiştir. Her kim bu ilim kılıcını ele almıştır, hâkimiyetini ülkeden ülkeye sürmüştür.[59] Mademki bunlar ilim kılıcını ele aldılar, şimdi de himmet[60] Süngüsünü birlikte tutsunlar.

53 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 566.
54 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 568.
55 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 570.
56 Kur'an-ı Kerîm, Al-i İmran Suresi, cüz 4, sure 3, ayet 159.
57 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 570.
58 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 572.
59 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 572.
60 Himmet: Zihin ve kalple olunan tasaddi, yani kuvvetli bir azimle girişmek, başlamak (Ş. Sami Bey, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 409.

Sekizincisi himmet'tir ki, uzaktan düşmana yetişir ve yaralar. Gazi Derviş'in süngüsü himmettir. Bu şeytan kalbinin burnunu onunla kırmıştır. Kişi, himmetsiz Hakk'a eremez, gelip de şeytan ordusunu yok edemez. Bundan dolayı himmet er elinde süngüdür, er isen din düşmanını onunla vur! Himmet, düşmanı vurmak için ulu bir alettir, bu doğru yol onunla açılır. Cümlesi oldu, kaldı bu kez doğru yar ki, yâri için canından vaz geçe!

Dokuzuncusu, doğru yârdır. Ey dede, bu din yâr ile açıldı-yayıldı. Yalnız hiç kimse yol varmadı, yar olmayınca bir iş başaramadı. Her nebi ki bir ülkeye geldiğinde bir yar edinmiştir, her Allah dostu da bir yâri seçmiştir. Yol erinin revnakı (başarısı, parlaklığı) yâr iledir. Bulanlar, Hakk'ı yâr ile bulmuşlardır.[61] Hakk'a varan oraya yar ile varmıştır. Alperen, yârini elden bırakmayandır. İşte alperenin dokuzuncu aleti bu arkadaştır. Bu dünyada din, yâr ile karar kılmıştır.[62]

İsim isim verilen bu dokuz alet din içinde tamam olmuştur. İşte dokuzuncusu yâr ile son buldu ki düşman ordusu onunla sindirilmiştir. Şimdi bu Alplik şerhini tamamladık, dini ve dünyayı da bir bir anlattık. O dokuz bu dokuzla tamam oldu, açıkladık ki, bütün insanlar öğrendi.

Şimdi aklı olan herkes gelsin, aklı kendine yâr ise. Anlasın ki, bu hünerlerden biri kimde varsa, o bu dünyada diridir. Ey insan, dünyada er gerek veya dinde hâkim ve başbuğ olmak gerek yoksa bilsin ki ömrü boşa geçirmiştir doğru bir işe erememiştir. Her kim ki doğru bir iş görmemiştir, o kimse er değildir. Sen onu yoğa say ki o hayatta değildir.[63]

Baktığında görürsün ki cümle âlem iştedir, ancak her birinin işi nedir, onu bir gör. Hepsi çalışmaktadır, lakin işleri farklıdır. Kimi av köpeklerine nezaret ve bunları idare eden hizmetçidir, kimi de hükümdardır. Kimisi hak emrini tutmaya gider kimi tamamen yele vermiş ömrünü. Aşıkın işi, aşk ateşiyle yanmaktır, onu sevmek iş değil de nedir? Günde bir kez O'nun rahmetine şükret ki aşıkın canına muhabbet yazmıştır. Şimdi aşk derdini ona vermiştir, baştan sona ona bu işi taptırır (takaat, güç verir). Aşk içinde ömrünü sarf eylesin, gece- gündüz aşkın özelliğini gönülde söylesin. Ey Allah'ım! Aşktan ayırma bizi, aşk yolunda doğru tut, ayırma bizi![64]

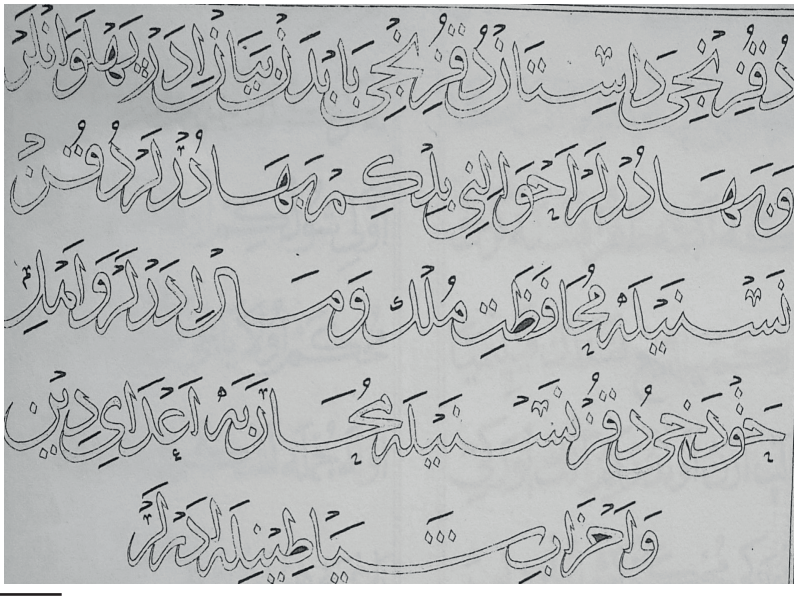

61 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 574.
62 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 576.
63 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 576.
64 Aşık Ali Paşa, a.g.e., s. 578.; Konya'da Hz. Mevlana'nın makamında bulunan bir levhada şöyle yazılmış:
"*Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl,*
Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl."

Alpliğin Maddî Aletleri

1
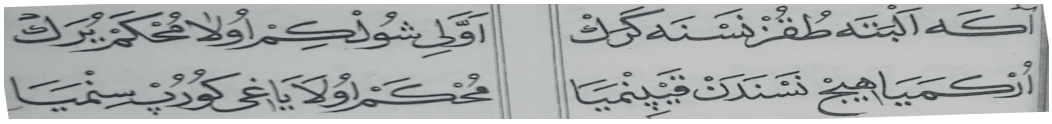

2
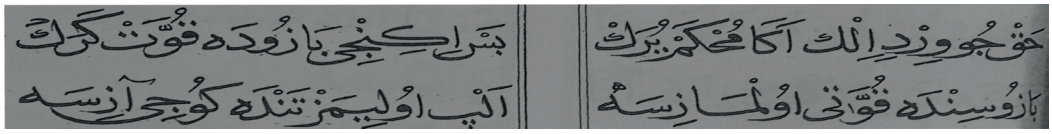

3
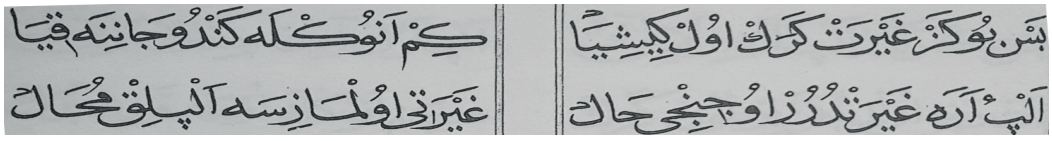

4
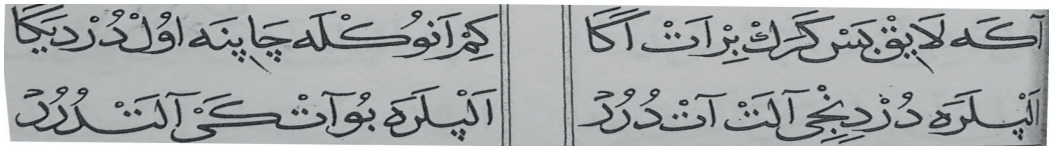

5
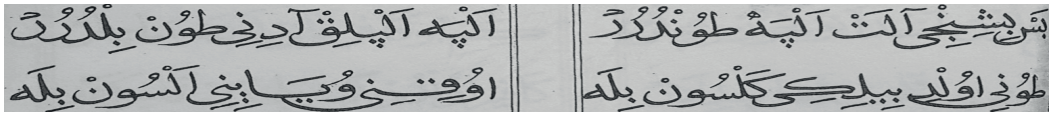

6
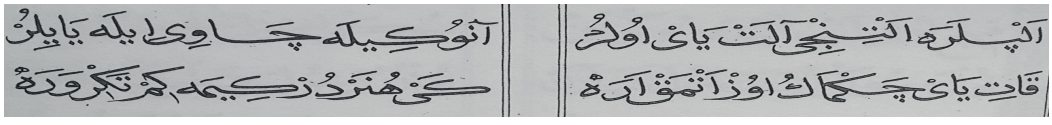

7
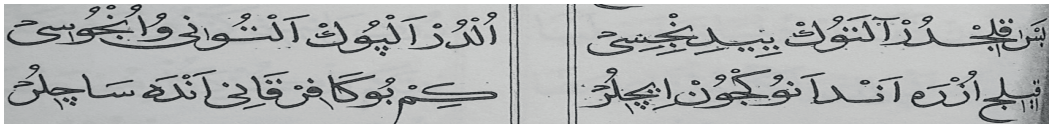

8
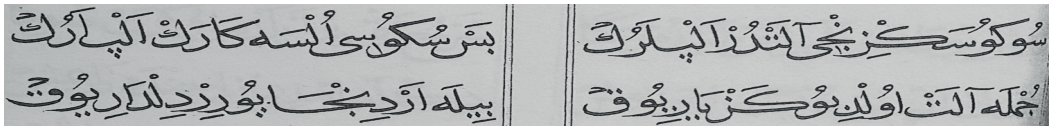

9
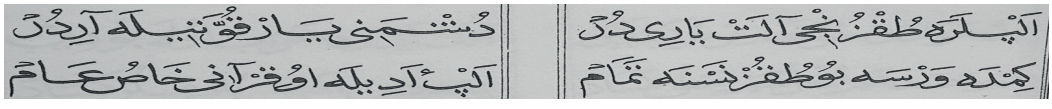

Alpliğin Manevî Aletleri

1
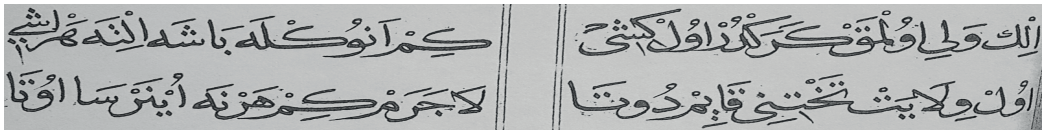

2
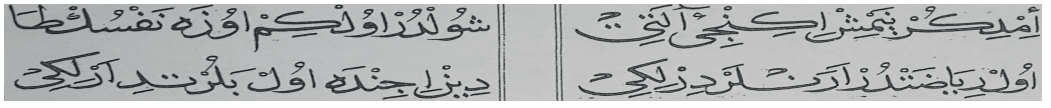

3
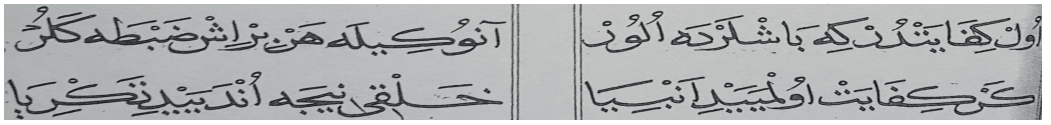

4
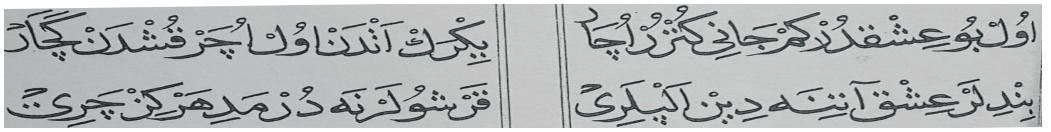

5
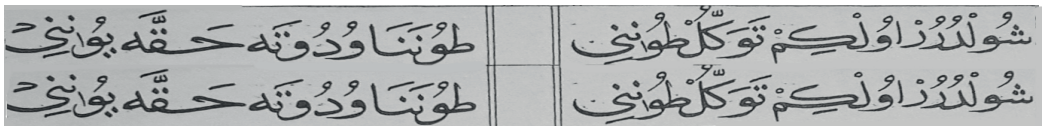

6
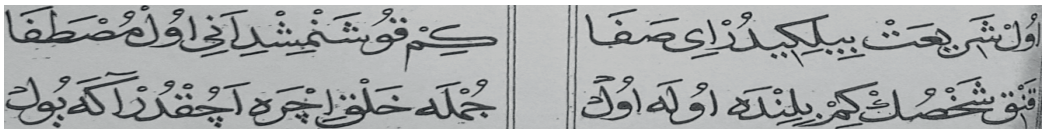

7
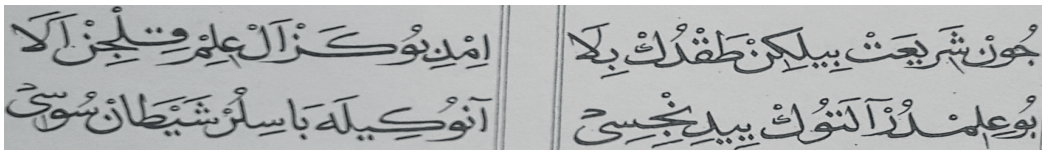

8
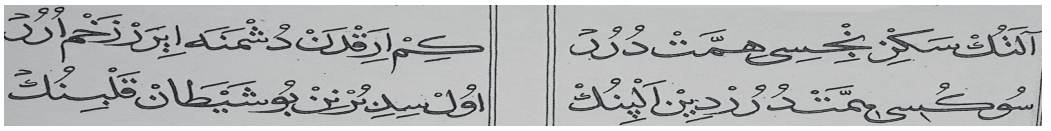

9
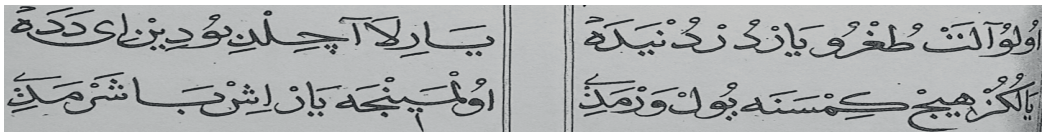

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Cilt 1, Matbaa-i Amire, İstanbul, H.1293/M.1876.

Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Cilt 1, Kubbe Altı Lugati, İstanbul 2005.

Aşık Ali Paşa, *Garibname*, Cilt II/2, Haz. Prof. Kemal Yavuz, TDK.Yay., İstanbul, 2000.

Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, Cil 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't Türk*, Cilt 1, Terc. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1986.

Kur'an-ı Kerîm, Yûnus Sûresi, Cüz:11, Sure 10, Ayet 62.

Kur'an-ı Kerîm, Al-i İmran Suresi, cüz 4, sure 3, ayet 159.

Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yay., İstanbul 1976.

Mevlana Nu'man Şibli, *Asr-ı Saadet*, Cilt 4, Mütercim: Ömer Rıza Doğrul, Eskişehir Kütüphanesi Yay., İstanbul 1974.

Mustafa Keskin, "Aşık Ali Paşa ve Eseri, Türk Tarihçiliğine Katkılar", *Mustafa Kafalı Armağanı*, Editörler: Üçler Bulduk, Abdullah Üstün, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 2013.

Orhan Fuad Köprülü, "Alp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989.

Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük, Sev Yayıncılık, İstanbul 1998.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Cilt II, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1974.

KARA MÜRSEL ALP

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ALP

Recep YAŞA*

Alp ile alplık, Türk toplulukları ile Türk devletlerinde çok önemli bir yer tutmuştur. Ordu ve askerlik bu anlayış ve inanış üzerine kurulmuştur. Devletin kuruluşu, devamı ve yükselişi de yine bu anlayışa dayanırdı. Türk devletinin dayandığı tek güç, ordu ile alplık ve şecaatti[1]. Bu bakımdan, kültürümüzün gelişim safhaları takip edilerek, alp şahsiyetinin varlığı ve önemi hakkında yeteri kadar bilgi edinebiliriz.

Alp, eski ve yeni birçok Türk lehçesinde "*cesur, kahraman, yiğit, zorlu*" anlamında kullanılan bir kelimedir[2]. Alp, şahıs ismi olarak kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir unvan ve boy teşkilatı içinde askerî bir asalet zümresinin adı olarak da kullanılmıştır. Nitekim gerek İslam öncesi Göktürk ve Uygur, gerekse İslam sonrası yazılmış eserlerde alp kelimesi, has isim, sıfat veya unvan olarak yer almıştır. Moğolcada mevcut olup sonradan Türkçeye geçen bagatur (bahadır) kelimesi de 'alp'ın karşılığıdır[3]. Türkçede, bilhassa Oğuz lehçesinde, aynı manayı ifade eden "*sökmen*" kelimesi de vardır ki, yiğitlere bahadırlara verilen bir unvandır[4]. Bu unvan Türklerde şahıs adı olarak da kullanılmıştır. Ünlü Türkmen beyi Artuk Bey'in oğullarından birinin adı Sökmen idi. Kaşgarlı Mahmud, alp kelimesini, Arapça battal kelimesi ile karşılıyordu. Bu kelimenin çoğulu da *abdal* idi. Türklerin kahramanlık menkıbelerinde Battal Gazi ile uç ordusunda hizmet gören abdalların kazandıkları değerler de, bu anlayışın kökenine dayanmaktaydı. Osmanlı kaynaklarında alp kelimesi "*şeci ve pehlivan*" manaları ile karşılanıyordu. Çoğu yerde buna, "*bahadır*" ile "*yavuz*" karşılığı da veriliyordu. Hacı Bektâş-ı Veli Menâkıbnâmesi'nde de "*Ulu*ların adına, *Ay-Doğmuş Alp denildiği, bunların Oğuz ata isimleri olduğu ve. Alp'in Oğuz dilinde pehlivan*"[5] demek olduğu ifade edilmekteydi. Selçukluların varisi sayılan Hârezmşahlar da, alp unvanını kullandılar. Hatta Mevlana Celaleddin Rumî, Mesnevi'sinde, Harezmşah hükümdarı Muhammed'i Alp-Ulug unvanı ile zikretmektedir[6]. Bu şekilde Harezmşah, Atabeg ve Gurlularda devam eden alp unvanı, Hindistan'daki Türk devletlerinde de devam etti[7].

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Adapazarı, ryasa@sakarya.edu.tr

1 Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*), Ankara 1982, s. 245.

2 M. Fuad Köprülü, "Alp", *İslam Ansiklopedisi,* C. I, İstanbul 1988, s. 379; A. Von Gabaın, *Eski Türkçenin Grameri,* Çev. Mehmet Akalın, Ankara 1988, s. 260; Raşit Tankut, "Alp Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu", *Belleten*, 1/1, Ankara 1937, s. 32-33; Abdulkadir Donuk, *İdarî-Askarî Unvan ve Terimler,* İstanbul 1988, s. 93-94.

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. F. Köprülü, *a.g.m.,* s. 379-384.

4 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't Türk Tercimesi I*, Çev. Besim Atalay, Ankara 1983, s. 444.

5 B. Ögel, *a.g.e.*, s. 246.

6 Mevlâna, *Mesnevi*, V, Çev. Veled İzbudak, Gözden geçiren. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1988, s. 71.

7 W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M. Fuad Köprülü tarafından Başlangıçla İzah ve Düzeltmeler Kısmı ilave edilmiştir, Ankara 1977, s. 346-347.

Animist Türk dininin hâkim olduğu proto Türk, Hun ve Göktürkler devrinde, alp ve alplık tamamen kahramanlıkla ilgiliydi. Zira eski Türk dini ve terbiyesi kahramanlığa özel bir kıymet veriyor, bu vasfı her şeyden üstün tutuyordu. Bu dünya görüşü erken Türklerin hayat ötesi hakkındaki mefhumlarında belirmişti. Her şahıs, hayatta düşmanlarına galip geldiği ölçüde, öbür dünyada muazzez olmaya namzet addedilirdi. Alpın kahramanlığı sayesinde edindiği her ganimet, esirler, atlar gökyüzündeki hayatında onun malı sayılırdı[8]. Hatta Alpın, öldürdüğü düşmanlarının "*balbal*" şeklinde dikilmesi, kendisine öbür dünyada hizmet etmesi düşüncesi dahi vardı.

Hunlar ve Göktürkler, alplığa bir de bilgelik özü ve karakteri katmışlardır. Bunun için Göktürk yazıtlarında, Türk kağanlarından söz edilirken "*Alp Kağan imiş! Bilge Kağan imiş!*" diye bu iki öz, yan yana verilmiştir. Alp kişinin yanında ve içinde, daha birçok özleri olmalıydı. Zira alp olan kişi, yalnızca bir savaş makinesi değil, gelişmiş ve olgunlaşmış bir ruha da sahip olmalıydı. Bu bakımdan, alp erenler sözünde de, erenlerin ruh ve heyecan yapıları, alp sözünü tamamlamaktaydı[9]. Alp, erdem sahibi de olmalıydı. Alplık gibi erdem de, aslen erlik ile ilgili bir değerin ifadesi olmakla beraber, "*fazilet*" manasına geldiği de sanılmaktadır. Alplık ve erdem sayesinde "*er atı*" (er adı) kazanılmakta idi. "*Er atı*" alan ise "*bengü taş*" denen ve faziletini ebediyete kadar bildirecek bir abidevi mezara hak kazanırdı. Malov, er adı alan kimseler arasında, kitabelerde "*el-eş*" ismiyle anılan bir alplar teşkilatının olduğunu sanmakta idi.

Nitekim Ak Hunlarda, "*kuşaklı*" alplar arasında, yirmi kişiyi geçmeyen, birlikler kurulmuştu. Orta Asya Türklerinde olduğu gibi, kadeh ve kılıç ile and içmek merasimi devam etmekteydi. And içmek hem sadakat yemini vermek, hem de kardeşlik kurmak idi. Prokop'un anlattığına göre Ak Hunlarda, sadakat yemini eden "*kuşaklı*" alplardan biri ölünce, diğerleri kendilerini kurban ederdi. Kem vadisinde Bars adlı, Türk neslinden alpın mezar taşında, alplık zirvesi, İslam da olduğu gibi, vatanı yiğitçe savunurken, gerekirse ölmek olarak tanıtılmakta idi[10]. İbn Fazlân'a göre, savaş da yenilen düşman balbal olmakta ve kahraman olarak kutsallaştırılan alpa, öteki dünyada hizmet etmekle sorumlu idi[11].

Alplık, W. Eberhard'ın aslen Türk dediği Çular devrine kadar gitmekteydi[12]. Çularda askerlik eğitimi verilen bir alp okulu vardı. Bu okulda hükümdar ve ihtiyar alplar, başlarında hükümdarın oğlunun bulunduğu genç alpları yetiştirirdi. Genç alplar silah kullanmayı, ok atmayı, nara atarak bir vuruşta baş kesmeyi, Türkçe kanglı denen iki tekerlekli savaş arabalarını sürmeyi, destanları dans şeklinde temsil etmeyi öğrenirlerdi. O dönemde alpların zırh giydikleri rivayet edilir. Zırhlar cilalı tahta veya deriden, ya da ince demir levhaların kumaşa dikilmesinden yapılmıştı. Türk alplarının kıyafetleri atlı muharebeye elverişli binici giyiminde idi.

Genç alplar, İlkbaharın sonuna doğru sürek avına çıkarlardı. Sonbahar ile gök ayini döneminde, müzik eşliğinde ok atma yarışmaları yapılırdı. Okçuluk yarışmalarında eyalet beyleri ve yüksek rütbeli alplar, mahir okçular arasından seçilirdi. Bu yarışmada müziğin işaret ettiği anda hedefi vurabilmek, yalınız ustalık değil, terbiye, doğruluk ve kut nişanesi sayılırdı. Her alp, vurduğu hayvanın şeklini bayrağına resmeder ve bu bayrak onun özü (ruhu) sayılırdı. Hükümdar ancak, sığır ve geyik avlardı. Hükümdar ruhunun makamı, Türkçe kotuz denen sığırkuyruğundan yapılmış bir tuğdu. Yemek ziyafeti sırasında, özü olan hayvanın etini yemek, o kimseye kuvvet getirirdi. Yemek ziyafetinden sonra hükümdar mevsime göre uygun sayılan yöne yüzünü çevirirken, diğerleri Kaşgarlı

8 Emel Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", *Türk Kültürü,* S. 34, Ağustos 1965, s. 141.
9 B. Ögel*, a.g.e.*, s. 245-246.
10 Emel Esin*, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul 1978, s. 89, 101.
11 İbn Fazlan, *Seyahatnamesi*, Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975, s. 36.
12 Bkz. Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 33.

Mahmud'un kuram[13] dediği şekilde, hükümdarın iki yanına ve önüne dizilirlerdi. Kuram rütbe ve yaş sırasına göreydi. Hayvan etinden her beye, geleneğe göre atasına ait olan kemik veya Oğuzlardaki ifadesiyle "*söngük*" verilmekteydi. Ziyafet sırasında hükümdar, içki kadehlerini, Oğuzların ant törenlerindeki adıyla "*tolu*"lar sunmaktaydı. Söngük ve tolu sunulması, tımar dağılımının simgesiydi. Oğuzlarda olduğu gibi tolu'lar ile küçükler büyüklere sadakat andı içilirdi. Kılıç üzerine de ant içilmekteydi. And içmek, hem sadakat yemini vermek, hem de kardeşlik kurmak içindi.

Bunu müteakiben de rütbeler ve onların nişanesi olan elbiseler, davul, ok, yay, balta ve şarap yapma hakkının simgesi olan kadeh gibi işaretler dağıtılmaktaydı. Çin usulünde kumaştan kuşaklar, rütbe işareti olarak hem kadınlara, hem erkeklere veriliyordu. Askerî kemerlere, kılıç veya kama ile rütbeyi gösteren kemik bir levha ve Türkçe "*Suvluk*" denilen mendil asılırdı. Alplar birbirlerini eğilerek selamlarken, suvluk yere değerdi. Bu kemerlerin kalıntısı Ordos kazılarında bulundu. Alp resimlerinde de kemerler ve suvluklar yer almakta idi. Ötüken çevresindeki alp mezarlarında, alp, içki kadehi, kemere asılı silahlarla birlikte tasvir edilmiştir[14]. Böylece sadakat andı içmek ve kur denilen askerî kemerle, kılıç veya kama veya sadak kuşanmak gibi Türk alp şahsiyetine özgü geleneklerin kökeni proto Türk dönemine kadar gitmektedir.

Kahramanlığa bu derece paye verilmesi belki de bir ihtiyacın ifadesi idi. Zira alplık vatanseverlik şartı idi. Bilge Kağan, Göktürk ülkesinde Budizm veya Taoizm'den birini resmi din olarak seçmeyi tasarladığı sırada, büyük devlet adamı Tonyukuk'un milletine öğüdü hatırlardadır. Tonyukuk bu dinlerin kabulü halinde, Türklerin hamasi, yani kahramanlık vasıflarının zedeleyeceğini belirterek itiraz eder. Çünkü Türklerin hamasi dünya görüşü ile tezat teşkil eden bu dinler, prensipleri itibariyle, ilk şart olarak kuvvetten feragat etmeyi öngörüyordu[15].

Nitekim milattan önceki yüzyıllarda, bazı Güney Hunları ve bu arada Göktürklerin ataları sayılan, Çinlilerin Tsü-kü (Chü-chü) adını verdiği Hun toplulukları arasında, Buddha dini yayıldı ve Buddha dinine bağlı hükümdarlar tarafından yönetilen Tsü-kü Hunları kahramanlık özelliklerini kaybettikleri için, kendilerini savunamadılar. Yüzyıl sonrada, Tsü-kü Hunlarının torunları olan Göktürklerde, Buddha dininin cazibesine kapıldılar. Büyük devlet adamı Tonyukuk'un ikazına rağmen, Orta Asya Türkleri, bilhassa Uygurlar, Karluklar ve hatta Kuzey Türkleri de büyük kitleler halinde Buddha dinine girdiler. Bu arada Göktürklerin yerini alan, Uygurlar arasında Mani dini yayılmaya başladı. Mani dini, Buddha dininden de fazla insanı hayattan kopmaya teşvik etti. Mani, insanları ve hayvanları öldürmeyi yasak ediyor ve hatta çiçek koparmaya izin vermiyordu. Uygur kitabelerinde bu mevzuda deniliyor ki, "*Evvelce et yiyen kavim, bundan sonra pirinç yiyecek, evvelce adam öldürmek yaygın olan bu memlekette bundan sonra hayır hükümran olacaktır*"[16].

Buddha ve Mani dinlerine rağmen Göktürk ve Uygurlar, henüz tamamen kahramanlık duygularını kaybetmediler. Bu iki dinin etkisine rağmen Türk hamasi dünya görüşü, yaşamaya devam etti. Göktürkler ve Uygurlar alp şahsiyetini Buddha ve Mani tapınaklarına dâhil ettiler. Hatta bu tapınaklarda yer alan alp mabutları, daha önceki devirlerde olduğu gibi, eski kıyafetlerde tasvir edildi[17]. Miladı VI. yüzyıldan sonra yalnız Göktürk ve Uygur kağanlarının hakkı olan kurt başlı bayrak ile temsil edilen alplar, şüphesiz Budist menkıbevi surette de olsa, Göktürk ve Uygur kağanlarının tasvirleri idi ve sert bir ifade ile tasvir

13 Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi,* Çev. Besim Atalay, C. I, Ankara 1985, s. 413, b. 8.
14 Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s.103; Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş,* İstanbul 2001, s.120-123.
15 Emel Esin, *a.g.m.* s. 141-161.
16 Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre),* Ankara 1987, s. 18.
17 E. Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", *Türk Kültürü*, S. 70, Ağustos 1968, s. 87-115.

ediliyordu[18]. Zira Uygurlar alpı, hükümdar unvanı olarak da kullandılar. Nitekim Baga Tarkan'ın unvanı " *Alp Kutluk Bilge Kagan* " ve Kutluk Bilge'nin unvanı "*Tengride ülüg bulmış Alp Kutluğ Ulug Bilge Kağan*" idi[19].

Uygurlardan sonra gelen ve efsanevi alp, Alp-er Tunga soyundan bilinen, muhtemelen Göktürk kağanlığından inen "*Türk Hakanileri*" yani Karahanlılar İslamiyet'i kabul ettiler. Böylece Hakanlı Türkleri, alp şahsiyetine artık İslami şekilde değer vermeye başladılar[20]. Buddha ve Mani dinlerinin alplık hakkındaki anlayışına karşı İslam peygamberi: "*İnsanların en iyisi insanlığa hizmet edendir*" diyerek her kişinin sosyal sorumluluk almasına telkin ediyordu.

Diğer yandan, İslam mülk kazanmak için savaşı, en ağır günahlardan biri sayarak, zulüm görenlere de korunma hakkı tanımaktaydı. Zulüm gören bir halkı korumak için mücahit olan bir gazi, bu yolda canını feda eden bir şehit, İslam açısından en zor görevi üstlenmiş bulunuyordu. Bu bakımdan bir gece nöbet tutan asker, bin gece dua eden ve bin gün oruç tutan insandan daha yüksek mertebede idi. Bu manada Türkler alpı "*canını koruyan*" zahitten daha üstün tuttular. Miladi 1068'de Yusuf Has Hacib alplık mefhumunu şöyle ifade ediyordu: "*Mal dağıtmak cömertlik değildir; asıl cömert insan, canını, tenini feda eden insandır*"[21], "*Cömert derler cömert kimdir; cömert canını feda ederek, insanın hakkını veren insandır*"[22]. Yani kahraman, cesur ve yiğit kişi, başka bir değişle alp idi. Kaşgarlı Mahmud'a divanında, "*Alp düşman karşısında, yumuşak huylu adam da savaşta belli olur*"[23] diyerek alpın vasfını ifade etmekteydi. Bununla birlikte, İslamiyet'i kabul eden Türkler, alp ile birlikte gazi mefhumunu da kullanılmaya başladılar. Din mücahitlerine verilen bu şerefli unvanı, Anadolu'da Danişmendliler ve daha sonra bir takım uç beyleri kullandı[24].

Nitekim Malazgirt Zaferine katılan ve Alp Arslan'ın kumandanlarından olan Emir Saltuk, kendisine ikta olarak verilen Erzurum – Bayburt'ta ilk Türk Saltuklu Beyliği'ni kurduğunda, bütün Saltuklu hükümdarlarına gazi unvanını verdiği gibi, bizzat oğluna da Gazi adını (Emir Gazi) verdi. Emir Gazi'nin Erzurum'daki Saat Kulesi'nin kitabesinde "*Şema ül-mülûk ve's-selatin Emir İnanç Yabgu Alp Tuğrul-Beğ Ebûl-Muzaffer Gazi bin Ebûk Kasım*"[25], alp ve gazi unvanları birlikte yer aldı. Yalnız Anadolu Selçuklu devleti ricali arasında nadiren, uç beyleri daha çok alp unvanı kullandı[26]. İslam'ın cihat ve gaza anlayışı Türkler arasında yerleştikten sonra, başlangıçta alp-gazi mahiyetini alan bu mefhum, tasavvuf cereyanı ve muhtelif tasavvuf tarikatları halk arasında yerleştikçe, veli tipiyle birleşerek yeni bir ad, yani "*alp-eren*" (savaşçı derviş) adını aldı ve özellikle alp-erenler sınır boylarında yoğunlaştı.

Seyhun kıyılarından kalkarak sürekli zafer ve ganimetle taçlanan, macera dolu bir yolculuk geçirdikten sonra, dini ülküleri uğrunda çarpışarak Anadolu'da yerleşen Türkmenler için, Selçuklu devri bir alplar devri oldu. Bunların milli kahramanlık ananeleri

18 Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s. 139.
19 Özkan İzgi, *a.g.e.,* s. 19-27.
20 Emel Esin, "Türk Sanatında Alp Şahsiyetinin Görünüşü, Hakanlı Türkleri", *Türk Kültürü*, S. 82, Ağustos 1969, s. 102-119; Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s. 156.
21 Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1988, beyt, 5729.
22 Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* b. 6105.
23 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi,* Çev. Besim Atalay, C. I, Ankara 1985, s. 41-10.
24 Dânişmend-nâme'ye göre, Danişmendli Ahmed Gazi tamamen dini bir ideal, yani gaza ve cihad idealini taşıyan, kazandığı ganimetlerden pay almayan, akla sığmayan kahramanlıklar gösteren bir alp, bir gazi idi. W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M. Fuad Köprülü tarafından Başlangıçla İzah ve Düzeltmeler Kısmı ilave edilmiştir, Ankara 1977, s. 208.
25 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 9; Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum, Tarih, Anıtları, Kitabeleri,* İstanbul 1936, s. 93-97.
26 M. F. Köprülü*, Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* İstanbul 1986, s. 145-146; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara 1988, s. 83-91.

devletin resmi protokol ve teşkilatına kadar nüfuz etti[27]. İslam öncesi Türklerde olduğu gibi, alplar aralarında ant içerlerdi. Alâeddin Keykubat ile Oğuz beyleri arasındaki ant töreni de Çu devrindeki alp şölenlerine benzemekteydi ve ant içme töreni askerî yönünü halen korumaktaydı[28]. Bu dönemde hem sü-başı, hem de sipahdar denen askerî amir, sadakat yemini ifadesi olarak "*dostgani resminde tolular içiyordu*"[29]. Böylece hükümdar ile alplar ant yemini ile birbirlerine bağlanıyorlardı. Çinçin Kalesi'nin fethi nedeniyle Yazıcı-zade Ali, bu ant töreninin askerî yönünü eserinde anlatmaktadır:

Tutulup çevresine dizildi sipah

Yine saki-i sim sâk ilerru

Gelûp kıldı zerrîn kadehle tolu

Yir öpdi sipehdâr-i mişl-i sipihr

Alub toluyı bir demde nûş

İrerdi melik sem'ine âvâz-i hoş

Kamu tolular, dostgânî gerân

Şehi anuben içerlerdi yegân[30]

Ant içme şöleninden sonra rütbeler dağıtılırdı. Bilhassa sınırdaki tımarlar, gazi ve alpların hakkı olup, bu tımarlar alpın oğlundan başkasına verilmezdi. Yalnız oğul babasının yerini işgal edebilmesi için iyi bir savaşçı olduğunu ispat etmesi gerekirdi. Bu itibarla alpların halk arasında itibarı çok büyüktü. Bütün sınırlarda genellikle uç beyleri denen gaziler bulunmaktaydı. Bunlar, sınırlarda Ermeni, Rum, Gürcü ve diğer Hıristiyan milletler ile mücadele ettikleri için, zorunlu olarak kahramanlık duyguları gelişmişti. Büyük kahramanlık gösteren bu alpların atının boynuna "*altunlu kutas*" (yay kuyrugu, kotuz) takılır, avda okla kaplan vuranların bileğine kaplan kuyruğu asılır, bir atımda kuş vuranlar "*sorguç*" takmaya layık görülürdü[31].

Bu bakımdan alplık, proto Türk döneminden Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad zamanına kadar değişmemiş gibiydi. Selçuklu yönetiminde, şeriat hükümleri ve İran gelenekleri kadar önemli bir mevki işgal eden ve Orta Asya'dan getirilen "*Oğuz Töresinde*", alp şahsiyeti kutsal bir öneme sahipti. Ülkenin ruhunu kuvvetini oluşturanda Oğuz Türkleri idi. Nitekim Sultan Rükneddin Kahir'in[32] (II. Rükneddin Süleymanşah) "*Nuh Alp, Aydın Alp ve Gündüz Alp*" gibi ileri gelen mevki sahibi adamları ve hatta İran kültürünün etkisiyle Acem isimi almış adamları bile Oğuzlardandı, yani Türkmen idi. Sultanın en güvendiği ve sadık adamları bunlar idi. Her ne zaman devlete ait önemli bir mesele çıksa, Sultan kendi başına karar vermeyerek Oğuz Töresince beyleri çağırır, onlara müşavere ederdi. Düşman her ne zaman sınırları çiğneyecek olsa, "*sağ kol*", "*sol kol*" beyleri, "*kayı*", "*bayındur*", "*bayat*", "*Salur*" ululları ve alpları çağrılır, onlarda bütün kuvvetleriyle emre icabet ederlerdi.

27 M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 189.

28 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*-I-, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 97.

29 Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 455.

30 Yazıcızade Ali, *a.g.e.,* s.479-480; Emel Esin, " Türk Sanatında Alp Şahsiyetinin Görünüşü ", Türk Kültürü, S. 94, Ağustos 1970, s. 80-87.

31 M. F. Köprülü, *a.g.e.,* s. 243-245.

32 Bilindiği üzere Tokat meliki II Rükneddin Süleymanşah'ın unvanı "*Melik ül-Kahir*" idi (Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, s. 119). Ancak Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçince, Abbasi halifesi en-Nasır tarafından kendisine "*Melik ül-Kahir*" yerine "*Sultan ül-Kahir*" unvanını verildi (Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 263-264). Nitekim 598 (1202-3) yılında Konya'da kestirdiği sikkenin arka yüz ortasında Süleymanşah'ın "*Kahredici Sultan*" anlamına gelen "*Sultan ül Kahir*" unvanı yer almaktadır (İsmail Galib, *Takvim-i Mekûkât-ı Selçukiye*, İstanbul 1309, s. 16-17; *Doğu-Batı Arası Selçuklu Sikkeleri,* C. 2, İstanbul 1994, s. 29).

Bu yirmi dört büyük bey hakkında uygulanacak protokol kuralları ve beylerin hükümdara karşı mevkileri Oğuz töresiyle tayin edilmişti[33]. Nitekim Yazıcı-zâde bu geleneği Oğuz Han'a bağlamaktaydı:

Hanlar atası Oğuz Han söyledi

Böyle töre, yol ve erkân eyledi

İşbu resm-ile vasiyet kıldı ol

Ta ola oglanlarına töre yol

Didi Kayı çünkü sonra han ola

Saga begler begi Bayat andan ola

Töremüz begler begi hem sol kola

Şöyle gerekdür ki Bayındur ola

Töre ve yol ve ağırlamak dahi

İş bu tertib üzere ola iy ahi

Kim Kayı otura andan sonra Bayat

Sonra halka ulu fere ulu basaban

Pes otura Yazur ve andan Döger

Pes Todurga-y-ile Yaparlu meğer

Avşar ve Kızık ve sonra Begdili

Sağ kolun in sonı Karkun'dır beli

Sol kolun başında Bayundur gerek

Andan alçak kiçi kardeşin Beçenek

Pes Çavundur otura Cibini (Çepni) bile

Dahi Salur otura İymur ile

Pes Alayundlu ve Üregir Bıyık

İğdür ve Büğdüz ve Yıva ve Kınık

İşbu tertib üzere otursun gerek

Önlerinde muçlar (içki içilen boynuzlar) tutmak gerek

Kımız ve kımran (pişmiş süt) bu tertibile

Ağa ve ini arasında içile

Manşıb ü beylik dahi bu resm ile

Urug (ırk) ve soyuna göre vereler[34].

Bu şekilde alp geleneği Orta Asya'dan Anadolu'ya geçti. Erken Osmanlı kültürünün Orta Asya bağlarını ilk tespit eden Fuad Köprülü, alp konusuna dikkat çekmekte idi. Töreye göre "*alay basan ve bahadırlık eden alp er*"lere[35] eski Çu hükümdarlarının bayrağı ve ruhunun makamı sayılan "*kotuz tuğu*" (kutas) işareti verilir ve kutas at'ın boynuna asılırdı.

33 M. F. Köprülü, " Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti ", *Milli Tetebbular Mecmuası,* C. II, S.5, 1331, s. 201.

34 Yazıcı-zâde Ali, *a.g.e.,* s. 341-342.

35 Yazıcı-zâde Ali, *a.g.e.,* s. 347.

Alplar devrini çok iyi bilen Âşık Paşa, alp olabilmenin şartlarını, sade ve sevimli dili ile uzun uzadıya anlatmıştır. Bunlar, 1. Muhkem yürek/ cesaret: alp sağlam bir yüreğe sahip olmalı. Cesur ve sabırlı olup düşmanı görünce korkmamalı, arslan gibi düşmana korku salmalı, 2. Bâzû kuvveti: alp güçlü olmalı, gücü ve kuvveti yoksa yiğit olamaz. Kolunda ve vücudunda kuvvet bulunmayan kimse alp olamaz, 3. Candan geçecek ve kendini feda edecek derecede gayret: Gayretsiz kişi şerefini koruma ve fedakârlıkta bulunmaz ve böyle kişinin bir iş yapamayacağı da açıkça görülmelidir. Alp, etrafını gözetmek ve fedakârlıkta bulunmalıdır. Bu da gayrete bağlıdır. Burada asıl marifet canından geçebilmektir; böyle olmayan kişi alplığı başaramaz, 4. İyi bir at: alp atlara sahip olmasıdır. Alp yiğitliğini at ile yapar ve gösterir. Düşmana saldırı için iyi ve seçkin bir at lazımdır. Alp, şan ve şöhrete bu at ile kavuşur. Böylece kuvvetli yaydan çıkan ok da vücuda geçmez. Ayrıca alpın kuvvetli ve gösterişli silahları bulunmalı, silahları bulunmazsa, düşman onun alplığını bilmediğinden korkmaz, 5. Zırh/ hususi bir libas (giysi): Atın yanında Alpın vücudu kaplayan karnı ve yüreği örten bir zırh olmalı. Böylece kuvvetli yaydan çıkan ok da vücuda geçmez. Ayrıca alpın kuvvetli ve gösterişli silahları bulunmalı, silahları bulunmazsa, düşman onun alplığını bilmediğinden korkmaz Kişi bu zırh ile alplığını bilir, 6. Yay: alpın yayı olmalıdır. Alpın düşmana karşı ok atmasını sağlayan alet yaydır Bu sayede alpın ünü, şanı ve şöhreti bütün ülkeye ve dünyaya yayılır. Ancak ok ve yay ile de alplık olmaz, 7. İyi bir kılıç: alp için en önemli silah kılıçtır ve alpların geçimleri bundandır. Bu sebeple kılıç, onların altını ve incisidir. Bu yüzden kılıç üzerine ant içilir, ondan sonra da düşman üzerine gidilir. Din, devlet ve millet yolunda çarpışanlar, kılıçla dini yaydıkları gibi düşmanı da kılıçla kaçırırlar, 8. Süngü: alpın süngüsü olmalı, yoksa eksiktir. Çünkü süngünün yaptığı işi kılıç ve ok yapamaz. Alpın eline iyi yakışan süngüdür ve insanın yiğidi süngü ile vuruşandır, 9. yâr-i muvâfık (yani eski Türkçe ifadeyle eş, veya kadaş): alpın arkadaşı olmalı. Alpın silahları var ancak arkadaşı, yanında ve arkasında giden arkadaşı yoksa alplık yalnız başına olmaz. Hatta her bir arkadaş, diğeri için canını ve başını feda edebilmeli. İşte Âşık Paşa'ya göre, bu dokuz şartı taşıyan kim varsa, insanlar onu alp adıyla çağırır[36].

Bir de din için alplık vardır. Din içinde alplık, insanın her zaman nefsini yenmesi ve ona karşı çıkmasıdır. İstek ve arzular, hırs, kibir, kin, haset, cimrilik, günah, fısk u fesat gibi nefiste bulunan şeyleri yenen insan alptır[37]. Bir de alpların bağlandığı temeller vardır. Bunlar da dokuz şeydir: 1.Veli olmalı, 2. Riyazet yaparak nefsin gücünü ve kuvvetini yok etmeli, 3. Kifayetli olmalı, 4. Canı uçarak götüren aşka sahip olmalı, 5. Din sahibinin zırhı olan tevekkül elbisesini giyerek yönünü Hakk'a çevirmeli, 6. Şeriat silahı ile silahlanmalı, 7. ilim ehli olmalı, 8. Erin elindeki süngü mesabesindeki himmetle bezenmeli, 9. Sevdiği için canından geçecek doğru arkadaşa sahip olmalı[38].

XIV asrın başında yaşayan şair Âşık Paşa'nın verdiği bu kayıtlar, Anadolu'da o zaman alplık geleneğinin kuvvetle sürdürüldüğünü göstermektedir. Ondan bir asır sonra, II. Murat devrinde, *Selçuknâme*'sini yazan Yazıcı-zâde Ali de alplara ait bazı hususiyetlerden bahseder. Yazıcı- zade Ali, Osman Bey tahta çıktığı zaman, obalarından kımran getirtip, beylerin sagrak sunduklarını ve "*Oğuz resmince üç kere yükünüp baş koduklarını*" rivayet etmektedir[39]. Müneccimbaşı da "*Anadolu Selçukluları yıkıldığında, Türkmen Beyleri Moğollara tabi olmaktan vazgeçerek, diz çöküp, Osman Bey'in etrafında toplandılar. Osman Bey'de, Oğuz töresi gereğince her bir beye, bir kadeh kımız sundu ve kımız kadehini alan beylerde ona itaat edeceklerine söz vererek içtiler*"[40] diye kaydetmektedir. Böylece

36 Âşık Paşa, *Garib-Name, (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma),* II/ 2, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000, s. 549-561.
37 Âşık Paşa, *a.g.e.*, s. 561-563.
38 Âşık Paşa, *a.g.e.*, s. 563-577.
39 Yazıcı-zâde Ali, *a. g. e,* . s. 873.
40 Müneccimbaşı Ahmed Dede*, Müneccimbaşı Tarihi (Sahaif-ül-Ahbar fi Vakayi-ül-A'sar)* , C. I, Terc. İsmail Erünsal, İstanbul 1970. s. 70; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel-Osmanlı Tarihi (1299-1481),* Metin, Notlar ve Çeviri. Ahmed Ağırakça, İstanbul 1995, s. 78; E. Esin, *Türk Kozmolojisi*, s. 143.

Çulardan gelen ve Türklerin müşterek mirası olan, alplık kurumuna özgü dostluk ve kardeşlik için yapılan sadakat andının, Omsallılarda da eskisi gibi devam ettiğini hatıra getirir.

Nitekim Yazıcı- zade Ali, Selçuklu "*delir ve bahadır*"larını "*palang*" (kaplan) ile "*nihang*'a" (ejder) benzetiyordu[41]. Osmanlı ordusunda da, böyle olağanüstü cesur alplar, kaplan postuyla beliriyordu. Bunlardan deli'ler, öne ve arkaya ok atmakta usta alplar gibi börklerine çifte çeleng denen çift kanat takarlardı. Bazı gönüllüler, haberciler ve kopuzla türkü söyleyen yeniçeri ozanları da kaplan postu giyiyorlardı. Eski Türklerde kaplan, alplık sembolü idi ve hükümdar adı ve unvanı da olmaktaydı[42].

XV. ve XVI. asır Osmanlı kaynaklarında tesadüf edilen Gaziyân-ı Rum tabiri yerine, daha ziyade alp tabiri tercih edildi. Alplık, Osmanlılarda da doğal bir tarihi süreç içinde gelişti[43]. Alp unvanı, eski Türk boy teşkilatında olduğu gibi, Osmanlıların ilk devirlerinde de, boy beyinin etrafında özellikle savaşlarda kahramanlık ve liderlik yapan soylu kişilere verildi. Burada soyun etkisi olmakla beraber, kişisel meziyet bu mertebeye yükselmede en önemli şart idi[44]. Bu manada alp ile onların nökerleri arasında bir farklılık vardı. Nökerlik Moğollardan kalma bir kurumdu[45] ve rütbesiz askerlik kurumunun dengi idi. Burada nökerlik ile eski Türklerde görülen "*kırk yiğit*" kurumu arasında sanki bir benzerlik var.

Bilindiği üzere Altay – Yenisey Türklerinin destan ve masallarında alplar tek başına gezen ve savaşan yiğitlerdi. Alplara ancak atları ve tanrılar arkadaşlık ederdi. Bu yarı tanrı yarı insan olan alpların çevresinde "*kırk yiğit*" kurumuna rastlanmamaktaydı. Ancak Türklerin yüksek kültür aşamasında, atlı göçebe boyların başındaki alplar çağını tasvir eden destan ve masallarda, alpların yanında "*kırk yiğit*" nökerleri vardı. Alplar savaşlarda, eğlencelerde, hatta evlenmelerde "*kırk yiğit*" ile beraber bulunurdu. İşte Osmanlılarda alpların yanında yer alan nökerlik, kırklar geleneğinin bir devamı olsa gerek[46]. Zira Karakoyunlu ve Akkoyunluların askerî teşkilat yapısı içinde buna benzer bir nökerlik kurumu da vardı[47].

Anadolu Selçukluları ve Osmanlıların ilk dönemlerine damgalarını vuran uç beyleri konumundaki bu alp gaziler, Osman Bey'in fetih hareketine destek verdikleri için, kendilerine mülk, yurt niteliğinde toprak verildi[48]. Misal İnegöl'ü fetheden Turgut Alp'a adı geçen bölge yurt olarak verildi ve bu bölge o zaman Turgut-ili diye anıldı[49]. Uç beylerinin asıl kuvvetini teşkil eden ve milli geleneklerine bağlı olan, yarı göçebe Türkmen aşiretleri arasında alpların olması pek tabi idi. İşte İlk Osmanlı tarihçileri de, Osman Gazi'nin kumandanlarının birçoğunun ismine alp unvanını ilave ettiler[50]. Osmanlı Beyliği'nde Osman'ın dedesi Gündüz'ün alp unvanında olduğu gibi[51], Osman ve Orhan Bey'in maiyeti arasında bu tür isimlendirilmiş alplar çoğunluktaydı. Misal, Turgut Alp,

41 Yazıcı-zade Ali, *a.g.e.* s. 368-369.
42 E. Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s. 93.
43 Yücel Öztürk, "Osmanlıların kuruluşunda Akıncı Uç Beylerinin Rolü", *Uluslar arası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C. I, Kocaeli 2015, s. 183.
44 Selahattin Döğüş, "Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları", *Belleten,* 72/265, Aralık 2008, s. 857.
45 Moğollarda kabile başbuğları yanında asker olarak hizmet eden, Moğol muhafız-silahşorlarına "arkadaşlar" manasına gelen nöker (nököd / nökör / Nökür)) denirdi. Bu gibi nökerler Moğol hanları, muhtelif bahadırları, kabile, klan ve oymak reislerinin etrafında görülmekte idi. Bkz. B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı,* Çev. Abdulkadir İnan, Ankara 1987, s. 87.
46 Abdulkadir İnan, " Türk Destan ve Masallarında " Kırklar " Motifi ", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, s. 238-240.
47 Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001, s. 60, 210, 233.
48 Y. Öztürk*, a.g.e.* s. 183.
49 Halil İnalcık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, 71/261, Ağustos 2007, s. 492.
50 M. F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* İstanbul 1986, s. 145-152.
51 Osman Gazi'ye ait ABD'de bulunduğu söylenen sikkenin arka yüzünde kendi adı ve babası Ertuğrul'un ismi ile birlikte dedesinin ismi "Gündüz Alpı" geçmektedir. Bkz. Şevki Nezihi Aykut, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler*, c: X, Ankara, 2002, s. 823.

Konur Alp, Hasan Alp, Aykut Alp, Mahmud Alp ve Saltuk Alp gibi[52]. Bu tür eklemler Selçuklu çağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan Oğuz/Türkmen beyliklerinde de görülmekteydi. Nitekim Hın-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Muhammed'in oğlu Mahmud Alp ve Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpı bu unvanı taşımaktaydılar ve kendi adlarına kestirdikleri paralara da kendi boy damgaları yer almaktaydı[53].

Âşık Paşa da eski Türk geleneğinden gelen alp unvanına[54] sofiyane bir renkte vererek alp-eren (savaşçı derviş) tabirini de kullandı[55]. Bu alplar, Horasan'ın ruhani atmosferinde "*baba*" ve "*abdal*" gibi değimlerle anılan Türk şeyhlerinin rehberliğinde "alp-eren"ler olarak, Anadolu'nun uç bölgelerinde "gazi"ler sıfatı ile vatani görevlerini yaptılar[56]. Bu anlayışın bir sonucu olsa gerek, M. Kaplan, alplıktan alp-erenliğe geçiş merhalesini, gaziliğin mistik düşünceyle bütünleşmesi olarak açıkladı. Zira konar-göçer Türk'ün ideal insan tipi alp idiyse, Türk tasavvuf düşüncesinin insan tipi de alp-eren idi. İslam'ın etkisiyle, alp ve veli birbiri ile bütünleşerek alp-eren oldu[57]. Esasen Aşık Paşa'nın saydığı, 'alp'te bulunması gereken dokuz nitelik, dünyevi alplıktan dini alplığa, yani alp-erenliye geçişi de çok güzel tanımlamaktaydı. Bu şekilde Osmanlının kuruluş sürecinde görülen alp-erenler, Anadolu Beyliklerinin askerî kuvvetleri arasında da görülmekteydi[58]. Diğer yandan uç beylerinin gazi lakabını almaları ise, onların artık şehir hayatına geçmeleri ve az çok medrese tesiri altına girmiş olmaları ile ilgiliydi. Şüphesiz Âşık Paşazade'nin Gâziyân-ı Rûm ismi altında anlatmak istediği zümre, alplar idi[59].

Osmanlı tarihlerinde, alp unvanı alan kumandanlardan biride, hiç şüphesiz, Kara Mürsel Alp idi. Has ismi Mürsel olan ve "*gönderilmiş, yollanmış*"[60] manalarına gelen adın önüne "*kara*" lakabı ve arkasına "*alp*" unvanı getirilmiştir. Kültürümüzde "*Güçlü*" ve "*büyük*" manalarına gelen kara, burada doğrudan doğruya "*yiğit kahraman* ve *alp*" kişi manasındadır[61]. İdrisi Bitlisi, *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet) adlı eserinde "*Dil-averan-ı meşhurdan Kara Mürsel Gazi*"[62] adını kullanarak Kara Mürsel'in Osman Gazi'nin uç komutanlarından, yiğit ve kahraman bir alp olduğunu ifade etmektedir. Tarihî metinlerde, adları ve lakaplarıyla geçen bu tür nitelendirmelere çok rastlanmaktadır. Nitekim Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey ve onun komutanlarından olan Abdurrahman Gazi'ye "*Kara*" lakabı verilmişti. Abdurrahman Gazi düşmanlarını o derece dehşete düşürmüştü ki, Rum kadınları onun vefatından çok zaman sonra çocuklarını "*Kara Abdurrahman geliyor*" diye korkuturlardı.[63] Aynı şekilde Kara Koyunlu hükümdarı Kara Mehmed ve Kara Yusuf, Ak Koyunlu Devleti'nin kurucusu Kara Yülük Osman gibi şahsiyetlere de "*Kara*" lakabı verilmişti[64]. Hatta Ertuğrul Bey ve aşiretinin ilk yerleştiği mıntıka Karaca Dağ, Osman Bey'in Anadolu'daki ilk mâlikânesi Kara Hisar isimlerini taşımaktaydı[65]. Aynı şekilde

52 İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt,* C. I, Haz. M. Karataş, S. Kaya, Y. Baş, Ankara 2008, s. 79; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, İstanbul 1992, s. 69-72; H. İnalcık, *a.g.m.,* s.481.

53 S. L. Poole, *The Coins of the Turcuman houses of Seljook, Urtuk, Zengee Etc. İn the British Museum*, Classes, X-XIV, London 1877, s.141-144; Behzad Butak,, *IX. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, İstanbul 1947, s.28-32.

54 Eski Türk kağanlarının kendilerine yakın "Alp"ları, "Eren"leri ile "Yiğit"leri vardı. II. Göktürk Devleti'ni kuran, İl-Teriş Kağan, 17 "Eren"le işe başlamış ve bu erenler 70, 700 ve en sonunda iki bin kişiye kadar çıkmıştı. Bkz, Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 644.

55 Âşık Paşa*, a.g.e.* s. 557.

56 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* İstanbul 1997, s. 382-383.

57 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı zerine Araştırmalar I*, İstanbul 1992, s. 19.

58 İsmail Hakkı Uzunçzrşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 204.

59 M. F. Köprülü, *a.g.e.* s. 151-152.

60 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 1986, s. 877.

61 Reşat Genç, " Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil ", Haz. Sadık Tural-Elmas Kılıç, Ankara 1996, s. 51-52.

62 İdrisi Bitlisi*, a.g.e.* s. 243.

63 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, C. I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1987, s. 143.

64 Hammer*, a. g. e,* s. 89-90.

65 Mehmed Neşri, *a.g.e.* s. 61, 85-89.

Osmanlı Döneminde "*kara*" adını taşıyan, çok sayıda Türkmen ve Yörük taifesi[66] ile köy yerleşim yerleri vardı[67].

Osman Bey'e kara lakabı verildiğinden beri bu lakap bir hayır falı olarak telakki edildi. Bundan dolayıdır ki, Akca Koca'nın silah arkadaşlarından Mürsel Alp de bu lakabı aldı. Kara Mürsel denilen bu bahadır, İzmit körfezinin güney kısımlarını fethetti. Bilahare bu fethedilen yerler, Akca Koca'nın yetiştirdiği yiğitlerden biri olan Kara Mürsel'e verildi ve düşman gemilerinin denizden saldırılarına karşı korucu tayin edildi. Bu yüzdendir ki, çevredeki köyler, Kara Mürsel diye, bu 'alp'ın adıyla anılmaktadır[68].

Sonuç olarak her kültür, kendini koruyacak ve varlığını devam ettirecek insan tipini oluşturmuştur. Orta Asya bozkırlarında atlı göçebe hayat tarzını devam ettiren Türk toplumunun da, hayatta kalabilmesi ve bu hayatı devam ettirebilmesi, ancak kahraman ve yiğit insanlar sayesinde olabilirdi. Hal böyle olunca akınların ve savaşların zafere ulaştırılması da, ancak alp ve alpların cesareti ve kahramanlığı sayesinde mümkün olabilirdi. İşte İslam Öncesi devrin hayata yansıyan akislerinden biri olan alp ve alplık, Müslümanlaşma aşamasında da Türkler arasında kabul görmüştür. Nitekim Karahanlı ve Selçuklu Türklerinin geliştirdiği ve milli kültür hususiyetlerinden biri olan alp ve alplık geleneğini, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde de devam etmiştir.

66 Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001, s. 391-419.
67 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s.279-291.
68 Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih I, Yalınlaştıran. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s. 63; Mehmed Neşri*, a.g.e.* s. 153 ; Hammer*, a.g.e.* s. 93.

KAYNAKÇA

Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu*, İstanbul 1321.

Aşık Paşa, *Garib- Name, (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, II/ 2, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000.

Aykut, Şevki Nezihi, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler*, c: X, Ankara, 2002.

Barthold, W, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M. Fuad Köprülü tarafından Başlangıç'la İzah ve Düzeltmeler Kısmı ilave edilmiştir, Ankara 1977.

Beygu, Abdurrahim Şerif, *Erzurum, Tarih, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936.

Butak, Behzad, *IX. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*, İstanbul 1947.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1986.

Doğu - Batı Arası Bir Gökkuşağı Selçuklu Sikkeleri,(A Rainbow Linking East And West, Coıns of the Seljuks) Yapı Kıredi Sikke kollaksiyonu Sergileri, C. 2, İstanbul 1994.

Donuk, Abdulkadir, *İdarî- Askarî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

Ebu Bekr- İ Tihranî, *Kitab -ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001.

Esin, E., "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü, II", *Türk Kültürü*, S. 70, Ağustos 1968, s. 87 -115.

Esin, Emel, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü, I", *Türk Kültürü*, S. 34, Ağustos 1965.

Esin, Emel, "Türk Sanatında Alp Şahsiyetinin Görünüşü, III", *Türk Kültürü*, S. 82, Ağustos 1969. s.102 – 119.

Esin, Emel, "Türk Sanatında Alp Şahsiyetinin Görünüşü", *Türk Kültürü*, S. 94, Ağustos 1970, s. 80 – 87.

Esin, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978.

Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001.

Gabaın, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara 1988.

Genç, Reşat, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil", Haz. Sadık Tural- Elmas Kılıç, Ankara 1996

Gordlevski, V, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara 1988.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, İstanbul 1992.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't – Tevarih I*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992.

İbn Bibi, *El Evamirü'l- Ala'iye Fi'l- Umuri'l- Ala'iye (Selçuk Name)* – I -, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İdris- i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, C. I, Haz. M. Karataş, S. Kaya, Y. Baş, Ankara 2008.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, 71/261, Ağustos 2007.

İnan, Abdulkadir, "Türk Destan ve Masallarında "Kırklar" Motifi", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987.

İsmail Galib, *Takvim-i Mekûkât-ı Selçukiye*, İstanbul 1309.

İzgi, Özkan, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara 1987.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı zerine Araştırmalar I*, İstanbul 1992.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, C. I, Ankara 1985.

Köprülü, M. Fuad, "Alp", *İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988.

Köprülü, M. Fuad, "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", *Milli Tetebbular Mecmuası*, C. II, S.5, 1331.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, İstanbul 1986.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan- Nümâ, Neşri Tarihi*, C. I, Yay. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen, Ankara 1987.

Mevlâna, *Mesnevi*, V, Çev. Veled İzbudak, Gözden geçiren. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1988.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd- Düvel – Osmanlı Tarihi (1299 – 1481)*, Metin, Notlar ve Çeviri. Ahmed Ağırakça, İstanbul 1995.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi (Sahaif- ül- Ahbar fi Vakayi- ül- A'sar)* , C. I, Terc. İsmail Erünsal, İstanbul 1970.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*), Ankara 1982.

Poole, S. L, *The Coins of the Turcuman houses of Seljook, Urtuk, Zengee Etc. İn the British Museum*, Classes, X – XIV, London 1877.

Sezen Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, Ankara 1990.

Tankut, Raşit, "Alp Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu", *Belleten*, 1/1, Ankara 1937.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971

Türkay, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar* İstanbul 2001.

Uzunçzrşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

Vladimirtsov, B. Y, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı*, Çev. Abdulkadir İnan, Ankara 1987.

Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1988.

EVRENOS OĞULLARININ MENŞEİ HAKKINDA OLUŞMUŞ BİLMECENİN YENİ BİR ANALİZİ

Yücel ÖZTÜRK*

1. Literatüre Yeni Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda aristokrasinin büyük rol oynadığını düşünmekteyiz. Dini ve askeri aristokrasinin merkezinde Osmanlılar yer almış, Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar iniş ve çıkışlarıyla Osmanlı Devleti bu yarı feodal yapısını korumuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu bu aristokrasi ile özdeştir. Onu çözümlemeden kuruluşu anlamak mümkün değildir. Bizi Evrenos Bey ve ailesi hakkında araştırma yapmaya sevk eden temel neden budur. Bu bakımdan, araştırmamız, biyografik bilgilerle ilgili ve sınırlı olmaktan öte, Osmanlı arka planı ve kuruluşuyla ilgili verilerin değerlendirilmesine yöneliktir.

Osmanlı Devleti'nin kurucu güçleri arasında en önemli yeri işgal eden Evrenos Bey ve ailesi hakkında yapılmış araştırmalara göz gezdirdiğimizde tam bir kargaşa ile karşılaştık. Son araştırmalar arasında yer alan Ayşegül Çalı (Kılıç) ile Heath W. Lowry birbirine taban tabana zıt iki görüşü ortaya koymuşlar, Evrenos ve ailesi hakkındaki sır perdesi tam bir bilmeceye dönüşmüştür. Lowry bu asilzadeyi Katalanlara bağlarken, Çalı (Kılıç), XV. yüzyılda onun torunlarından birinin mezar kitabesinde rastlanan, isim veya yer belirten *Prangi Lazarat* kelimelerine dayanarak Sırp olabileceğini ima etmiştir. Bahsedilen araştırıcılar, Evrenos Bey ve ailesi hakkında külliyat oluşturabilecek geniş çaplı yayınlar yapmışlar, adeta bu alanda otorite olarak kabul edilmişlerdir.

Ayşegül Çalı (Kılıç), Evrenos Bey ve ailesi hakkındaki ihtisasına doktora teziyle başlamıştır. Üç bölümden oluşan tezinin bizi ilgilendiren kısmı, Evrenos Bey'in menşei ile ilgili olan birinci bölümdür. Diğer bölümler, Evrenos Bey'in tarihi mücadelesi ve adına kurulan vakıflarla ilgilidir. Çalı'nın tezinin birinci bölümü, "Osmanlı ve Bizans Kaynaklarında Evrenos Bey", "Evrenos Bey Hakkında Araştırmalar, Tartışmalar ve Bazı Yeni Bulgular", "Pranko Lazarat ve Avraniz/Evraniz: Prankı İsa ve Evrenos'un Adına Dair Yeni Bulgular", "Evrenos Bey'in Eşleri ve Çocukları (Evrenos Bey Şeceresi'nin Işığı Altında)" gibi başlıklardan oluşmaktadır.[1]

Ayşegül Çalı, söz konusu tezini "Kılıç" soyadıyla yayınlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla içerik bakımından bir farklılık taşımamaktadır. Biz, bu çalışmamızda, yayınlanmış nüshadan yararlandık.[2] Kılıç, bu alanda birçok makale de yayınlamıştır. Bahis konusu

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: yozturk@sakarya.edu.tr

1 Bkz. Ayşegül Çalı, *Gazi Evrenos Bey*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

2 Ayşegül Kılıç, *Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

makaleler, konu ve içerik bakımından araştırıcının tezinde yer alan başlıklarla yakınlık taşımaktadır.[3]

Evrenos Bey hakkında yapılan araştırmalara damgasını vuran diğer çağdaş araştırıcı, Heath W. Lowry'dir. Lowry, bu alanda üç kitap neşretmiştir. Lowry'nin bir kitabı, İsmail Erünsal ile müşterek yayınlanmıştır.[4]

Bahis konusu araştırıcılardan başka Evrenos Bey ile ilgili pek çok makale, biyografi eseri bulunmakla birlikte, bunları yeri gelince zikredecek, hatta bir farklılık taşımadığı sürece değinmeyeceğiz. Kılıç ve Lowry'nin öncelik taşımasının sebebi, mevcut literatürü hemen hemen tanımayarak yeni savlar öne sürmeleridir.

Kılıç, takdire şayan bir şekilde, Evrenos Bey'le ilgili bütün literatürü değerlendirmiştir. Aşıkpaşazade, Neşrî, Oruç Bey, İbn-i Kemal, Hoca Saadettin, Gelibolulu Mustafa Ali gibi Osmanlı tarihçilerini değerlendiren Kılıç, bu eserlerde Evrenos Bey'in menşei ile ilgili kayda değer bir malumatın bulunmadığı tespitini yapmıştır. Bu arada, Evrenos Bey'in Karesi emirlerinden olduğu iddiasına yalnız İbn-i Kemal ve Hoca Saadettin'de rastlandığını ayrıca belirtir, bu yazarların XVI. yüzyıl gibi geç bir zamana ait olmaları dolayısıyla, bu bilgilerin gerçeklik değerinin bulunmadığını iddia eder.[5] Bu suretle, Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Evrenos'un menşeiyle ilgili bilginin bulunmamasını, kendi tezine önemli bir delil olarak kullanacaktır[6].

Kılıç, Osmanlı kaynaklarını değerlendirdikten sonra çağdaş tarihçilerin görüş ve tespitlerini analiz etmiştir. Evrenos Bey'in Karesi emirlerinden olduğu hakkında Hamid Vehbi, M. Fuat Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı, İ. Hami Danişmend'in iddialarını asılsız, mesnetsiz bularak, Evrenos hakkındaki bilgilerin gerçeklikten ziyade bir kurgu olduğunu beyan etmiştir.[7] Oysa Uzunçarşılı, Barkan'ın verdiği bilgileri görmezlik yapmamış, bunları ansiklopedi maddesinde değerlendirmiştir. Evrenos Bey'in babası İsa Bey'in Balkan seferleri sırasında şehit düşen şahsiyet olduğunu kabul etmiştir.[8]

Kılıç, Osmanlı tarihçileri içinde istisna teşkil edecek şekilde farklı bilgiler veren İdris-i Bitlisi ve onu takip eden tarihçileri ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. İdris-i Bitlisi'nin Evrenos Bey'le ilgili verdiği bazı bilgiler hiçbir yerli ve yabancı kaynakta rastlamadığımız, orijinal bilgilerdir. İdris-i Bitlisi'nin, Evrenos'un Bursa savunmasını yapan Bizanslı tekfur olduğu iddiası, yerli tarihçiler tarafından üzerinde durulmadan kısmen nakledilmiş[9], ancak,

3 Ayşegül Kılıç, "Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/49 (2011), s. 131-144; Kılıç, "Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme", *Belleten*, LXXV/274 (2011), s. 745-768; Kılıç,"Evrenos Beyin Babası Pranko Lazarat'ın (Pranko İsa) Vakfı ve Türbesi", *GAMER*, I/1 (2012) s. 87-99.

4 Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Çev. Kıvanç Tatar, İstanbul 2009; Lowry, *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekanlar ve Mimarî Eerleri Arayış Yolculukları*, İstanbul 2009; Heatth W. Lowry-İsmail Erünsal, *Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, İstanbul 2010.

5 Kılıç, *Gazi Evrenos Bey*, s. 21-30.

6 Kılıç, söz konusu tezini şöyle açıklar: "Aslında Âşıkpaşazâde ve Neşri gibi erken dönem yazarları, Evrenos Bey'in adını ilk defa Gelibolu'nun fethinden sonra Konurhisar'ın Hacı İlbeyi'ne verilip, kendisinin ise ona "yarar yoldaş" bırakıldığını anlatarak zikretmeye başlarlar. Dolayısıyla Evrenos Bey'in askeri hayatının, bilinen en erken kaynaklarda aslında 1357 civarında başladığı görülür. Tedkik eserlerde, Evrenos Bey'in Karesi ümerasından olduğu düşünülerek, -bu beylik 1335-45 tarihleri arasında fethedildiğine göre- onun 1300'lü yılların başlarında doğmuş olması gerektiğine dair bir varsayımla hareket edildiği anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere bu görüşler, Evrenos Bey'in hem doğduğu yere, hem kökenine, hem de yaşına dair bir varsayımdan ibarettir." Bkz., Kılıç, "Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme", s. 747.

7 Bir alıntı: "Görüldüğü gibi Evrenos'un kim olduğu, ne zaman tarih sahnesine çıktığı konularında pek çok görüş ileri sürülmüştür. Öte yandan, yukarıda sıkça dile getirdiğimiz gibi Evrenos'un Karesi ümerasından bir akıncı olduğuna ilişkin görüşlerin de aynı bakış açısıyla sorgulanması gerekiyor. Esasında bu görüşün de sağlam kanıtlarının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz." Kılıç, *Gazi Evrenos Bey*, s.40-41.

8 Uzunçarşılı, İslam Ansiklopedisi'ndeki yazısında, İsa Bey hakkındaki bilgilerin tarihi değerini kabul eder. Bkz. Uzunçarşılı, "Evrenos", Mad. İA., 4, (1993), s. 415. Osmanlı Tarih adlı eserinde ise bu ayrıntılara girmez. Evrenos'un Karesi ümerasından olduğunu nakletmekle yetinir. Bkz *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1982, s.124 vd.

9 Danişmend, İdrisi'nin Evrenos hakkındaki iddiasını yorumsuz nakleder. Bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, İstanbul 197, s. 12, 27, 434. Uzunçarşılı evvela bu nakle katılır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Daha sonra, Evrenos'un Karesi emiri olduğu anlayışına döner. Bkz. Uzunçarşılı, "Evrenos", Mad. İA.,

bazı yabancı tarihçiler tarafından özellikle önem verilerek benimsenmiştir. Kılıç, bunları da nakletmiş ve asılsız oldukları sonucuna ulaşmıştır.[10]

Kılıç, çağdaş araştırmaları çok titizlikle analiz ederken, aynı titizliği temel kaynaklar için göstermemiştir. Özellikle üç temel kaynak olan Pachymeres, Gregoras ve Muntaner kroniğinde bu gazi ailesinin menşei olarak kabul edilmesi zorunlu olan bilgileri bütünüyle göz ardı etmiştir. Bu nedenle, Kılıç'ın araştırmaları, Evrenos araştırmalarına önemli katkı sağlarken, mesele bu aşamada bırakıldığında, Evrenos bilmecesi adeta anlaşılmazlığa mahkûm edilmiş olmaktadır.

Kılıç, Evrenos ailesinin tarihine önemli bilgiler ilave eden İdris-i Bitlisi'yi de yeterince değerlendirmemiştir. Şecere bilgileriyle Bizans kaynaklarını yeterince mukayese etmemesi nedeniyle, İdrisi'nin verdiği bilgileri oturtacak bağlamı keşfedememiştir.

Evrenos'un Türk menşeli veya Bizans tekfuru olması hasebiyle Rum menşeli olduğu istikametindeki görüşleri kesin bir şekilde reddeden Kılıç, O'nun Sırp menşeli olduğu yönündeki kendi tezini kararlılıkla savunur.

Söz konusu tez, Evrenos'un babası olan İsa Bey'in, Pranki İsa olarak anılmasıyla ilgili kayıtlara dayandırılmıştır. Bu kayıtlar Ömer Lütfi Barkan tarafından da ele alınmış, ancak, bu husus İsa Bey'in Sırp menşeli olduğuna değil, onun Pranko köyünde yaşamış ve ölmüş olduğuna istinaden coğrafi menşeye delalet eden bir lakap olduğuna hamledilmişti.[11]

Ayşegül Kılıç, 861/1457 tarihli Selanik vakfiyesi kaydında rastladığı ibareden hareketle, İsa Bey'in coğrafi menşeli "Pranko" veya "Pranki" lakabının, gerçek isim olduğu kanaatine ulaşmıştır. Bahis konusu vakıf kaydında Evrenos'un babası, İsa adı verilmeden, "Pranko Lazarat" olarak belirtilmiştir. İsa Bey adına hiç yer verilmeksizin "Pranko Lazarat" şeklinde yazıya geçirilmiş bulunan kayıt, gerçekten böyle bir anlam yüklenmeye müsait bulunmaktadır.[12]

Kılıç, tek bir belgeden hareketle, şahıs isminin yanına gelen coğrafi bir lakabı esas alma hakkını kendinde görmüş oluyor. Oysa Evrenos Bey'in babasının İsa Bey olduğu, Evrenos'un 1390 tarihinde inşa ettirdiği hanın kitabesinde[13] ve Evrenos'un kendisine ait 1417 tarihli mezar kitabesinde kayıtlıdır.[14] Söz konusu kayıtta, İsa Bey'in şehit düştüğü de kaydediliyor ki, bu hususlar kendi değerlendirmemizde geniş olarak ele alınacaktır.

İsa Bey adının Evrenos'un bilinen ilk atası olduğunu gösteren iki adet tahrir kaydı daha bulunmaktadır. Bu tahrirler, aynı zamanda, Pranko köyünün diğer adını da vermektedir. Özellikle köyün diğer adlarının da verilmesi, bu konuda yapılacak spekülasyonları anlamsız kılacak niteliktedir. Lowry-Erünsal'ın neşrettiği bu belgeyi, yorumuyla birlikte aynen alıyoruz: "Hanedanlığın kurucusu Hacı Evrenos'un babası anısına kurduğu vakıfla ilgili bir ayrıntı bilhassa ilginçtir [Ek V]. 1530 tarihli tahrir defterinde Evrenos Bey'in, Prankı adıyla da bilinen Hayırcık köyünün [Karye-i Hayırcık nâm-ı diğer Pırankı] gelirini bir zâviyenin ve ölen babası Prankı İsa Beg anısına yaptırdığı türbenin harcamalarını karşılamak için

4, (1993), s. 415.

10 İdris-i Bitlisi kaynaklı bu görüşler, Hammer, Gibbons ve daha pek çok şarkiyatçı tarafından benimsenmiştir. Bkz. Kılıç, Gazi Evrenos Bey, s. 30 vd.

11 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 342.

12 Söz konusu vakıf defterindeki kayıt ve değerlendirmesi için bkz., Kılıç, Gazi Evrenos Bey, s. 43; Kılıç, "Evrenos Bey'in Babası Pranko Lazarat'ın (Pranko İsa) Vakfı ve Türbesi", s. 89.

13 Lowry-Erünsal, s. 124.

14 Arapça olan bu mezar kitabesi, Lowry tarafından çevirtilerek yayınlanmıştır. Bu kitabeyi aynen aktarıyoruz: "Vefat etti ve Fani dünyadan Beka dünyasına nakl edildi, merhamet ve affediciliğe nail olmuş, mesut şehit Gaziler Beyi/Kralı ve cihad savaşçısı, kâfirleri ve çoktanrılıları kılıçtan geçiren, Allah'ın kutsal evini [Mekke] ziyaret etmiş, köşe [Hacer-i Esved Köşesi] ve makam [Makam-ı İbrahim] arasında tavaf etmiş, İsa oğlu Hacı Evranoz, Allah mezarını aydınlatsın ve tozu hoş koksun, yüce Allah'ın ve takdirinin merhametine, Çarşamba günü Şevval ayının yedisinde ve Hicret'in 820 senesinde." Bkz., Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı* s. 67.

bağışladığıyla ilgili bir kayıt vardır. Bu kayıt şöyledir: Sa 'îdü'l-hayât ve şehîdü'l-memât merhum Gazi Evrenos Beğ'in vakfı: Adı geçen kişinin babası Pırankı İsa Beğ adı geçen yerde şehit oldu ve türbesi o köydedir. Bu köyü [Evrenos] babasının ruhu adına kurduğu vakfa bahşetti ve geliri gelen gidene [sayyahlara] yiyecek içecek sağlanmasına gitmektedir ve idaresi Yenice-i Vardar'daki ve diğer yerlerdeki vakıfları idare edenlere bırakılmıştır. Prankı olarak da bilinen Hayırcık Köyü" İsa Bey'le ilgili bu kayıt, BOA, 282 numaralı Paşa İli tahrir defterinde de tekrarlanmaktadır.[15]

Köyün adının Prankı olduğu, İsa Bey'in, bu coğrafi isme nispetle Pranki İsa olarak anıldığı, bu belgelerle kesinleşmektedir. Kılıç'ın Pranko Lazarat bulgusunu, aslında, coğrafi bir vurgu olarak algılamak gerektiğini düşünüyoruz. İsa Bey'in Sırbistan ile olan ilişkisine atıf yapılıyor olmalıdır. Bu hususa aşağıda yer verilecektir.

Evrenos Bey Hanedanı hakkında neşriyatıyla tanınan diğer araştırıcılar, Heath W. Lowry ve İsmail Erünsal'dır. Kılıç, Lowry ve Erünsal'ın katkıları olmaksızın bizim bu araştırmayı yapabilmemiz mümkün olamazdı. Bu bakımdan, onların katkılarının önemini bir kez daha belirtmeliyiz. Ancak, tarih ilminin esasını tenkidin teşkil ettiği hatırlandığında, bizim bu yayınlar üzerine kendi değerlendirmemizi yapmamızın tabii olduğu anlaşılacaktır.

Lowry ve Erünsal'ın naklettiği arşiv kayıtlarının Kılıç'ın tezini çürüttüğü ortadadır. Ancak, Lowry'nin bu yayınlar üzerine, Barkan ve Uzunçarşılı'yı da kendisine ortak etme çabası içinde daha önce geliştirdiği tez, Kılıç'ınkinden daha az sorunlu değildir. Lowry'yi aynen naklediyoruz: "İsa Bey oğlu Gazi Evrenos'un kökeninin ne olduğu sorusu hâlâ yanıtlanamamışken, Uzunçarşılı, Ö. L. Barkan'dan alıntı yaparak Evrenos'un babasının "Franki" lakabıyla (daha sonra Prangi ya da Pirangi olarak muhafaza edilmiş [Frengi Avrupalı demek] bilinen İsa Bey olduğunu söyler. Bu onun bir Frank (Avrupalı) olduğu ihtimalini uyandırır ve ailesine bir Aragon ya da Katalan asıllı olduğuna inanmamızı sağlar. 14. yüzyılın başında böyle birçok İspanyol paralı asker Batı Anadolu ve Balkanlar'da hem Bizanslılar için hem de Bizanslılara karşı savaşıyordu. Hatta o dönemin Katalan tarihçisi Muntaner, kuvvetlerinin sayısını esasen Bizans İmparatoru'nun hizmetinde paralı asker olan Ximelich'in (Melik?) komutası altındaki yaklaşık 800 Türk süvarisinin (2000) piyade desteğiyle artırdığını anlatır. 14. yüzyılın ilk senelerinde Türkler ve Bizanslılar için ve Bizanslılara karşı savaşan Aragon/Katalan paralı askerleri arasındaki yakın ilişkiyi vurgular. O dönemin Bizanslı tarihçisi Pachymeres 1305'te Katalanlardan ayrılan bir grubun Osmanlılara geçtiğini açıkça yazar.[16] Frenk İsa'nın ve oğlu Evrenos'un ya Bizanslı ya Karesi ya da Osmanlı hizmetine girmiş Katalanlar olduğunu varsaymak mümkün gibi görünüyor. Bu durum, Müslüman ismi olmayan Evrenos'un kökenine açıklık getirirken, Evrenos'un babası İsa Bey'in Avrupalı anlamına gelen "Franki" ya da "Frengi" lakabını açıklıyor gibi. Zira Rumlar Katalanlara "Frank" diyordu ve hatta bu lakabı hem Bizanslı ve Ceneviz Hıristiyanlarına hem de Müslümanlara karşı savaşırken savaş nidası olarak kullanıyorlardı. Elbette Bitinya Müslümanlarıyla karşılaşan ilk Franklar bu Katalanlar olduğundan Evrenos'un babası İsa Bey için bu lakabın kullanılması Türk hizmetine girmiş bu Avrupalı paralı askerlerden biri olma ihtimalini ortaya koyuyor. Tarihçi Muntaner'in Gelibolu'da sahip olduğu, en geç 1408'e ait Aragon/Katalan mührünün üstünde şöyle yazar: Makedonya Krallığı'na Hakim Olan Frenklerin Mührü."[17]

15 Lowry-Erünsal, s. 123. İkinci kaynak, Barkan'dan naklen verilmiştir.

16 Lowry, bu bilgileri, maalesef, doğrudan Pachymeres'den değil, dolaylı olarak Paul Wittek'ten nakletmiştir. O'nun için, bu bilgilerin yorumlanmasında Wittek'in etkisinde kalmış ve yanılmıştır. Esasında Pachymeres, hiç yoruma meydan bırakmayacak şekilde Melik İsa'nın Türk olduğunu yazar. Wittek, Gregoras'ı yorumlamış ve bu nedenle açık bir fikir sahibi olamamıştır. Lowry, Pachymeres'i naklediyor zannıyla, aslında Gregoras'ın bilgilerini nakletmektedir. Bkz. Aş.

17 Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, s. 65.

Lowry'nin kafası iyice karışıktır ve anlaşıldığı kadarıyla Katalan Kroniği Muntaner'i de yeterince tetkik etmemiştir. Muntaner, Melik (Xmelik)'in idaresindeki Türkler ve Türkopollerin kendilerine tam itaat altında olduklarını belirtiyor. Verdiği bilgilerin hiç birisinde Melik'in Türklerle birleşmiş bir Katalan olabileceğine yorumlanacak bir nitelik bulunmamaktadır. Tersine, Melik, Türkler ve Türkopolleri istisnasız bir şekilde bir arada naklediyor ve Melik'i onların lideri olarak takdim ediyor.[18] Muntaner'in anlatısında ismi verilmemekle birlikte, Melik'in Katalan olmadığı, Türk olduğu açıktır.

Lowry-Erünsal'ın birlikte yaptıkları neşirde de aynı anlayışa bağlı kaldıklarını, ancak yine de emin olamadıklarını gözlüyoruz: "Evrenos'un babasının kişiliği, kendisininkinden de gizemlidir.[19] Eğer 16. Yüzyıl tahrirlerinin bu kayıtlarında adı geçmeze, Pıranki İsa Beg olarak bilindiğini ortaya çıkarmak mümkün olmayacaktı. Çünkü günümüze ulaşan biri Evrenos'un Traianopulos'ta yaptırdığı hana ait (1390), diğeri Evrenos'un Yenice-i Vardar'daki türbesinde (1417) bulunan iki kitabede, Evrenos'un baba ismi sadece İsa Beg olarak görünüyor. Pırankı lakabı sorunlu gibi gözükmektedir. Heath Lowry'nin daha önce iddia ettiği gibi Frenk [Türkçe: Firengi], yani Avrupalı, sözcüğünün bozulmuş bir versiyonu olabilir mi? Eğer bu doğruysa, 13. yüzyıl sonunda ve 14. yüzyıl başında bölgede Bizans tahtında hak iddia eden çeşitli kişilerin hizmetinde önemli rol oynayan, (yer yer önceki müttefiklerine karşı savaşmak üzere Müslümanlarla birleşerek) Katalan paralı askerlerden biriydi. Eğer bu doğruysa, Frank İsa diye bilinen bir kişinin ihtida etmesiyle birlikte Pırankı=Frengi İsa olarak bilinmeye başlaması mümkün olabilir mi? Bunu varsayım sınırlarının ötesine taşımak mümkün olmasa da, merak uyandıran bir soru olarak kalmaya devam ediyor."[20]

Lowry ve Erünsal'ın Melik İsak'ı Katalan yaparak yanlış bir yola saptıklarını belirtelim. Melik İsak, Pachymeres'de açıkça Türk olarak zikredilir. Burada bir kez yanıldıktan sonra, gerçeğe ulaşmak mümkün değildir. Melik İsak, Bizans'ın hizmetine girmiş, sonra Katalanlarla birleşmiş, ancak, onların şüphelerine neden olduğu için öldürülmüş bir Oğuz Türk'üdür. İhtida etmiş olması, Hristiyan olması, bu yüzden Frenk, Prank olarak anılması, mümkün, hatta tarihi vukuata uygunluk arz etmektedir. Tarihi olayların, biraz da galiplerin ideolojisi açısından yazıldığını ve yorumlandığını göz önünde bulundursak, Melik İsak'ın torunlarının, dedelerini, Makedonya'da şehit düşmüş bir gazi olarak yorumlamaları çok da yanlış bir anlayış olmamalıdır.

Lowry'nin, aslında doğru bir metodu takip ettiğini, ancak, bu metot içinde baş vurması gereken ana kaynağı Paul Wittek'ten takip etmenin kurbanı olduğunu rahatlıkla ifade edebilirim. Lowry, Osmanlı kuruluş dönemi hakkında çok önemli bulduğum P. Wittek'ten Evrenos'u izlerken, Wittek'in bu konuda iki temel kaynak olan N. Gregoras ve Pachymeres'ten yalnız birincisini kullandığını, Pachymeres'e yeterince eğilmediğini fark edememiştir. Bizim gözlemlerimize göre, Evrenos bilmecesinin anahtarları Pachymeres'in verdiği ayrıntılarda gizlidir. Pachymeres esas alınmak suretiyle Nikeforos Gregoras'tan da bazı bilgiler edinilebilir. Melik İsak'ın Sırp kralına başvurarak bir süre onun hizmetine girdiği hakkındaki bilgiler çok önemli olup Gregoras'a aittir. Nihayet, meselenin birinci elden kaynağı olan Muntaner'in önemli detaylar içeren malumatı da bu iki ana kaynak ile uyum içindedir.

18 Muntaner, Melik'le ilgili bölümünün başlığını şöyle takdim eder: "Türk'ün, Melik'in, 80 atlı ile Katalanlara katılmak istemesi ve Katalan kampanyasının Türk atlılarının katılımıyla 1800 süvarilik bir artış göstermesi." Bu ifade kendi içinde çelişkilidir. Muntaner'in başlık altındaki açıklamalarına göre Melik kumandasında Katalanlara 800'ü atlı, 2000'i yaya olarak 2800 Türk katılmıştı. Muntaner, Melik'i, "Turkish Himelich" olarak zikreder. Bkz. Ramon Muntaner, *Chronicle,* İng. Çev. Lady Goodenough, Cambridge, Ontario 2000, CCXXVIII, s. 453-454.

19 Lowry-Erünsal'a bu değerli vurgu için ne kadar teşekkür etsek azdır.

20 Lowry-Erünsal, s. 124.

Belirttiğimiz üzere, bu konuda oluşmuş birbirinden menkul ve birbiriyle çelişen çok bilgi bulunmaktadır. Biz bu kaynakları yeri geldikçe dipnotta verecek, konunun doğrudan iskeletini teşkil eden boyutunu kavramayı zorlaştıracak ayrıntılardan uzak kalacağız.

Hamit Vehbi, Evrenos Bey'le ilgili araştırmalarda belli bir yere sahiptir. Bunları kısaca özetlemeyi yararlı görüyoruz.[21]

Yerli araştırıcılarımız arasında Evrenos'un menşeinin doğru izini süren kişiler, Levent Kayapınar ve Yusuf Ayönü'dür. Kayapınar, doğru başladığı analizine, Paul Wittek ile devam ettiği için kesin sonucu ulaşamamıştır. Osmanlı öncesinde Balkanlardaki Türkler, Türkopollar hakkında en temel araştırmanın sahibi olan Paul Wittek, Melik İsak'ın Selçuk oğullarından birisi olduğu yönündeki yanılgısıyla, hem kendisinin, hem de kendisinden Evrenos konusunda istifade edecek araştırıcılara doğruya ulaşma şansı bırakmamıştır. Kayapınar'ın, çok zayıf delillerle Evrenos ailesinin Hristiyanlaşmış Türklerden birisi olabileceğini iddia etmesi, ilginçtir.[22]

Yusuf Ayönü, çok başarılı araştırmasında ana kaynakları mükemmel kullanmış, Katalan meselesinde Türkler ve Türkopollerin rolünü bizimle aynı anlayışta değerlendirmiş, ancak, muhtemelen Wittek'in etkisiyle, Melik İsak'ın, Selçuklu prensi Konstantin olduğu düşüncesiyle bizimle aynı bağlamda buluşamamıştır.[23]

Evrenos Bey'in babasının İsa Bey olduğu, bunun önüne konulan Prangi ibaresinin bulunduğu, mezar taşı kitabeleriyle de tescil edilmiştir. Bizans kaynaklarında Melik İsak olarak verilen tarihi sima ile Evrenos'un babası İsa Bey arasında tam bir paralellik bulunmaktadır. Evrenos'un babası İsa Bey'in hayatında öne çıkan Sırbistan bağlantısı, şehit olması, mezarının daha Osmanlılar kurulmadan önce Pranko köyünde bulunması, Melik İsak'ın macerası ile birebir örtüşmektedir.

Herkes tarafından kolayca anlaşılması için bu simanın hayatını önce sade bir şekilde verecek, sonra kaynaklardan ayrıntıları nakledeceğiz.

2. Melik İsak Olayı'nın Sade Anlatımı

2.1. Marmara Ucu'ndaki Türkler ve Türkopollerin Lideri Melik İsak

Melik İsak, Pachymeres ve Gregoras'ta yeterli detayla belirtildiği üzere Bizans'ın doğudan Osmanlılar ve Umurbey oğulları, batıdan Katalanlar, kuzeyden ise Alanlar, Masagetler ve özellikle Tatarlar tarafından bunaltıldığı bir dönemde Bizans hizmetine girmiş bir Türk melikidir. Bütün Bizans kaynakları gibi Pachymeres de ele aldığı simaları ve toplulukları etnik kimliklerine göre zikrediyor. Bizans kaynakları kuzeyli kavimleri çok genel olarak zikrederken, büyük çoğunlukla Türkleri kastederek, ancak, Alan ve diğerlerini

21 Evrenos Bey'in hayatını ve mücadelesini araştıran önemli araştırıcılardan birisi Hamid Vehbi'dir. Vehbi'nin bizim görüşlerimizle büyük ölçüde uyum gösteren bazı tespitleri özetle şöyledir: "Gâzî Hâcı Evranos Bey ibn Îsa Bey, Aclan Hükümeti kumandanlarından iken, sırasıyla Sultan Orhan, I. Murat, Yıldırım Bayezid ve I. Mehmet zamanlarında Osmanlı hâkimiyetinde hizmetlerde bulunmuştur. Rumeli'nin büyük kısmını Osmanlı hâkimiyetine sokmuştur. Evrenos, Aclan Bey'e sadık bir kumandan iken, Karesi Hükümeti'nde çıkan buhran sonunda bu hükümetin hızla çökeceğini anlamıştı. Asya ve Avrupa'da devrinin hâkimi olma istikametinde gelişen Osmanlı'ya tabi olmak, onun için tek çare haline gelmişti. Bu amacına şartlar müsaade ettiğinde ulaşmıştır. s. 803 Bkz., Hamid Vehbi, "Gazi Evrenos Bey", *Meşahir-i İslam*, Cilt II, Cüz' 26, Tâbı' ve Sahibi, Mihran, (1301?), s. 801-803.
Evren adı, Türkçedir. Bu adı taşıyan yer ve şahıs adlarına rastlamak nadir görülen bir şey değildir. Evren adına eklenen –os eki Yunanca'da beylerin adlarına eklenen bir isimdir. Evrenos'un vukuatı ve bütün mücadelesi Yunanlılar üzerinde gerçekleştiği için, isminin sonuna bu ismin eklenmesi ve bunun Türkler tarafından benimsenmesi söz konusudur. Evrenos Bey'in babası olan İsa Bey'in elkabı olarak "pranko" lakabı bulunmaktadır. Bu isim de, Evrenos'a atfedilen eklentiyle benzerlik taşıyor. Arnavut lisanında "pranko", bey anlamı taşımakta olup, beylerin isimlerine eklenen elkab durumundadır. İsa Bey, Makedonya'ya geçtiği sırada Üsküp'e bağlı Radovişte kasabasında vefat etmiş ve orada gömülmüştür. Evrenos ailesi ataları adına orada vakıf kurmuş ve onu yaşatmıştır. Vehbi, s. 832.

22 Bkz. Levent Kayapınar, "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri", *Abant İzzet Baysan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 8, (2004), s. 138.

23 Bkz. Yusuf Ayönü, "Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313), *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI/2, (Aralık 2006), s. 17-33.

de buna dâhil ederek İskit tabirini kullanıyorlar. İskit tabiri, Turan menşeli en eski kavimleri, ancak, daha yoğun olarak, Eski ve Ortaçağ'daki Türkleri belirtmek için kullanılır. Bizans kaynakları, Selçuklu çağında, Anadolu'da yaşayan Oğuz boylarını toplu halde Türk ismiyle zikrederler. Pachymeres de, Melik İsak'ı, Anadolu Türklerinden bir grubun başına geçmiş Türk olarak zikrediyor. Bizans kaynakları, Türk terimi ile Türkopol arasında da ayrım yaparlar. "Türk", Anadolu'da yaşayan Oğuzları ifade ederken, "Türkopol", Bizans hizmetine girmiş ve kısmen asimile olmuş devşirme Oğuzları belirtiyordu. Bizans kaynakları Melik İsak'ı bazen Türk, bazen Türkopol olarak naklediyorlar. Türkler ve Türkopoller arasında çok kesin bir ayrım yapmak, Türkopolleri tamamen Bizanslılar gibi görmek doğru değildir. Bu araştırmanın, Türklerle Türkopollerin ortak amaçta birleşerek tarihi roller oynadıklarını da ortaya koyduğu kanaatindeyiz.

Melik İsak, Bizans hizmetine girer ve özellikle Katalanların Trakya'yı yağmalamaları sırasında önemli roller oynar. Pachymeres'in naklinde, onu Katalanlar ve Bizans arasındaki savaştan istifade ederek gücünü ve zenginliğini artırmaya çalışan bir siyasetçi asker olarak gözlemliyoruz.

2.2. Melik İsak'ın, Çanakkale-Balıkesir ile İlişkisi

Bizans İmparatoru, Melik İsak'ı, Katalanlara katıldığı ve bir ayağı Trakya, bir ayağı ise Karesi bölgesinde bulunduğu sıralarda, İzzettin Keykavus'un oğlu Melik Mesut'un kızı ile evlendirir ve kızın amcası olan Hristiyanlaşmış Konstantin'i yanına koşarak Pegai (Biga)'ye gönderir. İmparator'un söz konusu Selçuklu prensesini Biga'ya göndermesi, iki türlü yorumlanabilir. Birisi, Melik İsak'ın bu bölge ile ırsi bir ilişkisi mevcut idi. İkincisi, İmparator Melik'in bu bölgede yerleşmesini ve oradan Katalanlarla ve Türkopollerle Bizans yararına faaliyetlerini yürütmesini planlıyordu. Bu bilgi, Evrenos'un ilk atasının Çanakkale-Balıkesir yöresi ile olan bağını ortaya koyan ilk veridir.

2.3. Evrenos'un Sırbistan'la İlişkisi

Ayşegül Kılıç'ın başka anlamlar yüklediği, Evrenos'u Sırplaştırmaya kadar uzanan zorlama yorum yerine Bizans kaynaklarında Melik İsak hakkındaki bilgiler yeterince değerlendirilse, mezar kitabelerinde yer alan "Pranko Lazarat" ibarelerinin nereden geldiği de aydınlatılacaktır.

Melik İsak, Trakya'nın baştanbaşa yağmalanması esnasında Katalanlarla birlikte hareket etmesine rağmen, ayrıntılarını bilemediğimiz gelişmeler nedeniyle bir ara Sırbistan'a iltica etmiş, Sırp kralına tabiyet sunmuş, belli bir müddet orada kalmıştır. Yine, ayrıntılarını bilmediğimiz gelişmelere bağlı olarak, kendi kardeşi ve Ece Halil ile birlikte Katalanlarla savaşır, ancak, yakalanarak öldürülür. Öldürüldüğü yer, hemen hemen kesin bir şekilde, Prangi Köyü'dür. O'nun ailesine ismini verecek olan Evrenos Bey, bu köyde babası adına mezar yaptıracaktır. Burası, o dönemde Sırp Krallığı'nın elinde idi.

Yine, Evrenos'un babası İsa Bey'in şehit olmuş bir melik olduğuna, mezar kitabesi kadar Bizans kaynakları da delalet etmiş oluyor.

Evrenos'un Anadolu ile ilgisiz olduğu, Türklerin Rumeli'ye geçmesi aşamasında Türk akıncı birliklerine Sırbistan yöresinden katıldığı gibi bir anlayış, bu değerlendirme karşısında kesinlikle geçerliliğini yitirir.

Bu olaylar, 1302-1312 arasında cereyan etmiştir. Bunların kronolojisine aşağıda yer vereceğiz.

2.4. İsa Bey'in Oğlu Evrenos'un Bizans Tekfuru Olması Meselesi

İdris-i Bitlisi, İsa Bey'in nesline adını veren Evrenos'a yeni bir boyut ekliyor. Bu ayrıntı, Türkçe bir isim olan Evren adının nasıl Rumca bir ek olan –os ekini aldığını da açıklığa kavuşturuyor. İdrisi'ye göre, Bizans'ın Marmara bölgesini savunan komutanlarının en önemlisi Evrenos olup Bursa tekfuru idi. Evrenos, Osman Bey'e karşı yapılan harekatlarda bütün tekfurlukları koordine eden Bizans savunmasının beyni durumunda idi. Osman Bey'in amcası Aydoğdu'yu Evrenos öldürmüştü. Osman Bey, bu olayın öcünü almak için fırsat kolluyordu. Bursa zapt edildiğinde Evrenos parçalanarak öldürülecektir. Bursa'nın, askeri savunmasını yürüten Evrenos dışında, Tarus adında bir veziri de vardı. Tarus, şehrin teslim olması sonrasında İslam'a girmiş ve Türklere katılmıştı.

Evrenos'un öldürüldüğü hususundaki bilgi, konuya başka bir açılım getiriyor. Bilindiği üzere, mezar kitabesinde 1417'de vefat ettiği yazan Evrenos'un, 1310'larda hayatta olduğu anlaşılan Evrenos'la aynı kişi olması hususu, bu konuyla ilgilenenleri zorlayan bir mesele olmuştur. Evrenos'un fetret devri olaylarında da görüldüğü hatırlandığında, bu kadar yaşlı bir çağda, böylesine aktif olması gerçeklerle bağdaşmıyor. Evrenos'la ilgili farklı birkaç şecere olduğu malumdur. Bu şecerelerin tamamen asılsız olması söz konusu olmasa da, tamamen doğru olmadıkları da bu suretle kesinlik kazanıyor. Biz, bu şecerelerin kısmi bir gerçeklik taşıdığı kanaatindeyiz. Böylece, 1417 tarihli mezar kitabesinde yazılan Evrenos'un, üçüncü kuşak Evrenos olması gerekiyor. Prangi İsa ve Evrenos, hayatlarını savaşlarda kaybettiler. Evrenos'un neslinden İsa ve onun oğlu Evrenos, bizim tarihi kahramanımız olan Evrenos olmalıdır. Bu kişi, babası Evrenos Bursa'da öldürüldükten sonra, muhtemelen dedelerinin yurdu olan Biga-Balıkesir bölgesinde asilzade olarak varlığını sürdürdü. Zaten, bunların kökleri anlaşılacağı üzere Biga olmalıdır. Daha Melik İsak Bizans imparatorunun hizmetine girmeden önce, her halde Çanakkale-Balıkesir yöresinde hâkim bulunuyordu.

Evrenos Bey ile ilgili yeni tezimizin omurgasını bu şekilde takdim ettikten sonra, ayrıntılara geçebiliriz.

3. Kaynaklarda Melik İsak

3.1. Melik İsak Hadisesi

Melik İsak, Katalanların lideri Frey Roger ve emrindeki kuvvetlerin büyük kısmının Bizans tarafından imha edilmesi aşamasında konjonktürden yararlanarak bölgede kritik bir rol oynayan Türk lideridir. Katalan kroniği Muntaner, Melik'in Katalanlara katılması ve kabul edilmesiyle ilgili önemli ilgiler veriyor. Bu anlatıların nirengi noktası, Katalanların liderleriyle birlikte imha edilmeleri, az sayıda birlikle Trakya'ya çekilmeleri ve bu aşamada Türk kuvvetleriyle sayılarını artırmaya mahkûm olmalarıydı.

Muntaner, Katalan lideri Frey Roger'ın "Sezar" rütbesiyle kendine yardımcı tayin edilmesi[24] ve daha sonra bir şölene davet edilerek öldürülmesini ayrıntısıyla nakleder. Frey Roger ve birliklerinin imha edilmesi büyük çapta Alanlar tarafından gerçekleştirilse de, onlara yardımcı olan Türkler ve onların lideri Melik'in de yer aldığı belirtiliyor.[25]

24 "İmparator, herkesin hazır olduğu bir merasimde Frey Roger'ı önüne oturttu ve ona baston, kep, sancak ve İmparator'un mührünü verdi. O'na resmi elbiseler giydirdi ve İmparatorluk Sezar'ı yaptı. Sezar, İmparator'un yanında oturan, ondan biraz aşağıda olan, İmparator'a yakın yetkileri olan bir mevkidir." (Çevirmen bu yetkinin abartılı olduğunu hatırlatır. Y. Öztürk). Bkz. Muntaner, s. 423, 424.

25 Edirne'de cereyan eden ve İmparator'un en büyük oğlu Skyr Miqueli'nin planıyla uygulanan bu hadisenin bazı ayrıntıları şöyledir: "O'nunla altı gün kaldıktan sonra, yedinci günde, Skyr Miqueli Alanların lideri Gircon'u ve Türkopollerin lideri Melech'i emirlerinde 9000 atlı olduğu halde Edirne'ye çağırdı. Aynı gün, Sezar'ı şölene davet etti. Yemek esnasında Alanların şefi Gircon, içerisinde Skyr Miqueli, karısı ve Sezar'ın bulunduğu saraya girdi; Kılıçlarını çektiler ve Sezar'ı ve maiyetindeki herkesi öldürdüler. Sonra, Sezar'la birlikte gelen ve şehirde olan herkesi öldürdüler." Bkz. Muntaner, s. 428. Muntaner, Frey Roger'ın öldürülüşü sırasında bahsettiği kişiyi "Melech", daha sonraki hadiselerde bahsettiği kişiyi "Ximelich" sıfatlarıyla nakleder. Bunlar, "melik" sıfatının farklı yazılışları olmalıdır.

Muntaner'in nakline göre, Katalan liderin öldürülmesi akabinde, Katalanların asıl birliklerinin imha edilmesi aşamasında Türkopoller birinci, Alanlar ikinci plana düşmüşlerdi. Bizans adına savaşan Türkopoller, Alanlar ve Greklerle Katalanlar arasında Trakya'da her gün iki şiddetli savaş yaşandı. Katalanlar büyük kayıplar verdiler. Bu çatışmalar Gelibolu bölgesinde 15 gün kadar devam etti.[26]

Muntaner, bu ilk kayıplardan sonra Melik İsak'la ilgili daha geniş bilgiler veriyor. Bunlar özetle şöyledir: Sezar (Frey Roger)'ın ölümü ve müteakip gelişmeleri izleyen Türkler, Anadolu'ya yöneldiler ve bütün şehirleri, kasabaları, Grek kalelerini zapt ettiler, sakinlerini yağmaladılar. Türkler, İstanbul, Edirne, Christopolis ve Selanik dışındaki bütün şehirleri yağmaladılar.[27] Müteakiben, Gelibolu'da, Ximelich isimli bir Türk kaptanı ortaya çıktı ve müzakere talebinde bulundu. Ximelich, Muntaner'in de bulunduğu ünlü Katalan liderler En Rocafort ve En Ferran Ximeno ile görüştü. "Bütün maiyetiyle birlikte Katalanlara katılmaya, onlara bağlı kalmaya, kardeş olmaya yemin etti. Ailelerini, çocuklarını, Katalanların emrine vereceklerdi." Bunun karşılığında Trakya'da yağmalama hakkı istiyorlar, ganimetin beşte birini Katalanlara vermeyi vaat ediyorlardı. Melik'in talebi kabul edildi ve Katalanlarla Türkopoller Trakya'yı yağlamada anlaştılar. Muntaner, bu konuda başka ayrıntılar da veriyor.[28]

Muntaner, Trakya'daki harekâtı nihai olarak şu şekilde özetliyor "Evet, gerçektir ki, biz, Sezar (Frey Roger)'ın ölümünden sonra Gelibolu Yarımadası'nda yedi yıl bulunduk ve orada, karada beş yıl yaşadık. Geriye hiçbir şey bırakmadık. Ayrıca, her yöne on günlük mesafedeki bir alan üzerinde yerleşmiş halkı bütünüyle göç ettirdik. Bütün bölgeyi, geriye bir şey kalmayacak şekilde tahrip ettik. Alacak bir şey kalmayınca bölgeyi terk etmek zorunda kaldık. Bu harekâtlar, En Rocafort, Hristiyanlar, Türkler ve Türkopollerin kararıyla uygulandı."[29]

Bu hadiselerin bizzat içinde bulunan Muntaner'in nakli, şüphesiz, Melik İsak'ın bir yönünü, yalnız kendilerinde Melik'in yaratmış olduğu imajın resmini canlandırıyor. Bu resim tek yüzlü değil, çift yüzlüdür. Melik İsak, kesin surette iki yönlü bir politika izlemiş ve hayatını kaybetmesine rağmen, önemli ölçüde başarılı olmuştur. Muntaner'in nakline göre, Melik İsak'ın, Katalanlara mutlak sadık bir müttefik olduğu anlaşılıyor. Belirtildiği üzere, resmin öteki yüzünü görmeden, Melik ve misyonunu kavramak mümkün değildir.

Öteki resmi ortaya çıkaran bilgiler Bizans kaynaklarına aittir. Pachymeres, İsak'la ilgili ilk bilgileri şöyle naklediyor: "Kararsız Türk emirlerinden biri olan Melik İsak, güçlü bir Türk grubunun lideri idi. Katalanlardan gizli olarak, İmparator'la görüşmek üzere elçiler yollamış, onun yararına bir şeyler yapabileceğini bildirmişti. İsak, aynı zamanda, Almaguvarlara da İmparator lehine ihanet etmeye hazır olduğunu bildirmişti. İsak, bu tür hizmetleri, Anadolu yakasında veya karşı yakada yapabilirdi.

İsak, İmparator'un bu görüşmeye hazır olduğunu biliyordu, zira her geçen gün olaylar onun aleyhine gelişiyor ve bunlara müdahale etmeye gücü yetmiyordu. İmparator bu görüşme isteğini memnuniyetle kabul etti.

İmparator, elçilerin dönüşünde, yaşlı Melik İsak'ın[30], Sultan'ın kızıyla evlenmesi gerektiğini de bildirdi. Bahis konusu Sultan, son Selçukluların bölgede faaliyet halindeki

26 Muntaner, s. 428, 429.
27 Bu devre, Osmanlıların Marmara Uç Bölgesi'ni fethetme sürecidir. Bu suretle, Türkopollerin, Osmanlıların kuruluşunda oynadığı role şahit oluyoruz.
28 Muntaner, s. 453, 454.
29 Muntaner, s. 460.
30 Bu bilgi, Melik İsak'ın soyu ile ilgilenenler için kıymetli olmalıdır. Melik İsak, 1302-1312 Aralığında yaşlı çağında idi. Demek ki, Bursa tekfuru olduğu iddia edilen Evrenos, artık olgunluk çağında bulunuyordu. O'nun oğlu İsa da babasının Bursa savunmasında ölümü sıralarında belli bir yaşta olmalıdır. İsa'nın oğlu olan Evrenos, 1340'lı yıllarda artık dedelerinin şanını Osmanlı hizmetinde sürdürmeye kararlı deli dolu bir akıncı olarak karşımıza çıkıyor.

kollarından birisi olan Sultan Mesut idi. Bizans İmparatoru, Melik İsak'a, bu evlilik dolayısıyla önemli miktarda çeyiz ve maddi kazanç sağlayacak hediyeler sunacağı sözünü de veriyordu.

Bizans kaynağı Pachymeres'in anlatımından ortaya çıkan bir hususa açıklık getirmeliyiz. Melik, bu görüşmeleri Katalanlardan gizli yapıyor, ayrıca, Almaguvarlara da ihanet etmeye söz veriyordu. Buradan anlaşılması gereken şudur: Melik İsak, Anadolu yakasında iken, bu iki grup ile de yakın temasta ve işbirliği içinde bulunmuştu. Şimdi, onlarla olan ittifakını bitirerek Bizansla anlaşma yapmayı teklif ediyordu.

Pachymeres'in müteakiben verdiği bilgiler, bu düşüncemizi adeta kesinleştiriyor: "Her gün yeni haberler geliyordu ve bu haberler arasında Türkopollerin Melik tarafından bir araya getirildikleri de bulunmaktaydı; Türkopollere anlaşma yapmaları için eşleri gönderilecekti ve sonuçta bu sayede işbirliğine varılmıştı, Almugavarlar bu olayı öğrendiklerinde ise yargıladıktan sonra Melik'i ve onunla beraber ihanet edenleri affetmeyi seçmişti. Çünkü kendilerini savunmalarının bir yolu yoktu." "Almugavarlar buradaki Türkleri Maditos (Eceabad)'un ardında bırakarak gemileriyle denizde karşılarına çıkanları yağmalıyor ya da karada koşuşturarak çeşitli şehirlere saldırıyorlardı. Ayrıca İmparator'a bir elçi gönderip ona maaşlarını ve rüşvet olarak ganimet göndermesini söylemeye cüret etmişlerdi ve sonunda da reddedilerek gemileriyle barışçıl yollardan topraklarına dönmeleri sağlanmıştı."[31]

Tekrarlayacak olursak, Çanakkale Boğazı'nın doğu yakasındaki Türkopoller Melik'in kumandası altında toplanıyorlardı, bu şartlarda Melik ile anlaşma yapmaktan başka çare yoktu. Anlaşmanın en önemli şartı, Bizans elinde olan eşleri ve çocuklarının karşı yakaya gönderilmesiydi. Bu şart hiçbir surette ihmal edilmeyecekti. Melik'in Bizans ile anlaşma yapması Almugavarlar tarafından öğrenilmiş, ancak Melik Almugavarlar tarafından affedilmişti.[32] Almugavarlar, müttefikleri (Bizans'la anlaşmadan önce) olan Türkleri veya Türkopolleri Eceabad'ın gerisinde bırakarak Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasına geçmişler, orada yağma ve talan hareketine başlamışlardı.

Türkopollerin eşlerini yanlarında götürmeleriyle ilgili ayrıntılar, Bizans devşirme sistemi ile Osmanlıların ki arasında bazı mukayeseler yapma fırsatı veriyor. İlk dikkat çeken nokta, Türkopollerin Bizans emrinde olmalarına rağmen aile yapılarını korumuş olmalarıdır. Bilindiği üzere, başlangıç safhalarında Osmanlı devşirme sistemi devşirmelerin evlenmeleri ve aile hayatı kurmalarına kapalı idi. Osmanlı devşirme sistemi, mutlak bir asimilasyon anlayışına dayanırken, Türkopoller asimile olmuş değildiler; zira eşleri ve çocuklarıyla aile hayatına sahip olmaları, kültürlerini belli formlarda koruduklarına delalet etmektedir. Bizans emrine girmiş bulunan Türkopoller, yani, devşirme Türkler, Bizans ile askeri işbirliğine girmiş, ancak, aile sistemi içinde kendi kültürel bütünlüğünü muhafaza etmiş olan bir nüfusu temsil ediyordu. Bu Türkopoller, şimdi, Melik İsak'ın hizmetine giriyorlar, ayrıca, onun emrinde, karşı yakaya geçerek girişecekleri hareketler akabinde, Bizans'ın elinde olan eşleri ve çocuklarının gönderilmesini talep ediyorlardı. Bizans ile bu hususta bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma, belli ki, Melik İsak'ın Bizans'la yapmak istediği anlaşma idi. Belli ki, Melik İsak ve ona tabi Türkler, Almugavarlarla birlikte karşı yakaya geçerek onlarla birlikte yağma ve ganimet elde etmeyi planlıyorlardı.

Almugavarlar, Melik İsak ve Türkopollerin, kendilerine ihanet ederek Bizans'la anlaştıklarını öğrenmiş, ancak, bu hususun üstünü örtmek zorunda kalmışlardı. Bunları vurgulamanın bir yararı bulunmamaktaydı. Almugavarlar, Türkopolleri affetmiş görüntüsü

31 Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, Cilt IV, Kitap XIII/15, Yayınlayan ve Fransızcaya Çeviren, Albert Failier, Paris 1999, s. 650; İlcan Bihter Gül*, Georges Pachymeres'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler İle İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s. 70.

32 Melik'in ikili oynaması bir yana, onun Frey Roger'ın öldürülmesi sürecinde Bizans'la tam işbirliği yapmasından dolayı affedilmiş olması da kuvvetli bir ihtimaldir.

vermeyi yeğlemişlerdi.[33]

Pachymeres, başka bir bölümde, Melik İsak hakkında nakledilen hikâyenin daha geniş bir şerhini yapıyor. İmparator'un planlaması ile Melik İsak, Melik Konstantin'in kızıyla evlendirilmişti. Kız, İstanbul'da Bizans adetlerine göre yaşamaya devam ediyordu. Bu dönemde Marmara Uç Bölgesi tarihinde önemli rol oynayan iki Selçuklu hanedan üyesi Melik bulunmaktaydı. Bunlar, II. İzzettin Keykavus'un oğulları, Melik Mesut olduğu tahmin edilen Melik Masaur[34], diğeri ise Melik Konstantin idi. Melik Masaur, Ali Umur Bey ile yaptığı mücadelede hayatını kaybetmişti. Konstantin ise Bizans içinde kalarak Hristiyanlaşmıştı. Melik İsak, Mesut'un kızıyla evlenmek istemişti.

Melik İsak, yapılan anlaşmalar gereğince Katalanlara katılmış ve karşı yakaya geçmişti. Eşleri de yapılan anlaşma gereğince karşı yakaya geçirilmiş ve Almugavarlara teslim edilmişti.[35]

Katalan Kroniği Muntaner, bu hususu teyid ediyor. Muntaner, Melik'in kendilerine gelerek anlaşma yaptığını, ganimetten beşte bir pay vermeyi vaat ettiğini, bunun kabul edilmesinden sonra Melik'in 800 atlı, 2000 yaya askeriyle kendilerine katıldığını belirtiyor. Melik ve askerleri, eşleriyle ve çocuklarıyla birlikte geldiklerini ve kendilerine tam bir uyum ve itaat içinde hareket ettiklerini bildiriyor.[36]

Melik İsak'ın evlendiği kız, İstanbul'da Bizans adetleriyle yaşamaya devam ediyordu. Melik İsak ise, kendisinden ayrılan bir kısım Türkopollerin tekrar geri gönderilmeleri için Bizans İmparatoru'na elçiler göndermişti.[37]

Pachymeres, II. Gıyaseddin Keykavus'un ölümü ve akabinde oğulları II. İzzettin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan arasındaki taht kavgalarını naklediyor. Bu sırada Türkler ve Tatarlar arasında yaşanan bir hâkimiyet mücadelesi de dönemin temel olgusu niteliğindedir. Rükneddin Kılıçarslan Tatarlara dayanırken, İzzettin Keykavus Bizans'a müracaat etmiştir. Yeni Bizans imparatoru Theodore Laskaris, Tatarlardan çekindiği için İzzeddin'e gerekli yardımı yapamamıştır.[38]

Bizans, İlhanlı sultanı Hülagu ile ittifak içinde idi. İmparator, kızı Maria'yı O'nunla evlendirmek istiyordu. Hülagu'nun ölümü üzerine, Maria, Hülagu'nun kardeşi Abaka ile evlendirildi. Bizans, İlhanlılarla ittifakı çerçevesinde İzzettin Keykavus'u esir olarak tutuyordu. İzzettin, Enez'deki hapishaneden kaçırılacak ve Marmara bölgesindeki macerası son bulacaktır. İzzettin Keykavus'tan sonra, muhtemelen onunla Kırım veya Dobruca bölgesine sığınmış olan oğlu Masaur, tekrar Karadeniz'i geçerek Kastamonu bölgesine gelecek ve babasının mirasına sahip çıkacaktır. Burada Ali Umur Bey'le yaptığı savaşta hayatını kaybedecektir.[39]

Sultan'ın diğer oğlu Melik Konstantin ise İstanbul'da kalarak vaftiz edilmiş ve Bizans hayat şeklini benimsemişti. Melik Masaur'un kızı da İstanbul'da Hristiyanlaşmış olarak yaşıyordu. Melik İsak, muhtemelen, Masaur'un kızı ile evlenmek istiyordu. Ayrıca, bu kızın amcasının, yani, Melik Konstantin'in de Selçuklu sultanı yapılmasını istiyordu. Bizans imparatoru, Melik İsak'ı oğlu gibi seviyor ve güveniyordu. Melik Konstantin'i sultan yapmasa da, onu yeğeninin yanına koşarak amca-yeğen birlikte Pegai (Karabiga)'ye

33 Pachymeres, Gösterilen yer; İlcan Bihter, Gösterilen yer.
34 Masaur'un Mesut değil Mansur olabileceği hakkında bkz., Elizabeth A. Zacharidou, "Pakhymeres'e Göre Kastamonu'da "Amourioi" Ailesi", Çev. Zerrin Günal Öden, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı, XVI, s. 225-237, özellikle s. 233.
35 İlcan Bihter, s. 71.
36 Muntaner, CCXXVIII, s. 453-454.
37 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /22, s. 670; İlcan Bihter, s. 71-72.
38 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /22, s. 670; İlcan Bihter, s. 72.
39 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /22,s. 672, ; İlcan Bihter, s. 73.

göndermişti. Melik Konstantin, bir süre Pegai'de yeğeni ile kalmış ve şehri yönetmişti.[40]

Trakya'da yağma ve tahribata devam eden Katalanlar ise Türklerle birlikte Raidestos (Tekirdağ)'u kuşatmışlardı. Katalanlara katılan Türklerin sayısı artıyordu. Bu dönemde tıpkı daha sonra Marmara Uç bölgesinde yaşanan fiili işgal ve yağma hareketinin bir benzeri yaşanmakta idi. Trakya'nın savunmasız olduğunu anlayan Uç Türkleri bağımsız olarak Trakya'ya geçiyor ve Katalanlara katılarak yağmadan pay almaya çalışıyorlardı.[41] Bu kısa bilgilerle, Melik İsak'ın, Marmara Uç bölgesi ile Trakya'da yağma ve tahribat yapan Katalanlar arasındaki ilişkisi, Bizans ile olan bağı ortaya konulmuş oldu.

3.2. Melik İsak'ın Sırbistan ve Prangi Köyü İle İlişkisi

Pachymeres'in verdiği bilgiler, Melik İsak'ın Trakya'ya geçtiği ve orada Katalanlarla mücadele ettiğini belgeliyor. Ancak, burada Gregoras'da yer alan bilgilere Pachymeres'de rastlayamıyoruz. Pachymeres, Melik İsak'la birlikte iki kişinin daha liderlik yaptığını belirtiyor. Bunlardan birisi Tagchatziaris, diğeri de Melik İsak'ın öz kardeşi olup ağabeyinin sadık yardımcısı olan Türktür. Türkopollerin en üst lideri olan Tagchatziaris'in, Ece Halil olduğu tahmin edilmiştir.[42] Gregoras, Melik İsak'ın[43] yer aldığı olayda yalnız "Melik" tabirini kullanırken, Ece Halil'i ismen zikrediyor.

Makedonya, Tesalya ve Peleponnes bölgelerine kadar yayılan Katalan-Türkopol ilişkileri, Gregoras ve O'na dayanan Wittek tarafından şu şekilde naklediliyor:

"Katalanlar konuşlandıkları Gelibolu'yu bir üsse dönüştürürler ve imparatora karşı açıkça savaşa girerler. Saflarını güçlendirmek için sahilin karşı yakasındaki (Troas, Karasi) Türklere elçi göndererek onları kendi saflarında savaşmaya davet ederler. Böylece, 3000 kişilik kendi kuvvetlerine 500 kadar da Türklerden profesyonel askeri birlik alırlar. Türkler ve Katalanlardan mürekkep bu ordu, etrafı tahrip eder. Bu nedenle IX. Michael, Türkopollerin de yer aldığı bir orduyla onlara karşı yürümek zorunda kaldı. Sayıları 1000'i bulan bu Türkopollar, sultan İzzettin imparatorluğa geldiğinde onunla gelen ve sultan Altınordu Tatarları tarafından götürüldüğünde orada kalan Türklerdi. Onlar Bizans hayat tarzına adapte oldular, Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz oldular; o tarihlerden itibaren Bizans ordusunda istihdam edildiler. Katalanlar ve onların müttefiki Türklerin IX. Michael'in ordusunu mağlup ettiği Aproi Muharebesi'nde (1307), Türkopollar kararsız kaldılar ve birkaç gün sonra Katalanlara katıldılar ve memnuniyetle kabul edildiler; aynı ırktan olmalarına binaen, Halil'in kumandasındaki Türklerle birleştiler-zira Türklerin lideri Halil olarak çağrılıyordu. Türkopolların katılımı ve zaferleriyle cesaretleri artan Katalanlar iki tam yıl boyunca Güney Tırakya'yı harap ettiler; Rodop Dağlarını aşarak Makedonya'yı yağmalayabilecekleri bir üs yarattıkları Kassanderia (Chalkidike'nin üç parmağının en batısındaki)'da yerleştiler."[44]

"İmparator'un etkili savunma tedbirleriyle amaçlarında başarısız kalan Katalanlar Teselya'ya hareket ettiler (1309), sayıları o zaman 3000'den mürekkep, halen Türkler tarafından eşlik edilen-1100'ü İzzettin'in firarı üzerine, Melik ile orada kalan, vaftiz edilen ve Bizans ordusuna kaydedilen ve kuşaktan kuşağa sayıları artan, bu nedenle, çoğunluk, Katalanların kiralanmış yardımcı birlikleri olarak Halil ile Asya'dan Avrupa'ya geçen Türkler idiler.

40 Melik İsak'ın eşi, birinci kuşak Evrenos'un da muhtemel (Melik İsak'ın tek eşli olduğu ve Evrenos'un ondan olduğu varsayımıyla) annesinin, Selçuklu prensesi olduğu gerçeğinin altını çizelim.

41 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /22,s. 674, ; İlcan Bihter, s. 74

42 İlcan Bihter, s. 75.

43 Gregoras'da yalnız "Melik" terimi geçer. İsak, neşreden tarafından tahmin yoluyla eklenmiştir. Bu husus karışıklığa neden olmuştur. Bu hususu ayrıca değerlendireceğiz.

44 Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte Historia Rhomaïke*, Cilt I, Band 4, Kapitel I-VII, tenkitli olarak Almancaya Çeviren, Jan Louis Van Dieten, Anton Hiersemann Stuttgart 1973, s. 190; Paul Wittek, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 14, No. 3, Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends (1952), s. 661-662.

Teselya'ya yürüyüş esnasında Türkler Katalanlardan ayrılmak isterler: Liderleri Melik ve Halil, ganimet ve esirleri Katalanlarla eşit paylaşarak dostça bir ayrılık yaparlar. Türkler, Katalanlardan ayrıldıktan sonra, kendileri de, biri Halil'i, diğeri Melik'i takip eden iki guruba ayrılırlar. Vaftiz edilmiş olmasına ve imparator'un büyük ihsanlarına rağmen, Bizans dostluğunu para tamahı için terk etmiş olan Melik, gerçekten-1000 atlı ve 500 yayadan oluşan kuvvetlerini Sırbistan'a yöneltir ve Kral (Urash II Milutin)'in hizmetine sunar.

Halil, 1300 atlı 800 askeriyle Makedonya'ya döner ve İmparatorla Gelibolu'dan karşıya geçiş izni ve gemi elde etmek için müzakerelere girer. Güçlü Bizans birlikleri tarafından takip edilen bu Türkler Çanakkale Boğazı'na yönlendirilir, ancak, sahip oldukları atlar, para ve diğer ganimetlerden dolayı Bizanslılar onları imha etmeye karar verir. Tehlikenin farkına varan Türkler, Yarımada'da sağlam bir savunma hattı teşkil ederler. Küçük Asya'dan topladıkları Türklerle kuvvetlerini takviye olmuş bir şekilde ani saldırıya geçerek kendilerini imhaya yeltenen düşmanlarını mağlup ederler. İki yıl içinde, Bizans'ın nihai bir teşebbüs yapmaya mecbur kalmasına kadar bir kez daha Trakya'nın civar semtlerini tedhişe boğacaklardır. Bu, Halil Türklerinin sonudur: Karasi'ye geçiş için gemiler bulmak ve bir çıkış yolu bulmak için yapılan nafile çaba içinde yok olurlar (1311)."[45]

Gregoras'ın verdiği bilgilerden, Melik İsak'ın Sırbistan ile ilişkisi sanırız yeterince ortaya çıkıyor. Burada, Paul Wittek'in yorumu, bizden farklılık taşıyor. O'na göre, Gregoras'ın bahsettiği Melik, Selçuklu soyundan gelen, İzzettin Keykavus'un oğlu Konstantin'dir. Pachymeres, bu olayların kahramanının Melik İsak olduğunu tekrarlayarak vermiş, sadece, Melik İsak'ın Sırbistan safahatını eksik bırakmıştır. Bu bakımdan Gregoras ile Pachymeres'in bahsettiği Melik, aynı melik olup, İsak'tır.

3.3. Melik İsak'ın Öldürülmesi ve Mezarı

Gregoras, Melik İsak'ın kendisi ve halkının Sırbistan'da sıradan bir hayat yaşadığını belirtir, ancak, bu önemli simanın sonu hakkında bir bilgi vermez. Oysa Pachymeres, İsak'ın muhtemelen Ece Halil ve kendi öz kardeşi ile birlikte nasıl bir sona ulaştığını verir.

Pachymeres, başka bir bölümde, Melik İsak Olayı'nın üçüncü safhasını naklediyor. Bu nakilde de önceki iki bölümün bazı detayları veriliyor, olaylar iç içe geçirilerek ayırt edilmesi imkânsız hale sokuluyor. Adeta, bir tekrarcılık yapılıyor. Bunun sebebi, muhtemelen, Pachymeres'in Melik İsak olayı hakkında farklı kaynaklardan aldığı bilgileri hazmetmemiş şekilde nakletmesidir. Bizim kanaatimize göre, bu üç kısımda verilen bilgiler, aynı olayı, aynı zaman dilimlerini ele almaktadırlar. Ancak, bilginin kaynakları farklı olduğu için bir takım değişmelere, hatta tahrifatlara uğramışlardır.

Bunları da göz önünde bulundurarak, Melik İsak olayı hakkında üçüncü anlatıyı özetleyelim.

Bir önceki anlatıda, Melik İsak'ın nişanlısının amcası ile birlikte Pegai'ye gönderildiği bildirilmişti. Şimdi, Melik İsak'ın nişanlısını Pegai'ye göndermesi için Pegai'nin hazırlandığı nakledilyor. Bu evlilik olayının Bizans için önemi, Melik İsak'ın kendine bağlı Türklerle birlikte Çanakkale Boğazı'ndan karşı yakaya geçmesi ve oradaki Türklere boyun eğdirmesiydi.

Melik İsak, bu geçişi gerçekleştirmiş, karşı yakaya geçtikten sonra bir takım Türklerin Almugavarlardan ayrılarak kendisine katılmalarını başarmıştı. Bu Türkler, Almugavarlara cesurca saldırmış, onların şeflerini ve kuvvetlerini öldürmüş, daha sonra İmparator'un gemilerine sığınmak üzere hızla kıyıya çekilmişlerdi. Ancak, bu ihanetin kısa zamanda farkına varan Almugavarlar, bu Türk kaçaklara saldırmışlardır. Eudumoplatanon'da

45 Gregoras, I, s. 192, 193, 195; Wittek, s. 662-664.

cereyan eden savaşta pek çok Katalan yanında iki yüz kadar Türk öldürülmüştür.[46]

Anlaşılacağı üzere, Melik İsak, bu aşamada görevini yapmış, Türklerle Katalanlar arasını açarak savaşmalarını sağlamıştı. Bu, şüphesiz Bizans'ın lehine olan bir durumdu.

Bunu fark eden Katalan yönetimi, Türklere muhtaç olduğu gerçeğine de dayanarak, Türklerle anlaşma zemini yaratmaya çalıştı. Trakya bölgesindeki Türkleri yanlarına alma karşılığında, Melik İsak, Türklerin bölgesel şefi Tagchatziaris ve Melik İsak'ın öz kardeşinin (Ece Halil olduğu iddia edilir.) kendilerine teslim edilmesini istediler. Türkler, bu adamları Katalanlara teslim ettiler. Katalanlar, İsak'ı ve kardeşini boyunlarını kılıçla vurmak suretiyle öldürdüler. Tagchatziaris'i ise tutukladılar. Bunun sebebi, Melik İsak'ın öldürülmek üzere soyulması sırasında koltuğunun altından İmparator mührünü taşıyan bir belgenin çıkması idi. Bu belgede Tagchatziaris'in adı da geçiyordu. Bu nedenle onu öldürmek yerine hapse koydular.

Katalanlar, bu belge ile Türkleri kendilerine bağlamayı planlıyorlardı. Türkopoller, liderlerinin hapishaneden çıkarılarak özgür bırakılmaksızın Katalanlara tabi olmayacaklarını kararlılıkla bildirdiler. Bu istekleri kabul edildi. Katalanlar ve Türkler, birleşerek yağma ve tahribatlarına devam ettiler.

Bu suretle, Melik İsak'ın Trakya bölgesine gönderilmesi hakkındaki hadise son buluyor. Melik İsak ve kardeşi hayatını kaybediyor, ancak, Bizans'ın Katalanlarla Türkleri birbirinden ayırmak, hatta Katalanların Türkler tarafından etkisiz kılınması planı amacına ulaşamıyor.[47]

Bu kısımda verilen bilgiler, bir önceki bölümde verilen bilgilerle uyum içindedir. Bir önceki bölümde nakledilen veriler, Melik İsak'ın Sırbistan'a gittiği ve orada Sırp despotunun hizmetine girdiğini ortaya koyuyordu. Melik İsak'ın Sırbistan bağlantısını ortaya koyan bu bilgi yanında, onun Makedonya'nın batı yakasında yağma ve ganimet amaçlı harekâtlarda bulunduğu bir aşamada öldürülmüş olduğunu; böylece, Evrenos'un ilk atası olması kuvvetle muhtemel bu şahsın mezarının Prangi köyünde bulunmasının şaşırtıcı olmayacağını anlıyoruz.

4. İsa Bey'in Oğlu Evrenos'un Bizans Tekfuru Olması Meselesi

İdris-i Bitlisi, Evrenos Bey hakkında diğer Osmanlı kaynaklarında yer almayan ilginç bilgiler veriyor. Bunları giriş kısmında ele aldık. Şimdi, bunları daha yakından değerlendirelim.

Söz konusu kronik, Evrenos konusundaki ilk bilgiyi, Yenişehir Ovası'nda gerçekleşen ve Aşıkpaşazade'nin Dinbos Savaşı adını verdiği savaş bahsinde verir. Bu savaş, Bursa hâkimi Evrenos liderliğinde, Kestel, Kite, Vidin ve Menderus tekfurlarının ittifakı ile Osmanlılara karşı yapılmıştır. Osman Bey bu tekfurlar ittifakını yenmiş, Kestel Tekfuru'nu öldürmüş, Kite tekfuru ise firar etmiştir.[48]

Bahsedilen ittifak 1306-1307 senesinde oldu. Bunların lideri Bursa tekfuru Evrenos idi. Bursa Tekfuru Evrenos etrafında birleşen tekfurlar, Kestel, Kete ve Mednus? Tekfurları idi.[49] Osman Bey'in ortadan kaldırılması için harekete geçen uzak devletler arasında

46 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /29,s. 694, ; İlcan Bihter, s. 75.
47 Pachymeres, Cilt IV, Kitap XIII /29,s. 694, ; İlcan Bihter, s. 75.
48 İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihişt*, I, Hazırlayanlar, Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Betav, Ankara 2008, s. 171.
49 "Osman Beg Gazi'nin ibtida-yı hurucunda mübarizan-ı me 'ârik ve megazinin hussâd ve kine-hâhlarından küffâr-ı liâmın tamâmi-i mülûk-i izâmı cem 'iyyet ve muvafakat ve mel 'anete mübâşeretde murâfa 'at eyleüb 706 (1306-1307) senesi şuhûrunda bir mecmâ'-ı necvâ abeste ve deste-i bey 'at-ı şeytâneti birbirlerine peyveste eylediler. Ba 'is-i ol tekvur-ı Bursa evvela Evrenos-i bi-haya idi. Memalik-i küffarın cümle-i sanadid ve serverlerini cem' ve birbirleriyle hukuk-ı tamami olan kavm-ı kabile ve huvişan ve hem-sayegan ve hem-kişan ki Mednus tekvur ve Kestel ve Kite tekvur ve saireleri ol mecmâ '-ı şeytânide sipâh-ı Müslümanı husûsan tevâbi '- i Osmânî'nin envâ 'a-ı endişe-i dalâlet meâl pîş-i nihâd eyleyib cümle ile mutâraha ve serdâr-ı İslam'ın ahvâli şimdi bir mertebeye bâliğ oldu." İdris-i Bitlisi, s. 172.

müluk-ı derya-bar Fireng ve Rum ve Bulgar da bulunuyordu.[50] Bu savaş Koyunhisarı civarında oldu. Şiddetli geçen savaşta Osmanlılar rakiplerine büyük kayıplar verdirdiler.[51]

Düşmanı kovalayan Osmanlılar, kaçmakta olan kumandanlarını da yakalamaya çalıştılar. Ulubad Suyu köprüsüne kadar süren kovalamada Kestel tekfuru öldürüldü. Kite tekfuru Ulubad Kalesi'ne sığınarak kurtuldu. Osmanlılar onu kalenin kapılarına kadar kovaladılar. Osman Bey, Kite tekfurunun teslim edilmesini istedi, aksi takdirde ağır bir şekilde cezalandırılacaklarını bildirdi. Ulubat tekfuru, Kite tekfurunu teslim etmek zorunda kaldı. Ele geçirilen Kite tekfuru parçalanarak öldürüldü. Arazisi gaziler arasında taksim edildi. Ulubat tekfuru sert bir şekilde ikaz edilerek bir daha bu tür düşmanlıklar içinde yer alırsa affedilmeyeceği bildirildi. Ulubat tekfuru ve tabilerinin Ulubat Köprüsü'nden geçmeleri yasaklandı.[52]

Osmanlılara karşı tertip edilen bu savaşın organizatörünün Bursa tekfuru Evrenos olduğunu birkaç kez tekrarlayan İdrisi Bitlisi, Osman Bey ve gazilerinin bu zaferden sonra hemen Bursa üzerine yürüdüğünü bildirir. Osman Bey'in Bursa'yı fethetmek için ilk hazırlıklara başlamasının sebebi, bahis konusu savaştır. Osmanlılar, kale kapısına kadar Bursa'nın yakın arazi ve yerleşim yerlerini tahrip ettiler. Osmanlılar kuşatmayı sürdürdüler.[53]

Bursa tekfuru bu hezimetten kurtulduğu için memnun ve mutlu idi. Bu olaydan sonra bir daha Bursa'nın dışında bir harekâta cesaret ve tevessül edemedi. Osman Bey bu olaydan sonra Bursa kuşatmasını sürdürdü. Bu olay, yani Bursa kuşatması, 707/1307-1308'de oldu.[54]

Osman Bey, Ulubat tekfuruna yakın yerde, Kite tekfurunun arazisinden Galyus Adası'nın zabtı için Aykut Alp'ın oğlu Kara Ali'yi tayin etti. Galyus Adası zapt edildi. Ada'nın halkı Osmanlılara katıldı. Tekfurun kızı Kara Ali ile evlendirildi. Bu hadise 708/1308-1309'da oldu.[55]

4.1. Bursa'nın Fethi

Sekizinci Hikâyet isimli kısımda Bursa'nın fethi ele alınıyor. Takdim sadedinde belirtilen isimler arasında Bursa tekfuru bu sefer Evrenos değil Edrenos oluyor.[56] Bunun bir okuma zafiyeti mi, yoksa başka bir gerçeğe mi delalet ettiği, el yazmalarının gözden geçirilmesi sonunda aydınlatılacaktır. Edrenos, Atranos şeklinde diğer kaynaklarda geçen bu isim, Kale adı olarak anlaşılacak şekilde de karşımıza çıkıyor.

Osman Bey zamanında Bursa'nın kuşatılmasından, iki tarafa kale yapılarak kuşatmanın sürdürülmesinden beri 11 yıl geçmişti. Bu zaman içinde Bursa halkı ve idaresi kuşatma ve tecrit altında çaresiz teslim olmayı kabul etmişti. Bursa, şehir halkının mal, can ve özgürlüğünün garanti edilmesi karşılığında teslim olacağını bildirmişti. Osman Bey'in amcası Aydoğdu Alp'ı Edrenus'un babası Deymenus Tekvur şehid etmişti. Bu olayın karşılığı şimdiye kadar verilememişti.[57]

50 İdris-i Bitlisi, s. 173.
51 İdris-i Bitlisi, s. 174.
52 İdris-i Bitlisi, s. 175.
53 İdris-i Bitlisi, s. 176.
54 Bu hadiseler esnasında Evrenos Bursa tekfuru ise, babası İsak da Bizans emrinde bir Melik olarak yukarıda ele alınan Trakya hadiselerini yürütüyordu. Evrenos, babası İsak'ın Prangi Köyü'nde hayatını kaybettiği sıralarda belli ki Bursa tekfurluğunu yürütüyordu. Bursa tekfuru iken ölmesi sonrasında oğlu İsa'dan olma bir torunu, kendi adını tarihe yazmış olmalıdır. Bilenen Osmanlı akıncı beyi bu üçüncü kuşak Evrenos olacaktır.
55 İdris-i Bitlisi, s. ?.
56 "Osman Beg veled-i erşedi Orhan Beg'i Bursa hisarı fethine irsal eyledi ki bevâisin ve ol teveccühün takdimi Edrenus Tekvûrun kahr ve istisâli ve Tekvur-ı makhûrun helâkine muvaffak ve memleketinin muhasara ile fethi ve tekvur-ı Bursa ile ittifak-ı sulh ve memleket-i mezkûrenin teslimi beyanındadır." İdris-i Bitlisi, s. 195.
57 İdris-i Bitlisi, s. 198.

Edrenus'un babasının Deymenus olarak verilmesi de ayrı bir arıza teşkil ediyor. Bu, İdris-i Bitlisi'nin bilgisinin ortaya koyduğu en önemli çelişkidir.

Osman Bey, Bursa'nın fethini oğlu Orhan Bey'e vasiyet etmiş, ancak kendisi görememişti. Şimdi, Orhan Bey bu şehri zapt etmek için harekete geçmişti. Bursa'nın fethinde üst rütbeli kumandanlar, Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmut, Ahi Hasan oğlu Ahi Şemseddin, Edebalı'nın kardeşi görevli idiler. Edrenus Bursa'nın kuşatılması sonrasında dış surları savunamayacağını anlamış ve iç surlara çekilmişti. Edrenus, bir nevi kendini savunarak kale halkını Türklerin insafına bırakmıştı. Kale halkı hücumlara karşı koyamayacağını anlayınca mal ve canlarına dokunulmamak şartıyla teslim olmayı kabul etti.[58]

Edrenus, kale halkının teslim olmasından sonra sonunun geldiğini anladı. Yakın maiyeti de firar etti veya teslim oldu. Bu kargaşa ve panik esnasında Edrenus yakalanarak öldürüldü. Bütün evlat ve iyali esir alındı. Mal ve servetine el kondu. Bursa'nın kapısı ve surları yıkıldı. Bursa'nın büyük ve küçük kalesinin umur ve idaresine bakan vezir makamında, Tarus isimli birisi daha vardı. Köse Mihal, şehri Tarus'dan teslim aldı.[59] Şehrin teslim alınışında şehir halkının malına ve canına kastetmekten kaçındı. En ufak bir zarar verilmedi. Bu adaletli tavır karşısında şehir hâkimi vezir Tarus Müslüman oldu.[60]

İdris-i Bitlisi, yarattığı çelişkiler ve sorunlardan tamamen habersiz görünerek, bu kez tarihi bir sima olarak karşımızda olan Evrenos'u da Edrenus olarak zikrediyor. Karesi İli'nin Osmanlılara geçişi şu şekilde nakledilir: Son Karesi beyi Aclan Bey, 1336'da vefat etti. Taht kavgaları sonunda Orhan Bey müdahil oldu. Oğlu Süleyman Paşa bu mesele üzerine tayin edildi. Karesi ili beylerin ittifakıyla Osmanlı'ya geçti. Aclan Bey'in veziri Hacı İlbey, bu konuda etkili olan şahıs idi. Süleyman Paşa, Karesi İli'ni beyliğin askeri ümerasından Hacı İlbey, Ece Bey ve Edrenus Bey'e tefviz etti.[61]

Görüldüğü üzere, Evrenos ve Edrenos isimleri İdris-i Bitlisi de aynı isme işaret ediyor. Bizim Evrenos olduğundan şüphe etmediğimiz kişiye O, Edrenos diyor. Karesi İli'nin Osmanlılara geçişi sırasında Osmanlılara tabi olan Evrenos (Edrenos)'un, Bursa Tekfuru olan dedesi Evrenos'un torunu olduğunu düşünüyoruz. Osmanlıların hizmetine giren Evrenos'un babasının İsa Bey olduğunu hatırlıyoruz.

Bursa tekfuru ve Bursa'nın fethini Aşıkpaşazade farklı isimler etrafında, ama aynı vukuat çerçevesinde veriyor:

Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye Bursa'nın fethini şöyle havale etti: "Oğul! Evvel sen Adranoz'a var kim ol kâfirün atası Dinboz gazasında benüm Bay Hocam'un[62] düşmesine ol sebeb oldu". "Gene Mihal'ı ve Durkut Alp'ı buna koşdı. Ve bir aziz var idi. Ana Şeyh Mahmud derler idi. Bu kere Orhan Gazi anı ve hem Ede Balı'nün kardaşı oğlı ahi Hasan'ı bile diledi. Doğru Adranoz'a çıkdılar. Tekvür işitdi kim Türk gelür imiş, kaçdı. Elete Dağı'na çıkdı. Hisarını boş kodı. Orhan Gazi yayak oldı. Sürdi dağa. Ardınca vardı. Bile kaçan el karşı geldiler. Dapdılar. Tekvüri gene kaçdı. Bir kayadan düşdi. Para para oldı. Adranoz'un kalasını bozdılar. Halkını istimalet ile emn ü aman etdiler." Bursa'da iki tekfur bulunuyordu. Birisi askeri, diğeri sivil görevli idi. Askeri tekfur olan Adronoz safdışı olduktan sonra sivil görevli Baras tekfur bazı şartlar öne sürerek kendiliğinden teslim oldu.[63]

58 İdris-i Bitlisi, s. 198-199.
59 İdris-i Bitlisi, s. 200.
60 İdris-i Bitlisi, s. 201.
61 İdris-i Bitlisi, s. 263.
62 Bu ismin, İdrisi'de Aydoğdu olarak verildiğine dikkat edelim. Bkz. Yuk. Biz bu çelişkilerle ilgilenmiyoruz. Üçüncü kaynaklar olmadığı takdirde bunları çözmenin bir yolu maalesef yoktur.
63 Aşıkpaşaoğlu, *Tevarih-i Al-i Osman, Osmanlı Tarihleri*, Düzenleyen, Ç. Nihal Atsız, Türkiye Basımevi, İstanbul 1949, s. 110.

Evrenos, Edrenus veya Adranoz olarak zikredilen ismin delalet ettiği simanın Melik İsak'ın soyundan gelen Evrenos olması halinde, bunun Karesi İli'nin zabtı sırasında Osmanlı hizmetine giren Evrenos Gazi olması söz konusu olamaz. Bu gazi, ancak, Melik İsak'ın oğlu Evrenos; Evrenos oğlu İsa Bey ve İsa Bey oğlu üçüncü kuşak Evrenos Gazi olabilir. Bu suretle, Evrenos'un yüz yaşını aşkın bir çağda aktif bir gazi olmasının yarattığı çelişki de ortadan kalkacaktır.

5. Sonuç

Evrenos Bey ve ailesinin menşeini Bizans Türkopollerinin Marmara Uç bölgesindeki liderlerinden Melik İsak'a bağlayan araştırmamız, temel kaynaklar tarafından doğrulanmıştır.

Osmanlı ve diğer Oğuz Türklerinin fiili işgallerini durdurmak üzere çaresiz kalan Bizans, büyük çapta İspanyol-Frenk soylularının kumandasında bir savunma gücünü bölgeye davet etmişti. Bu Avrupa şövalye güçleri Türkleri durdurmak için bir rol oynamak yerine, konjonktürden istifade ederek bölgeyi yağmalamaya yöneldiler. Bizans'a yardım etmek ve bu suretle kutsal bir rol oynamak gibi bir saikten tamamen uzak kalan Katalanlar, Marmara'da başlattıkları yağma harekâtını Trakya'da sürdürdüler.

Trakya'ya geçen Katalanlar, yedi yıl boyunca bölgeyi tamamen harabeye çevirip, halkını göç ettirdiler. Bizans, bu kez, Katalanlardan kurtulmak için çareler aramaya koyuldu. Katalanları bölgeden çıkarmak için baş vurulan birinci kuvvet Alanlar idi. Alanlar, Altın Orda hakimiyetindeki Kafkasya, Romanya ve Kırım sahasından gelen yerli halklardan meydana geliyordu.

Alanların Katalanlar üzerine sevk edildiği bir konjonktürde Marmara Uç bölgesindeki Türkler ve Türkopollerin lideri Melik İsak devreye girdi. Melik İsak'ın, Marmara bölgesinde, Çanakkale-Balıkesir civarlarında yerleşmiş olduğu, temel kaynaklarla teyit ediliyor. Melik İsak, bu konjonktürde, özellikle Trakya'nın yağmalanması ve harabeye çevrilmesi sırasında Bizans ve Katalanlar arasında iki yönlü bir diplomasi izledi. Bu diplomasiyle büyük ölçüde yağma ve ganimet elde ettiği, Evrenos ailesinin daha sonraki zenginliğin bu dönemlerde teşekkül ettiğini düşünüyoruz.

Melik İsak'ın, ayrıntısını bilemediğimiz gelişmeler içinde, bir ara Sırbistan'a giderek Sırp kralına tabiyet sunduğu görülüyor. Yine, ortaya çıkan gelişmeler içinde, Sırbistan safahatı sürecinde, Katalanlar tarafından öldürüldüğünü tespit ediyoruz.

Bu suretle, Evrenos Bey'in babası Melik İsak'ın, Marmara'da, Karesi bölgesinde ortaya çıkan bir Oğuz Türk'ü olduğu gözlemleniyor. Melik İsak'ın, Sırbistan'a sığındığı ve tekrar Katalanlara döndüğü bir aşamada öldürülme vakası, Evrenos'un babası İsa Bey'in kabrinin Balkanlarda bulunması gerçeğini aydınlatıyor.

Bizans'la işbirliği içinde olması bakımdan, oğlu Evrenos'un Bursa tekfuru olması da tarihi vukuatla bir zıddiyet içermiyor. Bu suretle, Türkçe bir isim olan "Evren" adının hangi saiklerle –os gibi Rumca bir ek aldığını da tarihi vukuatla izah edebiliyoruz.

KAYNAKLAR

Aşıkpaşaoğlu, *Tevarih-i Al-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri*, Düzenleyen, Ç. Nihal Atsız, Türkiye Basımevi, İstanbul 1949.

Ayönü, Yusuf, "Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313), *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI/2, (Aralık 2006), s. 17-33.

Barkan,"Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II (1942).

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul 1971.

Georges, Pachymérés, *Relations Historiques*, Cilt IV, Kitap XIII/15, Yayınlayan ve Fransızca'ya Çeviren, Albert Failier,Paris 1999.

Gregoras, Nikephoros, *Rhomäische Geschichte Historia Rhomaïke*, Cilt I, Band 4, Kapitel I-VII, tenkitli olarak Almanca'ya Çeviren, Jan Louis Van Dieten, Anton Hiersemann Stuttgart 1973.

Gül, İlcan Bihter, *Georges Pachymeres'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Turkler İle İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihişt*, I, Hazırlayanlar, Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Betav, Ankara 2008.

Kayapınar, Levent, "Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri", *Abant İzzet Baysan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 8, (2004).

Kılıç (Çalı), Ayşegül, *Gazi Evrenos Bey*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

Kılıç, Ayşegül, *Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

Kılıç, Ayşegül, "Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/49 (2011).

Kılıç, Ayşegül, "Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme", *Belleten*, LXXV/274 (2011), s. 745-768.

Kılıç, Ayşegül, "Evrenos Beyin Babası Pranko Lazarat'ın (Pranko İsa) Vakfı ve Türbesi", *GAMER*, I/1 (2012) s. 87-99.

Lowry, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Çev. Kıvanç Tatar, İstanbul 2009.

Lowry, Heath W., *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekanlar ve Mimarî Eerleri Arayış Yolculukları*, İstanbul 2009.

Lowry, Heatth W.-Erünsal, İsmail, *Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, İstanbul 2010.

Muntaner, Ramon, *Chronicle*, İng. Çev. Lady Goodenough, Cambridge, Ontario 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Evrenos", Mad. İA., 4, (1993).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1982.

Vehbi, Hamid, "Gazi Evrenos Bey", *Meşahir-i İslam*, Cilt II, Cüz' 26, Tâbı' ve Sahibi, Mihran, (1301?).

Wittek, Paul, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, *University of London*, Vol. 14, No. 3, Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends (1952), 639-668.

Zacharidou, Elizabeth A., "Pakhymeres'e Göre Kastamonu'da "Amourioi" Ailesi", Çev. Zerrin Günal Öden, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı, XVI, s. 225-237.

KARA MÜRSEL ALP

İZMİT'TE BİR OSMANLI ŞEHZADESİ: SÜLEYMAN PAŞA

Bilgehan PAMUK*

Giriş

Kocaeli ilinin merkez ilçesi İzmit, doğal bir liman olan İzmit Körfezi'nin kuzeydoğu kıyısındadır[1]. Bithynia Kralı Nikomedes'in adını alan Nikomedia şehri[2]; Bithynia, Roma ve Bizans zamanında Anadolu'nun önemli merkezlerindendir. Helenistik Bithynia Krallığı'nın, Roma Bithynia - Pontus Eyaleti'nin ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştır[3].

Nikomedia, Bizans hâkimiyeti döneminde iken özellikle Konstantiniyye'yi ele geçirmeye yönelik Arap akınlarından etkilenmişti. Halife Mehdî-Billâh döneminde oğlu Hârûn Reşîd'in 781-82 yıllarında kuşatması sırasında ilk defa şehir, Araplar tarafından ele geçirilmişti. Ancak Bizans'ın her sene vergi ödemesi şartıyla barış tesis edilmişti[4].

XI. yüzyılın ikinci yarısının son devresinde yani 1080'li yıllarda İzmit, kısa bir süreliğine de olsa Anadolu Selçuklu egemenliği altına girmişti[5]. Bölgenin kesin olarak Türk hâkimiyetine geçişi, Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'nun kuzeybatısında hâkimiyet alanını tesis etmesiyle birlikte mümkün olabilmişti[6]. Osman Gazi, Orhan Bey'e İznik ve İzmit gibi iki önemli şehrin zaptını miras olarak bırakmıştı. İzmit, İznik'ten önce alınmak istenmiş hatta bir ara elde edilmişse de elde tutulamamıştı. Osmanlı kuvvetleri, 1331 yılında İznik'in alınmasından bir yıl sonra İzmit'i muhasara etmişlerse de Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru Andronikos ile anlaşması üzerine muhasara kaldırmıştı. İzmit, altı sene sonra yani 1337'de teslim alınabilmişti. Kale muhafazasında bulunan Paleologos hanedanından Marika, İzmit'i aman ile teslim ederek taşıyabildiği mallarını alarak gemi ile İstanbul'a gittiği, Osmanlı kroniklerince ifade edilmişti.

İzmit'in fethi konusunda kaynaklarda farklılıklar da olsa umumiyetle; "*Rivayet ederler ki, Orhan karındaşına virdüği köyi mukarrer itdüğinden sonra, Akça Koca dahi ahrete nakl*

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: bilgehe@yahoo.com

1 Clemens Bosch, *İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi*, (Trc. Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937, s. 5.

2 Strabon, *Geographica XII*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1987, s. 563.

3 Enver Konukçu, "Sakarya Nehri İle Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi sayı. II*, Sakarya 2008, s. 109-110.

4 İdris Bostan, *"İzmit"*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (bundan sonra DİA.) XXIII*, İstanbul 2001, s. 536.

5 Mükremin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İstanbul 1944, s. 114.

6 Dimitri Korobeinikov, "How 'Byzantine' were the early Ottomans? Bithynia in ca. 1290-1450", *Osmanskii mir i osmanistika. Sbornik statei k 100-letiiu so dnia rozhdeniia A.S. Tveritinovoi (1910-1973)* [*The Ottoman World and Ottoman Studies. In memoriam of A.S. Tveritinova (1910-1973)*], eds. I.V. Zaitsev and S. F. Oreshkova, Moscow, 2010, s. 233.

itdi. Kandri nevâhisinde bir tağ arasında yatur. Andan sonra Konur Alp dahi dünyasın değüşürdi. Orhan Gazi ol ucun sancağını Kicci oğlu Murad Gazi'ye virdi. Andan asker cem' idüb İznikmid'e azm itdi. Zira Abdurrahman geldüğinde, kazıyyeyi tafsiliyle i'lâm idüb İznikmid ne vechile alınacağın dimişdi. Evvel Yinişehir'e gelip, andan Geyve'ye varup oğlu Süleyman Paşa'yı Ab-Suyu'nda bulup Ayan göli kenarında ve Aydos'da olan gaziler anda gelüb Orhan'a yoldaş olup İznikmid'e vardılar. Ol vakit İznikmid'in sahibesi bir hatundı. İstanbul tekvuruna alakası var idi. Yalak - Ovada turduğı hisarda bir kâfir var idi, Yelekonye dirlerdi. Yalak - Ovanın sahibiydi ve sırtta bir hisarda dahi vardur ki imdi ana Koyun Hisarı dirler. Yelekonyunun bir karındaşı varidi, adına Kıleyon dirlerdi. Ol hisarcu konundı. Ve bi'l-cümle çünki bu hisarların üzerlerüne düşüb cenge baladılar, Yelekonye'nun göksine ok tokınub ol mel'un eğlenmeyü böldi. Ol esnada Orhan dahi gelüb İznikmid üzerine düşdi. Ol hatun dahi yanındakileri cem idüb eytdi: "Ben bu Türk ile çıkışamazın. Zira bizden ölürse, zayidür, yabana gider. Eğer anlardan ölürse, bizümle kan düşmanı olurlar. Ebebi üzerümden Türk gitmese gerekdür. Çaresi kal'ayı âmânla virmedür" didi. Ve ol cem idüb danışdığı kimesneler dahi bu işi savab gördiler. Andan olhatun bir has âdemisini Orhana gönderüb eytdi: "Bizimle ahdidün ki, bize ziyanın(uz) değmiye. Kal'ayı size teslim idüb biz İstanbul'a gidevüz" didi. Orhan dahi kabul idüb razı oldı ve ol Hatun eytdi: "Gice çıkarın. Bana âdem koşun, tâki Türkden kimse bize el uzatmaya". Pes Orhan âdem seçüp eytdi: "Olmaya ki bir kimse bu kafirun bir puluna yokuya" Bu vech ile yasak idüb buyruldu kim ihtiyariyle anda turan tura, giden gide. Kimse kimseye zarar itmeye. Ol Hatun gemiler hazır itdirüb iskeleye inüb mal ve esbâbın muradınca yükledüb İstanbula gitti. Gaziler, kal'aya koyulub, Aydosta olan gaziler dahi anda gelüb mesken tutdılar. Orhan dahi oğlu Süleyman Paşayı İznikmide koyub kilisaları mescidler idüb, bir âli kilisayı medrese itdi. El-an dahi medresedür[7] şeklinde zikredilmektedir.

Nikomedia şehri, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra İznikmid / İznikümid / İzmid olarak isimlendirilirken bölge ise sancak haline getirildikten sonra Kocaili diye tanımlanmıştı. Yani Kocaili sancak olarak bölgenin ismi olurken İzmid de sancak merkezi olmuştu[8].

Şehzade Süleyman Paşa

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda; yiğitliği, cesareti, cömertliği ve gaza alanlarındaki başarılarıyla, Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmelerindeki ilk adımı atan Süleyman Paşa'nın[9] doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1316 yılında doğduğu ifade edilmektedir[10].

Annesinin Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun olduğu literatürde yaygın biçimde kabul görmektedir[11]. Ancak Nilüfer Hatun'un 1324 yılında Bursa'nın alınışından sonra Orhan Bey'in hanımları arasına katılmış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir[12]. Zira H. 724 / M. 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi'nden anlaşıldığı kadarıyla Süleyman Paşa'nın annesi Orhan Bey'in amcasının kızı olduğu anlaşılan Akbaşlu (Gündüz Bey ?) kızı Efdenze Hatun'dur. Nitekim Süleyman Paşa'nın aynı ismi taşıyan kızının olması da bu ihtimali

7 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, (Haz. Franz Taeschner), Leipzig 1951, s. 45-46.
8 Enver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli 2009, s. 204.
9 Paşa, Osmanlı Devleti'nde genelde vezir ve beylerbeyi gibi idarî görevlilere verilen bir unvandı. Şehzâde Süleyman'ın paşa unvanı ise Türkmen geleneğinde büyük erkek çocuğa verilmesinden kaynaklanmıştı. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I*, İstanbul 1311, s. 42.
10 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul 1945, s. 9; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I,* Ankara 1994, s. 158; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar II Türkiye (1074-1990),* Ankara 1989, s. 155; İsmet Parmaksızoğlu, "Süleyman Paşa", *Türk Ansiklopedisi XXX*, Ankara 1981, s. 95; Tekindağ, Süleyman Paşa'nın doğum tarihi olarak 716 (1316) olduğunu kabul etmenin hata olacağını açıkça zikretmektedir. Şehabettin Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İslam Ansiklopedisi(bundan sonra İA) XI,* İstanbul 1978, s. 190.
11 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, s. 31; Osman Gazi'nin Yarhisar ve Bilecik'i zabtıyla esir edilen ve asıl ismi "Holofira" olduğu halde Türkler tarafından "Ülüfer" de denilen Nilüfer Hatun, Orhan Gazi ile nikahlanmıştır.,Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I,* s. 107.
12 Feridun Emecen, "Nilüfer Hatun", *DİA. XXXIII,* İstanbul 2007, s. 124.

güçlendirmektedir[13].

Orhan Bey ve kızı Nilüfer Hatun'un büyük oğlu Şehzade Süleyman'ın ilk yılları hakkında Osmanlı kronik eserlerinde oldukça kısıtlı bilgi bulunmaktadır[14]. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında gerçekleşen olayları anlatan kaynakların daha ziyade XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmış olmasından birtakım bilgi noksanlıklarına tesadüf olunmaktadır[15].

Şehzade Süleyman Paşa ve İzmit

1324 yılında Osmanlı Beyliği'nin başına Orhan Bey'in geçmesi ile birlikte Süleyman'ın konumunda da değişiklik yaşandı. Babası Orhan Gazi'den sonra beyliğin başına geçmesi beklenen en kuvvetli adaylarından birisi olarak etkinliği daha da arttı. Zaman ilerledikçe Süleyman'ın mevkii gelişti ve nüfuz sahası genişledi.

1329 yılında Orhan Bey ile III. Andronikos arasında Gebze yakınlarında Pelekanon'da meydana gelen savaş[16], Süleyman Paşa'nın olduğu kadar Kocaeli havalisinin de kaderini derinden etkiledi. Üsküdar üzerinden hem karadan hem de denizden ilerleyen Andronikos, stratejik açıdan daha elverişli konumda bulunan Orhan Gazi'ye karşında ağır bir mağlubiyet alarak yaralı bir vaziyette geri çekilmek zorunda kalmıştı[17]. Osmanlı kaynakları bu savaş hakkında fazla bir bilgi vermemekle birlikte büyük şehzade konumunda olan Süleyman Paşa'nın bölgenin kaderi açısından böylesi önemli bir savaşa katılması kuvvetle muhtemeldir.

Süleyman Paşa'nın 1331 yılında İznik'in fethinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir[18]. İznik'i fethetmek üzere harekete geçen Orhan Gazi, kuşatma altındaki şehre yardım için gönderilen düşman kuvvetlerine karşı oğlu Süleyman'ı göndermişti. Süleyman Paşa, Yalova - İznik arasındaki bir mahalde, ani bir baskınla düşman kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Böylelikle yardım gelmesinden ümit kesen kale halkının, teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı[19]. İznik'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte şehrin idaresi Süleyman'a verilmişti[20].

İznik ve civarında kontrolü altında tutan Süleyman, kısa süre içerisinde hâkimiyet sahasını genişletmişti[21]. İzmit yolu üzerindeki müstahkem mevkiler Süleyman tarafından ele geçirilmişti[22]. Nitekim 1332 yılında Bursa'ya gelen İbn Batuta; İznik, Geyve ve Göynük üzerinden Candar-oğlu beyliğinin merkezi Kastamonu'ya giderken Süleyman Paşa'nın idaresindeki memleketlerden bahsetmekle birlikte şehzâde ile görüşemediğinden olsa gerek babası hakkında bilgi vermesine karşılık Süleyman hakkında herhangi bir bilgi

13 Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA. XXXVIII,* İstanbul 2010, s. 94, Osmanlılarda, evlatlarına baba ve annelerinin adlarını koymanın bir adet olduğunu belirterek Süleyman Paşa'nın kızına Efendizade adını koyması ve Orhan Gazi'nin de Eftendize isimli bir eşinin olması sebebiyle, Süleyman Paşa'nın annesinin Nilüfer hatun değil de Eftendize hatun olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerektiği kanaatini taşımaktadır., Salih Pay, "Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 18, Sayı. 1*, Bursa 2009, s. 281.

14 Bilgehan Pamuk, "Rumeli Fatihi Şehzâde Süleyman Paşa", *Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı*, Erzurum 2004, s. 106.

15 Necdet Öztürk, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair", *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı. 4*, İstanbul 1989, s. 135; Iréne Beldiceanu – Steinherr, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999) Cilt. III, kısım III,* Ankara 2002, s. 1315.

16 VI. Mirmiroğlu, "Orhan Bey ve Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", *Belleten, XIII*, Ankara 1949, s. 309-321.

17 Halil İnalcık, "Koca-eli Yöresinin Fethi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt I*, Kocaeli 2015, s. 148.

18 Pamuk, "Rumeli Fatihi Şehzâde Süleyman Paşa", s. 106.

19 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih I,* İstanbul 1279, s. 41; Feridun Bey, *Mecmua-i Münşe'ât'us Selâtin I,* İstanbul 1274, s. 67-68.

20 Robert Anhegger, "İznik", *İA V/2*, İstanbul 1978, s. 1259.

21 Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* İstanbul 1332, s. 43.

22 *"... ve Tarakcı Yenicesi ve Göynik ve Mudurnı cânibleri ki şehzâde-i mihteri mezbûr Süleyman Paşanın kılıcıyla feth olunmuş idi ..."*, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't- Tarih-i Künhü'l-Ahbar I,* (Haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çukadar, İbrahim Çukadar) Kayseri 1997, s. 75.

vermemektedir[23].

Bizans İmparatoru III. Andronikos, Pelekanon Savaşı'nın ardından Bitinya bölgesinde etkin pozisyonunu kaybetmesiyle birlikte Osmanlıların boşluktan istifade ederek ağırlıklarını hissettirmişlerdi. Andronikos, artan tazyik karşında daha fazla şehir kaybetmemek adına elinden geleni yapmaya çabaladı. Zaman zaman Osmanlılar tarafından sıkıştırılan İzmit'e karşı takviye kuvvetler göndererek ahalinin moralini yüksek tutmaya çalışmış hatta bizzat kendisi gelerek üç gün kadar İzmit'te ikamet etmişti[24].

Orhan Gazi, uzun zamandır gündemlerinde yer alan İzmit'i ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Kocaeli yarımadasının en önemli şehirleri arasında zikredilen İzmit'in alınmasını bir zaruret olarak görmekteydi[25]. Nitekim 1333 yılında Orhan Gazi, İzmit'e karşı hem karadan hem de denizden askeri harekâta başlattı. Buna karşılık Bizans imparatoru derhal diplomatik girişimlerde bulunarak Osmanlılar ile anlaşma yolunu bulmaya çalıştı[26]. İki taraf arasında yapılan müzakereler neticesinde 1333'de yapılan anlaşma yapıldı. Bizans İmparatorluğu'nun yıllık 12 000 altın ödemesi karşılığında Osmanlılar da İzmit'te yaptıkları hücumları durdurmayı kabul ettiler[27]. Böylelikle Osmanlılar ile Bizans arasındaki sulh ortamı yeniden sağlanabilmişti.

Süleyman Paşa'nın İznik ve havalisini idare ederken, Osmanlı Beyliği'nin ilk veziri olan kabuk edilen Osman Bey'in oğlu Alâeddin Paşa'nın 1331 yılında vefat etmesiyle yerine yani vezirlik makamına getirildiğini ifade edilmektedir[28]. Ancak vakfiye kayıtlarından anlaşıldığı üzere, Osman Bey'in küçük oğlu Alâeddin yalnızca "bey" sıfatı ile anıldığı gibi, 1333'de vefat etmişti. Ayrıca Orhan Bey'in veziri konumunda ise Hacı Kemaleddin oğlu Alâeddin Paşa'nın olduğu ve onun da 1340'da öldüğü[29] göz önüne alındığında Şehzade Süleyman'ın Alaeddin Bey'in yerine vezir olduğu hususunda verilen bilgilerin yanlış anlaşılmadan kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte ilgi çeken bir husus ise eskiden Bizans idaresinde bulunan İznik ve havalisinin kısa bir süre de olsa Osmanlıların kontrolü altına geçmesine rağmen özellikle Süleyman Paşa'nın yönetimi konusunda "*Süleyman Paşa dahi o kadar adâlet gösterdi ki bütün memleketlerin halkı derlerdi ki ne olurdu eski zamandan bunlar beg(y) olaydılar*" ifadesinde yönetim anlayışından oldukça memnun kaldıkları görülmektedir[30].

1337 yılında Bizans'ın Kocaeli havalisindeki son merkezi İzmit'in fethedilmesinde de Süleyman Paşa'nın katkısı olmuştu[31]. Bu arada Bizans İmparatoru III. Andronikos, her ne kadar İzmit'tin elden çıkmasını istememişse de şartlar karşısında fazla yapabileceği bir seçeneği kalmamıştı. Zira imparator, Arnavutluk havalisinde isyan eden asiler üzerine sefere çıktığından İzmit'tin yardıma gelmesi mümkün değildi[32].

23 C. Defrémeryet le DR B. R. Sanguinetti, *Voyages D'IbnBatoutah, tome. II*, Paris 1949, s. 321-343.
24 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I*, İstanbul 2009, s. 44.
25 İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter,* (Haz. Şerafettin Turan), Ankara 1983, s. 33.
26 M. Nicol Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999, s. 181.
27 Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", *Türkler IX*, Ankara 2002, s. 21; İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I*, s. 44-45.
28 Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Haz. Mustafa Everdi) Ankara 1988, s. 60; Rıfat Oktay, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* İstanbul 1996, s. 63; M. J[H] M[IE] Jouannin, *Osmanlı İmparatorluğu Askerlik Sanatı, Örf ve Adetleri*, (Haz. M. Ali Birant), İstanbul 2000, s. 30; Tekindağ, "Süleyman Paşa", s. 190
29 M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA. IX*, s. 404; Abdülkadir Özcan, "Alaeddin Bey", İstanbul 1989, *DİA. II,* s. 320.
30 " ... *Süleyman Paşa dahi o kadar adâlet gösterdi ki bütün memleketlerin halkı derlerdi ki ne olurdu eski zamandan bunlar beg(y)olaydılar"*, Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* s. 43.
31 İzmit'teki Orhan Bey Cami'ndeki kayıtta, Süleyman Paşa'nın İzmit, Hereke, Aydos ve Kocaeli fatihi olduğu belirtilmektedir., Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mimarî Çağının Menşeî Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul 1966, s. 157.
32 İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I*, s. 44-45.

1337 yılındaki İzmit seferine Süleyman Paşa, Ab-Suyu'nda diğer uc beylerle birlikte orduya katılmıştı[33]. Kuşatma öncesi Konur Alp'ın vefatı üzerine onun sorumluluğundaki havali Süleyman Paşa'nın kontrolü altına geçmişti[34]. Orhan Gazi, İzmit muhasarası için kalenin önüne geldiğinde Süleyman Paşa, şehrin doğusunda mevzilenmişti[35]. Uzun zamandan beri kuşatma altında kalan ve artık tahammül gücü kalmayan Paleologos hanedanından İzmit hâkimi prenses, kalenin teslimi noktasında müzakerelere başlandı. Nihayetinde kaledekiler aman ile teslim olmayı kabul ederek şehri terk ettiler[36]. Böylelikle Bitinya bölgesinin önemli şehirlerinden İzmit, Osmanlı idaresi altına geçti.

Osmanlı kaynaklarında ifade edildiği üzere "*Orhan dahi oğlu Süleyman Paşayı İznikmide koyub kilisaları mescidler idüb, bir âli kilisayı medrese itdi. El-an dahi medresedür"* denilmektedir[37]. İzmit'tin fethinde önemli hizmetler gören Süleyman Paşa, fetih sorasında nüfuz sahasını genişletmiş ve İzmit'in idaresi kendisine verilmişti[38]. İzmit – Yalakova Marmara sahilini koruma görevi ise Kara Mürsel'e havale edilmişti[39]. İzmit'in fethinden sonra yeni bir idari yapılanma içerisin giren Orhan Gazi, İzmit'in yanı sıra Taraklı Yenicesi, Göynük, Akyazı, Kocaili, Konrapa ve Mudurnu havalisini Süleyman Paşa'nın yönetimine bırakmıştı[40]. Böylece Palaiologosların doğudaki ve körfez ucundaki en son büyük kalesi de kaybedilmişti.

1337 ile 1345 yılları arasında İzmit ve havalisine hâkim olan Süleyman Paşa, adaletli yönetimi ile kısa sürede bölge ahalisinin takdirini kazanmıştı. Özellikle himayesi altındaki Gayrimüslim ahalinin memnuniyeti hayli artmıştı. Öyle ki civarda bulunan diğer Gayrimüslimler de Süleyman'ın himayesi altına girmeye başlamışlardı[41]. Süleyman Paşa, babasının görüşüne uygun olarak, yeni ele geçirilen topraklarda, iskân sağlamış ve ahalisine de sosyal imkânlar bahşetmişti[42]. İdaresi altındaki yerlerde kalıcı olma arzusunda olan Süleyman Paşa, Kocaeli yarımadasındaki yerlerin kimini timar, kimini malikâne suretiyle gazilerine dağıtmıştı[43]. Hatta idaresi altındaki topraklara Süleyman ili denilmişti[44].

İzmit Sancakbeyliği'nden Karesi Vilayeti Hâkimliği'ne

XIV. yüzyılın ortalarına doğru Bitinya havalisini idareleri altına alan Osmanlılar, İzmit'ten Kadıköy'e uzanan Marmara'nın kuzeyi ve körfezdeki kıyı şeridine de hâkim olmuşlardı. Bizans aleyhine genişleyen Osmanlılar, batı sınırındaki rakipleri Karesi Beyliği'nin iç karışıklıklarından istifade ederek, bu beyliğe ait toprakları üzerinde de nüfuz kurmuşlardı[45]. İzmit Sancağı hâkimi Süleyman Paşa, Karesi Beyliği'nin kuzeyindeki Aydıncık (Edincik), Biga ve Lâpseki'nin alınmasında etkin bir rol oynamıştı[46]. 1345 yılında Karesi Beyliği'ne ait toprakların bir kısmının Osmanlı idaresi altına alınmasıyla birlikte *Balıkesir*, *Bergama*, *Edremit* ve civarı daha değişik bir ifade ile Edremit Körfezi ile Kapıdağ arasındaki havali

33 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, s. 45; "*Şehzâde-yi kâmkâr Süleyman Paşa-yı nâmdar hadem ve haşemiyle geldi ordu-yı gerdûn-pûya mülhak oldu"*., İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter,* s. 40.
34 Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* s. 53.
35 Yücel Öztürk, "Osmanlının Kuruluşunda Akıncı Uç Beylerinin Rolü", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempzoyumu Bildirileri, Cilt I*, Kocaeli 2015, s. 177.
36 Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* s. 53.
37 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, s. 46.
38 Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, s. 204.
39 Oruç bin Adil, *Tevârih-i Âl-î Osman,* (Nşr. Franz Babinger), Hannover 1925, s. 15.
40 Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* s. 43; Gelibolulu Ali, Künhü'l-*Ahbar,* s. 74.
41 "….. *Ol vilayetde ne kadar kâfir var ise Süleyman Paşa'nun adl ü dâdını görüb cemi' müslimân oldılar…"*, *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2000, s. 19.
42 Konukçu, "Sakarya Nehri İle Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", s. 116.
43 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1243-1453) I,* İstanbul 1995, s. 145.
44 Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, s. 204.
45 Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman,* s. 43-45
46 Enverî, *Düsturnâme-yi Enverî,* (Nşr. Mükrimin Halil), İstanbul 1928, s. 82.

Karesi Vilayeti olarak teşkil edilerek idaresi Süleyman Paşa'ya verilmişti[47].

İzmit'te sancak idaresinden tecrübe kazanmış olan Süleyman, Karesi hâkimliği sırasında, ilk defa Rumeli'yle yakından ilişki kuran ilk Osmanlı hanedanı üyesi olmuştu. Bizans İmparatorluğu'ndaki taht kavgası, Osmanlıların Rumeli'deki pozisyonunu kuvvetlendirmişti. 1348 yılında Süleyman Paşa ilk kez Rumeli'ye geçerek Osmanlıların ismini duyurmuştu[48]. Osmanlıların Rumeli'ye geçişi, Bizans ve Batı dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştı[49]. İmparator Kantakuzenos'un iktidarı aleyhinde kuvvetli bir muhalefet oluşmuş ve tahtı tehlikeye düşmüştü[50]. Gelişmeler karşısında imparator, Orhan Bey ve Süleyman Paşa ile durum değerlendirme yapmak için görüşme talebinde bulunmuştu. Süleyman Paşa, daha önce sancak beyliği yaptığı İzmit'te İmparator Kantakuzenos ile görüşmüşse de Kantakuzenos açısından istenilen bir netice çıkmamıştı[51].

Şehzade Süleyman Paşa'nın Vefatı

Süleyman Paşa, 1348 - 1354 yılları arasında Rumeli havalisinde aktif olarak faaliyetlerde bulunmuştu. Özellikle 1354'den sonra Süleyman Paşa, eski Türk geleneğine göre; sağ, orta ve sol kolda uçlar teşkil ederek üç koldan fetih hareketlerine girişmişti.[52]. 1357'de Rumeli'deki fetihler hızlı bir şekilde ilerlerken önce Şehzade Halil, Foçalı korsanlar tarafından kaçırılmış, daha sonra Süleyman Paşa, bir av esnasında atının ayağının çukura takılmasıyla vefat etmişti[53].

Şahin ruhu meleklerin kanatları arasında sonsuzluk âleminde uçan[54] Süleyman Paşa'nın naşı, vasiyeti üzerine Bolayır'a getirilerek kendisinin inşa ettirdiği imareti civarına gömülmüştü. Bütün benliği ile Rumeli'nin Türkleşmesine gayret eden Süleyman'ın Bolayır'a gömülmek istemesi bile, onun ne ölçüde bu işe kendisini adadığını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Rumeli'yi Türklere ikinci bir vatan haline getiren şehzade yanındaki gazileri; Bolayır'a defnettikleri kumandanları Süleyman Paşa'nın mezarının kutsiyetini ayaklar altına aldırmamak ve açtığı çığırı aynı heyecanla devam ettirmek için bütün güçleriyle Bizans kuvvetlerine karşı Rumeli'yi müdafaa etmişlerdi[55].

Süleyman Paşa'nın; Melik Nasır, İsmail ve İshak adlarında üç oğlu ile Şehzâde Hatun, Efendizâde Hatun ve Candar-oğlu Süleyman Paşa ile evli Sultan Hatun isimlerinde üç kızı olmuştu. Oğullarından Melik Nasır, *Gelibolu* gazası esnasında vefat etmişti. Diğer oğulları İsmail ile İshak ise Rumeli'de akıncı beyi olarak babasının açtığı yolda ilerleyerek gazaya devam etmişlerdi[56].

Süleyman Paşa, siyasi ve askerî başarıları yanı sıra özellikle yöneticilik yaptığı yerlerdeki imar ve işlerine gösterdiği gayretle büyük takdir toplamıştı. İmar ve iskân işlerine büyük ehemmiyet vermişti. Süleyman Paşa'nın yaşadığı süre içerisinde İzmit ve

47 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523),* (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 70; İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter,* s. 82-83.

48 M. Münir Aktepe, "Osmanlılar'ın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı.2,* İstanbul 1949-1950, s. 284-285.

49 Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti I*, (Çev. Hulusi Yavuz), İstanbul 1997, s. 282.

50 Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989),* Ankara 1992, s. 17.

51 Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", Osmanlı I, Ankara 1999, s. 171.

52 Pamuk, "Rumeli Fatihi Şehzâde Süleyman Paşa", s. 114.

53 Şükrullah, *Behçetü't-Tevârih*, s. 54; Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, s. 51; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman,* s. 80; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih I,* s. 60; *Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 22; Gelibolulu Ali, *Künhü'l-Ahbar*, s. 81; İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman, II,* s. 183; Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 51.

54 "*Şâhbâz ruhı murgân-ı ûla ecnihâ-i melâikile 'âlem-i firâza pervâz eyledi*", Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih I,* s. 60.

55 Necdet Öztürk, "Rumeli Fetihlerinde Boz Atlılar", *Avrupa'ya İlk Adım Sempozyumu (Gelibolu 01.11.1999*), İstanbul 2001, s. 35-43

56 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten Cilt. XXVII, Sayı. 107*, Ankara 1967, s. 439.

havalisinde[57] de bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştu. Netice itibariyle Süleyman Paşa, İzmit sancağında olduğu gibi; kahramanlığı, üstün harp kabiliyeti, teşkilatçılığı, din ve mezhep farkı gözetmeyen hoşgörüsü ile tanınmış ve en önemlisi Osmanlı ilerlemesine katkıda bulunduğu gibi Türk ve dünya tarihinin akışını değiştirmişti.

57 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi(bundan sonra BOA.), Tapu Defteri(bundan sonra TD.) 438,* s. 764-766; *TD. 733,* s. 64*; BOA. Maliyeden Müdevver Defter (bundan sonra MAD.)5017,* s. 1-24; *MAD. 15486*, s. 1-6; *MAD. 15462*, s. 1-8; *MAD. 15356*, s. 1-6; *MAD. 2*, s. 1-56; *MAD. 6778*, s. 1-24; *MAD. 5017*, s. 24; *MAD. 4506*, s. 1-16; *MAD. 16685*, s. 1-6; BOA. *Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Gazi Süleyman Paşa Evkâfı (D.HML:GZSL) 21912,* s. 1-8; *BOA.Ali Emirî,* 566; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s. 35,41-48,90,137-139,145-148,157-160,172-179,185,187-188,200-202,207-209,328; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi sayı.7,* Ankara 1953, s. 19-28; Sebahattin Özel, "XVI ve XVII Yüzyıllarda İzmit", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998*), Adapazarı 1999, s. 85.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Ali Emirî, *566*.

BOA. Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Gazi Süleyman Paşa Evkâfı (D. HML. GZSL) *21912*.

BOA. Maliyeden Müdevver Defter (MAD.) *5017*, *15486*, *15462*, *15356*, *2*, *6778*, *5017*, *4506*, *16685*.

BOA. Tapu-Tahrir Defteri (TD.) *438*, *733*.

Kaynak Eserler

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2000.

Aşık-Paşazâde, *Tevârih-i Âl-î Osman*, İstanbul 1332.

Bosch, Clemens, *İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi*, (Trc. Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937.

Enverî, *Düsturnâme-yi Enverî*, (Nşr. Mükrimin Halil), İstanbul 1928.

Feridun Bey, *Mecmua-i Münşe'ât'us Selâtin I*, İstanbul 1274.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't- Tarih-i Künhü'l-Ahbar I*, (Haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çukadar, İbrahim Çukadar) Kayseri 1997.

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih I*, İstanbul 1279.

Gibbons, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Haz. Mustafa Everdi) Ankara 1988.

İbn-İ Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter*, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara 1983.

Jouannin, m. Jh Mie, *Osmanlı İmparatorluğu Askerlik Sanatı*, *Örf ve Adetleri*, (Haz. M. Ali Birant), İstanbul 2000.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ*, (Haz. Franz Taeschner), Leipzig 1951.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I*, İstanbul 1311.

Oruç Bin Adil, Tevârih-i Âl-î Osman, (Nşr. Franz Babinger), Hannover 1925.

Strabon, *Geographica XII*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1987.

Sanguinetti, C. Defrémeryet le DR B. R., Voyages D'IbnBatoutah, tome. II, Paris 1949.

Araştırma ve İncelemeler

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1243-1453) I, İstanbul 1995.

Aktepe, M. Münir, "Osmanlılar'ın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı.2, İstanbul 1949-1950, s.283-307.

Anhegger, Robert, "İznik", *İA V/2*, İstanbul 1978, s.1256-1264.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi sayı.7*, Ankara 1953, s.19-28.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, İ*stanbul Mimarî Çağının Menşeî Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul 1966.

Baştav, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı I*, Ankara 1999, s.169-175.

Beldiceanu – Steinherr, Iréne, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999) Cilt. III*, *Kısım III*, Ankara 2002, s.1315-1320.

Bostan, İdris,"İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXIII*, İstanbul 2001, s. 536-541.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul 1945.

Donald, M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", *Türkler IX*, Ankara 2002, s.15-32

Emecen, Feridun, "Nilüfer Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXIII*, İstanbul 2007, s.124-126.

Emecen, Feridun, "Süleyman Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XXXVIII*, İstanbul 2010, s.94-96.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Orhan", *İslâm Ansiklopedisi IX*, Ankara 1940, s.399-408.

İlgürel, Mücteba, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s.13-20.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti I*, (Çev. Hulusi Yavuz), İstanbul 1997.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I*, İstanbul 2009.

İnalcık, Halil, "Koca-eli Yöresinin Fethi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, *Cilt I*, Kocaeli 2015, s.147-151.

Konukçu, Enver, "Sakarya Nehri İle Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi sayı. II*, Sakarya 2008, s.109-124.

Konukçu Enver, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli 2009.

Korobeinikov, Dimitri, "How 'Byzantine' were the early Ottomans? Bithynia in ca. 1290-1450", *Osmanskii mir i osmanistika. Sbornik statei k 100-letiiu so dnia rozhdeniia A.S. Tveritinovoi (1910-1973)* [*The Ottoman World and Ottoman Studies. In memoriam of A.S. Tveritinova (1910-1973)*], eds. I.V. Zaitsev and S. F. Oreshkova, Moscow, 2010, s. 215-239.

Mırmıroğlu, VI., "Orhan Bey ve Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", *Belleten, sayı. XIII*, Ankara 1949, s.309- 321.

Oktay, Rıfat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 1996.

Özcan, Abdülkadir, "Alaeddin Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi II*, İstanbul 1989, s.320

Özel, Sebahattin, "XVI ve XVII Yüzyıllarda İzmit", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998*), Adapazarı 1999, s.77-99.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar II Türkiye (1074-1990)*, Ankara 1989.

Öztürk, Necdet, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair", *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, *Sayı. 4*, İstanbul 1989, s.135-145.

Öztürk, Necdet, "Rumeli Fetihlerinde Boz Atılar", *Avrupa'ya İlk Adım Sempozyumu (Gelibolu 01.11.1999)*, İstanbul 2001, s.35-43.

Öztürk, Yücel, "Osmanlının Kuruluşunda Akıncı Uç Beylerinin Rolü", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempzoyumu Bildirileri*, *Cilt I*, Kocaeli 2015, s.167-187.

Pamuk, Bilgehan, "Rumeli Fatihi Şehzâde Süleyman Paşa", *Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı*, Erzurum 2004, s.106-119.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Süleyman Paşa", *Türk Ansiklopedisi XXX*, Ankara 1981, s.95

Pay, Salih, "Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *Cilt. 18*, *Sayı.1*, Bursa 2009, s.279-297.

Tekindağ, Şehabettin, "Süleyman Paşa", *İslam Ansiklopedisi XI*, İstanbul 1978, s.190-194.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten Cilt. XXVII*, *Sayı. 107*, Ankara 1967, s.437-443.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1994.

Yınanç, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İstanbul 1944.

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ ÇERÇEVESİNDE; AHİLİK TEŞKİLATININ MARMARA VE KOCAELİ BÖLGESİ FETİHLERİNDEKİ ROLLERİ

Nejdet GÖK*

Giriş

Osmanlı Beyliği ve Devleti'nin kuruluşunda, ilk fetihlerde, devlet teşkilatının oluşumu ve gelişiminde Ahiler veya Ahi Teşkilatı'nın gösterdiği çabalar, oynadıkları roller konusu yıllardır belirsizliğini koruyan, üzerinde yoğun tartışmalar yapılan ve günümüzde bile tam anlamıyla açığa kavuşturulamayan bir meseledir.

Osmanlı Kuruluş devrinin en önemli kaynağı olan Aşıkpaşazade'nin, Anadolu'yu şekillendiren ve İslamlaştıran gruplar olarak belirttiği dört sınıf veya cemaatten birisi, aşağıda ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız üzere; "Âhiyân-ı Rum"dur. Paul Wittek'ten Fuat Köprülü'ye, Ömer Lütfi Barkan'dan Halil İnalcık, Ahmet Yaşar Ocak ve Mikail Bayram'a kadar birçok tarihçi Osmanlı Kuruluş Dönemi'ni ayrıntılarıyla ele alan çok önemli çalışmalar yapmış olmalarına rağmen, Ahilerin söz konusu dönemde oynadıkları aktif roller konusununda araştırılması gereken birçok hususun olduğu da bir gerçektir.

Kuşkusuz bunun en önemli sebebi döneme ait arşiv vesikaları ve yazmaların çok sınırlı olması, birkaç kitabe ve vakfiye dışında fikir yürütmeye yetecek kadar yeterli malzemenin olmamasıdır. Öyle ki; konunun uzmanı bazı tarihçiler bile Şeyh Edabalı'nın kimliği, şahsiyeti, tarikatı konusunda kuşku içinde, çelişkili tesbitler yapmaktadır. Kaynakların birçoğunda: "Ahi Şeyhi ve Osman Gazi'nin kayın pederi" olarak kaydedilen Şey Edebalı'nın yaşayıp yaşamadığı bile meçhuldür (Halil İnalcık'ın Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 1994-2006 yılı seminer derslerinde verdiği bilgilere göre). Yine Hoca'ya göre (yaşadıysa bile NG) bir Vefai şeyhidir. Aynı şekilde Ertuğrul Gazi, babası Süleyman Şah, Hayme Ana ve ilk dönemin diğer önemli şahsiyetleri hakkında da birbiriyle çelişkili rivayetler olduğu da bir gerçektir. O nedenle, özellikle son yıllarda Osmanlı'nın Kuruluş Dönemi ayrı bir problem veya aydınlatılması gereken bir muamma gibi ele alınmakta, bilimsel toplantılarda tartışılmaktadır.

Şeyh Edabalı'nın yaşayıp yaşamadığı bile tartışma konusu olursa, onun etrafında mükemmel bir teşkilat halinde toplanan, fetihlerde ve devletin kuluşunda aktif rol oynayan ahiler hakkında neler söylenebilir? Elimizdeki en önemli kaynaklardan birisi olan Aşıkpaşazade ki, -Fuat Köprülü'ye göre; "Aşıkpaşazade doğruyu yanlışı karıştıran cahil adamın birisidir". İnalcık'a göre çok dikkatli incelenmeli ve her dediği ciddiye alınmamalıdır- Kaynakların sınırlı olmasına bu tür zorluklar da eklenince Osmanlı'nın kuruluş döneminin, doğru ve objektif bir biçimde aydınlatılması daha da sorunlu bir hale

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF Tarih Bölümü, e-mail: ngok@konya.edu.tr

dönmektedir.

Özetlemek gerekirse; bu konudaki tartışmalara nihayet vermek için olmasa bile, farklı bir bakış açısı ve yeni tartışmalara zemin oluşturması açısından, elimizdeki az sayıda vesika, kitabe ve yazmaların yanında, çağdaş Arap ve Yunan kaynaklarını, ahiler merkezli olarak bir kez daha dikkatle incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bursa'nın surlarına bayrak diken Orhan Gazi'nin yoldaşı Ahi Hasan'dan, Evliya Çelebi'nin şefaat ve seyahat rüyasını gördüğü Ahi Çelebi Cami'nin banisi Ahi Ahmet Çelebi'ye kadar Osmanlı ve Ahiler konusunda daha yapılacak çok iş, Anka-i Maşrık[1]'tan Ahi Evran, Hacı Bektaş ve Şeyh Edebalı'ya kadar daha söylenecek çok söz vardır. Kuşkusuz bu araştırmalar Alp, Gazi ve Ahi kavramlarının daha net ve belirgin hale gelmesine de yardımcı olacaktır.

Ahiyan-ı Rum ve Anadolu'nun İslamlaşma Süreci

Aşıkpaşazade'ye göre Osmanlı'nın kuruluş dönemi olan 13. yüzyılda, Diyar-i Rum adı verilen Anadolu'da dört taife veya sınıf söz sahibidir:

"*Ve hem bu Rum'da dört taife vardur kim müsafirler içinde anılur. Biri Gâziyân-ı Rûm ve biri Âhiyân-ı Rûm ve biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâcıyân-ı Rûm*." (Aşıkpaşazâde, Bab: 170).

Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nu ele aldığı ünlü kitabının "S*ınır Boylarında Hayat*" bölümünde; askerî, dinî, meslekî grup veya cemaatleri ayrıntılarıyla ele alır ve bazı ilginç tesbitlerde bulunur[2]. Kimi zaman ağır eleştirilerde bulunduğu Aşıkpaşazâde onun da temel kaynağıdır. Buna göre; kuruluş döneminde Anadolu'da yukarda da belirttiğimiz gibi; dört büyük, birbirinden bağımsız teşkilat vardır. Bunlar sadece uç kısımlarda değil Anadolu'nun birçok bölgesinde, dönemin siyasi ve ekonomik tarihine yön verecek kadar aktif ve etkin bir biçimde faaliyet göstermektedirler. Söz konusu teşkilatların tarihî kökenleri İslam'ın ilk yıllarına kadar uzanmakla birlikte, etkin oldukları coğrafya, yerel kültür ve etkileşim nedeniyle kendilerine özgü bir hal ve şekil aldıklarını görüyoruz. Öyle ki, zaman içinde adlarında ve faaliyet alanlarında da karışım ve değişimler olmuş, kimi zaman birbirinin içine girmiş, Fütüvvet ve Ahilik kavramlarında olduğu gibi, farklı devletlerde birbirinden ayrı isimlerle anılır olmuşlardır[3].Bu yüzden çağdaş kaynaklarda bile çok net ve ayırıcı olmayan bilgilerle karşı karşıya kalıyoruz.Fuat Köprülü'ye göre bu karışıklık ve yanlış bilgilerin nedeni; sözkonusu grup veya teşkilatlarla alakalı bilgilerin birçoğunun hala yazma eserlerde mevcut olması, günümüz ilim ve kültür hayatına aksettirilmemiş olmasıdır. Aşık Paşazade'nin belirttiğine göre; Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Anadolu'da aktif vaziyette dört grup vardır:

1. Gaziler ve Alplar

Âşık Paşazade bunlara. "Gâziyân-ı Rum" diyor. Başka kaynaklarda ise; "Alplar", "Alp-Erenler" gibi unvanlar kullanılıyor. Bunlar Anadolu Selçuklularından önce de Anadolu fethinde görev almış mücahidler sınıfıdır. İslam'dan önce de Türkler arasında "kahraman, cengâver" anlamında ve prenslere verilen lakab olarak "Alp" terimi kullanılmıştır[4]. İslamiyet'ten sonra da bir süre kullanılmış ancak zamanla yerini daha prestijli ve İslami olan "Gâzi"ye bırakmıştır. Görevi kâfirlere karşı cihad etmek olan gazilerin reisleri için tarihçi Beyhakî "Sipahsâlâr-ı Gaziyân" unvanını kullanırken, çağdaşı Tarihçi Utbî ise; "Reisü'l-Fityan", yine çağdaşı Gardizi ise; "Ayyarların Başı" olarak nitelemektedir. Köprülü'ye

1 M. Fatih Köksal, "Anka-i Maşrık'a Göre Hacı Bektaş ve Ahi Evran'ın Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Rolleri", *Turkish Studies,* Volume 9/9, Summer 2014, p. 59-79.

2 Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı (Ankara 1991), s. 83-87.

3 Osmanlı öncesi İslam devletlerinde sosyal yapı, sınıflar, havas ve avam, ayyarlar, şatırlar ve diğer gruplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* c. II, (çev. Nejdet Gök), s. 549-614.

4 W. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhan,* Helsingfors, 1896 (Bk. Türkçe kelimeler indeksi)'den naklen Köprülü, a.g.e., s. 84.

göre bu tarihçilerin üçü de haklıdır. Çünkü bu isimlerin üçü de birbiri yerine kullanılmıştır[5].

Fuat Köprülü'nün, İslamiyetten sonra "alplar"ın yerini alan "Gaziler" sınıfını 10. yüzyılda bazı İslam şehirlerinde "avam" sınıfı altında yer alan "Ayyarlar" gibi "tufeylî" (Asalak) bir sınıf olarak nitelemesi kanaatimce maksadını aşan bir ifade olmuştur[6]. Oysa çağdaş kaynaklar ayyarları; Avamın ikinci sınıfı olarak; serseriler, çapkınlar, hilebazlar, fitneciler, hırsızlar ve dolandırıcılar vs. gibi, yer altı teşkilatlarına benzer faaliyet gösteren düşük ahlak sahipleri sınıfına dâhil ederler[7]. Kayda değer güç ve etkilerinden dolayı, zaman zaman halifelerin davetine uyarak, siyasi mücadelelerde de yer almışlardır. Kaldı ki, aynı eserinde Köprülü; Gaziliğin "bir mefharet (övünç) unvanı" olarak kâfir Türklere karşı gaza ve cihad edenler tarafından kullanıldığını da ifade etmektedir.

"Gazi" mi "Alp" mi?

İlk döneme ait sayılı vesikalardan birisi de Bursa'da bulunan bir kitabe olup: *"Sultanü'l-guzat, Gazi bin gazi şucaü'd-dünya ve'd-din âfak-ı bahadır-ı zaman Orhan bin Osman"* denilerek Orhan Bey'in "gazilerin sultanı" olduğu vurgulanmıştır (Din ve dünyanın yiğit kahramanı Gazilerin Sultanı, zamanın bahadırlık ufku Osman oğlu Orhan).

Orhan Gazi kendisi "gazi" unvanını alıyor; ancak komutanlarından bazılarına hâlâ "Alp" deniyor. Kara Mürsel Alp, Konur Alp vs. Gazilik ve alplık arasındaki ilişki veya sınır nedir? Neden Osmanlı bey veya sultanlarından hiç birisi, gazi unvanını iftiharla kullandığı halde alp unvanını kullanmamıştır? Özellikle son zamanlarda çevrilen tarih konulu bazı film ve dizilerde niçin "gazi" yerine "alp" terimi ısrarla vurgulanmaktadır?[8] Gazi'nin Alp'in yerine kullanılmadığının ve alptan üstün bir unvan olduğunun en önemli delilleri Orhan Bey'e ait kitabe ve vesikalardır.

Aşıkpaşa Alplardan söz edip vasıflarını ve şartlarını sıralarken oğlu Aşıkpaşazade neden fazla söz etmez? Bu da araştırılması gereken ayrı bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri bize alp gazilerin hayatı hakkında epeyce bilgi verir. XIV. yüzyıl başlarında Âşık Paşa ve ondan bir asır sonra II. Murad devri âlimlerinden Yazıcı Ali, alplara ait özelliklerden bahsederler. Âşık Paşazâde'nin üzerinde önemle durduğu Anadolu (Rum) gazileri, Müslüman alplardan başka bir şey değildir. Evliya Çelebi de XVII. yüzyılda Tokat'ta bir alp gazi tekkesinden söz eder.[9]

2. Ahiler[10]

Aşıkpaşazade'nin önemine dikkat çektiği ikinci taife, zümre, sınıf veya grup "Ahiyan-ı Rum" dediği Ahilerdir. Bu konuda elimizdeki en önemli kaynaklardan birisi kuşkusuz İbn Batuta'dır. Köprülü de bu esere dikkat çektikten sonra özellikle Oryantalistlerin çalışmalarından söz eder; ancak konunun net bir biçimde aydınlatılamadığını da belirtir.

5 Köprülü, Gös.yer.

6 "Bağdat'ta Abbasi Hanedanının dahili mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve XI. asrın ilk yarısında şehri haraca keserek kendi menfaatlerine vergi toplayan Ayyarlar teşkilatına müşabih olarak, Maveraünnehir'de de X. asırda Gaziler adını taşıyan bir teşkilatın mevcudiyetini biliyoruz. Daha IX. asırda, Tahiriler ve Saffariler zamanında İran'da –yine bu isimler altında- buna mümasil teşkilatlar vardı. Sâmân Oğulları devrinde Mâveraünnehir Gazileri, hudutlardaki kâfirlere, yani putperest Türkler'e karşı cihad ettiklerinden dolayı dînî bir mefharet (övünç) ünvanı olan "Gazi" lakabını almışlardı; bunlar sayıca da ehemmiyetli olduğundan, teşkilatları devlet tarafından resmen tanınmakta idi." Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 85. Köprülü daha sonra çağdaş kaynaklarda bunların reislerine verilen unvanları aktarır.

7 *İslam Uygarlıkları Tarihi,* c. II, s. 610 vd.

8 TRT'de birinci dönemini tamamlayan Diriliş-Ertuğrul dizisi bunun tipik bir örneğidir. Gazilik üzerinde neredeyse hiç durulmazken alplık ısrarla vurgulanmakta, hayali senaryo ve diyaloglarla bazı mesajlar verilmektedir.

9 Orhan F. Köprülü, "Alp", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* c. II, s. 525.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Ahilik Osmanlıda Neden İhmal Edildi? Bugün Niçin Önemli?" http://www.belge.com.tr/yazar-362-57-ahilik_osmanlida_neden_ihmal_edildi_bugun_nicin_onemli.html

İbn Batuta; "Ahiyatü'l-fityan" adını verdiği bu grubun doğudan batıya, kuzeyden güneye Anadolu'nun önemli şehirlerinde çok iyi organize olduklarını ve hayli etkin olduklarını belirtmiştir. Köprülü Ahilerin Anadolu ile sıkı ilişkisi olan Azerbaycan ve Kırım sahillerine kadar yayılmış olduklarını da kitabe, mezar taşları, vakfiye vs. vesika ve kayıtlara dayanarak ileri sürmektedir. Ancak bu grubu Selçuklu dönemi kaynaklarında yer alan "Runud" veya "Ayyarlar"a benzetmesi tartışılması gereken bir konudur. Köprülü'nün:

"Bilhassa büyük şehirlerde kuvvetli ve mahiyeti itibariyle de bir şehir teşekkülü olan bu zümre, yukarda bahsettiğimiz "Ayyarlar, Şattarlar, Gaziler ilh… teşkilatından başka bir şey değildir." cümlesinden sonra: "çok iptidaî, bilgisiz bir adam olan Âşık Paşazade, bu teşekkül ile gazileri birbirinden ayrı olarak zikretmek suretiyle tamamiyle kelimelere aldanmıştı. Eğer o, Alplar'la Ahiler'i ayırsaydı, şüphesiz daha doğru olurdu"[11] Köprülü bu ifadelerin hemen altında da, ahi teşkilatının sadece şehirlerde olmadığını, İzzettin Keykavus'un desteği ile köylere kadar yayıldığı beyanıyla itirafını da belirtir. Bu haliyle ahiler alp teşkilatı ile de bütünleşmiş, hem ahi hem de alp sıfatını taşıyan zümreler ortaya çıkmıştır. Bu durum diğer esnaf gruplarının fütüvvet teşkilatı ile kaynaşması gibidir. Fütüvvet, ahiler, ayyarlar ve rindler arasında sıkı ilişki olduğunu tekrar eden Köprülü; kimi çevrelerce iddiası olan Ankara ahilerinin bir tür cumhuriyet kurdukları, Osmanlı'nın Ankara'yı bunlardan aldığı iddiasını da reddeder. Hatta ahi teşkilatının farmoson (mason) teşkilatına benzer, hiyerarşik, sırlı ve kapalı özelliklerine dikkat çeker. Karmatilerle alakası konusunda kendisi gibi düşünen Massignon'u teyit eder. Onların Sünni devlet ideolojisi altında zamanla Sünni bir mezhebe dönüştüklerini de ilave eder. Köprülü'ye göre de; Ahiler'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Yeniçeri teşkilatının oluşumunda büyük rolleri olduğu kuşkusuzdur.

Köprülü'nün anlatmaya çalıştığı ayyar ve rind benzeri Ahi tipi ile Bursa fethinde Orhan'nın yanında bulunmasını ısrarla istediği gazi ve mücahid Ahi Hasan arasında alaka kurulabilir mi? Anlaşılan o ki, Köprülü ayyar kelimesini genel olarak değil de Fars çevresinde aldığı delikanlı-civanmerd-serseri-mistik karışımı anlama yakın kullanmaktadır[12].

Bu vesile bir hususa dikkat çekmek isterim; Aşıkpaşazade hakkındaki bu olumsuz yaklaşım ne gariptir ki, onun öğrencisi benim de doktora hocam olan Halil İnalcık'ta da genişleyen bir boyutta devam etmiştir. Hâlbuki her iki hocanın da birçok araştırmasında temel kaynaklardan birisi Aşıkpaşazade'dir. Ancak her ikisi de Aşıkpaşazade'nin ısrarla vurguladığı fetih, gaza, cihad vb. mefkurelerle yapılan İslami mücadelelere daha milli bir yaklaşım getirmeye çalışmışlardır.

3. Baciyan-ı Rum[13]

Aşıkpaşazade'nin sözünü ettiği üçüncü grup "Bâciyan-ı Rum" adı verilen kadınlar teşkilatıdır. Orhan F.Köprülü, İslam Ansiklopedisi'nde yer alan söz konusu maddede bu grubun tarihi kökenleri ve Anadolu'daki rolleri hakkında farklı görüş ve düşüncelere de yer vermiştir. Taeschner "Baciyan-i Rum"un aslının "Haciyan-ı Rum" veya "Bahşiyan-ı Rum" olabileceğini ileri sürmüş, Z. Velidi Togan da ikinci görüşü makul bulmuştur. Bu iki tarihçinin görüşlerine karşı çıkan Fuat Köprülü ise; Bektaşilik ve bacıların rolüne dikkat çekerek bunun Anadolu'ya has milli bir tabir olduğunu, tarikat ilişkileriyle delillendirmeye çalışmıştır[14].

11 Köprülü, a.g.e., s. 89-90.
12 TDK Büyük Türkçe Sözlükte ayyarın karşılığı: Dolandırıcı, hilekar/tembel şeklindedir. Ayyar Hamza rolündeki anlam da buna yakındır. Ayrıca bkz. *İslam Uygarlıkları Tarihi,* gösterilen yer.
13 Orhan F.Köprülü, "Baciyan-ı Rum", *DİA,* c. IV, s. 415.
14 "Baciyan-ı Rum", s. 415.

Âşıkpaşazade bu grubu şu cümlelerle anlatır: "…*İmdi, Hacı Bekdaş Sultan bunlarun içinde (Baciyan-ı Rum) ihtiyar itdi kim o Hatun Ana' dur. Anı kız idindi, keşf i kerametini ana gösterdi, teslim itdi, kendü Allah rahmetine vardı… Hacı Bekdaş, Hatun Ana'ya ısmarladı, her nesi varısa. Kendü bir meczub 'aziz idi, şeyhlıkdan ve müridlikden farıg idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş varıdı, Hatun Ana'nun muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlık ve müridlik igen zahir degüldi, silsileden dahı farıglardı. Hatun Ana ol 'azizün üzerine mezar itdi. Geldi Abdal Musa bunun üzerinde bir niçe gün sakin aldı. Orhan devri geldi, gazalar itdi…"* (Aşıkpaşazade, Bab: 170).

Köprülü'nün belirttiği ve tarihî kökeni konusunda yorumlarda bulunduğu bu sınıf hakkında başka kaynaklarda, maalesef kayda değer, tatmin edici bilgilere henüz ulaşılamamıştır. Ancak İslam devletlerinde kadınların birçok devirde, özellikle halife ana, eş ve kızları olarak aktif rol oynadıkları, hatta devlet yönetimini ele geçirdikleri veya idarecileri yönlendirdiklerini biliyoruz, ama Baciyan-ı Rum gibi, organize bir teşkilat olduklarını göremiyoruz[15].

4. Abdalan-ı Rum

Abdalan-ı Rum; Anadolu'nun Heterodoks dervişleri denilen sınıftır. Bazı kaynaklarda Horasan Erenleri adı da verilmiştir. Fuad Köprülü'ye göre, Anadolu abdalları veya "Abdalan-ı Rum" Babailik cereyanının daha sonraki görünümüdür. Bu grup Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, gaziler, ahiler ve Baciyan-ı Rum ile birlikte büyük hizmetleri görülen dördüncü zümre veya taifedir. Diğer Sünni tarikatların hilafına, -genelleme yapmaksızın- bir tür Rafizi dervişleri diyebileceğimiz abdallar daha esnek, hoşgörülü, daha dünyevidirler. Bu nedenle halkla, halkın gelenek ve görenekleriyle daha içli dışlıdırlar. Bugün bile çalgı, çengi, müzikle meşgul bu sınıfa Ankara ve çevre illerde "abdal" denilmesi, özellikle eğlence meclislerinde ısrarla aranılması, aynı zamanda istihzai bir tavırla bakılması tesadüfî olamaz. Günümüzdeki görünüm özellikle 19. yüzyıl başlarında devletin içine düştüğü siyasi buhrandan çıkma, yeni bir ordu ve devlet inşa etme düşüncesi bağlamında güçlendirilen Sünni yönetimin baskı ve yönlendirmeleri sonucunda kalıp ve şekil değiştirmiş bir inanç ve felsefenin deforme olmuş şekli gibidir[16]. Kırşehir, Kaman ve civarı bu kültürün doğduğu ve kısmen şekil değiştirerek devam ettirildiği en önemli merkezlerden biridir. Bu bölge ve civarı; Ahi Evran'ın da, Hacı Bektaş Veli'nin de hatta Şeyh Edebalı'nın da doğup büyüdüğü, Anadolu'nun en buhranlı döneminde Osmanlı Devleti'nin hayallerinin kurulduğu, günü gelince Karacadağ eteklerinde filizlenmeye başladığı kutlu bir diyar olarak tarihte yerini almış olmasına rağmen günümüzde gereken ilgi ve alakayı bulamamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de özellikle son yüzyılda bölgede uygulanan etnik yapılanma ve demografik değişimlerdir. Avrupa ve diğer dünya ülkelerine yapılan yoğun göçler ve kültürel etkileşim de buna eklenince tarihin izlerini takip etmek nerdeyse imkânsız hale gelmektedir. Osmanlı Kayı Aşireti'nin ilk yerleşim yeri olan Karacadağ'a en yakın bölgelerde Türk ve Türkmen köylerinin parmakla sayılacak kadar azalmış olması, Kulu, Eskil ve çevresindeki eski yerleşim yerlerinde Osmanlı mirası tarihi eserlerin ihmali kaygı verici boyutlardır.

15 Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* II, s. 475-495.

16 II. Mahmud döneminde Yeniçerilik teşkilatının ortadan kaldırılması siyaseti bağlamında başta Bektaşilik olmak üzere Sünni inanç dışındaki cemaat ve tarikatlarla ilgili bir dizi tedbirler alınmıştı. Bektaşilerin yeniçerileri kışkırttığı ve fesat yarattıkları da ortaya atılan en önemli iddialardandı ama bu arada yeni rejimin himaye ettiği ve bu alanda söz sahibi olan Nakşibendîlerin aynı garezi Bektaşiler yanında Melamilere de yönelttiği görülmektedir. Kuşkusuz bu gerilimin kökleri daha eskiye gitmektedir. Nitekim 18. asır yazarlarından Vassaf Hüseyin'in "Sefinet'ul Evliya"sında bir takım olaylar ve yorumlarla Bektaşilerin zındıklığının ispatına gayret edildiği görülmektedir. Bektaşilik dışı tenkitler ve medrese mensupları Bektaşiliği Hacı Bektaş-ı Veli'nin yolundan sapan ve onun ismini ve düşüncesini istismar edenlerin topluluğu olarak görme ve gösterme eğilimi vardır. Nitekim hükfimetin emirlerinde, fermanlarda Bektaşi tarikatının akid ve ritinin temellerine ve Hacı Bektaş-ı Veli'ye yönelik bir ifade olmayıb, Hacı Bektaş-ı Veli için saygın bir dil kullanılıyor; ancak Bektaşi zümresi karalanıyor, hatta Cevdet Paşa tarihinde bile bu konuda Mehmed Esad Efendi'ye atıf yapılmaktadır. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara, s. 143-147; İlber Ortaylı, *Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi,* http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13551.pdf

Orhan Gazi ve Ahiler

Osman Bey, Germiyan-Çavdar saldırılarını karşılamak üzere kendisi Karacahisar'da kalmaya karar verdiğinde Orhan'ı yanına kattığı gazi alpları Akça Koca, Konuralp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal ile birlikte Sakarya'ya gönderdi (705/1305). Âşıkpaşazâde, Orhan'ın kumanda ettiği ilk seferin bu olduğunu belirtir (Târih, s. 108). Orhan stratejik önemi olan Karaçepüş (Katoikia), İznik önünde Karatigin, Absu (Hypsu: Geyve Boğazı'nda) kalelerini böylece fetheder. Babasının zamanındaki son seferi Adranoz Kalesi (Orhaneli) üzerinedir. Bu seferde yanında yine Köse Mihal ile Turgut Alp vardı. 723 Ramazan ayı başlarında (Eylül 1323) düzenlenmiş Asporça Hatun Vakfiyesi'ne göre o tarihte Osman hayatta idi. Orhan'ın beyliğe geliş tarihi Rebîülevvel 724'tür (Mart 1324)[17]. Osmanlı kroniklerinde çok kısa olarak bir bilgi olarak verilen Pelekanon Savaşı ve zaferiyle Orhan Bey bütün Kocaeli bölgesini ele geçirmiş, arkasından da İznik'i fethetmiştir (21 Cemâziyelevvel 731 / 2 Mart 1331).

Aşıkpaşazade ve muasır kaynaklara göre; Orhan Gazi, özellikle Marmara ve Kocaeli Bölgesi'nin fatihidir. Şeyh Edebalı başta olmak üzere, babası Osman Gazi'nin yakınında yer alan ahi şeyh ve önderleriyle Orhan Bey'in de çok sıkı bir ilişkisi vardır.

Bu nedenle Orhan Bey ile ahiler arasındaki ilişki bu bölgenin fethinde ahi teşkilatının önemini ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Örneğin Aşıkpaşazade, Orhan Gazi zamanında Bursa'nın fethini anlatırken Şeyh Edebalı'nın karındaşı oğlu "Ahi Hasan" adında ahi cengâveri bir asker/komutandan bahseder. Bu Ahi Hasan, Orhan Gazi için Köse Mihal, Turgut Alp ve aziz bir şeyh olan Mahmud kadar önemli bir şahsiyettir. O yüzden Şeyh Mahmud ile Ahi Hasan'ın da diğer komutanlarıyla birlikte yanında bulunmasını Osman Gazi'den istirham eder. Bursa'nın fethi böylece; Orhan Gazi idaresinde, bir alp, bir mühtedi, bir şeyh ve bir ahi organizasyonuyla gerçekleştirilir:

"BAB [23] 'Osman Gazi oğlu Orhan'ı Bursa'ya göndürür kim ve Bursa ne suretile feth olınur, anı bildürür

Ve şöyle işitdiler kim Bursa hisarınun kafirleri açlıkdan gayetde bunalup tururlar. Bir bahane isterler kim hisarı vireler. 'Aciz kalmışlardur ve illa gayretlenürler, padişahdan gayrı kimseneye virmezler. 'Osman Gazi eydür Orhan' a: "Oğul! Sen evün etrafına var kim ol kafirün atası Dinboz gazasında benüm Bay Hocam'un düşmesine sebeb ol aldı." didi. Gine Köse Mihal'ı ve Turkut Alp'ı buna yoldaş koşdı. Ve dahı bir aziz varıdı. Ana Şeyh Mahmud dirlerdi. Anı ve hem Edebalı'nun karındaşı oglı Ahı Hasan'ı bile diledi. Togrı Atranoz'a çıkdılar.Teküri işitdi kim Türk gelürmiş, kaçdı Alata [Elete ?] tagına çıkdı. Hisarı boş kadı. Orhan Gazi yayan olup gazilerle ardın bile sürdi, taga ardınca vardı… Atranoz'un kal'asım bozdılar, halkına istimalet virüp emn ü emanıla yirlü yirine kodılar…. tekür hisardan çıkdı, kapular galaba oldı ve her tarafdan Müsülmanlar girmeye başladılar. Ahı Hasan burca tırmandı ve bir niçeler dahı bile tırmandı…" (2 Ca.726/6 Nisan 1326) (Aşıkpaşazade, 23. Bab).

Burada anlatılan Ahi Hasan, anlaşılan Ulubatlı Hasan gibi kahraman ve yiğit biridir. Bursa'nın burçlarına da ilk defa o tırmanmış, diğer askerler ondan cesaret alıp arkasından gelmişlerdir.

Eldeki bilgilere göre; Ahi Hasan, XIV. yüzyılın başlarında Bilecik ve Bursa bölgesinde yaşamış dikkat çeken Ahi önderlerindendir. Âşıkpaşazâde'de "Edebâli'nin kardeşinin oğlu" ve İdris-i Bitlisi'de ise Ahi Hasan'ın babasının adı "Ahi Şemseddin"[18] olarak kayıtlıdır.

17 H. İnalcık, "Orhan", *DİA,* c.XXXIII, s. 376.

18 Ahi Şemseddin Osman Bey'in yakın arkadaşları arasındaydı. İbn Batuta'nın, Bursa'da misafir olduğu zaviyelerden biri

Bu bilgilerden Ahi Hasan'ın babası Şemseddin'in, Osman Bey'in kaynatası Edebâli'nin kardeşi olduğu, oğlu Hasan'ın da bu çevrede yetiştiği anlaşılıyor. Nitekim Oruç Bey, Osman Gazi zamanında duası müstecab azizler içinde "kayın atası Edebâli, Muhlis Paşa, Âşık Paşa ve Ahi Hasan ile Elvan Çelebi'nin babası vardı" ifadesini kullanır. Bu ifadelerden Ahi Hasan'ın ihlâslı bir insan olarak Osman Bey'in yanında ve yakınında bulunduğu anlaşılır.

Ahi Hasan ve çevresi, Bursa'nın fethinden sonrada bu şehrin imar faaliyetlerinde de etkindirler. Nitekim Neşri'nin "Beg sarayına yakın bir yerde kendüye bir zaviye yaptırdı" ifadelerinden şehrin inşasında da yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu zaviye ovaya nazır bir yerde olup bugün Tophane adıyla anılır. İleri Hoca Mescidi'nin yanında olduğu anlaşılan zaviye aynı zamanda Bursa'da inşa edilen ilk zaviye olup Bursa'daki İslami yapılanma ve dinî örgütlenmenin temelini oluşturmuştur. Ancak ilginç olan bu zaviyenin belli bir dönem sonunda işlevini neden kaybetmiş olmasıdır. Oysa kaynaklara göre; Ahi Hasan ve tekkesi, sadece şehrin inşasında değil, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin, siyasetinin ve hatta beyinin belirlendiği yer olmuştur.

Âşıkpaşazâde'deki "ol zamanda olan azizler bilece cem " olmuştu ifadesi, tekkenin ve Ahi Hasan'ın siyasî yapıya yakınlığını ve belirleyici bir unsur olduğunu gösterirken, Osman Bey vefat ettiği zaman oğulları Alâeddin ve Orhan Gazi ve devletin ileri gelenleri, Ahi Hasan'ın tekkesinde toplanarak hem Osman'ın terekesini ortaya çıkarıp hem de oğulları arasındaki görev dağılımını sağlayarak Orhan Gazi'nin bey olarak meşruiyetini sağlamışlardır[19].

Sadece bu kayıtlar bile, Osmanlı kuruluş dönemindeki ahi ve ahilik kavramının genişliği ve fonksiyonu açısından önemli bilgiler içermekte, ahiliğin sadece bir esnaf teşkilatı olmadığını, tam aksine devletin kuruluşunda ve şekillenmesinde aktif rol oynadıklarını açıkça göstermektedir.

Araştırmalar Orhan Gazi döneminde (1324-1362) vakıf ve zaviyesi olan, sosyal hizmetlerde öncülük etmiş bazı ahi şahsiyetlerin varlığını da ortaya koymaktadır. Bunlardan birisi Ahi Bayezid (Ayaş)'dir. Bu zatın Ahi Elvan adında bir de oğlu vardı. Ahi Elvan, babasına ait başta Ayaş'taki Ahi Bayezid Çiftliği olmak üzere vakıf yerleri tasarrufunda bulundurmakta idi[20].

Ahiler hakkında en temel kaynaklarımızdan birisi olan Arap Seyyahı İbn Batuta, Bitinya'nın tamamında sağlamca yerleşen Orhan Bey'i; "Sultan Osmancık oğlu İhtiyârüddin Orhan Bey" diye anar ve zenginlik, arazi, askerî kuvvet bakımından Türkmen sultanlarının en büyüğü sayar. İbn Batuta'nın Anadolu'ya dair verdiği bilgiler arasında ahilerin ayrı bir yeri vardır[21]. İbn-i Batuta çifte bir sosyal gaye ile kurulmuş olan Ahiliğin tüzükleri,

Ahi Şemseddin zaviyesi idi: "Ahi Şemseddin'in misafiri iken aşure günü gelip çattı. Ahi Şemseddin bu özel günün şerefine zaviyede çeşitli yemekler hazırlatarak üst düzey komutan ve ileri gelenlere ziyafet verdi. Hep birlikte iftar ettik, güzel sesli hafızlar Kur'an-ı Kerim tilavet etti. Vaiz Mecdüddin-i Konevî de davet edilenler arasında olup, çok güzel anlamlı bir vaaz verdi. Sonra öğrenciler sema ve raksa başladılar" der. İdris-i Bitlisî, Orhan Bey Bursa'nın fethi müjdesini getirdiğinde Osman Bey'in yanında Şeyh Edebâli, Ahi Şemseddin, Ahi Hüseyin, Turgut Alp ve Saltuk Alp ile Çandarlı Kara Halil'i birlikte zikreder. Bu bilgiye istinaden Orhan Bey'in iktidara geçiş sürecindeki ulema ve diğer devletlü zevatın toplantısında Ahi Hasan ile beraber babası Şemseddin de bulunuyordu. Ölüm tarihi tespit edilemeyen Ahi Şemseddin'in tekke faaliyetlerini oğlu Hasan devam ettirmiştir. İbni Battuta, *Seyahatname, İstanbul 2005*, s. 225-27, İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, (haz. M. Karataş-Y. Baş-S. Kaya), Ankara 2008, I, s. 203, 219; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, s. 561, 106.den naklen Mustafa Eravcı, *Ahilik Ansiklopedisi,* c. I, s. 174.

19 *Oruç Beğ Tarihi*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 15; Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, (haz. M. Köymen- F. Unat), Ankara 1987, I, s. 138-39; Âşık Paşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, (haz. Y. Saraç-K. Yavuz), İstanbul 2006, s. 120; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Ankara 2008, I, s. 199; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, s. 117'den naklen Mustafa Eravcı, "Ahi Hasan", *Ahilik Ansiklopedisi,* c. I, s. 106.

20 BOA, MAD, nr 9, 65b; İstanbul Belediye Kütüphanesi, Ankara Evkaf Defteri, M.C., nr. 116/5, s. 112-113; Mübarek Galip, Ankara II, Kitabeler, İstanbul 1928'den naklen Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ahi Bayezid", *Ahilik Ansiklopedisi,* c. I, s. 48.

21 Cemal Kafadar'ın ahilerle ilgili şu değerlendirmesi de yakın zamana ait olması açısından ayrıca önemlidir: "Aşıkpaşazade anlatısı, Ahi Hasan diye birisinden de Ede Balı'nın yeğeni olarak bahseder (Aşıkpaşazade, ed. Giese, 14). Giese, aynı

buyrukları ve kuralları üzerine geniş bilgiler verdikten sonra, Orhan Bey'in yanında yer alan büyük askeri komutanların bu ahiler arasından seçildiğini de söyler[22]. Ayrıca Orhan Bey'in hükmü altında 100 kadar kalesinin bulunduğunu, zamanının çoğunu bu kaleleri dolaşmakla geçirdiğini, her birinde birkaç gün kalıp durumu teftiş ettiğini, bir şehirdeki ikametinin asla bir ayı bulmadığını, kâfirlerle sürekli cihad halinde bulunduğunu kaydeder. Yine Orhan Bey'le muasır olan Memluk tarihçisi İbn Fazlullah el-Ömerî de merkezi Bursa'da oturan "Toman" oğlu Orhan'ın elli şehir ve elliden çok kalesi olduğunu, 40.000 atlısı olup yayaları da toplanınca sayılamayacak kadar kalabalık ordusu bulunduğunu, zengin ve korkulduğu kadar güçlü olmayıp Müslüman komşularıyla barış içinde yaşadığını, düşmanlarına bazen galebe çaldığını, bazen de yenildiğini belirtir. Ömerî bu bilgileri Osmanlı karşıtı Germiyanlılar'ın yanında bulunan bir şahıstan derlemiştir[23].

"İhtiyarü'd-din" ve Orhan Bey'in Diğer Lakapları

Günümüze ulaşan az sayıda berat ve fermanın yanında, yaptırmış olduğu cami, medrese ve benzeri vakıf kitabelerinden Orhan Bey'in kullandığı bazı lakap veya unvanları tespit edebiliyoruz. Bunların dışında İbn Battuta ve Ömeri gibi kaynaklarda da bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Bunlar arasında kullandığı lakaplardan birisi olan"İhtiyarü'd-din" ahilerin isimleriyle birlikte kullandıkları bir lakap veya unvandır. "Dinin üstün tuttuğu" anlamındadır. Orhan Bey'in bu lakabı kullandığını İbn Batuta, Bursa'da kendisiyle görüştüğünü anlatırken ahiler konusunda bilgiler verirken Orhan Bey'i ahilerden şed kuşanan bir ahi lideri olarak tavsif eder. Onu: "Bursa'nın hâkimi Osmancıkoğlu İhtiyarü'd-din Sultan Orhan Bey" olarak tarif etmiştir. Yüzü çok güzel, çatık kaşlı, uzun boylu, göğsü ve omuzlarının arası geniş, heybetli ve vakur Orhan Gazi, Ahilerin "insan-ı kâmil" olarak tavsif ettikleri "mükemmel insan" özelliklerini taşımaktadır. O her türlü "ahlak-ı hamide"ye sahip bir şahsiyettir. Cömert, asil ve adildir. Affetmeyi seven, fethedilen yerlerde cami, medrese, kervansaray, imaret, tekke gibi vakıf eserleri veya sosyal kurumların oluşmasına öncülük eden birisidir. Bu vesileyle halkın ibadet, eğitim, barınma, yeme içme ihtiyaçlarını zahmetsizce karşılamaya gayret ettiği için kendisi "İhtiyarü'd-din" diye nitelendirilmiştir[24].

Orhan Bey'in bunun dışında diğer kullandığı unvanlar ise; Şehâdet Camii duvarına sonradan konan 738 (1337) tarihli mescid kitâbesinde "el-emîrü'l-kebîri'l-muazzam el-mücâhid "sultânü'l-guzât" ... şücâü'd-dünyâ ve'd-dîn ... bahâdır-ı zamân Orhan b. Osman"

türden bazı kanıtlarla birlikte bunu, Osman ve Ede Balı'nın, İbn Batuta'nın Anadolu'da ziyaret ettiği neredeyse her şehirde karşılaştığı ahi birliklerinin önde gelen üyeleri oldukları yolundaki savına temel olarak almıştır… Giese'nin teorisi zorlama olsa bile (niçin?) Barkan ve Meriçli'nin yayına hazırladığı belgeler temelinde, Osmanlı ailesindekiler de dâhil olmak üzere on dördüncü yüzyılın beylerinin ahilere çeşitli bağışlarda bulunduğu açıktır. Ahilerin Osmanlı teşebbüsünde yapmış olduğu katkı henüz tam anlamıyla takdir ve tayin edilememiştir fakat böylesi bir katkının varlığı göz ardı edilemez.." C. Kafadar, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu-İki Cihan Âresinde",* (çev. Ceren Çıkın) Birleşik Yayıncılık, (Ankara 2010), s. 254.

22 İbn Batuta'nın ahilerin özellik ve fonksiyonlarını şu satırları özellikle dikkat çekicidir: "Ahi, kardeş demektir. Ahiler, Anadolu´ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine geleni yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi mevzularda bunların eş ve emsallerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir. Ahi, evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerlerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirip içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu topluluğa da Fütüvvet adı verilir, önder olan kimse bir tekke yaptırarak burasını halı kilim kandil ve benzeri eşya ve gerekli vasıtalarla donatır. Kardeşler gündüzleri geçimlerini sağlayacak kazanç elde etmek üzere çalışırlar ve o gün kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip öndere verirler. Bu para ile tekkenin ihtiyaçları karşılanır, topluca yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Mesela o sırada beldeye bir yolcu gelmişse, onu tekkede misafir ederler ve alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu tutum yolcunun ayrılışına kadar sürer gider. Bir misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip topluca yemekler yerler ve ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla rehberlerinin yanına dönerler. Bunlara Fityan (Gençler), rehberlerine ise daha önce de söylediğimiz gibi "Ahi" (kardeş) adı verilir. Ben, dünyada onlardan daha güzel davranan kimse görmedim. Şiraz ile İsfahan halkının davranışları onları andırmakta ise de, bunlar gelen ve giden yolculara daha fazla alâka ve saygı göstermekteler, şefkat ve iltifatta onlardan daha ileride bulunmaktadırlar." (http://www.sezgiler.com/bilim/bilimsel-haberler/ibn-i-batuta-hayati-dusunceleri-buyuk-seyyah-103.html)

23 İnalcık, "Orhan", s. 376.

24 H. Yunus Apaydın, "İhtiyar", *DİA*, XXI, s. 575-576; Caner Arabacı, "ihtiyarü'd-din", *Ahilik Ansiklopedisi,* c. II, s. 27-28.

şeklinde anılmıştır. Gazâ özellikle Batı Anadolu beyliklerinde temel devlet ideolojisi idi. Orhan Bey, yine bastırdığı gümüş sikkeler üzerinde de benzeri lakap veya unvanları kullanmıştır. Ancak bunlar arasında kullanılan "sultan" unvanı, yukarda da belirttiğimiz gibi, II. Murad da dâhil, tüm Osmanlı Beyleri tarafından "sultanü'l-guzat" (Gazilerin Sultanı) gibi takyid belirten bir sıfatla birlikte kullanılmıştır.

Şeyh Edebâli'den beri beyliğin idaresini çoğu fakih, ulemâdan kişiler, ahi liderleri kurmuş ve yürütmüştür. Bu vezirlerin birçoğu aynı zamanda ulema sınıfına mensup, dindar ve takva sahibi şahsiyetlerdi. Alâeddin, Sinâneddin ve Çandarlı (Çendereli) Kara Halil bu ulemâ-bürokratların önde gelenleridir[25]. Orhan'ın önce İznik, ardından Bursa kadısı yaptığı Çandarlı Kara Halil, I. Murad döneminde vezirlik ve kumandanlık görevlerinde bulunmuş en önemli ahi liderlerinden birisiydi. Onun soyundan gelen diğer Çandarlılar da ahi önderleri olmanın yanında, âlim, fazıl ve idarecilik yetenekleri güçlü şahsiyetlerdi.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi; Orhan Bey döneminden kalma, az sayıda berat, ferman, vakıf ve temlik kayıtları Osmanlı aile fertleri, idareciler, ulema ve cemaatleri hakkında bilgi verir. Örneğin Orhan Bey'in 724 Rebîülevvel ortalarında (Mart 1324) Şerefeddin Mukbil'e verdiği berat son derece önemli bir vesikadır. "Hudâvendigâr" unvanın da ilk defa Orhan Bey için bu belgede kullanıldığını görüyoruz. Yine Orhan Bey'in "zaîm" (komutan) Ferzende'ye 749 Rebîülâhir sonları (Temmuz 1348) tarihli temliknâmesi de akrabası ve belli başlı idareciler üzerinde bilgi sağlamaktadır. Orhan'ın oğlu Süleyman için yaptığı vakıfları içeren vakfiyede Süleyman unvan ve lakabı:"seyyidü'l-guzât ve'l-mücâhidîn...Süleyman b. Orhan" şeklinde yer almıştır.

Bütün bu vesikalarda yer alan lakap veya unvanları incelediğimizde kolaylıkla birtakım sonuçlara ulaşabiliyoruz: Her şeyden önce beyliğin temel felsefesi veya mefkûresi gaza ve cihaddır. Allah yolunda mücahede ve mücadelede bulunmaktır. Fetihlerin amacı da "İ'la-i Kelimetullah" (Allah'ın adını ve hükmünü yüceltmek)'tır. Bu yüzden baştaki emir veya beyler; (ilerde sultan) öncelikle mücahid gazilerdir. Yönetimleri altındaki halklar "vediatullahtır" (Allah'ın emanetidir). Adalet, insaf, dürüstlük ve merhamet devletin temel direkleridir. Günümüz çağdaş laik devletlerinde olduğu gibi, idari, dini ve sosyal kurumlar birbirinden çok ayrı değildir. O yüzden tarikat, tasavvuf, dervişlik, ticaret, uhuvvet, dünya ve ahiret vs.deyim ve terimler arasında yakın ilişki vardır. Ahilik gibi kurumları değerlendirirken bu özelliği gözden kaçırmamak gerekir. Devrin orijinal vesikaları da bize bunu anlatmaktadır. İbn Batuta'nın anlattığı çok yönlü, dinamik ahilik kurumu ile günümüz zihniyetinin anlatmaya veya anlamaya çalıştığı, lonca veya esnaf oda ve konfederasyonu gibi bir esnaf teşkilatı olan ahilik kurumu arasındaki anlayış farkının temel sebebi de kanaatimizce budur.

25 "Ahiliğin Osmanlı kuruluş dönemindeki aktif ve çok yönlü pozisyonu özellikle Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren kaybolmaya başlamış, kısa süre içinde basit bir esnaf teşkilatı haline getirilmiştir. Bir diğer ifade ile; Çandarlı vezir ailesinin kaderi ile ahiliğin kaderi birbirine bağlanmış gibidir. Çandarlı Halil'in, İstanbul kuşatmasına karşı olduğu, Bizans'la gizli ilişkiler içinde bulunduğu iddiasıyla fetihten hemen sonra tutuklanması, 40 gün Yedikule Zindanı'na hapsedildikten sonra, gözüne mil çekilmesi ve sonra da idam edilmesinin sebep ve sonuçları tarihimizin hala karanlık olaylarından birisidir. Bu olay aynı zamanda Osmanlıda ilk sadrazam idamıdır. Ancak Fatih'in bu tasarrufuna halkın tepkisi de sert olunca Çandarlı'nın müsadere edilen malları, geleneğe aykırı olarak; evladına bırakılmış hatta iki oğlunun görevi de bir süre daha devam etmiştir. Bu olayın da padişahın ahilik teşkilatına bakışını olumsuz yönde etkilediğini düşünmek mantıksız olmaz sanırım. İşin ilginç tarafı Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün de sırlarla dolu olmasıdır. Ancak kesin olan husus şudur: Fatih'ten sonra artık Çandarlı gibi Nallıhan asıllı Anadolu Türkmeni bir sadrazam bir daha devletin başına geçemeyecektir. Türkmenlerin de devlet teşkilatındaki konumları, karar mekanizmasında hiç bir etkileri olmayan alt kademe bürokrat veya küttap sınıfıdır. Devleti kuran ve yapılandıran ahiler ve Türkmenler iki yüzyıl geçmeden tamamen pasifize edilmişlerdir. Fatih'ten sonra yeni bir felsefe ve yeni bir devlet vardır. Şah İsmail ve Anadolu'daki Şii faaliyetlerini, Fatih'in ilginç siyasetine bir gerekçe göstermek kanaatimce yetersiz bir yaklaşım ve eksik bir değerlendirme olur." Nejdet Gök, "Ahilik Osmanlı'da Neden İhmal Edildi?.."

Sonuç

Ortaçağ İslam devletlerinde baştaki bey veya hükümdarın adına hutbe okutturması sikke bastırması bağımsızlık alametlerinden ikisidir. Osmanlı da bu geleneği devam ettirmiştir. Hutbe siyasi irade ve gücü, sikke ise bunu temin edecek ekonomik bağımsızlığı temsil eder.

Osman Bey'den Fatih'e kadar tüm Osmanlı beyleri ahilerin ekonomik ve sosyal gücünden azami ölçüde yararlanmışlardır. Osman Gazi bir Ahi Şeyhi olan Edebalı'nın kızıyla evlenmiş, oğlu Orhan ahilerin nüfuzuyla beyliği elde etmiş, I. Murad Ahi Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın dirayet, siyaset ve kiyaseti ile devletin temellerini atmıştır. Yıldırım Bayezit, II. Murat ve Fatih de başta Çandarlı vezir ailesi olmak üzere, onların çevresinde toplanan ahi teşkilatının desteği ile büyük adımlar atmış, önce Anadolu'nun merkezinde maya tutmuşlar, sonra Marmara ve Balkanlara doğru fütuhata çıkmışlardır. Bu nedenle sadece Marmara veya Kocaeli bölgesi değil, kuruluş dönemindeki tüm fetih hareketlerinde ahiler etkin rol oynamışlardır. İlk dönemlere ait mülkname ve temlikname türü berat ve vakfiyeler bu gerçeği ifade etmektedir.

Dün de bugün de Kırşehir, Ankara, Konya, Kayseri, Eskişehir vs. fedakâr Türkmen yurdu olan İç veya Merkez Anadolu'da tutunamayan ve destek alamayan bir siyasi, idari veya dini hareketin başarılı olduğu da pek gözükmemiştir. Selçuklu gibi Osmanlı beyleri de bu gerçeği çok iyi idrak etmiş, dönemlerine göre bölgeye hâkim olan ekonomik, mistik ve siyasi oluşum veya cemaatlerle olabildiğince samimi ve çok boyutlu ilişkiler içinde olmuşlardır. Ancak büyüme ve gelişme dönemlerinde zayıflayan veya zayıflatılan bağlar sıkıntı ve darlık zamanında tekrar canlandırılmıştır. Osmanlı'nın yıkılış, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında lider kadronun Anadolu'ya açılması, Ankara ve civarında toplanması ve merkez edinmesi kuşkusuz tesadüfî bir durum değildir. En kısa ifadesiyle; Ahiler diyarına, ana ocağına, baba yurduna dönüş ve küllerinden tekrar diriliştir.

Ancak ne acıdır ki, Osmanlı Devleti'nin her geçen gün büyüyüp gelişmesine paralel olarak, halk arasında itibarları ve devlet içindeki nüfuzları daha belirgin hale gelen ahiler başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere, Osmanlı devlet erkânı ve ricalini ciddi biçimde korkutmuşlardır. Bu nedenle, İstanbul'un fethiyle yeni sayfa açan Fatih'in merkeziyetçi devlet anlayışında kendilerine yer bulamamış, önce siyasi sonra da ekonomik güçleri elinden alınmış, sistemli bir biçimde tasfiye edilmişlerdir. Bu yeni dönem; sadece ahi teşkilatı veya gücünün devletten uzaklaştırılması değil, Türkmen aşiret anlayışı ve geleneksel Anadolu zihniyetinin, "devşirme ruhu ile yapılanan" yeni devlet teşkilatından dışlanması demektir. Fatih'i bu yeni yapılanmaya iten düşünce veya siyasetin doğruluğu veya yanlışlığı ayrı bir tartışma konusudur.

Bir kısmı zaman içinde kaybolmuş vakıf, zaviye, tekke, mescid ve imaretlerle ilgili kayıtlar üzerinde yapılacak yeni çalışmalar, çağdaş kaynakların tekrar dikkatlice gözden geçirilmesi Ahilerin sadece Marmara ve Kocaeli Bölgesi değil Balkan fütuhatındaki rollerine de yeni bakış açıları kazandıracaktır.

Ahilik, Cumhuriyet'in ilk yıllarında amaç ve kapsamı daraltılan Mevlevilik, cami, medrese, mümin, cemaat vs. diğer kavram ve kurumlarda olduğu gibi sadece basit bir "esnaf örgütlenmesi" gibi tanıtılmış, kitlelerin o şekilde algılanması sağlanmıştır. En basitinden ahilik sadece bir esnaf örgütü olmuş olsaydı, zanaat ve ticarete hâkim, şehir kültürüne sahip Gayrimüslim yerli unsurların, -mimari de olduğu gibi- ahilik üzerinde de belirgin bir etkisini gözlemlememiz gerekirdi. Nitekim esnaf teşkilatının gedik veya lonca haline dönüştüğü 16. yüzyıldan itibaren bu etkiyi, devletin resmi kayıtları olan Osmanlı Arşiv belgelerinde net bir biçimde görebiliyoruz. 14. yüzyılda, Orhan Bey zamanında Anadolu'yu baştan başa, sadece ahi dergahlarında misafir kalarak dolaşan ve ahiler hakkında çok önemli bilgiler

veren İbn Batuta'nın notlarına göre; Bir ahi hem sanatkar, hem zanaatkar, gerektiğinde muhafız ve savaşçı, hem de çevresini aydınlatan bir filozof ve mükemmel bir idarecidir. Aynı zamanda bir mutasavvıftır. Klasik dönemde ahilik, bir tarikat âdabı içinde, dünya ve ahiret dengesini kurma ve koruma mesleğidir. Güzel ahlak, insanla birlikte tüm yaratıklara saygı, doğruluk, kardeşlik, yardımseverlik kısaca bütün insani ve ahlak-i hamide denilen meziyetlerin oluşturduğu bir temel üzerine oturtulmuş, "erdemliler okulu"dur[26].

KAYNAKÇA

Ahilik Ansiklopesi, c.I-II, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014.

Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân* (haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri I içinde), İstanbul 1949.

Akdağ, Mustafa, "Ankara Sultan Alâeddin Camii Kapısında Bulunan Hicrî 763 Tarihli Bir Kitabenin Tarihî Önemi", *TV*, I/3 (18) (1961), s. 366-373.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992.

Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, *II*.

Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980.

Barkan, Ömer Lütfi, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 231-247.

Bayramoğlu, Fuat, "Tezhibli ve Padişah Onaylı Fermanlar", *Kültür ve Sanat*, Sayı.2, İstanbul 1976, s.17-37.

Beldiceanu I. -Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman*, *Orkhan et Murad I*, Monochii 1967.

Ducas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (trc. H. J. Magoulias), Detroit 1975.

Emecen, Feridun, "Orhan Bey'in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler", İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2005, s. 187-207.

Enverî, *Düstûrnâme*.

Fekete, Lajos; "Berat" *Encyclopaedia of Islam*, c.I, London 1960, s. 1170-71.

Gök, Nejdet, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Beratları Kapsamında Kocaeli Yarımadası Fetihleri*, *Siyasi ve Ekonomik Sonuçları*, Kocaeli (2015), c. I, s. 241-252.

Gök, Nejdet, "Ahilik Osmanlı'da Neden İhmal Edildi? Bugün Niçin Önemlidir?", http://www.belge.com.tr (30 Eylül 2014).

Gök, Nejdet; "Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu ve Berat Anlamında Kullanılan Diğer Terimler", *Türkler*, IX, (2002), s. 865-874.

Gök, Nejdet, "The Berat Form in Ottoman Diplomatics," *The Turks*, III, (2002), s. 469-478.

Gök, Nejdet; "Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnameler", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 59, (2000), s. 97-113.

Gök, Nejdet; "Osmanlı Diplomatikasında Ferman ve Berat Arasındaki Benzerlik ve Farklar" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM) sayı: XI, (2001), s. 211-226.

Gök, Nejdet, "Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berât Formu", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (İstanbul 1997).

Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti Çerçevesinde Osmanlı Paleografyası ve Diplomatik İlmi*, *İstanbul 1970*.

Gökbilgin, M. Tayyib "Orhan", İA, IX, 399-408.

İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004.

İnalcık, Halil, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis - P. Holt, London 1962, s. 152-167.

26 Nejdet Gök, "Ahilik Osmanlı'da Neden İhmal Edildi? Bugün Niçin Önemlidir?", http://www.belge.com.tr (30 Eylül 2014).

İnalcık, Halil; "Orhan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 375-386.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 66-88.

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar" *Balkanlar*, OBİV Yay., İstanbul 1993, s. 9-32.

İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İSAM, İstanbul 2010.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995.

Kantakuzenos, J. Geschichte (trc. G. Fatouros - T. Krischer), Stuttgart 1986.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959.

Köprülü, M. Fuat, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *TTK Belleten*, VII (1943), s. 219-314.

Kraelitz, Friedrich V:, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, V/30, İstanbul 1333.

Kraelitz, Friedrich; *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* Wien, Buchhändler der Akademie der Wissenschaften. 1922 (Türk Lisanı ile Osmanlı Vesikaları, 15. asrın son nısfına aid) Viyana Ulum Akademisi Kütüphanesi. 1922) *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIV/2 (1340).

Kütükoğlu, Mübahat; "Ahidnâme", *Diyanet Vakfı Islam Ansiklopedisi*, I (1989), s. 536-540.

Kütükoğlu, Mübahat; *Osmanlı Belgelerinin Dili*, *Diplomatik*, İstanbul 1994.

Lewis, Bernard; "Beratlı" *Encyclopedia of Islam*, c. I, s. 1171.

Lowry, H. W. *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003.

Lugal, Necati- Erzi, Adnan (neşr.) *Fatih Devrine Ait Münşeat Mecmuası*, (Wien, National bibl. H. O. 1671), İstanbul 1956. (Tâci-zâde Sa'di Çelebi Münşeatı / Düstûr-i Debîri / Gunyetü'l-Katib ve Münyetü't-Talib risaleleri.)

Osmanlı Fermanları=Ottoman fermans, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay, nr. 19, Ankara 1994.

Mirmiroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", TTK Belleten, XIII/50 (1949), s. 309-320.

Ménage, V. L.,*Neshri's History of the Ottomans*, *the Sources and Development of the Text*, London 1964).

Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, (neşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1949.

Oruç Bey, *Tevarih-i Al-i Osman*, (neşr. F. Babinger), Hannover 1925.

Ömerî, İbn Fazlullah, *Mesâlik* (Taeschner), VIII. fasıl

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1972.

Reychman, J – Zajaczkowski, *A. Handbook Of Ottoman Turkish Diplomatics*, (genişleterek tercüme eden) Andrew S. Ehrenkreutz, Paris 1968; (trc.Mehmet Fethi Atay), *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*, İstanbul 1993.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu, İstanbul 1938.

Uludağ, İhsan, "Osman Gaziye Dair Mühim Bir Vesika, Aspurça Hatunun Vakfiyesi", Uludağ, sy. 26, Bursa 1940, s. 61-68.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütâlea", *TTK Belleten*, III/9 (1939), s. 99-106.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebîülevvel/1324 Mart", a.e., V/19 (1941), s. 277-288.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", a.e., IX (1945), s. 207-211.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", XXVII (1963), s. 437-443.

Wittek, Paul, "Zu einigen frühosmanischen Urkunden", *WZKM* 53 (1957), 300-313; 54 (1957), 240-256; 55 (1959),122-141; 56 (1960), 267-284; 57 (1961), 102-117; 58 (1962), 165-197; 59/60 (1963-1964), 201-223.

Wittek, P. *La formation de l'empire ottoman (ed. V. L. Ménage)*, London 1982.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, I-II, (çev. Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2004-2011.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA TEMEL DİNAMİKLER

Hüseyin ALGÜL*

Giriş

Devletin kuruluş döneminde Osmanlı toplumuna kaynaklık eden zihnî birikim ve tefekkür ortamının doğru anlaşılması meselesi, tarihçilerin üzerinde önemle durduğu bir husustur.

Biz bu bildiride kaynaklardaki verilerden yola çıkarak kuruluş devrinde "Osmanlı yöneticileriyle halk arasında güven ortamını oluşturan ve üretkenliği sağlayan temel unsurlar nelerdi? 620 Yıl ayakta durabilen Devlet-i Aliyye'nin kuruluşuna ruh veren tefekkür unsurları nelerdi? Emektarları arasında İzmit Körefezi'ndeki Osmanlı fetihlerinde parlak muvaffakiyetleri olan Karamürsel Alp gibi kahramanların da yer aldığı bu büyük çınarın temeli nasıl atılmıştı?" gibi sorulara cevap teşkil edebilecek ipuçlarını özet olarak sıralamak istiyoruz.

Kuruluş Döneminde Teşkilâtlanmaya ve Liyakate Önem Verilmesi

Kuruluş devri itibariyle Osmanlı Devleti'ne baktığımızda teşkilâtlanmaya önem verildiğini görüyoruz. Gerek idarî hayatta, gerek eğitim-öğretimde, gerek ekonomide, gerek askerî alanda (gaza ve seferlerde), gerekse şehircilikte (mabetlerin, eğitim-öğretim kurumlarının, iş merkezlerinin, mesken ve mahallelerin tesisinde) sistemli bir düşünce ve buna dayalı ciddi bir plânlama dikkati çekmektedir. "Bu fani geçit yerinde birkaç gün kalmak için inen, vakti dolunca göçecek. Akıllı kişi anlar ki ona sonunda kalacak olan, kıymetli eser ve iyi addır"[1] anlayışı, bu konuya temel yaklaşımı oluşturuyordu. Bu cümleden olarak en başta liyakate önem veriliyordu. "Donanımlı kişilerin görev ve hizmetlerde değerlendirilmesi, zulüm ve haksızlığa eğilimli fesat ehli muhteris kişilerin ise devlete ve topluma verebilecekleri zararların önüne geçilmesi gibi görüşler" henüz Osman Gâzi'de ortaya çıkan temel bir duruştu.[2] Bu duruşun diğer yöneticilerce de önemli ölçüde paylaşıldığında kuşku olmasa gerektir. Zira kuruluş devrinde yaşamış ünlülerin anlatıldığı ilk kaynaklarda yöneticiler hakkında "Her istidat ve kabiliyet sahibine kapıların açılması"[3] ifadesi hemen hemen ortak bir tespit olarak yer alır.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Emekli İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, e-mail: halgulum@yahoo.com.tr

1 İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân,* s. 32 vd.

2 Bkz. Neşrî, *Cihannüma*, I, 75; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, II, 266; Taşköprüzâde Mehmed Kemâlüddin, *Tarîh-i Sâf-Tuhfetü'l-Ahbâb*, s. 16 vd.

3 Bkz. İsmail Beliğ, "*a.g.e.*", s. 34.

Dinî Duyarlılık

Osmanlı Devleti'ni kuranların, söz, nasihat, vasiyet, uyarı ve davranışlarına baktığımız zaman İslâmiyet'e samimiyetle bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim *Osman Gâzi (ö.1324-1326),* oğlu *Orhan'a* (ö.1362) yaptığı nasihatlerin bir yerinde "En başta din işlerine dikkat etmesini, bu konuda gösterilecek duyarlılığın din ve devleti güçlü kılacağını" belirttikten sonra, "İslâmî konularda duyarlı olan yetenekli kişilere önem verilmesi ve bu tür yetişkinlerin hizmet sahalarında değerlendirilmesi gerektiğini" söylüyor.[4] Kuruluş dönemi ile ilgili menkıbevî anlatımlar dikkatli bir biçimde incelendiğinde halkın, devlet kurucularının gönlüne Kur'ân-ı Kerim'e sevgi ve saygıyı yerleştirdiği görülür. Bu menkıbeler halk diliyle rüyalara aktarılır, rüyalar önemli şahsiyetlerce yorumlanır, geleneksel tarihî verilere uygun bir şekilde halk, devlet kurucusu konumunda olan kişilere Türk insanını manen besleyen değerleri yükler. [5]

Sadelik, Samimiyet, Adaletin Sağlanması, Zulmün Önlenmesi

Devletin kuruluş dönemine dikkatle bakılınca yöneticilerin, tahakkümden, bidatten, hurâfe ve taklitten, aşırılık ve taassuptan uzak, samimi ve sade bir düşünce yapısını benimsedikleri, haklar konusunda duyarlı davrandıkları görülür.[6] Kuruluşta öne çıkan insan kişiliği "haksız yere baskı ve dayatmaya, dînen, aklen ve ilmen temeli olmayan şeylere, sosyo-kültürel hayatın özüne uymayan yabancılaşmaya ve taklide karşı"ydı. Çünkü bunun aksine davranmak, toplumun ilerlemesine kaynak olan itici gücü zayıflatır, millî değerleri yozlaştırır, kimlik bunalımına yol açar, haksız yere dayatma, eziyet, halka hakkını vermemek, ülkeyi karışıklığa götürür, bunun sonucunda ise toplumsal düzen sarsılırdı. Kul hakkı gözetmek diye yaygın bir kavram vardı. Kul haklarını gözetmek bir idareci için söz konusu olunca: idaresi altındakilerin hak ve menfaatlerinin korunması, adaletin sağlanması, refahın yaygınlaştırılması, herkesin lâyık olduğu yere getirilmesi, halkın huzur ve güvenliğinin sağlanması gibi hususlar akla gelirdi.[7]

İlim ve Fikir Adamlarının Görüşlerine Önem Verilmesi

Kuruluş sürecinde o günkü siyasî literatürde "devletin bünyesinin gücü" diye nitelendirilen âlimlerle, faziletli kişilerle, kemal sahibi (olgun) şahsiyetlerle bir şekilde münasebet kurarak görüşlerine başvurmak, temel anlayışlardan birini oluşturuyordu. Dolayısıyla devleti kuranlar, hükûmet, siyaset ve din işlerinin yerli yerinde yürümesine katkılarını ve desteklerini alabilmek için bu gibi şahıslardan eğitim-öğretim işlerinde büyük ölçüde yararlanıyorlardı. Meselâ bir âlim olarak Dursun Fakih (ö. 1326'dan sonra) Şeyh Edebâli'nin (ö. 1326) damadı olup, kurulmakta olan devletin ilk kadısı sayılır. O dönemlerde istiklâl ve hükümranlığın işareti olarak algılanan ilk hutbeyi okuyanın da o olduğu kabul edilir.[8] Orhan Gâzi, İznik'te 1330'da kendi adıyla anılan Orhaniye Medresesine Davûd-i Kayserî (ö.1350)'yi müderris tayin etmiştir. Kuruluş döneminde iktidarda bulunan Osmanlı yöneticilerinin yaptırdıkları mabedin yanına bir de medrese/okul yaptırdıkları, oralarda ilim adamlarını görevlendirdikleri, öğrenci yetiştirmeye önem verdikleri de bir gerçektir.

Osman Gâzi'nin, oğlu Orhan Gâzi'ye vasiyetinde yer alan bazı ifadeler o dönemde âlim-fâzıl kişilere önem verilmesinin öne çıkarılması bakımından ilginç sayılır. Nitekim o, vasiyetin bir yerinde "Bilmediğini âlimlerden sorup öğrenmesini, nerede âlim bir kişi

4 *a. g. Kaynaklar*.
5 Bu tür bazı menkıbevî anlatımlar için bkz. Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr,* II, 266; Taşköprüzâde Mehmed Kemâlüddin, "*a.g.e.", s.* 16 vd; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri,* (Vakıflar Dergisi, II, s. 297-387'den ayrı baskı), s. 18-22.
6 Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarîh-i Atâ*, I, 9 vd.
7 Örnekler için bkz. Âşıkpaşazâde, "a.g.e.", s. 16, 25; *Tacü't-Tevârih*, I, 26; *Solakzâde Tarihi*, I, 66.
8 Âşıkpaşazâde, *Tevarîh-i Âl-i Osman,* s. 18; Nişancı Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı,* s. 104; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi,* s. 124. Bu anlamda ilk Cuma hutbesinin Karacahisar'da, bayram hutbesinin ise Eskişehir'de okunduğu söylenir.

duyarsa onunla ilişki kurmasını, ona ihsanda bulunmasını, ondan yararlanmakta istekli davranmasını, ülkede bilginlerin, erdemli kişilerin, bilgelerin çoğalmasına imkân verecek programların uygulanmasını" oğluna hatırlatıyordu.

Anadolu Erenleri-Anadolu Gâzileri-Anadolu Ahîleri-Anadolu Bacılarının Güçlerini Osmanlı Çevresinde Birleştirmeleri

Yöneticilerin âlimlere, erdemli kişilere, erenlere, besledikleri saygı doğrultusunda bu niteliklere sahip olanların Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma döneminde uç bölgelerine ve bilhassa Gâzi Beyliğe doğru akın ettikleri belgelerle kayıt altına alınmıştır. Âşıkpaşazâde bunların "Anadolu erenleri, Anadolu Gâzileri, Anadolu ahîleri ve Anadolu bacıları" olmak üzere dört grup olduğunu söyler. Bursalı İsmail Beliğ de "Güldeste-i Riyâz-ı İrfan" adlı meşhur eserinde Horasan erenlerinden 40 tanesinin adını verdikten sonra Bursa fethinde bunların sanıldığından daha etkili görev yaptıklarını belirtir.[9]

Orhan Gâzi'nin erenlerden Baba Sultan'la görüşmesi, kuruluş döneminde erdem sahibi bilginlere verilen önemi gösterir. Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gâzi Uludağ eteklerinde bugünkü İnegöl'e doğru uzanan bölgede birtakım bilge, şeyh ve dervişlerin yerleşmiş olduğunu biliyordu. Ama bunlar kimdi? Nice insanlardı? Ne yaparlardı? Aralarında ülke için, din ve devlet için zararlı düşüncelere sahip olanlar da var mıydı? İşte bunları anlamak için Turgut Alp başkanlığında bir komisyonu bölgeyi teftiş ve denetlemek için görevlendirdi. Turgut Alp bu görevi yapıp döndükten sonra Orhan Gâzi'ye bir rapor sundu. Bu raporda Geyikli Baba diye bir zatın adı geçiyordu. O zatla ilgili olarak Turgut Alp'ten ilave bilgi aldı. Bunun sonunda o zatla tanışma, onun sohbetine katılma isteği uyandı ve haber gönderdi: "- Ya gelsin, ya geleyim!" Geyikli Baba cevap yolladı: "-Ne gelsin? Ne geleyim? Dervişler göz ehlidirler, gözetirler, zamanı gelince gelirler." Bir süre sonra Geyikli Baba elinde bir çınar fidanı ile geldi. Bursa'da Bey Sarayı girişi yanına besmele ile dikti, kurulmakta olan devletin çınar gibi güçlü-kuvvetli olması için dua etti ve dönüp yurduna gitti. Orhan Gâzi bu kadarla yetinmedi. Bu sefer kendisi iade-i ziyarette bulundu. Bugün Bursa-İnegöl yolu üzerinde Uludağ eteklerindeki Baba Sultan köyüne gitti, o zatı ziyaret etti, sohbetini dinledi, bundan mutluluk duydu ve ona İnegöl taraflarını mülk olarak vermek istedi. Derviş mülk derdinde değildi. Orhan'a, o mülkle Allah'ın kullarına yararlı hizmetler yapmasını hatırlattı. Ama Orhan Gâzi, teşekkür ve minnet ifadesi olarak dervişe bir şey vermekte ısrarlıydı. Bunu hisseden derviş, "Şu karşıki tepecikten beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun!" diyerek Orhan'ın gönlünü aldı.[10] Geyikli Baba vefat edince Sultan, üzerine bir türbe, yanına da cami ve tekke/zaviye yaptırdı, Şu anda burası "Baba Sultan Köyü" olarak bilinir ve her yıl yaz aylarında kalabalık halk kitlelerinin katıldığı geleneksel bir merasimle bu hatıra yâd edilir, Kur'an okunur, sohbet ve dua yapılır.

Devlete Samimiyetle Hizmet Eden Şahsiyetlere İlgi Gösterilmesi

Kuruluş devrinde sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak dine, devlete, millete hizmet eden ve ülke çıkarlarını her menfaatin üstünde tutan sadakat sahibi kamu çalışanlarıyla, devletin üst kademe yöneticileriyle, ordu mensuplarıyla yakinen ilgilenildiği, ihtiyaçlarının karşılandığı, bu anlayışın hizmet süreleri sona erdikten sonra da devam ettiği, hatta ince bir vefa eseri olarak böylelerinin öldükten sonra geride bıraktıkları aile fertleriyle de ilgilenildiği, bilinen bir gerçektir.

9 Bkz. İsmail Beliğ, *Güldeste,* s. 16; Mustafa Kara, Din Hayat Sanat Açısından *Tekkeler ve Zaviyeler,* s. 105-119; Osman Çetin, "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahîler", (Osman Gâzi ve Dönemi),* s. 105-115.

10 Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 46; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri,* s. 27-28; Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, XIV, 45-47; Mustafa Kara, *a.g.e.,* s. 105-119; Osman Çetin, *a.g. tebliğ,* a.g.e., s. 105-115.

Hayır-Hasenat Amaçlı Kuruluşların-Vakıfların Erken Dönemde Ortaya Çıkışı

Kuruluş devrinde erken denilebilecek bir zamanda sosyal içerikli, hayır-hasenat gayeli kurumların oluşmaya başladığı da dikkati çekmektedir. Ünlü gezgin İbn Batuta'nın Seyahatname'sinde Anadolu'nun her şehir, kasaba ve hatta köyünde ahî tekkelerinin bulunduğu -bizzat konuk olduğu yerler sıralanarak- ifade ediliyor. Bu zat Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'yu gezmiş, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop'a uğramış, buralarda "Ahiyetü'l-Fityan: Kardeş yiğitler" denilen zümrelerin tekkelerinde misafir olmuştur. İbn Batuta, Bursa'da yolcuların konuk olabileceği, üç gün süreyle istirahat edebileceği bir misafirhanenin varlığından bahseder. Kendisinin ise Ahî Şemseddin'in zaviyesinde kaldığını söyler. Orada misafir iken aşure günleri (10 Muharrem) geldiğinde o akşam şehrin ileri gelenleriyle birlikte zaviyede iftar edildiğini, geceleyin hafızların Kur'an okuduğunu, din âlimlerinin de sohbet ettiğini ve gecenin manen çok verimli geçtiğini söyler. Ahî zaviyelerinde misafir eksik olmaz, yabancılar garip kalmazdı. Töreleri gereği konukların hakları korunur, ahî zaviyelerindeki yolculara kimse haksızlık yapamazdı. Böylece ahîler sefer anında birer asker olarak fetihlere katılırken, diğer zamanlarda yolcularla, gariplerle, kimsesizlerle ilgilenip, haksızlıkları önleyerek sanki iç güvenlik örgütleri gibi hareket ederler ve sosyal hayatın gelişmesine ciddi katkı sağlarlardı.

İmaretler kurup, vakıflar tesis ederek yoksul, yolcu ve garipleri gözetmek, bu yolla sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı güçlendirmek, millî birliği pekiştirmek, kuruluş devri devlet anlayışının önemli unsurları arasında idi. İlk devir kaynaklarında bu konuda yer alan bazı bilgiler bize ışık tutmakta ve kuruluş devri yöneticilerindeki topluma dönük hizmet şuuru hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre, "yemek pişirip yoksullara yedirmek, fakirleri giydirip dul hanımlara sadaka vermek, misafirhanelerin-imaretlerin kandillerini yakıp kimsesizlere çorba ikram etmek, imaret ve zaviyeler gibi gelip geçene yararı dokunacak hizmet gruplarına binalar yaparak destek vermek, cuma günleri cuma namazından sonra halka akça (para) dağıtmak, şerbet vermek..." ilk devir Osmanlı devlet adamlarının toplum hayatını dengede tutabilmek için sık sık yapageldikleri şeylerin başında geliyordu.[11]

Sahip olduğu maddî imkânları hayır-hasenat yoluyla halka paylaşmak anlayışının bir sonucu olarak Osmanlı'larda devlet başkanı düzeyinde görülen ilk vakıf kurucusu Orhan Gâzi'dir. Bu cümleden olarak Orhan Gâzi, İznik'te kurduğu ilk Osmanlı medresesine gelir getirecek gayrimenkuller de vakfetmiştir. Aynı şekilde başta Bursa olmak üzere diğer yerleşim alanlarında mabetler, okullar (medreseler) ve çeşitli hayır kurumları imaretler, aşevleri kurmuş, bunların îmârı ve fonksiyonlarını yerli yerince îfası için gelir sağlayıcı vakıflar tesis etmiştir. Orhan Gâzi ile başlayan bu anlayış diğer sultanlarla daha da güçlenerek sürüp gitmiştir. Bu vakıflar, giderek devlet üst yönetimindeki görevlilerden halka intikal etmiştir. Böylece, o günlerde ve istikbalde dinî hizmetlerin îfası için yapılacak camiler, sağlık hizmetlerinin îfası için yapılacak hastaneler, eğitim-öğretim hizmetlerinin îfası için yapılacak medreseler (okullar-yurtlar), sosyal hizmetlerin îfası için yapılacak yol, çeşme, köprü ve benzeri hayır eserlerinin önü açılmıştır. Bu temel üzerinde ileride gelişecek olan hizmet amaçlı bazı ilginç vakıf türlerinden hareketle kamu yararına hayır gayesiyle hizmet verme anlayışının çok ince ve ileri noktalara ulaştığını söylemek mümkündür. Bizi böyle bir kanaate götürecek bazı ilgi çekici örnekler şöyle sıralanabilir:

11 Bkz. Neşrî, *Cihannüma*, I, 42, 195,196.

"Dul kadın ve kimsesiz çocuklar için bakım evleri açmak, öksüz bebeklere süt anne tutmak, bayramlarda çocukları sevindirmek için top atmak, halkın alışverişte kandırılmaması için çarşı ve pazarlara ölçü ve tartı aleti koymak, hizmetçilerin efendileri (patronları) tarafından azarlanmalarını önlemek için kırdıkları eşyayı tazmin etmek (bedelini ödemek), yoksul kızlara çeyiz hazırlayıp düğünlerini yapmak, hapishanelerdeki mahkumlara yardım etmek, çalışamaz duruma düşmüş yaşlı ve sakat sanat ve meslek erbabı için yardım sandıkları kurmak, halk için faydalı kitaplar yazdırıp parasız dağıtmak, kışın et fiyatlarının artışını önlemek için tedbirler almak (koyunlar için ıslahhaneler veya ıslah edilmiş koyunlar için koyunhaneler oluşturmak), hatim, cüz, aşır, mevlid ve Buharî okutmak, yemek yedirmek, fakirlere odun-kömür almak, sıcak günlerde halka su ve şerbet dağıtmak, çocuk bahçeleri hazırlamak, çocuk kitapları almak, kütüphane kurmak, yetimlere aylık bağlamak, askeri donatmak, kışın geçit vermez dağ başlarına ve vadilere sığınak yapmak, yollarda halkı rahatsız edici sağlığa zararlı şeyleri kül veya sönmüş kireç tozu gibi maddelerle örtmek, temizlemek, kış aylarında kuşların beslenmesi, hasta leyleklerin tedavisi, kışın yokuşlarda ve ıssız sokaklarda geceleyin rahat yürünmesi için aydınlatma tertibatı, deniz fenerleri, divitlerine mürekkep bulamayan öğrenci ve diğer ilim yolcuları için mürekkep temini, oyuncak bulamadığı için çocuklarla oynayamayan ihtiyaçlı küçüklere oyuncak sağlanması, su ve su yollarının bakımı, yurt hizmetleri (medreseler ve onlara bağlı olarak iki öğrenciye bir oda tarzında yatakhaneler), bazı vakıflarda mühtediler için ayrılmış mühtedi fonu, vakıf-sadaka taşları, imaretlerin önünde "buyurun efendim" diye yoksul açları çorba içmek için içeriye davetle görevlendiren, çeşmelerdeki su taşlarını yıkayıp temizlemek gayesini güden vakıflar, yaşlı-kimsesiz hanımlara dolgun ücretli hafif iş temini vakıfları (temiz yün verip ipe dönüştürmeleri vb.), yazın şehirlerde zararlı haşeratla mücadele gayesini güden vakıflar..."[12]

Yönetimi Paylaşanlarla Dayanışma

Kuruluş döneminde devleti kuranların, çevresindeki Beylerle, gazâ, sefer ve fetihlerde birlikte bulundukları silâh arkadaşlarıyla, diğer idarî kadro ile (bürokratlarla) ilim adamlarıyla, din hizmetinde bulunan şahsiyetlerle ve halkla dayanışma içinde oldukları dikkat çekmektedir. Bu ilişkiler zaman zaman îsar, ihsan ve feragat boyutuna ulaşıyordu. Osman Gâzi vefat ettiğinde oğlu Alaaddin Gâzi'nin feragat ederek devletin başına kardeşi Orhan'ı emanet etmesi, bunun ilginç örneklerinden biri olarak kaydedilir.[13]

Hanedan Mensuplarının Fedakârlığı

Kuruluş döneminde bölgenin şartları gereği siyasî-askerî alanda ciddi bir hareketlilik söz konusu idi. Yönetimin birinci dereceden yakınları dahi gerekirse düşmanla savaşlarda en ön saflarda bulunuyorlar, gâzi oluyorlar, şehit düşüyorlardı. Bayhoca (ö. 1284), Savcı Bey (ö. 1285) ve Süleyman Paşa (ö. 1359) bu yolda şehit düşmüş hanedana mensup yüksek rütbeli subaylardan bazılarıdır.

Gâzi Devlet Anlayışı

Özellikle devletin, Gayrimüslim düşmanlarına karşı askerî alanda yürüttüğü bu hamleci yapısından dolayı o devirde Osmanlı Devleti'ne "Gâzi Devlet" unvanı verilmişti. Bunun temeli, Ertuğrul Gâzi'nin, "Küffar-ı hâksâra gazâ niyetine bu diyara geldik"[14] sözüyle atılmış, devletin iki kurucusu olan Osman ve Orhan'a da "Gâzi Unvanı" verilmişti. Neşrî Tarihi'nde denildiği gibi, "... Onlar diğerleri gibi mü'minlerin ülkelerine değil, küffar

12 Ayrıntılı bilgi için ve ileride gelişecek bazı ilginç vakıf türleri ile ilgili olarak bkz. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi,* s. 183-197; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996; Bahâeddin Yediyıldız, *Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri*, Ankara 1988.

13 Bu konuda yapılan istişarenin tamamı için bkz.; Âşıkpaşazâde, "*a.g.e.*", s. 37.

14 Nişancı Mehmed Paşa, *Tarîh-i Nişancı*, s. 103.

üzerine cihad eylediklerinden hakikaten bu unvan, yaptıklarına uygun düştü...” [15]

Ünlü tarihçi Osman Turan’ın konu ile ilgili bir değerlendirmesi şöyledir:

“Osman Gâzi, daha ilk günlerde Şeyh Edebâli, Dursun Fakih gibi din adamları ile işe başlıyor; mutasavvıflar, şeyhler, Türkmen Baba’ları artık Osman Beyliği ile Cihad yolunda birleşiyor ve Gâzi Beylik sür’atle yükseliyordu. Bursa henüz alınmadan önce civarı, evliyanın ve Türkmen Baba’larının zaviye ve türbeleriyle dolarak askerî işgalden önce manevî fetih hazırlanmış ve Osmanlı ilerleyişi hemen her yerde bu metoda göre gerçekleşmişti. Böylece Türkistan’da başlayan, Selçuklular ve Danişmendlilerle Anadolu’da gelişen cihad ruhu Bursa’da temerküz etmiş; Osmanlılar en imanlı ve hararetli bir gâzi devleti olmuş ve dayanılmaz bir kudret halinde yükselmiştir.”[16]

Türk Beylikleriyle İyi İlişkiler Kurulması

Kuruluş safhasında devleti yönetenler, diğer Türk Beylikleriyle iyi ilişkiler kurmaya dikkat ediyorlardı. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlıların ilk devir askerî seferleri genellikle Bizans tekfurlarına karşı olmuştur. Onların Türk Beyliklerine karşı stratejileri, aynı soydan, aynı dinden olan kardeşleriyle bütünleşmek, Anadolu’da Türk-İslâm birliğini yeniden tesis etmek tarzında olmuştur. Ne var ki, Karaman Beyliği gibi bazı Beylikler bu anlayışa aykırı tutum izlemişlerdir. Meselâ I. Murad, Rumeli Seferinden Edirne’ye döndüğünde Karamanoğlu Alaaddin Bey’in Osmanlı ülkesine saldırdığını duyunca çok üzülmüştür. Bu gelişme üzerine şöyle bir yorum yaptığı kaynaklarda yer alır: “Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün. Ben din gayretiyle Allah yolunda bir ay yol alarak kâfirler içine girdim, gaza için gece gündüz çaba gösterdim, bu uğurda çok sıkıntı çektim, nice belâlarla karşı karşıya geldim. Hâlbuki o gelip Müslüman ülkesini yağmaladı. Ey Gâziler! Ben nasıl cihâdı bırakıp da Müslümanlara kılıç çekeyim?”[17]

Gayrimüslimlerin Haklarına Saygı Gösterilmesi

Kuruluş devri Osmanlı yönetiminde gayrimüslim hakları duyarlı bir anlayışla yürütülüyor; can ve mal güvenliği ile inanç ve vicdan özgürlüğü konusunda herhangi bir problem yaşanmıyordu. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak kuruluş devrinde Eskişehir, Karacahisar ve Bilecik pazarlarında öyle bir güvenlik sağlanmıştı ki gayrimüslim kadınları bile huzur içinde pazar yerlerine gidiyorlar, ticaretle uğraşıyorlar, alış-veriş yapıyorlar ve Osman Gâzi için “Bu Türk bizimle doğruluk eder”[18] diyorlardı. Yine kaynaklarda ortaklaşa bildirildiğine göre İznik kuşatmasının devam ettiği günlerde daha önce Osmanlı yönetimine geçmiş gayrimüslimler kaleye gelerek soydaş ve dindaşlarına Türklerin şefkat, merhamet ve adaletini hatırlatıyorlar, kendilerinin din ve vicdan hürriyetine ve her türlü güvenceye sahip olduklarını belirtiyorlardı.[19]Dolayısıyla gerek Bursa gerekse İznik fethinden sonra gayrimüslimlere yapılan adilâne muamele bir tarihçimizin tavsifiyle, “Ortaçağ Avrupasının bağnazlığına karşı Türk’lerin, esasında İstanbul’un fethiyle başladığı söylenen yeniçağı daha o zamanda yaşadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.”[20]

Kaynaklarda altı çizilen bir başka örnek, Gâzi Süleyman Paşa ve babası Orhan Gâzi’nin, 1355’lerde Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik Başpiskoposu Gregory Palamas’a bir esir muamelesi değil, din adamı muamelesi yapmalarıdır. Nitekim kendisine sağlanan serbest

15 Neşrî, *Cihannüma,* I, 53.
16 Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 653;* Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, *Bursa’da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, 2. Baskı, s. 40-50.
17 Neşrî, *Cihannümâ*, I, 217; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 655 vd. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi,* II, 334.
18 Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 11; Neşrî, *Cihannümâ*, I, 89.
19 İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 119 vd.
20 Yusuf Halaçoğlu, *“Tarihî Kaynaklara Göre Osman Gâzi’nin Şahsiyeti*”, (Osman Gâzi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri), s. 48-49.

düşünce ortamından fevkalâde etkilenen Başpiskopos, yazmış olduğu mektuplarda "Türk yönetimi altındaki Hıristiyanları tam bir serbestlik içinde gördüğünü" ifade eder.[21]

Gibbons ise, bu serbestliği ısrarla belirterek: "İster siyaset, ister insanlık, isterse başka bir amaçla olsun şu bir gerçektir ki, Osmanlılar yeni zaman içinde devletlerini kurarken, toplumlarını oluştururken din hürriyeti ilkesini temel taşı edinmiş ilk millettir" diyor.[22]

Gayrimüslim'lerle kurulan iyi ilişkilerin olumlu yansımaları Balkanlarda da aynı şekilde olmuştur. Halil İnalcık Hoca "Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesîkalar" adlı çalışmasının "XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri" başlığı altında bu konuya ayrıntılı olarak değinir.[23] İnalcık Hoca bu eserinde "Osmanlı Devleti'nin din hususundaki müsamahakâr siyaseti"nin altını çizdikten sonra N. İorga'dan naklen şu tespitini aktarır: "Bir asır içinde yerlerini Osmanlı İmparatorluğu'na terk eden Balkan Hıristiyan devletleri, umumiyetle sanıldığı gibi, Hıristiyan dinini yok etmek isteyen mutaassıp bir düşmanın sebep olduğu dinî bir katastrofla ortadan kaldırılmış değildirler…" Hoca'nın bu konuda P. Wittek'e atfen yaptığı bir tespit de şöyledir: "Osmanlı Devleti'nin Uç-Gâzi devleti karakteri ve uç kültürü, Osmanlıları fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yakınlaştırmış, bu durum, kaynaşmayı kolaylaştırmıştır". Keza İnalcık Hoca Balkanlarda da "geniş zihniyetli bir idarî anlayışın oluşmasında ulemanın nüfuz ve etkinliklerinin önemli bir tesir icra ettiği"nden bahseder.[24]

Cevdet Paşa'dan Mühim Bir Alıntı

Bildiriyi ünlü hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın "Tarîh-i Cevdet" adlı meşhur eserinin giriş kısmından devletin kuruluş dönemi dinamiklerine ışık tutan bir alıntı ile tamamlıyorum:

- Her hususta Allah'a ve Peygamber'e bağlılık, Kitap ve Sünnet'e (Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarına) saygı, önemli işlerde bilip-anlayanlara danışma (istişare), herkese makam ve rütbelerine göre hak ettiğini vermek, İslâm dininin direklerine benzetilen âlimlere hürmet, "İnsanların hayırlısı insanlara yararlı olandır" anlayışıyla yürümek, "Allah'ın emrini yüceltme, yaratıklarına şefkat" esasıyla hareket etmek, idarî münasebetlerde feragat, nefsinin tutkularını dizginleyebilmek, yapılanı en güzel biçimde yapabilme gayreti gütmek (feragat, îsar, ihsan), teşkilât ve kurumlaşmada ciddiyet, sosyal adaletin sağlanması için imâret ve vakıflar kurmak, Allah'ın adını yüceltmek (i'lây-ı kelimetullâh) uğrunda cihâd, daha önce ortaya çıkmış bid'at, hurafe, aşırılık ve taassupları kaldırarak sade, samimi ve ölçülü dindarlık, tam bir adaletle icraat..."[25]

Sonuç

Sonuç olarak söz konusu temel dinamikler, tarih felsefesi ve sosyal tarihçilik alanında kendini yetiştirmiş mütefekkirler, tarih felsefesi, siyaset sosyolojisi ve sosyal psikoloji mütehassısları tarafından günümüz gelişmeleri dikkate alınarak analiz yapılabildiği takdirde:

- Her gün biraz daha büyüme yolunda ciddî adımlar atan Türkiye'nin kültürel ve düşünce hayatına tarih sayfalarından yararlı ilkeler kazandırılabilir.

- İnsanımızdaki girişimcilik ruhunun gereği gibi canlanabilmesi hususunda cesaretlendirici ve ümit verici tespitlere ulaşılabilir.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 182.
22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 184'ten naklen.
23 Bkz. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesîkalar*, s. 137-184.
24 Halil İnalcık, "*a.g.e.*", s.135, 139, 140, 183, 184.
25 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarîh-i Cevdet, I, 34.*

- Tarihî büyüklüğümüzün Türkiye Cumhuriyeti'nde günümüz şartlarında tekrarlanabilme arzusu, toplumda bir tarih şuuru olarak ortaya çıkabilir.

- Toplumsal uzlaşma ve millî dayanışmaya önemli katkı sağlanabilir. İctimaî mutabakat ve millî tesânüdün ülkede huzurun olmazsa olmazı sayılan istikrarın temininde ve sürekliliğinde sanılandan daha çok etkiye sahip olduğu gerçeğine ulaşılabilir.

- Siyasî iktidarı oluşturan Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin icraatına tarih sayfalarından ışık tutulabilir. Yönetme sorumluluğunu emâneten yüklenmiş olanların görevlerini yürütürken dikkat edeceği esaslar hakkında örneklemeler yapılabilir.

- Ortaya konulan tarihî belgelerle bazı problemleri çözme konusunda devlet adamlarımızın fikir yürütmesine ışık tutulabilir.

Saygılarımla

KAYNAKÇA

Abdülkadir, *Bursa Tarihi*, Bursa, 1327.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Derseâdet, 1309.

Algül, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul, 1982.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1996.

Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332.

Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1975.

Barkan, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*,Hamle Yayın Dağıtım, İstanbul, ts.

Beliğ, Bursalı İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*, Bursa, 1287.

Çetin, Osman, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler", *Osman Gâzi ve Dönemi-Sempozyum Sonuç Bildirileri*, Bursa, 1996, s. 105-115.

Danişmend, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971.

Göyünç, Nejat, *Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Bazı Düşünceler*, Ankara, 1973.

Halacoğlu, Yusuf, "Tarihî Kaynaklara Göre Osman Gâzi'nin Şahsiyeti", *Osman Gâzi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri*, Bursa, 1996, s. 48.

Hayrullah Efendi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, İstanbul, 1273.

İbn Bututa, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, (hzr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1971.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1977.

Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1991.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. bsm., Ankara, 1972.

Müneccimbaşı, Derviş Ahmed Efendi, *Müneccimbaşı Tarihi, (mtc. Nedim Efendi)*, İstanbul, 1285.

Neşrî, Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, hzr. F. Reşit Unat - M. Altay Köymen, Ankara, 1949.

Nişancı, Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı*, İstanbul, 1279.

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, hzr. Atsız, İstanbul, ts.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995.

Rey, Ekrem Reşid, *Ebedi Bursa*, Bursa, 1948.

Solakzâde, Mehmed Efendi, *Solakzâde Tarihi*,İstanbul, 1297.

Tanpınar, A. Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul, 1969.

Taşköprizâde, M. Kemâlüddin, *Tarih-i Sâf-Tuhfetü'l-Ahbâb*, İstanbul, 1287.

Tayyarzâde, Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul, 1293.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972.

Yediyıldız, Bahâeddin, *Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri*, Ankara, 1988.

KOCAELİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMLİ BİR KAYNAK: DERDEST DEFTERLERİ

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ*

Giriş

1337'lerde Osmanlı egemenliğine geçen Kocaeli (İzmit), Orhan Bey zamanında İzmit merkez olmak üzere bir sancak statüsüne kavuşmuştur. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur istilasının bölgede yaşanması İzmit'in yağmalanmasına yol açmış, bu durum ancak I. Mehmed (Çelebi) zamanında düzeltilmiş ve şehir imar görmüştür. Osmanlı döneminde şehri önemli kılan hususlardan biri, İstanbul'dan Anadolu'ya giden karayolunun önemli duraklarından biri olmasıdır. Bu durum, şehrin Osmanlı ordusunun önemli menzillerden biri olmasına sebep olmuştur. Bu menzilin ziyaretçileri arasında olan seyyâhların da ifadesiyle Kocaeli, sahip olduğu bitki örtüsünden dolayı ilgiye mazhar olmuş ve "*ağaç denizi*" olarak adlandırılmıştır. Bu tanımlamada İzmit ve çevresinin güney ve güneydoğusundaki ormanlarının büyük payı vardır. Sadece ormanlarıyla değil, limanı sebebiyle de 16. ve 17.yüzyıllar boyunca daima önemli bir mevkide olan Kocaeli'nin[1] tarihi hakkında bilgi veren önemli kaynaklar arasında bölgeye ait seyahatnâmelerin yanı sıra tahrir, avârız ve nüfus defterlerinin önemli bir yer teşkil ettiği bilinmektedir[2]. Ancak bu çalışmada tarih araştırmalarında pek kullanılmayan ve bölge tarihine dair önemli bir kaynak olan derdest defterleri üzerinde durulacaktır.

Derdest Defterleri Hakkında

Osmanlı timar düzeni açısından önemli bir defter serisi olan Derdest defterleri, özelde timar gelirlerinin kimlerin tasarrufunda olduğunun gösteren defterlerdir. Bu defter türünün tutulmasının en önemli sebebi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren istisnai hâller dışında yeni tahrirlerin yapılmamasıdır. Bu durum, timar sisteminin kontrolünü güçleştirmiş, dolayısıyla timar gelirlerini oluşturan yerlerin kimin elinde olduğunu bilinmesi için derdest defterleri tutulmuştur. Böylece timara dair yapılan değişiklikler de kontrol edilebilmiştir[3].

Bu defterlerde genel hatlarıyla söylemek gerekirse; timar türleri, timar gelirlerini oluşturan yerler ve gelirleri, dirlik sahiplerinin adları, meslekleri/nitelikleri, sahip oldukları hisse sayısı, berat tarihleri ve hattâ o dönemin şartlarına göre fotoğrafik görünüşleri

* Doç.Dr.,Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: eozunlu@hacettepe.edu.tr.

1 İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, c.23, s. 536-538.

2 Bostan, "İzmit", s. 538.

3 Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII.Yüzyıllar)*, TTK yay., Ankara 2014, s. 33.; Ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000), s. 225.

(resimleri) bulunmaktaydı[4]. Daha önce farklı bölgelere ait derdest defterleri üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalarda bu defter türünün önemini vurgulamıştık[5]. Bu çalışmada ise yine bu defterleri kullanmak suretiyle bir nebze de olsa Kocaeli (İzmit) tarihine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Bu minvâlde çalışmada Kocaeli'ye ait iki derdest kullanılmıştır. Her iki defter de Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nde Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bu defterlerden biri, yeni numarası 524, eski numarası 249/381 olan ve içerisinde sadece Kocaeli'ne ait kayıtların yer aldığı defterdir[6]. Defterin içerisinde İznikmid, Kandıra, Genivize, Şili, Yalakâbâd, Ada, İznik ve Yoros'a ait kayıtlar bulunmaktadır. Defter, 40 varaktan oluşmakta olup, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısına ait berat tarihlerini ihtiva etmektedir.

Bir diğer defter ise yeni numarası 525 ve eski numarası 250/414 olan derdest defteridir[7]. Söz konusu bu defterin içinde Kocaeli'nin yanısıra Gelibolu, Sığla, Biga, Kütahya, Sultanönü, Aydın, Saruhan, Karahisar-ı Sahib, Kastamonu, Teke ve Alaiyye'ye ait kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlardan bir kısmının mensûhât[8] olduğu ifade edilmiştir. Bu defterde Kocaeli'ye ait olan beratların tarihleri, 17. yüzyılın sonlarına (H.1088-1099/M.1677-1687) aittir.

Çalışmada Kocaeli'ye dair kayıtlar bilgisayar ortamında excel programına aktarılmış ve buradan elde edilen veriler ışığında sorgulamalar yapılmak suretiyle bir takım tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Araştırmada daha önce Ayntâb ve Vılçıtrın sancakları için yaptığımız metodolojik yöntem uygulanmıştır.

Derdest Defterlerinin Kocaeli Tarihi Açısından Önemi

Defterlerde dikkati çeken en önemli husus, idari birimler ve yerleşim yerleridir. Bu yönüyle derdest defterleri, Osmanlı iskân tarihini aydınlatmak bakımından oldukça önem arz etmektedir. Özellikle bu defter grubunun 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanması, yerleşim birimlerinin mevcudiyetini ve sürekliliğini takip etmek bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ancak bu defterlerde bir sancağa ait tüm yerleşim birimlerinin bulunamayacağını, sadece işlem gören yerleşim birimlerinin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Kocaeli'ye ait defterlerde yer alan yerleşim birimleri, hangi nahiyeye tabi ise o nahiyenin başlığı altında sıralanmıştır. Bu minvâlde hem 524 nolu defterde hem de 525 numaralı defterde Kocaeli sancağının İznikmid, Kandırı, Genivize, Şili, Yalakâbâd, Ada, İznik ve Yoros nâhiyelerinden teşekkül ettiğini söylemek gerekir. Bu tasnif Kocaeli sancağının 16. yüzyıldaki idari taksimatına da denk düşmektedir[9].

524 nolu defterde İznikmid'e ait 11 köy, 1 mezra[10], Kandırı'ya tabi 51 köy[11], Genivize'ye tabi 13 köy, 1 çiftlik[12], Şili'ye tâbi 40 köy[13], Yalakâbâd'a tâbi 13 köy[14], Ada'ya tâbi 13 köy[15],

4 Afyoncu, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter:…", s. 221-229.

5 Emine Erdoğan Özünlü, "Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb (Antep) Derdest Defteri'nin Analizi", *Bilig*, Sayı:56 (Kış 2011), s. 235-248; Aynı yazar, "Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 7 (2011), s. 193-200.

6 Bu defter bundan sonra TKGM-KKA, DD-524 olarak kısaltılacaktır. Bu defter hakkında ayrıca bkz. *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, (Haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Mehmet Yıldırır), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2012, s. 193-194.

7 Bu defter bundan sonra TKGM-KKA, DD- 525 olarak kısaltılacaktır.

8 Mensûhât, yaya ve müsellem çiftlikleri kaldırıldıktan sonra bunlara ait çiftliklerin bu ad altında derya kalemine bağlanarak, Kaptanpaşa eyâletine tabi timar ve zeametlerle birlikte idare olunmasıdır. Bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 220.

9 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı,* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s. 222-223.

10 TKGM-KKA, DD- 524, v. 1b-2b.

11 TKGM-KKA, DD- 524, v. 2b-9a.

12 TKGM-KKA, DD- 524, v. 9b-10b.

13 TKGM-KKA, DD- 524, v. 11a-15b.

14 TKGM-KKA, DD- 524, v. 16a-17a.

15 TKGM-KKA, DD- 524, v. 17a-18a.

İznik'e tâbi 15 köy, 1 mezra[16] ve Yoros'a tâbi 10 köy[17] tespit edilmiştir[18]. 525 nolu defterde ise İznikmid'e tabi 15 köy[19], Kandırı'ya tâbi 47 köy[20], Genivize tâbi 20 köy[21], Şili'ye tâbi 42 köy[22], Yalakâbâd'a tâbi 15 köy[23], Ada'ya tâbi 8 köy[24], İznik'e tâbi 16 köy[25] ve Yoros'a tâbi 28 köy ve 6 mezra[26] tespit edilmiştir.

Derdest defterleri öncelikle tutulma amaçlarına binaen timar sistemi hakkında önemli veriler ihtiva etmektedir. Zira bu defterlerin timar icmal defterlerinden hareketle hazırlandığı bilinmektedir[27]. Derdest defterlerinde timar ve zeametler, ya nahiyelere göre ayrı ayrı ya da sancağın bütün zeametleri defterin baş kısmında verildikten sonra timarlar nahiyelere göre kaydedilmekteydi[28]. Derdest defterlerinde sadece timar ve zeametler bulunmakta, padişah, veziriazam, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerin tasarruflarında bulunan haslar kaydedilmemiştir[29]. İncelemiş olduğumuz defterlerde timar ve zeametler nahiyelere göre ayrı ayrı sıralanmıştır.

Defterlerde Kocaeli sancağında bulunan dirlik sahipleriyle ilgili verilerin bulunması dikkat çekici bir husustur. Özellikle 524 nolu defterde yer alan kayıtların 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanması, timar sisteminin önemini kaybetmesine rağmen hâlâ mevcudiyetini devam ettirdiğine dair önemli ipuçları vermektedir. 524 nolu deftere göre 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında toplam 127 (106 timar, 21 zeamet) dirlik sahibi Kocaeli'nde tespit edilmiştir. Bununla birlikte defterde 43 adet de mahlûl timar bulunmaktadır. 525 nolu defterde ise 122 adet timar, 15 adet zeamet olmak üzere toplam 137 dirlik sahibi bulunmaktadır. Dirlik sahiplerinin isimlerinin benzerliği, dirlik sahiplerini tespit etmeyi güçleştirse de daha önce incelediğimiz defterlerde olduğu gibi Kocaeli'ne ait derdest defterlerinde de dirlik sahiplerinin eşkâllerine dair veriler (boy uzunluğu, göz rengi, kaş yapısı), berat tarihleri ve hisse sayıları nispeten bir ayrım yapmayı mümkün kılmaktadır.

Bu noktada dirlik sahiplerinin fiziksel özelliklerine (boy uzunluğu, göz rengi ve kaş yapısı) değinmekte yarar vardır. Bu durum derdest defterlerini de ilginç kılmaktadır. Zira daha önce incelediğimiz defterlerde de vurguladığımız üzere bu özellik, XVII. yüzyıla ait defterlerde bulunmakta, XVIII. yüzyılın sonuna ait defterlerde ise sadece timar sahibinin ismi yer almaktadır[30]. 17.yüzılın sonlarına ait bir defter olan 525 tarihli defterde geçen fiziksel özellikler genellikle "*orta boy*, *ela göz* ve *açık kaş"* olarak ifade edilmiştir[31]. Bununla birlikte 525 no'lu defterde *"kara gözlü, kara kaşlı, çatık kaşlı, kumral kaşlı, uzun boylu, sarışın, esmer elli, buğday elli"* gibi farklı fiziksel özelliklere rastlandığı gibi[32] daha

16 TKGM-KKA, DD- 524, v. 18b-20a.
17 TKGM-KKA, DD- 524, v. 20a-20b.
18 Tespit edilen köylerin sayıları, 16. yüzyılın başlarında Kocaeli sancağında bulunan köy adetleri gözönünde bulundurulduğunda daha anlamlı olacaktır. Buna göre 1530'larda 430 timar, 100 vakıf köyü bulunmaktadır. Timar köyleri, Şili'de 99, Kandırı'da 96+1, Genevize'de 73+1, İznikmid'de 45+1, İznik'de 27+1, Yoros'da 27 ve Ada'da 22'dir. Bkz. Güneş, *Kocaeli Sancağı,* s. 55.
19 TKGM-KKA, DD- 525, v. 1b-2a.
20 TKGM-KKA, DD- 525, v. 2a-3a, 4a-5a.
21 TKGM-KKA, DD- 525, v. 2a-3a.
22 TKGM-KKA, DD- 525, v. 6a-8a.
23 TKGM-KKA, DD- 525, v. 8a-8b.
24 TKGM-KKA, DD- 525, v. 9a.
25 TKGM-KKA, DD- 525, v. 9b-10a.
26 TKGM-KKA, DD- 525, v. 10a-11b.
27 Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire,* s. 33.; Afyoncu, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter…, s. 225.
28 Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire,* s. 36.; Afyoncu, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter…, s. 227.
29 Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire,* s. 34.; Afyoncu, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter…, s. 225.
30 Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire,* s. 34.; Afyoncu, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter…, s. 226.
31 Başka bölgelere ait defterlerde de benzer fiziksel özellikler tespit edilmiştir. Bkz. TKGM-KKA-DD-Eski no:158/415, Yeni no:540-Maraş, v. 1b.; TKGM-KKA-DD- Eski no:310/527, Yeni no:440-Ankara, v.3b, 4a.; TKGM-KKA-DD-Eski no:131/509, Yeni no:450-Bayburd, v. 3a, 3b, 4a.; TKGM-KKA-DD- Eski no:19/422, Yeni no:459-Bozok, v. 3a.; TKGM-KKA-DD-Eski no:9/217, Yeni no:511-Kastamonu, v.3a, 15b, 16a.; TKGM-KKA-DD-Eski no:390/489, Yeni no: 591-Vılçıtrın, v. 3b, 4b, 12a vd.; TKGM-KKA-DD- Eski no:143/493, Yeni no:448-Ayntâb, v. 2b.
32 TKGM-KKA, DD- 525, v. 3a, 4b, 8a, 8b vd.

belirgin ifadelere de rastlanmaktadır. "*Yüzün çiçek bozmuş yalın yüzlü Ahmed*"[33], "*yüzünde çiçek eseri olan Mahmud*" [34], "*ensesinde yarası olan Süleyman oğlu Mehmed*" [35] ifadeleri bunlardandır.

Yukarıda ifade ettiğimiz bilgilerin yanında defterlerden edinilecek en önemli verilerden bir diğeri de dirlik sahiplerinin kimliklerine dair verilerdir. Defterlerde "*serdâr-ı saray-ı 'atîk*"[36], "*müteferrika*"[37], "*çavuş*"[38],"el-Hac"[39], "*müteferrika-i memûrîn-i Galata Saray*" [40], "*merdûm-ı saray-ı Galata*"[41], "*Divân-ı Hümâyûn katiplerine*"[42], "*serdengeçdi*"[43] "*defterdâr*"[44], "*defterdâr katibi*"[45] olarak tanımlanan kimselere rastlamak mümkün olduğu gibi devlet erkânı ile ilgili bilgilere de ulaşmak mümkündür. Osmanlı veziriazâmı Melek Ahmed Paşa'nın oğlu İbrahim'i (zeamet sahibi)[46], ve Hasoda'nın mensuplarını (Hasan)[47] bu minvâlde değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bu veriler, Osmanlı ümerâsı ve devlet erkânına dair bilgi edinilmesi açısından da bu defter grubunu önemli kılmaktadır.

Bununla birlikte defterlerde küçük yaşta olan dirlik sahiplerine de rastlanılmaktadır. Bu dirlik sahipleri baba adları ile birlikte yazılmışlardır. Timarlı sipahilerin sağ iken küçük yaştaki oğlunun timar sahibi olması ihtimalinin çok düşük olduğu düşünülecek olursa[48] bu dirlik sahiplerinin babalarının öldüğü ve dolayısıyla dirliklerinin de küçük erkek çocuklarına kaldığını söylemek mümkündür. Zira timar ve zeamet sahibi öldüğü zaman erkek çocukları varsa dirliğinin onlara intikal etmesi bilinen bir durumdur[49]. Ancak sipahi öldüğü zaman bütün dirliği çocuğuna intikal etmez, ibtidadan tayin ediliyormuş gibi bir kısmı kendisine bırakılır, belirli bir orandan fazlası da devlete kalırdı[50]. Nicoara Beldiceanu'ya göre, bir oğulun babasının yerine geçebilmesi için, babasının öldüğü zaman en azından 12 yaşında ve dilekçesini 7 yıllık bir süre içinde beylerbeyine sunmuş olması şarttır[51]. Bu çocuklar, askerlik hizmeti göremeyecek kadar küçük iseler seferlere "cebeli" denen silahlı ve ücretli kimseler tutulup yollanırdı. 525 no'lu defterde rastlanılan ve yaşları 2[52], 3 ve 9[53] oldukları ifade edilen küçük yaştaki dirlik sahipleri olduğu gibi yaşı belirtilmeyen ancak küçük yaşta oldukları anlaşılan çocuklar da bulunmaktadır[54]. Bu çocuklar içerisinde kardeş olanlar dahi bulunmaktadır.

Defterlerde yer alan verilerin bir diğer önemli tarafı ise, timar sisteminin işleyişine dair bürokratik işlemler hakkında fikir vermesidir. Nitekim veriler, timar arazilerinin tahsisi hakkında önemli ipuçları içermektedir. Zira bilindiği üzere timar arazileri genellikle bütün

33 TKGM-KKA, DD- 525, v. 3a.
34 TKGM-KKA, DD- 525, v. 6a.
35 TKGM-KKA, DD- 525, v. 9b.
36 TKGM-KKA, DD- 524, v. 19a.
37 TKGM-KKA, DD- 524, v. 19a.
38 TKGM-KKA, DD- 524, v. 3a.
39 TKGM-KKA, DD- 524, v. 18a.
40 TKGM-KKA, DD- 525, v. 2a.
41 TKGM-KKA, DD- 525, v. 8b.
42 TKGM-KKA, DD- 525, v. 2b.
43 TKGM-KKA, DD- 525, v. 5b.
44 TKGM-KKA, DD- 525, v. 6a.
45 TKGM-KKA, DD- 525, v. 10b.
46 TKGM-KKA, DD- 525, v. 2a, 4b.; Melek Ahmed Paşa'nın oğlu İbrahim hakkında bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", DİA, c.29, s.44
47 TKGM-KKA, DD- 525, v. 5a, 9b.
48 Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s.906.
49 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî". *Belleten* XV (1951), s. 389.; Tayyib Gökbilgin, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile ilgili Fermanları". *Tarih Dergisi*, XVII/22 (1967), s. 35.
50 Ö. Lütfi Barkan, "Timar", *İA*., c. 12. s. 317.; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCF Dergisi* XIII/1-2 (1955), s. 46.
51 Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*. (çev. M. Ali Kılıçbay), Teori yay., Ankara 1985, s. 66-67.
52 TKGM-KKA, DD- 525, v. 1b.
53 TKGM-KKA, DD- 525, v. 5a.
54 TKGM-KKA, DD- 525, v. 10a.

halde bir kişiye verilmeyerek birkaç parça halinde birden fazla kişiye tevcih edilmekteydi ve bu durumun başlıca sebebi, Osmanlı timar düzeninde dirlik sahibinin denetim alanını genişletmek ve tek bir kişinin bir köyün tümüne hâkim olmasını engellemekti[55]. Bu husus, daha önce incelediğimiz diğer defter derdest defterlerinde olduğu gibi dirlik tasarruf eden kişinin kaydının üzerinde, onun dirliğini oluşturan hisse sayısını gösteren bir takım rakamların yazılmasından[56] ve aynı kişinin farklı timar arazilerinde olan dirliklerinin kaydedilmesinden anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kocaeli'ne dair incelemiş olduğumuz iki defter, 17. yüzyılın ikinci yarısında 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar öncelikle timar sisteminin bölgede uygulanışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Özellikle kayıtlarda yer alan veriler, bir timarlı sipahi tipolojisini ortaya koymaya yönelik bir takım verileri bize sunduğu gibi, onların isimleri ve kimliklerine dair bazı bilgileri de öğrenmemizi mümkün kılmaktadır. Nitekim defterler, bölgede fiili olarak görev yapan dirlik sahiplerinin yanı sıra merkezde görevli olup, ancak maaş karşılığı bölgedeki timar arazilerini tasarruf eden kimseler, özellikle de Osmanlı ümerâsı ve devlet erkânı hakkında fikir vermektedir. Bu çerçevede bu kişilerin isimlerinin, görevlerinin ve gelir miktarlarının yazılması söz konusu defterleri daha da kıymetli hâle getirmektedir. Bununla birlikte defterlerde yer alan idari veriler ve yerleşim yerleri de büyük bir öneme haizdir. Zira bu hususun Osmanlı iskân tarihi açısından oldukça önemli olduğunu daha önce ifade etmiştik. Temennimiz üzerinde çok fazla durulmayan bu kaynak grubunun önemine bu sempozyum vesilesiyle tekrar dikkat çekmektir.

55 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev.Ruşen Sezer, YKY Yay., İstanbul 2003, s. 122.; Ayrıca bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 130.

56 Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire,* s. 34-35.; Afyoncu, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter…", s. 226.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Ankara, *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü*, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi*, *Derdest Defterleri*:

Eski no:310/527, Yeni no:440-Ankara.

Eski no:143/493, Yeni no:448-Ayntâb.

Eski no:131/509, Yeni no:450-Bayburd.

Eski no:19/422, Yeni no:459-Bozok.

Eski no:9/217, Yeni no:511-Kastamonu.

Eski no:249/381, Yeni no:524-Kocaeli.

Eski no:250/414, Yeni no:525-Kocaeli.

Eski no:158/415, Yeni no:540-Maraş.

Eski no:390/489, Yeni no: 591-Vılçıtrın.

2. Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acun, Fatma, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s. 899-908.

Afyoncu, Erhan, "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000), s. 221-229.

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, TTK yay., Ankara 2014.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCF Dergisi* XIII/1-2 (1955), s. 27-51.

Barkan, Ö. Lütfi, "Timar". *İA*., c. 12. s. 286-333.

Beldiceanu, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*. (çev. M. Ali Kılıçbay), Teori Yay., Ankara 1985.

Bostan, İdris, "İzmit", *DİA*, c.23, s.536-541.

Erdoğan Özünlü, Emine, "Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb (Antep) Derdest Defteri'nin Analizi", *Bilig*, Sayı:56 (Kış 2011), s. 235-248.

Erdoğan Özünlü, Emine, "Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 7 (2011), s.193-200.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006.

Gökbilgin, Tayyib, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile ilgili Fermanları", *Tarih Dergisi*, XVII/22 (1967), s. 35-48.

Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY yay., İstanbul 2003.

Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu, (Haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Mehmet Yıldırır), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2012.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Melek Ahmed Paşa", *DİA*, c.29, s.42-44.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî". *Belleten* XV (1951), s. 381-399.

OSMANLI MENZİL TEŞKİLATI İÇERİSİNDE İZMİT MENZİLİ VE ÖNEMİ

Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI*

Sözlükte "inmek, konaklamak, misafir olmak" anlamındaki *nüzûl* kökünden türemiş olup çoğulu *menâzil*dir. Kelime anlamı itibariyle *ev, konak, bir günlük yol, mesafe, yollardaki konak yeri* manalarına gelmektedir[1]. Osmanlı Devleti'nde posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu yer manasında kullanılmıştır. Bu itibarla daha çok resmi haberleşmeyi sağlayan posta teşkilatını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra ulakların, postacıların bulunduğu yere *çaparhane* adı verilmekle beraber kelime Farsçada *postahane* karşılığında yer almıştır[2].

Ortaçağ İslam ve Türk devletlerinde berid, Moğollar ve İlhanlılar'da *yam* adı altında görülen haberleşme teşkilatı. Osmanlı Devleti'nde her ikisinden de faydalanılmak suretiyle tesis edilmiş olan menzil teşkilatı ile yürütülmüştür[3].

Devlet tarafından bir yerin menzil tayin edilebilmesi için normal zamanlarda ulakların sıkıntı çekmemesi ve seri haberleşmeyi önleyecek derecede iki menzil arasının birbirine uzak mesafede bulunmaması önemli rol oynardı. Ayrıca sefer esnasında ordunun dinlenmesi ve iaşe akışının kolayca yapılabilmesi, menzil noktalarının tespitinde belirleyici olurdu. Konaklama noktaları birbirine eşit uzaklıklarda olmayıp her bir menzil coğrafi şartlara, emniyetin ve menzil ihtiyaçlarının sağlanabileceği yerlere göre değişiklik arz ederdi[4].

Bu bağlamda ordunun sefer amacıyla konakladığı, hacıların ve seyahat amacıyla yola çıkanların geceyi geçirdikleri, ticari amaçla yapılan kervan ticareti sırasında mola verilen

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: zyagci@hotmail.com

1 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998, s. 617.

2 Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *TDVİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 159.

3 Osmanlı Menzil Teşkilatı hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* Ankara 2002; Aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 146-155; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2009; Sema Altunan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, Ankara 2006, s. 75-99; Aynı yazar, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 913- 919; Ali Açıkel, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/2, İzmir 2004, s. 1-33; Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *Turkish Studies*, VIII/5, (Kış 2013), s. 101-126; İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Konya 2004, s. 179-221; Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 920-926; Hüseyin Çınar, Osmanlı Ulak Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı,* III, Ankara 1999, s. 627-637; Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), Ed: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 138-160.

4 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 14.

mevkiler ile ulak adıyla tanınan posta tatarlarının at değiştirdikleri ya da zorunlu hallerde kaldıkları noktalarda menzil kurulmuştur. Menzillerin bulundukları yerler kimi zaman bir kuyu, çeşme, namazgâh, köprü ve han ile vurgulandığı gibi kimi zaman da adeta yeni bir şehrin kurulması veya eski bir şehrin menzilin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden imara açılması şeklinde gerçekleştiriliyordu[5]. Bu açıdan baktığımızda bazı şehirler sadece insanların yaşadıkları, yaşamaya çalıştıkları alanlar değillerdir. Bazı şehirler kuruldukları yer itibariyle diğerlerinden farklı bir gelişim çizgisi sergilerler. Ya da insanlar bir şehri kurarken zaten coğrafi ehemmiyetinin farkındadırlar. Özellikle ulaşım ağı içerisinde yer alan yerleşim yerlerinin haberleşmenin yanı sıra orduların geçeceği askeri güzergâh ve ticaret yolu üzerinde bulunması değerini birkaç kat daha artırmaktadır. Bilinen dünyanın tarihini yönlendiren olguların başında bu yol ağlarına ve stratejik bölgelere sahip olma arzusu şekil vermiştir. İzmit için ikincisinin geçerli olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Çünkü İzmit coğrafi önemine binaen kurulmuş ve bu sebepten ötürü Anadolu'ya açılan ulaşım ağının içinde yer almıştır[6]. Cihannüma'da İstanbul Denizi'nin doğusunda yer alan körfezin sonunda kurulan bir şehir olarak tarif edilmektedir. Devamında İzmit için mamur ve iskelesi meşhur olduğu üzerinde durulmaktadır[7]. Bu nedenle İzmit'in kuruluşunu çok eski zamanlara kadar götürmek mümkündür ki, bölgeye adını veren Bithynia Krallığı'nın başkenti Kocaeli'dir[8]. İzmit'in kuruluşunun nedeni olan coğrafyanın önemi Marmara Denizi'nin doğusunda yer alan körfezden gelmektedir. Nitekim bu körfez şehri hem liman hem de tersane şehri haline gelmesini sağlayacak özelliklere sahiptir[9]. Körfezin bittiği yerde bulunan İzmit Ovası doğal imkânlar sebebiyle iç bölgelerle kolayca bağlantı sağlayabilmektedir[10].

İzmit şehrini kuran kişi Bithynia[11] Kralı I. Nikomedes'tir[12]. Bölgenin en eski antik kenti olan Attakos'un[13] karşısında ticari bakımdan önemli olan şehri MÖ. 264'te kuran Nikomedes'in adına istinaden şehir Nikomedia olarak anılmıştır. Kurulan bu yeni şehir tam da bugünkü İzmit'in yerinde kurulmuştur. Artık Bithynia Krallığı'nın merkezi Nikomedia şehridir. Bulunduğu konumu itibariyle kısa süre içerisinde gelişen şehre Nikomedia önemli yatırım yapmıştır[14]. Şehrin gelişimi M Ö. I. yüzyılda Roma ile Pontos kralı Mithridates

5 M. Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", s. 920; Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 913.

6 Ayrıca İzmit gemi yapımı için birinci derecede ehemmiyet kesp eden kereste kaynağıdır. Buradan sağlanan kereste ile birçok gemi inşa edilmiştir. Bu durumun XVIII. yüzyılda da devam ettiğini görmekteyiz. 13 Mayıs 1776 tarihli Kocaili Sancağı'na gönderilen emirde donanma için inşa edilmesi planlanan 51.5 zira iki kalyon için sancağın kaza ve nahiyelerinden 4.540 kıta ecnas kereste temin edilmesi istenmiştir. BOA. *MAD*., nr. 6221, s. 21, h. 1.

7 Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, s. 742; Reinhold Lubenau kalenin bazı burçlarının ve kulelerinin var olduğunu yazmaktadır. Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, II, Çev: Türkis Noyan, İstanbul 2012, s. 527.

8 Engin Beksaç-Şule Nurengin Beksaç, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 42.

9 Bu özellikleri ile körfez kapatılmak suretiyle savunmaya elverişlidir. Hülya Boyana, "Nikomedia Kenti ve Men Kültü", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 61.

10 Metin Tuncel, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 35.

11 Bithynia, Anadolu'nun kuzeybatısında yer almaktadır. Antik bir bölge olan Bithynia, kuzeyde Karadeniz, güneyde Phrygia ve Galatia, Doğuda Paphlagonia, batıda ise Mysia bölgesi ile Marmara Denizi ile sınırlıdır. Hülya Boyana, "Nikomedia Kenti ve Men Kültü", s. 61; MÖ. 297 yılında Zipoetes Bityhnia'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir ki aynı tarihte krallık bağımsız olmuştur. Engin Beksaç-Şule Nurengin Beksaç, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", s. 47; Avrupa Asya arasında yer alan Anadolu'da Bithynia ise İzmit gibi korunaklı bir limana sahip olmasının yanı sıra karayollarının birleştiği bölge olması itibariyle ayrıca stratejik önem arz etmektedir. Ayşe Çalık Ross, " Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", *38. ICANAS Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2007, s. 880.

12 I. Nikomedes Bithynia Krallığının ikinci hükümdarıdır. Krallığın birinci hükümdarı Nikomedes'in babası Zipoites'tir. Özkan Ertuğrul, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 82.

13 Astakos'un Megaralılar tarafından İzmit'in 6 km güneydoğusunda kurulduğu tahmin edilmektedir. Besim Darkot, "İzmit", *İA*, V/II, İstanbul 1987, s. 1251; Bir iskele olan Astakos Lysimakhos tarafından yıkılmıştır. Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara 2013, s. 36.

14 Hülya Boyana, "Nikomedia Kenti ve Men Kültü", s. 63.

arasında geçen savaşlara kadar devam etmiştir. Sonunda Bithynia kralı IV. Nikomedes (MÖ. 91-74) ölmeden önce krallığı Roma İmparatorluğu'na vasiyet etmiştir[15]. Bundan sonra bölgenin hâkimi Roma İmparatorluğu'dur[16].

Roma İmparatorluğu Bithynia krallığını bir eyalet haline getirmiştir[17]. İzmit'i de coğrafi konumuna binaen eyaletin merkezi yapmışlardır. Bu itibarla Roma İmparatorluğu şehirde bir askeri birlik ve filo bulundurmuştur. İzmit'in gelişmesine katkı sağlayan Roma imparatorlarından Hadrianus'u[18] ve Diokletianus'u belirtmeden geçmemek gerekmektedir[19]. Gelişimine devam eden şehir zaman zaman meydana gelen depremler büyük zarar görmüştür. Hatta MS. 362 yılındaki deprem şehrin tamamen tahrip olmasına neden olmuştur[20].

Üç kıtaya yayılan imparatorluk için merkez Roma ile olan bağlantısının sağlanması amacıyla büyük yol ağları oluşturulmuş, askeri ve ticari değer ifade eden bölgelere yollar yapılmış ve yolların güveliğinin sağlanması, bakımının yapılması için gerekli tedbirler alınmıştır[21]. MÖ. I. yüzyılda itibaren hâkim olduğu Anadolu Roma için Doğu'daki seferler için vazgeçilmez öneme sahip olmuştur. Bu sebeplerle Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da askeri amaca hizmet edecek bir yol ağı oluşturulmuştur. Anadolu yol ağının önemli merkezlerinden biri Bithynia'dan geçmektedir[22]. Bu yol ağında Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen yolların öncelikli buluşma noktası İstanbul'dur. İstanbul'dan sonra Anadolu'da ayrıştığı yer ise yine Bithynia idi. Bithynia'nın merkezinin ise Nicomedia olması itibariyle buradan ayrılan yollardan birisi Pontos'a diğeri ise Paphlagonia'ya gidiyordu. Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte bölgenin en önemli kara yolu Roma'nın askeri amaçlar için yaptırdığı yol idi[23]. *Hacı yolu* olarak adlandırılan birinci yol İstanbul, Nicomedia, Nicea'dan Kudüs'e ulaşmaktaydı[24]. Roma tarihini yazan Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus (MS 325/330-391) "Sonra Boğazları aşıp, Kalkhedon ve Libyssa'yı geçerek, Nikomedia'ya, Kartacalı Hannibal'ın gömüldüğü yere geldi; şanını çok eskiden almış bir şehir ve daha önceki imparatorların yaptığı muazzam harcamalarla öylesine donatılmış

15 Menekşe Bekaroğlu, *İmparator Tiberius Zamanında (M:S: 14-37) Anadolu ile Roma İmparatorluğu Arasındaki Sosyo-Politik İlişkiler,* Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 31.

16 MÖ. 74'de ölen IV. Nikomedes'in topraklarını Roma'ya vasiyet etmesinden sonra V. Nikomedes adıyla biri ortaya çıkmışsa da Roma kuvvetleri karşısında başarısız olmuştur. Roma senatosu ise vasiyet kararını M Ö. 63'te yaptığı oylama ile onaylamıştır. Böylece bölge *Bithynia Et Pontus* adıyla bir eyalet haline getirilmiştir. Engin Beksaç-Şule Nurengin Beksaç, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", s. 13.

17 Roma sistemi içerisinde bölgenin adı Bithynia Et Pontus'tur. Engin Beksaç-Şule Nurengin Beksaç, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", s. 13.

18 İzmit'in bir Roma kenti haline gelmesi için yapılan inşa faaliyetleri daha İmparator Cladius zamanında başlamış, Traian, Antoninus Pius gibi İmparatorların katkısı ile devam etmiştir. Özkan Ertuğrul, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", s. 83.

19 Onun zamanı İzmit için en görkemli olduğu dönem demek doğru olur. Zira burayı resmen başkent yapmıştır. Burada saraylar, tapınaklar, hipodrom ve tersane inşa ettirmiştir. Özkan Ertuğrul, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve Çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", s. 83.

20 Mesela MS. 123 yılında meydana gelen depremde şehir büyük bir yıkıma uğramıştır. İmparator Hadrianus, yıkılan birçok yerin onarılmasını sağlamıştır. MÖ. III. yüzyılda gerçekleşen Got saldırısından sonra şehri yeniden imar eden kişi ise İmparator Diokletianus'tur. Özkan Ertuğrul, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve Çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", s. 83.

21 Roma İmparatorluğunda konak yerlerinin birbirine uzaklığı 1000 adım (1 Roma mili=1480m) olarak belirlenmiştir. Her milin sonuna bir mil taşı konulurdu ve bir günlük yürüyüş mesafesini ifade eden 40 Roma milinde konak yeri bulunmaktaydı. Burada hem konaklanır, hem de at değiştirilirdi. Erdenur Pehlivan, *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010, s. 33.

22 İzmit sadece yol üzerinde bulunması bakımından önem arz etmemekteydi. Aynı zamanda askeri lojistik bakımında da İzmit sahilleri paha biçilemez bir değere sahipti. Özellikle Karamürsel İskelesi, Byzantion'u Kuzeybatı Anadolu'ya bağlayan iskele konumundaydı. İskele antik dönemde İstanbul ile İzmit Körfezi arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Kamil Doğancı, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 3.

23 Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 39.

24 Nilgün Elam, "Bizans Anadolu'sunun Ticari ve Dini (Hac) ve Askeri Yol Ağı", *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, I, İzmir 2011, s. 550. Bu yol Hıristiyan dünyası için vazgeçilmezdi. Çünkü Kudüs'e giderek hacı olmak isteyen Hıristiyanlar için deniz yolu haricinde kullandıkları tek yoldu. İstanbul'dan başlayan yol, Chalcedon (Kadıköy), Dacibyza (=Gebze), Libyssa, Nicomedia, Nicaea, Ancyra (Ankara), Tarsus, Antiocheia (Antakya) güzergâhını takip ediyordu. Kamil Doğancı, *Roma Principatus Dönemi*…, s. 3.

ki, umumî ve özel binaların çokluğundan iyi hâkimler ona ebedi şehrin merkeziymiş gibi bakarlardı" şeklinde şehrin ne denli görkemli olduğunu ifade etmektedir[25]. Kısaca İzmit Roma döneminde sadece Bithynia'nın değil aynı zamanda Anadolu'nun metropol sayılabilecek şehirlerinden birisi idi. IV. yüzyılın ortalarında meydana gelen Makedonya ve Pontos gibi yerleri de etkileyen büyük depreme kadar bu durum devam etti. Coğrafi konumuna binaen ehemmiyetini sürdüren İzmit, daha sonra meydana gelen depremlerin etkisiyle İmparator Diocletianus (284-305) dönemindeki görkemine bir daha ulaşamadı[26].

Bu derece ehemmiyetli olan bölge 1331 tarihinde Akca Koca'nın da içinde bulunduğu ordu tarafından Osmanlı hâkimiyetine sokulmuştur. Osmanlı idari yapılanması içerisinde sancak haline getirilen bölgeye onun adına istinaden *Kocaili* adı verilmiştir. Menzilin bulunduğu İzmit şehri sancağın merkez kazasıdır. İdari yapılanmada her kazada şehir bulunmamasına rağmen sonradan 26 mahalleye çıkacak olan XVI. yüzyılın ilk yarısında 15 mahallesi ile İzmit önemli bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır[27]. 16 Mart 1671 tarihli menzil kaydında 18 mahalle görünmektedir[28]. Bu sayı 1690'da aynıdır[29]. İzmit menzili sancağın tek menzili değildir. XVI. yüzyılda Kandıra'dan İznik'e kadar geniş bir alanı kapsayan sancakta XVIII. yüzyılda beş menzil bulunmaktadır[30]. Ayrıca tersane İzmit'e ayrı bir ehemmiyet verilmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin İzmit'te tesis edilmesinden hemen sonra burada var olan tersanenin devamına karar verilerek Osmanlı denizciliğinin temellerinin atılması sağlanmıştır. Bölgenin orman bakımından zengin olması gemi inşa teknolojisini burada devam etmesine kaynak oluşturmuştur[31]. Gelibolu'da ve İstanbul'da tersane kurulması İzmit tersanesinin birincil plandan çıkmasına neden olmuşsa da gemi inşası hiçbir zaman son bulmamıştır[32].

Roma'dan Bizans'a intikal eden yol ağının büyük bir kısmı Osmanlı Devleti tarafından da kullanılmıştır. Öncelikli olarak askeri amaca hizmet eden yolları kendi şartlarına göre düzenlemiş ve birçoğunu kullanmaya devam etmiştir. Bu nedenle doğal olarak Osmanlı yol ağı Roma yol ağının büyük bir bölümünü içermektedir[33]

25 Ayşe Çalık Ross, " Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları…, s. 883.

26 Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 36; Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde Alman elçisi olarak gelen Busbeck'in heyetinde bulunan Dernschwam, İzmit'te birçok eski yapı kalıntısı olduğunu, bu kalıntıların İstanbul'da büyük mabedin (Süleymaniye Camii) yapımında kullanılmak üzere götürüldüğünü yazmaktadır. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü,* Çev: Yaşar Önen, Ankara 1992, s. 210-212; Aynı durumu Ömer Lütfi Barkan teyit etmekte ve toprak altında kalmış olan mermerlerin caminin temelinde kullanılmak üzere istendiğini bildirmektedir. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve imareti İnşaatı: 1550-1557*, I, Ankara 1972, 126, 352, 387; Aynı durum Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Atik Valide Külliyesinde yer alan cami ve diğer yapıların inşası için de geçerli olmuştur. İdris Bostan, "İzmit", *TDVİA,* XXIII, İstanbul 2001, s. 537.

27 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 41; Mahalle sayısındaki artışın kayıt edildiği sayım IV. Murad döneminde yapılmış olup 1625 tarihlidir. Müslüman mahalle sayısı 14'ten 24, gayrimüslim mahalle sayısı ise 1'den 2'ye çıkmıştır. Ahmet Güneş, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 425; Evliya Çelebi mahalle sayısını 23 olarak vermektedir. Bu mahallelerden üçü Rum biri ise Yahudi'dir. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II, Yay. Haz. Zekeriya Kurşun- Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 1998, s. 39.

28 BOA. *MAD*., nr. 4108, s. 32.

29 BOA. *MAD*., nr. 3858, s. 57b.

30 Liva-i Kocaili: Menzil-i Gekboza, Menzil-i İznikmid, Menzil-i Sabancı, Menzil-i Hendek, Menzil-i İznik BOA. *MAD*., nr. 9943, s. 8. 20 Mayıs 1741 tarihli emirde sancaktaki menzillere nizam verilmesi için Kocaili Sancakbeyi ve bir mübaşir görevlendirilmiştir. Sancakbeyine mübaşirle birlikte hareket etmesi emredilmektedir. BOA. *MAD*., nr. 9943, s. 8.

31 İzmit tersanesinin gemi tezgâhları ve kereste mahzenleri vardı. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda geldiği İzmit'te tersaneyi görmüş ve kereste ve başka metalara doldurulmasına imkân sağlayan 200 mahzenin bulunduğunu seyahatnamesine yazmıştır. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 39.

32 Mesela XVI. yüzyılda İzmit tersanesi onarım geçirmiştir. İdris Bostan, "XVI. Asırda Osmanlı Tersâneleri ve Gemi İnşa Tezgâhları, *Mimarbaşı Kocasinan*, *Yaşadığı Çağ* ve *Eserleri*, İstanbul 1988, s. 128; zaruri haller meydana geldiğinde İzmit tersanesi kalyon gibi büyük gemilerin yapımı için devreye sokulmuştur. Böyle bir durum 1650 yılında vuku bulmuş, 30 kalyonun 2'sinin İzmit'te yapılmasına karar verilmiştir. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 19.

33 Rumeli'de Roma döneminde kullanılan Via Egnatia'ya Osmanlı döneminde Sol Kol, Via Militaris"e Orta Kol ve son olarak da İstanbul'dan Kırım'a giden yola ise Sağ Kol denilmektedir. Erdenur Pehlivan, *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*, s. 36; Sistemin Roma'daki *Paraverdus* ile benzerliği vardır. Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia…", s. 140.

Osmanlı Devleti, askeri seferlerinin yanı sıra ticari ve ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi, üç kıtaya yayılmış topraklarda düzenli şekilde haberleşmenin sağlanması için yol sistemi oluşturmuş idi. Bu yol sistemi daha devletin kurulduğu zamanlardan itibaren *ulak hükmü* adı altında var olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyıl başlarına kadar süren bu sistemde ellerine ulak hükmü verilen görevliler istedikleri yerden ve istedikleri kişilerden ihtiyaçlarını karşılama ayrıcalığına sahip idiler. Mesela reayanın elinden en iyi beygirlerini alabildikleri gibi adamları ve eşyalarının taşınması için bile beygir alabilmekteydiler[34]. Ulak hükmüne göre bu işlemi yaparken halkın rızası aranmayabiliyordu[35]. Kanuni Sultan Süleyman döneminde had safhaya ulaşan ulak zulmü üzerine veziriazam Sadrazam Lütfi Paşa, ulak hükmü yerine in'am hükmü usulünü getirmiştir[36]. Ayrıca Lütfi Paşa, menzil teşkilatının kurulmasını sağlamıştır. Buna göre elinde *in'am hükmü* adıyla bir berat bulunan ulaklar kurulan menzillere geldiklerinde gerektiği sayıda beygir verilir, onlar da bu sayede bir başka menzile kolayca yola çıkabilirlerdi. Bu nedenle menzillerde sadece beygir bulunmaz, ulak da bulunurdu. Bu nedenle son menzilde bir ulak fazla olurdu. Özel ehemmiyete sahip ve çok gizli haberlerin varış yerine ulaştırılmasında tek ulak görevlendirilmiştir[37]. Ancak 1663 yılında hala ulak menzil hükmü tabiri kullanılmaktadır[38]. Menzil teşkilatı ile ilgili olarak 1691 ve 1697 yıllarında düzenlemeler yapılmış ve XVIII. yüzyıl menzil sistemi bu düzenlemeler çerçevesinde yürütülmüştür[39].

Bir yerde menzil kurulması için birinci şart tabii olarak önem arz eden bir yol üzerinde bulunması gerekmektedir. Bunlara ana yollar denilmektedir ki, devlet hem Rumeli'de hem de Anadolu'da 3'er ana yol tespit etmiştir. Anadolu'daki ana yollar devletin doğu ve güneyi ile haberleşme, ulaşım ve askeri seferleri sağlayabilecek konuma en uygun mesafede kurulmuşlardır[40]. Menzil teşkilatı kurulur kurulmaz İzmit'te de menzil kurulması sağlanmıştır[41]. Çünkü İzmit İstanbul'un doğuya açılan kapısı mesabesindedir. Öncelikle sol ve orta kol üzerinde bulunmakla birlikte *hac yolu* veya *ulu yol* olarak da bilinen[42] sağ kola da zaman zaman hizmet etmiştir. O zaman hacılar İzmit'e gelir oradan sağ kol üzerinde bulunan İznik'e geçerlerdi[43]. Nitekim Dil İskelesi yolunun kapalı olmasından dolayı İzmit yolunun kullanılacağı, bunun için yolların ve köprülerin tamir ve bakımının yapılması için Kocaeli mutasarrıfı Esseyyid Hüseyin Paşa'ya 10 Şubat 1795 tarihli bir

34 Ulakların 4-5 tane hizmetkârlar, bir kılavuzları olabilmekteydi. Başlangıçta padişahın ve üst düzey yöneticilerin ulak hükmü verirken, daha sonra taşrada görev yapan yöneticiler de ulak hükmü vermeye başlamışlardır. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 182.

35 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 184.

36 Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s. 11-12.

37 Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966; s. 2.

38 26 Nisan 1663 tarihli kayıtta İzmit'te görevlendirilen bir nefer ulağa menzil hükmü verilmiştir. Defterde yer alan kayıtların başlığı verilirken *umur-u mühimme ile ulak hükümlerdir* şeklinde kaydedilmiştir. Ancak defterde kayıtlı 524 menzil kaydının birçoğu ise menzil hükmü tabiri kullanılmıştır. BOA. *A.DVN. MHM*., nr. 94, s. 175-189.

39 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 191; Daha sonra I. Abdülhamid 28 Aralık 1785 tarihli ferman ile Tataran Ocağı'nı kurmuştur. Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, Sayı: 3, Ankara 1993, s. 335.

40 BOA. *KK*., nr. 2555'de Osmanlı Devleti'nde yer alan ana yollar, buradan ayrılan tali yollar ve menzilleri bulmak mümkündür. s. 2-17; Menziller 3 saatten 28 saate kadar olan uzaklıkta kurulmuşlardır. Anadolu'daki menziller şunlardır:
Sağ Kol Güzergâhı: İstanbul Gebze, Dil İskelesi veya İzmit, İznik, Yenişehir, Bozöyük, Eskişehir, Seyidgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Ilgın, Konya, Karapınar, Adana, Misis, Payas, Belen'e. Buradan bir kol Karamurt üzerinden Halep'e giderdi. Asıl ana yol ise Antakya'ya ve oradan da devam ederek Şam'a ulaşırdı. Artık bundan sonra gidebileceği yer olan Medine ve Mekke'ye uzanırdı.
Orta Kol Güzergâhı: İstanbul, Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşırdı.
Sol Kol Güzergâhı: Merzifon'a kadar Orta Kol güzergâhını takip ederdi. Buradan Orta Kol'dan ayrılarak Lâdik, Niksar, Karahisar-ı şarki (Şebinkarahisar), Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars yolunu takip ederek Tebriz'e gitmekteydi. Ayrıca bu yolun Kafkasya ile de bağlantısı vardı. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 4; Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, İstanbul 2013, s. 92-186.

41 19 Mayıs 1644 tarihli bir emirde kasaba halkının menzil beygiri olduğu vurgulanmakta, fakat beygir sayısı verilmemektedir. BOA. *MAD*., nr. 553, s. 2.

42 Sema Altunan. "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", s. 913.

43 Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 89.

emir gönderilmiştir[44]. 1587'de Alman elçilik heyetinde İstanbul'a gelen *Reinhold Lubenau* İstanbul'dan çıktıktan sonra Gebze üzerinden İznik'e ve oradan İzmit'e gittiğinde İznik-İzmit yolunun çok daha güzel olduğunu, Karamürsel İskelesi'nden İznik'e gidişin zor olduğunu belirtmektedir[45].

İzmit Menzili Anadolu'daki üç koldan biri olan orta kol ve sol kolun üzerinde yer almakta olup, Üsküdar'a uzaklığı 18 saattir[46]. İzmit menziline göre çok daha işlek bir yerde bulunan Gebze menziline uzaklığı ise 9 saattir[47]. Gebze menzilinin farkı sağ kolun Dil İskelesi-Hersek vasıtasıyla denizden körfezi geçerek Karamürsel İskelesi'ne ulaşması ve böylece İznik bağlantısının sağlanmış olmasıdır. Yani İstanbul'dan çıkan bir ulak doğuda nereye giderse gitsin mutlak surette Gebze menzilinden geçmek zorundadır[48]. Aynı durum İzmit için orta ve sol kol için geçerlidir. Zira orta kolun çıkış noktasıdır. Bu itibarla işlek olması doğaldır. Çünkü devletin doğuda Tebriz'den güneyde Bağdat'ta kadar uzanan geniş bir coğrafya'da iletişimin sağlaması için bu gereklidir. 1719 yılındaki bir menzil kaydında menzilin Gebze'den ayrılarak Diyarbakır'a ve oradan Bağdat'a kadar giden menzil olduğuna dikkat çekilmektedir[49]. Bir başka kayıtta ise Bağdat'ın yanı sıra Kars'a kadar giden yol üzerinde olduğu vurgulanmaktadır[50]. İzmit'ten Kars'a veya Bağdat'a ulakların gidebilmesi için Sapanca menziline 7 saatlik bir yolculuk yapmaları gerekmektedir[51].

Aynı şekilde doğuya yapılan seferlerin sağlıklı yapılabilmesi de sistemin muntazam işlemesine bağlıdır[52]. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman 1534 ve 1548 yıllarında Safeviler üzerine düzenlediği iki seferde İzmit menzilinde konaklamıştır[53]. Bu nedenle devlet menzillerin iyi işlemesi için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. İzmit Menzili de bu sistem içerisinde kimi zaman problemlerden nasibini almıştır. En çok problem yaşanan dönemler savaşların olduğu dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Prut Savaşı öncesi menzilin beygir sayısı 10 iken savaş hazırlıkları sırasında 5 res beygir zam yapılarak 15'e çıkarılmıştır[54]. Savaş sonrası beygir sayısının azaltıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tam tersine birkaç yıl sonra 1714-1715 yılında savaş olmamasına rağmen beygir sayısına yeniden zam yapılmıştır. Menzilin beygir sayısı 3 res zamla artık 18'dir. Ekim/Kasım 1713'te beygir sayısında sadece bir res indirime gidilerek 17'ye düşürülmüştür[55]. Aynı durum 1726 yılından itibaren başlayan İran savaşlarında da yaşanmıştır. Normal bir dönemde 10[56] beygiri bulunan menzil İran ile savaşlarının başlamasından sonra savaş bittikten sonra ref' edilmek, yani geri alınmak koşuluyla beygir sayısına zam yapılmıştır. Menzilin 1729 tarihinde beygir sayısı 15 olarak

44 Bir yıl sonra bu meyanda bir emir daha gönderilmiştir. 5 Temmuz 1796 tarihli hatt-ı hümayunda diğer yolların bozuk olması nedeniyle hacılar Gebze İzmit-Lefke yolundan gitmek durumunda kalmıştır. Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", s. 104; İki yıl sonra yine hacılar İzmit'ten geçmek zorunda kalmışlardır. Bunun için 14 Haziran 1798 tarihli bir emirle yol üzerindeki köprülerin tamir edilmesi ve hacıların ihtiyacını karşılayacak miktarda zahirenin temine edilmesi istenmektedir. BOA. *HH*., nr. 56906; 1825 yılında da hac farizasını yerine getiren hacılar İstanbul'a dönüşlerinde İzmit yolunu kullanmışlardır. BOA. *HH*., nr. 27000.

45 Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, s. 506-526.

46 BOA. *C.NF*., nr. 11/527.

47 BOA. *KK*., nr. 2555, s. ; BOA. *C.NF*., nr. 26/1266.

48 Gebze menzili hakkında geniş bilgi için bakınız: Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", s. 101-126; Aynı Yazar, "Gebze Menzilhanesinin Fizikî Yapısı ve Müştemilatı", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 599-

49 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 119.

50 Kayıt İzmit'ten Tosya'ya kadar olan menzillere nizam verilmesi için dergâh-ı ali gediklilerinden Hüseyin Ağa görevlendirilmiştir. Bu vesile ile gönderilen emirde menzilin önemine dikkat çekilmektedir. BOA. *C.NF*., nr. 32/1557.

51 BOA. *MAD*., nr. 4031, s. 92; 10322, s. 192; 3179, s. 443a.

52 Gebze menzilinin işleyişi hakkında geniş bilgi için bakınız: Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", s. 101-126.

53 Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, Yay. Haz. Hüseyin Yurdaydın, Ankara 1976, s. 59-60; İdris Bostan, "İzmit", s. 537.

54 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 343.

55 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 344.

56 1697'de menzilin 10 beygiri vardır. BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 92.

kaydedilmiştir[57]. Savaşa girerken artan ihtiyaç sebebiyle 15'e çıkarılmış idi. Savaşla birlikte yapılan 5 res zam ile 20 olmuş ve bir süre geri alınmamıştır. H. 1140 (M. 1727/1728) tarihli ferman ile yeniden 15'e düşürülmüştür[58]. Çok değil bir yıl sonra sayının 35'e çıkarıldığını görüyoruz. Hatta 1731 yılında Hacı Mustafa Ağa'nın menzilci tayin edildiği dönemde sayıya 5 res beygir daha eklenerek 40'a kadar yükseltilmiştir[59]. Tabii ki beygir sayısının geçen süre zarfında üç katına çıkması ulak sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar menzilin masraflarının da artması anlamına gelmektedir. Bu şimdiye kadar İzmit'in mahallelerinin avarız ve nüzül vergileri ile merkezden gönderilen meblağın yetmemesi anlamına gelmektedir. Devlet bu duruma çare olarak İnegöl ve Bursa Yenişehri'nden İzmit'e destek olunmasına karar vermiştir[60]. Bu tarihte 40 beygir ve 2.900 kuruşluk masraf ile menzilin idaresi sağlandığı görülmektedir[61]. 9 Temmuz 1736 tarihli bir emirde menzillere dair düzenlemenin yapıldığını, İran savaşları nedeniyle menzillerin artırılan beygir sayılarında indirime gidildiği üzerinde durulmaktadır. Bu genel düzenlemede İzmit'ten Erzurum ve Kars'a kadar menzillerdeki toplam 740 res beygirden 327 res beygir ref edilerek geriye 414 res beygir bırakılmıştır. İzmit menzilinde yer alan 40 beygirden ise 12'si ref edilerek sayı 28'e düşürülmüştür[62]. 20 Haziran 1737 tarihli kayıtta ise beygir sayısı 20 olarak görülmektedir[63].

Savaşın sadece masrafları ve iş yükünü artırması ile sonuçlanması beklenmemelidir. Savaş ayrıca var olan belirli düzenin dışına çıkılması ve devletin bütün organlarının savaş için çalışması anlamına gelmektedir[64]. Devlet savaş için çarkları döndürürken sistemin yürütülmesinde bazı aksaklıklar gelmektedir. Menziller de bu durumdan nasibini almaktadır. Bu defa devlet sistemi yeniden düzenlemek ve mümkünse savaş öncesine geri dönebilmek için çaba sarf etmektedir. Bazı kişilerin in'am hükmü olmadan menzillerden beygir alması, ulaklardan menzilcilerin para talep etmesi, menzilcilerin suiistimalleri[65], ulakların beratlarında yazdığından fazla beygir almaları[66] ve bir tek beratla birden fazla yere seyahat etmeleri menzil sisteminde devletin karşılaştığı en büyük sorunlardır[67]. 3 Şubat 1734 tarihli emirde sebepleri açık bir şekilde belirtilmese bile menzillerin hüsn-i nizamının sağlanması için Mustafa Ağa ve Ali çavuş görevlendirilmiştir. Görevliler İzmit Kazası halkının ileri gelenlerinin huzurunda ferman-ı alişanı kıraat edip, gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuşlardır. Ferman kaza halkının ileri gelenlerinin huzurunda okunmuştur. Bu tarihte Anadolu'nun sol ve orta kolunda büyük bir hareketliliğin yaşandığı görülmektedir. Zira menzilin beygir sayısı 40'a çıkarılmıştır[68]. 1690 yılında menzilin beygir sayısının 6 olduğunu düşünürsek[69] 1734'e kadar geçen süreç içerisinde beygir sayısında külliyetli

57 BOA. *C.NF*., nr. 4/173; 1 Eylül 1730 tarihli kayıtta da 15 beygir görünmektedir. Şark seferleri gereği Kocaili Sancakbeyi ve İzmit kadısının arzı ile sayı 5 beygir zam yapılarak 20'ye çıkarılmıştır. Hatta bazen bu rakam bile yetmemiş artan ulak sayısına binaen beygir kiralama yoluna gidilmiştir. 5 beygirin masrafı olarak menzile 252 kuruş ek gelir tahsisi yapılmıştır. Ulak sayısının artışında zaman zaman İznik menziline ulak gönderilmesinin etkisi de bulunmaktadır. İznik ile İzmit arası 14 saat gibi uzun bir süreyi kapsadığından gönderilen emirde beygirlerin helak olduğuna özellikle dikkat çekilmiştir. BOA. *C.NF*., nr. 41/2030.

58 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 192.

59 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 193.

60 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 194.

61 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 195.

62 BOA. *D. MKF*.d., nr. 29253, s. 7-8, 10.

63 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 195.

64 İzmit'in 18 mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerde 1671 yılında 820 nefer menzilkeş görevlendirilmiştir. BOA. *MAD*., nr. 4108, s. 32; 1690 yılında hem mahalle sayısında hem de avarız hanesi sayısında değişiklik olmamıştır. BOA. *MAD*., nr. 3858, s. 57b; Ancak 1735 yılında sayı 116'ya düşmüştür. BOA. *D. MKF*.d., nr. 29164, s. 19.

65 Mesela 1147 (1724-1725) yılında Rumeli Orta kol güzergâhında bulunan Uzunca-abad ve Hasköy menzilcilerinin menzilhanelerde bulunmadıkları, beygirlere bakmadıkları merkeze bildirilmiştir. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 193.

66 Buna dair bir düzenleme 1735-1736 senesinde yapılarak ulaklar dışında menzillerden gelip geçen görevlilerin kaç beygir alacakları tespit edilmiştir. Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul 2007, s. 261.

67 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 192.

68 BOA. *MAD*., nr. 3999, s. 127-128.

69 BOA. *MAD*., nr. 3858, s. 57b.

bir artış olduğu görülmektedir. Fakat ihtiyacın azalması ile birlikte beygir sayısı yeniden düşürülmüştür. 1747 yılında artık İzmit menzilinde 19 beygirin 4'ü ref edilmek suretiyle 15'e indirilmiştir[70]. Buna rağmen artan ulak sayısına binaen masraf arttığın, ya da avarız geliri yetmediğinde Bursa Yenişehri imdadiyesinden takviye yapılmıştır[71].

Ferman kaza halkının ileri gelenlerinin huzurunda okunmasına rağmen diğer bütün menzillerde olduğu gibi menzilin idaresinden sorumlu menzilciler vardır. Ancak bir menzile menzilci menzilin bulunduğu kazanın ayanı, kadısı veya naibinin merkeze teklif etmesi ve devletin teklifi onaylaması ile mümkün olmaktaydı[72]. Teklif dışında kaza ahalisinin menzilciye bu işi eda edebileceğine dair devlete güvence vermek anlamında kefil olması gerekmektedir[73]. Bu nedenle *Menzil Emini* de denilen menzilci kazanın ileri gelenlerinden birisi ya da kazada bilindik, tanıdık ve güvenilir bir kimse arasından seçilmektedir. Dikkat edilen bir başka husus ise menzilci adaylarının mutemet kimseler olmasıdır[74]. Genellikle hacı unvanı olan kişilerin menzilci olması bu anlamda tesadüfî bir olay olarak görülmemelidir. Bu süreç her yerde olduğu gibi İzmit'te de işlemiş ve İzmit menzili için tayin edilen menzilcileri İzmit kadısının merkeze teklif etmiştir[75]. Mesela 1718 yılında menzilci tayin edilen Memiş, bu görevde bir yıl kalmıştır. Süresi tamam olduğunda Hacı Osman menzilci olarak tayin edilmiştir. Hacı Osman bu görevi 4 yıl sürdürmüş, ondan sonra ise menzilci olarak el-Hac Abdullah'ı görmekteyiz[76]. Hacı Osman Ağa görevi 4 yıl sürdürse de kural gereği seneyi doldurduğunda yeniden atanması gerekiyordu. Bu işlem de yukarıdaki gibi yeniden kadının arzı, ahalinin kefaleti, devletin onayı ile olmaktaydı. Bir yıllık süre böylece rûz-ı hızırda başlar bir sonraki yılın rûz-ı hızırında biterdi. İzmit menzilcileri aranan özelliklerde olmalı ki, birkaç üst üstte görev yapabilmişlerdir[77]. Bazen menzilcilik görevi aynı aileye münhasır hale gelebiliyordu[78]. Biz bu durumun İzmit'te var olup olmadığını tespit edemiyoruz. Menzil ile ilgili bütün hesaplamalar da aynı süre kapsamında yapılır ve değerlendirilirdi. Bazen bir yıl dolmadan 6 aylık hesapların tutulduğu da olurdu[79].

Menziller defterdarlık kalemlerinden mevkufat kaleminde yer alan Menzil Halifeliği'ne bağlı idi[80]. Bütün menzillerin denetimi ve mali sorumluluğu Menzil Halifeliği'ne aitti. Menzillerle ilgili meseleler mevkufat defterlerine bakılarak karara bağlanır ve ona göre hareket edilirdi. Bir yerin menzil olup olmaması, kaç beygiri bulunması gerektiği, menzilci tayin edilen ahalinin mükellefiyetleri mevkufat defterlerine kaydedilmiştir. İzmit menziline ait mevkufat defterleri arasında birçok defter vardır. Bu defterlere göre menzilin giderleri ayrıca aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir[81].

70 İzmit menzilindeki beygir sayısının yıllar içerisindeki değişimi tablo 3'de verilmiştir.

71 BOA. *C. NF*., nr. 26/27 B 1327.

72 1715 yılından itibaren menzilcilerin merkeze teklifinin menzilin bulunduğu kazanın ayanı tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Râşid, *Tarih*, IV, İstanbul 1282, s. 63.

73 BOA. *C. NF*., nr. 4/173.

74 BOA. C. *NF*., nr. 4/173; Yine kâr-güzâr (becerikli), kuvve-i iktidar (iktidar sahibi) sahibi olmaları menzilcilerde aranan özelliklerin başında gelmektedir. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750),* s. 164; Menzilci tayinlerinde dini bir ayırımın yapılmadığı bilinmektedir. Zira gayrimüslim menzilciler de görev yapmaktadırlar. Mesela 1691-1692'de Segar adlı bir gayri müslim İstanbul menzilini idare etmektedir. Sema Altunan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, Ankara 2006, s. 80.

75 İzmit kadısı menzilci Esseyyid Hasan Ağa'nın görevini layıkıyla yerine getirdiğini merkeze arz etmiştir. BOA. *C. NF*., nr. 55/2727.

76 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 119, 200. Bakınız: Tablo 2.

77 Menzilciler bu görevi eda ettikleri için avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyeden muaf olurlardı. Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", s. 915.

78 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Menzil-hane Sorunu", *DTCF Dergisi*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s. 348.

79 Mesela 22 Haziran 1766 tarihli kayıtta menzili 6 aylık hesabı tutulmuştur. BOA. *C. NF*., nr. 25/1216.

80 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 127.

81 Bu defterlerden bazıları şunlardır: BOA. *D.MKF*., nr. 29253, 29012, 29051, 29164, 29257, 29531, 30119, 30211.

Bir menzilde doğal olarak en çok tüketilen ve buna bağlı olarak ihtiyaç duyulan metaların başında beslenen beygirler için gerekli arpa ve samandır. 1690 yılında yapılan hesaplamaya göre bir beygir için günlük arpa masrafı 10 akçe, saman masrafı 3 akçe ve 15 akçalık sair masraflarla birlikte günlük 28 akça masraf yapılmaktadır. İzmit menzili bu tarihte 354 gün hizmet vermektedir ki, yılda 39.648 akçalık bir masrafa baliğ olmaktadır. Hatta bazen bölgeden arpa gibi ihtiyaçlar sağlanamadığında en yakın yerden destek verilmesi öngörülmektedir. 1736 yılında Sapanca menzilcisinin 150 beygir ile İzmit'e gelmesi nedeniyle arpa sıkıntısı yaşanmış ve bu sıkıntı İstanbul'dan 4.000 kile arpa satın alınmak suretiyle giderilmeye çalışılmıştır[82]. 1832 yılında ise bambaşka bir sorun ile karşı karşıya kalınmıştır. Gebze'den İzmit'e gelindiğinde beygirleri koyacak yer konusunda problem yaşanmıştır. Gebze kiracıbaşısının arzuhaline göre menzile ulaştığında beygirleri bağlayacak münasip yer yoktur. Bunun üzerine beygirlerin muhafazası için hanın tamiri edilmesi emredilmektedir. İzmit'te Gebze'den gelen beygirler için bir bab ahşap kirahane yapımı hususunda kâtip Esseyyid Abdurrahman Efendi ile İzmit mimar halifelerinden Mehmed Reşad ve Ali halifelerin hazırladığı keşif defterine göre 18.510 kuruş gerekmektedir. Mütesellim bu hanın yapımında görevlendirilmiştir[83].

Bu masrafların dışında menzilde menzil kethüdası, ahır kethüdası, seyis, odacı, sürücü, aşçı gibi hizmetliler de bulunmaktadır. Menzilin işleyişini sağlayan bu görevlilerin ve gelip geçen ulakların konaklama giderlerinin karşılanması için gelir tahsis edilmekteydi ki genellikle menzilin bulunduğu bölgeden karşılanan bu giderler için görevlendirilenlere menzilkeş adı verilmekteydi. İzmit'in menzilinin giderlerinin karşılanması için şehrin mahallelerinden tahsil edilen avarız vergisi[84] tahsis edilmiştir. Yani menzilin menzilkeşleri İzmit şehrinin halkıdır[85]. Buradan elde edilen gelir yukarıda belirttiğimiz giderler için harcanmakta idi. 1735 yılında avarız hanesi 116 olup, gelir akça olarak 13.920'dır[86]. 1709'da bu gelir 1600 kuruş olarak kaydedilmiştir[87]. Antep menzilinin bu tarihteki geliri yine şehrin avarız gelirinden sağlanmakta olup, 4.500 kuruştur[88]. İzmit menzilinin ulaklardan elde edilen gelir dışındaki en önemli gelir grubunu oluşturan avarız vergisi miktarı XVIII. yüzyıl boyunca pek fazla değişmemiştir.

Menzillerin kuruluş amacı yukarıda belirttiğimiz gibi öncelikle ulakların ulaşım ve haberleşmesini sağlamaktır. Bu kapsam içerisine herhangi bir görevle İstanbul'dan taşraya giden devlet adamlarını da dâhil etmek gerekmektedir. Devlet adamlarından herhangi biri herhangi bir nedenle yolculuğa çıktıklarında ya da görev yerlerine gittiklerinde doğal olarak menzillerden istifade derlerdi. Böyle bir durumda kendisi ve adamları için ek tedbirler alınırdı. Mesela 11 Kasım 1735 tarihli emirde İzmit menzilinden sadrazam ve dairesi halkı için Üsküdar'dan İzmit'e varıncaya kadar ek tedbirlerin alınması istenmiştir. Bunun için 237 beygir talep edilmiştir. Masraf olarak da 4.068 kuruş tahsis edilmiştir[89]. 1755 yılında ise Trabzon beylerbeyliğine atanan vezir Mustafa Paşa'ya menzillerde 40 beygir verilmesi emredilmiştir. Mustafa Paşa'dan bir yıl sonra Maraş Beylerbeyi olarak tayin edilen vezir

82 Hatta beygirlerin bir kısmı bu sıkıntıdan ziyadesiyle etkilenmiş ve telef olmuştur. BOA. *C.NF*., nr. 40/1970; Bazen de bu durumun tersi vaki olmuştur. 1811yılında Üsküdar ve Gebze menzilleri için iki taksitte olmak üzere 15.000 arpanın satın alınması öngörülmüştür. Bunun için 225.000 akça yani 1875 kuruş ayrılmıştır. BOA. *C.NF*., nr. 42/2081; 1815 yılında ise aynı gerekçe ile 10.000 arpa mubayaa edilmesi emredilmiştir. BOA. *C.AS*., nr. 431/17931.

83 BOA. *C.NF*., nr. 17/846.

84 Avârız vergisi savaş masraflarını karşılamak üzere padişahın emri tahsil edilen bir vergidir. Avârız-ı divaniye adı da verilen bu vergi para olarak ödendiği gibi hizmet ve mal şeklinde de ödenebilmekteydi. Tanzimat'a kadar avârız tahsil edilmiştir. Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II, İstanbul 1993, s. 13.

85 1671 yılında 820 nefer menzilkeş vardır. BOA. *MAD*., nr. 4108, s. 32.

86 BOA. *D.MKF*., nr. 29164, s. 19; 1744 ve 1170 yıllarında hala 116 avarız hanesi var ve buradan elde edilen 1600 kuruşluk bir geliri mevcuttur. BOA. *D.MKF*., nr. 29531, s. 4-8.

87 BOA. MAD., nr. 4004, s. 342; 1739'da avarız hala 1600 kuruştur. BOA. *KK*., nr. 2897, s. 18.

88 Bu tarihte avarız hane sayısı belli olmamakla birlikte, 2 yıl öncesinde 1734 yılında 168'dir. Bir yıl sonra da Antep'te 160 avarız hanesi bulunmaktadır. Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak Menzilhâne Sistemi…", s. 632.

89 BOA. *C.NF*., nr. 26/1266.

Abdurrahman Paşa'ya maiyetiyle birlikte 120 beygir verilmiştir[90].

XVII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde menzillerdeki sorunlar bir hayli artmıştır. Devlet menzilleri kiraya vermeye başlamış ve bu şekilde nizam sağlamayı amaçlamıştır. Buna göre menzilin idaresi menzil emininden alınarak kiracıbaşı adı verilen görevliye tevdi edilmiştir. Ulaklar ve devlet görevlileri kiracıbaşıdan beygir alırken ücretini nakit olarak kiracıbaşıya ödemeleri usulü getirilmiştir. Ayrıca her bir ulak yemek gibi masrafını kendisi ödeyecekti. Fiyatlar ise makul seviyede tutulacaktı[91]. 1824-1829 yılları arasında bir daha kiraya verilen menziller ile ilgili düzenlemeler 1834-1835 yılında posta teşkilatının kurulmasına kadar devam etmiştir. Posta yolu yapımı için Anadolu'da Üsküdar İzmit arası seçilmiştir[92]. Böylece posta teşkilatının kurulması sağlanmıştır.

Tablo 1: Mevkufat Defterlerine Göre İzmit Menzilinin giderleri

Yıl	**Gider**
1109-1110	15.120[93]
1146-1147	101.830[94]
1147-1148	211.740[95]
1152-1153	63.920[96]
1169-1170	70.000[97]
1172-1173	106.437[98]
1177-1178	70.000[99]
1178-1179	72.419[100]
1179-1180	129.560[101]
1181-1182	80.000[102]
1192-1193	170.000[103]
1196	95.000[104]
1200-1201	125.560[105]
1205-1206	240.000[106]

90 Emine Dingeç, "Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Dönemi'nde Yapılan Atamalar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, Kütahya 2009, s. 72-73.

91 Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", s. 160; Bu sırada *ref'i menzil bedeli* adıyla bir vergi uygulaması getirildi. Ref'i menzil bedeli uygulaması ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Nesimi Yazıcı, II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: "Ref -i. Menzil Bedeli", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1990, s. 157-192; İzmit menzilini de içine alan Kocaili Sancağı'nın ref'i menzil bedeli 1838-1839 yılında 97.350 kuruştur. BOA. *ML. VRD.d*., nr. 4965, s. 4.

92 Tarihsiz bir emirde Üsküdar'dan İzmit'e kadar olan yolun bozulması üzerine yolun tamir ve tesviye edilmesi için saat başına 100 pare ücret alınması kararlaştırılmıştır. BOA. *İ. MVL*., nr. 1/15; Yol yapımına öncelikli olarak İstanbul Edirne arasından başlanmıştır. Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 335.

93 BOA. *İE. DH*. 19/1776.

94 Defterlerde masraflar akçe üzerinden verilmiştir. BOA. *D.MKF*., nr. 29012, s. 11.

95 BOA. *D.MKF*., nr. 29164 s. 19.

96 BOA. *D.MKF*., nr. 29531, s. 4.

97 BOA. *D.MKF*., nr. 29531, s. 8.

98 BOA. *D.MKF*., nr. 29894, s. 6.

99 BOA. *D.MKF*., nr. 30119, s. 1.

100 BOA. *D.MKF*., nr. 30168, s. 27.

101 BOA. *D.MKF*., nr. 30211, s. 7; 1179 rûz-ı hızırından rûz-ı kasımına kadar geçen 6 aylık sürede menzilin gideri 62.000 akçadır. BOA. AE., III. Mustafa, nr. 23336.

102 BOA. *D.MKF*., nr. 30287, s. 7.

103 BOA. C. *NF*., nr. 13/637.

104 Bu rakam 1196 rûz-ı hızırından rûz-ı kasımına kadar olan 6 aylık süreyi kapsamaktadır. BOA. *C. NF*., nr. 55/2727.

105 BOA. C. *NF*., nr. 54/2691.

106 BOA. C. *NF*., nr. 34/1684

Tablo 2: İzmit Menzili Menzilcileri

Yıl	**Menzilci**
1081	Murad Ağa[107]
1108-1109	Ahmed[108]
1122-1123	El-Hac Hamza[109]
1123-1124	El-Hac Hamza[110]
1124-1125	El-Hac Hüseyin[111]
1125-1126	El-Hac Hüseyin[112]
1127-1128	El-Hac Hüseyin[113]
1131-1132	Hacı Osman Ağa[114]
1132-1133	Hacı Osman Ağa
1133-1134	Hacı Osman Ağa
1134-1135	El-Hac Osman Ağa[115]
1135-1136	El-Hac Abdullah[116]
1135-1136	El-Hac Abdullah
1136-1137	El-Hac Abdullah
1137-1138	Sakallıoğlu Hacı Abdullah[117]
1138-1139	Süleyman[118]
1141	Hacı Osman Ağa[119]
1142-1143	Hamza[120]
1143-1144	El-Hac Halil
1144-1145	Hacı Mustafa
1145-1146	Ali Beşe[121]
1148-1149	Ali[122]
1155-1156	El-Hac Ali[123]
1156-1157	El-Hac Ali
1159-1160	İbrahimi Oğlu (?)

107 BOA. *MAD*., nr. 4108, s. 32.
108 BOA. *MAD*., nr. 4031, s. 92.
109 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 342.
110 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 343.
111 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 343.
112 BOA. *MAD*., nr. 4004, s. 344.
113 BOA. *C. NF*., nr. 29/1402.
114 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 119-200.
115 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 200.
116 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 200-2001.
117 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 201.
118 BOA. *MAD*., nr. 10322, s. 201.
119 BOA. *C. NF.,* nr. 4/173.
120 BOA. *MAD*., nr. 10492, s. 192-194.
121 BOA. *MAD., nr.* 3999, s. 128.
122 BOA. *MAD., nr.* 10492, s. 194.
123 BOA. *D.MKF., nr.* 29531, s. 5-6.

1196	Esseyyid Hasan Ağa[124]
1200-1201	Adalı Dülbendci İbrahim[125]
1222-1223	Hacı Hamid[126]

Tablo 3 İzmit Menzilinin beygir Sayısı

Yıllar	Beygir Sayısı
1120-1121	10[127]
1123-1124	15
1125-1126	18
1126-1127	6
1127-1128	11
1128-1129	13
1130-1131	15
1131-1132	15[128]
1134-1135	15[129]
1135-1136	20[130]
1136-1137	25[131]
1141-1142	15[132]
1142-1143	15
1143-1144	35
1144-1145	40[133]
1145-1146	35
1146-1147	40
1150	20

124 BOA. *C. NF.,* nr. 55/2727.
125 BOA. *C. NF.,* nr. 54/2691.
126 BOA. *C. NF.,* nr. 27 B 1339.
127 1120 ila 1131 yılları arasındaki beygir sayılarıdır. BOA. *MAD.,* nr. 4004, s. 342-345.
128 BOA. *MAD.,* nr. 10492, s. 119.
129 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 69.
130 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 69.
131 BOA. *MAD.,* nr. 10492, s. 201; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* s. 69.
132 Bu yılda beygir sayısı değişkenlik göstermiştir. 15 iken 20 beygir artırılmak suretiyle 35 çıkarılmış, daha sonra 20 beygir ref edilerek yeniden 15'e düşürülmüştür. BOA. *MAD.,* nr. 10322, s. 192-195..
133 BOA. *MAD.,* nr. 3999, s. 128.

KAYNAKÇA

BOA. *MAD*., nr. 553, 3179, 3858, 3999, 4004, 4031, 4108, , 6221, 9943, 10492, 10322.

BOA. *KK*., nr. 2555, 2897.

BOA. *A.DVN. MHM*., nr. 94.

BOA. *HH*., nr. 56906.

BOA. *D.MKF*., nr. 29253, 29012, 29051, 29164, 29257, 29531, 30119, 30211, 30168, 30287.

BOA. *C.AS*., nr. 431/17931, 29/1402, 27 B 1339, 55/2727, 54/2691, 34/1684, 26/1266, 13/637, 17/846, 11/527, 40/1970, 42/2081, 25/1216, 32/1557, . 4/173, 41/2030.

BOA. *ML. VRD.d*., nr. 4965.

BOA. *İE. DH*., nr. 19/1776.

BOA. AE., III. Mustafa, nr. 23336.

Altunan, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 913–917.

Altunan, Sema, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, Ankara 2006, s. 75-99.

Baş, Yaşar, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *Turkish Studies*, VIII/5, (Kış 2013), s. 101-126.

Baş, Yaşar, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", s. 101-126; Aynı Yazar, "Gebze Menzilhanesinin Fizikî Yapısı ve Müştemilatı", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s.

Barkan, Ömer L., *Süleymaniye Camii ve imareti İnşaatı: 1550-1557*, I, Ankara 1972.

Barkan, Ömer L., "Avârız", *İA*, II, İstanbul 1993, s. 13-19.

Bekaroğlu, Menekşe, *İmparator Tiberius Zamanında (M:S: 14-37) Anadolu ile Roma İmparatorluğu Arasındaki Sosyo-Politik İlişkiler*, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Beksaç, Engin- Beksaç, Şule N., "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 41- 59.

Bostan, İdris, "XVI. Asırda Osmanlı Tersâneleri ve Gemi İnşa Tezgâhları, *Mimarbaşı Kocasinan*, *Yaşadığı Çağ* ve *Eserleri*, İstanbul 1988, s. 125- 129.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

Bostan, İdris, "İzmit", *TDVİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 536-541.

Boyana. Hülya, "Nikomedia Kenti ve Men Kültü", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 61-71.

Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966.

Çalık Ross, Ayşe, " Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", *38. ICANAS Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2007, s. 879-897.

Çetin, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2009.

Çetin, Cemal, *Ulak Yol Durak*, İstanbul 2013.

Çınar, Hüseyin, "Osmanlı Ulak Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s. 627-637.

Darkot, Besim, "İzmit", *İA*, V/II, İstanbul 1987, s. 1251-1256.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Anakara 1987.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998.

Dingeç, Emine, "Bir Menzil Defterine Göre III. Osman Dönemi'nde Yapılan Atamalar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, Kütahya 2009, s. 71-80.

Doğancı, Kamil, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.

Elam, Nilgün, "Bizans Anadolu'sunun Ticari ve Dini (Hac) ve Askeri Yol Ağı", *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, I, İzmir 2011, s. 545-564.

Ertuğrul, Özkan, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 81-103.

Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II, Yay. Haz. Zekeriya Kurşun- Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 1998.

Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994.

Güneş, Ahmet, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 419-445.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 146-155.

Halaçoğlu, Yusuf, "Menzil", *TDVİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 159-161.

Heywood, Colin, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 138-160.

Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, II, Çev: Türkis Noyan, İstanbul 2012.

Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326.

Müderrisoğlu, M. Fatih, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 920-926.

Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Menzil-hane Sorunu", *DTCF Dergisi*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s. 339-368.

Pehlivan, Erdenur, *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010.

Râşid, *Tarih*, IV, İstanbul 1282.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara 2013.

Tuncel, Metin, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 35-39.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul 2007.

Yazıcı, Nesimi, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, Sayı: 3, Ankara 1993, s. 333-377.

Yazıcı, Nesimi, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: "Ref -i. Menzil Bedeli", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1990, s. 157-192.

18. YÜZYILDA MENZİL SİSTEMİ İÇİNDE KOCAELİ'NİN YERİ

Emine DİNGEÇ*

Giriş

Osmanlı ulaşım sistemi, "Anadolu cânibi"nde ve "Rumeli cânibi"nde "kol" tabir edilen ana yollar ile bunlar arasında beldeleri birbirine bağlayan ikincil yollarla bir ağ oluşturuyordu. Her iki tarafta da bu ana kollar "sağ, orta ve sol" olarak adlandırılan üçlü bir yapıya sahipti ve bu kolların her biri "Memâlik-i mahrûse"nin en uç noktasına kadar uzanıyordu. Yolların bakımı, her koşulda, sürekli açık tutulması ve seyahat edenlerin gitmek istedikleri yere ulaşabilmeleri için, yollar üzerinde iki önemli teşkilât işlevsel kılınmıştı: Derbend ve menzil. Aralarında günışığında hayvanla alınabilecek mesafeler (yaklaşık 30-40 km.) bulunan derbendler ve menzillerin çalışması, birtakım avarız yükümlülüklerinden muaf tutulan ve karşılığında kendilerinden hizmet istenen reaya tarafından mümkün kılınıyordu. Derbend ve menzillerin etrafında bulunan bazı köylerin reâyâsı, derbendçi ve menzilci tayin edilerek, derbendçilerden kendilerinden sorumluluğuna bırakılan yol bölümünün açık tutulması ve güvenliğinin sağlanması, menzilcilerden de menzillerinde dinlenmiş at bulundurmaları, seyahat edenlerin gecelemesi ve yeme içme gereksinimlerinin temini isteniyordu.

Menzillerin işleyişi, menzilde bulunan beygir sayıları ve masrafları hakkında Yusuf Halaçoğlu bilgi vermektedir.1 Latif Armağan da sağ kol güzergâhındaki menzilleri bir hac kafilesinin risalesinden aktardığı bilgilerle Halaçoğlu'nun vermiş olduğu bilgileri detaylandırır.2 Biz ise çalışmamızda, menzillerin işleyiş sisteminden çok, menzillerin işlevselliği ile gelişen durumları Kocaeli üzerinden değerlendirmeye alacağız.

Kocaeli, konumu itibariyle Anadolu canibinde; sağ, sol ve orta kolun daha birbirinden ayrılamadığı bölümünde yer alıyordu. Anadolu canibinde üç kolun da başlangıç noktası Üsküdar'dı. Gebze yolunu takip eden yol İznikmid (İzmit)'ten itibaren ikiye ayrılarak sağ

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: emine9@gmail.com

1 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara 2002, s. 52-138. Ayrıca Menzil konusunda yapılan çalışmalar menzil defterlerinin menzil noktaları, masrafları ve beygir sayılarını verdiğini bildirmektedir. Bkz. C. Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Koldaki Menziller", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed: E. A. Zachariadou), İstanbul 1999; Sema Altunan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/288.pdf, E.T. 13.03.2015; Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Mezilleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C.3, s. 627-637; İzzet Sak, Cemal Çetin,* "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s16/sak.pdf. E.T. 13.03.2015.

2 A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l- Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları, XX, 2000, http://www.isam.org.tr/ E.T. E.T. 13.03.2015, s. 82-100.*

kol, Şam'a doğru uzanırken diğer kol Merzifon'a kadar tek kol olarak gider ve burada yeniden sol ve orta olmak üzere ikiye ayrılır; sol kol Erzurum'a, orta kol ise Bağdat'a ilerlerdi. Kocaeli, bu yol ağlarının Üsküdar'dan sonra en işlek istasyonlarını içinde barındırıyordu. Bu durum, devlete ve reayaya ilişkin haber ve emtia taşıma ağının ve dahi seferler ile hac yolunun İstanbul'a en yakın kısmını oluşturan Kocaeli'ne özel bir rol yükledi.

Kocaeli'nin belirtilen özel durumunun ortaya çıkmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 57 numara olarak kaydedilmiş olan mühimme defterinden yararlanılacaktır. Bu defter, 37. sayfasına kadar her konudan kararların içerdiği klasik bir mühimme defteri iken buradan sonra (H. 1153 / M. 1740-41 senesinden H. 1201 / M. 1787 senesine kadar) sadece menzil hükümleri yer almıştır. Menzil hükümlerinin içeriğinde gidilecek hedef, giden görevlinin pozisyonu, konu gizli değilse içeriği ve menzilden ne kadar beygir alabileceği vardır. Bu sayede 18. yüzyılın orta dilimini oluşturan zaman aralığında, adı geçen defterindeki hareketlilik Kocaeli merkezli takip edilebilecektir. 18. yüzyılda Kocaeli, İzmit, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada ve İznik kazalarından oluşuyordu. Bu idari yapı 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Bu yapılanma içerisinde Kocaeli'nde bulunan başlıca menzil noktaları, Anadolu'da bulunan üç koldan sağ kol Üsküdar'dan sonra Gebze, Hersek, İznik; Orta ve sol kol, Üsküdar-Gebze üzerinden İzmit (İznikmid), Sapanca'dan devam etmekteydi. Şöyle ki, "Memâlik-i Mahrûse"nin "Anadolu cânibi"nde, yani ülkenin doğu bölümünde üç ayrı yönde en uç bölgelere kadar uzayan yol sisteminin, başlangıç noktası olması itibari ile Kocaeli'ni "uçan kuştan haberi olan" yer yapmaktaydı. İstanbul'dan farklı yerlere gidecek olanlar, ancak İzmit'ten sonra ayrılarak kendi güzergâhlarını izliyorlardı. Bu bakımdan İzmit, gidiş ve gelişlere göre ayrılma ve buluşma noktasıydı. Bu özelliğinden dolayı, Kocaeli'nin hem taşıdığı yük fazlaydı ve hem de yollar üzerinde dolaşımda "haber" ve her türlü "algı"nın yansımaları, burada diğerlerinden farklı tezahür ediyordu. Bir bakıma, Kocaeli, İstanbul'dan önceki önemli bir merkezdi. Bunlardan dolayı, bildiride iki soruya cevap aranacaktır. Birincisi, yol ağı üzerinde oluşan "haber", "haber algısı", İzmit ve çevresinde nasıl yankılanıyordu? İkincisi de, İzmit'in menzil teşkilâtı içindeki konumundan kaynaklanan ulaklara ilişkin başta "at" olmak üzere her türlü "tedarik" sorunları neydi?

Kocaeli Menzillerinde Haber Akışı

"Haber", pek çok açıdan değerlendirilebilecek bir kavramdır. En yalın haliyle, herhangi bir konuda oluşan somut bilginin, istenilen kişi veya kişilere ulaştırılmasıdır. Osmanlı resmi haberleşmesinde çeşitli kalemlerde hazırlanan birçok belgenin muhataplarına ulaşmasını sağlayan sistemin iki temel öğesi vardı: Ulak ve at. Bu ikisi birbiriyle bütünleşmiş durumdaydı. Dağ eteklerinden, vadi içlerinden kıvrılarak uzayan dar yollar üzerinde, yarıştığı rüzgârın etkisiyle yeleleri uçuşan yağız bir atın üstünde bir ulak, beline yerleştirdiği emaneti, sahibine ulaştırmak üzere, "kat'-ı merâhil ve tayy-ı menâzil" ederdi. Böyle bir bilgi, kamuya da duyurulmak istenebilirdi. O zaman haber nitelik değiştirirdi. Kişi ya da kişilere ulaştırma belirli sayıda aracı ile yapılabilecekken, kamuya duyurulması, kişilerin sayısını arttırdığı gibi ulaşma sürecine başka öğelerin katılmasına neden olurdu. Ancak hangisi olursa olsun, haber niteliği kazanan bilgi ile bilginin ulaştırılacağı kişi, kişiler ve gruplar arasında "mesafe" vardı. Bu bakımdan "haber" ile ilgili ikinci kavram mesafe, diğer bir deyişle uzaklıktır. Bu mesafe ancak "at" ile kat edilebilmekteydi.

"Haber"in bir başka boyutu ise, somut bir bilgiye ulaşılamadığı hallerde, onun üzerinde oluşturulan "algı"dır. Bu algı da bir başka haber türüdür. Bazen de, somut bilgi ve buna dayalı "haber" sınırlı sayıda kişi tarafından paylaşılmıştır. Ama, bu bilgi daha çok kişiyi veya cemaati ilgilendiriyorsa, birincil kaynağa atfen, bazen de hiç atıfta bulunulmadan

yayılır. Buna "tevatür" denilir. "Tevâtür" bazen gerçeğe dayanır, bazen de dayanmaz. Dayanmasa da gerçeğin bir anlamda "algısı" olur. Algı niteliği kazanan haber, iki yönde de gelişebilir. Olumlu yönde gelişirse, bir çeşit propaganda niteliği kazanır. Aksi biçimi ise istenmeyen bir durumdur. Bu boyutu "güftegû" veya "kıylükal" denilen dedikodudur. İşte mezilleri, bu "haber" niteliği kazanmış veya "algı"sı üretilmiş bilginin dolaşım kanalları olarak kabul edebiliriz. Bu kabulün arkasından da Kocaeli'ni bu kanalların düğüm noktası niteliğiyle değerlendirebiliriz.

Menzillere her gün farklı bir ulak gelmekte ve kendisine at temin edilmesini istemekteydi. Bazen atların tedarik edilememesi durumunda ulak birkaç gün burada bekleyebiliyordu. Bu durum, yol üzerinde bulunanreayanın resmi nitelikli kişilerle buluşmasına fırsat sunuyordu. Bunun yanında menzilleri sadece haber götüren ulaklar değil, bir yere atanan memurlar, ülkeye gelen elçiler, hacılar ve kendi imkânları ile seyahat edenler de kullanmakta ve aralarında iletişime geçmekteydiler. Bu karşılaşmalardan kişiler, bazen bizzat haber, bazen semboller üzerinden bir algı, ya da önyargıya sahip olurdu. Bunun tebaaya yansıması ile menziller bir nevi resmi haber kaynağıpozisyonunu üstlenmekteydi. Böylece haberin içeriğine göre, reayanın devlete bağlılığı artmakta veya azalmakta idi. Bir isyan, eşkıyalık veya savaş haberinin etkisi endişe ve kaygı uyandırırken, kafileler halinde giden hacıların, hediyelerle gelen elçilerinseyahati reayanın devlete olan güvenini tazeliyordu.

Sağ kol bilindiği gibi Hac yoludur.3 Her yıl Recep ayının ortalarında başlayan bu yolculuk geçtiği yerlere hareketlilik getirmekteydi. Hacıların her attığı adımda yaptığı dualar ve Mekke ve Medine'nin fakirlerine giden "surre", bu yolu kutsamaktaydı. Bu nedenle sağ kol aynı zamanda "kutsal yol", "mukaddes yol" idi. Kocaeli de bu kutsal yolun menzil başı idi. "Hâdimü'l- Haremeyni-ş-Şerifeyn" olarak padişah hacıların güvenli bir şekilde seyahat etmeleri için gereken tedbirleri alırdı. Gerek "hac kafilesinin" geçişi ve gerekse "surre"nin taşınması seyirlik bir durum oluşturmalıydı. Bu hareketliliği sadece meraklılar değil, deyim yerinde ise "sağır sultan bile duymuş" olmalıydı.

Hac gibi kutsal bir görevin yerine getirilmesi ve surrenin naklinde Kocaeli'nde bulunan sancakbeyi veya mutasarrıfın üstlendiği vazifeler, hac kafilesinin geçişindeki farkındalığı arttırırdı. Üsküdar'dan hareket eden hacıların güvenli bir şekilde Eskişehir üzerinden Akşehir'e ulaştırılmaları ve dönüşlerinde, Kocaeli Sancağı'nın başlangıç hududundan itibaren yine Üsküdar'a kadar salimen seyr-i seferleri Kocaeli Sancak yöneticilerinin sorumluluğundaydı.4 Hacıların dönüş müjdesi yine bu yol üzerinden gelirdi.

Bu yolun önemli yolcularından olan "surre emini" her yol hükmünde olmayan "menzillerde bekletilmemeleri" ayrıcalığına sahipti.5 Şam ile İstanbul arasında bazen giden bazen gelen eşya arasında "hazine" yer alırsa menzillerde güvenlik tedbirleri arttırılır, tüfekendazlar menzillerde bekletilirdi.6Geceleri muhafız bir yerde konaklaması sağlanırdı. Bu tedbir, eşkıya ve yol kesenlere karşı güvenlik amaçlıydı. Bunun yanında bazı ulak hükümleri gelen konuklara "ikram"da ihtimam gösterilmesini talep etmekteydi.7 Bütün bunlar "kulağı delik" tebaanın gözünden kaçmazdı.

3 Üsküdar'da toplanan hacılar dört saat sonra Kartal'a, buradan beş saat sonra Gebze'ye, Gebze'den üç saat sonra ısız küçük bir kasaba olan Hersek'e buradan ise on iki saat sonra İznik'e ve yedi saat sonra da Lefke'ye ulaşmaktaydı. Armağan, agm, s. 83.

4 Hac kafilelerinin güvenliği iki şekilde sağlanırdı. Birincisi onlara seyahat boyunca muhafızlar eşlik ederdi. İkincisi ise yol boyunca hangi sancak veya kazadan geçerse o bölgenin sancak beyi ve kadıları yetki alanlarının sınırına kadar kafileyi korumak zorundaydı. Kocaeli Sancakbeyinin zaman zaman Eskişehir zaman zaman da Akşehir'e kadar sorumlu tutulması muhtemelen sancağın sınır değişikliği ile ilgili olmalıdır. Bkz. *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz, C. I, (Ed. Faruk Yılmaz), İstanbul 2000, s.96; Seyit Ali Kahraman, "Surre-i Hümâyûn", Surre-i Hümâyûn, İstanbul 2008, s. 19.*

5 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), 57, Hüküm (Hk), 676, 696, 702, 706, 727.*

6 *BOA, MD, 57, Hk. 236, 563.*

7 *BOA, MD, 57, Hk. 563.*

Surre alayı veya hacıların kafileler halindeki seyahatini izleyenlere bu tablo, devletin güçlü olduğu mesajını verirdi. İnsan hafızasında kalan bu görüntüler, padişahın "Hâdimü'l-Haremeyni-ş-Şerifeyn" özelliğini bir kez daha hissettirirdi. Elbette bunun böyle algılanması izleyenin hayata ve dünyaya bakışı ile alakalıydı. "Müteddeyyin" olmanın fazilet olarak kabul edildiğini düşünürsek toplumda böyle bir algının oluşması doğaldı. Bu açıdan, Surre alayının nakli, tebaanın devlete olan bağlılığını arttıracak bir olgu idi. Yine hacıların seyahati tebaanın devletine, bu imkânların kendilerine sunulmasından minnet duyduğu zamanlardı. Bu yollarda duyulan ve görülenler tebaada güçlü devlet imajını oluşturmaktaydı.

Yeşil kıyafetleri ile görsel bir dil oluşturan nakibü'l-eşraflar da yol hükmü ile seyahat edebilmekteydi.8 Bu devletin onlara hürmet göstergesi idi. Devletin onlara hürmet göstermesi, bir yerde tebaanın da onlara karşı tutumlarının çizgilerini belirliyordu.

Ülkedeki imar ve onarım faaliyetleritebaa tarafından işitildiğinde, tebaanın padişahına ve devletine tabiyet bağları güçlenecektir. H. 1173 / M. 1759 yılında Sermimar-ı hassa Ahmed ve maiyeti, kendilerine temin edilen yirmibeş beygir ile Şam kalesinin ve Cami-i Ümeyye'nin tamiri için ile yola çıktığında, Osmanlı'nın güçlü ve koruyan devlet imajına katkı sağlamış olmalıydı.[9]

Yol güzergâhı üzerinde seyreden elçiler de farklı kıyafetleri ile tebaanın dikkatini çekmiş olmaları yüksektir. H. 1127/ M. 1715 yılında Frenk tarzlı kıyafetleri ile Hollanda ve Fransa'dan gelen elçiler tebaayı batı hakkında kısmen görüş sahibi yaptı. Bu elçilerin amacı, Osmanlı Devleti içinde kendi tüccarlarının hak ve hukukunu gözetmekti.[10] Ticaret için seyahat eden elçilerin varlığı, "Lale Devri" öncesindeki Osmanlı'nın tüketim alışkanlığına dair ipuçları taşıyabilir. Ayrıca bu ziyaretler, toplum üzerindeki latif havanın esintileri olarak kabul edilebilir.

18. yüzyılın ortasına doğru bu yumuşak hava sertleşti. 1736 yılında İran tahtına çıkan Nadir Şah'ın saldırgan tutumları, öncelikle sol ve orta koldaki haber akışını etkilese de sağ kola da yansıdı. Bu tarihte Kocaeli tebaası sadece hacıların ve tüccarların seyahatlerine değil, içeriği gizli, mühim haberleri ve emirleri taşıyan divan çavuşları ve kapıcıların yolculuklarına tanık oldu.[11] Tiz-i reftar atlar ile dörtnala giden ulaklar, gizli ve önemli gelişmelerin de habercileriydi. Gizli haberler hükümlerde genellikle açıklanmaz ve "mühim bir iş" olarak nitelendirilirdi.[12] Sağ kol güzergâhı da özellikle Halep, Rakka, Ayntab ve Adana üzerlerinden İran üzerine yapılacak savaşta mühimmatın ve insan kaynağının sağlanmasında etkili olacak haberlerin taşındığı güzergâh oldu.[13] Böylece bu kolda sefer ve lojistik hizmetleri de verildi. Savaş haberleri yayılmaya başladı.

18. yüzyılın ortalarına doğru özellikle Anadolu'daki kollar üzerinde gidip gelen ulaklar daha çok gerginleşen İran ilişkilerinin haberlerini taşıyorlardı. İran ile savaş eşiğinde olan Osmanlı, Anadolu'nun her tarafına gönderdiği, emirler ile adeta "seferberlik" ilan etmiş gibiydi. Payitahttan üst üste çıkan emirler menzillerde trafiği yoğunlaştırıyordu. Nadir Şah, 1737 yılında doğu seferine çıkarak Afganistan ve Hindistan'a saldırmış, Osmanlı Devleti'nden de Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesini ve Kâbe'de bu mezhebe bir rükün tahsisini istemişti.[14] Bu konu tartışmalı olunca karşılıklı elçiler

8 H.1167 / M. 1754 yılında Meşayih-i Nakşibendi'den Eşşeyh Mehmet Efendi Şam'dan Üsküdar'a doğru seyahat etti. Bkz. *BOA, MD, 57, Hk. 619.*

9 *BOA, MD, 57, Hk. 704.*

10 Hollanda elçisi, İzmir ve diğer Akdeniz sahillerinde bulunan tüccarların haklarını korumak için Sayda üzerinden geldi. Bkz. *BOA, MD, 57, Hk. 79, 80, 81, 82; Hollanda gibi Fransa'da, Fransız tacirlerinin haklarını korumak için divana arzuhal sundu. Elçi Markiz de Alurs'un arzuhali ile Fransız tüccarları almış oldukları yol hükmü ile İstanbul üzerinden İzmir'e hareket ettiler. Bkz. BOA, MD, 57, Hk. 87.*

11 *BOA, MD, 57, Hk. 180.*

12 *BOA, MD, 57, Hk. 248, 249, 302.*

13 *B OA, MD, 57, Hk. 392,582.*

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C. IV, Ankara 1988, s. 299.*

gidip gelmişti. H.1153/M. 1740 yılında Bağdat yolu ile Üsküdar'a gelecek olan elçi için mihmandar tayin edildi.[15] İran elçisinin gönderdiği bir adam için tüvana beygirler verilmesi özelikle not edildi.[16] İran elçisinin gönderdiği hazineyi taşıyabilmek için yeteri kadar beygir tahsis edilmesi yol üzerindeki menzillere duyuruldu.[17] H. 1154 / M. 1741 yılında İran elçisi Kars üzerinden döndü.[18] Aynı tarihlerde Münif Efendi İran şahına "name" götürmek için yola çıktı.[19] Erzurum-İstanbul arasındaki yol trafiği elçilerin gitmesi ile daha da arttı. Resmi içerikli bu haberler, tebaada kısmen endişe yaratış olmalıydı. Fakat Kocaeli tebaası yine payitahta yakınlığı nedeniyle gerçek anlamda "mahruse" sancaklardan biriydi. Halkının düşman tehdidi açısından bir korkusu yoktu.

Orta ve sol kolun ucunda askeri düzen her geçen gün daha da belirginleşmekteydi. Merkezden neredeyse her gün Erzurum ve Diyarbekir seraskerinin maiyetine atananlar için yol emri çıkmaktaydı.[20] H. 1154 / M. 1741 yılında Anadolu valisi olan Vezir Numan Paşa Erzurum seraskeri[21] H. 1155 / M. 1742 tarihinde de Diyarbekir Valisi olarak Vezir Ali Paşa atandı.[22] Bir beylerbeyinin atanmasında yüz elli-iki yüz beygir tedarik edilirdi.[23] Paşalara ve maiyetlerine verilen beygirlerin sayısının fazlalığı dikkat çeken unsurdu. Böyle kalabalık bir grubun seyahati kitlelerin ilgi odağını çekmiş olmalıydı. "Vezir" konumunda olan paşalara yol üzerinde bulunan yerlerde dava dinleme hakkı tanımaktaydı. Böylece bir paşa geçtiği yerlerde mutlaka bir iz bırakıyordu.

Savaş sol ve orta kol üzerinden yürütüldü. Osmanlı askeri iki noktada konuşlandı. Bu noktalardan biri sol kolun ucu olan Erzurum, diğeri ise orta kolun merkezinde olan Diyarbekir idi. Diyarbekir ve Erzurum seraskerliğine gönderilen yazıcılar ve serdengeçti ağaları, bayraktar ve alemdarlar insan kaynağı bulmakla görevlendirildi.[24] Tophane ve cebehane mühimmatı için her iki kola da mübaşirler gönderildi.[25] Savaş ile birlikte menzillere yeni hareketlilik geldi ve ordunun ihtiyacı için zahire toplayacak çavuşlarabeygir bulundu.[26] Bununla birlikte "imdad-ı miri" tahsiline gidildi.[27]

İran ile savaş diplomasinin gelişmesine vesile oldu. H.1156 / M. 1743 yılında Anadolu'nun sol kol menzilleri önemli bir misafir ağırladı. Bu kişi, Osmanlı hükümetinin Nadir Şah'a karşı İran Şahı ilan ettiği Şehzade Mirza Safi idi.[28] Şehzade Mirza'nın seyahati sırasında maiyetine beylerbeyi atamalarında tahsis edilen kadar beygir verilmişti.[29] Üç yıl sonra (H.1159 / M.1746) İran ile sulh imzalanınca kendisine ihtiyaç duyulmadığından İstanbul'dan Erzurum tarafına gönderildi.[30] H.1160 / M. 1747 yılında ise Sivas valisi olan Vezir Elhac Ahmed Paşa İran'a büyükelçi olarak atandı.[31] İran'ın Hindistan'a saldırması Osmanlı-Hindistan yakınlaşmasını sağladı. H.1157 / M. 1744 yılında Hindistan'dan deniz yolu ile Basra'ya, oradan Bağdat üzerinden İstanbul'a gelen elçi Seyyid Ataullah Efendi ve aynı yol üzerinden Hind'e giden Mehmet Salim Efendi'ye ve adamlarına verilen yol

15 *BOA, MD, 57, Hk. 89.*
16 *BOA, MD, 57, Hk. 103.*
17 *BOA, MD, 57, Hk. 120.*
18 *BOA, MD, 57, Hk. 144.*
19 *BOA, MD, 57, Hk. 146.*
20 *BOA, MD, 57, Hk. 157, 158, 161, vd.*
21 *BOA, MD, 57, Hk. 162.*
22 *BOA, MD, 57, Hk. 203.*
23 *BOA, MD, 57, Hk. 687,711, 768.*
24 *BOA, MD, 57, Hk. 253,254 vd.*
25 *BOA, MD, 57, Hk. 278, 280.*
26 *BOA, MD, 57, Hk. 147,589, 610, 639.*
27 H. 1154 / M. 1741 yılında Hüdavendigar ve Kütahya'nın imdad-ı miri'si Kocaeli üzerinden hazineye nakledildi. Bkz. *BOA, MD, 57, Hk. 156,159, 446.*
28 Uzunçarşılı, *age, s. 302.*
29 *BOA, MD, 57, Hk. 286.*
30 *BOA, MD, 57, Hk. 441.*
31 *BOA, MD, 57, Hk. 444.*

hükmü ile yolculukları sırasında kolaylık sağlandı.[32] Ataullah Bey bu yolculuğu oğlu ile gerçekleştirmiş, böylece daha büyük bir grup ile seyahat etmişti.[33]

Sınırlardaki savaş durumu nüfus hareketliğine sebebiyet vermiş olmalı ki, H. 1162-1163 /M. 1749-1750 yılları arasında Üsküdar, Kartal Gebuze, İznikmid, Karamürsel, Yalakabad, Mihaliç, Pazarköyü, Gemlik, Mudanya, Taşköprü, Bandırma, Edremid, Bergama, Balıkesir, Edincik, Manyas, İvarandi, Balya, Gönen, Ezine, Ayazmand, Karakaya, Erdek, İzmid kadılarına gelen hükümler içinde, "ev göçü" olarak tabir edilen İstanbul'a yerleşmek için gelenlerin engellenmesi de vardı.[34] Bu durumda bu tarihlerde birçok Kocaelili, çolukçocuğuyla göç eden ailelere tanıklık etmiş olmalıydı. Kocaeli Sancağı bu açıdan da İstanbul nüfusunun büyümesini durdurma vazife ve vaziyeti ile tampon bölge idi.

H.1165 / M. 1752 tarihinde İran Nadir Şah tarafından gönderilen elçi için karşılama yapıldı.[35] Bu seyahat daha çok barış mesajı taşıyordu. Devlet, menzillerden elçinin gönderdiği hediyelerin nakli için Üsküdar-Bağdat arasında öncelikle katır yoksa beygirlerin ayarlanmasını hüküm ile bildirdi.[36] Böylece savaşa gitmeyen reaya menzillere yansıyan görüntülerden savaşın başlaması, süreci ve bitişi hakkında haberdar olabilmekteydi.

Orta kol yol güzergâhında yer alan Keban ve Ergani madenleri ile ilgili haberler zaman zaman "emin ataması" zaman zaman da madenden gelen "hazine" nedeniyle gündeme geldi.[37] H. 1176 /M. 1762 yılında emin olarak atanan Hafız Mustafa Paşa aynı zamanda Malatya Sancağı'na tayin olmuştu. Hafız Mustafa Paşa'nın payesi ise Rumeli Beylerbeyi'ne denk sayılmıştı.[38]

Bu yollar sadece devlet görevlileri tarafından kullanılmıyordu. Devlet görevlileri menzillerden ücretsiz yararlanma hakkına sahipti. Bunun dışında yollar üzerinde seyahat eden sıradan halk kervansaray ve hanları kullanarak menzil yolları üzerindeki hareketliliği arttırmaktaydı. Bu mekânlar, farklı kültürlerin buluştuğu birbirinden haberdar olduğu yerlerdi. Seyahat edenlerin sayısı arttıkça bilgilerin akışını hızlanmaktaydı. Bu bilgi akışı bazen kişilerle direk temas üzerinden, bazen sembollerin kişilerde bıraktığı algılardan bazen de Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Han Duvarları" adlı şiirinde belirttiği gibi yolcuların bıraktığı bir izden sağlanmaktaydı.

"Uykuya varmak için bu hazin günde, erken
Kapanmayan gözlerim duvarlarda gezerken
Birdenbire kıpkızıl birkaç satırla yandı;
Bu dört mısra değil, sanki dört damla kandı.
Ben garip çizgilerle uğraşırken başbaşa
Rastlamıştım duvarda bir şair arkadaşa:
Onyıl var ayrıyım Kınadağı'ndan
Babaocağından yar kucağından
Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hududa atılmışım ben
Altında bir tarih: Sekiz Mart otuz yedi…

32 *BOA, MD, 57, Hk. 335.*
33 *BOA, MD, 57, Hk. 313.Hindistan'ın, Osmanlı ile iki taraftan İran'a saldırma planına Osmanlı sözlü olarak muvafakat etti Uzunçarşılı, age, s. 300.*
34 *BOA, MD, 57, Hk. 483, 484,510, 529.*
35 *BOA, MD, 57, Hk. 585.*
36 *BOA, MD, 57, Hk. 583.*
37 Hazinenin nakli için bkz. *BOA, MD, 57, Hk. 163.*
38 *BOA, MD, 57, Hk. 739.*

Kocaeli Sancağı Menzillerinde Beygir Sıkıntısı

Beygirler haberleşme sistemin en önemli öğesiydi. Menzil beygirleri sadece ulaklar tarafından değil diğer devlet görevlilerinin de her türlü işlerinde kullanılmaktaydı. Art arda çıkan emirler, her üç kolun da başlangıç noktası olması ile Kocaeli'nde "beygir sıkıntısına" sebebiyet vermekteydi. Bu sıkıntı Anadolu coğrafyasında diğer yerlerde de yaşansa da Kocaeli sancağı bundan en çok etkilenendi.[39]

Bu durumu Gebze Naibi'nin merkeze sunmuş olduğu, arzuhale istinaden çıkan bir hüküm üzerinden aktarmak istiyorum. H. Gurre CA 1170 / M. 22 Ocak 1757 yılında kayıtlara geçen bu hükümde menzilcilerin genel olarak sıkıntılarını da dile getirmektedir. Arzuhalin kaynağı, Gebze menzili H. 1169 / M. 1756 senesi Ruz-ı hızır'ından (Nisan-Mayıs) H. 1170 / M. 1757 senesi ruz-ı hızırına değin işleten Hacı Mustafa ve Şişman Mustafa'nın zarara uğramasıdır. Hükme göre, Gebze menzilinde karşılaşılan sıkıntılar üç noktada anlatılmıştı. Bunlar;

Seyahat eden kapucubaşılar ve hâssa silahşörleri ve gedüklüyân ve sadr-ı âlî ağaları ve çukadârânı ve sâir mübâşirîn emr-i şerif olmadan olmadan beygir almaları,

Emr-i şerifte yazılı olan beygir sayısına riayet edilmemesi, aldıkları beygirlere ilaveten beşer onar beygir daha almaları,

Beygirlere taşıyabilecekleri yükün üzerinde eşya yüklenmesi sonucu beygirlerin helak olması.[40]

Bütün bunlar menzilcileri zor durumda bırakmakta, böylece menzillerdeki beygir sayısının azalmasıyla, haber ve emtia yükünün taşınamaz hale gelmesine sebebiyet vermekteydi. Bu nedenle bazen ulaklar beygir için menzilde sekiz dokuz gün beklemek durumunda kaldığı gibi menzilci de zarar etmekteydi. Arzuhal üzerine çıkan hüküm, emr-i şerif'te belirtilen miktarın dışında "bir re's bile" beygirin talep edilemeyeceği doğrultusundaydı. Böylece menzilcilerin hakları gözetilmiş oldu.

Sonuç olarak, Atlılarla giden haberler, çevresinde bu haberin niteliği ve içeriğini yansıtacak izler bırakmaktaydı. Bazen atların sayısı, bazen ulakların haberin içeriğine göre tutumları veya menzilcilerin tavırları, çevredekiler için "bilgi mesajı" taşımaktaydı. Böylece taşınan haberin içeriği ve taşıyan kişinin makamı, haberin taşındığı mekânda bir iletişim atmosferi oluşturmaktaydı. Bu anlamda menziller toplum içinde sosyal ağların kurulduğu mekânlardı. Kocaeli Bölgesi'nin halkı bu açıdan payitaht merkezli haberlerin Osmanlı Devleti'nin Anadolu yakasındaki ilk aydınlanan kesimini oluşturmakta idi. Bütün kolların kavşağında yer alması, gizli bile olsa sesiz sedasız gidemeyen bu haberlerden tebaanın haberdar olmasına sağlıyordu. Bu açıdan Kocaeli halkı ülkenin diğer kesimlerine göre daha fazla farkındalığa sahipti. Bu haberler devlet ile reaya arasında dolaylı bir etkileşim oluşturuyordu. Diğer yandan bu kadar çok haberin veya kişinin veya eşyanın taşınması beygirler ile gerçekleştiğinden at ve beygir sıkıntısı Kocaeli menzillerinde daha fazla hissedilmekteydi.

39 Gebze menzilinin yaşadığı sıkıntılar diğer menzillerde de yaşanmaktaydı. Örneğin İznik için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhaneler: İznik Menzili ve Menzilhanesi",*SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, S. 6-7, s. 17-33.*

40 *BOA, MD, 57, Hk. 665.*

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), No: 57.

Altunan, Sema, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/288.pdf, E.T .13.03. 2015.

Armağan, Latif, XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l- Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, XX, 2000, http://www.isam.org.tr/ E.T. E.T. 13.03.2015, s. 82-100.

Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz, C. I, (Ed. Faruk Yılmaz), İstanbul 2000.

Çınar, Hüseyin, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Mezilleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, s. 627-637.

Güneş Yağcı, Zübeyde, "XVIII Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhaneler: İznik Menzili ve Menzilhanesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, S. 6-7, s. 17-33.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

Heywood, C., "Osmanlı Döneminde ViaEgnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Koldaki Menziller", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde ViaEgnatia (1380-1699*), (Ed: E. A. Zachariadou), İstanbul 1999.

Kahraman, Seyit Ali, "Surre-i Hümâyûn", *Surre-i Hümâyûn*, İstanbul 2008, s. 15-27.

Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti" , http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/320.pdf, E.T. 13.03.2015.

Sak, İzzet- Çetin, Cemal,"XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Mezilleri Örneği", http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s16/sak.pdf . E.T. 13.03.2015.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,*Osmanlı Tarihi*, C. IV., Ankara 1988.

16. VE 17. YÜZYILLARDA KARAMÜRSEL VE ÇEVRESİ

Yusuf OĞUZOĞLU*

Giriş

Kocaeli'nin tarihi bir beldesi olan Karamürsel, Osman Gazi'nin alplarından Kara Mürsel Bey'in adını taşımaktadır. Evliya Çelebi 1640 yılında "Yalova Kasabası" tarafına gitmişti. Hersek Kasabası'ndan başlayıp batıya doğru yaptığı seyahati anlatırken bu yöredeki "Kara Kilise Kalesi"nin Osman Han'ın emriyle Kara Mürsel Bey tarafından fethedildiğini kaydeder.[1] Halil İnalcık, Pachimeres ve *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*'a dayanarak bugün Yalova İli'ne bağlı Altınova İlçesi merkezinde yer alan Hersek İskelesi'nden doğuya ve batıya doğru uzanan kıyıların son derece mümbit bir saha olduğunu, tahıl ve meyve üretildiğini, bu tarafı boşaltan Rumların yerine Türkmenlerin yerleştirildiğini belirtir.[2]

Türk denizciliği hakkında değerli ve yeni çalışmalar yapan İdris Bostan, Kara Mürsel Bey'in kendi icadı olup onun adıyla anılan çekdiri tipi küçük geminin yüzyıllarca Osmanlı denizlerinde kullanıldığını belirtir. İdris Hoca Rumeli'ye geçiş döneminde ihtiyaç duyulan donanmanın oluşturulması için Edincik (Aydıncık), Gemlik, Karamürsel ve İzmit'te tersaneler kurulup geliştirildiğini yazar.[3] Buradan daha başlangıçta Karamürsel yöresinin denizcilikle ilişkili olduğunu, çevresindeki ormanlardan gemi yapımı için elverişli değerli kereste elde edildiğini söyleyebiliriz. Bu hususlar elbette insan unsurunu öne çıkarmakta, orman ürünlerini değerlendirip gemi yapımı gibi ustalık isteyen bir işin başarıldığını göstermektedir.

Osmanlıların ilk çekdirisi olan Karamürsel gemisi, daha sonraları nakliyede kullanılan bir buçuk direkli, sivri üçgen yelkenli, yarım güverteli küçük teknelerden ibaretti. Bu ismi Kara Mürsel Bey'in kendi adını verdiği Karamürsel Limanı'nda yaptırdığı rivayet edilen ilk gemiden aldığı kabul edilmektedir. Gövdeleri yuvarlak olduğu için kadırgalara nispetle rüzgâra karşı daha dayanıklıdır. Bilhassa yakın mesafeler arasında işleyen silah donanımı olmayan Karamürsellerin genellikle büyük denizlere açılmasına müsaade edilmezdi. 16. yüzyılın sonlarında özellikle Batı Anadolu'nun zahire ve meyvelerinin İstanbul'a taşınmasında en çok kullanılan yük gemisi karamürseldir. Nakliyede kullanılmaları sebebiyle Gelibolulu Mustafa Âlî, barçaları develere benzettiği gibi, barçalardan daha

* Prof. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail; yoguzoglu@gmail.com

1 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 5. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.172-173.

2 *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2012, s.84-124.

3 İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz – Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2007, s. 3.

küçük olması sebebiyle Karamürselleri de yük katırına benzetmiştir.[4]

Karamürsel O'na denizci özelliğini katan deniz, göl ve akarsularla çevrilidir. İzmit körfezi kıyılarında yer alması yanında doğusunda bulunan Sapanca Gölü ve hemen arkasında güney tarafında bulunan İznik Gölü özel birer yaşam ortamı olarak gözükmektedir. Ünlü Katip Çelebi *Cihannümâ*'da şu satırları yazmıştır: *"İznik Gölü: Çevresi 2 mile yakındır. Suyu leziz olup çeşit çeşit balığı vardır. Özellikle Line denilen yarım karış büyüklüğünde bir cins balık avlanır. Halk bu balığı kurutup Bursa ve İstanbul'a getirir. Gölün ayağı Gemlik civarında olup denize buradan dökülür. Kırkgeçit Nehri: Anadolu'daki bazı dağlardan birikip, İznik'in doğusunda 1 günlük yol mesafesinde bulunan Kırkgeçit'e uğrayıp Hersek'e yakın yerlerde Bahr-i Rum'a (Marmara) dökülür. Sapanca Gölü: Çevresi 15 mil kadar uzunluktadır. Etrafı ağaç denizi denilen ormanlıkla çevrilidir. Bolu yolu burada yarım mil kadar su içinde kalır. Bazı yerlerde ata binilip gölün kenarından gidilir. Bu göl ile İzmit körfezi arası yarım merhaledir. Batısında bulunan Sakarya Nehri'ne uzaklığı 3 merhaleye yakındır. 1503 yılında (doğrusu 1591) Sinan Paşa, bu üç suyu kazılacak kanallarla birleştirmek için sultana arz etmiştir."*[5]

Karamürsel'in Tabiat Zenginliği

Gemlik Körfezi'nin batı ucunda yer alan Armutlu'dan itibaren Bolu dağları dizisinin başladığı Geyve-Taraklı noktasına kadar aynı doğal özellikleri taşıyan Samanlı dağları uzanır. Mübahat Kütükoğlu'nun yayınladığı 1641 tarihli es'ar defterinde, İstanbul piyasasında bu taraftan gelen ahşap malzemenin varlığını görmekteyiz.[6] Aynı tarihlerde kaleme alınmış olan ve Yaşar Yücel tarafından yayınlanan Kitab-ı Mesalih'de bölgenin orman zenginliğine işaret edilmektedir:

"İstanbul'da odun ucuz olmamak sebebi nedür, anı bildürür ki bu husûsdan Müslümânlar gayet de bî-huzûrlardır. Ekâbirden gayri kimse çeki odunın alınmazlar. Sebebi oldur kim Türkler gâh terekesün ekerler ve gâh nadâs sürmeğe mübâşeret iderler, arabalarla yalılara odun taşımazlar. Bu husûsdan rencber gemileri vaktiyle odun taşıyımazlar. Odun bahâlu olduğu budur. Pes bu hususa çâre ve dermânoldur ki evvelâ mirîden veyâ bir ekâbirden bir mikdâr akçe çıkub Yalakâbâd'sa ve İznik-mid iskelelerindeki fi'l-cümle odun yığılan iskelelerde birer büyük kârbân-sarâylar yapılsa ve dahî vâfir su sığırı öküzleri alınsa ve buna göre arabalar ve baltalar alınsa ve vefâ itdüğüne göre bu husus için vâfir acemî oğlanları veya kullar ta'yin olunsa ve her birine baltalar virülse evvelâ bu öküzleri kârbân-sarâylara çeküb bir mikdâr acemî oğlanı bu öküzlerin yanında durub, tımar idüb mâ-bâki oğlanlar baltalarıyla dağlara vurub evvelâ kendülere ol dağda bir iki çit dam ki saz örtülü ola, yayub gündüzün odun kesüb gice ile ol dağda yatsalar vâfir odunlar kesüb yığın yığın yığdıklarından sonra ol öküzleri arabalarına koşub muttasıl ol yalılara taşıyub yığsalar yâhûd ba'zı oğlan kesüb ba'zısı muttasıl taşısalar dahî rencber gemisine satsalar ve ahşamın öküzleri kârbân-sarâylara çeküb kendüleri dahî bu kârbân-sarâyın ocaklu soffalarında âteşlerin yakub ve ta'âmların bişürüb sabaha değin huzur eyleseler, sabahla kalkub girü bu maslahata mübâşeret eyleseler ve bir emîn ve bir kâtib ta'yîn olınsa ki bu odundan hâsıl olan malları Hızâne-i Âmire içün zabt eyleseler bu mahsûldan bir iki yıla değin kârbân-sarây harcı dahî çıkardı ve öküzler ve arabalar ve baltalar bahâsı dahî bi'l-külliyye çıkdıktan mâ'adâ nice mallar hâsıl olurdu. Sonra âmiller dahî bu mâli iltizâm iderdi. Gümüş ma'deninden artuk mahsul hâsıl olurdu ve hem odun ucuz olurdu, bir çeki odunu dörder akçeye almağa nâzlanurlardı. Bu dahî bir küllî mukâta'a olurdu. Bu takdîrce bu hususlardan hem müslümânlara odun nef'i ve hem Hızâne-i Âmireye nef'den

4 Bostan, *a.g.e.*, s.130-131.
5 Katip Çelebi, *Cihânnümâ*, Ed. Said Öztürk, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, s.747-748.
6 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, "Baha-i Kereste", s.294-296.

sonra şol kadar hayr du'âlar dahî hâsıl olurdu ki dille beyân ve kalemle ayân olınmayaydı. Ve dahî rencber gemileri ham yemiş taşımakdansa yasağ olsa ki meyva tamâm kemâliyle olmayınca koparub şehre getürmeseler, muttasıl şehre odun taşısalar..."[7]

Kitab-ı Mesalih'de kayıtlı bilgileri mühimme defterlerinde bulunan hükümler de doğrulamaktadır:

"Üsküdar Monlâsına ve Kocaeli Sancağı mütesellimine hükm ki, Üsküdar muzâfâtından Karamürsel kasabası ahâlîsi südde-i sa'âdetime arz-ı hâl gönderüp kasaba-i mezbûrede haydûd eşkıyâsından iki nefer şakī ahz olunup lâkin mezbûrların otuz-kırk nefer refiklere ve ba'zı bölük başılara olmağla mahal-i mezbûrda ve etrafında nice evler basup emvâl ve erzâkların gāret ve hasar eylediklerin min adl bi- gayrı hak niceler...idüp bunun emsâli şekāvetlerinin nihâyeti olmamağla eşkıyâ-i mezbûru mahallinde teftîş u tefahhus ve buldukları yerlerden ahz olunmak bâbında emr- i şerîfim taleb eyledikde taleb idüp mahal-i mezbûrda evler basup ve emvâl ve erzâkın gāret ve katl-i nüfus eden eşkıyâ-yı mezkûru şer'le muhkem teftîş u tefahhus olunup elegetirilüp Âsitâne-i sa'âdetime ihzâr olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki vusûl buldukda sâdır olan emr-i celîlü'l-kadrim üzere amel idüp dahi zikr olunan haydûd eşkıyâsı teftîş u tefahhus olunup ve eğer yeniçeri ve eğer gayridir her kimin karyesinde bulunur ise bi-eyyi vechen kâne ele getürüp, ism ü resmleriyle ber-vech-i ta'cîl Âsitâne-i sa'âdetime arz eyleyesin ki şer'le haklarında lâzım gelen icrâ oluna. Ammâ zinhâr bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara hilâf-ı şer'-i şerîf tecâvüz olunmayup ahz u celb içün ber-vech rencîde ve remîde etdirmeyüp ve etmiyesin husûs-ı mezbûr umur-ı mühim nedendir ana göre takayyüde i'timad idüp mezbûrları hüsn-i vecihle elegetürüp, Âsitâne-i sa'âdete ihzâr etmekte ihmâl ü müsâhele etmeyesin. Fî Evâhir-i Ramazân 1070"[8]

"*Sahillerdeki kazâlardan İstanbul'a odun nakleden kayıklara mâni olunmaması konusunda Kandıra, Kaymas, Genceli, Şeyhler, Ağaçlu, Şile, Ereğli, Akçaşar ve Samako Ereğlisi İskelelerinin kadılarına, yeniçeri serdarlarına ve iskele emînlerine gönderilen fermânın sûretidir." "Bir önceki hükmün bir sûretinin İznikmid ve nâhiyeleri, Karamürsel, Yalakâbad, Gekbüze Kazâlarının kadılarına, Kocaili mütesellimine, İznikmid yeniçeri zâbitine ve zikr olunan kazâların serdarlarına ve iskele emînlerine gönderildiğine dâir."*[9]

"*Geğbüze Kazâsı nâ'ibine ve Kocaeli Sancağı mütesellimine hüküm ki, Tobhâne-i âmire'm Kârhânesi'nin ta'mîrine me'mûr kıdvetü'l-emâcîd ve'l-a'yân Halîl -zîde mecduhû-südde-i sa'âdetime arz-ı hâl edüp Tobhâne-i âmirem Kârhânesi'nin iktizâ eden ta'mîr ve binâsıçün bundan akdem Karamürsel Kazâsı'nda vâkı' Kavak nâm mahallde kat'ı ve nakli fermânım olan ecnâs-ı ahcârdan külhan kalıbı ve köprülük devr-i kebîr ve devr-i sağīr ve battâl kürsi ta'bîr olunan taşların tahmîl ve nakli içün mahallinde sefâyinin kılleti olduğundan nâşî bu âna değin nakl olunmayup usret çekildiğin bildirüp, siz ki mevlânâ ve mütesellim-i mûmâ-ileyhsiz, ol havâlîlerde ve Dil İskelesi'nde ve sâ'ir iskelelerde mevcûd olan sefînelere bir gün evvel tahmîl ve ucâleten Tobhâne-i âmire'me nakl ve tesyîr olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu iltimâs etmeğin vech-i meşrûh üzre amel olumak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur.*

Fî evâsıt-ı C[Cemâziye'l-âhır] sene [1]155"[10]

"*Yalakâbâd kadısına: Karamürsel halkından tedarik olunduğu bildirilen zahirenin, lüzumunda tayin olunacak mahalle gönderilmek üzere yerinde muhafaza edilmesi hakkında. Yazıldı.*

7 *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler III: Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin*, Haz. Yaşar Yücel, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 1981, s.81.
8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Mühimme Defterleri*, No: 93, Hüküm no: 280.
9 BOA., *Mühimme Defterleri*, No: 149, Hüküm no: 207-208.
10 Aynı defter, Hüküm no: 17.

Yalak-âbâd kādîsına hüküm ki: Mektûb gönderüp kazâ'-i mezbûrdan zahîre ihrâc olınmağiçün hükm-i şerîfüm vârid olmağın Karamürsel halkı otuz müd arpa ve Yalak-ova halkı yigirmi dört müd arpa ve yeni terekeden dahı kırk altı müd ve elli araba otluk ve elli araba saman ve elli araba odun ve yüzer re[']s koyun ve üç müd un ve beş yüz akçalık ve elli kantar bal ve yağ tedârük olınduğın arz eylemişsin. Buyurdum ki:Zikr olınan zahîreyi yirlü yirinde hıfz idesin ki, lâzım olduğı vakit ta'yîn olınan mahalle getürile. Şöyle bilesin."[11]

Seyyah Loubenau'nun Karamürsel ve Çevresine İlişkin Verdiği Bilgiler

"*Mudanya'dan Sonraki Deniz Yolculuğumuz (1588)*

Bursa dönüşü Mudanya körfezinde yol almaya başladık. Bir süre sonra rüzgar güçlendi ve bize daha yararlı olacak bir güce erişti. Zaten geceye doğru rüzgar daima kuvvetlenir. Böylece geç vakit Bozburun'daki kervansaraya ulaştık. Sabaha karşı Anadolu yakasında Carteli veya Cartali [Kartal] adındaki bir yerde karaya yanaştık ve biraz dinlendik.

12 Temmuz'da rüzgar oldukça arttı, Cianesis adalarının [Prens Adaları] yanından geçtik ve Nikomedia [İzmit] körfezine girdik. Yelken açarak yolumuza devam edip, güçlü yuvarlak kuleleri olan eski, büyük duvarları yıkılmış bir kulenin bulunduğu yerde karaya çıktık. Kalenin dibinde Rumların Clyzomene, yani "imparator çayırı" [Tekfur Çayırı] adını verdikleri bir alan var. Bizans hükümdarları yaz günleri maiyetleriyle birlikte buraya gelirler ve çadırlar kurarak eğlenirlermiş. Yakın bir yerde imparator Michael [Mikhael] Paleologos'un yaptırmış olduğu şahane güzel bir saray da varmış, ama artık görünürde hiçbir şey yok. Sultan II. Mehmed'in burada öldüğünü söylüyorlar.[12] *Bu dolaylarda bulunan şifalı su kaynaklarına her yıl belli zamanlarda Türkler akın akın geliyorlar. Ve kurdukları çadırlarda yatarak sağlığa elverişli olduğuna inandıkları bu sudan içiyorlar. Su, dağdan kaynadığı halde henüz ılık ve oldukça bulanık. Bu haliyle içildiğinde bağırsakları temizliyor. Uygun bir rüzgarla yolumuza devam ettik ve Gebise [Gebze] adındaki beldeye geldik. Eskiden buraya Libissa [Lybissa] denilirmiş.*

Karadan oldukça uzaklaştığımızda birden şiddetli bir fırtına koptu ve teknemizle birlikte batacağımızdan korkmaya başladık. İzmit körfezinin karşı kıyısına geçmek zorundaydık. Böylece iki saat boyunca büyük tehlikeler atlatarak nihayet Carmesal [Karamürsel] adıyla bilinen köye ulaştık. Karamürsel köyü İzmit körfezi ile bir dağ silsilesi arasında uzunlamasına yayılmış çok hoş bir yerleşim. Her tarafta güzel meyve bahçeleri var. Ayrıca çevredeki diğer meyve bahçelerinden de kara yoluyla buraya çok miktarda meyve getiriliyor ve gemilere yüklenip başka yerlere gönderiliyor. Karamürsel'e vardığımızda burada armut, şeftali, erik ve daha çeşit çeşit meyve yüklenmiş olan ve gerek Konstantinopolis'e gerekse diğer yerlere mal götüren bir çok gemi vardı.

13 Temmuz'da sahilde bulduğumuz bir çatı altına sığınarak dinlendik ve İznik'e gitmek için ihtiyacımız olan atlar, eşekleri temin etmeye çalıştık. Yol üstünde uğranacak köy de yoktu ve dağlarda pek çok eşkıya yuvalanmıştı. Biraz dikkatsiz davrananlar, eşkıyanın eline düşüp kaçırılıyordu. Bu sebepten ötürü eşek sahipleri bu yolculuk için eşeklerini kiralamak isteyenleri reddediyorlardı. Sonuç olarak iki misli para ödemeye katlanarak birkaç eşek bulabildik ve eşyalarımızı eşeklere taşıtabilmek için yolun bir kısmını yürüyerek aşmaya, zaman zaman da sırayla eşeğe binerek gitmeye razı olduk.

Karamürsel'den İznik'e Yolculuğumuz

14 Temmuz sabahı ortalık aydınlanmadan yola çıktık ve kısa bir süre sonra kayalıklarla kaplı sıradağlara vardık. Yollar çok karmaşık olduğundan, eşek sürücüsü önce doğru yolu keşfetmek zorunda kaldı. Böylece günün yarısını dik yokuşlu yüksek dağ yollarında oraya

11 BOA., *Mühimme Defterleri*, No:3, Hüküm no: 16.
12 Gebze yakınlarındaki Eski Hisar olabilir.

buraya dolanmakla geçirdik. Birçok yerlerde Türk hükümdarlarının eşkıyaya gözdağı vermek için kazığa geçirttiği suçlulara rastladık. Hele bir tanesini kazığa geçirdikten sonra üstelik de ateşe verip yakmışlardı. Padişah böyle yöntemlerle dağda yol kesip kervanları soyanları korkutarak suç işlemekten vazgeçirmeyi amaçlıyordu. Bu haydutlar aslında ta uzaklardan buraya soygunculuk yapmak için gelen Araplardı. Öğle vakti bir vadiye geldik, ortasında ince bir dere akıyordu, fakat su o kadar zayıftı ki eşeklerin susuzluğunu gidermeye bile yetmedi. Gene de hep birlikte burada mola verip karnımızı doyurduk, çünkü sabahleyin bir şey yemeden yola çıkmıştık ve çavuş da böylece acele etmemize kızmıştı. Onun dediğine göre Karamürsel'den bu derenin kenarına kadar bir günde gelinirmiş. Fakat yol arkadaşlarımızdan Hans Geiger, dağ yolunda ilerlerken aşırı sıcaktan dolayı fazla su içtiği için birden hastalanıp kendini kaybetmişti. Bunun üzerine hepimiz çok telaşlanmıştık ve hasta o vaziyette yola devam edemediği için onu eşeklerden birinin üstüne bağlamak zorunda kalmıştık. Bu olay çabuk ilerlememizi oldukça engelledi.

Derenin kenarında biraz dinlenince, arkadaşımız yavaş yavaş kendine geldi. Hava o kadar sıcaktı ki, insan su içtikçe daha fazla içmek gereksinimini duyuyordu. Oysa az su için ve susuzluğa direnen daha sağlıklı kalıyordu. Yolda zaman zaman bundan bir parça ağzıma atıyordum. Ama yol arkadaşlarıma bunu söylemezdim, çünkü yanıma aldığım nöbet şekeri hepimize yetmezdi.

Biraz dinlenip bir şeyler yedikten sonra tekrar yüksek dağların arasına daldık. Güneş battıktan ve gece bastırdıktan sonra dahi hala yoldaydık, ama artık güzel bir düzlüğe varmıştık. Yürüyüşümüze devam ederken yan taraftaki tarlaların üzerinde çok sayıda ceviz ağacı gördük. Çavuş burayı ordu ile birlikte İran'a karşı sefere çıktığı zamanlardan hatırlıyordu. Oraya gidip geceyi ceviz ağaçlarının altında geçirmeye karar verdik. Büyük ceviz ağaçlarından birinin dibinde güzel soğuk suyu olan bir çeşme görünce, çavuş çok şaşırdı ve buraya birkaç kez gelmiş olmasına rağmen böyle bir çeşme bulduğunu fark etmediğiniz söyledi. Orada bir ceviz ağacının altında konakladık, yanımıza aldığımız armutları, hıyarları ve ekmeği yedik, çeşmeden bol bol su içtik ve yatıp uyuduk. İyice dinlendikten sonra 15 Temmuz günü yolumuza devam ettik. Artık düz araziden geçiyorduk. Sol tarafımızda dağlara doğru uzanan bir düzlükte güzel, yüksek, üç köşeli bir sütun görünce, eşek sürücüsüne o tarafa doğru gitmek istediğimizi bildirdik. O bunun anlaşmamıza dahil olmadığını söyleyerek oraya gitmeyi reddetti. Biz de eşyamızı eşeklerin yanında bırakıp sütunun olduğu yere yürüyerek gittik. Sütun dörtgen biçiminde bir kaidenin üstünde duruyordu ve üst üste konmuş beş parçadan ibaretti. Ama vaktiyle en tepesinde altıncı bir parçanın da bulunduğu belliydi.

Tekrar eşeklerimizin beklediği yere dönüp yolumuza devam ettik ve Latinlerin Ascaneus [Ascaeno, İznik] adını verdikleri gölün kıyısına vardık.

23 Temmuz günü öğleye doğru İzmit körfezinin kenarında bulunan bir yere geldik. Burada sahil boyunca bir sürü yapı gördük. Sadece bir çatıdan ibaret ve etrafı açık olan yapılarda, gemiyle İzmit'e gidecek olan yabancı yolcular malları ile birlikte barınabiliyorlardı. Civardaki köylerden çuvallar içinde getirilmiş olan yığın halindeki tahıl da burada muhafaza ediliyor ve gemilere yüklenip deniz yoluyla Konstantinopolis'e veya başka yerlere naklediliyordu. Ayrıca dağlardan kesilen odunlar da burada küçük parçalara bölünmüş ve destelenmiş olarak bir terazide tartılıyor, sonra da ağırlığına göre satılıyordu.

Bizi körfezin karşı yakasında bulunan İzmit kentine götürecek bir pereme buluncaya kadar dinlendik. 27 temmuz günü altı kürekli perememize binip yola çıktık. Orta kuvvette bir rüzgarla ve peremecilerin küreklere asılmasıyla gündüz ve gece boyunca yol aldıktan sonra 28 Temmuz'da Karamürsel'e vardık. Sonra yolumuza devam ederek İzmit körfezinden çıkıp

akşama doğru Türk hükümdarının güzel bir bahçesinin bulunduğu, çok eski bir geçmişi olan Calcedonia [Halkedon, Kadıköy] kentine vardık."[13]

Bu seyahatnamede belirtilen bazı hususlar *Naima Tarihi* tarafından da doğrulanmaktadır. 1634 yılında yüz kadar eşkıyanın *"İznik-mid'den (İzmit) Kırk-geçid ve Gemlik ve İznik yolların sedd ve kat' edib Karamürsel Kasabası'nda yeniçeri serdarının menzilin garet ve kendiyi katl"* ettiklerini belirtir. Bunun üzerine *"Bostancı-başı bostancılar ile helvacı-başıyı"* bu tarafa gönderib eşkıyayı cezalandırmıştı.[14] Mustafa Naima Efendi bu bilgileri aktarırken "katl-i haydûdân der-Koca-ili" başlığını kullanmıştır. Kocaeli isminin hala yaşadığını görmekteyiz. Ayrıca bu eşkıyalık olayında bostancıbaşının ve helvacıbaşının müdahil olarak yer alması da bizim için bir ipucudur. Matbah-ı Amire'nin sorumlularından olan bu görevlilerin elbette malzeme kaynağı olarak "Yalak-ova Yalıları" içinde yer alan Karamürsel çevresinin susam, çeşitli meyveler, üzüm-sirke, çeşitli tahıllar gibi ürünlerinin taşıdığı öneme de değinmek gerekir.

16. ve 17. Yüzyıl Karamürseli'nin 19. Yüzyıl Başlarındaki Durumu

Yukarıda sunmaya çalıştığımız bilgiler Karamürsel'in denizci kimliğini belirgin olarak yansıtmakta, ayrıca çevresindeki ormanların ve tarımsal hayatın bu yörede yaşayan insanların uğraşı için önemli olduğunu göstermektedir. Bu arada denizci kimlik hem mevcut tersanenin işletilmesinde hem de İzmit-İstanbul arasındaki deniz ulaşımının sürdürülmesinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Karamürsel'in körfez kıyısı boyunca ve arka planda yer alan İznik'e doğru kara ulaşımının da yürütüldüğünü "Yalak-ova Yalılarına" indirilecek her çeşit ürünün ve insan taşımacılığının gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. 16. ve 17. yüzyıl Karamürseli'nin bu görüntüsü 1844 tarihinde yapılan vergi kaynakları tespiti sırasında daha ayrıntılı olarak gözlenmektedir.[15] Bir bakıma bu kayıtlar sanayi öncesi toplumun uğraşlarının aynı doğrultuda devam etmekte olduğunu yansıtıyor. Henüz buharlı gemilerle taşımacılığın olmadığı, tarımsal mekanizasyonun gerçekleşmediği bir çağda geleneksel mesleklerin devam etmiş olması doğaldır.

Temettuat defterlerine göre Karamürsel'in beş mahallesinde (Hacı Mehmed Ağa, Ömer Ağa, Kayacık, Cami-i Atik, Debbağhane Mahalleleri) çiftçilik, bağcılık, hizmetkârlık, gemicilik, çapacılık, bargircilik, piyadecilik, eskicilik, kahvecilik, berberlik, bakkallık, kasaplık, odunculuk, nalbantlık, attarlık, semercilik, marangozluk yapan esnaflar bulunmaktaydı. Bunun yanında sefine ve çekdiri sahibi "reisler", reislerin yanında çalışan "miçolar", yakacak odun kesen "hatâb-keşler", merkep-ester ve bargir kiralayan "kiracılar" bulunuyordu. 19. yüzyılda da tıpkı erken dönemde olduğu az miktarda hububat ziraatı yapılıyor, bunun yanında meyve ve sebzecilik, zeytincilik, bağcılık ve kozacılık yapılıyordu. Ayrıca kestaneliği olan haneler kestane toplayıp satıyorlardı. Küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ise oldukça azdı.[16]

13 *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, 2. Cilt, Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s.506-510.
14 *Târih-i Na'îmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, 3. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2014, s.782.
15 Bu kayıtları Osmanlı Arşivi'nden sağlayan tarihçi Dr. İsmail Yaşayanlar'a teşekkür ederim.
16 BOA., *Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defterleri(ML.VRD.TMT.d),* No:3995, 3996, 4002, 4005, 4015, H.1260.

KARA MÜRSEL ALP

16. YÜZYILDA AKÇAŞEHİR (AKÇAKOCA)

Kenan Ziya TAŞ*

Bildiriye çok bilinen bir resme dikkat çekerek başlıyorum. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Atatürk Kitaplığı arşivinde olan bu kartpostalın üzerinde matbu olarak Fransızca Merhaba İstanbul yazısının altında yine *Sultan Selim* görülmektedir. Bu yazının üzeri çizilmiş ve muhtemelen yine aynı kalemle bu yazının altına ve tahta oturan padişahın üstüne gelecek şekilde *Birinci Padişah Sultan Osman Han Gazi*, padişahın sağında mızraklı olan kişin üzerine Konur Alp[1] Beg soldaki topuz ve kalkanlı kişinin üzerinde ise Akça Koca Beg ifadeleri yazılmıştır. Bu kartta tarih yoktur. (Resim 1)[2]

Resim 1

* Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: kztas@hotmail.com

1 Konuralp ifadesi kütüphane kataloguna Koralp olarak yazılmıştır.

2 Salut de Constantinople, Sultan Selim. Akçakocabey, Birinci Padişah Sultan Osman Han Gazi, Koralp, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Koleksiyon Kartpostallar, Krt_003302

Ancak aynı resmi Osmanlı kıyafetleri koleksiyonu için hazırlanan bir seriye ait Mısır İskenderiye mühürlü ve (okunmuyor ancak eldeki bilgiler 19. yüzyılı işaret ediyor) tarihli bir pulun yapıştırıldığı başka bir kartpostalda daha görüyoruz. Bu kartın üzerindeki Fransızca ve Osmanlıca ifadelerde ilk karttaki Sultan Selim ifadesi kalkmış ve diğer ifadeler Osmanlı ve Fransız harfleriyle matbu bir biçimde kartın altında yer almıştır. (Resim 2)

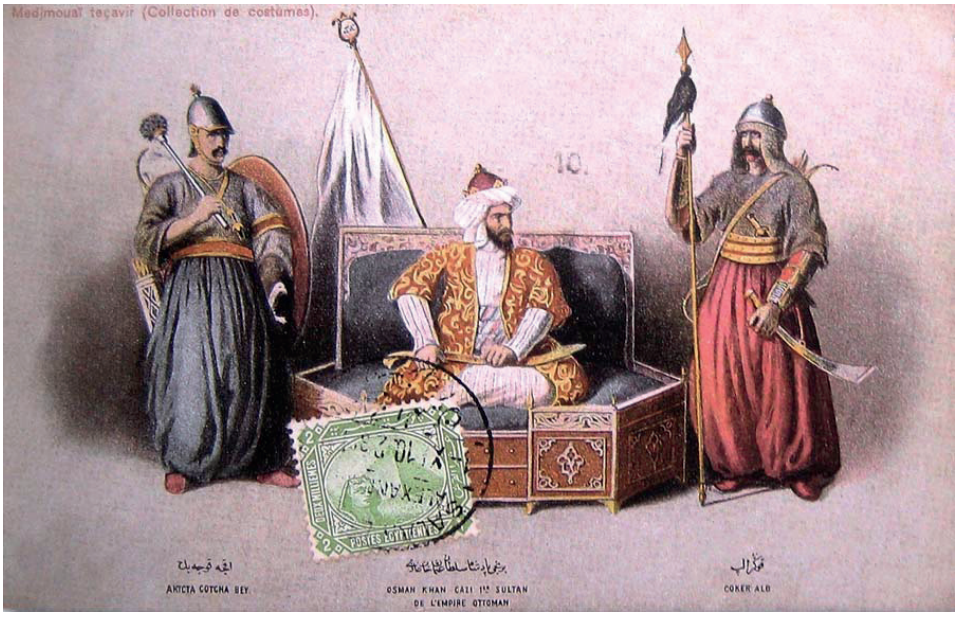

Resim 2

Aynı resim Osmanlı Resmi Kıyafetleri Arif Paşa Serisi içinde de yer almaktadır. (Resim 3)[3]

Resim 3

3 Osmanlı İmparatorluğunda Resmi Kıyafetler (Ondokuzuncu Asır Başlarında) Ressam Arif Paşa Serisi (16 Parça)

Bu resimlerin yapılışı ve kartların hazırlanışına dair tarih belli değil. Daha doğrusu şu safhada ben bilemiyorum. Her ne şekilde olursa olsun bu imajlar tarih literatürümüze girmiş bu haliyle zihinlere yerleşmiş ve nihayet bugün Akçakoca ilçesinde heykel haline getirilerek tecessüm eylemiştir. (Resim 3)

Resim 4

Resim veya kartpostalın üzerideki figürler elbette temsilidir. Ancak birliktelikleri malum olduğu üzere bir kurgu değil tarihi bir gerçekliktir. Mevcut bilinen kaynakların ve bunlara dayalı yapılan araştırmaların üzerinde ittifak ettikleri bir hususdur. İşte bu tarihi gerçekliğin yansıdığı coğrafi bir mekânların başta gelenlerin birisi de Bolu Sancağıdır. [4]

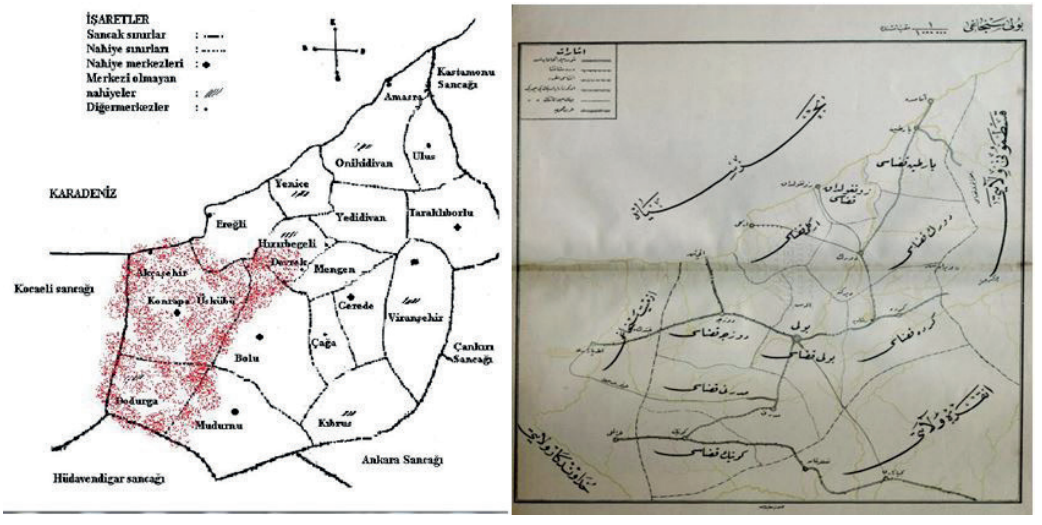

Resim 5

Bolu Sancağı olarak bahsettiğimiz coğrafya 16. yüzyılda Kuzeybatı Anadolu'nun büyük kısmını içine alan bölgedir. (Resim 5) Bölge antik tarihi devirlerde Bitinya ve Paflagonya olarak adlandırılır.[5] Bölgenin tarihi coğrafyası

4 Kenan Ziya Taş, Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993, Ankara.

5 Strabon, Geographika, 12. 4. 1'dan naklen, Olcay Turan, "Plınıus'a Göre Bıthynıa Bölgesinde Yaşamış Bir Balık Türünün Analizi, Tarih Okulu, Sonbahar 2009, Sayı V, ss.145-153, s. 145. Plinius tarafından yukarıda bahsedilen alan

Sakarya İli Tarihi adlı çalışmada ortaya konulmuştur.[6] Zikredilen bu bölge Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve ilk yayılış coğrafyasıdır. Bu bölgenin fethi dolayısı ile Türkleşmesi ve İslâmlaşması çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur.[7] Bütün bunlara rağmen Osmanlı'nın kuruluş dönemi ile ilgili belirsizlikler yine de varlığını korumaktadır. Bu belirsizliklerden biri de bizim bildirimize konu olan ve yukarıda resimlerle zikrettiğimiz Osman Gazi'nin arkadaşları olarak tarihlerde yerini alan Akça Koca ve Konur Alp'tir.[8] Bunların kimlikleri ve faaliyetlerini konu alan ayrıntılı bilgiye maalesef sahip değiliz. Ancak nadir de olsa bunlar hakkında bazı yeni bilgilere ulaşmak hâlâ imkân dâhilindedir. Bize bu imkânı sağlayan kaynaklardan biri de Tahrir Defterleri ve bizim özel olarak çalıştığımız Bolu sancağına ait olanlarıdır.[9]

Bolu Sancağı, bu iki şahsiyeti aynı coğrafi zeminde birleştiren bir mekân olarak karşımıza çıkar. 16. Yüzyıl Bolu Sancağı tapu tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran bu iki tarihi şahsiyetin ismini iki ayrı iskân sahasının ismi olarak görüyoruz.

16. yüzyıl idari yapısı içinde Bolu Sancağı 16 Tımar Nahiyesi'ne ve 16 Kadılığa ayrılıyordu.[10] Burada şunu belirtmeliyiz ki "nahiye" ile "kaza" idari bakımdan her zaman örtüşmüyordu.[11] Bu durum Bolu sancağında da böyle idi. Bolu Sancağında hem kaza hem de nahiye merkezi olarak aynı adı taşıyan idari birimlerden biri de Konrapa (قوكرابه) idi. Ancak ne kaza adları içinde ne de tımar nahiyeleri içinde Akçaşehir (Akçakoca) adı geçmemektedir.[12] Dolayısı ile *"Akçakoca 16. Yüzyılda kadılık merkezi idi"* şeklinde verilen bilginin düzeltilmesi gerekir.[13] 16. yüzyıl tahrirlerinde Akçaşehr'in adı tek bir yerde geçmektedir. O da şudur:[14]

eskiçağlarda Bithynia olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Burası günümüzde Batı Karadeniz ve Marmara Bölgesi'nin büyük bir kısmına tekabül etmektedir. Antik çağlarda Bithynia bölgesi doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda ise Mysia bölgesi ile komşudur. Bithynia'nın kuzeyinde Pontos Euksinos, kuzeyden güneye doğru, Bosporos Thrakios, Propontis ve Rhyndakos ile Olympos bölgeyi sınırlar.

6 Sakarya İli Tarihi, Sakarya, 2005, C. 1, s. 1-55,Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları. Bu kitabın ilk bölümünü teşkil eden kısımda Metin Tuncel, "Adapazarı Yöresinin Coğrafyası"; Engin Beksaç, "Bithynia'nın Erken Tarihinde Sakarya ve Arkeolojisi"; Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası"; Adem Işık, "Eskiçağ Tarihinde Sakarya ve Çevresi".

7 Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili meseleler ve tartışmaların ele alındığı yayınlar ile Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi konusunda hazırlanmış ve yayınlanmış çok geniş bir literatüre sahibiz. Bu kaynakların ve araştırmaların isimleri için bir önceki dipnotta zikrettiğimiz Sakarya İli Tarihi kitabın içinde yazıların kendileri ve bibliyografyaları oldukça geniş bir bilgi verirler. Ayrıca Enver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa, Kocaeli,* 2009 adlı eserde yazar bölge tarihi ile ilgili kaynak, belge ve bilgileri hem paylaşmış hem de araştırma yazıları olarak ortaya koymuştur.

8 Feridun Emecen, "Akça Koca", TDV İA, C.2, s. 224.

9 Kenan Ziya Taş, "Osmanlının Kuruluş Coğrafyası Olarak Bolu Sancağı'nın Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterleri Ve Bunlara Dayalı Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler" Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü 21-23 Kasım İstanbul Bildiriler C. 3, Ankara, 2013, s. 775-788.

10 Kenan Ziya Taş, "16. Yüzyılda Bolu Sancağı'nın İdari Yapısı", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2 (Isparta 1996), s. 184-196; Kenan Ziya Taş, "XVI. Yüzyılda Konuralp (Konrapa /Üskübü): Tahrir Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Durum", Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, Ankara, 2012, s. 477-490.

11 Yazının sonundaki eklerde bu kaza ve nahiyelerin adları orijinalleri ile verilmiştir.

12 Enver Çakar, "Kanunu Sultan Süleyman Kanunnamesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı1, ss. 261-282, (Elazığ-2002), s. 274; Turan Gökçe, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 9, (1994), s. 226.

13 Yılmaz Kurt, "Akçakoca'nın Kurduğu Şehir: Akçaşehir", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli 2015, C. 1, s. 537-544.

14 Akçaşehir kaydı: BOA TD 51 s. 374.

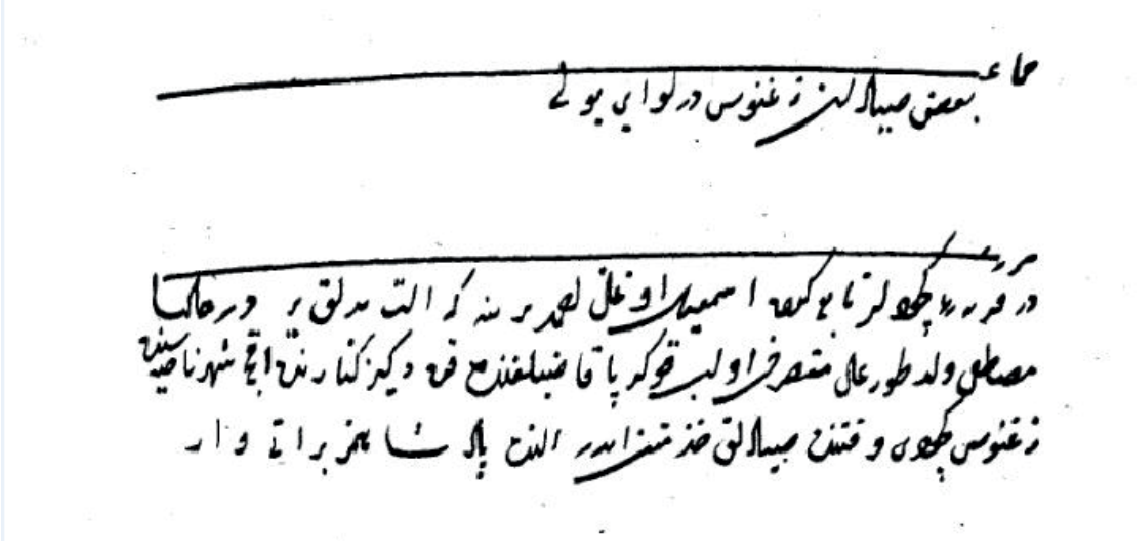

Cemaât-i ba'zi sayyâdân-ı zağanos der livây-ı Bolu

Mezra'a-i der karye-i Geçüdler tâbi'-i Gerede İsmail oğlu Ahmed yerine ki altı muddluk yerdir. Hâliyyen Mustafa veled-i Tur Ali mutasarrıf olup Konrapa kadılığında Karadeniz kenarında Akçaşehir nâhiyesinde zağanos geçidi vaktinde sayyâdlık hizmetin eder elinde pâdişâhımız berâtı var.

Bu belgedeki kayıtta açıkça görüldüğü ve verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Akçaşehir *"nâhiye"* olarak nitelendirilmekte ve Konrapa kadılığına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere tımar nahiyeleri içinde Akçaşehr adı geçmemektedir. Burada nahiye tabiri sancak yapısı içindeki alt bir birim olan tımar nahiyesinin karşılığı değildir. Nahiye, Osmanlı idari teşkilatının bir tabiri olmasının yanı sıra çoğu sancak çalışmasında veya bu tür kaynaklara dayanarak çalışan araştırıcıların çalışmalarında sıklıkla karşılaşıldığı üzere çoğu kere coğrafi bir terim olarak kullanılmaktadır. Coğrafi birlik ifadesi olarak zaman içinde farklı muhtevaları tanımlayan bir kavram olarak görünür. Bu bakımdan *Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen da coğrafî bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade eder*.[15] Ya da başka bir deyişle; *coğrafî ve idarî manada küçük veya büyük bir çevreyi ve bölgeyi bazen de, çok geniş bir mıntıkayı ifade eden, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren de, idarî teşkilâtta mülkî taksimatın en küçük parçasını bildiren bir ıstılah ve tabirdir. Lügat manası itibarı ile esasen, „yan, kenar, taraf, cânib" manalarını ihtiva*[16] ettiği için kaynaklarda da bu istikamet üzere kullanıldığı anlaşılıyor.

Bu bilgiler ve tespitlerden sonra Akçaşehr'in 16. yüzyıldaki durumuna dair kaynaklarımızda daha ayrıntılı ne bulabiliriz? Defterlerdeki köy ve mezra kayıtlarına yoğunlaşarak coğrafi bir örtüşme olup olmadığına bakarak bu soruya kısmen cevap verebiliriz. Başka bir ifade ile iskâna ve sâkinlerine dair ayrıntılar bulabiliriz. Konuralp nahiyesi ve kazasının merkezi (nefsi) Üsküb'ü adını taşımaktadır. Buna göre 16. Yüzyılda 25 akça yevmiyeli bir kadılık olan Konrapa'ya 1519 tahririnde 56 köy, 5 mezra; 1568 tahririnde 63 köy, 2 mezra bağlıydı.[17] Bu köylerden hangileri daha

15 İlhan Şahin, "Nahiye", TDV İA, C. 32, 307-308.
16 M. Tayyip Gökbilgin, "Nahiye", MEB İA, C. IX, s. 37-38.
17 K. Z. Taş, Bolu Sancağı, s.54-55, 248-249.

sonra kaza merkezi ve bugün ilçe merkezi olan Akçaşehir'e (Akçakoca) bağlıdır? Bununla ilgili bir karşılaştırma yapabilmek için çok sağlam verilere sahip değiliz. Ancak eldeki kısıtlı bilgilere göre çok düzenli ve periyodik olamayan ve sonraki yüzyıllara ait olmak üzere Akça şehir kazasına bağlı köyler tespit edilebilmektedir.

Bu iskân birimlerden en dikkati çeken ise "Divan" tabiridir. Bölgede tarihi kökleri çok derinlere giden idari ve iktisadi bir yapıyı aksettiren Divan teşkilatının varlığı çok belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Bu yöre Anadolu'da başka yerde olmadığı kadar zengin bir biçimde "divan" adı taşıyan yer adları görülmektedir. Akkçakoca'ya merkezlik yaptığı ifade edilen Kerameddin Divanı'na dair Bolu sancağı tahrir defterlerindeki kayıtlarda buna dair herhangi bir bilgi ve iz yoktur. Çünkü Bolu sancağı Divanları arasında Kerameddin Divanı adını taşıyan herhangi bir yer bulunmamaktadır.[18] Eğer bir yanlış okuma ve değerlendirme yoksa muhtemelen daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmış olmalıdır.

Bununla beraber Akçakoca merkezi ile ilgili olarak 1568 yılı vakıf kayıtlarındaki köylere ait iki kayıt dikkat çekicidir. Bu köylerden ilk tahrirde mevcut olmayan ve yaklaşık yarım asır sonra ortaya çıkan ve böylece sahildeki yerleşimin seyrine de ışık tutmaktadır. Lügatlerde kıyı veya kıyıdaki yerleşim yerlerini ifade eden Yalı veya Yalu imlası ile yazılan iki kayıttır.[19] Bugün Akçakoca merkezinde mahalleye dönmüş ve aynı adla varlığını sürdürmektedir. Bu kayıtlar ve okunuşları şöyledir:

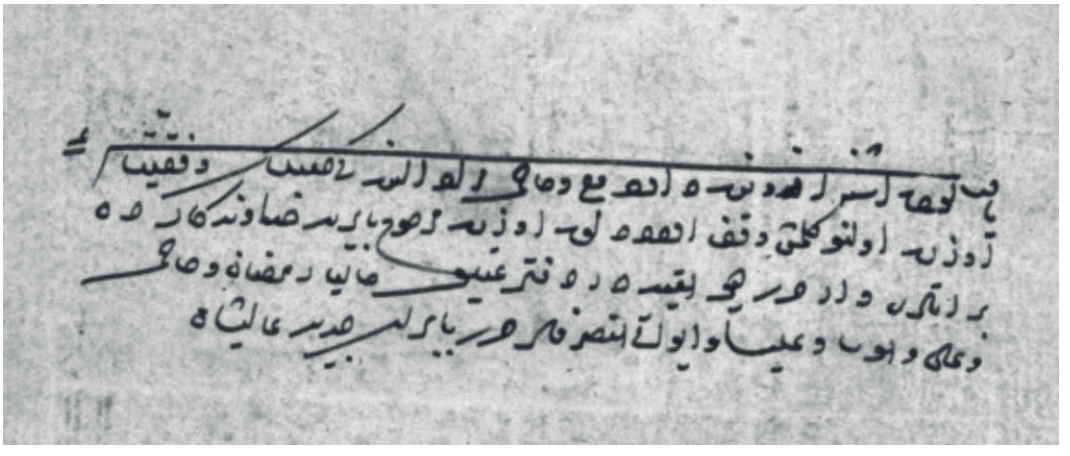

Karye-i Yalu[20]

Karye-i Yalu'da Aşağı Aftun'da Davud Fakı ve Hacı Murad elindeki çiftlik vakfiyet üzere olunugelmiş vakf-ı evlâdlık üzere merhum Bâyezid Hüdâvedigârdan berâtları vardır deyu mukayyed der defter-i 'atîk hâliyen Ramazan ve Hacı ve Ali ve Musa ve İsa ve Ayvallı (?) mutasarrıflardır bâ-berât-ı cedîd-i 'âlîşân.

18 Kenan Ziya TAŞ, "Bir İskân Şekli ve Birimi Olarak Divân", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4 (Isparta 1999), s.191-201.

19 Necdet Sakaoğlu, "Yalı nedir, sadece Boğaziçi kıyısındaki evlere mi denir?", NTV Tarih, Sayı 46, (Kasım 2012), s. 102.

20 KK TD 547 v 221.

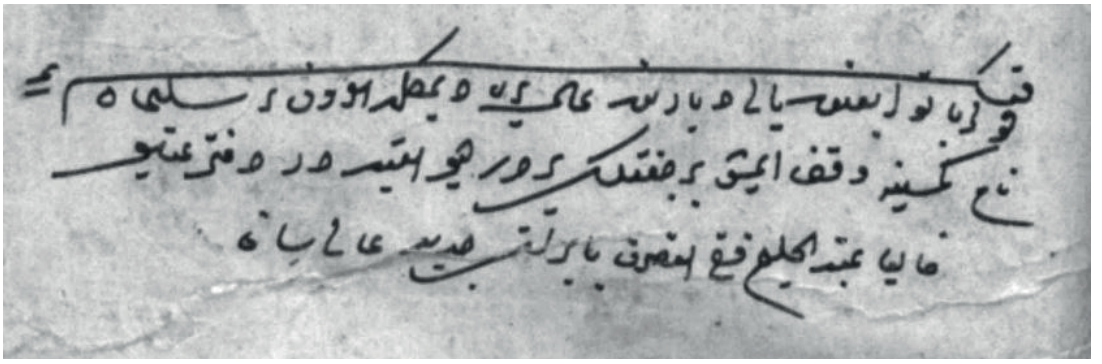

Karye-i Yalu[21]

Karye-i Konrapa tevâbi'inde Yalı diyarında Ali yeri dimekle ma'rûf yer Süleyman nâm kimesneye vakf imiş bir çiftlik yerdir deyu mukayyed der defter-i 'atîk hâliyen Abdülhalim Fakı mutasarrıf bâ-berât-ı cedîd-i 'âlîşân.

Yine bugün Akçakoca'nın merkez mahallesi olup da 16. yüzyılda köy veya mezra durumunda olan yerleşim yeri var mı diye baktığımızda, ad benzerliklerinde bir iz yakalayabiliyoruz. Buna göre Hacıyusuflar Mahallesi adını taşıyan mahalle ile 16. yüzyıldan sonra mevcut olmayan Yusuf Çiftliği karyesi (köyü) arasında bir irtibat olabileceğini akla getirmektedir.

Bölgenin fatihi kabul edilen Akçakoca ve ahfadının varlığı ile ilgili olarak Bolu Sancağı Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlarda çok açık ve kesin bilgiler maalesef mevcut değildir.[22] Ancak buna rağmen fikir verecek bazı ipuçlarına da tesadüf edebiliyoruz. Akyaka köyü, Akkadı oğulları, Akça Yörük, Aksanoğlanları gibi örneklerde görüldüğü üzere dikkati çekecek kadar "ak" ifadesinin varlığı tesadüfün ötesinde görünüyor.

Ayrıca Bolu Sancağı'na ait 1568 tarihli TD 547 numaralı tahrir defterindeki Begviranı karyesinin (köy) hane kaydının ilk sırasında yer alan hane kayıtlarının hane reisinin adı İlyas olması ve Akça koca'nın oğlunun adını taşıması geleneğin devamı olarak değerlendirilebilir mi veya sadece bir tesadüf mü sorusunu sorarak bırakalım. Aynı köyün 1519 tarihli TD 51 nolu tahrir defterindeki Begviranı köyünün hane kaydının ilk ikisi Seydi Ali veled-i Umur ve İlyas birader-i O şeklinde kayıt vardı.[23] Bütün bunlara rağmen Akça Koca'nın oğlu İlyas ve onun oğlu Fazlullah'a ile torunları Mevlana Kutbiddin ve Seydi Çelebi'ye ait Akçaşehir (Akçakoca) civarında herhangi bir vakıf veya benzeri bir yapının varlığına delalet eden açık kayıtlara tesadüf edilememiştir.[24] Muhtemelen bu bölge Konurlap Bey'in hâkimiyet sahası olarak belirlendiğinden aile daha sonradan Kocaeli Gebze'ye nakletti veya belki de başlangıçtan beri o civara yerleşmişlerdi.

21 KK TD 547 v 229.
22 Akçakoca'nın soy kütüğü için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 1, Ankara, 1982, s. 551-553.
23 KK TD 547 s. 216b; BOA TD 51 s. 160b.
24 Konukçu, Süleyman Paşa, s. 86-88.

KAYNAKÇA

BOA TD 51. Bolu Sancağı Mufassal Tahrir Defteri.

Çakar, Enver, "Kanunu Sultan Süleyman Kanunnamesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı1, ss. 261-282, (Elazığ-2002), s. 274;

Emecen, Feridun, "Akça Koca", *TDV İA*, C.2, s. 224.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Nahiye", *MEB İA*, C. IX, s. 37-38.

Gökçe, Turan, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 9, (1994), s. 226.

Gökçe, Turan, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 9, (1994), s. 226.

KK TD 547. Bolu Sancağı Evkaf Defteri.

Konukçu, Enver, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa, Kocaeli,* 2009.

Kurt, Yılmaz, "Akçakoca'nın Kurduğu Şehir: Akçaşehir", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'na sunulmuş basılmamış bildiri.

Osmanlı İmparatorluğunda Resmi Kıyafetler (Ondokuzuncu Asır Başlarında) Ressam Arif Paşa Serisi (16 Parça)

Sakaoğlu, Necdet, "Yalı nedir, sadece Boğaziçi kıyısındaki evlere mi denir?", *NTV Tarih*, Sayı 46, (Kasım 2012), s. 102.

Sakarya İli Tarihi, Sakarya, 2005, C. 1, s. 1-55,Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Salut de Constantinople, Sultan Selim. Akçakocabey, Birinci Padişah Sultan Osman Han Gazi, Koralp, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Koleksiyon Kartpostallar, Krt_003302

Şahin, İlhan, "Nahiye", *TDV İA, C. 32*, 307-308.

Taş, Kenan Ziya, "XVI. Yüzyılda Konuralp (Konrapa /Üsküb): Tahrir Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Durum", *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, Ankara, 2012, s. 477-490.

Taş, Kenan Ziya, "16. Yüzyılda Bolu Sancağı'nın İdari Yapısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (Isparta 1996), s. 184-196.

Taş, Kenan Ziya, "Bir İskân Şekli ve Birimi Olarak Divân", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4 (Isparta 1999), s.191-201.

Taş, Kenan Ziya, "Osmanlının Kuruluş Coğrafyası Olarak Bolu Sancağı'nın Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterleri Ve Bunlara Dayalı Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler" *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü 21-23 Kasım İstanbul Bildiriler C. 3*, Ankara, 2013, s. 775-788.

Taş, Kenan Ziya, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993, Ankara.

Turan, Olcay, "Plınıus'a Göre Bıthynıa Bölgesinde Yaşamış Bir Balık Türünün Analizi*, Tarih Okulu*, Sonbahar 2009, Sayı V, ss.145-153, s. 145.

1513 BOLU LİVASI KAZALARI[25]

25 Turan Gökçe, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 9, (1994), s. 226.

1568 BOLU LİVASI KAZALARI[26]

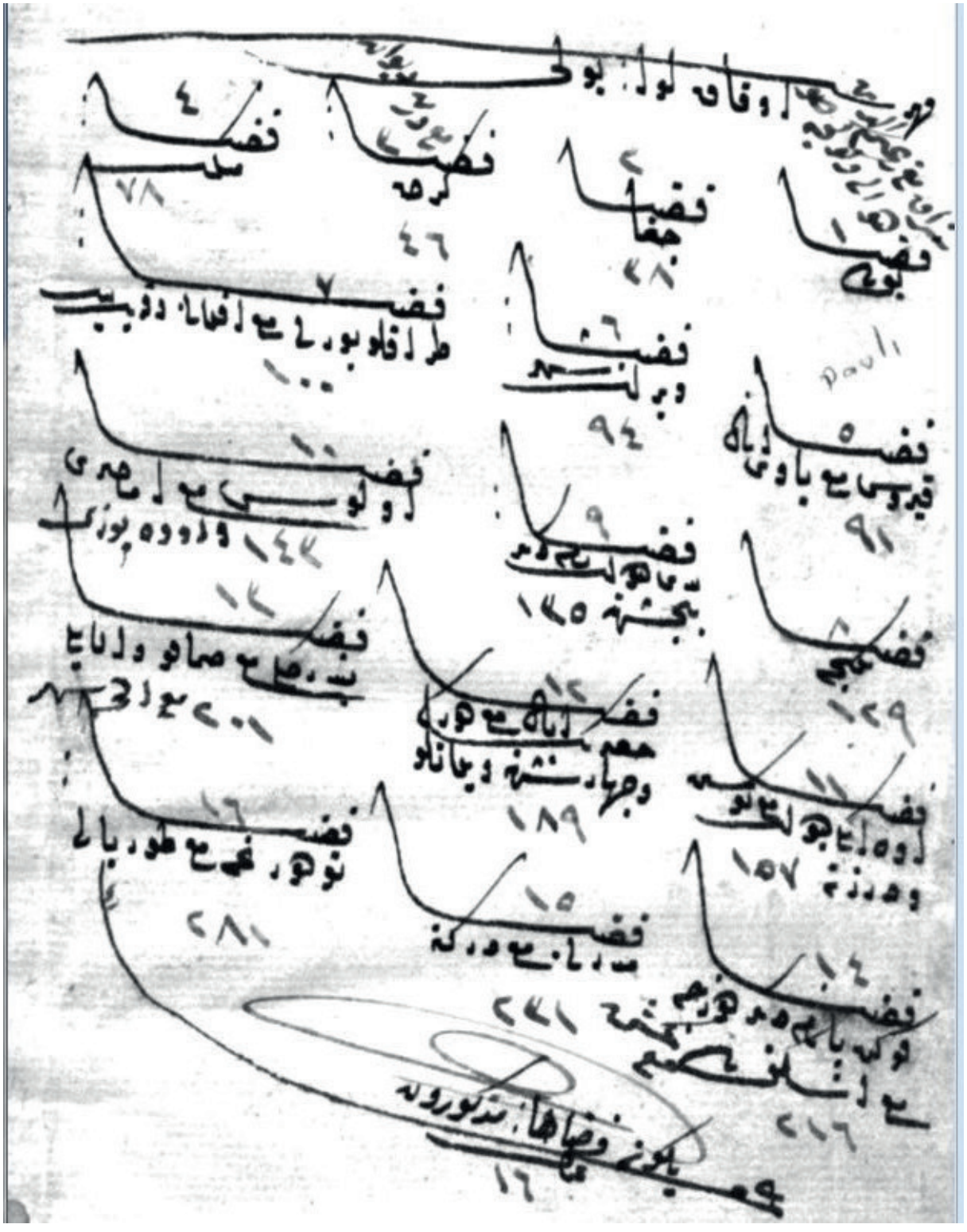

26 KK TD 547 Fihrist

AKÇAKOCA (AKÇAŞEHİR) KÖYLERİ İÇİN KARŞILAŞTIRMALI TABLO

	2014 Akçakoca Köyleri (1)	**1871 Akçaşehir Köyleri (2)**	**1831 Nüfus Defterine Göre (3)**	**1811 Bolu voyvodalığına bağlı Akçakoca (4)**	**1692 Bolu Sancak Beyliğine Bağlı Akçaşehir (5)**	**1568 Tarihli KK TD 19 Konrapa Nahiyesi Köyleri (6)**
1	Akkaya	Aftun	Abaza Esma Hanım	**a)Merkez** Divanı Kerametin (yukarı mahalleler)	Kerametin (Kaza merkezi)	Nefs-i Konrapa nâm-diğer Üskübü
2	Aktaş	Kerametin	Afton Ağzı	Divanı Kerametin (Kalpakçılar)	Tahirli	Avane-şehr
3	Altunçay	Beyveren	Afton Dere	Divanı Kerametin (Aşağı mahalle)	Kepenç	Gebe Kilise
4	Arabacı	Kızılca Kilise	Akçaşehir	**b) Köyler** Divanı Kerametin (Koç köy)	Bey ören	Subaşı Çiftliğ
5	Balatlı	Balatlı	Akkaya	Beyviran	Arabacılar	Yahya
6	Beyhanlı	Dadalı	Ayazlı	Aftun	Aftunu ulya (yukarı aftun)	Aşağı Aftun
7	Beyören	Akkaya	Eskimize	Akkaya	Aftunu Sufla (Aşağı aftun)	Kilise Deresi
8	Çayağzı	Aftunağzı	Baş Afton	Fadıllı	Fadıllı* (Bugün yok)	Kanglı Deresi
9	Çiçekpınar	Göçüler	Beyler	Kınık	Kıran (Esmahanım)	Kadanı
10	Dadalı	Doğancılar	Beğviran	Tahirli	Güney (bugün yok)	Bulağumerd(?)
11	Davutağa	Arabacılar	Balatlı	Kızılca Kilise	Kızılca Kilise (Nazım Bey)	Kula Kurd
12	Deredibi	Koçar	Çerkes	Kıran	Kirişi Sağır (küçük kiriş) (bugün yok)	Yağados
13	Dereköy	Koçullu	Hasan Çavuş	Arabacılar	Kirişi Kebir (Büyük Kiriş) (bugün yok)	Murad Çiftliğ
14	Dilaver	Gebe Kilise	Dadalı	Kepenç	Kınık	Uğru
15	Doğancılar	Kalkın	Davud Ağa	Dadalı	Kurucaşelıir (Muhtemelen Kurukavak)	Feleküddin
16	Döngeli	Tabiri	Döngelli			Eğerciler
17	Edilli	Göktepe	Şipir			Darıcak Alanı Mülk
18	Esmahanım	Kepenç	Tahirli			Güney Yakası
19	Fakıllı	Ketmenli	Doğancılar			Cemaat-i Göçerli
20	Göktepe	Kınık	Arabacı ma Kazcuma			Diğer Karabeğ
21	Hasançavuş		Fakılı			Çalözü
22	Hemşin		Kalkın			Kara Beğ
23	Kalkın		Kızılcakilise			Yağma
24	Karatavuk		Karatavuk			Çilmi
25	Kepenç		Kınık ma Ketmenli			Esenli
26	Kınık		Koçallı ma Koçar			Efteni

27	Kirazlı		Kuru Gül			Diğer Efteni
28	Koçar		Kebe Kilise			Kemah Kere(?)
29	Koçullu		Kepenc			Mengencik
30	Küpler		Göktepe			Alanmış
31	Kurugöl		Melen Ağzı			Alanmış-ı Diğer
32	Kurukavak		Hemşin			Kilise Bükü nam-ı diğer Sayyad
33	Melenağzı		Yenice			Milan Deresi
34	Nazımbey		Yenimize			Kürekçiler
35	Ortanca					Serme
36	Paşalar					Milan Deresi nam-ı diğer Turgudlar
37	Sarıyayla					Beg Divanı
38	Subaşı					Beg Divanı
39	Tahirli					Baş Aftun
40	Tepeköy					Kılağuz Çiftliği
41	Uğurlu					Akça Yörük
42	Yenice					Afşar
43	Yeşilköy					Bakraz
44						Ulubatlu
45						Karapınar
46						Karapınar
47						Çalözü
48						Çalözü-i diğer
49						Yusuf Çiftliği
50						Küreklü
51						Rumiler nam-i diğer Dögerülce
52						Çalöüz-i diğer
53						Hocalu
54						Yenice Paşa-i Mülk
55						Basdık nam-ı diğer Depecik
56						Karapınar
57						Aydın Begi Çiftliğ

(**1)** Akçakoca Köyleri http:www.koylerimiz.infoduzcekoyleri-905-akcakoca-koyleri.html

(2)(4)(5) http://www.akcakoca.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=672

(3) Mustafa Keskin, 1831 Tarihli Nüfus Defteri

(6) TD 547 Bolu Evkaf Defteri

KARA MÜRSEL ALP

MÜHİMME KAYITLARI IŞIĞINDA 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNE DAİR TESPİTLER

Rıza KARAGÖZ*

Tarihî, Coğrafî, Stratejik Özellikleriyle Kocaeli'ye Bakış

Eski batılı kaynaklarda Nikomedia adıyla kaydedilen İzmit, 18. yüzyıla kadarki Türk kaynaklarında İznikmid, 19. yüzyılda ise İzmid şeklinde anılmaktadır[1]. Coğrafi olarak bir tarafı deniz, güney ve güneydoğu yönüne doğru dağlarla çevrili İzmit, İstanbul'dan sonra bölgenin ikinci önemli yerleşim merkezi olarak kabul görmüştür.

1071'i müteakip Anadolu'ya giren Selçuklu ailesi önderliğindeki Türkler kısa zamanda İzmit sahillerine ulaştılar. 1081'de burası Selçuklu idaresinde görünmektedir. 1096'da Haçlılar buraya yerleştiler. 12. yüzyıl başlarında Bizans kontrolüne geçen İzmit, 1204'te Latin taifesinin eline geçti. Bu tarihte şehir büyük bir tahribata uğradı.

Osmanlılar daha aşiretten beyliğe geçiş yıllarında İzmit'i hedef alan bir siyaset izlediler. Bu doğrultuda bölgeye yönelik akınlar gerçekleştirdiler. 14. yüzyılın hemen başında Osmanlıların istiklalinde önemli rol oynayan Bafeus Savaşı hem dini hem de stratejik önemi haiz İznik ve İzmit'i kaybetmek istemeyen Bizansla yapılmıştı. O tarihte bölgeyi idaresinde tutmayı başaran İstanbul yönetimi, ilerleyen süreçte Osmanoğullarının bölgeye yönelik akınlarına engel olamadı. III. Andronikos ile Orhan Bey arasında yapılan Maltepe Savaşı (1329), İzmit'in geleceği için dönüm noktası oldu. Savaşın sebeplerinden birisi Osmanlıların İzmit'i almak için harekete geçmeleriydi. İmparator vergi ve harç vermeyi kabul ettiği bir antlaşma ile kısa süreliğine şehri kurtardıysa da (1333), birkaç yıl sonra 1337'de İzmit fethedildi. İznikmid merkezli Kocaeli sancağı bu tarihlerde teşkil edildi. Orhan Bey buraya oğlu Süleyman'ı bey olarak atadı. Süleyman Paşa burada cami ve medrese inşa ederek 8 köyün gelirlerini buralara vakfetti.

İzmit, İstanbul'un fethi öncesinde önemini korudu. Burası fetihten sonra da payitahtı Anadolu'ya bağlayan yol üzerindeki menzillerden ilkiydi. Örneğin 1514'te Yavuz burada iki gün konaklamıştı. Anadolu tarafındaki seferler için geçilecek ordu yolu iki araba geçebilecek kadar genişletildi. Kanuni zamanındaki bu çalışmanın yanı sıra şehrin tersanesi de faal hâle getirildi. İstanbul'daki bazı camilerin inşasında kullanılan taş ve mermerler İzmit'ten getirilirdi[2].

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: rkaragoz@omu.edu.tr

1 Besim Darkot, "İzmit", *MEBİA, C.V/2, s. 1251.*

2 İdris Bostan, "İzmit", *TDVİA, C. 23, s. 537.*

Gerek İstanbul'a yakınlığı gerekse anayol güzergâhında olması İzmit'te sosyal hareketliliği arttırmıştır. İzmit ve çevresinde eşkıyalığın ve yol kesmelerin önemli bir problem oluşu da buna bağlıdır. Yol kesenlerin ve asayişi bozucu faaliyette bulunanların çokluğu devletin konuyla yakından ilgilenmesine ve katı tedbirler almasına sebep olmuştur. Mühimme kayıtlarında konuyla ilgili çokça hüküm göze çarpmaktadır.

16. yüzyıl sonlarında Sakarya Nehri -Sapanca Gölü- İzmit Körfezi kanalı projesi ciddi bir şekilde uygulamaya konulmuştu. Kanal açılabilirse İstanbul'daki Tersane'nin kereste ve İstanbul'un ve sarayın odun ihtiyacı kolay yolla temin edilebilecekti. Bazı çalışmalar yapılmasına rağmen, proje yarım kaldı ve kanal açılmasından vazgeçildi[3].

Deprem bölgesinde oluşundan dolayı zaman zaman İzmit'te de şiddetli ve yıkıcı sarsıntılar meydana gelmiştir. Ciddi yıkımlara maruz kalmasına rağmen önemli konumundan dolayı İzmit sonraki yüzyıllarda da gelişmeye devam etti. İmar ve iskân faaliyetlerine paralel olarak askeri ve iktisadi öneminden bir şey kaybetmedi. Anadolu'nun içlerinden İstanbul'a gelen veya Anadolu tarafına giden kervanların ve seyyahların mutlaka uğrayıp birkaç gün kaldıkları bir yer olmuştur.

1591 tahririne göre 16 Müslim, 1 Gayrimüslim mahalleye sahip olan İzmit'te bu tarihte yaklaşık 2000 kişi ikamet ediyordu. 1625'te yapılan tahrirde ise mahalle sayısı ikisi gayrimüslim olmak üzere 26'ya, nüfus ise 4.200'e çıkmıştı. Bu artışta şehrin ticari kapasitesi ve kervan yolu üzerinde bulunmasının yanı sıra Celali hareketliliği dolayısıyla köylerden kente nüfus akışının da rolü vardır.

Şehirdeki gayrimüslimler arasında Yahudi ve Rumlar başı çekmektedir. Yahudiler daha ziyade kereste ticareti ile iştigal ediyorlardı. 1831 nüfus sayımında İzmit kazasının nüfusu 11.567 hanede 58.000 kişiden oluşuyordu. Bunun 15-20 bini şehir nüfusunu oluşturuyordu[4].

Evliya Çelebi İzmit'in mamur ve büyük bir şehir olduğunu yazar. Onun tespitlerine göre 17. yüzyılın ortalarında İznikmid'de 1.100 dükkân, 23 cami, 400 kereste deposu ve kahvehaneler vardır. Şehir 19 Müslim, 3 Hristiyan ve bir Yahudi mahallesinden oluşmaktaydı. Şehirde 3.500 hane mevcuttu[5].

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki kayıtlara göre Kocaeli, Girit Eyaleti'ne bağlı sancaklar arasında sayılmaktadır[6]. Daha sonraki tarihlerde ise Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne bağlı görünmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında müstakil liva olarak idare edilen Kocaeli, bu idare şekliyle Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.

Tebliğin Kaynakları: Mühimme Defterleri ve Tarihi Kaynak Değeri

Osmanlı tarihinin arşiv kaynakları arasında yer alan Mühimme Defterleri, Divan-ı Hümayun'da görüşülüp karara bağlanan ve ilgililerine ferman, berat, name ve sair formlarda gönderilen yazıların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar mercii olan Divan-ı Hümayun memleketle ilgili her türlü konunun görüşüldüğü hükümet kurumudur. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini üzerinde barındırması, Divan'ı Osmanlı merkezî idaresinin en üst yönetim organı olarak kabul etmemiz için yeterli olmaktadır. Burada görüşülen konular çok farklı alanları kapsamaktadır. İç ve dış siyaset, ekonomi, maliye, iç güvenlik, asayiş, askeri sınıfın tayini ve azli, toplumu oluşturan farklı

3 Kanal işinin önemine binaen Veziriazam Koca Sinan Paşa bizzat giderek bölgede inceleme ve ölçümler yapmış, o civarın yöneticilerine projenin ehemmiyeti anlatılmıştır. Bölgedeki köylerden 30 bin amele tedarik edilerek çalışma da başlatılmıştır. Ancak Sultan III. Murat işin ehemmiyetini anlayamamış olmalı ki, Selaniki'nin kaydına göre, *Din ve devlete lazım iş değildir…. Bu zamana kadar odun nice ola geldiyse yine öyle tedarik olunur diyerek projeden vazgeçilmesini emretmiştir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1. Kısım, Ankara 1988, s. 38 – 39.*

4 İdris Bostan, "İzmit", s. 540 - 41.

5 Evliya Çelebi, *Seyahatname, C. II, s. 62 – 65.*

6 Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717 – 1730), Ankara 1997, s. 65.*

din ve mezheplere mensup fertlerin devletle ve birbirleriyle olan ilişkileri, bilhassa savaş gibi olağanüstü dönemlerde devletin halktan talepleri, sadece üst düzey yöneticilerin değil bizatihi herhangi bir vatandaşın bireysel başvurusu gibi her türlü konu bu kurumun ilgi ve yetki alanına girmektedir. Memleketin imarı, vakıflar ve bireysel davalar gibi sosyal konular da bu cümledendir. Eyalet, sancak ve kaza gibi taşra idari birimlerinin yerel nitelikli meseleleri de bu kurumdan çıkan kararlar arasında önemli yer tutmaktadır[7]. Özetle söyleyecek olursak, adıyla müsemma, Mühimme Defterleri Osmanlı tarihinin mühim kaynakları arasındadır.

Araştırmada 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiş 92-111 numaralı Mühimme defterleri taranmak suretiyle Kocaeli sancağı ve bağlı kazalarına hitaben yazılmış hükümler tespit edildi[8]. Toplam 75 hüküm okundu. Bu defterlerden 97 no.lu Mühimme defterindeki hükümler, bir kaçı hariç, Rumeli tarafındaki eyalet, sancak, kaza ve diğer yöneticilere hitaben yazılmıştır. Bu defter 1679-1681 yılları arası hükümleri içermektedir. Söz konusu dönem sefer yılları olması hasebiyle hükümlerin içeriği de genellikle sefer ve onunla bağlantılı konulardır. Ancak bu defterde Kocaeli ve mülhakatına hitaben yazılmış hüküm tespit edilememiştir[9]. 100 no.lu defterde hem Rumeli hem Anadolu tarafı yöneticilerine hitaben 500'ün üzerinde hüküm kayıtlıdır. 1690-1691 yılları arasını kapsayan bu defterde de Kocaeli ve çevresine hitaben yazılmış herhangi bir hüküm yoktur[10]. Bu tespit 105 no.lu defter için de geçerlidir[11]. Araştırmanın esas kaynağını oluşturan Mühimme defterlerinin yanı sıra İzmit tarihi hakkındaki kısa bilgilerin verildiği baş kısımda, diğer kaynak ve tetkiklerden yararlanıldı.

Hükümlerin hangi deftere ait olduğu, sayfası veya arşivden alınan dijital görüntü numarasıyla hüküm numarası MD 94/4-32 örneğindeki gibi yazıldı. Burada MD Mühimme Defteri, 94 Defter numarasını, 4 sayfa veya görüntü numarasını, 32 ise hüküm numarasını göstermektedir. Gerek dipnot düşerken gerek metindeki tabloda bu yazım tercih edildi.

Hükümlerin muhtevaları belli konularda tasnif edilerek değerlendirme yapıldı. Yine söz konusu hükümlerin kime hitaben yazıldıkları ve hangi konuyla alakalı oldukları, hükümlerde geçen kişiler ve varsa unvanları ve konularına göre hüküm numaraları ve her konuda kaç adet hüküm tespit edildiği, tablolar halinde gösterildi. Nihayet hükümlerin aktüel Türkçeyle özetlerine yer verildi.

Muhteva Değerlendirmesi

Tebliğe kaynaklık eden hükümlerde ele alınan konuları iki ana başlıkta tasnif etmek mümkündür:

1- Kocaeli ve kazalarından Divan-ı Hümayuna yapılan çeşitli konularla ilgili başvurulara cevaben gönderilenler,

7 Mühimme Defterlerindeki hükümlerin genel bir muhtevası için bk. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565 - 1566) Özet ve İndeks, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1994, s. XI – XII.*

8 92 Numaralı Mühimme defterindeki ilgili hükümler için Murat Yılmaz'ın çalışmasından yararlanılmıştır. Bk. Murat Yılmaz, *92 Numaralı ve 1657 – 1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme – Transkripsiyon – Dizin), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.*

9 97 no.lu defter iki farklı yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Bk. Ulviyenur Pakize Pakize Eskin, *97 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon, Özet) H. 1090 – 1092/ M. 1679 – 1681, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009; Abdülvahit Çelik, 97 Numaralı mühimme defterinin Transkripsiyonu Hicri 1090 – 1092/Miladi 1679 – 1681, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009.*

10 Bk. Muzaffer Fehmi Şakar, *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 1 – 145), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2007.*

11 Bekir Gökbunar, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet – Transkripsiyon), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.*

2- Farklı konularda merkezden taşraya gönderilen ferman veya emir suretleri.

Kocaeli ve çevresinden yapılan müracaatlar kendi içinde birkaç başlığa ayrılabilir. Eşkıyalık, alacak-verecek davaları, vakıflarla ilgili muhtelif konular, miras davaları ve yönetici sınıfın reaya üzerindeki güç kullanımları gibi konular daha fazla göze çarpmaktadır. Öte yandan taşradaki yöneticilere gönderilen fermanlarda ise sefer dolayısıyla ihtiyaç duyulan askerin toplanıp orduya sevk edilmesi, zahire, nakliye hayvanı (mekari) ve olağanüstü veya olağan nitelikteki vergilerin toplanması, kasaba, sahil ve köylerin eşkıya ve düşman saldırılarından korunması ve reayaya zulüm edilmemesi gibi konular başı çekmektedir. Bunların dışında değişik konularda pek çok hüküm mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un her türlü ihtiyacı sair yerlerin ihtiyaçlarından önde tutulmuş ve bu doğrultuda taşraya her devirde çok sayıda emirler gönderilmiştir. Bu emirlerde zamana göre neye ihtiyaç duyuluyorsa onun temin edilmesi ve yerine getirilmesi yöneticilere bildirilmektedir. İncelediğimiz dönem içersinde de benzer hükümler vardır. Örneğin İstanbul'un odun ihtiyacının büyük kısmı Karadeniz yalıları olarak nitelenen Eminbey, Kirye, Kengen, Karaboğaz, Akboğaz, Sakarya ve Bolu gibi yakın yerlerin ormanlarından temin edilmekteydi. Buralarda kesilen odunlar arabacı esnafı tarafından sahildeki iskelelere indirilir ve burada kayıkçılara satılırdı. Onlar da bu odunları İstanbul'a getirip satarlardı. Ancak zaman zaman bu ticaretten haksız ve fahiş kazanç elde etmek isteyenler çıkabiliyordu. Örneğin sermayeci olarak adlandırılan bir kısım taşra yeniçerileri, odunları arabacılardan ucuz fiyata alıp kayıkçılara pahalıya satmaktaydılar. Bu durum İstanbul'da odun fiyatlarının çok yükselmesine sebep olduğu gibi odun kesicilerin ve arabacıların da zarar görmesine ve mağdur olmalarına yol açmaktaydı. Bu şekildeki muhtekir fırsatçılara karşı gereken tedbirlerin alınması için sancaktaki yöneticilere emirler gönderilmekteydi[12].

Alacak-Verecek Davalarıyla İlgili Hükümler

Taranan defterlerde Alacak-verecek meselelerini konu edildiği hüküm sayısı 14 adettir. Eşkıyalık konusundan sonra en fazla hüküm bu konuyla ilgili olarak kaleme alınmıştır. Reayadan kişilerin askerilere verdikleri borçları alamadıklarına dair şikâyetleri bu grupta en dikkat çekici hükümler arasında sayılabilir[13]. Sivil insanların birbirleri arasında da verdiği borç parayı tahsil edemediği için başvuranlar da vardır[14].

Dikkat çeken bir başka husus kadınların alacakları için Divan'a başvuru yapabilmiş olmalarıdır. Örneğin İznikmid kazasından Hayrunnisa adlı kadın, aynı kazadan Ayşe adlı başka bir kadının kendisinden alacağı olduğunu söyleyerek haksız yere rencide ettiğini, buna mani olunmasını talep etmektedir[15].

Gayrimüslim reaya da aralarındaki alacak verecek meselesi yüzünden şikâyetçi olabilmektedir. Gayrimüslim reayanın bu türden şikâyetlerinin çözüm yeri olarak kadı mahkemesini görmektedir. Örnek bir hükümde Yorgi ve Geldi adlı zımmiler arasındaki alacak meselesinin hakkaniyetle halledilmesi İznikmid kadısına emredilmektedir[16].

12 *MD 92/11-5, Üsküdar Kadısı ve Kocaeli Sancakbeyine hüküm. İstanbul'a zahire satan bazı esnaf, muhtekirlerin halkın elinden zahireyi zorla satın alıp sonra da mahzenlerde sakladıklarını belirterek bu durumun kendilerine zarar verdiğinden şikâyetçidirler. Devlet bu gibi durumlarda şikâyete konu olayın mahallinde araştırılmasını ve işin aslının ortaya çıkarılmasını istemektedir. Çünkü şikâyeti yapan kişiler bazen kendileri halka zulmedip haksız kazanç için muhtekirlik yapabilmektedirler. Bk. MD 95/45-615.*

13 Bk. *MD 93/10, MD 93/15, MD 93/22-122, MD 93/23-214; MD 93/32-296.*

14 *MD 95/5-43; MD 95/12-122.*

15 *MD 95/44-596.*

16 *MD 95/44-599.*

Eşkıyalık, Gasp, Katil, Yol Kesme Gibi Asayişle İlgili Hükümler

En fazla hüküm bu grupta yer almaktadır. Bu konuyla ilgili toplam 22 hüküm tespit edildi. Hükümler arasında eşkıyalık, yol kesme, hırsızlık ve haramilik, adam öldürme ve yaralama, ev basma gibi çeşitli konular dikkat çekmektedir. Bilhassa savaş ve sefer yıllarında bu gibi asayişsizliklerin daha yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Başta kaza kadıları olmak üzere yeniçeri serdarları, vilâyet ayânı, iş erleri ve hatta sancakbeylerine hitaben yazılan hükümlerde bu gibi olaylara engel olmaları, eşkıyayı yakalayıp cezalarını vermeleri emredilmektedir[17].

17. yüzyılın ikinci yarısı uzun süren savaşlara sahne olmuştur. Kimi yorumlara göre Osmanlı Devleti'nin kesin bir duraklama dönemine girmesine sebep olan yıllar işte bu dönemdedir. Gerek Girit adasının fethi gerekse 1683'te başlayan Viyana seferi umulanın ve planlananın çok üstünde zaman kaybına yol açmakla kalmamış, devletin mali ve ekonomik durumunu sosyal vaziyetini ve asayişini ciddi derecede sarsmıştır. Tabiatıyla devlet bütün bu dönem boyunca çekilen sıkıntıların giderilmesi, memleketin düzeninin korunması ve her türlü ihtiyacın giderilmesi konusunda gereken hassasiyeti göstermeye gayret etmiştir. Ancak bu konuda yeterince başarılı olunduğu söylenemez. Nitekim hükümlerde tespit edilen konular bunu gösterir. Seferden kaçan askerler hakkındaki hükümler bu konuda fikir vermektedir. Sefer olmasına rağmen orduya katılmayıp İznikmid'e gelen ve burada ev bulup yerleşen askerlerden söz edilmektedir[18]. Donanmada görevli olup da aynı şekilde kaçak olarak Kocaeli ve civarında eşkıyalık yapan askerler vardır[19]. Sefere iştirak edilmesi fermanlarına rağmen sefere gitmeyen veya gitmekte geciken askeriler için de ayrıca emirler gönderilmiştir[20].

Asker kaçaklarından eşkıyalığa tevessül edenlerin yanı sıra, kasaba ve köylerde ev basan, ırza, cana ve mala musallat olup tecavüz eden, adam yaralayıp öldüren, hırsızlık yapan halktan kişiler de çoktur. Savaş şartlarının oluşturduğu otorite zafiyeti, bu gibi emniyetsiz ortamlara zemin oluşturmaktadır.

Orman Ürünlerinin Temini ve Gönderilmesi

Osmanlı donanmasındaki gemilerin bakım ve onarımı veya yeni gemi inşası için Tersane'nin ihtiyacı olan kerestelerin önemli bir kısmı Kocaeli sancağındaki ormanlardan elde edilmekteydi. Örneğin kadırgalarını kürek eksiklerinin tamamlanması için gereken kerestenin gönderilmesi hususunda emir yazılmıştır[21]. İskele inşası ve onarımı için de Kocaeli kazalarına gelen fermanlar vardır. Örneğin Beşiktaş'taki Dolmabahçe iskelesinin yeniden inşası için gerekli 50 bin kazık Kocaeli sancağından temin edilecektir. Konuyla ilgili fermanda söz konusu kazıkların sancağa bağlı 18 kazaya tevzi edilmesi ve bedeli Mimarbaşı Mustafa tarafından ödenmek suretiyle satın alınacağı belirtilmektedir[22].

Şehirlerin, Yalıların ve Sahillerin Korunması

Bilhassa sefer dönemlerinde şehirlerin ve sahil boyundaki yerleşim yerlerinin ve yalıların korunması konusunda gönderilen fermanlar vardır. Bu iş için, bedel ödemek suretiyle sefere gitmeyen askeriler görevlendirilmekteydi. Örneğin Kocaeli livasındaki zaim ve timarlılardan sefere gitmemiş olan korucu ve oturak tabir edilen askerler, Şile sahillerinin Kazak şaykalarının saldırılarından muhafazası için görevlendirilmişlerdir[23].

17 Konuyla ilgili olan hükümler tablodan görülebilir.
18 *MD 94/4-32, MD 98/99-682.*
19 *MD 101/15-46.*
20 *MD 98/99-682, MD 103/9-96.*
21 *MD 94/6-45.*
22 *MD 94/22-213, MD 94/23-219.*
23 *MD 94/5-40.*

İznikmid nahiyelerinden Mandırı nahiyesi ve etrafında olan yalıların düşman saldırılarından korunması işi de İznikmid paşasına havale edilmiştir[24]. Karamürsel nahiyesinin eşkıyadan korunması ve bunların nahiyede fesatlarının önlenmesi için de kazanın oturak ve korucu yeniçerileri ile timarlıları görevlendirilmiştir[25]. Midilli adasının düşmandan muhafazası işi eskiden beri Kocaeli sancağının zaim ve timarlılarının görev alanına havale edilmişti. 1693 tarihinde de bu görev onlara tevdi edilmiştir[26]. İstanbul'a yakın olması dolayısıyla Asitane'nin muhafazası ve güvenliği için de mutat olarak Kocaeli sancağına bağlı kazalardaki kapıkulu ve dirlik sahibi korucular görevlendirilmektedir[27].

Yolların Bakım ve Tamiri

Osmanlı ülkesi genelinde yolların tamir ve bakımları kaza kadılarının görevleri arasında sayılmaktadır. Bu konuda tespit ettiğimiz hükümler de bunu teyit etmektedir. Örneğin Sapanca ve Akyazı arasındaki yolların bakımı, yolun balçık ve çamur olan kısımlarının temizlenmesi, yolun dar olan orman içi bölümlerinin çevredeki köylüler çalıştırılmak suretiyle temizlenip genişletilmesi konusunda adı geçen yerlerin kadılarına emirler gönderilmiştir[28].

Asitane'ye Bedergah Yeniçerilerin Sevk Edilmesi

İncelediğimiz dönem genellikle sefer yıllarına rast geldiği için askere duyulan ihtiyaç hükümlere yansımaktadır. Acemi ocaklarından yeniçeri ocaklarına asker çıkarılması, yani bedergah usulü söz konusu ihtiyacın temininde en çok başvurulan yöntemlerden birisiydi. 1693 yılı seferi için Kocaeli ve bağlı kazalardaki acemi oğlanlarından 3.000 cebeci ve 1.400 topçunun bedergah olunması hususunda ilgili kadılara fermanlar gönderilmiştir. Topçu bedergah olanlar 7 akçe yevmiye, cebeci bedergahlar ise 8 akçe yevmiye ile ocağa alınacaklardı[29]. Asitane'de bedergah olması ferman olunan bu askerlerin nakilleri için Bursa'dan İstanbul'a kadar olan kazaların kadıları at, katır, deve gibi yük hayvanları (mekari) temin edeceklerdi[30].

Cebelü Bedeli Tahsili

Sancak ve kaza yöneticilerine gönderilen fermanlar arasında cebelü bedeli toplanmasıyla ilgili olanlar da vardır. Sefer zamanlarında timar sahiplerinin gelirlerine göre cebelü tahsis etmeleri kanun gereği idi. Ancak göndermesi gereken cebelü yerine bedeli nakit olarak verilmek suretiyle de bu görev yerine getirilmiş oluyordu. Konuyla ilgili birkaç hüküm söz konusudur. Örneğin Kocaeli ile birlikte Biga, Suğla, Gelibolu ve Kütahya sancaklarındaki kazalardaki timarlılardan cebelü vermek üzere kayıtlarına şerh düşülenlerinin sayısı 96 neferdi. H. 1100 senesine mahsup olmak üzere her bir neferden 50'şer esedi guruş cebelü bedelleri tahsil olunacaktı. Bu meblağı tahsil için Ali adlı birisi tayin edilmiştir. Kadılardan bu kişiye tahsilât konusunda yardım etmeleri emredilmiştir[31].

Miras Meseleleri

Okunan hükümler içinde miras meselesi ve davalarıyla ilgili bir kaç hüküm tespit edilmiştir. Bu bahiste dikkat çeken bir durum kadınların başvuruları üzerine söz konusu yazışmaların yapılmış olmasıdır. Örneğin İznikmid'de sakine Ümmühan adlı kadın seferde olan kocasının öldüğüne dair haber geldiğini, ancak bu haberin doğru olup olmadığı

24 *MD 94/4-28.*
25 *MD 94/8-64; MD 94/10-80.*
26 *MD 104/98-893.*
27 *MD 103/9-96.*
28 *MD 94/6-46.*
29 *MD 104/94-847; MD 104/96-880.*
30 *MD 94/16-149.*
31 *MD 98/51-331. Benzer hükümler için bk. MD 98/51-329 ve MD 98/51-330.*

anlaşılmadan kaza kadısı ve şehir kethüdasının sipahi öldü diye evini mühürlemiş olduklarından şikâyet etmektedir. İlgili hükümde bu işin aslının araştırılması, söz konusu sipahini gerçekten öldüğü anlaşılırsa, mirasçısı olan küçük çocuklar için mallarının kısmet olunması, aksi takdirde şikâyetçi kadının haksız yere rencide edilmemesi istenmektedir[32]. Ölen bir yakının kendisine kalan mirasına haksız yere başka birinin ortak olmak istediğine dair Mustafa adlı bir şahsın başvurusu[33] ile Şaban adlı bir kişinin mirasa müteallik davasının görülmesi konusundaki başvurusu da bu konuda yazılmış diğer hükümlerdir[34].

Menzilci Akçesi ve Menzilci Bargiri veya Mekari Hayvanı Temini

İzmit Anadolu'da İstanbul'a en yakın menzildir. Bu sebeple sancaktaki kazalar halkı arasında menzil bargiri yetiştirmekle görevli olanlar vardır. Bu ahali ile menzilciler arasında zaman zaman alacak meselesi yüzünden Divan'a başvurular olmaktadır. Örneğin İznikmid kazası halkı dilekçelerinde kazalarında menzilci olan İslam adlı kişinin zimmetinde 30 bin akçe hakları kaldığından bahsetmektedirler. Söz konusu parayı talep ettikleri halde verilmediğinden şikâyet etmektedirler. Bir başka hükümde menzilci akçesinin tahsiline bazı kişilerin engel olduklarından bahsedilmektedir. Bu durum menzillerin atıl vaziyette kalmasına ve dolayısıyla menzil hizmetlerinin yapılamamasına sebep olmaktadır. Devlet böylesi mahzurların önüne geçmek için ehemmiyetine binaen ilgili kazaların kadılarına müekket fermanlar göndermekteydi[35].

Vakıf Bağlantılı Hükümler

Osmanlı Devleti'nde vakıfların toplum hizmetindeki yeri ve önemi malumdur. Askeri işler dışındaki hemen hemen bütün toplumsal hizmetler vakıflar eliyle yerine getirilmekteydi. Memleketin her yerinde çok çeşitli hizmet kollarında iş gören vakıf kurumlarının işleyişi, bunların yönetimi ve gelirlerinin yerli yerince ve zamanında tahsil ve tahsisi konularında zaman zaman mahkemelere veya Divan-ı Hümayun'a akseden davalar olabilmekteydi. İncelediğimiz dönemdeki kayıtlar içinde bu konuyla ilgili olanlar hayli yekün tutmaktadır. Vakıf tevliyeti konusundaki anlaşmazlıklar[36], vakfa irad sağlayan kuruluşlar işletmesiyle ilgili anlaşmazlıklar[37], vakıf arazilerin üzerindeki reayanın vakfa muhassas vergileri vermek istememeleri[38], vakıf hamamın suyunun kesilmesi[39] gibi muhtelif konularda yazılan fermanlar, mühimme defterlerindeki hükümlerde görülmektedir.

Vakıf bağlantılı dikkat çeken bir hükümde şikâyet konusu şöyledir. İznikmid'deki Çarşı mahallesinde bulunan bie ekmekçi dükkânı vardır. Dükkânın gıllesi mahallenin imamı olanlara şart koşulmuştur. Dükkânının yanına o civarda meskûn birisi tarafından başka bir dükkân açılmıştır. Bu dükkân sahibi vakıf dükkânda ekmek satılmasına mani olmaktadır. Mahalle imamı bu yüzden mağdur olduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Yazılan fermanda şikâyetçinin zarar görmesinin engellenmesi için gereğinin yapılması istenmektedir[40].

Sefer veya İstanbul'un Muhafazası İçin Asker Talebi

Nisan 1663 tarihli bir hükümde sefer için memur olan askerlerden bazılarının İznikmid ve çevresinde evler tutup orduya gelmediklerinden bahsedilmektedir. Söz konusu yıllarda Girit adasının fethi dolayısıyla başlatılmış ve uzun yıllardır devam eden savaş hali devam etmektedir. Bunların bazıları sadece seferden kaçmakla kalmayıp bulundukları, kazalarda

32 *MD 95/5-44.*
33 *MD 95/8-80.*
34 *MD 96/8-63.*
35 *MD 95/32-395, MD 95/32-396, MD 95/34-436. Mekari hayvanlar hakkında başka bir hüküm için bk. MD 103/3-17.*
36 *MD 92/49-6.*
37 *MD 92/54-6.*
38 *MD 95/11-116.*
39 *MD 95/13-135.*
40 *MD 95/17-185.*

kaçak olmaları hasebiyle, kanunsuz işlere bulaşıyorlardı. İlgili hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla bunlar seferden firar ederek gizlice evler kiralayıp ikamet etmekte, eğlenip eşkıyalık yapmakta ve böylece halka da zarar verip korku salmaktadırlar[41]. İşte bu gibilerin veya sefere katılmakta bir sebeple gecikenlerin yola çıkarılmaları emredilmektedir. Kocaeli sancağındaki kazaların kadılarına ve yeniçeri serdarlarına hitaben yazılan emirde köylerde sakin sefer ehli yeniçerilerle korucu, oturak, kul oğlanı, cebeci, topçu ve sair tüm asker tayfasının evlerinden çıkarılması ve derhal Edirne sahrasında toplanmaları emredilmektedir[42]. Dikkat çeken bir husus sancak ve kaza idarecilerinin bu görevi yaparken vilayet ayanından yardım almalarının istenmesidir. Kazaların nüfuzlu kişilerinin merkezden gelen emirlerin uygulanmasındaki rolleri bura da kendini göstermektedir. Halkla doğrudan doğruya bağlantılı olan ayan zümresinin devlet açısından ne kadar vazgeçilmez konumda oldukları buradan da anlaşılmaktadır. Bu durum savaş hali gibi olağanüstü dönemlerde daha da belirgindir.

Sefer zamanlarında payitahtın muhafazası için İstanbul'a yakın yerlerden asker getirtilmekteydi. Buna dair bir hükümde İznikmid, Sapanca, Sarıçayır kazalarıyla Üsküdar'a bağlı kazalardan dergah-ı mualla yeniçerileri, cebecileri ve topçularının sefere gitmeleri, korucu ve oturak tayfasının da "mu'tad-ı kadim üzere" Asitane'nin muhafazası için İstanbul'da hazır bulundurulmaları bildirilmektedir[43].

Müteferrik Konular

Hükümler arasında münferit sayılabilecek konular da vardır. Örneğin bağ ve bahçelerde istihdam edilen Arnavutlarla ilgili bir hükümde bunlardandır. Karamürsel nahiyesindeki bazı bağ ve bahçelerde çalıştırılmak üzere her yıl belli sayıda Arnavut buraya gelmektedir. 1657 senesi bahar ve yaz aylarında da mutat olduğu üzere binden fazla Arnavut gelmiştir. Bunlar yerli halktan kefiller vasıtasıyla gelen ve genellikle gençlerin oluşturduğu işçilerdir. Fakat o sene kefilsiz gelmişler ve nahiye ve çevresinde halkı rahatsız eden hal ve hareketlerde bulunmuşlardır. Halkın şikâyeti üzerine bu gibilerin kefilsiz kabul edilmemeleri ve etrafı huzursuz etmelerinin engellenmesi istenmektedir[44]. İznikmid kazası "tekaütlük hizmetinin tahsili" konusunda Mahmut ve Mehmet adlı kişiler arasındaki anlaşmazlık[45], İznikmid'deki Pertev Paşa Cami hatibi Mehmed ile İslam adlı kişi arasındaki bağ bahçe tasarrufu çekişmesi[46], meskûn ve mukim oldukları Divriği kazasındaki Kesme köyünden ayrılıp İznikmid kazasının Akacak ve Dağ köylerine yerleşen birkaç zımminin ispençe vergilerini vermek istememeleri üzerine bu verginin gerçek hak sahibi zaim tarafından tahsilinin sağlanmasına dair emir[47] bu başlık altında sayılabilir.

Çevirisi yapılan hükümlerin numaraları ile konuları ait oldukları tarih aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

41 *MD 94/4-32.*
42 *MD 98/99-682.*
43 *MD 103/9-96.*
44 *MD 92/15-2.*
45 *MD 92/25-3.*
46 *MD 92/49-5.*
47 *MD 95/46-624.*

Tablo 1: Konu-Defter No / Sayfa (poz) No-Hüküm No

Konu	Defter No / Sayfa (poz)-Hüküm No	Hüküm Sayısı
ALACAK VERECEK	**92:** 31-7, 59-4, **93:** 10-101, 15-151, 23-214, 32- 296, **95:** 5-43, 12-122, 32-395, 32-396, 34-436, 35-451, 44-596, 44-599	14
ASKER TOPLANMASI-KAÇAKLARI	**94:** 4-32, **98:** 99-682, **101:** 15-46, **103:** 9-96	4
ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI	**92:** 49-5	1
BEDERGAH TEMİNİ	**94:** 16-149, **104:** 94-847, 96-880	3
CEBELÜ BEDELİ TAHSİLİ	**98:** 51-329, 51-330, 51-331	3
EŞKIYALIK (CİNAYET-GASP-HIRSIZLIK - YOL KESME) VE SÜRGÜN	**92:** 24-6, 25-3, 28-4, 55-2, 62-6, **93:** 10-101, 13-128, 26-237, 30-274, 37-326, 38-334, **94:** 10-80, 22-212, **95:** 29-342, 29-355, 30-366, 32-401, 37-464, 47-646, **101:** 59-192, **103:** 8-88, **111:** 28-173	22
İDARECİLERİN HALKA BASKISI	**95:** 5-44, 7-62	2
MİRAS DAVALARI	**93:** 38-334, **95:** 8-80, 40-525, **96:** 8-63	4
ORMAN ÜRÜNLERİ TEMİNİ	**92:** 11-5, **94:** 6-45, 22-213, 23-219	4
RÜŞVET-İHTİKAR	**92:** 11-5, **95:** 45-615	2
SAHİLLERİN ŞEHİRLERİN MUHAFAZASI	**94:** 4-28, 5-40, 8-64, **104:** 98-893, 118-1083	5
TIMAR VE VERGİ TAHSİLİ DAVALARI	**92:** 59-5, **95:** 38-488, 46-624, **98:** 104-728	4
VAKIF-ZAVİYE BAĞLANTILI DAVALAR	**92:** 49-6, 54-6, **95:** 13-135, 17-185, **96:** 9-77, **106:** 70-474	6
YOLLARIN BAKIMI VE ONARIMI	**94:** 6-46	1
DİĞER	**92:** 15-2, **94:** 23-221, **103:** 3-17	3
TOPLAM		**78**

Tablo 2: Hitap Edilenlere, Konularına ve Tarihlerine Göre Hükümler

Defter/ Görüntü- Hüküm No	Hitap Edilen Yer/Kişi	Konu	Tarih
92/11-5	Üsküdar Kadısı ve Kocaeli Sancakbeyine	İstanbul için gönderilen odunların fahiş fiyatla satılmasının önlenmesi	Evasıt-ı N 1067
92/15-2	Üsküdar Mollasına ve Kocaeli sancakbeyine	Arnavut işçilerin etrafı rahatsız etmelerinin önlenmesi	Evasıt-ı N 1067
92/24-6	İznikmid Kadısına, sancakbeyine ve sairlerine	Eşkıyalık, ev baskını, adam yaralama	Evasıt-ı L 1067
92/25-3	İznikmid Kadısına	Tekaüdlük akçesi tahsili konusunda ihtilaf	Evasıt-ı L 1067
92/28-4	Kocaeli Sancakbeyine ve sancaktaki kazaların kadılarına	Eşkıyalığın önlenmesi	15 Şevval 1067
92/31-7	Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Evail-i Za 1067
92/49-5	Kocaeli sancakbeyine ve İznikmid kadısına	Bağ- bahçe sahipliği davası	Evasıt-ı M 1068
92/49-6	Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmik Kadısına	Vakıf Tevliyeti Anlaşmazlığı	Evasıt-ı M 1068
92/54-6	İznikmid Kadısına ve Abdüddaim evkafı mütevellisine	Vakıf hamamının işletilmesine dair anlaşmazlık	Evasıt-ı S 1068
92/55-2	Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmid Kadısına	Eşkıyalık, ev baskını ve hırsızlık	Evasıt-ı S 1067
92/59-4	Ber vech-i Arpalık Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Evasıt-ı N 1068
92/59-5	İznikmid kadısına	Gümrük vergisini vermek istemeyenler	Evail-i Za 1068
92/62-6	İznikmid muhafızı Mehmet Paşa'ya ve İznikmid kadısına	Valide Sultan hassı mahsulünün Ulaştırılmasına engel olanlar	Evahir-i Z 1068
93/10-101	İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Evasıt-ı Za 1069
93/13-128	Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmid kadısına	Eşkiyalık ve hırsızlık	Evail-i Z 1069
93/15-151	Kocaeli Sancakbeyine ve İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Evahir-i Z 1069
93/23-214	İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Evahir-i R 1070
93/26-237	İznikmid Beyine ve Akhisar Kadısına	Hırsızlık ve eşkiyalık	Evasıt-ı C 1070
93/30-274	Kocaeli Sancakbeyine ve Karasu kadılarına	Alacak verecek davası	Evail-i C 1070
93/32-296	İznikmid Kadısına	Alacak verecek davası	Şevval 1070
93/37-326	İznikmid Kadısına	Cariye kaçırıp el koyma şikâyeti	Evasıt-ı Z 1070
93/38-334	İznikmid Kadısına	Emlak tasarruf anlaşmazlığı	Evail-i M 1071
94/4-28	İznikmid Paşasına	İznikmid ve civar yalıların düşman saldırısından muhafazası	Evasıt-ı N 1073
94/4-32	Kocaeli Paşasına, Üsküdar Mollasına, İznikmid ve Sapanca'ya varıncaya kadar vaki olan kadılara, kethüda yerleri, Yeniçeri Serdarları, Voyvodalar, Ayan-ı Vilayet ve iş erlerine	Seferden kaçanların yakalanması, eşkiyalık yapmalarının önlenmesi	Evasıt-ı N 1073

94/5-40	Ber vech-i tekaud Kocaeli sancağına mutasarrıf olan Ahmed Paşa'ya	Kazak saldırılarından Şile sahillerinin korunması	Evahir-i N 1073
94/6-45	İznikmid'de kereste emini olan Hacı Mehmed'e	Donanma kadırgalarının kürek ihtiyacı için kereste gönderilmesi emri	Evail-i N 1073
94/6-46	Sapanca ve Akyazı Kadılarına, kethüda Yerlerine ve Yeniçeri Serdarlarına	Yolların bakım-onarım ve temizlenmesi	Evail-i L 1073
94/8-64	Karamürsel kazasında naib'r-ra olana ve yeniçeri serdarına	Karamürsel nahiyesinin eşkıyadan korunması	Evahir-i L 1073
94/10-80	Karamürsel Naibine, kethüda yerlerine ve Yeniçeri Serdarına ve vilayet ayânına	Eşkıyanın ve haramilerin yakalanması, bunlara fırsat verilmemesi	Evahir-i Za 1073
94/16-149	Bursa'dan Asitane'ye kadar olan kadılara	Asitane'de bedergah olacak yeniçerilerin ortalarının nakli için mekari temini	Evasıt-ı Ş 1074
94/22-212	Bozcaada kadısı ve dizdarıyla Bagrad zabıtlarına	İznikmid'li Mehmet adlı eşkıyanın Bozcaada'ya sürgün edilmesi ve kaçmasının önlenmesi emri	Evahir-i N 1075
94/22-213	Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına	Dolmabahçe iskelesinin inşası için gereken 50 bin kazığın gönderilmesi	Evahir-i N 1075
94/23-219	Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına	50 bin kazığın Kocaeli'deki 18 kazaya tevzii	Evasıt-ı L 1075
94/23-221	Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına ve Yeniçeri serdarına	Kahvehane yasağına uymayan kahvehanelerin kapatılmasına dair	Evahir-i L 1075
95/5-43	Kocaeli sancağında tekaüden mutasarrıf Ahmet Paşa'ya ve İznikmid kadısına	Alacak davası	Evahir-i M 1075
95/5-44	İznikmid kadısına	Seferde ölüdüğü duyulan sipahinin mallarının taksimi	Evahir-i M 1075
95/7-62	Karamürsel naibine	Karamürsel nahiyesi serdarı Mehmed hakkındaki şikâyetin doğru olmadığı	Evail-i S 1075
95/8-80	İznikmid Kadısına	Miras davası	Evahir-i S 1075
95/12-122	Kocaeli Sancakbeyine, Üsküdar Mollasına ve İznikmid Kadısına	Alacak davası	Evahir-i Za 1075
95/13-135	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Vakıf hamamın haksız yere kesilen suyunun akıtılması emri	Evail-i Z 1075
95/17-185	İznikmid Kadısına	Vakıf fırının yanında açılan başka fırın sebebiyle zarar etmesinin önlenmesi	Evahir-i Z 1075
95/29-342	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Eşkiyanın ev baskınının önlenmesine dair	Evahir-i Ş 1075
95/29-355	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Zorla mala el koymanın önlenmesi	Evail-i N 1075
95/30-366	İznikmid Paşasına ve Sapanca Kadısına	Eşkıyalık ve hırsızlık	Evasıt-ı N 1075
95/32-395	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Menzilci akçasının ödenmesinin temini	Evasıt-ı L 1075
95/32-396	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Menzilci akçasının ödenmesinin temini	Evasıt-ı L 1075

95/32-401	Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına	Eşkıyalığın önlenmesi, yardım ve yataklık edenlerin sürgün edilmesi	Evasıt-ı L 1075
95/34-436	Kocaeli Paşasına ve Sapanca Kadısına	Menzil bargiri bedeli nizası	Eva'il-i Za 1075
95/35-451	İznikmid Kadısına	Miras kalan malın başkası tarafından satılması	Evasıt-ı Za 1075
95/37-464	Kocaili Paşasına ve İznikmid Kadısına	32-401'deki konunun aynı	Evasıt-ı Za 1075
95/38-488	İznikmid Kadısına	Timarlılar arasında öşür tahsili anlaşmazlığı	Evail Z 1075
95/40-525	İznikmid Paşasına ve Kadısına	95/35-451 ile aynı konu	Evahir-i Z 1075
95/44-596	İznikmid Kadısına	Alacak-verecek	Eva'il-i S 1076
95/44-599	İznikmid Kadısına	Alacak - verecek	Evasıt-ı S 1076
95/45-615	İznikmid Kadısına	Muhtekirliğin Önlenmesi	Evahir-i S 1076
95/46-624	İznikmid Kadısına	Köylerinden kaçan zımmilerin ispençe vergilerinin tahsili	Eva'il-i Ra 1076
95/47-646	Kocaeli Paşasına ve Üsküdar Mollasına	Eşkiyalığın önlenmesi - gasp ve hırsızlık	Evasıt-ı Ra 1076
96/8-63	İznikmid Kadısına	Miras davası	Evasıt-ı Za 1089
96/9-77	İznikmid Kadısına	Vakıf tevliyeti anlaşmazlığı	Evahir-i Ra 1089
98/51-329	Kocaeli, Biga ve Suğla Sancaklarındaki Kadılara	Cebelü bedeli toplanmasına dair	Evahir-i R 1100
98/51-330	Kocaeli, Biga ve Suğla Sancakları Alaybeylerine	Cebelü bedeli toplanmasına dair	Evahir-i R 1100
98/51-331	Kocaeli, Suğla, Biga, Gelibolu ve Kütahya Sancaklarındaki Kadılara ve Elviye Alaybeylerine	Cebelü bedeli toplanmasına dair	Evahir R 1100
98/99-682	Kocaeli Sancağı'nda bulunan kadılara ve yeniçeri serdarlarına	Askerin sefer için Edirne'de toplanmasına dair	Evahir-i B 1100
98/104-728	Kocaeli ve bölgedeki diğer sancakların kadılarına ve bu sancaklarda miri mal tahsildarlarına, vilayet ayanı ve iş erlerine	Reaya elinde bakaya kalmış sefer vergisinin tahsiline dair	Evasıt-ı Ş 1100
101/15-46	İznikmid Yöneticilerine	İznikmid'e kaçan, donanmada görevli askerlerin görevlerine iadesine dair	Evasıt-ı C 1102
101/59-192	İznikmid Kadısı ve diğer yöneticilere	Eşkıyanın yakalanmasına dair	Evasıt-ı Ş 1102
103/3-17	İznikmid Kadısına ve Karamürsel Nahiyesi Naibine	Mekari hayvanların gönderilmesine dair	Evail-i C 1103
103/8-88	İznikmid Kadısına ve Kocaeli Mütesellimine	Eşkiyanın cezalandırılması ve sürgün edilmesi talebi	Evail-i L 1103
103/9-96	İznikmid, Sapanca, Sarıçayır Kadılarına, Üsküdar Kazası Muzafatından Kandırı, Ağaçlı, Akabad, Şeyhler ve Taşköprü Nahiyelerinin Naiblerine ve Serdarlarına	Seferlilerin sefere, korucu ve oturakların muhafazaya gelmelerine dair	Evahir-i L 1103
104/94-847	Kocaeli Sancağındaki Kadılara, Vilayet Ayanlarına ve Sairlere	Cebeci ve bedergah toplanmasına dair	Evasıt-ı B 1104

104/96-880	İznikmid, Akçaşar, Ereğli, Bartın, Amasra kadılarına, Âyan-ı Vilayet ve Sair İş Erlerine	Bedergah toplanmasına dair	Evahir-i B 1104
104/98-893	Kocaeli Sancağı Alaybeyine	Midilli Adası'nın saldırılardan korunmasına dair	Evasıt-ı B 1104
104/118-1083	Kocaeli sancağı Alaybeyine	893 numaralı hükmün konusuyla aynı	Evail-i N 1104
106/70-474	Kocaeli Sancağı Mutasarrıfına ve İznikmid Kadısına	Tevliyet hakkına dair	Evahir-i L 1104
111/28-173	Ber Vech-i Arpalık Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa'ya, İznikmid Kadısına	Eşkıyalığın önlenmesine dair	Evasıt-ı M 1111

Tablo 3: Hükümlerde Adı geçen Kişiler ve Unvanları/Vasıfları/Görevleri

BELGE NO	VASIF/GÖREV	İSİM
92/24-6	Kaymas nahiyesinde timara mutasarrıf	Ali
92/24-6	Elmacık köyünden şaki	Yahya
92/24-6	Elmacık köyünde sakin	Veli
92/25-3	İznikmid sancağı tekaüt hizmetinin kendisinde olduğunu iddia eden	Mahmut
92/25-3	İznikmid sancağı tekaüt hizmetinin kendisinde olduğunu iddia eden diğer bir kişi	Mehmed
92/31-7	Dergah-ı mualla solaklarından	Ali
92/49-5	Pertev Paşa cami hatibi	Mehmed
92/49-6	Ulemadan	Mevlana Ahmed
92/54-6	Abdüddaim evkafından Bali hamamının işletmesine talip	Mehmed
92/54-6	Saray-ı cedid ağası olup Abdüddaim vakfının nazırı kaymakamı	Mehmed Ağa
92/55-2	Kumlu Köylü	Mehmed
92/59-4	Eski Kocaeli sancağı beyi	Ahmed Bey
92/59-4	İznikmid sakinlerinden	Musa
92/59-5	Asitane'de Gümrük Emini	Siyavuş
92/59-5	İznikmid'de şehir kethüdası	Alacalı Mehmed
92/59-5	İznikmid'de sakinler	Hacı İbrahim-Hacı Mustafa-Akoğulları-Karacaoğlu Mehmed
92/62-6	İznikmid Muhafızı	Mehmed Paşa
92/62-6	Valide Sultan'ın kethüdası vekili	Mahmud
93/10-101	İstanbul'da Bağçe-i Hassa Bostancıbaşı	İbrahim
93/10-101	Kocaeli Sancakbeyi Mütesellimi	Ömer
93/13-128	Dergah-ı Mualla Çavuşu	Şahin Ali Çavuş
93/13-128	Yeni Cami İmamının oğlu	Mehmed
93/15-151	Eski Tunus Kadısı	Helvacı Mehmed
93/15-151	İznikmid sakinlerinden	Mehmed Ebu Selam
93/23-214	İznikmid sakinlerinden	İvaz

93/26-237	Eskiden Ruznamçe-i kebir'de baş halife Kıdvetü'l-aʿyan ve İznikmid'de Oruçlu köyünde çiftlik sahibi	Mehmed
93/26-237	Kethüda	Recep
93/30-274	Karasu kazası sakinlerinden	Hacı Müslim-Musa Reis
93/32-296	Kocaeli Sancakbeyi	Ahmed
93/37-326	İznikmid'de sakine	İsmihan Hstun
93/37-326	İznikmd kasabası sakinlerinden	Musa
93/38-334	Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşıları Çorbacısı	Sinan
93/38-334	Bostancı	Hacı Mehmed
94/5-40	Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı	Ahmed Paşa
94/6-45	İznikmid'de kereste emini	Hacı Mehmed
94/8-64	Yeniçeri Ağası Kaymakamı	Haseki Mehmed
94/10-80	Hudud Eşkiyası Teftiş Memuru	Sinan
94/22-212	Bagradlı eşkıya	Mehmed
94/22-213	Mimarbaşı	Mustafa
95/5-43	Kocaeli sancağında Tekaüden Mutasarrıf	Ahmed Paşa
95/5-43	İznikmid sakinlerinden	Aşur-Abdullah-Fazlı oğlu Ali
95/5-43	Ahmed Paşa'nın kethüdası	Veli
95/5-44	İznikmid sakinelerinden	Ümmühan
95/5-44	Ümmühan'ın kocası seferde müteveffa	İsmail
95/7-62	Yeniçeri	Mehmet
95/7-62	Yeniçeri ağası kaymakamı	Mehmed
95/8-80	İznikmid sakinlerinden	Mustafa
	Mustafa'nın emmisi kızı	Ümmühan
95/8-80	İznikmid sakinlerinden	Ali
95/12-122	İznikmid sakinlerinden	Ramazan
95/12-122	Üçhan köyünden	Hasan usta
95/13-135	İznikmid'de çiftehamam banisi Müteveffa	Mahmud Paşa
95/13-135	Çiftehamamın kiracısı	Hacı Hüseyin
95/13-135	Mahmud Paşa vakfının mütevellisi	Hacı Osman
95/29-342	Dergah-ı Mualla Yeniçerisi	Çakırzade Ahmed
95/29-342	Sultan çiftliği Kethüdası	Hacı Kasım
95/29-342	İmam	İbrahim
95/29-355	İznikmid sakinlerinden	Aslıhan
95/29-355	İznikmid sakinlerinden	Terzi Serkiz ve Kılıççı
95/30-366	Tüccar	Ali
95/30-366	İznikmid kazasında eşkıya	Yusuf ve Bayram
95/32-395	Menzil Mübaşiri	Abdurrahman
95/32-395	İznikmid sakinlerinden	Karacalıoğlu Hacı Mehmed-Yağlıcaoğlu
95/32-396	Menzilci İznikmid sakinlerinden	İslam
95/32-396	İznikmid sakinlerinden	Karacalıoğlu Hacı Mehmed

95/32-401	İznikmid sakinlerinden	Hacı Ahmed
95/32-401	Hacı Ahmed'in oğlu	Süleyman
95/32-401	Hacı Ahmed'in eşi	Amine
95/32-401	Hacı Ahmed'in kızı	Fatma
95/35-451	İznikmid sakinlerinden	Hacı Mustafa
95/35-451	Hacı Mustafa'nın emmisi oğlu	Mustafa
95/35-451	Kocaeli Mutasarrıfı	Ahmet paşa
95/35-451	İznikmid sakinlerinden	Başlu Ahmed
95/44-596	İznikmid sakinelerinden	Hayrünisa
95/44-596	İznikmid sakinlerinden	Mustafa
95/44-596	İznikmid sakinelerinden	Aişe
95/44-599	Habbaz (ekmekçi) taifesinden	Yorgi
95/44-599	Habbaz (ekmekçi) taifesinden Yorgi'nin şeriki	Gelgi
95/46-624	Müteferrika	Mehmed
95/46-624	Kesme nahiyesi Hamza köyünden zımmi Raiyyet oğullarından	Temürci Fargad-Togos-Azmu-Avaş-Giza-İskender-Mozhi - Vimorhi
95/47-646	Koşmas nahiyesinden	Sarı Ali
95/47-646	Koşmas nahiyesinden	Mehmed - Eşkıya Ahmed ve Mustafa
96/8-63	İznikmid sakinlerinden	Şaban
96/9-77	İznikmid sakinelerinden	Fatma hatun
96/9-77	İznikmid sakinlerinden	Hacı Mustafa
98/51-331	Cebelü Bedeli tahsiline Memur	Ali
98/99-682	Yeniçeri Çavuşlarından 8. Orta Çavuşu	Hasan Çavuş
98/104-728	Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşlarından mübaşir	Zülfikar
101/59-192	Maktul	Şaban
103/8-88	İznikmid sakinlerinden	Arapoğlu Halil
103/10-111	İznikmid Serdarı	Halil
104/94-847	Cebecibaşı	İsmail
106/70-474	Zaviye mutasarrıfı	Himmetzâde Şeyh Abdullah
106/70-474	İznikmid sakinlerinden	Ali
111/28-173	Ber vech-i arpalık Kocaeli sancağı Mutasarrıfı	Vezir Osman paşa
111/28-173	Eşkıyadan	Kazacıoğlu Süleyman ve kardeşi Ömer-Uzun İmamoğlu Hüseyin-Kara İvaz oğlu İbrahim
111/28-173	Sekbanbaşı	Murtaza
111/28-173	Eski Serdengeçti Ağası	Ali
111/28-173	Asitane'de Sekbanbaşı	Murtaza
111/28-173	Rumeli Kazaskeri	Mevlana Seyyid Ali

Hükümlerin Özetleri

92/11-5

Üsküdar kadısı ve Kocaeli sancakbeyine:

İstanbul'un ihtiyacı için Karadeniz yalılarındaki kazalardan (Eminbey, Kirye, Kengen, Karaboğaz, Akboğaz, Sakarya, Akçaşehir) kesilip kayıkçılar tarafından satın alınıp İstanbul'a getirilen odunlar, bu kazalarda sermayeci adı verilen yeniçeriler tarafından arabacılardan ucuza alınıp, kayıkçılara pahalıya satılmaktadır. Yeniçeriler aldıkları odunların parasını da ödememektedirler. Bu durum İstanbul'da odun sıkıntısına yol açmaktadır. Bu gibilerin engellenmesi emredilmektedir. Evasıt-ı N 1067.

92/15-2

Üsküdar mollasına ve Kocaeli sancakbeyine:

Kocaeli'ye tabi Karamürsel nahiyesinde her yıl bağ ve bahçede çalıştırılmak üzere Arnavutlar istihdam edilmektedir. Yerliden kefiller vasıtasıyla gelen binden fazla sayıdaki genç, içinde bulunulan sene kefilsiz gelmiş ve çevreyi rahatsız eden hareketlerde bulunmaktadırlar. Bunların kefilsiz gelmelerinin ve etrafa huzursuzluk vermelerinin engellenmesi emredilmektedir. Evasıt-ı N 1067.

92/24-6

İznikmid kadısına, Kocaeli sancakbeyine ve yeniçeri serdarına:

Ali adlı kişi arzuhalinde, Kaymas nahiyesinde bunun timarı dahilindeki Elmacık köyünde Yahya adlı şaki, aynı köyden Veli adlı kişinin evini basmış ve balta ile onu yaralamıştır. Şaki Yahya'nın yakalanması ve cezasının verilmesi istenmektedir. Evasıt-ı L 1067.

92/25-3

İznikmid kadısına:

Mahmud adlı kişi gelerek İznikmid sancağı tekaüd hizmetinin kendi uhdesinde olduğunu söylemiştir. Fakat kazada sakin Mehmed adlı kişi bu hizmeti bin akçeye kendi üzerine tefviz ettirdiğini söyleyerek tekaüt hizmetini tahsil etmiştir. Mahmud bu paranın ondan alınıp kendisine verilmesini istemektedir. Bunun için Mehmed'in Asitane'ye ihzarı. Evasıt-ı L 1067.

92/28-4

Kocaeli sancakbeyine ve kazalar kadılarına:

Kocaeli sancağına bağlı kazalarda bazı hırsız, haramzade, yol kesici ve eşkıya türemiştir. Bunlar yol kesmekte, evleri basmakta, insanları öldürüp mallarını çalmaktadırlar. Yakalanmaları için peşlerine adam salındığında serbest timarlara kaçmakta ve oralarda saklanmaktadırlar. Günden güne şekavetleri artmaktadır. Bunların yakalanması, mahkeme edilmesi ve tespit edilen suçları yazılarak Asitane'ye gönderilmeleri emredilmektedir. 15 Şevval 1067.

92/31-7

Kocaeli sancakbeyine ve İznikmid kadısına:

Kürekçi akçesi namıyla aldığı 500 akçe borcu ödemediği için hakkında Dergah-ı mualla solaklarından Ali'nin şikâyetçi olduğu sancakbeyi kethüdasının, bu borcu ödemesinin sağlanması, aksi halde Asitane'ye ihzarı için yazılmıştır. Evail-i Za 1067.

92/49-5

Kocaeli sancağı beyine ve İznikmid kadısına:

Kazadaki Pertev Paşa camii hatibi Mehmed ile İslam adlı kişi arasında bağ bahçe çekişmesi vardır. İslam, elinde padişah hattı olduğunu iddia etmektedir. Meselenin aslının anlaşılması ve halledilmesi için elindeki yazıyla birlikte adı geçen İslam'ın Asitane'ye ihzarı istenmektedir. Evasıt-ı M 1068.

92/49-6

Kocaeli sancakbeyine ve İznikmid kadısına:

Ulemadan Mevlana Ahmed arzuhal etmiştir. İznikmid kazasında olan Cabi Mustafa'nın Çiftliği tabir olunan yerin süknası evladına, onlar yok olduktan sonra da ulemaya vakf ve şart edilmiştir. Vakfedenin çocukları tamamen yok olduktan sonra mahkeme tarafından kendisine tevcih edilmiş ve berat verilmiştir. Fakat İbrahim adlı kişi vakfedenin evladı olduğunu iddia ederek ortaya çıkıp yalancı şahitler bularak adı geçen Ahmed'in tasarrufuna engel olmaktadır. İbrahim'in Asitane'ye ihzarı için yazılmıştır. Evail-i M 1067.

92/54-6

İznikmid kadısına ve Abdüddaim evkafı mütevellisine:

Abdüddaim evkafından kazada bulunan Bali hamamı diye bilinen vakıf hamamın işletmesine bin akçe ziyadesiyle 12 bin akçaya Mehmet adlı kişi talip olmuştur. Ancak bu satışa mütevelli engel olmakta ve vakfa zarar vermektedir. Talipli Mehmed'in elinde parayı ödediğine dair temessük de vardır. Hamamın Mehmet tarafından zabt ettirilmesi için Saray-ı cedid ağası olup vakfın nazırı kaymakamı olan Mehmed Ağa tarafından mühürlü mektup yazılmıştır. Bu mektup mucibince amel edilmesi için yazılmıştır. Evasıt-ı S 1068.

92/55-2

Kocaeli sancakbeyine ve İznikmid kadısına,

Kazaya bağlı Kumlu köyünden Mehmed'in babasının evi, 13 eşkıya tarafından basılmıştır. Babası kaçmayı başarmışsa da annesine eşkıya tarafından işkence edilmiş ve yaralanmıştır. Evdeki mal ve erzak da talan edilmiştir. Eşkıyanın altısı halen İznikmid kazasında bulunmaktadır. Bunların yakalanması, ellerindeki malların alıverilmesi için emir verilmesini adı geçen Mehmet talep etmektedir. Talebi doğrultusunda harekete geçilmesi emredilmektedir. Evasıt-ı S 1067.

92/59-4

Ber vech-i Arpalık Kocaeli sancağı beyine ve İznikmid kadısına,

Eski Kocaeli mutasarrıfı Ahmed Bey ile bunun kethüdası olan ve halen İznikmid'de oturan Musa arasındaki muhasebe kapanmamıştır. Musa'nın zimmetinde mutasarrıf Ahmed Bey'in hakkı kalmıştır. İhkak-ı hakk olunmak için Musa'nın Asitane'ye ihzarı. Evasıt-ı N 1068.

92/59-5

İznikmid kadısına:

Asitane'de gümrük emini olan Siyavuş gelerek, İznikmid'de şehir ketkûdası olan Alacalı Mehmet, Hacı İbrahim, Hacı Mustafa, Akoğulları ve Karacaoğlu Mehmet adlı kişilerin gümrük verisi vermediklerini, görevlendirdiği gümrük memuru tarafından bildirildiğini ifade etmiştir. Bunların ellerindeki var olduğunu söyledikleri temessüklerle

birlikte Asitane'ye getirtilmesi için yazılmıştır. Evail-i Za 1068.

92/62-6

İznikmid muhafızı Mehmet Paşa'ya ve İznikmid kadısına:

Valide sultanın kethüdası vekili olan Mahmud arzuhal etmiştir. Valide Sultanın hassı voyvodası, hassın mahsulünü İstanbul'a getirirken İznikmid'de, Hereke ve Gökböze taraflarından bekçiler koşup gelmişler ve mahsulü getirenleri İznikmid'de alıkoymuşlardır. Mahsulün kimsenin engellemesi olmaksızın Asitane'ye gönderilmesi için gereken tedbirlerin alınması. Evahir-i Z 1068.

93/10-101

İznikmid kadısına:

İstanbul'da Bağçe-i hassa'da Bostancıbaşı İbrahim tarafından arzuhal edilmiştir. İznikmid'deki saraya ber vech-i ocaklık tayin olunup ……..cıları olan Kurdalan köyü reayası, halen İznikmid kazası sakini ve Kocaeli sancakbeyi mütesellimi olan Ömer kanuna aykırı olarak 1060 senesinde fuzuli 4.000 akçalarını aldığını ve zulm ve teaddide bulunduğunu bildirdiklerinden bahsetmiştir. Alınan paraların sahiplerine iadesini talep olunmaktadır. Evasıt-ı Zilkade 69.

93/13-128

Kocaeli sancakbeyine ve ve İznikmid kadısına:

Dergah-ı mualla çavuşlarından Şahin Ali Çavuş arzuhal etmiştir. Bundan akdem bu, başka bir yerde hizmet-i hümayunumda iken evinde bulunan hizmetkârı (boş) adlı namerd, kazada bulunan Yeni cami imamının oğlu Mehmed adlı şaki ile bir olup kuyumcuda olan altın ve diğer bazı eşyasını 1060 senesinde çalmışlar ve İznikmid'e firar etmişlerdir. İznik mahkemesinde şer'le görülmesi, görülemezse hizmetkârla birlikte İstanbul'a ihzar olunmalarını rica etmektedir. Şikâyete konu eşya şakilerden alıverilmesi, inad ederlerse eşya ile birlikte İstanbul'a ihzarları için yazılmıştır. Evail-i Z 69.

93/15-151

Kocaeli sancakbeyine ve İznikmid kadısına:

Mehmed Ebu Selam südde-i saadete arzuhal etmiştir. İznikmid kasabası sakinlerinden olup eski Tunus kadısı olan Helvacı diye bilinen Mehmed adlı kadıya 1.000 guruş borç verdiğini, alacağını talep edince vermek istemediğini belirtmektedir. O tarafta meselenin görülmesi, çözülemezse İstanbul'a ihzarı için yaazılmıştır. Evahir-i Z 69.

93/23-214

İznikmid kadısına:

İvaz adlı kişi arzuhal etmiştir. Bunun hâlen Kocaeli sancakbeyinde hüccet-i şer'iye ile 130.000 akça alacağı varmış. Birkaç defa emr-i şerif ile varup talep ettiyse de sancakbeyi vermekte taallül ve inat etmekteymiş. Böylece bildirip şer'le görülüp hüccet mucibince hakkının alıverilmesi babında emrim rica etmiştir. Mahallinde görülsün, eğer sancakbeyi vermekte muhalefet ederse durumu südde-i saadete bildiresin. Evahir-i R 70.

93/26-237

İznikmid Beyine ve Akhisar kadısına:

Eskiden Ruznamçe-i kebirde baş halifelik hizmetinde olan Kıdvetü'l-a'yan Mehmed arzuhal etmiştir. İznikmid kazasında Oruçlu köyünde olan çiftliğine 1065 senesinde Recep

adlı kişiyi kethüda nasp etmiş. Recep çiftlikteki 400 adet koyunu haber vermeden satmış, 400 kile mahsulu ve iki baş katırı ve bir Arap …… ve beş altı baş öküz ve inek ve bazı eşyayı da telef etmiş. Böylece ihaneti zahirdir. Receb'i kethüdalıktan ihrac edip dava etmek sadedinde iken Recep kendisiyle birlik olan İvaz adlı şaki ile çiftlik anbarını kırıp bir miktar mahsulu ve iki adet tüfengi almak suretiyle bir kez daha pislik ve ihanet etmiştir. Kendisi vekil görevlendirerek adı geçen şakilerin ele geçirilmesini ve hakkının alınmasını içeren emir yazılmasını talep etmiştir. Mahallinde davanın görülmesi, aksi halde İstanbul'a ihzarları için yazılmıştır. Evasıt-i C 70.

93/30-274

Kocaeli sancağıbeyine ve Karasu kadılarına:

Karasu kadısı İstanbul'a mektup gönderip Karasu kazası sakinlerinden Hacı Müslim adlı kişi Meclis-i şer'e müracaat etmiştir. Karasu sakinlerinden Musa Reis kendi halinde değildir. Şerir, gammaz, tezvir ve telebbüs olduğundan başka Hacı Müslim'i de şütum-ı galiz ile şetm etmektedir. Teaddi ve tecavüzden de geri durmamaktadır. Daha önce emrim verilip varıp bu adamı mahkemeye davet ettikte adam emre itaat etmemiştir. Ayrıca tezvir ve telebbüs mektupları peyda edip şekaveti şer'an ortaya çıkmıştır. Bunun emsali zulm ve teaddiden geri kalmadığını Karasu kadısı bildirmektedir. Musa Reis'in Asitane'ye ihzarı. Evail-i C 70.

93/32-296

İznikmid kadısına;

Ivaz arzuhal etmiş. Bunun bilfiil Kocaeli sancağıbeyi olan Ahmed adlı mirlivada hakkı olup talep etmiş. Ahmed vermemiş ve avk etmiş. Ardu-yı hümayunum tarafından emr-i şerif verilip talep olunmuş yine vermemiş. Ellerinde olan emr-i şerif mucibince tekrar emr-i şerif rica etmektedir. Ordu-yı hümayunumdan verilen emir gereğince şer'le hüküm yazılması. Şevval 70

93/37-326

İznikmid kadısına:

İsmihan adlı hatun arzuhal etti. Bunun cariyesini İznikmid kasabası sakinlerinden Musa kethüda adlı kişi aşırdup halâ yanında tutmaktadır. İsmihan cariyesini talep etmiş. Ancak Musa vermekte inat etmekteymiş. İsmihan vekil tayin ederek cariyenin bu vekile teslim edilmesini talep etmektedir. Yine vermemekte direnirse Asitane'ye ihzarı için emr-i şerif rica etmektedir. Mahallinde vermekte inat ederse Asitane'ye ihzarı. Evasıt-ı Z 70.

93/38-334

İznikmid kadısına:

İznikmid kadısı mektup göndermiş. Dergah-ı mualla kapıcıbaşıları çorbacılarından Sinan mahkemeye başvurmuş. İznikmid kazasında vaki …… mahallerini 20 senedir mülkiyet üzere zabt ederken, Hacı Mehmed adlı bostancı, "orası benim zevcemin babasının imiş, ben alıp zabt ederim" diye dahl etmektedir. Daha önce şer'le görülüp emr-i şerifim verilmişti. Ama emre itaat edilmediğini kadı arz etmektedir. Mahallinde şer'le görülüp icra-yı hak olunması. Evail-i M 71.

94/4-28

İznikmid paşasına:

İznikmid nahiyelerinden Mandırı (?) ve etrafında olan yalıların düşman saldırından

muhafaza olunması, devletin önemli işlerindendir. Bu sebeple imdi sen mükemmel kapın ve yarar ve müsellem adamların ile sipah oturakları ve nesli sahih yeniçeri oturakları ve il erleri ile zikr olunan yalıları muhafazası gereken yerleri muhkem muhafaza eyleyesin. Allah korusun bir mahale zarar eriştirilmemek babında müekked olarak bu emir yazıldı. Evasıt-ı N 73.

94/4-32

Kocaeli paşasına, Üsküdar mollasına, İznikmid ve Sapanca'ya varıncaya kadar vaki olan kadılara, kethüda yerleri, yeniçeri serdarları, voyvodalar, âyan-ı vilayet ve iş erlerine:

Halen sefere memur olan askerlerden bazıları İznikmid ve Sapanca'da evler tutup eğlenmekte ve orduya gelmemektedirler. Bunlar kulağıma çalınmakta olduğundan sefere memur askerlerden kazanızda bulunanları bir an bile bekletmeden sefere yollayın. Cümle cümle teftiş ederek sefere memur olanları tespit ederek, evlerde kondurmayıp muhkem tembih ve tekid edesiniz. İnsanların toplandığı yerleri terk ettiresiniz. Sefere memur olan paşaların emrinde olan adamlardan seferden firar ederek oralarda eğlenip eşkıyalık yapanlar ele getirilip kayd ve bend ile Asitane'ye ihzar olunsun diye müekked ve müşedded bu hüküm yazıldı. Evasıt-ı N 73.

94/5-40

Ber vech-i tekaud Kocaeli sancağına mutasarrıf olan Ahmed Paşa'ya:

Hâlâ Kazak şaykası deryaya çıkıp bunların mazarratından Şile canibinin muhafazası lazım ve mühimdir. İmdi Kocaeli livasını zeamet ve timara mutasarrıf olup bedel verip de seferime gitmeyenler korucu ve oturak ve sair askerî tayfası ve il erleri ve kendi adamlarınla şimdiden zikr olunan Şile'ye düşman zararı dokunmadan gece gündüz gereği gibi muhafaza eyleyesin. İhmal ve tekasül sebebi ile, Allah korusun, zarar isabetinden gayetle ihtiraz eyleyesin. Muhafaza hizmetinde mecd ve sa'y etmen babında ferman çıkmıştır. Ferman sana vardığında emrim üzere amel edesin. Tehir ve tevakkuf etmeyesin. Memur olduğun üzere livada zeamet ve timara mutasarrıf olup bedel vererek sefere gitmeyenler korucu, oturak ve sayir askeri tayfası ve il erleri ve kendi adamlarınla şimdiden zikre dilen yerleri düşman mazarratından gece gündüz muhafaza edesin. Bilcümle muhafaza hususu ehemmiyetli işlerdendir. İhmaliniz sebebiyle düşman zararı erişecek olursa hiçbir şekilde özrünüz makbul ve cevabın mesmu' olmaz. Eşedd itaba mazhar olursun. Emrime aykırı davranmaktan gayet ihtiraz edesin. Evahir-i N 73.

94/6-45

İznikmid'de kereste emini olan Hacı Mehmed'e:

Takım küreği tamam olmadığı için donanma kadırgalarının kürekleri eksik kalmıştır. Bunun sebebi senin tehir ve tevakkuf eylemendir. Bundan sen mesulsün. Bundan sonra da emrim vardığı gibi tehir edecek olursan hakkından gelinir. Bilesin. Evail-i L 73.

94/6-46

Sapanca ve Akyazı kadılarına, kethüda yerlerine ve yeniçeri serdarlarına:

Hâlâ Sapanca'nın aralarında fazlasıyla balçık vardır. Etrafı da ormandır. Bu sebeple Yolcular gelip giderken çok zahmet ve usret çekdikleri ilam olundu. Bundan sonra kimseden bir akça ve habbe almaksızın bunun etrafında olan köyler halkına ormanı kırdırıp yolu temizletip genişletesin. Böylece ebna-yı sebil gelip geçerken zorluk çekmesinler. Evail-i L 73.

94/8-64

Karamürsel nahiyesi naibine ve yeniçeri serdarına:

Karamürsel nahiyesinde sakin olup sefere memur olan ehl-i seferden gayrı korucu ve oturak ile Karamürsel nahiyesi hudud eşkıyasından hıfz ve hıraset olunmak için geçen sene emrim verilmişti. Geçen seneki gibi hıfz ve hıraset olunması mühim olduğu ilam olunmakla nefs-i Karamürsel'de olan sahih korucu ve oturak, nahiyeyi korumaları için yeniçeri ağası kaymakamı Haseki Mehmed tarafından mühürlü mektup verilmiştir. Mucebince amel olunmak babında yazılmıştır. Evahir-i L 73.

94/10-80

Karamürsel naibine, kethüda yerine ve yeniçeri serdarına ve vilayet ayânına:

Evvelden hudud eşkıyası teftişine memur olan Sinan arzuhal etmiştir. Memur olduğu üzere hudud eşkıyasını teftiş eylediğinde bunların çoğunun Karamürsel nahiyesinde bazı köylere firar edip yaşlı kişilerin evlerin ve malların garet etmekte oldukları görüldü. Böylelerini mahkeme izniyle teftiş etmek istediğinde vilayet halkından bazı kimselerin mani olduğunu bildirmektedir. İmdi Karamürsel nahiyesine firar eden hırsız ve yol kesiciler mahkeme marifetiyle teftiş ve her nasıl olursa olsun ele getirilmesi için bezl ve iktidar eyleyesin. Sen ki serdarsın, hıfz ve hıraset işlerini göresin diye alıkonmuşsun, nahiyede bir fesad olacak olursa senin hakkından gelinir. Kazaklı adlı yerde Derviş Çelebi'nin evini hırsız basıp fesatta bulundukları ilam olundu. Onları da mübaşir marifetiyle ele getiresin. Gemilerden çıkan aşçı ve bekar kişileri de kefilsiz komayasın. Başka kaza ve yerde demeyip, teftiş olunurken firar eden hırsız ve eşkıya her kande haber alınır ise cümle vilayet halkıyla birlikte üzerlerine varıp ele getiresin. Fesatlarını def ve ref' et. Ayende ve revende bir ferde eziyet olmak ihtimali olmasın. Bu defa da müsamaha edip bundan sonra o semtlerde hırsız ve harami eşkıyası zuhur edecek olursa cümlenizin hakkından gelinir. Ona göre her biriniz ele geitrmekte gayret eylemeniz babında fermanım çıkmıştır. Fesatları tespit ve sicil olunduktan sonra şer'le haklarında lazım geleni icra eyleyesin. Evahir-i Za 73.

94/16-149

Bursa'dan İznikmid'den Asitane'ye kadar olan kadılara:

Asitane'de bedergah olması ferman olunan 3000 nefer yeniçerinin ortaları nakli için at, katır ve deve mekari hayvanlar, hangi kazaya ulaşırsa oradan diğerine sağ salim ulaşması ve Asitane'ye ulaştırılması. Evasıt-ı Ş 74.

94/22-212

Bozcaada kadısı ve dizdarıyla Bagrad zabıtlarına:

İznikmid sakinlerinden Bagradlı Mehmed adlı eşkıyanın fesadı ahali şahitliğiyle sabit olup, kendisi hakkında Bozcaada'ya sürgün edilmesi kararı çıkmıştır. Eşkıya'nın muhkem habs edilmesi ve salıverilmemesi. Evahir-i N 75.

94/22-213

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına:

Beşiktaş yakınındaki Dolmabahçe iskelesinin yeniden bina ve inşası için gerekli 50 bin kazığın, en iyi ağaçlardan kesilip hazırlanarak Mimar başı Mustafa'nın takdir ettiği bahası ödenmek suretiyle satın alınarak Asitane'ye irsali. Evahir-i N 75.

94/23-219

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına:

Dolmabahçe iskelesi inşası için temin edilmesi daha önce ferman olunan 50 bin kazığın, Kocaeli sancağındaki 18 kazaya tevzi edilmek suretiyle temin edilmesi ve bir an önce Asitane'ye gönderilmesi için yazılmıştır. Kazalar reayasının celp edilmesi ve ferman gereğince işin halledilmesi için yazılmıştır. Evasıt-ı L 75.

94/23-221

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına ve yeniçeri serdarına:

İznikmid'de sakin ulema, suleha, meşayih ve sair Müslim halk mahzarla şikayette bulunmuşlar. Kazada kahvehaneler olduğunu bildirmişler. Buralarda sadece gelip geçenler değil, yerliden kimseler de oturup kanuna aykırı olarak eğlenceler yapmaktadırlar. Memlekette böyle cemiyetlerin yasak olduğu hatırlatılarak bu kahvehanelerin de yasaklı yerlerden olduğu belirtilmekte ve derhal buraların kapatılması, binaların yıkılması, açık ve gizli bir daha kahvehane işlettirilmemesi için ferman çıkmıştır. Ferman ulaştığında gereğinin yapılması emredilmekte, ihmal olursa bundan kendilerinin mesul tutulacağı hitap edilen kişilere bildirilmektedir. Evahir-i L 75.

95/5-43

Kocaeli sancağında tekaüden mutasarrıf Ahmed Paşa'ya ve İznikmid kadısına:

Aşur adlı kişi arzuhal etti. İznikmid'de sakin olan bunun kardeşi 74 senesinde ölmüştür. Üzerinde olan mal ve eşyaları mahkeme kararı ile buna intikal etmiştir. Ahmed Paşa'nın kethüdası Veli, müteveffanın kanuna aykırı yolla 14 bin, Abdullah adlı kişi de 23 bin akçesini almışlardır. Fazlı oğlu Ali adlı kişiden de müteveffanın alacağı varmış. Talep eyledikte vermek istemediler ve direndiler. Kanunen görülüp alıverilmek için emir verilmiştir. Mübaşir ile varıp talep ettiğinde Abdullah 9 bin akçesini verip geri kalanını vermediğinden başka diğerleri de vermemiştir. Şer'le görülüp icra-yı hak mümkün olmazsa Asitane'ye havale olunmak için bu emir yazılmıştır. Evahir-i M 75.

95/5-44

İznikmid kadısına

Nefs-i İznikmid'de sakine Ümmühan arzuhal etmiş. Bunun kocası İsmail seferde imiş. Vefat ettiğine dair haber gelmiş, ancak bu haber henüz sabit ve zahiren doğrulanmadan kaza kassamı, kadı ve şehir kethüdası kocası fevt oldu diye kadının evini mühürleyip kısmet etmeye karar vermişler. Bu kanuna aykırı işlemin durdurulmasını talep etmiş. Hükümde, adı geçen sipahinin öldüğü adil şahitler tarafından doğrulanıyorsa, küçük çocukları için kısmet olunması, gerçekten öldüğü sabit değilse kanuna aykırı kısmet namına kadının rencide edilmemesi ve evine konan mühürün kaldırılması emredilmektedir. Evahir-i M 75.

95/7-62

Karamürsel naibine,

Nahiyeye bağlı Ulaşlı adlı köy sakinlerinden Mehmet adlı yeniçeri nahiyede serdardır. Sakin olduğu köy halkının çocuklarına fiil-i şeni' kasdıyla cevr ve eziyet etmektedir. Halk bundan şikayetçi olmuş ve bunun Ulaşlı köyünden başka bir yerde ikameti için hüccet almışlar. Ancak adı geçen serdarın bu köyde değil, Karamürsel'de sakin olduğu ve eskiden beri serdarlık işlerinde istihdam edildiği yeniçeri ağası kaymakamı Mehmet tarafından mühürlü mektupla bildirilmiştir. Mucibince davranılması emredilmiştir. Evail-i S 75.

95/8-80

İznikmid kadısına:

Mustafa adlı kişi arzuhal etmiş. İznikmid'de sakine bunun emmisi kızı Ümmühan ölmüş ve tasarrufunda olan emlak ve malları bu Mustafa'ya intikal etmişken, Ali adlı kişi "ben de varisim" diye ortaya çıkmış ve bütün mallara el koymuş. Mahallinde görülmesi, görülemezse Asitane'ye haval olunması emredilmiştir. Evahir-i S 75.

95/12-122

Kocaeli sancakbeyine, Üsküdar mollasına ve İznikmid kadısına:

Ramazan adlı kişi arzuhal etmiştir. Üsküdar kazasına bağlı …….. nahiyesinde Üçhan adlı köyde Hasan usta adlı kişide ve farklı yerlerde isimleri yazılı kişilerde alacakları olduğunu beyan etmektedir. Mezkur Ramazan alacağını istediğinde vermekte ta'allül etmektedirler. Mahallinde şer'le görülüp hakkının alıverilmesi için yazılmıştır. Evahir-i Za 75.

95/13-135

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına:

İznikmid kazasının Akça mescid mahallesinde vaki müteveffa Mahmud Paşa yaptırdığı çifte hamamın kiracısı olan Hacı Hüseyin adlı kişi arzuhal etmiştir. Bu hamama mezkur mahallede vakf ve cari eylediği sudan eskiden beri hamam-ı mezbura cari ola diye vakfiyesinde açık şekilde tayin eylediği mestur iken hâlâ mezkur kethüda tarafından vakıf mütevellisi olan Hacı Osman adlı kişi zikr olunan suyu hamama icra ettirmemekle mezbur Hacı Osman ile mürafaa-i şer olup görüldükte zikr olunan suyun hamama vakıf olduğu şer'an sabit ve zahir olmağla mahkemeden hüccet verilmiştir. Bu hüccet ve vakfiyeye uygun amel olunup icra-yı hak olunmak babında emrim rica etmiştir. Mahallinde şer'le görülüp vakfiye mucibince icra olunmak için yazıldı. Evail-i Z 75.

95/17-185

İznikmid kadısına:

İznikmid'in Çarşı mahallesinde bulunan mescidin imamı arzuhal etmiş. Mahallede bulunan ve gıllesi imam olanlara meşrut olan ekmekçi dükkanında eskiden beri ekmek satmakta iken o civardak meskun (boş) adlı kişi bir ekmekçi dükkanı ihdas etmiş ve vakıf dükkanında ekmek satılmasına engel olmaya başlamış. Davanın mahkemece görülmesi ve zarar görmesinin engellenmesi için bu hüküm yazıldı. Evahir-i Z 75.

95/29-342

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına:

Dergah-ı mualla yeniçerilerinden Çakırzade Ahmed arzuhal etti. Bu İznikmid'de kendi evinde yatarken, o civarda oturan Atak hatun diye bilinen kadın vasıtasıyla, yine kazada sakin Bağdadlı Mehmed adlı eşkıya, yanına Mehmed ve Uzun Ali adlı şakileri de alarak bunun evini basmışlardır. Bağdadlı Mehmed bunun yattığı odada bıçakla birkaç yerinden yaralamıştır. Diğerleri de bu esnada dışarıda beklemişlerdir. Gerek kadının ve gerek bu adamların yakalanıp sorgulanmasını istemektedir. Bu adamların kötülüklerine ortak olan gedikli divanından Genç Hoca, Mezid bey oğlu İsmail, Hadem oğulları Fazlı ve Halil, Aşur oğlu Osman, Mümtaz oğlu Osman, Sultançiftliği kethüdası Hacı Kasım ve imamları İbrahim'in Asitane'ye ihzarları babında emrimi rica etmektedir. Mahallinde bu fesada sebep olan eşkıya ve adı geçen kadın ve bu hususa şahid olanlar gelip Divan-ı Hümayunda mürafaa olunmak için yazıldı. Evahir-i Ş 75.

95/29-355

Kocaeli paşasına ve İznikmid kadısına:

Aslıhan adlı hatun arzuhal etti. Bunun kazada olan bir bab mülk evini yine kaza sakinlerinden Terzi Serkiz ve Kılıççı adlı zımmiler zorla zabt ve kendisine gadr etmişlerdir. Mahallinde bu adamlar ve kadın ihzar edilerek mürafaa-i şer olunması, eğer itaat etmez ve kaçarlarsa yakalanıp Asitane'ye ihzar olunmaları için yazıldı. Evail-i N 75.

95/30-366[48]

İznikmid Paşasına ve Sapanca Kadısına:

Tüccârdan Ali arzuhal etmiş. Bu Sapanca kazasına bağlı Ada nahiyesinde sakin iken aynı nahiyeden Yusuf ve Bayram adlı şakiler odasını açıp bir bohça ile bazı mallarını çalmışlar ve teaddide bulunmuşlar. Sicill ve hüccet olunub hüccet mûcibince mahallinde adı geçen hırsızların ikrarları doğrultusunda çalınan eşyanın bunlardan alınması ve kendilerinin Asitane'ye gönderilmeleri hakkında yazılmıştır. Evâsıt-ı N 75.

95/32-395

Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına:

Sapanca kazasının menzilcileri arzuhal etmişlerdir. Bundan akdem İznikmid kazası bunlara irad için kırk bin akçe veregelmektedir. Lakin menzil muattal kalıp önemli bazı işlerin tehir edilmesine sebep olmakla bu husus daha önce arz olunduğunda menzil Abdurrahman mübaşeretiyle teftiş olunmuştur. Teftiş sonunda tespit edildiğine göre seksen bin akçe alacakları olduğu yönünde ilam çıkarılmıştır. Bu doğrultuda kırk bin akçe daha irad olunsun diye emir verilmiştir. Fakat bin yetmiş beş senesinde bu meblağı talep ettiklerinde yetmiş bin akçesini vermişler, on bin akçesi zimmetlerinde kalmıştır. Bunu da talep ettiklerinde İznikmid sakinlerinden Karacalıoğlı Hacı Mehmed ve Yağlıcacıoğlı (boş) ve (boş) ve (boş) adlı kişiler bu paranın verilmesine engel olmuşlardır. Meselenin şer'le görülüp geri kalan on bin akçe meblağın alıverilmesi babında emrimi rica etmişlerdir. Adı geçen menzile tayin olunan meblağ ne miktar ise havale olunan yerden alıverilmesi için yazılmıştır. Evâsıt-ı L 75.

95/32-396

Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına:

İznikmid kazası halkı adam ve arzuhal göndermiştir. Kaza sakinlerinden eskiden menzilci olan İslam adlı kişinin zimmetinde otuz bin akçe alacakları kalmıştır. Talep ettiklerinde vermek istememiş ve Karacalıoğlu Mehmet adlı kişiye isnaden vermediğini söylemiştir. Mahallinde şer'le görülmesi, paranın alınması için yazılmıştır. Evâsıt-ı L 75.

95/32-401

Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına:

İznikmid kazası sakinlerinden Hacı Ahmed arzuhal etmiştir. Bunu öldürmek kasdıyla evine giren eşkıyaya aracılık yapan Amine Hatun ve oğlu Süleyman ve kızı Fatma'nın söz konusu fesatta eşkıya ile ortak hareket ettikleri sabittir. Eşkıyanın kazadan uzaklaştırılmaları ve asıl memleketleri olan Geyve kazasına bağlı köylerine icla olunmaları için emrimi rica etmiştir. Talep doğrultusunda emir yazılmıştır. Evâsıt-ı L Sene 75.

95/34-436

48 95 no.lu Mühimme Defterinin bundan sonraki hükümleri için Ercan Alan, 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008'den yararlanılarak özetlenmiştir.

Kocaeli Paşasına ve Sapanca Kadısına:

İznikmid kasabası halkı arzuhal etmişleridir. Bundan önce kaza ahalisi Sapanca kazası ahalisi ile aralarında evkaf etmişler ve "eger bizim menzil bârgîrlerimiz menzil karar virüldügi mahalden ziyâde gider ise kirâsın ve helâk olur ise kıymetin tazmîn itdirmek üzere hüccet" ettirmişlerdir. Hâlen bunların bargirleri ziyade gitmekteymiş. Kiralarını ve bargirlerden helak olanların kıymetini talep ettiklerinde diğerleri vermekte taallül etmekteymişler. Ellerinde hüccet gereğince amel olunması ve haklarının alınması için emrim rica etmişlerdir. Aralarındaki sözleşmeleri ve hüccet doğrultusunda amel olunması için yazılmıştır. Evâil-i Za 75.

95/35-451

İznikmid Kadısına:

Hacı Mustafa adlı kişi arzuhal etmiştir. Bunun emmisi oğlu Mustafa Tophane kasabasında vefat etmiş ve malları ırsen buna intikal etmiş. Fakat müteveffanın İznikmid'de bir sefinesi vardır ve bunu Kocaeli sancağı mutasarrıfı Ahmet Paşa alıp Başlu Ahmet adlı başka birine satmıştır. Aralarındaki meselenin mahkemece halledilmesi için yazılmıştır. Evâsıt-ı Za 75.

95/37-464

Kocaeli Paşasına ve İznikmid Kadısına:

İznikmid kazası sakinlerinden Hacı Ahmed adlı yeniçeri arzuhal etmiştir. İznikmid kasabasında sakine Alif adlı hatun ile kızı Fatma ve oğlu Süleyman fesatlıkları bilinen ve haramzâdelere yardımcı oldukları mahkemelerce de tespit edilmiş kişilerdir. Bunların asıl memleketleri olan Geyve'ye gönderilmeleri için daha önceden bir emir gönderilmiştir. Fakat Kocaeli sancağı mütesellimi bu yazıyı alıkoyup adı geçen kişileri de himaye etmektedir. Bunlar hâlen İznikmid'dedirler. Daha önceki emir gereğince bunların Geyve'ye iclâ olunmaları için yazılmıştır. Evâsıt-ı Za 75.

95/38-488

İznikmid Kadısına:

Timar erbabından Ali arzuhal etmiştir. Beratla mutasarrıf olduğu timarına bağlı köylerden Kumlu köyünün (…) vakfı sınırı dahilinde kalan yerlerine hariçten kişilerin medhali yokken civardaki Kocaeli hasları köylerinden Köseköy adlı köy zabiti olan kişi "bu yerlerin öşrünü ben alırım" diyerek dahl etmektedir. Mahallinde şer'le görülmesi, olmazsa Asitane'ye havale edilmesi için yazılmıştır. Evâil-i Z 75.

95/40-525

İznikmid Paşasına ve Kadısına:

Hacı Mustafa arzuhal etmiştir. Bunun emmisi Benli Mustafa İznikmid'de ölmüştür. Geride bıraktığı mallar ve bir sefinesi buna münhasır kalmışken o sefine senin tarafından Hızır adlı kişiye satıldığı ilam olunmaktadır. Mahallinde şer'le görülsün ve her kim kabz ettiyse alınsın ve Hacı Mustafa'nın elinde var olan hüccet gereğince hakkı verilsin diye yazılmıştır. Evahir-i Z 75.

95/44-596

İznikmid Kadısına:

Hayrunnisa adlı hatun arzuhal etmiştir. Bundan önce bu hatun Mustafa adlı kişiden altı bin akçeye bir kemer kuşak almıştır. Aradan 25 sene geçtikten sonra Mustafa ölmüştür. Aynı kazadan Ayşe adlı hatun çıkıp "o kuşak benimdi, Mustafa sana fuzuli satmış, senden

alırım.” Diye iddia etmektedir. Böyle üzerinden 15 yıl geçmiş bir davanın gündeme getirilmesi yasak iken kanuna aykırı olarak rencide edilmesi üzerine Hayrunnisa davanın mahallinde görülmesini talep etmiştir. Aksi hâlde davanın Asitane’ye havale olunması için yazılmıştır. Evâil-i S 76.

95/44-599

İznikmid Kadısına:

Habbâz tayfasından Yorgi adlı kişi arzuhal etmiştir. Bunun, ortağı olan Gelgi adlı zımmiye borcu yokken, Gelgi mal celbetmek için “senden altı bin akçe hakkım vardır” diyerek ve yalacı şahitler de bularak bunu rencide etmektedir. Mahallinde görülüp Gelgi’nin men edilmesi, olmazsa Asitane’ye havalesi için yazılmıştır. Evâsıt-ı S 76.

95/45-615

İznikmid Kadısına:

İstanbul’a zahire satanlardan reislerden (boş) ve (boş) ve (boş) ve (boş) adlı kişiler arzuhal etmişlerdir. Bunlar İznikmid kazasına bağlı Degirmen Deresi ve sair iskelelerden İstanbul’a getirmek içün zahire satın alagelmektedirler. Fakat hâlen bazı muhtekir ve koltukçu takımı zikr olunan zahireyi kendileri alıp mahzenlerde saklamakta ve bu reislere aldırmamaktadırlar. Böylece bunların zarar görmelerine sebep olmaktadırlar. Eskiden beri olageldiği gibice bunların satın almasına kimsenin mani olmaması için yazılmıştır. Evahir-i S 76.

95/46-624

İznikmid Kadısına:

Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Mehmet arzuhal etmiştir. Bunun Divriği sancağında Kesme nahiyesinde beratla mutasarrıf oldugı zeameti köylerinden Hamza adlı köyün defter-i cedîdde kayıtlı zimmi raiyyetten adları yazılı zimmiler kayıtlı oldukları köylerinden kaçmışlardır. Bunlar hâlen İznikmid kazasına bağlı Akacak ve Dağ adlı köylerde sakindirler. Bundan önce mezkur Mehmed’in adamı emrimle gitmiş ispençe vergilerini bunlardan talep ettğinde bu kişiler vermemişler ve inat etmişlerdir. Böylece bildirip emrimi rica etmiştir. Bu defa da kanun ve defterde yazılı olduğu üzere ispençe vergilerini mahallinde vermezlerse bu kişiler Asitane’ye gönderilsinler ve mesele Divan-ı Hümayun’da görülsün diye yazılmıştır. Evâil-i Ra 76.

95/47-646

Kocaeli paşasına ve Üsküdar mollasına:

Kazaya tabi Koşmas nahiyesinde Sarı Ali adlı köy halkı ve Mehmed adlı kişi arzuhal ettiler. Bu köy sakinlerinden olup daima şekavet üzere olan Ahmed, Mustafa ve diğer Mustafa ve bunlarla birlikte hareket eden bazı kişiler, Mehmed’in ailesine taarruz etmişler ve evine girip mallarını garet etmişler. Bu kişilerin engellenmesi için emrim rica etmişlerdir. Sen ki kadısın tarafından bir naib tayin edilerek mahallinde şer’le görülmek ve üzerlerine sabit olan fesat ve şekavetleri yazman ve olayı vukuu üzere yazıp bildirmen için yazılmıştır. Evasıt-ı Ra 76.

96/8-63

İznikmid kadısına,

Şaban adlı kişi arzuhal etmiş. İznikmid’ten dört kardeş ile mirasa mütaallık davası varmış. Birkaç defa mahkemeye davet edildikleri halde itaat etmemişler, mahallinde

davanın görülmesi ve icrayı hak olunması için ferman yazılmıştır. Evasıt-ı Za 89.

96/9-77

İznikmit kadısına,

Fatma hatun arzuhal etmiş. Bunun İznikmit'te bulunan bir vakıfta tevliyet kendisine ve evladına şart olmuş, tevliyet hakkı babasından intikal eden bir Yağhane, iki menzil ve üç dükkanları İznikmit'te oturan Hacı Mustafa adlı kişi tarafından zapt edilmiş. Davanın mahkemede görülmesini talep etmiş, hakkı verilmezse davanın Divan-ı Hümayuna havalesi için hüküm yazılmıştır. Evahir-i Ra 89.

98/51-329

Kocaeli, Biga ve Suğla sancaklarındaki kadılara:

Ali arzuhal etti. Bu 1100 senesinde cezayir (adalar) emlakinin Zaimleri ve timarlıları cebelülerinin bedelleri toplanmasına emrimle memur olunmakla memur olduğu üzere kendileriyle birlikte olan 12 nefer dirliksiz hizmetkârı kedüleriyle umur-ı mühimme hizmette oldukça sefere gelmeleri için asker sürücüler tarafından rencide edilmemek için yazıldı. Evahir-i R 1100

98/51- 330

Kocaeli, Biga ve Suğla sancakları Alaybeylerine hüküm ki,

Ali adlı kişi arzuhal etmiş. İstanbul'un yüz senesinde ….. emlakinin yoklamada namevcut olan zeamet ve tımar sahiplerinin bedellerini toplamaya Padişah emriyle memur olmuştur. Yukarıda adı geçen yerlerin Alaybeyleri'nin yanına birer çeribaşı tayin edilmesi için bu hüküm yazılmıştır. Evahir-i R 100.

98/51- 331

Kocaeli, Suğla, Biga, Gelibolu ve Kütahya sancaklarındaki Kadılara ve Elviye Alaybeylerine hüküm ki,

Defterhaneden çıkarılan defter sureti gereğince ….. kaleminden olan zeamet ve tımar sahiplerinin cebelü vermek üzere kayıtlarına şerh verilenlerinin sayısı doksan altı nefer olup İstanbul'un 100 senesine mahsup olmak üzere her bir neferinden ellişer esedi kuruş bedelleri tahsil olunmak ve zeamet sahiplerinden daha önce mevcut olmayanların yazılması gereklidir. Bu bedellerin tahsiline Ali adlı kişi memur tayin olunmuştur. Eline verilen mühürlü defter gereğince bir cebelüden ellişer kuruş 100 senesine mahsup olmak üzere müekkeden bu emir yazılmıştır. Söz konusu paranın ihtimamla toplaması emir edilmiştir.

Fî Evâhir 1100.

98/99-682

Kocaeli sancağında bulunan kadılara ve yeniçeri serdarlarına:

Bu seneki sefere memur kazanızda kazaya bağlı köylerde sakin misafir ve mukim sefer ehli yeniçeriler ve yeniçerilik iddiasında bulunan korucu, oturak, kul oğlanı, cebeci, topçu ve sair asker tayfası, umumen evlerinden ve yerlerinden ihraç edilerek bir an önce Edirne sahrasında toplanmaları için bundan önce emrimle ocakları tarafından sürücü tayin olunmuştu. Ancak şu ana dek gelip erişmediğinden başka sefer bahanesiyle çıkıp ol havalide kaza kaza gezip insanların evlerini basıp, erzakların garet etmekte ve reaya fukarasına zulm ve teaddileri hadden ziyade olduğu kulağıma gelmektedir. Yeniçeri çavuşlarından sekizinci orta çavuşu Hasan Çavuş tayin ve irsal olunmuştur. Siz kadılar ve serdarlar, böyle yapanları vilayet ayânı ile ve sairlerle bir olup her ne hal ve yerde bulunurlarsa

ele geçirin ve haklarında gereken cezayı mübaşir marifetiyle yerine getirin. Siz serdarlar, kesinlikle tehir etmeksizin fermanımla hareket ederek Edirne sahrasında hazır olasınız. Gecikmek için zaman kalmamıştır. Hareketimiz çok yakındır. Bundan sonra orduya zamanında katılmayanlar fermanıma ve fetvaya aykırı hareket etmiş olurlar. Böylelerinin İslamiyetle alakaları yoktur. Böyle yapanlar olursa onları ele getirip mübaşir marifetiyle cezalarını vermek ve herkese ibret ve nasihat olsun diye mallarını ve erzaklarını miri için ettiresiniz. Sen mübaşirsin, sefere memur askerlerden bir ferdi geriye komayasın. Acele ile sefere yollayasın. Evlerinde ve yerlerinde kalanlara asla aman vermeyesin. Mallarını ve erzaklarını miri için girift edip kendilerinin haklarından gelesin diye yeniçeri ağası tarafından mektup verilmekle mucibince yazıldı. Evahir-i B 100.

98/104-728

Kocaeli ve bölgedeki diğer sancakların kadılarına ve bu sancaklarda miri mal tahsildarlarına, vilayet ayanı ve iş erlerine:

Halen Edirne sahrasından hareketim mukarrerdir. Hazinenin tedariki ehemm-i mühimdendir. Evvelden, söz konusu sancaklardan tahsili ferman olunan miri malın bir miktarı tahsil, bir miktarı da reaya üzerinde baki kalmıştır. Bu durum müzayakaya sebep olmuştur. Bu yüzden her biriniz mesul ve muateb olmuşsunuzdur. Tahsili ferman olunup maliye tarafından verilen emirle dergah-ı mualla kapıcıbaşılarından Zülfikâr mübaşir tayin olunmuş ve gönderilmiştir. Hanginizin kazasına gelirse, elindeki emrim ve tahsildarların elindeki defter gereğince reaya zimmetinde kalmış olan bakaya malı, mübaşir marifetiyle bir an önce cem edip hazineye ulaştırmak için mutemed adamlar koşup orduya acele ile irsal ve hazineme teslim ettiresiniz. Bu konuda her biriniz ihmalden kaçınasınız diye maliye tarafından emir verilmiştir. Mucibince amel olunmak için yazıldı. Evasıt-ı Ş 100.

101/15-46[49]

İznikmid Kadısına hüküm

Donanma gemilerinde görevli askerlerden bir grup kaçarak İznikmid'e gelmişler ve burada kalmışlar. İznikmid yöneticilerine verilen emirle bunların bulunması ve görevlerine dönmelerinin sağlanması istenmektedir. Evasıt-ı C 102.

101/59-192

İznikmid Kadısı ve diğer yöneticilere:

İznikmid kazasında Karklıdere adlı yerde bir değirmeni basarak Şaban adlı kişiyi katl eden şakilerden dördü ele geçirilmiş, diğer sekiz kişi kaçmışlardır. Bunlar halen o bölgede yol kesip eşkıyalık yapmaktadırlar. Bunların ölü veya diri ele geçirilip şahitler tarafından sabit olan suçları tespit edilip gereken cezanın verilmesi ya da Asitane'ye ihzarları istenmektedir. Evasıt-ı Ş 102.

103/3-17

İznikmid kadısına ve Karamürsel nahiyesi naibine:

Halâ Musul valisi tarafından arzuhal sunulmuştur. Anadolu tarafından gelen mekari katırları İznikmid ve nahiye-i mezbureye tabi Hereke'ye geldiklerinde miri tarafından ahz olunur diye korkularından geri dönmeleriyle emr olunan mahallere gelen mekari katırlardan Vali o tarafa gelince ücret ve yevmiyesi verilmek üzere 150 baş mekari katır alıkoyulmak babında yazıldı. Evail-i C 103.

49 101 Nolu defterdeki hükümler için Tuba Meryem Karacan, *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010 adlı çalışmadan yararlanılmıştır.*

103/8-88

İznikmid kadısına ve Kocaeli mütesellimine:

Kadı mektup göndermiş ve İznikmid'in imamları, hatipleri, meşayih ve ayanı ve sair ahalisi meclis-i şer'e gelip İznikmid şehri sakinlerinden Araboğlu Halil adlı kişinin kendi halinde olmadığını ve namuslu kişilerin ırzına musallat ve kötü kelimeler söylediğinden şikayet etmişlerdir. Ayrıca erazil-i nâsı tahrik ve alâ melâi'n-nâs ehil ve evlatlarına şütum-ı galiza ile şetm ve fesad ve şekavet üzere olduğundan bahisle daha önce kadı tarafından birkaç defa kendisine tenbihte bulunulmuştur. Ancak bu adamın uslanmadığını, fiil ve sözlerinden de rahatsız olduklarını bildirmişlerdir. Bu adamın kazada bulunan çiftliğinde bir müddet mecburi olarak sakin olması babında emrim rica etmişlerdir. Talepleri doğrultusunda çiftliğinde meks ve ikamet eylemek için iclâ olunmak babında yazıldı. Evail-i L 103.

103/9-96

İznikmid, Sapanca, (…), Sarıçayır kadılarına ve Üsküdar kazası muzafatından Kandırı, (…), (…), Ağaçlı, Akâbâd, Şeyhler ve Taşköpri nahiyelerinin naiblerine ve serdarlarına:

Kazalarınızda bulunan dergah-ı mualla yeniçerileri, cebeci ve topçu ve acemi oğlanları memur oldukları sefere ve korucu ve oturak mu'tad-ı kadime üzere Asitane'nin muhafazasına gelmeleri ve mevcut bulunmaları için bundan önce emrim gelmişti. Bu gibilerden söz konusu kaza ve nahiyelerde bulunanların buldurulup gönderilmeleri.

104/94-847

Kocaeli sancağındaki kadılara, vilayet âyanlarına ve sairlere:

Bu sene musammem olan sefer için ziyade asker tedariki önemli ve elzemdir. Tashih olanlar yevmi sekizer, yeniden bedergah olanlar yetmiş akçe ile 3.000 nefer cebeci tashih ve bedergah olunmak ferman olunmuştur. Cebecibaşı olan İsmail Asitane'den görevlendirildiği ilam olunmuştur. Kazanızda da beyan edildiği şekilde raiyyet edenlerden lüzumu mertebe cebeci tashih ve bedergah olunsun. Bu bahane ile geçtikleri menzillerde yem ve yiyecek talebiyle kanuna aykırı bir ferde teaddi ve tecavüzden ihtiraz ve ictinab eylemeniz babında yazıldı. Evasıt-ı B 104.

104/96-880

İznikmid, Akçaşar, Ereğli, Bartın, Amasra kadılarına, ayan-ı vilayet ve sair iş erlerine:

Bundan önce sefer için ibtidadan yevmi yedişer akça ulufe ile bin nefer topçu bedergah olunması ferman olunmuştu. Bunlardan gerektiğinde muhafazalara memur olan neferler çıkarıldıktan sonra bakisi sefere yetmediği ilam olunmuştur. Bu sebeple kazanızdan ibtidadan yedişer akça ile 400 nefer topçu daha bedergah olunmak ferman olunmuştur. Bu emir her hanginizin kazasına varırsa, rağbet eden tüvana yiğitlerden 400 nefer topçu bedergah ve tekmiline her biriniz muavenet edin. Bu bahane ile kanuna aykırı teaddiden ihtiraz eyleyesiniz diye yazıldı. Evahir-i B 104.

104/98-893

Kocaeli Sancağı Alaybeyisine:

Allah'ın yardımıyla, Midilli adasının a'dâ-yı leyâmdan (alçak düşmandan) muhafazası ehemm-i diniyeden olmağla, Kocaeli sancağının Zaimleri ve timarlıları eskiden olageldiği üzere adanın muhafazasına memur olmuşlardır. Sen, emrim vardığında açıklandığı üzere zaim ve timarlıları evlerinden ve yerlerinden ihraç ve memur oldukları üzere adaya varıp inşallah Kasım günlerine kadar muhafaza hizmetinde gayret edesin diye yazıldı. Evasıt-ı

B 104.

104/118-1083

893 numaralı hükmün aynısı tekrar yazılmıştır. Evail-i N 104.

106/70-474

Kocaeli sancağı mutasarrıfına ve İznikmid kadısına:

Himmetzade Şeyh Abdullah gelip İznikmid'de olan ve dededen babaya meşrutiyet üzere mutasarrıf olduğu zaviyeyi Ali adlı kişi hilâf-ı inha bir yolunu bulup üzerine almış ve berat ettirmiştir. Hâlâ onun üzerinde görünmektedir. Yeniden kendisine berat verilmek ve Ali'nin elinde olan beratın alınması için emrimi rica etmektedir. Arzında belirttiği üzere amel olunmak için yazıldı. Evahir-i L 106.

111/28-173

Ber vech-i arpalık Kocaeli sancağına mutasarrıf Vezir Osman Paşa'ya, İznikmid kadısına:

Demirci kazasının ulema, suleha, eimme, huteba ve sair ahalisi mahzar göndermişlerdir. Demirci kasabasında sakin ve yeniçerilik iddiasında olup şekavet yapan Kazancı oğlu Süleyman ve kardeşi Ömer, Uzun İmamoğlu Hüseyin, Kara Ivaz oğlu İbrahim ve onlara uyan bazı eşkıya taifesi vardır. Bunlar 1100 senesinde eskiden serdengeçdi ağası olan Ali'ye ve nice Müslümanlara kanuna aykırı tecavüz ve eziyet etmişlerdir. Durum daha önce İstanbul'a arz ve mahzar edilmişti. Asitane'de sekbanbaşı olan Murtaza emrimle mübaşir tayin ve oraya gönderilmişti. Vardığında adı geçen serdengeçdi ağası Ali ve kardeşi Süleyman ve diğer kardeşi Ömer, Uzun imamoğlu Hüseyin ve onlara tabi reayadan İpçioğlu Hüseyin ahz olunmuşlardır. Kara Ivaz oğlu İbrahim ise yakalanamamış, firar etmiştir. Bunların durumları halktan tefahhus olunduğunda yaptıkları eşkıyalık ve fesad madde madde ortaya çıkarılarak sicil ve hüccet olunmuştur. Yakalanan beş kişi hüccetleriyle mübaşire teslim olunmuştur. Bunlar bir daha halas olup bu tarafa gelirlerse yine insanların ırzlarını hetk ve nicelerini de katl ederler. Sair reayanın da perişan olmaları mukayyettir. Halen bu adamlar İznikmid'de mübaşir elindedirler. Bu konuda hükm-i hümayunum rica olunmuştur. Bu beş kişi hakkında vilayet halkının ihbarlarıyla yazılan hüccetler mantukınca bozgunculuk yaptıkları sabit olursa öldürülmeleri vaciptir. Bunlardan Süleyman'ın kendini öldürdüğünü iki kıta hüccetle ikrar ve ihbar etmişler. Lakin hüccetlerinde öldürme olayının yaralayıcı bir aletle olduğuna kesin delil yok, "eğer yaralayıcı aletle kendini öldürdüğü sabit olursa bunun varisleri ortaya çıkıp kısasa talip olurlarsa katl olunması lazımdır" diye Rumeli kazaskeri Mevlana Seyyid Ali ilam etmiş, bu ilam gereğince şer'le görülüp yukarıda yazıldığı üzere cezalarının verilmesi için bu emir yazıldı. Evasıt-ı M 111.

KAYNAKÇA

Kaynak:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri: Numara 92-93-94-95-96-98-101-103-104-106 - 111.

Tetkikler:

Darkot, Besim "İzmit", *MEBİA*, C.V/2, ss.1251-1256.

Bostan, İdris, "İzmit", *TDVİA*, C. 23, ss. 536-541.

Uzunçarşıl, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1. Kısım, Ankara 1988.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II.

Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565 - 1566) Özet ve İndeks, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1994.

Yılmaz, Murat, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Eskin, Ulviyenur Pakize, *97 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon, Özet) H. 1090-1092/ M. 1679-1681*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Çelik, Abdülvahit, *97 Numaralı mühimme defterinin Transkripsiyonu Hicri 1090-1092/Miladi 1679-1681*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009.

Şakar, Muzaffer Fehmi, *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 1-145)*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2007.

Gökbunar, Bekir, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOCAELİ'YE YAPILAN ÇERKEZ GÖÇLERİ

İsa KALAYCI*
Ahmet Caner ÇATAL**

Giriş

1502'de Altınordu Devleti'nin yıkılması, Rusların istilacı politikalarına ivme kazandırmıştır. Bu tarihten itibaren Ruslar 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astrahan'ı, 1598'de Sibirya'yı ve 1783'te de Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz kıyılarında yer edinmişlerdir. Çariçe II. Katerina döneminde (1762-1794) "Kafkasya'nın ele geçirilmesi" milli bir politika haline gelmiştir. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Rusların yayılmacı düşüncesi "*Diller Ülkesi*" olarak anılan Kafkaslara dayanmıştır. Rusların Kafkasya'ya yönelik istila hareketleri, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye hükmeden Osmanlılar tarafından endişeyle izlenmiştir. Ancak 1813'te Gülistan Antlaşması ve 1828'de Türkmençay Antlaşması'yla Ruslar bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirmiştir. Söz konusu dönemde Yunan isyanıyla uğraşan Osmanlılar ise bu fiili durumu kabullenmek durumunda kalmışlardır. 1829 yılında Osmanlılarla Ruslar arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile de bir anlamda Rusların Kafkasya'daki egemenliği tescillenmiştir. Ruslar Kafkasya'yı idarî olarak tek elden yönetmek için Kafkas Gubarnatörlüğü'nü ihdas etmişlerdir. Bununla birlikte hem Müslüman Kafkas halkları hem de Osmanlı Devleti birbirlerine karşı bağlılıklarını ve hayati önemlerini korumayı sürdürmüşlerdir.

1853 yılında Osmanlılarla Ruslar arasında başlayan Kırım Savaşı'nda Osmanlılar, İngilizlerin ve Fransızların yardımlarıyla Ruslara karşıüstün gelmiştir. Ancak Osmanlıların Paris Antlaşması'nda yürüttüğü başarılı diplomasi, Kafkas Topluluklarının bağımsızlığı açısından çok fazla anlam ifade etmemiştir. Nitekim Osmanlıların da desteklediği, Ruslara karşı yürütülen "*Müridizm Hareketi*"nin[1] başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Kafkas Toplulukları, Rusların çeşitli istilalarına, katliamlarına, baskılarına ve zulümlerine dûçar olmuşlardır. Bilhassa 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden Osmanlının mağlup ayrılması, bölge insanının kaderinin Rusların eline geçmesine sebebiyet vermiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, isakalayci@mku.edu.tr
** Arş. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, acanercatal@gmail.com

1 1783'te Kırım'ı işgal eden Ruslar, bu tarihten itibaren Kafkaslara yönelmişler ve bölgeyi Ruslaştırmak maksadıyla Ukraynalıları iskân etmeye başlamışlardır. Buna karşı Osmanlı Devleti, Kafkaslarda benimsediği yeni politikaya göre; Çerkezistan'ı Osmanlı'nın topraklarını muhafaza etmek üzere bir tampon bölge şeklinde tahkim edecekti. Osmanlılar, Çerkezleri kendi yanlarında tutabilmek için siyasi ve dini donanımlı adamlarını bölgeye sevk etmiştir. Böylece bölgeye gönderilen din adamlarının çabalarıyla hem Çerkezler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılması, hem de oluşturulacak birliktelikle Rusların durdurulması öngörülmüştü. Bkz.: Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, 46 (Yaz-2008), s. 37.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların Kafkas Gubarnatörlüğü'nde uyguladıkları baskıcı politikalar neticesinde yüzbinlerce insan Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Rus istilasının dehşeti dolayısıyla yaşadıkları yeri terk edenlerin[2] sayısı o denli büyüktür ki tarihte bu olaya "*Büyük Kaçgun*"[3] adı verilmiştir. Kafkas kavimlerinden biri olan Çerkezler de Rus zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınan topluluklardan biridir.

Bu çalışmada Rus zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınan Çerkezler arasından, Kocaeli ve çevresine yerleştirilenler incelenmiştir. Göçmenlerin yaşadıkları sorunlar, göçmenlere yapılan yardımlar, göçmenlerin iskânı ve Osmanlı halkının göçmenlere karşı tutumları gibi konular Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında açıklanmıştır. Ayrıca Kafkas göçleriyle ilgili literatürden de istifade edilerek konunun problem durumu çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Çerkezistan'ın İşgali ve Göçler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar, tüm Kafkasya'yı ve dolayısıyla da Çerkezistan'ı işgale başlamıştır. 1850'li yılların başında Çerkezlerin bazıları, zorunlu veya gönüllü olarak ve genelde münferiden göç etmeye ikna edilmiştir. 1856 yılında son bulan Kırım Savaşı'nı müteakiben bu göçler kitlesel bir hal almaya başlamıştır. Bununla birlikte, Kırım ve Kafkasya Müslümanlarının kitlesel göç hareketleri dolayısıyla Osmanlılar ve Ruslar arasında bir anlaşma henüz yapılmamıştı.[4] Ancak 1860'lı yıllarda göçlerin kitlelerinin adeta bir sel halini alması üzerine Osmanlı ve Rusya arasında bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre Osmanlı topraklarına 50.000 Çerkez'in göç etmesi öngörülmüştü. Lakin 1864 yılı sonlarında Osmanlı Devleti, kendisine sığınan yaklaşık 522.000 Çerkez'i iskân etmek ve barındırmak problemleriyle karşı karşıya kalmıştır.[5]

1861 yılında Rus İmparatoru II. Aleksander Kafkasya'yı ziyaret ettiği sırada, Çerkezler kendisine bir heyet göndererek işgale son verilmesini ve barış yapılmasını teklif etmişlerdir. Aleksander bu teklife; "*-Ya gösterilecek yerlere veya Türkiye'ye göçünüz!*" sözüyle mukabelede bulunmuştur.[6] Bu söz iki açıdan manidardır: Birincisi, Rusların Çerkezistan'ı Çerkezlerden arındırma emelinde olduklarını açıkça ortaya koymuştur. İkincisi ise Çerkezlerin Türkiye'ye bağlı olduklarını teyit etmiştir. Nitekim Ruslar bu tarihten itibaren Kafkasya'yı Çerkezlerden temizlemek için baskı ve zulümlerini artırmıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Rus baskısından kaçarak kendisine sığınan Çerkezlerden misafirperverliğini esirgememiştir. Hatta Osmanlı padişahının göç konusunda Çerkezleri özendirdiği bile söylenebilir. Zira Osmanlı sultanının "*Halife*" kimliğiyle, yabancı bir güç tarafından işgal edildikten sonra bile kendisine bağlılığını sürdüren bir topluluğu korumak gibi dini bir yükümlülüğü kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan pragmatist bir yaklaşımla Osmanlı ricali, göçmenlerin iş gücü açığını kapatacağını hesap etmişlerdir.[7] Bu çıkarımlar doğrultusunda 1866 yılında takriben 1 milyon Çerkez'in Osmanlı topraklarına iskânının tamamlandığı iddia olunmuştur.[8]

Rusların 1862'de Çerkezistan'ı işgal etmelerinde; Kafkasya'nın güvenliği ve savunması, Karadeniz'de dolaşım ve ticaret özgürlüğü, Karadeniz ve Hazar Denizi'yle İran arasında demiryolu bağlantısını sağlamak gibi siyasi, askeri ve stratejik nedenler yer almıştır. Ayrıca Rusların Çerkezleri Hristiyanlaştırmak gibi dini hesaplarının yanında, Çerkezleri Kuban Nehri'nin kuzeyindeki bataklıklara yerleştirerek vergi almak ve askerlik hizmetiyle

2 Başta Müslümanlar olmak üzere diğer dinlere müntesip Kafkas halkları da Osmanlı'ya sığınmıştır.
3 Bu olay; "Kaçgun", "Kaçkın" veya "Kaçakaç" adıyla da bilinmektedir.
4 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan GünümüzeEtnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev.: Bahar Tırnakcı), İstanbul, 2010, s. 165.
5 Halil İnalcık ve Donald Quataert (Edl.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Halil Berktay), C. II, İstanbul, 2000, s. 917-918.
6 Mirza Bala, "Çerkesler", İA., 3 (1997), s. 384.
7 Karpat, Osmanlı'dan Günümüze…, s. 166.
8 İnalcık-Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun…,* s. 918.

yükümlü kılmak gibi ekonomik beklentileri de olmuştur. Rusların bu hesapları neticesinde Çerkezlerin özellikle 1862-64 yıllarında kitleler halinde zorunlu göçü, Osmanlı Devleti'nin demografik, toplumsal, etnik, siyasi ve dini yapısını derinden etkilemiştir.[9]

1860'tan itibaren muhacerete icbar edilen Çerkezler, 1864'ten sonra kitleler halinde göç etmişlerdir. Rus kaynakları Türkiye'ye göç eden Çerkezlerin miktarını 400.000 olarak vermiştir. Ancak Çerkez kaynakları yollarda muhtelif sebeplerle yaşamını yitirenleri de hesaba katarak bu sayıyı 1.500.000 olarak belirtmiştir. Rus kaynaklarının Kafkasya'da 130.000 Çerkez kaldığını savunmasından yola çıkarak muhacir Çerkezlerin sayısının 1 milyona yaklaştığı söylenebilir.[10]

Rus saldırılarına karşı direnen Çerkezleri sindirmek isteyen Ruslar, Petersburg'da özel bir göç komisyonu kurmuştur. Göç komisyonu 10 Mayıs 1862'de aldığı bir ihtiyati kararla "Çerkezlerin Tehciri"ne başlamıştır. Bunun neticesinde 100.000 Çerkez dağlardan indirilerek Rusya'nın farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Diğer taraftan 1 milyon kadarı da Türkiye'ye sürülmüştür. Çerkezler ekili-dikili arazilerini bırakıp, yanlarına taşıyabilecekleri kadar eşya alarak, sürü ve hayvanlarıyla birlikte Osmanlı'nın muhtelif köy, kasaba, şehir ve limanlarına ulaşmışlardır. Ancak Çerkezlerin önemli bir kısmının bekleme kamplarında öldüğü Rus memurların kayıtlarından anlaşılmıştır.[11]

Mayıs 1864'te tüm Kafkasya'ya hâkim olan Ruslar, bölge halkının göç ettirilmesi yönünde türlü politikalara başvurmuştur. Rusların üst yapısal açıdan hedeflerinde Kafkasya'nın ve dolayısıyla Çerkezlerin Hristiyanlaştırılması vardı. Meseleye altyapısal açıdan bakıldığında; Çerkezistan'ın bereketli tarlalarını ele geçirmek hedeflenmişti. Bu amaçlar doğrultusunda Çerkez köyleri önce talan edilmiş, sonra yakılıp-yıkılmıştır. Böylece halka göç etmekten başka seçenek bırakılmamıştır.[12]

Tehcir, sürgün, idam ve müsadere ile geçen 13 yıldan sonra 1877'de başlayan ve Türk Tarihi'ne "93 Harbi" olarak geçen savaşta Çerkezler tekrar ayaklanmıştır. Çerkezler, Kabartay'dan Karadeniz'e inerek Sohumkale'ye çıkarma yapan Osmanlı kuvvetleriyle işbirliği yapmışlardır. Lakin Osmanlıların mağlubiyeti, Çerkezlerin beklentilerini de akim bırakmıştır. Mayıs-Ekim 1877 tarihlerinde gerçekleşen ayaklanma sert bir şekilde bastırılmıştır. Rusların kurduğu Harp Divanlarında Çerkezlerin ileri gelenlerinin tamamı idam edildiği gibi halkın mallarına da el konulmuştur.[13] Bu menfur hadise yeni bir Çerkez göç dalgasını başlatmıştır.

Osmanlı'da Muhaceret İşlerinin Organizasyonu

1683 yılında Beç Muhasarası ile tarihinde adeta ricat yaşayan Osmanlılar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren göç akınlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki bu antlaşmadan sonra özellikle Rus baskılarından muzdarip Balkan, Kafkasya ve Kırım Müslümanları, Osmanlı merkezine doğru göç etmeye başlamıştır. Ancak 1860 yılına dek yaşanan göç hadiselerini ve göçmen meselelerini organize eden bir birim kurulmamıştır. Göçmenlere dair herhangi bir problem husule geldiğinde; konu, meselenin ortaya çıktığı bölgeye gönderilen emir ve talimatlarla halledilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde göçmen işleriyle Şehremaneti meşgul olmuştur. Ancak Balkanlar'daki bağımsızlık hareketleri ve Kafkasya'daki Ruslara karşı ölüm-kalım savaşı veren 1 milyondan fazla Çerkez, Çeçen ve Türk sel gibi Türkiye'ye akmıştır. Bu dönemde sadece İstanbul'a gelen göçmenlerin sayısı 10.000'i aşmıştır. Bu fiili durum

9 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 38.
10 Bala, "Çerkesler", s. 376.
11 Bala, "Çerkesler", s. 384.
12 JustinMcCarty, Ölüm ve Sürgün, (Çev.: Bilge Umar), 4. Baskı, İstanbul, 1998, s. 34-35.
13 Bala, "Çerkesler", s. 384.

karşısında Şehremaneti, işleri idare edemez olmuştur. Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler neticesinde, göçmen meselelerinin büyük bir gaile haline geldiğinden, Şehremaneti'nin artık bu meseleleri çözemeyeceğine karar verilmiştir. Bunun üzerine göçmenlerin her türlü işiyle meşgul olmak üzere 5 Ocak 1860 tarihinde bir "Muhacirîn Komisyonu" kurulmuştur.[14]

Göçmen işleriyle ilgili olarak; Umum Muhacirin Komisyonu, İane-i Muhacirin Encümeni, Muhacirine Muavenet Cemiyeti, Muhacirin İane Komisyonu, İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, Sermaye-i Sefkat-i Osmaniyye, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi gibi değişik dönemlerde, farklı isimlerle anılan birimler kurulmuştur.[15]

Muhacir Komisyonu 1864 yılına kadar yoğun bir çalışma temposu ile görevini sürdürmüştür. Komisyonu'nun işleri azalmaya başlayınca, 1866'da vilayet ve sancaklardaki sevk ve iskân memurlarının görevlerine de son verilmiştir. Kalabalık göçmen guruplarının tekrar gelmesi üzerine Muhâcirîn Komisyonu tarafından göçmenleri yerleştirmek üzere özel iskân memurları görevlendirilmiştir.[16] Fakat göç hadiselerinin azaldığı sıralarda 9 Mart 1875 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu feshedilmiştir. Ancak 93 Harbi dolayısıyla bir kez daha Muhâcirîn Komisyonu'nun icrasına ihtiyaç duyulmuş ve 12Ağustos 1877 tarihinde komisyon yeniden tesis edilmiştir.[17]

1860 yılında kurulan Muhâcirîn Komisyonu faaliyette bulunduğu dönem içerisinde; muhacirleri misafir etmiş, münhal veya kullanılmayan arazileri tespit ederek göçmenlere tevcih etmiş ve çoğu zaman göçmenlerin en büyük problemi olan barınma-beslenmeleriyle ilgili çözümler getirmiştir. Ayrıca göçmenlerin sosyal hayata ivedi olarak intibakları ve üretici konuma gelmeleri amacıyla göçmenlere çift hayvanı ve tohumluk vermiştir. Henüz üretici duruma gelememiş muhacirlere de yevmiye bağlamıştır. Daimi iskân yerlerine sevk edilen muhacirlerin yol masrafları ile yolculukları boyunca ihtiyaç duydukları tâyinat bedelleri devlet bütçesinden karşılanmış, iskân edildikten sonrada fakir olanlara belli bir süre daha yevmiye ya da "*nân-ı aziz*" adıyla yardımlar yapılmıştır. Ayrıca muhacirler 25 yıl boyunca askerlikten ve 10 yıl boyunca da bütün vergilerden muaf tutulmuştur.[18]

Osmanlı gelen göçmenleri yerleştirdikçe ülkeye yeni göçmenler gelmiş, bunların ardı arkası kesilmemiştir. Bunun sebebi Rusya'nın Kafkasları şiddetli baskı altına almış olması ve buradaki insanları Türkiye'ye göçe icbar etmesiydi. Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Kafkaslarda uygulanan bu insanlık dışı faaliyetleri engelleme çabaları da bir sonuç vermemiştir. 1860'larda büyük göç dalgaları gelmeye başlar başlamaz, bütün Osmanlı topraklarında yardım kampanyaları başlatılmıştır. Başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Rumeli'nin her yerinden yardımlar gelmiştir.[19] Osmanlı Devleti, göçmenlerin yeni yaşam alanlarına ve sosyal hayata adaptasyonları ve geldikleri için pişman olmamaları için yoğun bir gayret göstermiştir.[20]

Çerkezlerin Kocaeli'ye İskânları

Yurtlarını terk edip gitmeye zorlanan Çerkezlerin en ciddi problemi gıda yetersizliği yüzünden baş gösteren salgın hastalıklar olmuştur. Üstelik göçmenler Rus denetimindeki limanlarda gemilere adeta balık gibi istif edilmiştir. Bu ise hastalıkların şiddetini ve yayılma

14 Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu*, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul 1966, s. 39 vd.; Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, 31 (Güz-2011), s. 21-22.

15 Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999, s. 70-78.

16 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul, 1993, s. 109.

17 Murathan Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", *Ekev Akademi Dergisi*, 57 (Güz-2013), s. 97.

18 Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus…", s. 98.

19 Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus…", s. 98.

20 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 39.

ortamını artırmıştır. Bu şartlar altında uğranılan ilk Osmanlı limanı olan Trabzon'da çiçek, tifo, tifüs nedeniyle kitlesel ölümler başlamıştır. Günde ortalama 30-35 muhacirin öldüğü bu dönem, Çerkez muhacirlerinin ıstırabını bir kat daha artırmıştır. Dahası, göç hadiselerinin yoğunlaştığı günlerde ölenlerin sayısı günlük olarak 500'e kadar çıkmıştır. Trajedinin bu denli büyümesinde Osmanlı Devletinin imkân yetersizliği ve göçmen akınına hazırlıksız yakalanması gibi nedenlerinde etkili olduğu söylenebilir. da etkili olmuştur. Çünkü bu dönemde hem Osmanlı'nın ekonomik durumu iyi değildi, hem de yetişmiş sağlık personeli yoktu. Beslenme stokları ise zaten iç açıcı olmaktan uzaktı.[21] Böylesi bir ortamda Türkiye yoğun bir Çerkez göçüne maruz kalmıştır.

İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumunda olan Kocaeli, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kitlesel göç hareketlerinin hem "*geçici iskân merkezi*", hem "*daimi iskân merkezi*" hem de muhacirlerin Anadolu'nun iç bölgelerine ulaştırılmasında bir "*transit bölge*" görevi yapmıştır. Bilhassa yağışlı dönemlerde Antalya ve Silifke limanlarının muhacir aktarımına uygun olmadığı zamanlarda muhacirler, Anadolu'daki iskân bölgelerine İzmit ve Gemlik üzerinden gönderilmiştir.[22] Kocaeli'nin Karadeniz sahilinde bulunan Kandıra ise 1859-62 yılları arasındaki göç dalgasında hava muhalefeti ve deniz kazaları sonucu zorunlu karaya çıkış noktası olmuştur.[23] 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle İzmit'te 25.823 muhacir iskân edilmiştir. O dönemde Sancak dâhilinde 40.000 civarında muhacir daha mevcuttu. Böylece 1881 yılında Kocaeli'nde yaklaşık 65.000 muhacir bulunmaktaydı. İskân edilenlerin büyük çoğunluğunu Batum ve Sohumkale muhacirleri ile Çerkezistan'dan gelenlerden oluşturmaktaydı. Bunlardan 9.425'i Batum'dan, 8.574'ü Sohumkale'den ve 5.920'si Çerkezistan'dan göç etmiştir.[24]

Çerkezlerin bazısı kara yoluyla, bazısı ise deniz yoluyla Osmanlı'ya sığınmıştır. Özellikle deniz yoluyla gelenler için Trabzon, Samsun ve İstanbul önemli limanlar olmuştur. İstanbul'daki mültecilerin sayısının fazlalığı sebebiyle göçmenler Anadolu içlerine sevk edilmiştir. İstanbul'dan Anadolu'ya göç ettirilen Çerkez muhacirler için Kocaeli Vilayeti hem "*hedef*" hem de "*transit güzergâh*" niteliği taşımıştır. Bu bakımda Kocaeli Vilayeti Çerkezlerin iskânında çok önemli bir yer tutar. Zira Çerkez muhacirlerinin en kesif iskân edildiği yerlerin başında İzmit gelir.

Çerkez göçmenlerin hem "*serbest*" hem de "*iskânlı*" olarak yerleştirilmelerinde en önemli mesele, gıda ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Muhacirleri hoşnut edebilmek için Payitaht'tan düzenli olarak mülki amirlere emirler verilmiştir. Muhacirlerin iskânında karşılaşılan problemlerden bir diğeri de göçmenlerin topluca bir yere iskân edilme arzularıydı. Bu meselenin çözümü münhal arazilerin kullanımıyla doğrudan alakalı olduğu için zaman zaman uygulamada zorluklarla karşılaşılmıştır. Göçmenler ilk etapta geçici barınma merkezlerine alınmışlar, buralarda acil ihtiyaçları karşılandıktan ve sağlık taramaları yapıldıktan sonra uygun olan yerlere daimi iskânları yapılmıştır.

Münhal arazilerin Çerkezlere tevcihinde, Avrupalı bazı devletlerin Ermenilerin arazilerinin gasp edildiği şeklinde asılsız iddialar öne sürdükleri de görülmüştür. Örneğin 11 Muharrem 1321 [9 Nisan 1903] tarihli bir belgede; İzmit mülhakatından Ermeşe de Çerkezlerin bir Ermeni manastırına ait bazı emlaki zapt eyledikleri Avrupa gazetelerinde görüldüğü beyanıyla istizahı havi tevarid eden 18 Mart 1319 tarihli ve 95 numaralı tezkire-i aliye asifaneleri üzerine keyfiyet İzmit Mutasarrıflığı'na yazılmıştır.[25]

21 McCarty, Ölüm ve Sürgün, s. 38-39.
22 Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *HistoryStudies*, 5/2 (2013), s. 370.
23 Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 333.
24 Derin Paşaoğlu, "Muhacir…", s. 370.
25 BOA. DH. MKT. 683/41.

Başbakanlı Osmanlı Arşivi, Kocaeli'ye yapılmış olan onlarca Çerkez göçü örnekleri sunmaktadır. Mesela Kabartay Çerkezlerinden 15 haneden mürekkep 167 kişi, o dönemde İzmit'e bağlı bulunan Bolu'nun muhtelif yerlerine iskân ettirilmek istenmiştir. Muhacirlere henüz ikamet edecekleri ev tahsis edilmediğinden, münasip hanelere yerleştirilmeleri bildirilmiştir. Bölge halkı, göçmenleri birer-ikişer olarak evlerinde misafir etmiştir. Bu hüsnü kabule rağmen Çerkezlerin kabile liderleri hem daimi hem de topluca iskân edilmek arzusunda olduklarını bildirmiştir. Ancak muhacirlerin topluca iskân talepleri bazen uygun görülmemiştir. Bununla birlikte Anadolu içlerine gitmek isteyenlere hem kolaylık gösterilmiş hem de yolluk ve yevmiye verilmiştir.[26]

Çerkezler genelde kabileler halinde göç ettikleri için, iskânlarında da bu husus mümkün mertebe dikkate alınmıştır. Örneğin daha önce İzmit Sancağı'na yerleştirilmiş olan Çerkezlerin Han soyundan Şahin Giray Bey efradından 50 haneden oluşan toplam 300 göçmen, Hendek Kazası'ndaki boş bir araziye yerleşmiştir. Henüz ev-barkları bulunmayan bu muhacirler, kendilerine arazi veya ev verilmesini talep etmişlerdir. Muhacirlerin devletten istedikleri arazinin bu işe uygun olup-olmadığının tespit edilmesi için bir tahrirat gönderilmiştir. Gelen cevapta; söz konusu arazinin tahminen 3.000 dönümü geçtiği, bunun da 500 dönümünün ahalinin tasarrufunda olduğu bildirilmiştir. Geri kalan yaklaşık 2500 dönümün arazi-yi miriyyeden olduğu, göçmen iskânına ve ev yapımına elverişli bulunduğu nakledilmiştir. Bu bilgi üzerine araziye bir memur tayin edilerek hane başına taksimatı yapmakla görevlendirilmiştir.[27] Böylece bahsi geçen Çerkezler, İzmit'e bağlı bulunan Hendek Kazası ile Adapazarı'na bağlı bulunan Sapanca'ya yerleştirilmişlerdir. Muhacirlerin evlerinin yapımında kullanılacak olan keresteler ve diğer inşaat malzemelerinin miktarları mesul yerlere iletilmiştir. Belirlenen fiyat mucibince göçmen evlerinin iki direk, çatısı ve tavanı olmayan pencere kanatlı, 7'şer arşın olmak üzere her arşını 84,5 kuruş olacağı hesaplanmıştır. Ancak İzmit'teki Mimar İzvador'un yaptığı bir hesaba göre arşını 66,5 kuruş olarak belirtilmiştir.[28] Bu bilgiden hareketle, kendisi büyük bir maddi sıkıntı içerisinde olan devletin, göçmen evlerinin inşasını ucuza mal etmek için çeşitli yollar aradığı söylenebilir.

Çerkez göçmenlerinin toplu iskân taleplerine verilebilecek bir başka örnek de; Hendek'e iskân olunan 21 hane Çerkez'in, Meclis-i Vala'ya başvurarak Edirne'de kalmış olan 6 hanelik akrabalarını yanlarına almak istemeleridir. Hüseyin Ağa adıyla yazılan arzuhalde, "*eğer akrabalarının adı geçen Hendek nam mahalde iskân olunmaları için her hangi bir olumsuzluk olmadığı ve bu muhacirlerin iskânları uygun görünür ise, Edirne'den Hendek'e kadar olan yol masrafları dahi kendileri tarafından karşılanacağı*" belirtilmiştir.[29] Benzer şekilde, Adapazarı'nda ikamet eden Barakçı Kabilesi'ne mensup Çerkezlerin akrabalarından 14'ü Sivas'a yollanmıştı. Ancak Adapazarı'ndakiler bu akrabalarının yanlarına iskânını istirham etmişlerdir. Bunun üzerine Sivas'taki Barak Kabilesi üyesi 14 Çerkez Adapazarı'na getirilerek Orman Karyesi'ne iskân olunmuşlardır.[30] Ayrıca Vidin'in Lom Kazası'nın Ezlik Köyü'nde bulunan diğer 3 kabile üyesi de aynı yere getirilerek yerleştirilmiştir.[31]

Kocaeli'ye intikal eden Çerkez muhacirleri öncelikle geçici barınma yerlerine alınmıştır. Bu iş için cami ve medrese gibi devlet binalarının yanı sıra, zata mahsus yapılar, kahvehaneler, kıraathaneler, dükkânlar ve hanlar da kullanılmıştır. Çerkez göçmenlerinin geçici barınmalarını temin için han odasının kiralandığına ve kira bedelinin hükümetten talep edildiğine dair, İzmit Kaymakamı Ömer Tufan tarafından yazılan 6 Şubat 1860 tarihli

26 BOA. A.MKT.UM. 425/8.
27 BOA. A.MKT.MHM. 208/64.
28 BOA A.MKT.NZD. 327/1.
29 BOA. MVL, 474/92.
30 BOA. MVL, 490/53.
31 BOA. MVL, 497/47.

bir belgeden anlaşılmaktadır. Misafir göçmenler için 5 adet han, 3 adet kahvehane ve 70 adet han odası kiralanmıştır. Ayrıca muhacirlerin geçici istirahatgâhlarına ulaştıkları andan, burayı terk ettikleri zamana kadar geçen süre zarfında yevmiyeye tabi oldukları da bildirilmiştir.[32] Lüzum görülen masrafların karşılanması konusunda Maliye Nezareti'ne emir verilmiştir.

Göçmenlerin istihdamında münhal çiftlikler de değerlendirilmiştir. Mesela İzmit'te Cevher Ağa'dan mahlûl olan Mustafa Paşa Çiftliği'nin muhacir iskânına uygun olup olmadığı tahkik edilmiştir. Maliye Nezareti ilk etapta mezkûr çiftliğin müzayede olduğunu bildirmiştir. Fakat daha sonra çiftliğin muhacir iskânına uygun olduğu belirtilerek, gelecek göçmenlerin yerleştirilmesi yönünde görüş beyan edilmiştir.[33]

Çerkezlerin iskânında kabile reislerine bazen ayrıcalıklı davranıldığı da olmuştur.[34] Örneğin 24 Şevval 1282 (12 Mart 1866) tarihli bir belgeye göre; Osmanlı'ya sığınan Kangalzâde Hüseyin Bey geçici olarak İstanbul'a yerleştirilmiştir. Çerkez Reisi Hüseyin Bey daha sonra, İzmit Sancağı'na tabi Adapazarı Kazası'ndaki Kulaksız Çiftliği'ne kabilesiyle birlikte iskân olunmuştur. Çiftliğin yarısı bizzat padişah tarafından verilmiş ve bu konuda herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması tembihlenmiştir.[35]

Muhacirler bir yere iskân edildiklerinde, herhangi bir doğal afetle karşılaştıklarında başka bir yere nakilleri yapılmıştır. Mesela Sapanca Kazası'nın Kırkpınar Karyesi'ne yerleştirilen 60 haneden ibaret Çerkezler, köylerini su basınca durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Muhacirin-i merkume vekili Reşid Bey'in muhacirin-i idare-i behiyyesinde ilamlı arzuhali leffen irsal kılınmakla icabının icrasıyla bunların biran evvel esbab-ı refah ve istirahatlarının istihsaline himmet buyrulması bildirilmiştir.[36]

13 Kasım 1881 tarihli Muhacir Komisyonu'nun raporuna göre; Osmanlı'ya Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz devirlerinde 6.586 kişi, 93 Harbi sonrasında ise 5.487 kişi olmak üzere toplamda 12.073 Çerkez göç etmiştir.[37] Tablo-1'de görüleceği üzere; İzmit bölgesine 5.920 Çerkez göç etmiştir. Muhacirlerin en yoğun iskân edildiği yer 2.886 kişiyle Adapazarı Kazası olmuştur. Diğer taraftan muhacirlerin hiç yerleştirilmediği yerler haricinde, en az Çerkez iskânı 45 kişiyle Akhisar'a ve daha sonra da 72 kişiyle Karamürsel'e yapılmıştır. Ancak bu verilerin henüz kayda alınamamış göçmen sayılarını içerdiği unutulmamalıdır. Zira göçmenlerin önemli bir kısmı kayıt dışı olarak gelip-yerleşenlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla verilen sayılar fikir edinme amacına matuftur.

32 BOA. İ.DH. 453/29979; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, C. II, İstanbul, 2012, s. 36-37.

33 BEO. 3790/284237.

34 "Çerkez muhacirlerinde Hüseyin Çavuş'un familyasıyla beraber düçar-ı zaruret ve sefalet içerisinde olduğundan bahisle İzmit sancağı dahilinde bulunan akrabaları nezdine iğramlarıyla icrayı skanları hakkında bazı ifade istidayı havi verdiği arzuhal leffensavbı alilerine irsal kılınmış olmasına nazaran icrayı icabı babında..." Bkz.:BOA. DH. MKT. 1328/75.

35 BOA. İ. MVL. 549/24624.

36 BOA. ZB. 5/31.

37 Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *HistoryStudies*, 5/2 (2013), s. 356.

Tablo-1: 13 Kasım 1881 Tarihinde İzmit'e İskân Olunan Çerkez Muhacir Sayıları

Yerleşim Biriminin Adı	İzmit	Adapazarı	Karamürsel	Yalova	Geyve	Akhisar	Taraklı	Alpsofu (Ab-ı Safi)	Hendek	Kandıra	Karasu	Sapanca	Kaymaz	Ak Abad	Şeyhler	Ağaç	**Toplam**
93 Harbi Öncesi	197	1.741	-	-	298	-	-	-	-	-	-	1.724	-	-	-	-	3.960
93 Harbi Sırasında	-	1.145	72	450	-	45	-	-	-	-	-	248	-	-	-	-	1.960
Toplam	197	2.886	72	450	298	45	-	-	-	-	-	1.972	-	-	-	-	**5.920**

Kaynak: Derin Paşaoğlu, "Muhacir…", s. 371.

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki göç hareketleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal karakterini değiştirerek yeni ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Göç hareketlerinin henüz yoğunlaşmadığı 1820'lerde Müslümanlar Osmanlı nüfusunun % 59,6'sını oluştururken, toprak kayıpları ve beraberinde gelen kitlesel göçler sonucunda bu oran 1890'larda % 76,2'ye yükselmiştir.[38] Dolayısıyla Kocaeli'nin demografik değişiminde de böylesi bir grafikten söz edilebilir. Kısacası Çerkez göçmenlerinin gelmesiyle birlikte vilayetteki Müslüman nüfus oranı artmıştır.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar

1860'ta Muhacir Komisyonu'nun oluşturulmasından sonra, göç politikaları sistemli ve kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Böylece göçmenler, Hacı Şerif Bey'in başkanlığında oluşturulan *Muhacir İskân Komisyonu* aracılığıyla zengin ailelerin yanlarına yahut iskâna elverişli boş meskenlere yerleştirilmişlerdir. Zarurî ihtiyaçları ise belediyeler, hali vakti yerinde olan ahali, İngiliz Yardım Komitesi, Fransız Protestan Komitesi ve konsolosların teşkil ettiği komitelerce karşılanmıştır. Ayrıca muhacirlerin masraflarını karşılamak üzere piyangolar ve temsili piyesler tertip edilmiştir.[39] Bu arada göçmenleri bir an önce üretken hale getirmek için ilk kez teşkilatlı zirai krediler düşünülmüştür. Bu maksatla mahallî mahiyette kurulan ve köylüler arasında karşılıklı yardımlaşma prensibine dayanan, bu itibarla bir dereceye kadar kooperatif özelliği taşıyan *Memleket Sandıkları* kurulmuştur. İlk memleket sandığı ise 1863'te faaliyete geçmiştir.[40]

Çerkez muhacirlerine yapılan yardımlar henüz yolculuk aşamasındayken başlamıştır. Göçmenlerin varmak istedikleri şehirlere ulaşmaları için Osmanlı ulaşım imkânları seferber edilmiştir. Hem deniz, hem kara hem de demir yolları[41] bu iş için mesul tutulmuştur. İlgililerin hedef noktalara ulaşmalarında İzmit vapurları da üzerine düşen görevi yapmıştır.[42] Ülkeye gelen muhacirlere ilk etapta bir "Göçmen Kâğıdı" verilerek kayda alınmışlar, daha sonra bu belgeler pratikte işleri kolaylaştıran bir araç olarak kullanılmıştır. Göçmen belgesi bulunan muhacirlere bir buyuruldu verilerek Ankara'ya gideceklerin İzmit'e, Sivas'a gideceklerin Samsun'a varmalarında Ankara ve Sivas eyaletleri hudutlarına kadar iştirak etmek, yollarda

38 Hayati Biçe, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991, s. 61.
39 İpek, *Rumeli'den...*, s. 44-45.
40 Mithat Dülge, "Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinin Finansmanı", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti*, (Ekim 1955-Madrid), Ankara, 1956, s. 11.
41 Özellikle İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen muhacirlerin nakillerinde şimendifer kullanımı tavsiye edilmiştir. BEO. 859/64381.
42 BEO. 859/64381.

nakliyelerinin tedarik ve tertibiyle, yemekliklerinin verilmesiyle ilgilenmek üzere Canik ve İzmit mutasarrıf ve kaymakamları taraflarından mecelle üyelerinden her kafileye birer memur görevlendirilmesi istenmiştir. Mersin ve Samsun iskelelerine gideceklere münasip vapurlar ve İzmit'e gideceklere de yine bir vapur veya vapur yoksa İzmit kayıkları tutularak takım halinde serian sevk olunmaları hususları maliye nezaretine emir olunmuştur.[43]

Diğer taraftan ülkeye iştirak etmiş olan muhacirlere Osmanlı ülkesinin her tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlardan biri Niş Sancağı'na bağlı Berkofca Kazası halkının gönderdiği 2.121,5 kuruştur. Toplanan buyardım, kaza meclisinin defterli ve mühürlü mazbatasıyla gönderilmiş ve bu durum Niş Mutasarrıfı tarafından da onaylanmıştır. Yine benzer şekilde Balkanlardaki Tırnova'dan Çerkez ve Nogay muhacirlerine iane olarak 2.691 kuruş yollanmıştır.[44]

Çerkez göçmenlerine yapılan yardımlardan biri de Diyarbakır Sancağı'na tabi Behramköy ve bağlı bulunduğu kazalar ahalisinden gelmiştir. Mezkûr yerlerden ita olunan 1.627 kuruş 36 para postaya teslim edilmiştir. Ayrıca Isparta'da görevli memurlar ile bağlı kazalardaki İslam ahalisi tarafından da 4.215 kuruş 10 para iane olunmuştur. Bu yardımlara Gayrimüslim ahali de iştirak etmiştir. Gayrimüslimlerin topladığı 700 kuruş Isparta Postanesi aracılığıyla gönderilmiştir.

Osmanlı halkı kadar devlet ricali, ümera ve askerler de bu yardımlara katılmışlardır. Muhacir Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'ya gönderilen bir arzda bunun güzel bir örneğine rastlanmıştır; İzmir Eyaleti ve bağlı kazalar ahalisi tarafından toplanan 19.464 kuruş ve Bosna bölgesinde bulunan ümera ve zabitandan husule gelen 15.500 kuruş Muhacir Komisyonu'na teslim edilmiştir.[45]

İzmit dolaylarına iskân edilen Çerkezlere gerekli hanelerin yapılması için mülki görevlilere emirler verilmiştir. Merkezden verilen emir doğrultusunda İzmit mimar kalfası ve bazı memurlarla bir keşif yapılmıştır. Buna göre her hanenin ikişer oda ve bir sofadan mürekkep olmak kaydıyla, altında hayvan ahırından ibaret olması durumunda 10.000 Osmanlı kuruşuna mal olacağı açıklanmıştır. Söz konusu haneleri yapmak için yeterli usta olmadığından, İstanbul'dan bu işe yetenekli iki kişinin gönderilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak bu hususta İstanbul'dan bir cevap alınamamıştır. Muhacirlerin tüketici konumda olmaları ise başka bir sorundu. Bundan dolayı göçmenlerin bir an önce misafirlikten kurtarılıp, yerleşik hayata geçirilmeleri ve üretici konuma getirilmeleri hayati önem arz etmekteydi. Bu bakımdan inşa edilecek hanelerin aşırı detaya inmeyecek ve ileride kendi ihtiyaçlarına göre şekillenecek biçimde yapılması uygun görülmüştür. Böylece her bir hane için 800-1.000 kuruş verilebileceği ifade olunmuştur.[46]

Muhacirlere yapılan yardımlar hem ayni hem de nakdi olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte göçmenlerin evlerinin inşası için gerekli olan inşaat malzemeleri ücretsiz olarak tevdi edilmiştir. Üstelik göçmenlere geçimlerini sağlayabilecekleri kadar arazi de verilmiştir. Yapılan yardımlar bununla da sınırlı kalmamıştır. Devlet göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarına cevap verebilmek için gayret göstermiştir. Örneğin göçmenlerin ibadetleri için lazım gelen camiler ve medreseler de devlet eliyle yaptırılmıştır. Yaptırılan cami ve medreselere de birer imam görevlendirilmiştir. Çerkez göçmenlerine soğuktan korunmaları için battaniye, libas, yün çorap vs. giyim eşyaları da verilmiştir. Bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi için Maliye Nezareti uyarılmıştır.[47]

43 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 44.
44 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 41.
45 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 41.
46 BOA. A.MKT.NZD. 327/1.
47 BOA. A.MKT.NZD. 298/4.

Göçmenlerin talepleri doğrultusunda 28 Zilkade 1304 [18 Ağustos 1887] tarihli İzmit Sancağı'na gönderilen bir emirde; Kandıra'ya tabi Harmantepe ve Hendek Nahiyeleri ile köylerinin ve Adapazarı Kazası'na bağlı Akyazı Nahiyesi'nde iskân edilmiş olan Çerkezlerin (Balkan göçmenleri de dâhil) cami ve okul ihtiyaçlarının temini dile getirilmiştir. Mezkûr yazıda her 200 haneye bir cami ve mektep yaptırılmasının uygun olduğu bildirilmiştir. Buna göre 6'şar adet cami ve okul yaptırılması yönünde görüş beyan edilmiştir. Ayrıca bu inşaatların yapımında kullanılacak kerestenin civar ormanlardan karşılanmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten, yapılacak ekstra masrafların da karşılanması salık verilmiştir.[48] Bu belgeden edinilen bilgiye göre; yapılacak 6 adet okul veya cami, yaklaşık 1.200 hanenin ihtiyacına cevap verecek şekilde hesaplanmıştır. Buradan hareketle adı geçen yerleşim birimlerinde her hanede 5 nüfus bulunduğu varsayımından hareketle ortalama 6.000 muhacirin iskân edilmiş olduğu söylenebilir. Üstelik bu sayı 1887 yılına kadar olan göçmenleri kapsamaktadır. Bu sayıyı 1881 yılı verilerine göre değerlendiren Derya Derin Paşaoğlu, Şehremaneti'ne bağlı İzmit Sancağı'nda 5.920 Çerkez'in iskân olunduğunu belirtmiştir.[49]

7 Haziran 1892 [11 Zilkade 1309] tarihli bir belgedeki bilgilerle oluşturulan Tablo-2'de; İzmit merkeze bağlı köylerde bulunan Çerkezlerin 407 hanedeki 1.188 ferdine 14.527 dönüm arazi tevcih olunduğu görülmüştür. Bunlar arasında Tepetarla'dakilere kişi başına ortalama 12,2'şer dönüm, Ketenciler'dekilere 11,7'şer dönüm, Uzuntarla'dakilere 12'şer dönüm, Maşukiye'dekilere 21,6'şar dönüm, Karapınar'dakilere ise 3,4'er dönüm arazi düşmüştür. Ancak Osmanlıda arazi dağıtımı kişi sayısına göre değil, hane sayısına göre yapılmıştır. Bu durumda hane başına vasati olarak Tepetarla'da27.7'şer dönüm, Ketenciler'de 34,5'er dönüm, Uzuntarla'da 41,5'er dönüm, Maşukiye'de 44,1'er dönüm, Karapınar'da 15,2'şer dönüm arazi düşmüştür. Mevcut verilerden anlaşıldığı üzere; Çerkez muhacirlerine en çok arazi dağıtımın yapıldığı yer Maşukiye'dir. Hane başına en az arazi dağıtılan yerleşim birimi ise Karapınar'dır. Oransal olarak bakıldığında İzmit'teki 918 göçmen ailenin % 44,3'ü yani 2.963 göçmenin % 40'ı Çerkez'dir. Başka bir ifadeyle; yurtdışından gelen göçmenlere dağıtılan arazilerin % 27'si Çerkezlere verilmiştir.

Tablo-2: Nefs-i İzmit Kazası'ndaki Çerkez Muhacirlerin Durumuna Dair Bilgiler[50]

İskân Mahali	**Aile Sayısı**	**Kişi Sayısı**	**Verilen Arazi (Dönüm)**	**Suç ve Olaya Karışma Durumu**
Hikmetiye	60	155	2.800	Abaza muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darbnev'inde iki vukuat kayd edilmiştir.
Tepetarla (Rahiye)	54	131	1.500	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş kız kaçırmak, kat-ı tarik cürmüyle iki vukuat kayd edilmiştir.
İcadiye	25	110	2.000	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş sahtekarlık nev'inde vukuat kayıt edilmiştir.
Ketenciler	117	345	4.042	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş ikamete mümanaat ve memura muhalefetnev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.

48 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde*..., C. II, s. 149.
49 Derin Paşaoğlu, "Muhacir…", s. 371.
50 BOA. Y.MTV. 63/108.

Şevketiye	20	61	4.000	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş ve darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Ahmediye	29	108	5.000	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş ve teşhir-i silah ve darp nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Selimiye	50	239	4.000	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş sirkat nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Çöğün (Osmaniye)	32	96	3.000	Batum Gücü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş orman tahribatı nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Şefkatiye	52	255	1.300	Batum Laz muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Uzuntarla	93	321	3.860	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Maşukiye	102	208	4.500	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş katl kasdıyla teşhiri silah, cerh ve hayvan sirkatleri namlarıyla üç vukuat kayıt edilmiştir.
Akzıgır	38	132	1.200	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darp ve teşhir-i silah nev'inde iki vukuat kayt edilmiştir.
İhsaniye (Tanye)	71	225	800	Tatar muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darp ve ihafe nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Hanin (Hanit)	51	161	6.000	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş ihafe kasdıyla teşhir-i silah ve ağaç tahribi nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Sirniye (Bıçzıdere)	39	104	4.200	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Karapınar	41	183	625	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş katl kasdıyla teşhir-i silah darp ve gasb-ı emval ve cerh nev'inde olarak bir vukuat kayıt edilmiştir.
Mamuriye	38	112	4.095	Gürcü muhacirlerine mahsus olarak teşkil müceddeden olunmuş yalan yere yemin cürmüyle bir vukuat kayıt edilmiştir.
Kazgandere	6	17	700	Gürcü muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş ihafe ve itlai lisan nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Toplam	918	2.963	53.622	
Çerkezler	407	1.188	14.527	

Tablo-3'te görüleceği üzere; XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmit'in bir kazası olan Adapazarı'nın 10 köyünde Çerkez muhacirlerinin iskân edildiği görülmüştür. Diğer köylerde Çerkez bulunup-bulunmadığı sarih değildir. Eldeki belgeden 74 haneden mürekkep 234 Çerkez'in meskûn olduğu Körpedil Köyü'nde dağıtılan arazi miktarı belirsizdir. Keza aynı şekilde Maksudiye Köyü'nde iskân edilmiş olan 100 hanedeki 368 kişiye ve Aktüfek'te meskûn 51 hanedeki 245 Çerkez muhacirine dağıtılan arazi miktarı tespit edilememiştir. Mevcut bilgiler ışığında Şadiye Köyü'nde muhacirlere hane başına 4,5'er, Teviye'de 5,5'er, Ahmediye'de 4,3'er, Hüseyinşeyh'te 26,8'er, Çakallık'ta 24'er dönüm toprak tevcih edilmiştir. Sarıyar'da ise Çerkezlere dağıtılan arazilerin toplam miktarı 1.010 dönüm şeklinde verilmiştir.

Tablo-3'teki veriler doğrultusunda 1.267 hanede oturan 4.605 göçmenin 507 hanesi (2.014 kişi) Çerkez'dir. Başka bir ifadeyle, hane bakımından Adapazarı'ndaki göçmenlerin % 38'i, birey sayısı bakımından % 43,7'si Çerkez'dir. Yine göçmenlere dağıtılan arazilerin % 30,1'i Çerkezlere verilmiştir.

Tablo-3: AdapazarıKazası'ndaki Çerkez Muhacirlerin Durumuna Dair Bilgiler[51]

İskân Mahali	**Aile Sayısı**	**Kişi Sayısı**	**Verilen Arazi (Dönüm)**	**Suç ve Olaya Karışma Durumu**
Soğuksu	93	285	-	Abaza muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş 3 sirkat, 2 darp ve bir hayvan telef nev'inde olmak üzere 6 vukuat kayıt olunduğu gibi. Tapu katibi tarafından verilen defterde de ….Karye gösterilmemiştir.
Halil Bey	46	174	720	Abaza muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş darp nev'inden olarak bir vukuat kayıt edilmiştir.
Canbolat Bey	40	135	-	Abaza muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş 3 darp ve cerhle 2 sirkat ve yataklık nev'inden olarak 5 vukuat kayıt edilmiştir.
Körpedil	74	234	-	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sabi kaçırmaknev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Şadiye	59	236	270	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş, demiryolu telgraf tellerini kat' etmek cürmüyle bir vukuat kayıt olunmuştur.
Teviye	41	165	228	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş ve darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir..
Ahmediye	52	170	226	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Maksudiye	100	368	-	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş kelb telef nev'inde bir vukuat mukayyit olunmuştur.
Uzuncaorman	77	128	1800	Kafkasya muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.

51 BOA. Y.MTV. 63/108.

Tahir Bey	95	308	2510	Kafkasya muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Kadir Bey	68	274	850	Kafkasya muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Teşvikiye (Kalamış)	80	205	2636	Kafkasya muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş 1 kız kaçırmak ve iki sirkat nev'inde 3 vukuat kayıt olunmuştur.
Kemaliye	49	194	-	Kafkasya muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş darp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Mağara (İlyasiye)	55	242	-	Muhacirinin nereden geldiği ya da hangi etnik gruba mensup olduğu belli değildir. Ancak mahkeme kaydında bir sirkat olayı kayıt edilmiştir.
Soğucak	59	280	-	Rumeli muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş hayvan telef ve sirkat nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Akba(Anlık)	12	32	-	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Hüseyin Şeyh	56	222	1503	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Çakallık	37	260	890	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Aktüfek	51	245	-	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Yortan	14	67	-	Ahali-i kadime meyanında Rumeli ve Batum muhacirleri iskân olunan karye olup sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Sarıyar	-	-	1010	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Tekkiye? (Şekeriye)	59	198	1380	Batum Gürcü muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş gasp nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Arfaniye-yi Sani	25	82	139	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Güzel Ahmet Bey	25	101	-	muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş sirkat nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Toplam	1.267	4.605	14.162	Arazi Oranı: % 100
Çerkezler	507	2.014	4.266	Arazi Oranı: % 30.1

Tablo-4'te Geyve'deki göçmenlerin durumu ele alınmıştır. Kayda geçen bilgilere göre 81 göçmen hanesinin 49'u (% 60,4'ü), 330 kişinin 179'u (% 54,2'si) Çerkez'dir. Göçmenlere verilen arazi miktarlarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo-4: Geyve Kazası'ndaki Çerkez Muhacirlerin Durumuna Dair Bilgiler[52]

İskân Mahali	Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Verilen Arazi (Dönüm)	Suç ve Olaya Karışma Durumu
Cami-i Kebir Mahallesi	10	48	-	Nefsi Geyve Kazası'nda ahali-i kadime ile beraber iskân olunan Rumeli Muhacirleri mahallesi olup atale-i lisan nev'inde vukuat kayıt edilmiştir.
Boğaz Karyesi	49	179	-	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunan karye olup darp nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Bahaiye Karyesi	-	-	349 Dönüm + 3 Evlek	Rumeli muhacirlerine mahsus müceddeden teşkil olunmuş ise de nüfuz hakkında bilgi verilmemiş olup, darp nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Alimbey Karyesi	-	-	-	Batum Gürcü muhacirleri için müceddeden teşkil olunan karyeatale-i lisan nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir. Karyenin nüfusu hakkında bilgi verilmemiştir.
Ma'bet Karyesi	22	103	53,4	Ahaliyi kadime meyanına iskân olunan Rumeli muhacirleri karyesi olup darp ve cerh nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir.
Toplam	81	330	402,4	
Çerkezler	49	179	?	

Tablo-5'te görüleceği üzere; Kandıra Kazası'na yerleştirilmiş olan 424 hanedeki 1.747 göçmenin, 29 hanedeki (% 6,83'ü) toplam 90 kişisi (% 5,15'i) Çerkez'dir. Göçmenlere dağıtılan 44.101,4 dönüm arazinin 3.667 (% 8,3'ü) dönümü Çerkez muhacirlere bağışlanmıştır. Kandıra'da Çerkez nüfusunun ve Çerkezlere verilen arazinin az çıkmasının sebebi bazı bilgilerin yetersizliğidir. Söz konusu tabloda sadece İhsaniye Karyesi'ne Çerkez iskân olunmuş gibi gözükmektedir. Ancak bu verilerin resmi olarak kayda alınanlardan ibaret olduğunun unutulmaması gerekir. Bundan dolayı bazı Osmanlı belgelerinde göçmenlerin kayıt altına alınamadıkları ve bu durumlarda akrabalarının yanlarına kendiliğinden yerleştikleri yolunda bilgilere tesadüf edilmiştir. Örneğin 28 Temmuz 1867 [26 Rabiülevvel 1284] tarihli bir belgede; Çerkez muhacirlerinden Vardun ve Şabih kabilesinden İzmit Sancağı'nda meskûn Karabaşı nezdinde misafir olarak ikamet ettikleri yazmaktadır. Yine aynı belgede Vardun kabilesinden Osman adlı şahsın 2 hane 17 nüfus oldukları, İzmit Sancağı'nda sakin kabileleri nezdinde tayinat ve yevmiye verilmediği ifade edilerek yevmiye ve tayinat isteminde bulunmuşlardır. Yapılan tahkikat neticesinde İzmit Sancağı'na İstanbul taraflarından birçok Çerkez muhaciri tecemmû ettiği ve ellerinde iskân edilmelerine dair her hangi bir belge bulunmadığı halde akrabaları yanlarında kendiliklerinden iskân olundukları anlaşılmıştır.[53]

52 BOA. Y.MTV. 63/108.
53 BOA. İ. MVL. 578/25937.

Tablo-5: KandıraKazası'ndaki Çerkez Muhacirlerin Durumuna Dair Bilgiler[54]

İskân Mahali	Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Verilen Arazi (Dönüm)	Suç ve Olaya Karışma Durumu
Acı Elmalık	70	294	3.660	Abaza muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş ve hayvan sirkati nev'inde bir vukuat kayıt edilmiştir.
Bağlarbeyi	62	166	4.880,2	Batum muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunmuş ve biri hayvan zabtı ve diğeri ihafe ve biri kıza sarkıntılık ve ikisi de teşhir-i silah nev'inde 5 vukuat kayıt edilmiştir.
Kolcuoğlu	-	-	1.316	Abaza karyesi olup katil ve teşhiri silah nev'inde iki vukuat kayıt edilmiştir. Ancak nüfus hakkında bilgi mevcut olmamıştır.
Fethiye	38	115	159,2	Abaza karyesi olup katli ma sirkat nev'inde bir vukuat vardır.
Cafer Bey	-	-	5.128	Abaza karyesi olup cerhe emir nev'inde bir vukuat vardır. Ancak karyenin nüfusu hakkında bilgi yoktur.
Karaağaç	23	114	5.700	Abaza karyesi olup cerh ve cerhle hayvan sirkatınev'inde iki vukuat verdır.
İhsaniye	29	90	3.667	Çerkez muhacirini olup hayvan sirkati nev'inde iki vukuat mevcuttur.
Adatepe	-	-	7.724	Abaza muhacirini olup kat'i tarik nev'inde bir vukuat vardır. Ancak nüfus hakkında bilgi yoktur.
Koyun Ağalı	115	428	286	Abaza muhacirini olup cerh nev'inde bir vukuat kayıtlıdır.
Kozcu	40	151	4.681	Abaza muhacirini olup hayvan sirkati nev'inde bir vukuat kayıtlıdır.
Limandere	47	389	6.900	Abaza muhacirini olup kat'i tarik nev'inde bir vukuat kayıtlıdır
Toplam	424	1.747	44.101,4	
Çerkezler	29	90	3.667	

Tablo-6'da Karamürsel Kazası'na bağlı 12 köyün muhacir istatistikleri yer almıştır. Buna göre; Karamürsel'de ikamet eden 467 hane göçmenin 328 hanesi Çerkezlerden mürekkeptir. Başka bir deyişle, kazadaki göçmen ailelerinin % 70,2'si Çerkez'dir. Kazadaki 2.188 göçmenin 1.560'ının Çerkez olduğu düşünülürse, kişi bazında Çerkez muhacirlerin diğer muhacirlere oranı % 71,2 olarak karşımıza çıkar. Karamürsel'deki Çerkez muhacirlerinin ekseriyeti konusu arazi paylaşımında da kendini göstermiştir: Göçmenlere dağıtılan 14.331 dönüm arazinin 10.697'si yani % 74,6'sı Çerkez muhacirlerine verilmiştir.

Karamürsel Kazası'ndaki en çok Çerkez muhacirinin iskân edildiği yer, 97 aileden oluşan 439 kişilik Fevziye Karyesi'dir. Daha sonra ise Soğucak ve Tevfikiye gelir. Çerkezlerin en az iskân edildiği yerleşim birimi ise 45 kişiden oluşan 11 ailenin bulunduğu Tavşanlı Karyesi'dir.

54 BOA. Y.MTV. 63/108.

Tablo-6: Karamürsel Kazası'ndaki Çerkez Muhacirlerin Durumuna Dair Bilgiler[55]

İskân Mahali	Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Verilen Arazi (Dönüm)	Suç ve Olaya Karışma Durumu
Hamidiye	59	333	2.024,2	Çerkez karyesi olup cerh nev'inde iki vukuat mukayyıt bulunmuştur.
İlyas	13	81	306	Rumeli muhacirleri karyesi olup katil kastıyla teşhir-i silah nev'inde bir vukuat vardır.
Kıltazdere	34	132	293,2	Rumeli muhacirleri karyesi olup cerh nev'inde iki vukuat vardır.
Feyziye	97	439	2.759,1	Çerkez muhacirleri olup sirkat ve tatil-i uzuv nev'inde iki vukuat vardır.
Suludere	10	30	725,3	Batum Laz muhaciri olup teşhir-i silah nev'inde bir vukuat vardır.
Soğucak	86	388	2.160	Çerkez muhacirleri olup İzale-i bikr ve hayvan telefi nev'inde iki vukuat vardır.
Kirazlı	28	130	1.245	Çerkez ve Rumeli muhacirleri karyesi olup sirkat nev'inde bir vukuat vardır.
Denizçalı	21	99	318,25	Rum muhacirleri karyesi olup cebren fi-il-i şen'i nev'inde bir vukuat vardır.
Başkiraz	31	139	1.046	Batum Gürcü muhacirleri karyesi olup darp ve cerh nev'inde bir vukuat vardır.
Sultaniye (Oluklu)	30	147	945,3	Boşnak muhacirleri karyesi olup Teşhir-i silah nev'inde bir vukuat vardır.
Tavşanlı	11	45	721,05	Ahali-i kadime meyanında meskûn Çerkez olup bil-iğfal fiil-i şen'i icrası nev'inde bir vukuat vardır.
Tevfikiye	47	225	1.788,35	Çerkez muhacirlerine mahsus olarak müceddeden teşkil olunan ve fiil-i men'i iskat'ı cenin nev'inde bir vukuat vardır.
Toplam	467	2.188	14.331,75	
Çerkezler	328	1.560	10.697,7	

Osmanlı Devleti, muhacirlerin sağlık durumlarıyla da yakînen alakadar olmuştur. Göçmenlerin sağlıksız koşullarda yolculuk yapmaları, kitlesel hareket etmeleri ve açlık çekmeleri gibi durumlar salgın hastalıklara neden olabilirdi. Bu hususlar dikkate alınarak Çerkez muhacirlerinden henüz çiçek hastalığına yakalanmamış olanlar için 2 doktor görevlendirilmiştir. Alınan tüm tedbirlere rağmen muhacirlere tahsis edildiği anlaşılan Hazine-i Hassa'ya ait olan "*Vasıta-i Ticaret*" adlı vapurda karahumma baş göstermiştir. Bunun üzerine Çerkez muhacirlerin gemiye bindirilmeden önce muayene edilmeleri ve hasta olanların gemiye alınmamaları yoluna gidilmiştir.[56]

Çerkez göçmenlere yapılan yardımlar, tıpkı Balkanlar ve diğer coğrafyalardan gelenlere olduğu gibi çok çeşitli ve bir hayli cömertçedir. Göçmenlerin askerlikten ve uzun bir süre vergiden muafiyeti de onlara yapılan en büyük yardımlardan biridir. Ayrıca evlenenlerin bazısına düğün yardımı da yapılmıştır. Bununla birlikte göçmenlere muavenet konusu da başlı başına bir problemdi. Göçmen sayılarındaki artış nedeniyle eskisi gibi yardım toplanamadığından dolayı *İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu* ile *İane-i Muhacirin Encümeni*'nin masrafları tamamen hazineden karşılanmıştır. Masrafları azaltmak ve daha iyi bir kontrol sağlamak için 3 Ağustos 1879'da adı geçen iki komisyon birleştirilmiştir.

55 BOA. Y.MTV. 63/108.
56 Akyüz, "Göç Yollarında…", s. 44.

1894 yılına gelindiğinde bu komisyon lağvedilmiştir.[57] Meşrutiyet devrinde Balkan Harpleri neticesinde vuku bulmuş olan göç işlerini organize etmek üzere kurulmuş olan *Muhacirin ve Aşair Müdüriyeti Umumiyesi*, Cumhuriyet dönemine kadar göçmen mevzuatıyla meşgul olmuştur.[58]

Muhacirlerin Gelmesiyle Hâsıl Olan Bazı Meseleler

Tablo 2, 3, 4, 5 ve 6'daki verilerde Çerkez muhacirlerin suça karışma durumlarına dair bilgiler verilmiştir. Eldeki bilgiler doğrultusunda bazı Çerkezlerin hırsızlık[59], gasp,[60] taciz, tecavüz, hayvan öldürme, silah çekme, dayak atma, çocuk kaçırma, köpek öldürme ve memura mukabelede bulunma gibi cürümleri işledikleri kaydedilmiştir.

Muhacir Çerkezler ile yerli halk arasında da zaman zaman sürtüşmeler olmuştur. Yerli halkın özellikle Çerkezlerin ekili-dikili arazileri yağmalamalarından şikâyetçi oldukları görülmüştür.[61] Zira kendisine arazi verilen Çerkezlerin belli bir kısmı çift-çubuk işinden çok fazla anlamadığı için, zaman zaman hazıra konma yoluna gitmiştir. Bu ise otokton halkın payitahta kadar şikâyet mektupları göndermelerine neden olmuştur.[62] Sultan halk arasındaki huzursuzluğun giderilmesi için bir memur görevlendirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine yerli halk ile muhacirler arasında çatışma yaşanmaması için bazı tedbirler alınmıştır. Ayrıca cürüm işleyenler cezalandırılmıştır.[63]

Çerkez muhacirler, Kırım veya Rumeli göçmenleri gibi Türkçe bilmedikleri için çoğu zaman yerli halk ile iletişim sorunu da yaşamışlardır. Ayrıca Çerkezlerin bazı çiftlikleri boş zannederek geçici süreliğine işgal ettikleri de olmuştur.

Bazen de geçici iskâna tabi olan göçmenlerin kendilerine gösterilen yerlere gitmedikleri, hatta bu konuda belli ölçülerde direnç gösterdikleri de vakidir. Bu geçici muhacirler, bir müddet sonra iskân mahallini terk edecek olmanın verdiği rahatlıkla bazen yanlış uygulamalara yönelmişlerdir. Örneğin; Karamürsel Kazasına tabi Erikli Karyesi'nde Çerkez İshak adındaki muhacir, Ankara postası gaspından dolayı hakkında icra kılınan tahkikat üzerine Erikli'de yaralı olarak yakalanmıştır. Çerkez İshak'ın postadan gasp etmiş olduğu 400 liradan fazla paranın ise karye sakinlerinden Kara Hasanoğlu Hacı Hüsnü Ağaya teslim

57 İpek, *Rumeli'den...*,s. 70-78.

58 8 Haziran 1337 [1921] Tarihinde 929 Sayılı nizamnameyle bu genel müdürlük Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne dâhil edilmiştir. Daha sonra 13 Ekim 1339 [1923] tarih ve 352 sayılı kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurularak, göç ve iskân işleri bu bakanlığın uhdesine alınmıştır. 1942 yılına kadar bu vekâletçe tedvir olunan iskân işleri, 11 Aralık 1942 tarih ve 529 sayılı kanunla Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı İskân Umum Müdürlüğü şeklinde faaliyet göstermiştir. Bkz.:*Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 52.

59 *"Tüccardan Sadıkzade İsmail Hakkı Efendi tarafından 29 Teşrin-i evvel 1320 tarihinde Sadaret'e gönderilen yazıda; daha önce Eskişehir ve Dil iskelesi yoluyla İstanbul'a götürülen birkaç koyun sürüsünden bir miktarı Dil İskelesi'ne varmadan evvel eşkıya tarafından gece yapılan bir baskın neticesinde gasb ve sirkat edilmiştir. Bu mevkiinin Karamürsel'e dâhilinde olduğu halde sürüleri muhafaza mecburiyetinde bulunan adamları Karamürsel'e uzak olmalarından dolayı hükümete müracaat edememişler ve koyunları bulamamışlardır. Yine İstanbul'a götürmek istediği 4 sürü koyunu dahi gasb etmek üzere Karadin Ovasında bir takım Çerkez eşkıyasının bekledikleri anlaşılarak, 4 sürü koyunun yolun uzaklığına ve masrafın çokluğuna bakılmayarak daha emin bilinen İzmit yoluyla götürülmek üzere Lefke'den İzmit tarafına çevirttirilmişti. Mezkur hırsızlar 4 sürü koyunu takiben Lefke'ye geldikleri ve oradan izmit yoluyla geleceği anlaşıldıktan sonra önünü kesmek ve harasını düşürdükleri yerde gasb etmek üzere Lefke'den şimendifere rakiben Büyük Deresi'nde çıkdıklarını adamlarım yazıyor. Şu hal hem umur-ı ticariyeyi sektedar ve çakirlerini zarara giriftar hem de İstanbul'a koyun vürudunu mani olarak daha ziyade terki is'arı mucep olacağı vareste-i arz ve izah olmakla ve bu vukuanın İzmit Mutasarrıflığı dahilinde icrası mütesavviren bulunmakla bu bab da tedabir-i inzibatanın icrasıyla hukuk-ı kemteranemin ve adaletin muhafazası esbabının istikmali hususunun latfen ve merhameten..."* Bkz.: BOA. DH. MKT. 2606/123.

60 Adapazarı civarındaki Kurra ve Nevahide asayişin muhtedi olduğu ve Abaza ve Çerkez'den teşkil şakilerin kasaba kenarı sayılan istasyon civarında bile adam soymak cüretinde bulundukları ve Çerkez eşrafından Said Bey namında birinin ahali-yi bil iğfal tarik-i şekavete sevk etmekte ve oralarda icra eden ifalşekavetkaranenin mumaileyhin eser tertib ve teşviki ile vukua geldiği söylenmekte olduğu haber verilmiştir. Haberin doğruluğununtahkiki İzmit Mutasarrıflığı'ndan talep edildiği gibi gerekli tedbirlerin alınması da salık verilmiştir. Bkz.: BOA. DH. ŞFR. 104/136, 7 Safer 1338.

61 BOA. ŞD. 2879/22; BOA. ŞD. 2880/7; BOA. DH. MKT, 1336/39.

62 BOA. İ:DH. 767/62485.

63 BOA. Y. MTV 63/108.

edildiği anlaşılmıştır.[64] Böylesi münferit hadiselerin yaşanması her toplumda mümkündür.

Çerkezler konusundaki şikâyetlerden biri de ormanlara verdikleri zararlara dairdir.[65] İzmit Sancağı'na tabi 100 hanelik Kitapçılar Karyesi'nde Aşağı Mahalle'de meskûn 13 hane Çerkez muhacirinin, hükümetten kesimine izin aldıkları ormanı 12 yıl boyunca tahrip ettikleri bildirilmiştir. Çerkezlerin orman tahribatı meselesi ise ancak İl Meclis Üyesi Cemal Efendi'nin mutasarrıf olduğu Kirazoğlu Çiftliği arazisine girilmesiyle anlaşılmıştır.[66] Ancak yapılan tahkikatta Cemal Efendi'nin Çerkezlerin arazisini işgal ettiği anlaşılmıştır.[67]

Çerkezlerle yerliler arasındaki en büyük anlaşmazlıklardan biri arazi meselesi olmuştur.[68] 3 Ocak 1891 tarihli bir belgede buna dair bir problem dile getirilmiştir. İzmit dâhiline yerleştirilen 24 hane Çerkez muhacirlerine 300 dönüm arazi tahsis edilmiş ve ziraat etmelerine müsaade edilmiştir. Ancak Çerkez muhacirlerinin tasarruf ettikleri arazi yapılan tahkikatta 600 dönüm olarak tespit edilmiştir. Bu durum Kızderbendi ahalisi ile Çerkez muhacirleri arasında itilaf konusu olmuştur. Yapılan tahkikatta meranın aslında Kızderbendi ahalisinin olduğu beyan edilmiştir. İtilaf konusu olan meranın Kızderbendi ahalisine terk edilmesi aralarında itilafın önlenmesine çözüm olacağı belirtilmiş ise de, İzmit livası tarafından 18 Eylül 1306 tarihinde gönderilen yazıda bunun önlenemediği ifade edilmiştir. 17 Kanuni Sani 1306 tarihinde Muhacirin Komisyonu'na Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen yazıda tekrar bir tahkikat yapılması istenmiştir.[69]

Bu konudaki bir başka örnek de 3 Mart 1892 tarihinde dile getirilmiştir. Buna göre; İzmit Bandirma ve Mihaliç bölgelerine yerleştirilen Çerkez muhacirleri gerek kendi ve gerekse de ahali-i kadimeye karşı, katl-i nüfus, gasb-ı emval ve tecavüz-i hudud gibi bir takım ifal-i cinaiyye ika eylemekte oldukları haber alınmış ve bu konunun araştırılması için Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Baş Kâtibi Sadık Bey tayin edilmiştir.[70] Sadık Bey'in yapmış olduğu tahkikat neticesinde bir layiha hazırlanmıştır. Buna göre; "*birkaç sene evvel Gürcü muhacirleri köylerinde ifal-i cinaiyye ve şekavetkarana çoğunlukla vuku bulmuş ise de alınan tedbirler neticesinde şimdilerde o gibi asayişsizliklerin azaldığı*…" ifade edilmiştir.[71]

Bu tür meselelere, birbirine komşu olan iki yerleşim birimi arasında sık sık rastlamak mümkündür. Dolayısıyla yerlilerle Çerkez göçmenleri arasındaki arazi meselelerini salt Çerkezlere bağlamak sığ ve hatta yanlış bir yorum olacaktır. Zira yerli iki köy arasında da bu tür problemlere tesadüf edildiği vakidir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ilk yarısında daha çok münferit olarak cereyan eden Çerkez göçleri, 1850'lerden itibaren kitlesel bir hüviyet kazanmıştır. İncelemesini yaptığımız yarım asırlık dönemde Kafkaslardan ve özellikle de Çerkezistan'dan sürekli bir insan selinin Osmanlı topraklarına aktığı gözlemlenmiştir. Söz konusu göçlerden en çok nasiplenen illerden biri Kocaeli olmuştur. Buraya iskân edilen muhacirlere, tıpkı imparatorluğun diğer vilayetlerinde olduğu gibi, çeşitli yardımlar yapılmıştır. Muhacirlerin kurdukları yeni yaşam koşullarına adapte olabilmeleri ve bir an evvel üretici duruma gelebilmeleri için ev ve arazi verilmiştir.

64 BEO. 3005/225368.
65 BOA. DH. MKT, 660/77.
66 BEO. 103/76741.
67 BOA. ŞD. 2960/22; BOA. DH. MKT, 1826/66; BOA. DH. MKT, 2020/81.
68 Şeyhler Nahiyesi Fındıklı karyesine yakın Koyun Ağılı nam mahale yerleştirilen Çerkez muhacirlerinden hatırı sayılır ve nüfuzu bulunan Mehmet Bey ile bazıları Fındıklı Köyü ve Şeyhler Nahyesi'ne bağı diğer üç köyün halkına ait olan arazi ve hayvanlarını gasp ettikleri gibi bu köy halkına ait 15.000 dönüm araziyi dahi tehdit ettikleri yönünde gönderdikleri arzuhalde bu durumun önlenmesini istemektedirler. Bkz.: BOA. DH. MKT. 1282/68.
69 BOA. DH. MKT. 1797/42.
70 BOA. DH. MKT, 1938/81.
71 BOA. DH. MKT. 1958/27.

Eğitimlerini sürdürebilmeleri için mektepler açılmış, ibadetlerini yerine getirmeleri için camiler yaptırılmıştır. Evlenenlere düğün yardımı yapılmıştır. Kısacası Osmanlı Devleti kendisine sığınan göçmenlere sahip çıkarak sosyal devlet olmanın en güzel örneklerini sergilemiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus soykırımıyla karşı karşıya kalan Çerkezler, Osmanlı Devleti'ni kendilerine âdeta faraklit olarak görmüşlerdir. Yurtlarından göçe icbar edilen Çerkezlerin büyük çoğunluğunun Türkiye'ye gelmesinde dini ve kültürel paydaşların yanı sıra, insanlığa ve adalete duyarlı Osmanlı haricinde başka bir devletin bulunmayışı faktörü de etkili olmuştur.

İstanbul'dan Anadolu'ya göç ettirilen Çerkez muhacirler için Kocaeli Vilayeti hem "*hedef*" hem de bir "*transit güzergâh*" olmuştur. Bu bakımda Kocaeli Vilayeti Çerkezlerin iskânında önemli bir yer tutar. Çünkü Türkiye'de Çerkez muhacirlerinin en yoğun yaşadığı illerden biri Kocaeli'dir. Bu ilin yoğun göç almasında insan yaşamına elverişli coğrafi özelliklerinin yanı sıra, stratejik konumu da etkili olmuştur. Osmanlı belgeleri ışığında yapılan bu çalışmayla XIX yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli'ye yaklaşık 6.000 Çerkez'in yerleştirildiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, bugün Kocaeli sınırları dâhilinde Çerkez göçmeninin bulunmadığı kaza yoktur. Dolayısıyla Çerkez göçmenlerinin iskân edildikleri yerlere bakıldığında, Kocaeli vilayetinin hemen hemen her yerine dağıldıkları görülür. İzmit merkez, Adapazarı, Hendek, Sapanca, Şeyhler, Kandıra, Karamürsel, Kaymaz ve Karasu kazaları başta olmak üzere sancak dâhilindeki kasaba ve köylerin tamamına Çerkez muhaciri iskân edilmiştir. Bu durum Kocaeli'ye kültürel, ekonomik, siyasi, dini birikimler ve dinamizm katmıştır. Sadece tarıma açılan araziler bakımından bile Kocaeli'ye yapılan Çerkez göçleri dikkate şayandır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BEO. 103/76741.

BEO. 3005/225368.

BEO. 3790/284237.

BEO. 859/64381.

BOA. A.MKT.MHM. 208/64.

BOA. A.MKT.NZD. 298/4.

BOA. A.MKT.NZD. 327/1.

BOA. A.MKT.UM. 425/8.

BOA. DH. MKT, 1336/39.

BOA. DH. MKT, 1826/66.

BOA. DH. MKT, 1938/81.

BOA. DH. MKT, 1938/81.

BOA. DH. MKT, 2020/81.

BOA. DH. MKT, 660/77.

BOA. DH. MKT. 1282/68.

BOA. DH. MKT. 1328/75.

BOA. DH. MKT. 1797/42.

BOA. DH. MKT. 1958/27.

BOA. DH. MKT. 2606/123.

BOA. DH. MKT. 683/41.

BOA. DH. ŞFR. 104/136.

BOA. İ. MVL. 549/24624.

BOA. İ. MVL. 578/25937.

BOA. İ.DH. 453/29979.

BOA. İ:DH. 767/62485.

BOA. MVL, 474/92.

BOA. MVL, 490/53.

BOA. MVL, 497/47.

BOA. ŞD. 2879/22.

BOA. ŞD. 2880/7.

BOA. ŞD. 2960/22.

BOA. Y.MTV. 63/108.

BOA. ZB. 5/31.

Kitaplar

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, C. I-II, İstanbul, 2012.

Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları, Ankara, 1955.

Biçe, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, *Tanzimat Devri*, *İlk Kurulan Göçmen Komisyonu*, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul, 1966.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul, 1993.

İnalcık, Halil ve Quataert, Donald (Edl.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Halil Berktay), C. II, İstanbul, 2000.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan GünümüzeEtnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev.: Bahar Tırnakcı), İstanbul, 2010.

McCarty, Justin, Ölüm ve Sürgün, (Çev.: Bilge Umar), 4. Baskı, İstanbul, 1998.

Tezler

Derin Paşaoğlu, Derya, *Nogaylar*; *Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Makaleler

Akyüz, Jülide, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, 46 (Yaz-2008), s. 37-56.

Bala, Mirza, "Çerkesler", İA., 3 (1997), s. 375-386.

Berber, Ferhat, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, 31 (Güz-2011), s. 17-49.

Derin Paşaoğlu, Derya, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *HistoryStudies*, 5/2 (Mart 2013), s. 347-386.

Dülge, Mithat, "Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinin Finansmanı", *Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu IV. Umumi Heyeti*, (Ekim 1955-Madrid), Ankara, 1956, s. 11-22.

Keha, Murathan, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", *Ekev Akademi Dergisi*, 57 (Güz-2013), s. 91-106.

KIRIM TATARLARI'NIN KOCAELİ VİLAYETİNE YERLEŞMELERİ VE GÜNÜMÜZDE ÖRGÜTLENME SORUNLARI

Nuri KAVAK*

Giriş

Rusya bir taraftan 1783 yılında Kırım Hanlığı'nı yıkarak bütün Kırım Yarımadası üzerinde hâkimiyetini yaygınlaştırırken diğer taraftan da dini, ekonomik ve beşeri her türlü baskı yöntemlerini kullanarak Kırım Tatarları'nın anavatanlarını terk ederek göç etmesini teşvik ediyordu. Mamafih Rus işgaliyle başlayan göç, ilk zamanlarda sayısal anlamda çok olmadığından ötürü etkisi de az olmuştu. Ancak 1859 yılında giderek artan baskılar sonucu başlayan Deşt-i Kıpçak bölgesindeki Nogayların yer değiştirmeleri kitlesel bir halde göç hareketinin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Nitekim 1783-1922 yılları arasında tahmini 1.800.000 Kırım Tatarı anavatanlarını tamamen boşaltırcasına Osmanlı ülkesine göç etmiştir[1].

Gelen göçmenler Anadolu, Rumeli ve Suriye topraklarındaki birçok vilayete nakledilerek iskân edilmeye başlandı. Günümüz Türkiyesi'nde Hakkari vilayeti haricinde kalan bütün illerde Kırım Tatar yerleşmesi bulunmaktadır[2]. Rakam olarak 5 milyon sayısı telaffuz edilmekle birlikte ilmi bir dayanağı yoktur[3].

Kırım Tatar muhacirlerinin gerek dil olarak gerekse de gelenek ve görenek olarak yöre insanından çok farklı olmamaları ve hatta tarım, zanaat ve birçok hizmet üretim metotlarını biliyor olmaları bulundukları yerlere kolayca adapte olmalarını ve bölge insanıyla rahatlıkla kaynaşmalarını sağlamıştır. Arşiv kayıtlarında yer alan belgelerdeki bilgiler içinde asayiş ve uyumsuzluk gibi olumsuzluk içeren herhangi bir olaya rastlanılmamıştır.

Kocaeli Vilayetinde Kırım Tatar Nüfusu ve Yerleşmesi

Rusya'nın Kırım Yarımadası ve yukarı steplerde uyguladığı baskı ve yıldırma politikası bahsedildiği üzere büyük bir göçün başlamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, ülkesine ulaşan göçmenleri hızla karaya ayak bastıkları iskelelerden ya da karayolu ile gelmişlerse bulundukları yerlerden yönlendirirerek önce geçici merkezlerde topladı ve ardından da daimi kalacakları yerleşim yerlerine sevk etti. Ancak devlet gelen muhacirlerin iskânını gerçekleştirirken birkaç hususu göz önüne almıştır. Bunlar:

* Doç. Dr.. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: nkavak1453@hotmail.com

1 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 108-109.

2 Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Ankara 2012, s. 28-32.

3 Willams, Brian Glyn; *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of A Nation*, Leiden 2001, s. 215-219.

1. İskân edilecek bölgede sorunsuz kullanma imkânı olan devlete ait boş arazilerin olup olmamasına.

2. İskân bölgesinde yaşayan ahali ile gelenek ve görenek olarak benzerliklerin olup olmamasına.

3. Göçmenlerin geldikleri coğrafi ve iklim şartlarına benzerlik gösteren bölgeler olmasına.

Tüm bunlara rağmen bazen göçmenlerin gittikleri yerlerden memnun olmadıkları durumlar ortaya çıkmış ve tekrar başka bir yere gönderilmişlerdir[4]. Nitekim ulaşımın kolaylığı, devlet arazilerinin çokluğu ve iklimin uygunluğu gibi nedenlerle İstanbul, Bursa, Adapazarı, Adana, Eskişehir, İzmit, İzmir gibi vilayetlere yoğun bir göçmen iskân edilmiştir[5].

Kocaeli vilayetinin Karadeniz kıyısında ve Karadeniz iklimine sahip olması ve nüfusunun ağırlıklı olarak Müslüman ahaliden oluşması Kırım Tatarlarının kolayca gelip yerleşmelerine imkân sağlamıştır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere İstanbul ve çevre limanlara gelenlerin rahatça gönderilebilecekleri yerlerin başında Adapazarı ve İzmit gelmektedir. Lakin gerek Osmanlı arşiv kayıtları gerekse bugün adı geçen yerlerde hala yaşayan Tatarların olması bahsedilen göç dalgasından Kocaeli vilayetine de çok sayıda göçmenin geldiğini göstermektedir. Bu durum Anadolu'ya bir geçiş güzergâhının üzerinde olan Kocaeli'nin zaman zaman geçici merkez olarak görülmüş olmasından kaynaklanmaktadır[6]. Çünkü zamanla bölgeden Anadolu içlerine geçenlerde çok olmuştur. Bu cümleden olarak başta Kocaeli merkez olmak üzere, İhsaniye, Kubuzcu, Mekecik, Özge, Kullar, Sarımeşe (Selimiye), Servetiyecami, Değirmendere, Nusretiye, Gölcük, Darıca ve Derince olmak üzere birçok yerleşim yerinde Kırım Tatarları ya direkt veyahut ta başka bir merkezden yerleri değiştirilerek iskân edildiği görülmektedir. Nitekim tebliğimiz vasıtasıyla bugün ve geçmişte Tatar yerleşimi olarak bilinenleri arşiv kayıtlarından edinebildiğimiz bilgiler ışığında aktarmaya çalışacağız.

İlk olarak İhsaniye Beldesi (Tatarköy), 1860 yılında Kırım'dan göç eden Tatarlar tarafından kurulmuştur (Kırımlı, 2012: 475). İhsaniye'nin bulunduğu araziler ağırlıklı olarak Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın adına kurulan bir vakfa ait iken muhacir Tatarlar buraya yerleştirildiler ve zamanla da cüzi bir meblağ karşılığı toprak sahibi yapıldılar[7]. Nitekim gösterilen bu ihsan ve iyi niyet üzerine adı İhsaniye olmuştur. İhsaniye'ye gelen Kırım Tatarları, Aluşta'nın Partenit Köyü, Akyar ve civarı, Üsküt Köyü, Aluşta, Kızıltaş Köyü, Ayvasıl Köyü ve Yalta'nın Dereköy'den göç ederek buraya gelip yerleşmişlerdir[8].

Kullar Beldesi'nde yaşayan Tatarlar önce Kırım'dan 1860 yılında Romanya'nın Dobruca bölgesine daha sonra da Köstence limanından hareket ederek 1935-1936 yıllarında Türkiye'ye geldiler ve Derince'ye yerleştirildiler. Daha sonra 1947 yılında da oradan Kullar'a iskân edildiler. Ancak bir kısmı zamanla İzmit, İzmir, İstanbul, Konya ve Gölcük gibi yerleşim merkezlerine gitmişlerdir. Ayrıca Kullar Beldesi'nde yaşayan ahali köken olarak Kırım'ın Bahçesaray ve Yalıboyu'ndan idiler[9].

4 Abdullah Saydam, "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 681-684, ve bkz., F. Yavuz Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1305'de 1850 yılında İzmit çevresine yerleştirilen göçmenler uyum sağlayamayınca Derince ve Yarımca'ya yerleştirildiler.

5 Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskan", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1257.

6 İpek, *a.g.m.*, s. 1258.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), DH.MHC., 12/ 6.

8 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 477.

9 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 480-481.

Bir diğer yerleşim yerimiz Kubuzcu Köyüdür. Azak Denizi civarında yaşayan Azaklıoğulları Sülalesi XIX. Yüzyılın hemen başlarında göç ederek Kubuzcu Köyüne gelmişlerdir[10]. Köyde Azaklı Mahallesi, Azaklı ve Azaklıoğlu soy isimlerinin olması, yaşayanların Kırımlı bir denizci ailesi olduklarını söylemeleri Azak Denizi kıyılarından geldiklerini destekleyici diğer unsurlardır[11].

Sarımeşe (Selimiye) Beldesi ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Balkanlardan göç edenlerin yerleştirildiği bir yerdir[12]. 1935 yılında Romanya'dan göç eden Kırım Tatarı ve Nogaylardan oluşan yaklaşık 60 hane Köstence limanından önce Tuzla'ya oradan Derince'ye ve daha sonra da Sarımeşe'ye nakledilmişlerdir[13]. Devlet hane başına onar dönüm tarla, bir çift öküz ve pulluk vermiştir. Gelenlerin kökeni ise Dobruca'nın Hocalı, Kanara, Palaz ve Körçeşme köyleridir[14].

Servetiyecami Köyü'nün büyük kısmı Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden oluşmakla birlikte bir miktar Kırım kökenli Azaklıoğulları 1880'li yıllarda bölgeye getirilerek iskân edilmişlerdir. Zamanla İzmit, Adapazarı, Gölcük, Yuvacık ve Bahçecik gibi yerlere taşınmışlarsa da hala 15 hane kadar Kırım Tatarı yaşamaya devam etmektedir[15].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar sonrası elde ettiğimiz belgelerde yerleşime dair direkt malumat olmamakla birlikte değişik konuları ele alan kayıtlar tespit ettik[16]. Örneğin, Kocaeli Sancağı'na Biga Sancağı'na gönderilenlerden geriye kalan 200 Kırım muhacirinin yerleştirildiği kaydedilmiştir[17].

Ayrıca İzmit'e Bahçesaray ahalisinden sekiz hane ile Hoca Timur Efendi'nin yakını iki hanenin ve Hoca Cemil Efendi'nin akrabası olan bir miktar nüfusun iskân edildiği kayıtlarda yer almıştır[18]. Yine İzmit'e yerleştirilen Batum ve Tatar muhacirlerinin zaruri ihtiyaçlarına dair bir ödemenin yapıldığını gösteren bir belge bulunmaktadır[19]. Bunlara ilave olarak Kırım muhacirlerinin bir kısmının İzmit'e iskân edileceğinden dolayı tedbirin alınması ve gelenlere itina gösterilmesine dair iki kayıt göze çarpmaktadır[20]. Ayrıca İzmit'e gelecek 400 Kırım muhaciri için gereken ekmek için ödenmesi gereken paraya dair bir belge kayıt edilmiştir[21].

Öte yandan Kırım muhacirlerinden olup Kocaeli'nin Geyve ve Akhisar kazalarına bağlı Mekecik köyünde iskân olanların bazı vergilerden muaf olmak istediklerine dair bir kayıt bulunmaktadır[22]. Yine Kırım'dan gelerek İzmit'e bağlı Özge köyüne iskân edilen muhacirlere tohumluk ve zahire verilmesini anlatan bir belge tespit edilmiştir[23].

Kocaeli'de Yaşayan Kırım Tatarları'nın Örgütlenme Sorunları

Ülkemizde yaşam süren Kırım Tatarları, değişik adlar altında dernek ve vakıflar kurarak dayanışma ve yardımlaşma adı altında bir dizi faaliyet icra etmektedirler. Zaman zaman anavatana gidilerek akrabalık, eğitim ve dini olmak üzere değişik sebeplerle

10 Hakan Kırımlı, "Kocaeli'de Kırım Tatar Yerleşmesi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1361-1362.
11 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 479-480.
12 Ulugün, *a.g.m.*, s. 1305'de Yunanistan, Bulgaristan (Pomak) ve Yugoslav göçmenleri vardı. Daha sonra Romanya'dan gelen Tatarları'ın da yerleştirildiği görülmektedir.
13 Ferit Toplu, *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları*, İstanbul 2010, s. 108.
14 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 481-482.
15 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 483-484.
16 Ulugün, *a.g.m.*, s. 1269-1312.
17 B.O.A., MKT.MHM, 193/ 17.
18 Sırasıyla B.O.A., MKT.MHM, 331/ 98 ve 232/ 35 ayrıca B.O.A., MKT.NZD, 327/ 53.
19 B.O.A., MKT.MHM, 527/ 2.
20 B.O.A., MKT.UM, 421/28 ve B.O.A., MKT.NZD, 335/ 91.
21 B.O.A., MKT.UM, 455/23.
22 B.O.A., MVL, 449/123.
23 B. O.A., MKT.MHM, 526/6.

bağlar kuruldu. Örneğin Kurban Bayramı'nda binlerce kurban Kırım'daki yoksul Kırım Tatarları'nın yararlanması için orada kesilmekte, festival, kutlama, bilimsel toplantılar tertip edilerek ülkemizden oraya yansıyan birçok güzel münasebet örneklerinin gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Ancak son yıllarda örgütlenme bağlamında ve faaliyetlerin icrasında yaşanan bölünmeler tüm bu güzel tabloyu bozmaya başlamıştır.

Ülkemizde Kırım Tatarları'nın örgütlenmesi her geçen yıl daha da karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Çeşitli federasyon ve alt dernekler, müstakil kendi başına hareket eden dernekler, vakıflar vs. adlarla birliktelikler ortaya çıkmıştır. Ancak Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesiyle daha farklı bir boyutta ayrışmaların başlaması tabanda sıradan yaşam süren Kırım Tatarlarını tedirgin etmeye başlamıştır. Özellikle her ilde olduğu üzere Kocaeli'de yaşayan Kırım Tatarları da teşkilatların birbirleriyle rekabeti ve dağınıklığından dolayı ümitsizliğe düşmüştür. Çünkü Kocaeli Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'ne[24] bağlı Konfederasyon "Federasyon[25] Kırım Tatar Derneği olarak iki teşkilatın varlığını devam ettirdiği bir yerde "Dilde Fikirde İşte Birlik" ülküsü maalesef sadece sözde kalmıştır.

Türkiye'de yerel bazda değişik siyasi eğilimlerin pençesinde yaşanan dağınıklığın yanı sıra çatı görevini görmesi beklenen örgütlenmelerde de son yıllarda sayısal olarak artış yaşanmaya başlamıştır. Bu durum temsilde birlik ve beraberliği tamamen ortadan kaldırmıştır. Bugün iki büyük dernek ve bir tane de vakıf olmak üzere büyük çapta faaliyet gösteren üç adet örgüt bulunmaktadır. Bunlardan Ankara merkezli Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ile Kocaeli merkezli Kocaeli Kırım Tatarları Kültür ve Dayanışma Derneği'nin Kocaeli'de başlayan ancak bugün Kırım'ı derinden etkileyen görüş ayrılıkları önemli bir problem haline gelmiştir.

Bu cümleden olarak Kocaeli Tatarları arasında başlayan rekabet ve zamanla büyüyen görüş ayrılıkları sınır ötesine çıkarak bütün Kırım Tatar camiasını etkileyen bir sorun haline dönüşmüştür. Meselenin bu boyutu üzerinde fikir üretilmesi ve sorunun çözülmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde Kocaeli Federasyonu ile Anakara merkezli Federasyonun Kocaeli'de olduğu üzere her bir vilayette karşılıklı rekabet eden, Tatar cemaatini ikiye bölen örgütlenmeleri ciddi boyutlara varan sıkıntılar doğurmaktadır. Bugün Rusya'nın Kırım'ı işgaline karşı birlik ve beraberlik içinde tepki gösterilmesi gerekirken bu denli hayati bir konuda bile görüş ayrılıkları ortak felaket karşısında bile birleşmeyi sağlayamamıştır.

Kocaeli'de başlayan bu örgütlenme problemi anavatan Kırım'da yaşayan soydaşlarımızı bile ikilem arasında bırakmaktadır. Bugün Kırım'da yaşayan ileri gelenler iki federasyon karşısında zaman zaman nasıl bir politika izleyecekleri konusunda tereddüde düşmektedirler. Türkiye diasporası dünyada en çok Kırım Tatarının yaşadığı ülkedir. Burada sağlanacak birlik ve beraberlik ancak Kırım üzerinde etkili bir politikanın yürütülebilmesine imkân verecektir. Mesele bu anlamda büyük bir önem arz etmektedir. Eğer Kocaeli'de teşkilatların birleşmesi sağlanırsa Türkiye diasporası tek bir çatı altında toplanmış olacaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda baş edilemeyecek kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya ve Balkanlardaki büyük kayıplar sonrası elden çıkan topraklardan kendi ülkesine yönelik büyük bir göç dalgası başlamıştır. Gelen milyonlarca göçmen Osmanlı Devletinin uyguladığı iskân politikası neticesinde Anadolu, Rumeli ve Suriye'deki topraklara yerleştirilmişlerdir.

24 Kocaeli merkez ve 5 şubesi (Bursa ve Çanakkale Şubeleri ile 7 iken son genel kurul toplantısında istifa ettiklerinden dolayı 5'e düşmüştür.) olan teşkilat için http://www.kidef.info/index.html adresinden geniş bilgi alınabilir.

25 Bakınız Ankara merkez ve 27 şubesi olan teşkilat için www.kirimdernegi.org.tr/ adresinden geniş bilgi alınabilir.

Osmanlı ülkesine iskân edilen bu göçmenler ile maddi ve manevi kültürün her alanında yeni bir etkileşim ve kaynaşma bazen uyumlu bazen de çatışma sürecine neden olmuştur. Zaman içinde sosyo-kültürel yapı üzerindeki olumsuz etkiler azalarak problemlerin üstesinden gelinmiştir. Bunun en güzel örneğini de Kocaeli ve çevresi oluşturmaktadır. Arşiv kayıtlarında herhangi bir olumsuzluk veya probleme dair bir belge bulunmamıştır.

Kocaeli vilayetine gelen Tatar muhacirler günümüze kadar kültürel miraslarını nispeten kurmuş oldukları dernekler vasıtasıyla korumuşlardır. Derneklerin "Çibörek Geceleri" tertip etmeleri, Kırım halk dansları gösterileri, anavatan Kırım'a uzanan gezilerin yapılması yeni nesil Tatar gençlerinin, Tatar âdetlerini unutmaya yüz tutmasına karşı önemli faydalar sağlamaktadır.

Kocaeli vilayetinde faal olan derneklerin rekabeti, diğer Anadolu vilayetlerine ve anavatan Kırım'a kadar uzanması örgütlenme manasındaki sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden derneklerin yaptıkları çalışmalar ve sosyal faaliyetleri takdir ederken bu rekabetin doğurduğu çatışmadan ise sıradan Tatarlar memnun değillerdir. Bu nedenle her iki teşkilatın birleşmesi ile Türkiye'deki bütün derneklerin bir arada olmasını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), DH.MHC., 12, 6.

B.O.A., MKT.MHM, 193, 17.

B.O.A., MKT.MHM, 527, 2.

B.O.A., MKT.UM, 421, 28 .

B.O.A., MKT.NZD, 335, 91.

B.O.A., MVL, 449, 123.

B. O.A., MKT.MHM, 526, 6.

2. Kitap ve Makaleler

İpek, Nedim; "Kocaeli'de Göç ve İskân", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1255-1268.

Karpat, Kemal; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

Kırımlı, Hakan; *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 2012.

Kırımlı, Hakan; "Kocaeli'de Kırım Tatar Yerleşmesi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1361-1364.

Saydam, Abdullah; "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

Toplu, Ferit; *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları*, İstanbul 2010.

Ulugün, F. Yavuz; "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C. III, Kocaeli 2015, s. 1269-1312.

Willams, Brian Glyn; *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of A Nation*, Leiden 2001.

3. İnternet Kaynakları

http://www.kidef.info/index.html

www.kirimdernegi.org.tr/

KARA MÜRSEL ALP

MÜBADELE'DE HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ: KOCAELİ ÖRNEĞİ (OCAK-HAZİRAN 1924)

Mustafa SARI*

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan göç, insanların daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla meskûn oldukları mahalli terk ederek başka bir yere gitmek suretiyle meydana getirdikleri yer değiştirme hareketine denilir. Mübadele iki kişi arasında bir şeyin diğer bir şey ile değiştirilmesi, değiş-tokuşu anlamına gelirken, göç terminolojisi açısından ise genellikle, iki devlet arasında sözleşmelere bağlı olarak yapılan göçler olarak tarif edilir[1].

Türkiye ile Yunanistan arasında ilk nüfus mübadelesi meselesi Balkan Savaşları sonunda yaşanan göç hareketleri neticesinde 1914 yılında ortaya çıksa da[2], I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile nüfus mübadelesi çalışmalarına ara verildi. Fakat Yunanistan'ın, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türklere yönelik şiddet hareketlerini devam ettirmesi[3] üzerine Türkiye'nin de mübadeleyi istemesi sonucunda[4] mesele, Lozan Konferansı gündemine taşındı. Lozan Konferansı'nda yapılan görüşmeler sonucu, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum nüfus mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol imzalandı. Sözleşme "*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklularının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesini*" öngörmekteydi. İstanbul'da oturan Rum ahalisi ile Batı Trakya'daki Müslüman ahalisi mübadele kapsamına alınmayacaktı[5].

Sözleşme ve Protokol TBMM tarafından 23 Ağustos 1923'te onaylanarak[6] 25 Ağustos'ta yürürlüğe girdi[7]. Bu ortamda mübadele işlerini düzenlemek için 13 Ekim tarihli kanun ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulurken[8] 8 Kasım'da ise "Mübadele, İmar ve İskân Kanunu" kabul edildi. Kanuna göre vekâlet mübadeleye tabi tutulan ahalinin nakil,

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: msari@sakarya.edu.tr.

1 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 1, 4.

2 *İskân Tarihçesi,* Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 7-8.

3 *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi: Balkanlar'da Yunan Mezalimi*, C. I, Yay.Haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 282-303.

4 Rıza Nur TBMM'de 30 Ekim 1924 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmasında Yunanlıların Mora İsyanı'ndan beri Türklere yönelik katliamlarına değindikten sonra "mübadeleyi mutlaka isteyeceğiz demişizdir ve muvaffak olmuşuzdur. Çünkü orada bırakacağımız Türkler birkaç senede yok olacaklar, mahvolacaklardır" sözleriyle mübadelenin gerekliliğine işaret etmiştir (*TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre: II, C. XI, s. 84).

5 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. II, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 82.

6 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. I, s. 282.

7 Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 29.

8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C. II, s. 621-664.

iaşe ve iskân işlemlerinin yanı sıra 1912 yılından beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacir ve mültecilerle aşiretlerin ve daha sonraki dönemlerde hükümetçe kabul edilecek muhacirlerin, tahrip edilmiş yerler ahalisinden meskenleri yakılmış ve yıkılmış olanların iskân edilmelerini ve refahlarını sağlamak, iskân mıntıkalarını belirlemek ve memleketin harap olan mahallerinin imarını temin etmekle vazifeliydi[9].

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne, 20 Ekim 1923'te İzmir Mebusu Mustafa Necati Uğural Bey seçildi[10]. Necati Beyden sonra, kısa bir süre İzmir Mebusu Celal (Bayar) Bey, ardından Bursa Mebusu Refet (Bele) ve Recep (Peker) Beyler Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti görevinde bulundular. Vekâlet 11 Aralık 1924'te lağvedilirken göçmenlerle alakalı işler Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak kurulan İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredildi[11].

Mübadele, İmâr ve İskân Vekâleti'nin kurulma çalışmaları daha henüz devam ederken hükümet bir taraftan da Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilen mübadillerin yerleştirilmesi için iskân yerlerini tespite çalışmaktaydı. Aslında mübadillerin Rumların terk ettikleri yerlere yerleştirilmeleri gerekirken, Vekâletin yer tespitlerinde uyguladığı metottan da anlaşılacağı üzere, onların kısa zamanda tüketici bir toplum olmaktan uzaklaştırılıp üretici haline getirilmesinin amaçlandığı görülmektedir[12]. Sonunda 17 Temmuz 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile Anadolu sekiz iskân mıntıkasına ayrıldı. Konumuz açısından bakıldığında, belirlenen ilk bölgeler arasında İzmit bulunmamaktadır[13]. Ancak mıntıkalarda birkaç kez değişiklik yapıldı en son olarak mıntıka sayısı ona çıkarıldı. İşte bu değişiklik içerisinde İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir ve Kütahya şehirlerini kapsayan 7. Mıntıka oluşturuldu[14].

Vakit kaybetmeden faaliyetlerine başlayan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kendi görev alanı içine giren işlerin yürütülebilmesi için bu bölgelerde örgütlenmeye gitti. Buna göre her yerleşim alanı içinde vekâlete bağlı olarak görev yapacak teşkilat yapısı, şu şekilde öngörülmekteydi: 1 mıntıka müdürü, 1 mıntıka müdür muavini, 1 sevkiyat ve nakliyat memuru, 1 iaşe memuru, 1 iskân memuru, 1 sevkiyat, nakliyat, iaşe ve iskân memuru refiği, 1 kondüktör, 1 ziraat memuru, 1 tabip, 3 seyyar sevk iaşe ve iskân memuru ve 6 Kâtip[15].

Bu arada TBMM Hükümeti, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşları ve Milli Mücadele döneminde önemli icraatlar gerçekleştirmiş Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti[16] ile mübadele

9 Mübadele ve İskân Kanunu'nun tam metni için bkz: *TBMM II. Dönem Kanunlar Dergisi,* C. II, s. 132-134.

10 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C. II, s. 826. Mustafa Necati Bey'in Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığındaki çalışmaları için bkz. Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu (9-11 Mayıs 1991)*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara 1991, ss. 58-70; Kemal Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati, *Mustafa Necati Sempozyumu (9-11 Mayıs 1991)*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara 1991, ss. 44-57.

11 Mesut Çapa , "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı" , *Atatürk Yolu*, Yıl:3, Cilt, 2, Sayı: 5, Mayıs 1990, s. 49-84, s. 51, 60.

12 İpek, *Samsun ve Mübadele,* s. 40-41.

13 Tespit edilen yerleşim alanları ve mübadillerin gelecekleri yerler şu şekildedir: 1. Mıntıka: Samsun'a Drama-Kavala'dan; 2. Mıntıka: Adana'ya Serez'den; 3. Mıntıka: Malatya'ya Kozana, Grebene, Naslic ve Kesriye'den; 4. Mıntıka: Amasya, Tokat ve Sivas'a Kayalar, Karaferye, Vodine, Katrin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Yenice, Vardar, Karacaabad ve Gevgili'nin Yunanistan'da kalan köylerinden; 5. Mıntıka: Manisa, İzmir, Menteşe ve Denizli'ye Drama, Kavala ve Selanik'ten; 6. Mıntıka: Çatalca, Tekirdağ ve Karaman ve Niğde'ye Kesendire, Poliroz, Avrethisarı, Nevrekop ve Sarışaban'dan; 7. Mıntıka: Antalya ve Silifke'ye Preveze ve Yanya'dan; 8. Mıntıka: Ayvalık ve Edremit ve Mersin'e Midilli, Girit ve diğer adalardan. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bu mıntıkalara 79.500 tütüncü, 175.000 çitçi-bağcı, 140.000 zeytinci olmak üzere 394.500 mübadilin yerleştirilmesini öngörmekteydi (*İskân Tarihçesi,* s. 18).

14 Diğer mıntıka alanları ise şöyledir: 1. Mıntıka: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum; 2. Mıntıka: Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu Kırkkilise (Kırıkkale), Çanakkale; 3. Mıntıka: Balıkesir; 4. Mıntıka: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon; 5. Mıntıka: Bursa; 6. Mıntıka: İstanbul, Çatalca, Zonguldak; 8. Mıntıka: Antalya, Isparta ve Burdur; 9. Mıntıka: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray ve Kırşehir; 10. Mıntıka: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Antep ve Maraş (*Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası,* 15 Aralık 1923, Sayı: 28, Cilt: 3, s. 103-104).

15 Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 54.

16 Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin tarihi geçmişi kısaca şu şekildedir: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 14 Nisan 1877'de kurulmasına rağmen, savaş bittikten sonra faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı. Cemiyet II. Meşrutiyet'ten sonra tekrar canlandırıldı ve ilk genel kurul toplantısını Sadrazam

işlerini düzenlemek için bağlantıya geçti. Hükümet ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında 5 Haziran 1923'te bir çalışma programı belirlenerek mübadelede Cemiyetin rolü ilgili hususlar düzenlendi. Bu protokole göre Yunanistan'daki iskelelerin her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktı. Mübadilleri taşıyan vapurlarda Hilâl-i Ahmer heyetleri de yer alırken, bu heyetler vasıtasıyla hastaların tedavi ve iaşeleri sağlanacaktı. Mübadillerin vardıkları iskelelerde 10'ar yataklı dispanserler açılacak ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı verilecekti. Mübadillerin meskenleri yapılana kadar Hilâl-i Ahmer'in İngilizlerden satın aldığı baraka ve çadırlar ile Çanakkale'deki Cemiyete ait barakalar mübadillerin kullanımı için hükümet emrine verilecekti.

Program esasına göre iskân mıntıka iskeleleri olarak kabul edilen İstanbul, Ayvalık, İzmit, Tuzla, Samsun, Mersin, Antalya, Tekirdağ ve İzmir'de 10- 50'şer yataklı birer hastane kurulacaktı. Aynı zamanda bu bölgelere büyük miktarda sıhhi malzemeler ile çamaşır, battaniye ve ayakkabı gibi eşyayı hamil birer imdad-ı sıhhî (sağlık yardım) heyeti gönderilecekti[17]. Nitekim kısa zaman içerisinde 20'den fazla imdad-ı sıhhî heyeti oluşturuldu. Bu heyetler Ayvalık, İstanbul, İzmit, Girit, Hanya-Kandiye, Samsun, Mersin, Tekirdağ, Edirne, Uzunköprü, Tuzla (Darıca), Kalikratya, Çatalca, Bandırma, Erdek, Drama, Kavala, Selanik, Kozana, Kayalar, Antalya, Niğde ve Ulukışla gibi yerlerde kuruldu. Hanya-Kandiye, Ayvalık, Uzunköprü, Darıca, Bandırma ve Antalya heyetleri ise lağvedilmiştir[18].

Mübadillerin İzmit'e nakledilmesinden önce yetkililer tarafından hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bağlı İzmit Müdüriyeti, şehirde mübadiller için ilk başta 100 hane kapasitesinde bir misafirhane kurmuştu. Müdüriyet misafirhane için sıhhî yardım, soba, yatak, hasır[19], yorgan, kilim gibi malzemelerin yanında çay ve sıcak yemek gibi yardımları ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden talep etmekteydi[20]. Ayrıca Cemiyet ile Hükümet arasında yapılan protokol gereği mübadelenin yapıldığı yerlerde İmdat Heyetleri kurulmuştu. İzmit'e de Tabip İsmail Hikmet Bey'in başkanlığı altında 17 kişiden oluşan bir İmdat Heyeti gönderildi. 1 Ocak 1924 tarihli bir belgeye yansıdığı üzere heyeti oluşturan görevliler ve maaş çizelgeleri şu şekildedir[21]:

Hakkı Paşa'nın başkanlığında 20 Nisan 1911'de yaptı. Bundan sonra süreklilik kazanan cemiyet Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda önemli hizmetlerde bulundu. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf devletlerince işgali sırasında cemiyetin merkez binası da basıldı. Baskından sonra cemiyetin bir kısım üyeleri Ankara'ya geçerek Ankara Murahhaslığı adı altında hizmet gördü. Cemiyetin Milli Mücadele yıllarındaki hizmetleri ise takdire şayandır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra cemiyet tüm kuruluşları ile 6 Kasım 1922'de İstanbul'a taşındı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ismi, Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirildi. Cemiyetin merkezi 4 Ağustos 1925 tarihinde Ankara'ya nakledildi ve adı 1935'te "Türkiye Kızılay Cemiyeti", 1947 yılında ise "Türkiye Kızılay Derneği" olarak değiştirildi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1330, s. 17-18, 20-21; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmerden Kızılay'a*, Kızılay Yayınları, Ankara 2000, s. 47-136, 187-240; *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921*, yay.haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2007, s. 15-16; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 135-163; *Kızılay*, Ankara 1995, s. 13, 15, 18, 22, 26.

17 *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013, s. 332-333.

18 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mayıs 1924, Sayı: 33, Cilt: 3, s. 299; *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Haziran 1924, Sayı: 34, Cilt: 3, s. 322.

19 KA, 1296/ 178, 19 Kânunuevvel 1339/Aralık 1923.

20 KA, 1296/ 178, lef: 1, 21 Kânunuevvel 339/Aralık 1923.

21 KA, 1275/ 7, 9 Kânunusani 1340/Ocak 1924.

Görevi	Kaç Adet	Aldığı maaş (Kuruş)	İaşe bedeli (kuruş)
Sertabip	1	8.000	80
Tabip	1	6.000	80
İdare memuru	1	5.000	80
Ambar memuru	1	4.000	80
Eczacı	1	4.000	80
Ser hastabakıcı	1	3.500	60
Ser hemşire	1	3.000	60
Hemşire	1	2.500	60
Hastabakıcı	1	3.000	60
Ser hademe	1	2.500	60
Hademe	7	14.000	60
		55.500	

Tablodan da anlaşıldığı üzere İzmit İmdat Heyeti'nde 1 sertabip, 1 tabip, 1 idare memuru, 1 ambar memuru, 1 eczacı, 1 ser hasta bakıcı,1 hastabakıcı 1 ser hemşire, 1 hemşire, 1 ser hademe ve 7 hademe bulunmaktaydı. Kızılay Arşivi'nden elde edilen belgelere göre İzmit İmdat Heyeti, lağvedilen Ayvalık İmdat Heyeti tarafından kurulmuştu[22].

İzmit Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti şehre geldiğinde ilk önce İzmit Sıhhiye Müdüriyeti Dairesi'nin alt katında bulunan kötü haldeki bir odaya yerleştirildi. Heyet reisi Hikmet Bey, hastane, dispanser ve depo olarak kullanılmak üzere bir bina tahsis edilmesini Vali, İmar ve İskân Mıntıka Müdüriyeti ve Fırka Komutanı'ndan talep etse de onlardan olumsuz yanıt aldı. Zira onlara göre Askerî ve Mülkî hastanelerin olduğu İzmit'te ayrıca Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne gerek yoktu. Bunun üzerine Hikmet Bey Hilâl-i Ahmer İzmit Şubesi Reisi Nuri Bey'den yardım istedi. Nuri Bey'in de gayretleriyle büyük fakat tamire muhtaç yıkık-dökük bir bina İmdat Heyeti'ne verildi. Tadilatın yaklaşık bir hafta kadar sürmesi planlanan bu bina, hastane, dispanser ve depo gibi işlevlerinin yanı sıra heyettekilerin ikamet yeri olarak da kullanılacaktır.

Mübadiller için hazırlıklar henüz tamamlanmadan İzmit'e ilk mübadil kafilesi, 3 Ocak'ta Ankara vapuruyla geldi. 1.773 Kılkış mübadilinin olduğu kafilede ortaya çıkan zatürre ve diğer mevsim hastalıklarına yakalanan 11 hasta henüz Hilâl-i Ahmer Hastanesi hazır olmadığı için Askerî ve Mülkî hastanelerine nakledildiler. Ayrıca çiçek aşısı olmayan 200 mübadilede çiçek aşısı yapılmıştır[23]. Ankara vapuruyla gelen mübadiller İzmit'te yerleştirilmeyerek 7 Ocak'ta 544'ü[24]; 8 Ocak'ta ise 1.100'ü[25] Lefke, Geyve, Bilecik ve Adapazarı'na sevk edilmişlerdir[26]. Mübadillerin İzmit'ten diğer mıntıkalara sevk edilmeleri esnasında büyük kafilelere bir tabibin; küçük kafilelere ise bir sıhhiye memurunun refakat etmesi İmar ve İskan Vekaleti tarafından istenmekteydi. Fakat İzmit'te yeteri kadar tabip olmadığı için Hikmet Bey iki hastabakıcının kafilelerle birlikte münavebe yoluyla gönderilmesini yetkililere önerdi.

Bu arada dispanser, yeni binanın tadilatı beklenmeden, geçici olarak Sıhhiye Müdüriyeti dairesi altındaki bir odada faaliyete başladı. Misafirhanelere yerleştirilen

22 KA, 1268/ 11, 8 Kânunusani 1340/Ocak 1924; KA, 1268/ 16, 18 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
23 KA, 1268/ 8, 4 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
24 KA, 1268/ 9, 7 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
25 KA, 1268/ 10, 8 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
26 KA, 1268/ 13, 12 Kânunusani 1340/Ocak 1924.

mübadillerin viziteleri her gün doktorlar tarafından yapılmakta ve gerekli olanlara ilaçları verilmekteydi. İhtiyacı olduğu görülen mübadillere Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından süt ve yoğurt verilmekte, ayrıca elbise yardımı da yapılmaktaydı[27].

11 Ocak'ta Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti'ne tahsis edilen binanın tadilatı tamamlanarak, 24 yatak kapasiteli bir hastane olarak faaliyete başladı. Aynı günlerde İmar ve İskân Vekâleti Müsteşarı Ömer Lütfü Bey de teftiş için İzmit'te bulunmaktaydı. Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti Hastanesini'de ziyaret eden Müsteşar Bey, yapılan çalışmalardan duyduğu memnuniyetini Hikmet Bey'e iletmişti[28].

İlk mübadil kafilesinden yaklaşık iki hafta sonra 16 Ocak'ta yine Ankara vapuruyla 1.511 mübadil İzmit'e geldi[29]. Bunlar da İzmit'te iskân olunmayıp Konya'ya sevk edileceklerdi. Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti tarafından kontrolleri yapılan mübadillerin genel sağlık durumları iyiydi. Sadece hasta olan altı kişi Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde tedavi altına alındı. Doğum yapan iki kadın da istirahat için revire nakledildi[30]. İzmit'e gelen ilk mübadil kafilelerinde daha çok kızamık, dizanteri, ishal ve zatürre hastalıkları görülmekteydi. Ankara vapuruyla gelen mübadillerden yolda üç kişi; hastanede de bir kişi olmak üzere toplam dört kişi yaşamını yitirmişti. Sağlık hizmetlerinin dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti mübadillerden ihtiyacı olanlarından 200 kişiye elbise yardımında bulunmuştu[31]. Ankara vapuruyla gelen ikinci kafiledeki 1.500 mübadil Alaşehir, Ilgın, Karaman ve Ereğli'ye sevk edilirken sadece 10 kadar hasta Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde kalmıştır[32].

18 Ocak tarihinde Hilâl-i Ahmer Hastanesi bütün eksikleri tamamlanarak 24 yataklı kapasitesiyle açıldı. Hilâl-i Ahmer Dispanseri'ne ise açıldığı günden beri 102 hasta başvurmuştu[33]. Bu arada Adapazarı'nda da mübadiller için bir revir açılmış olup bu kurumun eksiklikleri için Hilâl-i Ahmer İzmit İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne başvurulmuştur[34].

18 Ocak'ta İzmit'e Kartal vapuruyla 808[35], 24 Ocak akşamı ise Arslan vapuruyla 490 nüfus mübadil daha geldi. Arslan vapuruyla gelenler Kılkış'ın Papirat köyü ahalisinden olup sehven Tekirdağ'a götürülerek daha sonra İzmit'e nakledilmişlerdir. Bu mübadillerin çiçek aşıları Selanik ve dizanteri aşıları Tekirdağ'da yapılmıştı. Mübadillerden bir çiçek bir de ateşli hastalık olmak üzere iki hasta İzmit Hilâl-i Ahmer hastanesine yatırılmıştır. Bu mübadillere de Hilâl-i Ahmer tarafından battaniye, fanila ve elbise yardımında bulunulmuştur[36].

24 Ocak akşamı, altı gün önce Kartal vapuruyla gelen mübadillerden 222'si Ilgın'a ve 495'i Konya'ya olmak üzere toplam 717 mübadil sevk edilmiştir[37]. 27 Ocak'ta Arslan vapuruyla gelen mübadillerden 464 nüfus Bilecik'e; 11 nüfus da Adapazarı'na gönderilmiştir[38]. Böylece İzmit'te yaklaşık 100 mübadil kalmıştır. İlerleyen günlerde İzmit'te kalan mübadiller arasında iki çocukta kızamık vakıası ortaya çıkmış olup bunların eşyaları ve misafirhaneleri sıhhi bir temizlikten geçirilmiştir[39]. Birkaç gün sonra üç yaşındaki bir çocukta da kızamık vakıası görülmüştür. Bunun üzerine çocuk vakit kaybetmeden

27 KA, 1268/ 11, 8 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
28 KA, 1268/ 13, 12 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
29 KA, 1268/ 14, lef: 1, 15/16 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
30 KA, 1268/ 15, 16 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
31 KA, 1268/ 19, 18 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
32 KA, 1268/ 20, 18 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
33 KA, 1268/ 19, 18 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
34 KA, 1268/ 22, 22 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
35 KA, 1268/ 21, 18 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
36 KA, 1268/ 27, 25 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
37 KA, 1268/ 24, 24/25 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
38 KA, 1268/ 26, 27 Kânunusani 1340/Ocak 1924.
39 KA, 1268/ 29, 3 Şubat 1340/1924.

hastaneye yatırılırken ailesi ise misafirhanede tecrit olunarak dezenfekte edilmiştir[40]. 9 Şubat'ta mübadiller arasında bir kızamık vakıası daha görülmüş ve hasta hastaneye kaldırılmıştır[41]. Sıhhi önlemler alınsa da bulaşıcı hastalıkların mübadiller arasında zuhur ettiği görülmektedir.

Ocak sonlarından Şubat ortalarına kadar mübadil gelmeyen İzmit'e 17 Şubat'ta Sulh vapuru ile 1.542 mübadil daha geldi[42]. Vapurda bir tabip, bir hastabakıcı hemşire, iki hastabakıcı ve bir hademeden oluşan Hilâl-i Ahmer heyeti de bulunmaktaydı. Vapurdaki mübadiller arasında üç adet hasta vardı. Ayrıca kızamık şüphesiyle üç yaşındaki bir çocuk karantinaya alınmıştı. Vapura binmeden önce bütün mübadillere Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından çiçek ve birinci dizanteri aşıları yapılmış olup ikinci aşıları ise İzmit Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından icra edilecektir.

Yine 17 Şubat'ta 2.200 nüfus mübadil, 460 manda-öküz, 1.350 koyun ve pek çok eşyayı taşıyan Akdeniz vapuru İzmit körfezine ulaştı. Bunun üzerine vapura giden İzmit Hilâl-i Ahmer İmdad Heyeti Sertabibi İsmail Hikmet Bey, mübadillerin sağlık durumlarıyla alakalı incelemelerde bulundu[43]. Aynı zamanda mübadillerin yapılmayan ikinci dizanteri aşısıyla beraber çiçek aşıları da İmdat Heyeti tarafından yapıldı[44].

Çok yakın zaman aralıklarıyla gelen Sulh ve Akdeniz vapurlarıyla yaklaşık 4.000 mübadilin İzmit'e sevk edilmesi, şehirde izdihama yol açtığı gibi hastanelerin tamamıyla dolmasına neden olmuştu. Daha büyük sorunlara meydan vermemek için bu mübadillerin daimi iskân mıntıkalarına bir an önce sevk edilmeleri gerekliydi. Nitekim 21 Şubat'ta Akdeniz vapuruyla Bandırma'ya 600 mübadil gönderilirken;[45] 25 Şubat'ta trenle Adapazarı'na 257, Söğüt'e 389, Bilecik'e 190, Osmaneli'ne 215, Vezirhan'a 159, Eskişehir'e 85 olmak üzere toplam 1.295[46]; 26 Şubat'ta Adapazarı'na 800 ve Bahçecik'e 500 nüfus olmak üzere toplam 1.300 mübadil sevk olunmuştur[47].

Ocak ve Şubat 1924 aylarında İzmit'e 8.324 mübadil gelmiştir. Şubat ayı içerisinde Hilâl-i Ahmer İzmit İmdad-ı Sıhhi Hastanesi'ne 200 hasta müracaat ederken; dispanserde ise 397 kişi tedavi olmuştur. Şubat ayında Hilâl-i Ahmer hastanesinde 9 ve misafirhanelerde 7 olmak üzere 16 mübadil vefat etmiştir. Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti tarafından mübadillere kaput, ceket, yatak, fanila, ayakkabı, battaniye, çamaşır, şilte, çorap gibi giyecek ve barınma malzemeleri de dağıtıldığını belirtmek gerekir[48].

Bu arada İzmit'teki misafirhanelerde kalan mübadiller, çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. Nitekim 4 Numaralı Misafirhane'ye çevrilen 5 Numaralı Misafirhane'de mübadillerden birçoğu kızamığa yakalanmışlardı. Bunlar hemen Hilâl-i Ahmer Hastahanesi'ne gönderilmiş, misafirhane karantina altına alınmış ve misafirhanede kalan şahıslar ve eşyaları dezenfekte edilmiştir. Misafirhanedekiler ise müşahede altında tutulmak için karantinaya alınmışlardır[49]. Bu olayın ardından 10 gün geçmeden bu kez Sulh vapuruyla gelen mübadillerin kaldığı 8 Numaralı Misafirhane'de bulunanlarda kızamık hastalığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine hastalar hastaneye gönderilirken, misafirhane de dezenfekte edilmiştir. Ayrıca kızamığa yakalananların aileleri ve eşyaları dezenfekte edildiği gibi aileleri müşahede için karantinaya gönderilmiştir[50].

40 KA, 1268/ 30, 5 Şubat 1340/1924.
41 KA, 1268/ 31, 9 Şubat 1340/1924.
42 KA, 1268/ 35, 17 Şubat 1340/1924.
43 KA, 590/ 307, 17 Şubat 1340/1924.
44 KA, 1268/ 41, 21 Şubat 1340/1924.
45 KA, 1268/ 37, 21 Şubat 1340/1924.
46 KA, 1268/ 40, 25 Şubat 1340/1924.
47 KA, 1268/ 42, 26 Şubat 1340/1924.
48 KA, 1268/ 60, 4 Mart 1340/1924.
49 BCA, 272.79.72.2.4, lef: 1, 2 Mart 1340/1924.
50 BCA, 272.79.72.2.4, lef: 2, 11 Mart 1340/1924.

Şubat ortalarından itibaren yaklaşık bir ay mübadil gelmeyen İzmit'e 12 Mart'ta Sulh vapuruyla 1.483 mübadil daha geldi[51]. Bu mübadillerden hasta olan 18 kişi Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde tedavi altına alınırken, bu kişilerin zatürre ve zatülcenpte (akciğer zarının yangısı/plörezi)[52] yakalandıkları tespit edilmiştir. Mübadillerin birinci ve ikinci dizanteri aşıları vapurda yapılmıştır. Vapur henüz yoldayken 2 kadın, İzmit'te de 6 kadın doğum yapmıştır. Sulh vapuruyla gelen mübadillerden 16 Mart'ta Derbent'e 50, Geyve'ye 150, Eskişehir'e 504, Vezirhan'a 100, Osmaneli'ne 570, Kütahya'ya 70 olmak üzere toplam 1.454 nüfus sevk olunmuştur[53]. Görüldüğü üzere bu kafileden sadece 29 kişi İzmit'te kalmıştır.

İzmit'e 17 Mart'ta bu kez Antalya vapuruyla Selanik'ten 1.085 mübadil geldi. Bu mübadillerin de çiçek ve dizanteri aşıları tamamen, ikinci dizanteri aşısı ise kısmen yapılmıştı. Vapurda 8 doğum meydana gelmiş iken bu çocuklardan 2 tanesi vefat etmiştir. Hasta olan 5 mübadilden 4'ü Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne yatırılırken diğeri de boş yatak olmadığından Memleket Hastanesi'ne gönderilmiştir[54]. Misafirhaneye yerleştirilen mübadillerden ise iki gün içerisinde 11'i daha hastalanmıştır. Bu hastalar Hilâl-i Ahmer ile Memleket Hastanelerinde yer kalmaması ve Askerî Hastane'nin de hasta kabul etmemesi nedeniyle açıkta kalmışlardır.

Bunun üzerine harekete geçen İzmit Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhhî Heyeti Reisi Hikmet Bey, bu duruma yönelik bazı önlemler almaya çalışmıştır. Bu kapsamda ilk önce Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin mevcudu 35 yatağa çıkarılmıştır. Ayrıca İmar ve İskân Mıntıka Müdüriyeti'ne de müracaat edilerek yeni bir binanın tahsisi sağlanmıştır. Yeni bina hazırlandığında memurlar bu binaya nakledilecekler ve mevcut bina tamamen hastaneye dönüştürülecekti. Bu suretle genişleyecek olan hastanenin malzeme ve personel eksiklikleri için Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne müracaat eden Hikmet Bey, özellikle bir hastabakıcı hemşire ve iki hademenin daha İmdat Heyeti kadrosuna verilmesini talep etmiştir.

İzmit'teki izdihamın önlenmesi ve mübadillerin daha iyi koşullarda misafir edilmelerinin en önemli yolu, gelen mübadillerin daimi iskân yerlerine bir an önce sevk edilmesiydi. Nitekim Antalya vapuruyla gelen mübadillerden 1.000 kişinin Ulukışla'ya gönderilmesi sonucunda 19 Mart'a gelindiğinde İzmit'te 250-300 nüfus mübadil kalmıştır.

Kocaeli dâhilinde mübadillerin iskân edildikleri yerlerinden bir tanesi de Adapazarı kazası olmuştur. Mübadele başladığından 19 Mart'a kadar İzmit'ten Adapazarı'na sevk edilen Mübadillerin sayısı 2.000'e ulaşmıştı. Bu mübadillerin gıdasızlık yüzünden vücut dirençleri kırıldığından ve kış şartlarında meskenleri olmadığından durumları iyice kötüleşmiştir. Bu nedenle mübadiller arasında zatürre, zatülcenp ve iltihab-ı kasabat (bronşit) gibi hastalıklar sıklıkla görülmekteydi. Hilâl-i Ahmer İzmit İmdat Heyeti, Adapazarı'ndaki mübadiller için ilaç ve iaşe yardımında bulunmuştu. Bunun dışında kapalı olan Adapazarı Belediye Hastanesi de mübadiller için açılmıştır[55].

Bazı durumlarda mübadiller, Yunan gemileriyle de İzmit'e gelmekteydiler. Mesela, 21 Mart'ta Archipelagos vapuruyla 3.773 mübadil geldi ve bunlardan 2.170 kişi karaya çıkarılırken geri kalanlar Samsun'a gönderildi. Yeni gelen mübadillerin çiçek ve dizanteri aşıları yoldayken yapılmıştı. Mübadiller arasında hasta olan 12 kişi hastaneye yatırılmıştır. Aynı gün İzmit'e Sulh vapuruyla da 1.666 nüfus mübadil geldi. Bu mübadillerin de çiçek ve dizanteri aşıları yapılmıştır. Bu mübadiller arasındaki1 yeni doğum yapmış kadın ve 7 hasta hastanede tedavi altına alınmıştır.

51 KA, 1268/ 48, 12 Mart 1340/1924.
52 Hastalıkların Türkçe isimleri yazılırken *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü* adlı kitaptan yararlanıldı. Bkz. Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
53 KA, 1268/ 58, 19 Mart 1340/1924.
54 KA, 1268/ 49, 17 Mart 1340/1924.
55 KA, 1268/ 58, lef: 3, 19 Mart 1340/1924.

Aynı gün içerisinde yaklaşık 4.000 mübadilin İzmit'e gelmesi ve yine Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti'nin bu mübadiller ile tek başına ilgilenmesi heyeti zor durumda bırakmıştı. Üstelik kadro eksikliği de hala giderilememişti. Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ndeki 30 yatağın dolu olmasından dolayı, hastanenin yatak sayısını 40'a çıkartmayı düşünen Hikmet Bey, aynı zamanda Askerî Hastane'nin de hasta kabul etmesinin sağlanmasını merkezden talep etmişti[56].

İzmit'teki mübadillerin durumu, Mart sonlarında gittikçe kötüleşmişti. Aç, sefil, perişan ve adeta çıplak bir halde olan mübadiller, çetin kış şartlarında zatürre ve zatülcenp, çiçek ve ishal hastalıklarına yakalanmışlardı. Hastanede ve misafirhanelerdeki ölüm oranı ise %10'lara kadar çıkmıştır[57]. Bunun üzerine hastaların ve bilhassa ishalden muzdarip olan çocukların, doktorların tavsiyesine bağlı olarak, Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti ve Mıntıkadan elde edilen süt, yoğurt, lapa gibi gıdalar ile beslenmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti, 375 mübadile elbise yardımında bulunmuştu. Gösterilen ilgi ve alaka neticesinde hastaların mevcudu dörtte bire kadar düşürülmüştür. Hasta mübadiller içerisinde %2 oranında olan yeşil ishal hastalığı da tamamen iyileştirilmiştir[58]. Bunların yanı sıra İzmit'te misafirhanelerdeki izdihamı azaltmak için yeni misafirhaneler tesis edilmesi yoluna gidilmiştir[59]. Hastalarının çokluğu ve hastanelerin yetersizliği nedeniyle 35 yataklı bir revir açılmıştır. Bu revir hastane için hem karantina hizmeti görecek hem de misafirhanelerdeki hastalara hizmet verecektir[60].

26 Mart'ta Archipelagos ve Sulh vapurlarıyla gelen mübadillerden 900 kişilik ilk kafile Ulukışla'ya sevk edildi[61]. Bu son sevk edilenlerle birlikte şehirde 2.900 mübadil bulunurken bu kez 29 Mart'ta Sürat vapuruyla 1.329 mübadil daha şehre geldi[62]. Böylece Mart ayı sonlarında İzmit'teki mübadil sayısı yeniden 4.000'e kadar çıkmıştı.

Mübadiller, daimi meskenlere yerleştirilene kadar geçici olarak çadırlarda ikamet etmekteydiler. Diğer bölgelerde olduğu gibi Kocaeli'de de mübadillerin çadırları Hilâl-i Ahmer tarafından sağlanmaktaydı. Bu noktada İzmit'e ilk etapta 350 çadır gönderilmiş olup[63], Serdivan köyü için 100, Fındıklı köyü için 100 ve Bahçecik için de 150 olmak üzere toplam 350 çadır daha gönderileceği vaat edilmişti[64]. Fakat şehre yeni mübadiller gelmeye devam ettikçe çadır ihtiyacı da artarak sürmüştür. Nitekim Yeniköylü mübadiller için de 250 çadıra daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Erdek'te bulunan 150 çadırın dışında 250 çadırın daha İzmit'e gönderilmesi istenmiştir[65]. Bu ortamda çok geçmeden istenilen çadırların gönderildiği görülmektedir. Erdek'ten 200 ve Tuzla'dan 100 olmak üzere toplamda 300 çadırın gönderilmesine karar verilmiştir[66]. Son gönderilenlerle İzmit'teki çadır sayının 1.000-1.250 olduğu düşüldüğünde, bunun bütün mübadillerin ihtiyacına cevap vermesi zor bir durum olarak gözükmektedir.

Nisan ayında da mübadiller İzmit'e gelmeye devam etmiştir. Drama'nın Nusretli ve Hüseyinli köyünden 6 Nisan'da 600[67], 8 Nisan'da 1.300 mübadil Karabiga vapuruyla İstanbul'dan şehre gelmiştir[68]. 9 Nisan'da ise bu kez Sakarya vapuruyla Selanik'ten

56 KA, 1268/ 52, lef: 2, 21 Mart 1340/1924.
57 KA, 1268/ 56, 27 Mart 1340/1924
58 BCA,272.79.72.2.21, lef: 3.
59 KA, 1268/ 56, 27 Mart 1340/1924
60 KA, 1268/ 59, ty.
61 KA, 1268/ 56, 27 Mart 1340/1924
62 KA, 1263/ 53, 29 Mart 1340/1924.
63 KA, 88/ 152, 2 Nisan 1340/1924.
64 KA, 88/ 69, 5 Nisan 1340/1924.
65 KA, 88/ 152, 2 Nisan 1340/1924.
66 KA, 88/ 153, 8 Nisan 1340/1924.
67 KA, 1268/ 66, 6 Nisan 1340/1924.
68 KA, 1268/ 69, 8 Nisan 340/1924.

3.800 mübadil geldi[69]. Karabiga vapuru üçüncü defa olarak 800, dördüncü defa olarak da 1.200 mübadili İzmit'e getirmiştir. Bu mübadillerden, 28 hasta Hilâl-i Ahmer ve Mülkiye Hastanelerinde tedavi altına alınırken hafif hastalar ise revire gönderilmişlerdir. Ayrıca yapılmayan çiçek ve dizanteri aşıları da Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından yapılmıştır. Bu yeni gelen mübadillerle birlikte İzmit'teki mübadillerin toplam sayısı 7.000'e kadar çıkmıştır. Bu mübadillerin kısa zaman içerisinde daimi iskân mahallerine sevk edilmesi ise, önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle daha önceki kafile ile gelen ve 10 gündür sevk edilmeyi bekleyen Kozana mübadillerinden 4.000 nüfus 1.000'er kişi olmak üzere dört kafile halinde Ulukışla'ya sevk edilmiştir[70].

İzmit'teki mübadillerin sayısı diğer şehirlere sevklerle birlikte daha yeni azaltılmışken, bu kez 23 Nisan'da Sürat vapuruyla 1.349 nüfus Vodina mübadili İzmit'e geldi. Misafirhanelere yerleştirilen mübadillerin genel sağlık durumları iyi olup herhangi bir bulaşıcı hastalıkları tespit edilmemiştir. Sadece 9 hasta ve 2 yeni doğum yapmış kadın Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne kaldırılmıştır. Bu mübadillerin aynı zamanda çiçek ve birinci dizanteri aşıları da yapılmıştır.

Yeni mübadillerin de gelmesi üzerine İzmit'teki sevk işlemleri hızlandırılmıştır. Örneğin Drama'nın Nusretli karyesinden İstanbul'a gelen ve oradan da Karabiga vapuruyla İzmit'e gönderilen mübadillerin Yeniköy ve Ermeşe'ye yerleştirilmeleri planlanmıştır. Üstelik zikrolunan mübadiller için 300 kadar çadıra da ihtiyaç bulunmaktaydı. Ayrıca Drama'nın Hüseyinköy mübadilleri Mihaliç köyüne yerleştirilirken, Adapazarı'nın Fındıklı köyünü yerleştirilen Sarışabanlılara da 100 adet çadır gönderilmişti[71].

Nisan ayı sonlarında ve Mayıs ayı başlarında hem İzmit'teki izdiham hem de mübadillerin sağlık koşulları daha da kötüleşti. Artık İzmit'te lekeli tifo vakıası tespit edilmekteydi. Bunun dışında diğer bulaşıcı hastalıklar arasında üç adet humre-i vechiye (yüzdeki yılancık), bir adet humma-yı tifoidî (tifo), bir adet kızamık vakası da görüldüğü gibi humma-yı tifoidîli hasta Mülkiye Hastanesi'nde, humre ve kızamıklılar ise Hilâl-i Ahmer hastanesinde tedavi altına alınmışlardır. Bu durum üzerine Vilayet Sıhhiye Müdürü, İmar ve İskân Mıntıka Tabibi, Fırka Ser Tabibi ve Mülkiye Hastanesi Sertabibi ile Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhhî Heyeti bir toplantı gerçekleştirdiler ve aşağıdaki kararları aldılar:

1- İzmit'te bulunan bütün mübadiller, elbiseleri ve misafirhanelerle birlikte tamamıyla temizlenecek, kalabalık misafirhaneler mümkün olduğu kadar seyrekleştirilecektir.

2- Mübadiller İzmit'te kalabalık bir halde beklettirilmeyerek bir an evvel sevkleri hususunda İmar ve İskân Mıntıka Müdüriyeti nezdinde teşebbüslerde bulunulacaktır.

3- Çarşı ve şehir sokakları ve bilhassa misafirhaneler etrafı belediye tarafından 24 saat zarfında temizlenecek olup bundan sonra hiçbir suretle taharetsizliğe meydan verilmeyecektir.

4- Misafirhanelerin temizliği hususunda ihmali görülen misafirhane memurlarının tebdili için isimleri mıntıkaya bildirilecektir.

5- Hükümet ve belediye tabibi günde iki defa misafirhaneleri teftişte bulunacak olup Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti ise dispansere gelenleri tedaviye devam ederken hummalı hastaları tecriden kabul edecektir.

6- Revir fakirler ve zayıflara mahsus olarak mıntıka tabibinin idaresi altında bulunacaktır.

7- Askerî ve Mülkî tabipler iki günlerini Hilâl-i Ahmer hastalarına ayıracaklardır.

69 KA, 1268, 67, 9 Nisan 1340/1924.
70 KA, 1268/ 71.1, 11 Nisan 340/1924.
71 KA, 1268/ 62, 23 Nisan 1340/1924.

8- İzmit Sıhhiye Müdüriyeti'nin İmar ve İskân Vekâleti'yle Sıhhiye Vekâleti'ne yazdığı üzere büyük kafile halinde gelen muhacirler Tuzla Tahaffuzhanesi'ne uğramadıkça kabul edilmeyeceklerdir.

9- Aşısızlar mevcutsa aşı yapılmasına dikkat edilecektir.

10- Lekeli tifonun ortaya çıkması durumunda Mülkiye Hastanesi'nde karantinaya alınacaktır. Kızıl, kızamık ve humre gibi diğer bulaşıcı hastalıklar tecrithane haline getirilecek küçük odaları havi bir tecrithanede Hilâl-i Ahmer tarafından tedavi edilecektir[72]. Bu önlemler ile İzmit'teki sağlık koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.

İzmit'e yaklaşık üç haftalık bir aradan sonra 12 Mayıs'ta 1.535 nüfus[73] Kavala mübadili Teşvikiye vapuruyla geldi. Mübadiller arasında çiçek hastalığı görülmüş ve karantina altına alınarak Hilâl-i Ahmer hastanesine kaldırılmıştır. Bu gelen mübadillerin tamamı 13 Mayıs'ta Adapazarı'na sevk olunmuşlardır. Bunun dışında daha önce gelen Dramalı mübadillerden 12 Mayıs'ta 400 ve 13 Mayıs'ta da 400 nüfus Derbent ve Karamürsel'e gönderilmişlerdir[74].

14 Mayıs 1924'de tarihinde 1924 senesi maliyesinin müsaade etmemesinden dolayı altı İmdad-ı Sıhhi Heyeti tamamıyla lağvedilirken, diğerlerinin de asgari kadro ile çalışılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle İzmit Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin memur ve müstahdem kadrosu yarı yarıya azaltılmıştır. Hastanenin yatak adedi ise 20'ye düşürülmüştür[75]. Fakat İzmit gibi oldukça fazla mübadilin geldiği bir yerde, mevcut hastanenin yeterli gelmemesi İzmit İmdat Heyeti'ni sıkıntılı bir duruma sokmuştur.

İşte tam bu sırada, 14 Mayıs günü, İzmit İmdad Heyeti Reisi İsmail Hikmet Bey 7. Mıntıka Tebabeti'ne gönderdiği bir yazıda İmdad Heyeti'nin Ocak 1924 başından beri yaptığı çalışmaları anlatırken, aslında bu çalışmalar sırasında bölgedeki diğer yetkililerin kendilerine yardımcı olmamasına bir serzenişte de bulunmaktaydı. Yazıda özetle şu bilgiler bulunmaktaydı: 1) 30 yataklı Hilâl-i Ahmer İzmit Hastanesi'nde kızamık, kızıl, çiçek, dizanteri, ishal ve yılancık gibi hastalıklar görülmüştür. Askeri hastane kanunen %10 oranında hasta kabul etmesi gerekirken bir kişi bile almamıştır. Mülkiye hastanesi de boş yatak yok diyerek hastaları reddetmektedir. 2) Dispanser mütemadiyen faaliyet halindedir. Tabipler sabah akşam hastalarla ilgilenmektedir. 3) Hilâl-i Ahmer personeline mübadil ihracında ve sonrasında çok da iyi davranılmamaktadır. 4) Vazifesi olmamasına rağmen her sabah dört beş saat kadar misafirhanelerin vizitelerini gerçekleştirmiştir. 5) Mübadillerin sevklerinde onlara nezaret etmiş ve etmektedir. 6) Mübadillerden muhtaç olanlara elbise verilmiş ve hala verilmektedir. 7) Mübadillerin dışındaki ahaliden yaralananlar, kazaya maruz kalanlar, polislerle, bahriye efradının muayene ve tedavisi, darp vakıaları, imar ve iskân mıntıka memur ve müstahdemleri ile ailelerine de bakılmaktadır. 8) Mübadillerden iskân olunanlar uzak yerlerde olsalar da hala Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne müracaat etmektedirler. 9) Gerek hanelerde iskân olunmuş ve gerek misafirhanelerde mevcut bilumum vefat edenlerin muayenelerini de Hilâl-i Ahmer yapmaktadır. 10) Nakliyat tamamen Hilâl-i Ahmer'e aittir. 11) Mübadillere çadırlarını Hilâl- Ahmer dağıtmakta olup bizzat köy köy gezerek sıhhi şartlar çerçevesinde çadır kurdurmaktadırlar. 12) Misafirhanelere iaşe kazanları, bakraçları ve battaniyeyi de Hilâl-i Ahmer vermiştir. 13) Lüzum halinde un ve ekmek tevziatı yapılmıştır.

72 KA, 1268/ 81, 7 Mayıs 340/1924.

73 Bir diğer belgede bu mübadillerin 11 Mayıs'ta geldiği ve sayısının da 1.665 olduğu bilgisi verilmiştir (KA, 1268/ 76, 11 Mayıs 340/1924).

74 KA, 1268/ 83, 13 Mayıs 340/1924.

75 KA, 88/ 38, 14 Mayıs 1340/14 Mayıs 1924.

Hikmet Bey yukarıdaki maddeleri tek tek saydıktan sonra Memleket Hastanesi'ne hastaların kabul edilmemesine de değinmiştir. Memleket Hastanesi'nin çok iyi şartlarda bakteriyolojihane, kimyahane ve ameliyathane gibi müesseselerin varlığıyla tifüs ve hummalı tifo gibi bulaşıcı hastalıkları daha iyi tedavi etme imkânını vurgulayan Hikmet Bey, geçici olarak kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin çok iyi olmayan binası ve ekipmanlarıyla kızamık, kızıl, yılancık gibi bulaşıcı hastalıkları tedavi ettiklerini belirtmiştir. Hikmet Bey son olarak ise zor şartlar altında gerek hastanede gerekse dispanserde yüzlerce hastaya bakmakta olduklarını ifade etmiştir[76].

Mübadil sevkiyatının azaldığı ve İmdat Heyetlerinin kapatıldığı ya da kapatılmayanların kadrolarının küçüldüğü bu sırada İmar ve İskân Vekili Refet (Bele) Bey teftiş için İzmit'e gelmiştir. Söz konusu teftişinde Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ni de ziyaret eden Vekil hastanedeki intizam, temizlik ve nezafetten dolayı yetkililere teşekkür etmiştir. Refet Bey, yetkililere artık İzmit'in transit merkezi olmaktan çıktığını, bundan sonra çok sınırlı sayıda İzmit ve civarına yerleştirilecek mübadilin geleceğini belirtmişti. Bunun dışında revirin kapatılmasına rağmen Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin 20 yataklık olarak faaliyete devam edeceğini söyleyen vekil, vaat edilen 200 çadırın derhal gönderilmesini sağlayacağını da dile getirmiştir.

Mayıs ayı ortalarından itibaren daha az sayıda mübadilin şehre geldiğini görüyoruz. Nitekim 20 Mayıs'ta Sürat vapuruyla 645 nüfus Drama mübadili gelmişti[77]. Mübadiller şehre geldiği müddetçe de, Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin faaliyetleri sürmekteydi. Mesela bulaşıcı hastalıklarda kullanılmak üzere 100 kilo kininin şehre gönderilmesine karar verilmişti[78]. Bunun dışında Kavala ve Drama'daki bütün çadırların mübadillere tahsis edilmek üzere İzmit'e gönderilmesi istenmekteydi[79]. Aynı zamanda Yalova ve Karamürsel kazalarına gelecek mübadillerin meskenlerinin yapımına kadar geçen süre zarfında açıkta kalmamaları için 200'e yakın barakanın yapılmasını da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sağlayacaktı[80].

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Müsteşarı Ömer Lütfü Bey 29 Haziran'da teftiş için İzmit'e geldi. Şehirde incelemeleri yapan Müsteşar Bey, daha sonra Ankara civarına yerleşecek Kayalar ahalisi mübadillerinin İzmit yoluyla sevk edileceklerinden dolayı gerekli hazırlıkların yapılmasını İzmit Hilal-i Ahmer İmdat Heyeti'ne bildirdi[81]. Bu durum da göstermektedir ki İzmit'in mübadelede transit olarak kullanılmasına devam edilmektedir. Nitekim Ömer Lütfü Bey'in direktifinden bir gün sonra Giresun vapuru 2.400 mübadil daha getirdi. Bunlardan 976 mübadil karaya çıkarılırken, kalanlar Tekirdağ'a gönderildi[82]. Alınan karar üzerine bu mübadillerin temizlenmesi ilk önce Tuzla'da yapılırken karaya çıktıktan sonra dizanteri ile tifo aşıları icra edildi[83].

Son olarak İzmit Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin lüzum görülürse tekrar açılmak kaydıyla Haziran 1924 sonlarında lağvedildiğini de görmekteyiz. Hastalar ise masrafları Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden karşılanmak üzere, Sıhhiye Müdüriyeti'nin hastanesine nakledilmiştir[84]. Hastane lağvedildikten sonra İzmit Hilâl-i Ahmer İmdad Heyeti[85] eşyalarını İstanbul'a göndermek üzere toparlanmaya başladı. Fakat 7. Mıntıka İmar ve İskân Müdüriyeti, Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti eşyalarından 10 adet çadır, 2 kazan, 30 saplı bakraç, et konserve, çorbalık un, et suyu hülasası, 4 çuval un gibi malzemelerin mübadillerden muhtaç

76 KA, 88/ 42, 14 Mayıs 1340/1924.
77 KA, 1268/ 79, 20 Mayıs 340/1924.
78 KA, 88/ 194, 7 Haziran 1340/1924.
79 KA, 88/ 223, 8 Haziran 1340/1924.
80 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Temmuz 1924, Sayı: 35, Cilt: 3, s. 368-369.
81 KA, 1268/ 92, 30 Haziran 340/1924.
82 KA, 1298/ 94, 30 Haziran 340/1924.
83 KA, 1353/ 127, 1 Temmuz 1340.
84 KA, 88/ 127, 28 Haziran 1340/1924.
85 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Temmuz 1924, Sayı: 35, Cilt: 3, s. 366.

olanlara dağıtılmak[86]; 25 yatak ve karyola, çarşaf, yastık vb. malzemelerin de mıntıka nekahethanesinde kullanılmak için verilmesini talep etmiştir[87].

Bu arada Şubat-Haziran 1924 arasında İzmit Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne 2.500 civarında hasta başvururken bunların aylara göre dağılım şu şekildedir[88]:

	Şubat[89]	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Yekün
Ayakta muayene	54	1.115	728	239	127	2.209
Hastanede		110	117	54	23	304
Vefat	9	30	54	7	3	94

* * *

Lozan Antlaşması'nda alınan karar neticesinde Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler zorunlu göçe tabi tutuldu. Göç işlerini düzenlemek için Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Vekâletçe Türkiye 10 iskân mıntıkasına ayrıldı. 7. Mıntıka İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir ve Kütahya olarak belirlendi ve mıntıkanın merkezi İzmit'ti. Hükümet ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında bir protokol imzalanarak Cemiyete mübadele hususunda büyük bir sorumluluk verildi. Nitekim Cemiyet de, toplamda 20'den fazla imdat heyeti oluşturarak mübadele işlerini düzenledi.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kocaeli ve civarındaki mübadiller için kurduğu İmdat Heyeti, aslında daha önce fakat lağvedilmiş olan Ayvalık İmdat Heyeti'ydi. 17 kişiden oluşan heyet İsmail Hikmet Bey'in başkanlığında olmak üzere, 1924 yılı Ocak ayının ilk günlerinde başladığı vazifesini Haziran sonlarına kadar devam ettirdi. Bu süre zarfında yaklaşık 2.500 kişi Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne müracaat etmiştir. İzmit Hilal-i Ahmer İmdat Heyeti mübadiller arasında sıkça görülen zatürre, çiçek, dizanteri, ishal, kızamık, tifo, yılancık, bronşit ve zatülcenpt (plörezi) vb. bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmiştir. Ayrıca İmdat Heyeti mübadillerin karaya çıkmalarına ve diğer bölgelere sevk edilmelerini organize etme, muhtaç olanlarına elbise, çadır, ekmek ve un dağıtma gibi faaliyetlerle birlikte mübadiller dışındaki ahalinin de sağlık ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Kızılay Arşivi belgeleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini anlatırken, satır aralarında diğer arşivlerde bulunmayan mübadele ile alakalı güzel bilgiler de sunmaktadır. Nitekim arşiv belgelerine göre İzmit'e Ocak-Haziran 1924 arasında yaklaşık 30.000 mübadil gelmiştir. Şöyle ki, Ocak ayında 4.582, Şubat ayında 3.742, Mart ayında 7.733, Nisan ayında 9.049, Mayıs ayında 2.180, Haziran ayında da 976 mübadil İzmit'e ulaşmıştır. Bunun yanı sıra mübadillerin Ankara, Kartal, Arslan, Sulh, Akdeniz, Antalya, Sürat, Karabiga, Sakarya, Teşvikiye ve Giresun gibi Türk vapurları ile Archipelagos adlı Yunan vapuruyla sevk edildikleri görülmektedir. İzmit'e gelen mübadiller başta İzmit ve çevresi olmak üzere Adapazarı, Geyve ve Karamürsel gibi Vilayet dâhilindeki mahallere Birleşik olan ayrılacak mahallere iskân edilmişlerdir. Örneğin, sadece Adapazarı'na yaklaşık 3.500 mübadil gönderilmiştir. Bunun dışında İzmit transit merkezi olarak da kullanılmıştır. Buraya gelen mübadiller Konya, Bilecik, Eskişehir, Alaşehir, Ereğli, Ilgın, Karaman, Niğde, Lefke, Osmaneli, Söğüt ve Vezirhan gibi yerlere de gönderilmişlerdir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Kocaeli örneğinde olduğu gibi, mübadelede bizzat rol oynamıştır. Zamanın kısıtlı imkânları nedeniyle bu durum zaman zaman zafiyete uğrasa da cemiyetin elinden geleni yaptığını belgeler ışığında söylemek mümkündür.

86 KA, 1353/ 148, 5 Temmuz 1340/1924.

87 KA, 88/ 314, 5 Temmuz 1340/1924.

88 KA, 1275/ 2; KA, 1275/ 8, 10 Teşrinisani 340/Kasım 1924; *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mart 1924, Sayı: 31, Cilt: 3, s. 228.

89 Şubat ayı zarfında İzmit İmdad-ı Sıhhî Heyeti'ne mübadillerden 54 hasta girmiş bunlardan 9 vefat etmiştir, durumları çok kötü olan 26 mübadile çamaşır, elbise ve ayakkabı verilmiştir (Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1924, Sayı: 31, Cilt: 3, s. 228).

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kızılay Arşivi (KA)

Basılmış Belgeler-Raporlar

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi: Balkanlar'da Yunan Mezalimi, C. I.,Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C. II, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921, yay.haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2007, s. 15-16.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013.

Süreli Yayınlar

TBMM II. Dönem Kanunlar Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Kitap ve Makaleler

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmerden Kızılay'a*, Kızılay Yayınları, Ankara, 2000.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati, *Mustafa Necati Sempozyumu (9-11 Mayıs 1991)*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara 1991, ss. 44-57.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Çapa, Mesut, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu (9-11 Mayıs 1991)*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara 1991, ss. 58-70.

Çapa, Mesut, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, ss. 29-56.

Çapa, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı" , *Atatürk Yolu*, Yıl:3, Cilt, 2, Sayı: 5, Mayıs 1990, ss. 49-84.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

Kızılay, Ankara 1995.

Ömer, Besim, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1330.

Unat, Ekrem Kadri, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

EKLER

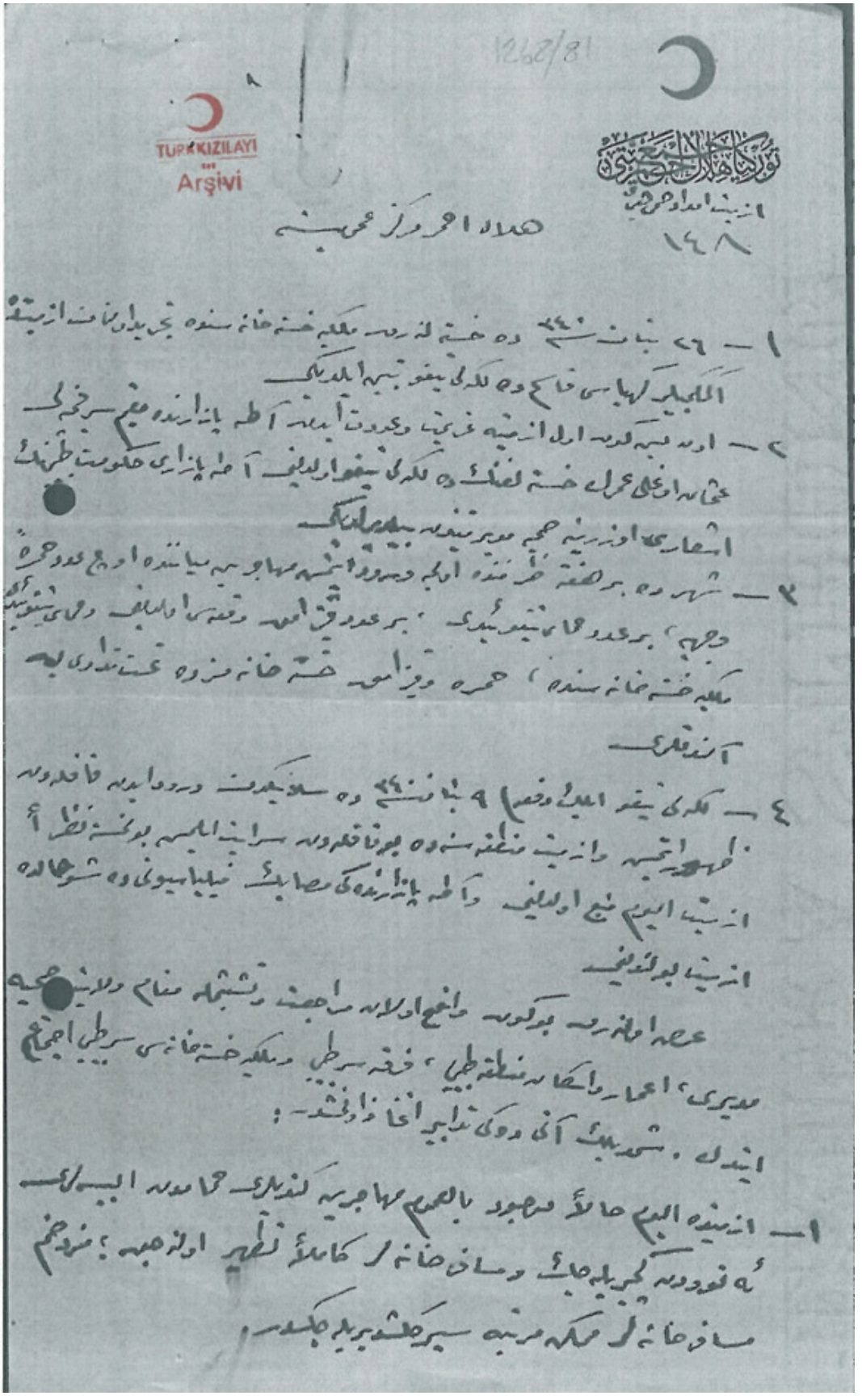

Ek 1) KA, 1268/ 81.

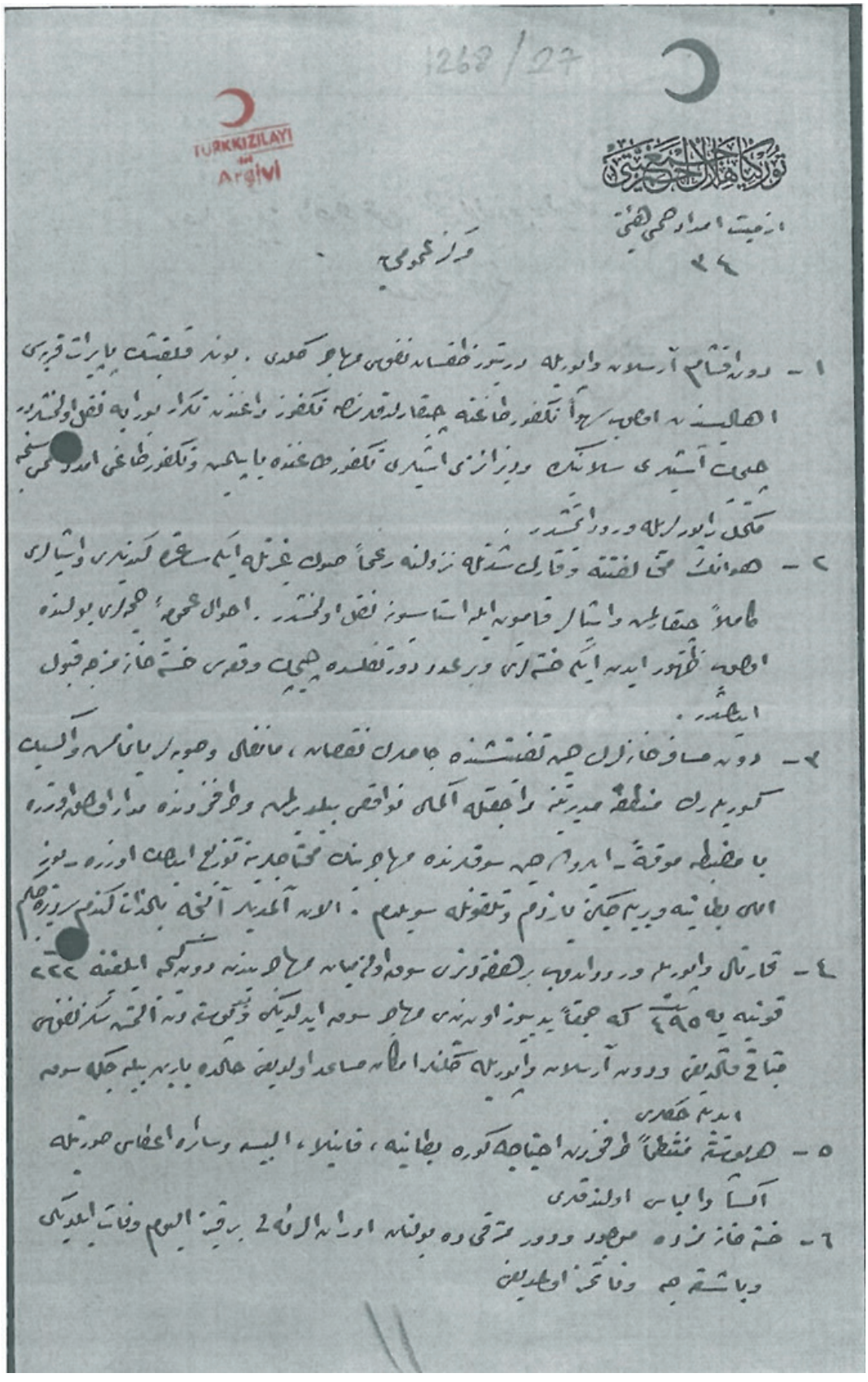

Ek 2) KA, 1268/ 27.

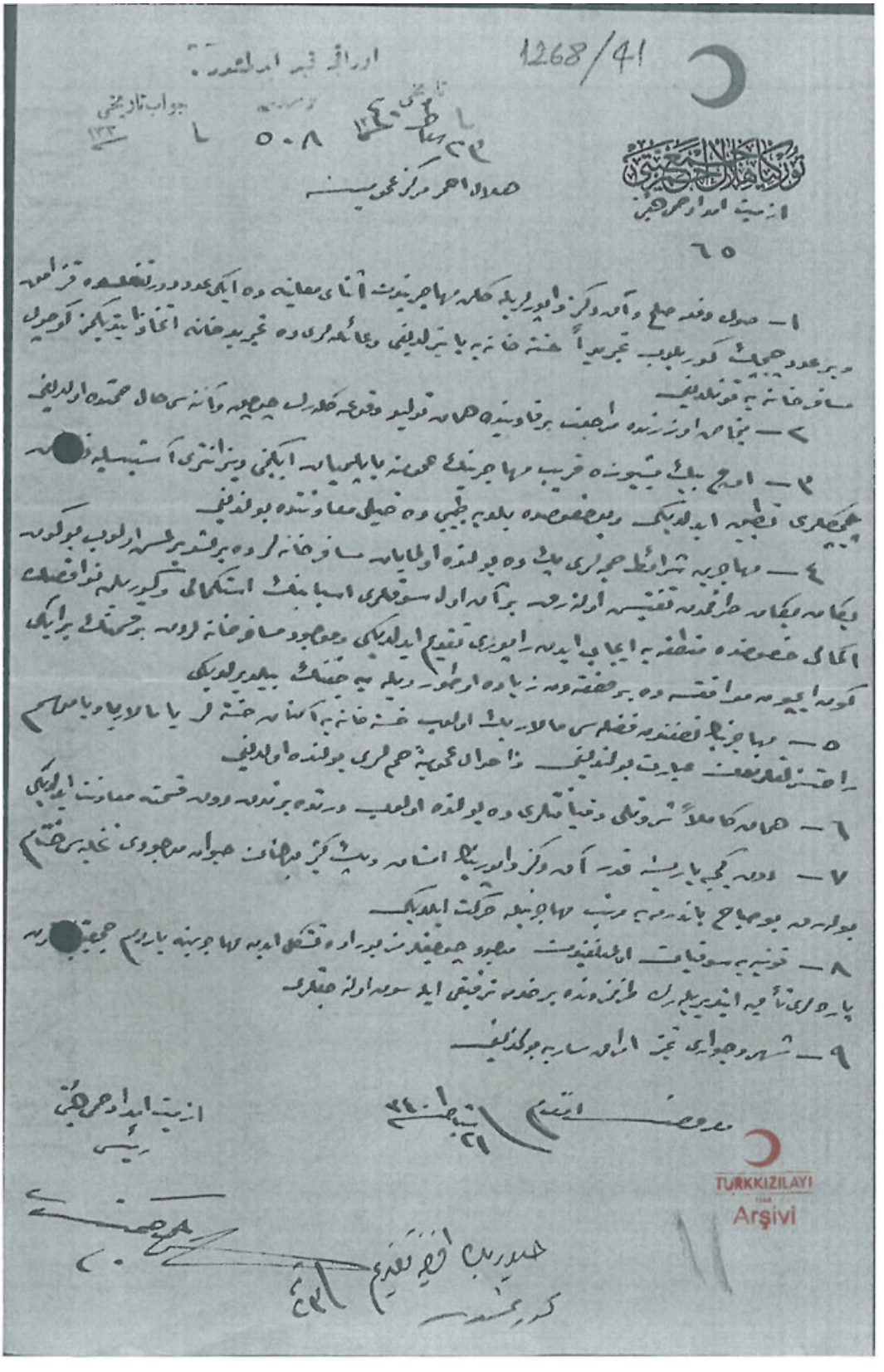

Ek 3) KA, 1268/ 4

ROMANYA'DAN KOCAELİ VİLAYETİNE GÖÇ VE İSKÂN (1935-1939)

Önder DUMAN*

Birey ve grupların siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel vs. gibi nedenlerle bulundukları yerden başka bir yere hareketliliğini ifade eden göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarih içinde bu olguyla en çok yüz yüze gelen milletlerin başında Türkler olsa gerektir. MÖ'lerde Orta Asya'dan başlayan Türklerin göç serüveni 17-18. yüzyıla kadar doğu-batı istikametinde seyretmiş, Avrupa'nın içlerine kadar uzanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin gücünü kaybetmeye başlaması ile beraber Türk göçü tam tersi istikamette, batı doğu yönünde gerçekleşmiştir. Doğu batı istikametindeki bu göçler bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel niteliğe dönüşmüş, Balkan coğrafyasından sayıları yüz binleri bulan Türk-Müslüman ahali Anadolu'yu merkez alan bir göç süreci içerisine girmişlerdir. İşte tüm Balkanlarda olduğu gibi Romanya'daki Türk Müslüman ahali de 93 Harbi sonrasında bu sürece dâhil olmuş, sadece 1877-1886 yılları arasında Kuzey Dobruca'dan 100.000 kadar ahali göç etmiştir[1]. Bu göçler 1910 yılına kadar sürmüştür[2]. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Romanya'dan Türk göçleri yine devam etmiş, 1923-1933 döneminde göçler genellikle küçük gruplar halinde gerçekleşmiş, 1934-1938 döneminde tekrar kitlesel nitelik kazanmıştır[3]. 1923-1933 yılları arasında, Cumhuriyetin ilk on yılında Romanya'dan gelen göçmen sayısı 33.852 iken, bu rakam 1934-1938 döneminde 80 bin civarında gerçekleşmiştir[4]. İşte mevcut bildiride bu ikinci kitlesel göç döneminde gelen ve Kocaeli Vilayetine[5] iskân edilen göçmenlerin göç ve iskân süreci ele alınmaya çalışılacaktır.

Göçlerin Sebepleri ve Süreç

Yukarıda da ifade edildiği üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçler 1923-33 ve 1934-1938 biçiminde iki ayrı dönemde incelemek mümkündür. Esasında gerek göçlerin niceliği ve gerekse de niteliği böyle bir ayrımı zorunlu kılmaktadır.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: onderduman@hotmail.com

1 Müstecip Ülküsal, "Romanya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 1083.

2 Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1966, s. 26.

3 Önder Duman, "Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, S: 45 (Bahar 2008), s. 28.

4 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Ankara, s. 13.

5 İzmit/Kocaeli bölgesi 1923 mübadele ve daha öncesinde Osmanlı döneminde Balkanlardan gelen göçmenler için tespit edilen başlıca iskân mıntıkalarından biri olmuştur. 93 Harbi sonrasında 12 bin civarında Dobruca, Bulgaristan ve Şarki Rumeli göçmeni İzmit Sancağına iskân edilmiş, Balkan Savaşlarının ardından yine Balkanlardan gelen 4.868 göçmen sancak dâhiline yerleştirilmiştir. 1923 Mübadele Antlaşması kapsamında ise Yunanistan'dan gelen 17 bin civarında mübadil Kocaeli Vilayetine iskân edilmiştir. Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994, s. 200.; Yıldırım Ağanoğlu, *Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s. 190.; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),* Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 113.

Şöyle ki, ilk dönem göçler nicelik itibariyle küçük gruplar halinde gerçekleşmiş, kitlesel hale dönüşmemiş ve gelen göçmenlerin çoğu da "serbest göçmen"[6] statüsünde kabul edilmişlerdir. İkinci dönem göçler ise hem nicelik itibariyle kitleseldir, hem de göçmenler "iskânlı göçmen"[7] statüsündedir.

1923-33 dönemindeki göçler Romanya Hükümeti'nin 1924 tarihli istimlâk kanununu uygulamaya sokması ve yine Romanya Hükümetinin Türklerin yoğun biçimde yaşadığı Dobruca bölgesine Ulahları yerleştirmeye başlaması sonucu meydana gelmiştir. Bu sayılan uygulamalarla beraber Dobruca'daki yaşam koşullarının kendileri için daha da zorlaşacağını anlayan Türkler ellerindeki menkul ve gayrimenkulleri satarak, pasaport temin etmeye ve Türkiye'den göç talebinde bulunmaya başlamışlardır. Türkiye bu on yıllık dönemde serbest göçmen statüsünün kabul edenlere izin vermiş ve bu koşulla gelen göçmenler de istedikleri yerlere yerleşmişlerdir[8]. Bu dönemde Türkiye'ye gelen 33.852 göçmenin çoğu serbest göçmen statüsünde olduğu için, devlet tarafından iskâna tabi tutulmamışlar ve dolayısıyla bunların nerelere yerleştiğini arşiv kayıtları üzerinden tespit etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde gelen göçmenler arasında İzmit/Kocaeli vilayeti dâhiline yerleşen olup olmadığı, var ise de nerelere ve ne miktarda yerleştiği hususu şu an için cevaplanmaya muhtaçtır.

Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçün 1934'ten itibaren kitlesel bir niceliğe dönüşmesi esasında var olan sorunların artık dayanılmaz hal almasından ileri gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere gerek 1924'ten itibaren uygulamaya konulan istimlâk kanun ve gerekse de Dobruca bölgesine yerleştirilemeye başlanan Ulahlar nedeniyle Türk-Müslüman ahali açısından durum 1930'ların başı itibariyle oldukça kritik bir devreye girmiştir. Türk ahali bir yandan istimlâk kanunu ile topraklarını yok pahasına devretmek zorunda kalmış, bir yandan da Ulahların baskıları neticesinde can ve mal güvenlikleri ciddi biçimde tehlikeye düşmüştür. Dolayısıyla Türk ahali için göçten başka çıkar yol kalmamıştır. Nitekim Türkiye'nin Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, 26 Mayıs 1932 tarihli raporunda Dobruca'daki Türklerin bu durumunu şu şekilde ifade ediyordu[9]: "… Vakit geçtikçe Türk halkının mukavemeti her suretle azalmaktadır. Bir gün gelecektir ki, muhaceret hareketi, önüne geçilmek imkânı olmayan bir sel halini alacaktır…"

Hamdullah Suphi Bey'in bu öngörüsü kısa bir süre içerisinde gerçekleşmiş, 1932 sonlarından itibaren Dobruca bölgesindeki Türk-Müslüman ahali[10] malını, mülkünü yok pahasına satarak, Türkiye'ye göç etmenin yolunu arama gayreti içerisine girmiştir. On binleri bulan bu göç talebi karşısında sevk, iaşe ve iskân nedeniyle oluşacak masrafları karşılayacak malî imkândan yoksun durumdaki Türkiye, 1933 yılı başında Bükreş elçiliğine bir talimat göndererek göçün kitlesel bir niceliğe dönüşmemesi hususunda gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir[11]. Hamdullah Suphi Bey buna göre gerekli tedbirleri almış olsa gerek, 1933 yılında kitlesel bir göç yaşanmamış, Romanya'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 3.273 olarak gerçekleşmiş ve bu göçmenlerin 7 hanede 24 nüfusu Kocaeli vilayetine yerleşmiştir[12].

6 Serbest Göçmen: Devletten yardım talep etmemek koşulu ile gelen ve dolayısıyla istediği yere yerleşme hakkına sahip muhacir statüsü.

7 İskânlı Göçmen: Devlet yardımıyla iskân edilen ve gösterilen iskân mıntıkasında belli bir süre oturma mecburiyetindeki muhacir statüsü.

8 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272.12/56.142.24; 272.12/56.143.95.

9 BCA, 030.10/116.809.3.

10 1930'da Dobruca'daki Türkler 179.891 nüfusla buradaki toplam mevcudun % 21,2'sini teşkil etmekteydiler. Etnik bakımdan % 44,2'yi Romenler, % 22,7'yi Bulgarlar oluşturmakta, dolayısıyla Türkler burada üçüncü kalabalık grubu teşkil etmekteydi. Yılmaz Altuğ, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", *Belleten*, LV/212 (Nisan 1991), s. 117.

11 Duman, "Romanya'dan Türk…, s. 30.

12 BCA, 030.10/81.531.8.

1934 yılına gelindiğinde elçiliğin aldığı tedbirler yetersiz kalmış olsa gerek, yok pahasına malını mülkünü satarak parasını cebine koyan Türk-Müslüman ahali Türkiye'ye gidebilmek için başta Köstence olmak üzere liman kentlerine yığılmaya başlamıştır. Göçmenler buralarda vapur kiralayarak, bir an önce kendilerini Türkiye'ye atmak üzere yarış içerisindeydiler[13]. Liman kentlerindeki bu yoğunluk Türklerin göç isteğinin yanı sıra aşırı kazanç hırsı içerisine giren vapurcuların köylere kadar giderek göçmen toplamalarından da kaynaklanıyordu[14].

Bir an önce Türkiye'ye varma gayreti içerisindeki Türkler fahiş fiyatlarla, pek de sıhhi olmayan koşullarda vapurlarla 1934 yılı ikinci yarısından itibaren kitle halinde Türkiye'ye gelmeye başladılar. Sadece Haziran-Ağustos döneminde 4.337 kişi bu koşullarda Türkiye'ye geldi[15]. 1934 yılı sonuna gelindiğinde bu rakam 16 bini buldu[16].

1935 yılı başına gelindiğinde işlemlerinin bitirilmesini bekleyen göçmen adedi 10 binin oldukça üzerine çıkmış ve dolayısıyla Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçlerin bir program dâhilinde yürütülmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu gerçekten hareketle Türkiye bu konuda Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey'i görevlendirmiş ve o da Şubat ayından itibaren gerekli temaslarda bulunmuştur. Hamdullah Suphi Bey Türk ahaliye köy köy müşterek pasaport verilmesi ve pasaport ücretlerinin cüz'i bir hale getirilmesi, vergi borçlarının affı, rıhtım ve iskelelerde ödenen yüksek hamaliye ücretlerinden Türklerin bağışık tutulması gibi isteklerde bulunmuş ve bunlar ilgili makamlarca prensip itibariyle kabul görmüştür. Söz konusu talepler Türkiye Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 10 Mayıs 1935 tarihli Bükreş ziyaretinde tekrar gündeme gelmiş, bu kararların uygulama safhasına geçirilmesi hususunda fikir birliğine varılmıştır[17].

Sorunları çözmeye yönelik bu çalışmalar devam ederken, Türkiye tarafında da göçmenleri taşıyacak vapur acenteleriyle hummalı biçimde görüşmeler yürütülmekteydi. Bu görüşmeler sonunda taşıma ücretleri bütçeden karşılanmak üzere Bursa, Nâzım, Nilüfer, Hisar, Adana ve Adnan vapur sahipleriyle anlaşıldı. Buna göre vapurlar eşyası ile birlikte her bir göçmeni Köstence'den İstanbul'a 290 leye (237 kuruşa) taşıyacaktı[18]. Bu koşullar dâhilinde adı geçen vapurlar 1935 yılının ilk aylarından itibaren belli bir program ve düzen içinde göçmen sevkiyatına başladılar. Eylül ayına gelindiğinde vapurcular, gerek navlun ücretlerinin artması ve gerekse de son zamanlarda leyin lira karşısında % 44 oranında değer kaybetmesini gerekçe göstererek taşıma bedellerinin arttırılmasını talep etmişler, yapılan görüşmelerde göçmenlerin nüfus başına 360 kuruş üzerinden taşınması hususunda anlaşılmıştır[19]. Bu koşullar altında 1935 yılında Romanya'dan Türkiye'ye 21.162 göçmen taşınmıştır[20].

1936 yılına gelindiğinde bir yandan göçler devam ederken, önceki yıl göç konusunda mutabık kalınan ancak yazılı hale getirilmeyen prensip kararların mukaveleye dönüştürülmesi hususunda Türkiye Romanya'dan talepte bulundu. Metin üzerinde çalışmalar yaklaşık 4 ay sürdükten sonra, 4 Eylül 1936'da taraflar arasında göç mukavelesi imzalandı. Antlaşmaya göre Dobruca'da oturan Tür-Müslüman ahali beş sene zarfında belli bir program dâhilinde Türkiye'ye taşınacak, göç her iki tarafın katılımıyla kurulacak bir komisyon tarafından yürütülecekti. Göçmenlerin kırsal bölgelerdeki gayrimenkulleri Romanya Hükümetine kalacak, bunların bedelleri hektar başına 4.000 ley üzerinden hesaplanacak ve borç olarak

13 *Akşam*, 7 Teşrini Sani 1934, s.1.
14 *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1935, s. 2.
15 *Cumhuriyet*, 13 Birinci Teşrin 1935, s. 1.
16 *İstatistik Yıllığı 1939-1940,* Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, c: II, Ankara, s. 90.
17 Duman, "Romanya'dan Türk…, s. 32.
18 *Akşam*, 10 Haziran 1935, s. 5.
19 Duman, "Romanya'dan Türk…, s. 33.
20 *İstatistik Yıllığı 1939-1940*…, s. 90.

kaydedilecekti. Oluşacak borç Roman Hükümetince % 25 kereste, % 25 canlı hayvan, % 10 petrol ve geri kalan % 50'si de muhtelif eşyalarla ödenecekti. Şehirde bulunan gayrimenkuller ise göçmenler tarafından satılacak ve bedeli Türkiye'ye nakdi olarak değil, kereste, petrol vs. olarak götürülebilecekti. Göçmenler yanlarında şahsi eşyaları, hayvanları, tarım alet ve edevatı ile beraber fert başına sadece 1.000 ley ile 2.000 ley değerinde döviz çıkarabilecekti[21].

Bu göç mukavelesi ile eşzamanlı olarak göçler de devam ediyordu. Mukavelenin imzasından önce mallarını satanlar yukarıda belirtilen koşullardan bağışık olarak Türkiye'ye gelirken, antlaşma tarihi itibariyle mallarını elden çıkaramayanlar söz konusu koşullar dâhilinde göç etmişlerdir. Her iki şekilde Romanya'dan Türkiye'ye gelen göçmen miktarı 1936'da 20.692 olarak gerçekleşmiştir[22]. Mukavelenin yapıldığı yılın ertesinden itibaren göçmen miktarında ciddi bir düşüş gözlenmiş, 1937'de 13.110 ve 1938'de 8.332 göçmen Romanya'dan Türkiye'ye gelmiştir[23]. 1939 yılından itibaren ise göçler kitlesel niceliğini kaybetmiştir. Nitekim 1939'da 3.375[24], 1940'da 3.021 göçmen Türkiye'ye gelmiş, ilerleyen yıllarda bu miktar yüzlü ve onlu rakamlara düşmüştür[25]. Dolayısıyla Romanya'dan Türk göçleri 1934-1938 döneminde kitlesel boyutta meydana gelmiş ve söz konusu dönemde 80.000 civarında kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

Göçmenlerin Kabulü ve İskân Birimlerinin Tespiti

Romanya'dan gelen göçmenler yukarıda da ifade edildiği üzere vapurlarla liman kentlerinden ve bilhassa Köstence'den alınmakta ve yerleştirilecekleri iskân mıntıkalarına göre Kavak, Tuzla, Urla ve Marmara Ereğlisi'ndeki kabul ve sevk merkezlerine getirilmekte ve burada azami bir hafta kalmaktaydılar. Göçmenler buralarda tesis edilen kamplarda sıhhi muayeneye tabi tutulmakta, eşyaları dezenfektasyondan geçirilmekte, tabiiyet ve gümrük muameleleri yapılmaktaydı. Kamplarda iaşe temini ve sıhhi işlemler Kızılay tarafından yerine getirilmekteydi. Gümrük, Sağlık ve Nüfus işlemleri tamamlanan göçmenlere "sevk kâğıtları" verilmekte ve iskân birimlerine sevk edilmekteydiler[26].

Daha önce de ifade edildiği üzere 1934-38 döneminde gelen göçmenler iskânlı statüde oldukları için tüm bu göç ve iskân masrafları devlet tarafından karşılanmış ve dolayısıyla devletin gösterdiği iskân bölgelerine yerleştirilmişlerdir. İskân bölgelerinin tespitinde 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu kıstas alınmıştır. Söz konusu kanun ise Dâhiliye Vekâletince daha önce yapılan "nüfus kesafeti" çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim vekâletçe yapılan söz konusu çalışmalara göre İstanbul ve Doğu Karadeniz nüfus yoğunluğu itibariyle yüksek olduğu için iskân planı dışında bırakılmış, buna karşılık nüfus yoğunluğu düşük olan Doğu Anadolu, Akdeniz, İç Anadolu ve Trakya başlıca iskân mıntıkaları olarak düşünülmüştür. Tespitlere göre nüfus yoğunluğu Doğu Anadolu'da 12-15, Akdeniz'de 18, İç Anadolu'da 22 ve Trakya'da 27,5 olarak belirlenmişti. Bu oran İstanbul'da 5.672, Doğu Karadeniz'de 68 idi. İşte bu tespitlerden hareketle Romanya'dan gelen göçmenlerin ilk etapta Doğu ve İç Anadolu ile Trakya bölgelerine yerleştirilmesi düşünüldü ve buna göre hareket edildi[27].

Bir İskân Birimi Olarak Kocaeli Vilayeti, Göçmenlerin Vilayete Gelişi ve İskân

1935 yılı itibariyle merkez İzmit, Adapazarı, Gebze, Geyve, Hendek, Kandıra, Karamürsel ve Karasu kazalarından oluşan Kocaeli vilayeti 335.292 nüfusa sahipti Nüfus

21 *Edirne Postası,* 12.2.1937, s. 2.; Duman, "Romanya'dan Türk…, s. 34-35.
22 *İstatistik Yıllığı 1939-1940*…, s. 90.
23 *İstatistik Yıllığı 1948*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, c: 16, Ankara, s. 156.
24 *İstatistik Yıllığı 1948*…, s. 156.
25 *İstatistik Yıllığı 1951*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, c: 19, Ankara, s. 129.
26 BCA, 030.10/116.811.6.;*Son* Posta, 21 Temmuz 1935, s. 2. *Son Posta*, 14 Birinci Kanun 1935, s. 3.; *Cumhuriyet*, 13 İkinci Teşrin 1937, s. 7.; *Ulus*, 29 Mayıs 1936, s. 1,2.; *Ulus*, 16.8.1937, s. 2.
27 Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları 81923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 43 (Bahar 2009), s. 477-479.

ile yüzölçümü mukayese edildiğinde kilometre kareye 40 kişi düşmekteydi[28]. Dolayısıyla Kocaeli vilayetinin nüfus yoğunluğu yukarıda belirtilen oranların hayli üstünde idi. Nitekim bunun bir sonucu olarak Romanya'dan kitlesel göçün ilk başladığı zamanlarda Kocaeli bir iskân mıntıkası olarak düşünülmedi. Ancak başlıca iskân mıntıkası olarak belirlenen Trakya'ya 1934-35 yıllarında hem Romanya, hem de Bulgaristan'dan gelen 65.000 dolayında göçmenin yerleştirilmesi, dolayısıyla Trakya Umumi Müfettişinin artık göçmen talep etmemesi ve 1935 yılı içinde Doğu Anadolu'ya gönderilen göçmenlerin önemli bir kısmının yerlerinin beğenmeyerek İç Anadolu'ya çekilmeleri sonucu[29] Hükümet artık buralara göçmen yerleştiremeyeceğini görmüş, Ege ve Marmara havzasını da iskân mıntıkası olarak değerlendirmeye karar vermiştir. Dolayısıyla bu kararın gereği olarak iskândan sorumlu Sağlık ve Yardım Bakanlığı Romanya'dan gelen göçmenlerden üç bin kadarının Kocaeli Vilayeti dahiline iskân edileceğini valiliğe bildirmiş, gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir[30]. Bu talep üzerine çalışmalara başlayan valilik bir program hazırlamıştır. Nitekim buna göre göçmenler Derince limanında vapurdan inecekler ve yanlarındaki eşya ve hayvanları ile birlikte hemen İzmit'e taşınacaktı. İzmit'te kısa bir süre geçici olarak konaklayacak göçmenler kışı geçirmek üzere yakın çevredeki köylere sevk edileceklerdi. Nihai aşamada göçmenler ilkbahardan itibaren valilikçe belirlenen esas iskân bölgelerine yerleştirilecekti[31].

1935 yılı Aralık ayı ortalarında Kocaeli Vilayetine yerleştirilecek ilk göçmen kafilesi Nâzım vapuru ile Derince limanına geldi. 1.750 Romanyalı Türk göçmeni taşıyan vapuru karşılayanlar arasında İlbay (Vali) Hamit Oskay, CHP İl Başkanı ve aynı zamanda Zonguldak Milletvekili olan Halil Türkmen ve Emniyet Müdürü Şerif Bey de yer alıyordu. Nâzım vapurunu aynı günün akşamı Cumhuriyet vapuru izledi. Bu vapurdan inen göçmen adedi ise 1.768 idi. Tümü çiftçi olan bu toplam 3.518 Romanyalı Türk göçmen beraberlerinde 748 koyun, 336 sığır ve öküz, bir miktar at ve 426 araba getirmişlerdi[32].

Derince limanına indirilen göçmenler valinin gözetiminde doğrudan İzmit'e sevk edilmişler ve göçmenler İzmit'te Şarbay (Belediye Başkanı) Kemal Öz ve Sağlık Müdürü Refet Dedeoğlu'nun nezaretinde geçici olarak hanlara, depolara ve misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. Kızılay tarafından kurulan aşevi vasıtasıyla iaşeleri temin edilen göçmenlerin sağlık sorunları ile ilgilenmek üzere Hükümet Doktoru Aziz Sunal ile Belediye Doktoru Nuri Necati Sarı Beyler görevlendirilmişti. Nitekim adı geçen doktorların muayeneleri sonucu durumu ağır olan 15 kişi hastaneye sevk edilmiştir. Misafirhanelerde göçmenlerin yanı sıra hayvanlarıyla da ilgilenilmiş, hayvanların baytarî muayeneleri yapılmıştır[33]. Gazetelere yansıyan haberlere nazaran İzmit halkı da misafirhanelerdeki göçmenlere yakın ilgi göstermiş, esnaf göçmenlere çay, kahve ve sigara ikram etmiş, kadınlar göçmen kadınlarının evlerine ziyafete götürmüşler, bir "kardeş sevgisi ve kardeş kaynaşması" yaşanmıştır[34].

Göçmenler misafirhanelerde bir hafta kadar kaldıktan, sıhhî ve baytarî ihtiyaçları giderildikten sonra yukarıda belirtilen planlama gereğince İzmit, Adapazarı, Kandıra, Gebze kazalarına ve bunlara bağlı köylere sevk edildiler. Geçici iskân mıntıkaları ve buralara sevk edilen göçmen adedi şu şekildeydi[35]:

28 *Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler Kocaeli Vilayeti 20 İlk Teşrin 1935*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul 1937, s. 5.
29 Duman, "Atatürk Döneminde Balkan…, s. 480.
30 *Türk Yolu,* 4 Birinci Kanun 1935, s. 1.
31 *Türk Yolu,* 11 Birinci Kanun 1935, s. 1.
32 *Türk Yolu,* 18 Birinci Kanun 1935, s. 1.;*Son Posta,* 18 Birinci Kanun 1935, s. 4.
33 *Türk Yolu,* 25 Birinci Kanun 1935, s. 1.
34 *Türk Yolu,* 18 Birinci Kanun 1935, s. 2.;*Son Posta*, 18 Birinci Kanun 1935, s. 4.
35 *Türk Yolu,* 8 İkinci Kanun 1936, s. 1.

İskân Yeri	Göçmen Adedi	İskân Yeri	Göçmen Adedi		
Kaza ve Nahiyesi	Köy/Mahalle		Kaza ve Nahiyesi	Köy/Mahalle	
İzmit	Merkez Mahalleler	160	Akmeşe Nahiyesi	Mecidiye	17
İzmit	Nebi Hoca Divanı	9	Akmeşe Nahiyesi	İnamiye	18
İzmit	Geredeli Divanı	82	Akmeşe Nahiyesi	Kızılcıklı	19
İzmit	Kaboğlu Divanı	9	Akmeşe Nahiyesi	Alandüzü	59
İzmit	Hasanpaşa Çiftliği	15	Akmeşe Nahiyesi	Ruçkan	42
İzmit	Kaynarca	18	Akmeşe Nahiyesi	Cedit Köyü	50
İzmit	Çubuklu bala	6	Akmeşe Nahiyesi	Hasancıklar	8
İzmit	Hakaniye	5	Akmeşe Nahiyesi	Resuller	62
İzmit	Gökçeviran	31	Akmeşe Nahiyesi	Karaabdülbaki	6
İzmit	Kullar	64	İhsaniye Nahiyesi	İhsaniye	109
İzmit	Tahtalı Divanı	117	İhsaniye Nahiyesi	Arpalı	22
İzmit	Ezcier (?)	18	İhsaniye Nahiyesi	Örcün	18
İzmit	Köse Köyü	12	İhsaniye Nahiyesi	Saraylı	17
İzmit	Tepe Köyü	7	İhsaniye Nahiyesi	Hamidiye	18
İzmit	Yarımca	60	Bahçecik Mahallesi	Merkez	113
İzmit	Şefkatiye	10	Bahçecik Mahallesi	Nüzhetiye	61
İzmit	Çınarlı	30	Adapazarı	Merkez	120
İzmit	Arızlı Divanı	24	Adapazarı	Poyrazlar	10
İzmit	Bayraktar	20	Adapazarı	Doğancılar	14
İzmit	Arslanbay	21	Adapazarı	Kömürlük	10
İzmit	Yuvacık	74	Adapazarı	Arifiye	26
İzmit	Döngel	24	Adapazarı	Turnadere	10
İzmit	Alikahya Çiftliği	15	Adapazarı	Rüstemler	10
İzmit	Sarıcalar	22	Adapazarı	Büyük Ilıcalar	11
İzmit	Kaymakçı	11	Gebze	Gebze Merkez	102
Sapanca Nahiyesi	Sapanca Merkez	163	Akçaova Nahiyesi	Akçaova Merkez	14
Sapanca Nahiyesi	Kırkpınar	22	Akçaova Nahiyesi	Aydın Divanı	15
Sapanca Nahiyesi	Yanık	25	Akçaova Nahiyesi	Sarışıh	13
Sapanca Nahiyesi	Kurtköyü	21	Akçaova Nahiyesi	Üğümce	12
Derbent Nahiyesi	Zeytinburnu	31	Akçaova Nahiyesi	Karadivan	16
Derbent Nahiyesi	Gedikli Çiftliği	21	Akçaova Nahiyesi	Bulduk	31
Derbent Nahiyesi	Yeni Eşme	28	Akçaova Nahiyesi	Çağırkan	12
Derbent Nahiyesi	Kul Mahmut	8	Akçaova Nahiyesi	Büğürgen	9
Derbent Nahiyesi	Eşme Ahmediye	32	Akçaova Nahiyesi	Şahinler	20
Derbent Nahiyesi	Uzuntarla	68	Akçaova Nahiyesi	Tekkeli	13
Derbent Nahiyesi	Eski Eşme	38	Akçaova Nahiyesi	Çiftlikdere	8
Derbent Nahiyesi	Acısu	25	Akçaova Nahiyesi	Hacışıh	15
Derbent Nahiyesi	Balaban	24	Kandıra	Salmanlı	40
Derbent Nahiyesi	Hikmetiye	31	Kandıra	Küçükhataplı	13
Derbent Nahiyesi	İbrikdere	7	Kandıra	Büyükhataplı	11
Derbent Nahiyesi	Ortaburun	1	Kandıra	Sarıgazi	17
Derbent Nahiyesi	Maşukiye	62	Kandıra	Hızırlar	10
Derbent Nahiyesi	Nusratiye	15	Kandıra	Alaflı	10
Derbent Nahiyesi	Avluburun	35	Kandıra	Sivaslı Bilatlı	33
Derbent Nahiyesi	Şirinsulhiye	29	Kandıra	Elmacık	12
Akmeşe Nahiyesi	Akmeşe Merkez	137	Kandıra	Seyitaliler	12
Akmeşe Nahiyesi	Süleymaniye	12	Kandıra	Kayınas	38
Akmeşe Nahiyesi	Hayırabat	12	Kandıra	İmamlar	13
Akmeşe Nahiyesi	Kurtdere Divanı	47	Kandıra	Hacılar	13
Akmeşe Nahiyesi	Pazarlı	8	Kandıra	Mülkşehsuvar	8
Akmeşe Nahiyesi	Anbarcı Divanı	56	Kandıra	Erikli	9

Göçmenler tespit edilen bu geçici iskân birimlerine gittikten sonra bazı göçmenler yerlerinin değiştirilmesini talep etmiş, nitekim bu kapsamda İhsaniye ve Bahçecik nahiyelerine gönderilen üç yüzden fazla göçmen kendi beğendikleri Karamürsel'e sevk edilmişlerdir[36].

Göçmenlerin bu geçici iskân birimlerindeki ilk günlerinde hem iaşe, hem de ibate konusundaki ihtiyaçlarının yerleştirildikleri köylerdeki yerli halk tarafından karşılandığı tespit edilmektedir[37]. İlerleyen günlerde göçmenler valilik aracılığıyla devletten yevmiye almaya başlamışlardır. 10 yaşından yukarı olanların yevmiyesi 13,60 kuruş, daha küçük olanlarınki ise 9,75 kuruştu. Bu meblağlar aylık olarak toptan peşin olarak verilmekteydi. Ayrıca göçmenler hayvanları için de yevmiye almaktaydı. Bir at veya kısrak için 19 kuruş, bir sığır ve inek için 9,75 kuruş, bir koyun için de 1,80 kuruş iaşe bedeli ödenmekteydi[38].

Bu şekilde göçmenlerin kışlık iaşeleri bir yandan bu şekilde nakit para yoluyla karşılanmaya çalışılırken, bir yandan da iaşe teminine yönelik olarak buğday tevzi edilmekteydi. Nitekim Şubat 1936'da göçmenlere dağıtılmak üzere ilk partide Kocaeli Vilayetine 400 ton buğday gönderilmiş[39] ve bu buğday altı aylık ihtiyacın karşılığı olmak üzere 13 yaşından küçüklere 60, 13 yaşından büyüklere de 120 kilo kıstas olmak üzere dağıtılmıştır[40].

Geçici iskân döneminde iaşeleri bu şekilde temin edilen göçmenler 1936 ilkbaharından itibaren vilayet bünyesinde daha önce belirlenen esas iskân mıntıkalarına gönderilmişlerdir. Bu arada 1936 yılı içinde 500 dolayında daha Romanyalı Türk göçmenin iskân edilmek üzere Kocaeli Vilayetine sevk edildiği tespit edilmektedir. Nitekim bu son gelen göçmenlerle Kocaeli'ne gönderilen göçmen toplamı 4.061'e yükselmiştir. Tüm bu göçmenlerin 1.783'ü İzmit, 560'ı Adapazarı, 493'ü Gebze ve 800'ü de Karamürsel kazalarına yerleştirilmiştir[41]. Tespit edebildiğimiz kadarıyla takip eden iki yılda, 1937 ve 1938'de göçmen gönderilmemiş, 1939 yılının sonlarına doğru miktarı tam olarak tespit edilememekle beraber içinde bir miktar Romanyalı Türk göçmenin bulunduğu 550 hane Balkan göçmeni Kocaeli Vilayetine iskân edilmiştir[42].

İskânlı statüde gelen tüm göçmenler gibi Kocaeli'ne gelen göçmenlerin de evleri ya bizzat devlet tarafından ihale ile müteahhitlere yaptırılmış, ya da usta ve malzeme tedarik edilerek ev yapımı için göçmenlere yardım edilmiştir[43]. Evler genellikle köyler için ahırı ve helâsı hariç olmak üzere üç odalıydı[44]. Devlet ayrıca göçmenlerin bir an önce üretici konuma geçmesi için gerektiğinde tohumluk, tarım alet ve edevatı vermekten geri durmamış, 1934 İskân Kanunu kapsamında göçmenleri üç yıl vergi ve iki yıl askerlikten muaf tutmuştur[45].

36 *Türk Yolu,* 29 İkinci Kanun 1936, s. 1.
37 *Türk Yolu*, 25 Birinci Kanun 1935, s. 1.
38 *Ulus*, 27 Şubat 1936, s. 2; *Türk Yolu*, 4 Mart 1936.
39 *Türk Yolu*, 18 Mart 1936, s. 1.
40 *Ulus*, 9 İlk Kanun 1936, s. 2.
41 *Türk Yolu*, 10 Birinci Teşrin 1939, s. 1; 13 Birinci Teşrin 1939, s. 1-3; 17 Birinci Teşrin 1939, s. 2.
42 *Ulus*, 17 Temmuz 1936, s. 2; *Türk Yolu*, 22 Temmuz 1937, s. 4.
43 *Ulus*, 3.3.1938, s. 2.
44 *Kızılay*, 7.12.1937, s. 4.
45 *T.C. Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S: 2773, s. 4006.

YENİÇAĞ SEYYAHLARININ GÖZÜNDEN KOCAELİ VE YÖRESİ

Güçlü TÜLÜVELİ*

Kocaeli yöresi tarih boyunca seyyahların önem verdiği coğrafi bölgelerden birisi olmuştur. İstanbul'un hinterlandı olan bu bölge İstanbul'dan Anadolu'ya geçen veya Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin seyahatlerinde kullandıkları bir geçiş bölgesidir. Biz bu çalışmada, Kocaeli bölgesini Osmanlı dönemindeki sınırları ile değil, daha geniş çapta bir coğrafi bölge olan Bitinya ile sınırlayacağız. Bir Roma eyaleti olan Bitinya antik dönemde daha geniş bir yöreyi kapsamaktaydı. On yedinci yüzyıl seyyahı İskoç William Lithgow bu bölgeyi Kadıköy yani Kalkedon'dan başlatıp Hellespont yani Çanakkale sınırında bitirmekteydi[1]. Çalışmamızda seyyahların zihni tasavvurlarının eserlerine yansıması temel tartışma noktası olacağından bu türdeki bir sınırlandırma sunumumuzun konusu ile yakından alakalıdır.

Seyyahlara nazaran bölgenin doğal coğrafi yapısı oldukça renklidir. On altıncı yüzyıl seyyahı Hans Dernschwam Gebze-İzmit güzergâhını tarlalarla bezenmiş iniş çıkışlı bir yol olarak tasvir etmekte ve bu bölgeyi Transilvanya'ya benzetmektedir[2]. Yine bir on altıncı yüzyıl seyyahı olan Busbecq, İzmit körfezindeki selvi ağaçlarının boyuna ve enine hayran kalmaktadır[3]. 1670'ler civarında bölgeye gelen Dr. John Covel, Aziz Anne adına adanmış ayazmalardan yani kutsal çeşme veya pınarlarda tedavi olanları anlatmaktadır, ülsere iyi geldiği iddia edilen bu ayazmalarda insanların on beş gün gibi kısa bir sürede iyileştiklerini belirtmektedir[4]. İzmit, on yedinci yüzyılda, küçük bahçeli evlerden oluşan ve tepelere doğru üzüm bağları ve Gayrimüslim mahallelerinin bulunduğu küçük güzel bir yerleşimdir. On yedinci yüzyıl seyyahı Dr. Richard Pococke'a göre uzak diyarlardan İstanbul'a taşınan mallar burada kervanlardan indirilip gemilere yüklenilir ve mallar bu yolla başkente varırdı[5]. Bölge ayrıca tuz ve kereste ticareti ile de meşhurdur. Yakınlarda bulunan Sapanca Gölü İstanbul'a giden yolların kesişme noktası olmasının yanında balık avı için de iyi bir bölgedir. On yedinci yüzyıl seyyahı Tavernier, burada iki adet han'ın bulunduğunu belirttikten sonra iki buçuk ayak, yaklaşık 75 cm, büyüklüğünde bir

* Yrd. Doç. Dr., ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: guclut@metu.edu.tr

1 William Lithgow, *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Peinefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the most famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica,* Glasgow, 1906, s. 116.

2 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 210.

3 *The life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, by Charles Thornton Forster and F. H. Blackburne Daniell, vol. 1, London: Kegan& Paul, 1881, s. 134.

4 *Early Voyages and Travels in the Levant*, ed. J. Theodore Bent, London: Hakluyt Society, 1893.

5 John Pinkerton, *A General Collection of the Best and the Most Interesting Voyages and Travels in all parts of the World,* 10th Vol., London: 1811, s. 697.

Turnabalığını burada satın aldığını belirtir[6]. Sakarya nehri üzerinden tahta bir köprü ile geçilen ve bol balık avlanan bir doğal yaratıdır. Bahsettiği tahta köprüyü aynen Evliya Çelebi seyahatnamesinde de görmekteyiz.

Bithinya'nın antik dönemlerdeki tarihi seyyahların yoğun derecede ilgi duydukları konulardan biri olmuştur. Roma ve öncesi dönemdeki tarihsel önemine binaen bölge Batı okumuşlarının dikkatini çekmektedir. Nitekim on altıncı yüzyıl seyyahı Richard Knolles, uzun uzadıya Dördüncü Haçlı Seferi'nde bölgenin önemini eserine kaydeder[7]. Bithinya kralı Nikomedes tarafından kurulan İzmit kenti, antik dönemde önemli yerleşim bölgelerinden biridir. On altıncı yüzyılın ortalarında İstanbul'un antik yaşamı üzerine bir eser kaleme alan Petrus Gyllius, Bithinya bölgesinin güzel kentlerinin İstanbul'da Maximus Sarayı kitabesinde nasıl yer bulduğunu bize göstermektedir. Bir Romalı asil ve konsül olan Cyrus'a atfedilen sarayın kitabesinde "Büyük Cyrus bu asil yapıyı yarattı, başından sonuna sınırını göremediğim, arkamda duran nihayetsiz manzaralar ve Kentim ve Bithinya'nın güzel kasabaları…"[8] İzmit'te bulunan antik yapılar seyyahlarca kayda alınmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Dr. Richard Pococke, detaylı bir biçimde gözlemlediği antik yapıları tarif etmiş ve hangi yapının hangi döneme denk gelebileceği konusunda fikir yürütmüştür. Busbecq ise kentin eski ihtişamından geriye pek bir şey kalmadığını ve sütun yığınlarından oluştuğunu belirtir. İç kale'nin ise daha iyi korunduğunu da gözlemlerine ekler.

Bölgede mezarı bulunduğu iddia edilen Anibal başka bir ilgi noktasını oluşturmaktadır. On altıncı yüzyılın Osmanlı nezdinde Avusturya elçisi Busbecq, Hannibal'ın mezarının Gebze civarında olduğunu eserine kaydeder[9]. Bu bilgi pek çok seyahatnamede yer almaktadır. Anibal'in Bithinya bölgesinde kral Prusias tarafından misafir edilip hayatının son yıllarını bu gölgede geçirmesi ve Olympus dağı yani Uludağ eteklerinde bir kentin kurulmasına önayak olması seyahatnamelerde kendini göstermektedir. Bu görkemli dağ, on dokuzuncu yüzyıl gezgini Edmondo de Amicis'in eserinde şairane bir biçimde kaydedilmektedir; "…Bithinya'nın koca dağları Asya ufkunu karlı zirveleriyle kapatır."[10] On dokuzuncu yüzyıl seyyahı Thomas Allom, isadan önce 220 yılında Tir ve Finike sanatı ve tekniğiyle Bursa kentinin meydana getirildiğini belirtir[11]. On yedinci yüzyıl Fransız seyyahı Grelot ise Romalı Titus Quintius'un olaylardaki rolünü ve İznik adının geldiği Olbia adlı periden bahseder.[12]

Çalışmamızda şimdiye kadar tasviri olarak bölgeden geçen seyyahların ifadelerini sıralamaya çalıştık. Bu tasvirler içerisinde bizim dikkatimizi çeken şu olmuştur: coğrafi olarak bölge tasviri yapıldıktan sonra seyyahların hemen hepsi bölgenin tarihinin Osmanlı öncesi dönemine odaklanmışlardır. Bahsedilen seyyahların hepsinin Osmanlı döneminde bu bölgeyi gezdiği düşünülürse bu saptama önem kazanmaktadır. Bölgenin antik tarihine ve topografyasına duyulan bu ilgi ve belki de özlem, genel olarak bir yazım biçimi olan seyahatnamenin doğası ile ilgilidir ve bu yazım türü üzerine yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlarla paraleldir.

6 Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, KitapYayınevi, 2006, s. 48.
7 Richard Knolles, *The Turkish history from the original of that nation, to the growth of the Ottoman empire*, vol. 1, London: 1687.
8 Petrus Gyllius, *The Antiquities of Constantinople with a description of its situation, the conveniencies of its port, its public buildings, the statuary, sculpture, architecture and other curiosities of that city,* trans. John Ball, London: 1729, s. 81.
9 *The life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, by Charles Thornton Forster and F.H. Blackburne Daniell, vol. 1, London: Kegan& Paul, 1881, s. 134.
10 Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara: TTK, 1993, s. 284.
11 Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London and Paris, 1838, cilt 1, s. 28.
12 Guillaume Grelot, *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris, 1680, s. 41.

Rhoads Murphey, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen seyyahlar üzerine yaptığı çalışmasında bu yazım türünün tarih çalışmalarında nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna eğilmiştir[13]. Murphey bu çalışmasında, seyyahları objektif gözlemciler olarak değerlendirmek yerine seyahatnamelerdeki ilgi duyulan konuların yani seyyahın kendisinin odak noktasının Avrupa zihniyetindeki değişimlere paralel gittiğinin altını çizmektedir. Bir başka araştırmacı, Mark Mazower, Selanik kenti üzerine yaptığı değerlendirmesinde seyyahların gözlemlerini antik bağlantılar yoluyla ifade ettiklerini belirtir. Mazower, bu tür çalışmaların değerinin tarihsel şahitliklerinden ziyade yazarın kültürel kodlarındaki değişikliklere delalet etmesi olduğunun altını çizmektedir[14]. Her iki araştırmacı da, seyahatnameleri objektif anlatımlar olarak değil yazanın bir aynası olarak şeklinde görmektedirler.

Yukarıda örneklerini verdiğim gibi, araştırmacıların altını çizdiği bu noktalar bizim incelediğimiz eserlerde ve bölge için de geçerlidir. Çalışmamı bölgenin en önemli şehri Bursa üzerine yapacağımız ikili bir okuma ile bitirmek istiyorum. Bursa şehrinin tasviri için on yedinci yüzyıldan iki seyyah seçtim, birincisi Fransız Jean Thevenot[15] ve ikincisi Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi[16]. Bu iki seyyahın Bursa kentini tasvir ederken kullandıkları sembol sistemleri ve anlatımlarını ve tasvirlerini kuvvetlendirmek için kullandıkları hikâyeler yukarıda bahsedilen çerçevede değerlendirilmelidir.

Evliya Çelebi Bursa kentinin adının nereden geldiğini açıklıyor:

"…Ancak Süleymanname Tarihinde ve Evveliyyat-ı Tuhfe Tarihi' nde yazar ki bir kere Hazret-i Süleyman şaşaa ve tantana ile Süleyman tahtı üzerinde havalanıp uçarken Bursa yakınlarında bulunan Ruhban Dağı'nın en yüksek tepesine inip dört tarafa bakınır. Konuşma sırasında Hazret-i Süleyman, veziri Asaf Berhaya'ya "Ne olaydı şu gönle huzur veren yerde büyük bir şehir olaydı" diye buyurduklarında hemen cinler, dev ve perilerden bazı yakın hizmetçileri "Ey Allah'ın Emini Bir kere Nuh Tufanı'ndan evvel bu yere bir Süleyman ile asker çekip geldiğimizde bu yüksek dağın eteklerinde büyük bir kale ve eski bir şehir var idi. O kaleyi cinler kavmi yaptı, derler. Almakta aciz kalıp fethedemeden dönüp gittik. İşte Tufan'da yere batıp adı sanı yok olmuş" deyince Hazret-i Süleyman hemen bütün insanlara ve cinlere, yabani hayvanlara ve kuşlara emredip derhal taş ve toprağını temizlerken kalenin burçları ve bedenleri belli olur, ancak temizlemekte çok zorluk çekerler." Hemen Hazret-i Süleyman rüzgâra emredince bir kere lodos rüzgârı Ad kavmine estiği gibi sert bir rüzgâr esip bütün taşı ve toprağı havaya savurup göz açıp kapayıncaya kadar kalenin duvarları, burçları ve bedenleri ortaya çıkar. Kara bir dev; "Ey Allah'ın Emini! Bu kalenin altındaki kayalarda bir tılsımlı define vardır. Onu bulsanız dünya halkına kıyamete kadar yeterli gelirdi" der. Bir dev de karşı çıkıp "Bulunmaz" der. Biri de "Eğer o define bulunursa, o define ile Allah'ın Emini bu şehri imar ede" der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhal devlere emredip o defineyi bulup şehri baştanbaşa onarıp ismini "Bulursa" korlar. Bursa, Bulursa'dan bozulmadır." diye bitirir Evliya Çelebi.

Thevenot kentteki türbeleri anlatırken şöyle bir küçük hikaye anlatıyor:

"Yöre ahalisi bu kale hakkında bir masal anlatıyor; burada onu da nakletmek isterim. Bir zamanlar bir imparatorun tepeden tırnağa cüzamla kaplanmış, bu yüzden de çok çirkin

13 Rhoads Murphey, "Bigots or Informed Observers? A Periodization of Pre-Colonial English and European Writing on the Middle East," *Journal of the American Oriental Society*, 110/2, 1990.

14 Mark Mazower, "Travellers and the Oriental City, c. 1840-1920", *Transactions of the Royal Historical Society,* 12, 2002, ss. 59-111.

15 Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, KitapYayınevi, 2014.

16 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zılli, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

bir kızı varmış, ama buna karşılık çok erdemli bir kızmış ve Tanrı'ya güveni büyükmüş; cüzamı yüzünden kendisini kimsenin istemediğini, babasının da onu evlendiremediği için çok üzüldüğünü görünce, bu belayı babasının başından defetmek amacıyla yoksul bir dilenci kadın kılığında dünyayı dolaşmaya çıkmasına izin verilmesini istemiş, bu seyahatte Tanrı'nın kendisine yardım edeceğine inanıyormuş; bir sürü dil döktükten sonra onu çok seven babasından izin koparmış; sonra yürüye yürüye biraz önce söz ettiğimiz sıcak su deresinin aktığı yere varmış; her gün mutlaka birkaç kez dua edermiş… cüzamı iyileşmiş… kendisine bu kadar iyi gelen bu diyarda yerleşmeye karar vermiş… Bursa kalesi olan bu kaleyi yaptırmış. Müslümanların (Sarrasin) akınlarından fazlasıyla rahatsız olunca babasından yardım istemiş, o da çok sağlam yapılı güçlü kuvvetli Roland komutasında yardım kuvveti göndermiş, birçok Müslüman'ı öldürmüşler".

Thevenot hikâyesine burada son verip gözlemlerine veya bir başka "hikaye"ye başlamaktadır: "Kentin hemen yakınında bir dağ var, bu dağın tepesinde bir Türk dervişin yaşadığı türbe bulunuyor… Derviş bana Roland'a ait olduğu söylenen yedi parmak enindeki kılıcı bana gösterdi… Bu kılıcın yanında Roland'ın gürzü duruyor, ucunda ise bakırdan kocaman bir aslan takılmış… Yine bu türbenin içinde, üzerlerine siyah kadife örtü serilmiş ve uçlarında birer sarık bulunan iki sanduka yer alıyor; bu sandukalarda Roland ile oğlunun naaşlarının bulunduğunu söylüyorlar; onların inancına göre her ikisi de Müslümanmış…"

Yukarıdaki örnekler bize seyahatnamelerin yazarlarının aynası olma özelliğini göstermektedir. Her iki yazar da anlatımlarını kuvvetlendirmek için kendi sembol dünyalarını yansıtan hikâyeler ile objektif gözlemlerini süslemişlerdir. Ayrıca olası okur kitlesinin de ilgi duyabileceği veya yakınlık kurabileceği temalar ve anlatılar da seçilmiştir. İncelediğimiz seyahatnamelerde daha evvel bahsettiğimiz antik çağ odaklanması işte bu tür kaygıların ürünüdür.

Bu çalışmamızda ilk başta Kocaeli yöresi ile ilgili seyahatnamelerden örnekler toparlayarak bu yazım türünün bu bölge üzerine yaptığı gözlemleri kısaca özetlemeye çalıştık. İkinci olarak bir yazım türü olan seyahatnamelerin içsel olarak subjektif doğasına dikkat çeken araştırmacılara yer verdik ve sunduğumuz örneklerin de paralel sonuçlar gösterdiğini belirttik. Son olarak Bursa kenti üzerine zamandaş iki seyahatname örneği sunarak Modernizmin tuzağına düşmeden anlatıda kullanılan imgelem ile anlatıcının simgesel dünyası arasındaki bağlantının altını çizmeye çalıştık. Bilindiği üzere, "Modernizm", bir yönüyle, kültürler arasındaki farklılıkları hiyerarşik bir biçimde ortaya koyan bir sosyal bilimler teorisidir ve kanaatime göre kültürel görelilik (cultural relativism) bu yazım biçiminin değerlendirilmesinde daha açıklayıcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

Allom, Thomas, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London and Paris, 1838.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.

Early Voyages and Travels in the Levant, ed. J. Theodore Bent, London: Hakluyt Society, 1893.

Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara: TTK, 1993.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zılli, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Grelot, Guillaume, *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris, 1680.

Gyllius, Petrus, *The Antiquities of Constantinople with a description of its situation, the conveniencies of its port, its publick buildings, the statuary, sculpture, architecture and other curiosities of that city*, trans. John Ball, London: 1729.

Knolles, Richard, *The Turkish history from the original of that nation, to the growth of the Ottoman empire*, London: 1687.

Lithgow, William, *The Totally Discourse of the Rare Adventures and Peinefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the most famous King domes in Europe, Asia and Affrica*, Glasgow, 1906.

Mazower, Mark, "Travellers and the Oriental City, c. 1840-1920," *Transactions of the Royal Historical Society*, 12, 2002.

Murphey, Rhoads, "Bigots or Informed Observers? A Periodization of Pre-Colonial English and European Writing on the Middle East," *Journal of the American Oriental Society*, 110/2, 1990, ss. 291-303.

Pinkerton, John, *A General Collection of the Best and the Most Interesting Voyages and Travels in all parts of the World*, 10th Vol., London: 1811.

Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, KitapYayınevi, 2006

The life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, by Charles Thornton Forster and F. H. Blackburne Daniell, 2 vols., London: Kegan&Paul, 1881.

Thevenot, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi*, KitapYayınevi, 2014.

XVIII. YÜZYILIN SONLARINDA BİR OSMANLI SEYYAHININ KOCAELİ VE YÖRESİ İLE İLGİLİ TESPİT VE GÖZLEMLERİ

Feridun M. EMECEN*
İlhan ŞAHİN**

Seyahatname ve tarihî coğrafya türünden eserlerin, şehir, kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerinin fizikî görünümleri ve demografik yapısı yanında toplumların kültür ve sosyal tarihleri bakımından da önemli bilgiler ihtiva ettiği bir gerçektir. Böyle olmakla beraber Osmanlılarla ilgili söz konusu türden eserlerin çok fazla olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu konuda Osmanlıların klâsik dönemiyle ilgili önemli bir eser, Âşık Mehmed'in Menazırü'l-avâlim'idir[1]. 1556-57 yılı civarında Trabzon'da doğan Âşık Mehmed, klasik İslam coğrafyacılığının temel eserini (Ebulfida) esas almış, başka kaynaklardaki bilgileri ve bu arada kendi gözlemlerini de ekleyerek arz, yedi iklim, denizler, adalar, göller, nehirler, şehirler vb. hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu yüzyıldan sonra kaleme alınan dikkate değer bir eser ise şüphesiz Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir[2]. Alışılmış seyahatnâme türünün farklı bir örneği olarak mütalaa edilebilecek olan on ciltlik ünlü bu eser, sadece bir seyyahın gezip gördüğü yerlerin tavsifini değil pek çok değişik konuyu da içine alması bakımından benzersiz bir özellik taşır. Örneklerine çok az rastlanan Osmanlı seyahatnâme edebiyatı içinde Evliya Çelebi'nin söz konusu eserinden başka diğer örnekler XIX. yüzyılda kendisini gösterir. Ancak bu yüzyılda Batı modelleri çerçevesinde bir edebi türe dönüşmeden önce klasik anlamda eski tarzı devam ettiren eserler de yok değildir. Bunlardan biri, bugüne kadar pek fazla dikkati çekmeyen XVIII. yüzyılın sonlarında Mehmed Haşim'e ait Seyahatname'dir.

Mehmed Haşim hakkındaki bilgilerimiz maalesef çok fazla değildir. Bir Osmanlı kadısı olduğu anlaşılan Mehmed Haşim hakkında ilk bilgiler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kafkasya ile daha yakinen ilgilenmek ihtiyacını duyan Osmanlı merkezî idaresinin bölgeye muhafız olarak gönderdiği Ferah Ali Paşa'nın yanında kâtip olarak görev yapmasıyla ilgilidir. Mehmed Haşim'in bu görevi esnasında özellikle Ferah Ali Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetleri ve icraatı ile başta Nogaylar olmak üzere oradaki kabilelerin durumunu ve yerleşimini de içine alan başka bir eser daha yazdığı dikkati çekmektedir. Fî Ahvâl-i Anapa ve Çerkes adıyla bilinen ve yazma halinde bulunan bu eser, o dönem için Cevdet Paşa'nın da yegâne kaynakları arasında yer almakta ve XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Kafkasya'daki siyasî, askerî ve sosyal gelişmeler bakımından önemli bir

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: feridunemecen@yahoo.com
** Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ilsahin40@gmail.com

1 Bu eser, tahlil ve metin dâhil üç cilt haline yayımlanmıştır *(Menâzırü'l-avâlim*, tahlil-metin, Hazırlayan Mahmut Ak, I-III, Ankara 2007).

2 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* metninin ilmî neşri, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından bazen ikili, bazen üçlü imzalar halinde hazırlanmış ve Yapı Kredi Yayınları arasında 10 cilt halinde çıkmıştır.

kaynak hüviyetini taşımaktadır[3].

Mehmed Haşim'in Seyahatnamesi'ne gelince, bu seyahatnamenin bugün için iki yazma nüshası mevcuttur. Mehmed Haşim'in kaleminden çıktığı anlaşılan bu yazmalardan birinin müsvedde[4], diğerinin ise temize çekilmiş nüsha olduğu anlaşılıyor[5]. 104 varak olan müsvedde nüshada geniş bir şekilde derkenarların kullanılması ve bazen bu derkenarların asıl metinde nereye gireceğine dair işaretlerin konulmaması, metnin tesisinde zaman zaman bir karışıklığın doğmasına sebep oluyor. Ancak 142 varak olan temize çekilmiş nüshada, az da olsa bazı sayfalarda derkenarlar olmasına rağmen, böyle bir durumun olmadığı dikkati çekiyor. Her iki nüsha tertip, düzen, dil ve ifade bakımından karşılaştırıldığında, genelde her iki nüshanın da aynı tertip ve düzen içinde yazıldığı, ancak dil ve ifade bakımından Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin nüshalarda bazen birbirinin yerine kullanıldığı ve bu durumun eserin temize çekilirken tamamen yazarın tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Her iki nüsha arasında dikkati çeken bir diğer önemli husus, eserin müsveddeden temize çekilirken, bazı ifadelerdeki kelime veya sözlerin çıkarılması veya müsveddeye göre yer yer biraz daha kısaltılması veya uzatılmasıdır. Bunun da tamamen yazarın kendi tercihinden kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Mehmed Haşim, çok kısa bir giriş yazısıyla seyahatnamesine başlar ve burada öncelikle ilk ifadesinde, Allahın kendisini yakın dostlarının kötülüğünden ve şeytanca vesveselerden, kuruntulardan korumasını diler. Bu satırlar arasında Haşim'in özellikle yakın dostlarından kötülük gördüğünün bir sırrı, gizemi olup olmadığını bilemiyoruz. Sonra ârifler, önemli hizmetlerde bulunan kimseler ve bilime hizmet edenler hakkında bilgiler için tarih bilimi, geometri ve yeryüzü hakkında vukuf sahibi olmak gerektiği ve bu bakımdan gözlemlenen ve seyredilerek müşahede edilen beldelerin durumunu, hal, hareket ve işlerini, törelerini ve âyinlerini yazmanın faydadan hâlî olmayacağını ve bu bakımdan böyle bir eseri kaleme aldığını ve belirtilen bu hususlar çerçevesinde de eserine 'Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân' adını verdiğini belirtir. Buna ilaveten ise eserini tesvîd yani müsvedde olarak 1213 (1798) tarihinde kaleme aldığı ve bunun için de 'güftem be-nigerân' ifadesiyle bir tarih düşürdüğü görülür[6]. Aynı tarihin eserin sonunda da olduğu dikkati çeker. Ancak bu tarihin eserin kaleme alınan tarih olması, seyahatinin veya görevlerinin bu tarihten önce muhtemelen 1780'li yıllarda yapılmış olabileceğini hatıra getiriyor.

Seyahatnamelerin genellikle seyahat eden ve seyahatnamesini yazan kimselerin tespitlerine, gözlemlerine ve müşahedelerine dayandığı bir gerçektir. Bu bakımdan bir seyyahın tarih, dil ve coğrafya bilgisi yanında iyi donanımlı bir toplumbilimci olması elzemdir. Nasıl ki bir tarihî olayla ilgili aynı türden belgeler, birkaç tarihçiye birden verildiğinde, iyi donanımlı bir tarihçinin yorumu, diğerlerinden daha farklı ve daha kabul edilebilir bir özellik gösterirse, iyi donanımlı bir seyyahın da gözlemleri, müşahedeleri ve yorumları diğerlerinden daha farklı ve daha dikkate değer bir özellik gösterecektir. Bu anlamda bakıldığında Mehmed Haşim'in seyahatnamesinde verdiği bilgilerin, daha ziyade kendi tespit, gözlem ve müşahedelerine dayandığı dikkati çeker. Ancak O, kendinden önceki coğrafyaya dair bir eser yazmış olan Kâtip Çelebi'den haberdardır[7] ve çok kısa da

3 Mehmed Hâşim'in hayatı ve eserleri ile ilgili ilk kısa bilgilerin Burusalı Mehmed Tâhir tarafından verildiği *(Osmanlı Müellifleri,* III, İstanbul 1342, s. 162-163); en son olarak ise özellikle onun Kafkasya'daki görevi ve bölge ile ilgili yazdığı eserin Jan Schmidt tarafından araştırmaya konu olduğu dikkati çekiyor. Bu hususta bk. Jan Schmidt, "Mehmed Hâşim Efendi's Memorandum (Mecmu'a) on Circassia of 1213 (1798-9); Contents, Style, Textual, History and a Hitherto Unknown Autograph Kept in the Library of Leiden University", *Osmanlı Araştırmaları,* XXVI (2005), 413-479.

4 Fatih Millet Kütüphanesi (İstanbul), Ali Emiri, Coğrafya 3; Sınıflama / Yer 910.

5 Bu nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1564'de Mehmed Hâşim'in Kafkasya ile ilgili *Fî Ahvâl-i Anapa ve Çerkes* adlı eserinin de bulunduğu bir mecmuada yer alır.

6 F. E. Karatay ise eserin hicrî 1214'te tamamlandığını belirtir. J. Schmidt'in de işaret ettiği gibi (bk. *Aynı makale*, s. 419, not 24) Karatay'ın verdiği bu tarih yanlış okumadan kaynaklanıyor.

7 Mehmed Hâşim'in Kâtip Çelebi'den haberdar olduğu, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri'deki müsvedde nüshadaki *"... Alacahan ile bâlâsında olan Delüklütaş'a varınca câddenin sağ tarafında rûy-ı arzda olan hacerin mecmû'u*

olsa Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilerle, kendi tespitlerini mukayese eder.

Mehmed Haşim, Seyahatnâmesi'ne Bahr-i Sefîd yani Akdeniz'deki adalardan başlar. Bu bağlamda önce cezîrelerin ekberi yani büyüğü olarak nitelediği Girit başta olmak üzere Kıbrıs'a kadar olan 40'a yakın büyüklü küçüklü ada ve yerleşim yerleri hakkındaki gözlem ve tespitlerini aktarır. Akdeniz adalarından sonra Berriyyetü'ş-Şam olarak adlandırdığı eyalete geçer ve eyaletteki yerleşim yerleri ve çevresi hakkındaki gözlem ve tespitlerini verir. Bunu takiben Ayıntab/Antep üzerinden Anadolu'ya giren Haşim, birçok şehir ve kasabanın başta fizikî özellikleri ve görünümleri olmak üzere halk arasında yerleşmiş bazı örf, âdet ve gelenekleri, ziyaret yerleri, yetiştirilen ürünlerle ilgili gözlem ve tespitleri renkli bir üslupla anlatır. Bu yerlerden sonra Marmara bölgesinde önemli bir yerleşim merkezi olan İznik'ten bahseder. İznik, çini imalatında mühim bir yere sahip olmasına rağmen Haşim İznik'in bu özelliğinden bahsetmez. Ancak, İznik'in adını Çin-i İznik olarak verir. Bu durum Haşim'in İznik'in bu özelliğini bildiğini gösterir. Haşim İznik'in kalesi, hanımları, havası, camileri, bahçeleri ile ilgili özellikleri ve halk arasında oluşan bazı menkıbe ve hikâyeleri verdikten sonra bugün Karamürsel ilçesine bağlı olan Kızderbent köyüne geçer.

Haşim, İznik'ten Kızderbent'e gelirken göl kenarının zeytin ağaçlarıyla dolu olduğuna ve bu manzaranın bir tarafının Gemlik üzerinden Pazar köyüne kadar ulaştığına dikkati çeker. Bir geçit yeri özelliğinde olduğu için Haşim tarafından "zâtında derbenddir" ve önemli bir yol güzergâhında bulunduğu için "Derbend-i mezkûr şâhrâh olup" ifadeleriyle tavsif edilen bu derbendin adı hem "Kızderbendi" hem de "Kızlarderbendi" olarak verilir. Bu arada derbend halkının Rumeli'den gelenlerce teşkil edildiğini belirten Haşim, derbendin "kız" adını alışıyla ilgili uzun bir hikâyeyi anlatmaktan da geri kalmaz. Bu bağlamda hikâyenin sonunda derbent halkının bazısının bağ ve bahçe işleriyle uğraştığını ve bazısının bağ ve bahçe bekçiliği yapması dolayısıyla geceleri nöbet ile evlerine gidip istirahat ettiklerini ve köyde kızlardan başka kimse kalmadığından derbendin adının "Kızderbendi" olarak meşhur olduğunu renkli bir üslupla anlatır.

Kızderbendi'den sonra Gerede, Hendek, Düzce ve Adapazarı hakkında çok kısa bir bigi veren Haşim, Adapazarı'nın Anadolu'daki Kıbtî taifesinden tahsil edilen cizyenin merkezi durumunda olduğunu, söz konusu taifenin Hendek ve Düzce tarafına kadar yayıldığını, bazılarının yol kesme ticareti ile iştigal ettiğini, bazılarının da Müslüman kızlarla evlendiğini ve damat olarak artık Müslümanların içine karıştıklarını ifade eder.

Bunu takiben Karamürsel ve Kocaderesi için bir serlevha açan Haşim, İznik körfezi sahilinde yer aldığına işaret ettiği Karamürsel'in dağlarında fındık, kestane, alıç ve koca yemişi ağaçları olduğunu, bu dağlarda olan bağ ve bahçelerde pek çok türden sebze, kiraz, vişne, elma, armut ve zeytin gibi ürünlerin yetiştiğini belirtir. Bu arada Kocaderesi ayanı ile ilgili bir olayı da anlatmaktan geri durmaz. 1193 (1777) senesinde Kocaderesi ayanı, İstanbul'dan Kocaderesi'ne bazı kimseleri misafir olarak davet eder. Bunlar ayanın muhtemelen İstanbul'dan yakın dostları, tanıdığı veya iş yaptığı kimseler olabilir. Bunun için ayan, misafirlerini İstanbul'dan almak üzere kayık ve adamlarını gönderir. Misafirlere dört başı mamur bir ziyafet verir. Ziyafet sonunda misafirler İstanbul'a dönmek için kayığa binmek üzere iskeleye gelirler. İskelede İstanbul'a yollanacak olan vişne ve kirazları görürler. Akça ile bedelini ödeyerek biraz vişne ve kiraz almak isterler. Ancak vişne ve kirazın sahipleri, malların düzenini bozmamak ve eksik bırakmamak için para ile vişne ve kirazı satmak istemezler ve İstanbul'da Yemiş İskelesi'nde ortaklarımız var, tezkire verelim, talep üzerine orada hediye eylesinler derler. Amaçları gönderecekleri meyvelerin

mıknatıs taşıdır. Kâtip Çelebi, seng-i mıknatısın a'lâsı siyâh olanları cez eder deyü basma kitâbında tahrîr ve a'lâsı Ma'nisa'dadır demiş. Ma'nisa'ya vardım ve tahrîr eyledim, bulamadım" (Coğrafya 3; Sınıflama / Yer 910, s. 103-104) ibaresinden anlaşılmasına rağmen aynı ifadelerin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki temize çekilmiş nüshada biraz değiştirilerek verildiği (70a-b) ve Kâtip Çelebi'nin adının zikredilmediği görülür.

tam olarak ortaklarına intikal etmesidir. Bu bilgi iki bakımdan çok önemlidir. Bunlardan biri, ayanların o dönemlerde İstanbul ile olan ilişkilerini, dolaylı da olsa gözler önüne serer. İkincisi, çok basit bir olay gibi görünse de gönderilen sebze ve meyvelerin İstanbul halkı için gönderildiğinin altının çizilmesi ve satışın yapıldığı İstanbul'dan hediye veya satın alma yoluyla ancak verilebileceğinin belirtilmesidir.

Kocadere'den sonra Haşim'in kısaca bilgi verdiği yer Hersek'tir. Bugün Körfez'de inşa edilen köprünün bir ayağı olan Hersek, Haşim'in ifadesine göre Dilbaşı adıyla da bilinir. Haşim, Kızderbend'inden gelirken deniz içine inşa olunan köprü üzerinden bir buçuk saat yürüyerek Hersek'e ulaşıldığını belirtir ve bu arada Hersek ile ilgili halk arasında yaygın olarak söylenen bir hikâyeyi de anlatır. Hikâyeye göre eskiden fakir bir derviş, kayık ile Hersek'ten öte yakaya yani Gebze tarafına kayıkçılara akça vermeden geçmek ister. Ancak kayıkçılar, "pirim azizim, akçasız kayığa binilmez, dua lazım değildir" derler. Bu arada kayıkçılar, dervişin eteğine kum doldurup buraya kadar geldiğini ve eğer derviş bu kumu denize serper, set çeker ve deniz yolunu kapatırsa, bizim halimiz nice olur, kayık ticaretini nasıl yaparız diye kara kara düşünürler ve çare olarak dervişi alıp kayık ile karşı yakaya geçirirler. Bu bağlamda Haşim, halk arasında derviş için, "dil gibi deryaya çıkmışdır" diye söylendiğini belirtir.

Haşim, Dil kasabası hakkında bilgi verirken burada han, hamam, medrese, cami ve dükkân gibi dinî ve sosyal tesislerin olduğunu, Hicaz'dan ve İstanbul'dan gelen canların, ervahların burada misafir olarak kaldıklarını ifade eder. Ayrıca derviş, kumu az miktarda saçtığından toprağın deryadan bir buçuk zira daha yüksek olduğunu, çukura ve akarsuya muhtaç olunduğunu, bu bakımdan zikr olunan köprüden başka bir diğer köprü daha inşa edildiğini ve bu köprünün üzerinden hayat suyunun akıtıldığını, bunun acı su üstünde tatlu su hangi yerdedir diye darb-ı mesel (atasözü) halinde halk arasında söylendiğini kaydeder.

Haşim'in bundan sonra renkli bir üslupla bilgi verdiği yer Sapanca'dır. Haşim, Sabancı olarak adını verdiği Sapanca'yı, İznik kasabasına yakın bir kasabacıktır, meşhur olan gölün kenarındadır, ahalisi gayet fukaradır, ürünleri meyve, yoğurt ve nân-ı aziz yani ekmektir diye tavsif eder. Devamında ise halkın geçimlerini sağlamak için bu ürünleri gelip geçen yolculara sattığını ve bunlardan elde edilen gelirin sedd-i ramak yani öldürmeyecek kadar hayatlarını devam ettiren bir gelir olduğunu ifade eder. Ayrıca Haşim, Sapanca'nın İstanbul'dan Anadolu'ya giden ana yol üzerinde yer aldığına dikkati çeker ve İstanbul'dan gelerek Anadolu'nun orta ve sol kolu olarak bilinen ana yollara doğru gelip giden kimselerin, Sapanca'dan geçerlerken mutlaka Sapanca gölünün suyuna bastıklarını ve hatta suların çok olduğu zamanlarda daha yukarıdaki yoldan gittiklerini belirtir. Buna ilaveten gölün arzen (enine) 20-25 zirâ (70-90 cm); tûlen yani boyuna üç dört saat olduğunu ve bu haliyle gölü, İznik gölünden çok küçük olması dolayısıyla İznik gölünün nebîresi yani torunu şeklinde tavsif eder. Sapanca gölünün yüzölçümünün 47 km2 (doğu-batı uzunluğu 17 km, kuzey-güney genişliği 5 km), İznik gölünün yüzölçümünün 298 km2 (uzunluk 32 km, genişlik 11 km) olması, diğer ifade ile İznik gölünün Sapanca'dan beş misli büyük bir alanı kaplaması, bu mukayesenin anlamı bakımından ilginçtir. Buna ilaveten Haşim, Sakarya nehri ile ilgili olarak İstanbul'da Lanka Yenikapusu haricinde deryaya sandukalar bırakılmasına, mamur ve âbâdan edilmesine benzer bir şekilde, Sakarya nehrinin önüne bir set çekilerek Sapanca gölüne akıtılmasından ve nehrin İzmit tarafından akması için daha önceden keşifler yapılmasından ve bu bağlamda Bolu dağlarında odun getirilmesi için irade buyurulduğundan haberdardır.

Haşim, Sapanca'yı takiben İzmit şehri hakkında bilgi verir. Burada şehrin adını, Osmanlı kaynaklarında yer aldığı üzere İznikmid olarak kaydeder. Şehrin fizikî konumunu, İstanbul'da Tophane'nin üst tarafında yer alan Cihangir semtine benzetir ve bu bağlamda

şehri, batıya doğru taşlık (sengistan) bir alan üzerinde kurulmuş bir "şehr-i muazzam" diye tarif eder. Bunun yanında suları acı olduğundan Üsküdar fukarasının Çamlıca, Kısıklı ve Kayış Pınarı suyunu naklederek geçindikleri gibi, İzmit fukaralarının da "Çene suyu" olarak bilinen çeşmeden su getirerek sattıklarını ve geçimlerini sağladıklarını belirtir. Sattıkları mal ve eşyaların ise leblebi, tahin helvası, Çene suyu ve keresteden ibaret olduğunun altını çizer. Ayrıca halkı arasında kayıkçılık, balıkçılık, sefinelerde kaptanlık, sürücülük, kerestecilik, hancılık, çerçilik ve komisyonculuk gibi mesleklerle uğraşanların olduğundan da bahseder.

Haşim'in İzmit'ten sonra eserinde bahsettiği yer Kısıkkaya'dır. Kısıkkaya'yı İzmit ile Tavşanlı arasında derya kenarında iki yumru kaya arasında bir mahaldir diye tavsif eder. Bu kayanın altında denizden bir zirâ yüksekten bir iki değirmene yeter derecede feryat ve figan ile latîf bir su çıktığını, hararetlerini gidermek için içenlerin nakl ettiğini ifade eder. Bunu takiben ise çok kısa olarak Hereke'den bahseder. Bu bağlamda Hereke'nin adını, Helekehanı olarak verir. Hereke'nin Heleke olarak yazılması, "güreş / güleş" örneğinde olduğu gibi hem Anadolu ağızlarında hem de diğer bazı Türk lehçelerinde "r"nin "l"ye dönüşümü ile ilgilidir. Muhtemelen Haşim bu ismi halk ağzında bu şekilde duymuş ve yazmış olmalıdır. Han ise, şüphesiz burada bir hanın olduğuna, ticaret erbabına ara bir istasyon hizmeti verdiğine işaret eder. Bunu takiben ise Gebze başta olmak üzere İstanbul'a kadar olan yerleri anlatır ve nihayetinde Rumeli'ye geçerek aynı sistem ve üslup dâhilinde pek çok şehrin ve kasabanın özellikleri ile ilgi gözlem ve tespitlerini aktarır.

Mehmed Haşim'in Kocaeli ve yöresi ile ilgili bu gözlem ve tespitleri, seyahatnamenin sadece Kocaeli ve yöresi ile ilgili değil, Osmanlı toplumu için de önemli bir kaynak eser olduğunu gösterir. Bu bağlamda eser, sadece tarihî bakımdan değil, dil, edebiyat, sosyoloji, antropoloji, etnografya ve coğrafya bilimleri bakımından da oldukça zengin bilgileri ihtiva eder. Benzerlerinden oldukça farklı şekilde kaleme alınan ve daha çok Osmanlı topraklarında yaşayan türlü grupların örf, âdet ve yaşayış tarzlarını aktaran bu eser, sosyal konulara verdiği ağırlığın niteliğini anlamak bakımından da önemlidir. Uzun bir süreden beri üzerinde çalıştığımız bu önemli seyahatnamenin metnini yayıma hazır hale getirmiş bulunmaktayız. Ayrıca sadeleştirilmesi yayımlanmış olsa da[8], onun Kafkasya ile ilgili eserinin sağlam bir transkripsiyonunu, bazı ilaveler ve eklerle yayıma hazır bir hale getirmenin uğraşı içinde olduğumuzu da belirtmek isteriz. İnanıyoruz ki bu neşriyatlarla Osmanlı seyahatname literatürüne, yeni bir katkı sağlamak mümkün olabilecektir.

8 Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes: Anapa ve Çerkesya Hatırları*, hazırlayan Mustafa Özsaray, İstanbul 2012.

KARA MÜRSEL ALP

BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İZMİT (1800-1860)

Ahmet GÜNDÜZ*

Giriş

İzmit, eski adını şehrin kurucusu Bitinya Kralı I. Nikomed'den (M.Ö. 279-250) aldığı için tarihte "Nikomedeia" olarak anılmıştır. Daha sonra, İslam yazarları tarafından *"Nîkümüdiya, Nikumûdiyye ve Nîkümûziya"* şeklinde, Türkçe kaynaklarda ise genellikle İznikmid olarak geçmiştir[1].

Tarihî süreç içinde birçok devletin hâkimiyetinde kalmıştır. Gerek bölgeye hâkim olmak isteyen devletlerarasındaki savaşlar, gerekse zaman zaman yaşanan depremler şehrin zarar görmesine yol açmış ve bundan dolayı çeşitli dönemlerde yeniden inşa edilmiştir. İmparator Diokletianus zamanında, Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarının başkenti olmuş ve bu dönemde Roma, Antakya ve İskenderiye'den sonra Roma İmparatorluğu'nun dördüncü büyük şehri haline gelmiştir[2].

Şehir, 1081 tarihinde Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın idaresinde bulunmuş, kısa bir süre sonra 1085'te Bizans'ın hâkimiyetine geçmiştir. Ancak, bir yıl sonra 1096'da Haçlılar'ın denetimine girmiştir[3].

Orhan Bey tarafından 1337 tarihinde fethedilen bölgenin idaresi Süleyman Paşa'ya bırakılmıştır[4]. Bu dönemde İzmit'in merkez olduğu Kocaeli sancağı teşkil edilerek Anadolu Eyaletine bağlanmış, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'ne dâhil edilmiştir[5]. Bölgede XVI. yüzyılda yapılan tahrirlere göre Kocaeli Sancağı; İznikmid, Kandırı, Şili, İznik, Yoros, Yalakâbâd, Ada ve Genivize kazalarından oluşmaktadır[6].

II. Bayezid devrinde meydana gelen 1509 depreminde büyük zarar gördü. Şehrin surları kısmen yıkıldığı gibi bazı camilerle medrese ve birçok ev harap oldu[7].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülen tabii afetlerden ve Anadolu'da yaşanan sosyal çalkantılardan İzmit de etkilendi. 1567 depreminde pek çok ev yıkıldı ve bir kısmı da hasar

* Doç. Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hatay, e-mail: gunduz@mku.edu.tr

1 İdris Bostan, "İzmit", *TDVİA*, C. 23, s. 536.
2 Bostan, s. 536.
3 Bostan, s. 536.
4 Bostan, s. 536.
5 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında basılmamış doktora tezi, Ankara 1994, s. 9.
6 *BOA, TD*, 436, s. 1-550; *TD*, 116, s. 1-63; *TD*,425, s. 182-259; Güneş, s. 9-10.
7 Bostan, s. 537.

gördü. Marmara sahillerindeki çiftliklere çalışmak için gelen Arnavut Leventler, İzmit ve yöresinde karışıklığa yol açtılar. 1573'te İzmit ve civarı suhtelerin kaynaştığı yerler haline geldi. 1592'de görülen veba salgını İzmit'i de etkiledi ve şehirde uzun süre ticarî hayat durma noktasına geldi[8].

İzmit, XVIII. yüzyılda pek çok tabii afetle tahrip oldu. 1719'da yörede meydana gelen büyük zelzelede Yalova'dan Düzce'ye kadar olan bölgede 4000 kişi hayatını kaybetti; şehrin önemli bir bölümü yıkıldı. Daha sonra şehrin yeniden imarına çalışıldı. Ancak 1754 ve 1766 depremleri yine şehrin cami vb. önemli binalarına ve tersaneye büyük zarar verdi[9].

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması sırasında şehirde bazı ayaklanmalar olduysa da tersane ve donanma mensuplarının yardımıyla bastırıldı (1826). Bu dönemde şehrin imarına önem verildi. 1833'te Üsküdar-İzmit arasında ilk posta yolu hizmete girdi. II. Mahmud 1833 ve 1836'da iki defa İzmit'i ziyaret etti. Tersaneyi ve askerî birlikleri teftiş ederek henüz inşa halinde olan feshâneyi gezdi[10].

Tanzimat'tan sonra başlayan imar faaliyetleri İzmit'te de etkili oldu ve Serasker Süleyman Paşa buraya gönderildi. 1859'da Anadolu'da açılan ilk rüşdiyelerden biri İzmit'te yer alıyordu. 1871'de şehirde ilk defa belediye başkanı seçildi ve meclis kuruldu. Sultan Abdülaziz daha önce inşasına başlanan sarayı kısa zamanda tamamlattı. 1873'te Haydarpaşa-İzmit, 1890'da İzmit-Adapazarı tren hattı hizmete girdi. 1894 İstanbul depreminden etkilenen İzmit'te Fevziye Camii harap oldu. 1895'te Derince Limanı'nın yapılması ile İzmit, Anadolu'dan gelen ticarî emtia ve zahire için bir depolama merkezi oldu[11].

II. Abdülhamid devrinde mutasarrıf Sırrı Paşa, İzmit'in imarına ve bu arada şehir içi ve şehir dışı yollarının yapımına önem verdi. Şehrin simgesi haline gelen çınar ağaçlarını demiryolunun iki yanına diktirdi ve şehrin doğusundaki bataklıkları kurutmaya çalıştı[12].

İzmit'in tarihî eserleri arasında Orhan Camii, Süleyman Paşa Camii Medrese ve Hamamı, Mehmed Bey (Fevziye) Camii, Pertev Mehmed Paşa (Yenicuma) Camii ve Külliyesi, Defterdar Abdüsselâm Camii, Akçakoca Camii, Hüseyin Paşa Camii, Akça Cami, Alaca Mescid gibi pek çok cami ve Mescid bulunmaktadır. Bir kısmı bugün mevcut olmasa bile tersanesi, han, kervansaray, hamam ve çeşmeleri İzmit'in Osmanlılar devrinde tam bir Türk şehri olarak yeniden kurulduğunu gösterir[13].

Seyyahlar ve Seyahatnameler

Seyahatnameler; belirli bir zaman içerisinde belli mekânları gezen, gözlemleyen ve izlenimlerini aktaran gezginlerin yazdıkları metinlerdir. Eskiçağlardan itibaren birçok örnekleri görülen seyahatnamelerin bir kısmında dönemin en güzel tasvirleri görülmektedir. Seyyahlar, eserlerini meydana getirirken gezdikleri coğrafyanın niteliklerini değişik amaç, niyet veya görevlere göre ele almışlardır. Bunların yazdıkları eserlerde, ülkelerin ve toplumların yaşama biçimlerini, gelenek-göreneklerini, kültürlerini ve ilgi çekici özelliklerini bulmak mümkündür.

Yüzyıllar boyunca doğuya ilgi duyan batılı seyyahların bu ilgisinde bazen özel, resmî ya da ticarî nedenler, bazen de öteki olarak algıladıkları doğu dünyasına karşı duydukları korku ve merakın etkisi olmuştur. Sebep ne olursa olsun, yapılan yolculuklarda edinilen deneyim ve gözlemler kaleme alınarak Doğu, Batı'ya taşınmıştır. Bu yapılırken doğuya ait

8 Bostan, s. 537.
9 Bostan, s. 537.
10 Bostan, s. 537.
11 Bostan, s. 538.
12 Bostan, s. 538.
13 Bostan, s. 540.

pek çok nesne, doğu insanın gelenek görenek, dinî inanış ve yaşayış biçimleri de incelenip kendi dünyalarıyla karşılaştırılmıştır. Seyyahlar, zaman zaman keyfi ve taraflı aktarımlar yaparak, ziyaret ettikleri toprakları kendi bakış açılarıyla ve kültürel birikimleri ile tasvir etmişlerdir. Dolayısıyla, bu eserlerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir.

Avrupa devletleri 16. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul'da, Ege liman şehirlerinde, Suriye ve Kuzey Afrika'daki şehirlerde daimî büyükelçilikler ve konsolosluklar açmıştır. Bu diplomatlar arasında İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerini gezerek Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamak için kralları tarafından özel görevlerle gönderilmiş misyonerler, rahipler ve bilginler de bulunmaktaydı. Bu şekilde resmî ve özel görevlerle gelenlerden başka doğunun sosyal ve kültürel hayatını merak eden bazı Avrupalı aydınlar da kendi imkânlarıyla seyahat ederek Osmanlı şehirlerini gezmişlerdir[14].

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada huzur ve güvenliği sağlamış olması, gezginlerin işini daha da kolaylaştırmış olduğu gibi pek çok seyahatnamenin kaleme alınmasına da imkân hazırlamıştır.

Seyahatnamelere Göre İzmit

XIX. yüzyılda Kocaeli'ne pek çok seyyah uğramıştır. Bu sayının çokluğu, ilin yer aldığı coğrafyanın önemi ile açıklanabilir. Ayrıca, bu dönemde siyasî ve sosyal anlamda bir çöküş yaşayan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde Avrupalı devletlerin emperyalist çıkarlarının ön plana çıkmış olmasının da bu ilgide etkisi vardır. Bununla birlikte bölgeyi her anlamda tanımak ve değerlendirmek amacıyla keşif gezileri yapan seyyahlar da olmuştur.

Bölgeden geçen birçok seyyah genellikle İzmit'e de uğramış ve izlenimlerini kaleme almışlardır. Bu seyyahlar; kentin sosyal ve ekonomik durumu, kent merkezindeki ve çevresindeki tarihî yapı ve kalıntıları, evleri ve sokakları hakkındaki izlenimlerini, kendilerine has bir üslupla nakletmişlerdir. Ancak, İzmit kentinin bütün özelliklerini yansıtan bir seyahatnameden bahsetmek mümkün değildir. Bu seyahatnamelerde birbirinden farklı özelliklerin yanı sıra, zaman zaman kente ait vasıfların aynı şekilde tekrarlandığını görmek de mümkündür. Zira birçok seyahatnamede; kentin genel görünümünden, tarihî kalıntılarından, surlarından ve dinî yapılarından sık sık bahsedilmiş ve nüfusla ilgili bilgiler verilmiştir.

Faydalandığımız seyahatnamelerdeki kayıtları dikkate alarak konuyu dört başlık halinde ele aldık.

Kentin Genel Görünümü

İzmit'e uğrayan seyyahların dikkatini ilk çeken husus, kentin görünümü olmuştur. Genellikle de şehrin dışarıdan görüntüsünü beğeni ile dile getirmişlerdir. Mesela, 1804 tarihinde İzmit'e uğrayan Joseph Von Hammer-Purgstall, bir dağın yamacına yaslanmış olan kentin keyifli bir manzara sunduğunu ve tepede sur kalıntılarının görüldüğünü yazar[15]. 1807 tarihinde kenti ziyaret eden Adrien Dupré ise Asya'da Nicomedia (İzmit) gibi hoş ve elverişli bir şehir bulmanın zor olduğunu ifade ettikten sonra; "Adını verdiği körfezin sonunda, çok sayıdaki bahçeleri, bağları, meyve ağaçları ve tarım arazilerinin kapladığı tatlı bir eğim üzerindeki kent iç açıcı bir görüntü sunuyor… İzmit kentine bazı yerleri harap olmuş bir kale hâkimdir" şeklinde tasvir etmiştir[16].

14 Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),* İletişim Yayınevi, İstanbul 2003, s. 18.

15 F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi,* İzmit 2008, s. 102.

16 Adrien Dupré, *Voyage en Perse, Fait Dans Les Années 1807, 1808 et 1809,* (Yayına Haz.: Tome Premier, Paris 1819, s. 4; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 109.

James Morier, 1809 tarihindeki İzmit'in konumunu tasvir ederken; "İzmit, dağın eğimi üzerinde ve deniz kıyısında konuşlanmış olan çok güzel ve geniş bir kenttir." ifadelerini kullanmıştır[17]. John Galt ise 1810'lu yılların başlarındaki notlarında İzmit'in tepelerin eteğinde, körfezin yanında yer alan büyük bir kent olduğunu ve eski kent sur duvarlarının hala görülebildiğini yazar[18]. William Ouseley (1812) kenti, ormanlarla çevrili bir körfezin kıyısında, denizden görkemli bir şekilde yükselen bir dağın yamacına mükemmel oturmuş, büyük bir kent olarak tasvir etmiştir[19].

1819 yılındaki gezisinde, bazı bahçelerde bulunan eski sur kalıntıları, yolların ve duvarların içindeki sütun parçaları ile kitabe kalıntıları Marcellus'un dikkatini çekmiştir [20]. Eli Smith 1830 tarihli anılarında, İzmit'in körfezin kuzeydoğu ucundaki bir tepenin yamacında kurulmuş güzel bir şehir olduğunu ve etrafını ormanların, yeşil tepelerin ve bereketli ovaların çevrelediğini, ayrıca güzel bir deniz ve tabiat manzarasının olduğunu ifade etmiştir[21]. Smith'ten iki sene sonra kente uğrayan James Porter ise; İzmit'i körfezin sonundaki bir tepenin yamacında, çok elverişli bir konumda yükselen bir şehir olarak tasvir etmiş, ayrıca bütün Türk kentleri gibi zarif cami minareleri, göğe yönelmiş sivri servi ağaçları ile çok güzel süslenmiş olduğunu ilave etmiştir[22].

James Baillie Fraser 1833 yılı İzmit'ini resimsel olarak tasvir etmiş ve şu gözlemleri aktarmıştır; "Sabah saat sekiz buçukta eski adı Nikomedia olan İzmit'e vardık. Körfezin hemen kıyısındaki dağların eteklerinden başlayıp tepelerine kadar yayılmış olan, sırtlar, dar ve derin koyaklar, bağlar, meyve bahçeleri, ağaçlar ve kentin merkezindeki mezarlıklar ile servi ağaçlarının sunduğu görüntü ile kentin konumu hiçbir yerde yoktur"[23].

Fransız hükümeti tarafından Anadolu'nun tarihi coğrafyasını incelemek üzere görevlendirilen mimar-arkeolog Charles Texier 1833-1843 yılları arasında Küçük Asya'nın büyük bir kısmını gezmiş ve gezip gördüğü yerler hakkındaki gözlemlerini seyahatnamesinde ele almıştır. Texier, İzmit Şehri'nin yeri ve konumunu çok beğenen seyyahlardandır. 1834 yılında uğradığı kent hakkındaki gözlemlerini şu cümlelerle ifade eder; "Bu şehir, çok güzel yeri, ormanlara yakınlığı ve halkının çalışkanlığı sayesinde, önceleri sahip olduğu önemini kaybetmemiştir. Daima Küçük Asya'nın önemli bir şehri olmuştur"[24].

M. Baptistin Poujoulat, 1837 tarihinde ziyaret ettiği İzmit'in genel görünümünden bahsederken; "İzmit, Körfez kıyısında tepenin güney tarafında bir pelerin gibi katmanlar halinde yükselir. Dış görünümü göz büyülemektedir." ifadelerini kullanır[25].

İzmit'in 1847 tarihindeki genel görünümünü resimsel olarak tasvir eden seyyahlardan biri de, Xavier Hommaire de Hell'dir. Gözlemlerini anlatırken bu hususta şunları yazar; "İzmit, tanıdığım kentler içinde en resimsel olanıdır… Etrafındaki canlı bitki örtüsü,

17 James Morier, *A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809,* Philadelfia 1816, s. 350; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 111.

18 John Galt, *Voyages and Travels, in the Years 1809, 1810 and 1811,* London 1813, s. 298; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 112.

19 William Ouesley, *Travels in Various Countries of the East Persia,* V. III, London 1823, s. 514; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 115.

20 Marcellus, *Souvenirs de l'Orient par le Vicomte de Marcellus,* Paris 1839, s. 134; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 139.

21 Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwigth in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor, And Into Georgia And Persia, With a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas,* V. I, Boston 1833, s. 75-76; Ulugün, *Seyahatnamelerde…,* s. 160.

22 James Porter, *Turkey; Its History and Progress: From the Journals and Correspondence of Sir James Porter,* V. II, London 1854, s. 311-312.

23 James Baillie Fraser, *A Winter's Journey (Tatar), from Constantinople to Tehran; With Travels Through Varios Parts of Persia*, V. I, London 1838, s. 183; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 161.

24 Charles Texier; *Asie Mineure Description Géographique, Historique et Archéologique Dés Provinces et Des Villes de la Chersonnése D'asie*, Paris 1862, s. 67; Ulugün, *Seyahatnamelerde…,* s. 177.

25 M. Baptistin Poujoulat, *Voyage a Constantinople, d'ans L'asie Mineure, en Mésopotamie, a Palmyre en Syrie, en Palestine et en Égypte,* Bruxelles 184, s. 132.

bir mahalleyi diğerinden ayıran derin boğazları, Türk mezarlarının yontulmuş taşlarını saklayan servi ormanlarının melankolik görüntüsü, kenti çevreleyen kale kalıntıları ve denize kadar uzanan bahçelerinden bahsetmem, bu güzelliğin tümünü ifadeye yetmez. Ne kalem ne de fırça, bu tabiat görüntüsünün görkemli görüntüsünü tam olarak aktarmaya yeterli olamaz"[26].

Şehrin tarihi kalıntıları ve surları hakkında ise şu bilgileri vermektedir: "Kentin yukarısına ulaşmak için epeyce çıkmak gerek, fakat bu da her yöndeki güzel manzaraları görmek için iyi bir şans. Kentin kaybolup gitmiş surlarının izlerini burada bulmak mümkündür"[27].

Charles Mac Farlane, 1848 yılında İzmit'e ilk girişte kent hakkındaki gözlemlerini; "Tekneden bakıldığında kent, daha önce gölün karşısında gördüğüm Apollonia'dan daha güzel görünüyordu. Bir bölümü körfezin ucuna doğru uzanırken, diğer kısmı ise konik dik bir tepeye doğru yayılarak ona ayrı bir güzellik katıyordu. Kent, kurşuni kubbeler ile kar beyazı minareler, serviler, kavaklar, bitkiler ve her cins yapraklar arasında yer alıyordu" ifadeleri ile anlatır. Ancak daha sonra kentin içinden geçtiğinde; "Büyük bir merakla kentin yukarılarına doğru tırmanırken, şimdiye kadar ziyaret ettiğimiz diğer birçok Türk kentinden daha iyi olmasına rağmen, dışarıdan görüldüğü kadar güzel olmadığı görüldüğü" ifadeleri ile kenti çok beğenmediğini vurgular[28].

George Cavendish Taylor 1855 tarihli seyahatnamesinde, İzmit Körfezi hakkında bilgi verdikten sonra; "Kent, körfezin başında yer almaktadır. İçerisi kabul edilebilir düzeyde temiz ve güzeldir, ancak Türk kentlerinin hepsi tekdüze ve monotondur. Denizden görünümü resimsel bir güzellik içeriyor. Evler ahşap ve tepenin yamacına doğru biri diğerinin üzerinde inşa edilmiştir"[29] ifadeleri ile kenti tasvir etmektedir.

Evler ve Sokaklar

İzmit'i ziyaret eden seyyahların bir kısmı, kentin sokakları ve evleri hakkında da bize bir takım bilgiler vermektedirler. Bunlardan biri olan Morier 1809 yılında İzmit'ten geçerken; "…bazı evlerin çok iyi inşa edildiğini, güzel ve geniş bir manzaraya sahip olduğunu" yazar[30]. Kinneir ise 1814'lü yıllarda İzmit'in çoğunlukla İstanbul tarzı ahşap evlerden oluştuğunu ifade ederken[31], Robert Walsh 1823 yılında İzmit'in yeni yapıları ile modern bir yapıya sahip olduğunu yazar[32].

1827 tarihinde kenti ziyaret eden Josiah Brewer evlerin durumu hakkında daha ilginç bilgiler sunmaktadır. Ona göre İzmit evlerinin çoğu büyük ve ferahtır. Aynı zamanda ilginç bir özellikleri de mevcuttur. Bu özellik evlerin kazıklar üstünde inşa edilmiş olmasıdır. Fakat bu durum evlerin temizlik ve kanalizasyon koşulları için avantajlı olsa da, tahtalar arasındaki boşluklardan evlerin içlerinin alt taraftan gözükmesi bakımından ise bir dezavantaja neden olmaktadır[33]. Eli Smith, 1830 tarihinde İzmit'teki evlerin çoğunluğunun gösterişli ve ihtişamlı bir görünüme sahip olduğunu yazar[34].

26 Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse Exécuté par Ordre du Governement Français Pendant Les Années 1846, 1847 et 1848*, Paris 1855, s. 249; Ulugün, Seyahatnamelerde…, s. 183.
27 X. H. de Hell, *Voyage en Turquie*... s. 253; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 161.
28 Charles Mac Farlane, , *Turkey and Its Destiny - Journeys made in 1847 and 1848 to Examine into the State of the Country*, V. II, Philadelphia 1850, s. 256, 258; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 186.
29 Taylor, *Journal of Adventures with The British Army from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol,* London 1856, V. I, s. 212; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 195.
30 Morier, *A Journey*..., s. 350; Ulugün, *Seyahatnamelerde*…, s. 111.
31 John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan ın the Years 1813 and 1814 with remarks on the Marches of Alexander and Retreat of Ten Thousand*, London 1818, s. 256; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 124.
32 R. Walsh, *A Residence at Constantinople, During a Period including the Commencement, Progress and Termination of the Grek and Turkish Revolutions*, V. II, London 1836, s. 171; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 142.
33 Josiah Brewer, *A Residence at Constantinople in the year 1827 with notes to Present Time*, New Hawen 1830, s. 166.
34 Smith, *Researches*... s. 76; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 160.

Hell, 1847 tarihinde İzmit evlerinin sevimliliğini ve kentin genel görüntüsünü anlatmak için kalem ve fırçanın yeterli olamayacağını yazar[35]. Oysa sadece bir yıl sonra kente uğrayan Charles Mac Farlane ise, uzaktan çok hoş görünen evlerin en az yarısının harap halde olduğunu bildirir[36].

Bazı seyyahlar da kentin sokakları hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu seyyahlar, İzmit sokaklarının dar olduğunu ve pek temiz olmadığını ifade etmişlerdir. Bunlardan James Porter 1832 tarihinde, ülkenin bütününde olduğu gibi İzmit'te de sokakların dar ve kirli olduğunu yazar[37]. Porter'den bir yıl sonra İzmit'i ziyaret eden James Baillie Fraser de benzer bir tanımlama yapmaktadır. Fraser, kentin genel resimsellik görüntüsünden sokakları ayırır ve sokakların yalnızca çok değişken biçim ve yönleri dolayısıyla resimsellik kavramı içine alınabileceğini yazar. Ona göre, sokaklar dize kadar çamurla dolu olup, taş döşenmiş yollar ise yürümeye pek elverişli değildir[38]. Sokakların dar ve kirli olduğundan bahseden seyyahlardan biri de Charles Mac Farlane'dir (1848)[39].

Öte yandan, İzmit'i ziyaret eden seyyahlar sokaklar ve evlerin durumu hakkında bilgi vermekle beraber, kentteki mahalle sayısına pek değinmemişlerdir. Yalnızca, Charles Texier'in seyahatnamesinde bu hususta bilgiye rastlamaktayız. Buna göre, 1834 yılında İzmit şehri 23 mahalleden müteşekkildir. Bu mahallelerin on dokuzunda Türkler, üçünde Hristiyanlar ve birinde Yahudiler meskûndur[40].

Kentin Nüfusu

Seyahatnamelerden İzmit'le ilgili öğrendiğimiz önemli konulardan birisi de kentin nüfus yapısıyla ilgilidir. Bu seyyahların bir kısmı tahmini bir nüfus sayısı verirken, bir kısmı ise azınlıkları da dikkate alarak ayrıntılı bilgiler vermektedir. Mesela, Andrien Dupré 1807 tarihinde İzmit şehrinin nüfusunu, Grek, Ermeni, Yahudi ve Türkler'den meydana gelen 30 bin kişi olarak vermiştir[41].

Kinneir, 1814 tarihinde; "Denildiğine göre 150'si Rum, 50'si Yahudi, geri kalanının tamamının Türk olduğu toplam 700 hane bulunuyor"[42] ifadeleri ile kentin 700 haneden ibaret olduğunun kendisine söylendiğini ifade eder ki, bunu ortalama 5 katsayısı ile çarptığımızda 3500 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir. Bu sayı ise İzmit şehri nüfusunu yansıtmamaktadır.

Marcellus, İzmit'in 1819 yılındaki nüfusunu 18 bin olarak verir. Bu nüfusun ise 16 bini Türk ve 2 bini Ermenilerden oluşmaktadır[43]. Robert Walsh İzmit'in 1823 tarihindeki nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre kentte 22700 kişi yaşamaktadır. Bunların 20 bini Türk, 2500'ü Rum ve Ermeni Hıristiyan ve 200'ü Yahudi'lerden ibarettir[44].

Smith, kentin nüfusunu hem hane hem de kişi olarak vermişlerdir. Buna göre İzmit'te 1830 tarihinde 4000 Türk, 500 Ermeni ile 500 Rum ve Yahudi hanesi bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan nüfus ise yaklaşık 25000 kişiden ibarettir[45].

1834 yılında İzmit'i ziyaret eden Charles Texier de hane sayısı olarak 5000 rakamını vermiştir. Ancak, bu hanelerde yaşayan nüfusu 30 bin kişi göstermiştir. Hane dağılımı ise

35 X. H. de Hell, *Voyage en Turquie*... s. 253.
36 Farlane, , *Turkey and*... s. 258.
37 Porter, *Turkey Its History* ... s. 311-312; Ulugün, *Seyahatnamelerde*... s. 158.
38 Fraser, *A Winter's Journey*... s. 183.
39 Farlane, , *Turkey and*... s. 258.
40 Texier; *Asie Mineure*... *s. 67; Charles Texier, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran: Kazım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren: Musa Yıldız), Ankara 2002, s. 112.
41 Dupré, *Voyage en Perse*..., s. 5; *Seyahatnamelerde*..., s. 110.
42 Kinneir, *Journey Through*... s. 256.
43 Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*..., s. 133.
44 Walsh, *A Residence*..., s. 172; Ulugün, *Seyahatnamelerde*..., s. 142.
45 Smith, *Researches*... s. 76.

şu şekildedir; Türk: 2500, Rum: 1200, Ermeni: 800, Yahudi: 500 aile[46]. Diğer seyyahların verdiği oranlar dikkate alındığında, Texier'in gayrimüslim nüfus sayısını fazla gösterdiği görülmektedir.

Seyyahların verdikleri nüfus sayısı ile bu nüfusun etnik dağılımı noktasında önemli tutarsızlıkların olduğu görülmektedir. Batılı seyyahların özellikle Gayrimüslim nüfusu olduğundan fazla gösterme eğiliminde oldukları bilinen bir vakıadır. Bununla birlikte, bir fikir vermesi açısından birbirine yakın oranları veren bazı seyyahların İzmit için verdikleri nüfus oranı aşağıdaki tabloda verilmiş ve etnik dağılımları hesaplanmıştır.

Tablo:1 Seyahatnamelere Göre İzmit Nüfusu ve Dini Dağılımı (1819-1830)

Yıllar	Türk	%	Rum	%	Ermeni	%	Yahudi	%	Toplam
1819	16000	89	-	-	2000	11	-	-	18000
1823	20000	80	2500	10	2500	10	-	-	25000
1830	20000	80	2500			10	2500	10	25000
% : Toplam içindeki oran.									

Tabloda görüldüğü üzere, seyyahların verdiği bilgilere göre, İzmit'te 1819-1823 yılları arasında Türk nüfusunun toplam nüfusa oranı % 90 civarındadır. 1823 yılındaki veriler dikkate alındığında ise bu oranın % 80'lere gerilediği görülmektedir.

Kentte Sosyal ve Ekonomik Hayat (Çarşı ve Pazarlar)

İzmit'in çarşı ve pazarları hakkında da seyahatnamelerde bazı kayıtlara rastlamaktayız. Buna göre, çarşı ve pazarları büyük ve güzel olup başlıca ticareti ipek, keten ve pamuklu kumaşlardan ibarettir[47]. Ayrıca, başkente gönderilmek için büyük miktarlarda hazırlanan kırmızı deri şehrin en önemli sanayi ürünüdür. Bağdat'a giden tüccarlar burada konaklamaktadır. Kirpi'ye olan yakınlığı ve başkent ile deniz yoluyla irtibatı sayesinde, boğazın kapalı olduğu zamanlarda ticaret için güzel bir ambar vazifesi görmektedir[48].

Marcellus 1819 yılında kantin ticari yapısı hakkında bilgi verirken; birçok esnafın yer aldığı, nerdeyse bütün halkın toplandığı büyük ve gürültülü pazarların varlığından bahseder[49].

Kente 1832 yılında uğrayan James Porter, İzmit'te ordunun ihtiyacı olan kumaşı üretmek amacıyla kurulan fabrika aslında en başarısız fabrikalardan biridir. Ancak kentte bulunan fes fabrikası ise bununla karşılaştırıldığında daha başarılı bir kuruluş olup, bünyesinde Ermeni bir müdür yardımcısı ve 300 çalışanı barındırmaktadır. Burada üretilen fesler ordunun ihtiyacını karşılamasının yanı sıra arta kalan fesler pazarlarda püskülsüz olarak tanesi 30 kuruştan satılmaktadır[50].

1834 yılında kenti ziyaret eden Texier; "İzmit'in başlıca ticareti, kereste ile tuzdur. Önemli miktarda tuz üretmek için kurulan tuzlalara, körfezin sonundaki bataklıklar çok yaramıştır. Tuz üretimi özel şahısların elindedir. Hükümet yalnız üretilen tuzdan öşür alır. Kereste ticareti serbesttir, hükümet hesabına numune olarak deniz inşaatında kullanıma uygun olan alınır. Fakat bu serbestlik, halka yük olan birtakım sınırlamalar karşılığında pahalıya mal olur; çünkü Türkler gibi kereste ticareti yapan halk kısmı, tersane hizmetleri için, angarya şeklinde gerekli miktarda amele temin etmek zorundadırlar. Hükümet, kendi tezgâhları için ameleye beş guruş yevmiye tayin etmiştir; fakat bu para çok az tam olarak

46 Texier; *Asie Mineure*... s. 67; Texier, *Küçük Asya Coğrafyası*... s. 110.
47 Dupré, *Voyage en Perse*..., s. 4-5; *Seyahatnamelerde*..., s. 110.
48 Galt, *Voyages* ... s. 298; *Seyahatnamelerde*..., s. 114.
49 Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*..., s. 134.
50 J. Porter, *Turkey*..., s. 311-312; Ulugün, *Seyahatnamelerde*... s. 158.

ödenir ve hiç kimse hakkını validen istemeye cesaret edemez. Ermeniler İstanbul'a ihraç edilen deri işiyle meşgul olurlar" ifadelerini kullanır[51].

Sonuç

İzmit'e uğrayan seyyahların kent ile ilgili izlenimleri hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden şu sonuçları çıkartmamız mümkündür;

Seyyahların tamamına yakını kentin yeri, konumu, tabii güzellikleri ve genel görüntüsünü çok beğenmiş ve hepsi şehrin dış büyüleyici bir güzellik sunduğunu belirtmişlerdir.

Bu şekilde körfezin başında tepelere doğru bir yerleşim alanını kaplayan kentin evleri ve sokakları hakkında da bazı tasvirlerde bulunulmuştur. Buna göre evlerin büyük bir kısmı ahşaptan yapılmış olup, tepenin yamacına doğru biri diğerinin üzerinde inşa edilmiştir. Seyyahların büyük bir kısmı İzmit'in yeni yapıları ile modern bir yapıya sahip olduğunu, evlerin çoğunun büyük, ferah ve gösterişli olduğunu yazarken, bazıları ise evlerin harap halde olduğunu bildirmiştir.

Seyyahların çoğuna göre kentin sokakları dardır. Bir kısmı ise taş döşeli yolların yürümeye pek elverişli olmadığını ve sokakların kirli olduğunu yazmışlardır. Şehrin mahalle sayısı hakkında seyahatnamelerde pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak, 1843 tarihinde İzmit'e uğrayan Félix kentin 23 mahallesinin bulunduğunu, bu mahallelerin 19'unda Türkler'in 3'ünde Hristiyanların ve 1'inde Yahudiler'in meskûn olduğunu yazar.

İzmit'i gezen seyyahlar şehrin nüfusu ile ilgili olarak da bazı bilgiler vermişlerdir. Buna göre kentin 1819 tarihindeki nüfusu 16 bin, 1823'te 22 bin, 1830'da 25 bin ve 1834 tarihinde 30 bin kişiden ibarettir. Bu nüfusun % 90'ı Müslüman Türklerden, % 10'u ise Gayrimüslimlerden müteşekkildir.

Kentin çarşı ve pazarları hususunda da bilgiler yer almaktadır. Buna göre çarşı ve pazarları büyük ve güzel olup, başlıca ticareti kereste, tuz, ipek, keten ve pamuklu kumaşlardan ibarettir. Ayrıca, başkente gönderilmek için büyük miktarlarda hazırlanan kırmızı deri şehrin en önemli sanayi ürünüdür. Bunlardan başka ordunun ihtiyacı olan kumaşı üretmek amacıyla kurulmuş olan bir fabrika ile bir fes fabrikası bulunmaktadır.

51 Texier; *Asie Mineure*... s. 67; Texier, *Küçük Asya Coğrafyası*... s. 112.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu-Tahrir Defterleri*, No: 436, 116, 425.

Baillie Fraser, James, *A Winter's Journey (Tatar), from Constantinople to Tehran; With Travels Through Varios Parts of Persia, V. I*, London 1838, s. 183.

Bostan, İdris, *"İzmit"*, *TDVİA*, *C. 23*, *s. 536*.

Brewer, Josiah, *A Residence at Constantinople in the year 1827 with notes to Present Time*, New Hawen 1830.

Dupré, Adrien, *Voyage en Perse*, *Fait Dans Les Années 1807*, *1808 et 1809*, (Yayına Haz.: Tome Premier, Paris 1819.

Galt, John, *Voyages and Travels*, *in the Years 1809*, *1810 and 1811*, London 1813.

Güneş, *Ahmet*, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında basılmamış doktora tezi, Ankara 1994.

Hommaire de Hell, Xavier, *Voyage en Turquie et en Perse Exécuté par Ordre du Governement Français Pendant Les Années 1846*, *1847 et 1848*, Paris 1855.

Mac Farlane, Charles, *Turkey and Its Destiny-Journeys made in 1847 and 1848 to Examine into the State of the Country*, V. II, Philadelphia 1850.

Macdonald Kinneir, John, *Journey Through Asia Minor*, *Armenia and Koordistan ın the Years 1813 and 1814 with remarks on the Marches of Alexander and Retreat of Ten Thousand*, London 1818.

Marcellus, *Souvenirs de l'Orient par le Vicomte de Marcellus*, Paris 1839.

Morier, James, *A Journey Through Persia*, *Armenia*, *and Asia Minor*, *to Constantinople*, *in the Years 1808 and 1809*, Philadelfia 1816, s. 350.

Ouesley, William, *Travels in Various Countries of the East Persia*, V. III, London 1823.

Porter, James, *Turkey; Its History and Progress: From the Journals and Correspondence of Sir James Porter*, V. II, London 1854.

Poujoulat, M. Baptistin, *Voyage a Constantinople*, *d'ans L'asie Mineure*, *en Mésopotamie*, *a Palmyre en Syrie*, *en Palestine et en Égypte*, Bruxelles 1859.

Smith, Eli, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwigth in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor*, *And Into Georgia And Persia*, *With a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, V. I, Boston 1833.

Taylor, George Cavendish, *Journal of Adventures with The British Army from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol*, V. I, London 1856.

Texier, Charles, *Asie Mineure Description Géographique*, *Historique et Archéologique Dés Provinces et Des Villes de la Chersonnése D'asie*, Paris 1862.

Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası*, *Tarihi ve Arkeolojisi (Çev. Ali Suat*, *Latin harflerine aktaran: Kazım Yaşar Kopraman*, *Sadeleştiren: Musa Yıldız)*, Ankara 2002.

Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.

Üçel Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2003, s. 18.

Walsh, R., *A Residence at Constantinople*, *During a Period including the Commencement*, *Progress and Termination of the Greak and Turkish Revolutions*, V. II, London 1836.

İzmit, Anayol (1834), (Charles Texier; Asie Mineure…), s. 850.

İzmit, Kuzey Kapısı (1834), (Charles Texier; Asie Mineure…), s. 842.

İzmit, Lefke Kapısı (1834), (Charles Texier; Asie Mineure…), s. 846.

İzmit, Yenişehir Kapısı (1834), (Charles Texier; Asie Mineure…), s. 844.

KARA MÜRSEL ALP

ALMAN SEYYAH ANDREAS DAVİD MORDTMANN'IN İZNİKMİD-İZNİK-İZMİT (KOCAELİ) İZLENİMLERİ

Zübeyir BÜTÜNER*

Seyahatnameler, bir seyyahın gezip gördüğü belli bir coğrafi alana ve tarihsel döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri metne aktardığı yazılardır. Seyahatname, Sefername ve anı kitapları, bir coğrafyanın, bir ülkenin veya bir şehrin tanınmasında önemli yer tutan tarihi kaynaklardır. Bu eserleri kaleme alanlar, gezip gördükleri yerleri, gerek ekonomik, tarihî ve kültürel açıdan gerekse sosyolojik açıdan kendi bakış açılarıyla görerek izlenimlerini aktarırlar.

Avrupa'da özellikle 16. yüzyıldan itibaren, şark ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili seyahatnameler kaleme alan seyyah, tarihçi, diplomat, bilim adamı ve diğer mesleklere mensup kişilerin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin dünyada büyük bir güç olduğu ve dünya siyasetini belirlediği bu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nu araştırmak ve Osmanlı Devleti hakkında bilgi toplamak amacıyla Avrupalı seyyahlar bu devlete seyahat etmişlerdir.[1]

Bu seyyah, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik unsurların ve farklı din, dil ve ırka mensup insanların barış, huzur ve dayanışma içerisinde yaşadıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti tebaasındaki Ermeni, Rumlar ve diğer etnik grupların da Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemlemiştir.[2]

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar Osmanlı topraklarının hemen hemen tüm vilayetlerini tek tek gezmiş ayrıca ekonomik, etnik ve sosyal yapısını detaylı şekilde kaleme almışlardır. Bununla birlikte o devrin siyasî, içtimaî, iktisadî, dinî ve etnik yapısı hakkında da önemli bilgiler edinmek mümkündür.

Seyahatnamelerin tarihçiliğe yardımcı kaynaklar olup olmadığı, tarihçiler arasında tartışılmaktadır. Seyyahlar, zaman zaman taraflı aktarımlar yapmakla birlikte, ziyaret ettikleri toprakları kendi bakış açılarıyla tasvir etmekle suçlanmıştır. Ancak bazı seyyahların aynı coğrafi alana ve tarihsel döneme ait gözlemleri karşılaştırıldığında, seyahatnameler daha eleştirel ve objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmiş olacaktır. Ayrıca o dönemde hâkim olan Avrupa siyasi düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak, bu kaynaklara başka

* Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,Tarih Bölümü, e-mail: zbutuner86@hotmail.com- zubeyir.butuner@bozok.edu.tr

1 Exil in der Türkei, 1933-1945'de. wikipedia.org/wiki/Exil_in_der_T%C3%BCrkei. 75 Jahre deutsches Exil in der Türkei, Publikationen, Konrad-Adenauer ... www.kas.de/wf/de/33.14445, Osmanlı'ya Duyulan İlgi, Seyahatnameler ve Oryantalizm..., http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/monografiar.html

2 "Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak", *Tarih ve Düşünce,* S. 49, Mayıs 2004, s. 34-42, http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

bir kritik bakış açısı getirecektir. Aynı şekilde, seyyahların Osmanlı Devleti hakkında yansıttıkları bakış açısı, Batı'nın Şark'ı algılayış şekli ve dolayısıyla siyasi düşünce tarihine dair ipuçları verecektir. Diğer yandan, Osmanlı arşivleri ve seyahatnameler dışında, Osmanlı toplumsal yaşamıyla doğrudan bağlantılı kaynaklar sınırlıdır. Sultan tarafından atanan resmi tarihçilerin kaleme aldıkları kronikler, genellikle askeri seferleri, savaşları, siyasi ve diplomatik ilişkileri anlatır. Bu bağlamda seyahatnameler, tarihsel ve toplumsal topografya, coğrafya alanındaki çalışmalar ve şehircilik açısından önemli ayrıntılar içerir.[3]

20. yüzyıl, tüm dünyayı etkileyen savaşlara sahne olmuştur. Önceki yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nden bazı devletler olumlu etkilenip güçlenirken, bazı devletler olumsuz etkilenerek, yıkılma sürecine girmiştir. Yıkılma sürecine giren devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bu yüzyılda cereyan eden savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla toprak kaybetmesi ve sonunda dağılmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluklar Osmanlı Devletini derinden etkilemiştir.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen Batılı seyyahlar, önceki yüzyıllarda olduğu gibi Şarkçılık[4] çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Batılı için Doğu, hep bir merak ve araştırma konusu olmuştur. Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahlar, gözlemlerini ve edindikleri bilgileri not alarak Seyahatnamelerle okuyucuya ulaştırmışlardır. Bu seyahatnamelerden bir kısmında Osmanlı toplumunun yaşam biçimi, eğitim durumu gibi kültürel özelliklere vurgu yapılır.

Bu araştırmada, 20 yüzyıla ait Batılı seyahatnamelere konu edilen Osmanlı toplumunda etnik ve ekonomik, toplumsal yapı incelenmiştir.[5]

Kitabın[6] sunum ve girişi Franz Babinger tarafından yazılmıştır. Eski ve yeni zamanlarda Anadolu'yu gezen, gören ve seyahatnameler yazan birçok seyyahlar çıkmıştır. Fakat 19. yüzyılda ve 1850'den 1859'a kadar muhtelif istikametlerde ve muhtelif veçhelerden Anadolu'yu gezen, araştıran ve altı yüz sayfalık Almanca bir eser yazan A. D. Mordtmann'ın eseri değerli bilgiler içermekte olup böyle bir eser bulmak zordur. Çok yetenekli ve çalışkan bir bilgin olan yazar Anadolu'yu ikinci bir vatan telakki etmiştir. A. D. Mordtmann'ın eseri, Anadolu'nun yüz yıl zarfında kat ettiği mesafe, ilmî anlayış, içtimaî bünye değişiklikleri ve teknik ilerlemeler bakımından kıyaslamaya esas olması dolayısıyla de önemlidir.[7]

Bu seyyah, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik unsurların ve farklı din, dil ve ırka mensup insanların barış, huzur ve dayanışma içerisinde yaşadıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti tebaasındaki Ermeni, Rum ve diğer etnik gurupların da Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemlemiştir.[8]

19. yüzyılda Alman Seyyahlardan Andreas David Mordtmann (A. D. Mordtmann) Osmanlı Devleti'ni gezmiş ve gezilerini "Anadolu" adlı seyahatnamesinde toplamış, fakat Osmanlı toplumuna ve medeniyetine aydın ve kültürlü olmasına rağmen bazen de

3 Tozoğlu, Eren, *Batı Seyahatnamelerine göre XX. Yüzyıl Başlarında (1900-1923) Osmanlı Toplumunda Aile Kültürü ve Eğitimi,* Yüksek Lisans Tezi, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/23696/

4 Oryantalizm ya da diğer adlarıyla Şarkiyatçılık, Şarkiyat; Yakın ve Uzak Doğu toplum ve kültürleri, dilleri ve halklarının incelendiği batı kökenli ve batı merkezli araştırma alanlarının tümüne verilen ortak addır, Oryantalizm, http://tr.wikipedia.org/wiki/Oryantalizm.

5 Tozoğlu, Eren, *Batı Seyahatnamelerine göre XX. yüzyıl başlarında(1900-1923) Osmanlı toplumunda aile kültürü ve Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/23696/

6 A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859) (Anadolu, Küçük Asya'dan Betimlemeler ve Gezi Mektupları 1850-1859)*, Eingeleitet mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger (F. Babinger'in Giriş ve Takdimiyle), Hannover 1925 ve A. D. Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, S. III-V.

7 Osmanlı Seyahatnameleri, http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID=9tspol0du67pg4n41v35r8t5b4&topic=1159.msg6448#msg6448.

8 "Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak", *Tarih ve Düşünce*, S. 49, Mayıs 2004, s. 34-42, http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php, http://lebrizimages.com/img/glrs/0369/web/muz0690/html/files/assets/seo/page47.html

önyargıyla bakmaktan kurtulamamıştır. A. D. Mordtmann Türkçe bilen ve aydın bir bakış açısına sahip birisi olarak "Anadolu" adlı seyahatnamesinde göz ardı edilemeyecek değerli bilgiler vermektedir.[9]

Kitabın başında yazarın biyografisi ile matbu kitap ve makalelerinin künyelerinin toplandığı bir bölüm bulunmaktadır. Anadolu'nun kuzey yarısını baştanbaşa dolaşan yazar gezi izlenimlerini Kuzeybatı Anadolu, Doğu Karadeniz-Kapadokya arası, Güney Marmara, Kuzeydoğu Anadolu, Bursa-Çanakkale, Bursa-Karadeniz başlıkları altında toplamaktadır. Son bölümde A. D. Mordtmann'ın Heinrich Barth ile beraber yaptığı Trabzon-Üsküdar arasındaki gezileri anlatılmaktadır.[10]

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar Osmanlı topraklarının hemen hemen tüm bölgelerini gezmiş ve etnik, sosyal ve ekonomik yönden olumlu ve olumsuzlukları detaylı şekilde kaleme almışlardır. A. D. Mordtmann'ın "Anadolu" seyahatnamesinin "Bursa üzerinden Çanakkale Boğazına gezi (Ausflug über Brussa nach den Dardanellen)" bölümünden İznikmid-İznik-İzmit(Kocaeli)[11] izlenimleri anlatılacaktır.

Anderas David Mordtmann'ın Özgeçmişi[12]

A. D. Mordtmann, 11 Şubat 1811'de Hamburg'ta doğmuştur. On yaşında iken dedesinin teşviki ve parasal yardımıyla dönemin ünlü okulu Johanneums'a[13] kaydolmuş ve kısa zamanda çalışkanlığı ile dikkat çekmiştir. Özellikle İbranice uzmanı Johann Gottfried Gurlitt'in[14] yazarı çok sevdiği ve karnesine methiyeler yazdığı bilinmektedir. Ancak Dedesinin ve 29 Aralık 1829'da felç olup ölen babasının yoklukları nedeniyle ve parasal sorunlarla öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşamını özel dersler vererek kazanmaya çalışan A. D. Mordtmann daha sonra bir ilkokulda aylıklı yedek öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu sırada yirmi yaşındadır. Bu üzücü günlerde talih birdenbire kendisine gülmüş ve Hamburglu diplomat Karl Sieveking[15] ile tanışması bütün yaşamını olumlu yönde değiştirmiştir. Çok sayıda dil bilen K. Sieveking A. D. Mordtmann'a da özellikle doğu dillerini öğrenmesini tavsiye etmiş, bu arada geçimini sağlaması için Hamburg Senatosu'nda bir iş bulmuştur. Mali durumunu düzelten A. D. Mordtmann 5 Mayıs 1836'da altı çocuğunun annesi olacak Christine Brandemann ile evlendi.

1840 yılında yine Karl Sieveking'in yardımı ile Hamburg Merkez Kütüphanesi'ndeki Doğu yazmalarının kataloglanması görevini aldı. A. D. Mordtmann bu arada bir dizi Avrupa dili yanında Arapçayı da öğrenmişti. 1842 yılında ünlü coğrafyacı Karl Ritter ona El İstahri'nin[16] "Memleketler Kitabı'nı" çevirmesini önermiştir. A. D. Mordtmann, bazı sözlük çalışmaları ve Fas ile ilgili bir kitaptan, sonra yine K. Sieveking'in yardımıyla adı geçen kitabı 1844 yılında çevirmiştir. Bu çalışmaları dolayısıyla kendisine Kiel Üniversitesi doktor unvanı vermiştir.

9 Osmanlı Seyahatnameleri, http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID=9tspol0du67pg4n41v35r8t5b4&topic=1159.msg6448#msg6448.

10 http://lebrizimages.com/img/glrs/0369/web/muz0690/html/files/assets/seo/page47.html

11 İznikmid-İzmit-İznik (Kocaeli) isimleri için geniş bilgi, Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti", dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/320.pdf

12 Andreas David Mordtmann's Leben und Schriften. A. D. Mordtmann; *Anatolien, Skizze Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859)*, Hannover 1925, s. VII-XXXIII, A. D. Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.III-V, Semavi Eyice, "A. D. Mordtmann", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C. V., s.489–90/91.

13 Johanneum - daha doğrusu Johanneum'un Bilim Okulu- Gelehrtenschule, des Johanneums - 1529 Johannes Bugenhagen tarafından Hamburg 'da kurulmuş ve hümanist bir Lise, Hamburg'un en eski lisesi.

14 Johann Gottfried Gurlitt (d. 13 Mart 1754 Halle; ö. 14 Haziran 1827 yılında Hamburg) Alman filolog ve öğretmen. Eserleri aydınlanma tarafından etkilenmiştir.

15 Karl Sieveking (d. 1 Kasım 1787 yılında Hamburg; ö. 30 Haziran 1847 Hamburg) Hamburg Senatosu genel danışman, diplomat, politikacı, sanat ve hayırsever hamisi.

16 Doğum yerinden dolayı El-Istahrî denilen yazarın asıl adı Ebu Ishak İbrahim el Farsî'dir. Ebû Zeyd-el-Belhî'nin kıymetli haritalar içeren Suver-ul-Ekâlim adlı eserine dayanarak *Kitâb-ul-mesâlik vel Memâlik* adlı kitabı yazmıştır. Onuncu yüzyılın ikinci yarısında çok ünlenmiştir.

A. D. Mordtmann, Kuzey Almanya kentleri birliği olan Hansa'nın İstanbul temsilciliğinde görev yapmak üzere 25 Ocak 1846'da İstanbul'a gelmiştir. 1859 yılına kadar Hansa'nın temsilciliğinde görev yapmış ancak aynı yıl Prusya, Hansa Devletleri'nin yerini alınca ülkesine geri dönmemiş ve 1860'da kurulan ticaret mahkemelerinde yargıç olarak bir Osmanlı memuru gibi çalışmayı yeğlemiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığı dönemine kadar (1871) bu görevde kalmış, ancak hiç sevmediği bu sadrazam kendisini görevden almıştır. F. Babinger, Mahmud Nedim Paşa sadaretten düşünce kendisine yeni görevler önerilmesine karşın bu görevleri kabul etmediğini, bilimsel çalışmalar yapmayı yeğlediğini söylüyor. Ama bu arada 1872 başından 1873 Ekim ayına kadar İstanbul'da çıkan ve Paul Fesch'e göre Rum toplumunun sözcüsü,[17] F. Babinger'e göre Alman yanlısı Phare du Bosphore[18] gazetesinin yayın müdürlüğünü yapmıştır.

Yakın dostu olduğu anlaşılan ve bu kitapta da methettiği Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde yeni kurulan Mekteb-i Mülkiye'nin coğrafya ve istatistik hocası olmuş (1877) ve 31 Aralık 1879'da İstanbul'da kalp krizinden ölmüştür. Cenazesi büyük bir törenle 2 Ocak 1880'de Feriköy Protestan Mezarlığı'na gömülmüştür.[19]

İznik'in (Kocaeli'nin) İsmi ve Tarihi

"Bithynia Kralı Nikomedes'in adını verdiği Nikomedia şehri Bithynia, Roma ve Bizans döneminde Anadolu'nun önemli merkezlerinden biriydi. Türkler, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da egemenlik kurmaya başladığında mevcut yerleşim alanlarının bazıları Türkçenin ses sistemine uygun olarak yeniden adlandırdı. Nikomedia (İzmit) kenti de 1327 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra İznikmid/İznikümid ve İzmid adlarını almıştı." "Şehir, 15-19. yüzyıl Osmanlı kronikleri ve bürokrasisinde genellikle İznikmid (İznik) adıyla kaydedilmiştir. 19. yüzyıl ortalarına doğru ise İzmid adı yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Ancak 17. yüzyılda yazılmış yabancı kaynaklarda ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde halkın şehri İzmit olarak adlandırdığı ifade edilmiştir. İzmid adının yaygınlık kazanması beraberinde bir takım sorunları da gündeme getirmişti. Arap alfabesinin kullanıldığı Osmanlı Türkçesinde İzmid ve İzmir adlarının yazımı dikkat edilmediği takdirde birbirine benzeyebilmekteydi." "Bu yazım benzerliği zaman zaman resmi ve özel yazışmaların yanlış şehre gönderilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı bürokrasisinde 19. yüzyıl sonlarına doğru gündeme gelen İzmid'in İzmit olarak yazılması talebi 1910 yılında resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Kocaeli ilinin merkez ilçesi olan İzmit, doğal bir liman olan İzmit Körfezi'nin kuzeydoğu kıyısında kurulmuş bir şehirdir." "Şehrin kurulduğu bölge antik dönemlerde Bithynia sınırları içinde yer almaktaydı. Demir Çağı'nın başlangıcında, M.Ö. 12 yüzyılda Deniz Kavimleri ile birlikte, Thrak halkları da Anadolu'ya girmeye başlamıştır. Yaklaşık 200 yıl süren bir zaman zarfında Phrygialılar'ın (Firigler) önderliğinde Bithynler ve Thynler, kademeli olarak Anadolu'nun kuzeyine ve kuzeybatısına yerleşti ve daha sonraki dönemlerde bu bölge Bithynia adını aldı."[20]

17 Paul Fesch, *Constantinople, aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1907, s 36. (Bu eser Pera Yayıncılık tarafından 1999 yılında "Abdülhamid'in (Han'ın) Son Günlerinde İstanbul" adı ile dilimize kazandırılmıştır. Paul Fesch'in "Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul" adlı bu eseri II. Meşrutiyet'in ilanından sekiz ay önce (Kasım 1907) Paris'te basılmıştır. Yazarın İstanbul'da bir müddet kaldığı, İstanbul'daki Avrupalılar yaşayan rejim karşıtlarıyla özellikle Prens Sabahattin ile yakın ilişkiler içinde olduğu da bilinmektedir. http://www.idefix.com/kitap/abdulhamidin-son-gunlerinde-istanbul-paul-fesch/tanim.asp?sid=RERR3LWC23LSDIVR2RR0, A. D. Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.III-V.

18 Phare du Bosphore için bkz. Murat Demireğer, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Basın", http://www.yenimakale.com/osmanli-devletinde-yabanci-basin.html.

19 A. D. Mordtmann, *Anatolien,Skizzen Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859)*, Eingeleitet Und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger, Hannover 1925, s. VII-XXXIV, "Yüzelli Sene Evvelki Anadolu", Çev.: M. Şevki Yazman, Yeni Tarih Dergisi, Ocak 1958, Sayı 13, A. D. Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s. III-V, http://cumhuriyetforum.org/forum/index.php?showtopic=19008.

20 Alıntı, Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

"İki şehrin (İzmid-İzmik) isim benzerliği resmi evrak ve özel mektupların posta dağıtımında yanlış şehirlere gönderilmesine neden oluyordu. Bu karışıklığın giderilmesi için İzmit mutasarrıflığı bir öneride bulundu. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Şehremanetine yazılan "İzmid'in Kocaili adıyla yâd edilmesi" talebi Şehremaneti İdare Meclisince uygun görülerek 20 Şubat 1883 tarihli yazıyla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir."[21] "Nikomedia şehri Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra İznikmid/İznikümid/İzmid olarak adlandırılırken bölge ise sancak haline getirildikten sonra Kocaili diye tanımlanmıştır. Yani Kocaili sancak olarak bölgenin ismi olurken İzmid sancak merkezi olmuştur."[22]

"Bu nedenle Şura-yı Devletçe de uygun bulunan İzmid'in yerine Kocaili adının kullanımı yaygınlık kazanmamıştır. Şehrin adı İzmid olarak yazılmaya devam ettiğinden yukarıda bahsettiğimiz sorunlar da devam etmiş olmalı ki İzmit Mutasarrıflığı konuyu bir kez daha gündeme getirmiştir. Mutasarrıflıktan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ocak 1888 tarihli yazıyla karışıklığın giderilmesi için yeni bir öneride bulunulmuştur. Mutasarrıf Selim Sırrı Efendi, İzmir'in (r) ve İzmid'in (d) harflerinin layıkıyla yazılmadığı durumlarda resmi ve özel yazışmaların yanlış kente gönderilebildiğini ve buna çözüm olarak da İzmid'i oluşturan harflerden d/t ile değiştirilerek İzmit yazılması gerektiğini bildirmiştir."[23]

"Şura-yı Devlet'in İzmid'in İzmit olarak yazılmasına dair kararı Dâhiliye Nezareti'nin 25 Haziran 1910 tarihli yazısıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne, İstanbul Vilayeti Vekâleti'ne, İstanbul Belediyesi'ne, Nüfus Müdüriyeti'ne, Muhasebe'ye, Divan Dairesi Müdüriyeti'ne, tüm vilayetler ve müstakil sancaklara bildirilmiştir. Bu tarihten sonra İznikmid veya İzmid şeklindeki kullanımlara nadiren rastlansa da İzmit şeklindeki yazıma uyulduğu görülmektedir."

"19. yüzyıl ortalarına doğru İzmid yazımı yaygınlık kazanınca bir takım sorunlar da gündeme gelmiştir. Arap alfabesini kullanan Osmanlı Türkçesinde yazıma dikkat edilmeyince İzmid adı İzmir'e benzetilebildiğinden bu durum resmi ve özel yazışmaların yanlış şehre gönderilmesine neden olmuştur. Bu benzerliğin giderilmesi için önce İzmid adının yerine Kocaili adının kullanılması önerilmiş fakat bu öneri uygulamada benimsenmemiştir. Yazım benzerliğinden kaynaklanan karışıklık devam edince konu tekrar gündeme getirilmiş ve "İzmid'in "İzmit" olarak "t" harfiyle yazılması talep edilmiştir. İlk etapta bu öneri Şura-yı Devlet tarafından uygun bulunmayarak reddedilmiştir. Ancak Posta Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin şikâyetlerinin devam etmesi üzerine İzmid'in İzmit olarak yazılması kabul edilmiş ve bu kararın uygulanması gerekli mercilere iletilmiştir. Böylece 1910 yılından itibaren kentin adının İzmit imlasıyla yazılması resmiyet kazanmıştır."[24]

1928 yılında Latin harflerinin kabulünden sonra "t" harfine dönüşmüştür. İzmid yazımının İzmit"e dönüşmesi ise bu çalışmada anlatıldığı üzere çok daha farklı bir sebepten 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir.[25] Kocaeli ancak Osmanlı Devletinin fethi ile kesin şekilde Türk hâkimiyetine girmiştir. Orhan Gazi 1331'de İzmit'i kuşatmış fakat Bizans İmparatoru büyük bir kuvvetle gelince Orhan Gazi muhasarayı kaldırmıştır.[26]

21 Aktarma, BOA. ŞD. 703/ 3. Lef 1. 8 Şubat 1298 (R) /20 Şubat 1883 (M). Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

22 Alıntı, Koca İli, Koca ve il kelimelerinden meydana gelmektedir. Osman Bey"in kumandanlarından Akçakoca'nın bölgenin önemli kasaba ve kalelerini ele geçirmesinden dolayı buralara Osman Bey döneminde Koca ili denmiştir. Bkz. Enver Konukçu, Süleyman Paşa, Kocaeli Büyükşehir Kültür Yay., Kocaeli 2009, s. 204. Oğuz Polatel," Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20 Polatel.pdf

23 Aktarma, BOA. ŞD. 1546/9, 22 Kanunıevvel 1303 (R)/ 3 Ocak 1888 (M). Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

24 Alıntı, BOA.ŞD. 1546/9, 22 Kanunıevvel 1303 (R)/ 3 Ocak 1888 (M). Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

25 Alıntı, Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/ Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

26 Alıntı, "Kocaeli'nin Tarihçesi", http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406.aspx.

1337'de Orhan Gazi döneminde, Adapazarı ve Hendek yörelerinin valisi Akçakoca emrindeki Türk ordusu İzmit ve çevresini fethetmiş ve kenti alınca şehir Osmanlı Devletinin egemenliğine girmiştir. Başlangıçta İznik'in yan komşusu anlamında İznikmid olan bu şehrin adı zamanla Kocaeli'ne dönüşmüştür. 1888 yılına kadar İstanbul´a bağlı kalan Kocaeli bu tarihten sonra ayrı bir şehir olur.[27]

Orhan Gazi İzmit'i il olarak büyük oğlu Rumeli Fatihi veliaht-şehzade Gazi Süleyman Paşaya vermiştir. Akçakoca Karadeniz'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir. Böylece ilk defa Karadeniz sahiline inilmiştir. 28 Temmuz 1402'de Ankara Meydan Savaşı'nda Yıldırım Bâyezîd'in ordularını yenen Timur'un ordusu İzmit'e kadar gelmiş ve İzmit'i ele geçirmişlerdir. Timur'un geri çekilişinden sonra "Fetret Devri"nde Osmanlı şehzadeleri arasında saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır. 1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Pereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi İzmit'i yeniden fethederek Bizans'tan geri almıştır. 1481 senesinde Fatih Sultan Mehmet Han büyük bir ordu ile İtalya üzerine sefere çıkarken, İzmit'in Gebze ilçesinde şehit olmuştur. Tarihte isim yapmış büyük hükümdarlardan Fatih Sultan Mehmet Han, Anibal ve Konstantin İzmit'te vefat etmişlerdir.

Osmanlı devrinde İzmit bir sancak (il) merkezi olmuştur. Bu sancak önce Hüdâvendigar Eyaleti'ne sonra Kaptan Paşa Eyaleti'ne ve İstanbul'a, Tanzimat'tan sonra bağımsız bir sancak olarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır. 19. yüzyılda İstanbul-İzmit arasında işleyen ve 1873 yılından itibaren de Haydarpaşa-Ankara güzergâhında faaliyet gösteren demiryolunun kente ulaşmasından sonra Kocaeli'nin ticari ve sosyal yaşamı canlanmaya başladı. Kent, 1888 yılında bağımsız sancak oldu, Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır ve ismi İzmit olarak değiştirildi. Daha sonra bölgeye fatihi Akçakoca'dan dolayı Akçakoca'nın yurdu manasına gelen 'Kocaeli' adı verildi.[28] Osmanlı devrinde İzmit, Üsküdar'dan doğuya giden büyük ticaret yolu üzerinde önemli konaklardan biri olmuştur. Şehirde birçok ticaret hanları ve kervansaraylar yapılmıştır. Osmanlı Devletinin ilk tersanesi İzmit'te kurulmuştur. Bu tersanede savaş ve ticaret gemileri yapılmıştır. Tersanede on dokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar faaliyet gösterilmiştir. On dokuzuncu asır başlarına kadar tuz işletmeleri bölgenin başlıca gelir kaynağı idi. Askerî kumaş ve fes fabrikası da İzmit'te bulunuyordu. İzmit kereste ticaretinin büyük merkezlerinden ve pazarlarından biriydi.

İstiklal Harbi öncesi 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün (244 gün) İngiliz ve Yunan kuvvetlerin işgali altında kalan şehir 28 Haziran 1921´de kurtarılmış, Cumhuriyetin ilanından sonra da Kocaeli vilayetinin merkezi olmuştur. Cumhuriyet döneminde bölgeye yapılan sanayi yatırımları ile sanayi alt yapısı tamamen şekillenir, hem devlet hem de özel girişimler artar. 1924'te İzmit, Kocaeli'nin il merkezi oldu. 1954'te Adapazarı il haline getirilince, Karasu, Akyazı ve Hendek ilçeleri Kocaeli'den ayrılarak Sakarya'ya bağlandı.

Kocaeli'nin Başiskele, Darıca, Dilovası, Çayırova, İzmit, Derince, Gebze, Gölcük, Karamürsel, Kandıra, Kartepe ve Körfez olmak üzere toplam on iki ilçesi bulunmaktadır. Kocaeli, Cumhuriyetle birlikte özellikle sanayi alanında en hızlı gelişen illerimizden birisi olmuştur. Bunun başlıca nedeni İstanbul'a yakınlığı ile ulaşım imkânlarının çeşitliliği ve gelişmişliğidir. 1934 yılında İzmit'te ilk kâğıt üretim tesisi olan İzmit Kâğıt Fabrikası açılırken, bunu 1944'te ikinci selüloz ve Kâğıt Fabrikası takip etmiş, SEKA tesisleri 1954,

27 "Kocaeli Ili Tarihi", http://kocaeliprovince.blogspot.com.tr.

28 "Kocaeli'nin Tarihçesi", http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406.aspx, "Kocaeli İli Tarih", http://kocaeliprovince.blogspot.com.tr.

1957 ve 1959'da genişletilmiştir.[29]

A. D. Mordtmann'ın İznikmid-İznik-Kocaeli'ne Gelişi

A. D. Mordtmann Anadolu adlı kitabında "Pontus'dan Kapadokya'ya" bölümünde İznik'de başlığıyla saat "2 ½'da Yenişehir'den hareket ettim, İznik gölünden ayrılan dağ sırtlarına ulaşmadan önce Yenişehir ovasında belli bir mesafe daha atla gittim. Sabah geçtiğim yerden daha çok büyümüştü, ancak sadece alçak ağaçlardı, hiçbir yerde yüksek kökler görünmüyordu; genellikle insan küçük meşe ve taflanlarla(karayemişle) buluşuyordu. Yol, oldukça iyi ve hatta önemli mesafe yamanmıştı. Yamacın diğer tarafında, Bekçi Kulübesinin kurulduğu yerde, oradan insan ilk İznik'i görüyordu. Dağın eteğinde yağ bahçeleri vardı."[30] A. D. Mordtmann İznik'de yağ ve yağcılığın olduğunu ifade etmektedir.

A. D. Mordtmann İznik şehrinin yıkıntısının sebeplerini şöyle izah etmektedir; "İznik'deki çöküntünün kapsamı, tüm imparatorlukta hiçbir şehirde mevcut değildi ve genellikle şuradan kaynaklanıyor, insan şehrin eski görüntüsünü mükemmel algılıyor, şehirde çevre duvarı tamdı, bunu görmek, benim için büyük zevkti."[31] "Diğer Şehirler bu çöküntüyü mekân bakımından tam olarak ispatlayamıyorlar. Duvarlar şöyle böyle, Strabon'un tasvir ettiği gibi ve dört kapılı doğru bir kare oluşturuyorlar. İnsan, şehrin bütün görkemli tarihinin isminin zikredilmesiyle, geçici ayrılacağına alışık: Bitinya İmparatorluğu döneminde, Gaius Plinius Secundus Maior, (kısaca Büyük Plinius) Beylerbeyi olarak kısmen yönettiği Roma döneminde, Kilise toplantı yaptığı, Selçuklular, Haçlılar döneminde, evet İmparatorluk sarayı(konağı) olduğu dönemlerde, İstanbul'da Fransızlar egemendiler ve insan sefil bir yerle buluşuyor ki, burada hemen hemen 400 aile(Türk, Yunanlı ve Ermeni) perişan bir yaşam sürdürüyorlar."[32]

A. D. Mordtmann şehirde sefilliğin dışında yetiştirilen tahıl ve meyveler hakkında da bilgiler vermektedir; "şehrin büyük bir bölümünde Tahıl, Dut yetiştiriciliği, Çayır, Sebze Bahçeleri; büyük bir bölümü tenha; fakat hala ayakta duran Evlerin büyük bir bölümünde oturulmuyor, caddeler boş evlerden oluşuyordu- kısaca, İznik bir Köydü, çevrili Duvarlar içinde ve eski şehir İznik'in yıkıntılarının üzerinde duruyordu. Bir kahvehaneye indim ve arkadaşlarım büyük çabayla çok fazla yiyecek getirdiler ki, aç kalmadık."[33]

A. D. Mordtmann kitabının "İznik tek ve şimdi" alt başlığında "Lefke girişinin yakınında tek güzel, şimdi kitlenmiş (çivilenmiş) bir Cami duruyor, 1378'de inşa edilmiş ve 1395' de Büyük Vezir Hayrettin Paşa tarafından tamir edilmiş. Yanında haç şeklinde bir Rum (Yunanlı) Bazilikası 1378'de yaptırdığı giriş kapısına Sultan I. Murat bir yazı kazdırtmıştı ki başka anlama gelmeyen, İznik'in fethi zamanında bir camiye dönüştürülen Kilise bu dönemde tamire ihtiyacı vardı. Hem de Kilise çökmüş ve şimdi Manda Ahırı olarak kullanıyor, çünkü enine boyuna etrafında evler yoktu, kilise cami olarak ahalisine hizmet ediyordu" İznik'i tarif etmiş ve devamla "Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunun İznik'te bildirildiğini anlatmış, fakat bunun tam olarak nasıl yapıldığını bilmiyor; aynı yerde bin yıl sonra, Hz. Muhammed'in Allah'ın Peygamberi olduğu bildirildi ve Allah'ın karısı yok, aynı zamanda Allah'ın oğlu da olmayabilir. Bu son teori nasıl burada ilan edildi, tam olarak bilinmiyor, ama şehrin çöküşünün daha Hz. Muhammed'in egemenliğinin ilk zamanında başladığı, görünüyor, yaklaşık 1700'de İznik daha 300 Hanelik bir Köy iken bile orada sadece Endüstri gelişmişti."[34]

29 "Kocaeli'nin Tarihçesi", http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406.aspx
30 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 70.
31 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 70.
32 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 70/71.
33 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 70/71.
34 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 70/71.

Kitabının aynı bölümünde İznik'in endüstrisinin gelişmesi ile gelir kaynağının porselencilik olduğunu belirtmiş ve şöyle ifade etmiştir; "Şehir'in kendine özgü bir kazanç dalı mavi ve yeşil porselenlerin imal edilmesi olup bu porselenlerle Küçük Asya'nın(Anadolu'nun) duvarları ve birçok Cami'nin Minareleri (süslenmişti) bezenmişti. Şimdi, bunların İznik'de imal edildiğini kimse bilmiyordu."[35]

A. D. Mordtmann İznik'te porselenden başka ve "yıkılmış Cami" alt başlığında Pirinç'inde kullanıldığını belirtmiş ve devamla "1800 yılında Bay von Hammer şehri(İznik'i) ziyaret etmiş tek tek notlar tutmuş, onlardan bazılarını tekrar nerede olduklarını buldum; harfler pirinçtendi ve muhtemelen o tarihten itibaren Pirinç'i değerlendirmeye (kullanmaya) başlanıldı."[36] diye ifade etmiştir

A. D. Mordtmann kitabının "Kuzeydoğu Küçük Asya'ya gezi" bölümünü "İzmit yolunda" alt başlığında Sapanca'dan hareket ettiğinde, "24 Ekim Cuma günü tekrar bütün gece yağmur yağdı ve kalktığımızda yağmur hala yağıyordu; aslında biz İzmit'ten 6 saat uzakta olmamıza rağmen, yol çok zordu. Ama ilk iki saat çok keyfiliydi, uçsuz bucaksız bir çınar ormanından atla geçtik, ormanın güzelliği kötü havada bile göze çarpıyordu. Sonra Sapanca gölünü İzmit darboğazını birbirinden ayıran tepelerden geçtik ve burada yollar tümüyle Allah'ın yolu gibi yani derin olmayan yollardı."[37]

Aynı bölümde A. D. Mordtmann "İzmit Körfezini Sapanca Gölünden ayıran"…bir kanal yapımından söz etmekte ve devamında" İzmit'te bir kanal ile Justinianos köprüsünden hem (Sapanca) gölü ve hemde gölden bir suyolu teşkil edilebilseydi, bu gezdiğim yerlerden ağaç, meyve, hayvan ve tarım ürünleri zenginliğini Akdeniz'e ve Karadeniz'e teşvik edilebilir ve bu bölgede şimdi sefil ve aptal bir miskinliğe sürüklenmiş ahaliyi görülmemiş refah seviyesine götürebilirdi"[38] iddiasında bulunmaktadır.

Kanal yapımı hakkında Osmanlı Hükümeti'nin ne düşündüğünü anlatmakta ve kanalın Akdeniz ve Karadeniz bölgesine mal taşımakta önemli olduğunu izah etmektedir. Bunu şöyle ifade etmekte "Büyük bir İmparatorluk hükümeti için böyle bir kanalın inşası çocuksu idi, fakat Türk Hükümeti şimdiye kadar hiçbir şey yani kanalın yapımı için hiçbir şey yapmamıştır."[39] Bu planın "daha önceden Eski Bitinya Krallarında mevcut olduğu görülmekte, fakat Bitinya Kralları yakınındaki Batı ve Doğu'daki yoldaş ve komşuları, Pontus ve Bergama'dakine benzemiyorlar."

A.D. Mordtmann Kanal-Projesiyle[40] Osmanlı Padişahlarının defalarca teklif etmelerine rağmen pek ilgilenmediklerini belirtiyor ve kitabının "Kanal İnşa Planı" alt bölümünde bunu dile getiriyor;" Türk Hükümetini aynı projeyi en azından dört defa teklif etti, 1503 yılında Büyük Vezir Sinan Paşa, 1653 yılında Sultan IV. Mehmet, 1756 yılında Sultan III. Mustafa ve sonunda yeni dönemde 1846 yılında General Jochmus[41], o zaman Osmanlı hizmetinde ve o dönemdeki şefi(komutanı) Hüsrev Paşa'ya bir memorandum sunmuştu. Fakat her seferinde proje boşa gitti ve Türk Tarihçilerin buna nasıl davranacaklarını görmek(okumak) ilginçtir."[42]

35 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 72.
36 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 72.
37 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 279.
38 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 279/280.
39 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 279/280.
40 Kanal hakkında bilgi için bakınız, F. Yavuz Ulugün, "Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi", https://www.academia.edu/5530204/Seyahatnamelerde_Kocaeli_ve_%C3%87evresi__F._Yavuz_Ulug%C3%BCn.
41 August Freiherr Jochmus von Cotignale, 27 Arlık 1808'de Hamburg'da doğmuş, 14 Eylül 1881'de Bamberg'de ölmüş Avusturyalı bir Mareşal ve Alman İmparatorluk Bakanı, Yunan, Türk, İngiliz ve İspanyol hizmetinde hayatını geçirmiş, yabancı ve 1849 yılında Alman İmparatorluğu'nun Dışişleri ve Donanma Bakanı ve Avusturyalı Mareşal Teğmen olarak bitirdi. 1840-1849 yılları arasında Osmanlı hizmetinde çalışmıştır.
42 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 280.

A. D. Mordtmann Planın gerçekleşmemesinin sebeplerini sıralıyor;" Öncelikle rüşvet, icrasını(tatbikini) engellemiş, aslında her ne kadar insan anlamasa da, bu nedenle rüşvet almak için, kim gerçekleşmeyen duruma kuvvetli bir ilgi duyarsa; ikincisi toprağın temizlenmesi için çok çaba sarf etmek korkusu, üçüncüsü işçiler toprağın kazılması sırasında ayakları ıslandığı için oradan kaçıyorlarmış; dördüncüsü sonunda proje görünüyor ki, bir gâvur tarafından sürekli dikkate alınmamış, çünkü bundan kimse hiçbir şey duymamıştı. Ben bu konuda geçenlerde bir İngiliz haşmetlisinin konsolosu ile konuştum, o Londra'daki üstlerine karşı fikrini söyledi. Kanal, yeryüzünden son Türk kaybolmadığı sürece, önceden yapılmaz."[43]

A. D. Mordtmann "İzmid'e varış" alt başlığı altında İzmid'e gidişini anlatıyor. 24 Ekim Cuma günü öğleye doğru İzmid'e vardım, İstanbul'a hareket eden buharlı gemiyle geri dönmek için, pazar sabahına kadar orada kaldım. Burada çok hoş bir sürprizle karşılaştım, bütün gezilerim esnasında hemen hemen her zaman savaştığım fanatizmin şehirde yaptığım gezilerimde hiçbir izi dikkatimi çekmedi. İngilizlerin kalışı, dört İngiliz süvari alayının yarım yıl burada konaklaması bu ilişki de çok mükemmel meyvesini(sonucunu) verdiği görünüyor; her yerde insanlar çok kibar ve yardımsever idi, beni sevgili gençlik hemen hemen her cadde de iyi bilinen "İngiliz bonosuyla" selamlıyorlar, bazen bir sorunla telaffuz edilmiş, ben "bono" olumlu ses tonuyla cevap vermeyi, yoksunmadım(eksik görmedim)."[44] Halk'ın o dönemde Osmanlı Devletinin yaptığı ittifaklarından memnun olmadığını ifade eder ve şöyle devam eder; " Ben halkla konuşmalarımda fırsat yakaladım, halkın şimdi İngilizlerden çok dostça anısı(hatırası) vardı, daha önce geçtiğim yerlerde insanlar müttefiklerin çekilmesinden başka duygusu olmadığı görünüyor; bana ülkede, her şehirde ve her köyde önüme konmuş birinci ve tek politik soru 'Fransız, İngiliz gittiler mi?' idi ve ben yanılmadığıma inanıyorum ki, halka benim olumlu cevabım görünürde, onlara tekrar rahat nefes almalarını sağladı(kalpten bir taşı düşürdü)."[45]

"İzmit'te, söylediğim gibi, farklı idi, İngilizler gerçekten gitmediler, caddelerin görünüşü çok farklı manzaralar sergiliyordu(gösteriyordu), çünkü her ev, her dükkân askerlerin meskeni, levazım, kumanya evi olarak hizmet etmiş, şimdi hala o zaman boyanmış İngiliz yazısını taşıyor ve ben ahır kapılarında hala gördüğüm kadar herkes kaç attan aynısını (kabul etti)."[46] Burada A. D. Mordtmann yabancıların özellikle İngiliz ve Fransızların istenmemelerine rağmen hala Osmanlı topraklarında olduklarını ve iyi davranıldığını ve fanatizmin yabancılara zarar vermediğini belirtmektedir.

"Hatta ölen İngilizler için arkadaşlarının koydukları mezarlık, anıt, mezar kenarları hepsi hala çok güzel, düzgün kalmışlar, sanki sadece birkaç gün önce tamamlanmıştı ve fanatizmin hiçbir kötü çılgınlıkları görülmedi, ki İstanbul'da Avrupalıların anıtları ve mezarları kirletilmedi."[47]

A. D. Mordtmann şehrin isminin nereden geldiğini şöyle anlatmakta; "Nikomedien (Türkler tarafından önceden İznikmid, şimdi genelde İzmit adlandırılmış) eskiçağda önemli bir rol oynamış, ama her eski coğrafya sözlüğünde okunabilen şehrin kaderini tamamen değiştirecek bir yer değil ve ben kendimi şehrin geçmişi ile sınırlıyorum. Şehir kendi adına göre adlandırılmış körfezin ucunda anfi şeklinde yer alır ve eski eserler her yere dağılmış, ama esas büyük miktarlarda şehrin üst kısmında bulunmaktadır."[48]

43 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 281.
44 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 281.
45 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 281.
46 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 281/282.
47 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 282.
48 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 282.

A. D. Mordtmann şehrin etnik yapısını şöyle açıklıyor; "Şimdi şehir yaklaşık 2000 Türk, 1000 Ermeni ve 200 Rum hanesi ihtiva etmekte, İtalyan Domenico Sestini'ye[49] göre 30.000 nüfus, yani nerdeyse iki katına çıkıyor. Nüfusun düşüşü öncelikle Rum topluluğunu ilgilendiriyor. Onlardan büyük miktarlarda insan hastalıklar yüzünden şehri terk ediyor ve yerlerini Ermeniler alıyordu."[50]

A. D. Mordtmann Nikomedien isminin kökenini şöyle belirtmekte ve şehri İmparatorluğun diğer şehirleri ile kıyaslayarak şöyle demektedir; "Nikomedien Efes ve İskenderun'la beraber Osmanlı İmparatorluğunun en sağlıksız(kirli) şehirlerindendir ve orada hükmeden ateş (sıcaklık) bazen bir gecede öldürücüdür. Bilhassa şehrin aşağısı sağlıksız(zararlı), şehrin yukarısında çok az veya hiç yoktu. Şehir'in üst kısmına çıkıldığında ve Sultan Orhan Camii'nin avlusundan aşağıya bakıldığında insan bir bakışta sağlıksız durumun sebebini hemen görür(tanır) ve çok hızlı şekilde çarenin ne kadar kolay olduğunu bilir (görür)."[51] "Körfezin en doğu köşesinde küçük bir nehir dökülür, suyu bir zaman denizin suyuyla karışmamış körfezin ortasına aktığı(döküldüğü) görülüyor, sağda yani nehir ile Nikomedien (İzmid) şehri arasında ve solda nehirle Körfezin Alman İmparatorluğunun kumaş fabrikaları arasında körfezin sadece durgun suyu akıyor, sözde Tuzla (Tuz Fırını), onun buharı yazın en yüksek sıcaklığı (ateşi) üretiyor. Bu Ateş zaten bahsedilen fabrikalarda çalışan bazı iyi Almanların hayatına mal oluyor. Hükümete az getiriyor(faydalanılıyor) diye, iki Tuzla'yı küçültmek(azaltmak) ve onun yerine yukarı da belirtilen nehrin sızıntısını derinleştirmek tabii kolay olmaz, böylece Nikomedien güzel bir Limana ve sağlıklı bir halka sahip olur; ama benim mesleğim değil, Türk hükümetini projelerle zorda bırakmak, buna zaten proje yapımcılarının lejyonu tarafından günlük saldırılıyor."[52]

İzmit'te gemiciliğin ve hatta savaş gemilerinin de yapıldığını belirten A. D. Mordtmann sözünü şöyle devam ettirmekte;"Tersahane'de üç yıldan beri savaş gemisi yapılıyor, umulur ki gelecek yıl tamamlanır. Ticaret merkezi ve liman olarak Nikomedien hala yeterince önemli, fakat böyle bir pozisyonda böyle bir yer vurgucu İngilizleri ve Amerikalıların eline geçebilir! Ben sadece üzücü bir görüntü verebilen istatistik ayrıntılardan uzak duruyorum(kaçıyorum) ve Nikomedien'de benim fotokopisini çektirdiğim küçük bir yazıyla o zamanki çizimler serisini ekliyorum."[53]

"Nikomedien'de bir cadde var, bir tarafında evler var, aynı tarafta bir Türk mahkemesi var, yani öyle bir yer ki, orada İzmid Kadısı ve Müftüsü Kuran'a göre karar veriyorlar. Cadde'nin diğer tarafını bir Türk Mezarlığı kapatıyordu, buda dört ayak yüksek bir duvarla caddeden ayrılmıştı. Mahkemenin hizasında karşısında bu duvar içinde 'Kutsal Üçlü eşit varlıklar, İsa'nın zaferi' yazısıyla bir taş bulunuyor"[54]

A. D. Mordtmann kitabının "Bursa üzerinden Çanakkale'ye gezi bölümünün "İpekçilik" alt başlığında 1856 yılında Nicaea'da (İznik'de) iktisadi yeni bir iyileşme olduğunu belirtmekte ve sonunda İpekçilik 1 eğirme 60 makarayla ipek[55] üretildiğini açıklamaktadır. Nicaea'ın ekonomik potansiyeli oradaki insanların meşgul oldukları iş alanları ile sahip oldukları hayvanlar, ekip diktikleri tarla, bağ, bahçe gibi tarım sektörü ile ölçülebilir.

"A. D. Mordtmann Dr. Heinrich Barth ile beraber Trabzon'dan Kuzey Küçük Asya üzerinden İşkodra'ya yaptığı geziler" bölümünde buralardaki seyahatini anlatmaktadır. Bu

49 Domenico Sestini, Floransa'da 10 Ağustos 1750 doğmuş, 8 Haziran 1832 Floransa'da ölmüş bir İtalyan Kütüphaneci, Arkeolog ve Nümanist. Bakınız, http://de.wikipedia.org/wiki/Domenico_Sestini
50 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 282.
51 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 282/283.
52 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 283.
53 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 283.
54 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 284.
55 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 295.

kısımda dünyaca tanınmış Afrika seyyahı arkadaşı ve hemşehrisi Dr. Heinrich Bart kendi seyahatnamesinin beş büyük oktav cildi İstanbul'da 1858 Ekim sonunda yayınlanmış, fakat arkadaşı çalışması gereği Kuzey Küçük Asya'ya A. D. Mordtmann ile bir geziye karar vermiş ve aralarında anlaşmışlar.[56] Hatta Dr. H. Barth "Trabzon'dan Küçük Asya'nın Kuzey'inden İşkodra'ya" başlığıyla bir raporunu 1858 sonbaharında, 1860 Gotha'da yayımladı, bu Rapor aynı zamanda benim tarafımdan yapılmış gözlemlerle çakışıyordu[57] açıklamasında Dr. H. Bart'la tüm seyahatnamelerde aynı fikirleri taşıdıklarını belirtmektedir.

56 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 403.
57 Mordtmann, A. D. *Anatolien*, Hannover 1925, s. 403.

KAYNAKÇA

"Kocaeli'de Tarihsel Göçler", http://www.kafkasakademi.com/haberler/kocaeli-de-tarihsel-gocler-335.html

Ana Britannica, Ana Yayıncılık Arşivi, C. 22, s. 436-437.

Arıkan, Z., "Osmanlı İmparatorluğu ve Seyyahlar", *Tarih ve Toplum*, XIX (113), s. 57-58.

Baykara, Tuncer, "Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi mi? Gözlemler Düşünceler", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=341:sayi307&catid=77&Itemid=180

Çataloluk, Suzan, "Seyahatnameler ve Gerçekleri", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33,Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=381:sayi307&catid=77:haziran-2013-cilt-33-say-310&Itemid=180

Çetin, A. Alâaddin, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, Yayıncı Yayınları, 2004.

Dura, Cihan, *Derin Komplo: Türkiye'nin Yeniden İşgali*, İleri Yayınları, İstanbul 2008, s.77-85, http://www.cihandura.com/index.php?option=com_content&task=view&id=228&Itemid=60

Exil in der Türkei 1933-1945'de.wikipedia.org/wiki/Exil_in_der_T%C3%BCrkei, 75 Jahre deutsches Exil in der Türkei, Publikationen, Konrad-Adenauer .,ww.kas.de/wf/de/33.14445.

Eyice, Semavi, "A. D. Mordtmann", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V. s. 489-90/91.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (çeviren: Ayşe Berktay) İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/320.pdf

Kurak, Kemal, "Batıyla Osmanlı'dan Başlayan İmaj Sorunu", http://www.haber10.com/haber/103944/

Kurak, Kemal, "Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak", *Tarih ve Düşünce*, S: 49, Mayıs 2004, s. 34-42. http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

Mordtmann, A. D., "Yüzelli Sene Evvelki Anadolu", Çev.: M. Şevki Yazman, *Yeni Tarih Dergisi*, Ocak 1958, S. 13.

Mordtmann, A. D., *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859, A. D. Mordtmann'ın Küçük Asya'dan(Anadolu) Betimlemeleri (Çizimleri) ve Gezi Mektupları 1850-1859)*, Eingeleitet und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger (Franz Babinger'in takdim ve sunumu ile), Hannover 1925. (A. D. Mordtmann'ın Küçük Asya'dan (Anadolu) Betimlemeleri ve Gezi Mektupları 1850-1859).

Mordtmann, A. D., *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (çeviren. Gertraude Songu Haberman), Pera Yayıncılık, İstanbul 1999. S. 13, http://cumhuriyetforum.org/forum/index.php?showtopic=19008.

Mordtmann, A. D., *Stambul und das Moderne Türkenthum, Politische, Sociale und Biographische Bilder von einem Osmanen*, 2 Bde., Leipzig: 1877-78. http://www.hist.net/kieser/mak2/Mordtmann1877.html.

Mordtmann, Andreas David, *Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (çeviren. Gertraude Songu Haberman), İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999.

Mumcu, Ahmet, "Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Diğer Yazılar", *1. Uluslar arası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi 1987.

Narin, Resul, "19. Yüzyılda Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri", dergipark.ulakbim.gov.tr/karadearas/article/download/.../5000049703

Okay, Yeliz, "Etnoloji/Etnografya'nın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=345:sayi307&catid=77&Itemid=180

Ortaylı İlber, "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler", *1. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 1987, s: 117.

Özakan, Atilla, *A. D. Mordtmann'ın Anadolu Gezileri (İnebolu'dan-İzmit'e)*, Lisans Tezi, Ankara 1984.

Özkan, Timur, "Seyahatnamelerde Ankara", http://www.beypazarihaberajansi.com/makale/secme-yazilar/seyahatnamelerde-ankara/69.html

Pınar, İlhan, *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, İzmir 1998.

Pınar, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I-II*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Pınar, İlhan, *Türkiye'de Şehir Tarihleri*, İzmir 1998.

Polatel, Oğuz, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", http://www.historystudies.net/Makaleler/1571951682_19-O%C4%9Fuz%20Polatel.pdf

Sezer, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/209.pdf, www.tarihbilinci.com/.../osmanl-mparatorlu-unda-t5884.html.

Şirin, İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=342:sayi307&catid=77&Itemid=180

Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, https://www.academia.edu/5530204/Seyahatnamelerde_Kocaeli_ve_%C3%87evresi_-_F._Yavuz_Ulug%C3%BCn

Uysal, Mehmet, "İki Seyahatnamede Anadolu'ya Alman Göçmenlerini Yerleştirme Düşüncesi", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=383:sayi307&catid=77:haziran-2013-cilt-33-say-310&Itemid=180

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık", *Türk Yurdu*, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=343:sayi307&catid=77&Itemid=180

Yılmaz, Özgür, "Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)", Yüksek Lisans Tezi, Haziran-2006, Trabzon, www.dersindir.net/.../batili-seyyahlara-gore-trabzon-1808-1878-trabzon-ac...http://www.belgeler.com/blg/163i/batili-seyyahlara-gore-trabzon-1808-1878-trabzon-according-to-western-travellers-1808-1878.

XVIII. YÜZYIL VE SONRASINDA KARAMÜRSEL İSKELESİ'NİN OSMANLI DENİZ FAALİYETLERİNDEKİ YERİ

Ekrem GÜRDAL*

Giriş

Roma İmparatorluğu döneminde İstanbul – İznik yolu üzerinde bulunması dolayısıyla Karamürsel'in önemi artmaya başlamıştır. İlk etapta İzmit körfezi kıyıları karayolu ile geçilirken daha sonra pratik bir çözüm bulunmuştur. Dil İskelesi'ne kadar karadan gelen yol körfezi denizyolu ile geçerek karşı kıyıda bulunan Karamürsel kıyılarına çıkıyordu.[1] Bazen doğrudan gemi ile İstanbul'dan Karamürsel İskelesi'ne geçiş yapıldığı da oluyordu.[2]

Sınırları henüz deniz kıyısı görmemiş olduğu devirlerde şüphesiz Osmanlı Beyliği için deniz kuvvetlerinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Marmara kıyılarına ulaşılması ile birlikte bu ihtiyaç hasıl olmuştur. Osmanlıların 1321 yılında Rumeli'ye geçişleri esnasında deniz taşıtlarını kullandıkları bilinmektedir.[3] XIV. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu ve Marmara'nın güney kıyılarında Türk İslam âlemi için önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Hristiyan egemenliği altında bulunan bu bölgelerde sonradan Osmanlı deniz gücünün çekirdeğini oluşturacak deniz gazilerinin ortaya çıkması, Türk deniz tarihçiliği adına önemli bir adımdır. Bu deniz gazileri Osmanlı kuvvetlerinin kara ilerleyişine destek olmuş ve Osmanlıların batıya doğru ilerleyişine katkı sağlamıştır.

Aynı yüzyılda Ege Denizi'nde gaza faaliyetlerinde bulunan Türkmen deniz gazilerinin artan hücumları ile birlikte Türk denizcilik faaliyetinde yeni bir durum ortaya çıktı. Selçuklu uc bölgelerinde bulunan Osmanlılar zamanla Marmara Denizi'nin güney sahillerine doğru ilerlemiş ve bölgeyi peyderpey ele geçirmişlerdir. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'ndan yeni alınan bölgenin hâkimiyetini sağlamak oldukça güçtü. Öyle ki Osmanlıların deniz kuvvetleri yok denecek kadar azdı. İlk etapta Karasi Beyliği'nden bazı denizci beylerin yardımıyla deniz kontrolünü sağlama yoluna gidildi.[4] Aynı şekilde denizci beyliklerden olan Aydınoğullarından istifade edilmiştir. Akabinde İlk Osmanlı amirali olarak bildiğimiz akıncı beylerinden olan Karamürsel Alp, Marmara Denizi'nin güney kıyılarındaki

* Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilimdalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, egurdal@outlook.com

1 Halil İnalcık, "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324 – 1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, C. LXXIII, S. 226, Nisan 2009 Ankara, s. 78

2 Agah Yönsel – Şemsettin Arkan, *Karamürsel*, Ankara 1973, s. 167 – 168, Dilek Bayraktar, "Karamürsel Şehrinin Yerleşim Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, S. 6, 1998, s. 367 -368

3 M. Münir Aktepe, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *İ. Ü. E. F. Tarih Dergisi,* C. I. S. 2, İstanbul 1950, s. 284

4 İsmail Hakkı Uzunçaşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. II, s. 575

denizcilik faaliyetlerinin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir.[5] Orhan Gazi zamanında diğer denizci reislerden olan Kara Gazi Abdurrahman önderliğinde İzmit ve havalisinde fütuhat yapılmıştır.[6] Osmanlı tarihi kaynaklarına göre Karamürsel'de ilk Osmanlı Tersanesi tesis edilmiştir. Doğal olarak buralarda ilk etapta pek küçük tonajda gemilerin inşasına başlanmıştır.[7] Ancak diğer küçük tersanelerle kıyaslandığında Karamürsel oldukça önemli bir üretim merkezidir.

Bunun yanı sıra İzmit önemli bir ticaret limanı ve merkezi idi. İzmit'in alınmasıyla Osmanlılar Marmara havzasındaki en önemli geçiş güzergâhına sahip olurken, Doğu Roma İmparatorluğu stratejik açıdan önemli bu merkezi kaybetmiş oluyordu.[8] Bu dönemden sonra bölge ilk Osmanlı denizcilik faaliyetleri açısından mühim bir merkez haline gelmiştir. 6 Mayıs 1352'de Galatalı Cenevizliler ve Osmanlılar arasındaki mutabakat sayesinde, Güney Marmara ve Boğazlar arasında karşılıklı sefer güvenliği tesis edilmişti.[9] 1444 yılında Gelibolu'da Haçlılar tarafından müşkül bir duruma sokulmuş olan Osmanlı donanmasına reislerden Kara Rahmanoğlu Hamza İzmit havalisi halkından denizciler tertip ederek donanmaya yardımda bulunmuştur.[10]

Asya ve Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olan İzmit körfezi hem deniz hemde kara taşımacılığı açısından mühimdi. Nitekim Karaman seferi dönüşünde Edirne'ye geçmek isteyen II. Mehmet Gelibolu'nun yabancılar tarafından tutulduğunu öğrendikten sonra İzmit yolu ile Avrupa kıtasına geçebilmiştir.[11] İstanbul'un fetih hazırlıkları esnasında İzmit ve Karamürsel gibi Marmara kıyılarındaki tezgâhlarda gemi yapılmasına dair bilgilere rastlıyoruz.[12] II. Mehmet Boğazkesen Hisarı'nın yapımı esnasında lazım olan kereste ve taş tedarikini muhtemelen yine İzmit ve Karamürsel havzasından temin etmiştir.[13] II. Mehmet'in 1470 Eğriboz seferine Karamürsel ve İzmit'ten donanma için yardım sağlanmıştır.[14] 1470'lerde Kefe muhasarasına Kocaeli beyi civar bölgelerden topladığı otuz parçalık kadırga ile katılmıştır.[15] 1473'te Akkoyunluların üzerine sefere çıkan II. Mehmet İstanbul'dan deniz yolu ile Karamürsel taraflarına geçmiştir. Gelibolu'dan gelen Rumeli askeri ile burada toplanılmıştır.[16] Gelibolu Tersanesi için Karamürsel oldukça mühimdi. Zira Karamürsel'de hazırlanmış gemiler Gelibolu'ya gönderilmiştir.[17] Kanuni Sultan Süleyman Ocak 1550 yılında Tebriz seferinden dönüşte İzmit körfezini Karamürsel kıyılarından hareketle deniz yoluyla geçerek karşı kıyıda Dil İskelesi'ne ulaşmıştır.[18] Bu kayıtlar bize Karamürsel İskelesi'nin askeri geçiş güzergâhında önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olmaktadır. Bir şekilde Karamürsel İskelesi, tersanesi ve bölgenin kendisi hep iç içe ve birbiri ile bağlantılı konumdadır.

Arabistan, Şam, Halep ve Konya üzerinden gelen hac yolu İznik'e ve oradan Karamürsel İskelesi'den körfezin karşı kıyısında bulunan Dil İskelesi'ne ulaşırdı. Evliya Çelebi İzmit

5 Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi,* İstanbul 1332, s. 38 – 39, Mehmed Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288 – 1485)*, Sad. Necdet Öztürk, İstanbul 2011, s. 76

6 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 73

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Ankara 1988, s. 390

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. I, s. 133, *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi,* Heyet, C. I, İstanbul 1957, s. 69

9 Halil İnalcık, *Osmanlılar ve Haçlılar,* İstanbul 2014, s. 17

10 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 73

11 Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti,* Ankara 1999, s. 39

12 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokana, İstanbul 2012, s. 123, Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. II, s. 29, Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, İstanbul 2013, s. 199

13 Kritovulos, a.g.e., s. 57

14 Yorgios Sfrancis, *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları (Chronicon Minus)*, Çev. Levent Kayapınar, İstanbul 2009, s. 408

15 Hoca Sadettin, *Tacü't- Tevarih,* C. I, İstanbul 1279, s. 568

16 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't –Tevârîh, Çev*. Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s. 511

17 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 15

18 Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul – Anadolu – Mezepotamya, Çev.* Işıl Enverdi, İstanbul 2014, s. 91

seyahatinde deniz yolculuğu esnasında körfezin güney kıyılarının oldukça gelişmiş bir yerleşime sahip olduğunu gözlemlemiştir. Burada Dil İskelesi'nden karşı kıyıya geçildiğinden söz etmektedir.[19] Üsküdar'dan başlayıp, Anadolu kıyılarını takip ederek, İzmir, Antalya, İskenderun'a kadar uzanan ulaşım yolu Osmanlı döneminde oldukça işlek bir güzergâhtır. Söz konusu yolun üzerinden geçtiği iskelelerden birisi de Karamürsel İskelesi'dir.[20] XV. ve XVI. yüzyıllarda Bursa – Mudanya – İstanbul deniz yolu güzergâhı XVII. yüzyılda önemini kısmen kaybetmiştir. Karamürsel İskelesi'nden geçen bu yol önem kazanmıştır.[21]

Denizlerdeki tüm faaliyetler karadaki faaliyetlerle ilişkilidir. Bir kara devleti olan Osmanlılarda karadan bağımsız bir deniz rotasının ortaya çıktığını söylemek de mümkün gözükmemektedir. Söz konusu olan Karamürsel İskelesi'de Osmanlı Devleti'ndeki hemen hemen bütün gelişmelerden etkilendiği gözükmektedir. Anadolu'nun iç taraflarında ulaşımı engelleyen uzun ve geniş bozkırların varlığı, Asya ve Avrupa arasındaki bu doğal köprüden yeterince faydalanılmasını engellemiştir. Genellikle Orta Avrupa'dan Balkanlar yoluyla, İstanbul'a doğru oldukça işlek bir ulaşım faaliyeti görülmektedir. Ancak bu faaliyet, yolun tabiî bir uzantısı olan Anadolu üzerinde devam eden kısmında, çoğu zaman Avrupa yakasındaki önemi kazanamamıştır. Daha avantajlı olması nedeniyle deniz yolu Anadolu üzerinden geçen kara yoluna tercih edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ulaşım, haberleşme ve nakliyatta mevcut yol sistemlerinden hangisinin daha sık kullanıldığı yönünde bir soruya cevap vermek oldukça güç olmakla birlikte, İstanbul'un her iki yol sistemine de ihtiyacı olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyıl itibarıyla İstanbul, yarım milyonu aşan nüfusuyla, önemli bir pazar haline gelmişti. Bu sebeple yükte ağır değerde ise düşük buğday, arpa, et, yağ, tuz, balık, kuruyemiş, zeytinyağı, şarap gibi besin maddeleri ile tahta, pamuk, demir, bakır, güherçile, yün, kıl, kenevir gibi maddeler ancak deniz yoluyla tedarik edildiğinde yeterince kâr elde edilmekteydi. Bu sayede deniz yolu güzergâhında bulunan yerler ekonomik, sosyal, idari ve daha birçok açıdan etkilenmekte idi. Tarihi kaynakların ve arşiv vesikalarının incelenmesi ile elde ettiğimiz bilgileri kullanarak Karamürsel İskelesi'nin Osmanlı Devleti zamanındaki işlevini inceleyeceğiz. Böylece Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz üçgeninde jeopolitik önemi açısından son derece önemli olan deniz yolu güzergâhındaki Karamürsel İskelesi'nin geçmişine ışık tutmayı amaçlıyoruz.

Karamürsel İskelesi'nde Taşımacılık Faaliyetleri

Denize kıyısı bulunan bölgelerde oturan insanlar için, deniz vasıtaları ulaşım açısından oldukça önemli ve bir o kadar gereklidir. İnsanların ulaşım ve ihtiyaç maddelerinin nakli konusunda deniz yolu taşımacılığı, zaman ve ekonomik açıdan oldukça büyük bir kazanç sağlamaktadır. Bu bakımdan denizden yapılan nakliyatı, yolcu nakli ile zahire ve diğer eşya ticari, askeri malzemelerin sevkiyatını kısımlar halinde mütalaa etmek gerekir.

Karamürsel İskelesi'nde taşımacılığın erken dönemlerde başladığı muhtemeldir. Bizim için Osmanlı Devleti dönemindeki Karamürsel İskelesi'nde yürütülen faaliyet araştırmaya değer görülmüştür. Bu nedenle ilk Osmanlı kaynaklarında Karamürsel İskelesi ile ilgili bazı kayıtlara değinerek son dönem Karamürsel İskelesi'nin önemi daha net anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde her deniz taşıtı bir iskeleye bağlı olup, bağlı bulunduğu iskeleye ait taşımacılık faaliyetini yürütmekle yükümlüdür. Bağlı olmadığı iskeleden yolcu ve yük alan vasıtalar o iskelenin hâsılatının düşmesine sebebiyet verdiğinden bu yükümlülükler sıkı

19 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, İstanbul 1314, s. 61 - 62

20 Cemal Çetin, "Anadolu İskeleleri ve Kara Yolu Bağlantıları (XVI. Yüzyıl Sonraları)", *The Journal of Academic Social Science Studies,* S. 28, Sonbahar 2014, s. 357

21 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 -1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2014, s. 152.

bir şekilde kontrol edilmekte idi. Günümüzde belediyecilik olarak adlandırabileceğimiz hizmetlerin görülmesi ile ilgili her türlü nizamın Osmanlı Devleti'nde denetimini yapan kadılar, zaman zaman iskelelerin kontrolünü da yapmak zorunda idiler. Kadılardan başka doğrudan iskeleler ile ilgilenen Osmanlı devlet görevlileri de mevcuttur. Başka iskelelerden yük ve yolcu alma ayrıcalığı gümrük emininin izni ile mümkün olabilmekte idi.[22] Örneğin, İstanbul'a gelen sefer sayıları kontrol altında tutulmakta idi. Her güzergâhın kaldırabileceği kadar sefer yapmasına müsaade edilirdi.[23] Böylece deniz taşımacılığı devlet eliyle belli bir düzen içinde yürütülmeye çalışılıyordu.

İskelelere yanaşacak gemilerin veya mürettebatın düzene aykırı hareketleri olursa bununla ilgili kaide ve nizamı uygulayacak idare adamı olarak iskele kethüdaları görevlendirilmiştir.[24] Kethüdasız iskelelerde nizamın uygulanması mümkün olmadığından ve bütün iskeleler de birbirlerine bağlı olmadığından kethüdası olmayan iskelelere derhal birer kethüda tayin edilmektedir. 19 Şubat 1722'de bir beratla görevlendirilmiş olan Karamürsel ve Kavak İskelesi kethüdası iskelelerin genel işlerine bakmaktansa gemi reislerini teftiş etmekle yetinmekte idi. [25] Bu gibi konularda arşiv vesikalarında birçok örneğe rastlamak mümkündür. Karamürsel İskelesi ile alakalı olan bazı örnekleri ileride zikrederek açıklamaya çalışacağız.

1490 Osmanlı Devleti gümrük kayıtlarına göre dört aylık bir süreçte yetmiş beş adet gemi Kefe'ye ticari mal götürdüğü bilinmektedir. Bu gemilerden bir kısmı İzmit Körfezi'nden çıkan gemilerdi. Malların çoğu Bursa'dan geliyordu ve aralarında Bursa ipekleri, Hindistan'dan gelen baharat, boya, Batı Anadolu'nun pamuklu kumaşları, özellikle Ege Bölgesi'nden zeytin, zeytinyağı, fasulye, kuru üzüm, şarap ve sirke bulunuyordu.[26] Böylece Mudanya, Karamürsel ve İzmit iskelelerinin de arasında bulunduğu ticari limanlardan Karadeniz'in kuzeyine ticaret yapıldığını tespit edebiliyoruz.

1591 tarihinde Karamürsel kadısına gönderilen hükümde civar mahallerden üzüm geldiği ve İstanbul'a gönderilmesi gerekirken gayrimüslimlere içki yapımında kullanılmak üzere fazla paraya satıldığı anlaşılmaktadır.[27] Bu kayıttan anlaşıldığı üzere deniz taşımacılığında bazı kesimler haksız kazanç elde etmek için iskelelerde çeşitli usulsüzlüklere karışmaktadırlar.

Taze sebze ve meyve nakliyesinde Karamürsel köprü pozisyonundadır. Kocaeli Sancağı mutasarrıfına, İzmit naibine, Karamürsel iskele eminine gönderilen 1800 tarihli bir hükümde, sancak genelinde fırsatçı bazı kimselerin bölgeye gelen soğana el koyarak İstanbul'a gitmesini önlemiş ve vatandaşlara yüksek fiyattan satma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu tür kimselerin bir daha bu gibi davranışlarda bulunmamaları konusunda gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.[28]

Örneğin, Mustafa isimli bir reis Karamürsel İskelesi'nde emre aykırı olarak üç yüz yük pirinç, dört kafes şeker ve esbâb gibi bazı ticari malları çıkardığı için bu konunun araştırılıp adı geçen reisin tutuklanması istenmiştir.[29] Tahkikat sonucunda kaçakçının Mustafa reis

22 Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi,* C. XVI, S. 21, İstanbul 1966, s. 111
23 Cengiz Orhonlu, a.g.m., s. 110
24 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, İstanbul 1333, s. 106-108
25 Cengiz Orhonlu, a.g.m., s. 112
26 İnalcık, a.g.e., s. 136
27 Muhammet Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. YÜZYIL)", *The Journal of Academic Social Science Studies,* C. 5, S. 8, Aralık 2012, s. 1326, Karamürsel'den üzüm ticareti yapıldığına dair 8 Ağustos 1592 tarihli bir kayıt bulunmaktadır, *İSAM İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil,* C. X, hüküm; 1322, İstanbul 2010, s. 658
28 Cevdet Belediye, 106/5267
29 *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 3 Numaralı Mühimme Defteri 1558 – 1560*, Ankara 1993, hüküm: 1597, s. 709

değil bir başkası olduğu anlaşılmıştır.[30]

İstanbul'da bulunan Pazarbaşı İbrahim Çelebi ve zeytin esnafının kethüdası Hacı Osman, ustalardan Hasan, Muhammed, İsmail, Ahmed, Osman, Molla Ali Mustafa ve sair bazı kimseler Yemiş İskelesi'ne bağlı olan bazı manavlar Karamürsel İskelesi'nden İstanbul'a gelmekte olan zeytin gemilerinin Habib Ali İskelesi'ne yanaşmaları gerekirken kendi iskelelerine indirip haksız kazanç elde etmek istemişler. Bu sebeple zeytin karaborsası yaratarak halkı zor durumu düşürdükleri gerekçe gösterilerek eskiden olduğu gibi Karamürsel'den gelen gemilerin Habib Ali İskelesi'ne yanaşması hususunda İstanbul mahkemesine başvuruda bulunmuşlardır.[31]

Sebze, meyve nakliyesinde olduğu kadar zahire sevkiyatında da Karamürsel İskelesi Anadolu ve İstanbul arasında bağlantı noktalarından birini teşkil etmektedir. Nitekim, Kütahya Eyaleti'nden Kapıcıbaşı Abdullah ağa vasıtasıyla Karamürsel İskelesi'nden on iki bin beş yüz kile buğdayın İstanbul'a gönderilmesi için emirler yollanmıştır.[32] Elinde tezkiresi olamayanların iskelelerden zahire temin etmesi yasak olduğu halde Karamürsel İskelesi'ne bağlı bazı kimseler zahire temin edebilmişler.[33] Her ne kadar Osmanlı Devleti yolsuzluğun önüne geçmek istese de alınan sıkı tedbirlere rağmen kaçakçılık ve haksız kazanç sağlayanlar kimselerin daima varlığı söz konusu olmaktadır.

Osmanlı ordusu için Karamürsel ve Yalova menzillerinde hazır olarak bekletilen ve ordunun ihtiyacı olduğunda devletin belirlediği fiyat üzerinden alınan arpa, un saman[34] gibi muhtelif lojistik maddeleri genellikle Karamürsel İskelesi aracılığı ile nakledilirdi.[35] Karamürsel halkından tedarik olunan odun, saman, arpa, yağ, bal ve koyun lüzumu durumunda gönderilmesi için belli başlı bazı mekânlarda depolanması istenmiştir.[36] Bu mekânların güvenliğine özen gösterilmiştir.

Osmanlı sarayına halı,[37] odun, kereste, kar, taş gibi malzemelerin güzergâhı genellikle İzmit Körfezi'nden ve Mudanya İskelelerinden kalkan hassa gemileri tarafından sağlanıyordu.[38] Akyazı, Sapanca, İzmit, Karamürsel, Yalova[39] hattından saraya yoğun bir kerestecilik faaliyeti olduğundan buraların halkının kendi tasarrufunda odun kesmesinin, kerestecilik faaliyeti yapmasının önüne geçmek için sıkı tedbirler alınmaktaydı.

Karamürsel naibine ve yeniçeri serdarına gönderilen 1756 tarihli bir hükümde, dağlardan temin edilen odun Karamürsel İskelesi'ne yeniçeri zabiti, turnacıbaşı ve ayandan hacı Halil tarafından tedarik edildiği, 118 adet gemi ile nöbetleşe olarak peyderpey İstanbul'a Bağçe kapusu, Odunkapu, Ayazma, Kapan-ı dakik, Cebeali, Fenar, Balat, Eyyûb-ı Ensârî iskelelerine getirildiği anlaşılmaktadır. İzmit ve civarından gelen kereste çeşitleri arasında makaslık, çam-ı bellût, taban-ı İznikmid, tahta-i ağa, perdavra olarak tabir edilenler mevcuttur.[40] I. Abdülhamid zamanında kaptan-ı deryalık görevini üstlenen Gazi Hasan Paşa, donanmanın kereste ocaklığı olan İzmit'e bizzat giderek limanlardaki kereste sevkiyatına bizzat katılmıştır.[41] Tersâne-i Âmire'nin yanında Tophâne-i Âmire içinde odun,

30 M.D. nr. 3, hüküm: 1609, s. 716
31 Cevdet Belediye, 56/2783
32 21 Mart 1170 tarihli bir hükümde, Kocaeli mutasarrıfına ve İznikmid kadısına Karamürsel İskelesi'nde mevcut bulunmayan deniz araçlarını Halıdere ve Ereğli kazalarından tedarik etmesi söylenmiştir. Cevdet Belediye, 88/4364
33 Bergos İskelesi'nden buğday taşıyan çekdirilerden Karamürselli Kel Feyzullah 2000 kile, Karamürsel'den Hacı Mustafa 2000 kile buğday taşımıştır, Cevdet Belediye, 97/4842
34 Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri,* Ankara 1966, s. 37
35 Yüklerini alan Karamürsel İskelesi'nden ayrılacak olan gemilere 20 veya 30 çuval güherçile konularak korunaklı bir şekilde ziyan edilmeden nakli yapılmıştır, Cevdet Askeri 255/10637.
36 M.D. nr. 3, hüküm: 67, s. 41
37 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. II, s. 681
38 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988, s. 117
39 Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül Kibar fi Esfar-il Bihar,* İstanbul 1141, varak. 70
40 Bostan, a.g.e., s. 8
41 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 476 – 477

dolayısıyla Karamürsel ve İzmit iskeleleri oldukça mühimdi. Tophâne için çam, palamut odunu ve muhtelif türde kereste[42] temini bu iskelelerden İstanbul'a taşınmıştır. 1654, 1662, 1677, 1687, 1696 yıllarından Karamürsel'den tedarik edilen ocaklık kerestenin akçe tutarı 79.750'dir.[43] Gemilerin taşıma ücreti olarak tahsis ettiği navlun bedeli 25659 akçedir.[44] İzmit ve civarından İstanbul'a yedi yüz kırk kantar kömür taşıyan gemilerin navlun ücreti 1480 akçe tutmuştur.[45]

Karamürsel İskelesi'nden İstanbul'a odun ve kereste temininde çalışan gemicilere ve bu gemilerde görevlendirilmiş olan acemi oğlanlarına[46] faaliyetlerinin karşılığı olarak çeşitli miktarda ücret ödenmekteydi. Taş, kum ve tahta için İzmit ve civardan gelen gemilerdeki acemi oğlanlarına 1690 akçe ödenmiştir.[47] Bunun yanı sıra gemi küreği yapımında da Karamürsel ön plana çıkmaktadır. Kürek temin eden kişilere ücretleri Tersâne-i Âmire'den gönderilen mübaşirler tarafından ödeniyordu.[48] 1646 ve 1647 yıllarında Karamürsel kadısından on adet kadırga inşasında çalıştırılmak üzere marangoz ve burgucuların Tersâne-i Âmire'ye sevki istenmiştir.[49]

Yapı malzemelerinin tedariki için en etkili ulaşım araçları deniz taşıtları olmuştur. Bu sayede kısa zamanda daha ucuza daha çok malzeme temini sağlanabiliyordu. Ekim 1754 yılında hasar gören Bayezid Cami'sinin kubbesinin tamiri için Karamürsel'den ot taşı tedarik edilmiştir.[50] 1766 büyük İstanbul depreminde hasar gören Fatih Cami'si tamiratı için Karamürsel İskelesi'nden gemilerle taş sevkiyatı yapılmıştır.[51] Tüccarlar tarafından Avrupa'ya Karamürsel İskelesi'nden lüle taşı çıkarıldığını tespit edebiliyoruz.[52]

Diğer taraftan Karamürsel İskelesi'nden güherçile, silah, mermi ve sair askeri mühimmatın sevk işlemleri de yapılmaktaydı.[53] Bilecik, Aydıncık, Pazarcık, Yenişehir ve İznikmid'deki mahzenlerde bulunan altı yüz adet top yuvalaklarının geciktirilmeden kira arabalarıyla Karamürsel İskelesi'ne getirtilmesi ve burada mahzenlerde saklanıp gemiler vardığında taşınması hususunda 27 Şubat 1571 yılında bahsi geçen yerlerin kadısına emirler gönderilmiştir.[54] Anlaşılacağı üzere Karamürsel İskelesi yalnızca nakliye işlemlerinde değil, aynı zamanda depolama merkezi görevini de üstlenmektedir. Bu malzemelerin depolanması için yeterince kapasitesi bulunmaktadır.

Bölgenin hareketliliği nedeniyle zaman zaman istenmeyen hadiseler olmuştur. Şöyle ki, Kocaeli ve Karamürsel civarında yeniçeri ve acemi oğlanı kılığında gezip tüfek taşıyan, yol kesen, adam öldüren ve hırsızlık yapan leventlerin yakalanıp teftiş olunarak gerektiği şekilde cezalandırılmaları istenmiştir.[55]

42 Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 115, 166, 247
43 Bostan, a.g.e., s. 102-103
44 Aydüz, a.g.e., s. 181
45 Barkan, a.g.m., s. 62
46 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 555
47 Barkan, a.g.m., s. 50
48 Bostan, a.g.e., s. 148, 150
49 Bostan, a.g.e., s. 72
50 Semavi Eyice, " Beyazıt II Camii ve Külliyesi" *DİA*, C. VI, Ankara 1992, s. 46
51 Karamürsel âyanlarından Hacı Mehmed ve Hacı Hasan gerekli olan ot taşı nakliyesine memur edilmiştir, Cevdet Evkaf, 35/1744, Kayıkhane naibine ve iskele eminine 20 Haziran 1767 tarihinde gönderilen hükümde Karamürsel İskelesi'nden kayıklarla lazım olan ot taşının gönderilmesi istenmiştir, Cevdet Evkaf, 35/1745
52 A.} MKT. NZD. 362/16,
53 Aralık 1894 ortalarında İzmit'in Bağçecik Ermeni köyüne çıkarılmak maksadıyla mahalli vapur yazıcısı Ali isimli birisi tarafından tezkiresiz olarak toplam 30 adet tüfenk ve 200 adet fişek Karamürsel Rusümat İskelesi emini tarafından rapor edilmiştir, Yıldız Mütenevvi, 110/118, ayrıca bkz. Yıldız Mütenevvi, 112/79
54 *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı 12/1 Numaralı Mühimme Defteri 1570 – 1572*, Ankara 1996, hüküm: 58, s. 97, *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, Heyet, C. III, İstanbul 1959, s. 1490, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II,* Ankara 1988, s. 74
55 *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 82 numaralı Mühimme Defteri 1617 – 1618,* Ankara 2000, hüküm: 306, s. 203- 204

Deniz taşımacılığı sırasında yük ve ticari eşya nakliyatında hacim, ağırlık, ürün çeşidine bağlı olarak farklı navlun bedelleri uygulanmaktadır. Navlun kelimesi, bir yerden başka yere ulaştırmak için gemiye alınan eşyanın bütünü veya taşıyıcı tarafından gemisinde taşınacak yük için istenen ücret olarak tanımlanır. Mudanya ve Karamürsel İskelesi ile İstanbul'a ulaştırılan zahîrenin 1790 yılında navlun parası, Mudanya'dan 1 kile zahîre için 4 akçe, Karamürsel'den 1 kile zahîre için 3 akçedir.[56] Kağıthane Baruthanesi'ne güherçile getiren acemi oğlanlarının çalıştığı gemilere 370 akçe navlun ücreti ödenmiştir.[57] Örneğin, 1555-1556 yılında Dil İskelesi'ne mensub reislerden olan Abdi reise 3738 akçe ödenmiştir.[58] Karamürsel İsklesi'nde uygulanan navlun ücreti zamanla artırılmıştır.[59]

Yük ve eşya taşımacılığının yanında Karamürsel İskelesi yolcu taşımacılığı açısından da faaliyette idi. Çeşitli vesikalarından elde edilen birçok bulgudan bunu tespit edebilmekteyiz. Sefer yoğunluğu ve yolcu taşımacılığı açısından Karamürsel diğer bazı önemli iskelelerin önüne geçmiştir. Karamürsel ve Mudanya iskelesi yönüne de önemli sayıda sefer gerçekleşirken, Kal'a-i Sultânî, Gelibolu, Midilli, Bozcaada ve Ereğli taraflarına gerçekleşen seferler sınırlı sayıda kalmıştır.[60]

1822 yılı 8 Ekim Salı gününden 14 Ekim Pazartesi gününe kadar bir haftalık süreçte İstanbul'a deniz yoluyla gelen vasıtaların tutulan kayıtlarına göre 321 sefer gerçekleşmiştir. Bu seferlerden 12'si Karamürsel İskelesi'nden İstanbul'a gelmiştir. Yalova, Gemlik ve İzmit, Silivri'den sonra en çok sefer Karamürsel İskelesi'den gerçekleşmiştir. Bu seferlerde gemilerde taşınan yük ve eşya arasında kömür, odun, üzüm ve ceviz başta gelen maddelerdir.[61]

17 – 23 Aralık 1822 tarihleri arasında bir haftalık süreçte, İstanbul'a gerçekleşen 142 seferin 6'sı Karamürsel İskelesi'den gerçekleşmiştir. Bu seferde gelen mallar arasında kömür, odun, güherçile mevcuttu.[62] Kış mevsiminde İstanbul'a gerçekleşen seferleri gösteren başka bir listeye göre, 27 Ocak 1823 Pazartesi gününden 2 Şubat 1823 Pazar gününe kadar bir haftalık süreçte, İstanbul'a 152 sefer gerçekleşmişti. Bu seferlerin 6'sı Karamürsel İskelesi'nden hareket eden gemilerle yapılmıştır. Bu gemilerde taşınan mallar arasında odun, güherçile, kömür, Halep dengi kumaş bulunmaktadır.[63] Bursa ile olduğu gibi, İpek ve baharat yolları ile bağlantıları olan Karamürsel İskelesi'nden Halep kumaşı, Yalova'dan ise, dokuma sektöründe kullanılmak üzere iplik gönderilmekteydi. Bu bulgular, şüphesiz bahsi geçen iskelelerin bağlı oldukları yerdeki dokumacılık geleneğinin göstergeleridir.

Osmanlı arşivlerinde bulunan Hicri 1252 senesine ait iki adet Karamürsel İskelesi hâsılatını gösteren defterlere ulaşabildik. Ancak bu defterlerin biri üç aylık diğeri ise yedi aylık tutulmuş defterlerdir. 1252 senesinin eksik olan iki ayının hâsılatını bu sebeple bilemiyoruz. İlerleyen zamanlarda daha kapsamlı bir çalışma yapılarak eksik olan iki ayın hâsılatını gösteren defterlere ulaşılabilir.

56 Cafer Çiftçi, " Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi", http://bursadazamandergisi.com/makaleler/osmanli-doneminde-mudanya-iskelesi-1594.html, Ayrıca bkz. Temmuz 1726 tarihli mahkeme kayıtlarında Karamürsel'den gelen gemilerin ödeyeceği vergi için, *İSAM İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, C. XXI, hüküm: 75, İstanbul 2010, s. 136 – 137

57 Ömer Lütfi Barkan, "İstanbul Sarayları'na Ait Muhâsebe Defterleri", *Belgeler*, C. IX, S. 13, Ankara 1979, s. 51

58 Barkan, a.g.m., s. 55

59 İstanbul ve Azatlu Baruthânesi'ne taşınması için Anadolu'dan Karamürsel İskelesi'ne gönderilen güherçile, gemilere ödenen navlun ücreti az geldiğinden İstanbul'a gönderilememiş, güherçilenin bozulmaması ve bir an önce sevkedilmesi için navlun ücreti artırılmıştır, Cevdet Askeri, 562/23597

60 Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 23, Ankara 2008, s. 76.

61 Aygün, a.g.m., s. 68

62 Aygün, a.g.m., s. 70

63 Aygün, a.g.m., s. 71

Karamürsel İskelesi gümrük memuru Halil Bey tarafından düzenlenmiş bulunan defterlerden ayrıntılı olarak kimden ne kadar tahsilât yapıldığını öğrenebiliyoruz. Üç aylık olarak düzenlenmiş defterdeki bilgilere göre, 1252 senesi Ramazan-ı şerif ayında vergi hâsılatı olarak devlete gönderilen 500 kuruş, Şaban-ı şerifin hâsılatı 1110 kuruş 34 pare, Şevval-ı şerifin hasılatı 416 kuruş olarak hesaplanmıştır.[64]

Yedi aylık olan diğer defterde 1252 senesi Muharrem ayında 1176 kuruş 38 pare, Safer ayında 1163 kuruş 12 pare, Rabiulevvel ayında 1171 kuruş 24 pare, Rabiulahir'de 567 kuruş 14 pare, Cemazeyilevvel'de 869 kuruş 30 pare, Cemaziyilahir'de 834 kuruş 30 pare, Receb ayında ise 539 kuruş 26 pare tahsil olunarak devlete irsal olunmuştur.[65] Böylece 1252 (Miladi Nisan 1836 – Ocak 1837) senesine ait on aylık Karamürsel İskelesi gümrük hâsılatının toplamı 8345 kuruş ve 208 pare olarak tespit edilmiştir.

Karamürsel İskelesi hâsılatı, sefer sayıları, gemilerde taşınan malzemeler bölgede meydana gelen çeşitli doğa olaylarından etkilenmiştir. Mevsimsel değişiklikler ve bazı doğa olayları iskeleden çıkan gemileri hatta içinde bulunan malların niteliğinde değişime sebep olmuştur. Örneğin, kış mevsiminde sefer yapan gemilerde üzüme rastlamak mümkün gözükmemektedir. Mevsimlere göre taşınan sebze ve meyvelerde değişiklik göze çarpmaktadır. Bunun gibi herhangi seferberlik durumunda askeri sevkiyattaki yoğunluk kendini belli etmektedir.

Bölgedeki mezar taşlarından edinilen bilgilere göre, XIX. yüzyılın ilk yarısında Marmara genelinde meydana gelen veba salgınından Karamürsel bölgesi de etkilenmiştir. Deniz taşımacılığının üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında ise bölgede ortaya çıkan çekirge istilası önemli ürün kayıplarına sebebiyet vermiştir.[66]

Ayrıca Osmanlı devlet politikasındaki işleyiş iskelelerdeki uygulamalarda bazı değişikliklere gidilmesine neden olmuştur. Siyasi bazı sebeplerden, Osmanlılar 1853'te getirdiği sınırlama ile Gemlik, Karamürsel, İzmit Körfezi, Adalar iskelelerini yabancı gemilere kapatmak istedi. 1860 yılında Osmanlı Hükümeti, İstanbul Kadıköy arasındaki yabancı bandıralı gemilerin yolcu taşımasını yasaklamaya çalıştı.[67] Bu durum sefer sayılarına ve taşınan yükün kapasitesine yansımıştır.

Karamürsel İskelesi XX. yüzyılda Osmanlı Seyr-ü Sefâin İdaresi'nin tasarrufunda bulunuyordu. Karamürsel İskelesi'nden vapurlarla taşınan yolcuların bilet gelirleri, taşınan eşyadan alınan vergi gelirleri iskele tamiratına harcanması için tahsis edilmekte iken Karamürsel belediye dairesi masraf komisyonu tarafından bu gelire el koyulması kararlaştırılmıştır. Bu konunun çözümü için Dahiliye İdaresi Nezaretine haber gönderilmiştir.[68]

25 Ocak 1914 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı bandıralı gemilerini korumak için İzmit ve civar iskelelere yabancı bandıralı gemiler yanaştırılmadığından Fransız, Rus ve İngiliz gemilerinin de aralarında bulunduğu yabancı gemiler hususi iskelelere yanaştığı için belediye iskelesinin zarar ettiği anlaşılmaktadır.[69] Osmanlı bandıralı deniz araçları genellikle küçük tonajlı ve yelkenli olduklarından taşımacılıkta yabancı gemilerle başa çıkabilmeleri doğal olarak mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı gemi filolarını ve yaptıkları sefer

64 Cevdet Maliye, 373/15339
65 Cevdet Maliye, 526/21521
66 1803 yılında Yalakabad kazasında meydana gelen çekirge istilasının buğday kıtlığına neden olduğuna dair malûmat, Dahiliye İdaresi, 321/16015.
67 Kaori Komatsu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-İngiliz Deniz Ticareti Münasebetlerinde Kabotaj Meselesi", *Osmanlı,* C.3, İstanbul 1999, s. 374.
68 Dahiliye İdaresi 40-1/ 45.
69 İzmit mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan rapor, Dahiliye İdaresi, 193/5.

sayılarını sürekli artıran yabancı bandıralı şirketler, Osmanlı sularında üstünlük sağlamaya başladılar. Ayrıca daha güvenli ve hızlı olan yabancı gemiler taşımacılık faaliyetlerini egemenlik altına almaya başladılar.[70] XX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Osmanlı sularında taşımacılık faaliyetini yürütmekte olan gemilerin yaklaşık olarak %90'ı yabancı uyruklu idi.[71] Bu alanda Osmanlı sularında ticaret hacmi en geniş olan ülke İngiltere'dir.[72]

Sonuç

Deniz taşımacılığı dünya tarihinde söz sahibi olmuş hemen hemen bütün eski uygarlıklar için oldukça önemli olmuştur. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu coğrafyası için aynı durum geçerlidir. Söz konusu olan bölgenin denetimini yaklaşık 500 yıl elinde tutmuş olan Osmanlı Devleti'nde deniz faaliyetleri ilk etapta sınırlı olsa bile, daha sonra üç kıtada egemenliğin sağlanması ve sürdürülebilir kılınması için gerekli olan hassasiyet gösterilmiştir.

Özellikle İstanbul'a malzeme temini sırasında, Osmanlı Devleti'nin çeşitli üretim ve taşımacılık merkezleri zamanla gelişim göstermiştir. Birçok askeri veya ticari ürün İstanbul'a deniz yolu ile kolaylıkla getirilebiliyordu. Deniz yolunun kullanılması üreticiye, tüketiciye, deniz güzergâhında bulunan işletmelere bilhassa devlete büyük kâr getiriyordu. Üretici malını kolay yoldan pazarlayabiliyordu. Tüketici ucuz ve bol miktarda çeşitli ürünlere ulaşabilme imkânına sahip oluyordu.

Bu ekonomik canlılık deniz yolu taşımacılığında yer alan bütün unsurlara yansıyordu. Devlet kontrolü burada devreye girerek halkın, tüccarın ve kendisinin zarar etmesini önlemek için muhtelif tedbirler alma yoluna gidiyordu. Deniz taşımacılık faaliyetlerinde meydana gelebilecek herhangi bir aksama özellikle başkent İstanbul'da büyük çapta bir kaosa sebebiyet verebilirdi.

Son derece ehemmiyet arz eden Osmanlı deniz taşımacılık faaliyetindeki yeri sayesinde Karamürsel İskelesi zamanla etkisi yadsınamayacak seviyede önem kazanmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle özellikle İstanbul için çok hassas bir yeri vardı. Akdeniz, Anadolu, Karadeniz hatta Avrupa ticaretinde transit geçiş bölgesi olması, bölgelerin birbirine bağlantısını sağlaması açısından Karamürsel İskelesi önem kazanırken, ilişkili olduğu her unsura da büyük kazanç sağlamıştır.

Karamürsel İskelesi'nden gerçekleşen deniz taşımacılık faaliyetleri arasında Osmanlı Devleti için sıradan ticari malların, sebze-meyve nakliyatının ve XVIII. yüzyıldan başlayarak yolcu taşımacılığının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi açısından son derece gerekli olan ordunun ihtiyaç malzemeleri, askeri mühimmat sevkiyatı, zaman zaman asker temini gibi lojistik açıdan kritik taşımacılık faaliyetinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Karamürsel İskelesi aracılığıyla taşınan mallara bakıldığında odun ve kereste ön plana çıkmaktadır. Bölgedeki bol miktarda hammadde varlığı şüphesiz bunun ilk sebebidir. Ancak İstanbul'a sevkiyatın deniz yolu ile yapılması kayda değerdir. Karadan odun ve kereste sevkiyatı yapılması sıkıntılı ve masraflı olmaktadır.

Anadolu'dan zahire temini ikici olarak en çok taşınan ürün olarak görünmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul Baruthaneleri için son derece mühim olan güherçile temini Karamürsel'e kadar kara yolu ile geliyor buradan gemilerle İstanbul'a aktarılmaktaydı.

70 Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı Ve Vapur Kumpanyaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 17, Ankara 2005, s. 4.

71 İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XXI, S. 2, Aralık 2006, s. 41.

72 Hüseyin Topuz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Limanlarından Gerçekleşen Ticaret Hacmi Ve Dış Ticaretine Yönelik Bir Analiz (1878-1913)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,* C. I, S. 1, 2009, s. 118.

Güherçile nakliyesi hiç azımsanmayacak orandadır.

Ticari açıdan değerli ürünlerin aktarılması ve depolanması için kullanılan Karamürsel İskelesi genellikle usulsüzlüklere sebebiyet vermiştir. Haksız kazanç sağlamak isteyen bazı kimseler Karamürsel İskelesi'nde yolsuzluk, hırsızlık ve sair bir takım işlere karışmıştır.

Belgelerde dikkat çeken diğer bir detaya göre Karamürsel İskelesi, hızlı ve güvenilir bulunmaktadır. Bölge ile yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre en kısa ve kolay yoldan ilgili yerlere yetiştirilmeleri gereken malzemeler için genellikle Karamürsel – İstanbul hattı tercih edilmektedir.

Yapılan bu çalışma neticesinde siyasi, askeri, iktisadi ve içtimai açıdan her türlü nakliyenin yapıldığı Karamürsel İskelesi bulunduğu coğrafyayı etkilediği kadar, Osmanlı devlet anlayışının yerleştirilmesi ve sürdürülebilmesi bakımından Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklardaki her bir merkez ve hatta ülke toprakları dışında çeşitli merkezlerle bağlantılı bir konumda olduğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

A.} MKT. NZD. 362/16

Cevdet Askeri, 562/23597, 255/10637

Cevdet Belediye, 56/2783, 106/5267, 97/4842, 88/4364

Cevdet Evkaf, 35/1745, 35/1744

Cevdet Maliye, 373/15339, 526/21521

Dahiliye İdaresi, 40-1/ 45, 321/16015, 193/5

Yıldız Mütenevvi, 110/118, 112/79

Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1333

Barkan Ömer Lütfi, "İstanbul Sarayları'na Ait Muhâsebe Defterleri", *Belgeler*, C. IX, S. 13, Ankara 1979

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 3 Numaralı Mühimme Defteri 1558 – 1560, Ankara 1993

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı 12/1 Numaralı Mühimme Defteri 1570 – 1572, Ankara 1996

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 82 numaralı Mühimme Defteri 1617 – 1618, Ankara 2000

İSAM İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. XXI, İstanbul 2010

İSAM İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, C. X, İstanbul 2010

Kaynak Eserler

Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul 1332

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, İstanbul 1314

Hoca Sadettin, *Tacü't- Tevarih*, C. I, İstanbul 1279

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't –Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006

Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul – Anadolu – Mezepotamya*, Çev. Işıl Enverdi, İstanbul 2014

Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül Kibar fi Esfar-il Bihar*, İstanbul 1141

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokana, İstanbul 2012

Mehmed Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, Sad. Necdet Öztürk, İstanbul 2011

Safrancis Yorgios, *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları (Chronicon Minus)*, Çev. Levent Kayapınar, İstanbul 2009

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aktepe, M. Münir, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *İ. Ü. E. F. Tarih Dergisi*, C. I. S. 2, İstanbul 1950

Aydüz, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006

Aygün, Necmettin, "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 23, Ankara 2008

Bayraktar, Dilek, "Karamürsel Şehrinin Yerleşim Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, S. 6, 1998

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003

Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966

Çetin, Cemal, "Anadolu İskeleleri ve Kara Yolu Bağlantıları (XVI. Yüzyıl Sonraları)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 28, Sonbahar 2014

Çiftçi, Cafer, "Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi", http://bursadazamandergisi.com/makaleler/osmanli-doneminde-mudanya-iskelesi-1594.html

Demir, Tanju, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı Ve Vapur Kumpanyaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 17, Ankara 2005

Ekinci, İlhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 2, Aralık 2006

Emecen, Feridun, *Fetih ve Kıyamet 1453*, İstanbul 2013

Eyice, Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi" *DİA*, C. VI, Ankara 1992

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954

---------- *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 -1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2014

----------*Osmanlılar ve Haçlılar*, İstanbul 2014

---------- "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324 – 1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, C. LXXIII, S. 226, Nisan 2009 Ankara

Komatsu, Kaori, "XIX. Yüzyıl Osmanlı-İngiliz Deniz Ticareti Münasebetlerinde Kabotaj Meselesi", *Osmanlı*, C.3, İstanbul 1999

Orhonlu, Cengiz, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, C. XVI, S. 21, İstanbul 1966

Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, Heyet, C. I, III, İstanbul 1959

Tansel, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1999

Topuz, Hüseyin, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Limanlarından Gerçekleşen Ticaret Hacmi Ve Dış Ticaretine Yönelik Bir Analiz (1878-1913)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. I, S. 1, 2009

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988

---------- *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II*, Ankara 1988

----------*Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I,II,V,

---------- *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988

Yazıcı, Muhammet, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. YÜZYIL)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 8, Aralık 2012

Yönsel, Agah – Şemsettin Arkan, *Karamürsel*, Ankara 1973, s. 167 – 168.

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ İDARE DÜZENLEMELERİN KOCAELİ'YE YANSIMALARI

Mehmet GÜNEŞ*

Giriş

Kocaeli vilayeti, Marmara Bölgesi'nde batıda İstanbul, güneyde Bursa ve doğuda Sakarya illeriyle sınırlı bir yerleşim birimdir. Tarihi itibariyle bu şehir, Bithynia kralı I. Nikomedes tarafından M.Ö. 264-263'te kuruldu ve Bithynia Devleti'nin başkenti yapıldı. Daha sonra Bitinya kralı IV. Nikomedes'in M.Ö. 74 yılında topraklarını Roma İmparatorluğu'na bırakmasıyla birlikte şehir, Roma'nın idaresine geçti.[1]

İzmit'te ilk Türk hâkimiyeti ise Süleyman Şah zamanında oldu. Burası 1081 tarihinde Süleyman Şah'ın idaresinde olmakla birlikte 1085 yılında Bizans'ın eline geçti. Haçlı Seferleri sırasında Haçlılar, İzmit'e 1096'da gelerek şehre yerleştiler. Bundan sonraki süreçte Bizans ile Latinler arasında el değiştiren İzmit, 1228yılındatekrarBizans hâkimiyetine girdi.[2]

Osmanlı döneminde İzmid, 1337 tarihinde fethedildi.[3] Bundan sonra yaklaşık bir asır içerisinde Kocaeli Yarımadası, yani Sakarya Nehri'nden İstanbul Boğazı'na kadar olan yerler, tamamen Osmanlı'nın eline geçti.[4] İdari bakımdan burası, Orhan Bey döneminde Kocaeli Sancağı'nın merkezi yapılmış ve bu sancak 1420'de Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştı. İzmit, Osmanlı'nın ağaç ihtiyacını karşıladığı önemli merkezlerden biriydi.[5]

1842 Sonrası Mülki İdaresi

Osmanlı Devleti'nin klasik idari yapısı içerisinde taşradaki en üst idari birim eyaletlerdi. Eyaletlerin mülki, mali ve askeri idaresinden beylerbeyi denilen kişiler sorumlu durumdaydılar. Eyaletlerin alt birimi sancaklardı ve burayı sancakbeyi idare ederdi. Sancakbeyi, mülki idareci olmanın yanı sıra bölgedeki askerlerin komutanıydı. Sancak dışındaki kaza idari birimi ise doğrudan merkeze bağlıydı ve kadı tarafından idare edilirdi.[6] Bunun dışında farklı unsurlar da vardı. Mesela devlet, vezirlere valilik veremediği zaman onlara, geçimlerini sağlamaları için bir veya birkaç sancağın yönetimini bırakırdı. Mutasarrıf denilen bu kişiler de bazen görev yerlerine gitmeyip müsellim denilen vekiller

* Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, mhmgunes@gmail.com.

1 Şennur Kaya,*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti,* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 10, 11.
2 İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, 23(2001), s. 536.
3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* 1, Ankara, 2011, s.133.
4 A. Nezih Galitekin, *Kocaeli Körfez İlçesi (Tarih ve Kültür Mirası Eserler),* 1, İstanbul, 2008, s. 132.
5 Kaya,*Tanzimat'tan*…, s. 12.
6 Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, 6(1999), s. 113-119.

aracılığıyla bölgeyi idare ederlerdi.[7] Taşrada ayrıca idari yetkilere sahip muhassıllar da bulunurdu; bu kişiler hem sancağın gelirlerini tahsil eder hem de idaresini yürütürlerdi.[8]

Yukarıda kısaca değinilen klasik Osmanlı şehir idaresi üzerinde II. Mahmud döneminde düzenlemeler yapılmaya başlandı. 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasını takiben 1829 yılında İstanbul'da muhtarlık teşkilatı kuruldu ve akabinde 1833-34 tarihinden itibaren ülke geneline yaygınlaştırıldı.[9] Teşkil edilen yeni orduya destek sağlamak ve geri hizmeti yürütmek üzere 1834 yılında redif adıyla bir askeri yapı tesis edildi. Ardından askeri işleri daha iyi yürütebilmek için 1836 yılında bir düzenlemeye de gidildi. Bu kapsamda Anadolu ve Rumeli'de sancaklar, ilişkilerine göre ferik ve mirlivaların idaresine verildi ve buralar, üst kademede mali işleri de üstlenen müşirlere bağlandı. Böylece taşrada müşirlik adında yeni eyaletler teşkil edildi ve buralara müşir denilen vezirler tayin edildi.[10]

Ülkede asıl köklü değişiklikler ise Tanzimat Fermanı ile birlikte oldu. Mali, askeri ve sosyal alanlarda önemli yenilikleri öngören bu fermanın ilanından sonra yeni düzenin özellikle mali yönünü icra etmek üzere taşraya muhassıl adlı devlet görevlileri gönderilerek vergi tahsil işleri yürütüldü. Ayrıca muhassıllara işlerinde yardımcı olmak üzere taşrada muhassıllık meclisleri teşkil edildi.[11] Kısa süre uygulanan bu ilk girişimden beklenen sonuç alınamayınca muhassıllık usulü kaldırıldı ve 1842 yılında yeni bir yapılanmaya gidildi. Bu yapı içerisinde eyaletleri valiler, sancakları kaymakamlar, kazaları ise müdürler idare edeceklerdi. Muhassıllık kaldırılsa da meclisler varlıklarını devam ettirdiler. Ancak isimlerinde ve yapılarında ufak değişikliklere gidildi. Öncellikle adları memleket meclisi olarak değiştirildi, görev alanları da yeni hiyerarşiye göre düzenlendi. Zamanla bu meclislerle ilgili yeni düzenlemeler yapıldı, bu minvalde 1849 tarihinde bir talimatname yayımlandı. Bu doğrultuda meclislere eyalette meclis-i kebir (büyük meclis), sancakta ise küçük meclis denildi.[12]

Eyalet yapılanması üzerinde asıl önemli düzenleme ise 1860'lı yıllarda oldu. Şöyle ki Âli ve Fuad paşalar, taşra idaresini düzenlemek amacıyla Midhat Paşa'yı İstanbul'a çağırdılar. Bundan sonra yapılan çalışmalar neticesinde Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna adıyla yeni bir vilayet kuruldu;[13] bu esnada hem Tuna için bir nizamname hem de umumi bir nizamname hazırlandı.[14] Tuna Vilayeti Nizamnamesi olarak bilinen metin, 7 Kasım 1864/7 Cemaziyelâhir 1281 tarihinde yayımlandı. Nizamnamede her sancağın kaymakamlık olduğu, sancakların kazalara ayrıldığı ve her kazanın müdürlük olduğu belirtildi.[15] Nizamnamenin adında görüldüğü gibi Osmanlı'da artık eyalet yerine vilayet kelimesi kullanılacaktı.

Bu nizamnameyi icra etmek üzere görev yerine giden Midhat Paşa, Tuna vilayetinde söz konusu nizamnameyi uygulamaya koydu.[16] Nizamname Tuna'da başarıyla uygulanınca yeni nizamın ülkeye yayma kararı alındı ve bu gayeyle Haziran 1867/Safer 1284 tarihinde bir talimat yayımlandı. Bu talimata göre vilayetler livalardan, livalar kazalardan, kazalar ise nahiye ve köylerden oluşmakta; vilayeti vali, livayı mutasarrıf, kazayı kaymakam,

7 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s. 21.
8 Yücel Özkaya - Ali Akyıldız, "Muhassıl", *DİA*, 31(2006), s. 18.
9 Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", TTK Belleten, 34/135(1970), s. 409-413. Akyıldız, "Muhtar", DİA, 31(2006), s. 52.
10 Ahmed Lütfi, *Tarih-i AhmedLütfi,* 5, Dersaadet, 1302, s. 165-168. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...,,* s. 14-16. Emre Satıcı, *19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 16, 17.
11 Özkaya - Akyıldız, "Muhassıl", s. 19.
12 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde*…,s. 215-225.
13 Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005), s. 101, 102.Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Valiliği (1864-1868)*, İstanbul, 2010, s. 47.
14 Kılıç, "1864 Vilayet…", s. 102.
15 *Düstur*, 1282, s. 517-536. Takvim-i Vekâyi, 773, s. 2-5. *BOA, A.DVNSBUY.İLM.d*, 5, s. 77-86.
16 Kılıç, "1864 Vilayet…", s. 107.

nahiyeyi müdür ve köyü muhtar idare etmekteydi.[17] Bundan sonra önemli bir düzenleme de 1871 yılında vilayetler nizamnamesinin ilanıyla meydana geldi; önceki nizamnamede açıklanmayan nahiye idaresi ile belediye teşkilatı bu nizamnamede ele alınarak açığa kavuşturuldu.[18]

Tanzimat Döneminde İzmid/Koceili Hakkında Yaşanan Gelişmeler

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasından sonra oluşturulan yeni orduyla ilgili olarak yukarıda belirtilen müşirlik nizamı meydana getirilince, Hüdavendigar da bu kapsama alındı. Redif idaresi olarak teşkil edilen Hüdavendigar müşirliği dâhilinde Hüdavendigar merkezi, Kocaili, Bolu, Karesi, Eskişehir sancaklarının askeri, mülki ve mali işleri, Hüdavendigar müşirine bırakıldı.[19] Yine Tanzimat'tan önceki dönemde İzmid, kereste işlerinde ön planda olduğu için buranın mülki idarecisi, kereste nazırı ve mütesellim durumundaydı.[20]

Kocaili Sancağı, Tanzimat döneminde idari açıdan farklı eyalet ve vilayetlere hatta Zabtiye Müşirliği'ne bağlanarak idare edilmişti. Bu durumu, dönemin devlet salnamelerinden takip etmek mümkündür. Ancak salnamelerin yayımlanmaya başladığı 1847 yılından önceki yapıyı Osmanlı Arşivi evrakından takip etmek uygun olacaktır. İdareciler açısından bakıldığı zaman Tanzimat'ın ilk yıllarında Kocaili kaymakamı Hasan Rüşdi Efendi'dir. Fakat kendisi, idarede başarısız olduğu için azledilerek yerine askeri bir şahsiyet olan Miralay Vasıf Bey tayin edilmişti.[21] Sonradan Ankara mutasarrıfının görevden alınmasından sonra İzmid kaymakamı Vasıf Paşa, Ankara mutasarrıfı yapılırken İzmid Kaymakamlığı'na da Ömer Paşa getirildi.[22] Ömer Paşa, daha sonra Harput mutasarrıfı olarak atandı ve kendisine rütbesine uygun nişan verildi.[23] Bundan sonra sancağın kaymakamı olmak üzere Mustafa Efendi tayin edildi.[24] Mustafa Efendi'nin tayininden sonraki idareci listesini salnamelere bakarak yıl bazında görmek mümkündür. Bu dönemde salnamelere göre şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1847/1263'de Kocaili Livası, Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır. Buranın muhassıl unvanlı idarecisi de Mustafa Efendi'dir.[25] Sonradan Mustafa Bey, Hüdavendigar Eyaleti defterdarı olarak tayin edilince yerine Meclis-i Zabtiye azasından Osman Bey getirildi.[26]

1848/1264 ile 1849/1265 dönemlerinde Kocaili Livası, Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır; kaymakamı da Osman Bey'dir. 1850/1266'da Kocaili Livası, Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır. Kaymakamı Osman Paşa'dır; bu kişi paşalığa yükselmiş görünmektedir.

1851/1267'de burası Kocaili/İzmid Livası olarak görülmektedir ve Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır, kaymakamı da Arif Paşa'dır. 1852/1268 ile 1853/1269 dönemlerinde burası İzmid Livası olarak görülmektedir ve Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır, kaymakamı Arif Paşa'dır. 1854/1270'de İzmid, Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır. Livanın kaymakamı Edhem Paşa'dır.[27] 1855/1271'de İzmid, Kastamonu Eyaleti'ne bağlıdır. Livanın kaymakamı Edhem Paşa'dır.[28]

17 Sarkis Karakoç, *Külliyat-ı Kavânin*, 1852/5086, s. 2-18. *BOA*, *İ.MVL*., 575/25823 (Lef: 2-5). Kılıç, "1864 Vilayet…", s. 107.*Takvim-i Vekâyi*, 884, s. 2.
18 *Düstur*, 1. Tertip, cilt 1, s. 625-651.
19 Ahmed Lütfi, *Tarih-i Ahmed Lütfi*, 5, Dersaadet, 1302, s. 165-168. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde*...,, s. 14-16. Emre Satıcı, *19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 16, 17.
20 BOA, *İ.DH,* 1/2, Nisan 1839 (Lef: 1, 2).
21 BOA, *İ.DH*, 79/3923, 31 Ağustos 1843.
22 BOA, *C.DH*, 69/3420, 4 Aralık 1844.
23 BOA, *A.MKT,* 28/36.
24 BOA, *İ.DH*, 111/5610, 28 Ekim 1845.
25 *Devlet Salnamesi*, 1263, s. 84 (Salnamenin aslında sayfa numarası sonradan yazılmıştır).
26 *BOA, A.TŞF*, 3/12, 7 Nisan 1847.
27 *Devlet Salnamesi,* 1264, s. 114. 1265, s. 76. 1266, s. 43. 1267, s. 71. 1268, s. 70. 1269, s. 72. 1270, s. 79.
28 *Devlet Salnamesi,* 1271, s. 68 (Salnamenin listesinde İzmid livası, Girid eyaletinin sırasına yazılmıştır).

1856/1272'de burası Kocaili/İzmid Livası olarak geçmektedir. Sancak, bu yıldan itibaren artık Kastamonu'ya değil, Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlıdır. Sancağın kaymakamı ise Hüseyin Paşa'dır. 1857/1273 ile 1858/1274 dönemlerinde Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı olarak görünen Kocaili/İzmid Livası'nın kaymakamı Hüseyin Paşa'dır.[29]

1858-59/1275'te Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın mutasarrıfı Haydar Paşa'dır.[30] Bu dönemde İzmid mutasarrıfı olarak Vahid Paşa da görülmektedir. Ancak Vahid Paşa vefat edince Eylül 1858 tarihinde mutasarrıflık, kaymakamlığa dönüştürülerek kaymakamlığa Sinob eski kaymakamı Tufan Paşa getirildi.[31] Devlet salnamesinde ise Tufan Paşa, mutasarrıf olarak yazılıdır; salnameye göre 1860/1276'da Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın mutasarrıfı Tufan Paşa'dır.[32] 1861/1277'de ise Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın mutasarrıfı Ragıb Paşa'dır.[33]

1861-62/1278'de Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın idarecisi kaymakam olarak yazılı Mustafa Efendi'dir.[34] 1862-63/1279'da Kocaili Livası, Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı görülmektedir; mutasarrıfı da Hasan Paşa'dır. 1863-64/1280'de Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı olan Kocaili Livası'nın mutasarrıfı Maşuk Paşa'dır.[35]

1864/1281 tarihinde burası Kocaili/İzmid Livası şeklinde yazılıdır ve Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlıdır. Buranın mutasarrıfı da Maşuk Paşa'dır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu tarihte yukarıda açıklandığı üzere 1864 vilayet nizamnamesi yayımlanarak eyaletlere artık vilayet denilmeye başlandığı için metinde bundan sonraki ifadelerde artık eyalet tabiri kullanılmayacaktır.

1865/1282 ile 1866/1283 dönemlerinde Kocaili/İzmid Livası, Hüdavendigar'a bağlıdır; buranın mutasarrıfı da Maşuk Paşa'dır. 1867/1284'te Hüdavendigar'a bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın mutasarrıfı Hasan Paşa'dır. 1868/1285'te Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı Kocaili/İzmid Livası'nın mutasarrıfı Fazıl Paşa'dır. 1869-70/1286'da İzmid olarak yazılıdır. Burası Hüdavendigar'a bağlıdır ve mutasarrıfı Asaf Paşa'dır. 1870-71/1287'de Hüdavendigar'a bağlı İzmid Livası'nın mutasarrıfı Edhem Paşa'dır.[36]

1871-72/1288 tarihli salnamede ise çok farklı bir durum gözlenmektedir. Bu dönemde Kocaili Livası, Zabtiye'ye bağlı olarak görülmektedir. Kocaili Livası'nın mutasarrıfı Mehmed Raşid Efendi'dir. Ne var ki ertesi yıl burası yine Hüdavendigar'a bağlı gösterilmiştir. 1872-73/1289'da Hüdavendigar'a bağlı Kocaili Livası'nın mutasarrıfı Hasan Bey'dir. Ancak ertesi yıl yine Zabtiye bölümünde görülmektedir. Nitekim 1873-74/1290'da Zabtiye bölümünde bulunan İzmid Mutasarrıflığı'nın mutasarrıfı Agâh Efendi'dir. Buraya bağlı kazalar ise Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve Geyve'dir.

İzmid'in durumu, bu dönemde sıkça değişmektedir. Nitekim 1874-75/1291'de sancak olarak görülen İzmid, müstakil olarak idare edilmektedir; mutasarrıfı ise Emin Bey'dir. Fakat 1875-76/1292'de burası yine Bab-ı Zabtiye idaresinde gösterilmektedir. Bu tarihte İzmid Sancağı'nın mutasarrıfı Arif Paşa'dır. Son olarak 1876-77/1293'te ise Zabtiye Nezareti idaresinde görülen İzmid Sancağı'nın mutasarrıfı Ahmed Tevfik Bey'dir.[37]

29 *Devlet Salnamesi,* 1272, s. 65. 1273, s. 64. 1274, s. 72.
30 *Devlet Salnamesi,* 1275, s. 70 (Salnamenin aslında sayfa numarası sonradan yazılmıştır).
31 *BOA, İ.MVL.,* 403/17510, 23 Eylül 1858.
32 *Devlet Salnamesi,* 1276, s. 70 (Salnamenin aslında sayfa numarası sonradan yazılmıştır).
33 *Devlet Salnamesi,* 1277, s. 75.
34 *Devlet Salnamesi,* 1278, s. 75.
35 *Devlet Salnamesi,* 1279, s. 77. 1280, s. 70.
36 *Devlet Salnamesi,* 1281, s. 68. 1282, s. 67. 1283, s. 73. 1284, s. 90. 1285, s. 101. 1286, s. 135. 1287, s. 150.
37 *Devlet Salnamesi,* 1288, s. 164. 1289, s. 155. 1290, s. 133. 1291, s. 148. 1292, s. 175. 1293, s. 177.

Kocaili Sancağı'nın idari mekanizmasını daha iyi görebilmek amacıyla bir de Hüdavendigar Vilayeti'nin salnamesine bakmak uygun olacaktır. Hüdavendigar Vilayeti'ne ait 1870-71/1287 tarihli salnameye göre Kocaili Sancağı'nın idarecisi mutasarrıftır ve bu şahıs, Mehmed Edhem Paşa'dır. Diğer görevliler naib Mehmed Raşid Bey, müftü Ömer Halis Efendi, muhasebeci İbrahim Efendi, tahrirat müdürü İsmail Hakkı Efendi'dir.

Meclis-i idare-i liva: Reisi mutasarrıf paşadır. Aza-yı tabiiye olarak naib, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü; aza-yımüntehabe olarak üç Müslim ve iki gayrimüslim vardır.

Meclis-i temyiz-i liva: Reisi naibdir. Mümeyyizleri arasında Müslim ve gayrimüslim şahıslar vardır. Katib-i temyiz ile katib-i cinayet de vardır.

Meclis-i idare-i liva kalemi: Başkâtip refiki ile mukayyid vardır.

Meclis-i temyiz-i liva kalemi: Hukuk başkâtibi refiki ile cinayet başkâtibi refiki vardır.

Muhasebe-i liva kalemi: Muhasebe refik-i evveli, sanisi, salisi, defterci ve sandık emini.

Tahrirat-ı liva kalemi: Muavin, mukayyid ve mübeyyizler vardır.

Mahkeme-i ticaret-i İzmid: Reisi Müslümandır. Aza-yı daime ve aza-yı muvakkate olarak Müslim ve gayrimüslimler vardır.

Meclis-i belediye: Reis ile muavin Müslümandır. Mümeyyizleri arasında Müslim ve gayrimüslim şahıslar vardır. Ayrıca kâtip ile sandık emini mevcuttur.

Tahrir idaresi: Tahrir-i emlak komisyonu azaları olarak Müslim ve gayrimüslim şahıslar mevcuttur.

Tahrir-i emlak seyyare memurları: Memur, refakat kâtibi ve messah memurlarıdır.

Tahrir-i emlak kalemi memurları: Başkâtip, vukuat kâtibi, tahsilat kâtibi, senedat kâtibi ve mukayyidler vardır.

Evkaf idaresi: Müdür ve kâtip vardır.

Arazi kalemi: Başkâtip, refik ve mukayyid vardır.

Memurin-i müteferrika olarak da orman müfettişi ile memleket tabibi vardır.

İzmid'e bağlı kazalar: Adapazarı Kaymakamlığı, Geyve Kaymakamlığı, Kandıra Kaymakamlığı, Karamürsel Kaymakamlığı'dır.[38]

1868 Sonrası Belediye İdaresi

Şehir idaresinin bir diğer boyutu da belediye idaresidir. Klasik Osmanlı idaresinde kadı ve onun maiyetindeki çeşitli görevliler tarafından yürütülen belediye işleri,[39] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern manada bir teşkilat haline gelmeye başladı. Belediye idaresinin teşkil edilmesine devletin merkezi olan İstanbul'da başlandı ve ilk olarak 1855 yılında İstanbul Şehremaneti kuruldu. Bu girişimden sonra görüşmeler konu üzerinde görüşmeler yapıldı ve bunun neticesinde 1857'de daha dar bir alanı, Beyoğlu-Galata çevresini kapsayan Altıncı Daire-i Belediye denilen belediye idaresi teşkil edildi.[40]

Merkez dışında modern belediye teşkilatı 1864 vilayet nizamnamesinde kısaca bahsedildi; ancak Midhat Paşa'nın, 13 Kasım 1865'te Babıâli'ye sunduğu teklif üzerine belediye meclisleri kurulmaya başlandı.[41] Belediye meclisleri esasen 25 Temmuz 1867/23 Rebiülevvel 1284 tarihinde çıkarılan kanunlarla ülke genelinde teşkil edilemeye başlandı.

38 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi,* 1287, s. 91-98.
39 İlhan Yerlikaya, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, 6 (1999), s. 132.
40 Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti,* İstanbul, 2011, s. 17, 24.
41 Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat*…, s. 59.

Talimatlara göre meclisin reisi, muavini ile azaları, müşavere azası olarak mühendis ile memleket tabibi, gereği kadar teftiş memuru ve zabtiye askeri temsilcileri ile kâtip ve sandık emini olacaktı. Meclisin görevleri sokak, lağım, kaldırım ve suyollarını düzenlemek; geceleri kandil yakmak; ağırlık ölçülerini, lokanta ve baloları kontrol etmek; sağlığa zararlı şeyleri yasaklamak, yangın tulumbalarını korumak, muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek, sokaklarda eşya satılmasını ve başıboş hayvan dolaşmasını engellemekti.[42]

Belediye idaresi, ülke geneline yayıldığı zaman İzmid'de de belediye teşkil edildiği görülmektedir. Söz konusu idarenin bir meclisi vardır. Meclis-i belediye olarak kayıtta geçen meclisin reisi Tahir Ağa'dır. Belediyenin diğer görevlileri olarak muavin Hacı İsmail ile Müslim ve gayrimüslim mümeyyizleri vardır; ayrıca meclisin kâtibi Mehmed ve sandık emini Salih mevcuttur. Dolayısıyla hem mülki hem de mahalli idare bakımından İzmid, merkezin aldığı kararların icrasına dikkat etmekte ve bunları yürürlüğe koymaktadır.[43]

Sonuç

Osmanlı idari yapısı, 19. yüzyıla kadar genel itibariyle klasik yapısını sürdürmekteydi. II. Mahmud döneminde öncelikle bazı düzenlemeler yapılmaya başlandı ve bu durum Tanzimat Fermanı'nı izleyen dönemde ilerletildi. Taşra hiyerarşisi düzenlendi; idari ve hukuki meclisler teşkil edildi ve aslen 1864 yılında çıkarılan nizamnamelerle birlikte daha sistemli bir yapı tesis edildi. Bu arada modern belediyeler de ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışıldı.

İzmid ya da Kocaeli denilen bölgenin Tanzimat döneminde geçirdiği idari aşamalara bakıldığında öncelikle burası bir sancak olarak ve zaman zaman değişiklik göstererek kaymakam ve mutasarrıflar tarafından idare edildi. Yine bu esnada sancak olarak Kastamonu ve Hüdavendigar eyalet/vilayetlerine bağlı oldu; bunun dışında yeri geldiğinde müstakil idare edildiği gibi bir dönemden sonra da Zabtiye idaresine bağlanarak varlığını sürdürdü. Söz konusu durumun ele alındığı bu çalışmada tüm bu değişken süreç, dönemin resmi kaynakları da kullanılarak ortaya konuldu.

42 *Düstur*, 1. Tertip, cilt 2, 1289, s. 491-497.
43 *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, 1287, s. 92.

KAYNAKÇA

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Evrakı

BOA, *A.DVNS.BUY.İLM.d* (Bab-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Buyruldu ve İlmühaber

BOA, *A.MKT* (Sadaret Mektubi Kalemi), 28/36.

BOA, *A.TŞF* (Sadaret Teşrifat Kalemi), 3/12.

BOA, *C.DH* (Cevdet Dâhiliye), 69/3420.

BOA, *İ.DH* (İrade Dâhiliye),1/2; 79/3923;111/5610;

BOA, *İ.MVL* (İrade Meclis-i Vâlâ), 403/17510; 575/25823.

Defterleri), 5.

Mecmua ve Gazeteler:

Devlet Salnamesi, 1263-1293.

Düstur, 1. Tertip, cilt 1, 1289; cilt 2, 1289.

Düstur, 1282.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1287.

Takvim-i Vekâyi, 773.

Takvim-i Vekâyi, 884.

Araştırma İnceleme Eserler:

Ahmed Lütfi, *Tarih-i AhmedLütfi*, 5, Dersaadet, 1302.

Akyıldız, Ali, "Muhtar", *DİA* (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 31 (2006).

Bostan, İdris, "İzmit", *DİA*, 23(2001).

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997.

_____"Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *TTK Belleten*, 34/135 (1970).

Çelik, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Valiliği (1864-1868)*, İstanbul, 2010.

Galitekin, A. Nezih, *Kocaeli Körfez İlçesi (Tarih ve Kültür Mirası Eserler)*, 1, İstanbul, 2008.

Karakoç, Sarkis, *Külliyat-ı Kavânin*, 1852/5086.

Kılıç, Selda, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005).

Oktay, Tarkan, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, İstanbul, 2011.

Özkaya, Yücel - Akyıldız, Ali, "Muhassıl", *DİA*, 31 (2006).

Satıcı, Emre, *19. Yüzyılda Hüdavendigar Eyaleti*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 1, Ankara, 2011.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, 6 (1999).

Yerlikaya, İlhan, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, 6 (1999).

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KOCAELİ VE ÇEVRESİNDEKİ MÜLKÎ YAPILANMA ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Enis ŞAHİN*
Sinan DEMİRAĞ**

Giriş

Kocaeli ve çevresi, coğrafî ve stratejik konumu nedeniyle, tarih boyunca Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur. İstanbul'a yakınlığı, Marmara denizinin mevcudiyeti ve doğu-batı anayol güzergâhındaki Bağdat caddesini Anadolu'ya bağlayan ilk ve en önemli merkez durumunda olması, Kocaeli Yarımadası'nın en dikkate değer konum avantajlarındandır. Avantajlı konumunun kendisine kazandırmış olduğu siyasî ve iktisadî katkıların da etkisiyle, bu önemli bölge, en eski dönemlerden itibaren olduğu gibi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte de ehemmiyetini hep artırarak sürdürmüştür. Kocaeli Vilayeti'nin günümüzde dahi Marmara Bölgesi'ndeki en önemli siyasî, iktisadî, sınaî, ticarî ve ziraî merkezlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Bu önemli merkez, uygun iklim koşulları ve avantajlı konumunun etkisiyle, tarih boyunca göçler açısından da bir cazibe merkezi olmuş ve bölgeye yönelik yoğun bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır.

Sürekli göç alan ve nüfusu daimî surette artış gösteren Kocaeli ve çevresinde, tabiatıyla mülkî yapılanma açısından da büyük hareketlilikler ve değişiklikler meydana gelmiş; ya sık sık yeni köy, nahiye ve kaza yapılanmasına gidilmiş, ya da nüfus zenginliği ve hareketliliği sebebiyle idarî yapıda sürekli olarak değişiklikler ve yeniden yapılanmalar gözlenmiştir. Osmanlı'nın XIV. yüzyılda fethettiği Kocaeli yöresinin, Cumhuriyet öncesi mülkî yapılanmasında çoğunlukla sancak olarak yer aldığı, ancak liva ve mutasarrıflık olarak yapılandırıldığı da bilinmektedir. İzmit ise, mülkî yapılanmada bu idarî yapının merkezini teşkil etmiştir. Kocaeli Sancağı zaman zaman farklı idarî yapılanmalar dâhiline alınmıştır; erken dönemlerde Kaptan Paşa Eyaleti livaları arasında görünürken, sonraları zaman zaman Kastamonu Vilâyeti, Bolu Eyaleti, Cezair-i Bahr-ı Sefid Eyaleti, Hüdavendigâr (Bursa) Vilâyeti ve İstanbul Vilâyeti'ne dâhil edilmiştir. Hatta İstanbul Vilâyeti'ne dâhil olduğu dönemlerde, emniyet teşkilâtı açısından Dersaadet Zabtiye Müdüriyeti'ne ve belediye teşkilâtı açısından da İstanbul Şehremaneti yönetimine bağlı olduğu bilinmektedir. Bu değişiklikler arasında, zaman zaman müstakil sancak/mutasarrıflık konumuna getirildiği de belirtilmelidir. Cumhuriyet ile birlikte merkezini İzmit'in oluşturduğu Kocaeli, mülkî yapılanmada "vilâyet" konumuna yükseltilecektir. Ama Kocaeli ve çevresinin mülkî

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: sahin.enis@gmail.com.
** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

kaderi, coğrafi yakınlığı sebebiyle başta İstanbul olmak üzere Hüdavendigar Vilayeti ile müstakil mutasarrıflık arasında gidip gelmiştir.

Bu bildiride, Kocaeli ve çevresindeki mülkî yapılanma faaliyetlerinin Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki evresi genel hatlarıyla ele alınmıştır ve neden böyle hareket edildiğinin izahını yapmak, tabiatıyla bu bildirinin başlangıcında cevaplanması gereken hususlardan biridir. Tanzimat, Osmanlı devletinin hem devlet ve hem de toplum hayatında yeni bir dönemin başlangıcını ifade eder. Modernleşmenin, Avrupaîleşmenin, çağı yakalamanın da ifadesi olan Tanzimat, aynı zamanda büyük bir anlayış ve kafa değişikliği olarak da tarif edilebilir. Her ne kadar bu zihniyet dönüşümü veya değişimi, başlangıçta "bundan böyle gâvura gâvur denmeyecek" ifadesinde kendisini bulan cılız bir değişiklik ya da sadece sözde bir kabul değişimi olsa da, ilerleyen dönemde, değişimin boyutları daha fazla hissedilecektir. Tanzimat ile başlayan değişim, gelişim ve modern bir devlete dönüşüm süreci, kısa sayılabilecek bir süre zarfında kendisini göstermekte gecikmeyecektir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar hâkim olan bu değişim ve gelişime dair düşünce yapısının etkisiyle, Kocaeli ve çevresindeki mülkî yapılanma faaliyetlerinin bu büyük gelişmeyle başlatılması uygun görülmüştür. Mevcut koşullar içerisindeki bu süreç Cumhuriyet'e kadar, yeni bir anlayışla, yeni bir devlet yapısının ortaya konulduğu döneme kadar uzatılmıştır. Bu haliyle bildiri muhteviyatının kapsamının yaklaşık olarak 1850-1923 arasındaki üççeyrek asırlık bir süreyi kapsadığı söylenebilir.

Bu bildiride; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar devam eden 75 yıllık zaman diliminde, merkezî yönetimlerin Kocaeli ve çevresindeki mülkî yapılanma ve idarî değişikliklerle ilgili faaliyetleri üzerinde genel olarak durulmuş, mezkûr konu çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve son dönem için de Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yöreyle ilgili mevcut vesikalar ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Zabıt Cerideleri, Resmî Gazete, Salnameler ve araştırma eserlerinden de ayrıca istifade edilmiştir.

* * *

A. Tanzimat Öncesinde Kocaeli ve Çevresinin Mülkî Durumu

Osmanlı'nın XIV. yüzyılda fethettiği Kocaeli ve yöresi, mülkî taksimatta genellikle sancak olarak yer almış, sancak ifadesinin yanı sıra bölgedeki idari birim için, liva ve mutasarrıflık gibi terimler de kullanılmıştır. Erken döneme dair tutulan kayıtlar bu bilgileri doğrulamaktadır. Nitekim XVI. yüzyılın muhtelif dönemlerine ait kanunname, muhasebe defteri ve mufassal tahrir defterlerinde Kocaeli, bir sancak olarak kaydedilmiş ve sancağa bağlı yerler olarak da; İzmit, Kandıra, Şile, Gebze, Yoros, İznik, Ada (-pazarı), Yalakabad (Yalova) kazalarının isimleri zikredilmiştir[1]. Bu yapının XVIII. yüzyılda da aynen devam ettiği, ancak yüzyılın başlarında (1704-1705) tarihli bir belgede, bir ara sancaklığının kaldırılıp, tersaneye ocaklık olarak tahsis edilmesinin düşünüldüğü ve hemen arkasından bundan vazgeçildiği anlaşılmaktadır[2]. XIX. yüzyılın ilk çeyreği sonundaki kayıtlarda, H. 1237/M. 1821-1822 tarihlerinde Kocaeli Sancağı'nın mülhakatı olarak İzmit, Ada, Yalakabad, Şile, Kandıra, İznik ve Gebze kazalarının isimleri zikredilmektedir[3]. Tanzimat öncesine dair bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, Kocaeli Yarımadası'ndaki en büyük idarî mekanizma sancaktır ve sancağın bağlı yerleri de İzmit, Adapazarı, Yalova, Şile, Kandıra, İznik ve Gebze olarak kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern manada yapılan ilk nüfus sayımı olarak kabul edilen ve 1831'de başlatılıp, 1847 tarihinde tamamlanarak sonuçları ilân edilen nüfus tahririnde, yazımı

1 Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", Tarih Araştırmaları Dergisi, XXVI/41 (2007), s. 61-62.
2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye, No. 12187.
3 Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit Sancağı'nın Demografik Durumu", s. 62.

yapılan yerlerden birisi de Kocaeli Sancağı'dır. Bu sayım sırasında Kocaeli Sancağı'nın, Biga ve Cezayir-i Bahr-i Sefid sancaklarıyla birlikte Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin sınırları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sayım sonuçlarına bakıldığında, 1831 yılında Kocaeli Sancağı'nın mülkî taksimatını oluşturan kazalar şu şekilde sıralanmaktaydı: İzmit, Adapazarı ve Sapanca, Akhisar, Geyve, İznik, Pazarköy, Yalakabad, Karamürsel, Kaymas, Şeyhler, Kandıra ve Gençli, Ağaçlı, Hendek ve Akyazı, Karasu, İbsafi, Sarıçayır, Beşdivan, Akabad, Şile ve Taşköprü kazaları[4]. Görüldüğü üzere sancağın mülkî sınırları İzmit'ten Yalova'ya, Kandıra'dan Karasu'ya, Hendek'ten İznik'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsıyordu. Kocaeli Sancağı, Tanzimat dönemini bu şekilde karşılıyordu.

B. Tanzimat Dönemi'nde Kocaeli ve Çevresinin Mülkî Yapısı

1831 yılındaki sayıma Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti kapsamında giden Kocaeli Sancağı, 1836 yılında mülkî yapıda değişikliğe gidilerek, Hüdavendigâr Müşirliği'ne bağlanmıştı. 1844-1845 temettuat defterleri incelendiğinde ise, sancağın Bolu Eyaleti kapsamına alındığı görülmektedir[5]. Ancak bu durumun uygulamada birtakım zorluklarının olması sebebiyle, İzmit'in tekrar Hüdavendigâr Eyaleti bünyesine alınması için birtakım çabalar gösterildi. Nitekim 24 Nisan 1849 tarihinde İzmit Muhassılı Şerif Osman Bey'in Maliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıdan, Kocaeli Sancağı Meclisi'nin almış olduğu karar doğrultusunda, yeniden teşkil edilen Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlanmak için izin istediği anlaşılıyordu. Osman Bey, İzmit Meclisi'nin konuyla ilgili almış olduğu kararı bir mazbata şeklinde belgenin ekinde sunduğunu da ifade ediyordu[6]. Osman Bey'in İzmit Muhassılı olduğu dikkate alınırsa, bu bağlılığın sadece mülkî değişiklik ihtiva etmediği ve vergilerin daha kolay toplanması amacıyla düşünülen bir çözüm olduğu da dikkate alınmalıdır. Benzer bir durum Gümüşabad (Gümüşova) Kazası ile ilgili olarak da ortaya çıkmıştır. Sancak dâhilinde bulunan Gümüşabad Kazası, mülkî bir değişiklikle Bolu Sancağı'na dâhiledilmişti. Ancak Gümüşabad Kazası halkı, kısa bir süre sonra, Bolu Meclis Azası Mehmed Bey'in yaptığı bazı haksızlıklardan yakınarak, 6 Kasım 1849 tarihinde İzmit Sancağı'na bağlanmak istediklerini bildirerek, bir mazbata ile İzmit Meclisi'ne müracaat etmişler, ardından da gelişmelerden İstanbul'u haberdar etmişlerdi[7]. Hadiselerin seyrinden, merkezin bu talebi uygun gördüğü anlaşılmaktadır. 16 Kasım 1849 tarihli başka bir belgede, İzmit Sancağı'nın yine vergi ve muhassıllık yönünden Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlanmamasına dair İzmit Vilayet Meclisi'nce kabul edilen mazbatadan bahsediyordu[8]. Bu ve benzeri belgelerden, Tanzimat döneminin hemen sonrasında İzmit'in mülkî yönden karışık bir durumda olduğu, bu karışıklık ve kararsızlığın belgelere de yansımış olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tanzimat döneminde bir ara Kastamonu Vilayeti'ne bağlanan İzmit Sancağı, 1856 tarihinde mülkî taksimatta bu kez Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. Bu dönem belgelerinde Hüdavendigar'a bağlı bir liva, sancak ve mutasarrıflık bölgesi olarak adlandırılmakla birlikte, daha çok İzmit Sancağı olarak tarihî kayıtlardaki yerini almıştır. Yine bu kayıtlarda yöneticilerine mutasarrıf adıyla tesadüf edilmektedir[9]. 7 Ekim 1861

4 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, 2003, s. 154. Karpat bu bilgileri verdikten sonra, eserinin dipnot kısmında; "Şile ve Taşköprü'nün bu listede Kocaeli Sancağı'na dâhil edilmelerine karşın, gerçekte bu bölgede değillerdi" demektedir. Ancak Şile ve Taşköprü'nün Kocaeli Sancağı dâhilinde olduğunu gösteren arşiv belgelerinin varlığı (BOA, Y.EE, 1279.L.26/15 Nisan 1863, No. 0033/030/001), durumun böyle olmadığını, mezkûr yerlerin Kocaeli mülkî yapısı içerisinde olduğunu doğrulamaktadır. Karpat'ın Kastamonu'ya bağlı Taşköprü ile Gebze'ye bağlı bir nahiye durumundaki Taşköprü'yü karıştırdığı anlaşılmaktadır. Taşköprü Nahiyesi Cumhuriyet döneminde lağvedilerek, yerine Tavşancıl Nahiyesi oluşturulmuştur. 12 Eylül 1936 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren bu kararnameye göre, Gebze Kazası dâhilinde oluşturulan Tavşancıl Nahiyesi'ne bağlı köyler de şunlardı: Tavşancıl (nahiye merkezi), Şemsettin, Naip, Karayakuplu, Sevindikli, Kutluca, Alihocalar, Karaali, Kalburcu, Aşağıhereke, Çerkeşli, Yukarıhereke (T.C. Resmî Gazete, 12 Eylül 1936, sayı: 3407).

5 Resul Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi, X/1 (2008), s. 221-222.

6 BOA, A.MKT, 1265.C.1/24 Nisan 1849, No. 193/30.

7 BOA, A.MKT.MVL, 1265.Z.19/6 Kasım 1849, No. 20/96.

8 BOA, A.MKT, 1265.Z.29/16 Kasım 1849, No. 235/20.

9 Vedat Turgut – Enis Şahin, "Derbend ve Çevresinde Mülkî Yapılanma Çalışmaları ve Kartepe İlçesinin Teşekkülü",

tarihli bir arşiv belgesinde; geniş bir arazisi bulunan İzmit Sancağı'nda işlerin daha kolay yürütülebilmesi için, sancağın Hüdavendigâr Eyaleti'nden ayrılarak mutasarrıflık haline dönüştürülmesi ve kaymakamı bulunan Hasan Efendi'nin de mevcut rütbesiyle mutasarrıf tayin edilmesi hususu belirtiliyor ve bu değişikliğin sebebi şu şekilde izah ediliyordu: "İzmid Sancağı'nın derkâr olan cesâmeti ve merbut olduğu Hüdavendigâr Eyaleti'ne baidiyeti cihetiyle müşkilat ve maslahatça teehhürat vuku' bulmakta olduğundan, eyalet-i merkûmeden tefrikiyle ayrı bir mutasarrıflık ittihaz olun"masından bahsediliyor, sonuçta bu talep, "irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî" tarafından uygun görülüyordu[10]. İzmit Sancağı'nın mutasarrıflığa dönüştürülmesi nedeniyle, bu değişiklikten üç gün sonra, 10 Ekim tarihinde yeni memuriyeti mutasarrıflık olan Osman Efendi, Sadaret makamına gönderdiği bir yazıyla, yapılan değişiklik ve kendisinin atanması nedeniyle teşekkürlerini iletiyordu[11]. Böylece İzmit'in, ilk kez olmak üzere merkeze bağlı müstakil mutasarrıflık süreci de başlamış oluyordu.

İzmit'in mutasarrıflık sürecinin başlamasıyla birlikte, mutasarrıflığın mülkî yapılanması sürecine geçilmiştir. Kasım 1861 tarihli bir belgede, Bolu'nun bağlı olduğu Kastamonu Eyaleti'nden ayrılarak İzmit Sancağı'na bağlanması hususu üzerinde durulmuştur. Belgenin ilgili kısmında, mezkûr husus şu şekilde dile getiriliyordu: "Kastamonu Eyaleti dâhilinde kâin Bolu Sancağı'nın oradan kat-ı merbutiyetiyle İzmid'e ilhakı lüzumuna dair İzmit Mutasarrıfı saadetlü efendiden gelen tahrirata ve bu babda Bahriye Meclisi'nden yapılmış olan mazbata-i tezkere-i hazret-i kapudani ile beraber Meclis-i Valâ'ya ledel-havale tahrirat-ı mezkûre fezlekesinden ve işar-ı alî-i kapudaniden istinbat olunduğu veçhile Bolu Sancağı'ndan İzmid Tersane-i Amiresi'ne mürettep olan kerestenin nakl ve celbi idaresi, öteden beri İzmid'e merbut ise de, bunun icraatında res-i eyalet olan Kastamonu'ya müracaat iktiza eylemekte ve Kastamonu'nun ise İzmid'e baidiyeti cihetiyle cereyan muhaberat bittabi gecikerek, bu hal Tersane-i Amire imalatınca müşkilatı müstelzim olmakta olması cihetiyle, orasının Kastamonu'dan fekk-i irtibatıyla İzmid'e ilhakı, gerek İzmid'de derdest-i inşa olan sefine-i hümayunun ameliyatına muktezi olan kerestenin vaktiyle celbini ve gerek sair mesalih-i mülkiye ve maliyenin tesviyesinde mazbutiyeti mucib olacağından, liva-i mezburun nizamı mucibince yetmişsekiz senesi Martından (H.1278/M.1861) itibaren Kastamonu'dan ba-tefrik, İzmid'e ilhakı zımnında hazinece icra-yı icabının" yapılması hususu dile getiriliyordu[12]. Sonuçta Bolu Sancağı, bağlı olduğu Kastamonu'ya uzaklığı, İzmit'te bulunan tersaneye kerestelerin Bolu'dan getirilmesi ve bununla ilgili olarak sürekli şekilde, bağlı olduğu Kastamonu'dan izin alınmasının gecikmelere yol açması sebebiyle, Bolu'nun İzmit'e bağlanması kararlaştırılmış, Bolu'daki kaza müdürlerinin azl, nasb ve tayinlerinin mahallî idaresince yapılmayıp, durumun İzmit Mutasarrıfı tarafından merkeze iletilmesi isteniyordu[13]. Bu belge, İzmit Mutasarrıflığı'nın mülkî teşkilatının itmamı açısından önem arzeden bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

15 Nisan 1863 tarihli bir belge, İzmit Mutasarrıflığı'nın mülkî taksimatını yeniden düzenlemiştir. Bu belgeye göre, mevcut yapıda 27 adet kazası bulunan bu sancak, bazı kazalarının birleştirilmesiyle 11 kazalı bir mutasarrıflığa dönüştürülüyordu. Yeni oluşturulan kazalar şu şekilde sıralanmaktaydı: Lefke ma'a Gölpazarı, Kartal ma'a Gekbuze ve Taşköprü, Şile ma'a Beykoz ve Akova, Kaymas ma'a Adapazarı, Pazarköy, İznik, Yalakabad ma'a Karamürsel, Kandıra ma'a Beşdivan ve Ağaçlı, İbsafi ma'a Sarıçayır, Dodurga ma'a Taraklı ve Geyve, Akhisar-ı Geyve. Aynı belgede, yeni oluşturulan bu 11 kazanın kaza müdürlüklerine atanan zevatın isimleri ve ne kadar maaş alacaklarına dair

Kartepe Kitabı I, editör: Işıl Altun, Kocaeli, 2013, s. 400.

10 BOA, A.MKT.UM, 1278.R.2/7 Ekim 1861, No. 504/46.

11 BOA, A.MKT.UM, 1278.R.5/10 Ekim 1861, No. 509/50.

12 BOA, A.MKT.NZD, 1278.Ca.13/17 Kasım 1861, No. 379/4.

13 BOA, A.MKT.MVL, 1278.Ca.13/17 Kasım 1861, No. 135/67.

bilgiler mevcuttu[14]. Bu mülkî taksimat düzenlemesi, Kocaeli Mutasarrıflığı'nı yeni baştan organize etmiş oluyordu. Ayrıca burada zikredilen kazaların isimleri, mutasarrıflığın sınırlarının oldukça genişletilmiş olduğunu gösteriyordu.

Kocaeli ve çevresinde Tanzimat Dönemi sonrasındaki mülkî yapılanmanın ayrıntılarına girmeden, Bâbıalî'nin Tanzimat'ın ardından mülkî yapılanma ile ilgili olarak attığı önemli adımlara değinmek, konunun anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. İlk sayım olarak kabul edilen 1831 tahririnin, Tanzimat öncesinde başlatılıp, sayımın yapılması, tamamlanması, sonuçların toplanması ve birleştirilmesi, tahlili ve ilânı aşamalarını ihtiva eden 16-17 yılın sonunda (1847), yani uzun bir sürecin ardından neticeleri açıklanabilmiştir. Bu dönem, Tanzimat'ın ilânıyla esasında diğer pek çok alanda olduğu gibi, Osmanlı tamamiyet-i mülkiyesinde de yeni bir idarî anlayışa geçildiği ve daha önce yaşanmadığı ölçüde farklı bir evredir. Mülkî yapıda hareketlilik ve yeni idarî yapılar düzenleme arzusu, Tanzimat dönemi yeni idarî anlayışının en önemli aşamalarından birisini oluşturmaktadır. Tanzimat ile başlayan bu dönemde, iltizam usulünün kaldırılarak yerine muhassıllık sistemine geçilmesi ve vergi toplanması işinin bu yeni memuriyete tevdi edilmesi, umulan amaçların gerçekleşmemesi üzerine kısa bir süre sonra muhassıllığın kaldırılmasına ve iltizam usulüne yeniden dönüş yapılmasına sebep oldu. Takvim-i Vekayi'nin 15 Şubat 1842 tarihli nüshasında yayınlanan yeni bir düzenlemeyle, taşra idaresine yeni bir şekil verilmesine çalışıldı. Buna göre her eyaletin malî işleri, mülkiye ve zaptiye işleriyle birlikte eyaletin müşirine havale edilecek, bunların maiyetine defterdar verilecek, livalar için muhassıllara karşılık olarak kaymakamlar ikame edilecekti. Kazalar için ise eşraf arasında seçilmek kaydıyla müdürler tayin edilecek, müdürlerin faaliyetleri, müşir, defterdar ve kaymakamlar tarafından kontrol edilecekti. Fransa'dan alınan bu idarî düzenlemeler, önemli değişiklikler ihtiva etmesine rağmen, meclislere dayanan eski idarî yapı terk edilmedi. Bu taşra meclisleri, idareciler ile halk arasındaki anlaşmazlıkları görüşme ve mülkî idarecileri denetleme yetkisine sahiptiler. Kısacası eyalet meclisleri, öncelikle Tanzimat'ın esasları olan can, mal, ırz ve namusu muhafaza edecek ve ahaliyi hoş tutmaya çalışacaklardı. Taşrada eyalet meclislerinin reisi, eyaletin valisi idi. Bu meclislerin daimî azaları; defterdar, ulemadan tayin olunacak zat ile hâkim ve müftü idi. Livalarda ise mahallî meclisler bu görevi yürüteceklerdi. 1852 tarihinde yayınlanan bir fermanla, taşra sisteminin esasını oluşturan vilayetler (eyalet) ve valilerin yetkileri daha mufassal ve açık bir surette tespit edildi. Bu düzenlemeyle valiler eyaletlerde geniş yetkilere sahip olmakta ve devletin asıl temsilcisi haline getirilirlerken, meclisler danışma organı konumuna getirilmişlerdi. 1858 Eylül'ündeki yeni bir düzenlemeyle valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar ve müdürlerin vazifeleri daha kesin çizgilerle belirlendi. Buna göre vilayette valiler, eyalete bağlı olmayan sancaklarda mutasarrıflar, sancaklarda kaymakamlar, kazalarda müdürler, devletin bu birimlerdeki en üst düzey memurları durumundaydılar ve başında bulundukları idarî birimlerin mülkiye, maliye, zaptiye ve sair işlerinden sorumlu idiler[15]. Bu uygulamalarla, Tanzimat'ın ruhu merkezin ötesinde, taşrada da etkin bir şekilde hissettirilmeye çalışıldı.

C. Vilayet Nizamnamesi'nin (1864) Kocaeli ve Çevresindeki İlk Tezahürleri

Taşra yapısını 1864'e kadar bu doğrultuda şekillendiren merkezî yönetim, bu tarihe gelindiğinde, konuyla ilgili önemli bir adım daha attı. Nitekim 7 Kasım 1864 tarihinde bir vilayet nizamnamesi yayınlanarak, vilayet idaresinin esasları daha net çizgilerle belirlenerek yazılı hale dönüştürüldü. Buna göre; taşra birimleri genel olarak vilayet, sancak, kaza ve köylerden oluşmakta, bunun dışında nahiye birimleri kurulmaktaydı[16]. Bu nizamname ile Osmanlı devletinde artık eyalet sisteminden, vilayet sistemine geçiliyor,

14 BOA, Y.EE, 1279.L.26/15 Nisan 1863, No. 0033/030/001.
15 Mehmet Güneş, Osmanlı Vilayet İdaresinin Esasları, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7-24.
16 Mehmet Güneş, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 37 (Bahar 2015), s. 183-184.

Osmanlı ülkesi livaların münasebetine göre dairelere taksim ediliyor ve her daire, vilayet ismiyle anılıyordu. Her vilayet, bulunduğu sancakla beraber livalara ayrılmakta ve her sancak bir mutasarrıflık dairesine dönüştürülerek, livanın başşehri merkez olmaktaydı. Sancak ise kazalara ayrılmakta, her kaza bir kaymakamlık ve kazanın başkasabası, kaymakamın merkezi haline getiriliyordu. Kazalar köylere ayrılmakta ve her köyde bir belediye idaresi kurulmaktaydı. Bazı köylerin bir araya getirilmesiyle oluşan küçük daireler ise müstakil kazalar olmayıp, diğer bir kazaya bağlanarak idare edilmekte ve adına nahiye denilmekteydi. Kasaba ve şehirlerde en az elli hanelik birimler mahalle olup, her mahalle bir köy hükmünde bulunacaktı. Vilayetteki en büyük idarî organlardan birisi de vilayet meclisleriydi. Bu ilk vilayet nizamnamesi 1867'ye kadar çeşitli şekillerde uygulanmaya çalışıldı ve nihayet Tuna Vilayeti'nde başarı ile uygulanmasının ardından, Haziran 1867'de Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir talimatnameyle, tüm ülkede uygulanma aşamasına geçildi. Talimata göre; vilayetler livalardan, livalar kazalardan, kazalar ise nahiye ve köylerden oluşuyordu. Vilayet vali, liva mutasarrıf, kaza kaymakam, nahiye ise müdürün idaresi altındaydı. Vilayette vuku bulacak tüm işlerin mercii, nazırı ve muhatabı vali olup, mülkî ve malî meselelerde mutasarrıflar valinin, kaza kaymakamları ile nahiye müdürleri de mutasarrıfın maiyyetinde idiler. Yine bu kapsamda yeni meclisler ve idare sistemi vilayet merkezli olarak Osmanlı mülkî yapısında uygulamaya konuldu. Bu talimatnameden dört yıl sonra, 1871'de yayınlanan yeni bir nizamnameyle, 1864 nizamnamesinde zikredilmeyen bazı memurlar ve meclislerin yetkilerine değinilmişti[17]. Bu gelişmelerden, Osmanlı devletinde Tanzimat sonrası mülkî açıdan önemli gelişmelerin olduğu yeni bir evreye girildiği ve 1864-71 arasında atılan adımlarla, modern vilayet sistemine geçildiği ifade edilebilir.

Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasının hemen akabinde, Osmanlı ülkesinin geneli gibi, Kocaeli ve çevresinde de önemli mülkî hareketlilikler yaşanmaya başlanmıştır.14 Ocak 1865'te Zabtiye Müşiriyeti'ne gönderilen bir yazıda; "İzmid Sancağı dâhilinde kâin Taşköprü Kazası'nın bugün teşkil edilen kordon idaresine idhal olunması" hususu dile getiriliyordu. Bununla ilgili olarak Taşköprü ahalisinin oyuna da başvurulmuştu[18]. Bu, adı geçen Taşköprü'nün İzmit'den ayrılacağı anlamına geliyordu. Konuyla ilgili olarak 19 Kasım 1865 tarihli bir belgede; "İzmid Sancağı'na tabi Taşköprü Kazası'nın Şile ve Gebze kazaları misillü İzmid Sancağı'ndan bit-tefrik Bâb-ı Zabtiye idaresine ilhakı hakkında ahalisi tarafından vuku' bulan istida'a üzerine Zabdiye Müşiriyet-i celilesiyle olunan muhabere cevabına" dayanarak, sancaktan ayrılması hususu dile getiriliyordu. Böyle bir kararın esbâb-ı mucibesi olarak da; bu yerlerin "idareleri zaten birtakım uygunsuz eşhâsın cevalangâhı hükmünde bulunarak, idare-i mülkiye ve zabtiyesi bir hüsn-i hale konulduğu takdirde, muhsinatı mucib olacağı anlaşılacağı" şeklinde ifade ediliyordu[19]. 20 Aralık tarihinde bunun uygun görülerek, durumun Maliye Nezareti'ne yazıldığı ifade ediliyordu[20]. Maliye Nezareti'nin de onaylamasından sonra, mevcut muamelatın geçerlilik kazandığı anlaşılmaktadır. Zira 21 Mayıs 1866 tarihinde Sadaret ile birlikte Zabtiye ve Maliye Nezaretlerine yazılan yeni bir yazıyla; Kocaeli Sancağı'na tabi iken, Bâb-ı Zabdiye idaresine ilhak edilen Taşköprü Kazası'nın mülhakatı durumundaki Akabad, Beşdivan ve Ağaçlı nahiyelerinin liva-i mezkûrede yani Kocaeli Sancağı dâhilinde kalmasıyla ilgili husus ve diğer teferruat bildiriliyordu[21]. Yani Taşköprü'nün ayrılmasıyla birlikte, bağlı yerleri olan Akabad, Beşdivan ve Ağaçlı nahiyeleri Kocaeli Sancağı'nda bırakılmıştı. Buna rağmen Taşköprü, Şile ve Gebze kazalarının ayrılmasıyla birlikte, İzmit Sancağı'nın batı ve kuzeybatı yönünde oldukça küçüldüğü dikkatlerden kaçmıyordu.

17 Güneş, Vilayet İdaresinin Esasları, s. 27-57.
18 BOA, İ.MVL, 2 Kânun-ı sani 1280/14 Ocak 1865, No. 544/24466.
19 BOA, İ.MVL, 7 Teşrin-i sani 1281/19 Kasım 1865, No. 544/24466.
20 BOA, İ.MVL, 2 Şevval 1282/20 Aralık 1865, No. 544/24466.
21 BOA, MVL, 1283.M.6/21 Mayıs 1866, No. 1033/22.

Bir Osmanlı vesikasından, Büyükada, Heybeliada, Burgazada, Kınalıada, Sedefadası, Sivriada, Yassıada, Kaşıkadası ve Tavşanadası'ndan ve merkezini Büyükada'nın oluşturduğu Adalar Kazası'nın bir süreliğine de olsa Kocaeli Sancağı'na bağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 28 Mayıs 1866 tarihli bir belgede; Adalar'ın Kocaeli Sancağı'ndan ayrılarak, doğrudan Dersaadet'e (İstanbul) bağlanması ve bununla ilgili muamelâttan bahsediliyordu[22]. Bu bilgi, Kocaeli Sancağı'nın mülkî teşkilatta büyük bir sancak olarak kurulduğunu, ancak zaman içerisinde kendisine uzak bazı mahallerin ayrılarak, sancağın daha küçük bir yapıya kavuşturulduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Osmanlı dönemi mülkî teşkilatının oluşturulması aşamasında, bölgede yaşayan insanların düşüncelerine büyük önem verildiği, yine konuyla ilgili belgelerde karşılaşılan hususlardan birisidir. 20 Ağustos 1866 tarihli bir belge, Kocaeli Sancağı için böyle bir uygulamaya başvurulduğunun izlerini taşımaktadır. Yenice-i Taraklı Kazası'nın Geyve'ye bağlanması üzerine meydana gelen rahatsızlıkları dile getiren bölge halkı, Taraklı Kazası'nın müstakil müdürlükle idare edilmesi talebinde bulunmaktaydı. Bu istidada; "Yenice-i Taraklı Kazası'nın Geyve Kazası'na ilhak olunmasından dolayı pek çok fenalıklar tekevvün eylemekte olduğundan bahisle, Geyve Kazası'ndan tefrikiyle müstakil idaresi" talep ediliyordu[23]. Mevcut muamelâttan, kazadaki karışıklıklar nedeniyle bu talebin uygun görüldüğü ve Taraklı'nın Geyve'den ayrılarak, doğrudan sancak merkezi olan İzmit'e bağlandığı anlaşılmaktadır.

Yalova Kazası, 1863 tarihine kadar Kocaeli Sancağı'na bağlı müstakil bir müdürlükle idare ediliyordu. Ancak bu tarihte memurin-i teftişiye tarafından ıslahat-ı umumiye icrası düşüncesiyle yapılan bir değişiklikle, aynı sancağın Karamürsel Kazası'na ilhak edilmiştir[24]. Bu kararla ilgili olarak Yalova Meclisi 1866 tarihinde toplanmış ve müzakereler sonunda aldığı karara göre; kaza müdürlüğü lağvedilerek, Karamürsel'e ilhak edilen Yalova'nın, Karamürsel'e nispetle üç misli büyüklükte ve sekiz iskeleye sahip olduğu, uygun maaşlı bir müdür bulunamazsa asayiş ve inzibatında sorunlar olacağı ve hatta vergi tahsilâtında da sıkıntılar yaşanabileceği gibi nedenler ileri sürülerek, kaza halkının eski vergilerine on bin kuruş zam ve ilavesine razı olduğundan, kazanın Karamürsel'den ayrılarak tekrar müstakil müdürlük ile idare edilmesi taleplerinin kabulünü istemiş ve durumu Kocaeli Mutasarrıflığı'na 42 meclis üyesinin mühürledikleri bir yazıyla iletmişlerdi (30 Aralık 1866)[25]. Bunun üzerine Kocaeli Sancağı Meclisi toplanarak konuyu görüşmüş, müzakere sonucunda alınan kararı bir mazbata ile Sadaret makamına iletmiştir (4 Şubat 1867). Bu kararda Yalovalıların yapmış oldukları müracaat hakkında bilgi veriliyor, Yalova Kazası'nın en uzak köyünün Yalova merkezine yedi ve Karamürsel'e on beş saat mesafede olduğu, ahalinin her vakit Karamürsel'e gidip-gelmelerinin meşakkatli olacağı, bu nedenle kaza halkının eskiden olduğu gibi müstakil kaza şeklinde idare edilmek istendiği, bunun için de kaza müdürünün maaşına eski maaşın üzerine on bin kuruşluk bir zam yapılmasına dahi razı olduğu ifade ediliyor ve Kocaeli Meclisi olarak böyle bir uygulamanın olumlu sonuçlar doğuracağı belirtiliyor ve uygun görülürse muamelâtın yapılması için durum Sadaret'e iletilmiş oluyordu[26]. Bunun üzerine durum Sadaret tarafından uygun görülerek, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiş, ancak burada esbâb-ı mucibe layihası uygun görülmeyerek, durum mazbata ile Maliye Nezareti'ne iade edilmiştir[27]. Bu suretle Yalova'nın Karamürsel'den ayrılarak müstakil kaza haline getirilmesi kabul edilmemiş ve mülkî taksimatta 1863'ten beri mülhak olduğu şekliyle Karamürsel Kazası'na bağlılığı

22 BOA, A.MKT.MHM, 1283.M.13/,28 Mayıs 1866, No. 357/1.
23 BOA, MVL, 1283.R.9/20 Ağustos 1866, No. 502/37.
24 BOA, MVL, 1280.B.3/14 Aralık 1863, No. 731/43.
25 BOA, MVL, 1283.Ş.23/30 Aralık 1866, No. 731/43.
26 BOA, MVL, 1283.N.29/4 Şubat 1867, No. 731/43.
27 BOA, MVL, 1283.Za.7/14 Mart 1867, No. 731/43.

devam etmiştir. Yine 1866 yılında Pavli ve Çarşamba kazaları adına Mehmed Efendi tarafından gönderilen bir istidada, İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı bu yerleşim yerlerinin Mudurnu Kazası'ndan ayrılması talep ediliyordu[28]. Bu yazışmalardan, o yıllarda bu tür taleplerin sürekli olarak yinelendiği anlaşılmaktadır.

Vilayet Nizamnamesi ve talimatnamelerinin yayınlanmasıyla birlikte (1864-1867-1871), Osmanlı ülkesi genelinde mülkî yönden büyük bir hareketlilik olduğu gözlemlenmiştir. Bu hareketlilikten Kocaeli Sancağı'nın da önemli şekilde etkilendiği, yöreyle ilgili önemli idarî değişiklik taleplerinde bulunulmasından ve bu taleplerin sayısının artmasından da anlaşılmaktadır. 14 Haziran 1871 tarihli bir belgede, Yenice-i Taraklı Kazası'nın Geyve'den ayrılarak müstakil kaymakamlık ile idare edilmesiyle ilgili bir talebin merkeze bildirildiği görülüyordu[29]. 1875 tarihli bir belgede ise, Hüdavendigâr Vilayeti'nin İzmit Sancağı dâhilinde bulunan Adapazarı Kaymakamlığı bünyesindeki Karasu Nahiyesi'nin Kandıra Kaymakamlığı'na bağlanması talep ediliyordu. Belgeye göre Karasu halkı, nahiyelerinin daha önce olduğu gibi, kendilerine mesafe olarak daha yakın olan Kandıra'ya bağlanması talebinde bulunuyorlardı[30]. Bu ve benzeri taleplerin, o yıllarda çok sık tekrarlandığı, arşiv belgelerinin yoğunluğundan takip edilebilmektedir. Bunda, daha önceki devirlere oranla, Tanzimat döneminden itibaren mülkî değişikliklerin artık daha kolay olmasının ve tabii ki Tanzimat ile başlayan yeni dünya görüşünün rolü olsa gerektir. Yazının bundan sonraki kısmında, 93 Harbi (1877-78) sonrasında, başka bir ifadeyle Vilayet Nizamnamesi ve talimatnamelerinin yayınlanmasıyla birlikte Osmanlı hükümetlerinin mülkî bölünüşte yeni bir anlayışla hareket ettikleri dönemden itibaren, Kocaeli ve çevresindeki idarî gelişme ve değişikliklere değinilecek ve bununla ilgili belgeler ışığında bu gelişmeler incelenecektir.

D. Kocaeli ve Çevresinde Vilayet Nizamnamesi Sonrası Mülkî Yapılanma Çalışmaları (1870'lerden Millî Mücadele'ye)

Tanzimat döneminde pek çok alanda olduğu gibi, mülkî yapılanma konusunda da önemli bir zihniyet değişikliğine gidildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu zihniyet değişikliği, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanması ve talimatnamelerinin neşrinden sonra daha sistematik bir hale gelerek süreklilik kazanmıştır. Bu zihniyet değişikliğinin ilk tezahürleri, mezkûr bölgedeki mülkî değişikliklerin hızının ve sayısal artışının fazlalığı şeklinde gelişme göstermiştir. Bu nedenle yazının bundan sonraki kısmı, Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği yenilikler doğrultusunda şekillendirilecek ve Kocaeli ve çevresinde sırasıyla mahalle/köy, nahiye, kaza, sancak/müstakil mutasarrıflık ve nihayet vilayet yapılanmalarına değinilecektir. Bu konular izah edilirken, yeni köylerin ihdası, köy merkezlerinin değişimi, nahiyelerin kuruluşu, yeni kazaların oluşturulması veya merkezlerinin değişimi, sancak ya da müstakil mutasarrıflığa dönüşüm ve sonuçta Kocaeli Vilayeti'nin teşekkülü gibi konular üzerinde durulacaktır.

a. Mahalle ve Köylere Yönelik Mülkî Yapılanma Çalışmaları

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre, kasaba ve şehirlerde en az elli hanelik birimler mahalle olup, her mahalle bir köy hükmünde bulunacaktı. Yani farklı yapılar olsa da, nizamnameye göre teknik olarak mahalle ile köy aynı kategoride yer alacaktı. Bunun anlamı, nahiye, kaza veya sancaklarda nüfusun artışıyla birlikte yeni idarî birimler ihdas edildiğinde bunlar mahalle hükmünde bulunurken, bu merkezler dışında tamamen yeni kurulacak veya oturuma açılacak yerleşim birimleri köy hükmünde bulunacaklardı. İdarecileri ise muhtarlardı ki, burada Müslim ve gayrimüslimler için aynı tabirin kullanılması yeni bir gelişmedir. Zira gayrimüslimlerin idarecilerine daha önce kocabaş veya muhbir tabirlerinin

28 BOA, MVL, 1283.S.21/4 Temmuz 1866, No. 530/59.
29 BOA, ŞD, 1288.Ra.25/14 Haziran 1871, No. 2859/36.
30 BOA, ŞD, 1292.B.18/10 Ağustos 1875, No. 1357/6.

kullanıldığı bilinmektedir[31]. Bu arada şu hususun da ifade edilmesi yerinde olacaktır ki, mülkî taksimat konusundaki hareketlenmeler, büyük yerleşim merkezinden küçüğüne doğru bir yoğunluk takip etmiştir. Başka bir ifadeyle, çok küçük yerleşim merkezleri olduğundan dolayı mahalle ve köy yapılanmaları çok daha büyük bir yoğunluk arz etmektedir. Yerleşim yeri büyüdükçe, mülkî taksimattaki yoğunluk da azalmakta veya yeni bir sancağın ihdası şeklinde değil de, genellikle sancak ve vilayetin konumunun değişimiyle ilgili gelişmeler söz konusu olmaktadır.

Mayıs-Haziran 1885 tarihinde Şurâ-yı Devlet Evrak Odası çıkışlı bir belgede, İzmit'e bağlı Ağaçlı Nahiyesi müdüriyetinin Bahçecik (Bağçecik) karyesine nakliyle, Ağaçlı'nın zabıta memurluğuna tahvil edilmesinin kararlaştırıldığı, buna karşılık Beşdivan köylerinin İzmit merkeze rabt ve ilhakıyla ilgili herhangi bir müracaat olmadığı ifade ediliyordu[32]. Nahiye merkezi olan Bahçecik'in o yıllarda yoğun bir mülkî yapılanma içerisinde olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bundan yaklaşık dört yıl sonrası tarihli başka bir arşiv belgesinde, Değirmendere ve Arslanbey köylerinin üçer saatlik mesafedeki Bahçecik Nahiyesi'ne bağlı oldukları halde belediyelerinin lağvedilip, merkeze bağlandığı, bu nedenle de bünyelerinde belediye teşkil olunmaması sebebiyle, bu iki köyün diğer köyler gibi idare olunması gerektiğinden bahsediyordu[33]. Yakın tarihli bir belge (Kasım 1888), söz konusu köylerin, hazinenin menfaati için eski haline döndürülmesi, yani belediye işleri açısından Bahçecik Nahiyesi bünyesine alınması gerektiği üzerinde duruyordu[34]. Hakikaten de bu iki köyün belediye idarelerinin, kısa süre sonra tekrar Bahcecik'e bağlanmaları söz konusu olmuştur[35]. Değirmendere ve Arslanbey köylerinin bu sırada Bahçecik Nahiyesi'ne bağlı ve mesafelerinin o günlerin şartlarında üçer saat uzaklıkta olması, bu nahiyenin sınırlarının genişliği konusunda bir fikir vermektedir. Bahçecik'in bu genişleme ve büyümesi sonraki yıllarda devam edeceğinden, Ekim 1894 tarihli bir belgede, nahiyenin altı mahalleye taksim edildiği belirtiliyordu[36]. Bu bölünmenin, nahiyenin idaresini kolaylaştırdığından şüphe yoktur.

İzmit Sancağı'na bağlı Bahçecik Nahiyesi'ne ait kayıtlara, diğer nahiyelere oranla arşivde daha sık rastlanmaktadır. Bu durum muhtemelen Bahçecik'in hem merkeze çok yakın ve hem de bu yerleşim yerinin muhacirler için çok uygun şartlar ihtiva etmesinden kaynaklanıyordu. Kasım 1911 tarihli bir belgenin içeriği incelendiğinde, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Bahçecik'teki mülkî hareketlenmenin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Bahçecik'in o yıllardaki büyümesiyle doğru orantılı bir şekilde, mahalle sayısında da artış olmuş ve belirtilen tarihte nahiye merkezine bağlı olarak Çınardere adıyla yeni bir mahalle teşkil edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Sadaret makamından Harbiye, Maliye, Defter-i Hakanî ve Dahiliye Nezaretlerine gereği yapılması için birer yazı gönderilmişti[37]. Dönemin yazışma trafiği takip edildiğinde, Çınardere'nin Serdine Köyü'nün mahallesi olarak ihdas edildiği anlaşılmaktadır[38].

Yüzyılın sonuna doğru mutasarrıflığın sınırlarının zaman zaman oldukça genişlemiş olduğu, kendisine ilhak edilen yerleşim yerlerinin, merkeze olan uzaklıklarından rahatlıkla anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, mutasarrıflık sınırın batı yönünde oldukça genişleyerek, Karadeniz boğazı kıyısındaki Beykoz Kazası'nı dahi kapsamıştı. Beykoz Kazası'nın Fener/Anadolu Feneri ve Poyraz köyleri dahi, kendisinden oldukça uzak

31 Mehmet Güneş, Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125-130.
32 BOA, ŞD, 1302.L.8/21 Temmuz 1885, No. 714/23.
33 BOA, DH.MKT, 1306.Ca.22/24 Ocak 1889, No. 1587/48.
34 BOA, DH.MKT, 1306.Ra.16/20 Kasım 1888, No. 1566/46.
35 BOA, DH.MKT, 1306.S.19/25 Ekim 1888, No. 1558/6.
36 BOA, BEO, 1312.R.13/14 Ekim 1894, No. 494/36978.
37 BOA, BEO, 1329.Z.1/23 Kasım 1911, No. 3966/297432.
38 BOA, BEO, 1330.M.14/4 Ocak 1912, No. 3986/295885.

İzmit'e bağlanmıştı. Öyle ki, Nisan 1890 tarihinde, Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne yazılan bir tahrirde, 1290 (1874-75) senesi tahririnde merkez ile ilgisinin kesilerek, İzmit'e bağlı kazalar dâhiline alınan bu yerleşim yerlerinin tekrar Dersaadet'e bağlandığı ifade ediliyordu. Bunun sebebi, mezkûr köylerin ahalisinin merkeze müracaat ederek, eskiden olduğu gibi İstanbul'a bağlanma talepleriydi[39]. Anadolu Feneri ve Poyraz köylerinin ahalisi konuyla ilgili bir istida hazırlayarak, köylerinin Beykoz Kazası'ndan ayrılarak, Sekizinci Belediye Dairesi sınırları dahiline alınması talebinde bulunmuşlardı. Bu talep de Şehremaneti tarafından Şurâ-yı Devlet'e ulaştırılmıştı[40]. Müteselsel belgelerden, bu talebin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Ekim 1894 tarihli bir belgede, İzmit Mutasarrıflığı dâhilindeki bazı yerleşim merkezlerindeki idarî değişiklik talepleri gündeme getiriliyordu. Söz konusu belgede, Kandıra Kazası'na bağlı köylerden Fındıklıbaba ile diğer üç köyün, merkeze oldukça uzak olmaları sebebiyle, Adapazarı Kazası'na bağlandıkları belirtiliyordu[41]. Bundan iki ay sonraki tarihli bir belge, yine Kandıra ile ilgili bir idarî değişikliği muhteviydi. Nitekim bu arşiv belgesi, Kandıra'nın Ağaçlı Nahiyesi'ne bağlı Kaynarca ve Böğürgen divanlarının/köylerinin İzmit'e bağlandığını bildiriyordu[42]. Haziran 1897 tarihli başka bir belgede İzmit Sancağı merkezine tabi olan Ermeşe (Ermişe, Armaş) karyesi Ermeni ahalisinin Kandıra Kazası'na bağlı Kaymas Nahiyesi'ne bağlanmasının, Araman karyesindeki binaların yanması nedeniyle mümkün olmadığı, onun yerine Ermeşe'nin Adapazarı Kazası dâhilindeki Akçaova karyesi merkezli nahiyeye bağlanmasının ise, nahiye halkının tamamının Müslüman olması nedeniyle birtakım sıkıntıları ortaya çıkaracağından uygun olmadığının mutasarrıflık merkezine yazıldığı ifade ediliyordu[43]. Bu belge, Osmanlı devletinin, bu tür değişiklikleri gerçekleştirirken, din-mezhep ayrılıklarına kadar hassas davrandığını hatırlatmaktadır. Mülkî yapılanmayla ilgili Kandıra Kazası'na ait bir başka belge Kasım idarî 1895 tarihlidir. Buna göre Kandıra Kazası'nın Karasu Nahiyesi'ne bağlı Caferiye karyesi civarındaki Kazköprüsü'nde iskân olunan muhacirlerden teşkil edilen köye, padişahın isminin verilmesi yöre halkından gelen talep ve Dahiliye Nezareti ile Şurâ-yı Devlet tarafından da onaylanarak geçerlilik kazanmıştı[44]. Konuyla ilgili nezaretler durumundaki Dahiliye, Defter-i Hakanî ve Maliye daireleri de kanunî prosedürü kısa zaman zarfında gerçekleştirmişlerdi[45]. Bu tür gelişmeler, muhacir göçleri gerçekleştikçe ve yeni köy ihtiyaçları arttıkça yineleniyordu[46]. 1896'nın sonunda, İzmit'e bağlı Ermeşe ile Kandıra Kazası'na tabi Ağaçlı ve Akabad karyelerinin merkezi olduğu iki ayrı nahiye teşkil edildiği anlaşılıyordu[47]. Ertesi yıl Kandıra ile ilgili bir diğer mülkî değişiklik Ağaçlı Nahiyesi'nin iki adet köyü ile alakalıydı. Buna göre Kaynarca ve Böğürgen divanları/köyleri Kandıra'dan ayrılarak, doğrudan İzmit'e bağlanacaklardı[48]. Yine Ermeşe ilgili bir arşiv belgesinde, bu nahiyede teşkil edilen üç karyeye İnamiye, Fevziye ve Tevfikiye adlarının verildiğini bildiriyordu[49]. 15 Eylül 1910 tarihli bir belge, Kandıra Kazası'nda müteferrik surette teşekkül etmiş olan köylerin birleştirilmelerinin mahzurlu olduğunu ifade ediyordu[50].

Haziran 1895 tarihli bir belge, İzmit Sancağı'nda Adapazarı Kazası'na tabi yüz elli haneli Memduhiye, diğer adıyla Kayalar Köyü'ne bir saat mesafedeki Kulakdibi

39 BOA, DH.MKT, 1307.Ş.19/10 Nisan 1890, No. 1716/70.
40 BOA, ŞD, 1312.Ra.15/16 Eylül 1894, No. 2963/24.
41 BOA, BEO, 1312.R.27/28 Ekim 1894, No. 504/37734.
42 BOA, ŞD, 1312.B.1/29 Aralık 1894, No. 1558/15.
43 BOA, DH.TMIK.S, 1315.M.30/30 Haziran 1897, No. 11/32.
44 BOA, İ.DH, 1329.C.9/27 Kasım 1895, No. 1329/1313.
45 BOA, BEO, 1313.C.12/30 Kasım 1895, No. 710/53183.
46 BOA, A.MKT.MHM, 1323.30.Ra/4 Haziran 1905, No. 527/14.
47 BOA, DH.TMIK.S, 1314.B.12/17 Aralık 1896, No. 4/67.
48 BOA, İ.DH, 1314.B.30/4 Ocak 1897, No. 1342/1314.
49 BOA, BEO, 1323.B.12/12 Eylül 1905, No. 2664/199726.
50 BOA, DH.DD, 1328.N.10/15 Eylül 1910, No. 92-1/1.

mevkiinde bulunan 20 haneli Reşidbey mahallesinin, adı geçen Kayalar karyesinden ayrılarak, ayrı bir köy şeklinde teşkil edildiğini ve bununla ilgili olarak Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nden tanzim olunan ve Meclis-i Vükela'dan da geçirilen mazbatanın hazırlandığını haber veriyordu[51]. Bu durum Kayalar Köyü'nün yakınında yeni bir köyün doğduğunun habercisiydi. Yine arşiv kayıtlarının yoğunluğundan, bu dönemde Adapazarı Kazası'nın yoğun muhacir iskânına tabi tutulan yerlerden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim yukarıdaki gelişmeden altı ay kadar sonra, 1896 yılının Ocak ayında, Rumeli'nin Karinabad muhacirlerinden on beş hanenin, Adapazarı'nın Serdivan karyesine bir buçuk saat mesafedeki Kâzımpaşa Çiftliği adlı mahalde satın aldıkları arazide iskân edilmeleriyle oluşturulan karyenin, İzmit Mutasarrıflığı'nın merkeze bildirdiğine göre Habidabad namıyla anılmaya başlandığı anlaşılıyordu. Bu durum, Dahiliye, Maliye ve Defter-i Hakanî Nezaretlerine de bildirilmişti[52]. Bu belge, bugünkü Adapazarı yakınındaki Kâzımpaşa'nın isminin nereden geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İzmit Mutasarrıflığı'nda yeni köylerin ihdası bazen nüfusun artışıyla olurken, bazen de yeni muhacir göçlerinin olmasıyla gerçekleşiyordu. 29 Aralık 1894 tarihli Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir belgede, İzmit şehrinin karşı yakasında bulunan Ahmediye karyesi civarında Çataltaş adlı yerde, on beş hane muhacirin kurdukları köyün, Ahmediye'den ayrılarak Çataltaş adıyla ayrı bir köy halinde teşkil edildiğini haber veriyordu[53]. Şurâ-yı Devlet'in (Danıştay) buna cevaz vermesi, köyün teşekkülünü sağlıyordu. 30 Ekim 1895 tarihli bir belge, İzmit şehrinin karşı cihetinde Gürcü ve Laz muhacirlerine vaktiyle iskân edilmiş olan Köyyeri, İrşadiye ve Yenimahalle adlı mahallelerin, birbirinden çok uzak olmaları sebebiyle bundan böyle bu isimlerle üç ayrı köy olarak geçerli olacağını bildiriyordu[54]. Bu şekilde yeni muhacirler geldikçe, mahallelerin yeni köylere tahvil edildiği anlaşılmaktadır. Beylik adlı boş arazide iskân edilen yukarıdaki muhacirlerin yeni oluşturduğu karyelerde kısa zaman zarfında isim değişikliğine gidilerek, mesela İrşadiye Köyü'nün adı Çamlık ile değiştirilmiş[55], diğer köylerin adları aynı kalmıştır[56]. O yıllardaki belgelerden, İzmit'in karşı sahilinde bu türden yeni köy teşkil edilmesi faaliyetlerinin çok yoğun olduğunu görülmektedir. Bu da bölgeye çok fazla sayıda yeni göçler geldiğinin göstergesi durumundadır. Zaman zaman da köyler yeni gelen muhacir göçleriyle kısa zaman zarfında o kadar büyümüştür ki, bir köyün iki mahallesinin köye dönüştürülmesi, yani birbirine yakın yeni köyler oluşturulması durumları söz konusu olmuştur. Haziran 1898 tarihinde İzmit'e bağlı Gürcü Hamidiye köylüleri, köyün ikiye bölünmesiyle ilgili taleplerini merkeze iletmişler ve hükümet de bununla ilgili gerekli tahkikatta bulunmuştur[57]. Yoğun göçlerle birlikte bu dönemde bu tür taleplerin fazlalığı arşiv kayıtlarında rahatlıkla tespit edilen hususlardandır.

29 Temmuz 1901 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazı, sadece İzmit merkeze bağlı olarak oluşturulan 11 adet yeni köyün isimlerini şu şekilde bildirmekteydi: 90 hanelik Hamidiye, 25 hanelik Mecidiye, 35 hanelik Orhaniye, 25 hanelik Kadiriye, 50 hanelik Rahimiye, 60 hanelik Sultaniye, 40 hanelik Cevherağa, 100 hanelik Kâzımıye, 50 hanelik Hakimiye, 55 hanelik İsmailiye ve 50 hanelik Asilbeyli köyleri. Bu hanelerin toplamı 730'e ulaşıyordu ki, bir sancak merkezine yerleştirilen bu hane sayısı, gelen yoğun muhacir miktarı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gelen muhacirlerin tamamının Rumeli kökenli olduğu da belgede ayrıca kayıtlıdır[58]. Belgelerdeki detaylardan, yeni

51 BOA, İ.DH, 1312.Z.18/12 Haziran 1895, No. 1323/1312.
52 BOA, BEO, 1313.B.26/11 Ocak 1896, No. 727/54513.
53 BOA, ŞD, 1312.B.1/29 Aralık 1894, No. 1560/3.
54 BOA, ŞD, 1313.Ca.12/30 Ekim 1895, No. 1563/29.
55 BOA, ŞD, 1319.Ca.12/27 Ağustos 1901, No. 1564/30.
56 BOA, İ.DH, 1313.Ş.12/27 Ocak 1896, No. 1331/16.
57 BOA, DH.TMIK.S, 1316/S.8/27 Haziran 1898, No. 19/61.
58 BOA, ŞD, 1326.Ca.3/2 Haziran 1908, No. 1581/1.

oluşturulan köylerin isimlendirilmelerine kadar, merkezî hükümetin çok hassas olduğu ve meseleleri en ince ayrıntısına kadar takip ettiği anlaşılmaktadır[59]. Öyle ki merkezî hükümet zaman İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazılarla, sancak dahilinde ne kadar nahiye teşkili, köylerin irtibat değişikliği gibi hususlara ihtiyaç duyuluyorsa, haritalarının ve teşkilat defterlerinin düzenlenmesi gerektiğini hatırlatıyordu[60]. Bu durum, Osmanlı devletinin belge kaydı konusundaki hassasiyetinin önemli delillerindendir.

İzmit Sancağı'na bağlı olarak ihdas edilen köylerle ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda, bazen hiç teferruata girmeden, kurulan köylerin isimlerinin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bunlara ilgili tek ortak nokta, ihdas edilen köylerin muhacir köyleri olduğunun belirtilmiş olmasıdır. Bunlara ait örnekler şu şekilde verilebilir: İzmit Sancağı bünyesinde olmak üzere, 5 Ağustos 1902'de Rahimiye[61], 20 Ağustos 1903'te Hüseyniye[62], 18 Mart 1904'de Tatar Nusretiye Köyü'nün ikiye bölünmesiyle Balaban[63], 6 Temmuz 1904'te Beldibi adlı mevkide Batum muhacirlerinin iskân eyledikleri Necatiye[64], 15 Mayıs 1909'da Şeyhler Nahiyesi'nin Terzioğlu karyesiyle Yanık-ı Kebir divanı arasında Terzioğlu dağının bulunması ve orada bulunan halkın köye uzaklığı nedeniyle ayrı bir karye olarak Mahmudiye[65], 20 Şubat 1913'te Karasu Nahiyesi'ne tabi Yenidağ karyesinden ayrılarak müstakil bir muhtarlık olarak Ardıçbeli[66] köylerinin kurulması. Yine bu köylerin kurulmasında bölgeye yoğun bir şekilde devam eden muhacir göçü ve göçlerle birlikte nüfusun artışı başlıca nedenler olarak gösterilebilir.

II. Meşrutiyet dönemiyle ilgili İzmit Sancağı'nda gerçekleşen önemli mülkî yapılanmalar ise şu şekilde belirtilebilir: Nüfusu 500 haneden fazla olan Yalova'ya bağlı Katırlı karyesinin ikiye bölünerek, ayrı muhtarlıklar halinde idare edilmeye başlanması[67], 11 Mart 1909'da, o günden 45 sene önce kurulan ve resmî makamlarca Eşme karyesi olarak anılan köyün bundan böyle Eşme adıyla zikredilmesine yönelik olarak irade-i seniyye bulunduğu[68], Geyve Kazası'na bağlı Akhisar Nahiyesi'nin Kurtbelen ve Kınalar köylerinde birer belediye şubesinin teşkil edilmiş olduğu[69], 24 Ocak 1912'de Hendek Nahiyesi'ne tabi Özoğlutatar karyesinin müstakil karye haline getirilmesi[70] hususları kanuniyet kesbetmiştir. Böylece bölgenin mülkî teşkilatı gün geçtikçe itmam olma aşamasına geliyordu. 1910 yılının girişiyle birlikte Yalova'ya bağlı Katırlı karyesinin nahiye haline dönüştürülmesi için ilgili kanunî girişimler başlatılmıştı[71]. Nahiye hususunun kısa zaman zarfında tam anlamıyla gerçekleşmesi için Katırlı'yı biraz daha büyük bir konuma getirme çalışmaları da beraberinde yürütülmüştür. Bu arada Bursa Sancağı'na bağlı Pazarköy Kazası'nın Cedid, Orta ve Çengiler köylerinin Yalova Kazası'na bağlanması amacıyla, köyler ahalisinin istidalarına müracaat edilmiş, durum Hüdavendigâr Meclis-i Umumîsi'nde tedkik edilmiştir[72]. Bilindiği gibi Yalova Kazası, 1873-74 yılından itibaren İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı bir mülkî birime dönüştürülmüştü[73]. Yalova Kazası bu idarî değişiklikle birlikte, mülkî yapılanmada Hüdavendigâr Vilayeti ile müstakil mutasarrıflık arasında sürekli gidip gelen İzmit Sancağı dâhiline alınmış ve uzun süre de bu statüde kalmıştır.

59 BOA, A.MKT.MHM, 1319.Ca.22/6 Eylül 1901, No. 515/3.
60 BOA, DH.TMIK.S, 1319.Ş.3/14 Kasım 1901, No. 35/77.
61 BOA, A.MKT.MHM, 1320.R.29/5 Ağustos 1902, No. 519/18.
62 BOA, BEO, 1321.Ca.26/20 Ağustos 1903, No. 2146/160947.
63 BOA, DH.TMIK.S, 1322.M.16/18 Mart 1904, No. 52/38.
64 BOA, Y.A.RES, 13222.R.22/6 Temmuz 1904, No. 126/84.
65 BOA, İ.DH, 1327.R.24/15 Mayıs 1909, No. 1474/1327; DH.MKT, 1327.Ca.4/24 Mayıs 1909, No. 2823/39.
66 BOA, BEO, 1331.Ra.13/20 Şubat 1913, No. 4146/310892.
67 BOA, ŞD, 1326/Ca.3/3 Haziran 1908, No. 1583/11.
68 BOA, 1327.S.18/11 Mart 1909, No. 1473/1327; DH.MKT, 1327.Ra.2/24 Mart 1909, No. 2775/13.
69 BOA, DH.MUİ, 1327.Za.22/5 Aralık 1909, No. 40-1/18.
70 BOA, BEO, 1330.S.4/24 Ocak 1912, No. 3994/299492; DH.DD, 1330.S.8/28 Ocak 1912, No. 92-2/19.
71 BOA, DH.MUİ, 1328.S.25/8 Mart 1910, No. 72/18.
72 BOA, DH.MUİ, 1328.R.5/15 Nisan 1910, No. 85/8.
73 Salname-i Devlet, sene 1289, s. 247-248.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine II. Meşrutiyet döneminde Adapazarı ile ilgili olarak yansıyan bilgilerden birisi de Musevîlerle ilgilidir. 18 Mayıs 1911 tarihinde Sicil-i Ahval İdare-i Umumiye Tahrirat Kalemi antetli bir belgede, Adapazarı'nda bir Musevî mahallesi teşkil edilmesine dair, kazanın bağlı olduğu İzmit Mutasarrıflığı'nın aynı tarih ve 128 numaralı tahriratına derkenar düşmesi ilginçtir. Yazı, söz konusu kalemden 23 Mayıs 1911'de çıkmıştır[74]. Bu belge, Osmanlı devletinin farklı ekalliyetlere göstermiş olduğu hassasiyetin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

5 Şubat 1912 tarihli bir belge ise, Adapazarı Kazası'nın Hacıoğlu karyesi civarında ve Tavuklar köprüsüne giden caddede, tapulu elli dönüm tarlasını Reşadiye adıyla mahalle haline dönüştüren Hacı Hamza Efendi'ye izin verilmesiyle ilgilidir. Konunun gereği Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Defter-i Hakanî Nezareti'ne yazılmıştır[75]. Bu talep İstanbul'daki hükümet dairelerinde işleme konulmuş ve kısa bir süre sonra sonuçlanmaya başlamıştır. Nitekim 11 Temmuz 1912'de Sadaret makamından Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine yazılan bir yazı, gelişmelerin akıbetinin şu şekilde sonuçlandırıldığını haber veriyordu: "İzmit Sancağı'nın Adapazarı Kazası'na tabi Hacıoğlu karyesi civarında Hacı Hamza Efendi'nin mutasarrıf olduğu iki kıtada elli dönüm tarlanın şerait-i muharrire ifa olunmak üzere arsaya bit-tahvil mahalle şekline ifrağı ve mahalle-i mezkûrenin Reşadiye namıyla tevsimi hakkında Şurâ-yı Devlet kararıyla tanzim ve takdim olunan irade-i seniyye layihası, imzâ-yı hümayun-ı cenab-ı padişâhî ile tasdik buyurularak, suret-i musaddakası leffen isrâ ve Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne tebligat icra olunmağla, ifâ-yı muktezasına himmet"[76]. Yani Hacı Hamza Efendi'nin talebi Şurâ-yı Devlet tarafından uygun görülmüş ve Sadaret makamından ilgili nezaretlere gereği için yazılmıştı.

Merkezî hükümet bir taraftan yeni köyler ihdası ve mevcut köylerin bölünmesi yoluna giderken, bir taraftan da İzmit Sancağı'na birtakım yazı ve pusulalar göndermek suretiyle, sancak dâhilindeki isimsiz köy, mahalle ve mevkilerin adlandırılmasını sağlıyordu. Mesela 21 Şubat 1910 tarihli bir yazıyla, sancak dâhilinde bulunan on sekiz karye, mahalle ve mevkiin, yazı ekindeki pusula doğrultusunda isimlendirilmesi emrediliyordu[77]. Bundan beş gün sonra, 26 Şubat tarihinde gönderilen yeni bir yazıyla, mevcut bazı mahalle, köy ve mevkilerin yeniden adlandırılması isteniyordu. Sadaret makamından İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen bu önemli yazıda, sancak dâhilinde değiştirilmesi istenen yerlerin eski ve yeni isimleri şu şekilde sıralanıyordu: İzmit kasabasındaki Hamidiye caddesinin yeni ismi Hürriyet caddesi oluyordu. Merkeze bağlı Gürcü Hamidiye karyesi, Gürcülerin asıl vatanlarındaki şekliyle Borjoma karyesi şekline dönüştürülüyordu. Kandıra Kazası'ndaki Hamidabad karyesinin adı Mesudiye ve yine aynı kazadaki Hamidiye Osmaniye karyesi olarak değiştiriliyordu. Adapazarı Kazası'ndaki Hamidiye istasyonu, Arifiye istasyonuna, Hamidiye mahallesi İrşadiye mahallesine, Hamidabad karyesi Reşadiye'ye, Adapazarı'nın Sapanca Nahiyesi'nin Gürcü Hamidiye karyesi Muradiye'ye, Karasu Nahiyesi'ndeki Gürcü Hamidiye karyesi Aziziye'ye, Karasu Nahiyesi'ndeki Abaza Hamidiye karyesi Salahiye'ye, Akyazı Nahiyesi'ndeki Hamidiye karyesi Ahmediye'ye, Hendek Nahiyesi Hamidiye-i Sani karyesi Şerefiye'ye ve Paşa isimli diğer Hamidiye karyesi de Paşaköyü şekline dönüştürülüyordu. Yalova Kazası'ndaki Hamidabad karyesi Güllük'e, Karamürsel Kazası'ndaki Boşnak Hamidiye mahallesi Sarıkum'a, yine aynı kazanın Çerkes Hamidiye karyesi ise Örencik'e çevrilmişti. Geyve Kazası'nın Hamidiye karyesi Çınardibi'ne ve İzmit merkeze bağlı Ermeşe Nahiyesi bünyesindeki Hamidiye karyesi ise Alandüzü şeklini alıyordu[78]. Bu isim değişikliklerine bakıldığında, dönemin ruhuna uygun olarak, bir

74 BOA, DH.SN-THR, 1329.Ca.24/23 Mayıs 1911, No. 22/16.
75 BOA, DH-İD, 1330.S.16/5 Şubat 1912, No. 149-1/7.
76 BOA, BEO, 1330.B.26/11 Temmuz 1912, No. 4061/304567.
77 BOA, BEO, 1328.S.10/21 Şubat 1910, No. 3706/277937.
78 BOA, DH.MUİ, 1328.S.15/26 Şubat 1910, No. 46-2/12.

önceki padişah Abdülhamid'in isminden esinlenerek konulan yer isimlerinin tamamının değiştirilmesi çok şaşırtıcı değildir.

Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı devletinin olağanüstü şartlar içinde bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum devletin mülkî yapılanmasını da yakından etkilemiş, hatta vilayet ve sancaklar bir yana, köyler dahi bu etkiden nasibini almışlardır. Bu aşamada 7 Nisan 1915 tarihinde İzmit Sancağı'nın Adapazarı Kazası ile ilgili önemli mülkî değişikliklerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Nitekim Geyve Kazası'nın Akhisar Nahiyesi'ne bağlı Kirazca-i Bala ve Kirazca-i Zîr köylerinin Geyve'ye oldukça uzak ve Arifiye istasyonuna yakın olması, ayrıca Adapazarı'nın şose ve şimendifer hattıyla donanmış bulunması sebebiyle Adapazarı Kazası'na bağlanması İzmit Mutasarrıflığı Meclis-i Umumîsi'nce Dahiliye Nezareti'ne teklif edilmiştir. Görüldüğü üzere ulaşım imkânları iyi olduğu için, Adapazarı ve çevresinin hareket kabiliyeti ve etkinliği artırılıyordu. Bu adım atılırken savaş sırasında İtilaf devletleriyle birtakım ilişkilere girmiş olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hareketliliklerinin kısıtlanması da göz ardı edilmemişti. Nitekim aynı belgeden anlaşıldığı üzere ErmeşeNahiyesi'ne bağlı ve komşu iki köy olan Mahmudiye ve Eceldere (Yeşildere) köyleri Ermeşe Nahiyesi'nden alınıp, Adapazarı Kazası bünyesine dâhil ediliyordu[79]. Bu kararla Adapazarı Kazası'nın sınırları Ermeşe Nahiyesi'ne kadar dayanmış oluyordu.

Yukarıdaki belgeden tam bir yıl sonra, 9 Nisan 1916 tarihinde, Osmanlı hükümetinin İzmit Mutasarrıflığı bünyesindeki gayrimüslimlerle ilgili çok önemli bir adım daha attığı görülmektedir. Bu adım, artık dönüşü olmayan bir yola girmiş olan devlet ile gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının ilişkilerinin boyutunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu hamle, mutasarrıflık bünyesinde gayrimüslimlerin oturduğu ve kendi kültürlerine ait yer isimlerini bünyesinde bulunduran mahalle, köy ve nahiye isimlerinin değiştirilmesi ve İslâmî birtakım yer adlarının yerleştirilmesiyle ilgilidir. Nitekim 9 Nisan tarihli bu çizelge belgede, İzmit Sancağı bünyesindeki yer isimleriyle ilgili değişiklikler şu şekilde gösterilebilir:

Eski Adı	Yeni Adı	İdarî Birim	Bağlı Olduğu
Kaza			
Ermeşe	Altınova	nahiye	İzmid
Mihaliç	Güzelbend	karye	İzmid
Rum mahallesi	Alsancak	mahalle	İzmid
Yahudi mahallesi	Hanlariçi	mahalle	İzmid
Ermeni Subaşı	Subaşı	mahalle	Adapazarı
Avedis	Alemdar	mahalle	Adapazarı
Tekeler gayrimüslim	Tekeler mahallesine ilhak	mahalle	Adapazarı
Rum Mehmed Efendi	Teşvikiye mahallesine ilhak	mahalle	Adapazarı
Seleciler	Sofular mahallesine ilhak	mahalle	Adapazarı
Hocazâde gayrimüslim	Hocazâde mahallesine ilhak	mahalle	Adapazarı
Kirpikoğlu gayrimüslim	Kirpikoğlu mahallesine ilhak	mahalle	Adapazarı
Etyân	Enveriye	mahalle	Adapazarı
Ermeni Yeniköy	Cedidiye	mahalle	Adapazarı
Karasu	Karadeniz	nahiye	Adapazarı
Sapanca Ermeni mahallesi	Fahriye	mahalle	Adapazarı

79 BOA, DH.İ.UM.EK, 1333.Ca.22/7 Nisan 1915, No. 76/11.

Sapanca Rum mahallesi	Mihalgazi	mahalle	Adapazarı
Ermeni Cedid	Umran-ı Cedid	karye	Adapazarı
Ereğli-i Zîr	Reşadiye	karye	Karamürsel
Geyve	Gazili yahud Süleymanlı	kaza merkezi	Geyve
Akhisar	Abdurrahman Gazi	nahiye merkezi	Geyve
Etekrazi	Kirazlı	karye	Geyve
Eşme	Sinan Bey	karye	Geyve
Terese	Kemaldede	karye	Geyve
Orare	Kara Ali	karye	Geyve
Yortan	Bahariye	karye	Yalova
Zatnur	Çamlık	karye	İznik[80]

Yukarıdaki listeden anlaşılacağı üzere, bu yer adı değişiklikleri ve alınan tedbirler, Osmanlı devletinin Mayıs 1915'te "Sevk ve İskân Kanunu"nu çıkarmasından sonraki nazik dönemde müracaat ettiği yöntemlerden birisidir. Bu listeye bakıldığında, yer adı değişikliklerinin öncelikle gayrimüslimleri kapsadığı söylenebilir. Çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı yerlere ait isimlerde değişiklik yapıldığına bakılırsa, bu bir bakıma doğrudur. Ancak listede Karasu, Sapanca, Ereğli, Geyve, Akhisar, Eşme gibi Türk kültüründe yer etmiş isimlerde dahi değişikliğe gidilmiş olması, burada amacın sadece gayrimüslimlere yönelik olmadığının kanıtıdır. Ayrıca Sapanca Rum mahallesinin yerine Mihalgazi isminin tercih edilmesi örneği, Osmanlı devletinin kuruluş aşamasındaki felsefesini hatırlatırcasına ayrıştırıcı değil, birleştirici olarak dahi yorumlanabilir. Buradan, Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde suç işledikleri için sevke tabi tutulan gayrimüslimlerin geride kalan ve suça iştirak etmeyen bakiyelerine, bundan böyle eşit Osmanlı vatandaşı şeklinde davranılacağı sonucu da çıkarılabilir. Nihayetinde savaşın tüm hızıyla devam ettiği sırada gerçekleştirilen bu değişiklikler, yeni bir dönemde yeni bir anlayışla hareket edileceğinin göstergesi şeklinde değerlendirilmektedir.

Osmanlı devletinin yıkılma arifesinde bulunduğu böyle nazik bir dönemde ve savaş sırasında dahi, İzmit Mutasarrıflığı dâhilindeki mülkî değişikliklerin tüm hızıyla sürmesi, bölgedeki nüfus hareketlerinin ve dolayısıyla idarî değişikliklerin devam ettiğinin göstergesidir. Yazının girişinde de ifade edildiği üzere, Marmara denizinin doğu ucunu kaplayan bölgede yer alan Kocaeli bölgesi, tüm tarih boyunca bir cazibe merkezi olma özelliğini, Cumhuriyet döneminde de sürdürmeye devam ediyordu. Nitekim Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren dahi bölgedeki mülkî hareketliliğin sürmesi[81], Kocaeli ve çevresinin bu özelliğinin hep olduğunu ve istikbalde de olacağının bir işareti şeklinde düşünülebilir.

b. Nahiyelere Yönelik Mülkî Yapılanma Çalışmaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı nahiyelerle ilgili mülkî yapılanmaya dair ilk belgeler1879 tarihinden başlamaktadır. 18 Temmuz 1879 tarihli bu belgeye göre; "Bolu ve İzmid Mutasarrıflıkları arasında vaki Eğridere nam mahalde asayiş ve emniyeti muhal bazı halâttan dolayı, Bolu'ya tabi Gümüşabad Nahiyesi'nin müceddeden bir müdürlük teşkil" ediliyordu[82]. Bu belge doğrudan İzmit Mutasarrıflığı ile ilgili olmasa da, bu sancağın doğu sınırındaki bir mülkî yapılanmaya işaret ediyordu.

80 BOA, DH.İ.UM, 1334.C.6/9 Nisan 1916, No. 48/31.
81 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), No. 030.11.1.12.15.16.
82 BOA, ŞD, 1296.B.27/18 Temmuz 1879, No. 1644/22.

Bundan yaklaşık dört yıl sonra, 29 Mayıs 1883'te işlem görmüş başka bir belge ise, doğrudan İzmit Mutasarrıflığı'ndaki bir nahiye lağvı ve yeni bir nahiye yapılanmasına dairdir. Nitekim bununla ilgili yazışmalar, belgenin İstanbul'daki devlet dairelerinde işlem görmesinden bir süre önce, 15 Mart 1883 tarihinde başlamıştı. Bu belgeye göre, İzmit Sancağı'na tabi Ağaçlı Nahiyesi'nin lağvıyla Bahçecik karyesinin nahiye merkezi ittihazı lüzumuna dair" idi[83]. Böylece süreç başlatılmış oluyordu. Bu ihtiyaç, Bahçecik civarındaki eski köylerden ziyade, yeniden inşa edilen muhacir köylerinin çokluğundan kaynaklanmıştı. Yeni gerçekleşen göçlerle, Bahçecik karyesinin nüfusu 1.200 haneye ulaşmıştı. Bu büyüme, mülkî bazı düzenlemeleri zorunlu kılmıştı. Nitekim Ocak 1885 tarihinde Ağaçlı Nahiyesi'ne bağlı Beşdivan Nahiyesi'nin buradan ayrılarak, eskiden olduğu gibi İzmit'e bağlanması, Ağaçlı'nın ehemmiyetini ortadan kaldıracak olmasından dolayı, nahiye merkezi Bahçecik karyesine nakledilmiş ve burada bir nahiye müdürlüğü tesis edilmiştir[84]. Böylece iki yıllık çalışmaları müteakiben, Bahçecik'in nahiye merkezi olma süreci tamamlanmıştı. Bahçecik ile ilgili belgeler, bundan sonraki yıllarda da Osmanlı hükümet dairelerinde işlem görmüştür. Bundan on yıl kadar sonra, 16 Kasım 1896 tarihinde İzmit Mutasarrıfı Kâzım Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta; "Merkez livaya tabi Bahçecik Nahiyesi'nin gayrimüslim nüfusunun, İslâm nüfusundan dört katı fazla olması nedeniyle, bu nahiye müdür veya muavinliğine hangi sınıf ahaliden tayin edilmesi gerektiğini" soruyordu[85]. Yakın tarihli başka bir belge, aynı hususa vurgu yapıyor ve İzmit'in Bahçecik ve Yalova nahiyelerinde gayrimüslim ahalinin nüfusu Müslüman ahaliden fazla olduğundan, müdür ve muavinleri hakkında ona göre muamele yapılmasını hatırlatıyordu[86]. Bu tür belgeler, Osmanlı devletinin farklı unsurlara gösterdiği adaletli uygulamalara verilebilecek güzel örneklerdendir.

7 Mart 1892 tarihli bir arşiv belgesi, İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı Taşköprü Nahiyesi ile ilgilidir. Taşköprü 1862 yılına kadar İzmit Sancağı bünyesinde bir mülkî birim iken, bu tarihte Şehremaneti mülhakatına bağlı Gökbuze/Gebze Sancağı dâhiline alınmıştı. Ancak 1892 tarihine gelindiğinde, Taşköprü ahalisi 17 mührün bulunduğu bir yazıyla Sadaret Makamı'na müracaat ederek, coğrafî yakınlığı nedeniyle tekrar İzmit Mutasarıflığı'na bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. Yazıda, geçen bu süre zarfında nahiyeye bağlı 102 köyün büyük sıkıntılar çektiği, Gebze'ye en yakın köyün yedi ve en uzağının on bir, buna karşılık İzmit'e en yakınının bir buçuk ve en uzağının iki saat olduğu belirterek, tekrar İzmit'e bağlanma talebinde bulunmuşlardır[87]. Ancak yapılan tüm bu girişimler ve çalışmalardan sonra mezkûr teklif merkezî idare tarafından uygun görülmemiş ve Taşköprü bu dönemde Gebze'ye, dolayısıyla Şehremaneti İdaresi'ne bağlı olmaya devam etmiştir[88].

Bu sırada hükümet tarafından yayınlanan layiha-i ıslahiyenin muhtevi olduğu hususlar arasında mülkî teşkilatla ilgili önemli detaylar vardı. Buna göre, "dairesi vasi olan kazalar, hükümet-i mahalliyenin lüzum göreceği kadar nahiyeye taksim olacaktır" fıkrası, İzmit Mutasarrıflığı'nı yakından ilgilendiriyordu. Nitekim bu maddeye göre, sancak dâhilindeki bazı yerleşim yerleri, merkeze oldukça uzak düştüğünden, yeni mülkî düzenlemelere ihtiyaç duyuluyordu. Bunun ilk uygulamalarından birisi Ermeşe ile Kandıra Kazası'na tabi bazı köylerde gerçekleştirildi. Ermeşe'de ve Kandıra'nın Ağaçlı ve Akabad karyelerinin merkezi olacağı yeni bir nahiye teşkil edildi. Ahalisi tamamen Ermeni olan Ermeşe'nin İzmit'e uzaklığı altı saatti ve bundan dolayı merkezle işi olan köy ahalisi oldukça sıkıntı çekiyordu. Ağaçlı ve Akabad karyelerinin Müslüman olan halkı da benzer sıkıntılar

83 BOA, ŞD, 1300.B.22/29 Mayıs 1883, No. 703/12.
84 BOA, ŞD, 1302.Ra.22/9 Ocak 1885, No. 706/9.
85 BOA, DH.TMIK.S, 1314.C.11/17 Kasım 1896, No. 2/107.
86 BOA, TH.TMIK.S, 1314.Ş.14/18 Ocak 1897, No. 6/39.
87 BOA, DH.MKT, 1309.Ş.7/7 Mart 1892, No. 1929/97.
88 BOA, ŞD, 1309.Ş.10/10 Mart 1892, No. 1551/15.

içerisinde bulunuyorlardı. Bu nedenle bu iki köyün birleştirilerek, Akçaova Köyü'nün merkezi olduğu yeni bir nahiye teşkil edilmiş oluyordu[89]. Böylece bölgenin yeniden organize edilmesiyle Akçaova ve Ermeşe adıyla iki nahiye hayata geçirildi[90]. Ermeşe'nin kuruluş aşamasında daha teşkilatlı bir nahiye olduğu anlaşılmaktadır. Küçük takviyelerle gelişmiş bir nahiye olduğu belgelere yansımıştır[91]. Oysaki Akçaova Nahiyesi'nin ikmali birkaç yıl daha sürecektir[92]. Nahiyenin ilk ihtiyaçlarından birisi durumundaki hükümet konağı inşaatı için dahi, 1899 yılı sonunda harekete geçilebilmiştir[93]. Bu mülkî değişiklikler sadece bu iki nahiye ile sınırlı olmayıp, merkezî hükümet-İzmit Sancağı yazışmalarından, bunun sancağın tamamına teşmil edildiği anlaşılmaktadır[94]. Gerçekten de merkezî hükümet, neşredilen ıslahat layihası hükümlerine göre, İzmit Sancağı'na, nahiye, idare meclisi ve nizamiye mahkemeleri azalarının köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar heyetlerinin yeniden seçilmesi hususunda gerekli muamelelerin yapılmasını bildiriyor[95], bu layihaya uyulup-uyulmadığını titizlikle takip ediyordu[96]. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemin, Osmanlı devletinin ekonomik yönden sıkıntılı bir sürece doğru gittiği bir evrede gerçekleştiği ve buna bağlı olarak muamelatın ağır-aksak bir şekilde yürüdüğü hususu gözden ırak tutulmamalıdır.

30 Mart 1899 tarihinde Dahiliye, Maliye, Orman ve Maadin, Ziraat ve Defter-i Hakanî Nezaretlerine yazılan bir tezkereden öğrenildiğine göre, İzmit Sancağı dâhilindeki Karasu Nahiyesi'nin Kandıra Kazası'ndan ayrılarak, Adapazarı'na rabt ve ilhak edildiği bildiriliyordu[97]. Karasu Nahiyesi'nin Adapazarı'na bağlanması, İzmit Sancağı dâhilinde yapılan bir değişikliğe işaret ediyordu.

1910 yılının hemen başlangıcında İzmit Mutasarrıflığı bünyesindeki Yalova'ya bağlı Katırlı karyesinin nahiye haline dönüştürülmesi için kanunî girişimler başlatılmıştır[98]. Şubat 1910'da Katırlı Nahiyesi'nin teşkil edilmesiyle, oraya gönderilecek memurlara verilecek maaşlar hususu karara bağlanmıştır[99]. Nahiye hususunun kısa zamanda itmamı için, Katırlı'yı idarî yönden biraz daha büyük bir konuma getirme çalışmaları, yukarıdaki köy bahsinde izah edildiği üzere eşzamanlı olarak yürütülmüştür.

1913 yılında İzmit Mutasarrıflığı ile Hüdavendigâr Vilayeti arasındaki yerleşim yerleriyle ilgili birtakım idarî kararlar alınmıştır. Buna göre İzmit Sancağı'nın Karamürsel Kazası'na bağlanmış olan İznik Nahiyesi ile Mustafalı, Balarım ve Meşkere karyelerinin tekrar Yenişehir'e bağlandığı kararlaştırılıyordu[100].

Cihan Harbi'nin arifesinde Osmanlı hükümeti, İzmit Mutasarrıflığı ile ilgili çok önemli mülkî adımlar atmış, özellikle nahiye sayısında önemli artış sağlamıştır. 6 Ocak 1914 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'nın Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda konuyla ilgili olarak şu kayıtlar mevcuttu: "Mülhakat ile bilmuhabere İzmid merkez kazasıyla Karamürsel, Geyve Kazalarında ikişer ve Kandıra ve Yalova Kazalarında birer ve Adapazarı Kazası'nda dört ki, cem'an dahil-i livada daha on iki nahiyenin teşkili umur-ı hükümet ve ahalinin teshil ve tesrii ve inzibat ve asayişin temini hususatınca mucib-i menafi olduğu anlaşılmış"tır diyordu[101]. Mutasarrıflıktaki bu mülkî hareketliliğin, savaş içinde de devam

89 BOA, DH.TMIK.S, 1314.B.12/17 Aralık 1896, No. 4/67; DH.TMIK.S, 1314.B.16/21 Aralık 1896, No. 4/85.
90 BOA, Y.PRK.UM, 1314.L.18/20 Mart 1897, No. 37/67.
91 BOA, İ.DH, 1314.Z.6/8 Mayıs 1897, No. 1346/1.
92 BOA, İ.DH, 1315.C.2/28 Ekim 1897, No. 1351/1315.
93 BOA, DH.TMIK.S, 1317.C.18/24 Ekim 1899, No. 27/52.
94 BOA, DH.TMIK.S, 1314.B.17/22 Aralık 1896, No. 4/100.
95 BOA, DH.TMIK.S, 1314.L.20/22 Mart 1897, No. 7/121.
96 BOA, DH.TMIK.S, 1315.Ca.26/23 Ekim 1897, No. 15/14.
97 BOA, BEO, 1316.Z.1/11 Nisan 1899, No. 1294/96989.
98 BOA, DH.MUİ, 1328.S.25/8 Mart 1910, No. 72/18.
99 BOA, ŞD, 1328.S.14/25 Şubat 1910, No. 27/47.
100 BOA, DH.DD, 1331.L.19/21 Eylül 1913, No. 144-2/27.
101 BOA, DH.İ.UM.EK, 1332.R.25/23 Mart 1914, No. 87/25.

ettiği belgelerle sabittir[102]. Savaşın hemen başlangıç aşamasında mülkî yapılanmada köyden terfi ettirilerek oluşturulan Derbend Nahiyesi'ni de bu cümleden saymak mümkündür[103]. Bu türden kararların, İzmit Mutasarrıflığı'nın idaresini daha da kolaylaştırdığından şüphe yoktur.

Cihan Harbi öncesinde hazırlanan bir cetvel, Osmanlı devletinin mülkî birimlerini isim isim ortaya koyuyordu. Bu cetvele bakıldığında, İzmit Sancağı adı altında şu nahiyelerin varlığı görülüyordu: İzmit Merkez Kazası bünyesinde İzmit Merkez, Bahçecik ve Ermeşe nahiyeleri, Adapazarı Kazası bünyesinde Adapazarı Merkez, Sapanca ve Karasu nahiyeleri, Hendek Kazası bünyesinde Hendek Merkez ve Akyazı nahiyeleri, Kandıra Kazası bünyesinde Kandıra Merkez, Kaymas, Şeyhler ve Akçaova nahiyeleri, Karamürsel Kazası bünyesinde Karamürsel Merkez, İznik ve Yalova nahiyeleri, Geyve Kazası bünyesinde ise Geyve Merkez ve Akhisar nahiyeleri[104]. Bu cetvelde de görüldüğü üzere, bu dönemde İzmit Sancağı'na bağlı 17 adet nahiyenin varlığı dikkat çekiyordu. Arşiv kaydında tarihsiz olarak görülen bu cetvelde Söğütlü-i Kebir Nahiyesi'nin olmaması, cetvelin aşağıda ayrıntıları verilen 20 Nisan 1918 tarihli belgeden daha önce, hatta İznik'in kaza yapılma tarihi olan 2 Haziran 1914 tarihinden de önce hazırlandığı anlamına gelmektedir.

20 Nisan 1918 tarihli bir belge, İzmit Livası mülhakatından Adapazarı Kazası dâhilinde kâin Söğütlü-i Kebir Nahiyesi'nin teşkil edilmiş olduğunu bildiriyordu. Belgede, söz konusu değişikliğin, 23 Mayıs tarihinde ilgili dairelere yazıldığı da ifade ediliyordu[105]. Bu gelişmeler, Adapazarı ve civarındaki mülkî değişikliklerin, Cihan Harbi'nin devam ettiği bir sırada dahi tüm hızıyla sürdüğünü gösteriyordu. Söğütlü'nün bugünkü Sakarya Vilayeti'nin bir kazası olduğu göz önüne getirildiğinde, karyeden nahiyeye, nahiyeden ilçeye dönüşümümün tarihî süreci de anlaşılmış olmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İzmit Sancağı'nda nahiye yapılanmasıyla ilgili tespit edilebilen son belge 27 Ocak 1920 tarihiyle kayıtlıdır. Ancak bu dosya içerisindeki varaklar dikkatle incelendiğinde, İzmit Sancağı'na bağlı olarak ihdas edilen yeni nahiyenin tescil tarihi Aralık 1919'dur. Nitekim 23 Aralık 1919 tarihinde İzmit Mutasarıfı Ali Suad Bey'in imzalayıp, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği belgeye göre, Meclis-i Umumi-i Liva'ca da uygun görüldüğü üzere, İzmit Sancağı bünyesinde Değirmendere Nahiyesi ihdas edilmiş oluyordu. Yeni nahiyenin merkezi ise Saraylı karyesi idi[106]. Değirmendere Nahiyesi'nin teşkili, oradan İzmit şehri yönünde Marmara Denizi kıyısının mülkî yönden canlanmaya başladığının göstergesiydi.

Bu canlılık Cumhuriyet döneminde de hız kesmemiştir. 1922 yılı sonlarında Kocaeli Vilayeti teşkil edilince, Kocaeli ve çevresi Cumhuriyet'i vilayet olarak karşılamıştır. Buradaki nahiye bahsi, Cumhuriyet döneminde Kocaeli Vilayeti'nin bir nahiyesiyle ilgili olarak Cumhuriyet idarelerinin aldığı önemli bir karar aktarılarak kapatılacaktır. Bu karar Kocaeli'ne bağlı Akhisar Nahiyesi[107] ile ilgilidir. Cumhuriyet'in başlangıç döneminde Türk mülkî taksimatında biri nahiye ve diğeri kaza olup, isimleri aynı olan iki adet yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bunlardan biri Kocaeli'nde iken, diğeri Saruhan (Manisa) Vilayeti'nin Akhisar Kazası idi ki, bunlar yazışma ve muamelatta sürekli karışıklığa sebebiyet veriyor ve bu isim benzerliğiyle ilgili yanlışlıklar yaşanıyordu. Yapılan mülkî değişiklik, bu iki kasabanın isim benzerliğini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Nitekim 12 Nisan 1925 tarihinde Saruhan Mebusu Reşat ve Kocaeli Mebusu Mustafa Beyler Türkiye Büyük Millet Meclisi

102 BOA, DH.İ.UM.EK, 1335.S.9/5 Aralık 1916.
103 BOA, DH.UMVM, 1333.M.11/29 Kasım 1916, No. 13/2. Konunun ayrıntıları için şu kitap bölümüne bakılabilir: Turgut – Şahin, "Derbend ve Çevresinde Mülkî Yapılanma Çalışmaları", s. 399-418.
104 BOA, DH.İ.UM.EK, 1341.Z.29/12 Ağustos 1923, No. 66/37.
105 BOA, DH.EUM.VRK, 1336.Ş.12/23 Mayıs 1918, No. 18/28.
106 BOA, DH.İ.UM, 1338.Ca.6/27 Ocak 1920, No. 10/3.
107 Bu yerleşim yeri, bugünkü Sakarya Vilayeti'nin Pamukova İlçesi'dir.

Başkanlığı'na ortak bir önerge vererek; "Saruhan dâhilindeki Akhisar kasabası ile İzmit dâhilindeki Akhisar Nahiyesi isim müşabehetinden naşi, posta muamelat ve müraselatında ve hususat-ı sairede ve bilhassa en ehemmiyetli ihracatımız olan tütün mahsulünün Avrupa piyasalarında yekdiğerine karıştırılması suretiyle her iki muhitin menafi-i iktisadiyesine mugayir ahval tahaddüs etmekte olduğundan, bu isim müşabehetinin izalesi için, birincisine ber-sabık yalnız Akhisar ve nahiye olan Akhisar'ın da "Geyve Akhisarı suretiyle tevsimiyle tashihinin" yapılmasını istediler. Bu önerge TBMM'ce kabul edilerek, 14 Nisan tarihinde Başbakanlık Makamı'na ulaştırılmıştır. Başbakanlıkça da onaylanan bu öneri, gereğinin yapılması için Dahiliye Vekâleti'ne tevdi edilmiş[108] ve dolayısıyla o tarihten itibaren Manisa'ya bağlı Akhisar eski adıyla zikredilirken, Kocaeli dâhilindeki Akhisar ise Geyve Akhisarı şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bu yerleşim yeri daha sonra Pamukova şekline dönüştürülecektir.

c. Kazalara Yönelik Mülkî Yapılanma Çalışmaları

19 Aralık 1895 tarihinde Dahiliye, Maliye ve Defter-i Hakanî Nezaretlerine gönderilen bir yazıda, Geyve Kazası ile ilgili önemli mülkî değişikliklerden bahsedilmekteydi. Buna göre; İzmit Sancağı dâhilindeki Geyve Kazası'nın havasının vehameti ve sakinlerinin kırk-elli hane seviyesine düşmesi ve buna karşılık Akhisar Nahiyesi'nin havasının iyiliği ve ahalisinin üç yüz haneyi geçmesi ve günden güne de gelişmesi sebebiyle, kaza merkeziyle tabur merkezinin Akhisar'a, nahiye merkezinin ise Geyve'ye nakledilmesi hususları, İzmit Sancağı Meclis İdaresi'nden Mebus Müfit Efendi tarafından 6 Ağustos 1895 tarihinde Sadaret makamına yazılmıştı. Aynı minvalde bir yazı da 25 Kasım 1895 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'ndan yine Sadaret'e arz edilmişti. Bu talebin kabul gördüğü, 19 Aralık 1895 tarihinde mezkûr nezaretlere "gereği için" yazılan yazıdan anlaşılmaktaydı[109]. Bu belge, nahiye merkezi Akhisar'ın kaza, kaza merkezi Geyve'nin nahiye merkezine dönüştürüldüğünü haber vermekteydi. Ancak konuyla ilgili sonraki gelişmelere bakıldığında, Geyve'nin nahiye merkezi olma statüsünün çok sürmediği, kısa bir süre sonra tekrar kaza merkezi yapılmasından anlaşılmaktadır[110].

XX. yüzyıla girilmesiyle birlikte İzmit Sancağı'nda kazalarla ilgili mülkî gelişmelerde artış gözlenmiştir. Bunlardan ilki Hendek Nahiyesi'nin kazaya tahvil edilmesi hususundadır. Nitekim 6 Kasım 1901 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda, kaza yapılmayla ilgili ilginç ifadeler mevcuttu. Hendek'in kazaya tahvili için gerekli paranın bütçede karşılığı olmadığından, önce kaza işleminin yapılması ve sonrasında kanunî gerekliliğin yerine getirilmesi isteniyordu[111]. Yani Hendek önce kâğıt üzerinde kaza yapılacak, hukukî süreç sonrasında işleyecekti. Esasında kaza mevzuunun gündeme gelmesi dahi, Hendek'in mülkî terfii sürecini başlatmış oluyordu. Bu gelişmeler devam ederken, 6 Nisan 1902 tarihinde İzmit Mutasarrıfı Kâzım Bey'in Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu bir telgrafnamede, İzmit Sancağı'nın merkez kaza ile birlikte altı kazadan meydana geldiği bildiriliyordu[112].

Hendek Nahiyesi'nin kazaya tahviliyle ilgili olarak Dahiliye Nezareti gerekli girişim ve tetkikleri başlatmıştı. Nitekim Adapazarı Kazası'na bağlı bir nahiye durumunda olan Hendek'te, konuyla ilgili gelişmeler hemen akis buldu. 1902 Ocak ayından itibaren Hendek'in kaza durumuna yükseltilmesi için, nahiye ahalisinin istidaları arka arkaya gelmeye başladı[113]. Kısa zaman zarfında bu dilekçeler büyük bir yoğunluğa ulaştı[114].

108 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), No. 030.10.00.00.7.42.56, 1, 2, 3.
109 BOA, İ.DH, 1313.C.28/16 Aralık 1895, No. 1329/54; BOA, BEO, 1313.B.2/19 Aralık 1895, No. 718/53783.
110 BOA, DH.DD, 1329.S.20/20 Şubat 1911, No. 92-1/33.
111 BOA, DH.TMIK.S, 1319.B.24/6 Kasım 1901, No. 35/64.
112 BOA, DH.TMIK.S, 1319.Z.28/7 Nisan 1902, No. 36/107.
113 BOA, ŞD, 1319.L.5/15 Ocak 1902, No. 3010/24.
114 BOA, ŞD, 1321.R.15/11 Temmuz 1903, No. 1586/19.

Hendek Nahiyesi Adapazarı ile Düzce Kazaları arasında bulunuyordu ve her ikisine de uzaktı. Buna karşılık nüfusunun yirmi binin üzerinde olması, arazisinin genişliği ve halkın ihtiyaçlarının kazaya uzaklığından dolayı kolay temin edilememesi, süreci daha da hızlandırmıştır. Hükümet tarafından sürecin başlatılması, Hendek halkının vermiş olduğu dilekçelerle, konunun kanuniyet kazanmasını da hızlandırdı[115]. Hatta bu süreç zarfında, Hendek'in kaza yapılması durumunda, Geyve Kazası ile Adapazarı'nın liva haline getirilmesinin faydaları bile İzmit Sancağı nezdinde gündeme getirilmişti[116]. Ancak bu aşamada birtakım bütçe zorlukları nedeniyle, bu söylentiler bölge kamuoyunda fazla gündem işgal etmemiştir[117]. Hendek Nahiyesi'nin kazaya tahviliyle ilgili en önemli gelişme konunun Meclis-i Vükelâ'ya taşınmasıdır. Nitekim 20 Ocak 1918 tarihinde görüşülen mesele kabul edilmiş ve onaylanması için Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne gönderilmiştir[118]. Böylece Hendek'in kaza konumuna yükseltilmesi, Meclis-i Mebusan'ın onayıyla birlikte gerçekleşmiş olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin mülkî yapılanma tarihi incelendiğinde, idarî yapısının çıkarılan kanun ve nizamnamelere göre şekillendiği bir gerçektir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ve akabinde yayınlanan talimatnameler de bunu doğrulamaktadır. Ancak bazı dönemler göz önüne alındığında, bu idarî yapının öyle sanıldığı gibi basit ve kurallara dayalı olmadığı, bazen çok kompleks uygulamalar içerdiği de gözlemlenmektedir. 1908 yılı seçimleri dolayısıyla yapılan bir uygulama, bunun en açık örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'in en önemli getirilerinden birisi, monarşik esaslar doğrultusunda seçimlerin yapılarak, parlamentonun hayata geçirilmesiydi. Bu amaçla Meşrutiyet'in ilânını müteakiben hummalı çalışmalar başlatıldı. İki dereceli seçim sistemi uygulanarak, Kasım-Aralık dönemlerini kapsayan seçim süreci sonunda 17 Aralık 1908'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı açıldı. İşte bu seçimin uygulanmasından önce, ülke sathında birtakım mülkî karar ve değişikliklere de gidildi. Bunlardan birisi o zaman için Zabtiye Müşirliği veya Şehremaneti kavramlarıyla temsil edilen ve 1909 yılından itibaren İstanbul Vilayeti olarak adlandırılan yapı ile bağlantılı olarak İzmit Mutasarrıflığı'nda uygulandı. Yani yapılan uygulama hem İstanbul'u ve hem de İzmit'i ilgilendiriyordu. Nitekim Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen 8 Ekim 1908 tarihli bir yazıda, Kartal, Gebze ve Şile Kazaları ile Beykoz Kazası'nın bazı köylerinin erkek nüfusunun kırk binin üzerinde olduğu ve bundan dolayı ayrı bir seçim dairesi teşkil edilebileceğinden bahsediliyordu. Yazının devamında ise, mebus seçimi için adı geçen kazaların İzmit Sancağı'na ilhak edileceğine dair haber alındığı bilgisi verilerek, işlemin, bu kazalardan bir tanesinin merkez addedilerek gerçekleştirilmesi gereğine değiniliyordu[119]. Bu resmî yazının varlığı, seçim dönemleri gibi, idarî yönden olağanüstü gelişmelerin yaşandığı zamanlarda, bu türden sıra dışı kararlar alınabileceğini veya alternatif olarak düşünülebileceğini göstermektedir.

İzmit Sancağı'nın Karamürsel Kazası'na bağlı İznik ve Hüdavendigâr Vilayeti'nin Sandıklı Kazası'na bağlı Çivril Nahiyeleri 2 Haziran 1914 tarihinde kazaya tahvil edilmişlerdir. 4 Haziran tarihinde Dahiliye Nezareti durumu bildiriyor ve gereğinin yapılması için ilgili makamlara tebligat yapıyordu[120]. Bu kararın kanunlaşmasını müteakiben, kazaya çevrilen İznik Nahiyesi'nin kanunî prosedürünün kalan kısımlarının ikmaline çalışılmış[121] ve süreç tamamlanmıştır. İznik'in kaza haline dönüştürülmesiyle birlikte, Kocaeli Sancağı'nın kaza sayısı da yediye ulaşmıştır.

115 BOA, BEO, 1321.Ca.18/12 Ağustos 1903, No. 2138/160344.
116 BOA, DH.MUİ, 1328.Ra.24/5 Nisan 1910, No. 81/26.
117 BOA, DH.SN.THR, 1335.Ca.2/24 Şubat 1917, No. 73/75.
118 BOA, MV, 1336.R.7/20 Ocak 1918, No. 211/33.
119 BOA, DH.MKT, 1326.N.12/8 Ekim 1908, No. 2625/51.
120 BOA, DH.EUM.MH, 1332.B.27/21 Haziran 1914, No. 86/76.
121 BOA, DH.SN.THR, 1333.S.18/5 Ocak 1915, No. 58/90.

İzmit Mutasarrıflığı'ndaki kaza düzenlemeleriyle ilgili olarak burada gösterilecek son örnek, Düzce Kazası ile ilgilidir. Nitekim 24 Nisan 1917 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan İzmit Mutasarrıfı Mazhar ve Bolu Mutasarrıfı Ali Seydi Beylere gönderilen bir telgrafta, "Düzce Kazası'nın İaşe Kanunu Nizamnamesi'ne göre, iaşe işlerinde Bolu Mutasarrıflığı'ndan ayrılıp, İzmit Mutasarrıflığı'na ilhak edildiği" bildiriliyordu[122]. Dolayısıyla Cihan Harbi'nin tüm hızıyla sürdüğü böyle bir dönemde, geçici karakterde de olsa, İzmit Mutasarrıflığı ile ilgili önemli bir karar daha alınmış oluyordu.

d. Bağlı Sancak ve Müstakil Liva / Mutasarrıflık Dönüşümleri

Stratejik ve coğrafî konumunun avantajıyla fethinden itibaren bir cazibe merkezi ve dolayısıyla yoğun göçlere sahne olan Kocaeli bölgesi, erken dönemlerde kaynaklarda genellikle sancak olarak geçmektedir. Zaman içerisinde oldukça değişikliğe uğramakla birlikte, 1888-1890 yıllarından itibaren, İzmit Sancağı'nın kaynaklarda daha çok İzmit Mutasarrıflığı veya müstakil livalığı/mutasarrıflığı şeklinde geçtiği bilinmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru, idarî taksimatta değişikliğe gidilmesi suretiyle, İzmit ve çevresi merkeze, daha doğrusu Zabtiye Müşüriyeti idaresine bağlanmıştır. Ancak bu değişiklik, idarî işlerde bazı karışıklıklara yol açtığı için, 1871 tarihinde mezkûr sancak tekrar Hüdavendigâr Vilâyeti'ne dâhil edilmiştir. Ertesi yıl (1872) bölgeden geçecek olan demiryolunun inşası, İzmit ile birlikte Derbend-Sapanca-Adapazarı güzergâhının kaderini de yakından etkileyecektir. Nitekim demiryoluyla birlikte, İzmit tekrar müstakil mutasarrıflık durumuna getirildi. Bu suretle bölgeye yatırımlar hızlanacak ve demiryolunun gelmesi, bölgeyi kısa zaman zarfında önemli bir gelişim sürecine sokacaktı. Bu süreçte bir ara İstanbul Şehremaneti yönetimine dâhil edilmesi de, bu durumu doğrulamaktadır[123].

Tarihî kayıtların düzenli bir şekilde takip edilmesi, mülkî taksimat yönünden İzmit ve çevresinin sürekli bir hareketlilik içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim 1884-1885 tarihli Hüdavendigâr Salnamesi'nde İzmit Sancağı, müstakil olarak idare olunan mutasarrıflıklar arasında zikredilmektedir ki, bu süreç Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine değin bu şekilde devam edecektir[124]. Demek oluyor ki, bölgeye demiryolunun getirilmesi, Bağdad caddesinin körfez bitiminin başlangıcı olması ve bu yönüyle Anadolu'ya açılan kapı durumunda bulunması, İzmit Sancağı'nın kaderini de yakından etkileyecektir. Bölgede demiryolunun mevcudiyeti, devletin en çok muhacir iskân ettiği yerlerden birisi olması, bölgenin sosyal ve iktisadî yönden gelişiminin ötesinde, mülkî yönden de hareketliliğinin en önemli nedenlerindendir.

1885 tarihinde müstakil mutasarrıflık konumundaki İzmit Livası, müteakiben kısa bir süreliğine Şehremaneti'nin kontrolüne bırakılmıştır. Ancak 1887 yılına gelindiğinde oradan da ayrılarak, daha önce birçok kez bünyesinde bulunduğu Hüdavendigar Vilayeti'ne yeniden bağlanması söz konusu olmuştur[125]. Bu değişiklikteki emarelerden birisi, Mayıs 1887 tarihinde İzmit Tabur İdaresi'nin Hüdavendigar Vilayeti'ne ilhak edilmesiydi[126]. O tarihte İzmit, mülkî açıdan henüz Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı değildi. Tabur idaresinin Bursa'ya bağlanması, İzmit'in yakın zamanda mülkî yapı değişikliğinin habercisiydi. Nihayet 9 Mayıs 1887 tarihinde yapılan idarî değişiklikle, İzmit Sancağı Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlandı[127]. Bu tarih itibariyle İzmit Sancağı'nın tüm ihtiyaç ve giderleri Hüdavendigar Vilayeti kapsamında karşılanacaktı[128]. Ancak bu durum çok fazla sürmedi.

122 BOA, DH.D.UM.EK, 1335.B.2/24 Nisan 1916, No. 31/44.
123 Sabahattin Özel – Safiye Kırbaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sakarya İlinde Mülkî Yapı", Sakarya İli Tarihi, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 850-852.
124 Salnmame-i Hüdavendigâr, 1302 sene-i hicriyesine mahsus, def'a 12, Feraizcizâde Matbaası, 1302/1885, s. 340.
125 BOA, DH.MKT, 1304.B.11/5 Nisan 1887, No. 1410/15.
126 BOA, 1304.Ş.13/7 Mayıs 1887, No. 1418/35.
127 BOA, MV, 1394.Ş.15/9 Mayıs 1887, No. 19/80.
128 BOA, DH.MKT, 1304.Za.4/25 Temmuz 1887, No. 1434/45.

Zira bu değişikliğin üzerinden on gün dahi geçmeden, İzmit'in yeni bir idarî statüye kavuştuğu görülmektedir. İzmit Sancağı yeni bağlandığı Hüdavendigar Vilayeti'nden ayrılarak, merkeze bağlanıyor ve müstakil mutasarrıflık konumunu tekrar elde ediyordu[129]. Bu değişiklikler zaman zaman o kadar kompleks bir hal alıyordu ki, müstakil mutasarrıflığa dönüştürülen İzmit'in askerî açıdan Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlılığı bir süre daha devam edecektir[130]. İzmit Sancağı'nın her yönüyle müstakil mutasarrıflığa dönüşmesi, Aralık 1887 tarihinde gerçekleşebilecektir[131]. İzmit böylece bir kez daha sancak-mutasarrıflık dönüşümü yaşıyordu.

Ancak Sadaret Makamı'ndan Maliye Nezareti ile Hüdavendigar Vilayeti ve İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 8 Ocak 1888 tarihli bir yazı, durumu yeni bir boyuta sokuyordu. Nitekim yazıda belirtildiğine göre, İzmit Sancağı'nın Hüdavendigar Vilayeti'nden ayrılarak, doğrudan doğruya merkezle muhabere etmek üzere müstakil mutasarrıflık ittihazına irade-i seniyye-i hazret-i padişahî çıkmış ve müstakil mutasarrıflık ittihazı ilgililere tebliğ edilmiş ise de, sene sonuna az bir zaman kaldığından, kayıtlarda karışıklığa meydan vermemek üzere İzmit Sancağı'nın idare-i mülkiyesinin şimdiden ve malî işlerinin ise 1304 (1888) senesi Martından itibaren ayrılmasının uygun olacağı bildiriliyordu[132]. Yani sürecin tamamlanması Mart 1888 tarihinde itibaren mümkün olabilecekti. Fakat son olarak şu bilginin de aktarılması gerekmektedir ki, Devlet Salnamelerine bakıldığında, İzmit'in müstakil olma süreci 1890 yılına kadar devam etmiş ve tamamen müstakilliğini bu yıl kazanabilmiştir[133]. Tüm bu gelişmeler, İzmit Mutasarrıflığı'nın kapladığı alanın mülkî yönden ne kadar hareketli olduğunu gösterdiği gibi, hükümet muamelatının da bazen zaman mefhumunu dikkate almaksızın çok uzun sürdüğü ve geniş bir zamana yayıldığı şeklinde de değerlendirilebilir. Kesin olan şey, İzmit'in 1890 yılından itibaren müstakil liva/mutasarrıflık olarak kayıtlara geçtiği hususudur. İzmit'in müstakil sancak yapılmasının, büyük bir merkeze yakınlık veya uzaklıkla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. İzmit'in Bursa ile İstanbul arasında neredeyse eşit mesafede bulunması ve kendisinin de büyük bir merkez olması, müstakil sancak durumuna getirilmesindeki önemli faktörlerdendir. Tabiidir ki, mülkî yapılanma sadece merkeze yakınlık uzaklık açısından da değil, vergilerin düzgün ve dengeli bir şekilde toplanması için yapılan düzenlemelerden de birisiydi.

Devlet Salnamelerinden takip edildiği şekliyle, İzmit Mutasarrıflığı'nın müstakil yapısı, Ağustos 1909'da İstanbul Vilayeti'nin ihdasına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. İstanbul merkezli bir vilayet oluşturma aşamasında ise, İzmit bu vilayet kapsamında düşünüldüğünden dolayı, bu bölge ile ilgili adımlar da atılmıştır. Mesela Mart 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti çıkışlı bir belgede, Şehremaneti'nde teşekkül edecek Meclis-i Umumî için mülga meclis idaresinin yeniden teşkiline gerek olmayıp, Dersaadet'e yakın Çatalca, İzmit ve Biga Sancaklarından vürud edecek azanın bu iş için münasip görüldüğü belirtiliyordu[134]. Bu gibi hazırlıklar, oluşturulan İstanbul Vilayeti'nin hazırlıklarının uzun süreli olduğunun göstergesidir. Netice itibariyle İstanbul Vilayeti 4 Ağustos 1909 tarihinde teşkil edildi[135]. Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi'nden 5 Ağustos tarihinde Dahiliye, Maliye, Harbiye, Adliye, Defter-i Hakanî, Maarif, Nafia, Orman ve Maadin Nezaretlerine gönderilen bir yazıda, vilayetin kuruluşu ve bunun İzmit ile ilgisine şu şekilde vurgu yapılıyordu: "İzmid, Çatalca, Beyoğlu ve Üsküdar Sancaklarıyla Şehremaneti'ne mülhak kazalardan mürekkeb ve merkezi İstanbul olmak üzere ikinci sınıftan bir vilayet teşkiline ve teferruatına dair tanzim olunub, meriyet-i ahkâmına bil-istizan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şeref-

129 BOA, Y.A.RES, 1304.Za.13/3 Ağustos 1887, No. 39/10.
130 BOA, DH.MKT, 1305.R.21/6 Ocak 1888, No. 1475/43.
131 BOA, DH.MKT, 1305.Ra.26/12 Aralık 1887, No. 1469/31.
132 BOA, DH.MKT, 1305.R.23/8 Ocak 1888, No. 1475/69.
133 1306 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdördüncü sene, Dersaadet, 1306, s. 709-711.
134 BOA, BEO, 1327.S.15/8 Mart 1909, No. 3506/262894.
135 Güneş, "İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", s. 189-190.

müteallik buyrulan layiha-i kanuniye ile teşkilat ve muvazene cedvellerinin ve Heyet-i Ayan kararnamesinin Divan-ı Hümayundan musaddak suretleri leffen irsal kılınmış ve devair-i müteallikaya tebligat ifa edilmiş olmağla nezaret-i aliyyelerince de iktizasının ifasına ve Ceride-i Resmiye ile ilanı Meclis-i Ayan'ın cümle-i müzakeratından bulunmuş olmağla icrâ-yı icabı bâbında"[136]. Yani ikinci sınıf bir vilayet olarak teşkil edilen İstanbul Vilayeti, önceki Şehremaneti idaresine bağlı kazalarla, İzmit, Çatalca, Beyoğlu ve Üsküdar Sancaklarının katılımıyla oluşturuluyor ve irade-i seniyye ile de onaylanan evrakının ve Ayan Meclisi kararnamesinin tasdik edilmiş olan suretlerinin ilgili makamlara gönderildiği ve gereğinin de nezaretlere yazılarak resmi gazetede de ilan edildiği bildiriliyordu. Bu kararname ile ayrıca Zabtiye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne çevriliyor ve Dahiliye Nezareti'ne bağlanıyordu[137]. İzmit'in idarî yönden İstanbul Vilayeti'ne bağlılığının fazla sürmediğini, yine Devlet Salnamelerinden takip edebilmek mümkündür[138].

e. Salnamelere Göre Kocaeli ve Çevresinin Mülkî Yapısı

İzmit Sancağı'nın zaman içerisinde oldukça değişikliğe uğramakla birlikte, 1888-1890 yıllarından itibaren, kaynaklarda daha çok İzmit Mutasarrıflığı veya müstakil livalığı şeklinde geçtiği, yine Osmanlı belgelerinden takip edilebilmektedir. Bunu dönemle ilgili salnamelerden de izleyebilmek mümkündür.

1274 (1858) yılında yayınlanan Devlet Salnamesi'nde Eyalet-i Hüdavendigâr'a bağlı Liva-i Kocaili adı altında mülhak yerler şu şekilde belirtilmektedir: "İzmid ma'anevahi-i Ayvacık ve Bahçecik ve Yeniköy, nahiye-i Karamürsel, nahiye-i Gebze, nahiye-i Kartal ma'a Aydos, nahiye-i Yoros nâm-ı diğer Beykoz, nahiye-i Şile, nahiye-i Taşköprü, Beşdivan, nahiye-i Ağaçlı, Akabad, nahiye-i Kaymas, nahiye-i Kandıra ma'a Gençli, Şeyhler, Karasu nam-ı diğer Pazarsuyu, Adapazarı ma'a Sapanca, Hendek ma'a Akyazı, İbsafı, Sarıçayır, Toturgi (Dodurga), Taraklı Yenicesi, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Yalakabad"[139].

1286 (1870) yılında neşredilen Devlet Salnamesi'nde yine Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı olan Kocaili Sancağı'nın kazaları şu şekilde sıralanmaktaydı: "İzmid, Adapazarı, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Taraklı, Kandıra, Kaymas, Şeyhler, Akabad ma'a Beşdivan, Ağaçlı"[140].

1289 (1873) yılındaki Devlet Salnamesi'nde Kocaili Sancağı, Bâb-ı Zabdiye İdaresi bünyesinde gösterilmektedir ve sancağın kazaları şu şekilde sıralanmaktaydı: "İzmid, Adapazarı, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Taraklı, Kandıra, Kaymas, Şeyhler, Akabad ma'a Beşdivan, Ağaçlı, Hendek, İbsafı, Sarıçayır, Todurga, Karamürsel, Yalova"[141].

1298 (1882) tarihli Devlet Salnamesi'nde İzmit yine mutasarrıflıklar arasında gösteriliyordu[142]. Bu durum statüsünün değişmediğine işaret ediyordu.

1301 (1885) tarihli Devlet Salnamesi'nde İzmit Sancağı, Şehremaneti'ne mülhak mutasarrıflık ve kaymakamlıklar arasında gösteriliyordu[143].

136 BOA, BEO, 1327.B.18/5 Ağustos 1909, No. 3611/270818. Kararname metni için bkz. BOA, DH.MUİ, 1327.Ş.21/7 Eylül 1909, No. 4-1/39 sayılı evrak içindeki Bâb-ı Alî Daire-i Sadaret-i Uzma antetiyle bulunan 17 Receb 1327/22 Temmuz 1325/4 Ağustos 1909 tarihli kararnâme. Aynı dosya içerisinde, kararnamenin esbâb-ı mucibe layihası ve diğer evrak da bulunmaktadır.

137 Konuyla ilgili tüm ayrıntılar için bkz. BOA, DH.MUİ, 1327.Ş.21/7 Eylül 1909, No. 4-1/39; DH.EUM.THR, 1327.Ş.27/13 Eylül 1909, No. 90/29; Güneş, "İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", s. 190 vd.

138 1327 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 834-837.

139 Salname-i Devlet, sene 1274, s. 99.

140 Salname-i Devlet, sene 1286, s. 198.

141 Salname-i Devlet, sene 1289, s. 247-248.

142 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Otuzaltıncı def'a, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1298, s. 144.

143 1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Otuzdokuzuncu def'a, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1301, s. 482.

1303 (1887) yılı Devlet Salnamesi'nde İzmit Sancağı yine Şehremaneti Mülhakatı arasında gösteriliyordu[144].

1304 (1888) tarihli Devlet Salnamesi'nde de, İzmit Sancağı, Çatalca Sancağı ile birlikte yine Şehremaneti Mülhakatı arasında zikrediliyordu[145].

1305 (1889) tarihli Devlet Salnamesi'nde İzmit Sancağı Şehremaneti'ne bağlı mülhaklar arasından çıkarılmış ve Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlanmıştı[146].

Ancak ertesi yıl (1306 R./1890 M.) yayınlanan Salname-i Devlet'e göre, İzmit Sancağı'nın mülkî statüsü yine değiştirilmiş ve elviye-i müstakile statüsüne alınmıştı. Müstakil mutasarrıflık konumuna sokulan İzmit'in bağlı yerleri de şu şekildeydi: "İzmid Sancağı; Nefs-i İzmid, Bahçecik; Karamürsel Kazası: Nefs-i Karamürsel, Yalova; Adapazarı Kazası; Nefs-i Adapazarı, Sapanca, Akyazı ve Hendek; Kandıra Kazası; Nefs-i Kandıra, Şeyhler, Kaymas, Karasu, Ağaçlı, Akabad; Geyve Kazası; Nefs-i Geyve, Akhisar, Taraklı"[147]. Yani müstakil Kocaeli Sancağı; İzmit merkez ile birlikte, Karamürsel, Adapazarı, Kandıra ve Geyve kazalarından oluşmaktaydı. Ve İzmit Mutasarrıflığı'nın bu müstakil statüsü, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar çok küçük değişikliklerle aynen devam edecekti. Devletin yıkılma arifesinde bulunduğu ve Millî Mücadele'nin başladığı dönemde İzmit'in mülkî statüsü yine müstakil mutasarrıflıktı.

1307 (1891) tarihli Devlet Salnamesi'nde de bir önceki yıl gösterilen veriler aynıyla kayıtlıydı[148].

1309 (1893) tarihinde de, müstakil İzmit Sancağı ile ilgili bilgiler, 1306 ve 1307 yılındaki mülkî taksimat tamamen aynı surette kayıtlıydı[149].

1311 (1895) yılı Devlet Salnamesi'nde yine yukarıdaki bilgilerin aynısı kayıtlıydı[150].

1312 (1896) yılı Devlet Salnamesi'ndeki bilgiler de aynıdır[151].

1313 (1897) Salnamesi'ndeki durum da yine aynıdır[152].

1315 (1899) Salnamesi'ndeki durum aynı olmakla birlikte, sadece İzmit Sancağı'na; Nefs-i İzmid ve Bahçecik'e ilaveten Ermeşe Nahiyesi eklenmiştir[153].

1316 (1900) Salnamesi Ermeşe Nahiyesi'yle birlikte bir önceki salnamenin aynısıdır[154].

1317 (1901) Salnamesi bir önceki yılın aynısıdır[155].

1318 (1902) Salnamesi de bir önceki yılın aynısıdır[156].

144 1303 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1303, s. 423.
145 1304 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkikinci defa, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1304, s. 391.
146 1305 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırküçüncü defa, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1305, s. 299, 312-313.
147 1306 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdördüncü sene, Dersaadet, 1306, s. 709-711.
148 1307 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkbeşinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1307, s. 804-807.
149 1309 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkyedinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1309, s. 828-831.
150 1311 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdokuzuncu sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1311, s 864-867.
151 1312 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1312, s. 882-885.
152 1313 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellibirinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1313, s. 922-925.
153 1317 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellibeşinci sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1315, s. 660-663.
154 1318 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellialtıncı sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Mahmud Bey ve Seroviçs Matbaaları, 1316, s. 700-703.
155 1319 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Elliyedinci sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Malûmat – Tahir Bey Matbaası, Darül-Hilafetül-Aliyye, 1317, s. 752-755.
156 1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Ellisekizinci sene, Dersaadet, 1318, s. 770-771.

1319 (1903) Salnamesi'ndeki durum bir önceki yılın aynısıdır[157].

1320 (1904) Salnamesi de bir önceki yılın aynısıdır[158].

1321 (1905) Salnamesi de bir önceki yılın aynısıdır[159].

1322 (1906) Salnamesi bir önceki yılla aynıdır[160].

1323 (1907) Salnamesinde İzmit yine bir yılın salnamesinde olduğu gibi önceki gibi müstakil sancaktır[161].

1327 (1911) yılı Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de İzmit, elviye-i gayr-i mülhakada yani müstakil livalar arasında görülmektedir. İzmit Sancağı'nın liva merkezine bağlı yerleşim yerleri olarak Nefs-i İzmit, Ermeşe ve Bahçecik olarak kayıtlıdır. Sancağa bağlı kazalar ise; Nefs-i Adapazarı, Hendek, Karasu, Sapanca ve Akyazı'dan oluşan Adapazarı Kazası; Nefs-i Geyve, Akhisar ve Taraklı'dan oluşan Geyve Kazası; Yalova Kazası; Nefs-i Karamürsel ve İznik'ten oluşan Karamürsel Kazası ile Nefs-i Kandıra, Şeyhler, Kaymas, Akçaova'dan oluşan Kandıra Kazası. Sancağın tamamının 12 nahiyesi ve 1299 köyü mevcuttu[162].

Sonuç itibariyle özetlemek gerekirse; yukarıda değinilen arşiv belgeleri ile Devlet Salnameleri verilerine göre Tanzimat sonrasından Millî Mücadele dönemine kadar İzmit'in mülkî statüsü şu şekilde bir seyir takip etmiştir: Tanzimat ve Islahat Fermanları dönemlerine küçük değişiklikler olmakla birlikte Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı bir liva olarak giren Kocaeli, 1861 yılında bu vilayetten ayrılarak ilk kez müstakil mutasarrıflığa çevrildi. Bir süre bu şekilde idare edilen bu mutasarrıflık, Vilayet Nizamnamesi'nin kabulünden sonraki yeni anlayışa göre, 1873'te Bâb-ı Zabdiye İdaresi, yani Zabtiye Müşiriyeti'ne dahil edilen bir sancak durumuna dönüştürülmüştür. Bu hamle, İzmit'in herhangi bir taşra vilayetine değil, merkeze, yani İstanbul'a bağlanmasının ilk adımı sayılabilir. Bu bir anlamda İzmit'in müstakil mutasarrıflığa devamı şeklinde de yorumlanmasına rağmen, bu dönemde yine de Dersaadet dâhilinde bir sancak durumundadır. 1875 yılında kısa bir süreliğine yine Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlanmıştır. Müteakiben Dersaadet'e bağlılığı sürdürülmüştür. 1885 yılana kadar bir ara yine müstakil mutasarrıflık sürecini takiben İzmit Sancağı, 1885 yılından itibaren bir süreliğine de olsa Şehremaneti Mülhakatı'na yani Dersaadet kapsamına tekrar dâhil edilmiştir. 1889 yılında kısa bir dönem için tekrar Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlanmıştır. Nihayet 1890 tarihinden itibaren elviye-i müstakile, yani müstakil mutasarrıflık durumuna sokulmuş olup, 1909'da İstanbul Vilayeti'nin teşkil edilmesine kadar kesintisiz yirmi yıl kadar müstakil mutasarrıflık/liva olarak idare edilmiştir. Herhangi bir taşra vilayetine bağlanmadan İstanbul Vilayeti dâhilinde olması da bir anlamda müstakillik olarak kabul edilebilir. Ancak İstanbul'a sınırı olmayan daha uzak yerlerdeki müstakil mutasarrıflıkların mevcudiyeti, müstakil mutasarrıflığın Zabtiye Müşiriyeti/Şehremaneti Mülhakatı/İstanbul Vilayeti kapsamında olmaktan farklı bir idarî yapı olduğunu ortaya koymaktadır. 1911 yılından itibaren salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla tekrar müstakil mutasarrıflık pozisyonunu geri kazanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'ninbugünkü mülkî sınırlarındaki Kocaeli, Sakarya ve Yalova Vilayetlerinin kapladığı alanı muhtevi bir sancak

157 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellidokuzuncu sene, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet, 1319, s. 822-823.
158 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışıncı sene, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet, 1320, s. 842-843.
159 1323 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Ahmed İhsan, Altmışbirinci sene, Dersaadet, 1321, s. 915-917.
160 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışüçüncü sene, Matbaa-i Ahmed İhsan, Dersaadet, 1322, s. 975-977.
161 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışdördüncü sene, Matbaa-i Ahmed İhsan, Dersaadet, 1323, s. 975-977.
162 1327 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 834-837.

olarak düzenlenmiştir. Özetle söylemek gerekirse, İzmit Musatarrıflığı'nın müstakil mutasarrıflık olarak belirlenen bu idarî yapısı, 1890'dan İstanbul Vilayeti'nin teşkiline (1909) ve oradan da Millî Mücadele dönemine kadar fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.

f. Mülkî Yapılanmada İzmid/İzmit[163] İmlâsıyla İlgili Tartışmalar, Yazışmalar

Osmanlı Devleti'nin tamamı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin erken dönemlerinde, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan metinlerin imlâsında, İzmit adının yazımıyla ilgili çok önemli bir problem dikkatlerden kaçmaz. Bu problem, alanla ilgili çalışma yapanlar tarafından yakından bilinen ve hatırlanan durumdur. Eski yazıda"dal" harfi ile yazılan İzmid kelimesi ile "re" harfi ile gösterilen İzmir tabiri arasında ciddi bir yazım benzerliği bulunmaktadır. Bu isimlerin yazımında tek fark "dal" ve "re" olduğu gibi, dal ve re harflerinin birbirlerine benzerliği de ciddi bir sorun olarak bilimsel çalışmalarda karşılaşılan bir sorundur. Dönem ve alanla ilgili çalışanlar açısından, "dal" ve "re" harflerinin bu aşırı benzerliğini, bilhassa elyazısı metinlerde birbirinden ayırmak çok daha zor bir ameliye olmuştur. Bu nedenle de yazımda pek çok hatalar olmuş, İzmir'e yazılan yazı İzmit'e ulaştırılmış veya tersi bazı durumlar söz konusu hataların sayısını artırmış ve tabii ki, iş ve zaman kaybına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Osmanlı bürokrasisinde ve muamelatında bazı sorunlara sebebiyet veren bu durumla ilgili birtakım tedbirlere başvurulmuş ve bazı yazışmalarla çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu problemin ilk çıktığı tarihten, Cumhuriyet döneminde 1928'e kadar tartışmalarla sürdüğü ve sorunun aşılamadığı da bir gerçektir. Mezkûr problem, 1928 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilen Harf İnkılâbı ile aşılabilmiştir. Konunun lâyıkıyla anlaşılabilmesi için, meseleyle ilgili muamelâta yansıyan birkaç belgeye bakmak yeterli olacaktır.

Konuyla ilgili sorun genel olarak bilinmekle birlikte, Osmanlı bürokrasisindeki tezahürleri XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başlamıştır. 20 Şubat 1883 tarihinde, İzmid adının imlâsı ile ilgili bazı sorunlar belgelere yansımış ve o andan itibaren, belki de beklenmeyecek biçimde uzun süre Osmanlı hükümet dairelerini meşgul etmiştir. Nitekim Şehremaneti Meclis-i İdaresi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, İzmit ile ilgili şu imlâ meselesine işaret ediliyordu: "İzmid ile İzmir'in imlâca olan müşabehetlerinden dolayı, İzmir'e müteallik hususâtın İzmid'den ve İzmid'e aid mevadd dahi oradan isti'lâm olunmakta olmasından naşi, devâir ile birçok beyhude muhabere cereyan etmekte ve bu da teksir-i sevadı müeddi olmakta idüğünden bahisle, "dal" harfi ile yazılan Adana'nın, değişiklik ve karışıklığı vurgulamak amacıyla"tı" harfiyle yazılarak Adana'ya tahvil buyrulduğu gibi, İzmid'in dahi Kocaeli namıyla yad edilmesi, bu kere İzmid Sancağı Mutasarrıflığı'ndan vârid olan tahriratta iş'ar olunmuş ve suret-i iş'ar muvafık-ı nefsül-emr görünmüş olmasıyla icrâ-yı muktezası hususunun huzur-ı meal-nişur-ı sami-i fehimanelerine arz ve inbâsı, bil-havâle meclis-i idareden ifade kılınmış olmağla, muktezasının icra ve emr ü iş'arı hususuna müsaade-i celile-i hidiv-i efhimileri şayân buyrulmak bâbında emr ü ferman hazret-i veliyül-emrindir"[164]. Yani İzmid ile İzmir'in imlâ açısından benzerlikleri nedeniyle, İzmir'le ilgili hususların İzmid'den, İzmid'le ilgili olanların da İzmir'den sürekli yazıyla istenmesi, devlet dairelerinde boşuna birçok yazışmanın yapılmasına neden olmakta ve bu yüzden bundan böyle İzmid'in Kocaeli namıyla anılması isteniyordu.

163 Bu makalede İzmid/İzmit ibareleriyle ilgili şöyle bir tarz uygulanmıştır: Makalenin normal metninde, günümüz kullanım şekli de olan İzmit ibaresi yazılırken, orijinal belgelerden yapılan birebir alıntılarda İzmid versiyonunun kullanımı tercih edilmiştir. Kaynaklarda hem Kocaeli ve hem de İzmit Sancağı ibarelerinden ikisi de kullanıldığı için, yazıda da böyle bir ayrıma gidilmemiştir. Mutasarrıflık olduğu dönemlerde dahi merkezde bir İzmit Sancağı bulunduğundan dolayı, yine her iki şekil, mutasarrıflık ve sancak ibareleri zaman zaman ayrı, zaman zaman da birlikte kullanılmıştır. Bunun bir kavram karmaşası veya yanlış kullanım olduğu düşünülmemelidir. Sadece "Mülkî Yapılanmada İzmid / İzmit İmlâsıyla İlgili Tartışmalar, Yazışmalar" başlığı altında imlâ merkezli gidildiğinden dolayı, burada metnin yönlendirdiği şekilde İzmid/İzmit ayrımına gitmeden, İzmid şeklinin kullanılmasına dikkat edilmiştir.

164 BOA, ŞD.DH, 1300.R.12/20 Şubat 1883, No. 703/3.

Ancak İzmid yerine Kocaeli'nin kullanılmasıyla amacın hâsıl olmadığının anlaşılması üzerine, bundan birkaç yıl sonra mesele tekrar gündeme getirilmiştir. Nitekim 3 Ocak 1888 tarihinde İzmit Sancağı'nın bağlı olduğu Hüdavendigâr Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan benzer içerikli bir yazı, konuyla ilgili başka bir çözüm önerisi getiriyordu: "İzmir'in (re) ve İzmid'in (dal) harfleri layıkıyla terkim olunmamasından dolayı, bazen İzmid İzmir ve İzmir İzmid gibi yazılarak, muharrerât-ı resmîye ve hususîye her iki tarafa yanlış gönderilmekte olduğu görülmektedir. Mukaddemâ Adana (Adana) yazılmakta iken, muahharen (d/dal) harfi (t/tı) harfine kalb ve tahvil kılınacağı gibi, ba'd-ezin dahi İzmid'i terkib eden hurufattan dal'ın te'ye kalbiyle (İzmit) yazıldığı halde, sâye-i teshilât-vâye-i hazret-i padişahîde mekâtibât-ı resmiye ve hususîyenin teatisince vukua gelmekte olan teehhürâtın ortadan kaldırılmış olacağı, umur-ı maslahadan bulunmuş ise de, her halde icrâ-yı icâbı bil-vücuh-ı merhun-ı rey ve irade-i aliyle-i hazret-i nezaret-penâhileri bulunmağın, olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i menlehül-emrindir"[165]. Yazıda özetle; İzmir ve İzmid'in r ve d harfleri layıkıyla yazılamadığından birbirine karıştırıldığı ve resmi ve hususi yazışmalarda iki tarafa da yanlış yazılar gönderildiği, nasıl Adana'nın önceleri d (dal) ile yazılırken sonra t (tı) ile yazıldığı gibi, İzmid'i oluşturan harflerden d (dal) yerine t (te) harfinin kullanılmasının da bu konudaki yanlışlıkları ortadan kaldıracağı, bu yüzden bundan böyle bu usulün kullanılması hususu Dahiliye Nezareti'ne arz ediliyordu. Bu yöntem tabii ki, İzmid yerine Kocaeli yazılmasına göre daha etkili ve kesin bir yöntem olarak görülmekteydi. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti bu talebi Şurâ-yı Devlet'e havale etmiştir. Burada Dahiliye Dairesi'nde görüşülen hususla ilgili bir mazbata hazırlanarak, konuyla ilgili talep, kesin hükme bağlanmıştır. Buna göre; "İzmid ile İzmir'in tahrir ve telaffuzunda hayli fark bulunmak hasebiyle, beynlerinde iltibas olmadığı gibi, minel-kadim dahi İzmid yazılmakta bulunduğundan, bunun tebdiline lüzum olmadığının mucib-i valâlarına tebliği zikr olunduğu gösterilmeğin beyan-ı hale ibtidar kılındı"[166] deniliyordu. Yani hem telaffuzları farklı, hem aralarında o kadar benzerlik olmaması ve hem de öteden beri İzmid şeklinde yazıldığından dolayı, böyle bir değişikliğe gerek olmadığı ve İzmid şeklinde yazılmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Böylece bu hususa teknik olarak son nokta konulmuş gibiydi. Ancak sonraki yıllarda zaman zaman yine İzmit şeklinde kullanıldığı da dikkatlerden kaçmayacaktır[167]. Fakat buradaki en önemli problem, İzmid şeklinin kullanılmasında bir değişikliğe gidilmesine gerek görülmemişken, daha sonraki yıllarda bu tartışmaların tekrar alevlenmesi, hatta tam tersi bir görüşün öne çıkmasıdır.

Osmanlı bürokrasi ve yazışma sistemindeki bu tartışmalar, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, bilhassa 1910 yılında tekrar alevlenmiştir. Belgelerden, meselenin özellikle askerî zorunluluklar açısından gündeme geldiği anlaşılmaktadır. 5 Haziran 1910 tarihinde Şurâ-yı Devlet Riyaseti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, sorun ve çözüm önerisi şu şekilde ifade ediliyordu: "İzmid ile İzmir kelimeleri arasındaki ufak fark, bazen büyük yanlışlıklara sebebiyet verdiğinden, İzmid'in İzmit suretinde tahriri lüzumuna dair Harbiye Nezareti makamından bit-takdim Şurâ-yı Devlete havale buyrulan 11 Mayıs 326 (24 Mayıs 1910) tarihli tezkire-i mülkiye dairesinde ifadesine binaen…"[168] Bu ifadelerden, meselenin askerî amaçlı ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Muamelatta İzmid yerine İzmit kullanımının tavsiye edilmesi, İzmid yazımının geçen çeyrek yüzyıla rağmen, hala İzmir-İzmid konusunda yanlışlıklara sebebiyet vermesi ve bunun askerî yazışmalarda önemli hatalara yol açması nedeniyledir. 8 Haziran'da bu kez Dahiliye Nezareti'nden Şurâ-yı Devlet Riyaseti'ne gönderilen yazıda; "İzmid'in İzmit suretinde tahriri İzmir ile olan

165 BOA, ŞD, 1305.R.19/3 Ocak 1888, No. 1546/9.
166 BOA, DH.MKT, 1305.Ca.26/8 Şubat 1888, No. 1484/35.
167 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, sene-i maliye 1327, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 834-837.
168 BOA, DH.MUD, 1328.Ca.29/8 Haziran 1910, No. 102-1/8.

iltibası ber-taraf edeceğinden tensib edilmiş"tir deniliyordu[169]. Böylece konuya açıklık kazandırılmış oluyor ve İzmit şekli tercih edilmiş oluyordu. "İzmid'in İzmit tarzında tahririne dair" bu karar, 21 Haziran tarihinde diğer tüm nezaretlere ve ilgili makamlara[170], 23 Haziran'da bütün vilayet ve müstakil sancaklara[171] ve 27 Haziran 1910 tarihinde de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderiliyor ve bundan böyle gereğinin yapılması talep ediliyordu[172]. Böylece meseleye son nokta konulmuş oluyordu.

Bu gelişmelerden de anlaşılmaktadır ki, imlâda İzmir'e benzerliği nedeniyle İzmit/İzmid şeklindeki farklı yazım denemeleri Osmanlı devletinin farklı evrelerinde tartışılmış ve mesele Cumhuriyet arifesinde çözüme kavuşturulmuştur. Meselenin Cumhuriyet devrinde yukarıda olduğu gibi uzun uzadıya tartışılmaması, artık çözüme kavuşturulduğunun belirtisiydi. 1928 yılında Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri tarafından gerçekleştirilen Harf İnkılabı'nı müteakiben, telaffuzundaki zorluğun da etkisiyle, zaman içerisinde İzmid şekli tamamen terk edilerek, İzmit versiyonu onun yerini almıştır. Kaldı ki vilayet anlamında İzmit yerini Kocaeli'ne bırakmış, İzmit ise bugün olduğu gibi sadece Kocaeli Vilayeti'nin merkezi anlamında kullanılagelmiştir. Vilayet bazında İzmir ve Kocaeli Vilayetleri birbirlerine zaten benzemediği için, yazışma ve muamelâtta herhangi bir karışıklık ihtimali de tamamen ortadan kalkmıştır.

g. Bir Cumhuriyet Kazanımı: "Kocaeli Vilayeti"

Osmanlı Devleti I. ve II. Meşrutiyet dönemlerine ekonomik ve askerî açılardan çok sıkıntılı bir surette girmiş ve Cihan Harbi devletin köklerini temelinden sarsarak, devletin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde İzmit Sancağı 12.050 km2 yüzölçümüne sahipti ve Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Geyve, Kandıra kazalarıyla, merkez kaza İzmit'ten meydana geliyordu. Bu dönemde nüfusu yaklaşık olarak 350.000 kişiden oluşuyordu. Savaş döneminden itibaren bölgeye yönelik yoğun muhacir göçü, sancağın nüfusunun kısa zaman zarfında hızla artmasını sağlayacak, bu da mülkî yapılanmada yeni mahalle, köy ve nahiyelerin ihdasına ve mevcutların da nüfuslarının hızla artmasına yol açacaktır. Savaş yılları, mütareke ve Millî Mücadele yılları, ülkenin tamamında olduğu gibi, İzmit Sancağı'nda da büyük hareketliliklerin ve birtakım büyük sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet verdi. Hatta bu aşamada, ülkenin ve bölgenin içinde bulunduğu imkânsızlıklar ve olumsuz şartlar o derece etkili oldu ki, yöreyle ilgili olarak yapılan mülkî taksimat düzenlemelerinde sıra dışı uygulamalar yaşanırken, bazı düzenlemelerin kısa zaman zarfında iptal edilmesi mecburiyeti hâsıl oldu.

Millî Mücadele, Türk Tarihi'ndeki en önemli kırılma noktalarından birisidir ve belki de en önemlisidir. Zira bu mücadele birçok zorluklarla gerçekleştirilirken, zaman zaman adeta bir varoluş-yokoluş mücadelesine dönüşmüştü. İzmit Mutasarrıflığı'nın kapladığı alan, stratejik konumu nedeniyle, bu mücadelede hep ön plânda oldu. Çok önemli kararların içerisinde, bu coğrafya hep yer aldı. Deniz ve karanın birleşme yeri, merkez ile taşranın kesişme noktası, tarihî yol güzergâhının başlangıcında olması, İtilaf devletlerinin Boğazlar bölgesini içine alan bi-taraf bölge uygulaması gibi nedenlerle, İzmit ve çevresi bu mücadele sırasında alınan hayatî kararların hemen hepsinde etkin bir şekilde yer aldı. 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u zabteden İtilaf devletleri, İngilizlerin öncülüğündeki bu işgal faaliyetlerini genişleterek, Doğu ve Güney Marmara havzasını, özellikle demiryolu güzergâhı boyundaki İzmit, Adapazarı, Geyve, Lefke, Bilecik, Eskişehir hattına ve Marmara Denizi'nin güneyindeki önemli yerleşim merkezlerine kadar kontrol altına aldılar. Bu geniş bölgenin işgali, Türk Milleti'nin kaderini eline alan TBMM'yi önemli adımlar atmaya

169 BOA, DH.SN.THR, 1328.C.2/11 Haziran 1910, No. 9/4.
170 BOA, BEO, 1328.C.12/21 Haziran 1910, No. 3768/282585.
171 BOA, DH.MUİ, 1328.C.16/25 Haziran 1910, Nü. 108-1/1.
172 BOA, DH.EUM.THR, 1328.C.24/3 Temmuz 1910, No. 39/58.

sevketti. Nitekim bu işgal süreciyle ilgili olarak, İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey, TBMM Riyaseti'ne çok önemli bir takrir verdi.

Hamdi Namık Bey'in 26 Nisan 1920 tarihli bu takriri, aynen şu hususları muhteviydi: "Dersaadet ve İzmit için muhaberatın inkıtaına mebni, merci-i istinaf ve ittihamdan mahrum kalmış olan Adapazarı, Geyve, Kandıra, İznik Kazalarına aid olmak üzere vaktiyle Dersaadet heyet-i ittihamiyesine gitmiş olan birçok evrakın celbi imkânı münselib olmuş ve bu sebepten tahliyesi icab eden pekçok eşhas dahi mevkuf kalmış ve bunların temadi-i mevkufiyeti de gayr-i câiz bulunmuş olduğundan, mezkûr kazalar bidayet mahkemelerinin oralara rabtı için müstacelen karar itasını istirham eylerim efendim". Bu teklif üzerine, TBMM sıralarından böyle bir teklifin Bakanlar Kurulu'na verilmesine dair sesler yükselmiş, Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey de teklifin işaret edilen makama yöneltilmesine dair bir konuşma yapmıştır[173]. Bu teklif ile Bakanlar Kurulu bünyesinde söz konusu kazalardaki bidayet mahkemelerinin merkezlerinin Geyve'ye taşınma süreci başlatılmıştır[174].

Bu hamle, İtilaf devletleri işgallerinin genişlemesi karşısında alınan bir ihtiyatî tedbirdi. Ancak gelişmelerin devamında, sadece mahkemelerin değil, mülkî kurumların da taşınmasını gerektirecek durumların oluşması gecikmemiştir. TBMM'nin bu suretle süreci başlatmasını müteakiben, mezkûr bölgede bu işgal tehlikesinin artması, Meclisi yeni ve çok daha önemli bir karara doğru yöneltmiştir. Nihayet 7 Haziran 1920 tarihinde, Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu)konuyla ilgili çok önemli bir mülkî karara imza attı. Altında başta Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Umur-ı Şer'iye, Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dahiliye, Hariciye, Maliye, Maarif, Nafia, Umur-ı İktisadiye, Sıhhiye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekillerinin imzalarının bulunduğu aşağıdaki kararnâme, bu İngiliz işgalleri karşısında TBMM'nin aldığı zorunlu mülkî kararı şu şekilde ayrıntılı olarak ortaya koyuyordu:

"Mukaddema İngilizler tarafından işgal edilmiş olan İzmit Livası'na merbut Adapazarı, Geyve, İznik, Kandıra, Karamürsel Kazaları, merci-i mülkîden mahrum kalmış ve bu hal ile idareleri, muamelât-ı hükümetin tezebzübüne müeddi bulunmuş olduğundan, İzmit Livası merkezinin Geyve'ye nakli ve Adapazarı, İznik, Karamürsel, Kandıra Kazalarının merkez-i mezkûra rabtı takarrür etmiştir. İşbu kararnamenin icrasına, Vekiller Heyeti memurdur. Fi 20 Ramazan sene 338 fi 7 Haziran sene 336"[175].

Bu kararnameyle İzmit'ten bir taraftan Eskişehir yönüne, diğer taraftan da Yalova yönüne yapılan işgallerle mülkî idareden mahrum bulunan yerler, başıboş kalmaktan kurtarılmış oluyor ve Geyve bu noktada mülkî merkez oluyordu. Bu kararnamenin asıl dikkat çekici yanı, İzmit Livası merkezi olan İzmit'in bu sırada henüz işgal edilmemiş olmasına rağmen, kısa bir süre içerisinde işgal edileceği gerçeğinin TBMM tarafından göz ardı edilmeden buna çözüm getirilmesidir. Kararnamede, "İzmit Livası merkezinin Geyve'ye nakledilerek" mezkûr yerlerin oraya bağlandığı ifade ediliyordu. Bunun, o günün şartlarında çok basiretli davranılarak alınan bir karar olduğu kısa zaman zarfında kendisini gösterecektir. Zira İzmit şehri, bu kararnamenin kabulünden tam bir ay sonra İngilizler tarafından işgal edilecek ve bir süre sonra da Yunanlılara devredilecektir. Dolayısıyla böyle bir karar, işgal altında olan mezkûr mıntıkaların, mülkî bir idare ve disiplin altında bulunmasını sağlayacaktır. Ayrıca XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın da bu bölgedeki faaliyetleri, bölgede Geyve merkezli bir idarenin işini kolaylaştıran faktörlerden birisidir.

173 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), devre 1, ictimâ senesi 1, 26 Nisan 1336/1920, s. 78-79.

174 Geyve Kaymakamlığı ve aynı sırada I. Dönem İzmit Milletvekilliği yapmış olan Hamdi Namık Bey ile ilgili olarak, aşağıda belirtilen hatıralarına ve hakkında yapılmış yüksek lisans çalışmasına bakılabilir: Hamdi Namık Gör, İstiklâl Mucizesi, Ege Matbaası, Ankara, 1956; Hatice Kalyoncu, I. Dönem İzmit Milletvekili Hamdi Namık (Gör) Bey (1920-1923), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003.

175 BCA, No. 030.18.01.01.1.2.3.

Mülkî taksimatla alakalı olarak İzmit Mutasarrıflığı ile ilgili Osmanlı devleti dönemindeki son icraat, bu idarî yapının önce vilayete çevrilmesi ve sonra bununla ilgili kararnamenin iptal edilerek, tekrar müstakil mutasarrıflığa geri dönülmesi sürecidir. İzmit'in vilayet olmasıyla ilgili kararname 16 Ekim 1920 tarihlidir[176]. Ancak bununla ilgili çalışmaların Eylül 1920 tarihinde başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuda o kadar acele edilmiştir ki, daha vilayet olmasıyla ilgili kararname çıkarılmadan, İzmit Vilayeti'ne önce Muhyiddin Paşa[177] (3 Ekim) ve sonra değişikliğe gidilerek Kastamonu eski valisi Sami Bey'in[178] (13 Ekim) atamalarının yapıldığı görülmektedir. Yani İzmit merkezli bir vilayet oluşturulmasıyla ilgili gelişmeler, kökleşmiş Osmanlı idarî muamelâtı için çok da rutin şekilde işlememiştir.

Valilikle ilgili atama işleminin tamamlanmasının ardından, kararnameyle ilgili süreç tamamlanmıştır. Nitekim Damat Ferit Paşa hükümeti döneminin belki de son icraatı olan 16 Ekim 1920 tarihli bu gelişmeyle, livanın mülkî yapısı en üst düzeye, yani vilayete tahvil ediliyordu[179]. Böyle önemli bir mülkî değişikliğe gidilmesinin nedeni ise, 13 Ekim tarihinde yapılan vali atamasıyla ilgili belgede; "asayiş ve intizam-ı mahallînin temin-i istikrarı zımnında" şeklinde izah ediliyordu[180]. Kabul edilen kararnameye göre; Bolu'nun Düzce ve Göynük Kazalarıyla Mudurnu Kazası'nın bazı köyleri, Bursa'nın Orhangazi Kazası'yla Gölpazarı Nahiyesi ve Mihalgazi Nahiyesi'nin bazı köylerinin ilave edilmesiyle İzmit Livası vilayet haline dönüştürülüyordu. Bu suretle oluşturulan vilayet iki livadan; İzmit merkez livası ile Adapazarı livasından oluşmaktaydı. İzmit Livası, Kandıra, Karamürsel, İznik, Orhangazi, Yalova Kazalarından, Adapazarı Livası ise, Düzce, Göynük Kazalarıyla Mudurnu Kazası'nın bazı köylerinden ve Mihalgazi Nahiyesi'nin Sakarya nehrinin sağında bulunan köyleriyle Gölpazarı Nahiyesi'nden ve Geyve Kazası'ndan meydana geliyordu[181]. Bu kararnameye göre, Bursa ve Bolu'dan bazı yerlerin katılmasıyla teşkil edilen İzmit Vilayeti, tarihinde ilk kez mülkî yapıda en yüksek irtifaa çıkarılmış oluyordu. Sınırları da oldukça genişletilmişti.

Ancak Kocaeli ve çevresi için son derece önemli olan böyle bir kararnamenin uygulamaya geçirilmesi mümkün olamamıştır. Bunun birtakım sebepleri olmakla birlikte, en önde gelen nedenlerinin siyasî olduğu anlaşılmaktadır. Zira 16 Ekim 1920 tarihli bu kararname, Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın dördüncü ve son iktidar evresinin son gününe tekabül ediyordu. Paşa, İzmit ile ilgili kararnamenin kabulünün ertesi günü sadaret görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Dolayısıyla fazla bir etkinliği kalmamış bir hükümetin imzalamış olduğu böyle bir kararname, halefi olan Ahmed Tevfik Paşa hükümeti tarafından yerine getirilmesi gereken bir vasiyet veya tavsiye gibi muamele görmemiştir. Nitekim 21 Ekim'de kurulan ve İzmit ile ilgili kararı 26 Ekim'de gündemine alan Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa hükümeti, konuyu araştırtmış ve sonuçta yeni bir kararname hazırlatmıştı. 26 Ekim tarihli kararname layihasından anlaşıldığına göre, 16 Ekim 1920 tarihli ve İzmit Vilayeti'nin kuruluşunu sağlayan kararname iptal edilecekti. Nitekim 26 Ekim'de İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nce hazırlanan ve Şurâ-yı Devlet tarafından da kabul gören iptal kararnamesinin esbâb-ı mucibe layihasında, 16 Ekim tarihli kararnameyle kabul edilen kararın, "İzmit Vilayeti'nin mülhakat-ı mezkûre irtibât-ı aslîlerinin tebeddülü, mülkî ve bilhassa malî hususat ve muamelatta daimî mahzuru dâi olacağı anlaşılmasına binaen lağv" edileceğini haber veriyordu. Yani İzmit Vilayeti'nin kurulması için kendisine Bursa ve Bolu'dan katılan yerlerin aslî bağlantılarının değişmesi, idarî ve özellikle malî

176 BOA, DH.D.UM, 1339.S.25/8 Kasım 1920, No. 10-3/2-49; Haluk Selvi, II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", Sakarya İli Tarihi, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 457-459.
177 BOA, MV, 1339.M.19/3 Ekim 1920, No. 252/114.
178 BOA, MV, 1339.M.29/13 Ekim 1920, No. 252/131.
179 BOA, DH.D.UM, 1339.S.25/8 Kasım 1920, No. 10-3/2-49, Kararname Metni (16 Teşrin-i evvel 1336/1920).
180 BOA, MV, 1339.M.29/13 Ekim 1920, No. 252/131.
181 BOA, DH.D.UM, 1339.S.25/8 Kasım 1920, No. 10-3/2-49, Kararname Metni (16 Teşrin-i evvel 1336/1920). Selvi, tamamen aynı olmasa da, buna yakın bilgiler vermektedir (Selvi, "Adapazarı ve Çevresi", s. 457-459).

husus ve işlerde daimî mahzurlara sebebiyet vereceğinden, 16 Ekim tarihli kararın iptalini gerektiriyordu[182]. Layihada özellikle sınırları çok genişleyen böyle bir vilayetin idaresinin özellikle asayiş açısından zorluğundan ve bunun getireceği malî yükten bahsedilmesi, meselenin en can alıcı yönünü ortaya koyuyordu. Dolayısıyla bu esbâb-ı mucibe layihası, 16 Ekim kararının kolaylıkla uygulanamayacağını ve İzmit Vilayeti düşüncesinin gerçekleşmesinin bir süre daha bekleyeceğini gösteriyordu.

Tevfik Paşa hükümetinin hazırladığı 26 Ekim tarihli Kanun ve Esbâb-ı Mucibe Layihaları[183] kısa zaman zarfında meselenin kanuniyet kesbetmesini sağladı. Ve 16 Ekim tarihli kararnamenin iptalinin de esasını oluşturdu. Nitekim bu layihalar, Meclis-i Umumî'nin 2 Kasım tarihli içtimaında kanun teklifine dönüştürülerek Meclis-i Vükela'ya havale edilmiştir. Mesele Meclis-i Vükelâ'nın 3 Kasım 1920 tarihli oturumunun ana gündem maddelerinden birisiydi. Yapılan müzakereler sonucunda, İzmit Vilayeti ile ilgili kararnamenin iptali için, üç maddeden oluşan yeni bir kararname kabul edildi. Yeni kararnamenin, konuya açıklık getiren ve kanuniyet kazandıran muhtevası birinci maddesindeydi ve madde şu şekildeydi: "İzmit Vilayeti teşkilatı hakkındaki 2 Safer sene 1339/16 Teşrin-i evvel sene 336 tarihli kararname mevki-i mer'iyetten ref ve teşkilat-ı mezkure ilga olunmuş ve işbu teşkilat için Hüdavendigar Vilayeti ile Bolu Livası'ndan alınmış olan mahaller kemakân mezkûr vilayet ve livaya iade ve ilhak olunarak, İzmit, mülhakat-ı sabıkasıyla gayr-i mülhak liva halinde ibka edilmiştir". İkinci madde, kararnamenin neşir tarihinden itibaren geçerlilik kazanacağını ve son madde de, bu kararnamenin icrasına Heyet-i Vükela'nın memur olduğunu muhteviydi. Kararnamenin altında Meclis-i Vükela üyelerinin imzası varken, üst sol kısmında Padişah Mehmet Vahideddin'in onayı mevcuttu[184]. 3 Kasım 1920 tarihli bu yeni kararnameyle 16 Ekim tarihli Damat Ferid hükümetinin kanunlaştırdığı İzmit Vilayeti'nin kurulmasıyla ilgili kararname iptal olunuyor, Bursa ve Bolu'dan bu vilayet dâhiline alınan kaza, nahiye ve köyler iade ediliyor ve vilayet tekrar müstakil livaya çevriliyordu. Kısacası değişen bir şey yoktu, idarî yönden herşey eskisi gibi olacaktı. Osmanlı devletinin son zamanlarında İzmit merkezli bir vilayetin teşekkülü bu suretle adeta ıskalanmış oluyordu. Ancak bunun gerçekleşmemesi, bölgedeki mülkî hareketliliğin sona ermesi anlamına gelmiyordu.

İzmit bu kararın ardından, Millî Mücadele'nin sonuna kadar bir mutasarrıflık olarak Türk mülkî yapısındaki yerini korudu. Osmanlı devletinin tarih sahnesinden çekilmesi aşamasında, yerini alan yeni Türk hükümeti durumundaki TBMM, 1922 yılı sonuna doğru, İzmit Mutasarrıflığı ile ilgili çok önemli bir karara imza attı. Bu kararla adeta, Osmanlı devletinin yarım bıraktığı bu icraatı, Cumhuriyetin hemen öncesinde TBMM hükümeti tamamlamış oluyordu. Nitekim Dahiliye Vekâleti'nin 8 Ekim 1922 tarih ve İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nin 1902/23746 sayılı tezkereleri doğrultusunda, 21 Ekim 1922'de İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında alınan karara göre; bundan böyle "İzmit Livası merkezinin ismi, eskiden olduğu gibi İzmit şeklinde kalması, livanın tamamının ise eski ve resmî ismi olan Kocaeli adıyla anılmaya başlanması" kararlaştırılmıştır[185].

Altında Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey başta olmak üzere, Şer'iye, Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dahiliye, Hariciye, Maliye, Maarif, Nafıa, İktisad, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekillerinin imzası

182 BOA, DH.D.UM, 1339.S.25/8 Kasım 1920, No. 10-3/2-49, Esbâb-ı Mucibe Layihası (16 Teşrin-i evvel 1336/1920).

183 Kanun ve esbâb-ı mucibe layihalarının 26 Ekim 1920 tarihli oluşu, bazı kaynaklarda 16 Ekim tarihli kararnamenin iptalinin sanki 26 Ekim tarihinde kanuniyet kesbettiği şeklinde telakki edilmiştir (Selvi, "Adapazarı ve Çevresi", s. 457-459). Halbuki 26 Ekim tarihi, layihaların hazırlanma tarihidir. Bu layihaların kararnameye tahvili için 3 Kasım 1920 tarihinin gelmesi beklenecektir.

184 BOA, DH.D.UM, 1339.S.25/8 Kasım 1920, No. 10-3/2-49, Kararname Metni; MV, 1339.S.20/3 Kasım 1920, No. 252/139, Kararname Metni.

185 Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası. İzmit Tarihi ile ilgili ilk ve önemli eserlerden birisini kaleme almış olan Avni Öztüre'ye göre, bu gelişme, yukarıda belirtilen tarihten 3 ay kadar sonra gerçekleşmiştir (Avni Öztüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul, 1981, s. 149).

bulunan 21 Ekim 1922 tarihli mezkûr kararnamenin orijinal metni şu şekildeydi: "İzmit Livası merkezinin ismi kemakân İzmit kalmak üzere, livanın nam-ı kadim ve resmisi olan Kocaili unvanıyla tevsimi, Dahiliye Vekâleti'nin 21/10/338 (1922) tarihindeki ictimaında takarrür etmiştir"[186]. Kararnameye göre, İzmit Livası merkezinin ismi İzmit kalmak üzere, livanın eski ve resmi ismi olan Kocaili adıyla anılması kararlaştırılmıştı. Sonuç itibariyle Kocaeli Livası/Vilayeti oluşturuluyor ve İzmit adı bu tarih itibariyle sadece livanın merkezi anlamında kullanılmaya başlanıyordu. Artık bu mülkî birimden sancak veya müstakil mutasarrıflık olarak değil, dönemin geçerli terimi olan liva olarak bahsedilecektir ki, bu tabir bir süre sonra tamamen vilayete dönüştürülecektir. Burada şu bilgilin verilmesi de önemlidir ki, Osmanlı dönemi evrakında o zamana kadar bölge Kocaeli ve İzmit Sancağı şeklinde isimlendiriliyordu. Ancak 1922 yılındaki karardan itibaren Kocaeli, vilayetin tamamı için kullanılan bir tabir olurken, İzmit adı sadece Kocaeli Vilayeti'nin merkez ilçesini ve merkez şehrini nitelemek için kullanılan bir ibareye dönüşecektir. Tıpkı İçel Vilayeti'nin merkezinin Mersin şehri olduğu gibi…

Vakit gazetesinde 23 Ekim tarihiyle Ankara çıkışlı bir haberde, konuyla ilgili şu ifadeler mevcuttu: "İzmit Livası'nın unvan-ı resmisi, fatihi olan kahramana izafeten Kocaili olduğu malumdur. İttihaz olunan bir karara göre, İzmit şehri de ba'dema Kocaeli ismiyle yad olunacaktır". Bu isim değişikliğine gidilmesinde doğal olarak, bölgenin fatihi Gazi Akçakoca'nın aziz hatırasını yaşatma amacı, başlıca faktör olmuştu[187]. Bu, Kocaeli bölgesi için son derece önemli bir gelişme idi. Zira Osmanlı devleti dönemindeki pek çok mülkî gelişmeye rağmen, Kocaeli ve çevresini oluşturan bölgede bir vilayet hayata geçirilememiş, en ileri adım olarak müstakil mutasarrıflığa geçilmesi olmuştu. Son dönemde, yukarıda ifade edildiği üzere Ekim 1920'de Osmanlı devleti İzmit Sancağı'nın vilayete dönüşmesine dair çok önemli bir kararnameye imza atmış, ancak bu kararname kısa zaman içerisinde, bazı sıkıntı ve imkânsızlıklar nedeniyle iptal edilmişti. Böylece Kocaeli Vilayeti adıyla bölgede yeni bir idarî yapının hayata geçirilmesi onuru, ilk kez olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olmuştur. 1922 yılından itibaren artık mutasarrıflık adı terk edilmeye başlanacak ve Kocaeli Vilayeti, sonrasında Kocaeli İli tabirinin kullanımı, o günden bu güne uzanan süreçte yaygınlaşıp, tamamen yerleşecektir.

20 Nisan 1924 tarihinde, 491 sayılı mülga Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi gereğince, Kocaeli Vilayeti'nin yeni mülkî sınırları şu kazalardan oluşuyordu: merkez İzmit, Gebze, Karamürsel, Gölcük, Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Geyve ve Adapazarı[188]. Bu suretle Kocaeli Vilayeti, 1954 yılında mülkî yapılanmasındaki büyük değişikliğe kadar, ilçe sınırları fazla değişmeyecek bir yapıya kavuşturulmuş oluyordu. Bilindiği üzere 1954 yılında Sakarya nehri boylarında yeni bir vilayet doğacak, bu yeni vilayetin kazalarının tamamı Kocaeli Vilayeti'nden ayrılarak, Sakarya Vilayeti'nin mülkî taksimatının uzuvlarını oluşturacaktır[189].

Sonuç

Bugünkü Kocaeli Vilayeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mülkî yapılanmasında kapladığı alan, öteden beri coğrafî ve stratejik açıdan Anadolu'nun en önemli yerleşim merkezlerinden birisi oluşu, İstanbul'a yakınlığı, Marmara denizinin mevcudiyeti, doğu-batı anayol güzergâhında bulunuşu, Bağdat caddesini Anadolu'ya bağlayan ilk merkez olması gibi hususiyetler nedeniyle avantajlı bir konumda bulunmuştur. Bu özellikler,

186 BCA, No. 030.18.01.01.5.32.8.
187 Vakit, 24 Teşrin-i evvel 1338/24 Ekim 1922, No. 1747.
188 Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihî Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999, s. 19.
189 1954 yılındaki bu önemli gelişmenin ayrıntıları için bkz. Enis Şahin, "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu", Sakarya İli Tarihi, Sakarya İli Tarihini Araştırma Projesi, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 907-943.

mezkûr bölgeyi tarihin hemen hemen her döneminde ön plânda tutmuştur. Sürekli göç alan, yeni yerleşim merkezleri açılan ve bu durumu daima gelişme gösteren Kocaeli ve çevresi, insanlar için bir cazibe merkezi olmuştur. Bu etkiyle sık sık yeni köy ihdasları yapıldığı gibi, bunların artışı yeni nahiye ve kaza yapılanmalarına da sebebiyet vermiştir. XIV. yüzyılda tam anlamıyla Türk kontrolüne geçen bölge, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, genel olarak sancak şeklinde yer almış, zaman zaman müstakil liva ve mutasarrıflık şeklinde de görünmüştür. Erken dönemlerde İzmit ve çevresinin mülkî sınırları batıda genel olarak İstanbul Boğazı'na kadar uzanırken, doğuda zaman zaman değişmekle birlikte Kastamonu ve Bolu Vilayetleriyle sınırlı olmuştur. Kastamonu Vilayeti'ne bağlı olduğu dönemlerde bu vilayetin sınırlarının Boğazlara kadar uzanması da bu aşamada ilginç bir not olarak kaydedilebilir. Sancağın güneybatı sınırları ise Hüdavendigâr (Bursa) Eyaleti/Vilayeti ile sınırlı olmuştur. Zaten İzmit Sancağı genel olarak İstanbul (Zabtiye Müşüriyeti ve Şehremaneti Mülhakatı), Hüdavendigar, Kastamonu ve çok az bir süre de Cezair-i Bahr-ı Sefid Eyaleti/Vilayetlerine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür.

Tanzimat sonrası Osmanlı devleti yeni bir anlayışa doğru yönelmiş ve modern devlet yapısının temelleri bu dönemden itibaren atılmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi ise, bu konuda tam bir dönüm noktası olmuş ve Osmanlı mülkî yapısının bundan sonraki yol haritasını teşkil etmiştir. Bunun etkileri tüm Osmanlı memâlikinde olduğu gibi, İzmit ve çevresinde de kendisini etkili bir şekilde göstermiştir. Modern anlayışla atılan adımlar, yarımadanın tamamında etkili olmuş, yeni köyler ihdas edildiği gibi, nahiye ve kazaların sayısında da ciddi artışlar gözlenmiştir. 1890 yılından itibaren İzmit merkezli sancak, müstakil mutasarrıflığa/livalığa dönüştürülmüş ve hiçbir vilayete dâhil edilmeden direkt olarak merkezle ilişkilendirilmiştir. Bu bir anlamda, İzmit merkezli oluşturulacak olan müstakbel Kocaeli Vilayeti'nin de temelini oluşturmaktadır. Küçük değişikliklerle birlikte 1890'daki müstakil mutasarrıflık durumu, Millî Mücadele dönemine kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde (Ekim 1920) çok kısa bir süreliğine vilayete çevrilme kararı alınan ve hemen sonra bundan vazgeçilen İzmit'in yıldızı, asıl olarak Anadolu'da yeni bir devletin kurulmasının şafağında parlamaya başlamıştır. Cumhuriyet'in hemen öncesinde (Ekim 1922) vilayete tahvil edilen Kocaeli'nin asıl gelişimi, Cumhuriyet Türkiyesi ile birlikte söz konusu olacaktır. Kocaeli Vilayeti Tanzimat'tan Cumhuriyet'e değin geçirmiş olduğu mülkî safahat ile, hem Osmanlı ve hem de Türkiye Cumhuriyeti devletleri dönemindeki en hareketli bölgelerden birisi olmuş ve Cumhuriyet'ten sonra da bu özelliğini devam ettirmiştir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti devletinin en gelişmiş, en müreffeh ve en zengin coğrafyalarından birisini ve belki de birincisini teşkil eden Kocaeli ve çevresinin bu gelişiminin temellerini, coğrafyasında, stratejik konumunda, imkânlarında, uygun tabiatında, önemli bir göç merkezi olmasında ve tabii ki tarihinde aramak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Otuzdokuzuncu def'a, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1301.

1303 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1303.

1304 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkikinci defa, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1304.

1305 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırküçüncü defa, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1305.

1306 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdördüncü sene, Dersaadet, 1306.

1306 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdördüncü sene, Dersaadet, 1306.

1307 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkbeşinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1307.

1309 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkyedinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1309.

1311 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Kırkdokuzuncu sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1311.

1312 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1312.

1313 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellibirinci sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1313.

1317 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellibeşinci sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1315.

1318 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellialtıncı sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Mahmud Bey ve Seroviçs Matbaaları, 1316.

1319 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Elliyedinci sene, Darül-Hilafetül-Aliyye, Malûmat – Tahir Bey Matbaası, Darül-Hilafetül-Aliyye, 1317.

1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Ellisekizinci sene, Dersaadet, 1318.

1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Ellidokuzuncu sene, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet, 1319.

1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışıncı sene, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet, 1320.

1323 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Ahmed İhsan, Altmışbirinci sene, Dersaadet, 1321.

1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışüçüncü sene, Matbaa-i Ahmed İhsan, Dersaadet, 1322.

1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışdördüncü sene, Matbaa-i Ahmed İhsan, Dersaadet, 1323.

1327 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327.

1327 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası.

Gör, Hamdi Namık, *İstiklâl Mucizesi*, Ege Matbaası, Ankara, 1956.

Güneş, Mehmet, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *37* (Bahar 2015), s. 181-199.

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Vilayet İdaresinin Esasları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

Kalyoncu, Hatice, *I. Dönem İzmit Milletvekili Hamdi Namık (Gör) Bey (1920-1923)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914)*, *Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003.

Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/41 (2007).

Konukçu, Enver, "Sakarya'nın Tarihî Coğrafyası", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999.

Narin, Resul, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *Sakarya Üniversitesi*, *Fen Edebiyat Dergisi*, X/1 (2008).

Özel, Sabahattin – Kırbaç, Safiye, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sakarya İlinde Mülkî Yapı", *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005.

Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981.

Resmî Gazete (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete)

Salname-i Devlet, sene 1274.

Salname-i Devlet, sene 1286.

Salname-i Devlet, sene 1289.

Salname-i Devlet, sene 1289.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Otuzaltıncı def'a, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1298.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, sene-i maliye 1327, Altmışaltıncı sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327.

Salnmame-i Hüdavendigâr, 1302 sene-i hicriyesine mahsus, def'a 12, Feraizcizâde Matbaası, 1302/1885.

Selvi, Haluk, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005.

Şahin, Enis, "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya İli Tarihini Araştırma Projesi, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 907-943.

Turgut, Vedat – Şahin, Enis, "Derbend ve Çevresinde Mülkî Yapılanma Çalışmaları ve Kartepe İlçesinin Teşekkülülü", *Kartepe Kitabı*, ed. Işıl Altun, c. I, Kocaeli, 2013, s. 399-418.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC).

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete

Vakit Gazetesi.

VESÂİK

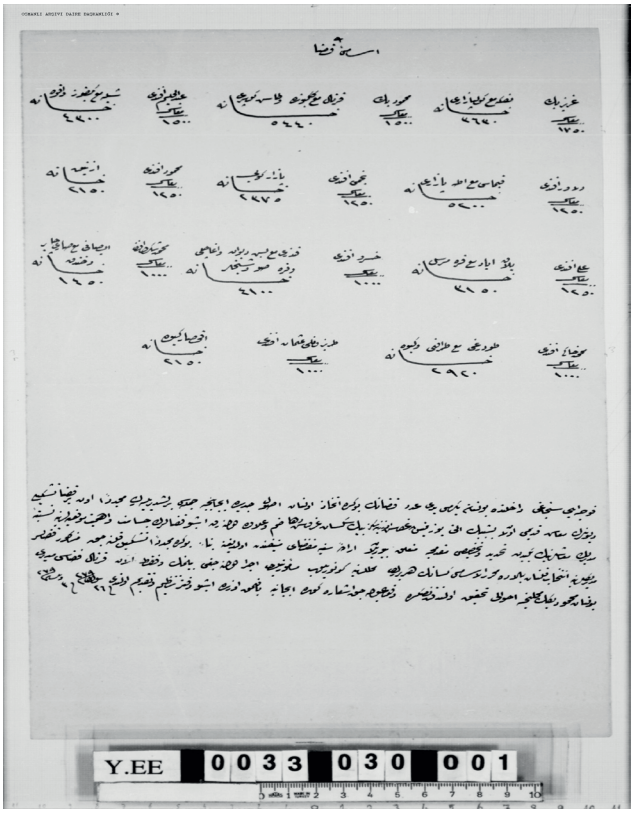

Kocaeli Sancağı'nda 11 adet yeni kazanın teşkili (Nisan 1863)

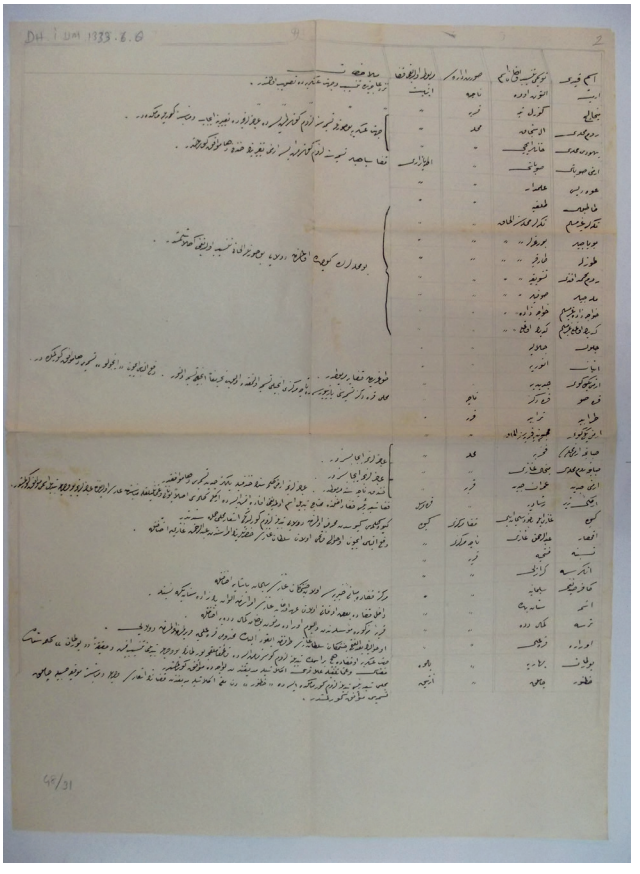

İzmit Sancağı'nda isimleri değiştirilen yerler (Nisan 1916)

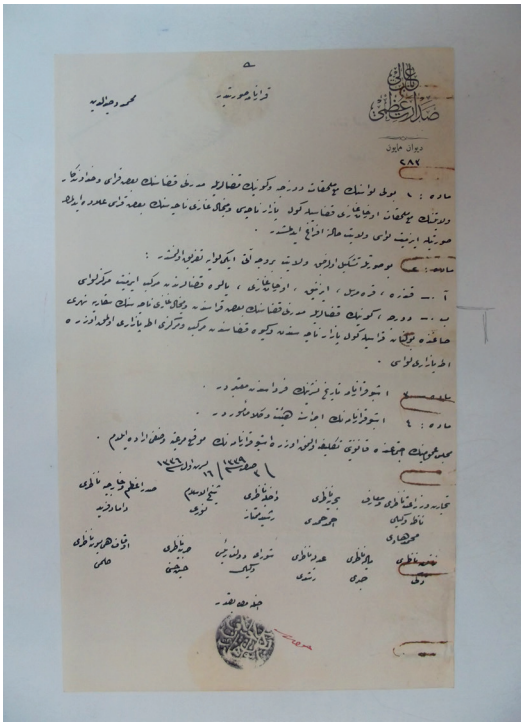

İzmit Vilayeti'nin teşkil edilmesiyle ilgili, on gün sonra lağvedilecek olan kararnâme sureti (16 Ekim 1920)

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 1 - Dosya No: 2 - Sıra No: 3

İzmit Livası merkezinin Geyve'ye nakli ile ilgili TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasının bulunduğu kararnâme (Haziran 1920)

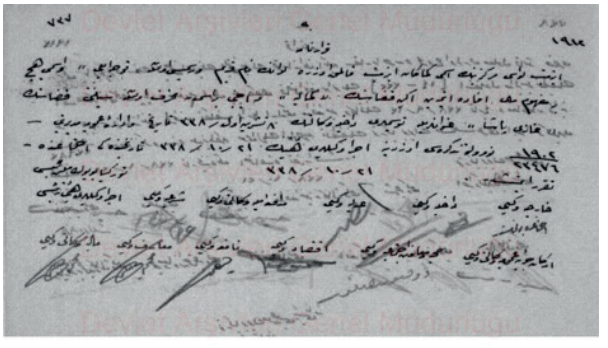

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 5 - Dosya No: 32 - Sıra No: 8

Sancağın tamamının Kocaeli ve merkezinin İzmit olarak adlandırılmasıyla ilgili kararnâme (21 Ekim 1922)

HARİTALAR

Sapanca gölü ve çevresinin gösterir harita (Mart 1883)

Marmara Denizi'nin güneyinde yeni inşa edilen yerleri gösterir harita (Ocak 1909)

İzmit Şehri ile Sapanca Gölü arasını gösterir harita (Mart 1916)

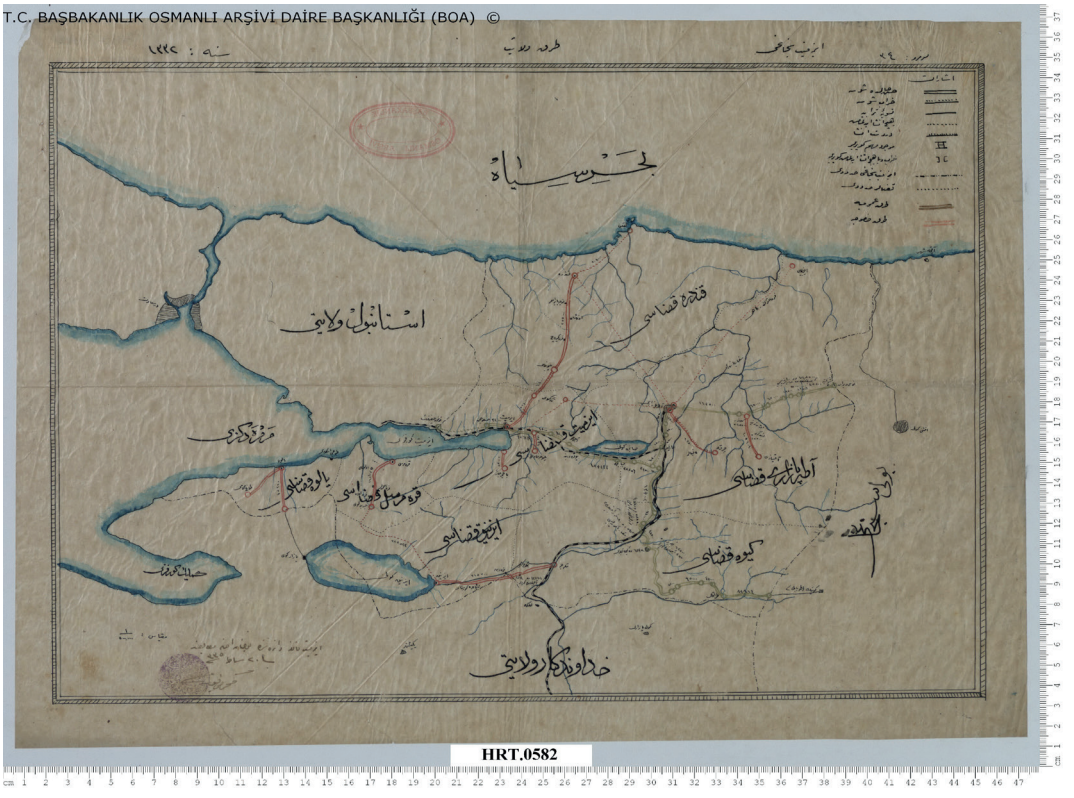

İzmit Sancağı mülkî sınırlarının gösterir harita (Aralık 1919)

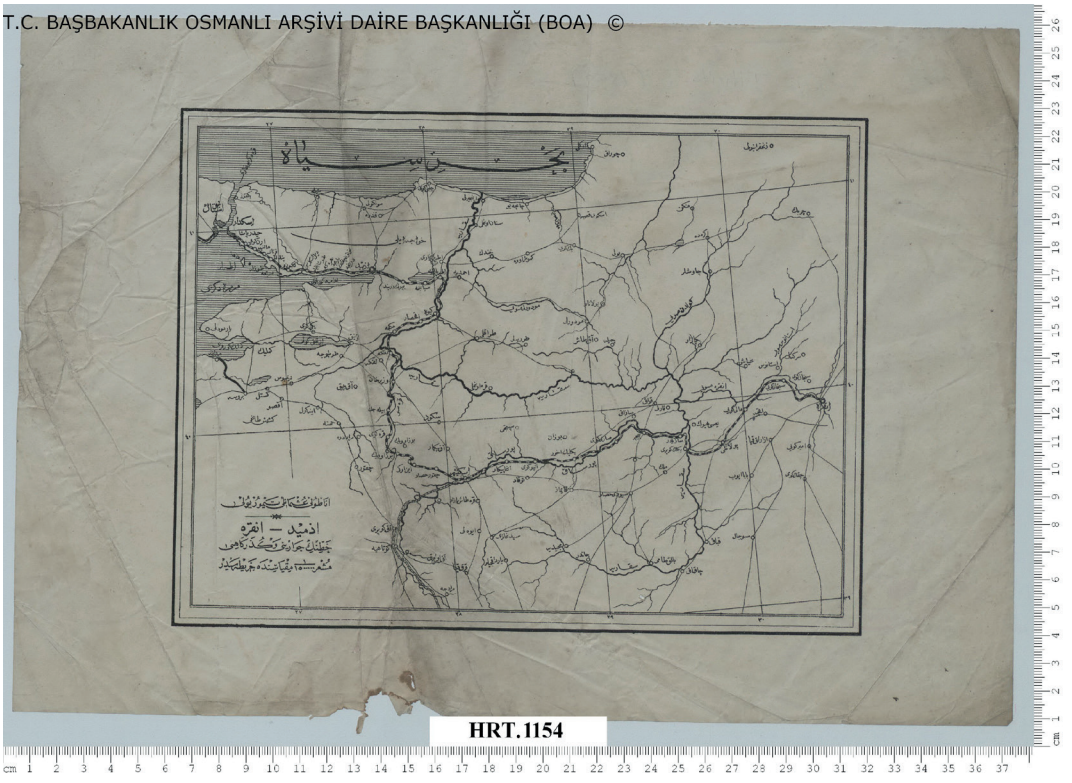

İzmit – Ankara güzergâhını gösterir harita (Ağustos 1923)

19. YÜZYIL KARAMÜRSEL KAZASI'NIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU: TEMETTUAT DEFTERLERİ ÖRNEĞİ

Mehmet KAYA*
Derya GECİLİ**

Giriş

Karamürsel'in kimler tarafından kurulduğuna dair elde açık bir bilgi yoktur. MÖ IX. ve VII. yüzyıllarda Atina ve Fenike kolonilerinin gelişme devrinde, Fenikeliler Tir ve Say'dan hareketle, Karadeniz ve Marmara kıyılarına kadar uzanan alanlarda, Prainetos adını verdikleri koloniler oluşturdular. Bu kolonilerden biri, Fenikelilerin Stephanus devrinde İzmit körfezinin güney sahilinde, bugünkü Karamürsel ve Hersek'in bulunduğu yerde kurulan şehirdir. Karamürsel'in ilk yerleşim yeri 'Atlas De Georaphi Historgue Sehreder'e göre, Fenike uygarlığının bir kolonisini teşkil eden Prainetos, Hersek mevkiinde yer alır. İznik (Nikaia) yolu üzerindedir. Bölgedeki diğer kentlerle birlikte gelişen Karamürsel (Prainetos) Fenikelilerden başka Eti, Frigya, Lidya, Pers ve Roma uygarlıklarına sahne oldu. M.Ö.279 yılında Persler Karamürsel ve civarına yerleştiler, tarihçiler şehrin kesin kuruluşunun bu tarihe rastladığını kaydetmektedirler. Tarihte Karamürsel'e Prainetos, Prietos, Pronektos Pronetios veya Prinetos denilmiştir.

Karamürsel ismi Türkler bölgeye yerleştikten sonra kullanılmaya başlamıştır. Asıl adı Mürsel Alp olan Karamürsel Bey, önceleri Çanakkale'de hüküm süren Karesioğulları'nın hizmetindeydi. Orhan Gazi'nin isteği üzerine ve Karesioğulları Beyi Demirhan Bey'in de onayıyla Osmanlıların hizmetine girdi.1324 ya da 1326 yılında bugün Karamürsel olarak bilinen Prainetos'u alarak Osmanlıların İzmit Körfezi kıyılarına yerleşmesini sağladı. Fethettiği kasabaya da o dönemdeki geleneğe uygun olarak onun adı verildi. Kasaba çevresi kaptanlık sancağı olarak örgütlendi ve yönetimi Karamürsel Bey'e verildi.[1]

Osmanlı Beyliği Söğüt kasabasında kurulduktan sonra Kütahya ve Domaniç kısa sürede fethedilmişti. Stratejik öneme sahip İznik, Bursa ve İzmit gibi şehirlerin hemen ele geçirilmesi gerekiyordu. Ege sahillerinde teşekkül edip Türk deniz ananesini devam ettiren Karesi Beyliği topraklarının alınması Osmanlıların Rumeli topraklarına geçmelerini temin bakımından çok faydalı olmuştur.[2] Yine Karesi Beyliği'nin Mürsel Alp, Evrenoz Bey, Hacı İlbeyi gibi değerli emirleri Osmanlıların hizmetine girerek Rumeli'deki fetihlerde önemli başarılar temin etmişlerdir.[3]

* Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Öğretim Üyesi, e-mail: dr.kaya40@hotmail.com
** Niğde Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı

1 Erdoğan Özdemir, *Dünden Bugüne Karamürsel,* Karamürsel 1992, s. 20.
2 Özdemir, , *a.g.e*., s. 37.
3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 96, 103.

Devletin istikbalini denizlerde gören Orhan Bey 1321'lerden itibaren üç yönde denizlere çıkma hareketine başladı. Hareket noktaları Yenişehir olmak üzere, Orhan Bey Mudanya, Konur alp Karadeniz ve Akçakoca İzmit istikametinde ilerlediler. Orhan Bey'in harekât planı şu idi: "Esas hedef, çok büyük bir ekonomik değeri olan Bursa'yı Bizans'ın elinden almak ve payitaht yapmaktır." Bu hedefe ulaşmak için Mudanya'nın alınması şarttır. Mudanya'ya harekât yaparken kuvvetlerin geril kalan kısmını emniyete almak şarttır. Bunu sağlamak için İzmit ve Karadeniz sahillerine ulaşmak gerekmektedir. Böyle bir harekât başarı kazanırsa, Osmanlı Devleti İzmit ve Gemlik körfezlerini elde etmekle hem Anadolu'ya sahip olmanın son safhasına gelmiş olacak, hem de denizlere çıkarak kendisine ekonomik ve ticari imkânlar sağlayacaktır. Nihayet 1326 yılında Bursa alınarak payitaht yapıldı. Bir liman şehri olan İznik'in kuşatılması gecikiyordu. Zira limanlar karadan kuşatılan şehirler gibi değildi. İznik gibi bir tarafı denizlere açık olan şehirler savunmacıların ikmal edilmesi sebebiyle kolay düşürülemiyordu. Denizi kontrol altına almak için donanmaya ihtiyaç vardı. Marmara Denizi'nde bir deniz gücü teşkili Karesi Beyliği'nden alınan komutan ve kuvvetlerle mümkün oldu. Orhan Bey, Karesi beyinden denizcilikten anlayan bir komutan ve gemi yardımı istedi. Bunun üzerine 1327 yılında Arslan (Karamürsel) Bey ve 24 gemi İzmit Körfezi'ne gönderildi.[4] Karamürsel Bey filosuna üs olarak İzmit Körfezi'nde, bugünkü Karamürsel'i seçti. Karamürsel Bey bu yöreyi Osmanlı topraklarına kattıktan sonra kendisine tımar olarak verilen bu toprakların güney yakasına yerleşti. Karamürsel Alp tersaneyi kurduktan sonra iki yıl içinde kadırgalardan oluşan hafif bir donanma meydana getirdi. Güçlü bir donanma meydana getiren Karamürsel Bey Osmanlı donanmasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Marmara sahillerinde olan Pronectus'u denizden ve karadan kuşatarak zapt eden de gene Karamürsel'dir.[5]

Karamürsel Bey bir taraftan şehre yerleşmeye çalışırken diğer taraftan da henüz Bizanslıların yönetimi altında bulunan İzmit Körfezini kontrol etme görevini sürdürdü. Bir süre sonra da deniz gücü kurulması konusunda Orhan Gazi'den emir alan Karamürsel Alp, hemen hazırlıklara başladı. Karamürsel Alp, Karesi Beyliğinden getirttiği gemi ustalarıyla, bugünkü Kavak mevkiinde Osmanlı Devleti'nin ilk tersanesini kurdu. Güçlü bir donanmaya sahip olan Karesioğulları Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılması ile bu beyliğin deniz gücüde Osmanlılara geçmiş oldu. Karamürsel Alp kısa sürede İzmit körfezinden Marmara Denizi'ne ve adalara kadar uzanan deniz kordonunu denetim ve emniyete aldı. Böylece Osmanlı Devleti'ne ilk kez deniz yolunu açan ve deniz gücü kazandıran gözü pek bir komutan oldu. Bu başarıları ona Osmanlı Devleti'nin ilk Kaptan-ı Derya'sı olma şerefini kazandırdı. Karamürsel'in Osmanlılar zamanındaki fethi bir İznik, bir Bursa kadar önem taşıdı. Osmanoğulları'nın dünyaya hâkim olan kollarından birini teşkil eden deniz yolunun ilk açıldığı yerin Karamürsel olması bu önemi iyice ortaya koymaktadır.[6]

Kendi adıyla anılan hafif ve hızlı gemiler geliştirerek küçük bir donanma kuran Karamürsel Bey Marmara Denizi'ni denetim altına aldı. Filosuyla körfezin girişini tutarak Bizans'tan İzmit'e deniz yoluyla gönderilen yardımları kesti ve İzmit'in Osmanlıların eline geçmesinde rol oynadı. Yaptığı hizmetler Karamürsel Bey'e 1324 yılında Osmanlının ilk Kaptan-ı Derya'sı olma şerefini kazandırdı. Karamürsel Bey görevini sürdürürken ölmüştür. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Vasiyeti üzerine kendi adını taşıyan ilçenin çarşısına ve kurmuş olduğu tersanenin arka tarafında bulunan denize bakan bir yamaçtaki mezarına defnedilmiştir.[7]

4 Aydın Taneri, *Osmanlı Kara Ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri)*, Ankara 1998, s. 324, 325.
5 Taneri, *a.g.e.*, 325.
6 Özdemir, *a.g.e.*, s. 45.
7 Özdemir, *a.g.e.*, s. 52

1- Demografik ve Ekonomik Yapı

a- Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 tarihinde II. Mahmut döneminde yapılmıştır. 1831'deki ilk nüfus sayımından sonra 1844 ve 1856 yıllarında da nüfus sayımları yapılmıştır. Temettü vergisinin konması üzerine yapılmış olan 1856 yılındaki nüfus sayımı yalnız Anadolu ve Suriye'nin bir kısmına inhisar etmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.1870 yılında yeni bir nüfus sayımı için irade çıkmış fakat iç durumun kötülüğü yüzünden irade yürürlüğe girmemiştir.1874 yılında yalnızca Tuna vilayetini kapsayan bir sayım yapılmıştır. Osmanlı-Rus harbinden sonra (1877-1878) bir sayım daha yapılmıştır. Yalnızca İstanbul'da sayım altı ay sürmüştür. Bu son sayım ile 1905-1906 yıllarında yapılan sayım, nüfusu yaşa, cinsiyete, etnik ve dinsel cemaate vb. dağılıma göre veren en ayrıntılı ilk ve son nüfus sayımları olmuştur.[8]

Bu sayımların dışında imparatorluğun değişik bölgelerinde dört veya altı aylık Nüfus Yoklama ve Vukuat defterleri de oluşturulmaktaydı. Bu defterlerde her kazanın içerdiği köy, mahalle ve çiftliklerde doğan, ölen, göç eden, dışarıdan gelen kişiler kaydedilmişti. Devletin resmi istatistikleri dışında ayrıca, yabancı seyyahların da tahminlerine dayanan nüfus verileri de bu konuda belli bilgileri önümüze sermektedir. Ancak seyyahların çoğu zaman önyargılı oldukları için zaman zaman Gayrimüslimlerin nüfusunu olduğundan fazla göstermişlerdir.

a.a- Resmi Verilere Göre Nüfus

Karamürsel'in çevresinde nüfus aşağıda verilmiştir. Bu nüfus sayımı sadece erkek nüfus üzerinde yapılmıştır.

Karamürsel'de 1831'de yapılan nüfus sayımının sonuçları aşağıda verilmiştir.[9]

Müslüman	Azınlık	Toplam
1.443	1.496	2.939

Şekil 1. 1831 Yılı Karamürsel Nüfus Sayımı Sonucu

Kadın	Erkek	Toplam
22.627	21.406	25.304

Şekil 2. 1881-82-1893 Karamürsel Nüfus Sonucu

Kadın nüfusun erkek nüfustan 1.221 fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni devletin son dönemlerinde devam eden uzun savaşların erkek nüfusun kısmen telef olmasına yol açmasıdır. Azınlıklar ise askere alınmadıklarından sayılarında hiçbir azalma olmamıştır.

Müslüman	Göçmen	Rum	Ermeni	Toplam
9.400	600	10.151	3.875	24.026

Şekil 3. 1894 Yılı Karamürsel Nüfus Sayımı Sonuçları

Sonuçlardan anlaşıldığı gibi; Karamürsel'de Gayrimüslim nüfus Müslüman nüfustan daha fazladır. Toplam 24.026 olan nüfusun % 16.12'si Ermeni,% 42,25'i Rum ve % 39,12'si ise Müslüman'dır.[10] Tablo 1'de Karamürsel'deki hane sayıları belirtilmiştir.

8 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara 1943, s. 6, 8.
9 Karal, *a.g.e.*, s. 6, 8.
10 Karal, *a g e*, s. 9, 10.

a.b- Temettuat Defterlerine Göre Nüfus

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından, Tanzimat'a kadar devletin topraklarına kattığı yerler arazisi ve nüfusu ile birlikte yazılırdı. Fakat bu yazılımlarda esas amaç, toprak ürünlerinden gelir almak olduğu için, bu yazılımlarda nüfusla ilgili ayrıntılar yoktur. Ne var ki Osmanlı üretim birimi toprak-çiftlik-aile bütünü düşünülürse, bu yazım defterlerinde toprak ile üzerindeki üretici arasında bir orantı olduğu kabul edilmelidir. Tanzimat öncesine ait bu toprak-üretim temel alınan sayımlardan farklı yöntemlerle nüfus tespiti yapmak mümkündür. Nitekim adı geçen tahrir defterleri nüfus tespiti için kullanılmıştır.[11]

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için reformlar dönemidir. Bu çerçevede maliyede büyük reformlar yapılmıştır. Vergi sistemi büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bu dönemde iki türlü yazım planlanmış ve ikisi de uygulanmıştır. Bunlardan ilki nüfus tahrirleridir.1830-1831 tarihinden itibaren başlanan bu yazımlarda sadece erkek nüfus yazılmıştır. İkinci tür yazımlar ise temettuat yazımlarıdır. Tapu tahrir geleneğinin bir devamı olarak bu gelir defterleri aynı zamanda birer nüfus defteri gibi de düşünülmüştür. İncelenen nizamnamelerde de bu sayımların nüfus sayımlarıyla birlikte düşünüldüğü görülmektedir. Bir numaralı Temettuat Nizamnamesinin başlığı Emlak ve Nüfus Tahrirlerinin Talimatnamesidir. Tanzimat-ı Hayriye Usulünce Emlak Tahriri Usulü başlıklı nizamnamenin içinde 'Nüfus Tahriri' başlığı vardır. Bu çerçevede temettuat defteri incelendiği zaman bu defterlerin uygulamada da nüfus defterlerindeki özellikleri gösterdiği görülür. Ne var ki bir nüfus defteri olarak da düşünülen bu defterlerde sadece hane esaslı yazım sistemi kullanılmıştır. Defterlere sadece hane reisi yazılmıştır.[12]

Temettuat defterlerinde sadece hane sayıları kayıtlı olduğu için nüfus hakkında kat'i bir rakama ulaşmak mümkün değildir. Ancak hane sayısını belirli bir kat sayı ile çarparak doğruluğu tartışılabilir bazı sonuçlara ulaşabiliriz. Vergi nüfusunun belirli bir katsayı ile çarpılması yerine; yalnızca hane sayılarının değerlendirilmesi yoluna da gidilebilir. Böylece bir yerleşmenin tartışmaya açık bazı katsayılarla elde edilen toplam nüfusundan çok, hane sayıları üzerinde bir değerlendirme yapmak mümkün olmaktadır.

Klâsik dönem vergi kayıtlarından genel nüfus rakamlarına ulaşmak için, Ömer Lütfi Barkan tarafından öne sürülen ve umumiyetle kabul gören her vergi hanesinin ortalama beş kişiden meydana geldiği görüşünden hareketle, hane reisi sayısının beş rakamı ile çarpılması sonucu nüfus ile ilgili yaklaşık bir fikir oluşmaktadır.[13]

Temettuat defterlerine göre, Karamürsel kazasına bağlı köy ve mahallelerdeki hane sayıları, etnik yapıları ve kat sayı beş olarak alınıp elde edilen nüfus sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tabloya göre 6 mahalle ve 11 köyde toplam hane sayısı 804'dür. Bu sayı beş ile çarpıldığı zaman 1844-1845 yıllarında Karamürsel'de tahmini toplam nüfus 4020 olarak bulunmaktadır. İncelediğimiz temettuatlar da sadece Gonca köyünde Gayrimüslimlere rastlanmaktadır. Bu köyde toplam 144 hane vardır. Beş ile çarpıldığında nüfus 720 olarak elde edilir. Karamürsel'de Gayrimüslimler toplam nüfusun % 18'ni oluşturmaktadır. Nüfusun geri kalan % 82'si Müslüman'dır. Elde edilen bu verilerin kesin olmadıkları unutulmamalıdır.

11 Nuri Adıyeke, *a.g.e.*, s. 769, 770.
12 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 771, 774.
13 Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.X., İstanbul 1953, s. 12.

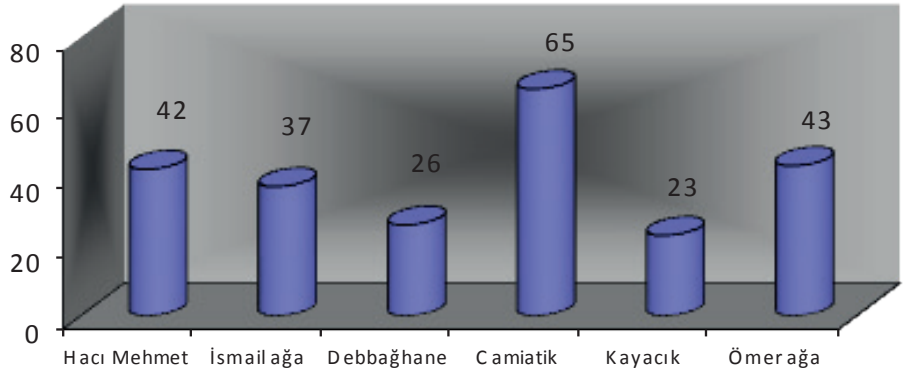

Grafik 1.Hane Sayısına Nefs-i Karamürsel

Yukarıdaki Grafik 1'de Karamürsel'in merkezinde yani mahallelerde hane sayıları gösterilmiştir. Merkezde toplam 235 hane vardır. Buna göre, nüfus Nefs-i Karamürsel'de 1175'dir. Buna göre, mahalle başına düşen kişi sayısı yaklaşık 40 olarak tespit edilmiştir.

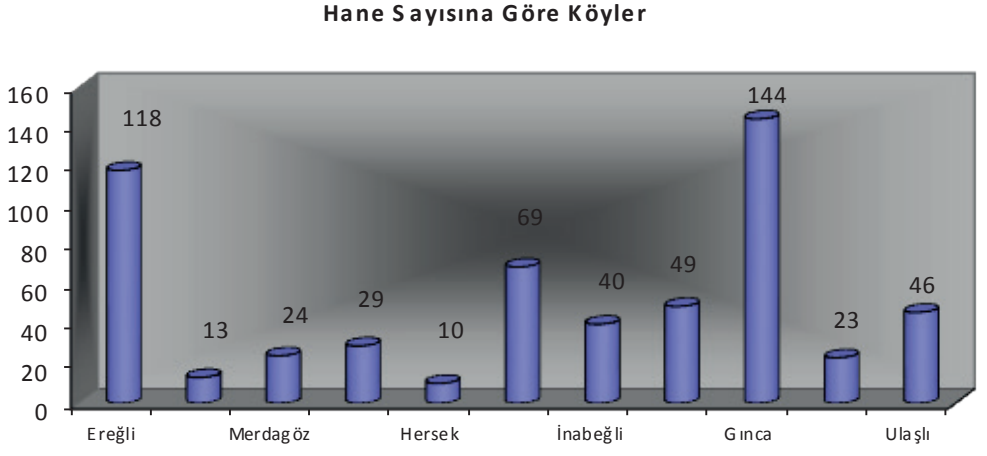

Köylerde ise 569 hane vardır ki bu da 2845 kişi demektir. Nüfusun % 29,22'si merkezde, % 71,51'i ise köylerde bulunmaktadır. Karamürsel'de köy başına düşen hane sayısı ortalama 52'dir.

b- Hane Reislerinin Meslek

b.a- Mahallelerde Meslek Grupları

Temettü defterlerinin sosyal tarih açısından mühim olan hususlarından biri de hane reislerinin mesleklerinin kaydedilmiş olmasıdır.1256 (1840) tarihli defterlerde imam, muhtar gibi vazifeliler dışında sadece eşkâl verilip hane reisinin mesleğinin yazılmamasına karşılık 1260-1261 (1844-1845) tarihli defterlerde ekseriya hane numarası üzerine 'Erbab-ı zıra'atdan idüği', 'çiftçi','tüccar',' kiracı' gibi hane reisinin mesleği yazılmıştır. Küçük köylerde halkın hemen hepsi yalnız ziraat ve hayvancılıktan geçimini temin etmektedir. Ancak ziraatla uğraşanların hepsi toprak sahibi değildir. Toprağı olmayanlar aileler, toprağını işleyip ürününün kaldırmaya gücü yetmeyen büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmaktadır. Bunun gibi kısa zamanda ekilip biçilebilecek az toprağı olanlarda kendileri için kullandıkları iş güçlerinden artanı büyük çiftliklerde gündelikçi olarak çalışmakta ve geçimleri için ek kazanç sağlamaktadırlar. Bu suretle biri nispeten büyük çiftliklerde devamlı çalışan hizmetkârlar, diğeri ekim ve mahsulün kaldırılması sıralarında faydalanılan çapacı, gündelikçi ve ırgatlar olmak üzere iki ayrı ziraat işçisi sınıfı ortaya

çıkmış bulunmaktadır ki temettü defterlerinden bu iki sınıfın durumunun takip edilmesi mümkündür.[14] Zanaatkârlarında birimde oturanların hepsi defterlere geçirilmiştir. Bunların eğer varsa ufak ölçekli tarım, bağcılık geliri gibi gelirleri de kendi zanaatkârlıklarından elde edilen gelire eklenerek toplam hanenin geliri tespit edilmiştir. Tüccar ve esnafların ticaretten elde ettikleri gelirlerde hiçbir atlama yapılmadan yazılmıştır.

Mesleği sadece ziraatçı olarak geçen, ancak hayvancılık da yapan kişiler, Karamürsel'e ait defterlere" çiftçi" adıyla yazılmışlardır. Çiftçilerin adedi 21'dir. % 10'luk bir oranda temsil edilen çiftçiler Kayacık Mahallesinde fazladır. Çiftçiler özellikle zeytinlik ve meyve bahçeleri ekip dikmişlerdir. Çiftçiler, Karamürsel'de otlak ve meraların azlığı nedeniyle hayvancılık yapamamışlar, sadece ihtiyaçlarını karşılayacak derecede besicilik yapmışlardır. Koşum hayvanlarından merkep taşımacılıkta kullanıldığı için daha fazladır.

Mahallelerde 33 hane reisi bağcıdır. Bağcıların % 16 oranında ağırlığı vardır. Bağcıların % 54,54 Hacı Mehmet Ağa ve Camii-yi atik mahallelerindedir. Kayacık Mahallesinde ise bağcılık yapılmamaktadır. Bağcılık tarla ve bahçe işlerine göre daha kolay bir tarımsal faaliyettir. Bağcılar yılda bir kez bağı, kazıp budayarak sonbaharda ürünlerini alırlardı. Üzümler sofralık ve şaraplık olarak iki türlü yetiştirilirdi. Köylerde azda olsa pekmezde yapılıyordu.

Mahallelerde önem kazanan meslek grubu denizciliktir. Toplam 236 hane reisinden 88'i denizcidir. Denizcilerin mahalleler arasında % 43 oranında bir ağırlığı vardır. Denizciler tüm mahalleler arasında dağılmıştır. Fakat özellikle İsmail Ağa ve Cami-yi atik mahalleleri ilk sırada yer alır. Denizcilik adı verilen grup gemici, kaptan, reis, balıkçı ve kalafatçıları içine almaktadır. Kaptan ve reis aynı anlama gelmektedir. Kalafatçılık ise, gemi ve kayıkların kaplama tahtalarının arasını üstüpü vb. ile tıkayıp üstüne zift ve macun sürme işidir. Gemilerin yapımı ve onarımı işinde kalafatçılara ihtiyaç duyuluyordu. Sayıları 8'i geçmeyen kalafatçıların çoğu reislik ve kaptanlıkta yapmıştır. Karamürsel merkeze yakınlığı ve Bursa-İzmit-İstanbul arasında bir mevkide bulunması ile ticari faaliyetlerde önemli bir rol üstleniyordu. Bursa ve Yalova'dan gelen veya bu şehirlere gidecek malları taşımanın en kolay yolu deniz ulaşımı idi. Karamürsel'deki denizciler, kaptanlar ve reisler taşımacılıktan oldukça az bir ücret alırlardı. Taşınan mallar çok çeşitliydi. Kereste, ipek, değirmenlerde öğütülen tahıl, cephane, vb. idi. Kaptanların kullandığı büyük gemiler temettü defterlerinde 'sefine' adıyla kayıtlıdır. Kaptanların kullandığı daha küçük çapta tekneler ise 'esyab' adıyla kaydedilmiştir. Karamürsel'de gemiciler taşımacılıktan başka balıkçılıkta yapmaktadır. Balıkçıların kullandığı tekneler kayık ve esyab olarak defterlere kaydedilmiştir. Balıkçılık köylerde önem kazanmıştır. Tablo 4'te meslek grupları gösterilmiştir.

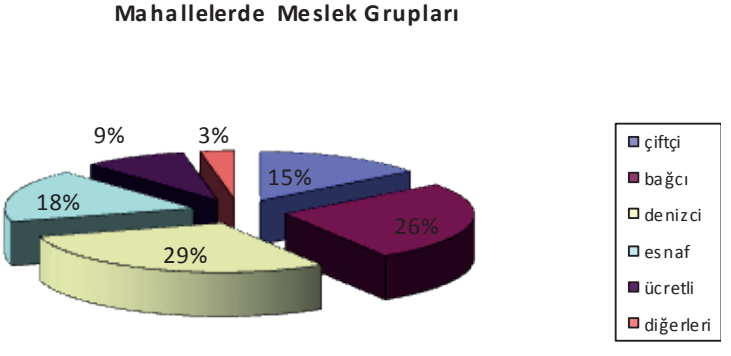

Grafik 3 Mahallelerde Meslek Grupları

14 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 395.

Mahallelerde 34 hane reisi de esnaftır. Mahallelerde ticaret gelirlerinin % 16 oranında bir ağırlığı vardır. Camii-yi atik Mahallesi Karamürsel'in en merkezi mahallesi olduğu için alış verişin en yoğun olduğu yerdir. Toplam 15 tane bakkalın 9 tanesi Camii-yi atik Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Ayrıca kahveci, berber, kasap, attar semerci, manav ve nalbant gibi esnaflarda mahallelerde az sayıda bulunmaktadır. Mahallelerde hangi mesleklerin olduğunu Tablo 3 de görmek mümkündür.

Diğerleri adıyla verilen meslek grubu toplam 25'dir. Ve % 12 oranında bir ağırlığı vardır. Diğerleri adı verilen gruba hancı, piyadeci ve eskici gibi haneler girmektedir.

Yukarıda nefs-i Karamürsel'deki meslek gruplarına kısaca değindik. Hane reisleri kazançlarının tamamını mesleklerinden sağlamamaktadır. Örneğin; Camii-yi atik Mahallesinde ikamet eden Hafız Mehmet Emin bin Muhyiddin defterde mesleği bağcı olarak kayıtlı olup, aynı zamanda bir han işletmektedir, Hacı Mehmet Ağa Mahallesinde ikamet eden Musa oğlu Mustafa bin Musa mesleği çiftçi olmasına rağmen gemicilikte yapmaktadır. Camii-yi atik Mahallesinde hane reislerinden 4 tanesi yan gelir olarak kömür madeni işletmektedir Çoğunlukla arazi sahibi hane reisleri mesleklerinin dışında yan gelirler sağlamışlardır. Fakat arazi sahibi olmayan ve çoğunluğu çapacı, hizmetkâr, çoban, taşçı olan grubun tek gelir kaynağı mesleki kazançlarıdır. Tablo 5'te arazi ve hayvanatı olmayıp sadece mesleki geliri olan hane toplamları verilmiştir.

Toplam gelirlerinin tamamını mesleki kazançlarından sağlayan meslekler;

Taşçı: 500 kuruş Zaptiye: 480 kuruş

Çapacı: 550 kuruş Nalbant:700 kuruş

Simitçi: 750 kuruş Çırak: 650 kuruş

Hizmetkâr: 600 kuruş

Mahallelerdeki meslek gelirlerini (kuruş olarak) Tablo 6'da görmek mümkündür. Mahallelerde tarım ve hayvancılık dan 158.053 kuruş gelir elde edilir. Ortalama gelir 669,71 kuruştur. Bağcılık gelirleri toplam 10.310 kuruştur. Ortalama geliri 43,68 kuruştur. Camii-yi atik Mahallesinde 4.950 kuruş bağcılık geliri olurken İsmail Ağa Mahallesinde bağcılık geliri yoktur.

Denizcilik gelirlerinin toplamı 42.415 kuruştur. Ortalama geliri ise 179,72 kuruştur. Camii-yi atik Mahallesi 11.997 kuruş ile en yüksek denizcilik gelirine sahiptir. Camii-yi atik Mahallesinde denizcilik ortalama geliri 184,56'dır. Debbağhane Mahallesi ise 1922 kuruş ile en düşük denizcilik gelirine sahiptir. Mahallelerde 2 büyük gemiden 4550 kuruş, sefineden 15.800 kuruş, esyabdan ise 1404 kuruş gelir sağlanıştır.

Mahallelerde toplam 52.167 kuruş esnaf ve ticaret geliri vardır. (Bakkal, etmekçi, kasap vs.) Ortalama geliri 221,04 kuruştur. En büyük ticaret geliri 34.401 kuruş ile Camii-yi atik Mahallesinden elde edilir. Ortalama ticaret geliri de 529,24 kuruştur. En düşük ticaret geliri 620 kuruş ile Debbağhane Mahallesinden sağlanır.

Ücretlilerin toplam geliri 24.919 kuruştur. Ortalama gelirleri ise 105,58 kuruştur. Camii-yi atik Mahallesi 9436 kuruş ile en yüksek ücretli gelirine sahipken Kayacık Mahallesi 1.543 kuruş ile en düşük ücretli gelirine sahiptir. Burada ücretli dediğimiz grup çapacı çırak, hizmetkâr, çoban, sığırtmaç ve tayfadır.

Diğerleri adıyla verilen meslek grubunun toplam meslek geliri toplam 22.678 kuruştur. Ortalama geliri ise 96,09 kuruştur. Diğerleri adıyla verilen grup piyade, değirmenci, taşçı, kiracı gibi meslekleri içine almaktadır. Bu grupta da Camii-yi atik Mahallesi 10530 kuruş

ile en yüksek gelire sahiptir. Mahallelerde odunculuk geliri önemli bir sayı ifade etmez. Toplam odunculuk geliri 689 kuruştur. Tablo 7 de mesleki gelirler (% olarak) gösterilmiştir.

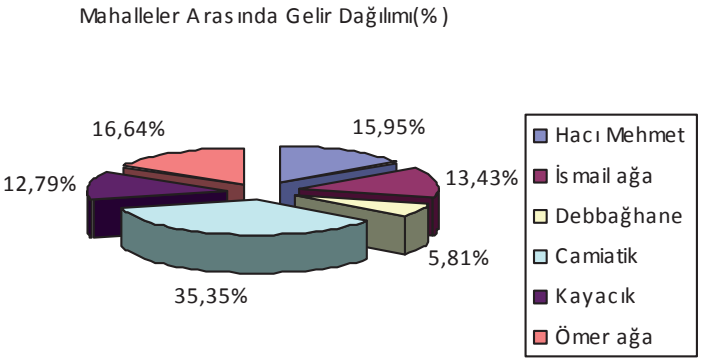

Grafik 4. Mahalleler Arasında Gelir Dağılımı %

Tarım ve hayvancılık dışında toplam mesleki gelir 153.178 kuruştur. Bu gelirin % 34,05'i ticaret geliri, % 27,69'u denizcilik geliri, % 16,26'sı ücretli geliri, % 14,80'i diğer meslek gelirleridir. Ortalama meslek geliri en yüksek mahalle 1097,13 kuruş ile Camii-yi atik Mahallesi, ortalama meslek geliri en düşük mahalle 390,56 kuruş ile Kayacık Mahallesidir.

Örnek olarak bazı meslek gruplarının elde ettikleri ortalama gelirleri aşağıda verilmiştir.

Ekmekçi Esnafı	877	Değirmenci	204
Simitçi	750	Eskici	250
Dülger	705	Marangoz	249
Kahveci	484	Gemici	467
Kömürcü	651	Balıkçı	320
Bakırcı	600	Kaptan	370
Berber	520	Oduncu	421
Kalafatçı	361	Taşçı	428
Bahçıvan	200	Beygirci	664
Attar	563	Bağcı	456
Semerci	600	Hizmetkâr	520

b- Köylerde Meslek Grupları

Köylerle ilgili meslek grupları Tablo 3'te yer almaktadır. Burada ele aldığımız köylerdeki 555 hane reisinin mesleğidir. Köylerin hane bakımından % 68,60 oranında bir ağırlığı vardır. Çiftçi ve bağcı adıyla geçen tarım kesimi önemli bir ağırlığa sahiptir. Köylerde çiftçilikle uğraşan toplam hane reisi 113'dür. (% 24) Akçat ve İnebeyli zirai faaliyetlerin en yoğun yapıldığı köylerdir. Ulaşlı, Hersek, Halıdere köyleri ise kıyıda oldukları için tarım yerine denizcilik gelişmiştir. Gonca köyünde de zirai faaliyetler gelişmemiştir. Gonca bir orman köyüdür ve denize kıyısı yoktur. Gonca'da bağcılık dışında zirai faaliyetin yapılmamasının nedeni köyün bir orman köyü olması ile tarım yapabilecek alanlarının dar olmasıdır. Aslında bu durum köydeki Rum ahalinin bir tercihi olmalıdır. Gonca'da Karamürsel'in diğer yerleşimlerinde fazla yapılmayan çok çeşitli meslekler gelişmiştir. Köydeki meslek gruplarının sayıları şöyledir.

Değirmenci	24		Bakkal	4
Ekmekçi	22		Dülger	2
Gemici	20		Papas	2
Simitçi	14		Kaptan	1
Marangoz	11		Kahveci	1
Çapacı	6		Kalafatçı	1
Piyadeci	6		Boyacı	1
Bağcı	5		Eskici	1

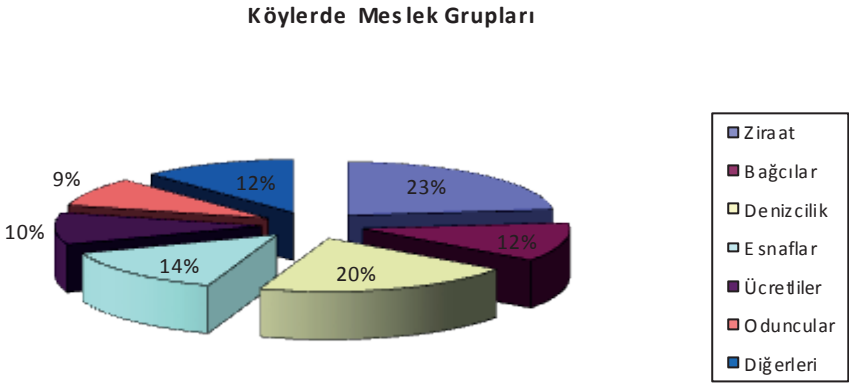

Grafik 5. Köylerde Meslek Dağılımı

Köylerde bağcılıkla uğraşan hane reisi toplamı 57'dir. (% 12) Pazar, Ulaşlı ve Ereğli'de bağcılıkla uğraşan hane reisi sayısı fazladır. Özellikle Ereğli'ni sofralık üzümleri halk arasında meşhurdur. Defterlerde Gonca köyünde mesleği bağcı olarak geçen 4 hane reisi vardır. Ancak Karamürsel'de en fazla üzüm bağı Gonca'dadır. Gonca bağlarında şaraplık üzüm yetiştirilmiştir.

Köylerdeki 99 hane reisi denizcilikle uğraşmaktadır. Denizcilerin % 21 oranında bir ağırlığı vardır. Denizcilik adıyla verdiğimiz meslek gurubundan.28 hane reisi Balıkçılıkla uğraşmaktadır. Balıkçıların tamamı Ereğli'de bulunmaktadır.45 hane reisi gemici, 22 hane reisi de kaptandır. Denizcilik Ereğli, Halıdere ve Gonca'da yoğunluk kazanmıştır. Gonca'da denizcilikle uğraşanların tamamı gemicidir. Ereğli'dekilerin tamamı da balıkçıdır. Karamürsel kıyılarında en çok kefal avlanırdı. Ereğli'de balıklar kayıklarla avlanıyordu. Köylerde sefine (büyük gemi) ve esyab adı verilen küçük gemiler yer almaktadır. Denize kıyısı olan bütün köyler bir şekilde denizden gelir sağlamışlardır. Gemi ve teknelerin varlığı kalafatçılık gibi bazı mesleklerin doğmasını sağlamıştır.

47 hane reisi ücretli kesimi oluşturmaktadır.% 10'luk bir oranda temsil edilen ücretli kesimde önem kazanan çabacılıktır..47 hanenin 32 'si çapacıdır. Esnafların toplamı 68'dir. Esnafların % 14 oranında ağırlığı vardır. Toplam 68 esnafın 23'ü ekmekçi,12'si simitçi, 13'ü marangoz geri kalan sayı ise bakkal, kahveci, nalbant vs.dir. Özellikle Gonca köyünde ticari faaliyetler gelişmiştir. Esnafların % 83'ü bu köydedir. Bu köyde yapılan esnaflık ve ticari faaliyetler; ekmekçi, simitçi, bakkal, marangoz, kahveci ve boyacılıktır. Oduncuların toplamı 43'dür. Oduncular % 1 oranında bir ağırlığı temsil etmektedirler. Halıdere köyünde 17 hane odunculuk yapmaktadır.

Diğerleri adıyla verdiğimiz, değirmenci, piyadeci, papas, muhtar, zaptiye, taşçı, vs. toplam 59'dur. Diğer meslek gruplarının % 12 oranında bir ağırlıkları vardır. Taşçı ve değirmencilerin çoğu Gonca köyünde bulunuyordu. Köyde üretilen tahıllar Gonca'daki su değirmenlerinde öğütülmekteydi.

Tarım kesimi gelir bakımından önemli bir yere sahiptir. Köyler toplam 324.098 kuruş tarım ve hayvancılık geliri elde ederler. Ortalama 583,96 kuruş gelirleri elde ederler. Dere köyü (10), Mürdegöz köyü (4), Hersek köyü (5), Akçat köyü (29), İnebeyli köyü (29) ve Karaahmetli köyünün tamamı çiftçidir. Tarım gelirlerinde en yüksek gelir elde eden köy 60.262 kuruş ile Ereğli köyüdür. İkinci sırada 51.545 kuruş ile İnebeyli köyü yer alır. Ortalama tarım geliri en yüksek köyler 1.280 kuruş ile Karaahmetli köyü 1.238 kuruş ile Hersek köyü ve 1.288 kuruş ile İnebeyli köyüdür. Bu köylerin hemen hemen tek gelir kaynakları çiftçiliktir. Tarım geliri en düşük köy 6.542 kuruş ile Mürdegöz köyüdür. Mürdegöz köyünün ortalama tarım geliri 272,58 kuruştur.

Köylerde toplam 26.002 kuruş bağcılık geliri vardır. Ortalama geliri de 456,17 kuruştur. Ereğli köyünün 11.074 kuruş bağcılık geliri vardır. Ortalama bağcılık geliri ise 93,84 kuruştur.

Köylerdeki denizcilik geliri toplam 38.802 kuruştur. Denizcilerin ortalama gelirleri 391,93 kuruştur. Ereğli köyü 15.440 kuruş denizcilik gelirine sahiptir. Bu gelirin büyük kısmı balıkçılık gelirleridir. Ereğli köyünde denizcilik ortalama geliri 130,84 kuruştur. 78.935 kuruş olan esnaf ve ticaret gelirlerinin ortalaması 686,39 kuruştur. Ticaret geliri en yüksek köy 61.326 kuruş ile Gonca köyüdür. Esnafların ortalama geliri 425,87 kuruştur. Halıdere köyünde 11567 kuruş ticaret geliri vardır. Halıdere köyünde esnafların ortalama geliri 167,63 kuruştur.

Ücretli gelirleri toplamı 40.949 kuruştur. Ücretlilerin ortalama geliri 80,44 kuruştur. Gonca 18.311 kuruş ile en yüksek ücretli gelirine sahip köydür. Gonca köyünde ücretlilerin ortalama geliri 127,15 kuruştur. Ulaşlı köyünde ise ücretli geliri yoktur. Tablo 8 de mesleki gelirler (ortalama olarak) gösterilmiştir.

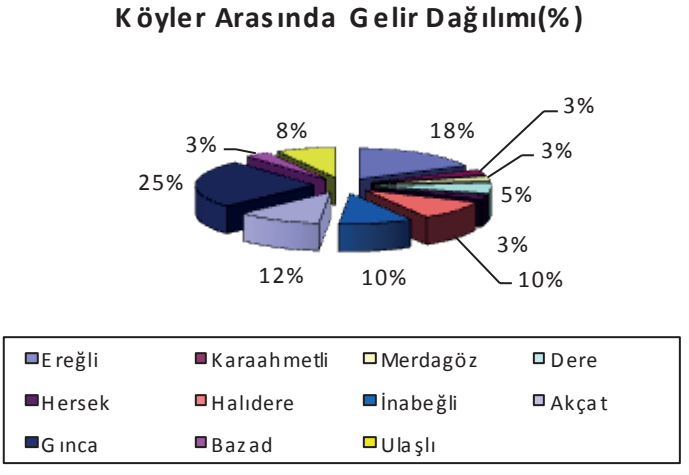

Grafik 6-Köyler Arasında Gelir Dağılımı

Odunculuk geliri toplam 18.109 kuruştur. Oduncuların ortalama geliri 45,27 kuruştur. Odunculuk gelirleri oldukça düşüktür. Odunculuk geliri 6946 kuruş ile Gonca köyünde fazladır.

Diğerleri adıyla verdiğimiz meslek grubu toplam 38.984 kuruş gelire sahiptir. Ortalama meslek gelirleri de 80 kuruştur. Bu meslek grubunda en yüksek gelir Gonca köyüne aittir. Gonca köyünde ortalama meslek geliri 127,15 kuruştur. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı gibi Tarım köylerde en önemli gelir kaynağıdır. Köylerin tamamı tarımsal faaliyetlerle ilgilenmişlerdir. Dut yetiştiriciliği gibi yüksek gelir sağlayan ürünler yetiştirerek diğer gelir kaynakları arasında en hâkim grup olmuşlardır. Tablo 9 da toplam gelir ve ortalama gelirler (kuruş olarak) gösterilmiştir.

B- Tarımsal Yapı

Modern çağ öncesi imparatorlukların ekonomik temeli tarımsal üretimdi. Osmanlı ekonomisi de tarıma dayalı idi. Köylüler bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun temel direğini oluşturuyordu. Üretilen tarla ürünleri; Buğday, arpa, yulaf, çavdar, kaplıca, darı vb. tahıllardı. Tarım sadece köylülerce yapılmıyordu. Hem büyük hem de küçük Anadolu kentlerinin yakınlarında kentli ve mahallelerde yaşayan halka ait ve genellikle onlar tarafından işlenen bir miktar toprak bulunurdu. Mahallelerde yaşayan birçok aile kendi yetiştirdiği tahıl ve meyveyi tüketir, pazara kısmi bir bağlılık içinde yaşardı, dolayısıyla bu toprak parçaları kentin besin gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir paya sahipti.

Temettü defterlerinde hane reislerinin tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayr-i menkullerinin teferruatlı bir biçimde dökümleri yapılmıştır. 1256 (1840) tarihli defterlerde gayr-i menkullerin dönüm olarak yüzölçümü ev, dükkân gibi binaların ise kıymetleri verilmiştir. Ancak yıllık gelirlerinin bilinmesi mühim olduğundan, kıymetlerinin bilinmesi lüzumsuz görülmüş, H.1261 (1845)'de değişiklik yapılarak bilgilerden 'kıymet' hanesi çıkarılıp yerine "hasılat-ı senevisi" konmuştu. Defterlerde ekili tarlalar, "mezru tarla" olarak gösterilmiştir. Kiraya verilen tarlalarla o yıl boş bırakılanlar ayrıca yazılmıştır.1256'da mezru ve gayr-i mezru tarlalar toplam olarak verilmiştir.1260-1261'de ise mezru ve gayr-i mezru tarlalar ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ekili tarlalar hem boş bırakılanlara hem de kiraya verilenlere göre daha fazladır. Mezru tarla adıyla yazılanlar hububat ekilen tarlalardır. Her şahsın ne ektiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı da vereceği öşür dolayısıyla sadece 1260-1261 tarihli defterlerde yer almaktadır. Buğday arpa, nohut, vs. her birinden % 10 hesabıyla alınan öşrün hem ağırlık olarak miktarı, hem de buna isabet eden bedeli mevcuttur. Mezru tarladan başka bağ, bahçe, bostan ve korulara yer verilmiştir. H.1256'da bunların sadece yüzölçümleri ile kıymetleri yazılmışken, 1260-1261'de gelirleri ile yazılmıştır. Meyve bahçeleri sadece bahçe adıyla yazılırken, kestanelik, dut bahçeleri, zeytinlikler ayrıca kaydedilmiştir. Bostanlar sadece ailenin ihtiyacını karşılayacak kadar 1-2 dönümlük yerlerdir.[15]

Temettü defterlerindeki bu bilgiler ziraat yapılan alanlar hakkında bilgi verdiği gibi, bu toprakların ne kadarının ekili, ne kadarının dikili sahalara ayrılmış olduğu ve bunların büyüklüklerine göre sınıflandırma yapılmasına da imkân vermektedir.

Karamürsel'de ormanlık alanların fazla olması, tahıl ekilen alanların daha dar olmasına neden olmuştur. Karamürsel'deki meslek gruplarını gösteren tabloda görüldüğü gibi, mahallelerde çiftçi hane reislerinin sayısı 52, köylerde ise 89'dur. Karamürsel'de çiftçinin geçim kaynağı, başta zeytin olmak üzere sebze ve meyveciliktir. Zeytinlikler kıyıdan başlayarak dağların 500 m yüksekliğine kadar her yeri kaplamıştır. Dut ağaçları ise zeytinlikler kadar çok değildir, fakat ipek böceğinin tek besini dut ağacının yapraklarıdır, bu nedenle çiftçiler dut ağaçlarını yetiştirirken büyük özen göstermişlerdir. İpek böcekçiliği, yetiştiricisine büyük gelirler bırakmıştır.

15 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 406.

a- Toprağın Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı

a.a- Mahallelerde Toprak Kullanımı

Toprakların nasıl kullanıldığı (yüzde olarak) Tablo 10'da gösterilmiştir. Bu tabloya göre Karamürsel'de ekime müsait 14.550 dönüm toprak bulunmaktadır. Karamürsel'de mahallelere ait 4.190 dönüm toprak bulunmaktadır. Haneler mahallelerde oturmalarına rağmen çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Özellikle Hacı Mehmet Ağa ve Kayacık mahallelerinde tarımla uğraşan hane sayısı fazladır. Hacı Mehmet Ağa Mahallesi 1.112 dönüm toprak ile mahalleler arasında ilk sırayı alır. Camii-yi atik ise 1.048 dönüm toprak ile ikinci sırada, Kayacık Mahallesi ise 874 dönüm toprak ile üçüncü sırada yer alır.

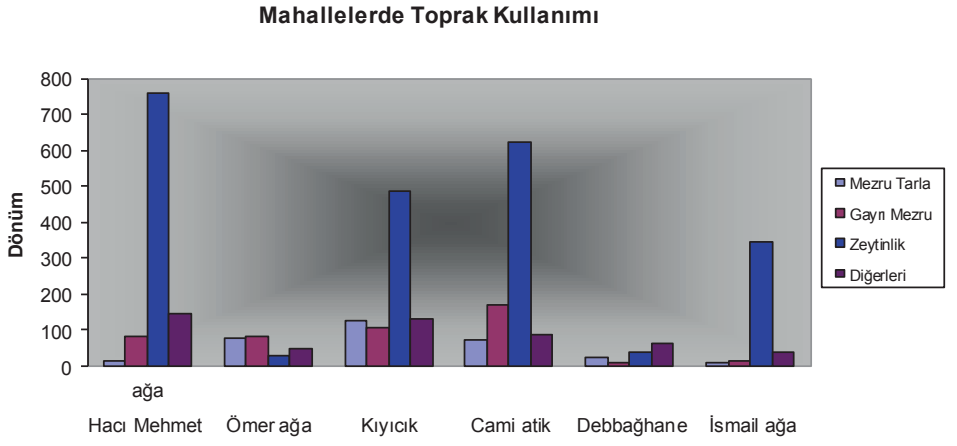

Grafik 7. Mahallelerde Toprak Kullanımı

Mahallelere ait toplam 4.190 dönüm ekili ve ekime uygun alan bulunmaktadır. Mahallelere ait ekili alanların 372 dönümü mezru tarla, 456 dönümü gayr-ı mezru tarla, 190 dönümü müstecir olduğu tarladır. 278 dönüm meyve bahçelerine ve 129 dönüm ise bağlara ayrılmıştır. Mahallelere ait en geniş tarım alanları zeytinlikler için ayrılmıştır. 2545 dönümlük bir alanda zeytin ağaçları dikilmiştir. Geri kalan çok az bir dönüm bostan ve meralar için ayrılmıştır. Mahallelere ait ekili alanların % 73'ü zeytinlikler için ayrılmıştır.

Mahalleler arasında Camii-yi atik ve Hacı Mehmet Ağa mahalleleri tarımdan elde edilen en yüksek gelire sahiptir. Debbağhane Mahallesi ise en düşük gelire sahiptir. Mahalle başına ortalama 698,33 dönüm toprak düşmektedir. Hane başına düşen toprak miktarları düşünüldüğünde ise ilk sırayı 38 dönüm ile Kayacık alır. Debbağhane 6,34 dönüm ile hane başına düşen en az toprağa sahip mahalledir. Daha önce değindiğimiz gibi Kayacık şehrin dışında çok geniş bir alana kurulmuştur, mahalledeki hane sayısı toplam 10 hanedir. Bu nedenle Kayacık'ta hane başına düşen toprak miktarı fazladır.

b- Köylerde Toprak Kullanımı

Köylerde tarımsal faaliyetler doğal olarak mahallelere oranla daha gelişmiştir. Köylerde toplam toprak miktarı; 9468 dönüm civarındadır. Bu toprakların, 1876 dönümü mezru tarla, 1528 dönümü gayr-ı mezru tarla, 3101 dönümü zeytinlik, 333,5 dönümü bağ, 583 dönümü meyve bahçeleri, 222,5 dönümü kestanelik, 270,5 dönümü dut bahçesi, 1149 dönüm bostan, 178 dönümü fındık ve armutluk geri kalan topraklar ise kira ile kullanılan topraklardır.

Karamürsel'deki 11 köy içinde Hersek 1530 dönüm ekili alan ile en büyük toprağa sahip olan köydür. Gonca köyü 1245 dönüm ile ikinci sıradadır. Gonca'da tahıl tarımı hiç yapılmamaktadır. Gonca'da yaşayan köylüler topraklarının % 86'sını zeytinlik, geri kalan toprakları ise bağ ve dut ağaçları dikerek değerlendirmişlerdir. Halıdere dışında bütün

köylerde tarımsal faaliyetler birbirine eşit bir şekilde yürütülmektedir. Halıdere'de de tarımsal faaliyet yapılmak da ancak gemicilik biraz daha ağır basmaktadır. Bostanlar için ayrılanlar, 2 dönümü geçmez, haneler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bostan ekiyorlardı. Tablo 10'da toprağın kullanım itibariyle dağılımı (%) olarak gösterilmiştir. Köy başına ortalama 860,72 dönüm toprak düşmektedir. Hersek köyü 153 dönüm ile hane başına düşen en fazla toprağa sahip köydür. Bu sırayı 34 dönüm ile Ulaşlı ve 32 dönüm ile İnebeyli köyleri takip eder. Pazar ve Gonca köyleri ise 8,60 dönüm toprak ile en son sırada yer alırlar. Toprak kullanımı (dönüm olarak) Tablo 11'de gösterilmiştir.

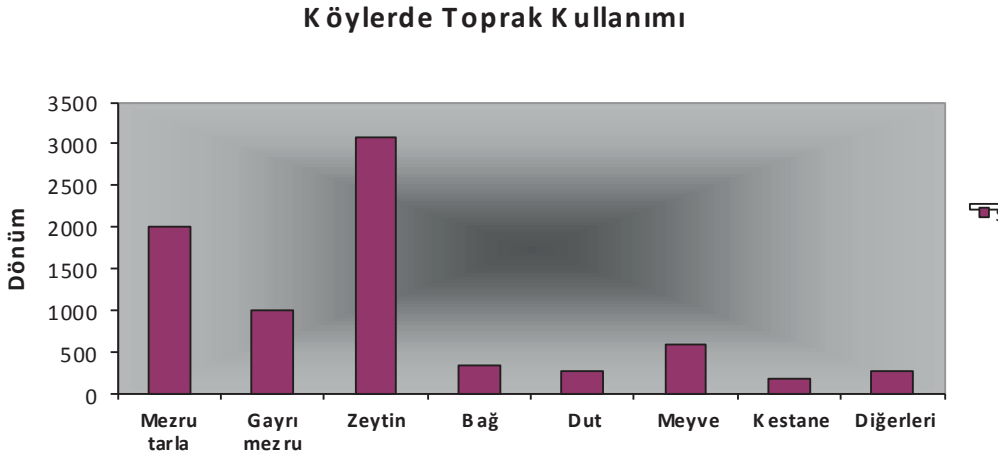

Grafik 8. Köylerde Toprak Kullanımı

B- Tarım Ürünleri

a- Tahıllar

Tarım ve toprak rejimini yerleştirme ve sürdürmede devletin oynadığı büyük rolü küçümseyemeyiz. Osmanlı toprak sisteminde sadece tahıl ekilen arazinin devlet mülkiyetine tabi olduğuna daha önce değinmiştik. Mir'i arazi köylerin etrafındaki ekili topraklardan oluşur. Örneğin bu topraklardan bağ, bahçe veya meyve bahçesi yapılması yasaktı. Bu toprak özel mülk olarak alınıp satılabilirdi. Devlet mülkiyetindeki arazinin üç yıl üst üste boş bırakılması yasaktı. Köy ve kasabaların civarındaki bağlar, meyve bahçeleri ve bostanlar, özel mülkiyet konusuydu.[16]

Tarım ürünleri denilince akla tahıllar, bağ, bahçe, bostan vb. gelir, Karamürsel Marmara bölgesinin iklim özelliğini taşır. Karadeniz, Akdeniz ve Karasal iklimin arasında bir geçiş iklimi özelliği gösterir. Yetiştirilen ürünlerde bu üç iklime göre çeşitlenir. Tablo 12 de yetiştirilen tahılların hâsılatları (kile olarak) verilmiştir. Hububat ölçeği olarak kile kullanılmıştır. Kilenin muhtelif nevileri vardır. İstanbul kilesi, İbrail kilesi vs. Kilenin miktarları da birbirinden farklıdır. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka, ortalama 25 kilo, İbrail kilesi ise 70-80 okka ortalama 100 kilo idi. Kilenin küsuratı kutu idi. 8 kutu 1 İstanbul kilesi teşkil ederdi. Merkezle olan alış verişin rahat yürütülebilmesi için Karamürsel'de İstanbul kilesi kullanılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Karamürsel'de tahıllar için ayrılan alanlar oldukça dardı. Karamürsel'in yaz kış yağışlı hava şartları ve ormanlık alanların geniş yer tutması tahıl ekimini olumsuz yönde etkilemişti. Karamürsel'de tahıl üretiminde ilk sırayı Buğday (hınta) alır. İkinci olarak üretilen hayvan yemi (alef),üçüncü olarak üretilen Arpa (şair) dır. Ayrıca kaplıca, burçak, mısır, darı, nohut, tohumdan oluşan bir grupta dördüncü sırada yer almaktadır.

16 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Durumu,* İstanbul 2000, s. 201.

Mahallelerde buğday (hınta) üretimi 133 kile, hayvan yemi (alef) üretimi 80,5 kile, arpa (şair) üretimi 22,5 kiledir. Ayrıca cüzi miktarda kaplıca, darı, tohum ekimi de yapılmaktadır. Köylerde üretilen tarım ürünleri ise; buğday 426 kile, hayvan yemi 279,5 kile, arpa 75 kile, kaplıca 21,5 kile, nohut 22,5 kile, burçak, mıs4ır 92 kile, tohum 45 kile üretilmiştir.

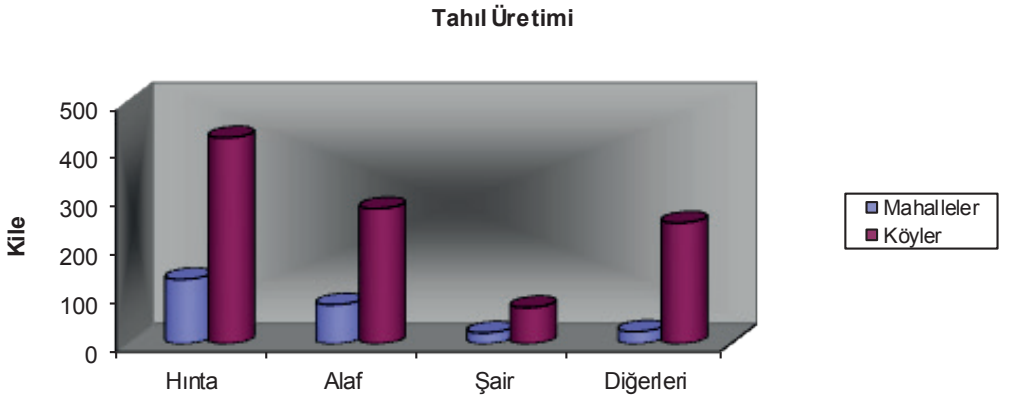

Grafik 9 Köy ve Mahallelerde Tahıl Ürünleri

Mahallelerde özellikle Kayacık 110 kile tahıl ile ilk sırayı alır, İsmail Ağa ve Camii-yi atik mahallelerinde ise hiç tahıl üretimi yapılmamıştır. Köylerde ise İnebeyli 250 kile ile ilk sırada yer alır, Mürdegöz 200 kile ile ikinci sırada, Akçat 170 kile ile üçüncü sırada yer alır. Halıdere, Ereğli ve Ulaşlı'da ise tahıl üretimi yok denecek kadar azdır. Gonca'da ise Tarım çok gelişmiş olmasına rağmen, tahıl üretimine hiç önem verilmemiştir. Tablo 13'de üretilen tahıllar yüzde olarak gösterilmiştir. Buna göre elde edilen tahılın % 48 buğdaydır. Buğdayın kile olarak, birim fiyatı 12 kuruştur. Kıyıda kurulmuş tüm köy ve mahallelerde tahıl üretimi yok denecek kadar azdır. Bu yerleşim birimlerinin tahıl tarımı yapmamaları denizcilikle meşgul olmalarına ve tarım yapabileceklerin alanların dar olmasına bağlanabilir.

Toplam tahılın % 32 ye yakın bir miktarı hayvan yemidir. Hayvan yeminin kile olarak birim fiyatı 12 kuruştur. Hayvan yemi ekimi özellikle Karamürsel'e bağlı çiftliklerde fazla yapılmaktadır. Çiftliklerdeki hayvan sayısının fazla olması çiftlik sahiplerini hayvan yemi (alef) ekimine yöneltmiştir. Arpa üretimi, toplam tahıl üretiminde çok az bir yüzdeye sahiptir. Bir kile arpanın fiyatı 8 kuruştur. Bütün tahıllarda olduğu gibi Karamürsel'de en fazla arpa üretimi çiftliklerde yapılmaktadır. Kaplıcada toplam tahılda önemsiz bir yüzdeye sahiptir. Bir kile kaplıcanın fiyatı 5 kuruştur. Kaplıca tarımı Akçat'ta yapılmaktadır. Nohut ekimi de çok az yapılmaktadır. Bir kile nohudun fiyatı 16 kuruştur. Nohut tarımı da Akçat'ta yapılmaktadır. Açıkladığımız tahıllar dışında darı, burçak, mısır tarımı da yapılmıştır. Ancak bütün Karamürsel'de bu tahılların toplamı 10 kileyi geçmemektedir.

b- Bağ ve Bahçeler

Bağ ve bahçeler, ıssız yörelerden çok büyük yerleşim birimlerinin yakınındaki köylere kadar yaygındı. Toprak kullanımı açısından Osmanlı devleti toprakları, mezra, otlak, bağ, meyve bahçesi niteliği taşımayıp, esas olarak tahıl ekilen bir tarla bloğundan ibarettir. Sebzecilik, meyvecilik, zeytinlik ve hayvancılığın tepe yamaçlarıyla sınırlı kalmasına karşılık düzlüklerde mezralarda tahıl ekilen tarlalar hâkimdir. Fakat Karamürsel bu genele uymaz, bu bölgede tahıl tarımı yapacak alanlar kısıtlı olmasına karşı bahçelik alanlar çok geniş yer tutar. Karamürsel'de 4.688 dönümden fazla bağ ve bahçe bulunmaktadır. Bahçelerde özellikle zeytinlikler geniş yer tutar ve ilk sırada yer alır. İkinci sırada meyve bahçeleri yer alır, üçüncü sırada dut bahçeleri, hemen arkasından ise kestanelikler ve bağlar gelir.

Tabloya 11'e göre mahalleler ait, 2545 dönüm zeytinlik, 278 dönüm meyve bahçesi, 129 dönüm bağ, 13 dönüm kestanelik, 207 dönüm dut bahçesine sahiptiler. Köylerde ise toplam 3101 dönüm zeytinlik, 222,5 dönüm kestanelik, 583 dönüm meyve bahçesi, 333,5 dönüm bağ ve 270,5 dönüm dut bahçesi bulunmaktadır.

Mahalleler arasında Hacı Mehmet Ağa Mahallesi 857 dönüm bağ ve bahçe ile ilk sırada Camii-yi atik Mahallesi 805 dönüm ile ikinci sırada, İsmail Ağa Mahallesi 443 dönüm ile üçüncü sırada yer alır. Ömer Ağa 358 dönüm, Kayacık 560 dönüm, Debbağhane Mahallesi 143 dönüm bağ ve bahçeye sahiptir.

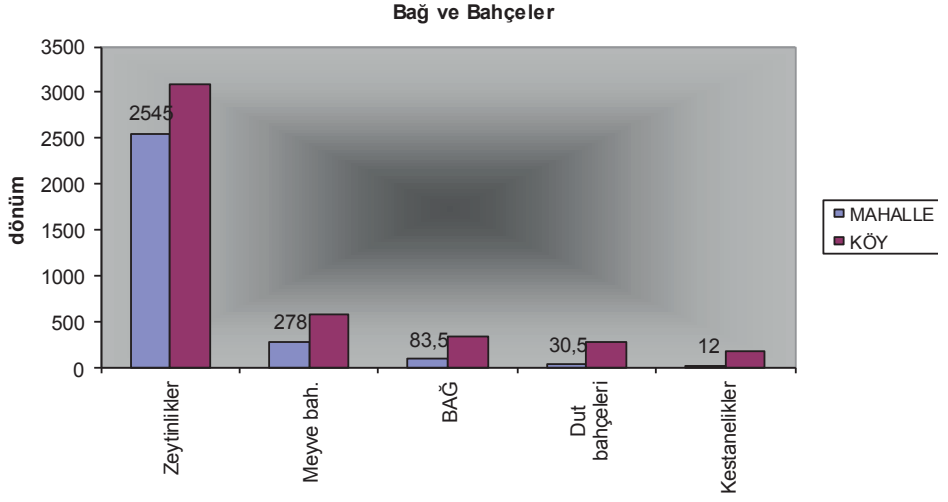

Grafik 10. Bağ ve bahçelerin durumu

Köylerdeki durum ise; Gonca 1246 dönüm ile ilk sıradadır, 1110 dönüm ile Ereğli ikinci, 883 dönüm ile Ulaşlı üçüncü sırada yer alır. Halıdere'de 719 dönüm, Dere köyünde 334 dönüm, Akçat'ta 104 dönüm, Pazar'da 85 dönüm, Mürdegöz'de 29 dönüm, Kara Ahmetli'de 20 dönüm ve en son Hersek'te 10 dönüm bağ ve bahçe bulunmaktadır.

Karamürsel'deki bağ ve bahçelerin % 73,77'si zeytinliktir. Bütün köy ve mahallelerde zeytin bahçesi vardır.1048 dönüm ile Gonca en çok zeytinliğe sahip olan köydür. Hacı Mehmet Ağa 760 dönüm ile en çok zeytinliğe sahip olan mahalledir. Zeytin üretimi tahılda olduğu gibi yıllar arasında büyük farklılıklar gösterir.

Sanayi bitkisi olan zeytin, yağ yapımında kullanılırdı. Yapılan yağın bir kısmı Karamürsel'de oldukça fazla olan gemilerin yağlanması için kullanılan mekanik yağdı. Karamürsel'de zeytinliklerin bu kadar geniş yer kaplamasının bir nedeni de Karamürsel'in zeytin yetiştirilmesi için uygun iklim şartlarına sahip olmasıdır.

Karamürsel de meyve bahçeleri de oldukça fazla yer tutar. Ulaşlı 326 dönüm ile en çok meyve bahçesine sahip olan köydür. Camii-yi atik ise 97 dönüm ile en çok meyve bahçesine sahip olan mahalledir. Meyvelerden armut, fındık, kiraz önemli bir yer kaplar. 72 dönüm armut bahçesinin 50 dönümü Mürdegöz, 22 dönümü Akçat'ta yer alır. Meyve bahçelerinde şeftali, erik, kiraz, ayva, armut, elma ve ceviz ağaçları dikilidir.

Dut bahçeleri Karamürsel halkı için çok önemli bir gelir kaynağıdır. Çünkü 3.078 dönüm zeytinlikten 28.011 kuruş elde ederken, 270,5 dönüm dut bahçesinden 127.254 kuruş gelir etmişlerdir. Halıdere hariç tüm mahalle ve köyler dut bahçesine sahiptir. Akçat 59 dönüm dut bahçesi ile en çok dut bahçesine sahip köydür. Hacı Mehmet Ağa ise 37 dönüm ile en çok dut bahçesine sahip olan mahalledir. Dut ağacından elde edilen gelir fazla olmasına rağmen kısıtlı yapılmıştır. Dut ağacı yetiştirmek çok zahmetlidir.

İpek Böcekçiliği; İpek üretiminin % 75'i Marmara bölgesinden karşılanır. Üretimin en fazla yapıldığı il ise Bursa'dır. İpek böceğinin tek yiyeceği dut yaprağıdır. Dut ağacının yetişebildiği her yerde ipek böcekçiliği yapılabilir. Karamürsel'de dut ağacının yetişebileceği uygun ortam vardır. Karamürsel'de köy şartlarında yerde böcek beslenirdi. Oda tabanının altına böcekler ve yapraklar yerleştirilirdi. İpek böcekleri ilkbahar ve sonbaharda yetiştirilirdi. Çünkü bu dönemde dut yaprakları çok taze olurdu. İpek böceklerinin hayatı dört dönemden geçer. Yumurta, larva, krizalit ve kelebek kozayı delerek dışarı çıkar. İpek böceği beslenmesi, ilaçlanması, bakımı, odanın ısıtılması gerçekten masraflı ve zahmetli bir iştir. Ancak böcekler koza ördükten sonra, köylü kozaları satabilecek hale getirdikten sonra çekilen tüm zahmete değer. Dut ağacı ve ipek böceği yetiştiriciliği Karamürsel'de ikinci bir iş olarak yapılırdı. Burada yetiştirilen ham ipekler tekstil sanayinin merkezi Bursa'ya gönderilirdi. Karamürsel'de özellikle dut ağacı ve ipek böceği yetiştiriciliği XVIII. yüzyılda artış göstermiştir. Halk zamanla ipek böceği yetiştirmek için modern teknikler öğrenerek üretimlerini artırmışlardır. Bu modern teknikleri, gemilerle ham ipek almaya gelen özellikle Fransız tüccarlardan öğrenmişlerdir.

Bağların dağılımı ise, Gonca 138 dönüm bağ ile ilk sırada yer alır. Gayrimüslim bir köy olan Gonca bağlarına oldukça önem vermiştir. Hacı Mehmet ağa ise 24 dönüm bağ ile en çok bağa sahip olan mahalledir. Marmara bölgesinin iklim ve toprak yapısı bağcılığa uygundur. Karamürsel'de yetiştirilen üzümler sofralık ve şaraplık olarak iki çeşit yetiştirilir. Özellikle Gonca (Gayrimüslim) köyü papazkarası, karasakız adı verilen şaraplık üzüm yetiştirirdi. Ayrıca Karamürsel'de çavuş, balbal, Amasya, iri kara adı verilen sofralık üzümlerde yetiştirilmiştir.

Kestanelik 110 dönüm ile en çok Ereğli köyünde vardır. Hacı Mehmet Ağa 6 dönüm ile en çok kestaneliğe sahip olan mahalledir. Karamürsel'de özellikle Ulaşlı, Halıdere ve Hersek'te ormanların içinde kestane ağaçları önemli yer tutar. Halk zamanı geldiğinde ormanlara kestane toplamaya giderdi. Bostan tarımı ise Hersek ve Dere köylerinde önem kazanmıştır. Karamürsel'de karpuz, domates, biber gibi ürünlerin ekildiği bostanlar sadece halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yetiştirilirdi. Karamürsel'de çiftliklerde yapılan bostan tarımı merkeze ve mahallelere oranla daha önemlidir. Tablo 14'te tarım ürünlerinden elde edilen toplam gelirler gösterilmiştir.

c- Çiftlikler

Timar düzeninin çözülmeye başlamasıyla çiftlikler, tarımsal kesimde yeni bir üretim birimi olarak varlıklarını duyurmaya başladılar. Çiftlik deyimi özel mülkiyet altındaki büyük tarımsal işletmeler için kullanılmıştır.[17] Bu tür çiftlikler önceleri mevat adı verilen terk edilmiş topraklarda ortaya çıktı. Hem ekonomiyi canlandırmak hem de vergi gelirlerini almak amacıyla devlet, bu toprakların üretime açılmasını destekliyordu. Bu topraklar, şeriata uygun bir şekilde özel mülk olarak tanınıyor ve mülk sahibine temlikname denilen bir belge veriliyordu.[18]

Çiftlikler, farklı gelişmeler yoluyla da ortaya çıktılar. İltizam usulünün tarımsal kesimde yayılmasıyla mültezimler, üreticileri tefecilik ile kendilerine bağlayarak, reaya ve sipahilerin toprakları terk etmesiyle, miri topraklara el koyarak, geniş alanların denetimini ellerine geçirmeye başladılar. Çiftlik deyimi özel kişilerin denetimine giren bu topraklar içinde kullanılmaya başlandı. Çiftlik oluşumu 16. yüzyılda oldukça sınırlıydı. 17. ve 18. yüzyıllarda çiftlikler iyice yaygınlık kazanmıştır.

17 Pamuk, *a.g.e.*, s. 105.
18 İnalcık, *a.g.e.*, s. 192.

Çiftliklerde üretim, hem yıl boyu, hem de, gerektiğinde mevsimlik olarak kiralanan ücretli işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu çiftlikler kâhyalar tarafından yönetiliyor ve ücretli işçiler topraksız veya az topraklı köylüler ile göçerler arasından kiralanıyordu. Bir büyük birim olarak çalıştırılan bu işletmelerde her türlü tarım aletleri, çekim hayvanları ve tohumluk, çiftlik sahibi tarafından karşılanmaktaydı. Çiftlik içinde, çiftlik sahibinin konağının yanı sıra ahırlara, ürün depolamak için kullanılan yapılara ve tarım işçileriyle güvenlik görevlilerinin kaldıkları barınaklara rastlanmaktaydı. Bazı çiftlikler farklı bir biçimde işletilmekteydi. Çoğunluğu oluşturan bu biçimde, çiftlikler küçük parçalara ayrılarak reaya hanelerine ortakçılık yoluyla kiralanmaktaydı. Bu yöntemde mültezime vergi ödendikten sonra elde edilen ürün, toprak sahibi ile köylü arasında daha önce belirlenen oranda paylaşılıyordu. Osmanlı devletinde Rumeli vilayetlerindeki çiftlikler incelendiğinde, Bunların büyük limanlara yakın yörelerde, Karadeniz ve Ege kıyılarıyla Tuna ve taşımacılığa elverişli diğer ırmakların çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir.[19]

Karamürsel'de dört çiftlik vardır. Rikab-ı Humayun Kocabaşılarından Nuh Beyefendi Çiftliği, Sericik köyünde Mehmet Efendi Çiftliği, Ahmet Beyefendi Çiftliği ve Dağ Çiftliği. Bu çiftliklerden en büyüğü Nuh beyefendi Çiftliği, en küçüğü ise Dağ Çiftliğidir.

Çiftliklerde tahıl üretimi; Çiftliklerde toplam 313 kile tahıl tarımı yapılmaktadır. Bu tahılın 134 kilesi buğday, 87 kilesi hayvan yemi,76 kilesi arpadır, geri kalan toplamı darı, kestane tohumu ve burçak tamamlar. Nuh Bey Çiftliği 128 kile tahılla ilk sırada yer alır. Mehmet Efendi Çiftliğinden 68 kile, Ahmet Bey Çiftliğinden ise 80 kile, Dağ Çiftliğinden ise 43 kile tahıl üretilir. Karamürsel'deki mahalle ve köylerden toplam 1.207 kile tahıl üretilmektedir. Çiftliklerden elde edilen tahıllarla birlikte toplam 1.520 kile Karamürsel'de tahıl üretilmiştir. Çiftliklerden elde edilen tahıl toplam tahılın % 20,59'unu oluşturmaktadır.

Çiftlilerde toplam 1.110 dönüm mezru tarla, 1.280 dönüm gayrı mezru tarla vardır. Nuh Bey ve Ahmet Bey Çiftlikleri 450 dönüm, Mehmet Bey 200 ve Dağ Çiftliği 10 dönüm mezru tarlaya sahiptir. Gayrı mezru tarlanın 500 dönümü Nuh Bey,450 dönümü Ahmet Bey, 300 dönümü Mehmet Bey Çiftliğindedir.

Karamürsel'de toplam 2.309 dönüm mezru tarla vardır. Çiftliklerde buna eklenince toplam 3.419 dönüm olmaktadır. Toplam dönümün % 32,46'sı çiftliklerde bulunmaktadır. Köy ve mahallelerde toplam 1.764 dönüm gayrı mezru tarla vardır, çiftliklerde eklenince toplam 3.044 dönüm olmaktadır. Toplam dönümün % 42'si çiftliklerdedir.

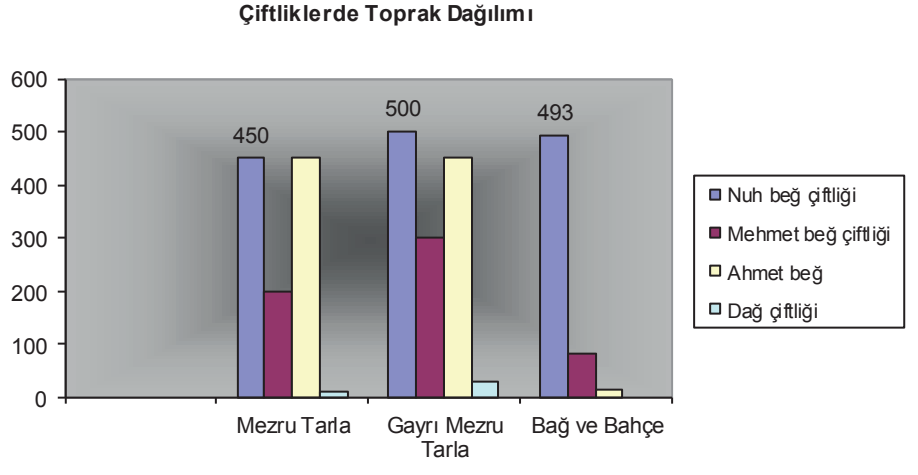

Grafik 11. Çiftliklerde Toprak Dağılımı

19 Pamuk, *a.g.e.*, s. 105, 106.

Tablo 15'tee tarla ürünlerinden elde edilen gelirler gösterilmiştir. Çiftliklerde; dut ağaçları toplam 4 dönüm, armutluk 1 dönüm, zeytin ağaçları 120 dönüm ve bağda 1 dönümdür. Toplam 125 dönüm bahçe vardır. Köy ve mahallelerde toplam 6.429 dönüm bağ ve bahçe vardır. Çiftliklerle birlikte Karamürsel'de toplam 6.555 dönüm bağ ve bahçe vardır. Ayrıca sınırlı miktarda bostan ve soğan ekimi de yapılmıştır. Çiftliklerde Toplam 3.023 dönüm (gayrı mezru tarlalarda dâhil,1.280 dönüm) ekili alan vardır. Bu ekili alanların (1.443 dönüm) % 47,73'ü Nuh Bey Çiftliğindedir. Tablo 16 da çiftçilik üretim bileşenleri (% olarak gösterilmiştir.

C- Hayvancılık

Hayvancılık önemli bir zirai faaliyettir. Hayvan yetiştiriciliği çift sürmek, tarım faaliyetleri için gerekli gübre ihtiyacını karşılamak, yağ, süt, peynir gibi ürünleri üretmek satmak ve kendi iç tüketimi karşılamak, et ihtiyacını karşılamak vb. amaçlarla yapılır.

a- Köy ve Mahallelerde Hayvancılık

Karamürsel'de toplam 5863 tane hayvan vardır. Bu hayvanlar; sağman inek, öküz, beygir, merkep, ester, keçi, camus, koyun, düğe, kısrak, tay, vb.dir. Karamürsel'de otlak ve meraların azlığı hayvancılığın gelişmesini engellemiştir. Karamürsel'in kıyı kenti olması ve bağ, bahçelerin geniş yer tutması hayvancılığın bir meslek olmaktan çok ihtiyaç karşılamak için yapılan bir gereklilik olmasına neden olmuştur. Yalnız çiftliklerde hayvancılık çok gelişmiştir. Karamürsel'de toplam 639 adet koşum hayvanından 120 adedi mahallelere,398 adedi köylere ve 120 adedi ise çiftliklere aittir. Köylerde 172 adet Karasığır öküzü ve 172 adet camus öküzü sayı bakımından ilk sırada yer alır. Mahallelerde ise 70 adet Karasığır öküzü ve 32 adet beygir koşum hayvanlarında ilk sıradadır. Toplam 290 büyük baş hayvanın 132 adedi çiftliklerde,126 adedi köylerde ve 32 adedi mahallelerdedir. Köylerdeki 126 adet ve mahallelerdeki 32 adet büyükbaş hayvanın tamamı sağmal karasığır ineğidir. Karamürsel'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği diğerlerine oranla daha gelişmiştir. Toplam 4.935 küçükbaş hayvan vardır. Bu hayvanların 3055 adedi köylerde,1630 adedi mahallelerde ve geri kalan 150 adedi çiftliklerdedir. Toplam 4935 adedin 1737 adedi sağman keçi,1460 adedi koyundur.

Bütün işletmeler hayvancılıktan toplam 22.502 kuruş gelir elde ederler. Bu gelirin, % 39,19'u (8.880 kuruş) sağmal ağnamdan, % 28.76'sı (6.472 kuruş) sağmal karasığır ineğinden % 12,75'i (2.870 kuruş) sağman keçiden, elde edilir. Sağmal karasığır ineğinden yıllık 30 kuruş, sağmal koyundan yıllık 4 kuruş, sağmal keçiden 10 kuruş, sağman ağnamdan 12 kuruş gelir elde edilmektedir. Sağmal ve kısır hayvandan elde edilen gelir birbirinden farklı olduğu için, sağmal hayvandan elde edilen gelirin yarısı kısır hayvandan kazanılmaktadır. Yukarda adı geçen büyük baş hayvanların dışındaki diğer büyük baş hayvanlarda kayıtlara geçmekle birlikte hasılat-ı senevileri hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak kısrak, düğe, öküz gibi hayvanlardan azda olsa gelir sağlandığı bilinmektedir.

Bölgede arıcılıkta yapılmaktadır. Karamürsel'de toplam 25 tane arı kovanı olduğu görülmektedir.25 arı kovanının tamamı köylerdedir. Mahallelerden sadece Akçat'da bir haneye ait 2 adet kovan vardır. Köylerde de yeteri kadar fazla yapılmayan arıcılık Halıdere Ulaşlı, Akçat ve Gonca'da yapılmaktadır. Kovan başına 10 kuruş gelir sağlanmaktadır. Tablo 17 de hayvanların türlerine göre dağılımları gösterilmiştir.

b- Çiftliklerde Hayvancılık

Çiftliklerde hayvancılık oldukça gelişmiştir. Özellikle Nuh Bey Çiftliğinde yapılmaktadır. Nuh Bey Çiftliğinde; 3 sağman inek, 2 kısır camus ineği, 13 sağman karasığır ineği, 25 karasığır düğesi, 4 camus öküzü, 26,karasığır öküzü,12 kısır karasığır ineği,60 sağman

ağnam, 90 kısır ağnam vardır. Çiftliklerde toplam 39 adet sağman karasığır ineği, 46 adet karasığır öküzü, 3 sağman inek, 25 karasığır düğesi, 8 camus öküzü, 20 kısır inek, 25 camus düğesi, 60 sağman ağnam, 90 kısır ağnam, 41 kısrak,25 tay vardır. Büyük baş hayvanlar tarlaların sürülmesinde kullanıldıkları için çiftliklerde önem kazanmıştır.

Hayvanlar daha çok sağman olmayan cinsler oldukları için çiftliklere hayvanlardan gelen gelirde azalmıştır.1 sağman inekten yıllık 30 kuruş hâsılat gelmektedir. Çiftliklerde toplam 102 sağılabilir hayvandan 1.740 kuruş gelir elde edilir.

D- Ticaret

a- Karamürsel Ve Civarındaki Deniz Ticareti

16.yüzyılda Anadolu'yu gösteren bir haritaya ilk bakışta görüleceği gibi büyük kentlerin çoğu denizden uzakta içerdedir. Trabzon, Sinop ve Antalya dışında hatırı sayılır büyüklükte hiçbir liman kentinin limanı yoktu. Bu üç büyük kent bile oldukça mütevazı yerleşimlerdi. Dönemin tahrir defterlerinden vergi mükellefi sayısı 500-1000 arasında olan Anadolu kıyı kentleri ise İzmit, Edremit, Altınova, Foça, Selçuk, Balat, samsun ve Ünye'den ibaretti. Anadolu kıyı kentlerinin çok az bir kısmında ticaret canlıydı. Diğer bütün liman kentlerinin yakınında ise kente bağlı yalnızca bir köy pazarı bulunurdu. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'ya ihracatın artması liman kentlerinin bu görünümü değiştirecekti. Anadolu liman kentlerinde ticaretin artmasına rağmen yerleşimlerin önem kazanmasını sağlayamadı. Çünkü, bu limanlara gelen mallar genellikle içerdeki kentlerde ya da başkentte oturan tüccarlara aitti. Öte yandan, liman kentlerinde yaşayan tüccarların sayısı sınırlıydı.[20]

Karamürsel, Yalova, Ulaşlı, Hersek, Halıdere gibi limana sahip yerleşim birimlerinde çok canlı bir deniz ticareti vardı. Fakat halk bu yoğun ticaretten yeterince faydalanamadı. Halkın en önemli geçim kaynağı ziraat olmaya devam etti. Karamürsel'de yaşayanlar balıkçılık ve gemicilik yaparak bu ticarete uzak kaldılar.

Tarımsal olanaklar açısından, Kocaeli ormanlarla kaplı olduğu için pek fazla önemli değildi. Hatta kendine yetecek derecede tahıl üretilemiyordu. Ancak Kocaeli başkentte pek kolay bulunmayan bir dizi malı üreten bir kent olarak düzenlenmişti. Kentteki su bolluğu nedeniyle başkentte tüketilen tahılın büyük bir kısmı bu kent ve çevresindeki değirmenlerde öğütülürdü. Ancak Kocaeli ve yöresinin temel uğraşı, özel kişilerle ve Osmanlı saray ve cephaneliğiyle yapılan kereste ticaretiydi. İzmit ve çevresinde suyla çalışan ve çeşitli büyük ve biçimde keresteler hazırlayan çok sayıda bıçkı vardı. Bu bıçkıları genellikle sipahi ya da askeri sınıfına mensup kişiler odun ve kereste ticaretinden kar elde etmenin yolunu biliyorlardı. Askeri statü sahibi tüccarlar İstanbul'a odun gönderip fiyatları yükselttikleri gibi arabayla yapılan taşımacılığı da ellerine geçirerek yöre halkını tek geçim kaynağından yoksun bırakmışlardı. Bu kerestelerin başkente taşımanın diğer kolay yolu deniz yolu idi. Tüketiciler taşıma ücreti daha uygun olduğu için deniz yolunu tercih etmişlerdi. Fiyatlar zaman zaman yükselse de gemiciler çok dramatik fiyatlarla taşımacılık yapıyorlardı. Karamürsel'deki gemiciler bu ticarette bir çeki odun için 5-8 akçe alırlardı.

Yalova ile Gemlik arasındaki bölgede devletin istekleriyle sivil tüketiciler arasında sürekli bir rekabet vardı. Bu bölgede ormanın bir kısmı saray kayıklarının ancak belli bir büyüklükteki ağaçlardan yapılabilen kürekleri için ayrılmıştı. Bu kısmın idarecileri de kendi denetimlerindeki ormanı sivil kullanıma açık alan aleyhine genişletmeye çalışıyorlardı. Geçimlerini bu ormanlardan sağlayan yöre halkı odun kesme haklarını ancak eski adetleri ve İstanbul hamam ve fırınlarını öne sürerek koruyabilmişlerdir.[21] Karamürsel'de Gayrimüslim bir köy olan Gonca'da halkın bir kısmı odunculuk yaparak geçiniyordu. Daha

20 Suraiya Faroqhi, , *Osmanlı'da Kentler Ve Kentliler,* İstanbul 2000, s. 95.
21 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 97.

önce belirttiğimiz gibi Gonca bir orman köyü idi, çevrelerinde ekim yapabilecekleri tarlalar ya da hayvan besleyebilecekleri mera ve otlaklar mevcut değildi. Onlara en yakın olan ormandı. Ormandan temin ettikleri keresteler Karamürsel'de gemi ve kayık yapımında ve ahalinin ihtiyaçlarını temin için kullanılıyordu. Karamürsel kereste ticareti yapmamış sadece yapılan ticaret de gemilerle aracılık etmiştir.

Ayrıca İstanbul-Yalova arasında meyve, yağ, ipek, kumaş ve köle ticareti de gemilerle sağlanıyordu. Gemicilerin İstanbul'a taşıdıkları mallar arasında üzümde önemli bir yer teşkil ediyordu. Yaş üzüm şarap yapımı için tüccarlar tarafından aynı yörelerden toplanıyordu. Kuru üzüm ise kral sofraları için gemilerle ülke dışına çıkarılıyordu.[22]

Yukarıda kısaca değindiğimiz deniz ticaretinde Karamürsel'deki gemicilerin rolü büyüktür. Karamürsel de, köyler arasında gemicilikte, Gonca 20 hane ile birinci sırada, Ereğli ve Halıdere ise 10'ar hane ile ikinci sırada yer alır. Halıdere'de ise 21 kıdemli kaptan yaşıyordu. Mahalleler arasındaki sıralamada ilk sırada 12 hane ile Camii-yi atik, 10'ar hane ile Hacı Mehmet Ağa ve İsmail Ağa Mahalleleri ikinci sırada yer alır. Diğer köy ve mahallelerde de sayıları daha az olmakla birlikte gemiciler ve kaptanlar bulunmaktaydı.

Karamürsel'deki gemicilik faaliyetleri aynı zamanda bu alandaki bazı meslek dallarının gelişmesine de imkân sağlamıştır. Bu mesleklerden biri kalafatçılıktır. Kalafatçılık; gemi ve kayıkların kaplama tahtalarının arasını üstüpü vb. ile tıkayıp üstüne zift ve macun sürme işidir. Gemilerin yapımı ve onarımı işinde kalafatçılara ihtiyaç duyuluyordu.

Karamürsel liman kenti olarak denizcilik alanında yeterince gelişememiş halkın birinci derecede gelir kaynağı olamamıştır. Bunda gemicilikten elde edilen gelirin düşük olması en önemli etkendir. Gemiciler ve kaptanlar ikinci gelir kaynağı olarak tarımsal faaliyetlerle ilgilenmişlerdir. Elde edilen gelirin düşük olmasına rağmen ticaretin canlı tutulmasında birinci dereceden etkin rol oynamaya devam etmişlerdir.

b- İpek Ticareti

Dokuma sanayisinin hammaddelerinden biride ipektir. İpek, üretimi ipek böceğinin ördüğü kozaların kazanlarda kaynatılarak çözülmeye hazır kozalardan eşit ve düzgün bir şekilde ipek tellerinin çekilip çile yapılması ile elde edilir. İpek böceği ise sadece dut ağacında yaşayabilir; ipek böceğinin tek besin kaynağı dut ağacının yapraklarıdır.[23]

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılda, ince ve kaliteli ham ipeği özellikle İran'dan ithal ediyordu. Fakat ithal edilen ipek azalmaya başlayınca Osmanlı Devleti, halkı ipek böcekçiliğini teşvik etmeye başladı. Yöneticilerin bu çalışmaları sonuç verdi. Bu sayede XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ham ipek üreticisi bir ülke haline geldi. Dutçuluk günden güne yaygınlaşmakta olup, geleneksel araç ve gereçlerle de olsa ipek endüstrisi devletin değişik bölgelerinde ekonomik hayata canlılık getirmeye başladı. XVIII. yüzyılda en aktif ipekli dokuma merkezleri Bursa, İstanbul, Halep, Şam vb. idi. Dokuma tezgâhları XVIII. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir.[24]

Marsilya ticaret odası istatistiklerine göre XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya yaklaşık 137.000.000 livres değerinde 134.000 kantar ipek ihraç etmişti. Fransa'dan başka İngiltere ve Hollanda'ya da ipek ihraç edilmişti. Özellikle Avrupalı devletler Bursa ipeklileri ile ilgilenmişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ipek ihracatı yerini ipek ithalatına bırakmıştı. İpek ihraç edilen Fransa'dan ipek ithal edilmeye başlanmıştır. İpekçilik özendirilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. İpek ithalinin önüne geçebilmek için Fransa'dan ipek ithali yasaklanmıştır.

22 Faroqhi, , *a.g.e.*, s. 100.
23 İnalcık, *a.g.e.,* s. 269-271.
24 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 179.

Sonuç olarak XVIII. yüzyılda Osmanlı dokumacılığı ipekli alanında 'sanat'tan 'endüstri'ye geçiş dönemi yaşamış kendini yenilediği söylenebilir. Bu dönemde tüketim XVI. asırda olduğu gibi dar bir çevre ile sınırlı kalmamıştır. Geniş bir alana yayılmıştır. Ancak dönemin sonlarına doğru ipek üretimi tamamen yok olmuştur.

XVIII. yüzyılda Karamürsel'de dut yetiştiriciliği imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi bir artış gösterdi. Karamürsel'de dut ağacı yetiştirmek için uygun iklim ve çevre şartları vardı. Halkın asıl yetiştirdiği ürün zeytindi. Fakat devletin halkı ipek böceği yetiştiriciliğine teşvik eden çalışmaları sonuç verdi. Halk birden zeytinliklerden ve meyve bahçelerinden vazgeçmek istemedi. Kazada birkaç dönüm toprağı üreticiler toprakların 0,5 dönümünü,10 dönüme yakın toprağı olanlar ise 1 dönümünü dut ağaçlarına açtılar. Karamürsel'de 1844-1845 yıllarında toplam 301 dönüm dut bahçesi vardı. Karamürsel'de en fazla dut ağacı Akçat köyündedir (59 dönüm). Karamürsel'de ipek böceğinin nasıl yetiştirileceği ticaret için gelen Fransız tüccarlarından öğrenilmişti. Karamürsel'de köy şartlarında yerde böcek beslenirdi. Oda tabanının altına böcekler ve yapraklar yerleştirilirdi. İpek böcekleri ilkbahar ve sonbaharda yetiştirilirdi. Çünkü bu dönemde dut yaprakları çok taze olurdu. İpek böceği beslenmesi, ilaçlanması, bakımı, odanın ısıtılması gerçekten masraflı ve zahmetli bir iştir.

Karamürsel'de dut ağaçları 1,2 dönümü geçmedi. Halkın bu kadar zahmetli bir işe çok fazla girmek istemediği anlaşılıyor. Ancak yetiştirilen 1,2 dönümlük dut bahçeleri halka çok büyük gelirler bıraktı.300 dönüm dut bahçesinden elde edilen gelir, 4000 dönüm zeytinlikten elde edilen gelire eşit olmuştu.

c- Yerel Ticaret-Pazarlar

Köylüler vergilerini ödemek ve ihtiyaç fazlası mallarını elden çıkarmak amacıyla ürünlerinin bir kısmını satmak zorundaydılar. Kent pazarına gelen mallar kadının en yakından ilgili tüccar ve zanaatkârlara danışarak belirlediği sabit fiyattan (narh) satılmak zorundaydı.[25] Ülke genelinde kent pazarları, İzmit, Bursa ve Bolu'da olduğu gibi cuma günleri, namazdan sonra kurulurdu. Pazarların Cuma günleri kurulmasında camisi olmayan yerleşim yerlerinde yaşayan köylülerin ibadetle alışverişi bir arada yapma isteklerinin önemli bir rol oynadığı akla yakın gelmektedir. Bu küçük kent pazarları köylülerin gelmesi ile çok kalabalık olurdu. Bunda caminin cemaatinin kalabalığından başka özellikle geçim derdi önemli bir rol oynardı.

Karamürsel'de pazarlar, Cuma günleri kurulurdu. Kent merkezi sahil ve çevresini içine alan dar bir alandı. Pazar yeri merkezi ve alış veriş için uygun bir mekânda yapılmalıydı. En uygun yer sahil kenarıydı. Pazar sahil şeridi boyunca kurulurdu Karamürsel'deki köylüler, pazarın erken saatlerde kurulduğunu sirayet etmektedir. Uzaktan gelen köylü ürününü kısa sürede satıp köyüne dönmek zorundaydı. Karamürsel'deki kent pazarından başka köylerde hafta içi kurulan küçük pazarlarda vardı. Kent pazarı sırasında balıkçılarda avlarını satabilme imkânı bulurlardı. Bu Pazar günleri Camii-yi atik Mahallesi esnafı da iyi bir kazanç sağlardı. Köylüler pazarda bulunmayan bazı ihtiyaçlarını esnafların yoğun oldukları Camii-yi atik Mahallesinden temin ederlerdi.

D- Vergiler

A- Tanzimat Dönemi Vergi Düzenlemeleri

Tanzimat uzun yıllar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı vergi sisteminin köklü değişimine neden olmuştur. Maliye III. Selim döneminde hızlı bir değişime daha önce başlamıştı. Ancak Tanzimat, temelde Osmanlı Devletinin tüm kurumlarıyla batılılaşma

25 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 69.

kararını yansıttığı için daha önceki benzer girişimlerden ayrılır.[26] Tanzimat'la birlikte ülke içinde yeni bir mali sistemin uygulanması için düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat dönemi mali reformlarının hedeflerine bakıldığında maliyede merkezileşme, vergi hukuku ve bütçe anlayışında gelişmeler, örfi vergilerin son bulması, vergi tasnif biçimlerinde, ayni yükümlülüklerde ve vergi muafiyetlerinde gözlenen ıslah çabaları ve özellikle uzun bir süre uygulanan iltizam usulüne son verme girişimleri, Bu görüntüsüyle Tanzimat, gerçekten geleneksel Osmanlı vergi sisteminin değişime uğradığı önemli bir aşamadır diyebiliriz.[27]

Yeni düzenlemelere göre, vergiye esas olacak emlak ve nüfusun yazımı yapılacak, çeşitli adlar altında alınan vergiler yerine, herkes gücüne göre, arazi, ticaret ve temettuatına nispetle ve binde hesabıyla bir tek vergi ödeyecekti. Böylece 1840 yılında bütün örfi vergilerle angarya niteliğindeki mükellefiyetler kaldırılıyor ve bunların yerine mükelleflerin ödeme güçlerini esas alan "an cemaatin vergisi" adıyla bir vergi getirilmiş oluyordu.[28] Ancak sayım işinin uzun süre alacağı göz önüne tutularak, hazinenin gelirden yoksun kalmasının önlemek üzere geçici olarak halktan peşin bir vergi alınması, daha sonra asıl vergiler belirlendiğinde, alınan fazla ise iadesi, azsa tamamlatılması öngörüldü. Bu arada verginin, mali senenin başı olan mart ayında toplanması; vergi mükelleflerinin ellerine senelik vergilerinin miktarını gösterir bir senet verilmesi ve iki taksitte ödenecek olan bu meblağların mahkeme sicillerine kaydı da kararlaştırılmıştır. Karar gereğince her türlü gelir, doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanacak ve giderler buradan karşılanacaktı.[29]

Halkın mal ve gelirinin doğru bir şekilde tespitini gaye edinen bu yeni sistemin uygulanması için başta numune olarak Gelibolu ve Hüdavendiğar Sancakları seçilmiş iki sancağa tahrir memurları tayin edilerek emlak ve temettuat tahririne başlanmıştır. Fakat devletin Mısır'da ikinci kez Mehmet Ali Paşa İsyanı ile karşı karşıya gelmesi ve bu sıralarda II. Mahmud'un ölümü (Temmuz 1839) üzerine, emlak ve temettu tahriri yarım kalmıştır.

Sultan Abdülmecid'in cülusundan sonra Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, lüzumsuz görülen yenilikleri yaparak devleti gerilemekten kurtarmak, barış ve bütünlüğü sağlamak, Özellikle Mehmet Ali Paşa meselesinde kamuoyunu kazanmak için, II. Mahmut zamanından beri üzerinde çalışılan ıslahat düşüncelerini uygulamak üzere çalışmalara başladı. Mustafa Reşit Paşa, dört ay süren hazırlık devresinden sonra, padişahın onayını alarak Tanzimat'tan önce girişilen düzenlemelerin tekrar uygulanmasını sağladı.

Nitekim 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından, Gülhane Hatt-ı Hümayunun maliyeyi ilgilendiren bölümünde, halkın emlak ve kudretine göre münasip bir verginin tayin edileceği belirtilmişti. Sultan II. Mahmut devrinde, ancak iki vilayette tecrübe edilmesi kararlaştırılan ancak bitirilemeyen ıslahat çalışmalarının, Gülhane Hattında ve Tanzimat'ın tatbikatında, büyük bir ehemmiyet kazandığı görülmektedir.[30]

Gülhane Hatt-ı Hümayununda yapılması gerekli en önemli yenilik vergi reformuydu. Vergi reformu uygulamasına merkeze yakın eyaletlerde başlandı. "Muhassıl-ı emval" adı ile sancaklara doğrudan hükümetçe atanan kimseler gönderilmeye başlandı. Bunların yanlarına bir mal, bir nüfus ve emlak kâtibi verildiği gibi her sancak merkezinde vergilerin saptanıp dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması amacı ile "Muhassıllık Meclisleri" oluşturuldu. Meclis-i Valâ tarafından 25 Ocak 1840'da hazırlanan bir nizamname ile muhassılların atanma ve çalışmaları belirlendi. Buna göre uygulama şöyle olacaktı;

26 Mehmet Karakuş, *Temettuat Defterlerine Göre Bolu Eyaletinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu*, Bolu 1995, s. 40, 41.
27 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, 93.
28 Demir, *a.g.e.*, s. 315.
29 Çadırcı, *a.g.e.*, s. 208.
30 Karakuş, *a.g.e.*, s. 41, 42

Hazineye ait bütün gelir kaynaklarının defterleri muhassıllara verilecekti. Kayıtlarda bulunan veya bulunmayan gelirler, saptanıp kayda geçirilecek ve en kısa süre içinde ilgililerce hazineye bildirilecekti. Muhassıllar atandıkları sancak merkezlerinde öncelikle bir merkez oluşturacaklardı. Nizamnamede nüfus ve emlak sayımlarının nasıl yapılacağı ve memurların giderlerinin nasıl karşılanacağı belirtiliyordu.[31]

Tanzimat'la beraber vergi sisteminde yapılan bu köklü değişiklik, maliye merkez idaresinde de bir takım yeniliklerin gerçekleştirilmesini gerektiriyordu. Mukataat defterdarlığı kaldırılarak Mukataat Hazinesi ile Hazine–i Amire, Hazain-i Amire Defterdarlığı adıyla birleştirildi. Bu defterdarlık, Tanzimat'tan müstesna kalan, yani Tanzimat'ın uygulanmadığı yerlerin mali işleriyle ilgilenecekti. Böylece Osmanlı maliyesi, birisi usul-i atik diğeri usul-i cedide göre tanzim olunmuş iki birim tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Ancak bu durumda uzun sürmedi. Zira maliyedeki bu iki başlılığın yanında esas olarak eski ve yeni karşıtlığının bu şekilde hukuki olarak tescili, işlerin ahenk içinde yürütülmesi yönündeki arzunun en büyük engeli idi.[32]

Merkezde gelişmeler devam ederken, Muhassıllar, emlak sayımlarına 1840 yılı başlarında başlamışlardı. Defterler meclise geldikçe ilgili şahıslar kaza ve köylerdeki halkın ruz-ı Hızır ve ruz-ı kasım aylarında iki taksitle ödeyecekleri vergi miktarları belirlendi ve defterlere kaydedildi. Muhassılların yanlarına alarak İstanbul'a götürdükleri bu defterler merkezde hazine tarafından tetkik edilerek Bab-ı Aliye veriliyor, Meclis-i Vala tarafından tasdik edildikten sonra padişahın iradesi alınarak hangi seneden itibaren muteber olacağı başta eyaletin vali ve defterdarı olmak üzere bütün köy ve kazanın ileri gelenlerine hitaben emr-i aliler ısdar edilip gönderiliyordu.[33] Ancak bilgisizlik, ulaşım güçlükleri yanı sıra, uzun yıllardan beri hazineye hiç vergi ödememiş olanların ortaya çıkardıkları zorluklar yüzünden istenilen olumlu sonuç alınamamıştı. Çoğu yerde halk gerçek gelirini gizlerken, bazı bölgelerde de iki misli gelir gösterildiği oluyordu. Diğer taraftan hazine gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan aşar'ın toplanması muhassıllara verilmemiş, emaneten idare edilmesi yolu seçilmişti. Zahirenin toplatılıp zamanında satılması çoğu bölgelerde gerçekleştirilemiyordu. Hazine geliri bu yüzden azalıyordu.

1840-1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde çok büyük azalma görüldü. Bütün çabalara karşı kar ve zarar şöyle dursun, kaç kuruş hâsılat olduğunu ortaya çıkarılması mümkün olmadı. Muhassıllar bağımsız olarak çalıştıkları için toplanan vergilerin bir arada merkeze gönderilmesi de çok zaman alıyordu. Başarısızlığın bir nedeni de muhassıllık görevine atanan kimselerin eski mültezimlerle yakın ilişkileri olanlar arasından seçilmiş olmaları idi. Vergi toplamada yapılan yolsuzluklara muhassılların da katılmaları ayrı bir sorun yaratıyordu.[34]

Maliyeyi bu tarzda yönetmenin imkânsızlığı anlaşılınca, eski usulden vazgeçilerek Hazain-i Amire Defterdarlığı, 1842 yılı başlarında da muhassıllık kaldırıldı. Yerine Müşirlik Nizamı getirildi. Buna göre valilerin bağlı bulundukları sancaklara hükmetmesi şeklinde eski kural tekrar getirilerek maiyetlerine bir defterdar, ayrıca her sancağa birer kaymakam ve kazalara halkın yetenekli ve namuslularından birer müdür tayin edildi. Muhassılların kaldırılmasına rağmen meclislerin yapı ve işlev bakımından önemli bir değişikliğe uğramadığını ve sadece yeni yayınlanan bir Talimatname ile adının "Memleket meclisi "olarak değiştiğini görülmektedir.[35] 1842 yılından itibaren tekrar iltizam usulüne geçildi

31 Çadırcı, *a.g.e.*, s. 209, 210.
32 Akyıldız, *a.g.e,* , s. 111, 112.
33 Demir, *a.g.e.*, s. 316.
34 Çadırcı, *a.g.e.*, s. 210, 211.
35 Çadırcı, *a.g.e.*, s. 215.

ve eyaletlerin mali işleri defterdarlara, sancaklar ise mal müdürlüklerine devredildi.[36] Kısa süren uygulama dönemi sonunda yeniden vergi toplamada eski usule dönüldü. Maliye nezareti tekrar, müstakil ve maliyenin tek sorumlusu durumuna getirildi. Böylece, devletin bütün gelir ve giderleri, yine tek elden yani yeni kurulan nezaret tarafından idare edilmeye başlanmıştı.[37]

Tanzimat'ın ilanından 1845 yılına kadar geçen zaman zarfında, Tanzimat'ın uygulanmasına dair yapılan çalışmalarda başarı elde edilmediği açıkça görüldüğünden, bir takım çözüm yolları aranmış ve Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler sonunda, memleket dâhilinde genel bir ıslahatın yapılabilmesi için eyaletlerin meselelerinin bilinmesinin gerekli olduğuna karar verilmişti. Bunun içinde giderleri vergi gelirlerinden karşılanmak üzere, her eyaletin malumat sahibi ileri gelenlerinden, bir Müslüman diğeri Hıristiyan iki kişi İstanbul'a çağrıldı.

Memleketin her yerinden vücuh ve Kocabaşılar, İstanbul'da ileri gelen devlet adamlarının konaklarında misafir edildiler. Daha sonra bu vücuh ve Kocabaşılar Meclis-i Vala'ya davet edilip, hangi sebeple İstanbul'a çağrıldıkları anlatılarak onlardan bulundukları eyaletin mamuriyeti ve ahalinin refah ve rahatını temini için gerekli gördükleri hususları layiha halinde kaleme almaları istendi. Hazırlanan layihalar incelendikten sonra, temsilcilerin belirttikleri maddelerden hüküm icab edenler için müsveddeler halinde hükümler hazırlanıştır.[38]

Halk temsilcileri ile devlet arasında yapılan bu görüşmelerin genel sonucu, verginin ıslahı yolunda yeniden emlak ve temettu tahririnin yapılması ve ülke çapında denetimi gerçekleştirecek olan geçici İmar Meclislerinin kurulmasıdır.[39] Buna göre İmparatorluk on bölgeye ayrılmış, teşkil edilen her bölgeye meclis üyeleri gönderilmişti. Yedi sekiz ay kendilerine verilen bölgeleri dolaşan İmar Meclisi üyeleri şehir ve kasabalarda tespit ettikleri yolsuzluk ve uygunsuzlukları raporlar halinde İstanbul'a bildirmişlerdir. İmar Meclisi üyelerinin diğer önemli görevleri ise yapılacak emlak ve temettuat sayımına nezaret etmektir.

Temsilcilerin sundukları layihalarda belirtilen hususların en önemlisi, devleti yıllarca uğraştıran vergi meselesi olup, vergi konusundaki haksız uygulamalar ve toplanmasındaki yolsuzluklardır. Bu husus Osmanlı devletince müzakere edilerek vergi maddesinin tadil ve tesviyesinin yapılabilmesinin ahalinin verdiği vergiyle ticaret ve temettunun bilinmesine bağlı olduğu kanaatine varılmıştır. Bu amaçla doğru bir şekilde yeniden tahrir çalışmalarının yapılmasına ve 1261 (1845) senesine ait verginin yine eskiden olduğu gibi toplanmasına karar verilmiş, bu husus için vali, defterdar ve kaymakamlar görevlendirilmiştir.[40]

Bu arada vergi, köy muhtarları ve kocabaşılarıyla zaptiye askeri tarafından tahsil edilerek muhassıllara teslim ediliyordu. Bu verginin tahsili 1260 yılına kadar ruz-i Hızır ve ruz-i kasım olarak iki taksitle toplanan vergi halkın ödeme gücünü zorladığı için, halkın vergi ödemesini kolaylaştırmak amacıyla, mahsul zamanı bu vergi zamanlarına rastlamadığı için ziraatla uğraşanlardan mahsul zamanı toplanması, zanaatla uğraşanlardan ise sene başında toplanmasına karar verildi.[41]

1845 yılında yapılan tahrirler esnasında tutulan ve çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden Temettuat defterlerinin en önemli yazım amacı; ekonomik düzenlemelerin yapılmasıdır. Daha öncede belirttiği gibi Tanzimat reformlarının temelini oluşturan mali düzenlemelerin

36 Demir, *a.g.e.*, s. 317.
37 Akyıldız, *a.g.e,* s. 112.
38 Karakuş, *a.g.e.*, s. 46.
39 ÇadırcıI, *a.g.e.*, s. 201.
40 Karakuş, *a.g.e.*, s. 46.
41 Güran, *a.g.e.*, s. 221.

yapılabilmesi için, ekonomik potansiyelin tam olarak bilinmesi gereklidir. Bu çerçevede ilk adımda yeni vergi düzenlemesini sistemleştirecek bu yazımlar uzun dönemde diğer mali reformlar için veri oluşturmuşlardır.[42]

Mali reformların başında vergi reformu gelmektedir. Tanzimat öncesinde onlarca kalemlik vergi kaldırılmış herkesin kazancıyla mütenasip olarak temettu vergisi oluşturulmuştu. Aslında temettu vergisinin esası II. Mahmut zamanında oluşturulmuştur. Esnafın sattığı yiyecek, giyecek vs. üzerinden değişik isimlerde ve değişik tarifelerle alınan vergilerden olan ihtisap resmi, Tanzimat'tan sonra satış tutarı yerine kazanç üzerinden alınan vergiye dönüştü. Bu çerçevede, şehirlerde ve kasabalarda bulunan emlak yazılıp tacirlerin tahmin edilen karları sınıflandırılarak yazılıp ayrı ayrı vergilere bağlandı.

Yazımlara kaynağı belli olan veya olmayan tüm gelirler yazılıyordu. Çiftçi, esnaf, tüccar, nakliyeci, ırgat vs. tüm gelirleriyle kaydediliyordu. Gayrı menkul kira gelirlerinin yanı sıra kaynağı belli olmayan gelirler de zuhurlar temettuatı gibi adlarla defterlere yazılıyordu. Böylece beyana dayanmamakla birlikte tahrire dayanan bir gelir vergisine geçilmiş oluyordu. Bu sebeple olsa gerek bu yazımların adı da temettuat- kar, kazanç-yazımları olarak kaydedilmiştir.[43]

Defterlerin yazılması muhtar-ı evvel ve sanilerle köy imamları; Gayrimüslimlerin yazılması, varsa kocabaşılarla papazların sorumluluğu altında yapılmış olup defterlerin bitiminde bunların mühürleri vardır. Ancak burada hemen işaret etmek gerekir ki, Temettuat defterleri serisindeki bütün defterlerin sonunda mühür bulmak mümkün değildir. Bazılarında bende kelimesi yazılıp bırakılmıştır. Bu da defterlerin hepsinin orijinal olmayıp bir kısmının muhtemelen merkezden çıkarılmış suretler olduğunu göstermektedir.

Temettu defterlerinde şehirlerle birden fazla mahalleden oluşan köylerde genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir. Defterler 1b den başlatılmış sayfanın tepesinde sırasıyla eyalet-sancak- kaza adları kaydedildikten sonra mahalle ya da köyün adı yazılmıştır. Muhtarlık esaslarına göre yazılan defterlerde her haneye birden başlayarak numara verilmektedir. Muhtarlar ve imamlar genellikle defterin ilk haneleridir. Defterlerde verginin esas olduğu hane reisinin isimleri kayıtlıdır. İsimler, tahrir defterlerinde "Ahmet veled-i Hazma" gibi yazılırken temettuat defterlerinde "Feyzullah oğlu Salih" örneğinde olduğu gibi çok kere "oğlu" kelimesi tercih edilmiştir. Bu kısma ayrıca geçen yıl ödediği vergide yazılmaktadır.[44]

Temettu defterlerinin sosyal tarih açısından mühim olan hususlarından biri de hane reislerinin mesleklerinin kaydedilmiş olmasıdır. Defterlerde ekseriya hane numarası üzerinde Erbab-ı ziraatden olduğu, çiftçi, gündelikçi, demirci, tüccar, gemici, kaptan gibi hane reisinin mesleği kayıtlıdır. Hane reislerinin gelirlerinin eğer varsa ne kadarının "sa'natlarından" ne kadarının ziraattan olduğu da tasrih edilmiştir. Böylece hangi gelirinin ağır bastığı görüldüğü gibi mesleklerinin yazılması ihmal edilmiş olanlarından mesleklerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Mesleklerin yazılmış olması bir mahalle veya köyde hangi zanaatın ne ölçüde geliştiğini tespit etmemize imkân sağladığı gibi, gelirin meslekler arasında dağılımı ortaya çıkmaktadır. Hane reislerinin sahip oldukları menkul ve gayr-ı menkuller de defterlerde kayıtlıdır. Çiftçi ise ektiği toprak miktarı, bu toprağın kira ise kimden alındığı ve bu topraktan elde edilen hâsılat-ı senevîsi yazılmaktadır. Defterlerde ekili tarlalar,"mezru tarla" olarak gösterilmiştir. Mezru tarla adıyla yazılanlar hububat ekilen tarlalardır. Boş bırakılan tarlalar gayr-ı mezru tarla, kiralık olanlar ise "müste'cir

42 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 772.
43 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 773.
44 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 399.

olduğu tarla" adıyla kaydedilmiştir.[45] Hâsıl olan ürün arpa, buğday, yulaf, gibi tarla ürünlerinden başka işlenen toprak ve öşür olarak bağ, tütün, bostan, dut gibi endüstri ürünleri de belirtilmektedir. Zeytin ve meyve ağaçları da adet olarak bu defterlerde mevcuttur. Temettu defterlerindeki bu bilgiler ziraat yapılan alanlar hakkında bilgi verdiği gibi ne kadarının ekili ne kadarının dikili sahalara ayrılmış olduğu ve bunların büyüklüklerine göre sınıflandırma yapılmasına da imkân vermektedir. Gayr-ı menkullerden sonra hayvanlar yazılmıştır. Böylece bir köy veya mahallede en çok hangi hayvanların beslenip yetiştirildiği ve bunlardan ne ölçüde kazanç sağlandığının tespiti mümkün olmaktadır. Hayvanların hâsılatlarının hesaplanmasında, bölge için mahallince saptanan hâsıla tarifeleri kullanılmıştır. Yazımlarda kovanlar ve diğer hayvansal değerlerde ayrıca yazılmıştır. Zanaatkârlarında birimde oturanların hepsi deftere geçirilmiştir. Bunların eğer varsa tarım, bağcılık veya kira gelirleri de eklenerek toplam hanenin geliri tespit edilmiştir. Tüccarların ticaret gelirleri, gündelikçi, çoban, hizmetkâr olarak isimlendiren tarım işçileri de kaydedilmiş ve vergilendirilmiştir. Temettu defterlerinde ayrıca kişilerin sahip oldukları binalar (kahvehane, berber vs.),madenler, değirmenler ile gemi, kayık gibi ulaşımı sağlayan taşıtlarda kaydedilmiştir.[46] Temettu defterlerinde bir yıl önce vermiş olduğu vergi-i mahsusa ile öşre de yer verilmiştir. Bu bilgiler hane numaralarının yan veya üstünde isme dik bir şekilde sağdan sola meslek-vergi-i mahsusa-öşür sırasıyla yazılmışlardır. Defterlerde vergi-i mahsusa "sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu " şeklinde yazılmıştır.[47]

Bütün bu çalışmalara rağmen, çeşitli sebeplerle memleket dâhilinde verginin düzenlenmesi yoluna hemen gidilememiş, an cemaatin verginin kaldırılmasına ancak 1275 (1859/1859) yılında karar verilerek yeni bir tahrire başlanmıştır. Vergi konusunda yeni bir uygulamanın yapılması, 1277 (1860/1861)'de memleket dâhilinde kısım kısım başlanan tahrirlerin sonucunda gerçekleşebilmiş ve belirli oranlarda toplanacak olan emlak, arazi ve temettu vergileri getirilmiştir.[48]

B- Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat'tan önce çeşitli isimlerle toplanan birden fazla vergi 1840 yılından itibaren kaldırılarak 'An cemaatin Vergi' ya da 'Vergi-yı Mahsusa' adıyla tek bir vergi tahsil edilmeye başlandı. Vergi-yi mahsusa miktarı kazaların bir yılda verdikleri örfi vergilerin toplamının mükelleflerin gelirine göre herkese tevzi edilmesiyle tayin edilecekti. Böylece vergilendirmede adalet sağlanacak, halk ödeme gücüne göre vergilendirilmiş olacaktı. Mali gücün ölçüsü olarak tebaanın emlak, arazi, hayvan ve ticaret geliri esas alınıyordu. Vergiler 1845 yılına kadar ruz-ı hızır ve ruz-i kasım olarak iki taksitle alınıyordu. Hasat mevsimi dışında alındıkları için halkı oldukça zorluyordu.1845 yılından sonra vergi şenaatle uğraşanlardan sene başında, tarımla uğraşanlardan ise mahsul zamanı alınmaya başladı.[49]

İncelediğimiz dönemdeki temettuat defterlerinin vergiler hanesinde Sene-i sabıkada vermiş olduğu ibaresi adı altında Karamürsel'e ait çiftlik, mahalle ve köylerden tahsil edilen toplam vergi 238.643 kuruştur. "Seneyi sabıkada vergi-yi mahsusadan bir senede vermiş olduğu" şeklinde geçen bu vergi, muaf tutulanlar hariç her haneden alınmıştır. Her hanenin ne kadar özel vergi verdiği bu kısımda belirtilmiştir. Ancak bu verginin neye göre, hangi kıstaslar göz önüne alınarak, hanede yaşayan insanların sayısına, kazançlarına, mesleklerine, ya da mal varlıklarına göre mi alındığı hususunda kesin bir kanaat oluşamamaktadır. Çıkarılan oranların bir birini tutmaması da bu verginin alınmasında keyfî bir durumun olup olmadığı hakkında şüphelere sebep olmaktadır. Ancak hizmetkâr, çapacı, çoban gibi geliri

45 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 405-410.
46 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 781.
47 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 405-410.
48 Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 106.
49 Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 174.

az olan hane reislerinden düşük oranda vergi alındığı ve hiç geliri olmayan, amel-manda, kör, sağır gibi özürlülerden hiç vergi alınmadığı göz önünde tutulursa "vergi-yi mahsusa"nın mal ve kazançlardan alındığı anlaşılmaktadır. Gemici, taşçı, hizmetkâr, çapacı gibi bazı mesleklerde birbirine yakın oranlarda vergi alındığı gibi ziraatçı ve zanaatkârlardan alınan vergilerde böyle bir orandan bahsedemeyiz.

Tablo 18'de gösterilen vergilere göre mahallelerden en yüksek vergi Camii-yi atik Mahallesine aittir. Camii-yi atik'den alınan verginin toplam vergi içindeki payı % 6,66 (16271), Karamürsel bütün yerleşim birimleri içinde en yüksek vergi Gonca köyüne aittir. Gonca'nın toplam vergi içindeki oranı ise % 20,67 (50436)'dır.

a- Aşar ve Rüsumat

"Öşür" onda bir anlamında, Arapça bir kelime olup, çoğulu "Aşar"dır. Tarım ürünleri üzerinden alınan şer'i bir vergi olarak kavramlaşmıştır. İslam fıkhında öşür, Osmanlı uygulamasından farklıdır. Her şeyden önce İslam'da öşür, toprak ürünlerinin zekâtıdır. Aynı zamanda bir ibadet niteliğinde olduğu için Müslümanlardan alınır. Oranı, elde ürünün % 5'i veya % 10'udur. Esas itibariyle topraklardan alınır. Osmanlı'da ise mülk araziden değil, kuru mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı reayaya ait olan mir'i arazilerden aşarı Gayrimüslimlerde ödemişlerdir. Osmanlılarda İslami bir kavram olan aşarı, Hicaz ve Basra'da mülk araziye sahip olanlar kendi istekleriyle ve ibadet kastıyla yoksullara devlet zoru olmaksızın verirlerdi. Aşar diye şöhret bulan ve inceleme konumuz olan vergiyse mir'i araziden alınan bir haraçtır. mir'i arazinin aslı haraç arazisidir. Şer'i anlamda haraç arazisinden ise biri maktu bir tutarı ifade eden "harac-ı muvazzaf" diğeri, yerin verimine göre ürünün yarısına kadar "harac-ı mukaseme" adında iki vergi alınır. İşte Osmanlı maliyesinde söz konusu edilen aşar, aslı haraç arazi sayılan mir'i arazi üzerinden alınan "harac-ı mukaseme" dır.[50]

Osmanlı Devleti mali hukuk mevzuatında şer'i hukuk arasında sayınla öşür, toprak mahsullerinden ve bu arada hububattan aynen yani mahsul olarak alınan bir vergi idi. Bu verginin mükellefleri Osmanlı İmparatorluğu'nda hudutları muayyen mülkler, vakıflar, padişah hasları, diğer haslar ve tımarlarda kayıtlı bulunan çiftçiler ile bu idari, mali selahiyet bölgelerine hariçten gelip zemin resmi mukabilinde çiftçilik yapan kimselerdir.

Öşür, kaideten harman yerinde demetler dövülüp hububatın taneleri samanından temizlendikten sonra ve çiftçi hububatını ambarlamadan önce "salari" denilen memurlar tarafından taşir ediliyordu. Dolayısıyla aşarın tahsilâtı için devlet, mükellefin ayağına gitmekte idi. Böyle olunca da aşar tahsili için devlet bir taraftan tüm mükelleflere ulaşıp vergisini tahsil etmek, diğer taraftan da ayni olarak yapılan tahsilâtları çürümeden değerlendirmek zorundaydı. Bu husus ise vergini maliyetini artırdığı gibi verimliliği azaltmaktaydı.

Aşar vergisinin ayni ve nakdi olarak iki şekilde tahsil edildiğini yukarda belirtmiştik. Ayni vergiler, her türlü gayri safi tarla ürünleri hâsılatından onda bir oranında tahsil edilirken, nakdi vergiler bağ ve bahçe ürünlerinden bedel-i aşar-ı bağ, bedel-i aşar–ı bahçe adları altında tahsil ediliyordu. Aşar, Karamürsel'de toplam 28.878 kuruş alınmıştır. Bu toplamın % 75,19'u rüsumat yani bağ ve bahçe ürünlerinden alınan vergi,% 24,80'i ise tahıl ürünlerinden alınan aşardır. Mahalleler arasında Kayacık 1680 kuruş ile, köyler arasında Ereğli 4506 kuruş ile ilk sırada yer alırlar. Çiftliklerden ise toplam 2945 kuruş aşar vergisi alınmıştır. Bu toplamın % 95 (2803 kuruş)'i hububattan,% 5 (142 kuruş)'i ise rüsumattan alınmıştır.

50 Şener, *a.g.e.*, s. 119-120.

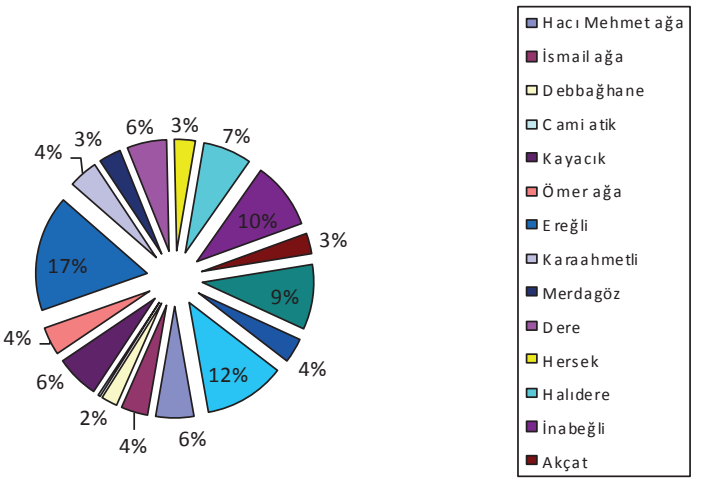

Grafik 12. Aşarın Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı

Köylerden Akçat dışında aşar vergisinin büyük bir kısmı bağ ve bahçelerden alınmıştır. Köylerden alınan 22.603 kuruş aşar'ın % 22,49 (5084 kuruş)'u hububattan,% 77,50 (17.519 kuruş)'si bağ ve bahçelerden alınmıştır. Gonca'dan alınan verginin tamamı üzümden, Ulaşlı'da meyve, zeytin ve üzümden, Halıdere'de fındık, meyve ve üzümden, alınmıştır. Hububattan alınan verginin % 32,76 (1666 kuruş)'sı Akçat'dan alınmıştır. Bu köyde hayvancılık diğer yerleşimlere göre önem kazanmıştır. Bu nedenle ekilen ürünün bir kısmı hayvan yemidir. Mahallelerde ise çok az hububat ekimi yapılmıştır. Mahallelerde toplam 6275 kuruş olan aşar'ın % 33 (2078 kuruş)'i hububattan,% 69 (4197 kuruş)'u bağ ve bahçelerden alınmıştır. Yerleşim birimleri arasında aşar vergisi birbirine oldukça yakın oranlarda dağılmıştır. Tablo 18 de aşar vergisinin yerleşim birimlerine göre dağılımı verilmiştir.

b- Resm-i Ağnam

Temettuat defterlerinde her hayvan ayrı ayrı yazılmıştır. Gelir getiren sağman hayvanlardan elde edilen kazanç hasılat-ı senevisi adı altında kaydedilmiştir. Resm-i ağnam, defterlerde ağnam, keçi' den alınmıştır. Fakat azda olsa hayvan beslenmesine karşı bütün Karamürsel'de 4,5 haneden resm-i ağnam alınmıştır. Hayvancılık çiftliklerde önem kazanmıştır. Ancak çiftliklerden de alınan vergi miktarı oldukça düşüktür. Sadece Nuh Bey Çiftliğinden 150 kuruş vergi alınmıştır. Çiftliklerden vergi alınmaması, sahiplerinin İstanbul'da yaşayan devlet adamları olmasına bağlanabilir. Toplam 2287 kuruş resm-i ağnam alınmıştır. Bu toplamın % 49,62 (1135 kuruş)'si mahallelerden,% 43,81 (1002 kuruş)'i köylerden ve % 6,55 (150 kuruş)'i çiftliklerden alınmıştır.

c- Vergiden Muaf Olanlar

Temettuat defterlerinde bazı hanelerin sonlarında vergilerinin olmadığı dikkat çekmektedir. Temettuat "kar, kazanç" vergisi olduğu için herhangi bir geliri olmayanlarında dolayısıyla vergisi olmayacaktır. Çapacı, hizmetkar, çoban ve yanaşmalardan malı mülkü olmayanların gelirine göre azda olsa vergi alınmıştır. Muhtar ve din görevlilerinden vergi alınmamıştır. Çolak, kör gibi özürlüler ile ihtiyarlar defterlere kaydedilmiş ve eğer gelirleri varsa onlardan da gelirlerine göre vergi alınmıştır. Hiç malı mülkü olmayanlar yazılırken "merkumun bundan maada emlak ve arazi ve hayvanat sairesi olmayub hizmetkârlık ile tayiş etmekle bir senede temettu" gibi ibareler kullanılmıştır.

d-Verginin Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Temettu defterlerinin sonunda toplam temettuat ve toplam vergi-i mahsusa verilmiştir. Tablo 18.19.20 ve 21 de vergi ile ilgili tablolarda bütün yerleşim birimlerinin ayrı ayrı vergi, temettuat aşar, resm-i ağnam, vergi-yi mahsusa ve vergi yükleri gösterilmiştir.

Toplam 248.565 kuruş verginin % 73,96 (183.863 kuruş)'sı köylerden, % 24,21 (60.202 kuruş)'i mahallelerden,% 1,81 (4500 kuruş)'i ise çiftliklerden alınmıştır. Gonca köyü % 20,29 (50.440 kuruş) ile toplam vergi içinde en büyük orana sahip yerleşim birimidir. Hersek ise % 0,65 (1627 kuruş) ile en düşük orana sahip yerleşim birimidir. Tablo 19 da toplam gelir ve net gelirler gösterilmiştir.

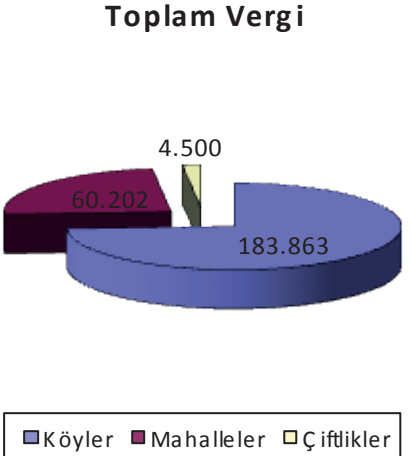

Grafik 13. Yerleşim Yerlerine Göre Toplam Vergi

Her köyün vergi-yi mahsusu hane sayısına bölündüğünde, hane başına düşen ortalama vergi miktarını bulmak mümkündür. Bu durumda karyeler arasında dengesiz bir dağılım çıkmaktadır. Bazı karyelerde hane başına düşen vergi miktarı çok az, bazılarında ise buna oranla çok fazladır. Hane başına düşen vergi miktarı köylerde; Ereğli 331, Karaahmetli 500, Dere 224, Hersek 162, Halıdere 306,50, Akçat 365, Ulaşlı 353,70, Gonca 350, Pazar 283, İnebeyli 366, Merdagöz 135,58 kuruştur. Mahallelerde ise Hacı Mehmet Ağa 310, Ömer Ağa 189, Kayacık 353,69, Camii-yi atik 250, Debbağhane 250, İsmail Ağa 219,86 kuruştur. Tablo 20'de ortalama gelirler gösterilmiştir.

C- Vergi Yükü

Gayrisafi vergi yükü; buna toplam vergi yükü de denilmektedir. Bu yük vergi ve vergiye benzer gelirlerin gayri safi milli hâsılaya oranıdır. Bununla iktisadi kaynaklardan ne kadarının devletin eline geçtiği anlatılmak istenir.

Safi vergi yükü; devlet ve benzeri kuruluşların vergi ve vergiye benzer gelirleri şeklinde kendilerine sağladıkları gelirlerden şahıslara ödedikleri transfer harcamalarını ve mali yardımlara düştüğümüz zaman safi vergi yükünü elde etmiş oluruz.

Temettuat defterlerinde hanelerin sonunda yer alan ve o hanenin gelirinin gösteren rakam, aşar ve vergi-yi ı mahsusa dâhil, yani brüt gelirdir. Vergi yükünü hesaplarken hanenin brüt gelirini hanenin ödediği toplam vergi miktarına böldük. Böylece hanelerin gelirlerinin nispi olarak ne kadarı üzerinde tasarruf yetkisinin olmadığını tespit ettik. Vergi yükü sonuçlarında hesap şekli şöyledir;

Şahsi Vergi Yükü =Toplam Vergi / Toplam Gelir

Toplam Gelir =Köylerin Brüt Gelirleri Toplamı

Vergi Yükünün Dağılımı; Tablo vergi yükü dağılımları gösterilmiştir. Karamürsel'de toplam gelire ait vergi yükü % 28'dır. Vergi yükü en az olan mahalle % 17 ile Ömer Ağa, vergi yükü en çok mahalle % 34,29 ile Debbağhane Mahallesidir. Hersek % 14 ile en az Gonca ise % 36 ile en yüksek vergi yüküne sahip köydür. Buna göre nispi vergi yükü en az olan yani gelirleri üzerindeki tasarruf hakkı en yüksek olan mahalle; Ömer Ağa Mahallesidir. Köylerden geliri üzerinde en fazla tasarruf hakkı bulunan köy ise Hersek'dir. Tablo 21 de toplam gelirlerle birlikte vergi yükleri de gösterilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma Maliye Nezareti, Karamürsel Temettuat defterlerinin incelenmesi sonucu hazırlanmıştır. Osmanlı Devletinin maliye alanında yapmaya çalıştığı düzenlemelerden biride Temettuat defterlerinin yazılmasıdır. Bu defterlere göre, Osmanlı iktisat düşüncesi konusunda ortaya çıkan bir gerçek şudur, Osmanlı maliye bürokrasisi zannedildiğinin aksine tek işi vergi toplamak olan bir teşkilat değildir. Piyasalara ve ticari hayata gerektiğinde müdahale etmekte ve alt yapıyı hazırlamakta daha da önemlisi vergi artırıcı tedbirler almak konusunda hassas davranmaktadır. Vergiyi artırmanın en doğru yolu ise halkın gelirin doğru olarak bilinmesidir. Bu amaçla eyalet, sancak ve kazalarda yaşayan halkın geliri hane hane bu defterlere kaydedilmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti, Temettuat defterleri ile devlet gelirini artırmanın yanında halktan gelirine göre vergi alarak adaleti sağlamayı hedeflemiştir. Temettuat defterlerinin yazılması ile adalet sağlanabilmişi midir? Defterlerin yazımı sırasında yapılan bazı hatalar, yolsuzluk olayları ve halkın gerçek gelirini saklaması buna mani olmuştur.

Bolu Eyaleti ve İzmit Sancağına bağlı Karamürsel kazasında 6 mahalle,11 köy ve 4 çiftlik vardır.4011 numaralı defter Gayrimüslimlerin yaşadığı Gonca köyüne aittir. Bu dönemde Karamürsel'de Gayrimüslimlerin yaşadığı birçok köy (Tepe-köy) olduğu bilinmektedir. Ancak Bu köylere ait defterlere rastlayamadık. Karamürsel'de halkın çoğunluğu tarımsal faaliyetlerle ilgilenmektedir. Hayvancılık kazada gelişmemiştir. Çiftçilik yapan hemen hemen her hanede merkep(eşek) beslenmektedir. Resm-i ağnam adıyla hayvanlardan alınan vergi, sadece keçi ve oğlaktan alınmıştır.

Tarım ve hayvancılık dışında en önemli gelir kaynağı denizcilik gelirleridir. Mahalle ve köylerin çoğu kıyıda kurulmuştur. Diğerleri de kıyıya çok yakındır. Bu nedenle gemicilik, balıkçılık ve kaptanlık gibi meslekleri tercih eden hane reislerinin sayısı oldukça fazladır. Kazada oldukça fazla bulunan su kaynakları halkı değirmencilik faaliyetine yöneltmiştir. Ayrıca Kazanın etrafı ormanlarla kaplıdır. Gonca gibi ormanların içinde kurulan köylerde odunculuk yapılmıştır. Ereğli köyünde ise bulunan taş ocakları halkı taşçılığa yöneltmiştir. Mahallelerde ise tarımdan başka halk ticaret ve esnaflık yapmıştır. Özellikle Camii-yi atik gibi merkezde bulunan mahallelerde ticaret gelirleri önem kazanmıştır. Merkezden uzak Debbağhane ve Kayacık gibi mahallelerde ise tarım gelirleri fazladır.

Defterlere göre kazada Gayrimüslim nüfus 720 civarındadır. Defterlerine rastlayamadığımız diğer köy ve mahallelerle bu sayı 2000'e çıkacaktır.1900'lü yıllara kadar Gayrimüslimlerle Müslümanlarla barış ve uyum içinde yaşamışlardır. Ancak bu tarihten sonra Gayrimüslimler, Karamürsel'i sahiplenmek istemiş kazaya kendileri için mektep açılması konusunda yöneticilere sürekli baskı yapmışlardır.

Temettuat defterleri Osmanlı vergi sisteminde önemli aşamadır. Temettuat defterleri ile devlet bozulan maliyeyi ve azalan gelirleri artırmak istemiş bu amaçla mal mülk sayımına başlamıştır. Bu defterlerden 1844-1845 yıllarında Osmanlı maliyesi dışında halkın gelir kaynaklarını, Gayrimüslim ve Müslümanların bu dönemde genel bir değerlendirmesini, toprakların ne kadarının ekili dikili olduğunu, bu toprakların verimlerini, hangi hayvanların yetiştirildiğini, ticaret hayatını ve Osmanlı devletinin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında daha birçok bilgiye ulaşabiliriz

KAYNAKLAR

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Temettuat Defterleri (BOA ML.VRD.TMT)

3995 4005

3996 4008

3997 4009

3998 4010

4000 4011

4001 4012

4002 4013

4003 4015

4004 4010

2- Diğer Kaynak Eserler

Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları Ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" *OTAM*, Ankara 2000.

Atsız, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1992.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezi Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953.

Bayraktar, Dilek, *Karamürsel Şehri*, Kocaeli 2000.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkiye'nin nüfusu(1500-1927)*,İstanbul ty

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

Faroqhi, Suraıya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993.

Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Ve Bütçeler Ve Hazine Hesapları (1841-1861)*,Ankara 1989.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Durumu*, İstanbul 2000.

Karakuş, Mehmet, *Temettuat Defterlerine Göre Bolu Eyaletinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, İstanbul 1999.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara 1943.

Kütükoğlu, Mübahat,'Osmanlı Sosyal Ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri', *Belleten*, C.LIX/225 (1995),sa:395.

Moiseyev, Piotr P, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu*, Ankara 1994.

Özdemir, Erdoğan, *Dünden Bugüne Karamürsel*, Karamürsel 1993.

Öztürk, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*,İstanbul 1988.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.

Taneri, Aydın, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri)*,Ankara 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

EKLER

Tablo 1: Hane Yapısı

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Müslim (Hane)	Gayri Müslim (Hane)	Genel Toplam (Hane)
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	42	0	42
	İsmail Ağa	37	0	37
	Debbağhane	26	0	26
	Camii-yi atik	65	0	65
	Kayacık	23	0	23
	Ömer Ağa	43	0	43
	Mahalle Toplamı	236	0	236
Köy	Ereğli	118	0	118
	Karaahmetli	13	0	13
	Mürdegöz	24	0	24
	Dere	29	0	29
	Hersek	10	0	10
	Halıdere	69	0	69
	İnebeyli	40	0	40
	Akçat	49	0	49
	Gonca	0	144	144
	Pazar	23	0	23
	Ulaşlı	26	0	26
	Köy Toplamı	569	144	569
Genel Toplam		670	144	814

Tablo 2: Temettuatlara Göre Nüfus

Yerleşim Birimi	Yerleşim Birimi adı	Hane Sayısı	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	42	210		210
	İsmail Ağa	37	185		185
	Debbağhane	26	130		130
	Camii-yi atik	65	325		325
	Kayacık	23	115		115
	Ömer Ağa	43	215		215
	Mahalle Toplamı	236	1180	0	1180
Köy	Ereğli	118	590		590
	Karaahmetli	13	65		65
	Mürdegöz	24	120		120
	Dere	29	145		145
	Hersek	10	50		50
	Halıdere	69	345		345
	İnebeyli	40	200		200
	Akçat	49	245		245
	Gonca	144	0	720	720
	Pazar	23	115		115
	Ulaşlı	46	230		230
	Köy Toplamı	565	2105	720	2825
Genel Toplam		801	3285	720	4005

Tablo 3: Yerleşim Birimine Göre Meslek Sayıları

Yerleşim Birimi									
Mahalleler	çiftçi	gemici	bağcı	ücretli	balıkçı	kaptan	Oduncu	Esnaf	Diğerleri
Hacı Mehmet Ağa	5	10	9	3			1	6	
Ömer Ağa	5	9	4	1		1	1	7	9
Kayacık	8	3		2				3	3
Camii-yi atik	1	14	9					13	16
Debbağhane	1	5	5	1				1	6
İsmail Ağa		11	6	2		3		5	5
Mahalleler									
Toplamı	20	52	33	9	0	4	2	35	39
Köyler									
Ereğli		7	12		24		10	3	40
Karaahmetli	11								1
Dere	10	3	2						2
Hersek	5			2					2
Halıdere		9	7			20	17	9	2
Akçat	29		1	7				2	
Gonca		19	4	12			6	53	36
Pazar	1		15	2			3		1
Ulaşlı		7	15			2	7	3	4
İnebeyli	29		1	5				2	2
Mürdegöz	4			4				4	9
Köyler									
Toplamı	89	45	57	32	24	22	43	76	73
Genel									
Toplam	109	97	90	41	24	26	45	111	138

Tablo 4: Meslek Gruplarının Dağılımı

Meslek Grupları	Köyler	Mahalleler	Genel
Çiftçi	89	33	109
Bağcı	57	33	90
Gemici	45	52	97
Kaptan	22	4	26
Oduncu	43	2	45
Çabacı	32	9	41
Etmekçi	26	2	28
Değirmenci	25	1	26
Balıkçı	24	0	24
Bahçıvan	22	0	22
Piyadeci	7	13	20
Bakkal	5	13	18
Simitçi	14	0	14
Marangoz	13	1	14
Taşçı	12	0	12
Reis	3	7	10
Berber	3	5	8
Beygirci	1	7	8
Kahveci	2	4	6
Zaptiye	0	6	6
Kalafatçı	5	1	6
Sığırtmaç	6	0	6
Çoban	5	0	5
Hizmetkâr	2	3	5
Mukayyit	1	3	4
Attar	0	3	3
Nalbant	0	3	3
Boyacı	3	0	3
Kasap	1	1	2
Dülger	2	0	2
Semerci	0	2	2
Kömürcü	1	0	1
Danacı	1	0	1

Tablo 5: Meslek Gelirleri (kuruş)

Köy	taşcı	gemici	oduncu	simitçi	ücretli	piyade	değirmenci	esnaf
Ereğli	2600	800	400	0	0	0	0	0
Gonca	0	3800	0	2200	6400	900	800	0
Akçat	0	0	0	0	1760	0	0	0
Halıdere	0	700	600	0	750	0	0	0
Kayacık	0	600	0	0	2450	0	0	0
Hersek	0	0	0	0	2300	0	0	0
Dere	0	0	250	0	3500	0	0	0
Ulaşlı	0	0	1400	0		0	0	0
Karaahmetli	0		0	0	500	0	0	600
Toplam	2600	5900	2650	2200	17160	900	800	
Mahalle								
Ömer Ağa	0	500	0	0	400	0	0	1600
İsmail Ağa	0	2300	0	0	650	0	0	480
Camii-yi atik	0	3800	0	0	500	0	0	1300
Hacı Mehmet Ağa	0	500	0	0	1600	500	0	2400
Debbağhane	0	350	0	0	900	0	0	400
Toplam	0	7450	0	0	4550	500	0	6780
Genel Toplam	2600	13350	2650	2200	21710	1400	800	6780

Tablo 6: Gelirleri Oluşturan Kalemler (Kuruş)

Yerleşim Biriminin Adı	Çiftçilik Gelirleri (Kuruş)	Bağcılık Gelirleri (Kuruş)	Denizcilik Gelirleri (Kuruş)	Esnaf ve Ticaret Gelirleri (Kuruş)	Ücretli Gelirleri (Kuruş)	Diğer Gelirler (Kuruş)	Oduncu Gelirleri (Kuruş)
Hacı Mehmet Ağa	30972	1775	4601	4083	4959	2160	416
İsmail Ağa	18210	0	9905	3440	4071	3355	0
Debbağhane	8449	1950	1922	620	3469	2420	0
Camii-yi atik	46739	4950	11997	34401	9436	10530	0
Kayacık	28476	343	2320	1640	1543	3137	0
Ömer Ağa	25207	1292	11670	7983	2341	1076	273
Mahalle Toplamı	158053	10310	20745	51967	24919	22678	689
Ereğli	60262	11074	15440	1730	1830	6852	3682
Karaahmetli	16642	0	0	0	500	0	0
Mürdegöz	6542	0	0	1785	3184	3000	0
Dere	19862	1185	7205	0	2180	0	0
Hersek	12380	0	0	0	1230	300	0
Halıdere	24822	3001	5588	11567	1115	4861	6946
İnebeyli	51545	445	0	0	2745	2095	0
Akçat	56296	600	0	1002	5622	1930	0
Gonca	30286	585	9689	61326	20135	18311	2951
Pazar	12426	2357	0	0	2408	0	1695
Ulaşlı	33035	6755	880	1525	0	1635	2835
Köy Toplamı	324098	26002	38802	78935	40949	38984	18109
Genel Toplam	482151	36312	59547	130902	65868	61662	18798

Tablo 7: Toplam Geliri Oluşturan Kalemler (%)

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Çiftçilik Gelirleri %	Bağcılık Gelirleri %	Denizcilik Gelirleri %	Esnaf ve Ticaret Gelirleri %	Ücretli Gelirleri %	Diğer Gelirler %	Oduncu Gelirleri %
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	63,25	3,62	9,39	8,33	10,12	4,41	0,84
	İsmail Ağa	46,71	0	25,4	8,82	10,44	8,6	0
	Debbağhane	44,82	10,35	10,2	3,29	18,42	12,85	0
	Camii-yi atik	39,59	4,19	10,16	18,29	5,01	5,59	0
	Kayacık	76,01	0,91	6,19	4,37	4,11	8,37	0
	Ömer Ağa	50,57	2,59	23,41	16,01	4,69	2,15	0,54
	Mahalle Toplamı	320,95	21,66	84,75	59,11	52,79	41,97	1,38
Köy	Ereğli	59,74	10,97	15,3	1,71	1,81	6,79	3,65
	Karaahmetli	97,08	0	0	0	2,92	0	0
	Mürdegöz	45,08	0	0	12,3	21,94	20,67	0
	Dere	65,26	3,89	23,67	0	7,16	0	0
	Hersek	89	0	0	0	8,84	2,15	0
	Halıdere	42,87	5,18	9,65	19,97	1,92	8,39	11,99
	İnebeyli	90,7	0,78	0	0	4,83	3,68	0
	Akçat	86,01	0,91	0	1,53	8,58	2,94	0
	Gonca	21,13	0,4	6,76	42,8	14,05	12,77	2,05
	Pazar	65,79	12,48	0	0	12,75	0	8,97
	Ulaşlı	70,79	14,47	1,88	3,26	0	3,5	6,07
	Köy Toplamı	733,45	49,08	57,26	81,57	84,8	60,89	32,73
	Genel Toplam	1054,4	70,74	142,01	140,68	137,59	102,86	34,11

Tablo 8: Toplam Geliri Oluşturan Kalemlerin Ortalama Gelirleri

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Çiftçilik Gelirleri ortalama (kuruş)	Bağcılık Gelirleri ort. (Kuruş)	Denizcilik Gelirleri ort. (Kuruş)	Esnaf ve Ticaret Gelirleri ort. (Kuruş)	Ücretli Gelirleri ort. (Kuruş)	Diğer Gelirler ort. (Kuruş)	Oduncu Gelirleri ort. (Kuruş)
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	737,42	42,26	109,54	97,21	118,07	51,42	9,9
	İsmail Ağa	492,16	0	267,7	92,97	110,02	90,67	0
	Debbağhane	324,96	75	73,93	23,84	133,42	93,07	0
	Camii-yi atik	719,06	76,15	184,56	529,24	145,16	162	0
	Kayacık	1238,08	14,91	100,86	71,3	67,08	136,39	0
	Ömer Ağa	586,2	30,04	271,39	185,65	54,44	25,02	6,34
	Mahalle Ortalaması	672,56	43,87	88,27	221,13	106,03	96,5	2,93
Köy	Ereğli	510,69	93,84	130,84	14,66	14,5	58,06	31,2
	Karaahmetli	1280,15	0	0	0	38,46	0	0
	Mürdegöz	272,58	0	0	74,37	132,66	125	0
	Dere	684,89	40,86	248,44	0	75,17	0	0
	Hersek	1238	0	0	0	123	30	0
	Halıdere	359,73	43,49	80,98	167,63	16,15	70,44	100,66
	İnebeyli	1288,62	11,12	0	0	68,62	52,37	0
	Akçat	1148,89	12,24	0	20,44	114,73	39,38	0
	Gonca	210,31	4,06	67,28	425,87	139,82	127,15	20,49
	Pazar	540,26	102,47	0	0	104,69	0	73,69
	Ulaşlı	718,15	146,84	19,13	33,15	0	35,54	61,63
	Köy Ortalaması	569,59	45,69	68,19	230,05	115,76	108,36	33,03
	Genel Ortalama	592,32	44,6	73,15	160,81	80,91	75,75	23,09

Tablo 9: Toplam Gelir ve Ortalama Gelir

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Hane Sayısı	Meslek Geliri (Kuruş)	Toplam Gelir (Kuruş)	Hane Başına Meslek Geliri ort. (Kuruş)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	42	17994	48966	428,42	36,74
	İsmail Ağa	37	20771	38981	561,37	53,28
	Debbağhane	26	10381	18830	399,26	55,13
	Camii-yi atik	65	71314	118053	1097,13	60,4
	Kayacık	23	8983	37459	390,56	23,98
	Ömer Ağa	43	24635	49842	572,9	49,42
	Mahalle Toplamı	236	154078	312131	652,87	49,36
Köy	Ereğli	118	40608	100870	344,13	40,25
	Karaahmetli	13	500	17142	38,46	2,91
	Mürdegöz	24	7969	14511	332,04	54,91
	Dere	29	10570	30432	364,48	34,73
	Hersek	10	1530	13910	153	10,99
	Halıdere	69	33078	57900	479,39	57,12
	İnebeyli	40	5285	56830	132,12	9,29
	Akçat	49	9154	65450	186,81	13,98
	Gonca	144	112997	143283	784,7	78,86
	Pazar	23	6460	18886	280,86	34,2
	Ulaşlı	46	13630	46665	296,3	29,2
	Köy Toplamı	565	241781	565879	427,93	42,72
	Genel Toplam	814	178.259	565879	486,31	31,5

Tablo 10: Toprağın Kullanım İtibariyle Dağılımı (%)

Yerleşim	Mezru Tarla	Gayrı Mezru	Müst. Ol. T	Bağ	Bahçe	Dut	Zeytin	Kestane	Bostan	Fındık
Biriminin Adı	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Hacı Mehmet Ağa	0,5	7,79	8,18	2,3	3,46	3,56	73,14	0,5	0	0
İsmail Ağa	1,51	2,59	0	1,51	13,2	6,7	74,45	0		0
Debbağhane	8	7,31	0	37,8	12,19	14,63	21,34	0,5	0	0
Camii-yi atik	6,88	16,25	0	1,05	9,27	6,88	59,46	0,25		0
Kayacık	13,97	12,02	9,81	2,4	3,43	2,79	55,55	0	0	0
Ömer Ağa	14,07	15	3,56	0,5	6,56	3,56	56,09	0,5	0	0
Toplam	8,87	10,9	4,53	3,07	6,63	4,95	60,73	0,28	0	0
Ereğli	0	0	0	3,54	16,09	5,27	66	10	0	0
Karaahmetli	68,11	26,78	0	2,04	0	3,06	0	0	0	0
Mürdegöz	48,78	37,15	0	5,1	0	7,3	0	0	0	2,29
Dere	0	16,64	21,11	1,53	1,11	2,79	28,81	0	17,34	10,62
Hersek	13,4	14,38	4,57	0	0	0,5	0	0,35	67,03	0
Halıdere	0	0	0	16,83	5,07	0	71,05	7,54	0	13,85
İnebeyli	53,36	36,39	0	2,08	0	2,82	5,35	0	0	0
Akçat	49,05	41,55	0	4,06	0	5,32	0	0	0	0
Gonca	0	0	0	11,08	0,5	0,7	84,17	2,89	0	0
Pazar	25,62	30,65	0,5	10,05	12,06	15,07	0	5,52	0	0
Ulaşlı	0	0	0	2,03	36,91	2,15	57,75	0,5	0	0
Toplam	19,87	16,16	2,35	3,52	6,16	2,86	32,56	2,34	12,15	1,97
Nuh Bey	31,2	34,67	0	0		0,25	2,77	0	31,2	0
Mehmet Efendi	71,42	0	0	0	0	0	28,57	0	0	0
Ahmet Efendi	97,19	0	0	0,45	2,15	0,5	0	0	0	0
Dağ Çiftliği	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	36,2	41,74	0	0	0,45	0	3,91	0	17,61	0
Genel toplam	20,11	19,54	2,47	2,77	5,22	2,87	34,37	1,4	10,1	1,11

Tablo 11: Toprağın Kullanım İtibariyle Dağılımı (Dönüm)

Yerleşim	Yerleşim	Mezru	Gayrı	Müstecir							
Birimi	Biriminin Adı	Tarla	Mezru Tarla	Tarla	Bağ	Bahçe	Dut	Zeytin	Kestane	Bostan	Fındık
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	83	81	85	24	36	37	760	6	0	0
	İsmail Ağa	7	12	0	7	61	31	344	0	0	0
	Debbağhane	13	9	0	62	20	24	35	1,5	0	0
	Camii-yi atik	72	170	0	10,5	96,5	72	622	2,5	0	0
	Kayacık	122	105	86	21,5	30	24	485	0	0	0
	Ömer Ağa	75	80	19	4	34,5	19	299	2	0	0
	Toplam	372	457	190	129	278	207	2545	12	0	0
Köy	Ereğli	0	0	0	38,5	177	57,5	726	110	0	0
	Karaahmetli	267	105	0	7,5	0	12	0	0	0	0
	Mürdegöz	115	87	0	12	0	17	0	0	0	9
	Dere	0	119	151	11	8	20,5	206	0	124	76
	Hersek	205	220	70	0	0	8,5	0	1	1025	
	Halıdere	0	0	0	17,5	37	0	518	55,5		101,5
	İnebeyli	698	476	0	26,5	0	37	70	0	0	0
	Akçat	543	460	0	45	0	59	0	0	0	0
	Gonca	0	0	0	138	11,5	10,5	1048	35,5	0	0
	Pazar	51	61	2	20	23,5	29,5	0	10,5	0	0
	Ulaşlı	0	0	0	17,5	326	19	510	10	0	0
	Toplam	1879	1528	223	333,5	583	271	3078	222,5	1149	186,5
Çiftlik	Nuh Bey	450	500	0	0	2	1	40	0	450	0
	Mehmet Efendi	200	300	0	0	0	0	80	0	90	0
	Ahmet Efendi	450	450	0	1	10	2	0	0	0	0
	Dağ Çiftliği	10	30	0	0	0		0	0	0	0
	Toplam	1110	1280	0	1	12	3	120	0	540	0
Genel Toplam		3361	3265	413	463,5	873	481	5743	234,5	1689	186,5

Tablo 12: Tarla Ürünleri Hasılatı (Dönüm)

Yerleşim	Yerleşim	Tahıllar							
Birimi	Biriminin Adı	Buğday	Yulaf	Arpa	Burçak	Kapluca	Nohut	Darı	Tohum
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	20	12	8					
	İsmail Ağa	0							
	Debbağhane	4	1,5						
	Camii-yi atik	0							
	Kayacık	49	39	20					
	Ömer Ağa	16	12	18					
Köy	Ereğli	0							
	Karaahmetli	45	39	18			16		
	Mürdegöz	80	13	1		2			3
	Dere	64	24	18					6
	Hersek	40	12	50					
	Halıdere	0	0	0	0	0	0	0	0
	İnebeyli	118	83	13	6	1	4		
	Akçat	67	70	13	4	19	3		
	Gonca								
	Pazar	12	10						
	Ulaşlı								
Çiftlik	Nuh Bey	36	33	43				7	
	Mehmet Efendi	30	30	8					
	Ahmet Efendi	28	6	8	2				
	Dağ Çiftliği	40	3						
Genel toplam		649	387,5	218	12	22	23	7	9

Tablo 13: Tarla Ürünleri Hasılatı Toplamı (%)

Yerleşim	Yerleşim	Tahıllar							
Birimi	Biriminin Adı	Buğday	Yulaf	Arpa	Burçak	Kapluca	Nohut	Darı	Tohum
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	70,17	21,05	8,77	0	0	0	0	0
	İsmail Ağa	0	0	0	0	0	0	0	0
	Debbağhane	72,72	27,27	0	0	0	0	0	0
	Camii-yi atik	0	0	0	0	0	0	0	0
	Kayacık	60,06	23,83	16,09	0	0	0	0	0
	Ömer Ağa	56,8	27,51	15,68	0	0	0	0	0
	Toplam	259,75	99,66	40,5	0	0	0	0	0
Köy	Ereğli	0	0	0	0	0	0	0	0
	Karaahmetli	59,28	25,4	13,68	1,62	0	0	0	0
	Mürdegöz	69,49	22,03	4,51	3,9	0	0	0	0
	Dere	67,6	12,67	12,32	0	0	0	0	7,38
	Hersek	33,5	9,06	50,37	0	0	0	0	0
	Halıdere	0	0	0	0	0	0	0	0
	İnebeyli	61,18	21,12	4,3	2,92	0	2,23	0	0
	Akçat	46,2	23,95	5,24	0,85	6,5	13,46	0	0
	Gonca	0	0	0	0	0	0	0	0
	Pazar	66,15	36,92	0	0	0	0	0	0
	Ulaşlı	0	0	0	0	0	0	0	0
	Köy Toplamı	403,4	151,15	90,42	9,29	6,5	15,69	0	7,38
Çiftlik	Nuh Bey	30,13	17,93	31,15	0	0	0	6,34	0
	Mehmet Efendi	48,38	24,19	8,06	0	0	0	0	0
	Ahmet Efendi	44,8	16,8	26,66	3,2	0	0	0	0
	Dağ Çiftliği	78,26	21,73	0	0	0	0	0	0
	Çiftlik Toplamı	171,44	62,72	34,72	3,2	0	0	6,34	0
Genel toplam		864,72	331,46	196,8	12,49	6,5	15,69	6,34	7,38

Tablo 14: Toprağın Kullanım İtibariyle Dağılımı (Toplam Gelir)

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Mezru Tarla	Bağ	Bahçe	Dut	Zeytin	Kestane	Bostan
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	648	3789	6244	37134	4542	1005	
	İsmail Ağa	120	1067	14609	12955	2535	0	
	Debbağhane	120	648	1130	3670	230	0	
	Camii-yi atik	718	1386	14852	32255	5630	340	
	Kayacık	14916	4293	5460	6710	3783	0	
	Ömer Ağa	2846	477	7072	9267	2435	465	
	Mahalle Toplamı	19368	11660	49367	101991	19155	1810	
Köy	Ereğli	0	7560	36463	19786	5634	24971	
	Karaahmetli	17974	1922	0	5112	0	0	
	Mürdegöz	7170	1933	0	7870	0	0	
	Dere	8160	1048	558	7210	2842	0	
	Hersek	9690	0	0	3350	0	16	
	Halıdere	0	2653	4283	0	4156	6232	
	İnebeyli	51763	7705	0	29755	600	0	
	Akçat	33000	8737	0	33891	0	0	
	Gonca	0	22206	1737	5045	9869	5159	
	Pazar	4269	4839	2777	5750	0	1976	
	Ulaşlı	0	1555	35505	9485	4910	1195	
	Köy Toplamı	132026	60158	81323	127254	28011	39549	
Çiftlik	Nuh Bey	25812	0	950	260	230	0	750
	Mehmet Efendi	13596	0	0	0	252	0	0
	Ahmet Efendi	18170	150	1000	350	0	0	0
	Dağ Çiftliği	621	0	0	0	0	0	0
	Çiftlik Toplamı	58199	150	1950	610	482	0	750
	Genel Toplam	360987	143786	263330	459100	94814	82718	750

Tablo 15: Tarla Ürünleri Hasılatı

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Tahıllar							
		Buğday	Yulaf	Arpa	Burçak	Kapluca	Nohut	Darı	Tohum
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	240	72	30	0	0	0	0	0
	İsmail Ağa	0	0	0	0	0	0	0	0
	Debbağhane	48	18	0	0	0	0	0	0
	Camii-yi atik	0	0	0	0	0	0	0	0
	Kayacık	582	231	156	0	0	0	0	0
	Ömer Ağa	192	93	53	0	0	0	0	0
Köy	Ereğli	0	0	0	0	0	0	0	0
	Karaahmetli	546	234	126	0	0	15	0	
	Mürdegöz	246	78	16	8	0	0	0	14
	Dere	768	144	140	0	0	0	0	84
	Hersek	266	72	400	0	0	0	0	0
	Halıdere	0	0	0	0	0	0	0	0
	İnebeyli	1422	491	100	68	10	52	0	0
	Akçat	810	420	92	15	114	4	0	0
	Gonca	0	0	0	0	0	0	0	0
	Pazar	129	72	0	0	0	0	0	0
	Ulaşlı	0	0	0	0	0	0	0	0
Çiftlik	Nuh Bey	432	198	344	0	0	0	70	
	Mehmet Efendi	360	180	60	0	0	0	0	0
	Ahmet Efendi	336	126	200	24	0	0	0	0
	Dağ Çiftliği	54	15	0	0	0	0	0	0
		6431	2444	1717	115	124	71	70	98

Tablo 16: Tarım Ürünlerinin Yüzdelik Dağılımı

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Tarla Ürünleri	Bağ, meyve Bahçesi	Dut, zeytin Kestane	Hayvancılık	Toplam %
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	1	30,11	57,58	12,26	100
	İsmail Ağa	0	26,86	73,13	0	100
	Debbağhane	0	10,23	89,2	0	100
	Camii-yi atik	0	67,77	16,27	15,94	100
	Kayacık	1,99	19,73	77,33	1	100
	Ömer Ağa	1,62	36,18	50,29	11,89	100
	Mahalle Toplamı	4,61	190,88	363,8	41,09	100
Köy	Ereğli	0	75	20,73	4,25	100
	Karaahmetli	1,71	3,58	93,86	1	100
	Mürdegöz	4	21,35	56,46	18,29	100
	Dere	10	14,13	69,26	6,6	100
	Hersek	6,26	0	85,83	7,89	100
	Halıdere	0	65,98	32,02	2	100
	İnebeyli	8,64	31,08	42,68	17,18	100
	Akçat	3,21	19	66,55	10,5	100
	Gonca	0	54,08	45,34	0	100
	Pazar	1,26	47,92	48,61	1,26	100
	Ulaşlı	0	70,25	29,55	0	100
	Köy Toplamı	35,08	402,37	590,89	68,97	100
Çiftlik	Nuh Bey	27,91	26,89	13,11	32,08	100
	Mehmet Efendi	46,29	0	30,55	23,14	100
	Ahmet Efendi	25,4	45,59	15,33	16,66	100
	Dağ Çiftliği	53,48	0	0	46,51	100
	Çiftlik Toplamı	153,08	72,48	58,99	118,39	100
	Genel Toplam	192,77	665,73	1013,63	228,45	100

Tablo 17: Hayvanların Türlerine Göre Dağılımı

Hayvan Çeşitleri	Mahalle	Köy	Çiftlik	Toplam
Koşum Hayvanı				
Karasığır Öküzü	70	172	46	288
Camus	2	3	0	5
Camus Öküzü	0	0	8	8
Beygir	32	172	0	204
Kısrak	1	1	41	43
Dişi Tay	0	0	10	10
Erkek Tay	0	0	10	10
Tay	0	0	5	5
Ester	4	11	0	15
Merkep	11	39	0	50
Toplam	120	398	120	639
Büyükbaş Hayvan				
Sağmal Karasığır İneği	32	126	40	198
Sağman İnek	0	0	3	3
Kısır Camus İneği	0	0	3	3
Karasığır Düğesi	0	0	25	25
Camus Düğesi	0	0	25	25
Sığır	0	0	2	2
Kısır İnek	0	0	8	8
Kısır Karasığır	0	0	26	26
Toplam	32	126	132	290
Küçükbaş Hayvan				
Sağmal Ağnam	430	300	60	790
Kısır Ağnam	150	100	90	340
Kısır Keçi	50	202	0	252
Sağman Keçi	200	1537	0	1737
Koyun	600	860	0	1460
Ağnam	200	156	0	356
Toplam	1630	3155	150	4935

Tablo 18: Vergi Gelirleri (kuruş)

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Vergi-yi Mahsusa	Aşar	Rüsumat	Resm-i Ağnam
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	13012	662	815	535
	İsmail Ağa	7610	200	840	0
	Debbağhane	5908	66	562	0
	Camii-yi atik	16271	0	90	0
	Kayacık	8089	973	973	0
	Ömer Ağa	8080	177	917	600
	Mahalle Toplamı	58970	2078	4197	1135
Köy	Ereğli	36485	0	4506	0
	Karaahmetli	6508	961	180	21
	Mürdegöz	3254	536	324	0
	Dere	6494	1121	420	0
	Hersek	1377	722	95	0
	Halıdere	20952,5	0	1885	0
	İnebeyli	14770	0	2606	464
	Akçat	17218	1666	934	517
	Gonca	50436	0	2525	0
	Pazar	6519	78	884	0
	Ulaşlı	16466	0	3160	0
	Köy Toplamı	180480	5084	17519	1002
Çiftlikler	Nuh Beğ	2200	1100	120	150
	Mehmet Efendi	745	744	28	0
	Ahmet Efendi	1500	884	134	0
	Dağ Çiftliği	75	69	0	0
	Çiftlik Toplamı	4520	2797	282	150
	Genel Toplam	243970	9959	21998	2287

Tablo 19: Toplam Gelir, Toplam Vergi Ve Toplam Net Gelir

	Toplam Gelir	Toplam Vergi	Toplam Net Gelir
Mahalleler	(Kuruş)	(Kuruş)	(Kuruş)
Ömer Ağa	48.027	8.135	39.892
Hacı Mehmet Ağa	50.276	13.017	37.259
Camii-yi atik	85.431	16.271	69.160
Debbağhane	18.980	6.509	12.471
İsmail Ağa	41.520	8.135	33.385
Kayacık	36.433	8.135	28.298
Mahalleler Toplamı	230.391	55.320	183.206
Köyler			
Ereğli	107.196	39.052	68.144
Karaahmetli	18.400	6.508	11.892
Dere	28.560	6.508	22.052
Hersek	11.100	1.627	9.473
Halıdere	58.560	21.152	37.408
Akçat	58.510	17.898	40.612
Ulaşlı	47.500	16.271	31.229
Gınca	145.787	50.440	95.347
Pazar	16.035	6.508,50	9.527
İnebeyli	56.185	14.644	41.541
Mürdegöz	20.545	3.254	17.291
Köyler Toplamı	568.378	183.863	384.516
			0
Nuh Bey	15.104	0	0
Mehmet Efendi	7.248	0	0
Ahmet Efendi	9.721	0	0
Dağ Çiftliği	1.200	0	0
Çiftlik Toplamı	33273	4500	28.773
Genel Toplam	832.042	243.683	596.495

Tablo 20: Gelirler ve Vergi Ortalaması (kuruş)

Yerleşim Birimi	Yerleşim Biriminin Adı	Ortalama Gelir	Ortalama Vergi	Ort.Net Gelir
Mahalle	Hacı Mehmet Ağa	1197,04	309,92	887,12
	İsmail Ağa	1122,16	219,86	902,3
	Debbağhane	730	250,34	479,66
	Camii-yi atik	1314,32	250,32	1064
	Kayacık	1584,04	353,69	1230,35
	Ömer Ağa	1116,9	189,18	927,72
	Mahalle Toplamı	7064,46	1573,31	5491,15
Köy	Ereğli	908,44	330,94	577,5
	Karaahmetli	1415,38	500,61	914,77
	Mürdegöz	856,04	135,58	720,46
	Dere	984,82	224,41	760,41
	Hersek	1110	162,7	947,3
	Halıdere	850	306,55	543,45
	İnebeyli	1404,62	366,1	1038,52
	Akçat	1192,04	365,26	826,78
	Gonca	1012,4	350,27	662,13
	Pazar	697,17	283	414,17
	Ulaşlı	1032,6	353,71	678,89
	Köy Toplamı	11463,5	3379,13	8084,38
	Genel Toplam	18528	4952,44	13575,53

Tablo 21: Gelirler ve Vergiler

	Temettuatları Toplamı (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergi Yükü (%)
Köyler			
Ereğli	107.196	39.052	36,43
Karaahmetli	18.400	6.508	35,36
Dere	28.560	6.508	22,78
Hersek	11.100	1.627	14,65
Halıdere	58.650	21.152	36,06
Akçat	58.410	17.898	30,64
Ulaşlı	47.500	16.271	36,25
Gonca	145.787	50.440	36,59
Pazar	16.035	6.509	40,6
İnebeyli	56.185	14.644	26,06
Mürdegöz	20.545	3.254	15,9
Toplam	568.368	183.863	331,32
Mahalleler			
Hacı Mehmet Ağa	50.276	13.017	25,89
Ömer Ağa	48.027	8.135	16,93
Kayacık	36.433	8.135	22,32
Camii-yi atik	85.431	16.271	19,04
Debbağhane	18.980	6.509	34,29
İsmail Ağa	41.520	8.135	19,59
Toplam	280.667	60.202	138,06
Çiftlikler			
Toplam	33.273	4.500	13,52
Genel Toplam	882.308	248.565	482,9

19. YÜZYIL ORTALARINDA KOCAELİ SANCAĞI VE BİR TANZİMAT BÜROKRATININ YOLSUZLUĞU

Kemalettin KUZUCU*

Kocaeli sancağı 19. yüzyılın ilk yarısında sırasıyla Cezâir-i Bahr-i Sefîd, Hudavendigâr, Bolu, Kastamonu ve Girit eyaletleri sınırları içerisinde kaldıktan sonra, nihayet 1856 yılında yeniden Hudâvendigâr Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihte sancağın başında yönetici olarak "kaymakam" bulunmaktaydı. Tanzimat'tan önceki mülkî idare sisteminde sancak yöneticisi olan mütesellimin görevlerini üstlenen kaymakam, doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlıydı ve atanma ve diğer özlük işleri burada yapılmaktaydı. Eyaletin valisine karşı sorumluluğu bulunan kaymakamın, bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkisi sınırlı idi.[1] 1854 yılında Kocaeli Kaymakamlığı'na getirilen Hüseyin Remzi Paşa[2] hâlen görevine devam etmekte, naipliğini ise Edib Efendi yürütmekteydi. Kocaeli'ne kaza ve nahiye olarak bağlı 23 idari birim bulunmaktaydı. Bugünkü karşılıkları köşeli ayraçla gösterilmiş olan bu birimler şunlardı: 1. İzmid kazası ile Ayvacık, Bahçecik ve Yeniköy nahiyeleri, 2. Karamürsel nahiyesi, 3. Gekbuze [Gebze] nahiyesi, 4. Kartal nahiyesi (Aydos ile), 5. Yoros (nâm-ı diğer Beykoz) nahiyesi, 6. Şile nahiyesi, 7. Taşköprü nahiyesi, 8. Beşdivan, 9. Ağaçlı nahiyesi, 10. Akabâd [Akçaova], 11. Kaymas [Araman] nahiyesi, 12. Kandıra nahiyesi (Gençli ile), 13. Şeyhler [Kaynarca], 14. Karasu (nâm-ı diğer Pazarsuyu), 15. Adapazarı (Sapanca ile), 16. Hendek (Akyazı ile), 17. Âb-ı Safi [Karapürçek], 18. Sarıçayır, 19. Dodurga, 20. Taraklı Yenicesi, 21. Geyve, 22. Akhisar-ı Geyve [Pamukova], 23. Yalakâbâd [Yalova].[3]

Sancak yönetimi bu yıllarda çok sık el değiştirmiştir. Hüseyin Remzi Paşa'nın 1857'nin son aylarında vefat etmesi üzerine yerine Vahid Paşa getirilmiştir. Ancak Vahid Paşa kaymakam değil, mutasarrıf sıfatıyla atanmıştır. Kocaeli'nin Hudâvendigâr'a bağlığını etkilemeyen bu değişikliğin nedenini bilmiyoruz.[4] Vahid Paşa atanmasının üzerinden bir yıl

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Belge ve Bilgi Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: kemalettin.kuzucu@marmara.edu.tr

1 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 236.

2 Selefi Edhem Paşa'nın kötü idaresi nedeniyle sancakta asayişin bozulmasına sebep olması ve meclis üyeleriyle anlaşmazlığa düşmesi üzerine Edhem Paşa görevden alınarak yerine 27 Şubat 1854 tarihinde Hüseyin Remzi Paşa atanmıştır (BOA, İ. DH, nr. 315/13219; A. MKT. MVL, nr. 68/1)

3 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye*, Defa 10, Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire, İstanbul 1272, s. 85. Yer adlarının bugünkü karşılıkları hakkında bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.

4 "İzmid Kâimmakâmı Hüseyin Remzi Paşa'nın vefatı vukûuna mebnî liva-yı mezbûrun Hudâvendigâr eyaletine merbutiyeti yine bâki ve câri olmak üzere mutasarrıflık unvanıyla Zaptiye Meclisi azasından Tekfurdağı Kâimmakâmı esbak Saâdetlü Vahîd Paşa'ya tevcîhi hususuna bi'l-istizân irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne müteallik ve şeref-sudûr buyrularak …" (2 R 1274/20 Kasım 1857, BOA, A. MKT. MHM, nr. 120/49).

geçmeden 11 Eylül 1858 tarihinde ölünce[5] göreve, aşağıda üzerinde uzunca duracağımız Hasan Efendi vekâlet etmiştir. İki hafta sonra İzmit'in başına atanan Ömer Tufan Paşa'nın unvanı ise yeniden "kaymakam"dır.[6] Tufan Paşa'nın ihmalkâr davranıp devlet işlerini aksatması ve adının tersanedeki yolsuzluğa karışmasından dolayı 1860 ortalarında azledilmesi üzerine, yerine denizcilik işlerinde tecrübe sahibi Ragıb Paşa getirilmiştir.[7] Ragıb Paşa'nın memuriyeti sadece yedi ay sürecek, 1861'in başında görevden ayrılması üzerine İzmit aynı yıl içerisinde dört yönetici değiştirmiş olacaktır. Yılın başında görevi devralan Cemil Bey'e Nisan ayında işten el çektirilince yerine Mustafa Arif Efendi atanacak,[8] bunun da üç aydan biraz fazla süren kaymakamlığından sonra koltuğa Hasan Efendi oturacaktır.

Kocaeli Kaymakamı ve Mutasarrıfı Hasan Paşa

Kocaeli'nin ileri gelenlerinden ve liva meclisi azası olan Hasan Hüseyin Efendi 1861 Ağustos'unun başında göreve başlamıştır.[9] Kayıtlarda daha ziyade birinci ismiyle zikredilen Hasan'ın kaymakamlığa atanması sancak genelinde memnuniyetle karşılanmıştır. Mahalle ve köy muhtarları, cami imamları, eşraf ve liva meclisi üyeleri ve gayrimüslim temsilcileri tarafından Bâbıâli'ye gönderilen teşekkür mahzarlarında, Hasan'ın "sadâkat dirâyet ve hakkaniyet erbâbından" olmasının yanında, Tanzimat'ın ruhuna uygun biçimde bütün tebaaya eşit ve adil yaklaştığı vurgulanmış, yöreyi tanıyan ve bölgenin sorunlarını yakinen bilen birisi olarak göreve getirilmesi isabetli bulunmuştur.[10] Eskiden beri bulunduğu meclis azalığı sırasında edindiği birikiminin yeni görevinde kendisine avantaj sağlayacağı ifade edilmiştir.[11]

Aynı yılın sonbaharında İzmit sancağı Hüdavendigar'dan ayrılarak, müstakil mutasarrıflık haline getirildi.[12] Sultan Abdülaziz'in iradesinde belirtildiği üzere bu düzenlemede, sancağın büyüklüğü ve eyalet merkezine uzaklığı nedeniyle idari ve bürokratik konularda yaşanan aksaklıklar etkili olmuştu.[13] Statü değişikliğinde konjonktürel kaygılarla İzmit'in stratejik konumu göz önünde tutulurken, liman ve tersanesinin yeni dönemde ticarî ve siyasi açıdan daha önem kazanacağı da hesap edilmiştir.[14] Düzenleme ile Bursa'nın yükünün hafiflediği

5 BOA, İ. MVL, nr. 403/17510, lef 1. Vahid Paşa ölünce, Zaptiye Meclisi azalığından aldığı ve geçici olarak başkasına verilmekte olan 2.000 kuruşun yarısının, annesi Mahper, eşi İsmet, oğlu Fuad ve kızı Fatma arasında 250'şer kuruş olarak paylaştırılması kararlaştırılmıştır (13 S 1275/22 Eylül 1858, BOA, İ. MMS, nr. 13/545).

6 İntihâb-ı Memurîn Cemiyeti'nden Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen müzekkerede, "Tufan Paşa eğerçe cerîde-i mahsûsada mukayyed değil ise de mutasarrıflığın kemâ-kân kâimmakamlık unvanına tahviliyle kâimmakamlık-ı mezkûra muhassas olan 8.820 kuruş maaş ile Paşa-yı mûmâ-ileyhin tayini"nin uygun görüldüğü ifade edilmiş (BOA, İ. MVL, nr. 403/17510, lef. 3), padişah da bu düzenlemeyi onaylamıştır (14 S 1275/23 Eylül 1858, BOA, İ. MVL, nr. 403/17510, lef 5).

7 "İzmid Mutasarrıfı Tufan Paşa'nın mehâmm u mesâlih-i seniyyeye dair vuku bulan iş'ârâtı icrâ edemediği ve vezâif-i mürettibesinde tekâsül ve tesâmuhu derkâr idüğü cihetlerle orada bekâsı câiz olamayacağına ve zikrolunan mutasarrıflığın Tersâne-i Âmire'ye müteallik hususâtça münâsebeti olduğuna binâen Paşa-yı mûmâ-ileyhin azliyle yerine Meclis-i Bahriye Reisi sâbık Saâdetlü Râgıb Paşa hazretlerinin icrâ-yı memuriyeti …" (27 L 1276/19 Mayıs 1860, BOA, İ. MMS, nr. 18/806).

8 "İzmid Kâimmakâmı Saâdetlü Cemil Bey Efendi'nin hasbe'l-icâb infisâli vukûuna mebnî yerine Sayda Defterdârı sâbık Mustafa Arif Efendi hazretlerinin tayini Meclis-i Vâlâ'da tensîb olunarak bi'l-istizân irade-i seniyye-i hazret-i şehriyârî dahi ol merkezde müteallik ve şeref-sudûr buyrulup …" (18 L 1277/29 Nisan 1861, BOA, A. MKT. MVL, nr. 127/43).

9 11 S 1278 (18 Ağustos 1861), BOA, A. MKT. MHM, nr. 231/50; *Takvim-i Vekâyi,* nr. 618, 22 Safer 1278.

10 BOA, A. TŞF, nr. 35/47. Kazalardan gönderilen mahzarların tamamında basmakalıp biçimde "Sancağımıza bu kere ricâl-i Devlet-i Aliyye'den saâdetlü Hasan Efendi bâ-ferman-ı âlî kâimmakam tayin buyrulup mûmâ-ileyhin fatânet ve dirayet ve hakkaniyeti mazbut ve meşhûdumuz olduğundan ve ahvâl-i sancağa malumât-ı kâmilesi bulunduğuna mebnî her bir umuru ru'yet ve tesviyede hakkaniyeti iltizâm eder ve bilcümle tebaa ve ahaliyi siyyân tutar ve büyük ve küçüğe muamele-i dil-nevâzî ile istihsâl-i umumî eyler…" ifadesi görülmektedir (BOA, A. MKT. UM, nr. 506/1).

11 BOA, A. TŞF, nr. 35/32, lef 7

12 *Takvim-i Vekâyi,* nr. 622, 23 R 1278/28 Ekim 1861.

13 Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, nr. 230, 26 Rebîulevvel 1278/1 Ekim 1861. Düzenlemenin gerekçeleri, yeni unvanıyla İzmid Mutasarrıfı Hasan Efendi'ye gönderilen 7 Ekim 1861 tarihli şukkada şöyle ifade edilmiştir: "İzmid sancağının derkâr olan cesâmeti ve merbût olduğu Hudâvendigâr eyaletine bu'diyeti cihetiyle müşkülât ve maslahatça taahhurât vuku bulmakta olduğundan eyâlet-i mezkûreden tefrikiyle ayrı bir mutasarrıflık ittihâz olunarak rütbe-i hâliyyeniz ile zât-ı saâdetlerinin mutasarrıf nasb olunması hususuna bi'l-istizân irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahî müteallik buyurulup …" (BOA, A. MKT. UM, nr. 504/46)

14 Tercümân-ı Ahvâl, nr. 88, 2 Rebîulâhir 1278/7 Ekim 1861.

de muhakkaktır. Bu arada İzmit Kazası'na bağlı olanlar dışındaki dokuz nahiye de kaza statüsüne kavuşturulmuş, böylece kaza sayısı 27'ye çıkmıştır. Bunlar sırasıyla Âb-ı Safi, Adapazarı maa-Sapanca, Ağaçlı, Akâbâd, Akhisar-ı Geyve, Beşdivan, Beykoz (nâm-ı diğer Yoros), Dodurga, Gekbuze, Geyve, Gölpazarı, Akyazı maa-Hendek, İzmid, İznik, Kandıra maa-Gençli, Karamürsel, Karasu (nâm-ı diğer Pazarsuyu), Kartal maa-Aydos, Kaymas, Lefke (Osmaneli), Pazarköy maa-Gürle[Orhangazi], Sarıçayır, Şeyhler, Şile, Taraklı Yenicesi, Taşköprü veYalakâbâd olarak sıralanmaktaydı. İzmit kazasına bağlı üç nahiyenin konumunda değişiklik yapılmamıştı.[15]

Bâbıâli yönetici değişikliğine gitmemiş, kaymakam Hasan'ın unvanını mutasarrıflığa tahvil etmişti. Hasan, Sadaret'e gönderdiği 10 Ekim tarihli arîzada, "İzmid kâimmakamlığının mutasarrıflığa tebdîli"nden ötürü teşekkürünü bildirmiştir.[16] Gerek sancağın yapısal değişikliği gerekse Hasan'ın görevinde kalması, sancak genelinde olumlu karşılanmıştır. Atama fermanı hükümet konağı avlusunda eşraf ve ahalinin katıldığı törende okunmuş, bağlı kaza, nahiye ve köylerin Müslüman ve gayrimüslim yöneticileri ve ileri gelenleri, tıpkı kaymakamlığa atanması sırasında yaptıkları gibi, yeni karardan duydukları sevinci Bâbıâli'ye iletmişlerdir.[17] İstanbul'daki Ermeni Patriği Mağakyan ile Rum Patriği Joakim ise, cemaatlerinin piskopos, papaz ve kocabaşıları ile nüfuzlu şahsiyetlerin imzalarını taşıyan ve atamadan memnuniyeti içeren mahzarları Hariciye Nezareti'ne sundular.[18] Hasan Paşa hakkındaki müspet tepkiler Bâbıâli nezdinde de memnuniyetle karşılanmıştır. Hasan'a gönderilen 9 Ekim 1861 tarihli şukkada, bilgeliğini ve zekâsını, kendisine olan güven duygusunu sarsmadan, devlet ve millet uğrunda kullanması istenmiştir.[19]

Düzenlemenin ardından Hasan, Rumeli Beylerbeyliği payesi[20] ve ikinci rütbeden mecidî nişanı ile taltif edildi.[21] Hasan Paşa'nın Kapu Kethüdalığı görevi ise Bâbıâli Evrak Odası'nın deneyimli halifesi Ali Bey'e verildi.[22] Hasan Paşa, Sadaret'e gönderdiği 20 Kasım 1861 tarihli yazısında, verilen paye ve nişanı kendisinin hak etmeyip, padişahın ihsanı olduğunu bildirerek teşekkürünü sundu.[23] Sadaret Müsteşarlığı'na atanan İsmail Hakkı Bey'i tebrik maksadıyla gönderdiği 25 Kasım tarihli tahriratıyla teşekkürünü yineledi.[24] Hasan Paşa'nın, emsallerinden düşük olan maaşı Mayıs 1862'de düzeltilmiş ve 15.000 kuruşa yükseltilmiştir.[25]

Vakanüvis Lütfi Efendi, İzmit'in Hudâvendigâr'dan ayrılmasını anlattığı bölümde,

15 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye*, Defa 16, Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire, İstanbul 1278, s. 135.

16 BOA, A. MKT. UM, nr. 509/50.

17 İzmit merkezden aralarında meclis üyeleri, naib, tersane çalışanları, çeşitli daire memur ve kâtipleri ile Rum ve Ermeni vücûhun da bulunduğu 59 kişi ile yirmi altı kaza müdürü ve ileri gelenlerinin imzalarını taşıyan 12 Ekim tarihli mahzar için bkz. BOA, A. MKT. UM, nr. 506/1, lef 1.

18 BOA, MVL, nr. 616/47.

19 BOA, A. MKT. UM, nr. 505/12. Sadaret'ten Hasan'a gönderilen 29 Ekim 1861 tarihli yazıda şu düşüncelere yer verilmiştir: "Hoşnûdî-i umumîyi mutazammın liva-yı mezkûr meclisinin vürûd eden mazbatası dahi mütalaa olundu. İzmid sancağının bu suretle mutasarrıflığa tahvîli mesâlih-i mülkiyye ve maliyyesinin daire-i mazbûtiyyet içinde hüsn-i cereyanı maksadına mebnî olarak zât-ı saâdetleri ise dirayetli ve oranın ahvâl-i umûmiyyesine vukuflu bendegân-ı Devlet-i Aliyye'den olduğunuzdan ve liva-yı mezbûra vukû'-ı memuriyetinizden beri hakk-ı şerîfinizde ibrâz olunan hoşnûdî-i umumî dahi mukaddime-i âsâr-ı muvaffakiyyet demek olduğundan her halde temâmî-i ifâ-yı levâzım-ı memuriyetle isbât-ı me'ser-i kârdânîye himmet etmeniz lâzım geleceği beyanıyla şukka-yı mecî terkîm kılındı." (BOA, A. MKT. UM, nr. 511/48).

20 5 CA 1278 (9 Kasım 1861), BOA, İ. DH, nr. 480/32333.

21 BOA, A. DVN. MHM, nr. 34/77; *Takvim-i Vekâyi,* nr. 625, 2 Cemâziyelâhir 1278.

22 17 CA 1278 (21 Kasım 1861), BOA, İ. DH, nr. 481/32378; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye,* Defa 17, Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire, İstanbul 1279, s. 87.

23 "… bunların hiçbirisi liyakat ve istihkakımdan olmayıp mutlaka hakk-ı nâ-ahakk-ı kemterânemde hadd ve mikdâr-ı çâkerânemden efzûn-ter-ı sezâvâr buyurulagelen mahâsin-enzâr-ı mekârim-nisâr-ı hazret-i veliyy'ün-ni'amîleri âsâr-ı hayriyyesi cümlesinden olmasına mebnî şu babda ne suretle ve ne türlü teşekkür etsem az geleceği bedihî olup…" (BOA, A. MKT. UM, nr. 521/66).

24 22 CA 1278 (25 Kasım 1861), BOA, A. MKT. UM, nr. 521/75.

25 Bu tarihte Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından Nevres Paşa Bursa mutasarrıflığına tayin edilmiş, ondan boşalan azalık maaşı olan 15.000 kuruş Hasan'a tahsis edilmiştir. Hasan'ın 7.500 kuruş maaşı ise hazineye devredilmiştir (BOA, A. MKT. UM, nr. 564/33).

"İzmid vücûhundan ve erbâb-ı cerbezeden" şeklinde tanıttığı Hasan'ın önce kaymakamlığa ardından mutasarrıflığa yükselişini, onun Damad Mehmed Ali Paşa[26] ile olan özel ilişkilerine bağlar. Bununla birlikte görevden uzaklaştırıldığını ve uzun süre sıkıntı yaşadığını kaydeder.[27] Lütfi, 1862-1863 olayları arasında, aynı Hasan Paşa'nın Varna kaymakamlığına atandığını yazmış ise de,[28] aşağıda görüleceği üzere, Hasan'ın böyle bir göreve getirilmiş olması tarihî ve idari açıdan mümkün değildir.

Hasan'ın görevde bulunduğu sırada Kocaeli'nin önemli sorunlarından birisi eşkıyalık hareketleriydi. Buraya atadığı yöneticilerin dikkatini bu soruna çeken devlet, icap ettikçe İstanbul'dan takviye kuvvetler sevk etmekteydi. Yukarıda değinildiği üzere, bu konu birçok kaymakamın başını yemiş olmakla birlikte, sık sık yönetici değişikliği de bölgenin istikrara kavuşmasına engel teşkil etmiştir.

Hasan Paşa zamanında Kocaeli'nde birtakım imar faaliyeti ve kamu binası inşa edildiği görülmektedir. Geyve kazasında Sakarya nehri üzerindeki kârgir köprü yıkıldığı için kısa sürede yeniden inşa edilmiştir.[29] Hüseyin Remzi Paşa zamanında, 1855'te temeli atılan Kasr-ı Hümâyûn'un saltanat kapısının üzerinde yer alan 1279/1862-1862 tarihli kitabesi, bunun Hasan Paşa zamanında tamamlandığını göstermektedir. Sultan Abdülaziz'in İzmit'i ziyaretlerinde kullanması için yaptırılan kasır, II. Mahmud'un şehri ziyaret ettiği 1836 tarihinde yapılan ve daha sonra yanan kasrın yerinde inşa edilmiştir. 1861 yılında kenti ziyaret eden Perrot da padişahın burada bir saray yaptırmakta olduğunu kaydetmiştir.[30] Bununla aynı tarihte inşa edilen diğer bir yapı ise, bugün Atatürk ve Redif Müzesi olarak hizmet veren, İzmit redif dairesidir.

Hasan Paşa zamanında inşasına girişilen en önemli yapılardan birisi hükümet konağıdır. Ancak aşağıda değinildiği üzere, büyük bir yolsuzluğa sahne olan binanın mefruşatının tamamlanması ve hizmete girmesi onun azlinden sonradır. Eylül 1862'de İzmit'e gelen A. de Moustier, konağın tamir edilmekte olduğunu ve meclis üyeleri ile birlikte kaymakamı çadırda gördüğünü yazmıştır. Kaya, bu tanıklığı, konağın yeni inşa edilmeyip onarım geçirdiği şeklinde değerlendirmektedir. Yazar, Bâbıâli'nin, çok masraf tutacağı için yeni bir konak inşa etmek yerine, şehrin merkezî yerinde bulunan bir konağın satın alınarak mutasarrıflık dairesine dönüştürülmesini tavsiye ettiğini belirtmektedir.[31] Fakat bu düşünce gerçekleşmemiş, eski konak yıkılarak enkazının kiremit ve benzeri sağlam malzemeleri yeni binanın inşasında değerlendirilmiş, bir kısmı satılmış, bir kısmı yakacak olarak fukaraya dağıtılmış, kıtık minderler ise geçici hükümet konağı ittihaz edilen Andon Ağa Konağı'nın tefrişinde kullanılmıştır. Yıkılan konağın mefruşatı ile enkazının bir kısmına ise mutasarrıf Hasan el koymuştur. Yolsuzluk nedeniyle konak faaliyete geçirilemeyip atıl kalmış,[32] ancak müfettiş Ahmed Vefik'in Bâbıâli'den acilen mühendisler görevlendirilmesini sağlamasıyla ikmâl edilebilmiştir. Hasan'ın konak üzerinden yaptığı yolsuzluk, azline ve hapsine yol açan yolsuzluk suçları zincirinin sadece bir halkasını teşkil edecektir.

İzmit'teki Tanzimat uygulamalarını denetlemek ve Hasan'la ilgili suçlamaları incelemek üzere bölgeye gelen Ahmed Vefik'in Gemlik'te iken Sadaret'e gönderdiği 26 Ekim 1863

26 Aslen Hemşinli olan Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'la evlenmesinin ardından 1845 yılında Kaptanıderya, 1849'da Serasker, 1852'de sadrazam olmuştur (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, I, 59-60).

27 Ahmed Lütfî, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. M. M. Aktepe, TTK Yayınları, Ankara 1988, X, 43.

28 Ahmed Lütfî, Tarih, X, 84. 1867 yılında Biga sancağından Varna sancağına atanan Hasan Bey (BOA, A. MKT. MHM, nr. 385/33), Çankırı'ya atanan Hasan Mümtaz Paşa ve Rodos mutasarrıflığını yürüten Hasan Hüsnü Paşa (BOA, A. MKT, nr. 400/23) bulunmaktadır. Ayrıca 1866-1867 tarihleri arasında İzmit mutasarrıflığını yürüten Hasan Tahsin Paşa vardır. Bu tarihlerde mutasarrıflar sık sık değiştiğinden, Lütfi Efendi bunlardan birincisiyle karıştırmış olmalıdır.

29 *Takvim-i Vekâyi,* nr. 621, 13 Rebîulâhir 1278; Tercümân-ı Ahvâl, nr. 95, 17 Rebîulâhir 1278/22 Ekim 1861.

30 Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2009, s. 169-170.

31 Ş. Kaya, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti, s. 74-75.

32 BOA, MVL, nr. 725/50.

tarihli yazısına göre, Hasan Ağa konağı 350.000 kuruşa inşa ettirmiştir. Ancak konağın harem dairesi olmadığından sancağa gelen memurlar müşkülat çekmekteydi. Şehirde kiralamak için uygun bir ev yoktu. Ahmed Vefik, küçük bir ek bina inşasıyla sorunun çözülebileceğini düşünmüş, fakat 5.000-6.000 bin kuruşa ihtiyaç göstermesinden dolayı bundan vazgeçip, Hasan'ın el konulan konağının bu işe tahvil edilmesini önermiştir. Zira Hasan'ın konağı 300.000 kuruş değerinde olmasına rağmen, müzayedede 30.000 kuruşa bile alıcı bulamamıştır.[33]

Ahmed Vefik Efendi'nin Müfettişliği

Tanzimat'la birlikte merkezî bir idare kurmak isteyen Osmanlı hükümetinin en önemli adımlarından birisi vilayet sistemini uygulamaya koymasıdır. Bunun hayata geçirilmesinden önce, taşradaki sorunların tespiti ve çözüm yollarının araştırılması amacıyla teftiş düşüncesi geliştirildi. Yönetici ve memur düzeyindeki ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin suiistimallerinin araştırılması ve yörelerin güvenlik ve bayındırlık sorunlarının planlanması amacıyla 1863 yılının Mart'ında Meclis-i Vâlâ azası dört bürokratın Anadolu ve Rumeli'ye gönderilmesine karar verildi.[34] Olağanüstü yetkilerle donatılmış olan müfettişlerin görevleri arasında vergi kayıtlarını incelemek, rüşvet alan ve devleti zarara uğratan memurları azletmek, faizci ve tefecilerle mücadele etmek, zaptiye teşkilatının çalışmalarını denetlemek, yeni yollar açılması ve eskilerinin onarılması, telgraf hatları döşenmesi, ziraatı geliştirmeye dönük projeler üretilmesi, tarihî eserlerin bakım ve onarımı, hükümet konağı ve hastane benzeri binalar inşası, nüfus tespiti gibi işler bulunuyordu.[35] Ülke, ikisi Rumeli'de, ikisi de Anadolu'da olmak üzere dört teftiş bölgesine ayrılmıştı. Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın gözdelerinden olup, elçilik, valilik ve Encümen-i Dâniş üyeliği dâhil birçok yurtiçi ve yurtdışı görevinde bulunduktan sonra 1861'de Evkaf Nezareti'nin başına getirilen ve II. Abdülhamid döneminde sadrazamlığa kadar yükselecek olan Ahmed Vefik (Paşa), Meclis-i Vâlâ azası olduğu 1863 Mart'ında, İzmit'in içerisinde yer aldığı bölgeyi teftiş etmekle görevlendirildi. Kocaeli ve İçel sancaklarının batısında kalan bölgeyi tanımlayan ve 1864 Eylül'üne kadar sürecek olan Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği görevi, reformların uygulamaya konmasını, yolların denetlenmesini ve bir inşaat programı oluşturulmasını içeriyordu.[36]

Teftiş görevine Kocaeli'nden başlayan Ahmed Vefik'in burada dikkatini çeken ilk sorun vergi yolsuzluğu oldu. Vergi tahsilâtıyla görevli olup belirlenen orandan daha yüksek miktarlarda vergi toplayan bazı muhtar ve kocabaşıları cezalandırdı.[37] Rüşvet ve irtikâbın başlıca aktörü Mutasarrıf Hasan Paşa ise Ahmed Vefik'in gelmesinden bir ay önce azledilmişti. Kendisine verilen talimat kapsamında yukarıda belirtilen işlerin hepsine el atmak suretiyle müfettişlik görevini başarılı bir şekilde tamamlayan Ahmed Vefik'in İzmit'teki faaliyetleri Öntuğ tarafından kapsamlı biçimde incelendiğinden, burada sadece mutasarrıf Hasan Paşa etrafında gelişen yolsuzluk ve bununla mücadelesi üzerinde durulacaktır.

Ahmed Vefik Efendi'nin müfettiş olarak görevlendirilmesi, Hasan'ın kaymakamlığa ve mutasarrıflığa atanması sırasında kamuoyunda oluşan büyük heyecan dalgasının birden bire onun aleyhine dönmesiyle sonuçlandı. Rum cemaati kocabaşıları ve seçkinleri, bir o kadar müderris, şeyh, rüştiye hocası, imam, muhtar ve vücûh-ı belde, Hasan'ın üzerine

33 BOA, MVL, nr. 659/95.
34 M. Murat Öntuğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009, s. 22-23.
35 M. M. Öntuğ, Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği, s. 29-30.
36 Béatrice Saint-Laurent, "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. P. Dumont-F. Georgeon, çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 83-84.
37 Erkan Tural, "Kuzeybatı Anadolu Kentlerinde İki Osmanlı Aydını ve Ahmed Vefik Paşa Raporu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 16, Sayı 2, Nisan 2007, s. 97.

gidilmesinden dolayı teşekkürlerini sundular. Hasan'ın lehine tek tepki, İstanbul Ermeni cemaatinden gelmiştir. Azledilmesinden yaklaşık bir hafta önce, aralarında Ermeni Patrik Kaymakamı Stefan ile papaz ve rahiplerin de bulunduğu on beş kişi tarafından Hariciye Nezareti'ne sunulan 12 Şubat 1863 tarihli mahzarda, İzmit Ermenilerinin Hasan'ın idaresinden ve kendilerine yaklaşımından övgüyle bahsedilmiştir.[38]

Üç aylık çalışmanın sonunda Ahmed Vefik, Sadaret'e gönderdiği tahriratta, sorunun çözümü konusunda hayli mesafe alındığını, başlangıçta günde üç yüzü bulunan şikâyetçi sayısının yirminin altına düştüğünü, ancak tamamen sonlandırılmasının daha aylarca süreceğini bildirdi. Kalan işleri Mutasarrıf Maşuk Paşa'ya havale ederek, büyük bir kalabalığın katıldığı uğurlama töreninin ardından Haziran sonlarında Karesi'ye hareket etti.[39]

Ahmed Vefik, Kocaeli'nde bir kanal açılması, arazi imarı ve yol düzenlemesi ile güvenlik güçlerinin nizamı, yerel yöneticilerin özlük ve idari haklarının iyileştirilmesi, bir hastahane-i umumî açılması gibi bayındırlık ve mülkiye ile ilgili konularda çalışmıştır.[40] Ahmed Vefik'in İzmit'te bulunduğu sırada sancağın idari taksimatı yeniden belirlendi. Nisan 1863 tarihli düzenleme ile 27 kazadan bazıları birleştirilerek kaza sayısı 11'e düşürüldü. Bunlarda görev yapan müdürlerin maaşları, kazaların "cesâmet ve ehemmiyet-i mevkiiyyelerine nispeten" yeniden belirlendi. Daha önce toplamı 5.670 kuruş olan kaza müdürlerinin maaşlarına 8.080 kuruş zam yapılarak 13.750 kuruşa yükseltildi.[41]

KAZA ADI	HANE SAYISI	MÜDÜRÜ	MAAŞI (kuruş)
Lefke maa-Gölpazarı	3.630	Aziz Bey	1.750
Kartal maa-Gekbuze ve Taşköprü	5.440	Mahmud Bey	1.500
Şile maa-Beykoz ve Akva	4.300	Abdülhalim Efendi	1.500
Kaymas maa-Adapazarı	5.200	Dilaver Efendi	1.250
Pazarköy	2.375	Necmi Efendi	1.250
İznik	2.150	Mahmud Efendi	1.250
Yalakâbâd maa-Karamürsel	3.150	Ali Efendi	1.250
Kandıra maa-Beşdivan, Ağaçlı, Karasu, Şeyhler	4.100	Hüsrev Efendi	1.000
Âb-ı Safi maa-Sarıçayır ve Hendek	1.450	Mehmed Şükrü Efendi	1.000
Dodurga maa-Taraklı ve Geyve	2.920	Mehmed Haki Efendi	1.000
Akhisar-ı Geyve	2.150	Trabzonlu Osman Efendi	1.000
TOPLAM	**36.895**	**-**	**13.750**

Hasan Paşa'nın Yolsuzluğu ve Yargılanması

Dünyanın her tarafında idari düzenlemelerin emekleme döneminde görüldüğü gibi, Tanzimat reformları sırasında bazı sancak kaymakamları kanun ve yönetmeliklerin kendilerine tanıdığı yetkileri kötüye kullanmışlar, yaptıkları usulsüzlükler nedeniyle birtakım sosyal karışıklıkların doğmasına sebebiyet vermişlerdir.[42] Kocaeli Sancağı da Hasan Paşa'nın şahsı, ailesi ve yakın adamlarının etrafında gelişen ilginç ve büyük bir yolsuzluğa sahne olmuştur. Konuyla ilgili belgeler ve gazete haberlerine bakıldığında

38 "… mutasarrıf-ı müşârun-ileyh hazretlerinden ez-her cihet hoşnûd ve şâkir bulundukları İzmid'de mutavattın millet-i âcizânemiz kocabaşıları kulları taraflarından bil-vürûd merbutan takdim kılınan Ermeniyy'ül-ibare mahzar mealinde muharrer ve mestur bulunmuş olmakla beyan-ı hale ibtidâr kılındı. Ol babda ve her halde emr u ferman hazret-i men lehü'l-enrindir." (23 Şaban 1279/12 Şubat 1863, BOA, MVL, 410/58).

39 BOA, İ. DH, nr. 509/34672; M. M. Öntuğ, Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği, s. 84.

40 *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis,* nr. 928, 7 Rebîulevvel 1281/10 Ağustos 1864.

41 26 L 1279 (15 Nisan 1863), BOA, Y. EE, nr. 33/30. Salnamede kaza sayısı aynı gösterilmekle birlikte, isimlerinde farklılık bulunmaktadır: İzmid maa-nevâhî, Karamürsel maa-Yalakâbâd, Taşköprü maa-Beşdivan ve Ağaçlı ve Akâbâd, Akhisar-ı Geyve ve Taraklı Yenice ve Dodurga, Şeyhler maa-Kaymas ve Kandıra, Akyazı maa-Hendek maa-Gençli ve Karasu, Şile maa-Beykoz, Kartal maa-Aydos ve Gebze, Lefke maa-Gölpazarı, İznik ve Pazarköy maa-Gürle, Adapazarı maa-Sapanca ve Âb-ı Safi ve Hendek maa-Akyazı ve Sarıçayır (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye*, Defa 19, Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire, İstanbul 1281, s. 170).

42 Anadolu'da bazı sancak kaymakamlarının yolsuzlukları hakkında bkz. M. Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri, s. 237 vd.

rüşvet, devlet malını ve parasını zimmete geçirme, ihaleye fesat karıştırma, memurları suça teşvik edip buna uymayanları cezalandırma, evrakta sahtecilik gibi suçların işlendiği görülmektedir. Şunu belirtelim ki, konuyla ilgili çok sayıdaki belgenin değerlendirilmesiyle ortaya çıkacak çalışma bir bildiri boyutunu aşacağı için, örneklendirme sınırlı tutulacak ve konu mümkün olduğu kadar özetlenmeye çalışılacaktır.

Hasan'ın yolsuzlukları ile ilgili şikâyetler İstanbul'a ulaşınca, onu izlemesi ve hakkındaki iddiaları araştırması amacıyla Kaptan Paşa'nın belirleyeceği bir memurun İzmit'e gönderilmesine karar verildi. Memur, İzmit Tersanesi'nde inşa edilmekte olan firkateyni teftiş edecekmiş gibi görünecek, ama gerçekte Hasan'ı araştıracaktı.[43] Kaptan Mehmed Salih Paşa, öncelikle, o sırada İstanbul'da bulunan tersane memuru Pir Paşa ile firkateynin mimarı Ahmed Bey'e Hasan'la ilgili iddiaları sordu. Pir Paşa ve Ahmed Bey, Hasan'ın işlediği suçların saymakla bitmeyeceğini, onu şikâyet amacıyla pek çok kişinin Bâbıâli'ye mahzar vermek üzere İstanbul'a geldikleri halde, Hasan'dan korktukları için bunu yapamadıklarını belirttiler. Kaptan Paşa'nın teklifiyle, Pir Paşa, Ahmed Bey ve İzmitli olup İstanbul'da bulunan müştekiler ve ayrıca İzmit'teki bazı eşraf Meclis-i Vâlâ'ya çağrıldılar.[44] Hasan Paşa, esas itibarıyla her türlü ticareti yed-i vâhid usulü ile kendisine hasrederek yüklü miktarlarda rüşvet almakla, emrini dinlemeyen resmî görevlilere ve ahaliye zulmetmekle suçlanıyordu. Tanıkların tasdik etmesi neticesinde, o tarihe kadar şüpheyle bakılan Hasan hakkındaki iddiaların doğruluğuna hükmedildi. Bir taraftan soruşturmanın selameti, diğer taraftan İzmit'in stratejik mevkii ve tersanenin önemi hesaba katılarak, derhal görevden uzaklaştırılması kararlaştırıldı. Hasan'ın meclis-i memlekette yargılanıp davacılarla yüzleştirilmesi ve duruşma tutanaklarının İstanbul'a gönderilmesi görevi yeni mutasarrıfa verildi.

Meclis-i Vâlâ, İzmit Mutasarrıflığı'na "liyakat ve ehliyeti mücerreb olan" Tırnovi Kâimmakamı Tahsin Paşa'nın atanmasını önerdi. Fakat İzmit'te bir tersane bulunmasını, İzmit halkının kereste ticaretiyle uğraşmasını ve Tersane-i Âmire'nin kereste ihtiyacının önemli kısmının buradan temin edildiğini hesaba katan Sultan Abdülaziz, mutasarrıflığa atanacak kişinin bu konulara vakıf olmasını istediğinden Tahsin'e onay vermemiş,[45] daha önce Tersane-i Âmire'de bulunmuş olan İsmail Maşuk Paşa'yı atamıştır.[46]

Hasan Paşa'nın azliyle birlikte haiz olduğu Rumeli Beylerbeyliği Pâyesi ile Mecidî Nişanı da kaldırıldı. Ancak Hasan'ın İzmit'te kaldığı sürece nişanını teslim etmediği anlaşılmaktadır. Zira azlinden beş ay sonra, sürgünde bulunduğu Sinop'un kaymakamı Ali Kemal Efendi'ye gönderilen yazı ile, Hasan'ın nişanının alınarak Bâbıâli'ye gönderilmesi istenmiştir.[47]

Ahmed Vefik, teftiş görevine başlamadan bir ay önce azledilmiş olan Hasan, eski mahkeme kâtibi Halis, sabıkalı olduğu halde müdür atadığı Yakup Ağa, meclise aza yaptığı Kara Pabuççu, dalkavuklarından Adalı Şeyh ve Cici Şeyh, tahrirat kâtibi refiki Hasan, arazi kâtibi Hüsnü, mal kâtibi refiki Durmuş Ali, Kıptî çeribaşı Ali ve ayrıca sabık mutasarrıfın oğlu ve damadı haklarında birikmiş 800 şikâyet dilekçesiyle karşılaşmıştı. Ahmed Vefik, şikâyetlerin incelenmesi amacıyla dört farklı komisyon kurarak işe başladı. Suçları kesinleşenleri tutuklattı.[48]

43 8 Ş 1279 (28 Ocak 1863), BOA, A. MKT. MHM, nr. 34/254.

44 İstanbul'da bulunup Meclis-i Vâlâ'ya davet edilen arasında Akhisar kazası eski müdürü Hüseyin, Müderris Küçük Mustafa Bey-zâde Mesud Efendi, Kaymas kazası eski müdürü Mustafa, Kaymaslı müderris Halil Efendi, Helvacı Hacı Salih Ağa-zâde Eşref, Karacaoğlu Hoca Asador, Papuççu Arpa kerimesi Arza ve validesi bulunuyordu. İzmit'ten getirilmesine lüzum görülenler ise Kara Efendi diye bilinen Hoca Todor, İzmit gümrüğü eski kâtibi Edhem, Adapazarı Müdürü Hacı Hafız Efendi, Yavro oğlu Hoca Ohannes idi (BOA, İ. MMS, nr. 26/1143, lef 3).

45 10 N 1279 (1 Mart 1863), BOA, İ. MMS, nr. 26/1143.

46 27 N 1279 (17 Mart 1863), BOA, A. MKT. MHM, nr. 257/91.

47 29 Me 1280 (16 Temmuz 1861), BOA, A. MKT. MHM, nr. 270/82. Yazı metninde Hasan'ın unvanı olarak "Paşa" yazıldığı ve bunun üzerinin çizilerek "Efendi" şeklinde düzeltildiği görülmektedir.

48 M. M. Öntuğ, Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği, s. 81.

Hasan'ın işlediği suçların başında açıktan veya dolaylı olarak aldığı rüşvet gelmektedir. Örneğin Adapazarlı Pandeli ile Haci Yani adlı kişiler arasında geçen tartışma önce kaza meclisinde görüşülmüş, burada çözülemeyince liva meclisine getirilmişti. Tartışma Pandeli lehine sonuçlanmış ve buna dair istediği tahriratı mutasarrıf Hasan'dan koparmıştı. Pandeli bunu alabilmek için Hasan'a haraç adı altında 4.500 kuruş vermişti. Rüşvet, Pandeli ve arkadaşı Afmitos ile Hasan'ın uşağı İbrahim tarafından doğrulanmıştı. Pandeli bu parayı resmî vergi zannıyla verdiği için suçlu bulunmamıştır. Ceza Kanunu'nun 71. maddesi hükmünce bu paranın iki misliyle mürteşîden, yani Hasan'dan alınarak yarısının Pandeli'ye ödenmesine, diğer yarısının da mal sandığına teslim edilmesine karar verilmiştir.[49] Yine Yorgi Radoviç adlı tacir de İznik ve Karamürsel kazaları kirahaneleri için Hasan'a rüşvet olarak 4.100 kuruş verdiğini, bunu korkusundan yaptığını beyan etmiştir.[50] Taraklı menzilhanesinin Hacı Şerif Ağa'ya ihale edilmesi karşılığı olarak Hasan'ın oğlu Burhan ile damadı Hafız, Şerif Ağa'dan rüşvet olarak 9.000 kuruş almışlar ve bunu sorguları sırasında ikrar etmişlerdir.[51]

Hasan bazı suçluları rüşvet karşılığında hapisten kurtarmıştır. Örneğin Değirmendere kazası müdürünün katili olan Arnavut'un kefili Bayram'ın 2.700 kuruş; duhan memurlarıyla kavga ettikleri için mahkemeye düşen kaçakçıların 2.400 kuruş karşılığında salıverilmelerini sağlamıştır. Kır serdarı tarafından yakalanıp 20 yıl hapse mahkûm edildiği halde, kovuşturmaya gerek duymadan serbest bıraktırdığı Mehmed Çavuş'tan 5.500 kuruş almıştır. Hasan bu irtikâplarında, Pazarbaşı adıyla esnaf kethüdalığında istihdam ettiği Bakkallar Çavuşu Hacı Ali Fevzi ile damadı Hafız'ı aracı olarak kullanmıştır. Soruşturma sırasında bunlar söz konusu suçları yazılı beyanla itiraf etmişlerdir. Hasan Paşa, meşhur Rum haydutlardan Lefter'i sorgusu tekemmül etmeden serbest bıraktırırken,[52] Yalova'nın Kocadere-i Zîr köyü muhtarı Mehmed'i öldüren Arnavut Abdi'nin kefili İlyas Ağa'yı da, 70 baş kuzulu koyun ile 100 Osmanlı lirası rüşvet karşılığında tahliye ettirmiştir.[53]

İngiltere'nin İzmit konsolosu, ülkesinin İstanbul'daki elçiliğine gönderdiği yazıda, Hasan'ın kaymakamlığa atanmasından beri liva ahalisinin birtakım baskı ve zulme maruz kaldığını, gizlice yürüttüğü yed-i vâhid usulü ile yerli ve ecnebi tüccarları ticaretten men ettiğini yazmıştı. Hasan Paşa ekmekçilik, kasaplık, bakkallık, mahrukatçılık ve bahçıvanlık gibi işleri kendi adamları vasıtasıyla yürütmekteydi. Sancağın aşarını iltizam etmiş,

49 2 C 1280 (14 Kasım 1863), BOA, MVL, nr. 651/86.

50 BOA, İ. MVL, nr. 486/22027, lef 47.

51 BOA, MVL, nr. 725/50, lef 7.

52 Lefter ve arkadaşları, 1862 yılının sonlarında Yalova'da bir grup tüccarın yolunu keserek soyduktan kısa süre sonra kır serdarları tarafından yakalanarak hükümete teslim edilmişlerdi. Lefter sorgusunda, olay esnasında kayınvalidesinin evinde olduğunu ileri sürmüş, kayınvalidesi ise Lefter'in eve gece yarısından sonra geldiğini belirtmiştir. Lefter ve kayınvalidesinin birbiriyle çelişen ifadeleri üzerine yüzleştirilmeleri lazım gelirken Hasan Paşa buna gerek duymamış, soruşturmadan bir şey çıkmayacağını belirterek Lefter'i tahliye ettirmiştir. Bundan sonra Lefter'in Hasan'ın evine gidip gelmesi, ortalıkta rahatça dolaşması, hatta Baç adı verilen pazar yerinde zaptiye mensubu ve bekçi edasıyla hareket etmesi dikkat çeker. Şehirde birtakım dedikodular çıkması üzerine, Lefter dağa kaçarken, tedirgin olan Hasan Paşa ilginç bir yola başvurur. Bir taraftan Lefter'in peşine adamlar gönderir, diğer taraftan Lefter'in yetmiş yaşının üzerindeki babasını hapse atar. Baba, herkes gibi oğlunun şekavetle uğraşmasından ve tutuklanmamasından şikâyetçi olmakla birlikte, oğlunun suçlarıyla bir ilgisi bulunmadığını anlatmaya çalışarak tahliyesini ister. Fakat bir süre cezaevinde kalmaktan kurtulamaz. Lefter ise dağlarda eşkıyalığı sürdürür. Hasan Paşa sorgu sırasında, Lefter'i tutuklamak için yeterli ipucu bulunmadığını ve tahrirat refiki Hasan Bey ile Zaptiye Yüzbaşısı Ziver Ağa'nın iltiması ve liva meclisinin tensibi üzerine serbest bırakıldığını öne sürmüştür. Yeni Mutasarrıf Maşuk Paşa ise, meclisin asla böyle bir kararının bulunmadığını ve böyle bir eşkıyanın tahliyesine katiyen onay vermeyeceğini ifade etmiştir. Hasan Paşa, Ziver ve Hasan ile yüzleştirildiğinde iddiasını doğrulayamamıştır. Neticede Hasan Paşa'nın Lefter'i bir miktar rüşvet karşılığında serbest bıraktığı kesinleşmiştir (BOA, MVL, nr. 650/56, lef 5).

53 Bu olay maktul muhtar Koyunoğlu Mehmed'in kayınpederi Hacı Kasım Ağa'nın şikâyeti ile ortaya çıkmıştır. Mehmed'i bir yıl önce katleden Arnavut Abdi firar ettiği için, onun yerine velisi ve kefili İlyas Ağa tutuklanmış, fakat iki gün sonra bu da serbest bırakılmıştı. Hasan Paşa, katil Abdi'yi arayıp bulması için peşine memur salmıştır. Ama asıl amacı zaman kazanarak hadiseyi örtbas etmektir. Hiçbir inceleme ve araştırma yapılmaksızın serbest kalan İlyas'ın Hasan'a rüşvet verdiği dedikoduları yayılınca yeniden sorgulanır. İlyas, rüşvet verdiğini itiraf eder, kefili Kasap Vasil de onu doğrular. Hasan Paşa sürekli yaptığı gibi bu iddiayı da inkâr ederek, altınlardan haberi olmadığını, koyunları ise kendi parasıyla satın aldığını ileri sürer. Asıl katilin bulunamamasından dolayı başının derde gireceğini hesap eden İlyas ise, Yalova'daki mülkünü satarak memleketi Kalkandelen'e göç eder (BOA, MVL, nr. 650/56, lef 7).

fırıncılara buğdayın adisini zorla dağıtmış, bu buğdayın üçte biri zayi olduğundan fırıncılar zararlarını telafi etmek için, sağlığa zararlı birtakım maddeleri buğdaya karıştırmak yoluna gitmişlerdi. Hasan Paşa bütün resmî işlemlerden çeşitli miktarlarda ve vergi adı altında ücretler almaktaydı; sadece İzmit merkezinde bu ücretlerden elde ettiği gelir ayda 30.000 kuruşa ulaşmıştı. Hasan, başta Rus ve Yunan kökenliler olmak üzere pek çok kişiyi suçsuz yere hapsetmekte, bunlar da konsolosluğa sığınma talebinde bulunmaktaydı. Konsolosluk bunları himaye edince de, "Sizin İngilizler dışındaki tebaayı himayeye hakkınız yoktur, eğer buna devam ederseniz ben de İngiliz tebaasının en basit işlerini bile zorlaştırırım" diye tehdit etmekteydi. Bununla yetinmeyip, konsolosluk çalışanlarına ve tercümanlarına galiz küfürler edip kötü muamele yapmaktaydı. Bu yüzden kimse çalışmak istemediği için tercümanlık ve kavaslık hizmetlerini dahi kendisinin yapmak zorunda kaldığını ileri süren konsolos, bir süre önce yatalak hasta olduğu için kendisinin yerine Hasan'a gönderdiği oğlu Aristid'i küfürler ve hakaretlerle aşağıladığını, konsolosluğu hiçe saydığını ifade etmiştir.[54]

Konsolosun bahsettiği İngiliz tüccarlardan üçünün durumu İzmit liva meclisinde görüşülüp karara bağlanmıştır. Sonradan Ahmed Vefik tarafından Bâbıâli'ye gönderilen meclis mazbatalarından anlaşıldığına göre, tüccarlardan Spiro, soğan satın almak ve taşımak için kontratı bulunduğu halde Hasan Paşa tarafından ticareti engellendiği için 11.400 kuruş zarar etmiştir. Tuz tüccarı Penani ise, Hasan Paşa'nın ortaklık teklifini reddettiği için ambargoya maruz kalmış ve 15.000 kuruşluk zarara uğramıştır. Üçüncü İngiliz ise, yine adı Spiro olan gazino işletmecisidir. Hasan Paşa, Karadağ'dan gelip Anadolu'ya gitmekte olan elli askeri İzmit'te kaldıkları üç gece zarfında zorla gazinoda barındırdığı için Spiro'nun 14.000 kuruş zarar etmesine yol açmıştır. İddialar Hasan'a sorulduğunda, hepsini yalanlayıp kendince gerekçeler ileri sürmüştür. Mesela Karadağ'dan gelen askerleri evlere ve kahvehanelere yerleştirdikten sonra başka boş yer bulamadığı için gazinoya yerleştirmek zorunda kaldığını söylemiştir.[55] Hasan'ın başka İngiliz tüccarlarına yasadışı yollardan yaptığı vakıf satışlarından kâr sağladığına[56] bakılırsa, kendisine sorun çıkarmayan ecnebilerle anlaşabildiğine hükmedilebilir.

Ahmed Vefik, Mehmed Ali Paşa'nın İzmid kazasındaki çiftliği ile Yarımca köyündeki tarlalarının vergilerinin dört beş seneden beri ödenmediğini, civardaki köylülerin bağ, tarla ve meralarını zapt edip zor duruma düşüren çiftlik kâhyası Arnavud Mehmed Ağa'nın, ahaliye borç para verip daha sonra anaparanın birkaç mislini cebren tahsil ettiğini saptamıştı. Durumu İstanbul'a şikâyet etmek isteyenler Hasan Paşa tarafından engellenmiş, hatta tutuklanmıştı. İddialar üzerine bilgisine başvurulan Mehmed Ali Paşa, kendisinin çiftliğinde tarla ve bahçe bulunmadığını belirtip, yeni tuttuğu kâhyası Mehmed Ağa ile ilgili iddiaları da reddetti. Verginin birikmesinin mal memurlarının ihmalinden kaynaklandığını ileri sürdü. Mehmed Ağa'nın ahaliden para alabilecek güçte ve yapıda olmadığını savunan Mehmed Ali Paşa, belirtilen suçun birkaç ay önce ölen eski kâhyası Dimitraki tarafından işlenmiş olabileceğini ima etti. Bunun üzerine hükümet, bölgedeki arazinin kimlerin tasarrufunda olduğunun ve ne kadarının tecavüze uğradığının tespitini; ayrıca bütün yurdu hastalık gibi saran selem (peşin para ile veresiye mal alma) yoluyla ve fâhiş faizlerle ahaliyi ezenlerin bulunmasını istedi.[57]

Hasan'ın hükümet konağı inşaatı üzerinden yaptığı yolsuzluk sicilinde önemli yer tutmaktadır. Hasan yıkılan hükümet konağı mefruşatından 513 okka kıtığa el koymuş, enkazdan çıkan 30-40 arabalık yakacağı da kendi hamamına götürmüştü. Kullanılabilir malzemenin bir kısmını kendisine ait mağaza, ambar ve değirmen inşaatlarında

54 1 Şaban 1279 (22 Ocak 1863), BOA, İ. DH, nr. 502/34139.

55 Üç tacirin zararlarının tazmini için konsolos vekili hükümete müracaat etmiş, Hasan'ın birinci tacire 3.000, ikinci tacire 1.000, üçüncüsüne de 4.000 kuruş ödemesi suretiyle sorun sulh yoluyla çözülmüştür (BOA, MVL, nr. 650/83).

56 E. Tural, Ahmed Vefik Paşa Raporu, s. 98.

57 BOA, A. MKT. MHM, nr. 265/81.

değerlendirirken, özel işlerinde çalıştırdığı işçilerin gündeliklerini de hükümet konağı hesabından ödemiştir.[58] İnşaatta kullandığı keresteleri halka ücretsiz taşıtmıştır. Hükümet konağının inşa masrafı 121.556 kuruş 38 para tutması gerekirken, 297.182 kuruş 62 para sarf edilmişti. İstanbul'dan gelen müfettişler, fazladan 175.626 kuruş 38 para harcandığını tespit etmişlerdir. Konakla beraber inşa edilen hapishane masrafı da aynı şekilde keşif bedelinin üzerinde çıkmıştır. Hasan, 500 kilelik bir gemiye sahip olduğu halde, Karasu sahilinde 10.000 kilelik yeni bir gemi yaptırmaya başlamıştı. Geminin mimarı Sinanzade Mustafa Bey bunu kendisi için yaptığını ileri sürse de, aslında Hasan Paşa için inşa edildiğini bilmeyen yoktu.[59]

Hasan'ın istismar ettiği kalemlerden birisi de vergi gelirleri ve muhacir fonu idi. Geyve kazasının padişahın iradesiyle affedilmiş birkaç yıllık vergisinden 10.000, buraya yerleştirilen Çerkez muhacirlerin ekmek bedeli ve diğer ihtiyaçları için ayrılan fondan da 11.000 kuruş olmak üzere toplam 21.000 kuruşu zimmetine geçirmişti. Muhacir fonundan çaldığı miktar 60.000 kuruşa ulaşmıştır.[60] Ahmed Vefik, Geyve'yi teftişi sırasında tespit ettiği bu paranın Hasan'dan iki kat tahsil edilmesi için hazırladığı raporu liva meclis başkanlığına vermiştir.[61]

Kendisinin Geyve'deki fabrikasında üretilen ipeği Hereke Fabrikası'na yüksek fiyatla satan Hasan, asker kaçağı ve firarilerden gerek İzmit'te ele geçirilmiş ve gerekse başka livalardan gelmiş olanların İstanbul'a sevkleri için verilen vapur navlunu ile bunların yolculuk esnasında muhafazaları için görevlendirilen zaptiye harcırahlarını da gasp etmiş; kanunsuz ve izinsiz olarak istihdam ettiği bazı memurlara maaş ve başka giderler için ödemeler yapmıştır. Ahmed Vefik, Sadaret'e gönderdiği 5 Haziran 1863 tarihli yazısında, Hasan'ın 19 ay 18 gün süren mutasarrıflığı sırasında genel masraflardan 150.000 kuruş çaldığının ve kanunsuz olarak 600.000 kuruş harcama yaptığının meclis azaları ile askerî görevliler tarafından doğrulandığını, "kimesneyi dinlemeyerek ve ihtara cesaret edenleri şedîden tekdir edip meclisten kaçırarak ve yerlerine yed-i rüşveti olan babuşçu ile bir şeyhi koyarak" devleti toplam 700 bin kuruş zarara uğrattığını belirtmiş ve bunların kayıtlarını yazısının ekinde sunmuştur. Hasan'ın çeşitli tarihlerde işlediği rüşvet ve irtikâptan dolayı oluşan zimmet nedeniyle bir kısmını misliyle, büyük kısmını iki misliyle ödemesi gereken paranın miktarı 701.005 kuruş tutmuştu.

58 BOA, MVL, nr. 725/50.
59 BOA, A. MKT. MHM, nr. 268/14; A. MKT. MHM, nr. 272/9.
60 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 136; E. Tural, Ahmed Vefik Paşa Raporu, s. 117.
61 BOA, İ. DH, nr. 510/34735.

	İRTİKÂP VE RÜŞVETİN CİNSİ	Miktarı (kuruş)
İKİ MİSLİ ÖDENECEK	Adapazarı'ndaki Sakarya Köprüsü tamir masrafından	42.904
	Padişahın iki İzmit ziyareti masrafından	66.652
	Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu tamiri masrafından	10.000
	Gebze menzilhanesi demirbaş bedelinden	26.000
	İzmit-Kartal yolu üzerindeki köprülerin tamirinden	7.180
	Arazi meselesinden dolayı Emin Ağa'dan aldığı	64.000
	Kapı altı memuru marifetiyle mazı masraflara verdiği kaimeye karşılık mal sandığından aldığı nakdin iskontosu	25.884
	Hacı Ali Fevzi ve Hafız marifetiyle alınan (5.500+11.500)	17.000
	Taraklı menzilcisi Hacı Şerif Ağa'dan alınan	9.000
	Geyve'den muaf vergi ile muhacir fonundan aldığı	21.000
	Adamı İbrahim marifetiyle Ramazan gecesi abdesthane aralığında aldığı	4.500
	İznik menzilcisi Yorgi Radoviç'den aldığı	4.100
	Katilin kefili İlyas'tan nakden ve koyun olarak aldığı	14.900
	TOPLAM	313.120
	İKİ KATI	626.240
MİSLİYLE ÖDENECEK	Kaymakamlık ilanı için gönderdiği memurlara harcırah olarak verdiği	50.789
	3 İngiliz tacirin alacakları	8.000
	Bolu'dan getirttiği kereste sahiplerine ödemesi gereken	8.793
	Acemoğlu'nun Hasan'a sattığı arsadan dolayı alacağı	6.000
	Tebaası marifetiyle idare ettiği tahmishane rüsumatı	1.183
	TOPLAM	74.765

Hasan, yolsuzluk işinde emri altındaki bazı yöneticiler ve memurlarla işbirliği yapmıştır. Bunların bazıları Hasan'dan korktukları için suç işlerken, bazıları da ahlaki zafiyetlerinden dolayı ve kişisel çıkarları için suça bulaşmıştır. Bunlardan birisi Gebze kazası eski müdürü Eşref'tir. Sorgulama sırasında suçunu itiraf eden Eşref, Gebze menzilhanesinin 1278 yılı idaresini aylık 9.000 kuruş ile ve müstear isimle elde etmiş, bunun karşılığında Hasan'a ve oğlu Burhan'a rüşvet vermiştir. İzmit-Kartal posta caddesi üzerindeki köprülerin tamiri için mal sandığından alınan 15.662,5 kuruşun 7.580 kuruşu inşaata sarf edilmeyip, Hasan'ın cebine girmiştir. Üstelik geriye kalan kısmın nerelere harcandığı da bulunamamıştır. Bu hadiseye mal kâtibi Emin Ağa şahitlik etmiştir. Eşref, Hasan'la ilişkisi dışında da yolsuzluk yapmıştır. Ahmed Vefik'in raporlarına "Hasan Paşa gibi bir zorlu adamın âlı [hilesi] altında bulunmuş bir gayet bayağı adam"[62] şeklinde yansıyan Eşref, Gebze'ye yerleştirilen muhacirler için satın alınan evler ile diğer ihtiyaçların alımında usulsüzlük yapmış, yaklaşık 26.000 kuruşu zimmetine geçirmiştir. Yedi zaptiyenin maaşından "bağ bedeli" adı altında 29 ay süreyle aylık 10 kuruş kesmiş, kahvecilik hizmetinde kullandığı adamına zaptiye maaşından 1.400 kuruş ödemiştir. Kantar resmi gelirinin bir kısmını kendisi ve adamı zimmetlerine geçirmişlerdir. Eşref'in tespit edilebilen zimmet kalemleri ve miktarları şöyleydi: Muhacir hanelerinden 1.200, menzilhane demirbaşından 610, zaptiye maaşlarından 2.030, adamına ödediği 1.400, kantar resminden gizlice aldığı 900, aynı vergiden yakınlarının aşırdığı 600, Gececi Halil Ağa'ya havale edilen paradan kaçırdığı 5.000 ve kumarcılardan tahsil ettiği 1.040 olmak üzere 12.780 kuruş. Bunun iki katı olan 25.560 kuruş Eşref'e zimmet çıkartılmıştı. Eşref azledildikten sonra halefine 900 kuruş verdiği için 24.660 ödemesi gerekiyordu.[63]

Hasan Geyve'deki vergi ve muhacir fonu yolsuzluğu Yusuf Ağa ile Kalemcizâde

62 BOA, İ. MVL, nr. 495/22403, lef 8.
63 BOA, İ. MVL, nr. 495/22403, lef 3.

Mehmed eliyle yürütmüştü.[64] Ancak bunlar da cezasız bırakılmamıştır. Kalemcizade Mehmed Efendi'ye de iki kat ödemek üzere toplam 28.000 kuruş zimmet çıkartılmıştır. Mehmed'in zimmeti, Sakarya Köprüsü'nün masrafından aldığı 14.000 kuruştan ileri geliyordu. Bu meblağ, Hasan'ın çaldığından hariçti. Bu konudaki suçlamayı mutasarrıf ve adamı başlangıçta inkâr etmişler ise de, Mehmed'in ikinci defa istintakında, kayıp paranın görevi hasebiyle kendisinden tahsil edileceği söylenince gerçeği itiraf etmiştir. Hasan'a verdiği miktarı açıklarken, 14.000 kuruşun harcandığı yeri izah edemeyince yakayı ele vermiştir.[65]

Şeyhler kazası eski müdürü Emin Ağa'nın, tahrir ettiği araziden birtakım adlar altında para kaçırdığının duyulması üzerine, gönderilen gizli memurların araştırması neticesinde bu durum doğrulanmış; Emin'in 95.000 kuruş tahsilâttan sadece 31.000 kuruşunu sandığa teslim ettiği, üst tarafı olan 64.000 kuruşu Hasan'a gönderdiği ortaya çıkmıştır. Sorgulama sırasında Hasan Paşa buna itiraz etmiş, fakat Emin'in hizmetinde çalışan Hasan ve Melkon'un şahitliğiyle, bu paranın Hasan Paşa ile Emin Ağa arasında paylaşıldığı anlaşılmıştır. Emin Ağa zimmetinin iki katı olarak 50.000 kuruş ödemeye mahkûm edilmiştir. Emin Ağa, Ahmed Vefik'in raporlarına "üç dört yüz hane söndürmüş"[66] kişi şeklinde yansımıştır.

Hasan biriktirdiği servetin bir kısmını eşinin ve çocuklarının üzerine kaydettirmiştir. Soruşturma dosyasına akseden belgelerde, Hasan'ın sahip olduğu gayrimenkullerin miktarı ve nitelikleri şöyle sıralanmaktadır: Sultan Orhan vakfından İzmit'te 350 dönümlük 5 tarla, Kasım Bey vakfından bir bağ, bir sebze bostanı, 500 kilelik gemi, ikamet ettiği konağın yarım hissesi, Kullar köyünde Hüdâyi vakfından dört taşlı değirmen ve buna bağlı 30 dönümlük tarla, Kaymas kazasında mirî araziden 30 dönümlük tarla, Adapazarı'nın Söğütlü köyünde mirî araziden 130 dönümlük tarla, Eşme köyünde Sultan Selim vakfından toplam 5 dönümlük 3 bahçe, Geyve'ye bağlı Ortaköy'deki fletor fabrikasının yarım hissesi. Hasan'ın karısı Emine'nin malvarlığı, Musa Kethüda ve Ocakçıoğulları Çiftliği denilen yerde içerisinde çeşitli yapılar ve hayvanlar bulunan çiftlik, ikamet ettikleri konağın yarım hissesi, konağın karşısındaki hamam, İzmit'te 5 dönümlük muşmula bahçesi, Pertev Paşa Vakfı'ndan yıllık geliri 300 kuruş olan bostan, Abdüsselam Bey vakfından Acıçeşme civarında bir kahve arsası, Kabakçı Çiftliği'nde 80 dönüm tarla, Adapazarı'nın Karacakışla köyü ve başka mevkilerinde 3.000 dönümlük birkaç tarla ve 500 baş koyundan oluşmaktaydı. Oğlu Burhan'ın gayrimenkulleri, Sekban İskelesi'ndeki tütün bahçesi ve çiftlik ile aynı iskelede yer alan fırın ve bakkal dükkânları, mağaza, Dellallarbaşı'nda bir kahve arsası, Âb-ı Safi kazasındaki çark ve iki adet altı taşlı değirmenin 2/3 hissesi şeklinde sıralanırken; kızı Rabia ise İzmid'de Adalar Çarşısında 1 manifatura dükkânı, 2 değirmen, konakları yakınındaki daire ile 1 nalbur dükkânına sahipti.[67]

Hasan'ın "sirkat-i emvâl-i mîriyye ve ahz-ı rüşvet" suçundan dolayı liva meclisinin yürüttüğü soruşturma Temmuz'da tamamlandı. İleride, cezayı gerektirecek başka suçunun ortaya çıkması halinde gereğinin yapılacağı kaydıyla, mevcut suçlarından tahakkuk eden paranın kendisinden tazmin edilmesine, rütbe ve nişanının kaldırılmasına ve tutuklandığı tarihten itibaren altı sene Sinop'ta kalebentlik cezasına çarptırılmasına karar verildi. Rüşvete aracılık eden Ali Fevzi, Hafız Ali ve İmam Hafız ise, tutuklandıkları tarihten itibaren altı sene devlet hizmetine geri dönmemek koşuluyla üçer sene kalebent cezasına çarptırıldılar.

Hasan'ın evine memurlar gönderilerek eşyasının tahririne başlandı. Bitişiğinde bulunan damadı, kölesi ve kayınbiraderinin evleri de aranmış, ancak kıymetli eşyaya rastlanmamıştır.

64 "Bu iki kalem akçe mûmâ-ileyh Hasan Efendi'nin böyle işlerde kullandığı Yusuf Ağa ile Kalemcizade Mehmed Efendi'nin yed ve marifetleriyle teati olunduğu mervî bulunduğundan bunların icra kılınan istintaklarında …"

65 BOA, İ. MVL, nr. 495/22403, lef 4, s. 9.

66 BOA, İ. MVL, nr. 495/22403, lef 10.

67 BOA, İ. MVL, nr. 495/22403, lef 1.

Hasan'dan zimmetini ödemesi istendiğinde, "bir parası olmadığını ve mülkünün satılmasına da rıza göstermeyeceğini" ileri sürmüştür. Bunun üzerine Hasan'ın sahip olduğu çiftlik, fabrika ve diğer gayrimenkullerin satılmasına karar verildi. Hasan'ın mülkünün bedeli yetersiz gelince, karısı ve çocuklarının üzerinde gösterdiği emlâkin satılması icap etmiş, bunun için izin istenmiştir. Mutasarrıf Maşuk Paşa, Sadaret'e gönderdiği 26 Temmuz 1863 tarihli yazısında, suçluların tutuklandıklarını, emir gelir gelmez sürgün yerlerine gönderileceklerini, Hasan'ın zimmetini tahsil edebilmek için karısı ve çocukları üzerindeki malların satılması konusunda irade beklediğini belirtmiştir. Rüşvet ve yolsuzluk davasıyla ilgili yazışmalar, istintaknâmeler, İzmit meclisinin mazbatası ve Mutasarrıf Maşuk Paşa'nın yazısı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin muhakemât dairesinde görüşüldü. Hasan'ın "ekserisi rüşvet ve mal-ı mirîyi sirkat ve birazı adi irtikâp" yoluyla devleti zarara uğrattığı, "bu işlerde dahi adamı Kalemcizâde Mehmed Efendi ve Yusuf Ağa ve damadı Hafız Efendi ve Ali Fevzi'yi vasıta ve alet ittihaz etmiş" olduğu ifade edilerek, belirlenen cezalar onaylandı.

Gebze kazası eski müdürü Eşref, Şeyhler kazası eski müdürü Emin Ağa, Kalemcizâde Mehmed ile Yusuf Ağa'nın suçları da sabit bulundu. İki eski müdürün devlet malını çalmak, Mehmed ile Yusuf'un rüşvete aracılık etmek suçlarından ceza kanununun 75. maddesi[68] ve 82. maddesi[69] uyarınca beşer sene Sinop'ta kalebent edilmelerine karar verildi. Eşref ve Emin'e rütbe ve memuriyet ebediyen yasaklanırken, diğer ikisi altışar sene devlet işinden mahrum kalacaklardı. Rüşvet verdikten sonra yasal süresi içerisinde, "yani havf ve haşyeti zâil olduktan sonra" hükümete ihbarda bulunan Yorgi ve diğer esnafın durumuna gelince, bunlar cürmü korkularından işledikleri için tutuklanmalarına gerek görülmemiş, ödedikleri rüşvetin de kendilerine iadesine karar verilmiştir.

Hasan'ın uhdesinde bulunan emlâkinden kıymetçe hafif olan hanesi ve onu idare edecek arazisi kendisine bırakılacak, geriye kalan mülkü müzayede ile satılacak, elde edilecek para zimmetini karşılamaya yetmezse, kefilinden alınacaktı. Kanunsuz ve izinsiz sarf ettiği paraların durumu ise ayrıca karara bağlanacaktı. Sultan Abdülaziz meclis kararını aynen onayladı.[70] Bâbıâli, Mehmed'den 14.000, Eşref'ten 12.780 ve Emin'den 25.000 kuruş tahsil edildikten sonra Sinop'a sevk edilmelerini istedi. İzmit meclisinden gönderilen cevapta, Emin'in zimmetinin tahsil edildiği, fakat Mehmed'in parası ve malı olmadığı, Eşref'in ise Sarıyer'deki yarım ev hissesinden başka varlığı bulunmadığı için tahsilât yapılamadığı belirtilmiştir.[71]

Hasan'ın zimmetinin tahsili için emlâkinin satılmasına karar verildiğinin duyulması üzerine, eski alacaklıları devlete başvurarak hak talebinde bulunmuşlardır. Kürkçühanlıoğlu Mıgırdıç, faiziyle birlikte 457.222,5 kuruş tutarındaki alacağını defâatle istemesine rağmen Hasan'ın kendisini oyaladığını belirtmiş ve onun mülkünün satışıyla elde edilecek paradan kendi hissesine düşeni talep etmiştir.[72]

68 "Râiş her kim olur ise olsun ve her hangi rütbe ve mansıb ve memuriyette bulunur ise bulunsun ayniyle râşî ve mürteşî gibi bu cünhayı eğer ilk defa olarak işlemiş ise muvakkaten kalebend kılınır ve altı sene müddetle tard cezasına müstahak olur."

69 "Her kim emvâl ve eşya-yı mîriyyeyi nakden ve aynen sirkat eder ise sirkat etmiş olduğu şey iki kat olarak kendisinden ahz ve istirdâd ve hazine-i devlete teslim olunduktan sonra beş seneden akall olmamak üzere kalebend kılınıp müebbed rütbe ve memuriyetinden mahrumiyet cezası dahi beraber hükmolunur."

70 BOA, İ. MVL, nr. 486/22027, lef 49; İ. MVL, nr. 495/22403, lef 14.

71 BOA, MVL, nr. 672/5; MVL, nr. 725/50, lef 8. Meclis-i Vâlâ'nın talebi üzerine, Eşref'in yarım hisseli evinin nasıl değerlendirildiği araştırılınca, ikametgâh olarak kullandığı tespit edilmiştir (BOA, MVL, nr. 680/60).

72 19 S 1280 (5 Ağustos 1863), BOA, MVL, nr. 425/129. Mıgırdıç'ın vekili Murad, söz konusu borcun tahsili için Hudâvendigâr ve İstanbul makamlarına yıllarca müracaatta bulunmuştur. 1868 yılında Meclis'e ve Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazılarda, Hasan ile karısı ve çocuklarının daha önce haczedilen emlâkinin devr u teslim olunduğu ve geriye kalan malının Mıgırdıç'a olan borcunu kapatmaya yetmeyeceği için, Hasan'ın mallarının satışından hazineye gönderilen paradan bu borcun ödenmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA, MVL, nr. 1054/62). Fakat Mıgırdıç'ın alacağı meselesi, Hasan'ın 1872'deki ölümünden beş yılsonra bile çözülebilmiş değildi (BOA, ZB, nr. 9/55).

Cezalara Tepkiler ve Hasan'ın Tahliyesi

Hasan soruşturmanın başlamasıyla görevden azledilip hapsedildiği tarihten itibaren itiraza başlamıştır. Tutukluluğunun onuncu gününde yazdığı arizada, yıllarca devlete hizmet ettiği halde, birkaç müfterinin iddialarıyla görevden alınmasının ve Ahmed Vefik'in kendisini birkaç defa nezdine çağırıp aşağılamasının gurur ve haysiyetine dokunduğunu, bilincini kaybedecek dereceye geldiğini ileri sürmüştür. Ahmed Vefik'in sokaklarda tellallar gezdirerek iftiralar attırdığını, hükümet konağının kapısına yafta astırarak kendisini devlet ve millet haini, hırsız ve katil şeklinde teşhir ettirdiğini, damadını ve oğlunu suçsuz yere hapsettirdiğini, bunlarla yetinmeyip küreğe koymakla tehdit ettiğini, evinin bir bölük Bahriye askerince üç gün süreyle abluka altına alınarak aile fertlerinin karakol altında tutulduğunu ve elbiselerine varıncaya kadar bütün eşyalarının kayıt altına alındığını, bazı mallarının satışa çıkarılıp arazi gelirlerine ve alacaklarına el konulduğunu, rızası olmaksızın bostanının satıldığını, ailesinin namusuna halel geldiğini belirtmiştir. Zimmet suçlamalarını reddeden Hasan, katiller hapishanesine konulmasının kendisini derinden yaraladığını dile getirmiştir. Hasan bir diğer arizasında, başına gelenlerin Ahmed Vefik'in kendisine olan kişisel husumetinin ve liva meclisi azalarının eski düşmanlıklarının ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Böyle bir duruma padişahın ve sadrazamın rıza göstermeyeceğini ifade ederek, "Allah aşkına olsun ve padişah başı içün" zulmün durdurulması hususunda yardım istemiştir.[73] Hasan, Sinop'tan Maliye Nezareti'ne gönderdiği 13 Kasım 1863 tarihli arzuhalinde, serzenişlerini ve af isteğini yinelemiştir.[74]

Hemen hemen aynı içerikte sayısız dilekçe yazan Hasan, 5 Haziran 1864 tarihli yazısında, canından ümidini kestiğini belirterek, maruz kaldığı muamelelerin değil bir bendegâna, sıradan bir insana bile yapılmadığını dile getirmiş; Sinop'ta tutulmak suretiyle Tanzimat'ın özünü oluşturan üç haktan mahrum bırakıldığını öne sürmüştür.[75] Mallarının satılmasına ilişkin gazete ilanlarına atıfta bulunarak, hukuka aykırı biçimde müsadere edilen kendi emlâkinin yanında, karısının mülkünün de mezada konulduğunu belirtmiş, kırk yılda biriktirdiği servetinin, bir yıllık kira gelirinden daha düşük bedelle satışa çıkarıldığını ifade etmiştir. Hakkındaki iftiraları ve zimmet suçunu kabul etmeyip "dünya ve ahrette davacı" olacağını hatırlatmıştır.[76]

Hasan'ın damadı Ali Ziya, Sadaret'e gönderdiği dilekçede, kayınpederinin hasımlarının iftiralarını ciddiye alan Ahmed Vefik tarafından işkenceye tabi tutulduğunu ileri sürmüştür. Hasan'la ilgili isnatlardan malumatı bulunmadığını belirtince Ahmed Vefik'in, "ilk bunu polise atın düşünsün de söyler" diyerek haksız yere tutukladığını, ara sıra huzuruna çağırıp *"bu polis daha bir şey değil seni küreğe göndereceğim"* şeklinde tehdit ettiğini yazmıştır. Ali Ziya, yapılan baskılar nedeniyle şuuruna halel geldiğini, nihayet canını kurtarmak için gerçekdışı birkaç hususu kabul ettiğini, böylelikle salıverildiğini ifade etmiştir.[77] Ali Ziya, böylelikle, dışarı çıkabilmek için başvurduğu yöntemden hükümeti haberdar etmek suretiyle olası bir tutuklamaya karşı kendisini güvence altına almak istemiştir.

73 12 S 1280 (29 Temmuz 1863), BOA, MVL, nr. 652/47, lef 2 ve 3.
74 BOA, MVL, nr. 661/9; BOA, C. DH, nr. 45/2213.
75 BOA, MVL, nr. 652/88.
76 BOA, MVL, nr. 687/19; MVL, nr. 687/24. Maliye hazinesinde Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri müzayedeye konulduğu duyurulan Hasan'ın gayrimenkullerinden 500 kilelik gemi 8.200 kuruş; 450 baş koyun ve keçi 22.500 kuruş; Kaymas kazasındaki 80 dönümlük tarla 1.000 kuruş; Kullar köyündeki dört taş değirmen ile buna bağlı 30 dönümlük 5 tarla 10.000 kuruş; İzmit'teki sebze bahçesi 40.000 kuruş; Geyve Ortaköyü'nde fletorun yarısı 12.000 kuruş; İzmit'teki 350 dönüm tarla 28.000 kuruş; İzmit'teki küçük sebze bahçesi 4.000 kuruş; Bac önündeki 3 mağaza ile 1 zahire ambarı 5.000 kuruş; Adapazarı'nın Söğütlü köyündeki 130 dönüm tarla 1.500 kuruş; İzmit'teki bağ 2.000 kuruş ve Eşme köyündeki 5 dönümlük 3 bahçe 1.300 kuruştan satışa çıkarılmıştı. Hasan'ın konağının yarım hissesi de listede yer almasına rağmen, bunun için bir bedel konulmadığı görülmektedir (*Cerîde-i Havâdis,* nr. 1208, 25 Rebîulevvel 1281/28 Ağustos 1864).
77 BOA, MVL, nr. 652/47, lef 1.

Hasan'ın eşi Emine, kızı Şerife, gelini Nimet ve torunu Muhsine de Bâbıâli'ye verdikleri müteaddit arzuhallerde, yakınlarının sürgünde bulunmaları ve mülklerinin haczedilmesinden dolayı fakruzaruret çektiklerini, dilenci durumuna düştüklerini belirtmişler ve onların aflarını istemişlerdir. Dilekçelerdeki ortak vurgulardan birisi, Hasan ve yakınlarının iftira ve söylentiler nedeniyle tutuklanmış olduklarıdır. Dilekçelerin özellikle üç aylar, Ramazan ve bayram dönemlerinde verildiği, "Allah rızası içün padişah başı içün" gibi duygusal ifadelerin kullanıldığı ve içerik bakımından Hasan'ın dilekçeleriyle örtüştükleri dikkat çekmektedir.[78]

Hasan'ın kızı Şerife 1865 yılının başında Bâbıâli'ye başvurarak, kendi tasarrufundaki emlâkin babasının zimmetine mahsuben satılmasına itiraz etmiştir. Hâlbuki Hasan'ın hileyle kızının üzerine geçirdiği emlâk ayrılarak, geriye kalan ve Şerife'yi geçindirebilecek kadar olan kısmı bırakılmıştı. Aslında ne Şerife ne de diğerleri Hasan'ın kendileri üzerinde gösterdiği malların kayıtlarını ibraz edebilmişler, bunun üzerine aileyi tanıyanların bilgilerine başvurulmuş, neticede, söz konusu emlâkin resmen bunlara ait olmadığı tahakkuk etmiştir. Bunun üzerine emlâkin satılmasına ve satış gerçekleşinceye kadar zuhur edecek emlâk gelirlerinin de Hasan'ın zimmetine sayılmak üzere hazineye devrine karar verilmiştir. Şerife'nin son itirazında belgeleri sorulduğunda, yanında bulunmadığını belirtmiş; bu, geçerli mazeret kabul edilemeyeceğinden, kendisine üç ay süre tanınmış,[79] fakat sonuç değişmemiştir. Dört kadın, 21 Nisan ve 18 Mayıs 1865 tarihli dilekçelerinde, Ahmed Vefik'e yüklenerek, kanunu ve hukuku çiğnediğini, emri altındaki memurların da şerrinden korunmak için ona itaat etmek zorunda kaldıklarını ileri sürmüşlerdir.[80] Dilekçelerden, Hasan'ın esnafa ve sarrafa 700.000 kuruş borcu bulunmasına rağmen zimmet çıkarılmasına ve katiller hapishanesinde yatırılmasına karşı duyulan öfke açıkça hissedilmektedir.

Hasan 1866 yılının başlarında Sultan Abdülaziz'in affıyla salıverilmiştir. Böylece hak ettiği cezanın yarısını çekmiş olan Hasan, liva meclisine giderek, yakında zimmet konusunda da affedileceğini söyleyip mallarının iadesini talep etmiştir. Ancak bu konuda bir emir gelmediği ve kendisinin hâlen ödemesi gereken 600.000 kuruş borcu bulunduğu bildirilmiştir. Hasan istinaf yoluna giderek, davasının yeni baştan görülebilmesi için 13 Haziran 1866 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya müracaat etti. Sebepsiz yere yıllarca mağduriyet yaşadığını ileri sürerek, hâlâ İzmit'te tutulan emlâkiyle birlikte, satılmış olan koyun, gemi ve zahire gibi mallarının ve borcu namına tahsil edilmiş olan alacaklarının tümünün iadesini istedi.[81] Divân-ı Muhasebât'ta ve Maliye'de incelemeler yapıldıktan sonra mecliste bir komisyon kuruldu. Hasan'ın dosyası yeniden görüldü. Neticede Hasan'ın emlâkiyle bazı ceza-yı nakdînin iadesine karar verildi. Bu arada oğlu Burhan öldüğünden, onunla ilgili işlemler kadük sayıldı.[82] Mutasarrıf Hasan Tahsin'in başında bulunduğu Liva meclisinden

78 BOA, MVL, nr. 459/75.

79 BOA, MVL, nr. 471/81; MVL, nr. 700/46. Aileyi tanıyanların bilgisi ve diğer delillerden hareketle oluşturulan listeye göre, Hasan'ın karısı Emine üzerine kayıtlı olan emlâkten, Musa Kethüda ve Ocakçıoğulları çiftlikleri, hamam, muşmula bahçesi, Durmuş Ali Bostanı, Acıçeşme civarındaki kahve arsası ve Kaymakçı tarlalarından müfrez 10 dönümlük tarla çeşitli tarihlerde Hasan tarafından satın alınmıştır. Adapazarı'nda Karakışla adlı yerdeki 300 dönüm tarla Hasan'ın kardeşinden, fakat bilinmeyen bir yolla Hasan'a geçmiştir. Konağa gelince, bunun arsası üzerinde daha önce bir ev bulunduğu halde, Hasan bunu yıktırıp çevredeki arsaları da satın alarak büyük bir konak inşa ettirmiş ve bunun yarım hissesini karısına terk etmiştir. Burhan'ın üzerindeki emlâkten bahçe ile mağaza, fırın ve bakkal dükkânları Hasan tarafından sünnet hediyesi olarak oğluna verildiği ileri sürülmüş, ama bunların kayıtları bulunamamıştır. Âb-ı Safi kazasındaki değirmenin 2/3 hissesini, burayı 1846 yılında yeniden inşa eden Hasan Kavas, Burhan'a meccanen terk etmiştir. Dellallarbaşı'ndaki kahve arsasını ise Reis Ahmed Ağa Burhan'ın sünnet düğününde hediye etmiştir. Şerife'nin mülküne gelince, bunlardan manifatura dükkânını 1853 yılında Hasan satın almış, Çini köyündeki iki taşlı değirmen ise 1857-58 yılında Hasan tarafından inşa edilmiştir. Hasan'ın sunduğu defterde kızı uhdesinde gösterdiği nalbur dükkânı ise, vakıf kayıtlarında Hasan'ın üzerinde çıkmıştır (lef 1).

80 BOA, MVL, nr. 476/14; MVL, nr. 471/76.

81 BOA, MVL, nr. 725/50, lef 9.

82 BOA, MVL, nr. 725/50, lef 4.

Sadaret'e gönderilen 13 Aralık 1866 tarihli mazbatada, Hasan'ın müzayedeye konulan mülkünden bir kısmının satılmış olduğu, alıcısı çıkmayan malların irade gereği kendilerine teslim edildiği belirtilmiştir.[83] Bununla birlikte Hasan 25 Şubat 1872 tarihinde ölmüş,[84] ancak ailesinin iade talepleri ile Hasan'ın alacaklılarının davaları yıllarca sürüp gitmiştir.

Hasan'ın Selefleri ve Sonuç

Hasan Paşa'nın selefi olan ve bu görevdeyken ferikliğe yükselen[85] İsmail Maşuk Paşa Ekim 1866'da görevden alındı. Bölgenin eşkıyadan arındırılması konusunda Bursa muvaffak olurken, İzmit'in arzu edilen başarıyı gösterememesi Paşa'nın gevşek yönetimine bağlanmıştı. Bu yüzden eşkıyalıkla mücadelede deneyimli ve muktedir birisi aranmış, neticede "zabt u rabt ve te'dîb ve tenkîl-i eşkıyaya muktedir olup" Tırhala gibi nazik bir bölgede bile eşkıyaya göz açtırmamış olan Hasan Tahsin Paşa'da karar kılınmıştır.[86] Gerçekten de eşkıya tenkili konusunda hayli mesafe alan Hasan Tahsin Paşa, başta göz rahatsızlığı olmak üzere birtakım sağlık sorunlarını gerekçe göstererek, İzmit'in havasının iyi gelmediğini belirtip istifa etti. Yerine Sultan Abdülaziz'in 21 Haziran 1867 tarihli iradesiyle "dirayet sadâkat ve ehliyeti mücerreb bendegândan" ve aynı zamanda şair olan Bosnalı Fazıl Paşa atandı.[87] Bundan bir buçuk yıl sonra Süreyya Paşa'nın Hudâvendigâr valiliğinden alınıp yerine İzzet Paşa'nın atanmasıyla birlikte, Bolu mutasarrıfı Âsaf Paşa da İzmit mutasarrıflığına getirilmiştir.[88] Âsaf Paşa bir süre sonra bölgenin iklimine alışamadığı gerekçesiyle ve becayiş yoluyla görev yerinin değiştirilmesini isteyince, İzmit mutasarrıflığına 10 Kasım 1869 tarihinde eski Filibe Mutasarrıfı Ahmed Atâ tayin edildi.[89] İki ay sonra Ahmed Atâ'nın Karesi'ye atanması üzerine yerine 1870 yılının Ocak ayında Edhem Paşa getirildi.[90] 1871 yılında Edhem Paşa'nın Kütahya mutasarrıfı ile becayişleri sonucu Hasan Bey[91] İzmit mutasarrıfı oldu.[92]

Bu arada İzmit'in idari statüsünde değişiklik yapıldı. Önce, Hudâvendigâr vilayetinin yükünü hafifletmek ve bürokrasiyi hızlandırmak amacıyla buradan ayrılarak Zaptiye Müşiriyeti idaresine bağlandı. Ancak beklenen fayda hâsıl olmadığı gibi, muamelat bakımından türlü karışıklıklar ortaya çıkınca bu tarzdan vazgeçildi. İzmit, 26 Kasım 1871 tarihli kararla yeniden Hudâvendigâr vilayetine bağlandı.[93] Bundan iki ay sonra sancağın idari statüsünde yeni bir dönem başladı. Nafia Nazırı İbrahim Edhem Paşa'nın burada yaptığı incelemeler neticesinde İzmit'in idare-i mahsusa ile yönetilmesini tavsiye etmesi

83 BOA, MVL, nr. 729/34.

84 Ailesiyle birlikte İzmit'te Hüseyin Paşa Camii haziresinde medfun bulunan Hasan Paşa'nın mezar taşı kitabesi "Rumeli Beylerleyliği payelülerinden İzmid Mutasarrıfı esbak saâdetlü Hasan Paşa rûh-ı şerîfi içün fâtiha-Fî 15 Zilhicce 1288" şeklindedir. Mezar taşı resmini paylaşan Resul Narin Bey'e müteşekkirim.

85 Ferik Maşuk Paşa'ya 3 Ekim 1863 tarihinde ikinci rütbeden Osmanlı nişanı beratı verilmiştir (BOA, İ. DH, nr. 515/35058).

86 13 C 1283 (22 Ekim 1866), BOA, İ. MMS, nr. 33/1336; A. MKT. MHM, nr. 365/88.

87 18 S 1284 (21 Haziran 1867), BOA, İ. MMS, 35/1422. "İzmid'in âbıhevâsı çâker-i kemînelerine muvâfık gelmediğinden nâşî muzdarib'ül-hâl olduğuma ve zaten gözlerim rencûr ve bîtâb olmak hasebiyle bu cihetten dahi müteellim bulunduğuma ve bu havalide lehu'l-hamd ve'l-minne eşkıya gâilesi mündefi' olup emr-i asayişin istikrarı hâsıl olduğuna mebnî buradan infikâki arzu ve emel eylediğimden…" (lef1).

88 22 Receb 1285 (7 Kasım 1868), BOA, İ. MMS, nr. 36/1493; A. MKT. MHM, nr. 426/61; 426/92. Hudâvendigâr Valisi İzzet Paşa'nın iltimasıyla Âsaf Paşa'ya 16 Mart 1869'da Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiştir (BOA, İ. DH, nr. 589/40966; A. MKT. MHM, nr. 439/81).

89 BOA, BOA, İ. DH, nr. 601/41917; *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis,* nr. 1278, 9 Şaban 1286. Âsaf Paşa'nın mazeretini makul bulan hükümet, şimdilik becayişe uygun yer olmadığından, ileride yer boşalması durumunda atamak üzere, onu merkeze çekmiş, bir süre sonra da Amasya mutasarrıflığına atamıştır (Ahmed Lütfî, Tarih, XII, 73).

90 Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, nr. 1328, 30 Şevval 1286/1 Şubat 1870; Ahmed Lütfî, Tarih, XII, 73).

91 Bu, farklı bir Hasan'dır. Çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1868'de Bingazi mutasarrıflığına atandığında, Trablusgarp Valisi'ne gönderilen yazıda kendisi hakkında şunlar kaydedilmiştir: "Mutasarrıf-ı müşârun-ileyh mukaddem ve gayûr ru'yet-mendân-ı bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden olarak şâyân-ı mürâ'ât bulunmuş olmakla vusûlünde oraca dahi ilan-ı memuriyeti ile beraber hakkında zaten ve maslahatenriâyet-i lâyıka ve teshîlât-ı mukteziyyenin ifâsına himmet buyrulması siyakında şukka." (23 ZA 1284/18 Mart 1868, BOA, A. MKT. MHM, nr. 402/39).

92 Ahmed Lütfî, Tarih, XII, 105.

93 BOA, İ. DH, nr. 642/44646.

üzerine, 29 Ocak 1872 tarihli irade ile İzmit "müstakil mutasarrıflık" haline getirildi.[94] Aynı yılın ortalarında Niğde'ye atanan bir başka Hasan, yerini *Tercümân-ı Ahvâl'in* müessisi gazeteci Agâh Efendi'ye bıraktı.[95] Bir yıl sonra, 1873 yılında, Agâh Efendi'nin azledilmesi üzerine İzmit Mutasarrıflığı'na Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu kâtipliğini yürüten Mehmed Emin Bey atandı.[96]

Sonuç olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, İzmit'te 1856-1873 arasını kapsayan 17 yıl zarfında tam 16 yöneticinin işbaşına gelmesi, her şeyden önce Tanzimat'ın sosyal ve iktisadî hedeflerine engel teşkil etmiştir. Birkaç kamu binasının inşası hariç tutulursa, Tanzimat projeleri hayata geçirilememiş, devlet yatırımları durmuş veya sonuç alınması gecikmiştir. Vergi yolsuzluğu, asayişsizlik ve eşkıyalık, sorun olmaya devam etmiştir. Bunda sancak yöneticisinin sık sık el değiştirmesi kadar, merkezî idarenin karşılaştığı yeni sorunların doğurduğu istikrarsızlık da etkili olmuştur. Hasan Paşa ve yandaşlarının yolsuzlukları, ahaliyi tedirgin edip ümitsizliğe sürüklediği gibi, hukuka, dolayısıyla devlete güveni sarsmıştır. Garip bir tecelli olarak, Hasan'ın seleflerinden Hasan Remzi ve Tufan paşalar ile halefi İsmail Maşuk Paşa'nın Sinop kaymakamlığından İzmit'e gelmelerine karşılık, Hasan sürgün bir mahkûm olarak İzmit'ten Sinop'a gitmiştir. Hasan'ın Kocaeli'ne atanmasını alkışlarla karşılayan, ama aslında rahat yüzü görmediği halde şikâyete cüret dahi edemeyen kamuoyunun, Ahmed Vefik'in müfettiş sıfatıyla İzmit'e gelmesiyle birlikte birden bire Hasan'ın aleyhine dönmesi, halkın devletin gücünü ve şefkatini hissetmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. Ahmed Vefik'in hem yolsuzluğun üzerine gidip hem de birtakım yatırımları başlatması ahaliye güven aşılamış olmakla birlikte, alt üst olan kurumsal yapıyı onarmak ve güçlü bir bürokrasi tesis etmek kolay olmamıştır. Hasan'ın halefi Maşuk Paşa'nın üç yıllık idaresini izleyen yedi yıl içerisinde sekiz defa yönetici değişmiş olması, bunun açık göstergesidir.

94 BOA, İ. MMS, nr. 42/1740.

95 16 CA 1289 (22 Temmuz 1872), BOA, İ. DH, nr. 654/45467; *Takvîm-i Vekâyi,* nr. 1505, 18 Cemâziyelevvel 1289; Ahmed Lütfî, *Tarih*, XIV, 25.

96 21 C 1290 (16 Ağustos 1873), BOA, A. MKT. MHM, nr. 461/98; Ahmed Lütfî, Tarih, XIV, 67.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Sadaret Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi(A. DVN. MHM)

Sadaret Mektubî Kalemi MühimmeKalemi (A. MKT. MHM)

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL)

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayât (A. MKT. UM)

Sadaret Teşrifat Kalemi (A. TŞF)

Cevdet Dâhiliye (C. DH)

İrade Dâhiliye (İ. DH)

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

Meclis-i Vâlâ Riyaseti (MVL)

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

Zaptiye Nezareti (ZB)

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Lütfî, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c. X, XII, XIV, haz. M. M. Aktepe, TTK Yayınları, Ankara 1988-1990.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

İnal, İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrazamlar*, c. I, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2009.

Öntuğ, M. Murat, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.

Saint-Laurent, Béatrice "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. P. Dumont-F. Georgeon, çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 79-98.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye, Defa 10, 16, 17, 19, Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire, İstanbul 1272, 1278, 1279, 1281.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.

Tural, Erkan, "Kuzeybatı Anadolu Kentlerinde İki Osmanlı Aydını ve Ahmed Vefik Paşa Raporu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 16, Sayı 2, Nisan 2007, s. 95-119.

3. Süreli Yayınlar

Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis

Takvim-i Vekâyi

Tercümân-ı Ahvâl

EK: 1856-1873 DÖNEMİN KOCAELİ SANCAĞI YÖNETİCİLERİ

ADI	UNVANI	GÖREV TARİHİ
Hüseyin Remzi Paşa	Kaymakam	1854-1857
Vahid Paşa	Mutasarrıf	1857-1858
Ömer Tufan Paşa	Kaymakam	1858-1860
Ragıb Paşa	Kaymakam	1860-1861
Cemil Bey	Kaymakam	1861-1861
Mustafa Arif	Kaymakam	1861-1861
Hasan Paşa	Kaymakam/Mutasarrıf	1861-1863
İsmail Maşuk Paşa	Mutasarrıf	1863-1866
Hasan Tahsin Paşa	Mutasarrıf	1863-1867
Fazıl Paşa	Mutasarrıf	1867-1868
Âsaf Paşa	Mutasarrıf	1868-1869
Ahmed Atâ	Mutasarrıf	1869-1870
Edhem Paşa	Mutasarrıf	1870-1871
Hasan Bey	Mutasarrıf	1871-1872
Agâh Efendi	Mutasarrıf	1872-1873
Mehmed Emin Bey	Mutasarrıf	1873-1874

Hasan Paşa'nın Mezarı

Huve'l-Bâkî

Rûmeli Beylerbeyliği pâyelûlerinden

İzmîd mutasarrıfı

Esbak saâdetlû

Hasan Paşa rûh-i

Şerîfi içün Fâtiha

Fî 15 Zilhicce 1288

KARAMÜRSEL KAZASINDA İNŞA VE TAMİR EDİLEN RUM MEKTEPLERİ (1895-1911)

Biray ÇAKMAK*

Giriş

II. Mahmut Dönemi'nden itibaren Osmanlı Devleti, *ittihâd-ı anâsır*, yani Osmanlıcılık siyasetini benimsedi. Müslim ve Gayrimüslim unsurları, Osmanlı üst kimliği altında bir arada tutmayı amaçlayan Osmanlıcılık siyaseti, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla tasdik ve tevsik edildi. Müslim-Gayrimüslim ayrımı ortadan kaldırılmaya, haklar ve sorumluluklar temelinde, tebaanın eşitliği sağlanmaya çalışıldı. Gayrimüslimlere, tanınan din ve mezhep özgürlüğü genişletildi.[1]

Tanzimat Dönemi'nden itibaren Gayrimüslimler, çok sayıda mektep ve kilise açtı. Osmanlı Devleti, daha önceki yıllarda olduğu gibi, yeni kilise ve mektep inşa ve tamir taleplerini, şartların oluşması ve ihtiyaç hâsıl olması halinde daima uygun buldu. Bununla birlikte mektep tamir ve inşasında bazı şartları ve hususları dikkate aldı. Kısaca mektep inşası ve tamiri hususunda Osmanlı Devleti, *hakîkat-ı hâlin temerküz ettiği merkezi* dikkate almayı sürdürdü. Yani Gayrimüslim unsurların talepleri ile ihtiyaçlarının örtüşmesine dikkat etti. Akabinde de belirli bir bürokratik süreç sonucunda mektep ve kilise inşa ve tamirine izin verdi.

İzmit Sancağı'na bağlı olan Karamürsel Kazası'nda, 20. yüzyıl başlarında, Nefs-i Karamürsel ve İznik Nahiyesi vardı. Nefs-i Karamürsel'e kırk üç köy, İznik Nahiyesi'ne elli dört köy bağlı idi. Karamürsel Kazası'nda bir nahiye ile doksan yedi köy vardı.[2]

Karamürsel Kazası'nda eğitim, sıbyan/ibtidâî mekteplerinde ve medreselerde verildi. Karamürsel Kasabası'nda bir tane de rüştiye mektebi vardı. Ayrıca Karamürsel Kazası'nda Rumlara ve Ermenilere ait ibtidâî ve rüşdî düzeylerde mektepler bulunmaktaydı.[3] Bununla birlikte Karamürsel Kazası'nda Katolik ve Protestan misyonerlerine ait herhangi bir yabancı mektep yoktu. Önemli gelişmelere rağmen Karamürsel Kazası'nda eğitimin durumu, yeterince iyi değildi. Nitekim 1906 yılında, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı,

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: biray.cakmak@usak.edu.tr, biray.cakmak@hacettepe.edu.tr

1 Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara, 2006, s. 379-383; Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara, 2006, s. 29-32; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Osman Yener (Çev.), İstanbul, 2010, s. 67-68.

2 H.1326 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, s. 792.

3 Kızderbendi Köyü'nde de ruhsatlı bir Rum mektebi vardı. Bu mektebin muallimlerinin maaşları, 1880'li yıllardan itibaren üç adet dutluk ile dört kıta tarlanın gelirleri ile karşılandı. Kızderbendi Köyü'nde, Rum cemaatine ait bir tane de kilise vardı (BOA. MF. MKT. 1004/66, 4 Temmuz 1907/23 Ca 1325).

Karamürsel Kazası'ndaki mekteplerin ıslahı ve yenilerinin tesisi çarelerinin araştırılmasını gerekli gördü. İzmit Mutasarrıflığı, bu görevi, İzmit İdadi Mektebi Müdürünün yapmasını uygun buldu. Bunun üzerine İzmit İdadi Mektebi Müdürü, 7 Haziran 1906 tarihinde, Maarif Nezareti'ne bir arzuhal takdim ederek, Karamürsel Kazası'ndaki ibtidâî ve rüşdî seviyelerdeki mekteplerin intizamsız olduğunu beyan etti. Mektep sayılarını arttırmak ve mevcut olanları ıslah etmek için yapılması gerekenleri araştırmak için, 1906 yılı yaz aylarında, okulların tatile girmesini müteakip, kendisine izin verilmesini istedi. Bunun üzerine Maarif Nezareti, kendisine gerekli izni verdi.[4]

Tepe Köyü Rum Mektebi

Rum Patrikhanesi, 9 Temmuz 1895 tarihinde, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bir takrîr takdim etti. Karamürsel Kazası'nın Tepe Köyü'ndeki Rum mektebinin depremden zarar gördüğünü, kullanılamaz hale geldiğini bildirdi. Bu sebeple uzunluğu on yedi, eni on dört, yüksekliği sekiz buçuk zirâ', yarı ahşap, yarı kârgîr olarak mektebin yeniden inşa edileceğini, inşaat masraflarının kilise sandığından karşılanacağını ifade etti. İnşaat için gerekli olan *ruhsatı hâvî emr-i âlî*nin yazılarak verilmesini istedi.[5] Bunun üzerine Adliye ve Mezâhib Nezareti, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, 16 Temmuz 1895 tarihinde, gerekli tahkikatı yapmasını ve tahkikat neticesini bildirmesini emretti. Akabinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na gereğini yapmasını bildirdi. Kısa süre sonra Karamürsel Kazası Kaymakamlığı, gerekli tahkikatı yaptı. Mektebin resmini, haritasını ve keşif defterini, 14 Ağustos 1895 tarihinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderdi. Aynı zamanda, tahriratla mektebin inşasında bir sakınca olmadığını bildirdi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da 19 Eylül 1895 tarihinde, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, ilgili evrakı göndererek, gereğinin yapılmasını istedi.[6] Adliye ve Mezâhib Nezareti, 2 Ekim 1895 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'ndan, inşasına ruhsat istenen mektebin, eski mektebin temelleri üzerine mi yoksa diğer bir mahalde mi inşa edileceğini, bu takdirde arazi ilave edilmek lazım gelirse ilave edilecek arazinin, mülk arazi mi vakıf arazi mi olacağını, Rum cemaatinin hane ve kişi olarak miktarının ne kadar olduğunu, mektebin yeniden inşasında bir sakınca olup olmadığını, mektebin kaç kuruşa inşa olunacağını ve inşaat masrafının ne şekilde karşılanacağını, inşaat masrafının kilise sandığında mevcut olup olmadığı sordu. Yani konuyla ilgili ek bilgiler istedi. Neticeyi, mektebin resmi ve haritası ile birlikte göndermesini emretti.[7] İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na gereğini yapmasını bildirdi. Daha sonra mahallinde gerekli tahkikat yapıldı. Karamürsel Kazası Kaymakamlığı, 10 Kasım 1895 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na ayrıntılı bir cevap verdi. Rum cemaati tarafından mektebin ilk önce yeniden inşasının kararlaştırıldığını, ancak çok masrafa ihtiyaç duyulacağının anlaşılması üzerine tamir suretiyle inşasına karar verildiğini, mektebin uzunluğunun on yedi, eninin on üç buçuk, doğu tarafının yüksekliğinin yedi buçuk, batı tarafının yüksekliğinin sekiz zirâ' olduğunu, mektebin, eski mektep temelleri üzerine inşa edileceğini, inşaat için yeni arsaya ihtiyaç duyulmayacağını, köyün, tamamı Rum olmak üzere iki yüz hanede, bin nüfusu olduğunu, tamirin sekiz bin beş yüz kuruş masrafla vücuda geleceğini, bu meblağın kilise sandığında mevcut olduğunu, ayrıca mektebin resim ve haritası ile keşif defterinin[8], daha önce, 14 Ağustos 1895 tarihinde, gönderildiğini bildirdi. Bunun üzerine İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 2 Ocak 1896 tarihinde, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, gerekli bilgileri

4 BOA. MF. MKT. 945/69, 6 Ağustos 1906/15 C 1324.
5 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 1
6 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 2.
7 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 5.
8 Mahallinde belediye kalfası tarafından 13 Ağustos 1895 tarihinde yapılan tetkikata göre, mektebin inşa masrafı sekiz bin beş yüz kuruş olarak hesaplandı. Kireç bedeli, dülger gündeliği, kereste, çivi, kum, kiremit, tahta vb. masrafı tek tek tespit edildi (BOA. İrade. Adliye ve Mezâhib, 18, 1 Temmuz 1896/20 M 1314, lef 1).

aktardı. Mektebin resminin, keşif defterinin ve haritasının, daha önce, yani 20 Eylül 1895 tarihinde, arîza ile gönderildiğini bildirdi.[9]

Adliye ve Mezâhib Nezareti, 15 Ocak 1896 tarihinde, Sadaret'e, gerekli evrakı göndererek, *ruhsatı hâvî emr-i âlînin* yazılarak verilmesi için gereğinin yapılmasını istedi.[10] Daha sonra Sadaret, evrakı, Divan-ı Hümayun Kalemi'ne havale etti. Divan-ı Hümayun Kalemi, 5 Şubat 1896 tarihinde Sadaret'e takdim ettiği müzekkerede; Tepe köyü ahalisinin tümünün Rum ve iki yüz hanede bin kişi olduğunu, mektebin uzunluğu on yedi, eni on üç buçuk, yüksekliği sekiz zirâ' olan aslî şekli üzerine tamir edileceğini, tamir masrafı olan sekiz bin beş yüz kuruşun kilise sandığındaki mevcuttan karşılanacağını, mektebin tamir edilmek suretiyle inşasında herhangi bir sakınca olmadığını, *kuyûd-ı lâzime ve mu'tâda derciyle ruhsatı mutazammın emr-i 'âlî ısdâr*ı husûs*unun 'arz ve istîzânını ve müsâ'ede-i seniyye şâyân buyuruldukdan sonra ma'ârif nezâret-i celîlesine de ma'lûmât i'tâsı* gerektiğini bildirdi.[11] Akabinde Sadaret, evrakı, Divan-ı Hümayun Kalemi müzekkeresi ile birlikte Şûrâ-yı Devlet'e gönderdi. Konuyu, Dâhiliye Dairesi, 10 Mart 1896 tarihinde müzakere etti. Tepe Köyü'nde, Rum cemaatinin iki yüz hanede, bin kişi olduğunu, mektebin, uzunluğu on yedi, eni on üç buçuk, yüksekliği sekiz zirâ' olan asıl şekli üzerine tamir edileceğini, sekiz bin beş yüz kuruş tutarındaki tamir masrafının kilise sandığı mevcudundan karşılanacağını, mektebin tamirinde herhangi bir sakınca olmadığını beyan etti. Ayrıca Divan-ı Hümayun Kalemi müzekkeresinde, irade-i seniyye çıktığı takdirde, *kuyûd-ı lâzime ve mu'tâda derciyle ruhsatı mutazammın emr-i 'âlî ısdâr*ı husûs*unun* tarafına havalesinin istendiğini belirtti. Neticede talebin uygun olduğuna, irade-i seniye çıktığı takdirde Divan-ı Hümayun Kalemi'ne ve Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bilgi verilerek, gereğinin yapılmasının bildirilmesine karar verdi.[12] Tüm bu bürokratik süreç sonucunda Sadrazamın 29 Haziran 1896 tarihli arz tezkiresi üzerine, 1 Temmuz 1896 tarihinde, gerekli olan irade-i seniyye çıktı.[13] Akabinde Divan-ı Hümayun Kalemi'nden *ruhsatı hâvî emr-i 'âlî* yazıldı. Birer sureti, gereği için 12 Temmuz 1896 tarihinde Maarif Nezareti'ne ve Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderildi.[14] Maarif Nezareti'nde, *emr-i âlî* sureti, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ndeki ilgili deftere kaydedildi. *Emr-i âlî* sureti daha sonra Maarif Nezareti tarafından Rum Patrikhanesi Kapıkethüdalığı'na verildi. Maarif Nezareti, ayrıca 9 Ağustos 1896 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, mektebin şerâ'*it-i münderice dâ'iresinde* inşasına itina gösterilmesi emredildi.[15] Böylece mektebin tamiri için gerekli olan resmî izin alınmış oldu. Kısa süre sonra da mektebin tamirine başlandı.

Kuğlacık Köyü Rum Mektebi

9 Kasım 1898 tarihinde Rum Patrikhanesi, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bir takrîr takdim ederek, İzmit Sancağı dâhilinde Karamürsel Kazası'nın Kuğlacık Köyü'ndeki Rum cemaatine ait mektebin, depremden zarar gördüğünü, bu sebeple mektebin uzunluğu on iki, eni on altı, yüksekliği on zirâ'[16] ve ahşap olarak yeniden inşa edileceğini, inşaat

9 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 5.
10 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 3.
11 BOA. ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313, lef 4.
12 BOA. İrade. Adliye ve Mezâhib, 18, 1 Temmuz 1896/20 M 1314, lef 4.
13 BOA. İrade. Adliye ve Mezâhib, 18, 1 Temmuz 1896/20 M 1314, lef 5.
14 BOA. BEO. 60718, 12 Temmuz 1896/1 Safer 1314, lef 1. Emr-i âlî suretinin Maarif Nezareti'ne gönderildiğine ve Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, gereğinin yapılması için bilgi verildiğine dair ayrıca bkz. BOA. MF. MKT. 329/31, 9 Ağustos 1896/29 S 1314, lef 1.
15 BOA. MF. MKT. 329/31, 9 Ağustos 1896/29 S 1314, lef 2. Tepe Köyü'nde bir tane de Rum kilisesi mevcuttu. Bu kilise, 1912 yılında Pazarköy Kazası'nın Çengiler Köyü'nün, Orta Mahallesi'nde ikamet eden Artin oğlu Artak Agob ve İstepan oğlu Kigorak tarafından soyuldu. Bununla birlikte hırsızlar, kısa süre sonra yakalandılar. Hırsızlar, kiliseden bir adet İncil-i şerîf, üç tane İncil kabının kaplanmasına mahsûs sûretli, büyük ve küçük gümüş, dokuz tane gümüş parçası, altından altı tane istavroz vb. eşya çaldılar. Hırsızların yakalanması üzerine eşyalar, ele geçirilerek, kiliseye teslim edildi. Bu gelişme üzerine İzmit Metropolidi, İzmit Sancağı Mutasarrıfı'nı makamında ziyaret ederek, memnuniyetlerini ve teşekkürlerini bildirdi (BOA. DH. H. 61-1/40, 29 Aralık 1912/19 1(Muharrem) 1331, lef 2).
16 Osmanlı Devleti'nde, çarşı arşını ve mimar arşını olmak üzere iki tür arşın vardı. Zirâ' = arşın/arşun. 1 çarşı arşını =

masrafını cemaatten bir kişinin karşılayacağını bildirdi. Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden, mektebin tamiri için gerekli olan *ruhsatı h*âvî *emr-i âl*înin yazılarak verilmesini istedi.[17] Bunun üzerine Adliye ve Mezâhib Nezareti, 19 Nisan 1899 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, gerekli tahkikatı yaparak, neticeyi bildirmesini emretti. Tahkikat evrakını da göndermesini ifade etti. Ayrıca mektebin ne şekilde inşa edileceğini, Kuğlacık Köyü'nde hane ve kişi olarak kaç Rum'un yaşadığını, mektebin yeniden inşasında herhangi bir sakınca olup olmadığını, inşaat masrafının ne şekilde ve kim tarafından karşılanacağını sordu. Bunun üzerine İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, gereğini yapmasını, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na bildirdi. Daha sonra Karamürsel Kazası Kaymakamlığı gerekli tahkikatı yaptı. Tahkikat neticesinde, mektebin, eski temeller üzerine, uzunluğu on iki, eni on altı, yüksekliği on zirâ' ve ahşap olarak inşa edileceği, köyde üç yüz hanede, bin beş yüz Rum nüfus olduğu, köyde yüz kadar erkek ve kız öğrenci bulunduğu, mektebin inşası için iki yüz Osmanlı lirasına ihtiyaç olacağı, bu meblağın köy ahalisinden Kilci oğlu Antaş tarafından karşılanacağı, mektebin inşasında herhangi bir sakınca olmadığı anlaşıldı. Kısa süre sonra Karamürsel Kazası Kaymakamlığı, bu bilgileri, kaza idare meclisi mazbatası ile, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na bildirdi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 8 Haziran 1899 tarihinde, olumlu kararını, liva idare meclisi mazbatası ile, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne beyan etti.[18] Aynı zamanda tahkikat evrakını da gönderdi. Ancak evrakta ve bilgilerde görülen eksiklikler üzerine Adliye ve Mezâhib Nezareti, 21 Haziran 1899 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, mektebin planının, resminin, yüzölçümünü gösteren cetvelinin gönderilmesini emretti. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na ve İzmit Rum Metropolitliği'ne gereğini yapmalarını bildirdi. Neticede ilgili evrak, tanzim ve temin edildi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 6 Temmuz 1899 tarihinde, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderdi.[19] Adliye ve Mezâhib Nezareti de, 12 Temmuz 1899 tarihinde, Sadaret'e, gereğinin yapılmasını bildirdi. Adliye ve Mezâhib Nezareti, aynı zamanda evrakı, Sadaret'e gönderdi.[20] Bunun üzerine Sadaret, Divan-ı Hümayun Kalemi'nden mütalaa talep etti. 25 Temmuz 1899 tarihinde, Divan-ı Hümayun Kalemi, mektep binasının, eski mektebin temelleri üzerine, uzunluğunun on iki, genişliği on altı, yüksekliği on zirâ' ve ahşap olarak inşa edileceğini, inşa masrafı olan iki yüz liranın, ahaliden Kilci oğlu Antaş Efendi tarafından karşılanacağını, köyde üç yüz hanede, bin beş yüz Rum nüfus, yüz kadar erkek ve kız talebe bulunduğunu, mektebin inşasında bir sakınca olmadığının mahallinden bildirildiğini belirtti. *Ma'ârif-i 'um*ûm*iye niz*âmn*âmesinin bu misillü mek*âtib-i hus*û*siyeye müted*â*'ir olan yüz yigirmi dokuzuncu maddesi ahk*âmına *ri'âyet kılınmak üzere (mektebin) tecd*îden in*şâsı içün emsâli misillü kuyûd-ı lâz*ime ve mu'tâda derciyle ruhsatı h*âvî *emr-i 'âl*î *ısd*ârı husû*sunun 'arz ve ist*îzânı ve müsâ'ede-i seniyye şâyân *buyuruldukdan sonra ma'ârif nez*âret-i cel*îlesine ma'l*ûmât *i't*âsı *iktiz*â ider şeklinde karar verdi.[21] Akabinde Sadaret, ilgili evrakı, Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Evrakı, Mülkiye Dairesi görüştü. Mülkiye Dairesi, öncelikle Maarif Nezareti'nden mütalaasının sorulmasına, daha sonra icabına bakılmasına karar verdi. Nitekim 14 Ağustos 1899 tarihinde, Şûrâ-yı Devlet Riyâseti, Maarif Nezareti'nden görüş istedi.[22] Bunun üzerine Maarif Nezareti, konuyla ilgili evrakı, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ne havale etti. İlgili müfettişlik, 30 Ağustos 1899 tarihinde, evrakı müzakere ve mütalaa etti. Neticede mektebin inşasının uygun olduğuna karar verdi. 11 Aralık 1893 tarihinde

0.680 m, 1 mimar arşını, 24 parmak = 0.758 m idi (Halil İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, 15, 1983, pp. 340). Buradaki arşın, mimar arşınıdır.

17 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 1.
18 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 2.
19 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 3.
20 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 4.
21 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 5.
22 BOA. MF. MKT. 464/46, 4 Eylül 1899/27 R 1317.

Sadaret'in, tezkire ile, meclis-i vükelada görüşülüp, mazbata ve arz tezkiresi üzerine irade-i seniyyesi çıkmadan, mektep inşasının kesinlikle yasaklandığını bildirdiğini beyan etti.[23] Bu mütalaayı, Maarif Nezareti, 21 Eylül 1899 tarihinde, Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne bildirdi.[24] Konuyla ilgili evrakı, Mülkiye Dairesi, 5 Aralık 1899 tarihinde tekrar görüştü. Mektebin, eski temelleri üzerine, uzunluğu on iki, eni, *hâl-i aslîsinden* üç arşu*n terk olunmak sû*r*etiyle* on altı, yüksekliği on zirâ' ve ahşap olarak inşa edileceğini, inşaat masrafının iki yüz Osmanlı altını olduğunu, bu meblağın, Kuğlacık Köyü ahalisinden Kilci oğlu Antaş Efendi tarafından karşılanacağını, Kuğlacık Köyü'nde üç yüz hanede, bin beş yüz Rum nüfus olduğunu, mektebin inşasında herhangi bir sakınca olmadığının mahallinden bildirildiğini beyan etti. İrade-i seniyye çıktığı takdirde, inşa edilerek faaliyete geçirilecek olan mektebin, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine[25] uymasına, inşaatta belirtilen ölçülerin aşılmamasına, ahaliden zorla yardım toplanmamasına, *emr-i 'âlî* tasdîri husûsunun Dîvân-ı Hümâ*y*ûn Kalemine havâ*lesi*ne, Adliye ve Mezâhib Nezareti ile Maarif Nezareti'ne bilgi verilmesine karar verdi.[26] Sadaret'in 24 Aralık 1899 tarihli arz tezkiresi üzerine de, 7 Ocak 1900 tarihinde *mûcibince* irade-i seniyye çıktı.[27] Akabinde irade-i seniye gereğince, Divan-ı Hümayun Kalemi'nde *emr-i '*âlî yazıldı. Suretleri, 9 Şubat 1900 tarihinde Maarif Nezareti'ne ve Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderildi.[28] Maarif Nezareti'ne gönderilen *emr-i* â*l*înin bir sureti, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ndeki ilgili deftere kaydedildi. Daha sonra Maarif Nezareti, *emr-i* â*l*î suretini, ilmühaber ile Rum Patrikhanesi Kapukethüdalığı'na gönderdi. Maarif Nezareti, 19 Mart 1900 tarihinde de, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na bilgi vererek, gereğini emretti. Aynı şekilde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na bilgi verdi. İnşaatın taahhüt edilen çerçevede inşa edilip edilmediğini kontrol etmesini bildirdi.

Kuğlacık Köyü'ndeki[29] Rum mektebi, kısa sürede inşa edildi. İnşaatın tüm masraflarını,

23 *ba'd-ez-în meclis-i mahsûs-ı vükelâ-yı fihâmca bi't-tezekkür bâ-mazbata 'arz ve istîzân olunub irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr ve sünûh buyurulmadıkca her hangi tarafda ve her ne sûretde olur ise olsun mekteb küşâd ve te'sîs ve inşâsına kat'iyyen meydân virilmemesi emr u fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı 'âlîsinden olduğu şeref-vârid olan 2 Cemâzî'e'l-âhir sene 311 târih ve üç yüz on numerolu tezkire-i sâmiyyede irâde ve izbâr buyurulmuş olduğundan nezâret-i 'âcizîce ba'dehu îcâbı îfâ olunmak ve ruhsatnâmesi tanzîm idilmek üzere ol vechle icrâ-yı îcâbının Bâb-ı 'Âlîye 'â'id mevâddan bulunduğunun cevâben iş'ârı(nı) ifâde* için bkz. BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 6. Ayrıca bkz. BOA. MF. MKT. 464/46, 4 Eylül 1899/27 R 1317.

24 BOA. ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317, lef 6. Maarif Nezareti tarafından Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne, 21 Eylül 1899 tarihinde yazılan cevap için ayrıca bkz. BOA. MF. MKT. 467/55, 22 Eylül 1899/16 Ca 1317.

25 Yüz yigirmi dokuzuncu madde *mek*âtib-i husûs*iye ba'zı mahallerde cemâ'atler tarafından ve*yâ *gerek teb'a-ı devlet-i 'aliye ve gerek teb'a-ı ecnebiyeden olan efrâd ve*yâ eşhâ*sdan biri cânibinden ücretli ve*yâ *ücretsiz olarak ihdâs ve te'*sîs *olunan mekteblerdir ki bunların masârıfât ve muhassas*âtı ya mü'essisleri tarafından ve*yâhûd merbût oldukları vakıfları c*ânibinden idâ*re ve r*û*'yet kılınur memâlik-i şâhânede bu nev' mekteblerin te'sîsine evvelâ mu'mallimlerinin yedinde Ma'ârif Nezâreti cânibinden veyâhûd mahallî ma'ârif id*âresinden şehâdetnâ*me bulunmak ve* sâniyen bu mekteblerde âdâba ve politikaya mugâ*yir ders okutdurulmamak içün ta'lîm olunacak derslerin cedveli ve kitâblar Ma'ârif Nez*âretinden veyâh*ûd mahallî ma'ârif id*âresinden tasdîk idilmek üzere taşrada ise vilâ*yet ma'ârif id*âresiyle vilâ*yet vâl*îsi tarafından ve D*ersa'adetde ise Ma'ârif Nez*âreti c*ânibinden ruhsat-ı resmiye virilür Bu üç şart kâmilen mevcûd olmadıkca mekâtib-i hus*ûsiye küşâdına ve devâmına ruhsat virilmez ve hil*âfında hareket vukû*'u takdîrinde men' ve sedd olunur mekâtib-i hus*ûsiye küşâd idenlerin ta'yîn idecekleri hocaların yedlerinde şehâdetnâme bulunduğu hâlde anı ma'ârif idâresine tasdîk itdirmeleri lâzım gelecekdir* (24 Cemâzî'e'l-evvel 1286 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, *Düstur*, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1289, s. 204-205). Bu madde ile ilgili olarak ayrıca bkz. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, s. 25-30.

26 BOA. İrade. Adliye ve Mezâhib, 6, 7 Ocak 1900/5 N 1317, lef 3.

27 BOA. İrade. Adliye ve Mezâhib, 6, 7 Ocak 1900/5 N 1317, lef 4; BOA. BEO. 107834, 9 Şubat 1900/8 Şevval 1317, lef 1.

28 BOA. BEO. 107834, 9 Şubat 1900/8 Şevval 1317, lef 1.

29 Dört yüz haneyi aşkın nüfusu bulunan Kuğlacık Rum Köyü civarında, Tahtalı mevkiine, 1901 yılında otuz hanelik Boşnak muhacirleri iskân edildi. Kendilerine hükümet tarafından arazi tahsis edildi. Ancak muhacirler, Kuğlacık Köyü Rum ahalisine ait arazilere tecavüz ederek, müdahalede bulundular. Bu sebeple birkaç kişi arasında anlaşmazlık çıktı. Akabinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verdi. Neticede Dâhiliye Nezareti'nden iki memur, Şehremaneti'nden bir mühendis, anlaşmazlık konusu olan arazinin emlak-ı hümayuna civar olmasından dolayı, Hazine-i Hassa-ı Şahane'den bir memur seçilerek, bir heyet teşkil edilmesi ve mahalline gönderilerek, tahkikat yapması için irade-i seniyye çıktı. 23 Şubat 1902 tarihinde Sadaret, Şehremaneti'ne, Dâhiliye Nezareti'ne ve Hazine-i Hassa-ı Şahane Nezareti'ne gerekli tebligatı yaptı (BOA. DH. MKT. 466/55, 1 Nisan 1902/22 Z 1319, lef 1). Hazine-i Hassa-ı Şahane Nezareti, Emlak-ı Hümayun başmühendisi mirliva Arif Paşa'yı, Şehremâneti, Hendesehâne Kütüphanesi memuru Ali Efendi'yi, Dâhiliye Nezareti, Muhacirin İdaresi memuru Ali Bey'i ve Mektûbî Kalemi mümeyyizi Şükrü Bey'i

ahaliden Kilci oğlu Antaş Efendi karşıladı. Kilci oğlu Antaş, mektebin inşası için yirmi beş bin kuruşa yakın harcama yaptı. Başka hiçbir kimsenin yardımına ihtiyaç duyulmadan mektebin inşasının tamamlanmasına vesile oldu. Bunun üzerine Kuğlacık Köyü muhtarı ve ihtiyar heyeti ile eşrafı, Kilci oğlu Antaş Efendi'nin, *himemât-ı vâkı'asının şâyân-ı takdîr ve memnûniyet bulunduğunu* Karamürsel Kaymakamlığı'na bildirdi. Kendisinin taltif edilmesinin gerekli olduğunu beyan etti. Karamürsel Kazası İdare Meclisi de Kilci oğlu Antaş'ın taltifi ile ilgili talebi uygun buldu. Karamürsel Kazası Kaymakamlığı, 30 Ekim 1900 tarihinde, gereğini, kaza idare meclisi mazbatası ile İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na arz ve takdim etti.[30] İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da, 20 Kasım 1900 tarihinde, gereğinin yapılması hususunda, Maarif Nezareti'ne bilgi verdi.[31] Maarif Nezareti'nin havalesi üzerine konuyu, 5 Aralık 1900 tarihinde, Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği görüştü. Hizmetleri sebebiyle, Kilci oğlu Antaş Efendi'ye, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı tarafından takdirname yazılmasına karar verdi.[32] Bunun üzerine Maarif Nezareti, 20 Aralık 1900 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, gereğini bildirdi.[33]

Çınarcık Köyü Rum Mektebi

Rum Patrikhanesi, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, 5 Kasım 1907 tarihinde, takdim ettiği takrîrle; İzmit Sancağı dâhilinde Karamürsel Kazası'na tabi Çınarcık Gayrimüslim Köyü'ndeki Rum cemaatine mahsus ibtidaî mektebinin yıkılmak üzere olduğunu, bu sebeple mektebin, arsası üzerine, uzunluğu yirmi beş, eni ve yüksekliği onar zirâ' ve kârgîr olarak yeniden inşa edileceğini, inşaat masrafı olarak tahmin edilen iki yüz liranın hazır olduğunu bildirerek, inşaat ruhsatnamesi verilmesini istedi.[34] Bunun üzerine Adliye ve Mezâhib Nezareti, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, gerekli tahkikatı yaparak, bilgi vermesini emretti. Akabinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, bilgi verdi. Aynı zamanda konuyla ilgili evrakı da gönderdi. Ancak, evrakta eksik olduğu tespit edildi. Bu sebeple Adliye ve Mezâhib Nezareti, 19 Kasım 1907 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, mektebin planının/krokisinin gönderilmesini emretti. Daha sonra İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, gereğini, Yalova Kazası Kaymakamlığı'na bildirdi.[35] Yalova Kazası Kaymakamlığı, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, söz konusu eksik evrakı gönderdi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da, 31 Ağustos 1910 tarihinde Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bilgi vererek, eksik olan evrakı takdim etti.[36] Bununla birlikte Adliye ve Mezâhib Nezareti, 20 Eylül 1910 tarihinde, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'ndan inşa edilecek mekteple ilgili ayrıntılı bilgi istedi. Akabinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, gereğini, Yalova Kazası Kaymakamlığı'na bildirdi. Yalova Kazası Kaymakamlığı, 29 Kasım 1910 tarihinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na ayrıntılı cevap verdi. Çınarcık Gayrimüslim Köyü'nde yeniden inşa edilecek Rum mektebi için tahkikat yapmak üzere mahalline tahkik memurları gönderildiğini, tahkik memurlarının gerekli tahkikatı yaparak, neticeyi raporla bildirdiklerini, mektebin inşa edileceği arsanın, *el-yevm mevcûd olan ve hîn-i inşâda*

tahkik heyetine görevlendirdi (BOA. DH. MKT. 466/55, 1 Nisan 1902/22 Z 1319, lef 2, lef 3, l3f 4). Daha sonra heyet, mahallinde gerekli tahkikatı yaparak, anlaşmazlığı çözmeye çalıştı. Bu görevlilere verilen harc-ı râhlarla ilgili olarak bkz. BOA. DH. MKT. 476/79, 12 Nisan 1902/3 M 1320.

30 BOA. MF. MKT. 542/1, 20 Aralık 1900/27 Ş 1318, lef 1.

31 BOA. MF. MKT. 542/1, 20 Aralık 1900/27 Ş 1318, lef 2.

32 BOA. MF. MKT. 542/1, 20 Aralık 1900/27 Ş 1318, lef 2.

33 BOA. MF. MKT. 542/1, 20 Aralık 1900/27 Ş 1318, lef 3.

34 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 11.

35 Yalova Nahiyesi, Karamürsel Kazası'na bağlı idi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 7 Nisan 1897 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'ne, Yalova Nahiyesi'nin kaza yapılması gerektiğini bildirdi. 1897 yılında Yalova Nahiyesi'nde, yirmi Müslim, sekiz Rum, dört Ermeni köyü vardı. Nahiyede toplam otuz iki köy, 16102 nüfus bulunmaktaydı. Şûrâ-yı Devlet, Mülkiye Dairesi, 15 Eylül 1897 tarihinde ve Maliye Dairesi, 30 Eylül 1897 tarihinde, Yalova Nahiyesi'nin kazaya tahvilini ayrı ayrı görüştü. Her iki daire de olumlu yönde karar verdi (BOA. ŞD. 1568/45, Hüdavendigar 3/367, 16 Kasım 1897/20 C 1315). Akabinde de Yalova Nahiyesi'nde kaymakamlık teşkilatı kuruldu. Çınarcık Köyü, Karamürsel Kazası'na bağlı iken, muhtemelen 1907 yılından itibaren Yalova Kazası'na bağlandı.

36 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 10.

yıkılacak olan 'atîk mektep yeri olduğunu, ayrıca bir miktar yerin, bitişiğindeki Rum kilisesi meydanından ve bir miktar yerin de arka taraftaki kilise vakfına ait olup, yıkılmış olan ve zemini Mehmet Kethüda Vakfı'na bağlı bulunan mağaza arsasından alınacağını, mektebin, *tevs*î' *edilen bu 'arsa üzerine* inşa edileceğini, yani mektebin arsasının bir kısmının vakıf arsası olduğunu, mağaza zemininin, *mukâta'a-ı seneviyesinin* bağlı bulunduğu Mehmet Kethüda vakfına, şimdiye kadar verilmediğini, mektebin bir dershaneyi ve iki muallim odasını havi olacağını, zemin katının kârgîr, üst katının ahşap olarak inşa edileceğini, uzunluğunun yirmi, eninin on, zeminden itibaren yüksekliğinin dokuz arşın olacağını, inşa masrafının, ahaliden yardım toplanmak suretiyle karşılanacağını, ahalinin inşaat masrafını karşılamayı taahhüt ettiğini, inşa masrafının on beş bin kuruş olarak tahmin edildiğini, mektebin inşasında herhangi bir sakınca olmadığını, köyde iki mahalle olup birisinin, yüz on dokuz haneli ve üç yüz seksen bir erkek ve üç yüz otuz beş kadın nüfuslu Rum Mahallesi, diğerinin yüz hanede, iki yüz otuz dokuz erkek, iki yüz otuz beş kadın nüfusu bulunan İslam Mahallesi olduğunu bildirdi.[37] İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 1 Aralık 1910 tarihinde Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, bu bilgileri nakletti.[38] Bu arada, Adliye ve Mezâhib Nezareti, 20 Aralık 1910 tarihinde İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, mektebin, inşa edileceği vakıf arsası ile ilgili ilave bilgi istedi. Bunun üzerine İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, 1 Mart 1911 tarihinde Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne cevap verdi. Mektebin arsasının, Mehmet Kethüda Vakfı'na ait olduğunu, zamanla arsa üzerine yapılan mağazanın gelirinin kiliseye vakfedildiğini, artık mağazanın yıkıldığını, mağazanın arsası üzerine mektep inşa edileceğini, arsanın *tahsîsât kâbilinden ar*âzî-*i mevk*ûfeden olduğunu, rakabe/kuru mülkiyet hakkının Mehmet Kethüda Vakfı'na ait olduğunu, mağaza inşa edilmek suretiyle tasarruf hakkından faydalanıldığını, bu sebeple yıllık mukataaya bağlanması gerektiği halde, bunun şimdiye kadar yapılmadığını, arsaya bin kuruş kıymet takdir edilerek, *esâs-ı tahr*îr-i cedî*d olan* 1866 yılından itibaren yıllık otuz pare mukataa bedeli üzerinden biriken otuz üç kuruşun Mehmet Kethüda Vakfı'na ödenmesi gerektiğini, bundan sonra arsa için yıllık otuz pare mukataa bedeli ödenmesi lazım geldiğini, Yalova Kazası Kaymakamlığı, Tapu Kitabeti'nin tezkiresine atfen bildirdi.[39] Akabinde Adliye ve Mezâhib Nezareti, evrakı, Mezâhib İdaresi'ne, Mezâhib İdaresi de Komisyon-ı Mahsusa havale etti. Çınarcık Köyü'nde yeni yapılacak Rum mektebi ile ilgili evrakı, Adliye ve Mezâhib Nezâreti Komisyon-ı Mahsûsu, 8 Mart 1911 tarihinde görüştü. Evrak Müdürü, Mezâhib Müdürü ile Tahrirat Müdüründen oluşan özel komisyon, mektebin, otuz pare yıllık mukataa bedeli takdir edilen Mehmet Kethüda Vakfı'na ait arsa üzerine inşa edileceğinin, yirmi zirâ' uzunluğunda, on zirâ' genişliğinde, dokuz zirâ' yüksekliğinde, zemin katı kârgîr, üst katı ahşap olarak yapılacağının, inşa masrafının ahali tarafından tedarik edileceğinin, Çınarcık Köyü Gayrimüslim Mahallesi'nde kadın ve erkek yedi yüz on altı nüfûs bulunduğunun, mektebin inşasında bir sakınca bulunmadığının mahallinden bildirildiğinin anlaşıldığını belirtti. Usul gereği *ruhsatı hâv*î îcâ*b iden emr-i 'âlînin tasd*îri zımnında keyfiyetin Bâ*b-ı 'Âl*î*ye* bildirilmesine karar verdi.[40]

Adliye ve Mezâhib Nezareti, 10 Mart 1911 tarihinde, Sadâret'e, bilgi vererek, gereğinin yapılmasını istedi.[41] Bunun üzerine Sadâret, evrakı, Divan-ı Hümayun Kalemi'ne havale etti. Divan-ı Hümayun Kalemi, 8 Nisan 1911 tarihinde, müzekkere ile görüşünü bildirdi. Mektebin inşasında bir sakınca olmadığına, inşa edilerek faaliyete geçmesi halinde mektebin, *ma'ârif-i 'um*ûm*iye niz*âmnâ*mesinin yüz yigirmi dokuzuncu maddesiyle Rum Patrikhânesi hakkında ittihâz buyurulan mukarrerât-ı âhîre ahk*âmına *ri'âyet* etmesine, konuyla ilgili

37 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 9.
38 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 8.
39 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 6.
40 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 5.
41 BOA. İrade. Maarif. 9, 26 Nisan 1911/26 R 1329; BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 4.

evrakın, Şûrâ-yı Devlet tarafından tedkîk edilmesi gerektiğine karar verdi.[42] Akabinde Sadaret, evrakı, Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Evrakı, 23 Nisan 1911 tarihinde Maarif ve Maliye ve Nafıa Dairesi görüştü. Maarif ve Maliye ve Nafıa Dairesi'nde, evrak üzerinde yapılan incelemede, mektebin, Mehmet Kethüda Vakfı'ndan olup, bin kuruş kıymet takdir edilen arsa üzerine inşa edileceği, uzunluğunun yirmi, eninin on, yüksekliğinin dokuz arşın olacağı, zemin katının kârgîr, üst katının ahşap olacağı, inşaat için sarfı gereken on beş bin kuruşun köy ahalisi tarafından yardım toplanarak karşılanacağı, Çınarcık Köyü'nde Rum Patrikhanesi'ne mensup kadın-erkek yedi yüz on altı kişi bulunduğu, mahallinden mektebin inşasında herhangi bir mahzur ve mazarrat olmadığının bildirildiği anlaşıldı.[43] Maarif ve Maliye ve Nafıa Dairesi, Mehmet Kethüda Vakfı'ndan olan mektep arsası için kıymeti nispetinde, *icâre-i zemîn tahsîs* edilmesine, inşaatının bitmesini müteakip faaliyete geçecek olan mektebin maarif nizamnamesinin 129. maddesi ve Rum Patrikhanesi hakkında ittihaz edilen mukarrerat hükümlerine riayet etmesine, mektebin inşası için irade-i seniyye çıktığı takdirde *kuyûd-ı lâzıme ve mu't*âdenin derciyle ruhsatı hâvî *emr-i 'âl*înin ısdârı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûn Kalemine havâ*lesine* ve Adliye ve Mezâhib Nezâreti'ne, Maarif Nezâreti'ne ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bilgi verilmesine karar verdi.[44] Bunun üzerine 25 Nisan 1911 tarihinde Sadaret, arz tezkiresi ile Çınarcık Gayrimüslim Köyü'nde *Rum etf*âline mahsûs *bir mektep* inşası için gerekli olan irade-i seniyyeyi talep etti. 26 Nisan 1911 tarihinde de irade-i seniyye çıktı.[45] Sadaret, Dâhiliye Nezareti'ne, 3 Mayıs 1911 tarihinde irade-i seniyyenin çıktığını, *dev*â*'ir-i müte'allika*ya tebliğ edildiğini bildirdi. Aynı zamanda gereğini yapmasını emretti.[46] Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, 9 Mayıs 1911 tarihinde gereğini yapmasını bildirdi.[47] Sadâret ayrıca, Divân-ı Hümâyun Kalemi'nden yazılan emr-i âlî suretlerini, Maârif, Evkâf-ı Hümâyun ve Adliye ve Mezâhib Nezaretlerine gönderdi.[48]

Sonuç

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin mektep inşa ve tamir etme taleplerini uygun bulmaktan çekinmedi. Bu çerçevede dikkat ettiği temel kriter, sahih bir ihtiyacın söz konusu olup olmadığı idi. Ayrıca mektebin, ebatları, hizmet edeceği nüfusun miktarı, yapı malzemesi, inşaat masraflarının karşılanma şekli, inşasında sakınca olup olmadığı gibi hususları dikkate aldı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, Rumların mektep inşa etme taleplerini genelde uygun buldu. Bununla birlikte Rum mekteplerine münhasır olmamakla birlikte, 1893 yılından itibaren, mektep inşası taleplerinin, Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da da görüşülmesi uygulamasını başlattı. Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimlerin mektep inşası hususundaki hassasiyetleri, çeşitli saiklerin etkisi ile arttı. Ayrıca mekteplerin, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine uyması gerektiği sık sık hatırlatıldı. Bu genel durum, Karamürsel Kazası'nda inşa ve tamir edilen Rum mektepleri için de geçerli oldu.

Mektep inşasında, uzun bir bürokratik süreç söz konusu idi. Mektep inşa edecek ahali, Karamürsel Kazası'ndaki metropolit vekiline, metropolit vekili, İzmit Rum Metropoliti'ne talebi iletirdi. İzmit Rum Metropoliti de Rum Milleti Patrikhanesi'ne bilgi verirdi. Akabinde Rum Patrikhanesi, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne, inşaat için *emr-i 'âlî* verilmesi talebini iletirdi. Adliye ve Mezâhib Nezareti, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, İzmit Sancağı

42 BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 3.
43 BOA. İrade. Maarif. 9, 26 Nisan 1911/26 R 1329, lef 3.
44 BOA. İrade. Maarif. 9, 26 Nisan 1911/26 R 1329, lef 3. Mazbata sureti için ayrıca bkz. BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 1.
45 BOA. İrade. Maarif. 9, 26 Nisan 1911/26 R 1329, lef 4. İrade-i seniyye sureti için ayrıca bkz. BOA. DH. İD. 30-1/34, 9 Mayıs 1911/10 Ca 1329, lef 2.
46 BOA. DH. İD. 30-1/34, 9 Mayıs 1911/10 Ca 1329, lef 3.
47 BOA. DH. İD. 30-1/34, 9 Mayıs 1911/10 Ca 1329, lef 1.
48 BOA. BEO. 291639, 18 Mayıs 1911/19 Ca 1329, lef 1.

Mutasarrıflığı da, Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na gereğini yapmasını bildirirdi. Daha sonra Karamürsel Kazası'nda, mektebin inşa edileceği mahal keşfedilir, arazinin tapusu incelenir, inşaatın keşif defteri hazırlanırdı. Bu işlemlerden sonra Karamürsel Kazası İdare Meclisi, kararını mazbata ile İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderirdi. İzmit Sancağı Mutasarrıflığı, idare meclisi mazbatası ile Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bilgi verirdi. Adliye ve Mezâhib Nezareti, evrakı, Sadaret'e havale ederdi. Bunun üzerine Sadaret, evrakı, önce Divan-ı Hümayun Kalemi'ne, akabinde Şûrâ-yı Devlet'e gönderirdi. Şûrâ-yı Devlet'in ilgili daireleri, kararlarını mazbata ile Sadaret'e bildirir, Sadaret de arz tezkiresi ile irade-i seniyye talep ederdi. Daha sonra da irade-i seniyye çıkardı. Bunun üzerine Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti, Sadaret'e bilgi verirdi. Sadaret de Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne ve Maarif Nezareti'ne, gerektiğinde de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne malumat verirdi. Bu arada Divan-ı Hümayun Kalemi'nde *emr-i 'âlî* yazılarak, Maarif Nezareti'ne ve Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne gönderilirdi. *Emr-i 'âlî*, Maarif Nezareti bünyesindeki Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nde ilgili deftere kaydedilirdi. Akabinde Maarif Nezareti, *emr-i 'âlî* suretini, ilmühaber ile Rum Patrikhanesi Kapukethüdalığı'na gönderirdi. Bu arada Maarif Nezareti, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, İzmit Sancağı Mutasarrıflığı da Karamürsel Kazası Kaymakamlığı'na bilgi verir, gereğinin yapılmasını emrederdi.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı ‘Âlî Evrâk Odası Belgeleri

BEO. 107834, 9 Şubat 1900/8 Şevval 1317; BEO. 291639, 18 Mayıs 1911/19 Ca 1329; BEO. 60718, 12 Temmuz 1896/1 Safer 1314.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Hukuk Kısmı Belgeleri

DH. H. 61-1/40, 29 Aralık 1912/19 1 (Muharrem) 1331.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, İdarî Kısım Belgeleri

DH. İD. 30-1/34, 9 Mayıs 1911/10 Ca 1329.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi

DH. MKT. 466/55, 1 Nisan 1902/22 Z 1319; DH. MKT. 476/79, 12 Nisan 1902/3 M 1320.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Bâb-ı ‘Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazine-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Adliye ve Mezâhib

İrade. Adliye ve Mezâhib, 18, 1 Temmuz 1896/20 M 1314; İrade. Adliye ve Mezâhib, 6, 7 Ocak 1900/5 N 1317.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Bâb-ı ‘Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazine-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Maarif

İrade. Maarif. 9, 26 Nisan 1911/26 R 1329.

Maarif Nezareti, Mektûbî Kalemi Belgeleri

MF. MKT. 1004/66, 4 Temmuz 1907/23 Ca 1325; MF. MKT. 329/31, 9 Ağustos 1896/29 S 1314; MF. MKT. 464/46, 4 Eylül 1899/27 R 1317; MF. MKT. 467/55, 22 Eylül 1899/16 Ca 1317; MF. MKT. 542/1, 20 Aralık 1900/27 Ş 1318; MF. MKT. 945/69, 6 Ağustos 1906/15 C 1324.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1566/1, Hüdavendigar 3/202, 10 Mart 1896/25 N 1313; ŞD. 1568/45, Hüdavendigar 3/367, 16 Kasım 1897/20 C 1315; ŞD. 1575/2, Hüdavendigar 3/673, 6 Aralık 1899/2 Ş 1317; ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329.

Mevzuat

4 Temmuz 1869/24 Cemâzî’e’l-evvel 1286 tarihli Ma’ârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, *Düstur*, I. Tertib, 2. Cilt, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1289, s. 184-219.

Salnameler

H.1326 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye.

Araştırma Eserleri

İnalcık, Halil, “Introduction to Ottoman Metrology”, *Turcica*, 15, 1983, pp. 311-347.

İnalcık, Halil, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 13-35.

Küçük, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 375-385.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkubbe, İstanbul, 2005.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma*, *Otokrasi ve Disiplin*, Osman Yener (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Ek: Karamürsel Kazası'nın Çınarcık Köyü'nde inşa edilecek Rum mektebi hakkında Şûrâ-yı Devlet Ma'ârif ve Mâliye ve Nâfı'a Dâ'iresi'nin 23 Nisan 1911 tarihli mazbatası sureti

Karamürsel kazâsı muzâfâtından Çınarcık Gayr-i Müslim karyesinde müceddeden bir bâb mekteb inşâsına ruhsat i'tâsı hakkında Rum Patrikliğinden vukû' bulan istid'â üzerine icrâ kılınan tahkîkâtı hâvî İzmid Mutasarrıflığından gönderilen tahrîrât ve melfûfâtının takdîmini mutazammın 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin 26 Şubat sene 326 târîhli ve sekiz yüz yetmiş üç numerolu tezkiresi Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminin ol bâbdaki müzekkeresiyle Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulmağla Ma'ârif ve Mâliye ve Nâfı'a Dâ'iresinde kırâ'at olundu Evrâk-ı mevcûdede zikr olunan mektebin Mehmed Kethüdâ vakfından olub bin guruş kıymet takdîr idilen bir 'arsa üzerine yigirmi arşun tûl ve on arşun 'arz ve dokuz arşun irtifâ'ında zemîn katı kârgîr ve üst katı ahşab olarak inşâ ve sarfı iktizâ iden on beş bin guruşun karye ahâlisi tarafından i'âneten tesviye ve îfâ olunacağı ve mekteb inşâsı istenilen mahalle dâhilinde Rum Patrikhânesine mensûb zükûr ve inâs yedi yüz on altı nüfûs mevcûd olub mârü'z-zikr mektebin inşâsında hâlen ve mahallen mahzûr olmadığı gösterilmişdir Îcâbı lede'l-müzâkere Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminin müzekkeresinde dahi gösterildiği vechle Mehmet Kethüdâ vakfından olan mezkûr mekteb 'arsası içün kıymeti nisbetinde karar-ı mahsûsuna tevfîkan îcâb iden icâre-i zemîn tahsîs olunmak ve hitâm-ı inşâsıyla küşâdında ma'ârif-i 'umûmiye nizâmnâmesinin yüz yigirmi dokuzuncu maddesiyle Rum Patrikhânesi hakkında ittihâz buyurulan mukarrerât-ı âhîre ahkâmına ri'âyet kılınmak üzere mezkûr mektebin inşâsına bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sudûr buyurulduğu takdîrde kuyûd-ı lâzime ve mu'tâdenin derciyle ruhsatı hâvî emr-i 'âlî ısdârı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûna havâlesi ve 'Adliye ve Mezâhib ve Ma'ârif ve Evkâf Nezâretlerine de ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılındı

BOA. ŞD. MRF. NF. ML. 1611/6, Hüdavendigar 5/478, 23 Nisan 1911/23 R 1329, lef 1.

OSMANLI PADİŞAHLARININ İZMİT VE HEREKE'YE YAPTIĞI GEZİLER

Mehmet MERCAN*

Giriş

Osmanlı padişahlarının tebaasını adaletle yönetmek için çaba sarf ettikleri, onların sıkıntı ve dertleriyle yakından ilgilendikleri bilinen bir gerçektir. Ancak bu durumun XIX. yüzyıla kadar dönemin şartları ve imkânları nispetinde daha ziyade yazışmalarda kaldığı görülmektedir. Gerçi vaziyetin geziler başladıktan sonra da çok değiştiği söylenemez. Çünkü Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılmış geniş bir coğrafyayı içine alıyordu. Bu nedenle taşrada yaşayan halk ile hükümdar arasındaki ilişki sadece yazışmalarla sınırlı kalmıştır. Bu durum, taşradakiler ile yöneticiler arasındaki ilişkilerin yeterince gelişememesine sebep olmuş, halkın hükümdara ulaşmasını, hakkını aramasını, hükümdar-halk bütünleşmesini, âdil bir idarenin sağlanmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle Osmanlı padişahları II. Mahmut'tan itibaren memleket gezilerine çıkmaya başlamışlardır. Padişahlar bu gezilerini çoğunlukla günümüz Marmara Bölgesinde yer alan yerleşim yerlerine gerçekleştirmişlerdir[1].

İzmit, gezilen yerler arasında bulunmakta ve önemli bir yer teşkil etmektedir. II. Mahmut ve sonrasında geziye çıkan bütün padişahların İzmit'e birkaç defa gittiği görülmektedir. Biz de bu bildirimizde İzmit gezilerini ele alacağız.

Yaptığımız kaynak taramasında bildiri konumuzu ele alan müstakil bir çalışmaya ulaşamadık. Ancak padişah gezilerini işleyen makalelerde yer verildiği görülmektedir[2]. Ayrıca bu konuya benzer bir çalışma Şerif Korkmaz tarafından kaleme alınmıştır[3].

Bildiride önce padişahların İzmit'e seyahat etme sebepleri üzerinde duracağız daha sonra da kronolojik olarak gezilerden bahsedeceğiz.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: mmercan1964@hotmail.com.

1 Osmanlı Padişahlarının yaptığı gezilerle ilgili son zamanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul 1994; Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir 1999; Erdoğan Keleş, *Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati*, Ankara 2011; Yahya Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2003; Şerif Korkmaz, "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi (26 Mayıs – 12 Haziran 1844)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 25, Ankara 2011, s. 83-98; Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 1, İzmir 2009, s. 81-100.

2 Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 361-379; Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli ve Anadolu'ya Yaptığı Geziler", *Nakş-ı İstanbul Ortaköy Büyük Mecidiye Camii*, Editör: Ahmet Uçar, İstanbul 2015, s. 85-116.

3 Şerif Korkmaz, "Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47, Erzurum 2012, s. 303-318.

Padişahların İzmit'e Seyahat Etme Sebepleri

Padişahların İzmit'e seyahat etmelerinin en başta gelen nedenleri konumuzun başında da ifade ettiğimiz gibi, memleketin durumunu yakından görmek, incelemelerde bulunmak, halkın ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek ve şikâyetlerini dinlemektir[4]. Yani adaletli bir yönetim sağlamaya yöneliktir. Bu durum dönemin gazetelerinde "*…tahkik-i ahvâl-i ahâlî ve fukara…*[5]"; "*İzmit, Gemlik ve Bursa ahvâlini mu'âyene buyurmak…*"[6], şeklinde yer almıştır.

Diğer bir sebep işletmeleri ve askerî birlikleri denetlemek, bu kurumlarda incelemelerde bulunmaktır. İzmit ve Hereke'ye gezilerin büyük çoğunluğu bu gerekçeyle yapılmıştır[7].

Gezilerin diğer bir amacı da Tanzimat döneminde yapılan uygulamalarla, idari, mali ve sosyal alanda yapılan reformların tebaa tarafından nasıl karşılandığını yerinde görmektir[8].

İnşası tamamlanan kamu binalarının açılışını yapmak ya da tersanede imal edilen gemilerin denize indirme törenlerine katılmak, padişah gezilerinin nedenleri arasındadır.

Padişahlar türbeleri ziyaret etmek, dinlenmek ve avlanmak amacıyla da geziye çıkmışlardır. Devletin ihtişam ve gücünü göstermek de gezilerin sebepleri arasında sayılabilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Padişahları yukarıda bahsedilen sebeplerle II. Mahmut'tan itibaren yurt içi gezilere başlamışlardır. Daha önceki dönemlerde de padişahlar çeşitli maksatlarla Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerine gitmişlerdir. Özellikle sefer ve avlanma maksadıyla Osmanlı padişahlarının İstanbul dışına çıktıkları hepimizin malumudur. Osmanlı padişahları avlanmak maksadıyla gittikleri yerlerde türbe ziyaretinde de bulunmuşlar, halkın durumu ile yakından ilgilenmişlerdir[9]. Buradaki temel amacın avlanma olduğunu belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Ancak II. Mahmut'la birlikte başlayan yurt içi gezileri doğrudan ülkenin durumunu yerinde görmek, halkın şikâyetlerini dinlemek maksadıyla gerçekleştirilmiştir[10]. Şimdi Osmanlı padişahlarının İzmit'e yaptıkları gezileri II. Mahmut'tan başlamak üzere kronolojik bir sıraya göre ele alacağız.

II. Mahmut'un Gezileri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla II. Mahmut (1808-1839) İzmit'e iki gezi yapmıştır. Padişah bu gezilerden ilkine askerleri ve tersaneyi denetlemek, halkın durumunu yerinde görüp ihsanlarda bulunmak, onların hayır duasını almak için çıkmıştır[11]. Sultan bir hafta süren bu gezisinde doğrudan İzmit'e gitmemiş, oraya Ayastefanos ve Gemlik üzerinden gitmiştir.

II. Mahmud önce Ayastefanos'ta bulunan askerî birlikleri denetlemek için 6 Eylül 1833 (21 Rebiülahir 1249) Cuma[12] günü Cuma namazından sonra Beşiktaş sarayından Hıfz-ı

4 *Takvim-i Vekayi'*, 6 Cemaziyelahir 1260, Nr. 271; *Ceride-i Havadis*, 8 Cemaziyelevvel 1260, Nr. 182.
5 *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan 1252, Nr. 140.
6 *Tercüman-ı Ahvâl*, 14 Şevval 1278, Nr. 168.
7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. UM, Nr. 282/39; Abdülkadir Buluş, *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 192-94; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Haz. Yücel Demirel, Cilt 6-7-8, Tarih Vakfı ve Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. 1191.
8 Ahmed Lûtfî Efendi, *aynı eser*, s. 1153; Şerif Korkmaz, *aynı makale*, s. 84.
9 Şerif Korkmaz, *aynı makale*, s. 304 vd.
10 *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan 1252, Nr. 140.
11 *Takvim-i Vekayi'*, 9 Cemaziyelevvel 1249, Nr. 67.
12 Takvim-i Vekayi'de 21 Rebiülahir Cuma günü Cuma namazından sonra padişahın hareket ettiği kayıtlı; ancak Türk Tarih Kurumu tarih çevirme kılavuzunda 21 Rebiülahir 7 Eylül Cumartesi'ye tekabül etmektedir. Biz de Cuma gününün hafızalarda kalacağı ve doğru olacağı kanaatiyle gezinin başlangıç tarihini cumaya tesadüf eden 6 Eylül 1833 tarihinden başlatmayı uygun gördük.

Rahman firkateynine binmiş, Şerefresan firkateyni, Mesir-i Ferah korveti ve Gül-i Sefîd vapuru eşliğinde Ayastefanos'a ulaşmıştır. Sultan burada askeri birlikleri denetlemiş ve Baruthane-i Amire'de incelemelerde bulunmuştur. Ayastefanos'ta iken Padişahın isteği ile şehzadeler Abdülmecid ve Abdülaziz de buraya getirilmiştir. Pazar gününe kadar Ayastefanos'ta kalan Padişah burada askerler tarafından yapılan tatbikatı seyrettikten sonra askerleri çeşitli hediyelerle taltif etmiş ve Gemlik'e gitmek üzere buradan ayrılmıştır[13].

Sultan Mahmud kendisi Şerefresan isimli firkateyne, şehzadeler ve maiyetindekiler de diğer gemilere binerek 8 Eylül 1833 Pazar günü Ayastefanos'tan yola çıkmışlar ve akşama doğru Gemlik körfezine varmışlardır. O geceyi körfezde gemide geçiren Padişah 9 Eylül 1833 Pazartesi günü sabah erkenden karaya çıkmış ve Gemlik tersanesinde inşa edilmekte olan kalyonda incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra Kalyon-ı Hümâyun Nazırı Celaleddin Ağa'nın konağına gitmiştir. Burada Gemlik, Bursa ve çevre kazalardan gelen yöneticilere ve ileri gelenlere çeşitli hil'atler giydirmiş, hediyeler ihsan etmiştir. Padişah sadece yöneticiler ve ileri gelenlere değil, bütün halka (Müslim-gayrimüslim), fakir fukaraya, okullara atiye dağıtmıştır. Daha sonra firkateyne geri dönen padişah geceyi yine firkateynde geçirmiş ve ertesi Salı günü İzmit'e gitmek üzere yola çıkmıştır[14].

Padişah ve maiyetindekiler İstanbul'dan ayrılışlarının 5. günü, yani 10 Eylül 1833 Salı günü akşamı İzmit'e gelmiştir. Geceyi İzmit Mütesellimi, Firkateyn-i Hümâyun ve Kereste Nazırı Şükrü Bey'in ikamet ettiği Tersane-i Amire sahilhanesinde geçiren padişah, ertesi Çarşamba günü İzmit tersanesinde inşa olunan firkateynde incelemelerde bulunmuş, Mirliva İskender Paşa'nın kumandasında bulunan askerî birlikleri denetlemiştir. Aynı gün İzmit dışında inşa hâlindeki Feshane-i Amire'yi de gezmiş, 12 Eylül 1833'te saat 04:30'da İzmit'ten vapurla ayrılarak Perşembe gecesi saat 02:30'da İstanbul'a dönmüştür[15].

Padişah İzmit'te kaldığı süre zarfında başta mütesellim olmak üzere vücûh-ı memleket ve kasabanın ileri gelenlerine, askerlere, gemiyi inşa eden mimar ve mühendislere, reaya kocabaşılarına hil'atler giydirmiş ve onları çeşitli hediyelerle taltif etmiştir. Ayrıca kendisini karşılamaya gelen Müslim, gayrimüslim okul çocuklarına, ahali ve reayaya, okullara bol bol ihsanlarda bulunarak onların gönüllerini almıştır[16].

II. Mahmud İzmit'e ikinci gezisini 1836 yılında gerçekleştirmiştir. Padişah, "…*tahkîk-i ahvâl-i ahâlî ve fukara; tanzîm-i levâzımât-ı Devlet-i Aliyye*…" ve Kapdan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın İzmit tersanesinde inşa ettirdiği kalyonun denize indirilmesi törenine katılmak, askerleri denetlemek, Üsküdar'dan İzmit'e kadar yapılan Posta yolunda ve İzmit tersanesinde incelemelerde bulunmak üzere İzmit'e gitmiştir[17].

Padişah yanında şehzadeler Abdülmecid ve Abdülaziz efendiler de olduğu hâlde 27 Kasım 1836 Pazar[18] günü Üsküdar'dan İzmit'e gitmek üzere faytonla hareket etmiştir. Kartal ve Gebze güzergâhlarını takip eden Padişah akşamüzeri Tavşancıl köyüne varmıştır. Geceyi Hereke postanesine bir saat mesafedeki Tavşancıl köyünde hazırlanan bir konakta geçiren Padişah, 28 Kasım Pazartesi sabah erkenden İzmit'e varmıştır[19].

Padişah'ı İzmit'e bir saat mesafede bulunan Soğucak'ta, İzmit Mütesellimi ve Dergâh-ı Ali Kapucubaşılarından Osman Beğ, Kocaili Sancağı Asakir-i Hassa Redifi Miralayı Hasan Bey, Bursa Miralayı Hüseyin Bey, İzmit'in ileri gelenleri, iki bölük redif askeri, tam takım

13 *Takvim-i Vekayi'*, 9 Cemaziyelevvel 1249, Nr. 67.
14 *Takvim-i Vekayi'*, 9 Cemaziyelevvel 1249, Nr. 67.
15 *Takvim-i Vekayi'*, 9 Cemaziyelevvel 1249, Nr. 67.
16 *Takvim-i Vekayi'*, 9 Cemaziyelevvel 1249, Nr. 67; Abdülkadir Özcan, *aynı makale*, s. 368.
17 *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan 1252, Nr. 140.
18 Takvim-i Vekayi'de 18 Şaban 1252 Pazar gününün karşılığı ttk.gov.tr tarih çevirme kılavuzunda 28 Kasım 1836 Pazartesi olarak görülmektedir. Biz de *Takvim-i Vekayi*'de Pazar gününün hassaten belirtilmesinden dolayı pazara tekabül eden 27 Kasım'ı kabul etmeyi uygun bulduk. Bk. *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan1252, Nr. 140.
19 Abdülkadir Özcan, *aynı makale*, s. 369.

mızıka neferatı, bir bölükten fazla süvari askeri, Müslim ve gayrimüslim mektep çocukları karşılamışlardır. Bu sırada 21 pare top atışı da yapılmıştır.

Karşılama merasiminden sonra Padişah kendisi için inşa ettirilmiş olan Kasr-ı Hümayuna[20] gitmiştir. Padişah o gün ve geceyi Kasr-ı Hümâyun'da istirahat ederek geçirmiştir. Ertesi Salı günü İzmit'in yukarı tarafında bulunan Sultan Orhan Camii'ni[21] ziyaret ettikten sonra camide hatiplik yapmış olan ve bir çeyrek mesafedeki mahalde defnedilmiş olan Nakşibendî tarikatının önde gelenlerinden olan Hacı Ahmet Arifi Efendi'nin mezarını da ziyaret etmiştir. Daha sonra, Ahmed Fevzi Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan camide de incelemelerde bulunmuş ve camiye "Fevziye Camii"[22] ismi verilmiştir[23]. Böylece Ahmed Fevzi Paşa'nın çalışmaları padişah tarafından takdir edilmiş ve Paşa onurlandırılarak taltif edilmiştir. Padişah cami ziyaretinden sonra Tersane-i Amire'yi de ziyaret ederek burada inşa edilen kalyonda incelemelerde bulunmuştur[24].

Bu arada Cuma selamlığının İzmit'te yapılmasına karar verilmiş olduğundan teşrifat için damatları Serasker Halil Rıfat Paşa[25] ve Anadolu Seraskeri Said Paşa ile hademe-i hümayun-ı hassa, birinci ve ikinci padişah imamlarının İzmit'e getirilmesini emretmiştir[26].

Padişah Çarşamba günü İzmit'e bir saat mesafede bulunan Kiraz isimli mahalde bulunan Fes Dinghanesi'nde incelemelerde bulunmuştur.

Sultan Mahmut; Perşembe günü inşası tamamlanan kalyonun denize indirilmesi törenine katılmıştır. Kalyon, Halvetiyye Tarikatı şeyhlerinden olup İzmit'te oturan Himmetzâde Abdülhay Efendi'nin yaptığı dua ve davetlilerin duaya icabetleriyle denize indirilmiştir. Kalyonu Fevzi Paşa inşa ettirdiğinden "Fevziye" ismi verilmiştir[27].

Kalyon denize indirildikten sonra akşama bir hayli vakit kaldığı için, Padişah, damatları ve yakınlarıyla İzmit'e iki saat mesafede bulunan Çene Suyu'nun kaynağını temaşa etmeye gitmiş ve kalan zamanı bu şekilde değerlendirmiştir.

Padişah'ın İzmit'e teşrifi sevinçle karşılanmış, onuruna Perşembe akşamı tersanede sevinç gösterileri yapılmış ve fişek atılmıştır[28]. İzmit halkı hemen hemen her evi boyamış, çeşmeleri dahi süslemişlerdir[29].

Cuma günü Fevziye Camii'nde selamlık resmi[30] icra edilmiştir. Padişah Fevziye Camii vakfının gelirinin az olması sebebiyle buraya gelir tahsis ettirmiş, ayrıca Orhan Camii'nin masrafları kendisi (Padişah) tarafından karşılanmak üzere tamir ettirilmesini İzmit Mütesellimine havale etmiştir. İzmit şehrinin hemen her tarafını gezen II. Mahmud fakir fukaraya bol bol hediye dağıtmıştır[31].

20 Kasr-ı Hümayun ilk olarak IV. Murad tarafından yaptırılmış ancak yıkılması üzerine II. Mahmud tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Padişah 1833 yılında geldiğinde burada kalmadığına göre 1833-36 arasında yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Daha sonra yanmış olan köşk, Sultan Abdülaziz döneminde tekrar yaptırılmıştır. Köşk günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Bk. Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Cilt I, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 198-204.

21 Sultan Orhan Camii hakkında geniş bilgi için bk. Şennur Kaya, *aynı tez*, s. 130-32.

22 Fevziye Camii hakkında geniş bilgi için bk. Şennur Kaya, *aynı tez*, s. 135-38.

23 Bazı eserlerde Padişah'ın caminin açılışını yaptığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. Bk. Şennur Kaya, *aynı tez,* s. 135. Ancak tarafımızdan incelenen Takvim-i Vekayi' gazetesinde açılışla ilgili bir ifade yer almamakta fakat *"... câmi'-i şerîf mu'âyene-birle..."* şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bk. *Takvim-i Vekayi',* 11 Ramazan 1252, Nr. 140.

24 *Takvim-i Vekayi',* 11 Ramazan 1252, Nr. 140.

25 Veli Şirin, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul 2002, s. 71.

26 *Takvim-i Vekayi',* 11 Ramazan 1252, Nr. 140.

27 *Takvim-i Vekayi',* 11 Ramazan 1252, Nr. 140.

28 *Takvim-i Vekayi',* 11 N. 1252, Nr. 140.

29 *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında – Kocaeli – İzmit – Gebze*, Hazırlayan: Ahmet Nezihi Galitekin, İstanbul 2010, s. 41.

30 Selamlık resmi için bk. Çetin Aykurt, "Padişah – Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selâmlığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir 2001, s. 201- 204; Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münâsebetleri Açısından Önemi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 459-71.

31 *Takvim-i Vekayi',* 11 Ramazan 1252, Nr. 140.

Padişah İzmit'te başta yöneticiler, askerler, tersane çalışanları, Müslim-gayrimüslim din adamları, mektep çocuklarını taltif etmiş ve onlara hediyeler vermiştir. Yine devlet erkânı ve din adamlarına hil'atler giydirilmiştir. İzmit, Gebze, Tavşancıl ve Kartal kasabalarındaki fakir fukaraya da atiye ihsan etmiştir[32].

Padişah cumartesi günü kara yolu ile geri dönmeyi planlarken cumayı cumartesiye bağlayan gece şiddetli bir yağmur yağmasından dolayı kara yoluyla dönmek güç olacağından deniz yoluyla dönülmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Avusturya'ya ait ticaret gemisi ile İngiltere'nin bir adet küçük vapuru da ihtiyaten İzmit'e çağrılmıştır. İzmit'te yaklaşık bir hafta kalan Padişah ve maiyetindekiler bu vapurlarla 3 Aralık 1836 Cumartesi günü İstanbul'a dönmüştür.

İzmit'e gelişte olduğu gibi dönüşte de kalabalık bir kitle tarafından uğurlanmış ve 21 pare top atılmıştır. Padişah tarafından ayrıca gerek Avusturya ticaret gemisi gerekse İngiliz vapuru mürettebatına ihsanlarda bulunulmuştur[33].

Sultan Abdülmecid'in İzmit Gezileri

II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) babasının açtığı yoldan devam ettiği görülmektedir. Sultan Abdülmecid İzmit'e üç defa seyahat etmiştir. Bunlardan ilkini 17 gün süren İzmit, Bursa, Çanakkale, Gelibolu ve Midilli'yi içine alan uzun gezisinde gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülmecid ilk İzmit seyahatine kalabalık bir kafile ile 26 Mayıs 1844 Cumartesi günü Eser-i Cedîd gemisi[34] ile çıkmıştır. Padişahı Kapdan Paşa, Serasker Paşa, Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ve bazı devlet adamlarının da bulunduğu kalabalık bir halk kitlesi yolcu etmiştir[35]. Padişah yol üstünde bulunan Kartal, Gebze, Darıca ve Hereke sahillerini seyrederek saat 07:30 sularında İzmit'e varmıştır[36]. Sultanı burada büyük bir kalabalık karşılamış, İzmit tersanesinden de 21 pare top atılmıştır. Padişah, vapurdan bir sandala binerek İzmit tersanesi civarındaki Kasr-ı Hümayun önündeki iskeleye çıkmış ve geceyi Kasr-ı Hümayunda geçirmiştir.

Sultan Abdülmecid, 27 Mayıs Pazar günü, İzmit'in doğusunda olup bir buçuk saat mesafedeki Karakadılar isimli yerde inşa edilen İzmit Çuka Fabrikası'nda[37] incelemelerde bulunmuştur. Fabrikanın önüne kurulan otağ-ı hümayunda bir süre dinlendikten sonra fabrikanın çarkını döndürmek için yaptırılan ve yarım saat mesafedeki Kiraz suyu üzerindeki su bendine giden Padişah burayı da gezmiştir[38].

Sultan Abdülmecid, fabrika inşasında hizmetlerine mükâfat olmak üzere Barutçubaşı Hoca Evans, Hoca Bogos, Ebniye-i Hümâyun kalfası Karabet Kalfa, Fabrikatör Mösyö Bens'i birer adet murassa kutu ve fabrikatörün eşi ile bütün ameleleri atiyye-i seniyye ile taltif etmiştir[39].

Sultan, 28 Mayıs Pazartesi günü Kocaeli Sancağı Kaymakamı[40] Mirü'l-emir Vasıf Paşa, sancağın yöneticileri ve ileri gelenlerini çeşitli hediyelerle taltif etmiş ve halka iyi

32 *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan 1252, Nr. 140.
33 *Takvim-i Vekayi'*, 11 Ramazan 1252, Nr. 140; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Haz. Yücel Demirel, Cilt 4-5, İstanbul 1999, s. 891; Abdülkadir Özcan, *aynı makale*, s. 368.
34 Eser-i Cedid gemisi İstanbul'da imal edilip 1842 yılında denize indirilmiş. Geniş bilgi için bakınız. Ahmet Güleryüz-Bernd Langensiepen, *1828 – 1923 Osmanlı Donanması*, İstanbul 2007, s. 104.
35 *Ceride-i Havadis*, 8. Cemaziyelevvel 1260, Nr. 182.
36 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ. MSM., Nr. 88/2488; Ahmed Lûtfi Efendi, *aynı eser*, Cilt 6-7-8, s. 1153.
37 İzmit Çuha Fabrikası 1844 yılında hizmete açılmış, 1945 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Bk. Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara 1988, s. 51; Abdülkadir Buluş, *aynı tez*, s. 109-110; Fikri Salman, "Osmanlı Dönemi Türk Kumaş Sanatı", *Türkler*, XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 414.
38 *Takvim-i Vekayi'*, 6 Cemaziyelahir 1260, Nr. 271; Şerif Korkmaz, *aynı makale*, s. 86-87.
39 *Takvim-i Vekayi'*, 6 Cemaziyelahir 1260, Nr. 271.
40 Osmanlı Devleti'nde bilindiği gibi sancakları sancak beyi ve mutasarrıf yönetmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra yapılan düzenlemelerden sonra sancakları kısa bir süre 1842 – 1867 yılları arasında kaymakamlar idare etmiştir. Bk. Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, İstanbul 2014, s. 31 vd., 351-55.

davranmaları konusunda uyarmıştır. Padişah aynı gün önce İzmit çarşısını gezmiş, daha sonra çarşının sonunda Yenicuma adı verilen mahaldeki Atik Pertev Paşa Camii'ni ziyaret etmiştir. Oradan da şehrin üst tarafında yüksek bir yerde bulunan Orhan Gazi'nin oğlu Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'nın eseri olup geziden önce kendisinin tamir ettirdiği camiye geçmiş ve öğle namazını cemaatle burada kılmıştır. Daha sonra kasra geri dönerek geceyi orada geçirmiştir[41].

Sultan Abdülmecid, İzmit'te bulunduğu süre zarfında halkı çeşitli hediyelerle taltif ettiği gibi bütün Müslim ve gayrimüslim okullarına atiyye ihsan etmiştir. Halk sevinç gösterilerinde bulunmuş, geceleri fişekler atılmış, haneler kandillerle süslenmiş ve şenlik yapılmış, günde beş defa tersane önündeki sahilde bulunan iki gemiden beşer top attırılmıştır[42].

Padişah 4 gün kaldığı İzmit'ten 29 Mayıs Salı günü sabahleyin saat 10:00 sıralarında Mudanya'ya gitmek üzere aynı gemi ile hareket etmiştir[43].

Padişah'ın ikinci gezisi doğrudan İzmit'e olmuştur. Sultan Abdülmecid yanında Meclis-i Vâlâ Reisi Süleyman Paşa, Tersane-i Amire Müşiri Mehmet Ali Paşa ve bazı devlet ricali olduğu hâlde 20 Nisan 1845 tarihinde Tair-i Bahri vapuruyla[44] yola çıkmış, altı saatlik bir yolculuktan sonra İzmit'e varmıştır. Padişah'ı İzmit'te Kocaeli Sancağı Kaymakamı Mîrü'l-ümerâ Ömer Faiz Paşa, devlet memurları, ulema ve şehrin ileri gelenleri karşılamıştır[45].

Padişah o geceyi daha önce de kaldığı Kasr-ı Hümâyun'da geçirmiştir. Ertesi gün kumaş fabrikasına giden Padişah, burayı gezmiş, dokunan kumaşları incelemiştir. Daha sonra fabrika yakınlarında bulunan su bendine giderek incelemelerde bulunmuş, ikindi vaktinden önce yine kasra dönerek geceyi burada geçirmiştir[46].

Padişah bu ziyaretinde de dört gün kalmış ve bu süre zarfında İzmit tersanesinde her gün beş vakit "*hamse-i evkat"* 21 pare top atılmış, geceleri ise çeşit çeşit fişekler atıldığı gibi konaklar da kandillerle aydınlatılmıştır.

Sultan Abdülmecid, İzmit'ten 23 Nisan 1845 tarihinde İstanbul'a dönmek üzere ayrılmıştır. Dönüş yolculuğu sırasında Büyükada önlerine geldiğinde kayıkla adaya çıkmış ve demir madeni çıkarılan yerlerde incelemelerde bulunduktan sonra tekrar vapura binen Sultan Abdülmecid aynı gün İstanbul'a dönmüştür[47].

İzmit ve Hereke Gezisi

Sultan Abdülmecid 1849 yılında üçüncü ve son defa olarak İzmit ve Hereke'ye beş gün süren bir gezi daha yapmıştır. Sultan'ın seyahate çıkış maksadı İzmit ve Hereke'de bulunan kumaş fabrikalarını gezmek ve incelemelerde bulunmak, halkın durumunu yakından görmek idi[48].

Padişah, geziye 3 Mart 1849 Cumartesi günü yanında Serasker Mehmed Ali Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Fethi Paşa'nın da bulunduğu kalabalık bir heyetle çıkmıştır. Sultan ve maiyetindekiler saat 04:00'te İstanbul'dan deniz yoluyla hareket etmişler ve aynı gün saat 10:00'da İzmit'e varmışlardır[49].

41 *Takvim-i Vekayi'*, 6 Cemaziyelahir 1260, Nr. 271.
42 *Takvim-i Vekayi'*, 6 Cemaziyelahir 1260, Nr. 271.
43 *Ceride-i Havadis*, 15 Cemaziyelevvel 1260, Nr. 183; *Takvim-i Vekayi',* 6. Cemaziyelahir 1260, Nr. 271.
44 Silahlı bir vapur olan Tair-i Bahri 1839 yılında denize indirilmiştir. Geniş bilgi için bakınız. Ahmet Güleryüz-Bernd Langensiepen, *aynı eser*, s. 159.
45 *Takvim-i Vekayi',* 23 Rebilülahir 1261, Nr. 286.
46 *Takvim-i Vekayi',* 23 Rebilülahir 1261, Nr. 286.
47 *Takvim-i Vekayi',* 23 Rebilülahir 1261, Nr. 286.
48 *Takvim-i Vekayi',* Selh Rebilülahir 1265, Nr. 403.
49 *Takvim-i Vekayi',* Selh Rebilülahir 1265, Nr. 403.

Padişah ve yanındakiler dört gün İzmit'te kalmışlardır. Bu süre zarfında kumaş fabrikası, Fes Dinghanesi ve bazı yerler gezilmiş, halkın durumu yakından gözlenmiş, çocuklara hediyeler verilmiştir. Vardıklarının dördüncü günü olan 6 Mart Salı günü Padişah ve maiyetindekiler İzmit'ten ayrılıp geri dönerken Hereke'ye uğramışlardır[50].

Sultan Abdülmecid burada bulunan Hereke Kumaş Fabrikasını[51] gezmiş ve geceyi Hereke'de geçirdikten sonra ertesi günü 7 Mart Çarşamba günü saat 01:00'de vapura binip İstanbul'a dönmek için yola çıkmıştır. Padişah Yalova yakınlarında bulunan Kuru köyünün önüne gelindiğinde karaya çıkmıştır. Köyden biraz içerde bulunan kaplıcaları gezip inceledikten sonra tekrar köye gelen Sultan, köylülere hediyeler vererek onların gönlünü almış ve aynı gün İstanbul'a dönmüştür[52].

Sultan Abdülaziz'in İzmit Gezileri

1861-1876 yılları arasında yaklaşık 15 yıl Osmanlı Devleti'ni yöneten Sultan Abdülaziz de babası II. Mahmut'un başlattığı geleneği devam ettirmiş ve üç defa İzmit'e seyahat etmiştir.

Sultan Abdülaziz İzmit'e ilk gezisini 1861 yılında gerçekleştirmiştir. Padişahın yanında şehzadeler Murad, Abdülhamid ve Reşad efendiler ile Mabeyn Müşiri Mehmet Ali Paşa da bulunmaktaydı. Padişah yenilenen ve yeni tezgâhlar konulan İzmit tersanesini temaşa etmek ve incelemelerde bulunmak, yine tersanede inşa olunmakta olan firkateyn ile şehirde incelemelerde bulunmak, bütün ahali ve sekeneye "*mazhar-ı inâyet ve atıfet*" buyurmak için geziye çıkmıştır. 28 Ekim 1861'de sabah erkenden saat 04:00 sıralarında Padişah Mecidiye[53] vapuruna, maiyetinde bulunan şehzadeler ile Mabeyn Müşiri Mehmet Ali Paşa ise Taif vapuruna binerek İstanbul'dan hareket etmişlerdir[54]. Aynı gün saat 09:00 sıralarında İzmit ile Hereke arasında bulunan Mehmet Ali Paşa'nın çiftliğine varmışlardır.

Padişah o gün ve ertesi Salı günü gündüzleri *"...sayd ü şikâr ve geşt ü güzâr..."* ile geceleri ise vapurda geçirmiştir. Sultan ve maiyetindekiler Çarşamba günü sabah erkenden İzmit'e hareket etmiştir.

Padişahın bindiği vapur İzmit sahiline yanaştığında sahilden toplar atılmış, bütün İzmit halkı kadın erkek, çoluk, çocuk ve mektep çocukları sahillere hücum etmiştir. Halk Padişaha sevinç gösterilerinde bulunmuş ve yüksek sesle dua etmişlerdir. Sahile çıkan Sultan, kendisini bekleyen şehrin ileri gelenlerine ve memurlara iltifatlarda bulunmuştur.

Sultan Abdülaziz daha sonra tersanede imâl edilmekte olan firkateynde incelemelerde bulunmuş, çalışanlara tarif ve tembihlerde bulunmuştur. Padişah tersaneden sonra İzmit'e iki saat mesafede bulunan Çuka (kumaş) fabrikasına gitmiş ve burada da incelemeler yapmıştır. Padişah dokunan kumaşları incelemiş ve çalışanlara dokumaların daha güzel/makbul ve ucuz şekilde üretilmesini tembihlemiştir[55].

Padişah ve maiyetindekiler akşamleyin vapura dönmüşler, geceyi vapurda geçirip ertesi Perşembe günü saat 02:00 sularında demir alınmış ve 31 Ekim 1861 Perşembe günü saat 08:00 sıralarında İstanbul'a dönmüştür. Padişahın İstanbul'a dönüşü büyük bir sevinçle karşılanmış, toplar atılmış ve halk sevinç gösterilerinde bulunmuştur[56].

50 *Takvim-i Vekayi',* Selh Rebilülahir 1265, Nr. 403.
51 Hereke kumaş fabrikası hakkında geniş bilgi için bk. Abdülkadir Buluş, *aynı tez*, s. 112 vd.
52 *Takvim-i Vekayi',* Selh Rebilülahir 1265, Nr. 403.
53 Mecidiye firkateyni İstanbul'da Tersane-i Amire'de inşa edilerek 1847 yılında hizmete girmiştir. 1896 yılına kadar da hizmette kalmıştır. Bk. Ahmet Güleryüz-Bernd Langensiepen, *aynı eser*, s. 101.
54 *Tercüman-ı Ahvâl*, 24 Rebi'ülahir 1278, Nr. 98; *Takvim-i Vekayi',* 17 Cemaziyelevvel 1278, Nr. 624.
55 *Tercüman-ı Ahvâl*, 24 Rebi'ülahir 1278, Nr. 98.
56 *Tercüman-ı Ahvâl*, 24 Rebi'ülahir 1278, Nr. 98; *Takvim-i Vekayi',* 17 Cemaziyelevvel 1278, Nr. 624; *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Haz. M. Münir Aktepe, C. X, Ankara 1988, s. 35-36.

Sultan Abdülaziz 1862 yılında İzmit'e ikinci gezisini gerçekleştirmiştir. Padişahın bu gezisi aslında Bursa'ya yapacağı gezinin bir ayağını teşkil etmektedir. Sultan esas olarak ecdadının Bursa'daki mezarlarını ziyaret etmek bunun yanında İzmit ve Gemlik tersanelerinde inşa olunmakta olan gemileri de incelemek "*İzmit, Gemlik ve Bursa ahvâlini mu'âyene buyurmak ... bi'l-cümle ahâlî ve sekene dahi bu yüzden mazhar-ı inâyet buyurulmak"* için bu geziye çıkmıştır[57].

Padişahın bu seyahate de kalabalık bir heyetle çıktığı görülmektedir. Padişahın maiyetinde şehzadeler, sadrazam[58] ve kapdan-ı derya bulunmaktadır[59]. Padişah Mecidiye firkateynine, şehzadeler Bursa isimli vapura binerek 12 Nisan 1862 Cumartesi günü saat 03:00 sıralarında İstanbul'dan İzmit'e gitmek üzere yola çıkılmıştır[60].

Padişah İzmit'te iki gün kalmış, İzmit tersanesinde incelemelerde bulunmuştur[61]. Sultan 15 Nisan 1862'de İzmit'ten hareket etmiş ve akşamüzeri Gemlik'e varmıştır. Ertesi gün burada da incelemelerde bulunan Padişah geceyi burada geçirdikten sonra ertesi gün Bursa'ya geçmiştir[62].

Sultan Abdülaziz'in İzmit'e yaptığı üçüncü gezi ise yine 1862 yılında gerçekleşmiştir. Bu gezide Padişah'ın maiyeti biraz daha kalabalık olmuştur. İzmit'ten başlayan olan gezi Gelibolu'ya kadar devam etmiştir. Sultanın maiyetinde oğlu Yusuf İzzeddin Efendi[63], şehzadeler Murad, Abdülhamid ve Reşad ile Sadrazam Fuad Paşa, Hariciye Nazırı ve Meclis-i Vâlâ Reisi bulunmuştur[64]. Gezi maksadı İzmit tersanesinde inşası tamamlanan firkateyni denize indirmek ve gezmektir[65].

Padişah ve oğlu Yusuf İzzeddin Efendi Mecidiye firkateyni, şehzadeler Murad, Hamid ve Reşad efendiler Taif vapuru, Mısır Valisi Said Paşa Feyz-i Cihad isimli gemi ile yola çıkmışlardır. Geziye padişahın yanında Kapdan Paşa ve Serasker paşalar da katılmışlardır. Geziye çıkmadan bir gün önce Edirne ve Bursa vapurları da İzmit'e gönderilmiştir[66].

Seyahate 2 Rebi'ülahir 1279[67] (26 Eylül 1862) Cuma günü selamlık resminden sonra saat 07:00'den sonra çıkılmış ve aynı gün İzmit'e varılmıştır[68]. Padişah Pazar günü şehirde incelemelerde bulunmuştur. İnşası tamamlanan firkateyn pazar günü denize indirilmiştir[69] ve Rehber-i Nusret ismi verilerek tarih düşülmüştür. Padişahın yanında geziye katılan Mısır Valisi Said Paşa aynı gün Mısır'a gitmek üzere hareket etmiştir[70].

Ertesi Pazartesi günü Sultan, Kapdan Paşa'nın İzmit civarında bulunan çiftliğine gitmiş ve geceyi burada geçirmiştir. Padişah Salı günü sabah erkenden Gemlik'e geçmiş ve tersanede incelemelerde bulunmuştur. Bir geceyi burada geçiren Padişah, ertesi Çarşamba

57 *Tercüman-ı Ahvâl*, 14 Şevval 1278, Nr. 168.
58 Sadrazam vekili olarak İstanbul'da Hariciye Nazırı Ali Paşa bırakılmıştır. Bk. *Tercüman-ı Ahvâl*, 14 Şevval 1278, Nr. 168.
59 *Tercüman-ı Ahvâl*, 14 Şevval 1278, Nr. 168.
60 *Tercüman-ı Ahvâl*, 14 Şevval 1278, Nr. 168; *Takvim-i Vekayi',* 15 Şevval L. 1278, Nr. 639.
61 *Tercüman-ı Ahvâl*, 16 Şevval 1278, Nr. 169.
62 *Takvim-i Vekayi',* 22 Şevval 1278, Nr. 640;M. Münir Aktepe, *aynı eser*, s. 57. Padişah Bursa'da Pazartesi gününe kadar kalmıştır. Bu süre zarfında Bursa Ulu Cami'de selamlık resmi yapılmış, aynı gün Osman Gazi'nin türbesi ziyaret edilip orada hatim duası edilmiştir. Bk. *Takvim-i Vekayi',* 22 Şevval 1278, Nr. 640.
63 Yusuf İzzeddin Efendi (1857 -1916) yılları arasında yaşamıştır. II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra veliaht olmuştur. 1916 yılında intihar teşebbüsünden sonra ölmüştür. Bk. Ali Akyıldız, "Yusuf İzzeddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 13-16.
64 *Tercüman-ı Ahvâl*, 4 Rebiülevvel 1279, Nr. 238.
65 *Takvim-i Vekayi',* 5 Rebiülahir 1279, Nr. 663.
66 *Tercüman-ı Ahvâl*, 4 Rebiülevvel 1279, Nr. 238
67 Takvim-i Vekayi'de 2 Rebiülahir Cuma olarak ifade edilmekte bk. *Takvim-i Vekayi',* 5 Rebiülahir 1279, Nr. 663. Ancak tarih çevirme kılavuzunda Cumartesi olarak geçmektedir. Bu nedenle tarihlendirmede Takvim-i Vekayi'deki Cuma gününü esas aldık.
68 *Takvim-i Vekayi',* 5 Rebiülahir 1279, Nr. 663.
69 *Tercüman-ı Ahvâl*, 6 Rebiülevvel 1279, Nr. 239.
70 *Takvim-i Vekayi',* 12 Rebiülahir 1279, Nr. 664.

günü Gelibolu'ya gitmek üzere buradan hareket etmiştir[71].

II. Abdülhamid'in İzmit Gezileri

II. Abdülhamid hakkında genel kanaat şu şekildedir: Padişahın Yıldız Sarayı'ndan dışarı çıkmadığı, halkın arasına karışmayarak kapalı kapılar ardında ülkeyi yönettiği şeklindedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla II. Abdülhamid İzmit ve Hereke'ye dinlenmek amacıyla iki defa gezi yapmıştır.

Padişah bu gezilerden ilkini 9 Kasım 1876 tarihinde gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülhamid önce Haydarpaşa Hastanesindeki yaralıları ziyaret etmiş[72] daha sonra vapurla İzmit körfezindeki dile kadar gelmiştir. Padişah ve maiyetindekiler karaya çıkmışlar ve biraz dinlendikten sonra saat 11:00'de İstanbul'a gitmek üzere buradan ayrılmışlardır. Aynı gün saat 02:00'de saraya dönmüşlerdir[73].

II. Abdülhamid ikinci gezisini Hereke'ye yapmıştır. Padişah maiyetinde Kemaleddin, Nureddin, Süleyman ve Vahdeddin Efendiler de olduğu hâlde Pertev Piyale vapuru ile 2 Nisan 1877 tarihinde gerçekleştirmişlerdir. Padişah ve maiyetindekiler Pertev Piyale vapuru ile Hereke'ye gitmişler, burada ipek fabrikasını gezmişlerdir. Aynı gün İstanbul'a dönerken Pendik önünde küçük bir adanın önünde vapur demir atmış ve filikalarla adaya çıkılmış, burası da gezildikten sonra akşamı üzeri İstanbul'a dönülmüştür[74].

V. Mehmed Reşad'ın İzmit Gezileri

Tespitlerimize göre Sultan Mehmed Reşad İzmit'e bir defa gezi yapmıştır. Bu tespitimizi Halit Ziya Uşaklıgil de teyit etmektedir[75]. Padişah 42 gün önce de Bursa'ya seyahat etmiştir[76]. Sultan İzmit gezisine 27 Ekim 1909 Çarşamba günü trenle çıkmış ve ertesi Perşembe günü İstanbul'a geri dönmüştür.

Padişah yanında Velîahd-ı Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi ile oğlu Ziyaeddin Efendi ve Sadrazam olduğu hâlde saraydan çıkmış, kendisi kuşlu kayık diğerleri istimbotlarla Ertuğrul[77] yatına geçmiş ve yatla Haydarpaşa istasyonuna gitmiştir. Burada çok sayıda kişi, Müslim ve gayrimüslim öğrenciler Padişahı karşılamışlardır. Aynı zamanda orkestralar, marşlar çalmıştır. Padişah Haydarpaşa garından iki lokomotifli ve beş vagonlu bayraklarla süslenmiş, trenle İzmit'e hareket etmiştir. Padişahı Haydarpaşa'dan Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa yolcu etmiştir. İstanbul Valisi Şerif Paşa da Gebze'ye kadar trenle geldikten sonra buradan geri dönmüştür[78].

Padişahın yanında Velîahd-ı saltanat Yusuf İzzeddin Efendi ile oğlu Ziyaeddin Efendi, Sadrazam, Bahriye Nazırı, Başkâtip Halit Ziya Uşaklıgil ve Vak'anüvis Abdurrahman Şeref bulunmaktadır. Sultan Reşad'ı getiren tren saat 06:20'de İzmit'e varmıştır. Kendisini burada İzmit Mutasarrıfı, memurlar ve şehrin ileri gelenleri, kumandan paşa ve Mudanya kaymakamı resmi elbiseleriyle, komşu illerden gelen kalabalık bir halk kitlesi, Müslim gayrimüslim mektep çocukları karşılamıştır. Padişah trenden inerken bando çalmış, halk "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırmıştır. Padişah buraya sivil elbise ile gelmiştir. Buradaki düzen ve güvenlik ile bizzat Emniyet Genel Müdürü Galip Bey ilgilenmiştir. İki adet

71 *Tercüman-ı Ahvâl*, 6 Rebiülevvel 1279, Nr. 239; *Takvim-i Vekayi'*, 12 Rebiülahir 1279, Nr. 664. Padişahın bu gezisi dönemin gazetesi olan Tasvir-i Efkâr'da yeterince yer almamış, sadece iki satırda geçiştirilmiştir. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 11 Rebi'ülevvel 1279, Nr. 29.
72 *Vakit*, 23 Şevval 1293, Nr. 371.
73 *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı (1876-1880)*, Haz. Davut Erkan, Cilt I-II, İstanbul 2011, s. 93-94.
74 Davut Erkan, *aynı eser*, s. 139-140.
75 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yayına Haz. Nur Özmel Akın, İstanbul 2003, s. 161.
76 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
77 Ertuğrul yatı Padişah trenle İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İzmit'e gitmek üzere yola çıkmıştır.
78 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.

kurban kesilmiş, Ermeni metropolidi de padişahın gezisinden her sınıf insanın kazanacağı faydaları izah eden edebî bir konuşma yapmıştır[79]. Daha sonra Padişah ve maiyetindekiler kendileri için hazırlanan arabalarla Köşk-i Hümâyuna[80] gitmişlerdir.

Padişah, Kasr-ı Hümâyunda saat 07:30'a kadar istirahat ettikten sonra resm-i kabulde bulunmuştur. Bu merasimde İzmit mutasarrıfı, şehir memurları ile ulemasını, İttihad ve Terakki Cemiyeti erkânını, ruhani reislerini ve İzmit eşrâfını Sultana takdim etmiştir. Padişah cümlesiyle görüşmekten memnun olduğunu ifade etmiş ve *"Milletimin terakkisi, teâlisi en büyük emelimdir."* şeklinde bir konuşma yapmıştır[81].

Köşkün içerisinde bu gelişmeler olurken dışarıda da Müslim ve gayrimüslim mektep çocukları muallim ve muallimeleriyle birlikte vatan şarkıları söylemişlerdir. Padişah bu durumdan çok memnun olmuş, kapının önünde öğretmenlere memnuniyetini iletmiş; talim, terbiye ve terakki çalışmaları hakkında tavsiyelerde bulunmuştur[82].

Saat sekizi on geçe Kasr-ı Hümâyun'da bir öğle ziyafeti verilmiştir. Bu sırada Padişaha Kuyumcu Yervant Efendi tarafından gayet süslü bir kordon, Madmazel Petoyan? Hanım tarafından el ile işlenmiş bir yelek; İzmit şekercileri adına Şekerci-zâde tarafından da pişmaniye helvası, Mehmet Efendi isminde bir köylü tarafından bir sepet hikmetiye elması takdim edilmiştir[83]. İzmit sancağı namına da süt ve kaymak takdim edilmiştir. Hediyeler Padişahın hoşuna gitmiş ve hediye takdim edenler münasip şekilde taltif edilmiştir[84].

Padişah saat 09:00'da İzmit'e bağlı üç kaza merkezinden gelen heyetleri kabul etmiştir. Sultan milletiyle vuku bulan temaslarından memnun kalmış ve halka selamlarının iletilmesini istemiştir. Bu sırada Velîahd-ı saltanat Yusuf İzzeddin Efendi'yi de takdim eylemiştir[85]. Heyet arasında bulunan ulema-yı muhterem bir zat tarafından devlet ve milletin selamet ve saadeti, padişahın sıhhat ve afiyeti için dua okunmuştur[86].

Padişah 4 Müslim ibtidai mektebine 60, iki Ermeni mektebine 20, bir Rum mektebine 15, bir Amerikan mektebine 15 ve hastaneye için 50 lira ihsanda bulunmuştur[87].

Sultan daha sonra İttihad ve Terakki Kulübü'nü ziyaret etmiş ve burada da bir merasim yapıldıktan sonra saat 10:30'da Kasr-ı Hümâyun'a geri dönmüştür. Padişah yanında Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi de olduğu hâlde saat 10:55'te Ertuğrul yatına gitmiştir. Padişah yata giderken kendisine küçük kız ve erkek çocukları tarafından birer buket çiçek takdim edilmiştir[88].

Geceleyin İclaliye gemisinden toplar atılmış, şehir aydınlatılmış, İzmit halkı da "*Padişahım Çok Yaşa!*" diye bağırmışlardır. Teymurhisar torpidosundan fişenkler atılmış, maytaplar yakılmış ve her tarafta musiki sesleri yükselmiştir[89].

Ertesi gün saat 04:40'da Ertuğrul yatı ile yola çıkan Sultan Reşad, körfezin Değirmendere sahilini takip ederek, Karamürsel önlerinden, Adalardan Yedikule önlerinden İstanbul'a geri dönmüştür.

79 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2; *Tanin*, 14 Şevval 1327, Nr. 415, s. 2.
80 Kasr-ı Hümâyûn; İstasyona yakın yerde, şehrin orta yerinde ve yüksek bir tepe üzerinde bulunmaktır. Bk. *Tanin*, 14 Şevval 1327, Nr. 415, s. 2.
81 *Tanin*, 14 Şevval 1327, Nr. 415, s. 2; *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2
82 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2; 14 Şevval 1327, Nr. 415, s. 2.
83 *Tanin*, 14 Şevval 1327, Nr. 415.
84 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
85 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
86 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
87 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
88 *Tanin*, 13 Şevval 1327, Nr. 414, s. 2.
89 *Tanin*, 14 Şevval 1327, Nr. 415, s. 2.

Sonuç

II. Mahmud ve ondan sonra gelen bütün padişahlar-V. Murad (1876) ve VI. Mehmed Vahideddin (1918-1922) hariç- hepsi çeşitli sebeplerle bir kez ya da birden çok İzmit'e seyahat etmişlerdir.

Padişahların İzmit gezilerinin bazıları sadece İzmit şehriyle sınırlı olup, başka şehirlere gidilmemiştir. Bazılarının ise diğer şehirleri de kapsayan uzun seyahatlerin bir parçası olduğu görülmektedir.

Padişahların hemen hepsi gezilerinde yolculuklarını deniz yoluyla yapmışlardır. Sadece II. Mahmut 1836'da faytonla, V. Mehmed Reşad ise demir yolu ile İzmit'e gitmişlerdir. Ancak dönüşlerinde onlar da deniz yolunu tercih etmişlerdir.

Yine gezilerin kalabalık kafilelerle gerçekleştiği, hemen hemen bütün gezilere şehzadelerin de katıldığı görülmektedir.

Gezilerde ilginin yoğunlaştığı mekânlar, İzmit tersanesi ve buradaki işletmeler olmuştur. Hemen hemen bütün padişahlar İzmit tersanesini ziyaret etmişlerdir. Bu arada İzmit şehrinin sayfiye yerlerinin de gezildiği görülmektedir.

İzmit'e gelen bütün padişahlar şehrin yöneticilerini, ileri gelenlerini, askerleri, memurları taltif ederek motive etmişlerdir. Herhangi bir ayrım yapmadan bütün halka yakın ilgi göstermişler, okullara yardım yapmışlar, öğretmenler ve öğrencilere hediyeler vermişlerdir.

Padişahlar geziler sırasında İzmit şehrinde bulunan kamu binalarının bakım ve onarımı ile yakından ilgilenmişler, tamire muhtaç binaları tamir etmişlerdir.

EKLER

Ek: 1

İzmit tren istasyonunda Sultan Mehmed Reşad'ı karşılamak için bekleyen devlet ricali.

(*Servet-i Fünun*, Nr. 961, s. 393.)

Ek: 2

Sultan Mehmed Reşad'ın İzmit'e girişi. (*Servet-i Fünun*, Nr. 961, s. 391.)

Ek: 3

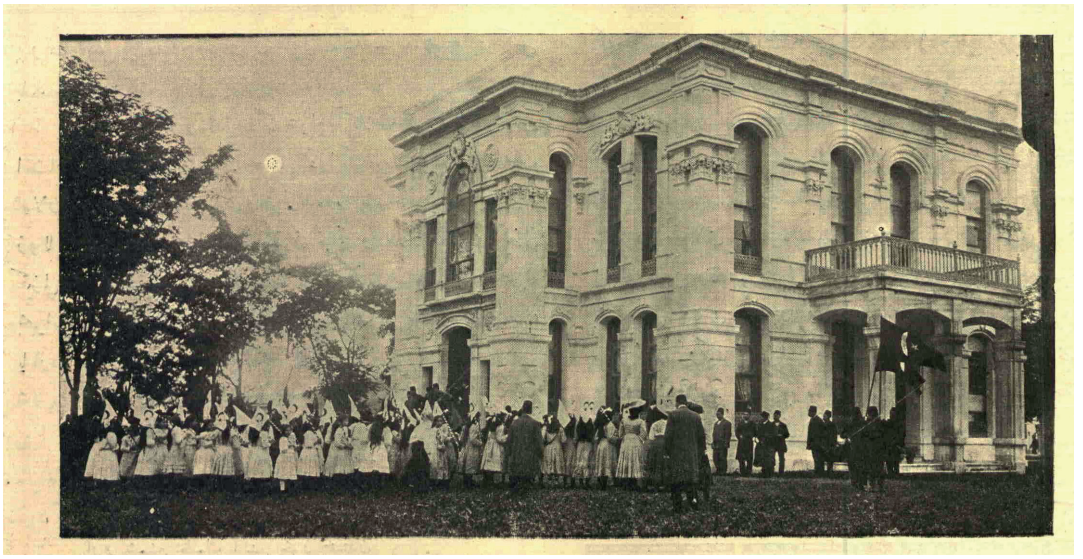

Sultan Mehmed Reşad'ın İzmit seyahatinde bir süre kaldığı Kasr-ı Hümayun önünde bekleyen halk ve okul çocukları. (*Servet-i Fünun*, Nr. 961, s. 389.)

SULTAN II. ABDULHAMİD'DEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE İSPANYA BASININDA İZMİT

Tufan TURAN*
Esin TÜYLÜ TURAN**

Osmanlı Devleti ile İspanya'nın tarihi süreçleri birbirlerine paralel bir şekilde seyretmiştir. Kuruluşlarından yıkılışlarına kadar devam eden bu paralellik içerisinde iki ülke de birbirleri ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir. 1782 yılında imzalanan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması'ndan sonra İspanya, Osmanlı Devleti'ne karşı daima tarafsızlığını korumuş ve ona karşı herhangi bir ittifaka girişmemiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin oldukça yoğun bir şekilde işlendiği İspanya basınında, özellikle 19. yüzyıldan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki süreçte yaşanan yoğunluk dikkate şayandır. Nitekim bu süreçte, İspanya basınında Türkiye ile ilgili iki yüz bine yakın haber olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, ilgili süreç içerisinde, İspanya basınında İzmit ve çevresiyle ilgili gerek Sultan II. Abdulhamid döneminde ve gerekse Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde yer alan haberler taranmış ve konuyla ilgili yaklaşık 350 haber tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda, İzmit'te bu tarihi süreç içerisinde yaşanan gelişmeleri İspanya basınının nasıl ele aldığı ve bu gelişmelerin nasıl yorumlandığı ortaya koyulacaktır.

İspanya basınında, Sultan II. Abdulhamid döneminde İzmit'le ilgili haberlerin, 93 Harbi sonrasında Rusya'ya karşı çıkarlarını korumak isteyen İngilizlerin İzmit Körfezi'ne bir donanma gönderdiği dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede, İspanya basınında İzmit'le ilgili yer alan ilk haber, 14 Mart 1878 tarihlidir. Haberde, Rus donanmasının bir bölümünün Ayestefanos Antlaşmasının koşullarının bir an önce onaylanmasını sağlamak için Odesa'ya doğru hareket ettiği ve buna karşılık da Amiral Honby kumandasındaki İngiliz donanmasının İzmit Körfezi'ne gelerek demir attığı bildirilmiştir[1]. Ertesi gün yayınlanan bir haberde de, İzmit Körfezi'ne demirleyen İngiliz donanmasına destek kuvvetler katıldığı ifade edilmiştir[2]. Bu haberin ayrıntıları ayın 17'sinde İspanya basınına yansımıştır. Buna göre, Rusların Çanakkale civarındaki birliklerini takviye etmesi üzerine, İngiltere de Amiral Honby kumandasındaki İzmit donanmasını güçlendirmek için iki zırhlı gemiyi daha İzmit Körfezi'ne göndermiştir[3].

Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti'ne destek olmak üzere gönderilen İngiliz donanması hakkında İngiliz Avam Kamarası'nda yapılan görüşmeler de bu süreçte İspanya gazetelerine

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tturan@sakarya.edu.tr.
** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

1 El Imparcial, 14 Mart 1878, s. 2; El Siglo Futuro, 14 Mart 1878, s. 3.
2 El Siglo Futuro, 15 Mart 1878, s. 3; El Globo, 16 Mart 1878, s. 3; La Iberia, 16 Mart 1878, s. 2.
3 La Correspondencia de España, 17 Mart 1878, s. 3; La Iberia, 17 Mart 1878, s. 3; El Imparcial, 17 Mart 1878, s. 2.

yansımıştır. 22 Mart tarihli haberde, Avam Kamarası'nda yapılan müzakereler sırasında, Osmanlı'ya destek için gönderilen İngiliz donanmasının konuşlanması tarif edilmiştir. Buna göre, bütün İngiliz donanmasının Marmara Denizi'nde durmasına gerek görülmemiş ve dört gemi İzmit Körfezi'ne, 2 gemi Gelibolu'ya ve yedi gemi de Marmara Denizi'nin diğer küçük limanlarına konuşlandırılmıştı[4]. Ayrıca bu gemilere ek olarak 10.000 civarında asker de belirtilen limanlara yönlendirilmişti[5].

İzmit Körfezi'nde konuşlanmış olan donanmanın kumandanı Amiral Hornby, İzmit'te bulunduğu süre içerisinde, diplomatik temaslarda da bulunmaktaydı. Bu çerçevede, 15 Nisan tarihinde Osmanlı generallerinin İngiliz büyükelçiliğinde temaslarda bulunduğu sırada, Amiral Honby de İzmit'te Fransa'nın Türkiye büyükelçisi ile buluşarak yemek yemiş ve Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı sorunların çözümü konusunda fikir teatisinde bulunmuştur[6]. Bu dönemde yapılan diplomatik temaslarda, Ruslar ve İngilizler arasında Almanların arabuluculuk yapması, İstanbul yakınlarında mevzilenmiş Rus askerlerinin ve eşzamanlı olarak da İzmit Körfezi'nde demirlemiş bulunan İngiliz donanmasının geri çekilmesi bu sorunun çözümü için gerekli görülmüştür[7]. Ancak ne Rus orduları ne de İngiliz donanması 1878 Berlin Antlaşması'nın imzalanmasına kadar bölgeden ayrılmamışlardır.

İzmit'te bulunan İngiliz donanması, 1 Mayıs 1878 tarihinde, iki gün süreyle manevralar yapmak üzere İzmit Körfezi'nden ayrılmıştır[8]. İngiliz donanmasının İzmit Körfezi'nde bulunduğu süre içerisinde, donanmaya gerekli teçhizat ve cephanenin tedarik edilmesi için diğer İngiliz savaş gemileri de körfeze giriş yapmışlardır. Bu çerçevede, 5 Mayıs'ta, bir İngiliz savaş gemisi, körfeze gelerek, buradaki İngiliz donanmasının torpidolarının korunmasını sağlayacak aparatlar getirmiş[9] ve aynı ay içerisinde, diğer bir İngiliz gemisi de, sıcak hava nedeniyle körfezin sağlıksız bir hale gelmesi üzerine Tuzla'ya çekilen İngiliz donanmasına cephane takviyesi yapmıştır[10]. Körfezde yaşanan sağlıksız koşulların sona ermesi üzerine, İngiliz donanması, 23 Mayıs'ta yeniden İzmit Körfezi'ne gelerek burada konuşlanmıştır[11].

İzmit'te 1878 yılında yaşanan deprem de İspanya basınına yansımıştır. 14 Mayıs tarihli haberde, Nisan ayının 19'unda sabah 02:30 sularında İstanbul'da büyük bir deprem hissedildiği, depremin en büyük ve yıkıcı etkisinin İzmit'te hissedildiği bildirilmiştir. Habere göre, İzmit'te birçok cami, Ermeni şapeli ve İzmit'teki tek Katolik kilisesi yıkılmış, İngiliz donanması da zarar görmüştü. Ayrıca, 15 Nisan ile 22 Nisan tarihleri arasında İzmit'te 16 sallantı meydana gelmişti ve şehirliler dışında 180-200 İngiliz askeri de karaya çıkmış oldukları için depremi yaşamışlardı[12]. İzmit depremi ile ilgili diğer bir haberde de deprem sırasında şehrin en güzel camisinin, pek çok ev ve işyerinin yıkıldığı, bütün üretim makinelerinin kullanılamaz hale geldiği ve yaşanan zararın yaklaşık 4 milyon Frank olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İzmit'in Eşme köyünde tek bir evin bile ayakta kalmadığı, bu köyde 40 kişinin kaybolduğu ve Sapanca'da da büyük bir yıkım ve insan kaybı olduğu ifade edilmiştir[13].

İspanyol gazetelerinde İzmit'le ilgili haberlerde ele alınan diğer bir konu da İzmit demiryolu hattının uzatılması meselesidir. Habere göre, Kıbrıs'ın İngiltere'ye imtiyaz olarak verilmesi, Mezopotamya'ya kadar ulaşacak bir demiryolu hattının inşasının

4 La Iberia, 22 Mart 1878, s. 3.
5 La Iberia, 28 Mart 1878, s. 2.
6 La Epoca, 18 Nisan 1878, s. 3.
7 La Epoca, 22 Nisan 1878, s. 2.
8 El Siglo Futuro, 4 Mayıs 1878, s. 2.
9 La Epoca, 5 Mayıs 1878, s. 3; El Siglo Futuro, 6 Mayıs 1878, s. 3; El Globo, 6 Mayıs 1878, s. 3.
10 El Siglo Futuro, 20 Mayıs 1878, s. 3.
11 La Epoca, 24 Mayıs 1878, s. 3.
12 El Siglo Futuro, 14 Mayıs 1878, s. 2.
13 El Globo, 13 Mayıs 1878, s. 2; La Union, 12 Temmuz 1880, s. 3.

gerçekleştirilecek olması nedeniyle Türkiye açısından oldukça avantajlı olacaktı. İzmit demiryolu hattı Anadolu'nun içlerine doğru uzatılacak ve Mezopotamya'ya kadar ulaşacaktı. Böylece birkaç yıl içerisinde, Türkiye'nin Basra hattının yanı sıra diğer bir büyük demiryolu daha olacaktı[14]. Konuyla ilgili 17 Kasım tarihli diğer bir haberde, Türk bir mühendisin, devleti adına bir Anadolu haritası yayınladığı ve bu haritada farklı demiryolu hatlarının yer aldığı ifade edilmiştir. Bu hatların başında, İzmit'ten İskenderiye'ye, oradan Halep'e ve oradan da Basra Körfezi'ne uzanan hat yer almaktaydı. Bu hat, Osmanlı hükümeti tarafından öncelikli yapılacak hat olarak belirlenmişti[15]. Projenin detaylarının verildiği 1 Aralık tarihli haberde ise, bu hattın İzmir'le birleştirilmesi için Afyon Karahisar üzerinden İzmit'e bir hat çekilmesi ve İzmit'ten Basra Körfezi'ne uzanan hatla birlikte İzmir'in bu körfeze demiryolu ağıyla bağlanmasının planlandığı ifade edilmiştir[16]. Böylece, ticari açıdan büyük önem taşıyan İzmir şehri, Suriye, Hindistan ve İran ticaretine bağlanacak ve önemi de artacaktı.

İzmit demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar uzatılması konusunda yayınlanan 23 Temmuz 1882 tarihli haberde de, Alman Die Frankfurter Zeitung gazetesinde yer alan proje detayları aktarılmıştır. Haberde, İzmit'ten Haydarpaşa'ya bağlanan hattın Eskişehir, Kütahya ve Afyon Karahisar'a kadar uzatılmasının aciliyeti vurgulanmaktadır. Bu hatta Mudanya ve Bursa'dan bir hat ile İzmir hattının da eklenmesi düşünülmekteydi. Ayrıca daha önceden Fransızlar tarafından tekrar tekrar dile getirildiği gibi, İzmit'ten önemli bir kömür havzası olan Ereğli'ye bir hat çekilmesi de projede yer alıyordu[17]. Ele alınan bu proje, İngiltere tarafından da destekleniyordu. İngiltere, İzmit-Bağdat ve hatta İzmit-İran demiryolu sayesinde, Rusların bölgede etkin bir hale gelmesinin önüne geçilebileceğini düşünüyordu. Ayrıca İngiltere bu hat sayesinde İran üzerinde nüfuz sahibi olabilmeyi de amaçlamaktaydı[18].

İzmit Körfezi'nde bulunan İngiliz donanması, 1878 yılı boyunca bu körfezden ayrılmamıştır. 17 Eylül'de, İngiliz donanmasına gönderilen emirde, Rus ordusunun Türk topraklarını tamamen terk etmesine kadar, İzmit Körfezi'nde konaklamaya devam etmeleri istenmiştir[19]. Bir süre sonra da Çanakkale Boğazı'nda bulunan İngiliz filosuna da bir emir gönderilmiş ve bu filonun da İzmit'e giderek körfezdeki donanma ile birleşmesi emredilmiştir[20]. Rusya'ya Türk topraklarını terk etmesi konusunda bir uyarı olarak İzmit'e yönlendirilen bu filo, 8 Ocak 1879'da İzmit Körfezi'ne ulaşmış ve buradaki donanma ile birleşmiştir[21]. Amiral Hornby'nin yaşadığı tedarik sorunları, İngiliz filosunun İzmit'e gönderilmesine bahane olarak gösterilmiştir[22].

Körfezdeki İngiliz donanmasında yaşanan bir kaza haberi de İspanya basınında yankı bulmuştur. 3 Ocak 1879 tarihinde, İzmit önlerinde ağır silahların test edilmesi sırasında Thunderer adlı İngiliz savaş gemisinde büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu patlama sonucunda gemi batmış, 7 asker ölmüş ve 40 kişi de yaralanmıştır[23]. Konuyla ilgili diğer bir haberde, Thunderer adlı İngiliz firkateyninin İzmit Körfezi'nde atış talimi yaptığı sırada 88 tonluk bir kanonun patladığı, patlama sonucunda geminin ana kulelerinden birinin yıkıldığı, 7 kişinin öldüğü ve kırka yakın kişinin de yaralandığı bildirilmiştir. Kaptan John C. Walson

14 Gaceta de los Caminos de Hierro, 4 Ağustos 1878, s. 6.
15 Gaceta de los Caminos de Hierro, 17 Kasım 1878, s. 9.
16 Gaceta de los Caminos de Hierro, 1 Aralık 1878, s. 9.
17 Gaceta de los Caminos de Hierro, 23 Temmuz 1882, s. 8.
18 Revista Contemporanea, Temmuz 1882, s. 252.
19 El Globo, 18 Eylül 1878, s. 3; El Imparcial, 18 Eylül 1878, s. 3; La Iberia, 18 Eylül 1878, s. 3, La Union, 18 Eylül 1878, s. 3.
20 Diario Oficial de Avisos de Madrid, 22 Aralık 1878, s. 2; El Globo, 22 Aralık 1878, s. 3; La Epoca, 21 Aralık 1878, s. 3.
21 La Iberia, 3 Ocak 1879, s. 2; La Epoca, 4 Ocak 1879, s. 3.
22 La Iberia, 5 Ocak 1879, s. 2.
23 El Globo, 4 Ocak 1879, s. 3; La Correspondencia de España, 4 Ocak 1879, s. 2; La Iberia, 4 Ocak 1879, s. 3; La Union, 4 Ocak 1879, s. 2.

kumandasındaki iki kuleli Thunderer zırhlı gemisi, İngiliz Kraliyet Donanması'nın en önemli gemilerinden biriydi. 7 Ocak tarihli bir haberde, İngilizlerin kayıplarının netleştiği görülmektedir. Yaşanan patlama sonucunda, 2 teğmen ve 8 denizci ölmüş, 12'si ağır olmak üzere 32 denizci de yaralanmıştır[24]. Thunderer gemisinde yaşanan patlamanın ardından, İzmit Körfezi'nde konuşlanmış olan İngiliz donanmasının üst rütbeli subayları, olayla ilgili incelemeler yapmak üzere bir komisyon oluşturmuşlardır[25]. Bu komisyonun yaptığı çalışmalara ilişkin İspanya basınında herhangi bir habere rastlanmamaktadır.

İzmit Körfezi'ndeki İngiliz donanması, Rus askerlerinin Berlin Antlaşması çerçevesinde şekillenen Osmanlı topraklarını terk etmesinin ardından, 12 Mart 1879 tarihinde İzmit'ten ayrılarak Osmanlı karasularını terk etmiştir[26]. İngiliz donanmasının İzmit Körfezi'ni terk etmelerini müteakiben İspanya basınında İzmit'le ilgili haberlerde azalma gözlenmektedir. Milli Mücadele dönemine kadar haberlerde herhangi bir yoğunluk görülmemekle birlikte, yine de İzmit'le ilgili haberler İspanya basınında yer almaya devam etmiştir.

Ermeni ayaklanmalarının yaşandığı 1890 yılında, bu konu İspanya basınına da yansımıştır. 8 Eylül 1890 tarihli haberde, Erzurum ve Kumkapı'daki Ermeni ayaklanmalarının ve İzmit Körfezi'nin yanında Bahçecik'te Ermeniler ile Türk jandarmalar arasında 5 Eylül 1890 tarihinde yaşanan çatışmanın anlamlı birer uyarı olduğu belirtilmiştir. Bahçecik'teki çatışmada 5 jandarmanın öldüğü de haberde ifade edilmiştir[27]. Birkaç yıl sonra, 14 Ekim 1895 tarihinde İzmit'te çıkan karışıklıklar da İspanya basınında özet bilgi olarak verilmiştir. Haberde bu karışıklıkların ölümlerle sonuçlandığı[28] dile getirilmekle birlikte herhangi rakamsal bir veriye haberde yer verilmemiştir.

1900'lü yıllarda da İspanya basınında İzmit'le ilgili haberler devam etmiştir. 23 Ağustos 1901 tarihli haberde, otuz yıl önce, Haydarpaşa-İzmit tren hattının inşası sırasında Fransız Lorando ailesinden alınan borcun ödenmediği ve Fransızlar ile Osmanlılar arasında bu nedenle bir antlaşmazlık meydana geldiği ifade edilmektedir. Haberde, Osmanlı hükümetinin İzmit demiryolu hattının tamamlanmasını müteakiben borcu ödemeyi garanti ettiği ancak Lorando ailesinin tek bir kuruş geri ödeme alamadığı ve bu nedenle de Osmanlı mahkemelerine başvurmak zorunda kaldığı bildirilmiştir[29].

Sultan II. Abdulhamid'in tahttan indirildiği süreçte 26 Nisan 1909 tarihinde yayınlanan bir haberde, Jön Türk ordusunun İstanbul'u kuşatma altına aldığı sıralarda, birkaç zırhlı Türk gemisinin İzmit Körfezi'ne doğru harekete geçtiği bildirilmiştir. Haberde, bu gemilerin Jön Türklere yardım etmek için mi yoksa onlara karşı koymak için mi İzmit Körfezi'ne ilerlediklerinin bilinmediği de ifade edilmiştir[30]. Sultan'ın tahttan indirilmesinin ardından, annesinin ve dördüncü eşinin İzmit'e doğru yola çıktıkları ve yolculukları esnasında 500.000 Türk Lirası değerinde mücevherlerinin çalındığı haberi de İspanya basınında yer bulmuştur[31].

16 Kasım 1910 tarihli bir haberde, İstanbul'da yaşanan kolera vakaları nedeniyle, Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın, bir Sağlık Komisyonu oluşturduğu bildirilmiştir. Habere göre bu komisyon, İstanbul dışında bazı karantina merkezleri oluşturmuştu. Bu merkezler, İzmit Körfezi, Tuzla ve İstanbul boğazının Karadeniz girişindeki Anadolu Kavağı mevkilerindeydi. Haberde, bu merkezlerde korkunç olaylar meydana geldiği,

24 La Union, 7 Ocak 1879, s. 2.
25 El Globo, 8 Ocak 1879, s. 3; La Epoca, 8 Ocak 1879, s. 3; La Iberia, 8 Ocak 1879, s. 3; La Union, 8 Ocak 1879, s. 2.
26 El Siglo Futuro, 12 Mart 1879, s. 3; La Epoca, 12 Mart 1879, s. 3; Diario Oficial de Avisos de Madrid, 13 Mart 1879, s. 2; La Iberia, 13 Mart 1879, s. 2.
27 El Imparcial, 8 Eylül 1890, s. 3.
28 La Dinastia, 15 Ekim 1895, s. 3.
29 El Liberal, 23 Ağustos 1901, s. 1.
30 El Imparcial, 23 Nisan 1909, s. 1; El Dia de Madrid, 26 Nisan 1909, s. 2.
31 El Imparcial, 17 Kasım 1909, s. 2.

sadece Tuzla'daki merkezde günde 100 askerin hayatını kaybettiği, hayatını kaybeden askerlerden bir kısmının açlıktan öldükleri ve Avrupa devletlerinin yaşanan bu kolera vakaları nedeniyle alarmda oldukları da ifade edilmekteydi[32]. 1911 yılının Eylül ayında, İzmit, Edirne, Bursa, Sivas ve Kastamonu'da da kolera salgınları yaşanmakta olduğu da İspanya basınında çıkan haberler arasındaydı[33].

İzmit'le ilgili İspanya basınında yer alan bir sonraki haber, iki yıl sonra 8 Şubat 1913 tarihinde yayınlanmıştır. II. Balkan Savaşı'nın değerlendirildiği haberde, Edirne bombardımanının devam ettiği sıralarda, Türk ordularının İzmit'te toplandığı ve burada Tekirdağ ve Midye'ye giderek düşmana saldırmak üzere hazırlıklarını tamamladığı bildirilmiştir. Bu operasyonun Enver Paşa tarafından yönetildiğinin vurgulandığı haberde, İzmit'ten yola çıkacak askerlerin, Tekirdağ'da karaya çıkarak Çorlu'da toplanacağı ve daha sonra atağa geçeceği de ifade edilmiştir[34].

II. Balkan Savaşı'nın sona ermesinin ardından 1913 yılının Ekim ayı içerisinde, Osmanlı hükümeti, İngiliz Armstrong ve Vickers ailelerinden Osmanlı donanmasının tadilatını gerçekleştirmek üzere, Bahriye Nezareti'ne temsilci gönderilmesini istemiştir. Ekim ayının sonlarında Armstrong ailesini temsilen İngiliz donanmasının eski kumandanı Oramiral Charles Oulei ve Vickers ailesini temsilen eski Duyun-u Umumiye reisi Francis Caillard mühendislerden oluşan bir ekiple birlikte İstanbul'a gelmişlerdir. Osmanlı Bahriye Nazırı Cavid Bey ile yapılan müzakerelerin ardından, İngiliz ekip, Haliç'te bulunan Osmanlı donanmasının tadilatı, İzmit'te yeni bir deniz üssü oluşturma ve İzmit tophanesinde 40.000 tonluk yüzen barajlar inşa edilmesi için görevlendirilmiştir. Bu işlemlerin Şubat 1914'e yetiştirilmesi planlanmıştır[35].

I. Dünya Savaşı sırasında da İzmit'le ilgili haberler İspanya basınında yer almaya devam etmiştir. Savaş sırasında İzmit ile ilgili ilk haber, Eylül 1914 tarihlidir. Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa dâhil olmadığı bu tarihte, İspanya basınında Osmanlı ordularının konuşlanma mevkileri üzerinde durulmuştur. Buna göre, Osmanlı ordularının büyük bölümü, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında bulunmaktaydı. İzmit ile Ergene nehri arasında yaklaşık 200.000 asker bulunmaktaydı. Diğer ordu kuvvetleri ise İzmir, Filistin ve diğer önemli Osmanlı şehirlerinde konuşlanmıştı[36].

Savaşın devam ettiği süreçte büyük önem taşıyan demiryollarına ilişkin İspanya basınında yayınlanan haberler arasında, Osmanlı demiryolları hakkındaki bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre, 1871 yılında Osmanlı hükümeti tarafından İzmit-Haydarpaşa demiryolu hattının tamamlandığı ancak daha sonra bu hattın işletmesinin kapitalist İngilizlere devredildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Alman Deutsche Bank tarafından 1888 yılında İzmit hattının Eskişehir üzerinden Ankara'ya uzatılması imtiyazını elde ettiği, 1889 yılında İzmit-Ankara hattının inşasına başlandığı ve 1892 yılında da tamamlandığı da belirtilmiştir[37].

I. Dünya Savaşı'nın önemli bir safhası denizlerde yaşanmıştır. Yaşanan deniz savaşları sırasında, denizaltıların rolü oldukça önemliydi. Nitekim İngiliz donanmasının Çanakkale boğazında durdurulabilmiş olmasına karşın, İngiliz denizaltıları boğazdan geçerek Osmanlı gemilerine zarar vermeyi başarmıştır. Bu çerçevede, İngiliz denizaltıları, 3 Aralık 1915 tarihinde İzmit Körfezi'nin girişinde, Yarhisar adlı torpido gemisini, 4 Aralık tarihinde ise

32 La Correspondencia de España, 16 Kasım 1910, s. 2.
33 El Pais, 19 Eylül 1911, s. 2-3; La Correspondencia de España, 19 Eylül 1911, s. 6.
34 La Correspondencia de España, 8 Şubat 1913, s. 1.
35 El Heraldo Militar, 9 Mart 1914, s. 2.
36 La Lectura, Eylül 1914, s. 274.
37 La Epoca, 2 Mayıs 1915, s. 4.

malzeme yüklü bir Osmanlı vapuru ile 4 yelkenliyi batırmayı başarmıştır[38].

Savaş sırasında İspanya basınına yansıyan diğer bir önemli konu, İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarıdır. Bu çerçevede, 23 Ağustos tarihli haberde, Rusya'nın 12 Nisan'da İngiltere'ye ve 13 Nisan'da Fransa'ya birer nota göndererek, Avrupa kıyıları ile birlikte İstanbul, güney Trakya, boğazlar ve İzmit Körfezi ile Sakarya nehri arasında yer alan bölge üzerinde hak sahibi olduğunu ilan ettiği belirtilmiştir[39]. Bolşevik İhtilalının ardından, Rusya'nın savaş sırasında yapmış olduğu gizli antlaşma belgeleri yayınlanmıştır. Bu belgelere tarafsız bir devlet olan İspanya basınında da yer verilmiştir. İspanyol gazetelerinde yayınlanan belgeler arasında yer alan «İstanbul'a İlişkin Antlaşma" adlı belgede, İstanbul, İstanbul boğazının batı kıyısı, İzmit Körfezi'nden Sakarya nehrine kadar uzanan bölge ile Marmara Denizi'ndeki adalar, İngiliz ve Fransızlar tarafından Rusya'ya bırakılmıştır[40].

Savaşın sona ermesinin ardından, Osmanlı donanmasına el koyulmuş ve donanma Haliç'te kontrol altına alınmıştır. İzmit Körfezi'ne de Wolga adlı dretnot ve altı destroyerden oluşan Rus filosu ve ele geçirilen 4 Alman denizaltısı gönderilerek, Marmara Denizi'nin kontrolü ele geçirilmiştir[41]. İtalya, kendilerine vaat edilen Konya'yı idaresi altına almak üzere, bir tabur asker göndermiştir. İtalyan askerleri taşıyan savaş gemisi Tormina, 5 Mayıs 1915'te İzmit Körfezi'ne gelmiş ve İtalyan askerleri demiryolu hattının başı olan Bahçecik'te karaya çıkmıştır[42].

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamaları üzerine, Türk halkı direniş hareketlerine başlamış ve zamanla bu direniş Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Milli Mücadelesine dönüşmüştür. İspanya basını, Türk Milli Mücadelesi sırasında yaşanan gelişmeleri de aktarmaya devam etmiştir. Bu çerçevede, 12 Mart 1920 tarihinde yayınlanan bir haberde, İtilaf devletlerinin, kendilerine karşı koyan Türkleri tutum değiştirmeye zorlamak amacıyla, demiryolu hatlarının kesiştiği İzmit'i işgal etmeye karar verdikleri bildirilmiştir[43]. 27 Mart tarihli diğer bir haberde, İtilaf devletlerinin aldıkları bu kararı uygulamaya koydukları ve İstanbul'a 80 kilometre mesafede ve Bağdat demiryolu üzerinde bulunan İzmit'in İngiliz askerleri tarafından işgal edildiği ifade edilmiştir. Haberde, bu işgal, Mustafa Kemal önderliğindeki milliyetçilere karşı yapılacak olan operasyonların başlangıcı olarak değerlendirilmiştir[44].

İzmit'in işgali sonrasında, İzmit ile İşkodra arasında konuşlanmış olan Türk asker ve jandarmaları, İngilizler tarafından silahsızlandırılmıştır. Ayrıca hapishanelerdeki mahkûmlar da İngilizler tarafından salıverilmiştir. İngiliz ordularının İzmit'ten hareketle demiryolları boyunca ilerlemeye başlaması üzerine, Türk milliyetçileri, hendekler kazarak ve teller çekerek İngilizlerin ilerleyişine karşı koymaya çalışmışlardır[45]. İngilizlerin İzmit'teki işgalleriyle ilgili 2 Haziran'da yayınlanan haberde, Türk milliyetçilerinin İzmit'e doğru ilerledikleri ve halihazırda İzmit körfezinin güney kıyılarını ele geçirdikleri ifade edilmiştir[46]. Ancak bu süreçte, Türk milliyetçileri, İzmit'e çok yakın bir mevkide konuşlanmış olan hükümet orduları tarafından mağlup edilmiştir[47]. Türk milliyetçilerinin

38 El Siglo Futuro, 7 Aralık 1915, s. 2.
39 El Siglo Futuro, 23 Ağustos 1917, s. 1; La Nacion, 25 Ağustos 1917, s. 7.
40 La Epoca, 29 Kasım 1917, s. 2; La Accion, 1 Aralık 1917, s. 2.
41 La Accion, 6 Aralık 1918, s. 2.
42 El Sol, 6 Mayıs 1919, s. 6.
43 El Siglo Futuro, 13 Mart 1920, s. 2; El Sol, 12 Mart 1920, s. 7; La Epoca, 12 Mart 1920, s. 2.
44 El Sol, 27 Mart 1920, s. 6.
45 El Sol, 10 Nisan 1920, s. 1; El Sol, 9 Mayıs 1920, s. 9.
46 La Libertad, 3 Haziran 1920, s. 3; El Sol, 3 Haziran 1920, s. 7; La Correspondencia de Españã, 3 Haziran 1920, s. 2.
47 La Accion, 8 Haziran 1920, s. 3.

saldırılarının artması üzerine, İngilizler İzmit'e takviye kuvvetler göndermek zorunda kalmıştır[48].

17 Haziran'da Mustafa Kemal taraftarı olan 7000 kişilik bir grup, İzmit'teki İngiliz hatlarına saldırıya geçmiştir. Bu saldırı sonrasında, İngilizler İstanbul'dan İzmit'e yeni takviye kuvvetlerle birlikte iki kruvazör göndermiştir. İzmit'e gönderilen kruvazörlere İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Roseck kumanda etmekteydi. İzmit'e gönderilen takviye kuvvetler ise İskoçlardan oluşan bir alaydı[49]. İzmit'teki İngiliz işgal kuvvetleri ile milliyetçi Türkler arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle, İngilizler, şehirde yaşayan Hıristiyanları ve yabancıları bölgeden uzaklaştırmıştır. İngiliz donanması da bu süreçte destek olmak amacıyla İzmit önlerine kadar gelmiştir[50].

Mustafa Kemal önderliğindeki Türk milliyetçilerine ait 3 uçağın 15 Haziran'da İngiliz müfrezeleri üzerine bombalar attığı ancak bu saldırının püskürtüldüğü 20 Haziran tarihli haberde ifade edilmiştir. Ayrıca İzmit demiryolunun Anadolu bağlantılarının milliyetçiler tarafından kesildiğine ve Mustafa Kemal'in Moskova ile müzakerelere başladığına da haberde yer verilmiştir[51]. Aynı tarihli diğer bir haberde, 10.000'i İngiliz olmak üzere 30.000 kişilik İngiliz ordusunun, milliyetçi Türklerin saldırılarının engellenmesi açısından stratejik öneme sahip İzmit'te konuşlanmasına karar verilmiştir. İngilizlerin 30.000 kişilik ordusuna karşılık, İzmit'i ele geçirmeye çalışan Mustafa Kemal'e bağlı birliklerin sayısının 37.000 civarında olduğu ve bu birlikteki 17.500 askerin yeterli miktarda silah ve cephaneye sahip düzenli ordudan oluştuğuna da haberde yer verilmiştir. Ayrıca, Ali Fuat Paşa kumandasındaki Türk birliğinin İngilizler tarafından denizden bombardımana tutulduğu, bu nedenle de Türk birliğinin İzmit'ten kuzeydoğu yönünde uzaklaştıkları da ifade edilmiştir[52].

22 Haziran tarihli haberde, Türk milliyetçilerinin, her geçen gün daha fazla toprak kazanmakta oldukları vurgulanmıştır. Nitekim 21 Haziran'da İzmit'i kuşattıktan sonra, Gebze'yi ele geçirmişler ve bunun üzerine hükümete bağlı birlikler, Alemdağ yönünde geri çekilmeye başlamışlardır. Milliyetçilerin İzmit Körfezi'ndeki ilerleyişleri, bölgede yaşayan Hıristiyan halk arasında büyük korkular oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca, Amerikan yardım kuruluşlarının Derince'de 1,5 milyon dolarlık mal biriktirmiş olması ve İngiliz merkezi depolarının da Derince'de bulunması da ayrı bir korku oluşturmaktaydı. Türk milliyetçilerin bu malları yağmalamalarından korkulduğu için körfezdeki İngiliz donanması İzmit'e ilerleyen Türk ordusunu sürekli olarak bombardımana tutuyordu[53]. Türk milliyetçilerinin İzmit'e yaptıkları bu saldırılarda, İngiliz ordusundan 23 asker yaralanmış ve 15 asker de ölmüş veya kaybolmuştur[54]. Yaşanan bu gelişmeler üzerine, Lloyd George'un İzmit'teki İngiliz kuvvetlerini takviye etmek için Yunan askerlerinin yardımını kabul ettiği haberine de İspanya basınında yer verilmiştir[55].

24 Haziran tarihinde yayınlanan bir haberde Türk milliyetçilerinin Gebze'nin ele geçirilişi ile sonuçlanan saldırısında yer verilmiştir. Haberde, milliyetçi kuvvetlerin İzmit-Haydarpaşa tren hattı üzerinde bulunan Gebze'nin yüksek kesimlerini ele geçirdikleri belirtilmiştir. Gebze'yi ele geçirme girişiminden sonra, milliyetçilerin yoğun bir şekilde ateş açarak, yerlileri bölgeden tahliye etmeye çalıştıkları da haberde ifade edilmiştir[56].

48 El Sol, 12 Haziran 1920, s. 7.
49 El Siglo Futuro, 18 Haziran 1920, s. 1; El Sol, 18 Haziran 1920, s. 7.
50 El Siglo Futuro, 19 Haziran 1920, s. 2.
51 El Sol, 20 Haziran 1920, s. 7.
52 La Libertad, 20 Haziran 1920, s. 4.
53 El Siglo Futuro, 22 Haziran 1920, s. 3.
54 El Globo, 22 Haziran 1920, s. 2.
55 El Siglo Futuro, 23 Haziran 1920, s. 2.
56 El Sol, 24 Haziran 1920, s. 7.

29 Haziran tarihli haberde ise, İngiliz ordusunun Mustafa Kemal kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğrattığı ve 600 Türk askerinin esir alındığı ve 1000 kadarının da öldürüldüğü bildirilmiştir. Haberde, İzmit'in bağlı bölgelerinde yer alan Türk askerlerinin silahsız kaldıkları, buna karşılık Malta'dan İngiliz ordusuna takviye kuvvetler geldiği de belirtilmiştir[57]. Ertesi gün yayınlanan diğer bir haberde de, 8 bölük Yunan askerinin, İngiliz kuvvetlerine destek olmak amacıyla 29 Haziran'da İzmit'e geldikleri ve diğer bir Yunan birliğinin de bu tarihte İzmir'den İzmit'e doğru hareket ettiği bildirilmiştir[58].

İzmit'teki İngiliz kuvvetleri ile Türk müfrezeleri arasındaki çatışmalar Temmuz ayı boyunca da devam etmiştir. 27 Temmuz tarihli haberde, İzmit'teki İngiliz kışlasının, Türk birliklerinin İzmit'ten uzaklaştırıldığını bildirdiği yer almaktadır[59]. Ağustos ayı içerisinde yaşanan çatışmalarda ise, İzmit'teki bir Yunan birliğini, Türk müfrezeler tarafından pusuya düşürülmüş ve 60 civarında Yunan askeri öldürülmüştür[60]. Ayrıca Türk kuvvetleri Derince civarında konuşlanmış olan Yunan birliğine de saldırılarda bulunmuştur[61]. İspanya basınında, 1920 yılının Ağustos ayından 1921 yılının Şubat ayına kadar İzmit'le ilgili herhangi bir habere rastlanmamaktadır.

4 Şubat 1921 tarihinde İspanya basınında İzmit'le ilgili haberler yeniden görülmeye başlanmıştır. Bu tarihte yayınlanan haberde, İzmit'teki Türk müfrezelerinin, Yunan ordusunun Mudanya, Bursa ve Uşak yönündeki saldırılarının ardından, Yunan ordusuna karşı savaşmak üzere İzmit'ten ayrılarak bu bölgeye aktarıldığı bildirilmiştir[62]. Yunan ordusu, bu saldırı sonrasında İzmir'den Bursa ve İzmit'e kadar bir bölgeyi kontrolüne almıştı. Bunlarla birlikte İzmit halen küçük İngiliz müfrezelerinin kontrolü altındaydı[63]. 1921 yılının Mart ayı içerisinde, İngilizlerle Türk birlikleri arasında sadece Kandıra civarında çatışmalar gerçekleşmiştir. Yunan ordusu, Mart ayı sonlarında, İzmit bölgesinde yer alan Adapazarı'nı da işgal etmiştir[64].

9 Nisan tarihinde İspanyol gazetelerinde yer alan ve radyoda haberlerine dayandırılan bir haberde, Türk birliklerinin İzmir'e doğru ilerlemeye başlaması üzerine, İzmit'teki Yunan askerlerinin şehirden ayrılmak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir[65]. Ancak 21 Nisan tarihli diğer bir haberde, İzmit'e yönelik Türk saldırıları karşısında şehirdeki Yunan birliklerinin pozisyonlarını koruduklarının bildirilmiş olması[66], Yunanlıların şehri boşaltma haberinin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Türkler ile Yunanlılar arasında İzmit bölgesindeki çatışmalar, İzmit'in kurtuluşuna kadar devam etmiştir. 12 Haziran tarihli bir haberde, İzmit'teki Yunan ordusu ile Türk birlikleri arasında yaşanan çatışmalarda, Yunan ordusunun büyük kayıplar vererek geri çekildiği, Yunanlıların yaklaşık 4000 asker kaybettiği ve bu nedenle de batıya doğru çekilirken zulümlerde bulunduğu belirtilmiştir[67].

Türk ordularının İzmit'teki ilerleyişi karşısında Yunan ordusu oldukça zor bir durumda kalmıştır. Bu durumun sonucu olarak, 29 Haziran 1921 tarihinde Türk milliyetçi kuvvetleri, İzmit'teki Yunan kumandanından kan akmadan şehri terk etmesini talep etmiştir. Kumandan bu talebi kabul ederek, bir Yunan müfrezesinin koruması altında şehri boşaltmaya başlamıştır[68]. Bu süreçte yayınlanan haberlerde, Türk askerlerinin uyguladıkları şiddet

57 La Epoca, 29 Haziran 1920, s. 3.
58 El Imparcial, 30 Haziran 1920, s. 3; La Correspondencia de España, 30 Haziran 1920, s. 2.
59 El Siglo Futuro, 27 Temmuz 1920, s. 2; La Correspondencia de España, 27 Temmuz 1920, s. 3; La Voz, 27 Temmuz 1920, s. 5.
60 La Epoca, 25 Ağustos 1920, s. 1.
61 La Epoca, 31 Ağustos 1920, s. 1.
62 La Voz, 4 Şubat 1921, s. 1.
63 El Sol, 26 Mart 1921, s. 5.
64 El Sol, 31 Mart 1921, s. 5; El Globo, 2 Nisan 1921, s. 2.
65 La Voz, 9 Nisan 1921, s. 4; La Epoca, 9 Nisan 1921, s. 2.
66 La Accion, 21 Nisan 1921, s. 1.
67 La Voz de Menorca, 12 Temmuz 1921, s. 2.
68 La Libertad, 30 Haziran 1921, s. 1.

nedeniyle, İzmit'te yerleşik olan yaklaşık 30.000 göçmenin farklı Yunan yerleşimlerine aktarıldıkları belirtilmiştir[69]. Yunan ordularının İzmit'i terk etmesi ve şehrin yeniden Türk kontrolüne girmesi, 1 Temmuz tarihinde İspanya basınına yansımıştır.[70]. 9 Temmuz tarihli bir haberde, Batıya doğru çekilmeye devam eden Yunan ordusunun İznik'e yaptığı bir saldırının, milliyetçiler tarafından püskürtüldüğü bildirilmiştir[71].

İzmit'teki Türk ordularının kumandanı, 12 Temmuz'da İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine bir nota göndererek, Yunanlıların İstanbul'daki tarafsız bölgeyi bir deniz üssü olarak kullanmaya devam etmeleri durumunda, Türk tarafının bu bölgenin tarafsızlığını tanımayacağını vurgulamıştır[72]. Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin sona erdirilmesinden sonra, Türk orduları İzmit ve Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır[73]. Bu süreçte, Türk orduları, İzmit bölgesindeki sınırı ihlal etmeye başlamış ve bunun üzerine, İtilaf devletleri generalleri, Türk ordusunun geri çekilmesini talep etmiştir[74]. 10 Ekim 1922 tarihinde, Türk ordularının İzmit'teki tarafsız bölgeye girdiklerine ilişkin bir haber yayınlanmıştır. Ancak haberde, bu hareketin yanlışlıkla olduğunun düşünüldüğü ve tarafsız bölgeye girildiğinin İtilaf devletleri generalleri tarafından Türk tarafına bildirilmesinin ardından Türk ordusunun tarafsız bölgeyi boşalttıkları belirtilmiştir[75]. Aynı tarihli diğer bir haberde ise Türklerin İzmit'teki tarafsız bölgeye girmeleri farklı yorumlanmıştır. Habere göre, Türkler, Çanak olayında yaşanan durumun aynısını İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında da gerçekleştirmek amacıyla İzmit'te ilerlemeye devam ediyorlardı[76].

13 Ekim tarihli haberde, 4000 kişilik bir Türk birliğinin, İzmit'teki tarafsız bölgeye girdikleri ve bunun üzerine, bir İngiliz uçağının kendilerine tarafsız bölgenin sınırlarını hatırlatmak amacıyla kalkış yaptığı aynı zamanda İsmet ve Mustafa Kemal Paşalara da durumla ilgili bilgi telgrafı gönderildiği bildirilmiştir[77]. Aynı tarihli diğer bir haberde, İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye arasında 11 Ekim'de Mudanya'da imzalanan antlaşma ile Türklerin Trakya'daki jandarma birliklerinin sayısı 8000 olarak belirlendiği, Türk tarafı boğazların iki tarafında 15'er kilometrelik tarafsız bir bölge oluşturulmasını ve Yunanlılar ise İzmit yarımadasında bir tarafsız bölge oluşturulmasını kabul ettikleri ifade edilmiştir[78]. Türklerin İzmit'teki tarafsız bölgeyi ihlal ederek Mudanya Antlaşmasını ihlal etmeleri ve İzmit yarımadasında ilerlemeleri, Londra'da büyük bir öfkeye yol açmıştır[79].

Milliyetçi Türk askerlerinin iki büyük gruba ayrıldıkları, 1. grubun General Nurettin Paşa önderliğinde Çanakkale bölgesini ve ikinci grubun da General Yakup Paşa'nın önderliğinde İzmit bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçtikleri 15 Ekim tarihli bir haberde bildirilmiştir[80]. 19 Ekim tarihinde ise, İzmit bölgesinde tarafsız bölgenin sınırlarını belirlemekle görevlendirilen komisyonun çalışmalarını tamamladıkları ve 18 Ekim'de sınırları belirleyen anlaşmanın imzalandığı bildirilmiştir[81].

1 Şubat tarihli haberde, Türk ordularının Çanakkale ve İzmit'te halen işgal altında olan bölgeleri ele geçirmek üzere hazırlıklara başladıkları ve bu bölgelerde yoğunlaştıkları[82].

69 La Correspondencia de España, 29 Haziran 1921, s. 2; El Globo, 1 Temmuz 1921, s. 3.
70 La Voz, 1 Temmuz 1921, s. 3.
71 La Epoca, 9 Temmuz 1921, s. 2.
72 La Voz, 12 Temmuz 1921, s. 1.
73 La Voz, 29 Eylül 1922, s. 5.
74 El Sol, 10 Ekim 1922, s. 5.
75 El Globo, 11 Ekim 1922, s. 2.
76 El Sol, 11 Ekim 1922, s. 1; La Voz, 11 Ekim 1922, s. 5; El Globo, 12 Ekim 1922, s. 1.
77 El Heraldo de Madrid, 13 Ekim 1922, s. 1; La Accion, 13 Ekim 1922, s. 6; La Voz, 13 Ekim 1922, s. 5; El Globo, 14 Ekim 1922, s. 1.
78 El Sol, 13 Ekim 1922, s. 5; La Epoca, 13 Ekim 1922, s. 1.
79 El Sol, 14 Ekim 1922, s. 5.
80 El Sol, 15 Ekim 1922, s. 5; El Globo, 17 Ekim 1922, s. 2.
81 La Correspondencia de España, 19 Ekim 1922, s. 6.
82 La Epoca, 1 Şubat 1923, s. 1; El Globo, 2 Şubat 1923, s. 1.

12 Şubat tarihli haberde de, İzmit Körfezi'nin, yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatıldığı ve İzmit'e un ithalatının yasaklandığı belirtilmiştir[83]. Ele aldığımız dönemle ilgili son haber, 24 Ekim 1923 tarihlidir. Haberde, İzmit'teki Türk ordularının İstanbul'a girerek bütün bölgeleri kontrol altına aldıkları bildirilmiştir[84].

Sonuç

Ele alınan dönem içerisinde İspanya basınında İzmit'le ilgili yaklaşık 350 haber incelenmiştir. Bu haberler içerisinde dikkat çeken en önemli husus, İngiliz donanmasının ve askerlerinin İzmit Körfezi'nde ve İzmit'te bulundukları sıralarda, haber yoğunluğunun artması olmuştur. Nitekim Sultan II. Abdulhamid'in saltanatının ilk yıllarında yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında iki devlet arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarının hafifletilmesi amacıyla İngiliz donanmasının İzmit Körfezi'ne gönderildiği ve bu donanmanın İzmit'te konuşlandığı süreçte büyük bir haber yoğunluğu yaşanmıştır.

Aynı yoğunluk, I. Dünya Savaşı sonrasında Türk Milli Mücadelesi'ni bastırmaya yönelik bir hareket olarak İzmit'in İngilizler tarafından işgal edildiği ve İngiliz donanmasının İzmit Körfezi'nde konuşlandığı süreçte de gözlenmiştir. Haber yoğunluklarının yaşandığı bu süreçler dışında, İzmit demiryolu hattının uzatılması projeleri, İzmit'te yaşanan 1878 depremi, 20. yüzyıl başlarındaki kolera salgını gibi önemli konulara da İspanya basınında yer verilmiştir.

83 El Sol, 13 Şubat 1923, s. 5; El Sol, 15 Şubat 1922, s. 5; La Accion, 15 Şubat 1923, s. 3; La Voz, 15 Şubat 1923, s. 5; El Globo, 16 Şubat 1923, s. 1.

84 El Heraldo de Madrid, 24 Ekim 1923, s. 3.

KAYNAKÇA

Diario Oficial de Avisos de Madrid, 13 Mart 1879, 22 Aralık 1878.

El Dia de Madrid, 26 Nisan 1909.

El Globo, 1 Temmuz 1921, 11 Ekim 1922, 12 Ekim 1922, 13 Mayıs 1878, 14 Ekim 1922, 16 Mart 1878, 16 Şubat 1923, 17 Ekim 1922, 18 Eylül 1878, 2 Şubat 1923, 22 Aralık 1878, 22 Haziran 1920, 4 Ocak 1879, 6 Mayıs 1878, 8 Ocak 1879, 2 Nisan 1921.

El Heraldo de Madrid, 13 Ekim 1922, 24 Ekim 1923.

El Heraldo Militar, 9 Mart 1914.

El Imparcial, 14 Mart 1878, 17 Kasım 1909, 17 Mart 1878, 18 Eylül 1878, 23 Nisan 1909, 30 Haziran 1920, 8 Eylül 1890.

El Liberal, 23 Ağustos 1901.

El Pais, 19 Eylül 1911.

El Siglo Futuro, 12 Mart 1879, 13 Mart 1920, 14 Mart 1878, 14 Mayıs 1878, 15 Mart 1878, 18 Haziran 1920, 19 Haziran 1920, 20 Mayıs 1878, 22 Haziran 1920, 23 Ağustos 1917, 23 Haziran 1920, 27 Temmuz 1920, 4 Mayıs 1878, 6 Mayıs 1878, 7 Aralık 1915.

El Sol, 10 Ekim 1922, 10 Nisan 1920, 11 Ekim 1922, 12 Haziran 1920, 12 Mart 1920, 13 Ekim 1922, 13 Şubat 1923, 14 Ekim 1922, 15 Ekim 1922, 15 Şubat 1922, 18 Haziran 1920, 20 Haziran 1920, 24 Haziran 1920, 26 Mart 1921, 27 Mart 1920, 3 Haziran 1920, 31 Mart 1921, 6 Mayıs 1919, 9 Mayıs 1920.

Gaceta de los Caminos de Hierro, 1 Aralık 1878, 17 Kasım 1878, 23 Temmuz 1882, 4 Ağustos 1878.

La Accion, 1 Aralık 1917, 13 Ekim 1922, 15 Şubat 1923, 21 Nisan 1921, 6 Aralık 1918, 8 Haziran 1920.

La Correspondencia de España, 16 Kasım 1910, 17 Mart 1878, 19 Ekim 1922, 19 Eylül 1911, 27 Temmuz 1920, 29 Haziran 1921, 3 Haziran 1920, 30 Haziran 1920, 4 Ocak 1879, 8 Şubat 1913.

La Dinastia, 15 Ekim 1895.

La Epoca, 1 Şubat 1923, 12 Mart 1879, 12 Mart 1920, 13 Ekim 1922, 18 Nisan 1878, 2 Mayıs 1915, 21 Aralık 1878, 22 Nisan 1878, 24 Mayıs 1878, 25 Ağustos 1920, 29 Haziran 1920, 29 Kasım 1917, 31 Ağustos 1920, 4 Ocak 1879, 5 Mayıs 1878, 8 Ocak 1879, 9 Temmuz 1921, 9 Nisan 1921.

La Iberia, 13 Mart 187916 Mart 1878, 17 Mart 1878, 18 Eylül 1878, 22 Mart 1878, 28 Mart 1878, 3 Ocak 1879, 4 Ocak 1879, 5 Ocak 1879, 8 Ocak 1879.

La Lectura, Eylül 1914.

La Libertad, 20 Haziran 1920, 3 Haziran 1920, 30 Haziran 1921.

La Nacion, 25 Ağustos 1917.

La Union, 12 Temmuz 1880, 18 Eylül 1878, 4 Ocak 1879, 7 Ocak 1879, 8 Ocak 1879.

La Voz de Menorca, 12 Temmuz 1921.

La Voz, 1 Temmuz 1921, 11 Ekim 1922, 12 Temmuz 1921, 13 Ekim 1922, 15 Şubat 1923, 27 Temmuz 1920, 29 Eylül 1922, 4 Şubat 1921, 9 Nisan 1921.

Revista Contemporanea, Temmuz 1882.